

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

DEPARTAMENT D'HISTÒRIA MODERNA I CONTEMPORÀNIA

PROGRAMA DE DOCTORAT EN HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA 3128

EL REDREÇAMENT NACIONALISTA VALENCIÀ DES DEL SETMANARI
VALENCIANISTA ***EL CAMÍ*** (1932-1934)

TESI DOCTORAL

PRESENTADA PER ANTONI BARTOLL VAQUER

DIRIGIDA PEL DR. MARC BALDÓ LACOMBA.

CURS ACADÈMIC 2021-2022

VALÈNCIA, GENER DEL 2022

In memoriam

Ramir Reig*

En el record dels
meus pares i els meus avis**

“Venim del nord,
venim del sud,
de terra endins,
de mar enllà,
i no creiem en les fronteres
si darrere hi ha un company
amb les seves mans esteses
a un pervindre alliberat.
I caminem per poder ser
i volem ser per caminar”

Lluís Llach.

*Ramir Reig i Armero, Xàtiva, la Costera, 1936, València, 2018. Sacerdot jesuïta, testimoni fidel de l'Evangeli. Professor d'Història de l'Economia, escriptor, involucrat en el relat col·lectiu del món obrer i la transformació social. Va ser un referent de la cultura valenciana i de les lluites pels drets socials i democràtics del País Valencià.

**Antoni Bartoll Gargori, Magdalena Pluvins Navarro - Ramona Cazorla Martínez, Pepe Vaquer Tur, Pepa Lara Noguera, Jaume Bartoll Pluvins i Ventura Vaquer Lara.

AGRAÏMENTS

El treball que ací es presenta hauria d'haver tingut per títol "El redreçament valencià des del setmanari valencianista *El Camí* (1932-1934)", però per circumstàncies administratives figura amb el títol amb el qual va ser inscrit quan es va tramitar el projecte inicial.

En les línies que segueixen a continuació intentaré expressar el meu sincer agraïment a les persones i institucions que m'han prestat ajuda, suport i assessorament en el transcurs dels anys d'elaboració d'aquesta tesi doctoral.

En primer lloc, vull expressar la meua gratitud al Dr. Marc Baldó Lacomba, director d'aquest treball de recerca, professor que acceptà dirigir la meua tesi doctoral que ací es presenta. En els anys que hem mantingut una relació acadèmica m'ha mostrat sempre un constant suport i alhora combregar un gran interès als meus plantejaments. El seu tracte amé i immediat ha facilitat molt la comunicació i ha afavorit que em mantingués en la drecera adequada, perseverant en els meus objectius i sense decaure en els meus ànims davant les dificultats que se n'han anat presentant. Sense els seus encertats consells i correccions aquest treball mai no hauria arribat a la meta.

En segon lloc, vull mostrar el meu reconeixement als professionals de tots els arxius i biblioteques als quals he acudit: Arxiu Històric de la Universitat de València, Arxiu Històric Municipal de València, Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana, Biblioteca Joan Reglà de la Universitat de València, Biblioteca Històrica, Biblioteca de Sant Miquel dels Reis (sales Nicolau Primitiu i Gregori Maians), Arxiu de la Diputació de Castelló de la Plana, Arxiu de la Diputació de València, Arxiu del Registre Mercantil (València). Hemeroteca Municipal (plaça Magúncia, València) Cartoteca de la Universitat de València. (Conxa Castells i José Rueda), Arxiu Municipal de Carcaixent, Arxiu Municipal de Xàtiva (Sergio Rubio), Arxiu del Registre Civil i l'Arxiu Municipal de Borriana, Arxiu Municipal de Dénia (Rosa Seser i Lúdia Peris). Lluís Máñez (APTAF)

Així mateix, a les persones que d'una manera o d'una altra han aportat el seu interès i el seu ajut, com ara: Joan Almacelles (Fundació Josep Irla-Barcelona), Pilar Raga i Cecilio Alcaraz (Arxiu M. d'Almussafes), Rafa Arnal (L'Eixam), Alfred Callariza (Canet lo Roig), Mireia Carrión, Francesc Llorenç. Irene Manclús (AHUV), Eugeni Díaz Manteca (Castelló), Vicent Ortuño (Associació l'Ocell d'Ondara), Lidón París (UJI), Raül Salinas (Associació Esperanto), Eugeni Varona (Arxiu d'Alcalà de Xivert), Juana Valle i Vicent Català Bover (Registre Civil de València), Sofía Vivancos. Especial atenció mereix: Luis i Julio Herrero Minguet, Salvador Tamarit i la Secretaria del Departament d'Història Moderna i Contemporània (M. Carmen, M José, Jaime i Javier)

Agrair també, per descomptat, a les diverses persones que s'ha entrevistat com familiars descendents dels col·laboradors i dels anunciants del setmanari valencinista, com ara Matilde i Josep Lluís Alè Revest, Aurèlia Bengochea, Fina Bolinches Pérez, Empar Bolintges Esteve, J. Catalunya Albert, Enrique Cigalat, Josep Contel, Carmen Esparza Gras, Ricard Llisteri, Victòria Alcantarilla Roca, J. Vicent Monmeneu, Empar Ranch Sales, Joan Senent, la família Abad, Mavi Tallada i Juan Orts, Paco Torregrosa Gallart, Enric Valor Hernández i l'ajut de Jaime Ferriols (AHCV) i Enric Nogués (AVL)

També i sobretot mostre una especial gratitud al professorat que m'han aconsellat en diversos moments del procés investigador: M. C. Agulló Díaz, Joan Alabadi, Ferran Archilés, Francesc Baila, Salvador Calatayud, Joan Campos Aucejo, Teresa Carnero i Jordi Palafox, Emili Casanova Herrero, J. Daniel Climent, Juan B. Codina Bas, Agustí Colomer, Rafa Company Mateo, Santi Cortés Carreres, J. Espada, Albert Girona Albuixec, A. Gómez Roda, Antoni López i Alemany, A. Martí Bataller, Àlvar Martínez-Vidal, Josep Merita de Luján, F. Javier. Navarro Navarro, Pérez i Moragón, Alfred Ramos, Ramir Reig, Ximo Revert, Mateu Rodrigo, M. Cruz. Romeo Mateo, Simbor i Roig, Sergio Valero, Eliseo Valle, Santi Vallés Casanoves, Luis Veres, Vila Moreno...

Fora dels cercles acadèmics, també cal tindre en consideració a una colla de gent, que ha aportat el seu temps i per la qual cosa vull expressar el meu agraïment, com ara: Mònica Agustí, Alexis Barrio, Conxa Bella Morant i Pascual Álvaro, Eva Cano, Ferrer Pastor (fill), Elena Gabarda, Vicent Gabarda, J. Ramón Garcia León, Antoni Giménez Bartoll, Anabel Gómez Nadal, Àlex Gutiérrez, Antoni Marín, Teresa Montaner Vaquer, Maria José Mora, J. Miguel Morales, Pilar Navarro, Rafa Nomdedéu, Guillem Pasqual, José Pérez Masià, Josep M. Pey, Oriol Ponsatí, Ramon Rodés, Miquel Sanchis Sandoval, Soler i Godes (fill), Amparo Soriano Soto i Enrique García-España, Francesc. Torregrosa Sánchez, J. Lluís Vallcanera Calatayud i Vicent Woltes Primo.

Menció a banda, especialment pel deure que he contret amb els amics: Neus Prat i Molina, Vicenç Aleixandre Ibàñez i Solaz i Gonçal Garcia i Ortega, pel seu altruisme en aquest projecte de recerca, que s'han involucrat en les seues valuoses aportacions tant d'informàtica com de filologia hispànica i catalana.

Finalment, cal dir que tot això s'ha sustentat pel compromís, en major grau, dels meus fills Saïdia i Albert Ausiàs que han aportat el seu suport i consideració cap al meu treball. A més a més, i el més important, pel suport mostrat per Iolanda, el meu deler, qui ha sigut la meua guia en aquesta tasca amb la sort de poder comptar sempre amb el seu valuós exemple, perquè sense la seua complicitat i la complaença de tots quatre possiblement no s'hauria arribat amb èxit per a aquest recobrament .-

ABSTRACT

The PhD thesis: "***The Valencian nationalist recovery from the Valencian weekly El Camí (1932-1934)***", contextualizes this weekly in Valencian publications and the Valencian press of the first third of the twentieth century and makes an analysis of the contents of the complete and exhaustive weekly .

Chapter one, we analyze in the first place the people -collaborators- who write in the weekly newspaper widely, where enough space is dedicated to show which subjects they approach, within a versatility of opinions by the sensibilities of the Valencianism.

Chapter two, the advertisers are exposed to see which Valencian companies were engaged in the publication of a Valencian weekly that was then plural, which was supported by small and medium enterprises and prominent large entrepreneurs, which is a relevant novelty that it should be noted.

Chapter three, addresses the journalistic and literary culture of Valencia and shows the Valencian press of the first third of the twentieth century, analyzes the rectification of cultural aspects through the press and the study of the general press, with a section dedicated to *El Camí*; It should be noted that the maximum of the splendor of the Valencian press occurred in the twenties and thirties, where all this plurality is shown within the Valencian contextualization.

In the fourth chapter, it precisely analyzes one of the most important aspects of Valencian cultural policy, which is obviously the attempts to be able to draw up a statute of autonomy for the Valencian Country, shows the difference in strategies that exist, having as reference the Catalanian Statute of the '32 of which they take like a model.

Finally, the fifth chapter refers to the essential aspect for the Valencian culture is the language, initiatives that start at the beginning of the century, intensify in the twenties and thirties and an agreement is reached to rule on a common spelling, for the Valencian that is included in the collective language, whatever is called, is the Catalan; process that is very intensified and identified among the columnists of *El Camí*, are in favor of the unification and structuring of Valencian with the Rules of '32, is established in *El Camí*, to safeguard and keep alive its language and give it a normative. Valencian is cultivated today and I want to believe that it is also largely due to the efforts of those who made *El Camí*.

SIGLES UTILITZADES:

AC.	Acció Valenciana / <i>Acció Valenciana</i>
ACV	Acció Cultural Valenciana
AEN	Agrupació Escolar Nacionalista
AHCVCC	Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana Cambra de Comerç
AHMC	Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana.
AHMV	Arxiu Històric Municipal de València
AHPA	Arxiu Històric Provincial d'Alacant
AHUV	Arxiu Històric de la Universitat de València
AIVE	Arxiu de l'Institut Valencià d'Economia
AMV	Associació de Mestres Valencians
ANE	Agrupació Nacionalista Escolar
ANV	Acció Nacionalista Valenciana
APEV	Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana
APTAF	Associació Professional de Tècnics-Auxiliars de Farmàcia de València i les seues Comarques
AR	Acció Republicana
ARA	Agrupació Regionalista Alacantina
AVD	Agrupació Valencianista de la Dreta
AVE.	Agrupació Valencianista Escolar
AVE	Actuació Valencianista d'Esquerra (Barcelona)
AVL	Acadèmia Valenciana de la Llengua.
AVR	Agrupació Valencianista Republicana
AVR	Acció Valencianista Republicana
BSCC	Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura
BAPEV	Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana
CAV	Centre d'Actuació Valencianista
CCV	Centre de Cultura Valenciana
CEDA	Confederación Española de las Derechas Autónomas
CEEV	Centre d'Estudis Econòmics Valencians
CEV	Centre Excursionista de València
CNT	Confederació Nacional del Treball.
CEM	Centre Escolar Mercantil

CT	Comuni3n Tradicionalista
DLR	Derecha Liberal Republicana
DRV .	Dreta Regional Valenciana.
<i>DV</i>	<i>Diario de Valencia</i>
EFPV	El Foment de la Parla Valenciana
<i>EMV</i>	<i>El Mercantil Valenciano</i>
EP	<i>El Pueblo</i>
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
ERPv	Esquerra Republicana del Pa3s Valenci3
EV	Esquerra Valenciana
FET	Falange Espa3ola Tradicionalista
FETE	Federaci3 Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament (UGT)
FUE	Federaci3 Universit3ria Escolar
IAM	Instituci3 Alfons el Magn3nim.
IEC	Institut d'Estudis Catalans
IEV	Institut d'Estudis Valencians
IR	Izquierda Republicana.
IVE	Institut Valenci3 d'Economia.
JAE	Junta d'Ampliaci3 d'Estudis
JV	Joventut Valencianista
<i>LCV</i>	<i>La Correspondencia de Valencia</i>
<i>LP</i>	<i>Las Provincias</i>
LRP	Lo Rat-Penat
<i>LVV</i>	<i>La Voz de Valencia</i>
NG	Nova Germania
ORGA	Organizaci3 Republicana Gallega Aut3noma
PA	Partido Agrario
PC	Partido Conservador
PC	Partit Comunista
PFD	Partido Federal Democr3tico
PNR	Partido Nacional Republicano
PNB	Parit Nacionalista Basc. (PNV) Partido Nacionalista Vasco

PL	Partido Liberal
PP	Partido Progresista
PR	Partido Radical
PRC	Partido Republicano Conservador
PRDF	Partido Republicano Democrático Federal
PRLD	Partido Republicano Liberal Demócrata
PRP	Partido Republicano Progresista
PRRS	Partido Republicano Radical Socialista
PS	Partido Sindicalista
PSOE	Partido Socialista Obrero Español
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya.
PT	Partido Tradicionalista
PURA	Partido de la Unión Republicana Autonomista
PUV	Publicacions de la Universitat de València.
PUZ	Publicaciones de la Universidad de Zaragoza.
PVE	Partit Valencianista d'Esquerra
SCC	Societat Castellonenca de Cultura
SERE	Servei d'Evacuació de Refugiats Espanyols
SIP	Servei d'Investigació Prehistòrica
UA	Universitat d'Alacant
UAB	Universitat Autònoma de Barcelona
UB	Universitat de Barcelona.
UGT	Unió General de Treballadors
UHP	Unión de Hermanos Proletarios
UJI	Universitat Jaume I (Castelló de la Plana)
UNED	Universitat Nacional d'Educació a Distància.
UOC	Universitat Oberta de Catalunya
UPV	Universitat Politècnica de València.
URN	Unión Republicana Nacional
URV	Universitat Rovira i Virgili (Tarragona)
UV	Unió Valencianista.
UEVG	Universitat de València Estudi General.

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	19-24
1.OBJECTE I FONTS	24-26
2.HIPÒTESI DEL TREBALL I METODOLOGIA	27-30
3.PRINCIPAL BIBLIOGRAFIA EMPRADA	31-59

CAPÍTOL I

BIOGRAFIES (DRAMATIS PERSONAE)

1. ESTRUCTURA DEL SETMANARI	61-66
2. ESTRUCTURA DELS ARTICULISTES DEL SETMANARI	67-74
Quadre núm. 1	67-71
2.1 ELS ARTÍFEXS DEL SETMANARI VALENCIANISTA	74-91
3. LA DINÀMICA PEL REDREÇAMENT	91-138
3.1. Emili Gómez i Nadal	92-94
3.2. Pasqual Asins i Lerma	94-96
3.3. Carles Salvador i Gimeno	96-99
3.4. Enric Soler i Godes	99-102
3.5. Francesc Caballero i Muñoz	102-103
3.6. Antoni Igual i Úbeda	103-106
3.7. Nicolau Primitiu Gómez Serrano.	106-108
3.8. Adolf Pizcueta i Alfonso	108-109
3.9. Alfred Baeschlin	109-110
3.10. Joaquim Reig i Rodríguez.	111-112
3.11. Enric Navarro i Borràs	113-114

3.12. Eduard Ranch i Fuster	114 -115
3.13. J.J. Sanchis Zabalza	115-117
3.14. Josep Mascarell i Gosp	117-118
3.15. J. Ernest Martínez i Ferrando	118-119
3.16. Daniel Martínez i Ferrando.	119-120
3.17. Eduard Martínez i Ferrando..	120-121
3.18. Joan Alay i Serret	121-122
3.19. Robert Moròder i Molina	122
3.20. Jordi Valor i Serra.	123
3.21. Albert Alcantarilla i Carbó.	123-124
3.22. Francesc Bosch i Morata	124-126
3.23. Josep Giner i Marco.	126-127
3.24. Francesc Almela i Vives.	127-129
3.25. Felip Mateu i Llopis	129-130
3.26. Miquel Duran de València	130-132
3.27. Manuel Sanchis Guarnier.	132-134
3.28. Enric Valor i Vives.	134-136
3.29. Ignasi Villalonga Villalba.	136-138
4. EL SUPORT SÒLID PEL RESSORGIMENT. ESCALA DE TOTS ELS COL·LABORADORS ...	138-140
4.1. LA MAGNITUD DELS COL·LABORADORS	141
5. CONCLUSIÓ	142-143

CAPÍTOL II

ELS ANUNCIANTS DEL SETMANARI

1 ESTAT DE LA QÜESTIÓ	145-165
1.1. QUADRE DELS ANUNCIANTS	166-170
2. EXPOSICIÓ DELS COMPROMISARIS PUBLICITARIS... ..	170-171
2.1. Escala dels patrocinadors pel nombre d'aportacions	172
3. LA PUBLICITAT PER ORDRE D'INCORPORACIÓ A LA REVISTA	173-177
3.1. IDENTIFICACIÓ DELS ANUNCIS	177-178
3.2. PLÀNOL Localització aprox. dels anunciants a València ..	179
4. CLASSIFICACIÓ DELS ANUNCIANTS PER SECTORS.... ..	180-200
4.1. GRÀFICS.... ..	181-245
ESTABLIMENTS IDENTIFICATS PER SECTORS.	200-202
5.1. ÀREES DE LOCALITZACIÓ.	202-204
5.2. LA PUBLICITAT DES DE LA CAMBRA DE COMERÇ.	204-208
5.3. L'APORTACIÓ DEL CEEV.	208-218
6. LA PARTICIPACIÓ PUBLICITÀRIA	219-240
7. L'ANÀLISI DE LA PUBLICITAT	240-247
8. CONCLUSIÓ	247-253

CAPÍTOL III

LA CULTURA LITERÀRIA I PERIODÍSTICA VALENCIANISTA 1900-1939.

1. PRECEDENTS (1790-1900)	255-261
2. CAP A LA NORMALITZACIÓ DE LA LITERATURA I EL PERIODISME VALENCIANS (1900- 1923)	261-266
2.1. El redreçament: Els aspectes culturals 1900-1923	267-304

Moviment cultural i polític	267-280
Les revistes	280-304
2.2. Crisi i recuperació. Els aspectes culturals 1923-1931 ..	304-325
Moviment cultural i polític	307-312
Les revistes	312-325
3. L'ESPLENDOR DEL VALENCIANISME REPUBLICÀ 1931-1939	325-361
Moviment cultural i polític	327-342
Les revistes	342-361
4. <i>EL CAMÍ</i>	343-348
La Premsa diària de la ciutat de València en el primer terç del segle XX (Annex documental, pàg. 783-788)	
Publicacions valencianistes a Barcelona	361-363
5. CONCLUSIÓ	363-365

CAPÍTOL IV

L'ESTATUT VALENCIÀ. LA PROJECCIÓ ESTATUTÀRIA VALENCIANA DES DEL SETMANARI VALENCIANISTA *EL CAMÍ*

1. DESENVOLUPAMENT DEL PROCÈS ESTATUTARI	
1.1. Directrius i enfocaments de l'Estatut ..	367-369
1.2. <i>El Camí</i> i l'autonomia ..	369-373
2. AVANTPROJECTES, PRO-ESTATUTS I DIADES	
2.1. Començament del discurs estatutari ...	373-433
2.2. Les posicions polítiques estatutàries.....	433-434
2.3. A mode de resum ..	435
3. ELS ARTICULISTES MÉS NOTORIS DEL PROCÈS	436-438
4. CONCLUSIÓ	438-441
5. QUADRE DELS ARTICLES I ARTICULISTES ..	441-443
6. FONAMENTACIÓ DOCUMENTAL	443-450

CAPÍTOL V

EL CAMÍ FA CAMÍ. LA LLENGUA DEL PAÍS.

1. DESENVOLUPAMENT DEL PROCÈS LINGÜÍSTIC	451-458
2. ELS ARTICULISTES ARTÍFEXS DEL PROCÈS	458-466
3. EL CAMÍ CAP AL CONSENS DE LA UNIFICACIÓ	
3.1. Les manifestacions envers la llengua	466-500
3.2. La presa de consciència dels valencianistes	500-517
4. L'IDEARI A TRAVÉS DE LA CORRESPONDÈNCIA I NOTES DE REDACCIÓ DOS PUNTS DEFINITORIS	517-527
5. ELS COL·LABORADORS MÉS SIGNIFICATS	527-528
6. CONCLUSIÓ	528-530
7. QUADRE DELS ARTICLES I ARTICULISTES	531-533
8. FONAMENTACIÓ DOCUMENTAL	534-539
CONCLUSIONS	540-543
FONTS I BIBLIOGRAFIA	544-592
ÍNDIX DELS ANNEXOS DOCUMENTALS	593-790

INTRODUCCIÓ

Què m'ha motivat a fer aquest treball? Doncs el fet de cercar (i trobar alhora) premsa escrita exclusivament en valencià. Motivació que primerament fou pel suggeriment de l'aleshores el meu director Albert Girona arran de les seues recomanacions¹; i, en segon lloc, per l'interés que em suscità la profusa producció en valencià del setmanari *El Camí* als inicis del període republicà. Juntament amb aquesta proposta, també hi va estar aleshores el recent treball del professor Santi Vallés², com a guia, sense oblidar les orientacions del professor Archilés durant el Màster que vaig realitzar fa un temps i, en acabant, per la direcció i la implicació del professor Baldó, gràcies al qual s'han estat aconseguint –això esperem– les metes desitjades.

La premsa en llengua vernacle va sorgir en el segle XIX en diverses conrades del País Valencià, però sobretot a València i als seus voltants dintre de la mateixa província. Això no obstant, també es va estendre a Alacant i Castelló de la Plana, on també va tindre un cert protagonisme. Es va produir aquesta reafirmació –diguem-ne- lingüística, sobretot per a donar informació a les capes populars, el llenguatge viu de les quals, era el valencià, perquè també hi va haver certa demanada social. Malgrat aquest repunt vernacle, cal matisar que la llengua emprada estava farcida de castellanismes i barbarismes pel context social, on sobreeixia el discurs sarcàstic, satíric o groller. Amb tot i això, van haver-hi bastants editorials al llarg del vuit-cents, però de curta volada i sense una reafirmació envers la llengua, ni la cultura del País. Així, tot i ser la ciutat de València una de les tres primeres capitals de l'Estat, l'enllaç periodístic en valencià semblava destinats a ciutadans de segona.

La present investigació, *El redreçament nacionalista valencià des del setmanari valencianista El Camí (1932-1934)*, pren com a referent la trajectòria del discurs sociocultural i polític valencianista, des de les planes del periòdic *El Camí* al llarg d'un terç del període republicà (1931-1939). A través de l'anàlisi del testimoni exposat en el rotatiu, es proposarà un doble objectiu: estudiar la formació social del columnista i naturalesa del suport financer de la publicació.

El treball s'ha elaborat en cinc capítols, en els quals es tractarà d'exposar un a un les connotacions de l'emergent i ardu moviment valencianista del moment, al darrer del qual hi havia una intel·lectualitat pròpia d'una burgesia o semi burgesia afí a una

¹ El professor Albert Girona em va recomanar fer una recerca sobre el setmanari valencianista *El Camí*, arran de la investigació del professor BLASCO, Ricard: *La premsa del País Valencià 1790-1983*. Vol. I Arxius i Documents / 2, IAM (Institución Alfonso el Magnánimo) / Diputación de Valencia, Valencia, 1983.

² VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana (1930-1931). La consciència desvetllada*, AVL, València, 2008.

renovació valenciana. Establirem les relacions personals i pecuniàries al si del mitjà periodístic, on en bona part certes aspiracions es van acomplir.

Així, en el **primer capítol** s'han analitzat els components periodístics amb la seua formació i la seua tasca engrescadora, amb proves significatives de l'existència d'un conjunt homogeni sota l'ideari més equànime possible de l'Editorial, ressaltant un grup capdavanter participatiu i bastant continu.

En el **segon capítol** s'ha elaborat el contingut publicitari per a definir la composició dels patrocinadors amb la seua fisonomia particular i familiar, així com la seua pròpia dinàmica quantitativa i qualitativa en el setmanari, per treure els percentatges i la naturalesa d'aquest col·lectiu empresarial, fet de transcendental importància per la continuïtat i la reafirmació del rotatiu.

El **tercer capítol** tractarà els moviments i la premsa valencianista des de principis del segle XX fins a l'esclat bèl·lic que acabà amb el règim republicà (1936-1939). En aquesta part es ressenyarà cronològicament l'evolució tant dels partits polítics i associacions afins als moviments valencianistes, com del conjunt de la premsa periòdica en el nostre àmbit lingüístic.

El **quart capítol** mirarà de desvetllar els avatars estatutaris del País Valencià, amb l'anàlisi dels seus detractors, els seus propagadors i els col·lectius institucionals regionals o estatals tant en la premsa afí com la reaccionaria. Tot un munt de controvèrsies, recels i protagonismes desbocats, on exposem diversos exemples. S'ha elaborat una cronologia per referir-nos en part als antecedents o als avant-projectes periodístics i polítics dirigits a aconseguir una premsa, una literatura i un desenvolupament propi en valencià.

El **cinqué i últim capítol** traurà a la llum l'afany del setmanari per recuperar la llengua del País Valencià, amb unes normes i un consens cap a una uniformitat lingüística. Tractarem els diversos intents per unificar criteris i convertir el valencià en una llengua moderna i culta a l'abast de tothom. Des del rotatiu, efectivament, van eixir els articles més engrescadors per posicionar les claus de l'esdevenir de les *Normes Ortogràfiques de Castelló* (21/12/32), que, ben mirat, fou el *leitmotiv* del setmanari *El Camí*.

En aquest treball es pretén analitzar la transcendència periodística de l'emissió de *El Camí* (1932-1934)³, més o menys coincident amb el naixement i consolidació de la

³ GÓMEZ ANDRÉS, A. i PÉREZ I MORAGÓN, F. (eds.): *Emili Gómez Nadal: diaris i records*. PUV, València, 2008. «Records (1980). *Entrevista a Emili Gómez Nadal*, per Manuel Aznar Soler i Francesc Pérez i Moragón», pàg. 367-419. «*El Camí* crec que és la cosa més important, de masses, que s'ha fet abans del 36 (...) El contingut d'*El Camí* al començ era una cosa

Segona República en març de 1932, i un cop aprovada la nova Constitució (1931). Amb la publicació de diverses editorials proclius al ressorgiment del valencià, els partits tant de signe progressista com conservador van tindre els seus òrgans de premsa per extrapolar els seus idearis en favor del valencianisme en el període constitucional, democràtic i republicà (1931-1939).

El període en què es desenvolupa el setmanari valencianista (1932-1934) és un temps farcit de canvis, reformes socials i polítiques. A Europa s'està en el període d'entre guerres (1918-1939). Cal recordar que en aquest País estaven influïts per la mudança de règim governamental que suposava la República, on també es va deixar notar la crisi econòmica global, que, encara que més tardana que en altres països de l'Europa, no va estar exempta dels perjudicis, sobretot en les exportacions agràries⁴. En l'àmbit institucional hi va haver una part social que va estar a favor de la democràcia parlamentària; no obstant això, també hi va haver un sector pròxim al conservadorisme, com el confessional, sense empaties pels canvis i reformes. Així mateix, cal comptar amb un altre sector també més o menys dins dels paràmetres d'una classe mitjana benestant que almenys va apostar pels canvis democràtics.

Per a aquesta exposició m'han sigut de gran ajuda les investigacions sobre el periòdic valencianista de Mavi Dolç i Gastaldo i d'Aureli Martí Bataller, que hem pres com a referent per emprendre les preguntes d'aquesta investigació.

Constitueix l'objectiu d'aquesta investigació mostrar la participació del setmanari valencianista en el redreçament sociocultural i polític del poble valencià. Per tant, des d'aquest referent, hem mirat de buscar els impulsors, la composició i els compromissaris, és a dir, què i quins formaven la redacció i què es volia aconseguir en aquest mitjà periodístic. S'ha plantejat la transversalitat i l'heterogeneïtat (diversitat social, política, religiosa i generacional) que es generà al voltant del grup dirigent dels redactors i dels col·laboradors; tot un munt divers d'opinions d'un ample espectre de la societat valenciana: mestres, escriptors, publicistes, periodistes, professors, funcionaris, empleats i professions liberals, compromesos en el redreçament valencià.

eclèctica, d'un criteri polític molt ampli; com en realitat era el valencianisme; i les col·laboracions eren també un ventall, tot lo món estava dins.(...) *El Camí* per a mi ha estat la cosa més positiva, per aquesta raó, en primer lloc, perquè la difusió ha sigut més important que totes les coses precedents; en segon lloc perquè havia arribat, al començ sobretot, a reunir tot aquell que escrivia en valencià, pràcticament." pàg. 381-383

⁴HERNANDO SERRA, María Pilar: *Una historia inacabada. El autonomismo valenciano de los años treinta*. Edita Tirant lo Blanch, València, 2020. "Els efectes perjudicials van ser especialment evidents per a València a partir de 1933, sobretot quan Gran Bretanya i el seu imperi –principal importador de cítrics i arròs- van establir uns aranzels elevadíssims per a l'entrada de productes als seus països", pàg. 134.

Cal apuntar que “bona part de la historiografia actual es refereix a la Segona República espanyola com una *República de periodistas*”⁵.

La força de *El Camí* rau en dos aspectes –creiem- força evidents, com fou la solidaritat i el suport econòmic per mantenir un òrgan de premsa al llarg de trenta mesos, amb la connivència d'un col·lectiu i d'un empresariat identificat amb el reviscolament valencià. En aquest context, també es ressaltarà l'estructuració i l'espenta llançada des del setmanari cap a l'Estatut, i –com no- la ingent tasca per la reafirmació de la llengua dels valencians.

En primera instància, s'han exposat les **trajectòries dels distints components del col·lectiu**, amb les seues diversitats al voltant d'una unió que va fer d'eix vertebrador del setmanari valencianista. En cert moment van estar units, ressaltant un moderantisme aglutinador des del respecte mutu i conscients de la seua pluralitat, però a més els calia fer-hi un camí amb un ideari ambiciós i engrescador. La nòmina dels col·laboradors és ampla: s'ha fet un inventari de tots els columnistes i els articles (*Dramatis Personae*). Entre molts, en destaquen Emili Gómez i Nadal, Adolf Pizcueta, Soler i Godes, Antoni Igual i Úbeda, Mascarell i Gosp, Joaquim Reig, Nicolau Primitiu, Gaetà Huguet...

Un altre punt de reflexió –en la segona part o capítol- d'aquest estudi va ser el relatiu al **patrocini del setmanari valencianista**. N'hi havia un grup format tant pel gran empresariat com també pels petits comerços, és a dir, d'una gran “botiguerà”, tallers i magatzems. Al sosteniment del setmanari calia comptar amb la potencialitat de l'empresari industrial (pels grans volums d'exportació i d'importació), i del món de les finances, destacant certs *prohoms valencians*, personatges clau de l'alta i mitjana burgesia valenciana, com ara els Noguera, Casanova, Felip Albiol, Franco Tormo, Vilarrasa, Miquel Mateu, Cortés, Prat, Ventura Feliu (fill), Nicolau Primitiu, Joaquim Reig, Ignasi Villalonga, Ramón de la Sota Aburto, entre altres. Tampoc es desdenyà la petita burgesia valencianista, la qual va ser tan nombrosa com diversa, constituint-se en el substrat o el sòcol del valencianisme social i polític. Per aquest capítol s'ha desenvolupat sota el títol de “Els Anunciants del setmanari”.

⁵RIUS SANCHIS, Inmaculada: *El periodista, entre la organización y la represión: 1899-1940. Para una historia de la Asociación de la Prensa Valenciana*. Fundación Universitaria San Pablo C.E.U., Montcada (València), 2000. «Capítulo III La Asociación de la Prensa Valenciana en la vanguardia y la retaguardia de la Segunda República: 1931-1939», pàg. 117-174. “La caiguda de Primo de Rivera, i amb ell de la censura prèvia militar, és seguida pel naixement d'un important nombre de publicacions (...) tal com la va definir” CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos políticos durante la II República*. Ed. Universidad de Salamanca, Salamanca, 1998, pàg. 117.

S'ha exposat en altre capítol –tercer– la trajectòria de **la premsa pro-valencianista i dels grups polítics ad hoc**, des de principi del segle XX, amb una continuïtat molt arrelada, que constituí el precedent de l'emergència periodística i literària des d'abans de la Dictadura (Primo de Rivera) fins a l'emergència pre-republicana, però sobretot durant la Segona República, en què es trobarà l'eclosió dels impulsors de les lletres valencianes. Tots aquests referents no van passar desapercebuts a la resta de la societat valenciana i, com es veurà, no hi van ser aliens per al conjunt potencial dels lectors i la ciutadania del País Valencià: *El Camí* fou recolzat per més de 3.000 subscriptors, ja fos a títol individual, ja destinat a cercles afins al tarannà valencianista, com ara associacions, agrupacions, partits de diversa conjunció, casinos, ajuntaments, per la qual cosa considerem que va gaudir d'una acceptació social molt àmplia.

Per últim –en el quart i cinqué capítols–, es recull **el compromís per donar suport a l'Estatut** (cap.IV) per tal de rectificar les mancances del primer episodi pre-estatutari del partit autonomista. Destacarem com es van encetar les propostes per una unió i un consens en favor de l'Estatut Valencià, de la promoció del qual el setmanari féu una tasca ambiciosa. Una altra escomesa del setmanari fou la d'agermanar les comarques alacantines, castellonenques i valencianes amb les seues respectives capitals per al consens i la consecució de l'Estatut Valencià. Aquest intent d'unitat va ser una màxima de l'ideari del setmanari valencianista, sobretot en el primer Bienni republicà. Paral·lelament amb aquest programa, es trobarà la defensa, **la promoció i la difusió de la llengua de tots els valencians** (cap. V) per unificar i compartir una identitat pròpia, destacant un llarg reguitzell de precursors: Joaquim Reig, Gómez i Nadal, Bosch i Morata, Adolf Pizcueta, Gaetà Huguet, Sanchis Guarner, Josep Giner i Marco, Navarro i Borràs, Caballero i Muñoz, Mascarell i Gosp, Almela i Vives, Igual i Úbeda, Eduard Ranch, Enric Valor, Jordi Valor i Paqual Asins entre altres més.

Cal puntualitzar que una gran majoria d'aquests col·laboradors també ho van ser d'altres mitjans valencianistes, amb els quals hi va haver bona sintonia, com ara *Taula de Lletres Valencianes*, *Avant*, *Acció Nacionalista Valenciana*, després *Acció*⁶, *La*

⁶GÓMEZ ANDRÉS, A. i PÉREZ I MORAGÓN, F. (eds.): *Emili Gómez...*, *op. cit.*, «Records (1980) *Entrevista a Emili Gómez Nadal*, per Manuel Aznar Soler i Francesc Pérez i Moragón», pàg. 367-419. «Sobre “Acció Valenciana” i “El Camí”»:

P. hi havia un petit sector de nacionalistes que era el d'Acció Cultural Valenciana.

R. Sí, en efecte, hi havia alguns elements que, a títol individual, s'havien format a part. (...) Perquè hi havia dos grups conjuntament en aquest moviment d'Acció: els qui ja havien acabat els estudis (per exemple Mateu i Llopis, Lluís Querol, Antoni Igual i Úbeda, jo mateix) i els estudiants (...) En realitat eren uns quants amics que els uns tirant dels altres havien vingut a fer aquest grup. Hi havia Carreres Calatayud, (...) hi havia Grima, Llavador, Sanchis Guarner (...) Garcia Tolsà. (...) Afortunadament, aquest moviment empalma ja amb la vinguda de la República i prèviament amb l'aparició de l'Agrupació Valencianista Republicana. Quan començà “Acció Valenciana”, “Taula de Lletres Valencianes” encara eixia

República de les Lletres, L'Hora, El País Valencià. Es pot asseverar que ací estan els grans continguts del rotatiu *El Camí*, amb els programes i els seus interlocutors. S'ha considerat que és molt important fer un estudi tant dels autors que hi escrivien com dels que van donar un suport econòmic mitjançant la publicitat⁷. En aquest treball s'ha plantejat les preguntes que em vaig fer per l'estudi d'aquest mitjà de comunicació, recorrent a una recerca exhaustiva de les fonts i els fons, per poder compilar el màxim nombre de protagonistes. Cal dir que la primera font ha sigut el mateix periòdic *El Camí*, amb els seus 133 números editats, des del 5 de març de 1932 fins al 29 de setembre de 1934, tot un esdeveniment periodístic d'efervescència valencianista.

OBJECTE I FONTS

La present investigació queda emmarcada dins del valencianisme republicà, concretament al moment de l'anomenat Bienni progressista-reformista (1931-1933) i també a una part del període regressiu-cedista (1934-1936). Durant aquest període de la nostra història, la historiografia no disposa d'un estudi monogràfic del nostre setmanari. Així mateix, cal destacar que el periòdic valencianista fou l'òrgan de premsa amb el rol de receptor i difusor del valencianisme, que abordà les concepcions polítiques dins del context polític del republicanisme. Això ens ha permès explorar els aspectes relacionats amb la cultura i la política del País Valencià. Des de les perspectives culturals i polítiques ens obri un ventall d'estudi a les percepcions, les construccions i les pràctiques socioculturals i polítiques. Caldrà destacar el paper formatiu dels articles (assaigs, debats, opinions, manifestos, etc.) amb els discursos i llenguatges hegemònics, però també la seua apropiació i aproximació, la crítica i la transgressió per part dels articulistes. Des d'aquesta premissa, es farà la comesa de **presentar les nocions d'identitat**, tant la individual com la col·lectiva⁸, que resultaran claus per a comprendre els comportaments d'una part del valencianisme.

i això va permetre el nostre lligam amb "Taula" i després la connexió amb "Avant", el periòdic de l'Agrupació. Tot plegat va permetre de mantenir a poc a poc un caliu fins a l'aparició d'"El Camí" ...", pàg. 416.

⁷RIUS SANCHIS, Inmaculada: *El periodista...*, op. cit. «Capítol I. Conquistar la associació, reugar la sindicació: 1899-1923 3. La Asociación de la Prensa Valenciana, una aproximación de las razones de su nacimiento» pàg. 23-56. "La publicitat continua sent l'eix vertebrador de la seua salut econòmica i la tecnologia el puntal més gros per a la seua venda possibilitant més exemplars...", pàg. 34.

⁸FLOR, Vicent (ed.): *Nació i identitats Pensar el País Valencià*. Afers, Catarroja, 2013. "Ja se sap que tot espai d'identitat col·lectiva (si no té un perímetre material ben visible petit o una ciutat emmurallada) és sobretot un espai imaginat", pàg. 10.

Es tracta, doncs, d'un material divers per la composició: articles i publicitat. En aquest material se cerca, es troba i, a més, es manifesta amb llibertat l'adreçament de la cultura i política pròpies.

La investigació històrica té com a contingut la comesa d' **explorar cultures polítiques** concretes, desenvolupant-se en un marc temporal i territorial determinat. Per a l'historiador resulta evident que qualsevol cultura política es desenvolupa en un marc territorial i cronològic determinat. Com ens recordà Serge Berstein:

“Una cultura política apareix com un producte de la història, que naix en un moment precís, en funció de circumstàncies particulars, que evolucionen en funció de la conjectura i de la influència de cultures polítiques veïnes i que declina gradualment quan deixa de respondre a les aportacions socials”⁹.

Aquesta investigació s'ha basat en els següents fons, arran de la recerca de diversos arxius:

Arxiu Històric de la Universitat de València, Cartoteca de la Universitat de València, Biblioteca d'Humanitats Joan Reglà de Valencia, Biblioteca d'Educació “Maria Moliner” i Biblioteca de Ciències Socials “Gregori Maians” (Campus de Tarongers), Universitat de València, Arxiu Històric Municipal de València, Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana, Arxiu de la Cambra de Comerç, Arxiu de la Biblioteca Valenciana de Sant Miquel dels Reis (Sala Nicolau Primitiu i Sala Gregori Maians) València. Hemeroteca Municipal Serrano Cabanes de València, Registre Mercantil de València, Archivo Diocesano de València, Arxiu de la Diputació de Castelló, Arxiu Històric Provincial de Castelló, Arxiu de la Diputació de València, Arxiu Municipal de Xàtiva, Arxiu de l'Ajuntament d'Almussafes, Arxiu d'Algar de Palància, Arxiu de Canet lo Roig, Arxiu de la Societat de l'Esperanto de València, Arxiu Municipal d'Alzira, Archivo Provincial de Alicante, Archivo Militar de Ávila Consolat alemany de València, Hemeroteca de la Facultat de Medicina i Odontologia ‘Pelegrí Casanova’ de València, Auditoria de Guerra de la Quinta Región Militar (Saragossa), DARA (Documentos y Archivos de Aragón, Portal General), Ministerio de Defensa Tribunal Militar Territorial Tercero Juzgado Togado Militar Territorial Núm, 32 de Aragón y Navarra.

S'han consultat els nombrosíssims autors que han estudiat el projecte estatutari i lingüístic, com ara:

⁹BERSTEIN, Serge: «Nature et fonction des cultures politiques» en *Les cultures politiques en France*. Seuil, Paris, 1999 (*apud* SUÁREZ CORTINA, Manuel: «El republicanismo como cultura política. La búsqueda de una identidad», en PÉREZ LEDESMA, Manuel i SIERRA, Maria (eds.): *Culturas políticas: teoría e historia*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 2010, pàg. 237).

Autors: Alfons Cucó, M. C. Agulló Diaz, Alejandro Mayordomo, Albert Girona, Francesc Pérez i Moragón, Vicent Simbor, Josep Daniel Climent, Sanchis Guarnier, Santi Cortés, Alfons Vila, Agustí Colomer Ferrandis, Ferran Archilés, Marta Garcia Carrión, Sergio Valero, F. J. Navarro Navarro, Aureli Martí, Ismael Saz, Anaclet Pons, Justo Serna, Joan Francesc Mira, Franch i Ferrer, A. Laguna, Manuel Lillo i Usechi, Vicent Baydal, Beltran Calvo, Segura Valls, Vicente Llorens, Andreu Ginés, Clementina Ròdenas, Ernest Lluch, Vicent Ferrer Miralles, Faust Ripoll Domènech, Manuel Chust, Teresa Ballester Artigues, Rafael Narbona Vizcaino, Rafael Aracil, M. Garcia Bonafé, Josep Iborra, Assumpció Bernal i Giménez, Francesca Vidal i Bellés, Francesc Maspons i Anglasell, Ricardo García Cárcel, Emili Casanova, Daniel Cassany, Marta Luna, Glòria Sanz, Pere Anguera, Salvador Calatayud, Vicent Flor, Ángel Luis López Villaverde, Agustina Pérez, Antonio García Madrid, Manuel Aznar Soler, Ricard Blasco, Juan Ferrando Badia, Salvador Català i Sanchis, Ferran Carbó, Enric Ferrer, Alfred Ramos, Arnau Gonzàlez i Vilalta, A. M. Badia i Margarit, Sirera Miralles, Anne – Marie Thiesse, Santi Vallés, Teresa Carnero, Jordi Palafox, Juan Codina Bas, Josep Solves, Ramir Reig i Armero, Josep Picó, Arnau Gonzàlez Vilalta, Rafael Solaz, Rafael Sena, Rafael Valls, Joan Torrent, Rafael Tasis, Amparo Álvarez Rubio, Pere Mª Orts i Bosch, Antoni Ferrando, Mavi Dolç i Marc Baldó Lacomba.

S'han revisat també revistes i documents d'àmbit autonòmic i estatal:

El Camí, Avant, Taula de Lletres Valencianes, Acció, El País Valencià, L'Hora, El Pueblo, La Correspondencia de Valencia, El Mercantil Valenciano, Las Provincias, El Temps, Saó, El País, La República de les Lletres, La Vanguardia, Historia y Vida, Saitabi, El País, Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional (Año L- Número 250, Valencia 18 de Octubre de 1937 Tomo IV, pàg. 107), Patria Nova, Acció Valenciana, Diario de Valencia, El Poble Valencià, Timó, Valencia Atracción, Lletres Valencianes, Els Marges, Ayer, Pasajes, Recerques, L'Espill, L'Avenç, Directorio Valenciano (Bailly-Baillièrre-Riera) dels anys 1910 i 1926, Guía de las guías de Valencia (1700-1975), Guia Industrial de València i su província (1930) Alacant, Canelobre, B.O. del E. (Núm. 268, 25 septiembre 1946, pàg. 7214).

<https://Memòria valencianista. cat. La Hiperenciclopèdia del valencianisme. Fundació Josep Irla.>

Diari *Valencia Plaza* (<https://valencia plaza.com/centenari-d'una-oportunitat-historica>), pàg. 2.
["http://www.alay.com/hist0786.html"](http://www.alay.com/hist0786.html)

www.archivodemocracia@ua.es.

HIPÒTESI DE TREBALL I METODOLOGIA

S'ha partit de la hipòtesi que els diaris són peces clau per a l'estudi de la història:

“Els periòdics constitueixen una de les fonts principals per a l'estudi de la història contemporània. No solament recullen la versió coetània dels fets que configuren un esdeveniment, ans també reflecteixen l'estat d'ànim de la col·lectivitat, els seus corrents d'opinió i les forces actuants en cada moment històric. A més a més, contenen les anècdotes que permeten destriar els usos i els costums oblidats de la vida pretèrita [...]. Ja fa temps que obliga els historiadors a parar esment en la premsa, reconeixent-hi un valuós element auxiliar, alhora que demanaven als especialistes en hemerografia que els ajudessin guiant-los en la consulta segura dels disponibles”¹⁰.

Com s'ha apuntat, en aquest treball s'ha proposat fer una anàlisi del concepte del “**redreçament valencià**”, des de l'òptica de l'heterogeneïtat de col·laboracions i del suport financer del rotatiu, capitalitzat per un sector burgés de caire valencianista. El setmanari és un testimoni reivindicatiu d'una bona part de la intel·lectualitat valenciana, amb el mèrit que li correspon. *El Camí* fou un periòdic continuador del vell propòsit de relançar el valencià i el valencianisme, però alhora un periòdic transversal tant per la procedència, com per la ideologia i confessionalitat de cadascun dels seus col·laboradors i patrocinadors.

El Camí s'aglutina, sobretot, al recer de l'ideari per la dignificació de l'entitat valenciana, per la transmissió del llegat d'un passat comú que, alhora, es manifesta en el present dels valencians. Tanmateix, tot això va suposar un equilibri força arriscat i problemàtic de mantenir els paradigmes valencianistes, com així es veurà al llarg de l'anàlisi tant dels editorials com dels columnistes.

Ja hem dit i ho repetim altra vegada que la investigació que es presenta té per objecte **l'estudi del valencianisme republicà i l'elaboració de l'anàlisi de les identitats valencianes** dins d'una part del període de la Segona República. L'època que es vol estudiar és la de l'emergència del setmanari valencianista *El Camí* (1932-1934) per a la consolidació del valencianisme. Aquest periòdic resulta d'enorme interès per a historiadors, sociòlegs i filòlegs. Cal dir, amb tot, que el valencianisme ja s'havia manifestat com a força cultural plasmada en els mitjans de comunicació escrita, segons el professor Vallés¹¹.

¹⁰BLASCO, Ricard: «Justificació», pàg. 9-15. *La Premsa del País Valencià 1790-1983*. Vol. I. Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pàg. 9.

¹¹VALLÉS CASANOVES, Santiago-Andreu: *Anàlisi i estudi de la revista Acció Valenciana (1930-1931)*. Programa de doctorat 2005-2006. Departament de Filologia catalana. “Farem servir quatre publicacions significatives per al valencianisme, com a mena d'antecedents:

La importància del setmanari rau en la diversitat, **aglutinament i transversalitat** dels seus components. En aquest estudi se cercaran les manifestacions socials, culturals, polítiques i en especial les lingüístiques i estatutàries que seran d'un cabal ampli, i del que brollaran les diverses identitats. Entre aquestes manifestacions i plantejaments, caldrà prestar molta cura a les diverses propostes de règim o govern: la regionalista, la federalista, l'autonomista, la republicana i l'espanyolista; sense defugir alhora dels suggeriments secessionistes o de les unionistes de l'idioma, tant les progressistes com les reaccionàries, tant des de la dreta com des de l'esquerra; al capdavant, tot un munt de posicionaments de diversa contextualització per a traure les conclusions més d'acords al nostre projecte. Ens correspon aprofundir, doncs, en la construcció del nacionalisme valencià, com a opció política en aquest període¹².

El periodisme republicà, i en especial el valencià, ha viscut durant un període que no ha tingut la suficient atenció historiogràfica¹³. Malgrat açò, per descomptat ha estat present en múltiples citacions en els treballs de l'època contemporània. Pel que fa a *El Camí*, el setmanari valencianista amb més rellevància, ha estat poc estudiat en si, llevat de Mavi Dolç i Gastaldo i d'Aureli Martí Bataller. Serà la malaurada Mavi Dolç qui, des de la perspectiva del periodisme valencià en general, li donà una espenta, però sense aprofundir monogràficament el periòdic en qüestió. Un altre és Aureli Martí Bataller, investigador que desenvolupa el seu treball dins d'una part del setmanari valencianista. A banda d'aquests estudiosos, també es pot recalcar la significació de *El Camí*, per la diversitat d'autors que van fer referència a les seues planes, com ara: Manuel Aznar; Ricard Blasco, Alfons Cucó, Pérez i Moragón, Vicent Pitarch, Vicent Simbor, Santi Vallés, Santi Cortés, J. Daniel Climent... entre molts altres més. Perquè, per desenvolupar la nostra hipòtesi, ha sigut necessària més d'una consulta.

«*Taula de Lletres Valencianes*, com a referent del valencianisme literari i intel·lectual; *Avant*, com a òrgan d'una determinada posició ideològica (l'Agrupació Valencianista Republicana); *Nostra Novel·la*, com a resposta a la necessitat de vehicular una tradició novel·lística en la nostra llengua, i *Acció Valenciana*, com una mena de visió més ambiciosa de totes les formes de fer valencianisme...»", pàg.14.

¹²ARCHILES CARDONA, Ferran: «Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània» *Afers* 55 (2006) *El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó*, pàg. 510-581. "Em referiré al valencianisme polític i al nacionalisme valencià com a sinònims, o si més no com a dues denominacions que formen part d'un mateix camp semàntic", pàg. 496.

¹³MARTÍNEZ HOYOS, Francisco: "En breve". «Diez años sin Judt. Tony Judt fue uno de los historiadores más influyentes a nivel mundial», pàg. 6. *Historia y Vida*, Núm. 629 (2020). Edita Godó Vertical Media, Barcelona, "A *contra corriente*". Judt anava a contracorrent en molts aspectes. La historiografia més moderna qüestionava la visió tradicional del passat i posava en dubte la mateixa noció de "veritat". A ell això li semblava profundament insatisfactori. Un historiador no havia de limitar-se a dir com no havien succeït les coses. Havia d'explicar com havien estat de la manera més fiable, a partir de l'evidència disponible. Aquesta convicció va fer que rebutgés la preocupació per establir marcs teòrics. La teoria distreia de l'essencial: els fets", pàg. 6

Conseqüentment, amb la hipòtesi que es vol engegar, volem **reunir la informació**, comparar-la i explicar-la, donant-ne les explicacions més probables i formular una o més hipòtesis. Després de la recopilació i classificació del discurs (la narració, l'assaig, el comentari, la proposta, l'afirmació, la polèmica, etc.), s'ha procedit al **tractament crític del discurs**, és a dir, l'anàlisi dels conceptes més definitoris del valencianisme continguts en el periòdic.

L'anàlisi dels discursos (social, polític, i lingüístic) defineixen la identitat en les diferents esferes d'acció (republicana, regionalista, independentista i nacionalista). No obstant això, es parteix des de la premissa de l'ideal valencianista, perquè serà la pedra angular de la construcció nacional valenciana.

Feta, doncs, aquesta hipòtesi, ens caldrà establir les preguntes i les respostes acords al projecte, així com els dubtes i les resolucions. **S'han articulat paral·lelament dos blocs, com són la llengua i la cultura política.** Totes dues formen part del propòsit de *El Camí* per a enllaçar una personalitat pròpia amb el col·lectiu i l'individu. A tal efecte, el discurs aïllat, particular, col·lectiu, com també el discurs de fons (els editorials), han estat les manifestacions més determinants per a la construcció d'aquesta personalitat.

Així mateix, en el setmanari ens trobem un periòdic plural d'una gran diversitat temàtica, amb una forta sensibilitat pel nostre idioma. Ben és cert que hi es tractaven els temes d'actualitat, de política estatal i pròpia, junt amb l'economia a casa nostra i en general, la relacionada amb l'evolució de la Segona República i els seus dirigents, ensems la resposta social al règim. Així mateix, el rotatiu farà un seguiment de la consolidació de l'Estatut català i de l'evolució dels Estatuts basc i el gallec, posant especial atenció en la marxa del procés pro-estatutari valencià.

Per a desenvolupar els cinc capítols, s'ha plantejat una cronologia amb els fets més transcendents, arran d'un buidatge sistemàtic dels 133 números publicats, amb el resultat d'un índex, que correspon a una ordenació per capítols, seccions, temes, pàgines, dates, títols i autors. Quant als autors, s'han assenyalat el número del setmanari, les pàgines, les dates i els títols. Així mateix, en el capítol dels *Anunciants*, s'ha exposat un llistat per ordre d'incorporació, en el qual s'ha analitzat la publicitat i els seus propagadors, s'han tret els percentatges corresponents i s'ha reafirmat la hipòtesi que es vol demostrar i defensar.

El desenvolupament de tota aquesta tasca requereix una metodologia concreta i un coneixement directe de les fonts, per classificar-les, extraure les conclusions pertinents i intentar resoldre les diverses preguntes que es puguen plantejar. En aquest punt, la

lectura de l'anàlisi aportarà una visió més extensa, que pot contribuir modestament als fins ara exigus estudis que hi ha sobre el setmanari *El Camí*.

Cal dir que, una vegada establerta la feina i els límits que ens requereixen, és oportú assenyalar -com ja s'ha comentat-, que el fil conductor del treball serà el mateix periòdic. Estarà centrat en cinc capítols, que s'encreuaran i què marcaran les conjetures concretes del valencianisme, com ara el valencianisme cultural i lingüístic, la dinamització comercial i financera d'un sector de la burgesia valencianista i, per descomptat, el procés pro-estatutari. Pel que fa a aquest darrer aspecte polític, hem establert les connexions entre les dues manifestacions més candents d'aleshores: el valencianisme i el republicanisme.

Els dubtes i les preguntes que ens plategem en principi, per tal d'encaminar la investigació, són en bona mida l'evidència del treball que ha de veure la llum en el nostre quefer.

PRINCIPAL BIBLIOGRAFIA EMPRADA

Aquesta investigació ha estat propícia per a demostrar les dues hipòtesis del redreçament valencià des de *El Camí*, potser la publicació de major preeminència per l'ampli ventall d'acolliment que va tindre la seua proposta periodística, de tot arreu de l'àmbit lingüístic nostre¹⁴.

Capítol I

La primera part d'aquest treball s'endinsa en la gestació i la disposició **del personal redactor i el personal col·laborador**. En una aproximació concisa s'exposaran els treballs més significatius que s'han aportat sobre el setmanari valencianista *El Camí*. Des del nostre punt de vista, hem indagat l'evolució del setmanari des d'un món periodístic bastant restringit, sobretot l'escrit en valencià. Al llarg dels 133 números editats, el seu enfocament estarà focalitzat en tres moments: A) una pervivència propagandística tant per la normalització lingüística, com per la propaganda envers el consens estatutari. B) aconseguida la primera (21/12/32), la segona serà una àrdua tasca envers el consens per l'aglutinació estatutària fins als canvis governamentals (1933)¹⁵. C) la tercera etapa estarà emmarcada dins d'un període de restriccions i derogacions legislatives estatals, la qual va crear un ressorgir del radicalisme amb un decantament polític i social i un seguit d'escissions dins del valencianisme amb el colofó de la revolta d'octubre de 1934.

Són bastants els autors i les obres que tracten el tema. D'antuvi, cal destacar la influència d'Alfons Cucó, per les seues aportacions als treballs del valencianisme polític i cultural dels anys trenta del segle passat, i com a punt de partida per als nostres plantejaments. Així i tot, també trobarem altres autors, com ara escriptors, assagistes, historiadors, sociòlegs i filòlegs que compartien la mateixa actitud equivalent en el reconeixement de la seua obra.

Els primers estudis que tracten el setmanari valencianista, com ja vam esmentar, van estar proporcionats per Mavi Dolç i Gastaldo¹⁶ i Aureli Martí Bataller¹⁷. Altrament,

¹⁴SOLER I GODES, Enric: «Punts de seny», *El Camí*, núm. 91, pàg. 3, 02/12/33. «La premsa en general és el reflex fidel d'un poble, ella ens diu com pensem, què fan, de què som capaços, quin és el nostre sentiment i la manera de vore les coses del proïsme a través del nostre pensament».

¹⁵HERNANDO SERRA, María Pilar: *Una historia ...*, op. cit., pàg. 135 | ALÓS FERRANDO, Vicente R.: *Reorganización, supremacía y crisis final del blasquismo (1929-1936)*. Ayuntamiento de Valencia, València, 1992, pàg. 172.

¹⁶DOLZ I GASTALDO, Mavi: *Prensa i llengua: Ciutat de València (1837-1936)*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), 1992.

¹⁷MARTÍ BATALLER, Aurelio: *Pensar la identitat valenciana. Cultures polítiques i identitats col·lectives: el cas del valencianisme polític a través de El Camí (5-III-32-10-IX-32)*. Màster

també hi ha obres i autors amb interessants estudis socioculturals del valencianisme dels anys trenta del segle passat. A tal efecte, cal destacar les investigacions de l'entorn de l'ensenyament on destaca la professora M. del Carmen Agulló Díaz¹⁸ i les seues recerques i sobretot pel protagonisme dels mestres amb els canvis pedagògics per l'ensenyament obligatori, gratuït, laic i únic. En aquest sentit, també cal dir que molts dels artífexs del setmanari valencianista van ser mestres o professors i, per tant, seran de necessària consulta les investigacions dels professors Juan Manuel Fernández Soria¹⁹, Alejandro Mayordomo Pérez²⁰, José Ignacio Cruz Orozco²¹ i Wilson Ferrús Perís.²² Així mateix, per esbrinar els pseudònims, criptònims o qualsevol identificació anònima i la seua importància, destaquen els treballs d'investigació dels professors Víctor Mansanet²³ i Juan Codina²⁴ Tot i això, també es trobarà el prolífic professor Climent.²⁵ Igualment calia especificar la significació d'alguns pseudònims emmarcats en personatges o mites històrics, com també els topònims concrets, per la qual cosa ens han servit: Xavier Andreu i Josep Ramon Segarra²⁶ i Santi Cortés²⁷, respectivament. En aquesta secció ens hem ajudat de la investigació del professor Simbor per la seua prolífica tasca envers els esdeveniments valencians²⁸. Per últim,

¹⁸AGULLÓ DÍAZ, Carmen: *Escola i República. La Vall d'Albaida 1931-1939*. Diputació de València. València, 1994.

¹⁹FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Maestros valencianos bajo el franquismo. La depuración del Magisterio: 1939-1944*. Institució Alfons el Magnànim Diputació de València. València, 1999, pàg. 352.

²⁰MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovació pedagògica al País Valencià. L'avantguarda d'un procés històric*. Universitat de València, València, 2004.

²¹CRUZ OROZCO, José Ignacio: *Maestros y colegios en el exilio de 1939*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 2004.

²²FERRÚS PERIS, Wilson: *Mestres i escoles a l'Horta sud, 1936-1939*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 2015.

²³MANSANET I BOIGUES, Víctor: «Els pseudònims literaris i periodístics», pàg. 621-642. En *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes* Universitat de València, Denes 2002, pàg. 622-625.

²⁴CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta de Francisco Almela y Vives, Vinaròs 1901 – Valencia, 1967*. Generalitat Valenciana, València, 2008, pàg. 79.

²⁵CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*. Sèrie Minor, Consell Valencià de Cultura, València, 2003, pàg. 168-169 | SIMBOR ROIG, Vicent: *Carles Salvador i Gimeno: Una obra decisiva*. Diputació Provincial de València, València, 1983, pàg. 254-255 | També SIMBOR ROIG, Vicent: *Carles Salvador Papers de premsa*, Alfons el Magnànim Diputació de València, València, 2000, pàg. 21-22 | RODA, Lluís: «Sobre la vigència i la importància de la poesia de Carles Salvador. Carta a Enric Balaguer», pàg. 73-112, en *L'univers literari de Carles Salvador*, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*, AVL, València, 2016, pàg. 90.

²⁶ANDREU MIRALLES, Xavier i SEGARRA ESTARELLES, Josep Ramon: «Representacions de l'Encobert. La Germania Valenciana i la Nació liberal en el segle XIX», pàg. 17-38, *Saitabi*, 56. València (2006), pàg. 30-35.

²⁷CORTÉS CARRERES, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació bibliogràfica (1923-1993)*. *Nova antologia* Estudi preliminar, recopilació, selecció i notes. UJI, Castelló de la Plana, 2013.

²⁸SIMBOR, Vicent: *Carles Salvador i la modernització literària valenciana*. En *Caplletra 16* (Primavera 1994), pàg. 254-255 | SIMBOR ROIG, Vicent: *Carles Salvador Papers de premsa* Alfons el Magnànim Diputació de València, València, 2000, pàg. 21-22.

dins d'aquest món de l'anonimat es troba Alain Touraine, qui també ha contribuït per poder notificar un altre pseudònim²⁹.

En un altre ordre de reafirmació, cal esmentar els investigadors de la premsa catalana Joan Torrent i Rafael Tasis³⁰, així com la recerca del professor Santi Cortés³¹, referent d'essencial consulta per la seua extensa historiografia. I, per descomptat, no podem obviar els estudiosos del valencianisme i de la identitat valenciana: Joan Fuster, Ricard Blasco i Laguna, Manuel Aznar Soler, Josep Daniel Climent i Vicent Simbor. Citem altre cop l'aportació d'Alfons Cucó per la seua investigació del valencianisme republicà i la trajectòria estatutària dels anys trenta³². Igualment per aquest *estat de la qüestió* cal referir-nos a Francesc Pérez i Moragón³³, Antoni Espinós i Fernando Polo³⁴ i Francesc Maspons.³⁵ Continuant amb la relació nominal de fonts, ens ha servit de guia urbana els treballs exhaustius de les investigacions d'Amado Llopis i Luis Perdigón³⁶, com alhora la lloable tasca il·lustrada de Rafael Solaz³⁷. Per definir marcadament la trajectòria biogràfica amb el seu entorn ens hem valgut d'Adolf Pizcueta i Alonso³⁸, Vicent Alonso³⁹ i Francesc Pérez i Moragón⁴⁰. Igualment, per engrescar el període de la Renaixença valenciana ens ha calgut seguir a l'erudit Manuel Sanchis Guarner⁴¹ i al

²⁹TOURAINÉ, Alain, [et al.]: *El país contra el Estado. Las luchas occitanas*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 1983, pàg. 15-44.

³⁰TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafel: *Història de la premsa catalana* (Vol. I i II). Editorial Bruguera, S. A. Barcelona, 1966, pàg. 567.

³¹CORTÉS CARRERES, Santi: *Ensenyament i resistència cultural. Els Cursos de Llengua de Lo Rat Penat (1949-1975)*, Denes, Paiporta, 2006, pàg. 34.

³²CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític*. Afers, Catarroja, 1999, pàg. 14.

³³PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló*. Pròleg de Vicent Pitarch i Almela, Eliseu Climent, Editor, 3 i 4, València, 1982.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Nicolau Primitiu i la Guerra Civil. 1936-1939*. Pentagram Editorial, València, 2006. «Emili Gómez i Nadal», pàg. 159-182, pàg. 160.

³⁴ESPINÓS I QUEROL, Antoni i POLO VILLASEÑOR, Fernando. *Premsa periòdica a la Marina Alta (1861-1935)* Ajuntament de Xàbia, Xàbia, 1984. *El Agrario*, que segurament va reaparèixer cap a 1926 i *La Voz de Pego*, fundat en 1923 per Carmelo Giner Bolufer (29)", pàg. 26

³⁵MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *L'Home la Nació i l'Estat*. Edicions d'Aportació Catalana Barcelona, 1963, pàg. 50-51.

³⁶LLOPIS ALONSO, Amado i PERDIGÓN FERNÁNDEZ, Luis: *Cartografía històrica de la ciudad de València (1608-1944)*, Universitat Politècnica de València, València, 2016, «3.9 L'esgotament de la ciutat burgesa (1902-1929)», pàg. 197-199.

³⁷SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías de Valencia (1700-1975)*, Ajuntament de València, València, 2002. 3.9. «35-1808. Calendario anual y Guía de Forasteros en Valencia, para el año 1808», pàg. 41-42

³⁸PIZCUETA, Adolf: *(1901-1989) Memòries fragmentàries*, Acció Cultural del País Valencià, València, 1990.

³⁹ALONSO, Vicent: *La trajectòria intel·lectual d'Ernest Martínez Ferrando*. Quaderns 3 i 4 València, 1992, pàg. 42.

⁴⁰PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: "Gómez Nadal: fragments d'una entrevista". En *Trellat*, Núm. 3, 1980, València, pàg. 79-87.

⁴¹SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. Universitat de València. Facultat de Filologia. Departament de Lingüística Valenciana, València, 1978, pàg. 55.

fecund investigador Vicent Simbor⁴², sense desdenyar la premsa satírica de l'època, arran dels estudis dels professors Antoni Laguna Platero i Francesc Andreu Martínez Gallego⁴³.

Un altre fet de vital importància van ser les circumstàncies del període republicà, prenent els conceptes més definitoris dels professors Josep Fontana i Manuel Tuñón de Lara⁴⁴. Novament, destaquem la rellevància dels professors Blasco i Cucó en esbossar tan encertadament els fets polítics i culturals del període republicà⁴⁵. Incloem en la llista a dos experimentats investigadors, Anacleto Pons i Justo Serna⁴⁶. Per a ser més equànimes, ens caldrà notificar els treballs d'estudiosos procedents de les comarques alacantines⁴⁷, com també personatges rellevants de les comarques castellonenques, per l'exhaustiva investigació bibliogràfica del professor Vila Moreno⁴⁸. Cal comptar amb les propostes sobre el valencianisme republicà de Santi Cortés⁴⁹ i la qüestió lingüística del professor Climent, que ens han orientat moltíssim en aquesta exposició⁵⁰. Així mateix, per a l'estudi de la literatura d'aleshores, tant en temps de la Renaixença com en el període posterior republicà, acudim a Vicent Simbor⁵¹ i a Santi Cortés per a il·lustrar el període postbèl·lic⁵², d'enorme importància per a la nostra

⁴²SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)*. Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1988, pàg. 10.

⁴³LAGUNA PLATERO, Antonio i MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu (comissaris): *La Traca. La transgressió com a norma*. Edita Universitat de València, València, 2016 «La Forja de l'esperit traquer», pàg. 35-58. «Constantí Llombart, Manuel Lluch Soler i Lluís Cebrian Mesquita: La del republicanisme», pàg. 39.

⁴⁴FONTANA, Josep: «La Segunda República: una esperanza frustrada», pàg. 9-22, i TUÑÓN DE LARA, Manuel: «¿Crisis de la Segunda República?», pàgs 23-36, en DD. AA.: *La II República Una esperanza frustrada*. Edicions. Actas del Congreso Valencia Capital de la República (Abril 1986). Edicions Alfons el Magnànim, València, 1987.

⁴⁵CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard (edició de): *El pensament valencianista (1968-1939)*. Antologia. Edicions de La Magrana, Barcelona, 1992, pàg. 307-312.

⁴⁶PONS, Anacleto i SERNA, Justo: *La Ciudad extensa. La burguesia comercial financiera en la Valencia de mediados del XIX*. Diputació de València, València 1992, pàg. 72.

⁴⁷MEZQUITA BROCH, Francisco: «L'activitat cultural en Alicante durante la II República», pàg. 127-138, en COLÓN DOMÈNECH, Germà, FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República de les Lletres Les Lletres de la República*, UJI, Castelló de la Plana, 2008, pàg. 132.

⁴⁸VILA MORENO, Alfons: *Diccionari d'autors valencians del segle XX*. (Versió 43, octubre 2017), pàg. 144.

⁴⁹CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà a l'exili*. Pròleg d'Albert Manent. Generalitat Valenciana, València, 1993, pàg. 42 i 43.

⁵⁰CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís per la llengua*. AVL, València, 2011, pàg. 110.

⁵¹SIMBOR, Vicent: «La poesia en temps de República: el poeta entre l'escriptori i el carrer», pàg. 29-50, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República..., op. cit.*, pàg. 37.

⁵²CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista (1939-1951)*. Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995. Nota 52, pàg. 213.

investigació⁵³. Un altre punt de suport per aquesta tasca han sigut les aportacions historiogràfiques de Cándido Ruíz, respecte a un dels motius més destacables, com fou l'educació i els seus protagonistes⁵⁴. Al·ludirem als col·laboradors que han verificat els periòdics valencianistes, per exemple Gómez Mompert⁵⁵. Quasi en el mateix context, però en el vessant pedagògic, hem hagut que recórrer sovint a la professora Agulló per haver-hi aconseguit prolongar i enllaçar el fil conductor del Magisteri i a més a més, en valencià⁵⁶. Un altre suport lingüístic ens ha vingut per part d'Antoni M. Margarit, el qual fa una valuosa síntesi del procés lingüístic i institucional⁵⁷. Altre aspecte que cal oferir és el de l'exili valencianista i republicà, que no hi va estar exempt de les conseqüències, arran dels estudis dels professors Marc Baldó i M. Fernanda Mancebo, qui van aprofundir en la diàspora de casa nostra⁵⁸. Igualment, en aquest quasi mateix context, està al nostre abast els professors Josep Lluís Sirera i Remei Miralles⁵⁹. Quant a l'espai de l'oci, sobretot el cinema i el seu punt culminant amb el cinema sonor, recollim les propostes de la professora Marta Garcia Carrión⁶⁰. Tampoc pot estar absent d'aquestes observacions el professor Albert Girona i el seu treball més significat⁶¹. El professor Valero ens posarà en contacte amb els partits i els moviments de masses (socialisme), amb les seues convocatòries obreres (jornalers,

⁵³CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarner, 1911-1981. Una vida per al diàleg*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. València/Barcelona, 2002, pàg. 49.

⁵⁴RODRIGO RUÍZ, Cándido: *Política y educación en la II República (Valencià 1931-1936)* Universitat de València, València, 1993", pàg. 66 i 68. Emili Cebrian i Navarro fou Delegat del Consell Direciu de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana per Burjassot en l'any 1935. *Butlletí de l'Associació*, Núm. 1. València, setembre del 1935.

⁵⁵GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: «L'Hora: l'únic diari valencià en català», pàg. 975-983, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, L. (eds.): *Dos-cents anys de premsa valenciana*. Generalitat Valenciana, València, 1992, pàg. 977-978.

⁵⁶AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: «Els que mantingueren encesa la flama: Antoni Vallet i Caudelí i el valencià a l'escola», pàg. 223-234, en DD.AA.: *La renovació pedagògica. Comunicacions de les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans*. CCG Edicions. Girona, 2003. Nota 3, pàg. 224.

⁵⁷BADIA I MARGARIT, Antoni M.: *Llengua i cultura als Països Catalans*. Edicions 62, Barcelona, 1980. «La llengua catalana en l'actualitat», pàg. 78-79.

⁵⁸BALDÓ, Marc y MANCEBO, M. Fernanda: *Migraciones & Exilios 2*, UNED, Madrid, 2001. «Emili Gómez Nadal. La frustración de un historiador», pàg. 123-130.

⁵⁹SIRERA, Josep Lluís i MIRALLES, Remei: «Emili Gómez Nadal: El recuerdo en la ausencia», pàg. 95-103, en GARCIA, Manuel (ed.): *Exiliados La emigración cultural valenciana (Siglos XVI-XX)* Vol. II. Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura. València, 1995, pàg. 98 i 99.

⁶⁰GARCÍA CARRIÓN, Marta: *La región en la pantalla. El cinema i la identitat dels valencians*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2015. «El cinema sonor i la Segona República», pàg. 141-156. 1.1 *Valencianisme i cultura cinematogràfica: el problema de la llengua*. «És significatiu que mai no es pronunciés el nom del més prestigiós del valencianisme que va escriure sobre cinema, Emili Gómez Nadal (...) Va escriure sobre cine en *Acció Valenciana* ho continuà fent en *El Camí*», pàg. 154.

⁶¹GIRONA, Albert: *Guerra i revolució al País Valencià (1936-1939)*. Tres i Quatre. València, 1986. «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg. 511-537, pàg. 528.

camperols i empleats)⁶². Ens pareix lícit i necessari l'aportació de l'investigador Xavier Torres per bandejar la incredulitat en la seua obra d'investigació⁶³. Com a personatge destacat d'aquell període, destaquem el professor Gómez i Nadal, recurrent per la investigació de Roca Voces⁶⁴. També serà adequat cercar certs protagonistes amb una manifestada ambigüïtat, amb el treball d'investigació proporcionat per la professora Margarita Ibáñez⁶⁵. Cal fer referència, d'entre tot aquest profús entramat de columnistes a un dels més inserits en el setmanari, com fou Pasqual Asins, amb l'aportació dels estudis de Ramon Guillén⁶⁶ i Enric Ferrer⁶⁷.

Component destacat del setmanari va ser el gramàtic valencianista Carles Salvador. Des de la seua obra s'han fet ressò Jordi Solé⁶⁸, Vicent Simbor⁶⁹ i Vicent Pitarch⁷⁰ i, com és clar, també nosaltres. Dins del procés de normalització lingüística, sobretot des del camp de l'ensenyament, ens val la implicació dels professors Alejandro Mayordomo i M. Carmen Agulló⁷¹. Per als testimonis posteriors als de l'ebullició del procés lingüístic pre-bèl·lic i post-bèl·lic, comptem amb l'aportació de Faust Ripoll⁷². Quant a la regularització de les distintes variants de la parla catalana (lexicogràfiques, etimològiques, onomàstiques i toponímiques), destaquem els estudis del professor Veny⁷³. Esmentarem també els treballs al voltant d'un altre mestre valencià,

⁶²VALERO GÓMEZ, Sergio: *Ni contigo ni sin ti: Socialismo y republicanismo histórico en la Valencia de los años treinta*. IAM, Diputació de València, València, 2015. Nota 85. El bando en *Diario de Valencia*, 7 d'octubre de 1934, pàg.152.

⁶³TORRES SANS, Xavier: *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, PUV, València, 2008. «Identidad: Los derechos. Geografía e historia», pàg. 123-170.

⁶⁴ROCA VOCES, F.: "Marxisme" i "Nadal Emili G.". En *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (Segles XVIII-XX)*, Edicions 62, Barcelona, 1979, pàg. 334.

⁶⁵IBÁÑEZ TARÍN, Margarita: *Profesores franquistas, antifranquistas y en la "zona gris". La guerra ideológica que vivieron los profesores de Segunda Enseñanza en el País Valenciano (1936-1950)*. Universitat de València, València, 2017. «Primera Parte: El combate ideológico durante la Guerra Civil. Profesores franquistas, anti-franquistas y en la zona gris Capítulo II.- Guerra y Segunda Enseñanza en la retaguardia valenciana», pàg. 65.

⁶⁶GUILLÉN I ALAPONT, Ramon: *La tasca valencianista de Pasqual Asins i Lerma*. Ajuntament de Catarroja. Catarroja, 1984. "Pròleg d'Adolf Pizcueta", pàg. 9.

⁶⁷FERRER, Enric: *Literatura i societat País Valencià, segle XX*. Eliseu Climent, València, 1981, pàg. 28.

⁶⁸SOLÉ I CAMARDONS, Jordi, en *Caplletra* 16. Primavera, 1994. València. "El discurs sociolingüístic de Carles Salvador", pàg. 217.

⁶⁹SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador 1893-1955*. La Fundació Josep Irla, Barcelona, 2008, pàg. 56-57.

⁷⁰PITARCH, Vicent: «Carles Salvador, pioner de la normativització valenciana», pàg. 277-308, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic i mestre*. AVL, València, 2016. Nota 25, pàg. 289.

⁷¹MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovació pedagògica al País Valencià. L'avantguarda d'un procés històric*. PUV, València, 2004, pàg. 151.

⁷²RIPOLL DOMÈNECH, Faust: *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*. Afers, Catarroja-Barcelona, 2010, pàg. 58 i pàg. 74.

⁷³VENY, Joan: *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*. Editorial Moll, Mallorca, 2002, pàg. 171.

l'emblemàtic Enric Soler i Godes⁷⁴. Continuant amb el món docent, caldrà anomenar l'investigador Antonio García⁷⁵, i als professors Vicent Franch⁷⁶, Antoni Igual⁷⁷ i a Santi Vallés. D'aquest últim, tenim al nostre abast l'estudi sobre *Acció Valenciana (1930-1931)*, el qual ens ha proporcionat la informació més explícita possible⁷⁸. Seguint amb els referents notoris d'aquest treball, ens cal reconèixer a un altre prohoms del valencianisme, com fou Nicolau Primitiu Gómez Serrano⁷⁹.

La nòmina de referents queda incompleta si no afegim el potencial artístic plàstic dels diversos components que col·laboraren en el setmanari. El professor Agramunt ens n'ha deixat diverses ressenyes⁸⁰. En aquesta línia ens serà adequat la Tesi de García-

⁷⁴MESSEGUER, Lluís i CORTÉS, Santi (a cura de): *Enric Soler i Godes: L'escola i la cultura. Antologia de textos*. Publicacions de la Universitat Jaume I (UJI), Castelló de la Plana, 2001, pàg. 93 | MAYORDOMO, Alejandro, AGULLÓ, M. Carmen i PÉREZ, Agustina (coords.): *Mestres d'escola*. VII Jornades d'Història de l'Educació Valenciana. CEIC, Alfons el Vell, València, 2014, pàg. 224.

⁷⁵GARCÍA MADRID, Antonio: *Mestres, escoles i periòdics Documentació del primer moviment Freinetià a l'arxiu d'Enric Soler i Godes* UJI; Castelló, 2013. Lidón París Folch en el Pròleg, pàg. 13.

⁷⁶FRANCH I FERRER, Vicent: Vicent Tomàs i Martí (Artana, 1898-1924), personatge central d'aquest estudi (*El Nacionalisme agrarista...*), fou un gran valencià, en certa manera iniciador i inspirador del modern nacionalisme organitzat al País Valencià, que ara, gràcies a aquest llibre, recuperem tots els valencians. Contraportada.

⁷⁷IGUAL ÚBEDA, Antoni: «La muerte de un gran valenciano de corazón El Marqués de Lozoya», pàg. 12-13, en *València Atracción*, Núm. 520, Mayo 1978. En aquest article el professor Igual Úbeda ens fa una aproximació de Juan de Contreras y López de Ayala (Marqués de Lozoya), amb el qual va compartir experiències acadèmiques i personals al llarg de cinquanta anys de vicissituds, des de ser deixeble universitari, fins a ser el professor que dirigí la seua Tesi d'Història d'Art a Madrid. Passats els anys els seus punts de vista s'allunyaren, però acabat el conflicte bèl·lic, es retrobaren a València. Tots dos es trobaven en posicions divergents políticament encara, però, així i tot, va rebre l'ajut del seu director de Tesi. Antoni Igual persona agraïda va reconèixer l'aval, i des d'aleshores li professarà respecte i admiració, com veiem en l'article de *València Atracción*. Juan de Contreras fou Director General de Belles Arts. Doncs aprofitant la conjuntura política del règim franquista amb l'Alemanya nazi, una vegada ocupada França (1940), va aconseguir el recobriment de la Dama d'Elx, però aquesta obra d'art ibèric valencià va anar-hi a parar a Madrid. Així i tot, Antoni Igual, ja no fou aquell que protagonitzava amb la ironia, suspicàcia, desimboltura i l'atreviment en els articles d'Ars Longa en *El Camí*, on signava com Càndid, ara ja gens a veure amb aquell vigorós nacionalista valencià. Cal recordar que en *El Camí*, núm. 12, pàg. 6. 21/05/32, la columna d'Antoni Igual, "Ars Longa" fou un referent escrit per a "Historia del Arte Hispánico por el Marqués de Lozoya", com un petit homenatge pel seu mestratge.

⁷⁸VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, op. cit. «9. La concreció d'una declaració: L'Estat Valencià», pàg. 399-413. Nota 717 pàg. 407 | També cal afegir l'aportació de Josep Iborra en CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarnier, 1911-1981...*, op. cit. Nota 28, pàg. 48.

⁷⁹CLIMENT, Josep Daniel: *El bilingüisme valencià de Nicolau Primitiu Gómez-Serrano. València 1936*. Societat Bibliogràfica Jerònima Galés i Mateu editors. Xàtiva, 2003, pàg. XII i XV | FERRER, Enric: *Literatura i Societat...*, op. cit., pàg. 39 | També en ATIENZA, Antoni: «Nicolau Primitiu entra en el Valencianisme», pàg. 21-26, en DD. AA.: *Nicolau Primitiu i València Treballar, persistir, esperar...*L'Oronella, València 2003, pàg. 21.

⁸⁰AGRAMUNT LACRUZ, F.: *Diccionario de Artistas Valencianos del Siglo XX*. Tomo III. Albatros València, 1999, pàg. 1.557 i següents | AGRAMUNT LACRUZ, Francisco: *Arte y represión en la Guerra Civil Española*. Generalitat Valenciana. Junta de Castilla y León. València, 2005, pàg. 234.

Esparza⁸¹, i les inestimables aportacions d'investigadors de renom com Javier Paniagua i José A. Piqueras⁸² i el professor Ferran Archilés, per les seues profuses investigacions⁸³. Dins del propòsit d'abastar el més oportú per aquest treball, ens veiem amb la necessitat d'enumerar a estudiosos i estudioses de la talla d'Empar Ranch⁸⁴ i Gonçal López-Pampló⁸⁵. Interessants resulten també les aportacions de Manuel Aznar sobre el valencianisme republicà⁸⁶, sense oblidar-nos d'altres que han tractat aspectes culturals d'aquest període com Fernando Arias (teatre)⁸⁷, Daniel Gascó (cinema)⁸⁸, Josep Piera (amb el relat biogràfic d'Ernest Martínez Ferrando)⁸⁹. Destacarem alhora els estudis literaris de Josep Iborra⁹⁰ i els antropològics de Vicent Baydal⁹¹.

Hem nodrit els nostres coneixements visitant la revista SAÓ per les constants referències a l'evolució i el trajecte d'una bona part del valencianisme, arran d'articles de F. Martínez Sanchis, Teresa Ciges, Emili Casanova i Antoni Ferrando... Dels

⁸¹GARCIA-ESPARZA, Juan A.: *El descubrimiento cultural de la arquitectura popular en España. Alfredo Baeschlin (1883-1964) y el influjo centroeuropeo*. Tesis doctoral, València, 2011. "Alfredo Baeschlin y la arquitectura popular vanguardista, Ibiza 1933-1934". *Ars Longa* València, Núm. 20 (2011), pàg. 195-205.

⁸²PANIAGUA, Javier i PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario Biográfico de políticos valencianos 1810-2006*. Institució Alfons el Magnànim UNED Alzira-València, 2005, pàg. 490.

⁸³ARCHILÉS CARDONA, Ferran: *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2012, pàg. 58.

⁸⁴RANCH SALES, Empar: *Biografía d'Eduard Ranch Fuster (València 1897-1967)*. Obra inédita, préstec de la família Ranch i Picó. Pel qual l'agraesc aquesta deferència per al meu treball d'investigació. "Es tracta dels oncles de Rosa, Eduard Nittel Bitterlich, la seua esposa Anna B. García, i de les seues filles Anna i Pura. Junt a l'avi, D. Ignasi Bitterlich Gieberen els propietaris fundadors d'una botiga d'articles de cristall de Bohèmia, porcellana de Sajonia, i objectes per a regal, dita *El Ramillete*, situada al carrer Saragossa cantonada a la plaça de Santa Caterina. A mitjans del segle XIX en dit carrer hi havia tal quantitat de comerciants alemanys arrelats en ell, que se'l denominava "el carrer dels alemanys". Nota 1, pàg. 1.

⁸⁵LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal: *Teodor Llorente, cent anys després*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. «Symphosia Philologica», 23, Alacant, 2012. Edició a cura de Rafael Roca «La conferència «Llorente i els infants» de Carles Salvador (1948). Estudi i transcripció», pàg.167.

⁸⁶AZNAR SOLER, Manuel: *República literaria y revolución (1920-1939)* Tomo II, Renacimiento Iluminación, Sevilla, 2010: Jose Sanchis Zabalza («Conjeturas sobre l'orientació econòmica espanyola en la post-guerra»), pàg. 450-453.

⁸⁷ARIAS, Fernando: *La Valencia de los años 30. Entre el paraíso y el infierno*. Ajuntament de València, València, 1996. «Balance de un año teatral», pàg. 97 i 100.

⁸⁸GASCÓ, Daniel: «Cine en València durante la Segunda República. Buscando su voz» pàg. 217-228, en BALDÓ LACOMBA, Marc i BOTELLA NICOLÀS, Ana M. (eds.): *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)*. PUV, València, 2020, pàg. 222.

⁸⁹PIERA, Josep (Introducció): *Ernest Martínez Ferrando: Narracions*. Institució Alfons el Magnànim, València, 1985. "L'opció pel "valencià", així, fou prompte decidida. D'un "valencià", però, que ell tenia claríssim de bell antuvi. Al pròleg que s'escriu per la reedició de *Les llunyanies suggestives* Institució Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València, València, 1952, pàg. 8-9 | FERRER, Enric: *Literatura i societat...op. cit.*, pàg. 67.

⁹⁰IBORRA, Josep: *La trinxera literària (1974-1990)*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995, pàg. 63.

⁹¹BAYDAL, Vicent: *Els valencians, des de quan són valencians?* Editorial Afers Catarroja-Barcelona, 2016, pàg. 21-22.

nacionalismes/regionalismes emergents del moment en sabem més gràcies a Antonio Checa,⁹² i Antonio Peiró junt amb Bizén Pinilla i Eloy Fernández⁹³.

Un aspecte gens desdenyable és destacar la singularitat de la maçoneria, que va influir en els pseudònims⁹⁴. Un estudi del professor Albert Girona ens desvetlla l'episodi de l'entitat *Lo Rat Penat*⁹⁵.

Capítol II

El segon capítol d'aquest treball es proposa indagar en aspectes ideològics del protagonistes de *El Camí*. Arran de la bibliografia emprada, hom trobarà un grup d'investigadors que han definit o precisat els posicionaments polítics de caire individual i col·lectiu. Curiosos resulten les aportacions del J. V. Marqués⁹⁶, amb la definició d'un sector clau per l'enteniment i el progrés, tan necessari per a aquells moments, segons Juan Avilés⁹⁷. Altres investigadors d'obligada referencia són: els professors Rafael López (sobre el patrocini publicitari)⁹⁸, Ernest Lluch (sobre la singularitat de "La via

⁹²CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos políticos durante la II República*. Universidad de Salamanca, Salamanca, 1989. «Los partidos nacionalistas y su prensa», pàg. 221-258. País Valencià. «València ofereix durant la II República una àmplia gamma de partits regionalistes; d'ells, electoralment els principals, arribaran a tenir diaris afins (...) «Acció valenciana», per exemple, sorgeix el maig de 1930 i se manté fins a la proclamació de la República, és un setmanari que dirigiran Felip Mateu Llopis i després Lluís Querol Roso. Ho edita Acció Cultural Valencianista», pàg. 255.

⁹³PEIRÓ, Antonio y PINILLA, Bizén: *Nacionalismo y regionalismo en Aragón (1868-1942)*. Unali-Ensayo, Zaragoza, 1981. «7. Gaspar Torrente: esbozo biográfico y primeros escritos», pàg. 77-78 i «Documento 6.- Nacionalismo aragonés. Gaspar Torrent», pàgs, 261-262 | CHECA GODOY, Antonio: *La prensa y partidos...*, op. cit., «Los partidos nacionalistas y su prensa», pàg. 256 | FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy: «Raíces del autonomismo aragonés» en *Historia 16*. Extra V Abril 1978. "Autonomías: Un siglo de lucha". Información y Publicaciones, S.A. Madrid, pàg. 149.

⁹⁴SAMPEDRO RAMO, Vicent: *La Maçoneria Valenciana i les lògies accidentals durant la Guerra Civil*. Generalitat Valenciana Consell Valencià de Cultura, València, 1997. «III Les Activitats Maçoniques a València durant la Guerra Civil Les Lògies», pàg. 97.

⁹⁵GIRONA, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit. «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg. 514-515.

⁹⁶MARQUÉS, Josep Vicent: «Derecha Regional Valenciana: les condicions de possibilitat d'un grup polític», pàg. 97-130, en *Argumentos 1* (1974). *El País Valencià 1931-1939*. L'Estel, València, 1974. Nota 1, pàg. 97.

⁹⁷AVILÉS FARRÉ, Juan: *La izquierda burguesa en la II República*. Espasa-Calpe, Madrid, 1985. «En la contraportada: *L'esquerra burgesa en la II República* constitueix el primer estudi de conjunt dels partits republicans d'esquerra. A desgrat del creixent reconeixement de la importància històrica que tingué la seua figura més remarcable, Manuel Azaña, aquests partits havien rebut fins ara menys atenció de la que mereixen per haver protagonitzat el projecte polític que més actual resultes avui de quants s'emprengueren en la II República: el de modernitzar la societat espanyola des d'una perspectiva d'esquerres, però aliè a les utopies marxistes i anarquistes».

⁹⁸LÓPEZ LITA, Rafael: «La publicidad como fuente de financiación», pàg. 439-450. En LAGUNA, A. i LÓPEZ, A.(eds.): *Dos-cents anys de premsa...*, op. cit., pàg. 440.

valenciana”)⁹⁹, Carlos Sanz (sobre la història de la premsa valenciana)¹⁰⁰, Rafael Valls (sobre el catolicisme polític)¹⁰¹, López Villaverde, qui fa un minuciós treball d’investigació i un dels millors referents de la Segona República (sobre els avatars de la “primera democràcia espanyola”)¹⁰², J.A. Piqueras (sobre la incidència burgesa en la política valenciana)¹⁰³, Ana M. Cervera (sobre la moderna dreta dinàstica d’aleshores)¹⁰⁴, Josep Picó (sobre la puixant evolució empresarial del moment)¹⁰⁵, Josep Sorribes (sobre el creixement urbà de la ciutat de València)¹⁰⁶, M. Á. Sánchez i M. Rosa. Jordà¹⁰⁷, F. Martínez¹⁰⁸ (sobre els processos d’industrialització de València

⁹⁹ Per a conceptualitzar el paper de la petita burgesia, s’ha fet servir dels treballs d’Ernest LLUCH i els seus deixebles, com ara Vicent Soler, Clementina Ròdenas, Segundo Bru, Salvador Almenar i Martínez, Martínez Serrano, Martínez Gallego, Sánchez Santiró, Mavi Dolç i Gastaldo. Entre els llibres d’aquest destaquem ací *La via valenciana* de Lluch. Manuel Aznar, Ricard Blasco; Josep Sorribes Monrabal, Romà Perpiñà Grau, Jordi Palafox Gamir, Anacleto Pons i Justo Serna, Ramir Reig, Rosa M. Borrell, Josep Picó, Sánchez Romero, Josep Vicent Marqués, Ignasi Villalonga Villalba, altres treballs que s’han fet utilitzar són els de Pere Sisè. Aureli Martí, Ernest Reig. LLUCH, Ernest: *La via valenciana*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2003, pàg. 148.

¹⁰⁰ SANZ MARCO, Carlos, en *Treballs de Comunicació* 5 Octubre 1994 Societat Catalana de Comunicació. Girona. Treballs d’Història de la premsa: premsa valenciana. «Aproximación a la presencia de la literatura en la prensa valenciana de principios del siglo XX», pàg. 136.

¹⁰¹ VALLS, Rafael: *La Derecha Regional Valenciana: El Catolicismo político valenciano (1930-1936)*. Edicions Alfons el Magnànim Institutió Valenciana d’Estudis i Investigació, València, 1992, pàg.14 i 15 | VALLS MONTÉS, Rafael: «La Derecha Regional Valenciana y la guerra civil», pàg. 235-254, pàg. 241, en DD. AA. *La II República Una esperanza frustrada*. Actas del Congreso Valencia Capital de la República (Abril 1986) Edicions Alfons el Magnànim, València, 1987. Nota 10, pàg. 241.

¹⁰² LÓPEZ VILLAVERDE, Ángel Luis: *La Segunda República (1931-1936) Las claves para la primera democracia española del siglo XX*. Sílex, Madrid, 2017, pàg. 52 i 53.

¹⁰³ PIQUERAS ARENAS, José A.: *El taller y la escuela en la Valencia del siglo XIX* Ayuntamiento de Valencia, València, 1983, pàg. 26 | REIG, Ramir, en *Recerques* 15 (1984) Barcelona. «El fracàs de la burgesia urbana a València. Notes sobre la política municipal del blasquisme (1901-1911)», pàg. 134.

¹⁰⁴ CERVERA SÁNCHEZ, Ana M.:«La Derecha dinástica y modernización política», pàg.13-74, en BOSCH, Aurora, COMES, Vicent i GIRONA, Albert: *Estudios sobre la Segunda República*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1993, pàg. 55-56 i 61 | També en VALLS, Rafael: *La Derecha...*, op. cit., pàg. 86 i 87.

¹⁰⁵ PICÓ LÓPEZ, Josep, en *Revista Internacional de Sociología* núm,15 (1975), Institut Balmes, Madrid, «La burgesia valenciana en la segunda mitad del siglo XIX», pàg. 117.

¹⁰⁶ SORRIBES, Josep, en *Recerques* 15 (1984), Barcelona. «Creixement econòmic, burgesia i creixement urbà a la València de la Restauració (1874-1931)», pàg. 100-101.

¹⁰⁷ SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria Valenciana en torno a la Exposición Regional de 1909*. Universitat Politècnica de València, València, 2009, pàg. 47 i pàg. 172.

MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo y crecimiento La industrialización valenciana 1834 – 1914*. Generalitat Valenciana, València, 1995, pàg. 213-214 | JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria en el desarrollo del Área Metropolitana de Valencia*. Universitat de València, València, 1982, pàg. 90.

¹⁰⁸ MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., “La Revolució de 1868 creà a València l’Escola d’Artesans: en els seus primers 50 anys de funcionament passen per les seues aules cinquanta-dos mil alumnes”, pàg. 29. També en SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 40 | SIRERA MIRALLES, Carles: *Un título para las clases medias El instituto de bachillerato Lluís Vives de Valencia, 1859-1902*. PUV, València, 2011. «Los estudiantes de aplicación y los peritos» pàg. 103-114. Nota 120.

ciutat i la seua rodalia), Carmen Pinedo, Elvira Mas i Asunción Mocholí¹⁰⁹ (sobre l'ensenyament de les Belles Arts), Jesús Alonso Santandreu¹¹⁰ i Ramir Reig¹¹¹ (sobre la formació professional i artesanal), Julio Martínez (sobre l'anàlisi del sector metal·lúrgic)¹¹², Alejandro Amorós (sobre la transformació industrial dels molins)¹¹³, novament el tàndem Aznar i Blasco (sobre la cultura al període republicà)¹¹⁴, un altre tàndem, Gurmésindo Fernández i Enrique Ibáñez (sobre l'aportació econòmica de botigues i basars)¹¹⁵, Josep Martí (sobre la importància de l'Ateneu Mercantil de València)¹¹⁶, un tercer tàndem, Amparo Álvarez i Carmen Garcia (sobre la família industrial "la Maquinista Valenciana")¹¹⁷, novament Ramir Reig (sobre les nissagues d'una part de la burgesia industrial i financera valenciana: els Boluda, Noguera i Casanova)¹¹⁸ i Josep Picó (sobre l'empresariat valencià)¹¹⁹, la tríada de Marc Baldó, Susana Climent i Carmen García (sobre el pas del món agrari al món urbà)¹²⁰, tema tractat també per Martínez Serrano¹²¹ i Salvador Calatayud¹²²).

¹⁰⁹PINEDO HERRERO, Carmen; MAS ZURITA, Elvira; MOCHOLÍ ROSELLÓ, Asunción: 250 anys *L'ensenyament de les belles arts a València i la seua repercussió social* UPV, València, 2003. «5.5. Les escoles d'artesans», pàg. 150-154 (pàg. 150).

¹¹⁰ALONSO SANTANDREU, Jesús: *Crónica de las Escuelas de Artesanos. (Retazos históricos 1868-1993)*. Conselleria d'Educació i Ciència, Generalitat Valenciana, València, 1993, pàg. 196-197.

¹¹¹REIG ARMERO, Ramir: «Manuel Gómez Jiménez (1831-1914)» pàg. 93-101, en VIDAL OLIVARES, Javier: *Cien empresarios valencianos...*, op. cit., pàg. 97.

¹¹²MARTÍNEZ GALARRAGA, Julio: *La producción industrial al País Valencià (1861-1920) Estirant el 'fil industrial'*. Pagès editors, Lleida, 2009. 3.«La industrialització valenciana, 1861-1920: anàlisi sectorial. I Metal·lúrgia», pàg. 53-63, pàg.56.

¹¹³AMORÓS HERNÁNDEZ, Alejandro: «El molí de Daroqui a l'època elèctrica», pàg. 193-204, en *Torrens 13* (2003) *Estudis i investigació de Torrent i Comarca*, pàg. 198-199.

¹¹⁴AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià 1927/1939*. Institució Alfons el Magnànim, València, 1985 i BLASCO, Ricard ,en *L'Avenç*, Núm. 15 (1979) Barcelona. «La proclamació de la República a València», pàg. 41-51, pàg. 41.

¹¹⁵FERNÁNDEZ, Gumersindo i IBÁÑEZ, Enrique: *La Valencia que fue*. Drassana, València, 2018, pàg. 133.

¹¹⁶MARTÍ SORO, Josep: *Crònica del Ateneu Mercantil (1879-1978)*.

¹¹⁷ÁLVAREZ RUBIO, Amparo i GARCÍA MONERRIS, Carmen: «Introducció», pàg.9-46, en DD. AA.: *De l'ofici a la fàbrica. Una família industrial valenciana en el canvi de segle* «*La Maquinista Valenciana*» Universitat de València, València, 2000, pàg. 20-21.

¹¹⁸REIG ARMERO, Ramir: «Manuel Casanova Llopis (1885-1949) i Vicent Casanova Giner (1907-1995), pàg. 207-213. «Vicent Noguera Bonora (1891-1936) i Josep Antoni Noguera de Roig (1918-2003)», pàg. 238-247.«Vicent Boluda Marí (1904-2000), Vicent Boluda Crespo (1929) i Vicent Boluda Fos (1955)», pàg. 307-315 | VIDAL OLIVARES, Javier (dir.): *Cien empresarios valencianos*. Pròleg de Pere Solbes, 1ª edició: octubre de 2005, LID, Madrid, 2005.

¹¹⁹PICÓ LÓPEZ, Josep: *Empresario...*, op. cit., pàg. 59 i 88, respectivament.

¹²⁰BALDÓ LACOMBA, Marc: *La revolució industrial*. Síntesis, Madrid, 1993, pàg. 118 | CLIMENT VIGUER, Susana i GARCÍA MONERRIS, Carmen: «Xarxes familiars», pàg. 47-86, en DD. AA.: *De l'ofici a la fàbrica...*, op. cit., pàg. 71-72.

¹²¹MARTÍNEZ SERRANO, J. A.: *La Formación de la Industria Valenciana, 1880-1913*. Universitat de València, València, 1977, pàg. 317.

¹²²CALATAYUD GINER, Salvador: «Economía en transformación. Agricultura e industria en la época contemporánea (1800-1950)», pàg. 163-200, en PRESTON, Paul i SAZ, Ismael (eds.):

Canviant de registre, no podem passar per alt la cultura de l'oci, de la que la ciutat de València estava ben assortida, sobretot de teatres i cinemes¹²³, així com de béns de consum (en especial mobles), internacionalment reconeguts¹²⁴. No obstant això, si València és àmpliament coneguda és per la seua producció agrària, sobretot la comarca de l'Horta (cítrics i arròs), com ho reflecteix la professora Maria Josepa Picó¹²⁵, i ho reconeixen García-Oliver¹²⁶ i Vicent Soler, qui ens parla d'esdeveniments insòlits deguts a les guerres¹²⁷. La progressiva industrialització valenciana seria estudiada també pels professors Ernest Lluç (el període pre-industrial tractat en *La via valenciana*)¹²⁸, Martínez Gallego (el paper destacat de la indústria), Ernest Sánchez (el sector químic valencià)¹²⁹. Movent-nos en el món financer, un factor determinant en l'economia valenciana fou el Banc de València, que s'havia refundat en 1927 i augmentà significativament els seus beneficis, segons assenyala Clementina Ròdenas¹³⁰. En aquesta tessitura també es trobaran els professors Rafael Aracil i Garcia Bonafé¹³¹, Martínez Serrano¹³², Martínez Gallego¹³³, Germán Ramírez i Joan B.

De la revolución liberal a la democracia parlamentaria. Valencia (1808-1975), Biblioteca Nueva, Universitat de València, València, 2001, pàg. 192.

¹²³COLÓN DOMÈNECH, Germà i FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República de les Lletres. Les Lletres de la República*, UJI, Castelló de la Plana, 2008, pàg. 145.

¹²⁴ÁLVAREZ RUBIO, Amparo, BALLESTER RODRÍGUEZ, Beatriz, GARCIA MONERRIS, Carmen, FERRER ÀLVAREZ, Mireia i CLIMENT VIGUER, Susana: *Valencia Industrial: Las Fundiciones*. Colección "Imatges" 3 Ajuntament de València, València, 2001, pàg. 27 | LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 162 | *Bailly-Baillièrè* (1910), Guía Comercial de València y su provincia, Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Fàbrica de Mobles Feliu (Ventura) Camí Reial de Madrid, traste 1, Núm. 322 | "Traste: Segons la llista de carrers de finals del segle XIX i principis del XX, a aquest tipus de vials sense sortida/eixida se'ls denominava «trastes», és a dir, com una mena d'atzucac", en NAVARRO FORTUÑO, Javier: *La Ruzafa huertana entre la carrera En Corts y la carrera San Luis*. Tempora Madrid, 2018, pàg. 82.

¹²⁵PICÓ, Maria Josep: *L'Espill*, Núm. 40 (2012). «Camp i ciutat al País Valencià, fa mig segle i ara (1962)», pàg.99 | PICÓ, Maria Josep.: *L'Espill*. 40 (2012), pàg.99-106.«Camp i ciutat al País Valencià, fa mig segle i ara», pàg. 103.

¹²⁶GARCIA-OLIVER, Ferran: «El camp ho va ser tot, al País Valencià: història i literatura», pàg. 77-90 | *L'Espill*. 40 (2012),pàg.79.

¹²⁷SOLER I MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, op. cit., pàg. 96.

¹²⁸LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 161-163 i pàg. 234.

¹²⁹MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 223 | SÁNCHEZ SANTIRÓ, Ernest: *Científics i Professionals La Facultat de Ciències de València (1857-1939)*. PUV, València, 1998, pàg. 321.

¹³⁰RÓDENAS, Clementina: *La Banca Valenciana: Una aproximació històrica*. IAM València, 1982, pàg. 88.

¹³¹ARACIL, Rafael i GARCIA BONAFÉ, M. (eds.): *Lecturas de historia económica de España-2 siglo XX*. Oikos-Tau, Vilassar de Mar. Barcelona, 1976. «3.4 El primer tercio del siglo XX», pàg. 459

¹³²MARTÍNEZ SERRANO, Josep Antoni: *La Formación...*, op. cit., pàg. 91.

¹³³MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 128 | SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, op. cit., pàg. 93 | *Bailly-Baillièrè* (1910), Guía Comercial de València y su provincia. Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Fàbrica d'olis vegetals, olis de coco. Indústria d'olis fins per comestibles i pastes. Despatx carrer Colom, 13, València | *Bailly-Baillièrè-Riera* (1926), Mislata. Oli de coco i Sabó

Guillem¹³⁴. A més a més, ens valdran per al nostre quefer les aportacions del professor Daniel Muñoz, des de la perspectiva del petit comerç i la seua àrea urbana d'influència de la ciutat de València, que encara perduraren ben entrat a la València del segle XX¹³⁵. Retornant als professors Lluch i Soler, tots dos ens deixen una descripció fidedigna d'un dels patrocinadors del setmanari valencianista, com fou el Banc de València¹³⁶. Igualment, cal comptar amb els treballs de la valenciana arrelada a Barcelona i artífex en part d'aquest treball d'investigació Mavi Dolç, on recalca l'interés de la publicitat pel setmanari¹³⁷. Per tant, arran de la publicitat és ben cert que el petit negoci familiar, com comenta el professor Baldó, és on rau el sòcol de la petita burgesia valencianista¹³⁸. En la mateixa línia hi trobem el professor Albert Girona¹³⁹. Passem a la cultura de l'oci, que també es va publicitar, amb els diversos referents i autors, com ara Turró, Vilanou i Sirera Miralles (esports, gimnasos, el tot poderós futbol)¹⁴⁰. Hem de ser transmissors també de la importància de la *Fira Mostrari*, com ha estudiat del professor Lluch Garin¹⁴¹. Un altre referent imprescindible és el professor Palafox i les seues investigacions respecte al moviment econòmic valencià i la seua

(Fabs) Moscardó (D. Lluís), pàg. 267. Moscardó (Lluís) Pérez Pujol, 5, pàg. 225 | MARTÍ SORO, Josep: *Crònica de l'Ateneu Mercantil (1879-1978)* València, 1979, pàg. 204.

¹³⁴ RAMÍREZ ALEDÓN, Germán i GUILLEM ALFORJA, Joan B.: *Nicolau Primitiu i La Guerra Civil 1936-1939*. Biblioteca Valenciana, València, 2006, pàg. 13 | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit., «237-b-ca. 1920. Valencia», pàg. 221-222 "Anuncis d'empresa valencianes inserides en el llibre *La Indústria i el Comerç en Espanya*, editat per la impremta Tipografia Moderna, en novembre de l'any 1919: Indústries Domingómez. Fill de Domènec Gómez. Fabricació de molins d'arròs, trilladores, peladores de cacauet, ventadores i altres productes agrícoles. Camí de Barcelona 20", pàg. 222 | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...* op. cit., 8.2.3. Contingut del Palau d'Agricultura (Catàleg 1909), pàg. 418.

¹³⁵MUÑOZ NAVARRO, Daniel: *De la botiga de tall a la tienda de modes: Sistemas de comercialización y oferta textil estable en la Valencia preindustrial (1675-1805)*. Tesis doctoral dirigida per: Dr. Ricardo Franch Benavent. Departament d'Història Moderna. Universitat de València, 2002. «3.1.1. La botiga de los franceses. Oferta diversificada y gusto por la moda», pàg. 402. «3.2.2. Clasificación de la oferta de mercadería por tipos», pàg. 418.

¹³⁶LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 148 | SOLER I MARCO, Vicent (ed.): *Economia espanyola i...*, op. cit., pàg. 26.

¹³⁷DOLÇ I GASTALDO, Mavi, en *Treballs de comunicació*, vol. 5 (octubre 1994), «*El Camí*. setmanari valencianista. Ciutat de València (1932-1934)», pàg. 159.

¹³⁸ESCRIBÀ-ESTEVE, Alejandro, en SAÓ, Núm. 421 (2016) «Les empreses familiars: passat, present i futur de la nostra economia», pàg.23.

¹³⁹GIRONA ALBUIXECH, Albert: «Entramado patronal y movilización burguesa», pàg. 185-215, en *Estudios sobre la Segunda República*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1993, pàg. 190.

¹⁴⁰TURRÓ, Guillem i VILANOU, Conrad: *Més enllà de l'espectacle mediàtic*. Editorial Barcino, Barcelona, 2013. «1 Consideracions preliminars», pàg. 5-14 (pàg.7). «2 l'esport en temps postmoderns», pàg. 15-58 (pàg. 18) | SIRERA MIRALLES, Carles: *Cuando el fútbol...*, op. cit., «VII Gimnasios, educación y regeneracionismo», pàg. 145-170 (pàg. 147-150).

¹⁴¹LLUCH GARIN, Luis B.: *La primera Feria Muestrario de España. "Hace, ahora, 65 años..."* València i su Feria Muestrario, Valencia, 1982. En *Las Provincias* del 26 de febrer de 1913, sota el títol de «Círculos y Sociedades», es dona la següent notícia: «La Unión Gremial, ha triat la següent Junta Directiva (...) Primer «Butlletí de la Unió Gremial de València» Gremis i els seus representants (...) Papereria i objectes d'Escriptori: Delegat, D. Miquel Botella», pàg. 43-47, 102 i 133.

distribució¹⁴². En la línia dels anys trenta amb els motius de la seua evolució industrial i comercial, també està el professor Albert Girona¹⁴³ i l'aportació del professor Jordi Palafox. En aquest sentit, més concretament dins del sector metal·lúrgic, cal afegir les investigacions de la professora Maria Hebenstreit i el professor Manuel Girona¹⁴⁴. També en aquesta situació de puntualitzar i enumerar el món publicitari es trobarà el treball d'investigació del professor Fabra¹⁴⁵. Un altre referent que ens cal notificar sobre qüestions sanitàries a València, és el professor Barona¹⁴⁶. L'augment de sales de cinema va reportar un munt de publicitat als seus locals (25 en 1925, 42 en 1930, 53 en 1935), com apunta la cinèfila Marta Garcia¹⁴⁷.

Passant a un altre ordre, resulta destacable l'aportació del professor Perpiñà Grau al voltant del *Centre d'Estudis Econòmics Valencians*¹⁴⁸ (CEEV), el qual fou pioner en l'Estat, segons Jordi Palafox¹⁴⁹. Així mateix, arrebeguem la proposta del col·lectiu

¹⁴²PALAFIX, Jordi (ed.): *Los años 30: crisis económica y derecha valenciana*. Edita Almodín, València, 1980, pàg. 127 | AHCV, CC, Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Memòria Sobre L'Estat dels Negocis i el Moviment Comercial i Industrial de la Província Tom II Any 1934. Resum de les Imposicions i Reintegraments Verificats en les Caixes d'Estalvi que funcionen en la província, durant l'any 1934. Agrupades per poblacions i distinció d'entitats. Per València ciutat, esta el Banc de València en Capital imposat en 41.585323, ptes. i en Capital reintegrat en 39.242.494, ptes. Quedant al seu darrer entitats bancàries com ara Banco de Aragón, Banco de Bilbao, Banco Español de Crédito, Banco Hispano Americano, Banco P. Previsores Porvenir, Banco de Vizcaya, Banco Central", pàg. 270.

¹⁴³GIRONA ALBUIXECH, Albert: «El context històric de creació de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 17-36, en *Ciència i Cultura en la Guerra. L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, 2014, pàg. 20-21.

¹⁴⁴HEBENSTREIT, Maria: *La oposición al franquismo en Puerto de Sagunto (1958-1977)*. PUV, València, 2014 «I. El nacimiento de una «Company Town». Precondiciones para el surgimiento de un movimiento obrero», pàg. 29-38 (pàg. 29) | GIRONA RUBIO, Manuel: *Minería y siderurgia en Sagunto (1900-1936)*. Institució Alfons el Magnànim, València, 2003 "Anexos estadísticos", pàg. 481-503. «XI. El fin de un sueño. 11. 1 Destrucción en la Guerra Civil», pàg. 377-400. Nota 549, pàg. 382.

¹⁴⁵FABRA, Miquel Àngel: *El País...*, *op. cit.*, «Indústria metal·lúrgica», pàg. 163-167, pàg. 164 i 165.

¹⁴⁶BARONA, Josep Lluís: «Ciència i Sanitat en la València de l'Exposició Regional», pàg. 147-168, en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió...*, *op. cit.*, pàg. 155-164.

¹⁴⁷GARCIA CARRIÓN, Marta: «Mirar la Regió des de la pantalla: Maximilià Thous i el cinema valencià de les primeres dècades del segle XX», pàg. 223-246, en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió...*, *op. cit.*, pàg. 225 | GARCIA CARRIÓN, Marta: «Ballarins i treballadors. El cinema a la ciutat de València durant la Guerra Civil», pàg. 303-325, en NAVARRO, Javier i VALERO, Sergio (eds.): *València. Capital...*, *op. cit.*, pàg. 305.

¹⁴⁸PERPIÑÀ GRAU, Romà: *De economía crítica (1930-1936)*. Institució Alfons el Magnànim, València, 1982, pàg. 11 i pàg. 24 | LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, *op. cit.*, pàg. 177.

¹⁴⁹PALAFIX, Jordi: *Los años 30...*, *op. cit.*, pàg. 16 | PALAFIX GAMIR, Jordi: *Les propostes dels grups econòmics del PV davant la crisi dels anys 30*. Reial Societat Econòmica d'Amics del País, València, 1982, pàg. 10 | La Càmera Oficial Agrícola i la Diputació Provincial de València. Arxiu del CEEV Caixa 51- V-I-g "Conversacions sobre Economia" Arxiu del CEEV en l'Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis, Sala Gregori Maians. | *El Camí*, núm. 49, pàg. 1. 11/02/33 "Una obra clara de valencianisme. Subvenció al Centre d'Estudis Econòmics Valencians (...) A la nostra ciutat hi han dos entitats que tots els patriotes hauríem de protegir: el CEEV i el C. de C.V. El que investiga els fets econòmics; el segon fa obra de cultura autòctona. Si governaren la Ciutat els valencianistes, no faria falta l'ajuda del Poder central", Redacció.

Pere Sisè per entrellaçar les dues darreres investigacions¹⁵⁰. No obstant això, no es pot defugir dels treballs del professor Palafox respecte al professor Romà Perpiñà per ser clau de la formació i l'evolució de CEEV¹⁵¹.

En la investigació de la publicitat i els seus emissors, aspecte que sembla particularment destacable perquè ens informa sobre sectors empresarials que sustentaven la iniciativa de *El Camí*, caldrà fer-hi referència a una part de la burgesia valenciana, partint dels conceptes bàsics aportats pels professors Justo Serna i Anacleto Pons¹⁵². La publicitat té el referent preeminent del professor Antonio Checa¹⁵³. També ens vindrà bé notificar una editorial valencianista de *L'Estel*¹⁵⁴ a propòsit de la qüestió publicitària. Recordem, si més no, com es publicaven en el setmanari valencianista empreses d'esbarjo públics (Banys de l'Almirall)¹⁵⁵ o privats (Balneari de Cofrents i Thermas Victòria)¹⁵⁶.

Capítol III

En aquest apartat, l'objectiu és el desenvolupament cultural i polític des dels inicis del segle XX, des de la premsa i les agrupacions de signe valencianista. Volem assenyalar com a primer referent a l'eminent historiador i filòleg Manuel Sanchis Guarner, a més d'altres autors que s'aniran afegint al llarg d'aquesta síntesi¹⁵⁷. També estarà en

¹⁵⁰P. SISÉ: *Raons d'identitat...*, op. cit., pàg. 148 | LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 37.

¹⁵¹PALAFOX GAMIR, Jordi: «Pròleg Romà Perpiñà Grau i l'economia del País Valencià», pàg. 9-57, en Romà Perpiñà Grau: *De economia...*, op. cit., pàg. 10 | LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 57, també nota 15 "En una carta a Ernest Lluç, Romà Perpinyà parla de centenars d'informes sobre economia valenciana realitzats al CEEV (Lluç 1974b)", pàg. 57.

¹⁵²SERNA, Justo i PONS, Anacleto: *Los triunfos...*, op. cit., pàg. 102.

¹⁵³CHECA GODOY, Antonio: *Historia de la Publicidad*, Netbiblo, SL La Coruña, 2007. 4. «El siglo XIX. La edad dorada de la publicidad impresa», pàg. 33-51, pàg. 50.

¹⁵⁴CALAFAT I FERRANDIS, Francesc, CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep, PÉREZ I SABATER, Antoni i QUILES I CARDONA, Francesc-Enric: *Obres impreses en català...*, op. cit., pàg. 20. Aquesta Editorial (L'Estel) va encarregar a Sanchis Guarner: *La llengua dels Valencians* | En *El Camí*, núm. 98, pàg. 3, 20/01/34. «Lletres», "La llengua dels valencians".

¹⁵⁵BARRAL I ALTET, Xavier: «7. Banys públics i privats a l'edat mitjana cristiana», pàg. 189-230. *Els Banys «Àrabs» de Girona*. IEC, Barcelona, 2018 | FERNÁNDEZ, Gurmésindo e IBÁÑEZ, Enrique: *La Valencia que fue*. Drassana, València, 2018. «Judería o Call de Valencia», pàg. 61-65, pàg. 61. En relació amb aquest últim referent, farem servir la investigació de BARRAL I ALTET, Xavier: *Els Banys «Àrabs» de Girona*. IEC, Barcelona, 2018. Nota 624, pàg. 290.

¹⁵⁶ZOZAYA, María: «6. Casinos *Alter Ego*. Hacia una definición del Casino Balneario y estival, espacio de sociabilidad informal de la élite europea (1850-1930)», pàg. 153-176, en GUEREÑA, Jean-Louis (ed.): *Cultura, ocio, identidades. Espacios y formas de la sociabilidad en la España de los siglos XIX y XX*. Biblioteca Nueva, Madrid, 2018, pàg. 155.

¹⁵⁷SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. Universitat de València, Facultat de Filologia. Departament de Lingüística Valenciana, València, 1978 | MARTÍ MESTRE, Joaquim: *Les ordinacions de la costa marítima del Regne de València (1673)*. Institut de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991 | IBORRA,

aquesta exposició el professor Ricard Blasco pels treballs periodístics, que tant ens incumbeixen¹⁵⁸.

Serà el professor Climent qui ens proporcione una idea fidedigna de l'interés per la llengua de final del segle XIX¹⁵⁹. Ací cal també exposar la polifacètica trajectòria de Constantí Llombart, gràcies a l'aportació del professor Rafael Roca¹⁶⁰. Però no serà fins als inicis del segle XX quan la llengua adquireix una similitud amb la catalana, segons es desprèn dels treballs de Mavi Dolç¹⁶¹. Important ressenyar que, tot i haver-hi un moviment progressista, encara perdurava un sector de la societat que tenia el valencià com idioma de segona o tercera categoria. Ens ho remarca el professor Sanchis Guarner¹⁶² i ho recolza el professor Simbor¹⁶³. Així és, per aquest context ens valdrà una altra vegada el mestratge de Sanchis Guarner, però ara des de la premsa popular¹⁶⁴. Per la seua banda, Simbor es centra en l'abans i el després de la fi de la

Josep: *La trinxera literària (1974-1990)*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995 | GARCIA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat a la comarca de la Safor (1833-1936)*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 2000 | FERRER, Enric: *Literatura i societat. País Valencià, segle XX*. Eliseu Climent, editor, València, 1981 | CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*. Consell Valencià de Cultura, València, 2003 | AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià, 1927/1939*. IAM València 1985 | SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)*. Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1988 | COLÓN DOMÉNECH, Germà i FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República de les Lletres. Les Lletres de la República*. UJI, Castelló de la Plana, 2008 | FERRANDO, Antoni i CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarner. Context, paraula, record*, PUV, AVL, València, 2007 | MARTINES, Josep: *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Alacant / Barcelona, 2000, «Pròleg de Jordi Colomina i Castanyer», pàg. 11-13.

¹⁵⁸BLASCO LAGUNA, Ricard: «Ombres per aclarir en els orígens de la premsa valenciana», pàg. 9-18, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (eds.): *Dos-cents...*, op. cit., pàg. 9.

¹⁵⁹CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua...*, op. cit., «3. L'interés per la llengua al segle XIX», pàg. 229-296 (pàg. 237).

¹⁶⁰ROCA, Rafael (introducció i edició de): *Poesies valencianes. Constantí Llombart*. AVL, València, 2006, pàg. 9-11.

¹⁶¹DOLÇ I GASTALDO, Mavi: «La premsa política i independent valencianista », pàg. 659-674, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. Editors: *Dos-cents anys...*, op. cit., pàg. 660.

¹⁶²SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista...*, op. cit., pàg. 42.

¹⁶³SIMBOR, Vicent: «La normalització de la narrativa valenciana», pàg. 127-158. Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i literatura Catalanes. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1985, pàg. 128.

¹⁶⁴SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista...*, op. cit. «En aquest període continua la florida de la premsa popular, sempre satírica i amb tocs de procacitat, molt polititzada i agressiva, i escrita en valencià dialectal i amb ortografia castellana. Foren els periòdics principals, entre molts d'altres: «El Pare Mulet» (1877), «El Bou Solt» (1877), «El Palleter» (1882), «El Roder» (1884), «La Traca» (1884), «El paper d'estrassa», etc., tots ells republicans, menys «El Palleter», que era carlí, i tots ells de curt tiratge i breu durada, excepte «El Palleter», que, amb intermitències, prosseguí fins a la I Guerra Mundial, i «La Traca», que durà fins a la Guerra Civil espanyola. N'hi hagué també un d'anarquista, «El Chornaler» (1883-1884), subtítulat «periòdic defensor dels que treballen i no mengen, enemic acèrrim dels que mengen i no treballen». A Alacant es publicaren «El cullerot» (1884), «El garbellat» (1888), «Garrotà de Segó» (1888) a Elx, «El bou» (1885); a Novelda, «El Tio Gàbia» (1885), etcètera», pàg. 72-73.

Renaixença¹⁶⁵, argument una mica discutit per Josep Solves¹⁶⁶. El professor Ferrer Miralles centra els seus estudis en la *ideologització* de les inquietuts lingüístiques a principis de segle XX¹⁶⁷. En aquesta mateixa línia es manifesta el tàndem Cucó i Blasco¹⁶⁸, reivindicant la figura i el llegat de Faustí Barberà. I és que, com assevera el professor Archilés, “el valencianisme polític va créixer paral·lelament a un valencianisme de caire cultural que va arribar als anys trenta a una doble eclosió”¹⁶⁹. Per poder arribar a eixe punt calia haver-hi posat la primera pedra (la de Faustí Barberà), com ho relata el professor Ferrer Miralles¹⁷⁰ i ho remarca el professor Rafael Narbona¹⁷¹. Es clar que en el ressorgiment del valencianisme juga un paper transcendental la premsa adient al pensament valencianista, com ho confirma el professor Cucó¹⁷². Simbor, novament, torna a marcar el camí del procés normalitzador de la narrativa valenciana¹⁷³. Per la seua banda, el professor Franch es centra en el vessant polític del procés¹⁷⁴. Ben cert és que va haver-hi canvis substancials en la segona dècada del segle XX, tant polítics com culturals¹⁷⁵, com s’ha dit i ho han remarcat el professor Vicent Ferrer arran del naixement de *València Nova*¹⁷⁶ (branca combativa escindida de *Lo Rat Penat*) i del col·lectiu que la va recolzar, segons l’aportació de l’investigador Enric Ferrer¹⁷⁷. Novament el tàndem dels professors Cucó i Blasco, al costat d’Eduard Verger, ens farà una ressenya dels col·lectius proclius a polititzar el valencianisme que havien estat en fase embrionària¹⁷⁸. Són moments

¹⁶⁵SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., Nota 1. pàg. 10.

¹⁶⁶SOLVES, Josep: *El pensament nacionalista valencià*. Denes, Paiporta, 2013. «II Els primers valencianistes», pàg. 43-66, pàg. 51.

¹⁶⁷FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada Ideologies lingüístiques en la premsa valenciana (1902-1923)*, Denes, Paiporta, 2004. «4. La cultura i els moviments literaris en català», pàg. 45-48, pàg.45.

¹⁶⁸CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista...*, op. cit., pàg. XXV i XXVI.

¹⁶⁹ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània», pàg. 481-510 *El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó*. Afers 55-Vol. XXI- Catarroja, 2006. Nota 33, pàg. 496.

¹⁷⁰FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada...*, op. cit., pàg. 19.

¹⁷¹NARBONA VIZCAÍNO, Rafael: *El Nou d’Octubre. Ressenya històrica d’una festa valenciana (segles XIV-XX)*. Generalitat Valenciana, València, 1997. «L’Ambigu Segle XX», pàg. 83-93, pàg. 85.

¹⁷²CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític 1874-1939*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 1999. pàg. 71.

¹⁷³SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX»..., op. cit., pàg. 127-158, pàg. 133.

¹⁷⁴FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme agrarista valencià (1918-1923)*. Volum I. Editorial Prometeo, València, 1980, «Capítol II El panorama nacionalista valencià. La creació de la «Unió Valencianista Regional» (UVR)», pàg. 63-92. Nota 3, pàg. 65.

¹⁷⁵ANDRÉS PÉREZ, Josep: «Una identitat en formació El valencianisme polític. 1902-1923», pàg. 511-522, en DD. AA.: *El valencianisme polític Homenatge a Alfons Cucó*. Vol. XXI - Afers, 55, Catarroja, 2006, pàg. 512.

¹⁷⁶FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada...*, op. cit., pàg. 38.

¹⁷⁷FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit., pàg. 22.

¹⁷⁸CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLV | VERGER, Eduard J. (Introducció i selecció): *Antologia...*, op. cit. «Generació de 1909», pàg. 19-74, pàg. 47.

(1917) de confraternitat per construir en general una unió valencianista¹⁷⁹. En 1918 sorgeix un naixent nucli de la burgesia financera valenciana comandada per Ignasi Villalonga, de la *Unió Valencianista Regional*, que estava integrada per membres de diverses ideologies només aglutinats per un punt de coincidència política: la reivindicació nacional, és a dir, el dret del poble valencià a constituir un Estat amb el poder de dotar-se d'una constitució, segons l'acord desenvolupat en les bases de la *Declaració Valencianista*¹⁸⁰. En aquest clima d'efervescència identitària, a Castelló es funda en 1909 *Joventut Nacionalista*, un conglomerat (carlí i federal) de partits, on també es va comptar amb Gaetà Huguet¹⁸¹ i Salvador Guinot, tot i que en 1913 Huguet creà la societat *Nostra Terra* (i la revista del mateix nom), partidària de l'activisme polític¹⁸². En 1915 sorgeix el *Centre de Cultura Valenciana* (CCV), una de les institucions amb més espenta¹⁸³. Igualment en 1915, es crea *Joventut Nacionalista Republicana*, ben estudiada pels professors Cucó i Blasco¹⁸⁴. Seguint amb la nostra cronologia, el següent organisme cultural fou *Nostra Parla* (1916), integrat per les tres entitats autònomes de l'àmbit lingüístic (País Valencià, Catalunya i les illes) i dedicada a la funció social de la llengua, tot i que ultrapassant la temàtica lingüística i entrant en el terreny polític¹⁸⁵. En 1917 es creà la *Unió Valencianista*, com homòloga de la *Lliga Regionalista de Catalunya*. En entrar els anys vint fan entrada en escena nous protagonistes, com Carles Salvador, i organitzacions polítiques amb plantejaments

¹⁷⁹*La Voz de Valencia*, 16/05/17. «Valencia y Cataluña». Aquesta nit en el correu surt per a Barcelona un nombrós grup de significats valencianistes que marxen a la Ciutat Comtal a retornar als catalans la visita que aquests van fer no ha molt a la nostra ciutat. Entre els excursionistes figuren el cronista de València don Lluís Cebrian Mezquita, president de Lo Rat Penat don Joan Pérez Lucia, president de la Joventut Valencianista don Josep Garcia Conejos, el distingit periodista, notable crític i compositor don Eduard López Chavarri, prestigiós artista don Enric Pertegàs, distingits lletrats senyors Zapater Esteve, Villalonga, Martínez Ferrando, Ferrandis Luna, y Martínez Sabater, distingit escriptor don Francesc Martínez i Martínez, arquitecte don Joan Manuel Cortina, don Estanislau Alberola, representants de la premsa local i altres distingides i prestigioses personalitats del regionalisme valencià. El viatge té una alta significació per la nostra ciutat, per als ideals regionals i per augmentar els llaços d'unió entre Catalunya i València. Els catalans han organitzat en obsequi dels excursionistes, festejos i actes importants, conformement al següent programa: El 17 al Matí, recepció i míting al Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria, en el parlaran els senyors Cambó, Ventosa, Morera i Galicia, Bofill i Matas, Pérez Lucia, Villalonga i Martínez Ferrando.(...), visita a la Joventut Valencianista (...) recepció en la Lliga.

¹⁸⁰FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 71 | CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista...*, op. cit., pàg. 144-145.

¹⁸¹CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 91.

¹⁸²CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 91-92.

¹⁸³GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit., «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg.511-537, pàg. 515-516.

¹⁸⁴CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLVI. Cal assenyalar el protagonisme de Juli Just, "antic blasquista" i fundador de la Joventut Nacionalista Republicana en 1915", pàg. 10, en FURIÓ, Antoni (ed.): *Valencia, capital de la República. Discursos políticos e institucionales*.PUV, València, 2007.

¹⁸⁵SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 19-20.

valencianistes, de dreta i d'esquerra¹⁸⁶. L'any següent (1918), sorgia la *Joventut Republicana Nacionalista*, organització juvenil del PURA blasquista, partidaris d'un Estat Valencià dins d'una estructura federal espanyola, oberts a una actitud socialitzant i en defensa de la cooficialitat de castellà i català¹⁸⁷. Aqueix mateix any (1918) naix *Unió Valencianista Regional*, format per un grup una mica heterogeni (membres dels partits dinàstics, de la *Joventut Valencianista*, del republicanisme) que lligava el grup amb els interessos financers de la ciutat¹⁸⁸. També l'any 1918, paral·lelament a les activitats polítiques de la *Unió Valencianista Regional* sorgeix l'*Agrupació Nacionalista Escolar*, integrada per estudiants universitaris i dedicada a l'extensió del valencianisme a la nostra Universitat¹⁸⁹. 1919 es l'any de la fundació a la capital de Castelló de la Plana de la *Societat Castellonenca de Cultura* (SCC) i el *Butlletí* un any després (1920), que va comptar amb destacats socis fundadors i col·laboradors (mossèn Joaquim Garcia Girona, mossèn Manuel Betí o el pare Antoni Vicent). Conscients com eren de la uniformitat lingüística amb Catalunya i les illes Balears, seguien les normes de l'IEC, juntament amb altres lletraferits castellonencs, precursors de l'ús formal de la llengua del País¹⁹⁰. En 1920 naix la *Lliga de Solitaris Nacionalistes* (1920-1923)¹⁹¹, per iniciativa de Vicent Tomàs i Martí, que intentà aglutinar els valencianistes dispersos per les comarques del País Valencià, així com introduir el nacionalisme en els treballadors del camp, mitjançant a la seua revista *El Crit de la Muntanya*¹⁹². L'any 1921 fou el de l'aparició de la *Joventut Valencianista Obrera*, d'efímera per interessant -segons el professor Vicent Simbor- per significar l'entrada del valencianisme entre la classe obrera¹⁹³. Igualment, en 1921 Carles Salvador va fundar l'*Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana* (1921-1923), destinada a la lluita per a introduir la llengua pròpia a l'escola¹⁹⁴.

Capítol IV

Aquest capítol, tractarà del nostre quefer relatiu al procés estatutari, ens farem servir de les investigacions del professor Baydal quant a la consciència identitària dels

¹⁸⁶FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada...*, op. cit., pàg. 39.

¹⁸⁷SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit. Nota 9, pàg. 18.

¹⁸⁸FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 63-64.

¹⁸⁹SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 20.

¹⁹⁰CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló. L'interés per la llengua dels valencians al segle XX*. AVL, València, 2007. «Les Normes de Castelló», pàg. 61-252. «42.2. La gestació de l'acord», pàg. 179-181.

¹⁹¹FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 233.

¹⁹²SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 18.

¹⁹³FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 244

¹⁹⁴SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 20.

valencians¹⁹⁵. També i poden encaixar perfectament els assaigs del professor Archilés¹⁹⁶, igualment les deduccions dels professors Pau Viciano¹⁹⁷, Antoni Jutglar (amb la seua obra de *Pi i Margall i el federalisme*)¹⁹⁸, Santamaria i Hennessy¹⁹⁹, qui han fet una exhaustiva anàlisi de recopilació pel que fa al context regionalista. Comptarem també amb les aportacions del professor Beramendi²⁰⁰ i de l'historiador Isidre Molas²⁰¹. El tema estatutari ha estat força tractat per autors de la talla de Josep Lluís Blasco²⁰², Enric Ferrer²⁰³, Alfons Cucó²⁰⁴, Santacreu Soler²⁰⁵, María Pilar Hernando²⁰⁶ i Santos Julià²⁰⁷.

Així mateix, també cal anomenar els anacronismes i les incongruències envers l'estatut provincial²⁰⁸. Per una altra part, ens referirem als treballs de l'*Avantprojecte de l'Estatut Valencià* de la professora M. Pilar Mancebo²⁰⁹. Per les definicions més concretes del federalisme han estat al nostre abast les propostes del professor Pérez

¹⁹⁵BAYDAL, Vicent: *Els valencians, des de quan són valencians?* Afers, Catarroja-Barcelona, 2016, pàg. 27.

¹⁹⁶ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «demander l'autogovern: més enllà de l'anticalisme. Valencianisme polític i autonomisme», pàg. 48-71, pàg. 50.

¹⁹⁷VICIANO, Pau: «El valencianisme polític i els països sense nom», pàg. 140-147, *L'Espill* 51 Hivern 2015-2016. PUV, València, pàg. 144.

¹⁹⁸JUTGLAR, Antoni: *Pi y Margall y el Federalismo español II*. Taurus, Madrid, 1975. «Conclusiones», pàg. 847-850.

¹⁹⁹SANTAMARIA, Antonio (Ed.): *Francisco Pi y Margall. Federalismo y República*. El Viejo Topo, Barcelona, 2006 | HENNESSY, C.A.M.: *La República Federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal, 1868-1874*. La Catarata, Madrid, 2010. «Introducció», pàg. 20.

²⁰⁰BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo: «Nacionalismos, regionalismos y autonomía en la Segunda República», pàg. 53-82, *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea* 2 (2003), UA, Alacant, pàg. 75.

²⁰¹MOLAS, Isidre: «Les institucions polítiques del País Valencià segons l'avantprojecte d'Estatut d'Autonomia d'onze de juliol del 1931», pàg. 691-700.

²⁰²BLASCO, Josep Lluís: *Els estatus del País Valencià*. La Magrana, Barcelona, 1977.

²⁰³FERRER Enric: *Literatura i societat País Valencià, segle XX*, 3 i 4, València, 1981, pàg. 41.

²⁰⁴CUCÓ, Alfons: «Lucha por el Estatuto (1931-1939)», pàg. 70-74, *Historia* 16, 1978, pàg. 72.

²⁰⁵SANTACREU SOLER, José Miguel: «La frustración estatutaria. El estallido de la Guerra Civil frenó la aprobación del Estatuto valenciano», pàg. 116-123, en GIRONA ALBUIXECH, Albert y SANTACREU SOLER, José Miguel: *1 La crisis de la Segunda República...*, op. cit.

²⁰⁶HERNANDO SERRA, María Pilar: *Una historia inacabada. El autonomismo valenciano de los años treinta*, Tirant lo Blanch, València, 2020.

²⁰⁷JULIÀ, Santos: *Manuel Azaña, una biografía política. Del Ateneo al Palacio Nacional*. Alianza Editorial, Madrid, 1991.

²⁰⁸PONS, Analet i SERNA, Justo: «El fracaso del «Autonomismo» Blasquista en el País valenciano (1931-1933)», pàg. 439-450, en BERAMENDI, Justo G. i MÁIZ, Ramón (coms.): *Los nacionalismos en la España de la II República*. Siglo XXI, Madrid, 1991, pàg. 449.

²⁰⁹MANCEBO ALONSO, M. Pilar: «Anteproyecto del Estatuto Valenciano en la Constitución de 1931 y reacción de los partidos políticos valencianos ante el hecho estatutario», pàg. 319-340, en *Saitabi* 50 (2000), Universitat de València, pàg. 319.

Garzón²¹⁰. I tractarem les incorrectes denominacions per desvirtuar el nom propi, com ara “Levante”²¹¹.

Ens cal recordar que la tasca de l'Església en llengua vernacle va tindre el seu petit espai i una certa rellevància per part del “Canonge Jaume Collell”²¹². Destacarem la importància de les diversitats lingüístiques i la idiosincràsia en les comarques meridionals del País Valencià²¹³. Ens farem ressò dels canvis en la resta de l'Estat, com els produïts pels intel·lectuals liberals (Ortega i Gasset, Marañón i Pèrez d'Ayala, entre altres)²¹⁴. Sentirem totes les opinions conegudes respecte la “qüestió nacional”²¹⁵. Resultava fonamental realçar on podien estar les arrels del valencianisme, i per això hem recollit els arguments dels professors Archilés, Beramendi, Forcadell i Suárez Cortina²¹⁶. Així les coses, per l'assentament inicial republicà i els seus debats proporcionats, ens han sigut de gran utilitat les aportacions de González Calleja, Demarchi, Gordillo Pèrez, Martín i Vázquez Alonso²¹⁷ i Jorge de Esteban²¹⁸.

²¹⁰PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (ed.): *Experiencias republicanas en la historia de España*. Catarata, Madrid, 2015, pàg. 44.

²¹¹CUCÓ, Alfons: *País i Estat: La qüestió valenciana* Eliseu Climent, Editor, València, 1989.” Nota 262, pàg. 186 | ALBAIDA, Josep: *Sicània*, Núm. 58, pàg. 5, nov. 1958. «Els nostres col·laboradors», “L'ús de *Levante* aplicat a València”.

²¹²DE LA GRANJA, José Luis BERAMENDI, Justo i ANGUERA, Pere: *La España de los nacionalismos y las autonomías*. Editorial Síntesis, Madrid, 2003. «Los nacionalismos durante la Monarquía de la Restauración», pàg. 66-67.

²¹³BELTRAN CALVO, Vicent i SEGURA-LLOPES Carles: *Els parlars valencians*. PUV, València, 2017. «10. El valencià alacantí», pàg. 127-128.

²¹⁴LÓPEZ VILLAVARDE, Ángel Luis: *La Segunda República...*, op. cit. «Intelectuales, Masones y periodistas en las Cortes y en el Gobierno», pàg. 171.

²¹⁵TERMES, Josep: «Immigració i qüestió nacional», pàg. 145-166, en BENET, Josep FUSTER, Joan; PITARCH, Vicent i VILAR, Pierre: *Els valencians davant la qüestió nacional*. Edicions Tres i Quatre, València, pàg. 162.

²¹⁶ARCHILÉS, Ferran: «Entre la regió i la nació. Nació i narració en la identitat valenciana contemporània», pàg. 143-186, en CARNERO, Teresa i ARCHILÉS, Ferran (eds.): *Europa, Espanya, País Valencià. Nacionalisme i democràcia: passat i futur*. PUV, València, 2007, pàg. 147 | BERAMENDI, Justo: «Identidades/culturas políticas de regionalismos y nacionalismos subestatales (1875-1936)», pàg. 377-402, en FORCADELL, Carlos i SUÁREZ CORTINA, Manuel (coords.): *La Restauración y la República (1874-1936)*, Vol. III. Marcial Pons, PUZ, Zaragoza, 2015, pàg. 392-393.

²¹⁷GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo...[et al.]: *La Segunda...*, op. cit., pàg. 277 | DEMARCHI, Giacomo: Capítol VIII. La Segunda República y su (s) territorio (s): Los múltiples actores del estado integral», pàg. 183-206, en GORDILLO PÉREZ, Luis I., MARTÍN, Sebastián i VÁZQUEZ ALONSO, Víctor J. (dirs.): *Constitución de 1931: estudios jurídicos sobre el momento republicano español*. Marcial Pons, Madrid, 2017, pàg. 188.

²¹⁸DE ESTEBAN, Jorge (ed.): *Las Constituciones de España*. Taurus Ediciones, Madrid, 1982, Constitución de la República Española (9 de diciembre de 1931), pàg. 191-195.

En la nostra visita al període republicà, veurem l'esdevenir polític d'altres regions decidides a aconseguir l'autonomia, com ara l'aragonesa i els seus entrebancs²¹⁹. En defensa dels drets de les minories, ens argumentarà el professor Maspons²²⁰. Ens hem interessat també per l'estudi del professor Vila Moreno sobre autors valencians del s. XX²²¹. Dins de l'àmbit polític-lingüístic, hem recorregut als professors Antoni Ferrando i Miquel Nicolàs²²². Per a la recerca de la complexa identitat valenciana, ens ha valgut la investigació del professor Andrés Piqueras²²³. Tornant al projecte estatutari, parlarem de la fallida dels acòlits de Blasco Ibáñez²²⁴. Pel que feia al discurs estatutari de la dreta valenciana, s'ha comptat amb les exposicions dels diversos interlocutors²²⁵. Marc Ferri, ens ha exposat que les peculiaritats orogràfiques -entre altres-, han afavorit el distanciament d'una bona part de les comarques alacantines respecte al cap i casal²²⁶. Isidre Molas ens fa un recordatori de les institucions polítiques del País Valencià, enfront de l'avantprojecte estatutari²²⁷, dins de l'àmbit de la Segona República²²⁸. Destaquem també les aportacions valencianistes d'Emili Gómez i Nadal, referent de necessària consulta²²⁹. Ens resulten significatives, si més no, els moviments secessionistes de les comarques del nord d'Alacant (les dues

²¹⁹PEIRÓ, Antonio: *Orígenes del nacionalismo aragonés (1908-1923)* Edicions de l'Astral, Zaragoza, 1996, pàgs. 43-44 | FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy: «Raíces del autonomismo aragonés», pàg. 141-149, en *Historia 16* (1978), pàg. 149.

²²⁰MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *L'Home, la Nació i l'Estat*. Edicions d'Aportació Catalana, Barcelona, 1963, pàg. 26.

²²¹VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit.

²²²FERRANDO FRANCÉS, Antoni i NICOLÀS AMORÓS, Miquel: *Història de la llengua catalana*. UOC, Barcelona, 2005. «El marc històric», pàg. 368-369.

²²³PIQUERAS INFANTE, Andrés: *La identidad valenciana. La difícil construcción de una identidad colectiva*. IAM Generalitat Valenciana, Madrid, 1996. «III. La dialéctica identitaria: La contestación a la identidad valenciana Central. El caso de ciertas comarcas limítrofes de Castellón y Valencia», pàg. 158.

²²⁴MANCEBO ALONSO, M. Pilar: *Anteproyecto...*, op. cit., pàg. 334.

²²⁵ÁLVAREZ RUBIO, Amparo, FERRER ÁLVAREZ, Mireia i GARCÍA MONERRIS, Carmen: «Producir y mostrar», pàg. 297-326, en DD.AA.: *De l'ofici a la fàbrica. Una família industrial valenciana en el canvi de segle*. «La Maquinista Valenciana» Universitat de València, Vicerektorat de Cultura, València, 2000, pàg. 322 | ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «La identitat valenciana a l'època contemporània: una perspectiva històrica», pàg. 21-44, en FLOR, Vicent (ed.): *Nació i identitats. Pensar el País Valencià*. Afers, Catarroja, 2013. Nota 9, pàg. 29.

²²⁶FERRI RAMÍREZ, Marc: *El Ejército de la paz. Los ingenieros de caminos en la instauración del liberalismo en España (1833-1868)* PUV, València, 2015. «Las políticas estatales de obras públicas», pàg. 137-227, pàg. 179.

²²⁷MOLAS, Isidre: «Les institucions polítiques del País Valencià segons l'avantprojecte d'Estatut d'Autonomia d'onze de juliol del 1931», pàg. 691-700, en DD.AA.: *Primer...*, op. cit., pàg. 691.

²²⁸SAZ, Ismael: «Nación y patriotismo en la España del siglo XX», pàg. 129-142, en CARNERO, Teresa i ARCHILÉS, Ferran (eds.): *Europa, España, País Valencià. Nacionalisme i democràcia: passat i futur*. PUV, València, 2007, pàg. 133.

²²⁹GÓMEZ NADAL, Emili: *Artículos (1930-1939.) El País Valencià i els altres*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1990, pàg. 22.

Marines, el Comtat i l'Alcoià), sobretot pel que fa a les infraestructures viàries, així com el procés de desarrelament de la ciutat d'Alacant i les seues institucions²³⁰.

L'Estatut català va deixar una forta empremta per als valencianistes i engegà un supòsit de reafirmació envers l'Estatut valencià mitjançant la llengua vernacle²³¹. En Alacant, però, van eixir controvèrsies, cosa habitual. Allí el president de la Diputació, Sr. Arbricias, exigia “un estudi conscienciós i una preparació adequada”²³². El més cridaner fou el fet de menysprear i marcar distàncies amb les reivindicacions valencianistes²³³. Així les coses, és el punt de màxima tibantor respecte al conflicte estatutari valencià, segons reflecteix el professor Beramendi²³⁴. Fou una època de gran efervescència política en el conjunt de partits²³⁵, fortament enfrontats, com llegim als testimonis del professor Santacreu²³⁶, l'investigador Vicente R. Alós i la professora Hernando²³⁷. Seguint amb el tema estatutari, que és el *leitmotiv* d'aquest capítol, hem

²³⁰BALLESTER ARTIGUES, Teresa: *La Segona República a Pedreguer. 1931-1939*. Ajuntament de Pedreguer, Institut d'Estudis de la Marina Alta, Excma. Diputació Provincial d'Alacant, Pedreguer, 1994. «Repercussions de la proclamació de la Segona República», pàg. 37 | La incipient República va arrossegar el llast dels monàrquics en aquests indrets, per exemple, *El Camí*, núm. 20, pàg. 6. 16/07/32. «Des d'Alacant. Mitins Monàrquics. Els vells monàrquics que formen hui en les files de la Dreta Regional Agrària, han donat dos actes d'afirmació catòlica en Pedreguer i Alcalalí. Els elements d'este partit que es dia “regionalista” donaren crits de “muera el Estatuto” i “viva España unitaria”. Apanyat està el regionalisme en mans d'estos elements». Corresponsal.

²³¹ALÍA MIRANDA, Francisco: «Capítulo 8. Conspiradores republicanos contra Alfonso XIII (1926-1930)», pàg. 249-288, en PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (ed.): *Experiencias republicanas...*, op. cit., pàg. 252. | DE LA GRANJA, José Luis, BERAMENDI, Justo i ANGUERA, Pere: *La España...*, op. cit. «3. Los nacionalismos y la cuestión autonómica en la II República», pàg. 125.

²³²LILLO I USECHI, Manuel: *L'Alacant de El Tio Cuc*. Ajuntament d'Alacant, Publicacions Universitat d'Alacant. Sant Vicent del Raspeig, 2017. Nota 13, pàg. 122.

²³³HERNANDO SERRA, María Pilar: *Una historia...*, op. cit. «1931, República y autonomía regional: el primer proyecto», pàg. 53-54.

²³⁴BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo: «Nacionalismos, regionalismos y autonomia en la Segunda República», pàg. 53-82, *Pasado...*, op. cit., pàg. 74.

²³⁵MARTÍ BATALLER, Aurelio: *Discursos de Nació i identitat nacional espanyola en la cultura política socialista: El Partido Socialista Obrero Espanyol a la II República*. Tesi doctoral. Dirigida per: Ana Aguado Higón i Ferran Archilés Cardona. Universitat de València. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Contemporània, 2015, pàg. 126.

²³⁶SANTACREU SOLER, José Miguel: «La frustración estatutaria. El estallido de la Guerra Civil frenó la aprobación del Estatuto valenciano», pàg.116-123, en GIRONA ALBUIXECH, Albert i SANTACREU SOLER José Miguel: *1. La crisis de la Segunda República. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*. Prensa Valenciana, S.A. València, 2006. “Va ser precisament l'AVR la que va proposar començar de zero un nou procés autonomista al setembre de 1932 per a superar les reticències d'Alacant i Castelló, però els blasquistes del PURA no van acceptar i van tornar a reprendre el seu vell projecte. Ho van llançar una altra vegada des de l'Ajuntament i la Diputació amb el suport de les pàgines del seu diari *El Pueblo* que va desplegar una campanya intensa en 1933”.

²³⁷ALÓS FERRANDO, Vicente R.: *Reorganización, supremacía y crisis final del blasquismo (1929-1936)*. Ayuntamiento de Valencia, València, 1992, pàg. 164. “En aquesta investigació que desenvolupa el seu autor, Vicente R. Alós Ferrando, ens fa constar els interessos que volien justificar la seua disconformitat per (en les pàgines següents) la posició anti-Estatut, sobretot el PURA, com també altres afins (PRC), units contra la conjuntura estatutària, amb el pretext de la influència de Catalunya sobre el valencianisme. Per tant, el rèdit de cert sector involucionista és

de citar novament el cas de la ciutat d'Alacant, per la llastimosa desídia que va protagonitzar²³⁸. En aquest punt d'eufòria cap a les identitats perifèriques de l'Estat republicà, es troben especialment involucrats els nacionalismes històrics²³⁹. Quant a la identitat dels valencians, ens hem basat en dos estudiosos de l'evolució i el procés generat al llarg de la història, que marcaren les fites prominents del País Valencià: el professor Baydal²⁴⁰ i el professor Narbona²⁴¹. Aquest últim tracta específicament l'efemèride del Nou d'Octubre²⁴², amb els problemes de consens que comporta, àmpliament estudiats per Vicent Simbor²⁴³ i per Pérez i Moragón (a propòsit de l'originalitat de la lletra de l'himne de l'Exposició en 1909)²⁴⁴. En aquest sentit, el xativí Bosch i Morata es feia ressò de l'assossec cultural i polític d'una part del poble valencià per no mantenir encesa la flama envers el valencianisme²⁴⁵.

Capítol V

En aquesta última part de la Tesi, centrem el nostre interès a tractar el procés lingüístic des de l'òptica de la premsa escrita d'aleshores (i en especial, com és clar, la de *El Camí*), mitjançant l'inventari i la dissecció dels articles (editorials, columnes i manifestos), que hi al·ludeixen. Novament, caldrà destacar les aportacions al respecte per part del professor Archilés i de la investigadora Anna Garcia²⁴⁶. En aquest procés de modernització i normalització idiomàtica hi hagué un criteri comú a tota Europa: la

des d'on bandejaran al seu clientelisme" | HERNANDO SERRA, María Pilar: *Una historia..., op. cit.* «1932, el año de la división. Nuevas propuestas de Estatuto», pàg. 82 | *El Camí*, núm. 32, pàg. 2, 08/10/32. «Per l'Estatut del País Valencià», L'Editorial.

²³⁸LILLO I USECHI, Manuel: *L'Alacant..., op. cit.*, pàg. 123.

²³⁹BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo: «Nacionalismos, regionalismos y autonomia en la Segunda República», pàg. 53-82, *Pasado..., op. cit.*, pàg. 60.

²³⁹*El Camí*, núm. 32, pàg. 2, 08/10/32. «Llegint periòdics», "L'Estatut Valencià en Alacant", L'Editorial.

²⁴⁰BAYDAL, Vicent: *Els valencians..., op. cit.* «L'extensió de la identitat valenciana a tots els estaments (1330-1365)», pàg. 27.

²⁴¹NARBONA VIZCAÍNO, Rafael: *El Nou d'Octubre. Ressenya històrica d'una festa valenciana (segles XIV-XX)*. Generalitat Valenciana, València, 1997. «Pròleg» (Antoni Ferrando), pàg. 12.

²⁴²NARBONA VIZCAÍNO, Rafael: *El Nou..., op. cit.* «L'Ambigu Segle XX», pàg. 85.

²⁴³Sembla que les forces valencianistes estant mobilitzant-se cap la proposta estatutària, vist l'exaltació valencianista de feia sis dies abans. SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador: Política i nacionalisme*. Eliseu Climent, Editor. València, 1983, pàg. 61 | *El Camí*, núm. 33, pàg. 2, 15/10/32. «Per l'Estatut Valencià».

²⁴⁴PÉREZ MORAGÓN, Francesc: *Himnes i paraules. Misèries de la Transició valenciana*. Afers, Catarroja, 2010. «Sobre Serrano i Thous», pàg. 42-44 | «El mitin de Molvedre, *El Camí* (11-II-1933), p. 5». pàg. 42-43, Nota 10.

²⁴⁵BERSTEIN, Serge: *Les cultures politiques en France*. Seuil, París, 1999, pàg. 404.

²⁴⁶ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «demanar l'autogovern: més enllà de l'anticentralisme. Valencianisme polític i autonomisme», pàg. 48-71. *Revista Valenciana d'Estudis Autònoms* [63]. 2018, pàg. 50 | GARCIA ESCRIVÀ, Anna: «Rebrots en l'arbre comú: la llengua i la literatura catalana al PV entre 1902-1923», pàg. 36-38 | SAÓ 462, Octubre 2020: *100 anys dels aplecs nacionalistes de Betxí*, pàg.37.

consecució de “principis gràfics unificats i coherents”, com ho confirma la professora Anne Marie Thiesse²⁴⁷. Així les coses, es pot asseverar que la normalització lingüística ja hi havia fet un camí, des de principis de segle XX, amb el suport de diverses editorials²⁴⁸, tot i l'heterogeneïtat del col·lectiu (emissors i receptors) del setmanari, segons especifica Pérez i Moragón²⁴⁹. Fou vital la influència de *El Camí* en la tasca col·lectiva d'aconseguir un consens unitari respecte a les *Normes*²⁵⁰.

Un aspecte gens fútil del reviscolament lingüístic és (ha de ser) la seua total implantació, al carrer i a l'escola, com apunta el professor Mallafré²⁵¹. En efecte, al cap de quatre mesos d'instaurat el règim republicà, l'Ajuntament de València, amb el seu alcalde Faustí Valentín, recolzà la incorporació del valencià a les escoles, encara que fóra un fet puntual²⁵². Un altre punt que cal examinar respecte pel tractament lingüístic que es fa del valencià en la literatura, sobretot en les obres teatrals. D'això en saben molt els professors Reig i Picó²⁵³. Pel que fa a les diverses variants del català, ens caldrà recórrer a la ciència filològica²⁵⁴, resultant valuoses les aportacions dels professors Cassany, Luna i Sanz²⁵⁵. Serà d'interés analitzar la interferència discursiva dels parlars i dialectes i de la seua interrelació social²⁵⁶. A tal efecte, ens va bé per l'enaltiment de la llengua valenciana conèixer els estudis dels professors Ripoll²⁵⁷ i Pitarch²⁵⁸. Una altra proposta significativa que cal reproduir és el criteri del professor

²⁴⁷ THIESSE, Anne-Marie: *França Quina identitat nacional?* Afers, Universitat de València, Catarroja – València, 2017, pàg. 72.

²⁴⁸ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític des de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. UJI, Castelló de la Plana, 2013, pàg. 165.

²⁴⁹ PÉREZ I MORAGÓN, F., en *Trellat*, Núm. 3 (1980) València. «D'ahir i d'avui», pàg. 83.

²⁵⁰ PITARCH I ALMELA, Vicent: *Les Normes de Castelló Textos i contextos*. Excm. Ajuntament de Castelló, Castelló de la Plana, 2002, pàg. 17.

²⁵¹ MALLAFRÉ, Joaquim: «Aniversaris de la normativa», pàg. 41-44, en PITARCH, Vicent (ed.): *Les Normes de Castelló fan 75 anys. Homenatge de la premsa*. UJI, IEC, Castelló de la Plana, 2008, pàg. 41.

²⁵² GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició i renovació pedagògica. 1898-1939. Història de l'educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Institut d'Estudis Catalans, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002, pàg. 286.

²⁵³ REIG, Ramir; PICÓ, Josep: *Feixistes, rojos i capellans*. PUV, València, 2004, pàg. 63.

²⁵⁴ INFORME SOBRE LA LLENGUA DEL PAÍS VALENCIÀ. Universitat de València Facultat de Filologia, València, 1978. «L'aspecte sincrònic de la llengua», pàg. 27.

²⁵⁵ CASSANY, Daniel, LUNA, Marta i SANZ, Glòria: *Ensenyar llengua*. 9a edició, Graó, Barcelona, 2006. «8.2 Diversitat lingüística», pàg. 430-435.

²⁵⁶ DOMÈNECH ZORNOZA, Josep Lluís (coord.), BAYARRI ROIG, Francisco: *Diccionari bàsic de Ciències de l'Educació*. Naus llibres, València, 2001, pàg. 42.

²⁵⁷ RIPOLL DOMÈNECH, Faust: *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2010. pàg. 42.

²⁵⁸ PITARCH I ALMELA, Vicent: *Les Normes de Castelló Textos...*, op. cit., [T/27] pàg. 109 | CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló. L'interés per la llengua dels valencians al segle XX*. AVL, València, 2007. 1.3. «La campanya Vers la creació d'una Acadèmia de la llengua», pàg. 120.

Cucó, tantes vegades al·ludit en aquest treball, al voltant del clima afavoridor de la República²⁵⁹. Ben cert és que la llengua valenciana ja tenia un registre pulcre dins dels cercles culturals afins al valencianisme, però es feia peremptori tractar-la acuradament en certes variants diatòpiques²⁶⁰. Igualment, per la dignificació de la llengua, calia cercar l'opinió de Pere Anguera²⁶¹. També és just reconèixer la tasca de mossèn Girona, qui va descriure el parlar popular i més genuí de les conrades del País Valencià²⁶². I hem de posar en relleu la ingent tasca de la *Societat Castellonenca de Cultura*, des de la seua fundació, amb els lletraferits més prestigiosos pel valencià en terres castellonenques²⁶³. Carme Miquel ens farà recordar les discrepàncies i la paradoxa del poble valencià, respecte a la llengua vernacle, que fregava l'autodi²⁶⁴. Ficats en la identitat valenciana, el redactor del setmanari valencianista Pasqual Asins llança la proposta d'introduir en les institucions docents com a matèria necessària la «Història del poble valencià»²⁶⁵. I és que, al compàs de la reafirmació del valencià, es produïa també la reafirmació nacional del valencianisme, segons el professor Maspons²⁶⁶. Aquesta ebullició valencianista ja venia donant-se abans de la dictadura primoriverista, com apunta el professor Simbor²⁶⁷. Emili Casanova ens posa en antecedents sobre la creació d'un hipotètic *Institut de Estudis Valencians*²⁶⁸. Retrem homenatge a la personalitat de l'insigne Dr. Corachan per la seua tasca en favor de la

²⁵⁹CUCÓ, Alfons: *País i Estat. La qüestió valenciana*. Eliseu Climent, Editor, València, 1989. «Federalisme i autonomia: un debat republicà», pàg. 206.

²⁶⁰COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. UJI, Castelló de la Plana, 2013. «Introducció: Les Normes i la norma», pàg. 15.

²⁶¹*El Camí*, núm. 16, pàg. 1, 18/06/32. «Parlem bé!», Daniel Tossal (Francesc Caballero i Muñoz) | ANGUERA, Pere: *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional* Editorial Empúries, Barcelona, 1997. «El català, llengua de cultura», pàg. 129-182.

²⁶²FALOMIR, Vicent: «La Sociedad Castellonense de Cultura (1920-1939)», en MESEGUER PALLARÉS, Lluís B. i PALOMERO ALMELA, Josep M. (comissaris): «Els escriptors castellonencs del primer terç del segle XX i les Normes del 32», AVL, Castelló de la Plana, 2007. Nota 12, pàg. 85.

²⁶³FERRÉ TRILL, Xavier: «Ramon Aramon i Carles Salvador (1944-1955)», pàg. 795-826, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955) Escriptor, gramàtic, mestre*. AVL, València, 2016. Nota 37, pàg. 807.

²⁶⁴MIQUEL I DIEGO, Carme «Empar Granell: La Pedagogia de l'entusiasme», pàg. 161-172, en AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen i ROMANS NOGUERA, Vicent (coord.): *20 mestres del segle XX al País Valencià*. Edicions 96, València, 2017, pàg. 163.

²⁶⁵BERAMENDI, Justo: «Identidades/culturas políticas de regionalismos y nacionalismos subestatales (1875-1936)», pàg. 377-402, en FORCADELL, Carlos i SUÁREZ CORTINA, Manuel (coords.): *La Restauración y la República 1874-1936*. Vol.III, Marcial Pons Ediciones de Historia, PUZ, Zaragoza, 2015, pàg. 387.

²⁶⁶MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *L'Home la Nació i l'estat*. Ed. d'Aportació Catalana, Barcelona, 1963, pàg. 26.

²⁶⁷SIMBOR, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 19-20.

²⁶⁸CASANOVA HERRERO, Emili: «La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 37-52, en DD. AA.: *Ciència i cultura en la Guerra L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, 2014, pàg. 40.

medicina i la llengua, en dirigir el *Diccionari de Medicina*²⁶⁹. Un altre personatge que cal esmentar és l'investigador alacantí Pere M. Orts, autor d'obres histogràfiques que són referent ineludible per a preservar els fets històrics dels valencians²⁷⁰, com la pèrdua dels escrits en llengua vernacle del segle XV²⁷¹. També cal puntualitzar la modernització en els mitjans de comunicació (llevat de la premsa), com ara la instauració de la ràdio, amb totes les seues aplicacions (publicitat, adoctrinament, música, mítings, etc.)²⁷².

Com ja sol ser una constant en aquest treball, hem tractat la qüestió alacantina de les seues comarques meridionals, en aquest cas pel menyspreu o la indiferència cap a la llengua dels valencians, o pel fenomen del “sesquilingüisme” apuntat pel professor Brauli Montonya²⁷³. Contràriament a aquest fet, hem aprofundit en la valencianització que es va voler encetar des de principis del segle XX, considerant l'ensenyament com el millor ariet per combatre prejudicis i introduir les normes ortogràfiques²⁷⁴. En aquest mateix context, es recordarà les indicacions pel fet lingüístic del pare Fullana, que no van reeixir²⁷⁵. Un altre contemporani del pare Fullana va ser el Dr. Lluís Gonzalvo, vicerector de la Universitat de València, preocupat per “un valencià estudiat científicament”, segons recull el professor Casanova²⁷⁶. Al capdavant, el camí no era un altre que aconseguir una llengua culta i moderna²⁷⁷. Això sí, van haver-hi circumstàncies adverses, com quan Carles Salvador va ser increpat pels mestres forasters²⁷⁸. Entre tant de prejudici, el tema del bilingüisme fou matèria de debat dels

²⁶⁹CORBELLA, Jacint i GONZÁLEZ CASANOVA, Juan Carlos: «La contribució valenciana a l'escola de cirurgia catalana moderna», pàg. 211-218, en DD. AA.: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*. Volum IV, Universidad de Valencia, València, 1975, pàg. 216-217.

²⁷⁰ORTS I BOSCH, Pere Maria: *Per la memòria històrica dels valencians*. AVL, València, 2006, pàg. 44.

²⁷¹ORTS I BOSCH, Pere Maria: *Per la memòria...*, op. cit., pàg. 89.

²⁷²MIRAVET LECHA, Juan i TOLOSA-ROBLEDO, Luisa: «Los espacios para la música en la València republicana», pàg. 91-100, en BALDÓ LACOMBA, Marc i BOTELLA NICOLÁS, Ana M.(eds.): *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)*, PUV, València 2020, pàg. 97-98 | LLORENÇ, Alfons: «Una història silenciada de la ràdio», pàg. 45-50 | *El Temps*. Número 1173, 5 de desembre del 2006, pàg. 45.

²⁷³MONTOYA I ABAT, Brauli: *La interferència lingüística al Sud valencià*. Generalitat Valenciana, València, 1989. «II La interferència lingüística: Teoria i mètode», pàg. 33-49. Nota 10, pàg. 35.

²⁷⁴CLIMENT, Josep Daniel: «Els precedents de les Normes de Castelló», pàg. 17-39, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.)..., op. cit., pàg. 28.

²⁷⁵INFORME SOBRE LA LLENGUA DEL PAÍS VALENCIÀ, op. cit., «La normalització de la llengua moderna», pàg. 26 | GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, op. cit., pàg. 288.

²⁷⁶CASANOVA HERRERO, Emili: «La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 37-52, en DD. AA.: *Ciència...*, op. cit., pàg. 41.

²⁷⁷CORTÉS, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació bibliogràfica (1923-1993)*. Nova antologia d'articles. UJI, Castelló de la Plana, 2013, pàg. 178.

²⁷⁸*El Camí*, núm. 36, pàg. 1, 05/11/32. «¡Atenció, mestres valencians!», GRUP DE MESTRES VALENCIANS | MESEGUER, Lluís: «L'edat de Plata», pàg. 31-34, en PITARCH, Vicent (ed.): *Les Normes...*, op. cit., pàg. 32-33.

valencianistes i dels docents, sobretot. Ací adquireix especial rellevància el fet de les anomenades “interferències” entre llengües de contacte, segons els estudiosos Anne-Marie Thiesse²⁷⁹ i Brauli Montoya²⁸⁰, fenomen que explica la discriminació social de l'ús de la llengua en funció de la classe social o l'hàbitat²⁸¹. Com sempre, en la qüestió pedagògica està la clau de la dignificació de les llengües, sense menysprear cap d'elles. Els mestres –els professionals de la pedagogia– han de desenvolupar correctament les dues llengües, prevalent l'origen de la llengua materna del deixeble²⁸². Arran de la polèmica *Assemblea de Mestres de Llevant* (1932), es procedí a la creació d'entitats estrictament valencianes sense interferència de fora, amb la constitució de l'*Associació de Mestres Valencians* (1934). Ens fa aquesta observació, d'entre altres, la professora Agulló²⁸³, qui parla de “La revolució a l'escola”, com va anomenar-la el republicà alacantí Rodolf Llopis, per tal de dinamitzar el component escolar²⁸⁴. El binomi llengua-ensenyament ha de ser inescindible: no s'hauria de parlar en la llengua pròpia i ensenyar en l'aliena²⁸⁵. A principis de l'any 1933, la redacció de *El Camí* publicà un editorial parlant de la desídia d'alguns valencians i el subsegüent perill de la disglòssia²⁸⁶. I això que un any abans ja s'havien aprovat les *Normes de Castelló*, amb un consens majoritari de les entitats culturals arreu del territori. Curiós observar que, malgrat ser conegudes també com les *Normes de El Camí* (per la ferma defensa d'aquest rotatiu), el setmanari valencianista va retardar la publicació de l'esdeveniment per haver-hi coincidit amb una vaga el mateix dissabte del llançament

²⁷⁹THIESSE, Anne-Marie: *França. Quina identitat...*, op. cit. «6. Una sola llengua per a la nació», pàg. 82.

²⁸⁰MONTOYA I ABAT, Brauli: *La interferència...*, op. cit., pàg. 36.

²⁸¹MONTOYA I ABAT, Brauli: «Identitat valenciana i transmissió del valencià», pàg. 97-118, en FLOR, Vicent (ed.): *Nació i identitats Pensar el País Valencià. Afers*, Catarroja, 2013, pàg. 100.

²⁸²MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovació pedagògica al País Valencià*. Universitat de València, València, 2004. «2. Temps, espais i sentit de la Renovació Pedagògica», pàg. 35.

²⁸³AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: «L'ensenyament en el temps de Carles Salvador», pàg. 485-506, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador...*, op. cit., pàg. 500-501 | GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, op. cit. Nota 375, pàg. 287 | *La Veu de Catalunya*, Núm. 44.251. 19/04/34. “Es constitueix l'Associació de Mestres Valencians. Els darrers acords de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana”, E.MAF.

²⁸⁴AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Mestres valencianes republicanes*. Universitat de València (PUV), València, 2008. “(...) el tàndem Domingo-Llopis posaren, mitjançant la promulgació de lleis, decrets i circulars, les bases de l'educació republicana, que, en la pràctica, es pot resumir en el lema «més escoles i millors mestres», pàg. 33.

²⁸⁵GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, op. cit., pàg. 288.

²⁸⁶*El Camí*, núm. 48, pàg. 2, 04/02/33. «Llegint periòdics», “La llengua valenciana”. Redacció | CASANOVA, Emili i SARAGOSSÀ, Abelard: *El Valenciano: nombre, historia, situación socio lingüística y características básicas*. Editorial Denes, Paiporta, 2010. 6 «Conclusiones», pàg. 61-62 | AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Mestres valencianes...*, op. cit. «El valencià a l'escola», pàg. 180.

del periòdic²⁸⁷. La importància d'aquesta fita històrica per a la recuperació del valencià ens la recalca Pérez i Moragón²⁸⁸. Des d'aleshores els valencianistes estrictes es van plantejar també escriure correctament en l'ortografia normativa, compromís conegut com "lleialtat lingüística" com ens recorda el professor Montoya²⁸⁹. Ara bé, no obstant haver-hi aconseguit fites transcendents en la dècada dels anys trenta, s'havia de continuar a l'aguait per recuperar paraules vives quasi perdudes. Ací és on també juguen un paper transcendental els mitjans de comunicació, conscients que "el que es diu i se sent des dels mitjans arriba a la gent i aquesta ho imita"²⁹⁰.

Per últim, un referent que caldrà ressaltar són els valencianistes que eren a Catalunya, en particular a la ciutat de Barcelona, i els seus esforços en favor de la causa valencianista. Això ho recull el professor Arnau González en parlar-nos d'*Actuació Valencianista d'Esquerra* de Barcelona²⁹¹. Acabem amb una nova menció al professor Vicent Baydal, qui ens deixa un treball ben acurat del mot tan indeterminat de "Levante", usat quasi exclusivament pels contraris al valencianisme lingüístic, cultural i polític²⁹².

²⁸⁷ PITARCH I ALMELA, Vicent: *Les Normes de Castelló. Textos...*, op. cit., pàg. 20.

²⁸⁸ PÉREZ MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló*. Eliseu Climent, Editor, València, 1982, pàg. 59.

²⁸⁹ MONTOYA I ABAT, Brauli: «Identitat valenciana i transmissió del valencià», pàg. 97-118, en FLOR, Vicent (ed.): *Nació...*, op. cit. "Segons Weinreich (1953: {} 4.4), que és qui parlà de «lleialtat lingüística», el concepte és paral·lel al de «nacionalisme»; així, afirma que aquesta mena de lleialtat és la llengua i que el nacionalisme és la nacionalitat", pàg. 115.

²⁹⁰ OLMOS, I.: «Hem de recuperar el lèxic tradicional que ha perdut el valencià», en *Levante-El Mercantil Valenciano*. Diumenge, 30 de setembre del 2001, pàg. 54. Entrevista a Eugeni S. Reig, lingüista, autor del llibre: *Valencià en perill d'extinció*. Edició a càrrec de l'autor, València, 1999.

²⁹¹ GONZÀLEZ I VILALTA, Arnau: *Valencianistes a Catalunya, Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1937)*. Editorial Afers. Catarroja-Barcelona-Palma, 2007. «Activitats i definició ideològica», pàg. 37-38.

²⁹² BAYDAL, Vicent: *Del Sènia al Segura. Breu història dels valencians*. Drassana, València 2018. 32 «Las Provincias de Levante», pàg. 155 | CUCÓ, Alfons: *País...*, op. cit. «Federalisme i autonomia: un debat republicà», pàg. 133-210. Nota, 262, pàg.186-188 | FUSTER, Joan: *País Valencià, per què?*, Quaderns 3 i 4. Eliseu Climent editor, València, 1982, pàg. 13-19.

CAPÍTOL I

BIOGRAFIES (DRAMATIS PERSONAE)²⁹³

1. ESTRUCTURA DEL SETMANARI

El Camí representa un conjunt tant ampli com divers del món del valencianisme, un exercici de transversalitat que aglutinà al voltant del seu ideari distintes sensibilitats. No fou la primera revista a posar en pràctica aquesta manera d'entendre el periodisme, però sí la de més longevitat d'aquell moment. Publicat en català en la variant o modalitat lèxica valenciana, *El Camí* fou dirigit per un consell de redactors, presidit per l'advocat i financer valencianista Joaquim Reig i Rodríguez amb l'empara d'Ignasi Villalonga i Villalba, també advocat i un dels caps de l'economia valenciana, tots dos emmarcats dintre de la burgesia valencianista.

El periòdic ix a la llum un 5 de març del 1932 i se sosté fins al 29 de setembre del 1934, posant en circulació fins a 133 setmanaris majoritàriament, estava confeccionat per sis pàgines, llevat d'edicions puntuals en què van arribar a editar-se vuit pàgines. La capçalera del periòdic *El Camí* incloïa el subtítol *Setmanari Valencianista*, i sempre contenia a més una cita de marcat interès filosòfic, històric o polític; per exemple, en el número 44 (07/01/33): "*L'experiència ens ensenya que la llibertat es conserva millor en estats petits*", «Castelar». El contingut del setmanari estava farcit d'una gran diversitat de temes, seccions, articles de fons, articles d'opinió, polèmiques, discussions i debats dels seus respectius autors²⁹⁴. El conjunt de redactors i col·laboradors fou molt extens, destacant-ne com a més sòlids Adof Pizcueta, Pasqual Asins, Gómez i Nadal, Igual i Úbeda, Mascarell i Gosp, Eduard Martínez i Ferrando, Bosch i Morata i Joaquim Reig entre altres destacats valencianistes. Cal afegir també una escarida col·laboració femenina, però tot i així amb una important dosi de crítica constructiva.

En aquest primer capítol de l'estudi se significarà la transcendència del setmanari valencianista *El Camí* al llarg dels seus trenta mesos de vida, durant cent trenta-cinc setmanes, i un total de 133 números publicats. El seu objectiu passava per treure al carrer un recurs periodístic en llengua vernacla a l'abast de tots els valencians, un vehicle d'informació general, el desig de crear un vincle comú quant als temes, les

²⁹³Veure l'Annex I, Capítol I, dels ANNEXOS DOCUMENTALS. "Dramatis Personae"- pàg. 595-693

²⁹⁴Sumari: Acció d'Art, Ars Longa, Asteriscos, Cinema-Teatre, Dibuixos i paisatges valencians, Els fets de la setmana, El món com va, Esport-Deport, Excursionisme, Fent camí, Llegint periòdics, Lletres, Notes gramaticals (Cursets de llengua, Morfologia per correspondència) Miliari, Música, Normes ortogràfiques, Notes Internacionals, Palpitacions dels temps, Pedagogia, Reportatges d'actualitat, Retalls per a què no s'oblidi, Retalls econòmics i financers, Setmana Cultura Valenciana, Tribuna Lliure, Variacions.

qüestions i les propostes estrictament valencianistes de tota índole (política, social, literària o cultural)²⁹⁵. Darrere de *El Camí* hi havia un munt de columnistes propagadors de tota classe d'opinions i suggeriments, des de diversos vessants, però amb un denominador comú: la dinamització del moviment valencianista. Amb *El Camí* s'hi volia donar una continuïtat ja encetada per altres mitjans de la nostra òrbita, des de principis del segle XX, i així omplir l'espai que havien obert publicacions com *Pàtria Nova*, *El Crit de la Muntanya*, *Taula de Lletres Valencianes*, *Acció Valenciana*, *Avant* i altres manifestacions periodístiques de curta trajectòria.

Endinsant-nos ja en la publicació, hem mirat de fer una relació exhaustiva de tots els col·laboradors de *El Camí*, que s'hi han involucrat sense excepció amb les seues opinions, propostes, inquietuds, debats, polèmiques i desitjos. Pararem especial atenció en l'equip de redacció dels *Editorials*, que representen l'eix vertebrador del setmanari valencianista i postulen la seua línia ideològica. Hom començarà per una classificació per ordre alfabètic. Donarem complida referència dels articulistes, els quals identificarem només una vegada i excepcionalment dos o tres. Tots ells s'hi implicaren, en algun moment determinat, per qüestions estrictament personals, col·lectives, associatives o corporatives i als que se'ls podia relacionar d'algun mode per l'ideari, la professió, el tarannà, les al·lusions... Alguns col·laboraven, en efecte, a títol personal, però també són nombrosos els articulistes que ho feien en nom d'associacions culturals i polítiques, des de les institucions públiques o privades, i per descomptat des del món de l'ensenyament, amb una important tasca pedagògica relativa al conreu de la llengua i al seu recobrament²⁹⁶.

Un dels temes més recurrents del setmanari fou la qüestió de l'Estatut Valencià, amb una decidida recerca d'una via de consens. També, la defensa del patrimoni cultural era una constant del rotatiu. Gens aliens al context històric internacional, es prodigaren

²⁹⁵ DOLÇ I GASTALDO, Mavi: «El Camí. setmanari valencianista. Ciutat de València (1932-1934)», pàg. 151-166. En *Treballs de Comunicació* Núm. 5. Oct. 1994. Societat Catalana de Comunicació (SCC), Barcelona, 1994. "La història de *El Camí* és part de la història del valencianisme a la dècada dels trenta a València. *El Camí* fou la plataforma político-periodística no satírica més important fins a la Guerra Civil al País Valencià", pàg. 151.

²⁹⁶ Enric Valor i Vives: *L'home se serveix de la llengua per a parlar: és a dir, per a comunicar als altres els seus pensaments. També utilitza les paraules per a anomenar les coses, i tenir al seu cervell els conceptes per mitjà de mots. Però l'home no veu la llengua sols com una cosa merament útil: se l'estima. Se l'estima perquè és seua, i vol "parlar" en aqueixa i no en qualsevol altra. A més a més, el pensament i la llengua estan en una relació dialèctica: l'home crea la llengua, i aquesta li determina la "manera de ser". L'estimació és el primer pas del patriotisme: l'amor a la terra, a la llengua i a la pàtria. No es pot ser realment patriota si no s'estima la pròpia llengua, i no se la pot estimar si no la pensem, si no la parlem; si no la fem, així, realment nostra.* Aquest pensament ens ho ha facilitat Enric Valor i Hernández, fill d'Enric Valor i Vives, una amiatat de la qual gaudim tots dos pel compromís sociocultural de l'ideari valencianista.

ahora els articles de denúncia contra l'efervescència dels moviments totalitaris que emergien en l'Europa d'entreguerres, motiu aquest de discrepàncies. L'objectiu de *El Camí*, en definitiva, era la informació general; però, per damunt de tot, la implementació d'un imaginari valencià sense exclusions. Diguem-ne que tots els articles publicats buscaven, en última instància, la participació ciutadana en el periòdic valencianista.

Considerant la llarga relació de noms que barallem (entre noms propis, pseudònims, acrònims, heterònims o fins i tot alguna inicial només) i les seues distintes aportacions, hem assenyalat aquestes amb un dígit entre parèntesi, al costat de la corresponent identificació de cadascú, la seua ubicació o procedència, i puntualment la identitat professional dels il·lustradors (dibuixants), els comentaristes esportius, i els crítics cinematogràfics i teatrals.

Cal ací puntualitzar que de molts dels articulistes, encara que no feren ús de pseudònims ni d'inicials, es feia difícil la seua identificació, per la qual cosa ens han sigut de gran ajuda els treballs d'investigació pel conjunt del professorat com M. Carmen Agulló Díaz²⁹⁷, J. M. Fernández Soria²⁹⁸ i Alejandro Mayordomo²⁹⁹, a més de les aportacions de José Ignacio Cruz Orozco³⁰⁰ i Wilson Ferrús Peris³⁰¹. En tots els seus treballs ens hem trobat de gaidó el nom complet d'alguns dels col·laboradors del setmanari, quan aquests feien servir només unes inicials. Evidentment, les investigacions escollides són una part molt important d'aquesta Tesi, però s'ha de dir que la descripció dels noms complets d'alguns articulistes són una part circumstancial de la tasca.

Quant als pseudònims, suposen una dificultat afegida, perquè esbrinar la verdadera identitat és de vegades una feina que es pot resoldre bé per intuïció, bé per deducció arran de les dades referenciades³⁰², com ara la professió del seu autor, la possible

²⁹⁷AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Escola i República. La Vall d'Albaida 1931-1939*. Diputació de València. València, 1994.

²⁹⁸FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Maestros valencianos bajo el franquismo. La depuración del Magisterio: 1939-1944*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València. València, 1999.

²⁹⁹MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovació pedagògica al País Valencià. L'avantguarda d'un procés històric*. Universitat de València, València, 2004.

³⁰⁰CRUZ OROZCO, José Ignacio: *Maestros y colegios en el exilio de 1939*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 2004.

³⁰¹FERRÚS PERIS, Wilson: *Mestres i escoles a l'Horta sud, 1936-1939*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 2015.

³⁰²MANSANET I BOÏGUES, Víctor: «Els pseudònims literaris i periodístics», pàg. 621-642, en *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. Universitat de València, Denes 2002, pàg. 622-625 | FERNÁNDEZ SORIA J. M. i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Maestros valencianos...*, op. cit. «Capítulo IX. Algunos expedientes relevantes», pàg. 317-360. "Nota 54.

filiació política, la lectura presa directa i indirecta d'un altre autor³⁰³, la font consultada i l'ajut d'alguns professors advertint-nos sobre la identitat del criptònim, com ara: Albert Girona i Albuixech, per "Xènius" (Eugeni d'Ors); Francesc Pérez i Moragón, per "J. Mig" (Josep Mascarell i Gosp). No hem desatés tampoc els consells i les afeccions historiogràfiques dels professors Marc Baldó i Lacomba, Emili Casanova i Herrero, Santi Cortés i Carreres, Santi Vallés i Casanoves o Alfons Vila Moreno.

Una altra puntualització: respectar els senyals personals adduïts pel mateix autor, com per exemple, l'accent gràfic o la seua omissió. Aquesta pràctica, la de respectar l'escriptura original dels artífexs (amb els seus errors i errates), ha esdevingut per a nosaltres una norma. Una altra qüestió important són els presumptes defectes d'impremta en no accentuar les lletres en majúscula, fet degut a raons tècniques, perquè no es podia acoblar l'accent en les lletres majúscules. També sovinteja la vacil·lació onomàstica i toponímica, trobant-nos amb un *Bauset*, sense la doble ss, o una *Elissa* amb doble ss, per no parlar de la denominació castellana d'Alcira, Burriana, Elche o Valencia, etc. En alguns casos pot deure's a errates d'impremta; en altres, a defectes o carències puntuals del copista. En qualsevol cas, s'ha mantingut la literalitat de les cites, fins i tot els errors ortogràfics, morfològics, sintàctics i lèxics i l'ús indegut dels signes de puntuació.

Atés l'elevat nombre de col·laboracions, i a fi d'aclarir i informar el més detalladament al lector, s'ha seguit aquest criteri: al costat del nom de l'autor, constarà entre parèntesi el pseudònim i/o les sigles que de vegades feien servir. Probablement entre els noms s'amagava un nom fictici, com ara *Albert*, i ens preguntem qui podia ser aquest *Albert*? Albert Alcantarilla Carbó o l'Albert Rius? O qui era *EMF*? Eduard Martínez i Ferrando o bé el seu germà Ernest? I *Valentí*? Analitzant els articles, s'ha pogut identificar el veritable o possible autor d'aquests, si més no en la majoria dels casos. També és una dificultat addicional esbrinar criptònims com *Jaume Roig*³⁰⁴, que res té a veure, com és clar, amb l'autor del segle XV.

"Jakim Boor" (pseudònim) de Francisco Franco, *Masoneria*, Madrid 1952, Recopilación de artículos publicados en el diario *Arriba* con el mismo pseudónimo en 1946", pàg. 352.

³⁰³CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta de Francisco Almela y Vives (Vinaròs, 1901 – Valencia, 1967)*. Generalitat Valenciana, València, 2008, pàg. 79.

³⁰⁴CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*. Sèrie Minor, Consell Valencià de Cultura, València, 2003. Probablement aquest mot seria emprat per un comentarista de la secció de cinema del setmanari valencianista, fent al·lusió a l'autor de *L'Espill*, per exemple: "(...) Sanelo va utilitzar com a font principal el *Thesaurus Puerilis* d'Onofre Pou (...) Després del *Thesaurus*, la màxima aportació és la de *L'Espill* de Jaume Roig, d'on va recollir bastants paraules". Aquest crític cinematogràfic va col·laborar amb catorze articles des del número 110 (14/04/34) fins al 124 (28/07/34)", pàg. 168-169.

Aquesta “moda” dels pseudònims fou una pràctica sovintejada entre els columnistes més prolífics. Per exemple, Carles Salvador en *El Camí*, a banda de fer constar el seu nom i cognom, es val també de les inicials C.S.; però al llarg de la seua extensa producció literària, utilitza uns quants criptònims³⁰⁵: *Tirant al Blanc*, *Abraham Shell*... Una cosa semblant passa amb altres coetanis seus, com ara Enric Soler i Godes³⁰⁶, conegut també com *Fadrell*.

En aquest estudi, hem evitat caure en definicions peregrines o confoses, a l'hora d'identificar persones o col·lectius. Això passa sobretot amb diversos encapçalaments: *Asteriscos*, *L'Encobert*³⁰⁷, *Observer*, *L'Alvançador*, *Pebre roig valencianista*. En el cas d'aquest últim, com en el d'*Observer*, es podien entendre com seccions periodístiques en si mateixes, que oferien articles molt sovint d'orientació ideològica, comentaris incisius i de vegades retrets constructius³⁰⁸, el que explica la tendència a l'anonimat. Pel que fa a *Asteriscos*, no sabem ben bé qui s'amaga darrere de l'àlies; però ens convenç una cita reveladora del professor Vicent Simbor, treta de la revista *Caplletra* 16, sobre “*Asteriscos pobletans i ciutadans*” de Carles Salvador³⁰⁹.

Tanmateix i malgrat la nostra insistència a desentranyar els sobrenoms, no s'han pogut localitzar alguns dels articulistes, siga per la seua passatgera i aïllada col·laboració periodística (tant al setmanari valencianista, com en un altre mitjà), siga perquè molt probablement sols feren ús del seu criptònim en aquesta ocasió, deixant-

³⁰⁵ SIMBOR ROIG, Vicent: *Carles Salvador i Gimeno: Una obra decisiva*. Diputació Provincial de València, València, 1983. 4.3. Pseudònims: Dario Sal, Isop l'Ebron, Carsal, Salvador Orega, Joan del Fusell, pàg. 254-255 | També SIMBOR ROIG, Vicent: *Carles Salvador Papers de premsa*. Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 2000”, pàg. 21-22 | RODA, Lluís: «Sobre la vigència i la importància de la poesia de Carles Salvador. Carta a Enric Balaguer», pàg. 73-112, en *L'univers literari de Carles Salvador* | CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*, AVL, València, 2016.”Nota 31. (...) Entre els pseudònims usats per Carles Salvador, hi ha també (...) el Fill del Fuster, a més de composicions sense signar”, pàg. 90.

³⁰⁶ CORTÉS CARRERES, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació bibliogràfica (1923-1993)*. *Nova antologia*. Estudi preliminar, recopilació, selecció i notes. UJI, Castelló de la Plana, 2013, “Carta que escrigué a Josep Soler Vidal (*La Nova Revista* de Mèxic), en què fa ús del seu pseudònim: Fadrell” (pàg. 49), que és l'epònim d'una partida municipal de Castelló de la Plana, també aquest i altres pseudònims són de Soler i Godes, segons informació del professor Santi Cortés.

³⁰⁷ ANDREU MIRALLES, Xavier i SEGARRA ESTARELLES, Josep Ramon: «Representacions de l'Encobert. La Germania Valenciana i la Nació liberal en el segle XIX», pàg. 17-38, *Saitabi*, 56. València (2006), pàg. 30-35 | TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa catalana*. Editorial Bruguera, Barcelona, 1966 (vol. II), pàg. 567.

³⁰⁸ *El Camí*, núm. 132, pàg. 2, 22/09/34. “Pebre roig valencianista”. Aquest article en vespres de desaparèixer el setmanari valencianista, fa una declaració de principis de l'ideari del periòdic, on es ressalta la tessitura de Joaquim Reig i per tant pensem que el cofundador del setmanari probablement era l'artífex de la crítica que va estar al darrer de l'autoria i del pseudònim.

³⁰⁹ SIMBOR, Vicent: *Carles Salvador i la modernització literària valenciana*, “1. El peculiar circuit literari valencià des de la Renaixença a la Dictadura de Primo de Rivera”. En *Caplletra* 16 (Primavera 1994), València, pàg. 109-126 | *Taula...22*, 1929, pàg. 123.

nos una única i escarida petjada. Així les coses, s'ha fet un recull dels "més anònims": *Albert, Albert Rius, Drives, Espectador, Joanet, Joc, Lauras, NPRIGH'S, Un Occità*³¹⁰, *On, S., Tevecal, Topi Nambour, Joaquinet* o les inicials indesxifrables d'alguns col·laboradors puntuals. Així i tot, després d'escorcollar tots els referents personals, coneguts o encriptats, que recull el setmanari, podem notificar la gens menyspreable xifra de 237 col·laboradors.

Això sí, hi ha personatges veritablement dignes d'una consideració excepcional, com, a tall d'exemple, és el cas de Carmel Giner Bolufer. Coneixem aquest columnista gràcies a la investigació de Santi Cortés, qui al·ludeix a ell en "La secció «Lo Rat Penat» de la revista *Sicània*³¹¹, on s'esmentava els noms d'aquells que s'havien donat d'alta. Vegem-ne el llistat corresponent a desembre de 1958: (...) Carmel Giner Bolufer, de Pego"³¹². Per altres fonts sabem que Carmel Giner va estar capficat en una campanya pro ferrocarril l'any 1924³¹³. Després, el rastre de Carmel Giner ens porta a veure'l convertit en el fundador del periòdic *La Voz de Pego* (1923)³¹⁴. Passats uns anys (1965), ens adonem d'una altra circumstància: la seua participació i compromís en la iniciativa de l'ús de la llengua, fent servir el valencià en els actes litúrgics. Carmel Giner s'havia adherit al llistat de 20.000 ciutadans valencians perquè fóra adoptada la llengua materna en els actes de la litúrgia, l'ensenyança del catecisme i predicació³¹⁵. Ho va fer en qualitat de Cronista Oficial de Pego³¹⁶. Aquest exemple, ens valdria per a bastants dels que foren col·laboradors³¹⁷ de *El Camí*.

³¹⁰TOURAINÉ, Alain [et al.]: *El país contra el Estado. Las luchas occitanas*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 1983, pàg. 15-44.

³¹¹TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II). "Sicània. 1958. Revista literària mensual, bilingüe, de la qual sortiren divuit números fins al mes de desembre de 1959. Era el portaveu d'un valencianisme tradicional, que s'havia expressat des de Teodor Llorente i a través de *Lo Rat Penat*. Cada número publicava un «missatge» signat per Nicolau Primitiu, una extensa informació de València i de les principals ciutats del País Valencià, una pàgina titulada «Lletres nostrades», amb poesies de tres poetes catalans (un del País Valencià, un de les Illes i un del Principat), una secció d'excursionisme, una pàgina per a infants, crítica de llibres, reportatges, poesies, contes i una breu descripció de les comarques, il·lustrada amb el corresponent mapa", pàg. 538.

³¹²CORTÉS CARRERES, Santi: *Ensenyament i resistència cultural. Els Cursos de Llengua de Lo Rat Penat (1949-1975)*, Denes, Paiporta, 2006, pàg. 34.

³¹³ALMELA COTS, Joan Miquel: *Valeriano Bosch (Ondara, 1853-València, 1931). Vida, obra i família d'un general al servei de l'Administració Militar*. Edicions 96. Ondara, 2015, pàg. 80.

³¹⁴ESPINÓS I QUEROL, Antoni i POLO VILLASEÑOR, Fernando: *Premsa periòdica a la Marina Alta (1861-1935)*, Ajuntament de Xàbia, Xàbia, 1984, pàg. 26.

³¹⁵MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *L'Home la Nació i l'Estat*. Edicions d'Aportació Catalana Barcelona, 1963, pàg. 50-51 | *El Camí*, núm. 132, pàg. 2, 22/09/34. «Llegint periòdics», "Catalunya i Euscadi al Congrés de les Nacionalitats Europees", Ginebra, 13 de setembre de 1934.- Per la Delegació catalana: Signat, F. Maspons i Anglaseu.- Per la Delegació basca: Signat, J. M. Izaurieta".

³¹⁶COLOMER FERRÀNDIZ, Agustí, en *Enric Valor. El valor de les paraules*, AVL València, 2010, pàg. 300-301.

2. ESTRUCTURA DELS ARTICULISTES DEL SETMANARI VALENCIANISTA

Quadre núm. 1.

Tots els col·laboradors del setmanari valencianista *El Camí*.

A. 4. (Cinema)	Agustí Alaman i Rodrigo, 1.
Joan Alay Serret, 28.	Albert, 8 (pseudònim).
Albert Alcantarilla Carbó, 17.	Teresa d'Aitana, 1.
Antoni Alcayde i Vilar, 1.	Francesc Alcayde i Vilar, 11.
Josep Alcira, 1 (Josep Bolea Gorgonio).	Prudenci Alcon i Mateu, 1.
Louis Alibert, 1.	Francesc Almela i Vives, 7.
A. J. Alomar, 5 (Mallorca).	J. Aloy, 1.
Alvançador Pebre roig valencianista, 6.	Josep Aragonés Saborit, 1 (Xàtiva).
A.R.I.A., 2.	Lisard Arlandis, 1.
Vicent Arlandis, 2 (Dibuix).	Pasqual Asins Lerma, 133.
Alfred Badenes i Andrés, 4 (Alacant).	Alfred Baeschlin, 36, (B. 3). (Alba, 1): 40 (Dibuix).
Pere Balaguer, 2.	R. P. Ballester, 1.
Pere Barrot de Ribalmaig, 1 (pseudònim).	Enric Bastit, 1.
Josep Bataller, 1.	Josep Luís Bauset i Ciscar, 1 (L'Alcúdia de Carlet).
Josep Maria Bayarri, 4.	Joan Beneyto Pérez, 1.
Eliseu Bengochea Soliva, 1 (Canet lo Roig).	R. de Benicadell, 1 (pseudònim).
Bernabé, 1 (Dibuix).	Emili Beüt i Belenguer, 2 (E.B.B., 1): 3.
Carles Bholman Calabuig, 1	F. Blasco i Figuerola, 2.
Miquel Blat Monzo, 1.	J. F. Boix i Senmartí, 4.
Joan Boix i Vila, 1.	Màxim Bolintges i Bojó, 1 (Algar de Palància).
B. Bono i Barber, 2.	Josep Boquera, 1.

³¹⁷ Per exemple, Jordi Valor Serra en *Sicània*, núm 4, octubre de 1958, pàg. 31. "Jordi Valor Serra. Cronista Oficial de Benissa. *Sicània*, Núm. 5, novembre de 1958, pàg. 12. "Corresponsal de *Sicània* en Alcoi. Actualitat alcoiana. Parlem del nomenament de Sant Jordi", *Sicània*, núm. 8, febrer 1959, "Cronica d'Alcoi. La "Casa de la Cultura", Institució model (del nostre corresponsal a Alcoi J. Valor Serra), pàg. 13.

Joan M. Borrás Jarque, 4 (Calig, Castelló).	Francesc Borrull, 1.
M. Boscà i Luis, 3 (Alacant).	Francesc Bosch i Morata, 14.
Antoni Bru Rico, 1.	Eduard Buil, 1.
Lluís Buixareu, 2.	C.M.V. 1.
C. r M., 1.	Francesc Caballero i Muñoz, 9 (Daniel Tossal, 71) (F.C i M. 1) i (D.T.2): 83.
Tereseta Calatayud, 2.	F. Calatayud i Vidal, 2.
Emili Calduch, 7 (Castelló de la Plana).	Joan Cardona, 2.
F. Cardona Mezquida, 11.	Manuel P. Carregui, 3.
F. Carreres i de Calatayud, 9.	Salvador Carreres Zacarés, 1.
Angelí Castanyer Fons, 8.	Josep Cebrian Navarro, 1.
Francesc Cerni, 1.	Manel Cigalat Morant, 1.
Antoni Colomina i Pascual, 3 (Barcelona).	Corresponsal, 7.
DAN-DAU, 3 (Deià / Palma de Mallorca), Daniel Martínez Ferrando.	Jesús Dasí, 2.
Salvador Donderis Tatay, 6 (S.D., 1, SDT, 1) : 8.	Drives, 1 (pseudònim).
Enric Duran i Tortajada, 2.	Miquel Duran i Tortajada (Miquel Duran de València) 4.
EGO, 2.	El Corresponsal, 11.
L'Encobert, 2 (pseudònim).	Enric, 1 (pseudònim).
F. Escrivà i Cantos, 11.(F. E. i C., 1): 12.	Espectador, 1 (pseudònim).
Fabregat, T., 2 (Dibuix).	Salvador Ferrandis Luna, 1.
Frank, 1 (pseudònim).	Ricard Garcia i Pastor, 11 (Navaixes).
Jesús Garcia Tolsà, 1.	R. Garcia de Vargas, 2 (Dibuix).
Elissa Garcia Villalba, 1 (E.G.).	R. Gardós, 1 (Dibuix).
Geatxe, 1.	J. Gil Senís, 5.
Vicent Giménez, 1.	Carmel Giner Bolufer, 1.
Josep Giner Marco (Guillem Renat i Ferris, 9 i G. Renat, 1): 10.	Rafael Gómez, 1 (Dibuix).

Emili Gómez i Nadal, 78 (C. J. de B., EGN, 83 i N,10), 171.	Domènec Gómez Senent, 1.
Francesc Gómez Serrano, 7.	Nicolau Primitiu Gómez Serrano (Nicolau Primitiu o Nicolau de Sueca), 17.
Josep González Mir, 1 (Josep G. Mir, 1): 2.	Amat Gosalbes Torres, 3.
Rafael Guallart, 1.	Gaetà Huguet i Segarra, 12.
Roger Hurtado i Minyana, 1.	I.V. 1
Antoni Igual i Úbeda, 13, (A.I. i U., 1) (Càndid, 48): 62.	J.B.P. 1.
J.de B. 1	J.M., 2
J.S. 4	Josimbar. 3 (J.Simón Barceló) (Esports).
S. Joan i Villanueva, (S,2 i J., 1): 3.	Joanet, 14 (Esports) (pseudònim).
Joaquinet, 1 (pseudònim).	Joc, 1 (Esports) (pseudònim).
Marcel Jover i Navarro, 2.	Eduard Julià, 2.
Lauras, 1 (Esports) (pseudònim).	Eduard López Chavarri i Marco, 1.
Jordi Llauger, 1.	Fabià Llisterra, 6 (LI.F, 2) 8
Ferran Llorca 1	Teodor Llorente Falcó, 2
Joan Llovera, 3 (Dibuix).	M. Marcó Trafach, 5.
A. Martínez Cros, 1.	M. Martínez del Hierro, 1.
(E.M.F, 5).	Eduard Martínez Ferrando, 13.
Ernest Martínez Ferrando, 11.	Francesc Martíneç i Martíneç (Altea), 1 (El Solitari, 2): 3.
B. Martínez Melià, 4.	Leopold Martínez i Vidal, 4.
Jordi Martorell, 1.	
Josep Mascarell i Gosp, (J. Mig,J. M.I.G., J. Mascarell, 24), (Dr. Argos o Argos 29) (Cinema, 11), (Vilallonga): 64.	Felip Mateu i Llopis, 7 (F.M. i LI., 5): 12.
F. M. Miret, 1.	Francesc de Borja. Moll, 1.
Josep Monmeneu Gómez, 3.	S. Morant Tormo, 1 (Cocentaina).
Francesc Moreno Ferri, 1.	Robert Moròder Molina, 19.

E. Muñoz, 2 (Dibuix).	V. Muñoz Pomer, 1 (Elx).
NPRIGH'S, 1.	Enric Navarro i Borràs, E. N., o E.N.B., 41 i (Navarro, 1): 42.
Observer, 24.	Un Occità, 1 (pseudònim).
Vicent Olmos, 1.	ON, 1 (pseudònim).
Enric Orts i Ausina, 3.	Xavier Pallarés, 10.
Pancho, 1 (Dibuix).	Tereseta Pascual, 11. (Dibuix).
Josep Pellicer, 1 (Alzira).	Vicent Penyafort Brusel, 1
Miquel Peña Masip, 2 (M.P.M., 1): 3 (Castelló de la Plana).	M. Pérez, 6 (Barcelona).
Lluís Pericot, 1.	Vicent Peris, 1 (pseudònim).
Peris Salavert, 1.	Romà Perpiñà Grau, 1.
Artur Perucho Badia, 1.	Pi i Romer, 1 (pseudònim).
Adolf Pizcueta Alfonso (Pere Cardona, 30 i P.C., 6): 36.	Joan Baptiste Porcar, 3.
Antoni Porcar i Candel, 14 (Canet lo Roig).	Povo, 1 (Francesc Povo Peiró).
Joan Puig, 1 (Albocàsser).	Pere Queral i Ferrandis, 5
Lluís R. Flores, 1	Rafael Raga Miñana, 3.
Eduard Ranch i Fuster, 5 (K., 1, Karantula, 30) (R.F, 1, Wamba-Lina, 2) (Música): 39.	Leopold P. Reig, 1 (Cocentina).
Joaquim Reig i Rodríguez, 28 (J.R., 12): 40	Antoni Ricart, 2.
Albert Rius, 3 (pseudònim).	R.M., 1.
R.S., 3.	Pasqual Roch, 7 (Roch Minué, 1) 8 (Dibuix).
Ll. Roca Gisbert, 1.	Vicent Rodríguez Martínez, 6.
Jaume Roig, 14 (pseudònim) (Cinema-Teatre).	Josep Maria Roig, 1.
Germinal Ros Martí, 1 (Alacant).	S., 2.
Frederic Salavert, 2.	Carles Salvador Gimeno, Lliçons, 97 ³¹⁸ (Carles Salvador, C.S 23): 120.

³¹⁸ Curset d'Ortografia valenciana, des del número 51 fins al 78. (28) Curset de Morfologia per correspondència, des del 104 fins al 130 (26) i Notes Gramaticals, des del 7 fins al 103 (43)

Emili Sanchis Colomé, 1 (Castelló).	Manuel Sanchis Guarner, 4 (M.S.G.1): 5.
J. Sanchis Sivera, 1.	Josep Joaquim Sanchis i Zabalza, 31 (Madrid).
J. Sansabas Serrano, 4.	Josep Sanz, 1.
Ramon Segura Valls, 4.	Antoni Senent i Micó, 3.
Enric Serrano i Melià, 5.	Rafael Sifre Pla, 2.
Pere Soler, 1.	Enric Soler i Godes, 82 (ESG, 1) (S,2): 85.
Vicent Solsona, 1	Jaume Sorell, 11.
J. Sorli i Ballester, 2 (Barcelona).	Llorenç Sorli i Ballester, 15.
M. Sorli i Ballester, 1 (Barcelona).	Rosari Soto, 1.
Francesc Soto i Mas, 5.	Stilet, 1.
T., 1.	A. Tarin, 2.
Tevecal, 7 (Esports) (pseudònim).	Maximilià Thous i Llorenç, 1.
Josep Toledo, 1.	J. Tomàs i Martí, 2.
R. Tomàs i Ridaura, 3 (Alcúdia de Carlet).	Topi Nambour, 2 (pseudònim).
Frederic Torregrosa, 1.	Gaspar Torrente, 1.
V., 1.	V.R., 6.
Ferran Valentí, 5 (pseudònim).	Jordi Valor i Serra, 18 (Alcoi).
Enric Valor i Vives, 4 (Alacant).	Antoni Vallet i Caudeli, 2.
Aureli Vaquer, i F.B., 1.	Alfonso Vázquez Martínez, 2.
Baldomer Vendrell Gómez, 5 (Bocairent),	S. Verdeguer, 1.
Josep Verdi, 1 (pseudònim).	Valentí de Veres, 1.
Manel Vidal i Lopez, 10.	Vilanova, 1.
Antoni Vilaplana i Roig, 1.	Vicent Vilaplana i Roig, 3.
Jacint Vitoria, 1.	X., 1.
Xard, Jard o Iard., 1.	Dr. Vicent Ximeneç, 3 (metge) (Caudete).

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibáñez i Antoni Bartoll (237 signatures amb 201 col·laboradors).

En molts dels articulistes del periòdic era costum informar-nos del lloc on s'ubicaven (fóra el lloc de procedència, residència o treball), és a dir, la localitat des d'on

escrivien. I així ens trobem amb una gran diversitat dins del territori de l'Antiga Corona d'Aragó: des de Benassal (Castelló); Carles Salvador; des d'Alacant, Badenes i Enric Valor; des de la província d'Osca (Calvera, Alt Aragó), Jordi Valor i Serra; des de Canet lo Roig, Antoni Porcar; Enric Soler i Godes, des de Sant Joan de Moró; des de Barcelona, els Sorli Ballester, Joan Gil Senís i M. Pérez; des de Mallorca, D. Martínez i Ferrando, entre altres exemples.

Hem dedicat un apartat específic a la composició de l'*anima mater* de l'equip redactor del setmanari, perquè caldrà puntualitzar que va anar-hi fluctuant al compàs dels esdeveniments polítics de l'Estat, durant la Segona República: aparició de nous partits, fusions d'uns amb altres, i desaparició o escissió d'altres degut als canvis governamentals, com la derrota del reformisme progressista (1931-1933) en benefici del govern reaccionari radical-cedista (1933-1935)³¹⁹. Cal remarcar que els articles de molts d'aquests redactors solien ocupar la primera plana del setmanari, òbviament per considerar-los prioritaris o més transcendents (privilegis de qui mana).

Però una publicació no existeix si no és amb un suport ideològic i econòmic important. Per això, considerem que cal remarcar les figures d'Ignasi Villalonga i Villalba³²⁰, Joaquim Reig i Rodríguez i Adolf Pizcueta i Alfonso, perquè van ser els basaments de la construcció i definició del setmanari: d'una banda, gràcies al suport econòmic al rotatiu per part del financer Villalonga³²¹; i de l'altra, per enregistrar en la línia editorial

³¹⁹ FERNÁNDEZ SORIA, J. M. i AGULLÓ, M. Carmen: *Maestros valencianos...*, op. cit., MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro: "Prólogo: Maestros para después de una guerra", pàg. 9-18, pàg. 10.

³²⁰ Atès a la seua Partida de naixement: Ignasi Maria, Josep Ramon Villalonga i Villalba era fill de l'advocat Josep Maria Villalonga Perís, natural de Figueroles, l'Alcalatén (Castelló de la Plana) i de Maria Villalba i Iriarte natural de València. Nét per línia paterna de Francesc Villalonga Vilar, de l'Alcora, l'Alcalatén i de Bàrbara Perís Morera de València i per línia materna de Josep Villalba Cebrián de València i de Maria Iriarte Cebrián, també de València Registre Civil de València, Secció 1^a, Tom 162-4, pàg. 199 (13/04/2016). Dades proporcionades gràcies al xabienc Vicent Català Bover, secretari judicial del Registre Civil de València. Continuant amb el pròcer Ignasi Villalonga, afegirem que l'adreça familiar estava en el carrer Campaners (on anys més tard en la dècada dels anys quaranta del segle passat es va crear de l'antic carrer Saragossa per la nova plaça de Saragossa, pel qual es van eliminar carrers i illes de cases. Aquest carrer desaparegué, com s'ha dit, carrer que feia honor a aquest gremi, situat en el carrer de la Mar, enfront de la Creu de Santa Tecla, que seguia a la plaça del Micalet (Orellana, guia 17) | Cal dir que aquest fou un dels projectes de reformes urbanístiques de principis del segle XX; en SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías de Valencia (1700-1975)*, Ajuntament de València, València, 2002. 3.9. «35-1808. Calendario anual y Guía de Forasteros en Valencia, para el año 1808», pàg.41-42 | També en LLOPIS ALONSO, Amando i PERDIGÓN FERNÁNDEZ, Luis: *Cartografía histórica de la ciudad de València (1608-1944)* Universitat Politècnica de València, València, 2016, «L'esgotament de la ciutat burgesa (1902-1929)» pàg. 197-199.

³²¹ PONS, Anacleto i SERNA, Justo: *La Ciudad extensa. La burguesia comercial financiera en la Valencia de mediados del XIX*. Diputació de València, València 1992, pàg. 72.

del setmanari el projecte de Reig del *Valencianisme Totalitari*³²², és a dir, la unitat de tots els sectors valencianistes. En la memòria de tots era ben clara la influència de Prat de la Riba (*Lliga Regionalista catalana*) en la construcció estratègica d'un moviment nacionalista, amb la ferma aportació al valencianisme per part del seu cap de redacció Adolf Pizcueta.

Quant a Ignasi Villalonga i Villalba, el gran finançador del rotatiu, fou en certa mida una *rara avis*, segons els que el coneixien. Villalonga, advocat, polític i empresari (dedicat al negoci familiar de ferrocarrils i tramvies de València), estava afiliat a la *Joventut Valencianista* i fou un dels membres de la Comissió valenciana que viatjà a Barcelona per a solidaritzar-se amb la *Lliga* (1917). Prengué part activa en la fundació d'*Unió Valencianista* (1918), alhora que creava el grup editorial que feu de *La Correspondencia de Valencia*³²³ òrgan del nou partit (1918). En 1919 declarà les seues simpaties per Cambó i publicà un opuscle, resum del seu credo polític, *Substantivitat del valencianisme* (1919). A la caiguda de la Dictadura de Primo de Rivera, tornà a l'activisme polític separant-se d'*Unió Valencianista* i ingressant en la *Derecha Regional Valenciana* (1933), per la qual fou dues vegades diputat per Castelló (1934 i 1936) i arribà a ser Governador General de Catalunya durant 19 dies en 1935. Fou en aquest període republicà i abans quan contribuí a sufragar l'editorial *L'Estel* (1928) i el setmanari *El Camí* (1932-1934)³²⁴. Tanmateix, durant la Guerra Civil coincidí trobar-se circumstancialment en territori del bàndol franquista, per la qual cosa en va veure impel·lit a col·laborar en l'organització econòmica de la zona nacional.

Els avatars polítics de la Segona República foren determinants en les postures favorables o desfavorables a la diversitat cultural i lingüística dels pobles de l'Estat espanyol. De fet, quan el règim republicà s'escorà cap a tendències regressives i conservadores amb els governs de la CEDA i dels radicals lerrouxistes (1933-1935), el canvi governamental va causar molta pena a les llibertats i d'entre elles a la Llei de Premsa (octubre 1934). Aquesta involució momentània fou el punt d'inflexió per al republicanisme progressista fins al febrer del 1936, en què es retornà a una reorientació cap a les llibertats col·lectives i individuals, la reinstauració de les

³²²REIG I RODRÍGUEZ, Joaquim: *Concepte Doctrinal del Valencianisme*, València, L'Estel Quaderns d'Orientació Valencianista, 1932 | CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard (ed.): *El pensament valencianista. (1968-1939). Antologia*. Edicions de La Magrana, Barcelona, 1992, pàg. 307-312.

³²³ALONSO, Vicent: *La trajectòria intel·lectual d'Ernest Martínez Ferrando*. Quaderns 3 i 4 València, 1992, pàg. 42.

³²⁴CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard (ed.): *El pensament valencianista...*, op. cit., pàg. XL. ABELLÓ I GÜELL, Teresa: «El nacionalisme i les classes populars en el si de la "Unió Catalanista"» *Estudios de Historia Social*, 28-29 (1984) pàg. 283-289., especialment pàg. 284.

reformes autonòmiques revocades, la separació d'Església i Estat, la Llei de Reforma Agrària i de l'Exèrcit, la recuperació de les reformes anul·lades de l'anterior legislatura. D'entre les noves mesures, destacà la il·legalització de les formacions feixistes, com la *Falange*, per la qual cosa molts dirigents d'aquesta organització foren empresonats, d'acord amb la legislació vigent³²⁵.

2.1. ELS ARTÍFEXS DEL SETMANARI VALENCIANISTA

Endinsant-nos ja en l'aportació feta per *El Camí* al periodisme i al valencianisme, considerem que mereix un apartat propi. Com ja ha quedat dit, *El Camí* publicà quasi ininterrompudament 133 números, setmana rere setmana, des del 5 de març del 1932 fins al 29 de setembre del 1934. Només deixà de sortir en dues ocasions, per causes més que justificades: una vaga de tipògrafs (24/12/1932) i una vaga general (28/04/1934)³²⁶. Al marge d'aquestes qüestions merament anecdòtiques, el que ningú no nega és la bona esperonada al valencianisme que va suposar *El Camí* amb la seua singular nova visió del projecte de valencianització en marxa, més transversal i plural³²⁷.

³²⁵ FONTANA, Josep: «La Segunda República: una esperanza frustrada», pàg. 9-22, i TUÑÓN DE LARA, Manuel: «¿Crisis de la Segunda República?», pàgs 23-36, en DD. AA.: *La II República. Una esperanza frustrada*. Edicions. Actas del Congreso Valencia Capital de la República (Abril 1986). Edicions Alfons el Magnànim, València 1987.

³²⁶ *El Camí*, núm. 43, pàg. 1, 31/12/32. «Per dificultats surgides a causa de la vaga de tipògrafs, EL CAMÍ no pogué publicar-se la setmana passada. Els lectors, principalment de fora, que no estaven assabentats, compendran que la nostra contrarietat ha estat major per la impossibilitat de fer arribar la notícia a tots». *Aquesta seria una de les causes dels 133 números publicats, perquè l'anterior publicació del setmanari fou el número 42, amb la data del 17/12/32, per tant, quedà sense publicar-se la setmana del 24/12/32. Però, també hem trobat el buit de la publicació en la setmana del 17 al 28 d'Abril que no hi hagué publicació del setmanari, és a dir, entre el Núm. 111 (21/04/34) i el Núm. 112 (05/05/34). Però ens adonem en el Núm. 112, pàg. 2, amb aquesta ressenya.* «Els fets de la setmana» Ha començat la vaga general (dia 23 d'abril) per solidaritat amb els obrers de l'aigua, gas, i electricitat. L'atur és absolut en tots els rams i afecta també a la premsa. Fem esment també sota este títol als fets ocorreguts la setmana passada, en la qual no pogué aparéixer *EL CAMÍ*. *Doncs ens queda l'evidència dels números exactes de les publicacions de El Camí, que encara i tot, que són 135 setmanes, no en totes es pogué publicar el setmanari setmana a setmana, per tant, amb un total de 133 números editats des del 5 de març del 1932 fins al 29 de setembre del 1934.* La lletra en cursiva és nostra | També hi va haver un petit esglai per un contratemps en *El Camí* Núm. 12, pàg. 2. 21/05/32, com aquest: «A causa d'una averia en el fluït de la impremta, *EL CAMÍ* no pogué eixir, com de costum, el dissabte 21. Reparada l'averia, apareix hui dilluns dia 23; per lo que preguem als nostres lectors perdonen este petit retràs».

³²⁷ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Gómez Nadal: fragments d'una entrevista», en *Trellat*, Núm. 3, 1980, València, pàg. 79-87. «D'ahir i d'avui», «*El Camí* fou molt positiu, tot comptat, per tres raons. La primera, perquè la seua difusió fou més important que la de les revistes precedents. La segona perquè, sobretot al començament, havia arribat ha reunir tot aquell que escrivia en valencià (...) I, en tercer lloc, perquè els temes tractats mostraven ja l'existència d'un cert nombre de gent que s'interessava per coses, en el sentit ideològic i en el cultural», pàg. 84.

Abundant en aquesta última idea, la de la pluralitat informativa, tenim en l'arxiu del setmanari una considerable aportació ciutadana, des de tots els àmbits culturals i polítics, com ho demostra el registre de 237 col·laboradors distints i 1.313 articles publicats (entre columnes i editorials). Quant als articulistes, l'anonimat o encriptació de les identitats d'alguns d'ells responen a un fenomen estudiat per Víctor Mansanet: el del període d'esplendor de la pseudonímia en la premsa valenciana, mallorquina i del Principat³²⁸.

Aquesta pluralitat de què parlem queda ben palesa en les pàgines de *El Camí*, on caben opinions de tota mena, tant les personals (articles) com les col·lectives (editorials). La publicació és un fòrum obert al debat, sense exclusions, on poden manifestar-se lliurement els col·laboradors més assidus i consagrats (periodísticament parlant), junt als més puntuals i poc coneguts, com ara la reflexió que fan els mestres Manel Cigalat i Antoni Vallet³²⁹, els breus testimonis de Rosari Soto o Teresa Calatayud, l'aportació de Tereseta Pascual en la secció «Paisatges» amb dibuixos del seu poble (Torís)... Precisament, en aquesta secció de «Paisatges», encara que fou tardana la seua implantació al setmanari, resultaria bastant nodrida la col·laboració d'il·lustradors.

Ja que hem parlat d'il·lustradors, convé tenir present la part artística del setmanari, en dos vessants: d'un costat, la important nòmina d'il·lustradors que s'hi involucraren amb els seus dibuixos, vinyetes, retrats, acudits i crítiques (que es mantingueren al llarg de tots els números); d'un altre, les explicacions donades al voltant de l'art plàstic, a manera de crònica i/o crítica, a càrrec de Vicent Arlandis, Alfred Baeschlin, Tomàs Fabregat, Rafael Gómez, Joan Llovera, Eduard Muñoz, Tereseta Pascual, Povo (Francesc Povo Peiró) i Pasqual Roch Minué. Molts d'aquests entesos en l'art pictòric estigueren vinculats a l'entitat la *Sala Blava*, segons testimonis presos dels seus protagonistes.

Diversitat en noms, diversitat en articles, diversitat en il·lustracions. Però també diversitat en temes: els científics, els financers, els culturals, els musicals i teatrals, els històrics, els lingüístics, els pedagògics i els assagístics.

Dins de la mecànica del redreçament, proposem centrar-nos en els signataris de les *Normes*, per la qual cosa farem una breu recopilació destacant-ne quatre significatius

³²⁸ MANSANET I BOÏGUES, Víctor: «Els pseudònims literaris i periodístics», pàg. 621-642, en DD. AA. *Congrés Internacional de Toponímia...*, op. cit., pàg. 632.

³²⁹ Manel Cigalat i Morant (Tavernes de la Valldigna, la Safor, 1879-1956). Antoni Vallet i Caudeli (Llaurí, la Ribera Baixa, 1913 - València, 1999).

pròcers del valencianisme reivindicatiu, com ara Gaetà Huguet i Segarra, Enric Navarro i Borràs, Lluís Revest Corzo i Enric Duran Tortajada. En procurarem ser el més equànimes possible.

Volem parar especial atenció en **aquells que signaren les Normes de Castelló (1932) i foren alhora col·laboradors de *El Camí***, raó per la qual tantes voltes s'ha dit que aquelles són conegudes també com les *Normes de El Camí*. Novament, hem pres com a referència informativa els treballs del professor Francesc Pérez i Moragón. Triarem, d'entre tots, els trets més representatius per a fer un breu comentari, sense deixar d'al·ludir a la resta dels signants de les *Normes*:

LLUÍS CEBRIAN MEZQUITA (València 1851-1934). Metge, polític i escriptor, de *sentir-se valencians i sentir-se poble*³³⁰. Cebrian Mezquita fou cronista de València (1911-1934). Participà l'aventura de *La Traca*, va ser el seu primer redactor en cap³³¹. Fou també el primer president de la *Unió Valencianista Regional* (1918), tot i que els vertaders animadors van ser Ignasi Villalonga i Joaquim Reig³³².

SALVADOR GUINOT I VILAR (Castelló de la Plana, 1866-1944). Polític i escriptor, fou autor de diversos estudis sobre literatura valenciana. Com a polític, arribà a alcalde i president de la Diputació de Castelló, així com a diputat a Corts. Dintre de la narrativa valenciana, destaca la seua labor valencianista en llibres com ara *Capolls mustigats* (1906)³³³, de temàtica popular arrelada en els costums de Castelló³³⁴.

FRANCESC MARTÍNEZ I MARTÍNEZ (Altea, 1866-1946). Erudit, membre del *Centre de Cultura Valenciana* (1913-1946) i degà de la mateixa institució (1941), fou vice-president de *Lo Rat-Penat*. Formà part de la comissió encarregada dels problemes entorn del projecte d'Estatut valencià de 1931.

JOSEP SANCHIS SIVERA (València, 1867-1937). Eclesiàstic i historiador, fou canonge de València i col·laborà assíduament a *Las Provincias*. Publicà gran quantitat d'estudis sobre història valenciana: *La diócesis valentina* (1921), *Nomenclátor geográfico eclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia* (1922).

³³⁰SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. Universitat de València. Facultat de Filologia. Departament de Lingüística Valenciana, València, 1978, pàg. 55.

³³¹LAGUNA PLATERO, Antonio i MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu (comissaris): *La Traca. La transgressió com a norma*. Edita Universitat de València, València, 2016, «La Forja de l'esperit traquer», pàg. 35-58. «Constantí Llobart, Manuel Lluch Soler i Lluís Cebrian Mezquita: La flama del republicanisme», pàg. 39.

³³²CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard (ed.): *El pensament...*, op. cit., pàg. XLVII.

³³³SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 10.

³³⁴MEZQUITA BROCH, Francisco: «L'activitat cultural en Alicante durante la II República», pàg.127-138, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República de les Lletres. Les Lletres de la República*, UJI, Castelló de la Plana, 2008, pàg. 132.

EDUARD LÓPEZ-CHAVARRI I MARCO (València 1871-1970). Compositor, musicòleg i escriptor, fou catedràtic del conservatori de València i redactor en cap de *Las Provincias*. Publicà *Contes lírics* (1907), *De l'horta i de la muntanya* (1916) i *Proses de viatge* (1929).

MAXIMILIÀ THOUS I ORTS (Pràvia, Astúries,1875-València, 1947). Periodista, realitzador cinematogràfic i autor teatral, dirigí *La Correspondencia de Valencia*. Fou autor de la lletra de l'himne de l'Exposició Regional de 1909, amb música del mestre Josep Serrano.

SALVADOR CARRERES ZACARÉS (València, 1882-1963). Erudit, secretari del *Centre de Cultura Valenciana* i cronista de València, publicà *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo reino* (1925), i altres treballs d'història local.

GAETÀ HUGUET I SEGARRA (Castelló de la Plana, 1882-1959). Polític, escriptor i mecenes castellonenc, fundador de la *Joventut Nacionalista* de Castelló (1909) i d'*Esquerra Republicana del País Valencià* (1934)³³⁵. A iniciativa seua, en gran part, es fundà *Proa, Consell de Cultura i Relacions Valencianes* (1935). Destacà també com a col·laborador de la premsa valenciana dels anys trenta (*Acció, La República de les Lletres*, etc.). El 1936 passà a *Esquerra Valenciana*, on ocupà un lloc de dirigent. Visqué exiliat després de la guerra d'Espanya. Hom recollí diversos escrits seus amb el títol *Els valencians de secà* (1959). Segons Sanchis Guarner, fou «un patrici castellonenc que disposà la major part de la seua fortuna en qüestions cíviques i patriòtiques»³³⁶, com ara la creació de la *Fundació Huguet* per a la defensa de la llengua autòctona dels valencians. Pel que fa amb la seua relació amb *El Camí*, va destacar per articles de temàtica nacionalista.

LLUÍS CEBRIAN IBOR (València, 1885-1941)³³⁷. Escriptor i erudit, fou membre de *Lo Rat-Penat*. Pertanyé a la *Unió Valencianista Regional* (UVR). Autor de l'himne patriòtic

³³⁵*El Camí*, núm 105, pàg. 1, 10/03/34. "L'Esquerra Republicana del País Valencià (...) -com consta en el seu manifest-programa, escrit en la nostra llengua-, és una fusió d'aquells partits "i atres grups republicans d'esquerra que sentint plenament el fet de la personalitat del País Valencià, determinada no sols per la història, sinó que també per atres factors de tanta importància com la llengua, l'esperit i l'economia... " | *El Camí*, núm. 111, pàg. 5, 21/04/34. "Actuació Valencianista", "Constitució de l'Esquerra Republicana del País Valencià".

³³⁶CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà a l'exili*. Pròleg d'Albert Manent. Generalitat Valenciana, València, 1993, pàg. 42 i 43.

³³⁷*El Camí*, núm. 107, pàg. 1, 24/03/34. "L'Himne Nacional Valencià. (...) ¿Tenim els valencianistes tal himne? Sí, i és el nostre *Vent de Ponent. El Vent de Ponent*.(...) fón escrit en els temps heròics del valencianisme pel nostre gran poeta Cebrian Ibor com a himne valencianista. Té una llarga tradició patriòtica valencianista. Representa la protesta viril de l'ànima valenciana contra els seus enemics seculars. La seua lletra és senzilla, clara, ingènua

Vent de Ponent (1915)³³⁸, formà part de la *Declaració Valencianista* (1918) i arribà a president de la *Joventut Valencianista* (1920). Publicà *Los fueros de Valencia* (1925)³³⁹. Participà en el III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (1923), fou col·laborador de *Pàtria Nova* (1915), arxiver de la Diputació de València, membre del *Centre de Cultura Valenciana*, i vicepresident de *Lo Rat-Penat* (1936)³⁴⁰.

ENRIC NAVARRO I BORRÀS (València, 1891-1943). Va ser un autèntic autodidacta, els inicis literaris cal situar-los en les composicions adreçades a la revista *Foc y Flama* en 1913. Va pertànyer a la *Joventut Valencianista*. Abans de 1936, havia sigut un declarat activista que lluità pel conreu i l'ensenyament de la nostra llengua i tingué a càrrec seu la realització dels cursos de valencià que patrocinà la Conselleria de Cultura en 1937³⁴¹. Com a escriptor, va escriure el poema *Barraques* (recollit l'any 1935 al seu poemari *El vol en arc*)³⁴². Publicà també diverses narracions i obres teatrals en català. Quant a la política, fou membre de l'*Agrupació Valencianista Republicana* i, més tard, militant del *Partit Valencianista d'Esquerra* i de la delegació valenciana assistent al *II Congrés Internacional d'Intel·lectuals Antifeixistes*. Amb motiu del seté aniversari del seu traspàs va ser homenatjat per la secció de Literatura i Filologia de *Lo Rat-Penat*. El gran Vicent Andrés Estellés (1973: 8) digué d'ell que "fou una ràpida criatura intuïtiva, desperta i vivaç"³⁴³.

LLUÍS REVEST I CORZO (València, 1892- Castelló de la Plana, 1963). Va ser un historiador, soci fundador i secretari de la *Societat Castellonenca de Cultura* (1919) i col·laborador assidu del seu *Boletín*. Va estudiar Filosofia i Lletres, branca d'Història a la Universitat de València. En tornar a Castelló, va començar a interessar-se per la difusió de la llengua i cultures pròpies. A causa del seu coneixement de les llengües clàssiques, com erudit i investigador va col·laborar en diferents revistes científiques, a més d'en la premsa diària. La seua aportació més significativa és *La llengua*

si voleu, com escau a un himne pur de patriotisme. És el moment de la Pàtria valenciana innovent que es revolta contra el vent que la mata..." Guillem Renat i Ferris.

³³⁸CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís per la llengua*. AVL, València, 2011. "L'autor del poema «¡Vent de ponent!» és Lluís Cebrian Ibor. Amb aquest poema guanyà el concurs d'himnes valencianistes organitzat per la revista *Pàtria Nova* el 1915. La música és d'autor desconegut...", pàg. 110.

³³⁹*Diccionari de la Literatura Catalana Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, 2008. pàg. 246.

³⁴⁰CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament valencianista...*, op. cit., pàg. XXVIII.

³⁴¹VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 217.

³⁴²SIMBOR, Vicent: «La poesia en temps de República: el poeta entre l'escriptori i el carrer», pàg. 29-50, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República...*, op. cit., pàg. 37.

³⁴³CORTÉS, Santi: *València sota el règim franquista (1939-1951)*. Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995, nota 52, pàg. 213.

valenciana. *Notes per al seu estudi i conreu* (Castelló,1930)³⁴⁴, que constituí una contribució fonamental per l'acord que desembocà en la signatura de les *Normes de Castelló*, en fer un estudi profund de les tesis de Pompeu Fabra i proposar-ne les adaptacions escaients per a la varietat valenciana de la llengua catalana. L'any 1929 va ser nomenat arxiver municipal de Castelló i l'any 1944, va ser cronista de la ciutat, com a castellanenc d'adopció.

Podem considerar a Revest com la persona que amb més neguit es dedicà a fer de pont entre les actituds irreconciliables del moment, promovent l'acord de les *Normes de Castelló* (1932), de l'esborrany de les quals fou el redactor, aconseguint que foren signades per catorze organitzacions i cinquanta-dues personalitats. Amb les Normes es pretenia establir l'ús d'una única ortografia (la fabriana) per a tots els escriptors de l'àmbit catalanoparlant. A partir d'aquest moment, pràcticament quasi totes les publicacions, tant les de dretes com les d'esquerres -llevat de poques excepcions-, aparegueren sempre amb l'ortografia de l'*Institut d'Estudis Catalans* (IEC). Aquest acord ortogràfic tingué com a bressol mediàtic el setmanari valencianista *El Camí*, on s'aglutinaren tots els valencianistes.

L'erudició i polivalència lingüística de Lluís Revest i Corzo³⁴⁵era inqüestionable. Fou i autor de diversos estudis d'història castellanenca. L'aportació de Lluís Revest al redreçament valencià és ampliament reconeguda:

“En 1930, va publicar *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu*, obra que va tenir una influència decisiva en la creació d'un ambient favorable a la unificació ortogràfica. Creia absolutament que el valencià era una variant de la llengua catalana, sí bé acceptava la denominació de “llengua valenciana” (...) Revest assumia, fet i fet, aquella situació general, i va pretendre de donar unes guies per a la situació particular del País Valencià. Concretament, unes guies gramaticals convergents amb les que venien d'altres llocs de l'àrea lingüística i, en tot cas, sense cap pretensió d'exclusivisme”³⁴⁶.

³⁴⁴ REVEST CORZO, Lluís: *Manuscrits dels Goigs a la Sacratíssima Verge Maria de Lledó. Partitures de Vicent Ripollés. Madona Sancta Maria del Lledó. Notas Trecentistas. La Llengua Valenciana. Notes per al seu estudi i conreu*. Edició Facsímil, Ajuntament de Castelló, Castelló de la Plana, 2014, pàg. 10-75.

³⁴⁵ DD. AA.: *Gramàtica Normativa Valenciana*. AVL, València. Primera edició 2006. 1. Preliminars “El 1930. Lluís Revest va publicar *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu*, opuscle que, amb remarcable to didàctic i rigor científic, posa les bases ortogràfiques i gramaticals de les Normes de Castelló de 1932, de les quals va ser un dels artífexs principals”, pàg. 12. Aquesta informació junt a la Gramàtica és gràcies a l'aportació de la filla de Revest Corzo, Milagros Revest i del nebot de Lluís Revest, Josep Lluís Alè Revest (Castelló de la Plana, 03/03/44 - 27/08/18) | També en *Normes del 32, Ara i Ací. Llei d'ús i ensenyament del valencià*. Congrés homenatge de FETE-UGT. “Passat, present i futur del valencià a l'Escola”, El principal redactor de l'esborrany de les Bases va ser un home de Castelló, Lluís Revest. El 21 de desembre de l'any 1932 s'aprovaren a Castelló les conegudes Normes, sense pensar ningú dels firmants l'enorme transcendència que aquest fet podria tindre per al futur, pàg. 6.

³⁴⁶ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló*. Pròleg de Vicent Pitarch i Almela. 3 i 4 València, 1982, pàg. 44-53.

CARLES SALVADOR I GIMENO (València, 1893 – Benimaclet, 1955). Estudià magisteri a València i exercí aquesta professió a Benassal (Alt Maestrat) i, des de 1934, a Benimaclet (l'Horta Nord). Va col·laborar en nombroses publicacions. Va publicar una dotzena llarga de llibres de poemes (i en deixà alguns altres inèdits)³⁴⁷. Tornarem a parlar profusament d'ell més endavant.

FRANCESC CABALLERO I MUÑOZ (València, 1894-1982). Fou un procliu col·laborador amb les seues aportacions patriòtiques³⁴⁸. Li dedicarem també unes línies, pàgines després.

ÀNGEL SÀNCHEZ GOZALBO (Castelló de la Plana, 1894-1987). Metge i escriptor, fundador de la *Societat Castellonense de Cultura* i col·laborador assidu del seu butlletí. Publicà també a *El Cuento del Dumenge*, *Revista de Castellón*, *Arte y Letras*, *El Camí*, *El Crit de la Muntanya*, etc. Participà en l'assemblea de *Nostra Parla* celebrada a València en juliol de 1922. I fou també el delegat a Castelló del *Diccionari català-valencià-balear*.

LLORENÇ SORLI BALLESTER (Cervera del Maestrat, 1899 - Barcelona, 1964). En viure la major part de la seua vida a Barcelona, aquest castellanenc col·laborà amb certa assiduitat a *El Camí*, amb notícies i comentaris sobre l'activitat al Principat. Gran coneixedor del context econòmic, donava una complida informació sobre l'economia, i en especial l'estratègica situació de Catalunya i el País Valencià.

IGNASI VILLALONGA I VILLALBA (València, 1895- Benicàssim, 1973). Ja hem parlat d'ell línies abans. Aquest personatge, considerat *una rara avis* (una barreja de polític, financer i mecenes), fou membre de la *Joventut Valencianista* i un dels fundadors de la *Unió Valencianista Regional* (1918).

ENRIC DURAN I TORTAJADA (València, 1895-1967). De professió agent comercial³⁴⁹, escriptor de vocació, Enric Duran col·laborà en *El Cuento del Dumenge*, *Avant*,

³⁴⁷ DD. AA.: *Antologia dels poetes valencians* III. El segle XX (primera part) Introducció i selecció d'Eduard J. Verger. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1989, pàg. 81.

³⁴⁸ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 59.

³⁴⁹ Unió Gremial: *Historia del Colegio Oficial de Agentes Comerciales de València 1926-2001*. Constitució del Col·legi Oficial d'Agents Comercials de València. "El 17 de juliol de 1926, i en el domicili social de l'extinguida Associació General de Representants i Corredors de València, es celebrà la Junta General Extraordinària per a la constitució del Col·legi Oficial d'Agents Comercials, d'aquesta província, amb arranjament a les instruccions de la Junta Central i altres disposicions vigents. Assistiren a l'expresada Junta uns dos-cents senyors Agents Comercials. S'acceptà l'oferiment fet per l'indicada Associació General de Representants i Corredors de València, quedant per tant a favor del Col·legi tot quant constitueix l'actiu d'aquesta Associació, que, al constituir-se aquest, voluntàriament s'extingué, per a renaixer convertida en el Col·legi Oficial: Col·legiat número, 101, nom: Enric Durán Tortajada. (...) A finals de 1926 figuraven

València Cultural, *Pàtria Nova*, etc. En la política, fou membre de la direcció de la *Joventut Nacionalista Republicana* (1915) i, després, de l'*Agrupació Valencianista Republicana*, partit del que arribaria a ser regidor per València (1931). En 1932 fou expulsat de l'AVR i passà a integrar-se en el blasquisme republicà. En 1956 ingressà al *Centre de Cultura Valenciana*. Com autor literari, practicà la poesia, la narració i el teatre. La seua tasca periodística s'enceta al voltant del 1913 (*La Correspondencia de Valencia*). El seu primer treball en valencià es de 1915 (en *Pàtria Nova*, núm. 14 del 5-VII). Poc després publica en *El Conte del Dumenche* la narració *La predicció* (història d'un amor romàntic) i, en 1919, estrena al teatre Olimpia la comèdia *La senda azul*. En 1929, en col·laboració amb el seu germà Miquel, estrenà a Barcelona la comèdia *Les dones són el diable*. Aqueix mateix any (1929) escriu en castellà per a la revista de Madrid *Blanco y Negro*, i alhora publica poesia en la nostra llengua en la revista *Taula de Lletres Valencianes*. En l'any 1930 va participar en la creació de la revista setmanal *Nostra Novel·la*, de la que va ser gerent. A més de les diverses publicacions ja esmentades, col·laborà en altres, com ara: *Avant*, *València Cultural*, *València Mensual*, *El Camí*, *Heraldo de Madrid*, *Tierra levantina* (Buenos Aires) i *Senyera* (Mèxic). Entre les obres en valencià, destaquem les novel·les *Un drama en un poble* (1930), *Ninots de falla* (1931) i *Els ulls de l'esperit* (1931). Com a poeta, fou abundant també la seua participació als Jocs Florals³⁵⁰.

PASCUAL ASINS I LERMA (València, 1896 -Benimaclet, 1948). Aquest escriptor va estudiar Magisteri i treballà en la Companyia Valenciana de Tramvies. Però la seua vocació el portà a presidir *Nostra Parla* i col·laborar en publicacions com *Foc i Flama*, *Taula de Lletres Valencianes*, *El Camí* (secció de «Pedagogia»). Soler Godes (1984: 272) pogué dir de la seua obra que “era netament valencianista, que és tant com dir catalanista”³⁵¹.

JOAQUIM REIG I RODRÍGUEZ (València, 1896- Madrid, 1989). Advocat, polític i empresari, conegut impulsor del valencianisme abans de la dictadura primoriverista,

centsats 480 col·legiats”, pàg. 48-49 | En 1929 Nova Junta de Govern. Proclamació de la Patrona del Col·legi. Projecte del Reglament definitiu de la Col·legiació. Homenatge a la Vellea. Contracte de Representació Comercial. Vocal 1er D. Enric Durán Tortajada”, pàg. 62 | En 1931 Solemne inauguració del nou domicili social. Data memorable per a la col·legiació valenciana la del 4 de maig, que amb assistència de les primeres autoritats locals, representants de corporacions i entitats il·lustres convidats i la concurrència numerossíssima de col·legiats, es celebrà amb tota solemnitat l'inauguració oficial del nou domicili social del Col·legi, instal·lat amb tota dignitat en el carrer Lauria, 7”, pàg. 75 | Junes de Govern. (...) El Col·legi felicità efusivament al col·legiat don Enric Durán i Tortajada, per haver sigut eligit per votació popular per al càrrec de Regidor de l'Ajuntament de València a la qual correspon amb afectuosa carta en llengua vernaclea”, pàg. 77.

³⁵⁰ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 95-96.

³⁵¹ CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota...*, op. cit., pàg. 140.

dirigí *La Correspondencia de Valencia* (1924), òrgan de la *Unió Valencianista Regional*, partit que va fundar i del que fou regidor de l'Ajuntament de València (1931).

MAXIMILIÀ THOUS I LLORENÇ (València, 1900-1957). Era fill de Maximilià Thous i Orts i es casà amb la mestra i política Empar Navarro i Giner. Políticament, va militar a la *Joventut Valencianista* i en 1930 ingressà a l'*Agrupació Valencianista Republicana*, per a després fundar el *Partit Valencianista d'Esquerra* (1935) amb Enric Navarro i Borràs i Ricard Blasco. En 1932 també fou signatari de les *Normes de Castelló*.

FELIP MATEU I LLOPIS (València, 1901- Barcelona, 1998). Historiador, director de diversos arxius (del Regne de València), museus (el Museo Arqueológico Nacional de España) i biblioteques (la de Catalunya).

ADOLF PIZCUETA I ALFONSO (Xella, la Canal de Navarrés, 1901 - València, 1989). Escriptor i polític, però per damunt de tot consagrat periodista, que va dirigir diverses publicacions, inclosa *El Camí*.

FRANCESC BOSCH I MORATA (Xàtiva, 1902 – Mexicali, Mèxic, 1952). Metge, mestre i polític, fou secretari del comitè polític de l'*Agrupació Valencianista Republicana* i participà en les discussions de l'Estatut valencià durant la Segona República. Dirigent del *Partit Valencianista d'Esquerra*, fou, durant la guerra d'Espanya, conseller de Sanitat del Consell Provincial de València (1937).

FRANCESC ALMELA I VIVES (Vinaròs, 1903 - València, 1967). Periodista i erudit que dirigí *Taula de Lletres Valencianes* (1930) i *Nostra Novel·la* (1930-1931), col·laborant també en nombrosos periòdics.

ENRIC SOLER I GODES (Castelló de la Plana, 1903 - València, 1993). Mestre i escriptor, introductor de les tècniques pedagògiques de Freinet al País Valencià. D'ell parlarem més endavant.

ANTONI PORCAR I CANDEL (Castelló de la Plana, 1904- Vinaròs, 1947). Va ser mestre a Sant Joan de Moró, Leiña, Canet lo Roig (1931-1935) i Vinaròs (1936). Seria amb Enric Soler un dels principals difusors de les tècniques Freinet a les terres valencianes, ja que les implantà a la seua escola de Canet lo Roig. Molt relacionat amb el nucli de mestres valencianistes, va ser delegat de l'*Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana* (1934) i membre de l'*Associació de Mestres Valencians*, en representació del Baix Maestrat (1935).

ANGELÍ CASTANYER I FONTS (Huenaja, Granada, 1905 - València, 1974). Polític i escriptor, col·laborà a *Germania*, *Timó*, *Taula*, *El Camí*... Fou membre del *Centre d'Actuació Valencianista* i regidor de València (1936) pel *Partit Valencianista d'Esquerra*. Va ser l'encarregat de negociar les adhesions de municipis alacantins i castellonencs al projecte d'Estatut autonòmic. En acabar la guerra, s'exilià a París el 1939³⁵².

EMILI GÓMEZ I NADAL (València, 1907-Valence d'Age, Occitània, 1993). Escriptor i polític, fou un destacat membre d'*Acció Cultural Valenciana*³⁵³, i col·laborà assíduament en *Acció Valenciana*, i del *Centre d'Actuació Valencianista*, ingressà després al *Partit Comunista d'Espanya*³⁵⁴.

ANTONI IGUAL I ÚBEDA (València, 1907- Alzira, 1983). Historiador i escriptor, doctor en Història. Fou membre fundador de *Nova Germania* (1935)³⁵⁵.

EMILI CALDUCH I FONT (Castelló de la Plana, 1889 - 1951). Advocat de formació, fou un dels dirigents del *Centre Regionalista* (1910) i impulsà, a Castelló de la Plana, l'aparició d'un grup polític valencianista, amb Joan B. Porcar i Francesc Esteve³⁵⁶, intent que la dictadura de Primo de Rivera va frustrar.

MANUEL SANCHIS I GUARNER (València, 1911-1981). Fou filòleg, historiador i escriptor valencià. Era nebot del canonge i historiador Josep Sanchis Sivera. Fou doctor en Filosofia i Lletres i llicenciat en Dret. Membre d'*Acció Cultural Valenciana*. Treballà al *Centro de Estudios Históricos* junt amb els filòlegs Ramón Menéndez Pidal i Tomás Navarro Tomás. Estava incorporat a l'equip d'enquestadors de l'Atlas Lingüístico de la Península Ibèrica. Va ser un dels signataris de *les Normes de Castelló*. En 1974 fou guardonat amb el «Premi d'Honor de les Lletres Catalanes».

³⁵²DD. AA.: *Operació Stanbrook*. Associació Stanbrook, L'Eixam edicions, Tavernes Blanques, 2016. "Llistat de passatgers de l'Stanbrook", pàg. 136-164. Núm. d'ordre 1.706. Cognoms: Castañer Fons. Nom: Angelino. Edat: 33", pàg. 140.

³⁵³CORTÉS, Santi: *Manuel Sanhis Guarner, 1911-1981. Una vida per al diàleg*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. València /Barcelona, 2002, pàg. 49.

³⁵⁴*El Camí*, núm. 106, pàg. 3, 17/03/34. "Discrepància. Les aspiracions dictatorials (...) E.G. Nadal inicia la seua professió de fe comunista a base de tres afirmacions concretes: Ens trobem –diu– al començament d'una profunda convulsió político-econòmica, davant la qual les actituds contemplatives són criminals; el liberalisme i el parlamentarisme són coses passades; la fórmula salvadora és l'acció directa i el Marxisme (...) I sentades estes premisses essencials cal destacar un fet E.G. Nadal, com tots els que honestament professen solucions comunistes, accepta –Bernard Shaw ho dia fa poc– que existix una incompatibilitat entre el socialisme i la democràcia...", Joaquim Reig.

³⁵⁵PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló...*, op. cit., pàg.125.

³⁵⁶MEZQUITA BROCH, Francisco..., op. cit., en COLÓN DOMÈNECH, Germà i FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República...*, op. cit., pàg. 134.

FRANCESC ALCAYDE I VILAR (València, 1889-1986). Filòsof, exercí la docència en les universitats de Compostel·la, Saragossa, Salamanca i finalment València. Fou membre de la comissió promotora del *Diccionari català-valencià-balear*, així com signatari de les *Normes de Castelló*.

FRANCESC CARRERES I DE CALATAYUD (València, 1916-1989). Doctor en filosofia i professor. Col·laborà en *Acció Valenciana* i en l'almanac de *Las Provincias*. Ha estat secretari del *Centre de Cultura Valenciana* i de l'*Acadèmia de Cultura Valenciana*. En 1932, a Castelló, signà també les *Normes*.

FERRAN ESCRIVÀ CANTOS (Sagunt, 1905 – Madrid, 1977). Pintor i dibuixant. Membre d'*Acció Cultural Valenciana* i col·laborador del seu òrgan *Acció Valenciana* i del setmanari *El Camí*. Fou també membre d'*Acció d'Art*, dedicant-se enterament a la seua veritable i autèntica professió de pintor. D'entre les seues obres pictòriques més destacables, la decoració del Saló de Cent de l'Ateneu. Estigué casat amb la també pintora Empar Palacios³⁵⁷.

EMILI CEBRIAN NAVARRO. Fou president (1931) i secretari (1933) del *Centre d'Actuació Valencianista* i un dels principals organitzadors de les Setmanes Culturals³⁵⁸ celebrades al País Valencià durant la Segona República. Després de la guerra, fou directiu de *Lo Rat-Penat*³⁵⁹. Va dirigir també l'únic diari valencià en català, *L'Hora* (1936), l'únic de la premsa al País Valencià (els cinc restants ho feien en castellà), però només va publicar tres números (7, 9 i 10 de juny de 1936)³⁶⁰.

Una proposta que desenvolupava sovint el setmanari valencianista fou la situació de **l'ensenyament en llengua valenciana**, cosa bastant lògica si considerem que *El Camí* estava molt sustentat per les aportacions dels mestres i dels professors universitaris. Així, tindran cabuda les opinions de mestres com Carles Salvador i

³⁵⁷ DD. AA.: *Arte Valenciano. Años 30*. Consell Valencià de Cultura. Generalitat Valenciana València, 1998. «Diccionari Bibliogràfic de Francesc Agramunt», pàg. 233-316, pàg. 261.

³⁵⁸ RODRIGO RUÍZ, Cándido: *Política y educación en la II República (Valencià 1931-1936)* Universitat de València, València, 1993.(...) Sr. Cebrian, qui les considerarà (Les Setmanes Culturals) "els més forts puntals de la nostra tasca nacionalista", pàg. 66. "En definitiva, les Setmanes Culturals significaren un impuls de fervor valencià que pretenia despertar la consciència pública", pàg. 68. Emili Cebrian i Navarro, fou Delegat del Consell Directiu de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana per Burjassot en l'any 1935. *Butlletí de l'Associació*, Núm. 1. València, setembre del 1935.

³⁵⁹ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló...*, op. cit., pàg. 119-132 | CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló. L'interés per la llengua dels valencians al segle XX* AVL, València, 2007, pàg. 336-337.

³⁶⁰ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: «L'Hora: l'únic diari valencià en català.», pàg. 975-983, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, L. (eds.): *Dos-cents anys de premsa...*, op. cit., pàg. 977-978.

Gimeno, Enric Soler i Godes, Jordi Valor i Serra, Antoni Vallet i Caudeli³⁶¹, Baldomer Vendrell Gómez³⁶²; i molts més³⁶³.

Cal advertir que, en l'apart d'assajos, dels Editorials³⁶⁴ i dels col·laboradors puntuals més punyents, com ara «Albert Rius» o «Albert» (pensem que tots dos són pseudònims del mateix autor), cal dir que són articles que, sota el paraigua dels Editorials, no resulten gens complaents amb el *statu quo*. Açò es deu en part a què alguns autors volien passar inadvertits, tal vegada per la incertesa d'una època de canvis polítics³⁶⁵. Però no tots aconseguiren l'anonimat, perquè el mode i l'estil de redacció els delatava.

En el món de la cultura de l'oci (el teatre, el cinema i l'esport) són abundants els pseudònims bastants estrafolaris: *Xard – Jard, Iard, Joaquinet, Joc, Tevecal, Karantula o Wamba-Lina*³⁶⁶. De vegades es devia al fet de no repetir-se dins del mateix número; un redactor podia publicar cròniques diverses distribuïdes en diferents seccions i no barrejar així temes seriosos amb d'altres d'esbargiment: cultura, política, crítica cinematogràfica o teatral, comentarista esportiu... Per exemple, Nicolau Primitiu signava els articles d'opinió amb els seus dos noms o el de Nicolau de Sueca, però per als comentaris d'oci (possiblement) feia servir el pseudònim «Dr. Argos», perquè Nicolau Primitiu era president d'Indústries de material elèctric *Argos*, com també ho fou

³⁶¹AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: «Els que mantingueren encesa la flama: Antoni Vallet i Caudeli i el valencià a l'escola», pàg. 223-234, en DD.AA.: *La renovació pedagògica. Comunicacions de les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans*. CCG Edicions. Girona, 2003. Nota 3, pàg. 224.

³⁶²AHUV. Exp. 915/10. Baldomer Vendrell Gómez (Sueca, la Ribera Baixa, 1894). Mestre elemental (1914). Fill de Valerià Vendrell, de Sueca i de Josepa Gómez Andreu, també de Sueca. Era nét per línia paterna de Valerià Vendrell i d'Ignàcia Rebull Ronda, tots dos de Sueca i nét per línia materna de Domènec Gómez i Isabel Andreu Meseguer, també tots dos de Sueca.

³⁶³ Com ara, Alcon Mateu, P., Boix Senmartí, J. F., Borràs Jarque, J. M., Cigalat, M., Reig, Leopold P., Gómez Serrano, D., Moròder Molina, R., Navarro i Borràs, E., Porcar i Candel, A., Rodríguez Martínez, V., Sorli Ballester, Ll., Vaquer, A.

³⁶⁴ La línia editorial del setmanari es basarà en la defensa i l'exigència de la normalització de la llengua, la cultura, el patrimoni i la història dels valencians, és a dir, els valors propis del País Valencià. Caldrà enumerar, per exemple: la diversitat amb l'ambigüitat del valencianisme. Els protagonistes del moment, els partits, les associacions polítiques i culturals que promocionen el valencianisme. Tot això, caldrà estudiar a fons i analitzar.

³⁶⁵ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: "D'ahir i d'avui", en *Trellat*, núm 3, *op. cit.* Emili Gómez Nadal ens fa una trajectòria, des del seu punt de vista, dels pensaments, les tendències i els decantaments de cadascú en les col·laboracions per la trajectòria valencianista en *El Camí*, pàg. 82 i 83.

³⁶⁶ Aquest pseudònim pertanyia al musicòleg Eduard Ranch i Fuster, segons conversació amb la seua filla Empar Ranch i Sales, confirmant la seua autoria 04/11/16. En *El Camí*, en un article de teatre el Núm. 87, pàg. 3. 04/11/33 i el Núm. 114, pàg. 4. 19/05/34. Un el signà com Wamba-Lina i l'altre com Karantula, respectivament, justament quan els dos articles citen a Vicent Miguel Carceller. Però no obstant això, també hi va haver un altre periodista que va fer ús d'aquest pseudònim, és a dir, "Bambalina" el seu autor fou Latorre, columnista col·laborador de *El Mercantil Valencià*. «Reportatges d'actualitat», article de *El Camí*, núm. 6, pàg. 3, 9/04/32.

d'IMAD (Indústries Mecano Agrícoles Domingómez) l'empresa matriu de la que fou director gerent i cofundador. També potser utilitzara aquest pseudònim, «Cinema. Argos»³⁶⁷, en les crítiques cinematogràfiques del setmanari *El País Valencià* (1935). Nogensmenys, no ho podem asseverar categòricament, perquè, segons el professor Climent, el propietari del pseudònim «Dr. Argos» fou Josep Mascarell i Gosp³⁶⁸.

També resulten significatius els casos d'altres dos redactors de màxima responsabilitat al setmanari: Joaquim Reig i Rodríguez i Emili Gómez i Nadal. Tot i que inicialment professaven un valencianisme estricte, cadascú va anar evolucionant cap a tendències, sinó oposades, sí prou distants des del punt de vista ideològic i pragmàtic, encetat un camí de ja no retorn en tots dos casos³⁶⁹ (segons hem vist, unes pàgines abans, en llurs respectives biografies). És aquest un clar exemple de l'evolució intel·lectual de molts valencianistes durant el període republicà i el període bèl·lic i postbèl·lic.

Tant Joaquim Reig com Gómez i Nadal³⁷⁰ feien servir els seus respectius criptònims. Així, creiem que l'àlies «Albert Rius» podria pertànyer a Joaquim Reig (J.R.). Però s'ha trobat, no fa molt, aquest nom i cognom en un acte valencianista (abril de 1933), que qüestiona aquesta hipòtesi³⁷¹. Reig fou un valencianista molt vinculat al món de les

³⁶⁷ «Argos. El principal atribut seu l'expressa el seu sobrenom Panoptes (el que tot el veu). Segons algunes tradicions, tenia un ull al clatell; segons altres, en tenia dos a la cara dos més al clatell (...) El mite d'Argos simbolitza del cel en la nit, cobert d'estrelles, que espurnegen com a ulls vigilants i, al principi, degué simbolitzar els dos crepuscles, especialment el del matí, per l'etimologia d'Argos: blanc, brillant, lluminós», pàg. 62 | MARTÍNEZ DE PISÓN RAMÓN, María José [et ali] V02/58, pàg. 58-131. Idea-Imatge Universitat *Reloaded*, UV, València, 2019.

³⁶⁸ CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Epistolari (1925-1968) Nicolau Primitiu Gómez Serrano Emili Gómez Nadal*. Biblioteca Valenciana, Generalitat Valenciana, Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, València, 2014. "Nicolau Primitiu li escrivia al seu germanastre (Emili Gómez i Nadal). L'altre dia em va veure Josep Mascarell i Gosp, qui firmava «Dr. Argos» i «J. Mig»", pàg. 156.

³⁶⁹ «Discrepància. «Les aspiracions dictatorials»» i «A propòsit de «La mort del Liberalisme»» Aquests dos articles foren el punt d'inflexió, el camí de no retorn, dels dos grans pensadors del valencianisme. *El Camí*, núm. 106, pàg. 3, 17/03/34 i *El Camí*, núm. 108, pàg. 5. 31/03/34, respectivament. Són uns atacs personals respecte a la democràcia enfront dels totalitarismes emergents.

³⁷⁰ CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Epistolari..., op. cit.* «Va publicar (Gómez i Nadal) articles de reflexió nacionalista, crítica de llibres i, sobretot, cinematogràfica, com a responsable de la secció «Entre dos dijous», que signava amb el pseudònim «C. J. de B.», inicials que corresponen a Cèsar Júnior de Borja, segons ens explica Primitiu Gómez Senent...», nota 85, pàg. 82. Primitiu Gómez Senent, fou col·laborador puntual del setmanari *Acció*, Núm. 9, pàg. 4 07/07/34 «L'us de la llengua valenciana a l'escola». Primitiu Gómez Senent, era fill del matrimoni format per Nicolau Primitiu Gómez Serrano i Antònia Senent Ibáñez. Dades aquestes proporcionades pel Dr. Joan Josep Senent i Ibáñez, pel qual li estem molt agraïts (11/10/18) | AHMV. Padró (1930). Districte Centre. Nicolau Primitiu Gómez Serrano, estava casat amb Antònia Senent Ibáñez. València, 1892-1977. L'adreça era al carrer Carnissers, 15. La professió de Nicolau Primitiu ens consta com a constructor de màquines.

³⁷¹ *El Camí*, núm. 58, pàg. 2, 15/04/33. «El sopar d'EL CAMÍ (...) Així ha estat (...) Es reberen adhesions dels senyors Huguet, Peña, Porcar i Bellver de Castelló; Llorenç Sorlí, de Barcelona; dels senyors F. Alvert Rius, Francesc Bosch i Morata, B. Bono, T. Martínez d'Alcúdia de Carlet;

finances, home d'idees dretanes i conservadores, però compromés amb el projecte valencianista i involucrat en el *Centre de Cultura Valenciana*³⁷². Ja sabem de la seua importància no sols per signar les *Normes de Castelló* (1932), sinó per ser el fundador de *El Camí*, sense oblidar-nos de l'aportació pecuniària d'Ignasi Villalonga i Villalba, donat que (en paraules de Pizcueta) "sense el seu callat ajut ni una ni l'altra mampresa (Col·lecció l'Estel) haurien estat possibles"³⁷³.

Quant a Emili Gómez i Nadal, historiador de formació, doctor en Història d'Amèrica, no fou professor universitari d'història a temps complet³⁷⁴, perquè la Guerra Civil li va fer una coltellada al desenvolupament acadèmic d'un valencianista compromés³⁷⁵. Era germanastre de Nicolau Primitiu. Emili Gómez fou un intel·lectual d'idees progressistes en un principi, pròpies "d'un nacionalista petit burgés", segons Pérez i Moragón, però amb el temps, arran de la seua estada a París, es va decantar cap a idees molt

Emili Beut, Josep Simón Barceló, Angelí Castanyer, Frederic Torregrosa, Emili Roca, Enric Sempere, Manuel Marco, etc."

³⁷²*El Camí*, núm. 123, pàg. 6, 21/07/34. Subvencions a entitats valencianes. Una actuació digna d'elogi.(...) En els pressupostos actuals, l'actuació intel·ligent i no menys interessada del valencianista Ignaci Villalonga, membre de la Comissió de Presuposts, recolzada per els diputats valencians i catalans sense excepció, ha donat lloc a que el Parlament aprovés atra subvenció de relativa importància al Centre de Cultura Valenciana. Este Centre ha fet constar en acta la gratitud vers aquells que tan entusiàsticament han treballat per obtindre l'esmentada subvenció. Nosatres per satisfacció dels valencianistes, per un sentit elemental de justícia, destaquem l'actuació d'Ignaci Villalonga, a qui de manera singular és deguda la subvenció a uns dels Centres que treballen dins del cercle espiritual del nostre País Valencià.

³⁷³ PIZCUETA, Adolf: (1901-1989) *Memòries fragmentàries*, Acció Cultural del País Valencià, València 1990, pàg. 61 | També ens valdria aquest exemple per a altre cas semblant: l'ajut de Villalonga. Passats uns quants anys després, Santi CORTÉS en *Ensenyament...*, deia: "Altre protector important fou el banquer Ignasi Villalonga, el qual gràcies al *savoir faire* d'Adolf Pizcueta aportà diverses quantitats (...) qui va ser l'intermediari dels Cursos de Llengua (Carles Salvador) de Lo Rat Penat, pàg. 80 | També es deu al canvi de direcció de LRP, per exemple: El 12 de desembre del 1948 va prendre possessió una nova junta de Lo Rat Penat, que estava formada per Jaume Ferrer Vercher, Teodor Llorente Falcó, Salvador Cerveró, Nicolau Primitiu, Josep M. Jiménez Fayos, Carles Salvador, Ricard Santmartí, Josep Guasch Juan, Francesc Soriano Bueso, Carme Martínez Aloy i el Marqués de Montortal, a més, del nou president M. González Martí. Aquesta informació apareix als diaris *Levante* i *Las Provincias* de dimarts, 14 de desembre de 1948 | BALLESTER, Josep: «Entre lai i èdip: a propòsit de l'enfrontament generacional en la postguerra al País Valencià», pàg. 225-239, (nota 1, pàg. 225), en DD. AA.: *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, Volum I. Departament de Filologia Catalana (Universitat de València). Publicacions de l'Abadia de Montserrat. València, 1992. Artur Perucho *Ícar o la impotència*. Introducció i edició de Josep Palomero, Institució Alfons el Magnànim, València, 2017. "Paradoxalment, a més, en el cas concret de la col·lecció L'Estel –que, d'acord amb el projecte d'Adolf Pizcueta, finançaven el polític i empresari conservador Ignasi Villalonga i el liberal Joaquim Reig, quatre anys abans de l'acord ortogràfic de 1932, era del parer que les edicions havien de fer-se bé per a propalar la normativa de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC)", pàg. 145 | BADIA I MARGARIT, Antoni M.: *Llengua i cultura als Països Catalans*. Edicions 62, Barcelona, 1980. «La llengua catalana en l'actualitat», pàg. 75-154, pàg. 78-79.

³⁷⁴BALDÓ, Marc i MANCEBO, M. Fernanda: *Migraciones & Exilios 2*, UNED, Madrid, 2001. "Emili Gómez Nadal. La frustración de un historiador", pàg. 123-130.

³⁷⁵SIRERA, Josep Lluís i MIRALLES, Remei: «Emili Gómez Nadal: El recuerdo en la ausencia», pàg. 95-103, en GARCIA, Manuel (ed.) *Exiliados La emigración cultural valenciana (Siglos XVI-XX)* Vol. II. Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura. València, 1995, pàg. 98 i 99.

pròximes al Marxisme, en un procés que, a poc a poc, desembocà en un Marxisme estricte quan en 1936 s'afilià al PCE. Aquesta fou la raó per la que, acabada la Guerra Civil, s'exilià a París, continuant les seues tasques de reorganitzar el PCE durant l'ocupació alemanya de França i organitzar la *Unión Nacional Española* de coordinació de les forces polítiques en el exili (1942). Del que no cap dubte és del seu tarannà crític i demòcrata, contrari als règims totalitaris (nazisme, feixisme, stalinisme)³⁷⁶. En una entrevista que feu en *Trellat*, Gómez i Nadal ens deixa una crítica constructiva molt valuosa del PCE en l'exili a França, en la que elogia als exiliats republicans i combatents de la Resistència francesa, però no deixa en bon lloc a Santiago Carrillo (pel seu oportunisme) i a Jorge Semprún (pel seu desconcertant confusionisme).

Per acabar, direm que l'aportació d'Emili Gómez i Nadal a *El Camí* fou extensa i intensa. Demostrà en constants articles ser partidari de la unitat lingüística, que manifestava als seus articles d'assaig, d'història nostra, d'opinió internacional (amb un secció pròpia al rotatiu), portant un veritable seguiment del totalitarisme feixista i del nou moviment nazi a Alemanya. Com altres companys de redacció, duia endavant la secció d'oci del cinema, perquè va ser un gran cinèfil³⁷⁷, signant amb les sigles «C. J. de B.». També feia servir altres signatures: «E.G.», «Gómez i Nadal» i «EGN». Com ja hem vist en un apunt biogràfic anterior, fou un activista molt destacat en els moviments polítics i culturals del període republicà³⁷⁸.

Voldríem fer un incís a propòsit de les “evolucions ideològiques”: l'esclat de la Guerra Civil i el subsegüent triomf franquista provocà una desbandada general dels intel·lectuals valencianistes. El setmanari *El Camí* no fou una excepció. La trajectòria personal de molts dels seus col·laboradors els porta per “camins” ben distints (mai millor dit), fóra per qüestions personals, polítiques, pragmàtiques i en no pocs casos per raons de subsistència. Uns hagueren d'exiliar-se: Emili Gómez, Francesc Bosch, Angelí Castanyer... Alguns patiren les represàlies: Enric Bastit (mort a la presó en 1940), Sanchis Guarner, Soler i Godes, Maximilià Thous... Altres es van veure “obligats a abraçar” el règim: Joaquim Reig, Ignasi Villalonga, Baldomer Vendrell ... I un bon nombre de valencianistes romangueren en l'ombra, continuant discretament la seua tasca: Carles Salvador, Ferran Escrivà, Francesc Almela i Vives...

³⁷⁶BALDÓ, Marc i MANCEBO, M. Fernanda: *Migraciones...*, *op. cit.* Nota 10, pàg. 128.

³⁷⁷GARCÍA CARRIÓN, Marta: *La región en la pantalla...*, *op. cit.*, «El cinema sonor i la Segona República», pàg. 141-156. 1.1 *Valencianisme i cultura cinematogràfica: el problema de la llengua*. “És significatiu que mai no es pronunciés el nom del més prestigiós del valencianisme que va escriure sobre cinema, Emili Gómez Nadal (...) Va escriure sobre cine en *Acció Valenciana* ho continuà fent en *El Camí*”, pàg.154.

³⁷⁸GIRONA, Albert: *Guerra i revolució...*, *op. cit.*, «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg. 511-537 (pàg. 528).

A fi de tindre una millor percepció dels col·laboradors que, amb més força o deler valencianista, deixaren la seua empremta en *El Camí*, hem hagut de sistematitzar llurs diverses participacions atenent a les diferents «seccions» del setmanari.

Així, en la secció «Lletres»³⁷⁹ s'ubicaven els redactors i els col·laboradors més involucrats en defensa de la cultura i la llengua valencianes. És per tant, un punt de referència molt notori per a esbrinar el percentatge i la implicació personal. Però també és molt significativa aquesta secció, perquè fou un aparador on es recollien les opinions diverses d'historiadors, assagistes, periodistes, escriptors, crítics literaris, és a dir, l'elit intel·lectual del moment.

Seguirem un ordre decreixent, notificant el corresponent nombre de participacions de cada columnista, que alhora ens servirà per a desenvolupar la trajectòria periodística, assagística, cultural i política dels col·laboradors més punters del setmanari. I aquesta punta de llança destaca amb diferència el professor Emili Gómez i Nadal (171), seguit per un altre gran col·laborador i mestre, Pasqual Asins i Lerma (133). Després i no molt lluny ens trobarà a un gran prohoms de les lletres valencianes, Carles Salvador i Gimeno (120). També estarà, tant per les aportacions com per la sensibilitat pel valencià, el gran pedagog valencià Enric Soler i Godes (85). Al seu costat estarà un altre valencianista de renom com Francesc Caballero i Muñoz, àlies Daniel Tossal (83). A certa distància estarà després un altre difusor valencianista, l'historiador Antoni Igual i Úbeda (62). Una mica més endarrerit hi trobem l'inefable lluitador valencianista Enric Navarro i Borràs (42). També prop estarà l'arquitecte i col·laborador suís Alfred Baeschlin (40), colze a colze al costat del promotor del setmanari Joaquim Reig (40). A continuació, el professor i musicòleg Eduard Ranch (39), quasi junt amb un altre valencianista essencial en multitud de facetes com fou Adolf Pizcueta i Alfonso (36) i quasi de seguida l'economista resident a Madrid Sanchis Zabalza (31). Aquest és el grup capdavanter, diríem que un poc estirat, reproduint l'argot ciclista. En un segon bloc de participacions, hem de parlar d'un altre grup d'articulistes com ara els germans Martínez i Ferrando (32), el català resident a Castelló Joan Alay Serret (28), juntament amb el crític (cinematogràfic i cívic) Josep Mascarell i Gosp (24). Completen la llista l'advocat Robert Moròder i Molina (19), el mestre alcoià Jordi Valor i Serra (18),

³⁷⁹ Entre les seccions del setmanari valencianista, cal destacar la secció de «Lletres», des d'on s'aprofundia sobretot en el tema literari. Era una mena de "calaix de sastre", on podia formular-se i exposar-se opinions, des de crítiques com presentacions de noves publicacions, com una entrevista o un resum de literatura d'edicions d'autors novells o dels ja consagrats. Es tractava de fer de la lectura un punt de referència on adreçar-se al ciutadà valencià i valencianista. Alhora de qualsevol novetat editorial de temes diversos: història, llengua, assaig, política i cultura en general. En aquesta secció, va participar el conjunt més nombrós dels col·laboradors, es podia assegurar que fou la secció més demandada tant dels redactors com dels col·laboradors més significats.

l'empresari i erudit Nicolau Primitiu Gómez Serrano (17), l'agent comercial Albert Alcantarilla i Carbó³⁸⁰(17), el metge xativí Francesc Bosch i Morata (14), l'historiador Felip Mateu i Llopis (12), el filòleg Josep Giner i Marco, àlies de Guillem Renat Ferris (10), el periodista i erudit Francesc Almela i Vives (7). I, per últim, un grup amb menys aportacions, però no menys significatives: el filòleg i investigador de les lletres valencianes Manuel Sanchis Guarner o M.S.G. (5), l'escriptor Miquel Duran i Tortajada (4); i sobretot, l'autodidacta, investigador i pròcer del valencià Enric Valor i Vives (4). Com eloqüentment comenta el professor Climent: "Dissortadament, el 29 de setembre de 1934 es publicà el darrer número del setmanari valencianista *El Camí* a conseqüència de la repressió posterior als fets del 6 d'octubre del 1934³⁸¹ (...) Aquest fet privà Enric Valor d'una tribuna magnífica on continuar els seus articles de caire polític i les seues narracions literàries"³⁸².

No volem desmerèixer a la resta de col·laboradors d'aquest llarg reguitzell de valencianistes, perquè, per molt esquifida que fos la seua aportació al setmanari, també foren figures clau en el procés de reafirmació del nostre llegat històric i lingüístic.

Com ja hem vist sobradament i encara ho veurem després, el professor Emili Gómez i Nadal és l'alumne més avantatjat de *El Camí*. La seua aclaparadora contribució no sols es circumscriu a articles historiogràfics i bibliogràfics, dels que era un expert; també tracta els moviments socials i polítics de l'època (en les seccions «Notes Internacionals» i «El món con va»), i temes tan dispars com la crítica cinematogràfica, i evidentment tot en valencià³⁸³. Quant a la política internacional³⁸⁴, tenia una secció

³⁸⁰Segons testimoni de la seua filla Victòria Alcantarilla Roca, pel qual li agraiïsc la seua aportació (octubre 2014).

³⁸¹VALERO GÓMEZ, Sergio: *Ni contigo ni sin ti: Socialismo y republicanismo histórico en la Valencia de los años treinta*. IAM, Diputació de València, València, 2015. Nota 85. pàg.151-152. Òbviament, tota la premsa es va fer ressó de les circumstàncies que envoltaren i no només a Astúries i Catalunya que fos els focus més compromesos en els fets d'octubre. Per exemple, *El Pueblo* va publicar el procés dels fets el dia onze d'octubre: Resumen de los sucesos ocurridos en Valencia, durante los días de huelga. *El Pueblo*, 11 de octubre de 1934. *Diario de Valencia*, Sábado 6 de Octubre 1934, Núm. 7.672. "Fracasa rotundamente en toda España la huelga general revolucionaria". Per posar dos exemples. Hemeroteca Municipal de València.

³⁸² CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, op. cit., pàg. 111 | CUCÓ Alfons: *El valencianisme polític, 1874-1939*. Afers, Catarroja-Barcelona, 1999 Nota 61, pàg. 234 | La nova directiva del CAV era la següent: president, Josep Castanyer Fons; secretari, Enric Orts i Ausina; tresorer, Lisard Arlandis Corral; departament de cultura, Antoni Tarín i Sales; departament de relacions, Bernat Bono i Barber; agrupació infantil, Josep Navarro i Carbonell; agrupació femenina: Teresa Calatayud – *El Camí*, núm. 131, pàg. 4, 15/09/34".

³⁸³ GARCÍA CARRIÓN, Marta: *La región en la pantalla...*, op. cit. *El Camí* (...) va ser únic a reivindicar el potencial de l'ús del cinema en la difusió d'una identitat valenciana", pàg. 154-156 | *El Camí*, núm. 91, pàg. 4, 02/12/33. «cinema», "Projecció de pel·lícules retolades en el nostre idioma. Demà dumenge 3, a les onze del matí, en el cinema Giner (carrer del Pilar) es projectaran dues pel·lícules retolades en la nostra llengua | *El Camí*, núm. 109, pàg. 4, 07/04/34. Cinema. Cap a un "cine" valencià, A. Martínez Cros.

pròpia, «Miliari», en la que feia una mena de seguiment del moviment feixista de la Itàlia de Mussolini i del naixement del nou règim nazi de l'Alemanya de Hitler.

Tampoc escaparen al seu interès els temes sociolingüístics de les minories en Europa, mostrant-se defensor de les llengües vernacles tant de França com de l'Estat espanyol. Gran part de la seua obra de contingut sociolingüístic és de caràcter reivindicatiu, denunciant la injustícia, el maltractament, la manipulació i la marginació de les llengües minoritàries. En els seus articles hi trobarem tot un compendi de germanor amb altres indrets del domini lingüístic dels dos vessants dels Pirineus³⁸⁵, com també amb les terres del Llenguadoc³⁸⁶.

3. LA DINÀMICA PEL REDREÇAMENT

En aquest apartat es trobarà una part dels col·laboradors amb els articles amb què es van comprometre en el setmanari valencianista: Annexos Documentals. Annex I Capítol I. 3. La Dinàmica pel redreçament (articles), pàg. 595-612.

Però centrem-nos en el propòsit adés esmentat: l'exposició dels col·laboradors més destacats del setmanari, dels que en triarem set, encapçalada pel prolífic historiador Emili Gómez i Nadal («EGN», «C.J.de B.», o simplement «N»)³⁸⁷. Després farem un breu comentari de conjunt d'altres autors.

Així mateix, també seguint la mecànica del ressorgiment com en l'apartat anterior, ens centrarem en els col·laboradors més assidus i prolífics del setmanari valencianista, on destaquen molt dels ja esmentats: Emili Gómez i Nadal, Pasqual Asins i Lerma, Carles Salvador i Gimeno, Enric Soler i Godes, Francesc Caballero i Muñoz (Daniel Tossal), Antoni Igual i Úbeda, Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Adolf Pizcueta, Joaquim Reig i Rodríguez, J. Ernest Martínez i Ferrando, Francesc Bosch i Morata, Josep Giner i Marco (Guillem Renat i Ferris), Felip Mateu i Llopis i Ignasi Villalonga i Villalba. Tots

³⁸⁴ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Nicolau Primitiu i la Guerra Civil. 1936-1939*. Pentagraf Editorial, València, 2006. «Emili Gómez i Nadal», pàg. 159-182, pàg. 160.

³⁸⁵ *El Camí*, núm. 85, pàg.5, 21/10/33. «Universitarisme occità»: “L’Estat francès ha estat front a la nostra cultura autòctona d’una intensitat destructora què no podem sospitar els qui vivim sotmesos a l’Estat espanyol. Cal una atenció rigorosa per arribar a copsar el fet viu de la nació occitana per des sota el berníç uniformista de la llengua i de la política franceses. Però s’hi troba: els cognoms, els topònims; la llengua no mor, sinó que cerca el refugi entre els humils i els pagesos, ferida del descastament de les classes soi-disant refinades”, E.G. Nadal. Tolosa (Llenguadoc), oct. 1933.

³⁸⁶ TORRES SANS, Xavier: *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, PUV, València, 2008. «Identidad: Los derechos. Geografía e historia», pàg. 123-170.

³⁸⁷ Emili Gómez Nadal: *Artículos (1930-1939). El País Valencià i els altres*. Ed. Alfons el Magnànim València, 1990.

ells, articulistes i compromissaris del valencianisme, destacant per les seues diverses aptituds en àrees diverses: el periodisme, la lingüística, l'ensenyament o la pedagogia, la política, les finances, la història, l'assaig o la cultura valenciana.

3.1. EMILI GÓMEZ I NADAL

Aquest escriptor i professor universitari fou un decidit pancatalanista, i ho demostrà amb una ressonant conferència a *Palestra*³⁸⁸ (Barcelona, 1933). En 1930 ja havia fundat *Acció Cultural Valenciana*, col·laborant amb el seu òrgan *Acció Valenciana*, i aqueix mateix any participà en la fundació de l'*Agrupació Valencianista Republicana* (AVR). Publicà nombrosos articles al setmanari *El Camí*, més d'un centenar, signant amb el nom propi, les seues inicials o un pseudònim (C.J. de B., per a les ressenyes de cinema) i romangué fins a l'últim número de 1934. Molt sovint feu de redactor de tancament junt amb Adolf Pizcueta. Col·laborà a *La República de les Lletres* (1934-1936) i, des de la seua fundació en 1935, fou redactor en cap a *Nueva Cultura*³⁸⁹. En totes les seues participacions periodístiques, fos en el mitjà que fos, va deixar ben definit el seu ideari nacionalista³⁹⁰.

Com a docent, fou professor d'Història Antiga, amb l'historiador Lluís Pericot, a la Universitat de València. El seu desenvolupament historiogràfic el féu en Història d'Amèrica³⁹¹; de fet va fer la seua Tesi sobre *El valencià Jaume Rasquí Governador del Plata (1557-1559)*³⁹². Dintre del camp acadèmic, col·laborà assíduament amb l'*Aliança d'Intel·lectuals en Defensa de la Cultura*. Treballà com a secretari per al Ministeri d'Instrucció Pública (a càrrec del comunista Jesús Hernández). Fou membre de la secció historico arqueològica de l'*Institut d'Estudis Valencians* (1937). També impartí classes d'Història Contemporània d'Espanya, en la nova facultat de Ciències

³⁸⁸ *Palestra* fou una entitat catalanista fundada el 1930 per Josep M. Batista i Roca i un grup d'amics seus, amb el manifest *Als joves de Catalunya*, influïts pels sokols txecs i eslovacs, el Fianna Eireann del Sinn Fein. Tenia un tarannà educatiu i patriòtic, organitzà cursos d'història, literatura, art, i llengua catalanes (...) En foren nomenats president Pompeu Fabra i Poch, vicepresident Frederic Roca i Ventura i secretari Batista i Roca. *El Camí*, núm. 20, pàg. 6. 16/07/32, «Pedagogia. "SOKOLS"», P. Asins.

³⁸⁹ Emili Gómez i Nadal. *Articles (1930-1939)*. *El País Valencià...*, op. cit.

³⁹⁰ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Nicolau Primitiu i La Guerra...*, op. cit. "Emili Gómez Nadal" pàg. 159-182, pàg. 161.

³⁹¹ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Nicolau Primitiu i La Guerra...*, op. cit. "Notícia del intento de expedició de Jaume Rasquí al Rio de la Plata en 1559 (València, 1931), pàg. 161.

³⁹² CAMPOS, Presentació, GENOVÉS, Vicent i GÓMEZ NADAL, Emili: *El valencià Jaume Rasquí. Governador del Plata (1557-1559)* Generalitat Valenciana. València, 1987. "Pròleg, Alfons Cucó", pàg. 9-11. *El Camí*, núm. 28, pàg. 3, 10/09/32. "Lletres. Uns valencians en Amèrica", MAS.G. (Manuel Sanchis Guarner).

Jurídiques, Polítiques i Econòmiques de la Universitat de València, i es féu càrrec de la càtedra vacant d'Història de la Cultura (1937-38)³⁹³.

En el terreny personal, Emili Gómez Nadal es va casar amb Teresa Andrés³⁹⁴ (1936), a qui coneixia des de feia anys per ser companya seua del curs de doctorat³⁹⁵. En plena Guerra Civil, optà per militar en el PCE. Convençut republicà, hagué d'exiliar-se a França, en acabar la contesa³⁹⁶. Va ser a França on residí la resta del seu temps, entre altres perquè ja hi havia residit becat per a l'Ampliació d'Estudis a París (curs 1933-1934)³⁹⁷, quan també en aquest temps feia de corresponsal per al setmanari *El Camí*, (seccions «El món con va», «Variacions» i «Miliari»). En terres franceses entrà en contacte amb l'insigne hispanista Marcel Bataillon³⁹⁸, que aleshores era el director efectiu de l'*Institut d'Études Hispaniques*. Per recomanació d'aquest, Emili Gómez treballà en la *Bibliothèque Nationale* com intèrpret, traductor i documentalista de la CGT, on acabà jubilat-se el 1969³⁹⁹. Va col·laborar també com a redactor en diverses revistes com el *Boletín de la Unión de Intelectuales Españoles* (1944-48) i *Cultura i Democràcia* (1950).

El vessant periodístic i literari d'Emili Gómez el portà a publicar l'assaig *El País Valencià i els altres* (1972)⁴⁰⁰, prologat per Manuel Sanchis i Guarner. Tot i haver evolucionat cap al Marxisme, no oblidà mai el seu compromís moral amb el nacionalisme valencià. Contràriament a molts altres valencianistes, que s'apressaren a renunciar als seus orígens a partir de 1939, Emili Gómez se'n mantingué fidel, raó per la que esdevingué un referent importantíssim en el valencianisme posterior, especialment pel que fa als sectors més propers al Marxisme⁴⁰¹. Cal apuntar que Gómez i Nadal des del seu exili francès⁴⁰², va col·laborar amb els exiliats espanyols⁴⁰³. Efectivament, arran de la desaparició del règim franquista, s'inicien els estudis d'aquest assagista i historiador, en concret al setmanari *Cal Dir* (1977), portaveu del

³⁹³ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Nicolau Primitiu i...*, op. cit., pàg. 163 i 164.

³⁹⁴ CLIMENT, Josep Daniel: *Epistolari...*, op. cit. "Teresa Andrés Zamora (Villalba de los Alcores, Valladolid, 1907 – París, 1946)", pàg. 105.

³⁹⁵ CLIMENT, Josep Daniel: *Epistolari...*, op. cit., pàg. 25.

³⁹⁶ GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf: *Antologia d'Escriptors valencians 2*. Gregal Llibres, València, 1985, pàg. 178.

³⁹⁷ CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarner 1911-1981...*, op. cit., "València, les arrels i la formació", pàg. 25-60. "Gómez i Nadal, anotava Sanchis (Guarner) (1972: 13). Nota. 29, pàg. 50.

³⁹⁸ DD. AA.: *Les literatures catalana i francesa: Postguerra i Engagement*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2000. Josep Massot i Muntaner "Joan Estelrich i la propaganda franquista a París (1939-1942)", pàg. 261-295, pàg. 261-264.

³⁹⁹ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc, en *Trellat*, 3, op. cit., pàg. 81.

⁴⁰⁰ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló*, 3 i 4, València, 1982, pàg. 124.

⁴⁰¹ DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana*, Ed. 62, Barcelona, 2000, pàg. 455.

⁴⁰² CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarner 1911-1981...*, op. cit., pàg. 53-54.

⁴⁰³ BALDÓ, Marc i MANCEBO, M. Fernanda: *Migraciones...*, op. cit., pàg. 129 i 130.

Partit Comunista del País Valencià (PCPV), per part dels professors Remei Miralles i Josep Lluís Sirera i Turó (amb el treball *Emili Gómez Nadal: El recuerdo en la ausencia*^{404/405}), els quals el convertiren en un model paradigmàtic dintre dels intel·lectuals del redreçament valencià⁴⁰⁶.

I ja endinsant-nos, més concretament, en el setmanari *El Camí*, Emili Gómez i Nadal fou clau en el seu quefer periodístic, des d'una posició crítica i constructiva al voltant del valencianisme, amb cent setanta-un articles (sumant les diverses "identitats"). S'ha omet la part estrictament cinematogràfica, que elevaria la xifra fins a cent noranta-cinc aportacions exactes.

3.2. PASQUAL ASINS I LERMA

Formant part de l'equip de redacció hi trobem Pasqual Asins i Lerma, poeta i activista lingüístic valencià. Asins, va estudiar magisteri a València. Promogué i contribuï en *El Pensament Valencianista*, declaració oficial i comentaris en la *Declaració Valencianista* del 1918, promoguda conjuntament per *Unió Valencianista*⁴⁰⁷ i *Joventut Valencianista*⁴⁰⁸. Per a Asins és un moment d'efervescència cultural, donat la seua col·laboració en diverses associacions, en conferències, com ara la *Joventut Valencianista* en *Dimarts d'amical conversa* (1920-21). D'entre les conferències cal ressenyar *Els problemes de l'ensenyament*. També va presidir l'associació *Nostra Parla*.

Col·laborà d'entre altres publicacions a *Taula de Lletres Valencianes* (1927), *El Poble Valencià* (1931), *El Camí* (1932-1934), *La República de les Lletres* (1934). En *El Camí* va ser responsable i redactor de la secció «Pedagogia, informació i comentaris», secció d'un gran abast al voltant de l'educació en valencià i defensant sempre la unitat lingüística en tots els indrets de l'àmbit lingüístic català.

Com ens assenyala l'exhaustiu treball del seu biògraf Ramon Guillén Alapont, Asins fou un entusiasta valencianista, compromés i reivindicatiu des de les planes de *El Camí* en la seua secció de caire pedagògic, com a referent de la lluita per un

⁴⁰⁴GARCÍA, Manuel (ed.): *Exiliados...*, op. cit., Vol. II, pàg. 95-103

⁴⁰⁵Emili Gómez i Nadal. *Articles (1930-1939) El País Valencià i els altres*. Institució Alfons el Magnànim València, 1990. "La primacia de la llengua com a raó essencial de la identitat nacional i l'afirmació de la unitat històrica i cultural de les diferents col·lectivitats humanes constitutives de la nostra ètnia particular", pàg. 32.

⁴⁰⁶ROCA VOCES, F.: "Marxisme" y "Nadal Emili G.", en *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (Segles XVIII-XX)*, Edicions 62, Barcelona 1979, pàg. 334.

⁴⁰⁷VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 24-25.

⁴⁰⁸GUILLÉN I ALAPONT, Ramon: *La tasca valencianista de Pasqual Asins i Lerma*. Ajuntament de Catarroja. Catarroja, 1984."Pròleg d'Adolf Pizcueta", pàg. 9 i 10.

valencianisme sincer⁴⁰⁹. Va ser un dels signataris de les *Normes de Castelló* (1932) i simpatitzà amb *Acció Nacionalista Valenciana*. En la dècada dels trenta, va desenvolupar una important tasca de promoció i reivindicació per la introducció del valencià a l'escola, sent un dels promotors de l'*Associació Protectora de L'Ensenyança Valenciana* (1934). Anys més tard, passada la Guerra Civil, va col·laborar amb algunes activitats de *Lo Rat-Penat*⁴¹⁰.

Pasqual Asins i Lerma havia nascut a València en 1896⁴¹¹. Estudià Magisteri a l'*Escola Normal de València*. Molt actiu en la defensa de la llengua, va presidir l'associació *Nostra Parla* (1916-1924). Fou membre de la *Unió Valencianista Regional* (1918), que era un conglomerat heterogeni de diverses tendències: "membres de partits dinàstics, de JV (entre ells Eduard Martínez Ferrando i Pasqual Asins), del republicanisme, i personatges com Ignasi Villalonga, Cebrian Ibor, Joaquim Reig..."⁴¹² El mestre Asins col·laborà en diverses publicacions, entre altres en *Foc i Flama* (1913), *Pàtria Nova* (1915). "*Pàtria Nova* fou un setmanari valencianista editat per la *Joventut Valencianista* l'any 1915. Durà 23 números (núm. 1, 6-3-1915; núm. 23, 7-8-1915) i es caracteritzà per la defensa de l'autonomia, la llengua i la cultura de País Valencià. Segurament pel paper que jugà en l'escàndol produït als Jocs Florals de València del 1915 (agost) es veié obligat a tancar"⁴¹³. Altres publicacions amb les que col·laborà van ser *Pensat i Fet* (1916), *La Correspondència de València* (1918), *Taula de Lletres Valencianes* (1927), *El Poble Valencià* (1931), *El Camí* (1932-1934) i *La República de les Lletres* (1934), ja comentat. Participà com a orador del *Centre d'Actuació Valencianista* (CAV), creat el 1931. En 1936 abans de l'esclat de la Guerra Civil, s'integrà en *Unió Valencianista*, el nou partit fundat per Joaquim Reig⁴¹⁴.

L'obra literària de Pasqual Asins, seguint el solc de Ramon Guillén, és poc coneguda, però no per això menys important i fructífera. En *El Camí* tenim sobrants testimonis de la seua prosa senzilla i clara. En 1916 ja havia editat el llibre de poemes *Melodies*; i en 1949, en edició pòstuma, aparegué *Poesies*, un recull de la major part de la seua

⁴⁰⁹*Ibidem...*, pàg. 28-29.

⁴¹⁰GUILLÉN I ALAPONT, Ramon: *La tasca valencianista...*, op. cit. "Arribà un moment que deixà d'escriure. Degué ésser arran de la guerra civil tan funesta per a tots. Donada la seua manera de pensar, es sentiria distanciat dels esdeveniments d'aleshores. El millor que podia fer era raure silencios. Què hagués pogut dir!", pàg. 9.

⁴¹¹GUILLÉN I ALAPONT, Ramon: *La tasca valencianista...*, op. cit. Nota 1, pàg. 15.

⁴¹²*Ibidem...*, pàg. 20.

⁴¹³GUILLÉN I ALAPONT, Ramon: *La tasca valencianista...*, op. cit., pàg. 16 i 17. En aquest període inicial del valencianisme, Asins sempre comportarà una tasca de reivindicació del valencià, enviant les seues col·laboracions a *Pensat i Fet* | FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme agrarista valencià (1918-1923)*. Volum I. Ed. Prometeo, València, 1980. Capítol I. Introducció "El valencianisme anterior: una anàlisi succinta" Nota 1, pàg. 40.

⁴¹⁴*Ibidem...*, pàg. 39.

producció lírica, prologat per Caballero i Muñoz⁴¹⁵. Eren poemes que seguien la tradició llorentinista, amb un marcat to pairalista, però amb elements renovadors⁴¹⁶. En la immediata postguerra, escrigué també algun text en castellà de lloança al nou règim, tot i que de seguida retornà a actituds més pròpiament valencianistes als últims anys de sa vida (Benimaclet, 1948)⁴¹⁷.

Pel que fa a la seua participació en *El Camí*, fou molt nombrosa, des del número 1 fins al 133. Els seus 133 articles publicats suposen una tasca molt valuosa, sobretot en el camp pedagògic, amb exemples, conceptes nous, propostes, comparatives i implicació personal.

3.3. CARLES SALVADOR I GIMENO

Carles Salvador i Gimeno (València, 1893 – 1955) fou un autor polifacètic, que conreà la poesia, la narrativa i l'assaig, però sobretot és reconegut per tots com pedagog i gramàtic. Exercí l'ofici de mestre (a Aiello de Malferit, la Pobla de Benifassà, Benassal i Benimaclet). En Benassal, on passà la major part de la seua carrera docent, es casà amb Sofia Monferrer i Beltran. Com altres coetanis seus, va col·laborar en la premsa valencianista d'aleshores, aportant articles a més de 60 publicacions. Sens dubte, fou el principal difusor al País Valencià de les normes gramaticals de l'*Institut d'Estudis Catalans*, organitzant els *Cursos de Llengua i Literatura valenciana de Lo Rat-Penat*, i publicant una *Gramàtica valenciana* (1951), que ben aviat esdevingué el referent normatiu per a generacions posteriors, convertint-se fins i tot en llibre de text⁴¹⁸. En 1934 passà al col·legi Primat Reig de Benimaclet, la seua última destinació docent⁴¹⁹. Allí el pillà l'esclat de la Guerra Civil i allí continuà la seua tasca divulgativa. I és que Carles Salvador representa, amb gran dignitat, el període de la resistència cultural valenciana sota el franquisme.

Autor de poemaris, va d'introduir les tendències avantguardistes europees, amb obres com *Vermell en to major* (1929), *Rosa dels vents* (1930) i sobretot *El bes als llavis* (1934). Després de la Guerra Civil, la seua poesia va emprendre uns camins més tradicionals, pròxims al llorentinisme, amb la publicació de *Nadal, flor cordial* (1943) o *El fang i l'esperit* (1951)⁴²⁰. Fou també important la seua prosa, tant la narrativa (*La Dragomana dels déus*, 1920), com l'assagística (*Elogi de la prosa*, 1928; *Elogi del camp*, 1930; *Petit vocabulari de Benassal*, 1943; i *Les festes de Benassal*, 1952).

⁴¹⁵ DD. AA.: *Antologia dels poetes valencians III El segle XX...*, op. cit., pàg. 67.

⁴¹⁶ FERRER, Enric: *Literatura i societat País Valencià, segle XX*. Eliseu Climent, València 1981, pàg. 28.

⁴¹⁷ DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana...*, op. cit., pàg. 90.

⁴¹⁸ DD. AA.: *Antologia dels poetes valencians...*, op. cit., pàg. 90.

⁴¹⁹ SIMBOR I ROIG, Vicent : *Carles Salvador. Papers de premsa...*, op. cit., pàg. 11.

⁴²⁰ GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf: 1. *Antologia d'Escriptors valencians...*, op. cit., pàg. 44.

La seua ferma dedicació al valencianisme cultural i polític el va portar a erigir-se en el patrocinador i màxim responsable de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana⁴²¹, que impulsà des de l'any 1921 fins a l'arribada de la Dictadura de Primo de Rivera. Ja en 1919 havia publicat el fullet *El valencià a les escoles*. El seu activisme cultural, sobretot en qualitat de gramàtic i lexicogràfic, el portà també a ocupar importants càrrecs en totes les entitats culturals valencianes: president de la Secció de Llengua i Literatura del *Centre de Cultura Valenciana*; president de la Secció de Literatura i Filologia de *Lo Rat-Penat* (1928); professor de la Càtedra de Valencià a l'*Institut d'Estudis Catalans*; i membre de la Comissió Patrocinadora per a l'edició del *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover-Moll⁴²². També mantingué estrets lligams amb els intel·lectuals de la *Societat Castellonenca de Cultura*. El seu discurs d'ingrés com a director de número del *Centre de Cultura Valenciana*, titulat *Qüestions de llenguatge* (1935) seria reeditat el 1935 amb el títol *Parleu bé*.

Malgrat militar en el *Partit Valencianista d'Esquerra* (1937), la seua rellevància fou més cultural que política⁴²³. El 1975 el *Secretariat de l'idioma* a València crearia, en memòria seua, els *Cursos Carles Salvador*⁴²⁴. Un dels fets més destacats de la seua biografia pedagògica seria la participació en les Jornades Pedagògiques, celebrades a Castelló, amb la ponència *El bilingüisme. Problemas que plantea en las escuelas de la región levantina*, que provocà una forta polèmica entre els mestres assistents per voler pronunciar-la en valencià. Situació reflectida a les pàgines del setmanari *El Camí* per Enric Soler i Godes i que suscita la necessitat de la creació d'una associació que agruparà els mestres valencians compromesos amb la reivindicació lingüística, plantejament que cristal·litzarà els anys següents (1933-1934) quan Carles Salvador es comptarà entre els membres fundadors de l'*Associació de Mestres Valencians* en companyia de Desamparados Navarro Giner, Maximilià Thous i Llorenç, Enric Soler i Godes, Antoni Porcar, F. Boix Senmartí, Frederic Olucha, Miquel Beltran, Baldomer Vendrell Gómez⁴²⁵, Antoni Vallet i Caudeli⁴²⁶ i Prudenci Alcon i Mateu⁴²⁷.

⁴²¹SOLÉ I CAMARDONS, Jordi, en *Caplletra* 16. Primavera, 1994. València. "El discurs sociolingüístic de Carles Salvador", pàg. 211-224. "Així, creà l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, a imitació de la coneguda institució –l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana– que protegia i promovia l'ensenyament del català a les escoles del Principat", pàg. 217.

⁴²²SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador: Política i Nacionalisme...*, op. cit., pàg. 8.

⁴²³SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador 1893-1955*. La Fundació Josep Irla. Barcelona, 2008, pàg. 56-57.

⁴²⁴DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana...*, op. cit., pàg. 909 i 910.

⁴²⁵FERNÁNDEZ SORIA, J. M. i AGULLÓ, M. Carmen: *Maestros valencianos...*, op. cit., "(...) Mostra de l'heterogeneïtat d'aquest grup (Prudenci Alcón Mateu, Antoni Vallet Caudeli, Empar Navarro i Giner, Carles Salvador) Baldomer Vendrell Gómez, president de l'ANMP (Asociación Nacional del Magisterio Primario) del Districte d'Albaida-Ontinyent, vocal de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana; participant, amb una ponència sobre "L'idioma valencià

En el terreny periodístic, Carles Salvador esdevingué un dels principals animadors de la premsa de Castelló de la Plana, València i Barcelona. Destacà sobretot per la seua nombrosa aportació al setmanari *El Camí*, lliurant-hi fins a 120 articles. La normalització lingüística constituïa l'element central, sobretot a la secció «Notes gramaticals»⁴²⁸, que no eren sinó una adaptació de les lliçons de Jeroni Marvà⁴²⁹. L'obra gramatical bàsica d'En Fabra i el tractat pràctic utilíssim, també de Jeroni Marvà⁴³⁰ (pseudònim d'Emili Vallés⁴³¹), segons les normes de l'IEC primer, i les *Normes de Castelló* després.

Les admiracions cap al mestre Salvador són nombroses i perduren en el temps. Com justifica Vicent Pitarch, Carles Salvador "no solament fou un col·laborador fonamental de la normativització de la llengua nacional del País Valencià, sinó que també va posar al servei d'aquesta tasca la seua obra literària, diversa i prolífica, al llarg de la seua vida"⁴³². No s'aturà ací la seua tasca dinamitzadora, promovent diverses associacions culturals valencianes amb la finalitat de reunir mestres, escriptors, lingüistes... totes aquelles persones, en fi, compromeses amb la valencianització social⁴³³. En una conferència de cloenda del curs 1960-1961 de *Lo Rat-Penat*, Vicent Andrés Estellés parlà sobre la vida i l'obra de Carles Salvador, destacant-ne la fertilitat literària del mestre de Benassal, el seu «mimetisme» i la seua obstinada vocació a la causa del

a les escoles" en la II Setmana Cultural organitzada en juliol de 1933 pel Centre d'Actuació Valencianista, fundador de FET i de les JONS en Bocairent. Nota 7, pàg. 163.

⁴²⁶ *Ibidem*, "Antoni Vallet Caudeli, Secretari de l'Associació de Mestres Valencians (1933-1934) Secretari de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (1936), membre del Comitè Executiu del Partit Valencianista d'Esquerra Valenciana, afiliat a la FETE (1935).

⁴²⁷ FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit. "Prudenci Alcon i Mateu (València 1904-1977)", pàg. 28. També aquest col·laborador del setmanari valencianista, mestre de Llutxent confeccionà "l'Himne de la Setmana Pedagògica", junt a Raül Giner, inspector d'Ensenyament. 23/09/34 | CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Nicolau Primitiu. La llengua valenciana a l'escola 1936*. Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent. Ontinyent, 2004, pàg. 14 | RIPOLL DOMÈNECH, Faust: *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2010 "El turista fallero de l'any 1943 (poemes: «Pasa la colla d'infants», de Prudenci Alcon", pàg. 58). També en aquest mateix treball Carles Salvador l'inclou en *Glòria vicentina* (1944), que portarà versos d'entre altres poetes dels següents: Prudenci Alcon - Almela i Vives - Caballero i Muñoz- Xavier Casp-Enric Duran i Tortajada - Maria Ibars - Carles Salvador- Josep Sanç - Enric Soler i Godes - Salvador Verdager", pàg. 74.

⁴²⁸ A més a més, «Curset d'ortografia valenciana» i «Curset de Morfologia per correspondència».

⁴²⁹ DOLÇ I GASTALDO, Mavi en *Treballs de Comunicació*, 5 Octubre 1994, «El Camí, setmanari valencianista. Ciutat de València (1932-1934)», pàg. 151-168, pàg. 155.

⁴³⁰ RIPOLL DOMÈNECH, Faust: *Valencianistes en la postguerra...*, op. cit., pàg. 170.

⁴³¹ PITARCH, Vicent: «Carles Salvador, pioner de la normativització valenciana», pàg. 277-308, CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic i mestre*. AVL, València, 2016. Nota 25, pàg. 289.

⁴³² PITARCH, Vicent «Carles Salvador, pioner de la normativització valenciana»..., op. cit., pàg. 277-308 (pàg. 277).

⁴³³ MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovació pedagògica al País Valencià. L'avantguarda d'un procés històric*. PUV, València, 2004, pàg. 151.

redreçament idiomàtic i nacional⁴³⁴. Vicent Simbor para esment sobretot en la seua creació literària: “Carles Salvador conreà tots els gèneres literaris: la poesia, la novel·la el conte i el teatre, però de tota aquesta extensa, molt extensa obra, és la poesia el camp literari més freqüentat i de millors fruits”⁴³⁵.

I ara toca centrar-se monogràficament en l’extensa aportació de Carles Salvador i Gimeno al setmanari *El Camí*. S’ha volgut sols atényer a una part de la col·laboració de Carles Salvador, com són els articles que no estan relacionats amb les activitats lingüístiques, que tan magistralment desenvolupà; per tant, ens ocuparem de rescatar els “altres” articles de Carles Salvador, que també foren força significatius envers la cultura d’un valencianisme reivindicatiu, la defensa de la llengua comuna i el suport a un professorat preparat i compromés a implantar el valencià en les institucions docents. Advertim també que Carles Salvador faria ús del seu nom valent-se del primer cognom (en dèneu articles) o de les sigles «C.S.» (en quatre articles). Per últim, hem de dir que s’han afegit els articles que s’han trobat en diferents seccions, sobretot en la secció de «Lletres», però desvinculats de la secció de «Gramàtica i Ortografia».

3.4. ENRIC SOLER I GODES

Ens centrem ara en altre mestre valencià, gran divulgador de l’idioma com Enric Soler i Godes (Castelló de la Plana, 1903 – València, 1993). Va estudiar magisteri a l’*Escola Normal de Tarragona* (acabant els estudis en 1923). La seua primera destinació va ser una escola mixta en una aldea de Lugo (curs 1924-25) per a passar seguidament a Ortells (Els Ports)⁴³⁶. Fou uns dels introductors de les innovadores tècniques de Freinet al País Valencià (a Ortells, 1927-1930; i a Sant Joan de Moró-Vilafamés, 1931-1939)⁴³⁷, on desenvoluparia íntegrament la seua tasca pedagògica. Ens ho remarca Lidón París Folch (Arxivera general de la *Universitat Jaume I*): “Un altre pilar de la pedagogia d’Enric Soler i Godes va ser l’impuls que va donar a l’escola en valencià, com a forma d’integrar l’educació en l’entorn (...) i clar defensor del valencianisme cultural, a través de la seua

⁴³⁴ CORTÉS, Santi: *Ensenyament i resistència cultural...*, op. cit., pàg. 109.

⁴³⁵ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador i Gimeno: Una obra decisiva...*, op. cit., pàg. 119.

⁴³⁶ MESSEGUER, Lluís i CORTÉS, Santi (a cura de): *Enric Soler i Godes: L’escola i la cultura. Antologia de textos*. Publicacions de la Universitat Jaume I (UJI), Castelló de la Plana, 2001, pàg. 93 | MAYORDOMO, Alejandro, AGULLÓ, M. Carmen i PÉREZ, Agustina (coordinadors): *Mestres d’escola VII Jornades d’Història de l’Educació Valenciana*. CEIC, Alfons el Vell, València, 2014, pàg. 224.

⁴³⁷ GARCÍA MADRID, Antonio: *Mestres, escoles i periòdics. Documentació del primer moviment Freinetià a l’arxiu d’Enric Soler i Godes*. UJI; Castelló, 2013. Lidón París Folch en el Pròleg, pàg.13-17. “La pedagogia de Freinet i la tècnica de l’impremta a l’escola, amb la qual l’alumnat imprimia els periòdics escolars i els propis llibres (...) Soler i Godes, familiaritzat amb el món editorial —el seu pare era propietari de la llibreria i impremta de Santiago Soler a Castelló— va apostar per la proposta de les tècniques Freinet que va incorporar a la seua escola de Sant Joan de Moró...”, pàg. 13.

activitat literària i associativa, la poesia i els articles periodístics⁴³⁸. Preocupat des d'un primer moment per la renovació, el 1932 assisteix, amb Carles Salvador i Francesc Boix Senmartí, a l'*Escola d'Estiu de Catalunya*, i es posa en contacte amb Pompeu Fabra. Aquest fet seria decisiu en la seua trajectòria pedagògica⁴³⁹.

Fou col·laborador de diverses revistes, com ara *El Camí*, als *Bolletins de la Societat Castellonenca de Cultura*, *El Mercantil Valencià*, etc. Va ser un dels signants de les *Normes de Castelló* i president de la secció de literatura de *Lo Rat-Penat*, així com membre de l'*Associació de Mestres Valencians*. En 1933 va ser col·laborador també (juntament amb Carles Salvador, Francesc Boix i Antoni Porcar) en la fundació de la *Colònia Escolar Valencianista* de Sant Pau d'Albocàsser (Alt Maestrat). Treballà activament, durant la Segona República, en la introducció del català a les escoles valencianes i en la renovació pedagògica

Quant a la seua creació literària, ha publicat els llibres de poemes *I el cel és blau* (1933), *Bestioles* (1952) i *Cançons d'ahir i de demà* (1964), així com diversos treballs d'erudició local⁴⁴⁰. Després de la Guerra Civil fou sotmès a un consell de guerra (1940). Com tants altres mestres republicans i valencianistes, va patir la depuració, la sanció i el desterrament, per la qual fou traslladat cinc anys fora de la província de Castelló⁴⁴¹, tot i ser avalat per personalitats notables de Castelló, com Revest i Corzo, Salvador Guinot o Àngel Sánchez Gozalbo, els quals varen aconseguir finalment reduir-li la pena a un desterrament de dos anys fora de la província de Castelló i cinc anys d'inhabilitació per exercir la seua professió. Va romandre aquest temps a Gajano, prop de Santander, Cantàbria⁴⁴², on aprofità per estudiar la correspondència que mantingueren Marcelino Menéndez Pelayo i Teodor Llorente i Olivares⁴⁴³. En 1941, durant la primera tornada a València, es casà en juliol amb la seua promesa Maria Francesca Patiño Escribano, aleshores mestra a Sant Joan de Moró⁴⁴⁴. Quan definitivament regressà el 1945, obtindria

⁴³⁸ *Ibidem*, pàg. 14.

⁴³⁹ MAYORDOMO, A. i AGULLÓ, M. Carmen: *La renovació...*, *op. cit.*, pàg. 164.

⁴⁴⁰ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló...*, *op. cit.*, pàg. 130.

⁴⁴¹ GARCÍA GRAU, Manuel, en *Poètiques i voluntats per una societat perifèrica: (nord del País Valencià, 1933-1966)*. L'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994. "En 1941, tres anys després d'haver sigut detingut en arribar les tropes franquistes a Sant Joan de Moró (14 de juny del 1938)". També en *Enric Soler i Godes: L'escola...* durant aquest parèntesi pogué col·locar-se, gràcies a Bernat Artola, a la Impremta La Gavina de Castelló i poc després a l'acadèmia «Academos», de la mateixa població, on desenvolupà les tasques de comptable i en ocasions de mestre suplent" Nota 34, pàg. 72.

⁴⁴² MESSEGUER, Lluís i CORTÉS, Santi (ed.): *Enric Soler i Godes: L'escola...*, *op. cit.*, pàg. 71-72.

⁴⁴³ CORTÉS CARRERES, Santi: *Enric Soler i Godes Una aproximació...* *op. cit.*, pàg. 20.

⁴⁴⁴ *Ibidem...*, *op. cit.*, pàg. 72.

plaça de mestre al poble de Benifaió⁴⁴⁵. En 1949 va ajudar a Carles Salvador a engegar la secció filològica de *Lo Rat-Penat*. Carles Salvador ja l'havia definit com "un afanyós rebuscador d'arxius a la cacera de dades i dates"⁴⁴⁶. També va col·laborar en la redacció de *Las Provincias* (d'on treia la seua font investigadora de la València llunyana), així com en la revista barcelonina *Destino*, gràcies a la seua amistat amb Josep Pla i Francesc Pujols Morgades⁴⁴⁷. Durant la postguerra, les seues inquietuds el portaren cap a una vinculació amb els exiliats en França i Amèrica, pel lligam amb Josep Soler Vidal, escrivint per a *La Nostra Revista, Pont Blau, Vida Nova, Ressorgiment, Germanor, Xaloc i Orfeó Català*⁴⁴⁸. A França (Montpeller)⁴⁴⁹. La seua producció assagística en aquest període, entre 1953 i 1981, és molt prolífica, amb obres de divulgació històrica i antropològica: *Calendari faller (1849-1900)* (1953), *Valencians a Mèxic, Els primers periòdics valencians, Els valencians pintats per ells mateixos, Josep Bernat i Baldoví, L'Arxiu del Regne de València, Carlos Sarthou Carreres, Las fallas de Valencia (1849-1977), Jaume I (1276-1876), VIé Centenari del seu traspàs*, d'entre d'altres. També és autor d'un llibre de beceroles, *Llegir i escriure* (1971). El 1991 fou guardonat amb el «Premi d'Honor de les Lletres Valencianes»⁴⁵⁰.

Un altre testimoni de la virtuositat de Soler i Godes, com a mestre i divulgador valencianista, el tenim reflectit en l'entrevista de Santi Vallés a Josep Lluís Bausset, coetani i amic d'aquell:

"Era un home molt sensat i amb un esperó important per a innovar i fer coses. Quan jo el vaig conèixer, ja l'havien destinat com a mestre a l'escoleta aquella de Sant Joan de Moró, on aplicà una visió de l'ensenyament creatiu, tolerant i arrelat al medi, en contra del que era l'encament de l'escola tradicional. Recorde que en una ocasió em va dir que per a ell l'ensenyament era una escapatòria on ofegava la frustració que com a nacionalista sentia per l'escassa incidència del nacionalisme a casa nostra i les poques veus que s'alçaven per a denunciar-ho. Ell va ser dels primers a atrevir-se a introduir el valencià a l'escola en la República"⁴⁵¹.

Ja centrats exclusivament en *El Camí*, la comunicació de Soler i Godes estava inserida en diverses seccions del setmanari («Lletres», «Mestres i professors», «Magisteri», «Punts de seny»), abraçant temes diversos, inclosa la seua poc coneguda disponibilitat al

⁴⁴⁵ DOMÈNECH ZORNOSA, Josep Lluís i BUCHÓN TOMÁS, Joan Carles: *Normes del 32. Ara i ací. Llei d'ús i ensenyament del valencià*. Treballadors de l'Ensenyament. UGT FETE. Núm. 25, setembre 2011, pàg. 40.

⁴⁴⁶ MESSEGUER, Lluís i CORTÉS, Santi (ed.): *Enric Soler i Godes: L'escola...*, op. cit., pàg. 74.

⁴⁴⁷ CORTÉS CARRERES, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació...*, op. cit., «Correo de Valencia. Francesc Pujols». "Francesc Pujols Murgades, Barcelona, 1882-1962", pàg. 158-160.

⁴⁴⁸ MESSEGUER, Lluís i CORTÉS, Santi (ed.): *Enric Soler i Godes: L'escola...*, op. cit., pàg. 75.

⁴⁴⁹ CORTÉS CARRERES, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació...*, op. cit., pàg. 47-48.

⁴⁵⁰ DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana...*, op. cit., pàg. 960.

⁴⁵¹ VALLÉS CASANOVES, Santi: *Josep-Lluís Bausset. Converses amb l'home subterrani*. Tàndem, edicions, València, 2000, pàg. 58.

dibuix i/o la vinyeta periodística⁴⁵². Res escapa al seu interès: la presentació d'un llibre novell, els esdeveniments d'actualitat, les efemèrides històriques, el patrimoni valencià, les innovacions pedagògiques, les propostes de suport cultural i de dinamització escolar... Igual que altres companys, també feu ús de les seues inicials «E.S.G.», amb les seues variants, cosa bastant habitual al setmanari.

Hem d'apuntar el contratemps que per al nostre treball ha suposat la gran quantitat d'articles llargs i densos, que ens obligava a fer un ardu exercici de síntesi. Per això, ens ha calgut ometre una petita part de la seua producció periodística, «Punts de seny», perquè manca d'una capçalera específica, sobretot els primers articles de la secció: els números 9 (30/04/32), 11 (14/05/32), 12 (21/05/32), 13 (28/05/32), 16 (18/06/32) i 18 (02/07/32). En qualsevol cas, l'aportació definitiva suma un total de vuitanta-cinc col·laboracions.

3.5. FRANCESC CABALLERO I MUÑOZ

Un altre puntal d'aquesta edificació valencianista fou Francesc Caballero i Muñoz (València, 1894-1982). Va ser un activista pel redreçament valencià, col·laborant al *Diario de Valencia* i *Las Provincias*, i a les revistes *Pensat i Fet* i *El Camí*, on destacà pels seus comentaris, assaigs i opinions. «Lligat com Asins al pairalisme renovador, fou l'autor d'una sèrie d'articles que li han valgut, justament, la fama de «crític perspicaç» (Blasco, 1984a: 65) i de ser «un bon coneixedor de la realitat literària valenciana» de la seua època (E. Ferrer, 1981:27)⁴⁵³.

Va publicar els llibres *Jardí espiritual* (1915) i *Camins de llum* (1919-1923)⁴⁵⁴, amb poemes tècnicament ben elaborats, però de ressò tradicional i poc permeables als corrents avantguardistes. Pertanyé al grup fundador de *Foc i Flama* (1912) –on s'inicià en la seua carrera literària– i a la *Joventut Valencianista* (1914). Secundà Vicent Tomàs i Martí⁴⁵⁵ i a Adolf Pizcueta quan aquests dissentiren de l'orientació dretana que, sota la inspiració d'Ignasi Villalonga, prenia el grup editorial de *La Correspondencia de Valencia* (1923)⁴⁵⁶. A partir del 1927, s'incorporà a *Taula de Lletres Valencianes*, on participà en

⁴⁵²MESSEGUER, Lluís i CORTÉS, Santi (ed.): *Enric Soler i Godes L'escola...*, op. cit. «5. La Galàxia Gutenberg. La llengua i la cultura com a actitud diària», pàg. 44-46, pàg. 44. També «Soler gràfic», pàg. 62-64. «Com a dibuixant Soler Godes és completament desconegut i fou una de les activitats que l'acompanyaran tot al llarg de la seua existència», pàg. 62.

⁴⁵³CORTÉS, Santi: *València sota el règim franquista (1939-1951)...*, op. cit., «5. Poesia franquista valenciana (1939-1943), pàg. 137-147. Nota 7, pàg.140.

⁴⁵⁴DD. AA.: *Antologia dels poetes valencians III. El segle XX.*(Primera part) Introducció i selecció d'Eduard J. Verger ..., op. cit., pàg. 59.

⁴⁵⁵FRANCH I FERRER, Vicent: Vicent Tomàs i Martí (Artana, 1898-1924), personatge central d'aquest estudi (*El Nacionalisme agrarista...*), fou un gran valencià, en certa manera iniciador i inspirador del modern nacionalisme organitzat al País Valencià, que ara, gràcies a aquest llibre, recuperem tots els valencians. Contraportada.

⁴⁵⁶CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament valencianista...*, op. cit., pàg. XXVII - XXVIII.

debats al voltant de l'avantguardisme i la renovació literària de la poesia valenciana, en els quals donà suport al sector més populista i reticent a determinats canvis.

En *El Camí*, feu una tasca de divulgació, reivindicació i redreçament ortogràfic, sense deixar el seu constant activisme per a la creació d'espais en català. Va escriure molts i diversos articles, amb doble signatura: la pròpia de F. Caballero i Muñoz, a les seccions de «Moviment Valencianista», «Nacionalisme», «Opinions» i «Lletres», amb una visió més objectiva; i amb el pseudònim de «Daniel Tossal», en aquells escrits més subjectius potser, on era més evident el seu compromís valencianista. Però, ja des del número 3 del setmanari i fins al últim (núm. 133), tractà també altres temes de contingut divers, com ara els de les seccions «Cinema-Teatre», «Parlem bé!» i «Per la nostra llengua».

Tanmateix, aquest exaltat valencianisme de Francesc Caballero/Daniel Tossal es va esfumar després de la Guerra Civil, tant que durant la postguerra escrigué algun poema d'exaltació franquista i publicà poesia de temàtica fallera. Ben aviat anà desapareixent del panorama literari⁴⁵⁷, dedicant-se a la seua professió de Corredor de Comerç. El seu últim detall de "valenciania" fou en 1965, quan va adherir-se a la *Comissió per la reincorporació del valencià a l'Església*⁴⁵⁸.

Passem, doncs, a referir la trajectòria periodística de Francesc Caballero i Muñoz, un dels més prolífics articulistes de *El Camí*, amb un total de vuitanta-tres exposicions. Amb independència del seu involucionisme després de 1939, la seua producció periodística en *El Camí* és la d'un home implicat en el redreçament lingüístic, el respecte a les *Normes de Castelló* i l'impuls constant al procés cap a l'Estatut Valencià.

3.6. ANTONI IGUAL I ÚBEDA

Historiador de formació, Antoni Igual i Úbeda (València, 1907 - Alzira, 1983) fou membre d'Acció Cultural Valenciana i col·laborador del seu butlletí *Cultura Valenciana*⁴⁵⁹. Doctor en Ciències Històriques, es formà com a historiador en Història de l'Art essent deixeble del marquès de Lozoya⁴⁶⁰ i després ajudant de càtedra.

⁴⁵⁷ DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana*, pàg. 181.

⁴⁵⁸ COLOMER FERRÀNDIZ, Agustí: *Enric Valor. El valor de les paraules...*, op. cit., pàg. 301.

⁴⁵⁹ IGUAL ÚBEDA, Antoni, en *Cultura Valenciana*. Any V (1930) Quadern II «Un artiste i una obra», pàg. 91-96. Ens fa l'aproximació històrica de l'edifici renaixentista del convent de Sant Domènec de València. L'artista escultor és Gens (mallorquí) i l'obra el Santíssim Crist del Privilegi (1586). Per tant, Igual Úbeda ens deixa una investigació ben acurada, això sí curta, però treballada, també ens adonem en aquest referent històric la seua predisposició al joc de paraules i al sarcasme, la qual cosa serà el seu estil anys després en el setmanari *El Camí*.

⁴⁶⁰ IGUAL ÚBEDA, Antoni: «La muerte de un gran valenciano de corazón El Marqués de Lozoya», pàg. 12-13, en *Valencia Atracción*, Núm. 520, Mayo 1978. En aquest article el

Col·laborà també en *El Camí*, fent-se càrrec de la secció «Ars Longa»⁴⁶¹, amb el pseudònim de «Càndid», on destacava per la seua fina ironia i desimboltura. Al seus articles se significà tothora per la seua defensa i divulgació del patrimoni valencià⁴⁶². En l'àmbit acadèmic, com hem comentat, impartí classes en la Universitat de València (1932-1935)⁴⁶³. Entre altres obres, conreà l'assaig cultural i l'històric, escrivint per a la revista *Sicània* (1958-1959)⁴⁶⁴, i publicant opuscles com *Història de Lo Rat Penat* (1959) i *València i els valencians* (1967). La seua etapa en *Sicània* (publicació patrocinada per Nicolau P. Gómez Serrano), ens recorda Pérez i Moragón, “conté un nucli de textos identificats amb la reivindicació valencianista”

Fou membre de número del *Centre de Cultura Valenciana* (1960), acadèmic de la *Reial Acadèmia de la Història* i de la *Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles* (València), a més de membre de la *Institució Alfons el Magnànim* (València). Els seu escrits són molt nombrosos. Així, publicà articles per a les revistes *Arxiu d'Art Valencià* i *València Atracció*, encara que el més destacat de la seua producció histogràfica són les aportacions a la història de l'art valencià: *Leonardo Julio Capuz. Escultor valencià del segle XVIII* (1953), *Iconografia d'Alfons el Magnànim* (1955), *Historiografia de l'Art valencià* (1956), *El Gremio de Plateros. Ensayo sobre una historia de la platería valenciana* (1968), *José Esteve Bonet. Imaginero valenciano del siglo XVIII* (1971).

professor Igual Úbeda, ens fa una aproximació de Juan de Contreras y López de Ayala (Marqués de Lozoya), amb el qual va compartir experiències acadèmiques i personals al llarg de cinquanta anys de vicissituds, des de ser deixeble universitari, com també fou el professor que dirigí la seua Tesi d'Història d'Art a Madrid. Passats els anys els seus punts de vista s'allunyaren, però acabat el conflicte bèl·lic, es retrobaren a València. Tots dos es trobaven en posicions divergents políticament encara, però tot i així, va rebre l'ajut del seu director de Tesi. Antoni Igual persona agraïda va reconèixer l'aval, que li professarà aleshores, respecte i admiració, com veiem en l'article de *València Atracció*. Juan de Contreras fou Director General de Belles Arts. Doncs aprofitant la conjuntura política del règim franquista amb l'Alemanya nazi, una vegada ocupada França (1940), va aconseguir el recobriment de la Dama d'Elx, però aquesta obra d'art ibèric valencià va anar-hi a parar a Madrid. Així i tot, Antoni Igual ja no fou aquell que protagonitzava amb la ironia, suspicàcia, desimboltura i l'atreviment en els articles d'Ars Longa en *El Camí*, on signava com Càndid, ara ja gens a veure amb aquell vigorós nacionalista valencià. Cal recordar que en *El Camí*, núm. 12, pàg. 6. 21/05/32, la columna d'Antoni Igual, «Ars Longa» fou un referent escaritat per a “Historia del Arte Hispánico por el Marqués de Lozoya”, com un petit homenatge pel seu mestratge.

⁴⁶¹«Ars Longa» fou una Secció apareguda en la segona plana en el primer número i, posteriorment, en la sisena plana. Fins al número 54 del 18 de març del 1933 va anar signat per Càndid. Aquesta secció constituïa una eloqüent crítica literària, artística i cultural, tant d'ací com de quasi tot arreu. Era una secció en la qual l'autor sempre feia un recull, fent-se servir la metàfora en un sentit figurat, la metonímia, l'anècdota, per a determinar el consell exemplaritzant per cada esdeveniment cultural, Així mateix, es feia ressò de la importància del patrimoni valencià i del protagonisme cultural de la ciutat de València. També feia de denúncia per l'espoli patrimonial, per exemple, amb la notificació de la pèrdua del Convent de Monges de Jerusalem.

⁴⁶²*El Camí*, núm. 24, pàg. 3, 13/08/32. «El nostre patrimoni artístic», A. Igual i Ubeda.

⁴⁶³VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, op. cit. Nota 209, pàg. 160.

⁴⁶⁴PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Sicània* (1958-1959). Edició facsímil. Universitat de València, València, 2002 «Introducció», pàg.5-13, pàg. 8.

Guanyà els premis «València de Literatura», «Cerdà Reig de Lletres» i «Joan Senent de Novel·la». És autor també de la novel·la *Juan Lorenzo* (1950)⁴⁶⁵. Així mateix, publicà la conferència *La llengua materna* (1957) i les biografies de *Juan Luís Vives* (1949) i *San Vicente Ferrer* (1953), entre d'altres⁴⁶⁶.

La seua passió per la història és la passió per la vida. Antoni Igual i Úbeda, en l'article *Vell i Nou* (que signa amb el pseudònim de «Càndid») se'ns defineix d'aquesta manera:

“Perdó, perdó, caríssim lector, si altra vegada, amb prou i massa anys d'interferència, torna a escriure d'art aquell vianant del vell camí. Cert que tot és camí, que tot és dreuera, però els anys passen, han anat passant; moltes il·lusions marcides, que ens omplien d'enyorança el cor, quedaren a la vora, com fredes despulles. Més altres, no; altres, són i seran amb nosaltres mentres tingam alè. Podrem ser vells, però podem, a l'ensem, sentir-nos joves. Podem viure i haver vixcut al bell mig de la prosa de la vida, i seguir posant lo millor del nostre pensament al més alt nivell que es puga imaginar, més enllà dels núvols, més enllà del sol, a les regions etèries on tot és pur i diàfan. Heus ací perquè seguim vivim i escrivint, perquè no hem perdut la puritat de les idees, la candidesa de l'opinió, concretament de l'opinió a prop de les belles arts...”⁴⁶⁷

Respecte a la seua trajectòria política, l'investigador Santi Vallés, en una entrevista a Josep Lluís Bausset (un altre prohòmic del valencianisme), ens reproduïx aquestes paraules: “L'amic nacionalista d'abans de la guerra (...) entre altres coses, em va comentar que ho havia passat molt malament i que havia estat uns anys empresonat. (...) Compartíem les mateixes experiències del nacionalisme de pre-guerra i l'amistat de Josep Cano Marqués, un altre nacionalista destacat de l'*Agrupació Valencianista Republicana* (AVR). Cano era també, com Antoni Igual Úbeda, una persona que em mereïa admiració, ja que també tenia una intel·ligència superior”⁴⁶⁸.

També, el mateix professor Santi Vallés ens proporciona un valuós testimoni arran de les seues recerques, com aquesta referència: “la lluita contra la dictadura (Primo de Rivera, 1923-1929) va permetre aplegar, al voltant d'un mateix projecte, a persones de sensibilitats polítiques tan diverses.(...) El cas de Vicent Genovés Amorós⁴⁶⁹, que com Joan Beneyto Pérez també manifestà la seua adhesió a posicions de dreta, i el d'Antoni Igual Úbeda, que es decantà obertament cap a posicions d'esquerra i nacionalistes com *Nova Germania*, són altres dos exemples paradigmàtics de les

⁴⁶⁵ DD. AA.: *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. Vol. 8, pàg. 204 i 205.

⁴⁶⁶ DD.AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana*., op. cit., pàg. 500.

⁴⁶⁷ *Sicània*. Núm. 17, novembre de 1959. “Vell i Nou”, per Càndid, pàg. 6.

⁴⁶⁸ VALLÉS CASANOVES, Santi: *Josep-Lluís Bausset. Converses...*, op. cit., pàg. 152-153.

⁴⁶⁹ IBÁÑEZ TARÍN, Margarita: *Profesores franquistas...*, op. cit. «Capítulo III. Profesores franquistas, antifranquistas y en la zona gris, III. Profesores católicos, nacionalistas, reaccionarios y fascistas transitando el mismo espacio político», pàg. 80-115, pàg. 81-82 | CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista (1939-1951)...*, op. cit., pàg. 113.

diverses maneres d'entendre el valencianisme que hi havia dins d'AV, és a dir, *Acció Valenciana*⁴⁷⁰. Després d'aquests testimonis, ens adonem d'un canvi significatiu d'Antoni Igual: passà d'escoriar-se cap al nacionalisme d'esquerres (contactà amb el ja marxista Emili Gómez i Nadal, qui el va dissuadir de crear "un PSUC valencià")⁴⁷¹ a l'altre vessant oposat⁴⁷².

Centrant-nos ja en la seua etapa col·laboradora amb el setmanari *El Camí*, les aportacions d'Antoni Igual i Úbeda foren moltes i personalíssimes. Els seus articles, presents en diverses seccions (ja esmentades) apareixien signats pel seu nom (A. Igual) per les sigles «A.I. i U.», o per l'àlies de «Càndid» per a la secció «Ars Longa», sumant un total de seixanta-dues aportacions (48 de la secció «Ars Longa» i 14 en la resta de seccions). Ens referirem només a aquells articles de caire netament valencianista, per la qual cosa obviarem els de la secció «Ars Longa», que (just és dir-ho) va contribuir a despertar en els lectors l'interés per la història de l'art i el patrimoni valencià.

3.7. NICOLAU PRIMITIU GÓMEZ SERRANO

És el torn ara d'un dels cooperadors més destacats del setmanari: Nicolau Primitiu Gómez Serrano (Sueca, 1877-València, 1971). Arquetip d'erudit i mecenes, el recordem (entre altres fites que anirem desvetllant) com a president de *Lo Rat-Penat* (1932-1936) i degà del *Centre de Cultura Valenciana*. Fundà i dirigí l'editorial i la revista *Sicània*. Aplegà una valuosa biblioteca, avui instal·lada, per donació, a la *Casa de Cultura de València* (traslladada a Sant Miquel dels Reis). Fou president del Consell directiu de la revista *Proa* (1935-1936) i autor de diversos llibres i fullets⁴⁷³. Era fill d'un empresari que havia fundat una empresa de construcció de maquinària agrícola, un negoci que ell mateix impulsà de manera determinant, amb molt d'esforç i amb la seua capacitat d'adaptar els productes que construïen a les necessitats del mercat.

Durant la II República, estigué molt involucrat en els estaments culturals valencianistes: presidència de l'entitat *Acció Cultural Valenciana* (1930-31),

⁴⁷⁰ VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, *op. cit.*, pàg. 406-407 | També en VALLÉS, Santi: *Acció Valenciana...* *op. cit.* Recollim el testimoni de la col·laboració del professor Antoni Igual en *Cultura Valenciana*, on estava centrat en el món de la Història de l'Art, com ara la dedicada a recuperar la memòria de les relíquies i el tresor artístic del convent de Sant Doménech. La importància d'un tresor que Igual i Úbeda centrava principalment en el valor del Crist tallat per l'escultor del segle XVI Nicolau Giner (Igual Úbeda, 1930: 91-96). Nota 362, pàg.237.

⁴⁷¹ IGUAL ÚBEDA, Antoni en *Valencia Atracción* Núm. 520, Mayo 1978, pàg. 13.

⁴⁷² VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, *op. cit.* Nota 717, pàg. 605 | També cal afegir l'aportació de Josep Iborra, en CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarnier 1911-1981...*, *op. cit.* Nota 28, pàg. 48.

⁴⁷³ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, *op. cit.*, pàg. 124.

col·laborador de l'*Agrupació Valencianista Escolar* (1934-35)... Una cosa és clara en la tasca de Nicolau Primitiu: la imprescindible necessitat de situar els interessos de tots els valencians per damunt de la lluita partidista, és a dir, d'actuar amb un mínim de consens en les qüestions més significatives, com podien ser la defensa de l'Estatut d'Autonomia per al País Valencià o de la llengua i cultura dels valencians; en definitiva, construir un valencianisme integrador, interclassista, superador dels blocs ideològics de dreta i esquerra, almenys mentre el poble valencià no recupere plenament les seues llibertats i la seua capacitat d'autogovern.

Aqueix desig d'aglutinar els més dispars elements del valencianisme i el rebuig a la castellanització de la societat valenciana, serien defensats tant per diverses formacions polítiques sorgides al llarg de les primeres dècades del segle XX (*Joventut Valencianista, Unió Valencianista, Acció Nacionalista Valenciana...*) com per entitats suposadament apolítiques (*Centre d'Actuació Valencianista*⁴⁷⁴, *Agrupació Valencianista Republicana, Lo Rat-Penat...*). Amb motiu de la seua elecció com a president de la Comissió Patrocinadora del *Diccionari Català-Valencià-Balear* el 1951, Francesc de B. Moll deia que s'elegí Nicolau Primitiu perquè "era mirat amb respectuosa simpatia pels uns i pels altres", vistes les enormes dificultats en les quals hagué de créixer el sentiment valencianista tant en l'època republicana com en la dictadura franquista. Així fou. Nicolau Primitiu defensava un valencianisme estricte però, alhora, propugnava la unitat cultural i política en peu d'igualtat amb Catalunya i Mallorca. La seua figura és vista amb certes dosis de venerabilitat, com un "patrici valencià", és a dir, com una persona que destaca entre tots els valencians⁴⁷⁵.

Una altra qüestió, si més no ben curiosa (per no dir estrofolària), va ser la seua proposta de redefinició terminològica del idioma català i del territori catalanoparlant. Així, Nicolau Primitiu ens parla d'una "unitat etnogràfica *bacava* (baleàric –catalànic –valencià), i fins i tot d'una llengua *bacava*" o *bacavesa*, que compreguera tots els dialectes dels tres països germans⁴⁷⁶. Els termes «Bacàvia» (per a referir-se al territori) i «bacavés» (per a referir-se a l'idioma comú) ni de bon tros van prosperar. Amb tot i això, va rebre diverses distincions per la seua abnegació cultural, literària i

⁴⁷⁴CLIMENT, Josep Daniel: *El bilingüisme valencià de Nicolau Primitiu Gómez-Serrano València 1936*. Societat Bibliogràfica Jerònima Galés i Mateu editors. Xàtiva, 2003, pàg. XV | FERRER, Enric: *Literatura i Societat...*, op. cit., pàg. 39.

⁴⁷⁵GÓMEZ-SENENT, Carme i CLIMENT, Josep Daniel (coord.): *Nicolau Primitiu i La Guerra Civil 1936-1939*. Pentagraf editorial, Biblioteca Valenciana, València, 2006. «Nicolau Primitiu i la Guerra Civil», pàg. 13-32.

⁴⁷⁶CLIMENT, Josep Daniel: *El bilingüisme valencià de Nicolau Primitiu...*, op. cit., pàg. XII. També en ATIENZA, Antoni: «Nicolau Primitiu entra en el Valencianisme», pàg. 21-26. DD. AA.: *Nicolau Primitiu i València. Treballar, persistir, esperar...*L'Oronella, València 2003, pàg. 21

empresarial; per exemple, en 1963 l'Ajuntament de Sueca li dedicà un carrer, i en 1967 l'Ajuntament de València el nomenà «Fill Adoptiu»^{477/478}.

La participació de Nicolau Primitiu Gómez Serrano en *El Camí* fou tan nombrosa com fructífera. Començà a col·laborar amb el setmanari valencianista arran d'un viatge que feu a Portugal, segurament per raons d'ampliar el mercat de la seua empresa de maquinària agrícola IMAD, no deixant d'observar els costums i la llengua galaico-portuguesa del país veí. Fos amb el seu nom original, fos amb el de Nicolau de Sueca, ens deixà importants aportacions, de les quals rescatarem (per al nostre treball) sols aquells articles referits al valencianisme, cultural i polític, amb desset escrits.

3.8. ADOLF PIZCUETA I ALFONSO

En el grup capdavanter d'assidus col·laboradors del rotatiu valencianista ocupa un lloc destacat Adolf Pizcueta i Alfonso (Xella, 1901 – València, 1989). Conegut com a periodista, polític i promotor cultural, l'activisme de Pizcueta fou molt precoç: entre el 17 i els 22 anys es mou en cercles valencianistes. Així, ingressà el 1918 a la *Juventut Valencianista*, de la qual seria president en 1921 (etapa en què animà els *Dimarts d'Amical Conversa*). Entrà a *La Correspondencia de Valencia* (1918), quan inspirava aquest diari la *Unió Valencianista*, i des d'aleshores entaulà amistat amb Ignasi Villalonga i Joaquim Reig, malgrat llurs diferències polítiques, per les quals abandonà el periòdic (1923), disconforme amb el seu tarannà dretà. Amic també de Vicent Tomàs i Martí, participà en la *Lliga de Solitaris Nacionalistes*⁴⁷⁹ i escrigué per a *El Crit de la Muntanya* (1922)⁴⁸⁰. En representació de la secció valenciana de *Nostra Parla*, assistí a la *Diada de la Llengua* (Barcelona, 1923). Impulsà amb Tomàs i Martí la reaparició de *Pàtria Nova* (1923).

Ben aviat, el nom d'Adolf Pizcueta esdevé un referent valencianista. En 1927 és nomenat director de *Taula de Lletres Valencianes*, creant l'editorial *L'Estel* (1928-1933). S'erigeix en membre fundador de l'*Agrupació Valencianista Republicana* (1930), dirigint el seu òrgan *Avant* (1930). Paral·lelament, col·labora a *El Pueblo* (1930) i *Ideal* (1933), alhora que feia de corresponsal del madrileny *El Sol*. Contribuí a fomentar les activitats de la galeria Sala Blava (1929) i la col·lecció *Nostra Novel·la* (1930). Quant Joaquim Reig i Ignasi Villalonga creen *El Camí* (1932-1934), ell es converteix en el màxim responsable de continguts⁴⁸¹. En el setmanari valencià signaria de vegades

⁴⁷⁷DD. AA.: *Nicolau Primitiu i València...*, op. cit., pàg. 97.

⁴⁷⁸DD.AA.: *Nicolau Primitiu i València...*, op. cit., pàg. 206.

⁴⁷⁹Vegeu les pàg. 87-89, de Vicent Franch i Ferrer: *El Nacionalisme...*, op. cit.

⁴⁸⁰FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme...*, op. cit., pàg. 25.

⁴⁸¹PITARCH, Vicent: *Carles Salvador (1893-1955)...*, op. cit. «Carles Salvador, pioner de la normativització valenciana», pàg. 277-308, pàg. 286 i 287.

amb el pseudònim de «Pere Cardona» i «P. C.». Juntament amb Gaetà Huguet i Segarra i Lluís Revest i Corzo, promogué l'acord de les *Normes de Castelló* (1932), que estableixen la unificació ortogràfica del català per al País Valencià, i aconseguí que foren signades per catorze organitzacions i cinquanta-dues personalitats. Intervingué en la *II Setmana Cultural Valenciana* (1933).

Fou un dels principals redactors de *La República de les Lletres* (1934). Secretari general de *Proa, Consell de cultura i relacions valencianes* (1935), dirigí el seu òrgan, *Timó*. Ja en plena Guerra Civil, integrà la delegació valenciana al *II Congrés Internacional d'Escriptors en Defensa de la Cultura* (1937). Acabat el conflicte bèl·lic, fou acusat de maçó i perseguit (1943-1950). Això no impedí que aconseguís recaptar per a *Lo Rat-Penat* l'ajut econòmic indispensable per al funcionament dels Cursos de Llengua de Carles Salvador (1950). El seu esperit inquiet l'impulsà a reprendre l'editorial *L'Estel* (1962) i a presidir la *Fundació Huguet* (1962) i la *Societat Bibliogràfica Valenciana* (1969). Se li distingí amb la «Creu Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya» (1987). Deixà inèdits uns apunts autobiogràfics, publicats pòstumament: *Memòries fragmentàries* (1990)⁴⁸². Amb la seua constant activitat busca la renovació literària, la recuperació d'autors clàssics (Ausiàs Marc i Sant Vicent Ferrer) i la normativització lingüística. No és d'estranyar, doncs, que en 1978 ocupara la vicepresidència d'*Acció Cultural del País Valencià*⁴⁸³.

Vista la biografia d'Adolf Pizcueta a grans trets, ens queda només centrar-nos en la seua participació com a redactor i articulista a *El Camí*. Reig, Villalonga i Pizcueta conformen l'*anima mater* de la revista valencianista, però dels tres Pizcueta fou el més ferm defensor de l'ideari nacionalista que traslluïa la seua línia editorial. Al llarg de la publicació del setmanari, l'aportació d'Adolf Pizcueta va ser de trenta-set temes de reivindicació valencianista.

3.9. ALFRED BAESCHLIN

Dins d'aquest estol de significació valencianista inclourem a un valencià d'adopció: l'helvètic Alfred Baeschlin (Alfred Hermann Bäeschlin Oettinger. Schaffhausen, Cantó de Schaffhausen, Suïssa, 1883 – 1964). Arquitecte, pintor i poeta,

El camp d'estudi preferent de Baeschlin fou la casa popular, tasca que va desenvolupar al voltant de la casa rural en articles que prompte enviaria a revistes espanyoles, i va exposar els seus dibuixos en diverses ciutats franceses i espanyoles.

⁴⁸²CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament valencianista...*, op. cit., pàg. XXXIV.

⁴⁸³DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana...*, op. cit., pàg. 773.

Durant la seua estada a Bilbao i Biarritz, va estudiar la llengua basca i l'estil arquitectònic dels caserius. Se li atribueix la construcció del palau d'Ajuria Enea.

Decideix instal·lar-se a València l'any 1930, on va aprendre valencià amb Carles Salvador. Poc després comença a col·laborar amb el setmanari *El Camí*, publicant nombrosos estudis d'arquitectura popular valenciana. Baeschlin es relacionà amb els artistes i intel·lectuals agrupats al voltant de la galeria Sala Blava o de revistes com ara *Taula de Lletres Valencianes*. Alguns dels millors amics que va trobar a València es mouen en aquests ambients, com per exemple Adolf Pizcueta o el pintor Josep Balaguer.

La presència de la galeria d'art (la Sala Blava), exercí un paper aglutinador de gran importància. El 1929 un grup d'artistes es reuniren al voltant de Ferran Gascó Sirera⁴⁸⁴ i posaren en marxa una galeria d'art que batejaren amb el nom de "Sala Blava", la qual serví d'embrió més tard per a la constitució d'*Acció d'Art*, vigent des del 1933 al 1936⁴⁸⁵. Fou aquesta un punt de referència pels artistes plàstics renovadors, en el qual poder mostrar al públic les últimes tendències de l'art.

Col·laborà habitualment en publicacions catalanes, basques i gallegues, publicant una bona col·lecció d'assajos i articles divulgatius sobre la seua especialitat d'investigador de les construccions populars espanyoles. En les nostres terres es mostrà vivament interessat per l'arquitectura popular de la comarca de la Marina, com ara els riu-raus. La seua obra acabà esdevenint un veritable tractat d'arquitectura, antropologia i sociologia sobre el País Valencià. Arran d'involucrar-se culturalment, tractà de mostrar part dels seus coneixements a la societat i fomentà l'interés per l'art, les excursions i els entorns rurals⁴⁸⁶. Treballà com a traductor de llibres tècnics per a l'editorial *Labor* i com a arquitecte en el Ministeri de Propaganda a Barcelona. En acabar la guerra, reprèn diversos projectes, com ara una casa prop de Barcelona, una casa-estudi per al seu amic Julián San Valero. Després, va tornar a la seua Suïssa natal⁴⁸⁷.

⁴⁸⁴AGRAMUNT LACRUZ, F.: *Diccionario de Artistas Valencianos del Siglo XX* Tomo III. Albatros València, 1999, pàg. 1.557 i següents.

⁴⁸⁵*Ibidem...*, *op. cit.*, pàg. 1.556.

⁴⁸⁶GARCIA-ESPARZA, Juan A.: *El descubrimiento cultural de la arquitectura popular en España. Alfredo Baeschlin (1883-1964) y el influjo centroeuropeo*. Tesis doctoral, València, 2011. "Alfredo Baeschlin y la arquitectura popular vanguardista, Ibiza 1933-1934". *Ars Longa* València, Núm. 20 (2011), pàg. 195-205.

⁴⁸⁷AGRAMUNT LACRUZ, Francisco: *Arte y represión en la Guerra Civil Española*. Generalitat Valenciana. Junta de Castilla y León. València, 2005, pàg. 234.

3.10. JOAQUIM REIG I RODRÍGUEZ

És ara el torn del principal ideòleg en la gènesi de *El Camí*: Joaquim Reig i Rodríguez (València, 1896 – Madrid, 1989), advocat, polític i financer. De família benestant⁴⁸⁸, Reig era el fill major de quatre germans. Son pare era l'advocat Miquel Reig i Flores (Procurador dels Tribunals), natural de València, i la seua mare Carme Rodríguez i Nin, natural de Barcelona. Estudià Dret a les universitats de València i Barcelona i es doctorà a Madrid⁴⁸⁹, on compartí estudis i amistat amb Ignasi Villalonga, una relació personal i professional ja de per vida⁴⁹⁰.

Amb a penes 22 anys, s'incorporà a l'equip directiu de *La Correspondencia de Valencia* (1918-1924), on insuflà la seua línia ideològica, com a membre d'*Unió Valencianista* (1918). Donà suport a empreses culturals, com ara l'editorial *L'Estel* (1928). Junt al seu amic Villalonga participà en la fundació del *Centre d'Estudis Econòmics Valencians* (1929). Tanmateix, acabada la dictadura de Primo de Rivera (1923-1929), tot i l'estreta amistat que l'unia a Ignasi Villalonga, es negà a secundar-lo quan passà a la *Derecha Regional Valenciana* (1933), i romangué com a president i home fort a *Unió Valencianista*, formació a la que representà a l'Ajuntament de València (1931-1933) i a la Comissió Pro-Estatut (1931). La seua més important aventura periodística fou la fundació del setmanari *El Camí* (1932-1934), amb el concurs d'Adolf Pizcueta com a redactor en cap i el suport econòmic de l'amic Villalonga. Elegit pel *Centre de Cultura Valenciana* (1932), formulà al discurs d'ingrés la tesi del "*Valencianisme totalitari*", és a dir integral, totalitzador, que devia molt al pensament de Prat de la Riba. Com a president de *Centre d'Actuació Valencianista* (1933-1934), hi afavorí la creació d'un nou partit, *Acció Valencianista Republicana* (1933), que no arribà a quallar, per la qual cosa es presentà per la *Lliga* de Francesc Cambó a les eleccions de 1933, obtenint l'acta de diputat a Corts per Barcelona (1933-1936). Revifà i presidí *Unió Valencianista* (1936).

⁴⁸⁸Atenent a la seua Partida de naixement, Joaquim Miquel Joan Maria dels Dolors Reig i Rodríguez, era fill i nét per línia paterna de valencians, advocats de Cocentaina (Alacant). Era fill de Miquel Reig i Flores, de València i de Carme Rodríguez i Nin, de Barcelona; nét per línia paterna de Hernand Reig i García, advocat de Cocentaina, vidu de Joaquima Flores i Mompó, natural de València; i per línia materna, de Vicent Rodríguez Monreal (difunt), natural d'una de les poblacions de l'illa de Cuba, del qual el nom s'ignora, i d'Anna Nin i Tudó, de Barcelona. Registre Civil de València. Núm. 1.244. Tomo 173-4, pàg.46 (Vicent Català Bover).

⁴⁸⁹PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.) *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. UJI, Castelló de la Plana, 2013, pàg. 168-169.

⁴⁹⁰<https://Memòria.valencianista.cat>. La Hiperenciclopèdia del valencianisme. Fundació Josep Irla.

Després de la guerra civil, s'aveïnà temporalment a Madrid (1940), dedicat a negocis de construcció i de banca; i, encara que allunyat de la política, continuà interessat pel valencianisme cultural, que sovint ajudà pecuniàriament a través de Pizcueta. Presidí el Banc de València (1964) i fou també vicepresident del Banc Central. Publicà en castellà *Personalidad de Erasmo, Tomás Moro y J. L. Vives* (1949) i *Economía planificada y economía de la libertad* (1950)⁴⁹¹.

En les aventures polítiques de Joaquim Reig, prèvies a l'esclat de la Guerra Civil, sempre prevalgué un principi de transversalitat amb un únic denominador comú: el valencianisme⁴⁹². Cert és que durant la postguerra, en el seu esdevenir diari, el món de les finances ocupà un lloc preeminent⁴⁹³. Però això no llevà/impedí que, com també ho feu Villalonga, aportara el seu suport econòmic als moviments culturals valencianistes, com ara els Cursos Carles Salvador de *Lo Rat-Penat* dels anys quaranta, i sufragara les tasques del *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) dels anys cinquanta o les despeses dels *Aplecs* dels anys seixanta⁴⁹⁴.

Joaquim Reig i Rodríguez, des de sempre, va ser el gran pròcer de *El Camí*. La seua implicació periodística amb el moviment valencianista fou inqüestionable⁴⁹⁵, i sempre des d'un tarannà integrador. Però la seua visió anava més enllà de les nostres terres, i així també va analitzar els canvis produïts en Europa en un període de convulsions socials. També és veritat que el seu pensament no fou el mateix quan s'inicià setmanari valencianista, que després al cap de trenta mesos d'emissió, ja que molts dels propòsits i anhels es van diluir en funció dels avatars polítics (canvis de govern, radicalitzacions dels partits, persecucions, represàlies...). En qualsevol cas, Joaquim Reig va plasmar les seues inquietuds tant des de la política com de l'economia valenciana, amb vint-i-vuit articles amb el seu nom i cognom; però també cal afegir-ne dotze articles més amb les seues inicials «J.R.», en la secció «Palpitacions dels temps», secció de la seua exclusivitat. Al capdavall, una suma de quaranta col·laboracions.

⁴⁹¹ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista...*, op. cit., pàg. XXXIV i XXXV.

⁴⁹² FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme...*, op. cit., pàg. 63.

⁴⁹³ PANIAGUA, Javier i PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario Biográfico de políticos valencianos 1810-2006*. Institució Alfons el Magnànim, UNED Alzira-València, 2005, pàg. 490.

⁴⁹⁴ ARCHILÉS CARDONA, Ferran: *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2012. "Ignasi Villalonga, figura clau del valencianisme de preguerra i col·laborador (patrocinador) d'algunes empreses culturals posteriors", pàg. 58.

⁴⁹⁵ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme...*, op. cit., "L'originalitat de l'actuació política de Joaquim Reig raurà, més que no pas en els supòsits ideològics, en la seua adaptació a les noves realitats del règim republicà. Tenint-les sempre presents, projectarà el seu bagatge doctrinal (...), sobre un grup jove, sense ascendent i sense història com ara el CAV. L'aspiració d'assentar les bases reals de la seua teoria sobre el «valencianisme totalitari» va trobar en el setmanari *El Camí* un decidit i entusiasta portaveu", pàg. 219.

3.11. ENRIC NAVARRO I BORRÀS

Un altre testimoni valuós per al desenvolupament valencianista i del setmanari mateix, fou Enric Navarro i Borràs (València, 1891-1943)⁴⁹⁶. Dirigí la primera etapa de la revista *Taula de Lletres Valencianes* (els dotze primers números, entre octubre del 1927 i setembre del 1928), fou col·laborador de *El Camí* (1932-1934), i també de *La República de les Lletres* (1934-1936). Vinculat al republicanisme, fou president del *Partit Valencianista Republicà* (1933)⁴⁹⁷.

Des de ben aviat (1914) i fins a 1935, Navarro i Borràs va plasmar la seua vocació literària escrivint obres teatrals i dos llibres de poemes (*El caminant enamorat* i *El vol en arc*)⁴⁹⁸. Juntament amb altres poetes valencians, Navarro i Borràs perseguí un triple objectiu: donar una alternativa cultural homologable al d'una societat moderna, aconseguir el redreçament cultural mitjançant una actitud sovint provocativa, i dignificar l'ús de la llengua⁴⁹⁹. Efectivament, Sanchis Guarner esmentava pròpiament com a avantguardistes a E. Navarro Borràs, Carles Salvador i Francesc Almela i Vives⁵⁰⁰.

En el camp cultural, va ser gerent de *Proa*⁵⁰¹, on va fer importants aportacions lingüístiques amb la creació d'una secció en defensa de les Normes Ortogràfiques⁵⁰².

⁴⁹⁶ LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal: *Teodor Llorente, cent anys després*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. «Symphosia Philologica», 23, Alacant, 2012. Edició a cura de Rafael Roca, «La conferència "Llorente i els infants" de Carles Salvador (1948). Estudi i transcripció», pàg. 153-208, pàg.167.

⁴⁹⁷ *El Camí*, núm. 46, pàg. 5, 21/01/33. "Partit Valencianista Republicà. En l'Agrupació Valencianista Republicana es celebrà el dimarts passat la elecció dels membres que ocuparan les vacants produïdes al Comité Polític del partit. Dit Comité queda compostat pels senyors Enric Navarro-Borràs, president; Francesc Bosch Morata, secretari; Manuel Pérez Calatayud, Paulí Cubells i Antoni Ferrer, vocals".

⁴⁹⁸ DD. AA.: *Antologia dels poetes valencians...*, op. cit., pàg. 75 | SIMBOR ROIG, Vicent, en *Teodor Llorente, cent anys...*, op. cit. «La barraca» "llorentina: la creació d'un tòpic literari contemporani", pàg. 91-122, pàg. 111-112 | CASANOVA HERRERO, Emili: «La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 37-52, en *Ciència i Cultura en la Guerra. L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València 2014. "L'IEV és la plasmació d'una necessitat sentida: la creació d'un "organisme orientador de l'actual redreçament valencianista", d'un "Consell Superior Valencianista", com demanava Enric Navarro Borràs, des de *El Camí*, núm. 21, pàg. 6, 21/03/32, en "Foment de la Parla Valenciana; d'un institut d'estudis valencians", pàg. 40. (...) Altres obres literàries, com: a) *L'Antologia general de la literatura renaixentista valenciana*, d'Enric Navarro Borràs, que sembla que estava totalment acabada per a portar a la impremta...", pàg. 45.

⁴⁹⁹ DD. AA.: Estudi introductor i selecció de Ferran Carbó, en *Quinze poetes valencians del segle XX*. Edicions Brosquil. València, 2005, pàg. 15 | SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit. "Navarro i Borràs reafirmà que la base fonamental del ressorgir teatral ha de ser l'educació nacionalista del poble valencià i la introducció del valencià a l'escola", pàg. 71.

⁵⁰⁰ SIMBOR, Vicent: «Un avantguardisme poètic valencià?», pàg. 275-297, en DD. AA.: *Miscel·lània Sanchis Guarner*. Volum III. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1992, pàg. 285-286.

⁵⁰¹ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., pàg. 127.

Destacà, així mateix, per la seua tasca d'investigació de literatura medieval⁵⁰³. Entre els seus mèrits, cal assenyalar també el de ser l'animador i promotor de la *Conjunció Pro-Estatut* en 1932 amb les restants formacions valencianes⁵⁰⁴, a la que no s'afegiren ni el PURA blasquista ni la *Dreta Regional Valencianista* de Villalonga⁵⁰⁵.

Com hem dit de bestreta, Enric Navarro i Borràs, cal afegir-lo a l'anomenada «Generació de 1930»⁵⁰⁶, formada bàsicament per Carles Salvador, Maximilià Thous Llorenç, Francesc Almela i Vives, Bernat Artola Tomàs⁵⁰⁷ i ell mateix, és a dir, la generació posterior dels poetes modernistes i noucentistes⁵⁰⁸. Segons Joan Fuster, en la seua poesia “Enric Navarro i Borràs lloa i exalça la creixença ciutadana de València, la brillantor dels carrers frívols, l'embriaguesa de la velocitat”.

Com a col·laborador de *El Camí*, Enric Navarro Borràs deixà la seua empremta signant articles amb els noms de «Navarro», «E. N.» o «E.N. B.», amb un total de quaranta-dues aportacions. Hem volgut posar l'èmfasi en els articles de divulgació, investigació i defensa del valencià, com un dels principals artífexs per la unitat lingüística⁵⁰⁹.

3.12. EDUARD RANCH I FUSTER

Un altre capdavanter del valencianisme i de la crítica musical fou el musicòleg i periodista Eduard Ranch i Fuster (València, 1897-1967). Eduard, als 14 anys (1911), començà els estudis en el Conservatori de Música de València. La veritable il·lusió de Ranch per estudiar la carrera musical, com a concertista, però malauradament no pogué complir el desig, només acabada la carrera, per tindre un problema circulatori que l'afectà a la visió i li produïa intenses migranyes. Aquestes molèsties ens són

⁵⁰² RUÍZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación...*, op. cit., pàg. 198.

⁵⁰³ *El Camí*, núm. 24, pàg. 5, 13/08/32. «Entreteniments literaris» E. Navarro i Borràs.

⁵⁰⁴ BERAMENDI Justo G. i MÁIZ, Ramón (comps.): *Los nacionalismos en la España de la II República*. Siglo XXI, Madrid, 1991, pàg. 205 i 206.

⁵⁰⁵ FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit. “En 1930 es fundava la Dreta Regional valenciana (DRV), partit que agrupava les dretes, certs grups catòlics i elements d'origen carlí i tradicionalista. La DRV, amb la incorporació d'Ignasi Villalonga –l'home essencial de la Unió (Unió Valencianista)– connectaria amb el sector dretà del valencianisme”, pàg. 37.

⁵⁰⁶ LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal: *Teodor Llorente, cent anys...*, op. cit., pàg. 155.

⁵⁰⁷ DD. AA.: Estudi introductor i selecció de Ferran Carbó. *Quinze...*, op. cit., “Bernat Artola Tomàs (Castelló de la Plana, 1904- Madrid, 1958), pàg. 30 | PÉREZ I MORAGÓN, Francesc : «Ciència i cultura en la guerra: l'Institut d'Estudis Valencians (1937-1938)», pàg. 11-15, en *Ciència i Cultura...*, op. cit., pàg.13

⁵⁰⁸ CARBÓ, Ferran: «Estudi introductor i selecció»: pàg. 241 i 260, en DD. AA.: *Quinze poemes...*, op. cit., pàg. 259.

⁵⁰⁹ CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló...*, op. cit., “Enric Navarro Borràs, que serà un dels més actius defensors de la llengua dels valencians i la seua normalització en aquesta etapa (juny de 1932), publicà diversos articles en què es referia a la creació d'una societat que s'ocupés de la protecció i difusió de la llengua, i, òbviament, un dels temes als quals s'haurà de referir serà el de la codificació ortogràfica”, pàg. 172.

conegudes per la carta núm. 40 del *Epistolario Pio Baroja-Eduard Ranch*⁵¹⁰. Així i tot, arribà a ser un bon pianista, encara que hagués de renunciar al seu ideal artístic de donar concerts⁵¹¹. Com a escriptor literari i crític musical, mai no va ocultar la seua admiració pels “prohoms del 98”: Unamuno, Baroja i Azorín. En proclamar-se la Segona República, el professor Ranch s'hi va identificar plenament, seguint de prop tots els esdeveniments polítics i culturals.

Al llarg de la seua trajectòria professional deixà proves concretes de la seua espenta i capacitat d'investigació musicològica: va col·laborar en la creació de l'Orquestra Municipal; reivindicà la personalitat del gran músic del barroc Juan Bta. Cabanilles⁵¹²; fou el primer que parlà del compositor valencià Vicent Martín i Soler; donà a conèixer per primera vegada la trajectòria del ballarí Francesc Miralles, amb una biografia tan intensa com la d'altre ballarí, Vicente Escudero⁵¹³; fou professor de música en la *Institución Libre de Enseñanza*⁵¹⁴. Quant a la seua participació en *El Camí*, Eduard Ranch escriví multitud d'articles, sobretot de crítica musical i teatral. En la secció «Teatre» signà amb el pseudònim de «Karantula» encara que hem trobat altres com «K.», «Eduard Ranch»⁵¹⁵, «R. F.» i «Wamba-Lina». Amb el seu nom complet només s'exposen cinc articles.

3.13. JOSEP JOAQUIM SANCHIS I ZABALZA

Un altre activista valencià fou Josep Joaquim Sanchis i Zabalza (València, 1891-Madrid 1960). Estudià en l'Escola d'Artesans i la carrera mercantil en l'Escola Superior de Comerç, assolint els títols de Comptador, Professor i Intendent. Com a periodista desenvolupà en *El Camí* la secció «Retalls econòmics i Financers».) Ajudà a fundar (en 1930-1931) i després a revitalitzar i dotar de gran activitat, la casa de València en

⁵¹⁰ RANCH SALES, Empar: *Biografia...*, *op. cit.*, Va arribar un temps que vaig començar a tenir trastorns oculars i forts maldecaps... Vaig pensar naturalment que seria cosa de la vista: em van veure diversos oculistes: tot en va. Vaig descansar una temporada. Quan vaig tornar al treball, van tornar les molèsties. La cosa va seguir així, i tan molesta per a mi que recorde amb que un dia per fi, em vaig donar per vençut donant un fort colp amb la tapa del piano, en tancar-ho. “Epistolario: Pio Baroja-Eduard Ranch. Recopilació d'Empar Ranch. Revisió i notes del prof. Cecilio Alonso. València. Ed. Vicent Llorens. 1998 (p. 173 i següents). Nota 2, pàg. 2.

⁵¹¹ RANCH SALES, Empar: *Biografia...*, *op. cit.* “Sempre recordaré –recorda la seua filla Empar- emocionada com m'acompanyava al piano, a primera vista, mentre jo aprenia a cantar les cançons de Falla, o les catalanes dels Lamotte o alguna aria de Mozart...” Nota 3, pàg. 2.

⁵¹² Sobre aquest gran músic del barroc valencià, Joan Baptista Cabanilles, escriví per primera vegada, i a més a més, fou el primer que ho va fer, en l'any 1933, per al periòdic *El Camí*, en els números 5 i 8 apareguts el 2 i el 23 d'abril respectivament. El treball es titulava “La Música. Opinions sobre Cabanilles”; escrit en valencià, evidentment. Nota 8, pàg. 5.

⁵¹³ RANCH SALES, Empar: *Biografia...*, *op. cit.*, pàg. 5.

⁵¹⁴ GARCÍA, Manuel: *Exiliados. La emigración cultural valenciana...* Vol. II, pàg. 317.

⁵¹⁵ RANCH SALES, Empar: *Biografia...*, *op. cit.*,

aquella capital, actuant de coordinador de la delegació a Madrid de LRP i de la Peña Teodor Llorente i professor dels cursos de valencià organitzats a la capital d'Espanya. Va deixar preparada l'edició d'un altre volum on recollia la producció literària en llengua valenciana (que no s'ha publicat) i caldria igualment recordar el seu paper en l'edició dels llibrets de la casa de València a Madrid en les falles dels anys cinquanta (...) Va rebre, a la Casa de València a Madrid, un homenatge per un nou nomenament i en 1959 (9 d'octubre)⁵¹⁶.

Fou qui més tenacitat va posar perquè tothom s'expressés amb correcció. Les lliçons de clausura que pronuncià (*El parlar apitxat, La morta viva*, etc.) eren vertaderes crides a la recuperació d'una fonètica de qualitat, a l'ús d'un llenguatge acurat i a l'imperatiu de dispensar idèntic respecte al valencià que al castellà. Moltes persones cultes, en parlar en llengua materna -deia-, s'expressen per manca d'estudi «con términos cuya equivalencia incorrecta en castellano les avergonzaría». El seu activisme pro-valencianista ha estat profusament estudiat pels professors Aznar Soler⁵¹⁷ i Santi Cortés, qui para esment en els cursos de *Lo Rat-Penat* que reprengué Sanchis Zabalza a Madrid durant els anys cinquanta⁵¹⁸. En morir, la institució ratpenatista li faria un homenatge pòstum el curs 1960-61:

“Crònica. En primer lloc, devem deixar constància que l'acte de clausura va estar dedicat en homenatge pòstum a Josep Joaquim Sanchis i Zabalza, qui tant d'entusiasme i treballs va dedicar, al llarg de la seua vida, per la difusió de la cultura valenciana i, especialment, de la llengua. A més de les innombrables activitats de caire valencianista, va fundar, seguint les directrius de Carles Salvador, els Cursos de Llengua Valenciana a Madrid, fent-se càrrec, no solament de l'organització, sinó professant les classes orals durant alguns anys. Havem de recórrer al tòpic i dir, en aquesta ocasió amb tota justícia, que la seua mort ha produït un buit entre els conreadors de la nostra cultura, i el que és el més dolorós: no hi ha cap altre que seguixca el seu exemple de plena dedicació a l'enlairament dels valors de tota mena, del Regne de València. Varen actuar en aquest homenatge, els notables literats i poetes Enric Soler Godes i Lluís Guarner, amb dissertacions de gran mèrit en exaltació de la figura de Sanchis Zabalza”⁵¹⁹.

⁵¹⁶ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, *op. cit.*, pàg. 279.

⁵¹⁷ AZNAR SOLER, Manuel: *República literaria y revolución (1920-1939)* Tomo II, Renacimiento, Iluminación, Sevilla, 2010, pàg. 450-453.

⁵¹⁸ CORTÉS, Santi: *Ensenyament i resistència cultural...*, *op. cit.*, pàg. 58 i 59. Anys més avant en *Sicània*, Núm. 6, desembre de 1958, pàg. 23. “Dades interessants aprop de l'economia valenciana. Josep J. Sanchis i Zabalza”. *Sicània*, Núm. 16, octubre de 1959, pàg. 6. “L'economia Valenciana i els titulars mercantils”, Josep J. Sanchis i Zabalza. *Sicània*. Núm. 17, novembre de 1959. “Temes Econòmics. El Pla d'Estabilització i La Regió Valentina”. Per J.J. Sanchis i Zabalza, Intendent Mercantil”, pàg. 6.

⁵¹⁹ DD. AA.: *Mossèn Alcover i el País Valencià per Francesc de B. Moll*. Publicacions dels Cursos de Llengua i Literatura Valenciana de “Lo Rat Penat”, València, 1962, pàg. 5. Devem aquesta cita gràcies a la col·laboració de l'amic Josep Tent Vercher.

Amb trenta-i-un articles, Sanchis Zabalza informava dels avatars econòmics del moment, des de Madrid, com si es tractés d'una corresponsalia. Però nosaltres rescatarem cinc articles puntuals del món cultural⁵²⁰.

3.14. JOSEP MASCARELL I GOSP

Un altre component destacat de *El Camí* fou Josep Mascarell i Gosp (Alcalà de Xivert, Baix Maestrat, 1910 - Vilallonga, la Safor, 1977). Tot un capdavanter de l'excursionisme del País Valencià⁵²¹, com a bon coneixedor de les belleses naturals del país i dotat d'una gran dignitat lingüística.

En *El Camí* publicà textos amb el pseudònim de «J. Mig»⁵²², fent-se càrrec de la crítica cinematogràfica i de temes relatius a la normalització lingüística. Les seues col·laboracions es prodigaren en diversos periòdics valencianistes de la capital (*El Poble Valencià*, *El País Valencià*, *Nostra Novel·la*), de la Safor (*Bayren*, amb l'article: «Cada u en sa casa i Déu en la de tots») o de Barcelona (*Nosaltres sols!*). Col·laborà amb els catalans Manuel Beltran i M. Aurèlia Capmany en l'assaig *El lector i la seva obra* (1956). En *Nostra Novel·la*, va fer la seua primera incursió literària amb un conte infantil titulat *El violí*⁵²³, al que seguiren poemaris com *Verd i blau* i narracions com *De la vall al cim*, *Amics de muntanya*⁵²⁴, *Joaquim i els seus amics*⁵²⁵, *La Vall de la Safor...* en els quals tracta temes d'excursionisme i fa comentaris sobre plantes medicinals autòctones. A títol pòstum, publicaria *Romeu, un camarada* (1991)⁵²⁶.

Els articles de Josep Mascarell i Gosp sumen una aportació de vint-i-quatre articles amb el seu nom complet o incomplet («J. Mig», «J. M. i G.», «J. Mascarell»). Quant a la crítica cinematogràfica, ens deixaria al voltant de quaranta articles, fent servir el

⁵²⁰ RUÍZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación...*, op. cit., "(...) El discurs de clausura (II Setmana Cultural) a càrrec de Sanchis i Zabalza sobre "Posició dels valencians davant del problema de la pròpia llengua", pàg. 68.

⁵²¹ MASCARELL GOSP, J.: *Amics de muntanya. Excursionisme i plantes medicinals*, Sicània, València, 1961. «A mena de Pròleg», d'Antoni Llorenç, pàg. 7-9,

⁵²² Aquest pseudònim fou aconseguit gràcies al professor Pérez i Moragón.

⁵²³ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat a la comarca de la Safor (1833-1936)*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 2000, pàg. 57 i 68.

⁵²⁴ GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf: 1 *Antologia...*, op. cit., pàg. 74. Aquest llibre de Mascarell i Gosp fou prologat per Antoni Llorenç, metge i antic component de l'Agrupació Valencianista Republicana | Vegeu en el mateix llibre i VALLÉS, Santi : *Lluís Bausset...*, op. cit., pàg. 153.

⁵²⁵ MESSEGUER, Lluís i CORTÉS, Santi (ed.): *Enric Soler i Godes: L'escola...*, op. cit., "Després de la guerra, fins als anys setanta, la generació que va mantenir aquelles vies (publicacions literàries infantils valencianes) es reduí a poca gent: Josep Mascarell, Enric Soler (*Bestioles*, 1952), Leopold Martínez (*Pare Patufet*, 1954, i els llibres derivats *Les vacances de Jordiet* (1954) i *Els somnis de Jordiet* (1955), i –dins d'un projecte d'origen no escolar- Enric Valor (*Rondalles valencianes*, 1950-1958), pàg. 35-36.

⁵²⁶ DD. AA.: *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. Vol. 9, pàg. 396.

pseudònim de «Dr. Argos» o «Argos», que no constatarem, llevat del «Primer film parlat en valencià», titulat *El fava de Ramonet* (1933), del que sí informarem (per la transcendència funesta de la cinta, l'espectacle vergonyós del protagonista i un guió pueril). Altres articles sobre el patrimoni valencià, la defensa de la llengua i el valencianisme polític, sí figuraran en la nostra selecció.

3.15. JESÚS ERNEST MARTÍNEZ I FERRANDO

En primer lloc, una petita introducció. Entre els col·laboradors del setmanari *El Camí* més significatius ens trobem el curiós cas de tres germans molt compromesos: Eduard, Ernest i Daniel Martínez Ferrando.

Quant a Jesús Ernest Martínez i Ferrando (València, 1891-1965)⁵²⁷, més conegut pel seu segon nom, Ernest, es llicencià en Història a València. Ingressà per oposició al Cos d'Arxivers (Bibliotecaris i Arqueòlegs), raó per la que fou destinat a diverses biblioteques: la Biblioteca Universitària de Barcelona (1915), la Biblioteca Provincial de Girona, l'Arxiu de la Corona d'Aragó (del que seria director entre 1940 i 1961). Era germà de dos altres il·lustres representants del nacionalisme valencià, Eduard i Daniel Martínez Ferrando, malgrat provenir tots d'una família de parla castellana⁵²⁸.

Com a creador literari, Ernest desenvolupà la seua activitat literària en l'àmbit de la narració breu. El seu primer recull en català fou *Les llunyanies suggestives i altres proses* (1919). Continuà amb altres narracions (algunes repeses en nous llibres, com *Primavera inquieta* i *El petit Rovira*)⁵²⁹. El periodisme i la traducció foren també destacats sobretot en la premsa del Principat. Col·laborà amb diferents mitjans, *La Correspondencia de Valencia* (on inicia llavors una campanya a favor de l'autonomia del País Valencià, en oposició al diari *El Pueblo*, òrgan d'expressió del blasquisme). També publicà un conjunt d'articles en castellà que, sota el títol genèric de *Crónicas Catalanas*, informava els lectors dels esdeveniments més importants ocorreguts a Barcelona⁵³⁰. La seua experiència professional, sobretot com Arxiver de la Corona d'Aragó, li permetrà (com ens recorda l'historiador Vicent Baydal) dedicar-se a treballs d'investigació d'època Foral⁵³¹.

⁵²⁷ ALONSO, Vicent: *La trajectòria intel·lectual d'Ernest Martínez Ferrando...*, op. cit. Nota 191, pàg. 134.

⁵²⁸PIERA, Josep (Introducció): *Ernest Martínez Ferrando: Narracions*. Institució Alfons el Magnànim. València, 1985., pàg. 8-9. | FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit. "Aquesta preocupació per la llengua, fruit d'una vertadera consciència d'escriptor, va dotar la seua narrativa d'un estil treballat, on les arestes desapareixen i el ritme assoleix un caràcter reposat", pàg. 67.

⁵²⁹IBORRA, Josep: *La trinxera literària (1974-1990)*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995, pàg. 63.

⁵³⁰ ALONSO, Vicent: *La trajectòria intel·lectual...*, op. cit., pàg. 42-43.

⁵³¹BAYDAL, Vicent: *Els valencians, des de quan són valencians?* Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2016, pàg. 21-22.

Ernest Martínez i Ferrando fou un narrador d'especial sensibilitat i fina prosa. Ho demostra en *Una dona s'atura en el camí*, novel·la que guanyà el prestigiós «Premi Joan Crexells» (1935)⁵³², i en *Primavera inquieta* (un intent d'aproximació a la novel·la psicològica)⁵³³. Carles Riba parlava d'ell com "el nostre Dickens en potència". Sens dubte, gaudia d'una gran consideració per tots estaments culturals⁵³⁴. El seu punt fort era el relat breu, el conte, amb una producció relativament ampla: *El farsant i l' enamorada* (1919)⁵³⁵, només publicà narracions disperses i el recull *L'altre geperut i alguns contes més* (1963)⁵³⁶.

Col·laboraria també en la *Història dels catalans*, dirigida per Ferran Soldevila (1966 i 1969)⁵³⁷, qui li va dedicar unes línies de confraternitat: "La seua vocació veritable aleshores, era la de ser d'escriptor, i la d'escriptor en llengua catalana"⁵³⁸. També se'n fa ressò Joan Fuster amb aquesta reflexió:

"La prosa creativa d'Ernest Martínez Ferrando, precisament per ser "d'una altra època", per no tenir cap contagi dels estils literaris, i realistes, de la postguerra franquista, per pertànyer a un moment tan ric i evocador com poden ser els primers trenta anys del segle (XX), per ser la mostra més representativa del País Valencià estant, dels corrents d'escriptura intimista i cosmopolita..."⁵³⁹

Respecte a la seua implicació en *El Camí*, Ernest Martínez i Ferrando ens deixà onze articles de diversa consideració, des del vessant literari i històric, constatant (com els seus altres dos germans) la unitat lingüística del català sense fissures.

3.16. DANIEL MARTÍNEZ I FERRANDO

Daniel Martínez i Ferrando (València, 1887 - Palma de Mallorca, 1953). Era el germà petit dels cinc germans Martínez Ferrando (Dolors, Eduard, Pasqual i Ernest). Daniel fou escriptor i militant també del nacionalisme d'aleshores i col·laborador de la premsa diària fins a la seua mort en Palma de Mallorca⁵⁴⁰, on exercia la càtedra de llengua anglesa de l'Escola de Comerç. Anteriorment havia estat professor d'espanyol en un

⁵³²GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf. 2.: *Antologia...*, op. cit., pàg. 175.

⁵³³GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf. 1 : *Antologia...*, op. cit., pàg. 56.

⁵³⁴CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta...*, op. cit., "El 22 d'octubre del 1959 és nomenat acadèmic (Almela i Vives) corresponent a València de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, per unanimitat, a proposta de Felip Mateu i Llopis, Jesús Ernest Martínez i Ferrando i Martí de Riquer", pàg. 248.

⁵³⁵ALONSO, Vicent: *La trajectòria intel·lectual...*, op. cit., pàg. 50.

⁵³⁶*Ibidem...* «Em sento més decantat cap el conte que cap la novel·la», "Malgrat la crítica favorable al premi Crexells, i els elogis suggestius manifestats per Carles Riba", pàg. 53-56.

⁵³⁷DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana*, pàg. 601 i 602.

⁵³⁸PIERA, Josep: *Ernest Martínez Ferrando: Narracions...*, op. cit., pàg. 10.

⁵³⁹PIERA, Josep: *Ernest Martínez Ferrando Narracions...*, op. cit., pàg. 9-10.

⁵⁴⁰ALONSO, Vicent: *La trajectòria intel·lectual...*, op. cit., pàg. 15.

institut d'Anglaterra, i vicedirector de les Escoles de Comerç de Las Palmas i de Vigo. Cal dir que fou col·laborador puntual de *El Camí* amb el pseudònim de «DAN-DAU», en què feia com una mena de corresponsalia des de Mallorca en la secció «Carta de Mallorca»⁵⁴¹.

L'activitat cultural de Daniel, a banda de l'acadèmica, fou doble: el periodisme i la literatura. Reuní algunes conferències sobre poesia en el volum titulat *Renaixement Moment actual de la poesia valenciana* (1909)⁵⁴². En un sol volum: *Escumes* (1936)⁵⁴³. *A través de Galicia (ciudades y paisajes)* (1922) i *Paisajes de la isla dorada* (1925)⁵⁴⁴.....

3.17. EDUARD MARTÍNEZ I FERRANDO

Eduard Martínez i Ferrando (València, 1883-1935)⁵⁴⁵, el major dels germans ja esmentats, fou un periodista i polític. Estudià Dret i Filosofia i Lletres, i arribà a ser un advocat prestigiós. De molt jove s'incorporà al valencianisme, dins del qual adoptà una ferma actitud nacionalista, amb polèmiques publicacions a *Las Provincias* i *La Veu de Catalunya*⁵⁴⁶. Impulsà la fundació de la *Joventut Valencianista* (1908) –l'entitat més representativa del nacionalisme valencià del moment– i també la creació dels setmanaris *València Nova* (1913) i *Pàtria Nova* (1915). Deixà bé pales el seu ideari nacionalista⁵⁴⁷. Això explica perquè es donà de baixa de *Lo Rat-Penat*, amb motiu d'una tensa polèmica amb Josep Maria Bayarri, furibund anticatalanista.

Col·laborà en *La Voz Valenciana*⁵⁴⁸ i *La Correspondencia de Valencia*. Provenia d'un grup d'origen ratpenatista, però evolucionà cap a una línia dretana entorn d'un projecte

⁵⁴¹ *El Camí*, núms. 2, 7 i 9.

⁵⁴² SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...* op. cit., pàg. 72.

⁵⁴³ PIERA, Josep: *Ernest Martínez Ferrando: Narracions...* op. cit., pàg. 8.

⁵⁴⁴ DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana...* (Vicent Simbor), pàg. 601.

⁵⁴⁵ ALONSO, Vicent: *La trajectòria intel·lectual...*, op. cit. "Els pares dels germans Martínez Ferrando eren Pasqual Martínez Romualdo i Dolors Ferrando Martín. El pare era natural de València, era fill de Salvador Martínez Ramon i Dolors Romualdo Martín, tots dos de Xelva. Pasqual Martínez Romualdo, era un prestigiós advocat que l'any 1917 fou nomenat secretari general de la Universitat de València. La mare i els avis materns, Vicent Ferrando Delmàs i Dolors Martín Hueso, havien nascut a València", pàg. 15

⁵⁴⁶ PIERA, Josep: *Ernest Martínez Ferrando: Narracions...*, op. cit., pàg. 8.

⁵⁴⁷ FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme...*, op. cit., pàg. 26.

⁵⁴⁸ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías de Valencia (1700-1975)*. Ajuntament de València, València 2002. "Amb la capçalera de *La Voz Valenciana* havien aparegut en València dos publicacions. La primera, un setmanari que eixí en 1895 baix la direcció de Miguel Cabanillas, independent i administratiu. La segona fou un diari vespertí que s'inicià en 1917 sota la direcció de Miguel Castillo, subtítulat liberal d'informació. En 1923 va ser adquirit per José Aparicio Albiñana i s'orientà en un sentit més progressista, en representació de la burgesia liberal que estava disconforme amb la dictadura existent. En 1934, adquirit l'advocat Eduardo Martínez Sabater, qui canvià el seu rumb al donar-li un caràcter més conservador...", pàg. 265, 24/11/16.

d'inspiració "camboniana", que fou *Unió Valencianista* (1917)⁵⁴⁹. Fou a més un dels fundadors del *Consell de Cultura i Relacions Valencianes*, *Proa* (editorial) i soci d'honor del *Centre d'Actuació Valencianista* (CAV).

Amb l'arribada de la República, el seu activisme s'incrementa. Esdevé un dels principals redactors de *La República de les Lletres* (1934); publica *Solidaridad y Regionalismo* (1908) i *Síntesi de criteri valencianista* (1918)⁵⁵⁰; escriu monografies històriques i pamflets patriòtics⁵⁵¹; col·labora en diversos mitjans (*La Veu de Catalunya*, *Taula de Lletres Valencianes*); fa incursions en la narració literària, com *El milacre de Santa Llúcia* (publicat al número 28 de *Nostra Novel·la*, 1930)⁵⁵².

Eduard Martínez i Ferrando, junt amb els seus germans Ernest i Daniel, són una part destacadíssima del setmanari, sumant un total (entre tots tres) de 32 articles. Eduard Martínez, concretament, escrigué tretze articles, el primer en el número 21 i l'últim en el 103, sense comptar els cinc signats com «E.M.F.». En tots ells se'ns mostrà com un defensor acèrrim del valencianisme.

3.18. JOAN ALAY I SERRET

El català resident a Castelló de la Plana Joan Alay Serret⁵⁵³ també figurarà com un destacat valencianista per les seues aportacions dins del setmanari. Així mateix, ens consta la seua participació en altres mitjans, com ara el periòdic valencianista d'esquerres *El País Valencià*⁵⁵⁴. En *El Camí* ens va proporcionar vint-i-vuit articles, d'entre el núm. 43 i el 111. Són articles que apareixen majoritàriament en la secció

⁵⁴⁹BERAMENDI Justo G. i MÁIZ, Ramón (comps.): *Los nacionalismos...*, op. cit., pàg. 203.

⁵⁵⁰CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista...*, op. cit., pàg. XXXIII.

⁵⁵¹PIERA, Josep: *Ernest Martínez Ferrando: Ibidem*

⁵⁵²DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana...*, op. cit., pàg. 601.

⁵⁵³ Albert Alay Serret, Barcelona 1933-2010. Llicenciat en Ciències, secció Químiques per la Universitat de Barcelona, el 1956. Va ser membre fundador de la Societat Espanyola de Química Industrial i de la Societat Espanyola de Químics Cosmètics. Ens hem trobat un extens article d'Albert Alay Serret «Guerra a la guerra. Albert Alay (28. 01. 2002)», amb aquest epígraf que copiem, però l'original hi és en castellà: "Quan es cometen tants despropòsits, com els fets que estan succeint, et vénen a la memòria episodis i coses de les quals van ser protagonistes els més propers, i així en aquest moment recorde que el meu germà Joan, Joan Alay Serret, hi havia publicat articles en una revista (crec que valenciana) titulada "Guerra a la guerra". Bona capçalera per a una publicació dels anys trenta quan Europa era un formiguer de passions, conspiracions, revoltes, revolucions i contrarevolucions." <http://www.alay.com/hist0786.html>. És força important aquest article, perquè encara fins avui no s'hi havia pogut aconseguir cap notificació del polifacètic Joan Alay Serret, gràcies al seu germà Albert, Joan, no ens queda espars, per ser un valuós testimoni del record del seu germà Joan, després dels anys passats i la diferència d'edat dels dos germans. Joan Alay Serret, ens cal dir que va publicar cinc articles en *El Camí*, amb el referent d'una Europa convulsionada per una constant situació pre bèl·lica (15/10/18).

⁵⁵⁴*El País Valencià*, Núm. 11, pàg. 2, 27/07/35. «A la patria entristida». Joan Alay Serret. Barcelona, Juliol 1935. *El País Valencià*, Núm. 12, pàg. 1, 03/08/35. "Estels en la nit", per Joan Alay Serret. Barcelona, Juliol 1935.

«Opinions», amb una temàtica valencianista, pro-republicana, de ferma defensa dels “Estats minoritaris”, de rebuig dels corrents feixistes a Europa, proporcionant una clara informació dels esdeveniments coetanis. El mateix Joan Alay s’aprestà a dir: «EL CAMÍ, ruta nova del valencianisme. Un any de vida en profit de la llibertat de València»⁵⁵⁵.

3.19. ROBERT MORÒDER I MOLINA

Un altre columnista de *El Camí* fou el valencià Robert Moròder i Molina⁵⁵⁶ (València, 1915-1992), advocat, redactor i col·laborador recurrent del setmanari⁵⁵⁷. Fou fundador i president de l’*Agrupació Valencianista Escolar*, cap de redacció d’*Acció* i secretari general de l’*Ateneu Mercantil* entre 1960 i 1972. Des d’aquesta entitat contribuí a la celebració de múltiples conferències de temàtica valenciana, i donà cobertura, en 1965, al primer congrés clandestí del partit *Unió Democràtica del Poble Valencià*, d’inspiració demòcrata cristiana i valencianista. Fou fundador i primer president de l’associació *La Paraula Cristiana*, associació canònica fundada el 30 de maig de 1973 i integrada per seglars amb la finalitat de contribuir al foment de la vida cristiana en valencià⁵⁵⁸. Durant la Transició, s’afilià al *Partit Demòcrata Liberal del País Valencià* de Joaquim Muñoz Peirats i Francesc de Paula Burguera⁵⁵⁹.

La participació periodística de Robert Moròder al setmanari, tot i tardana, fou d’un sòlid solatge d’afirmació valencianista. Aquesta va ser la seua aportació en les columnes del setmanari, un total de dinou articles, relacionats sobretot amb l’ensenyament en valencià i la identitat peculiar dels valencians.

⁵⁵⁵*El Camí*, núm. 54, pàg. 3, 18/03/33. «“EL CAMÍ, ruta nova del valencianisme. Un any de vida en profit de la llibertat de València», Joan Alay Serret.

⁵⁵⁶AHMV. Padró (1930). Districte Centre. Robert Moròder Molina (València, 1914-1992). Consta que era estudiant i vivia junt amb la seua mare, que hi era vídua, Enriqueta Molina Mayol (València, 1887), amb l’adreça del carrer Mestre Clavé, 3 | AHUV. Exp. 501/51. Títol de Batxillerat de Lletres. Institut Nacional de 2ª Ensenyança “Lluís Vives” de València, 1932. Segons còpia de la Partida de naixement: Robert Moròder Molina (26/09/14), era fill de Robert Moròder Sala, Fotògraf de professió, i d’Enriqueta Molina Mayal (?), amb l’adreça, del carrer Roger de Llòria, 9-2. Nét per línia paterna de Joan Moròder Peiró, de València i d’Elvira Sala Francès, d’Alcoi, l’Alcoià (Alacant), nét per línia materna d’Agustí Molina Ibars, d’Alcoi i de Josepa Mayal Igual, de València. Exp. 1328/30. Llicenciat en Dret. Universitat Literària de València, expedit en 1940.

⁵⁵⁷Amb més de vint col·laboracions, exactament vint-i-una, sobretot de temàtica sobre l’ensenyament, el professorat i el valencianisme des d’un caire social cristià des del Núm. 40 03/12/32, fins el Núm. 132, de 22/09/34.

⁵⁵⁸MARTÍNEZ SANCHIS, Francesc: *La revista Saó (1976-1987). Cristians i esquerrans nacionalistes*. PUV, València, 2016. 8.2 «Volem missa en valencià!», “La implantació de la llengua en l’Església”, pàg. 108-109, pàg. 109.

⁵⁵⁹DD. AA.: *El valencianisme polític Homenatge a Alfons Cucó*. Vol. XXI. Afers 55, Fulls de recerca i pensament. Catarroja, 2006 | COLOMER, Agustí: «El setmanari valencianista *Acció* davant el feixisme», pàg. 631-644. Nota 11, pàg. 634.

3.20. JORDI VALOR I SERRA

L'alcoià i mestre valencianista Jordi Valor i Serra (Alcoi, 1908-1984) també aportà el seu granet d'empatia cap al projecte valencià. Col·laborà tant en la premsa d'Alacant (*La Gaceta de Levante, El Noticiero Regional, Diario de Alicante*) i València (*Las Provincias, Valencia Atracción*) com de Barcelona (*l'Almanaque Hispano Americano*). Escrigué obres de temàtica històrica, paisatgística i costumista. Des d'Alcoi o des d'altres indrets on es trobara destinat com a mestre (Calvera i Graus, a Osca; Calp i Castalla, a Alacant) va contribuir amb divuit articles d'inspiració valencianista. Per les seues produccions valencianes li foren atorgats diversos premis literaris en certàmens d'Espanya, França i Mèxic⁵⁶⁰.

“La llengua és l'ànima del poble”, deia Jordi Valor. Defensor de l'escola nova unificada i de l'Escola Moderna de Ferrer, considerava que calia afegir a les teories i pràctiques racionalistes la utilització, dins l'escola, de la llengua materna. “Escola popular i valenciana” seria el seu lema⁵⁶¹. Desenvolupà una intensa activitat literària, en els camps de la novel·la, la poesia i l'assaig⁵⁶².

Els divuit articles de Jordi Valor i Serra en *El Camí* desenvolupen tots aspectes com el paisatge, la cultura, el patrimoni, l'interés pel passat històric de l'antiga Corona d'Aragó, posicionat-se en defensa de l'ensenyament en llengua vernacla i la reivindicació nacionalista.

3.21. ALBERT ALCANTARILLA I CARBÓ⁵⁶³

Albert Alcantarilla i Carbó (València, 1913-1965), agent comercial de professió, fou un destacat valencianista que col·laborà tant en el setmanari *El Camí*, com en el periòdic satíric alacantí *El Tio Cuc*⁵⁶⁴, una de les publicacions de més llarga vida entre els

⁵⁶⁰ GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf: *1. Antologia..., op. cit.*, pàg. 23.

⁵⁶¹ MAYORDOMO, A. i AGULLÓ, M. Carmen: *La renovació..., op. cit.* «“La llengua és l'ànima del poble...”», pàg. 170.

⁵⁶² *Ibidem...*

⁵⁶³ AHMV. Padró (1935). Districte Teatre. Albert Alcantarilla i Carbó (València, 1913-1965). Era fill d'Albert Alcantarilla Escamilla, natural d'Utiel (1882), comerciant, i de Carme Carbó Palacios, també d'Utiel (1883). Albert Alcantarilla i Carbó, consta com a periodista. L'adreça familiar estava al carrer Borriana, 10, 5^a, 9^a, València.

⁵⁶⁴ CLIMENT, Josep Daniel: *L'obra periodística d'Enric Valor (1933-2000)*, AVL, València, 2015. “El setmanari satíric *El Tio Cuc* aparegué a Alacant entre 1914 i 1936. Fou dirigit per Josep Coloma i Pellicer, un personatge ben significatiu en el món de la premsa alacantina per la seua participació en publicacions com *La Granera, El Cullerot Alacantí* o el *Nano de Xixona*, i també per la fundació del periòdic *El Popular*”, pàg. 14 | ALPERA, Lluís: *Sobre poetes valencians i altres escrits*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1990, pàg. 9 | CLIMENT, J. Daniel: *Enric Valor Estudi..., op. cit.*, (...) alguns dels articles de caire valencianista apareguts en *El Tio Cuc* des del 1934 fins al 1936, els autor dels quals eren normalment articulistes que col·laboraven també en el setmanari *El Camí*, el qual exercí una forta influència

mitjans valencians. En *El Camí* i dintre de la secció «Opinions», aportà disset articles, d'entre el núm. 55 i el 131. La secció gaudia d'una gran diversitat temàtica, però Alcantarilla Carbó ho feu des d'un prisma progressista envers l'autodeterminació nacionalista. Així, destaquen articles com, per exemple, "La República federal de Blasco Ibáñez"⁵⁶⁵, el valencianisme integral⁵⁶⁶ i d'altres relatius a la consecució d'una entitat pròpia ("Ressorgiment"⁵⁶⁷, "Ponent"⁵⁶⁸).

Aquest valencianista compromés fou també un ésser dinamitzador, i ni la producció de la lletra d'una composició musical escaparen al seu interès artístic. En un concurs d'himnes militars convocat en 1937 pel Consell Central de Música de la República, quedà elegit entre els finalistes amb *U.H.P.* (lletra d'Albert Alcantarilla Carbó i música de Francisco Merenciano Bosch)⁵⁶⁹.

Per acabar, cal afegir que fou redactor del setmanari *El País Valencià*, periòdic vinculat a *Esquerra Valencianista*. Però a nosaltres ens interessa ara exposar la manifestació cultural i crítica d'Albert Alcantarilla, en els disset articles que deixà en *El Camí*.

3.22. FRANCESC BOSCH I MORATA.

Un altre col·laborador significatiu del setmanari va ser el xatívi Francesc Bosch i Morata (Xàtiva, 1901 – Mexicali, Mèxic, 1950). Com ja apuntàrem paràgrafs enrere, era metge de professió i un dels activistes més destacats del valencianisme polític dels anys trenta. En *El Camí*, Bosch i Morata va ser un referent en la defensa de la llengua i la política del País. Valencianista fins al moll de l'os, va portar a cap una col·laboració intensa i va confeccionar els seus articles amb un projecte reivindicatiu, sense parangons. Feu acostar-se el valencianisme al seu punt més àlgid tant culturalment com políticament. També va fer arribar el pensament valencianista pel redreçament a les institucions, com ara el CEPV (*Comitè Executiu Popular de València*), l'agost de

sobre la publicació alacantina. Així, en el número 561, corresponent al 3 de febrer del 1934, Albert Alcantarilla Carbó publicava l'article «Per el País Valencià», on donava suport a les posicions mantingudes públicament per *El Tio Cuc* en defensa d'un valencianisme totalitari, al marge de les posicions de dreta i esquerra mantingudes pels diversos partits polítics existents en l'espectre polític valencià, en línia de les preconitzades a València per Joaquim Reig i pel setmanari *El Camí*, i en contra de les posicions de l'Agrupació Valencianista Republicana", pàg. 38.

⁵⁶⁵ *El Camí*, núm. 86, pàg. 2, 28/10/33.

⁵⁶⁶ GIRONA, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit. «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg. 511-537, pàg. 515.

⁵⁶⁷ *El Camí*, núm. 62, pàg.6, 13/05/33. «Ressorgiment», Albert Alcantarilla Carbó.

⁵⁶⁸ *El Camí*, núm. 121, pàg. 4, 07/07/34. «Ponent», Albert A. Carbó.

⁵⁶⁹ MARCO DE LA OSSA, Antonio (Miguel Ángel), en *Arts educa* Núm. 7, enero de 2014. «El Consejo Central de Música, paradigma de la política musical en la guerra civil española», pàg. 1-13, pàg. 8.

1936. Va ocupar càrrecs al si de les agrupacions polítiques i culturals nacionalistes⁵⁷⁰. Bosch i Morata exercí el càrrec de Conseller de Cultura des de 1936 fins a 1937 i va dur a terme una gran labor en favor de la llengua i cultura valencianes. També va contribuir en la creació de l'*Institut d'Estudis Valencians* (IEV, 1937-1938), el qual, segons els estatuts fundacionals, tenia com a objectiu "facilitar i orientar el nostre clar renaixement" i que havia de servir d'"estímul vigorós de la consciència valenciana desvetllant el sentiment íntim de la seua existència i la inquietud de la seua personalitat"⁵⁷¹.

Fou un dels personatges més sobresortits del valencianisme polític dels anys trenta. Abans de la guerra ocupà càrrecs d'importància al si de les agrupacions polítiques i culturals nacionalistes. Va ser president del *Centre d'Actuació Valencianista*, secretari del Comité Polític de l'*Agrupació Valencianista Republicana*, líder indiscutible del Partit *Valencianista d'Esquerra* (1935) i posteriorment d'*Esquerra Valenciana* i representant del Comité Executiu Popular⁵⁷².

Fou un admirador entusiasta de Constantí Llombart, les idees del qual reivindicà amb fervor⁵⁷³. Segons l'historiador Alfons Cucó "es convertí durant els primers mesos de la guerra civil espanyola en l'únic òrgan de govern relativament efectiu de la zona de València"⁵⁷⁴. Un decret del nou *Institut d'Estudis Valencians* establia que "l'idioma oficial hi era el valencià i tots els escrits i les publicacions havien de redactar-se en aquest únic idioma (...) a fi d'obtenir la màxima uniformitat gramatical"⁵⁷⁵. Així i tot, eren paleses les dificultats patents, conflictivitat exemplificada -com ens recorda el professor Girona- en la disputa entre Bosch i Morata i Gómez i Nadal:

"Francesc Bosch i Emili Gómez i Nadal polemitzaren des de les pàgines de *Nueva Cultura* sobre aquesta qüestió. Nadal considerava que el projecte de l'Institut d'Estudis Valencians era excessivament orgànic i pretensions per a una cultura valenciana encara sense estructura bàsica normalitzada, i es decantà per una etapa de consolidació de les coses aconseguides amb realisme, sense aparat oficiós. Tanmateix, per a Bosch i Morata era peremptòria la necessitat de vertebrar una institució central que evitàs la dispersió de les iniciatives i recollís les activitats i personalitats d'altres institucions que, com el Centre de Cultura Valenciana o la Societat Castellonenca de Cultura, estaven passant mals moments"⁵⁷⁶.

⁵⁷⁰ CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà a l'exili...*, op. cit. pàg. 28.

⁵⁷¹ GARCÍA, Manuel: *Exiliados La emigración cultural valenciana (Siglos XVI-XX)* Vol. III. Generalitat Valenciana. València, 1995, pàg. 83.

⁵⁷² GIRONA, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit. «Pròleg», pàg., 15-20, pàg. 17-18.

⁵⁷³ CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà a l'exili...*, op. cit., pàg. 27.

⁵⁷⁴ GIRONA, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit. «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg. 511-537, pàg. 526-527.

⁵⁷⁵ GIRONA, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit., «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg. 511-537, pàg. 528.

⁵⁷⁶ GIRONA, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit. «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg. 511-537, pàg. 535.

En acabar la contesa (1939), marxaria cap a França, Orà i després a Mèxic, concretament a Mexicali (Baixa Califòrnia)⁵⁷⁷. Bosch i Morata va ser un valencianista d'una integritat moral indestructible. En *El Camí*, contribuí amb catorze aportacions de reivindicació valencianista, mirant de sensibilitzar als seus conciutadans⁵⁷⁸.

3.23. JOSEP GINER I MARCO

Un altre valencianista de relleu fou el filòleg Josep Giner i Marco (València, 1912-1996), també conegut amb el pseudònim de Guillem Renat i Ferrís (cognoms dels seus avis). Va nàixer al si d'una família de la petita burgesia urbana, d'escassos recursos econòmics⁵⁷⁹.

Estudià a la Universitat de Barcelona amb Joan Coromines i Pompeu Fabra, amb els quals establí una relació personal i professional. Publicà *La conjugació dels verbs en valencià* (1934), un bon instrument de treball. Col·laborà a la premsa valenciana amb articles sobre diversos temes, entre els que sobresortien els lingüístics, com ara la publicació de *Qüestions de llenguatge* (1936), discurs de recepció de Carles Salvador al *Centre de Cultura Valenciana*⁵⁸⁰. Va ser un dels primers filòlegs científicament solvents del País Valencià⁵⁸¹, segons deia Coromines.

No arribà mai a superar l'horror de la Guerra Civil espanyola⁵⁸², acabada aquesta, s'exilià al sud de França i demanà l'ajut del seu mestre i amic Pompeu Fabra. Per causes del trauma postbèl·lic mai superat⁵⁸³. El 1941, pogué aconseguir el trasllat a València. Intentà aleshores regularitzar la seua situació acadèmica, però les noves autoritats universitàries de València li negaren la convalidació dels estudis realitzats a la Universitat de Barcelona i hagué de cursar de nou la carrera de Filosofia i Lletres, obtenint per fi la llicenciatura el 1946.

⁵⁷⁷ GARCÍA, Manuel: *Exiliados...*, *op. cit.*, Vol. III, pàg. 83.

⁵⁷⁸ *El Camí*, núm. 27, pàg. 5, 03/09/32. En aquest article de quasi a quatre columnes Francesc Bosch i Morata, desenvolupa tot un sentit crític de repulsa al nacionalisme espanyol i a la vegada pel desengany del règim republicà, per la falta de coherència dels drets valencians. D'aquest article es posarà sols els titulars d'aquest extens i prolífic document: "Renaiximent Reflexions sobre l'autonomia. L'absolutisme, funció de l'unitarisme. El dret a la Llibertat. El dret al País Valencià. El deure del País Valencià. L'imperialisme castellà. L'imperialisme subsisteix. Al costat de Catalunya. Per a final", F. Bosch Morata.

⁵⁷⁹ FERRANDO, Antoni: «La trajectòria biogràfica i intel·lectual de Josep Giner i Marco (1912-1996)», pàg. 21-50, pàg. 22. Edició a cura de CASANOVA, Emili: *Josep Giner, Precursor de la Valenciana*, Denes, València, 2010.

⁵⁸⁰ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, *op. cit.*, pàg. 110.

⁵⁸¹ FERRANDO, Antoni: *La trajectòria biogràfica i intel·lectual...*, *op. cit.*, pàg. 22 i 23.

⁵⁸² FERRANDO, Antoni: *La trajectòria biogràfica i intel·lectual...*, *op. cit.*, pàg. 28.

⁵⁸³ CUCÓ I GINER, Alfons: *País i Estat: La qüestió valenciana*. Eliseu Climent, Editor. València, 1989. "Foren probablement les conseqüències de la gran tragèdia civil, que va marcar dolorosament tantes biografies, les que han frustrat possibilitats fecundes, que solament de forma parcial han pogut arribar a nosaltres", pàg. 15

Per aquells anys, Giner reprèn les seues relacions amb els nuclis valencianistes de l'interior i reinicia les seues col·laboracions en la premsa en general i especialitzada, Si abans de la guerra sempre havia signat els seus articles amb diversos pseudònims, en els anys de postguerra sol signar-los amb el de «Guillem Renat i Ferris» o amb el seu propi nom. És l'etapa de maduresa de Giner, la més productiva intel·lectualment⁵⁸⁴.

Proposava la refundació de *LRP* com «un centre d'ensenyament i de defensa de l'idioma». Josep Giner aspirava a la creació d'un ratpenatisme modern, solidari, reivindicatiu i d'integració nacional⁵⁸⁵.

Pels anys cinquanta col·labora generosament amb Antoni Griera en la recollida de dades per al seu *Atlas lingüístic de Catalunya*, i trava amiatat amb un bon nombre d'historiadors i erudits locals⁵⁸⁶. El 1993 encara publicarà un article de la revista *A Sol Post* (1993), impulsada pel Departament de Filologia Catalana d'Alacant i l'escàs entusiasme institucional en la normalització del valencià i la reparició interessada de les estratègies secessionistes⁵⁸⁷, els quals evidencien sense pudor una manca de competència filològica i una forta castellanització ideològica. Com a contrapartida, aplaudeix la solvència científica dels Departaments de Filologia Catalana en les Universitats valencianes i la creació de l'Institut de Filologia Valenciana (1995), que avalava el rigor acadèmic de les seues obres: el *Diccionari valencià*, la *Gramàtica valenciana* i *Els verbs valencians*, així com l'edició de la seua *Obra filològica (1931-1991)*, ajudat per Santi Cortés Carreres en la recopilació de textos i dades biogràfiques⁵⁸⁸.

Siga com a Josep Giner i Marco, siga com a «Guillem Renat i Ferris» o «G. Renat», ens va deixar deu aportacions en *El Camí*, que mostren tothora el desig de recuperació de les identitats valencianes.

3.24. FRANCESC ALMELA I VIVES

Parlem ara de Francesc Almela i Vives (Vinaròs, 1903- València, 1967)⁵⁸⁹. Estudià Filosofia i Lletres a València, Secció de Ciències Històriques (1924), ciutat on va viure

⁵⁸⁴ FERRANDO, Antoni: *La trajectòria biogràfica i intel·lectual...*, op. cit., pàg. 29.

⁵⁸⁵ CORTÉS, Santi: *Ensenyament i resistència cultural...*, op. cit., pàg. 39.

⁵⁸⁶ GASCÓN PELEGRI, Vicente: *Prohombres Valencianos en los últimos cien años, 1878-1978*. Caja de Ahorros de València, València, 1978. «Bernat Artola i Tomàs. Poeta. Castelló de la Plana, 10/12/1904 / Madrid, 08/05/1958», pàg. 57-59, pàg. 58-59.

⁵⁸⁷ FERRANDO, Antoni: *La trajectòria biogràfica i intel·lectual...*, op. cit. Nota 3. "En una entrevista a Joan Lluís Sanxis, publicada per la revista SAÓ, núm. 181, gener, 1995, pàg. 25-27, pàg. 43.

⁵⁸⁸ *Ibidem...*, op. cit., pàg. 31-43.

⁵⁸⁹ LAÍNEZ, Josep Carles: *Francesc Almela i Vives. Escritos taurinos*. Letra y Toro. Diputació de València, València. 2005. «Preàmbulo», pàg.13-41, pàg. 14 | SOLER I GODES, E.: *Bio-*

des de molt jove i de la qual va ser cronista i arxiver municipal. Fou membre corresponent de diverses institucions acadèmiques, com ara l'*Agrupació Nacionalista Escolar* (1918) o la *Comissió Gestora de l'Acció Valenciana* (1923). Va intervenir en la fundació de la revista *Taula de Lletres Valencianes* (la qual dirigí en la seua darrera etapa, corresponent als tres darrers números) i en la col·lecció *Nostra Novel·la* (1930-1931), de la qual fou director literari i on publicà la narració *La novel·la d'una novel·la* (1930). Col·laborà assíduament als diaris i revistes més importants de l'època de València, Barcelona i Madrid; *La Correspondencia de Valencia*, *El Poble Valencià*, *La Voz de Valencia*, *Valencia Mensual*, *Las Provincias*, *Nostra Parla*, *Pàtria Nova*, *La Voz de Ibiza*, *Pensat i Fet*, *Festes Valencianes*. A l'hora de signar, feia servir diferents pseudònims (usat en *Levante-El Mercantil Valenciano*)⁵⁹⁰.

El 1930 inicià la seua col·laboració literària en *La Semana Gráfica* (València). És redactor de la publicació *Avant*, *setmanari valencianista republicà*, el primer número de la qual apareix el 13 de setembre de 1930. En aquest mateix any comença unes cròniques en *Revista de Catalunya* amb una *Lletra de València*. Amb l'adveniment de la Segona República (14 d'abril del 1931) és interessant al·ludir a la crònica que fa Almela i recollida en la *Revista de Catalunya*. A banda de les seues responsabilitats institucionals a l'Ajuntament de València (redactor de llengua valenciana i oficial tècnic del Museu d'Etnografia i Folklore), no deixà de col·laborar en infinitat de publicacions, tant en castellà (*ABC*, *Blanco y Negro*, *El día gráfico*, *Algo*, *Mundo Gráfico*) com en català (*El Camí* i altres publicacions adés esmentades). Des del 1935 fou membre del *Centre de Cultura Valenciana* i de l'*Institut d'Estudis Valencians* (1937); i des de 1945, director de *Valencia Atracción*⁵⁹¹. Durant el període 1963-1967 seria el Cronista Oficial de la ciutat de València.

Deixant de banda la seua ingent producció periodística com a columnista, com ja anticipàrem en apartats anteriors, va cultivar també tots els gèneres: l'assaig d'investigació, amb un total de 19 obres (ometem els títols, ja al·ludits amb

Bibliografía Francisco Almela y Vives. Homenaje de las Entidades Culturales Valencianas. 1960. Tipografía Moderna, València, 1960, pàg. 17.

⁵⁹⁰ GASCÓN PELEGRÍ, Vicente: *Prohombres Valencianos...*, op. cit. «Almela i Vives, Francesc. Escriptor i poeta», pàg.41-43, pàg. 43.

⁵⁹¹ BALLESTER, Josep, en *Anuari 93*. Núm. 4 «*La trajectòria literària de Francesc Almela i Vives a la postguerra*», pàg. 75-84. "La tasca periodística d'Almela i Vives, abans de guerra d'Espanya, havia estat molt intensa. (...) L'any 1945 és encarregat per la Sociedad Valenciana de Fomento del Turismo de reprendre la publicació de la revista mensual *Valencia Atracción*. Hi dedicà una interessant secció «Glorieta», a la crítica i a la informació literària d'actualitat. De la direcció de la revista s'ocupà Almela sense interrupció fins que va morir", pàg. 75.

anterioritat); la novel·la (2 obres); el teatre (amb cinc peces); i la poesia (5 poemaris)^{592/593}.

Dedicat en la postguerra a la bibliofília, amb la creació el 1941 de la Llibreria Valenciana i a la publicació de nombroses monografies, com *La bibliografía en España* (1949)⁵⁹⁴. En el capítol de reconeixements públics, llevat del parèntesi dels inicis de la dècada dels anys quaranta⁵⁹⁵, va rebre nombroses distincions, entre altres Acadèmic corresponent de la *Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona* (1959)⁵⁹⁶, *Corresponent de The Hispanic Society of America*, de Nova York (1959)⁵⁹⁷, *Fill Adoptiu de València* (1966) i *Membre d'Honor de la Llotja* (1967)⁵⁹⁸.

Quant al que ens interessa, la participació d'Almela i Vives en *El Camí*, és molt significativa ja des de la seua primera aportació (un article de quasi cinc columnes d'homenatge a Frederic Mistral⁵⁹⁹), no tant per la quantitat (set articles), sinó per l'extensió i profunditat (amb articles d'investigació o d'exaltació valencianista).

3.25. FELIP MATEU I LLOPIS

Fou molt elevat el nombre d'historiadors que col·laboraren en *El Camí*. I entre ells cal esmentar a Felip Mateu i Llopis (València, 1901 - Barcelona, 1998). Destaca aquest historiador per la seua sòlida i reconeguda tasca d'investigació, que des de ben prompte posà de manifest al *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*. Especialitzat en temes numismàtics, autor de la tesi doctoral *La Ceca en Valencia*

⁵⁹² BALLESTER, Josep, en *Anuari 93*, *op. cit.* Ja en el pròleg-advertiment es queixa Almela que és una dissort ser poeta; però encara ho és més ser poeta al País Valencià, i sobretot, a l'extrem, ser poeta en català: «Però, fet i fet, hi ha dissorts que no depenen de la dissort humana: nàixer amb dos caps, trobar-se sobtadament enmig d'un terratrèmol, escriure i publicar versos a València i en valencià...», pàg. 78 | ALAPONT, Brigida, CARBÓ, Ferran i PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Nosaltres, el valencians, cinquanta anys després 1962-2012», pàgs 9-46, en DD. AA.: *Joan Fuster. Nosaltres, els valencians. 1962-2012*. Catàleg de l'exposició. Centre de Cultura La Nau, Universitat de València, València, 2012, pàg. 16 | CUCÓ, Alfons: *País i Estat...*, *op. cit.* "En un article necrològic escrit a la mort d'Almela i Vives, Ombuena deia entre altres coses: «Ignores de qué morbos hubo de curarse Almela con terapéutica que algunos llamamos defeción. Yo le conocí curado ya de fiebres, alejado de cenaculillos (...）」 (José Ombuena, «Almela y Vives» *Las Provincias*, 25-XII-1967). No crec que calga forçar massa les coses per equiparar Almela amb petainistes com Salvador Ferrandis Luna i tants d'altres...". Nota, 391, pàg. 292.

⁵⁹³ CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta...*, *op. cit.* «La Poesia en Almela», pàg. 125-130.

⁵⁹⁴ DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana*, pàg. 52.

⁵⁹⁵ CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta...*, *op. cit.* «Actuaciones y sanciones (síntesis)», pàg. 216-218.

⁵⁹⁶ CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta...*, *op. cit.* "per unanimitat, a proposta de Felip Mateu i Llopis, Jesús Ernest Martínez Ferrando i Martí de Riquer", pàg. 248.

⁵⁹⁷ BALLESTER, Josep: *Anuari 93...op. cit.*, "Amb el títol d'Honorable Escriptor als Jocs Florals de Lo Rat Penat concedit per la Diputació de Barcelona al millor treball", pàg. 76.

⁵⁹⁸ CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta...*, *op. cit.*, pàg. 243-249.

⁵⁹⁹ *El Camí*, núm. 5, pàg. 3, 02/04/32. «Reportatges d'actualitat». "El Museon Arlaten. L'orige. L'organització. L'estat actual." Almela i Vives.

(1926), n'ha publicat nombrosos estudis (que estalviarem repetir, en haver-los referit en pàgines anteriors).

Durant la Segona República simpatitzà amb el moviment valencianista, però des d'un vessant cultural només, convertint-se en un dels signataris de les *Normes de Castelló*⁶⁰⁰. Entre les seues obres d'orientació valencianista caldria ressenyar *El País Valencià* (1933)⁶⁰¹, *L'actual moviment cultural de València davant l'hora present de Catalunya* (1931)⁶⁰². Dedicat també a la docència universitària, Felip Mateu fou catedràtic de Paleografia i Diplomàtica en la Universitat d'Oviedo (1943), treballant posteriorment en la de València (1943-1944) i Barcelona (1945-1972), com a emèrit d'aquesta última.

Entre les seues publicacions destaquen aquelles dedicades a la Numismàtica i Història Monetària, com ara el *Glossari Hispànic de Numismàtica* (1946), *Aportació a la història del Regne de València* (1957), *Bibliografia de la Història Monetària d'Espanya FNMT* (1958) i moltes més⁶⁰³. Contribuí a l'estudi de figures emblemàtiques com Joan Lluís Vives i Sant Vicent Ferrer, i de diversos aspectes de la cultura catalana (biografies, toponímia monetària...), mèrits suficients perquè ocupara un lloc destacable en la *Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona* (1941)⁶⁰⁴ i en el *Centre de Cultura Valenciana* (1945).

Les col·laboracions periodístiques de Felip Mateu i Llopis foren nombroses. Tota revista d'Història que es tinguera per rigorosament científica havia de comptar amb algun article del professor Mateu. En el cas de *El Camí*, la seua aportació es xifra en dotze articles, cinc amb les seues inicials («F.M. i LL.») i set amb el nom complet.

3.26. MIQUEL DURAN I TORTAJADA

Miquel Duran i Tortajada (València, 1883-1947), conegut també com Miquel Duran de València o amb el pseudònim de «Martí Martell», fou un veterà forjat des dels inicis del

⁶⁰⁰ CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Epistolari...*, op. cit., pàg. 52.

⁶⁰¹ ARCHILÉS CARDONA, Ferran: *Una singularitat...*, op. cit. "Són significatives aquestes paraules -El valencianisme del primer terç del segle mantenia connexions més complexes amb el marc de la identitat regional- de Mateu i Llopis: «La denominació 'regió valenciana' és tan exacta com la secular de 'regne'; té solament un sentit de menor amplada en la suma total de les valors integrals pròpies (...) cal consignar el valor d'un nom global donat també per extensió al País Valencià: el de 'terres catalanes'; esta denominació és feta per raó de la llengua en un sentit de 'comprensió', de 'totalitat' dels països de l'antiga Corona d'Aragó, de llengua 'd'oc', no en el sentit d'assimilació política unitària (...) això, però, no suposa cap barreja ni confusionisme» | F. MATEU I LLOPIS: *El País Valencià*, L'Estel, València: 1933, p. 84." Nota 200, pàg. 307.

⁶⁰² PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., pàg. 127.

⁶⁰³ DD. AA.: *Gran Enciclopèdia de la Comunidad Valenciana*. Vol. 10, pàg. 27.

⁶⁰⁴ DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura Catalana*, pàg. 620.

valencianisme del segle XX. S'inicia el 1906 com a membre fundador i president de l'associació *València Nova*, nucli inicial del valencianisme polític. En els següents anys formà part del grup que impulsà el *Centre Regional Valencià* (1907), que agrupava al jovent més polític i majoritàriament universitari de *València Nova*, l'*Assemblea Regionalista Valenciana* (1907), la *Joventut Regionalista Valenciana* (1907) i la *Joventut Valencianista* (1908) i fou director de les publicacions *Lo Crit de la Pàtria* i *Renaixement*, òrgans d'expressió de la *Joventut Regionalista Valenciana* i del *Centre Regional Valencià*, respectivament.

Des del 1910 residí a Sabadell, on va promoure la fundació del *Diari de Sabadell*, del qual fou director durant sis anys. Posteriorment, entre els anys 1913 i 1925, el seu dinamisme i fervor patriòtic el va dur a participar en revistes com *València Nova*, *València i Pàtria Nova*, publicades per la *Joventut Valencianista*⁶⁰⁵, i en moltes altres.

A finals de 1918 Miquel Duran s'exilià a París per evitar la condemna de presó que un Consell de Guerra dictà contra ell arran d'una sèrie d'articles signats a *La Publicitat*, en què defensava les manifestacions dels autonomistes i denunciava l'actuació policial. Tornat a Barcelona, repregué la seua tasca periodística com a redactor de *La Veu de Catalunya*⁶⁰⁶ i director de *La Publicitat*. Uns anys després s'establí de nou a València i col·laborà en *Taula de Lletres Valencianes* i *El Camí*. En acabant, va fundar i dirigir la revista literària *La República de les Lletres*, de la qual es van publicar vuit números (entre juliol del 1934 i juny del 1936).

Si intensa fou la seua activitat cultural i política, així com l'assaig (*De literatura valenciana, Catalunya té raó*⁶⁰⁷, la traducció al català de novel·les de Blasco Ibáñez (*Flor de maig, La barraca*), i la poesia⁶⁰⁸. En aquesta poesia canta amb entusiasme el futur i l'esplendor de la seua terra victoriosa en versicles de to profètic, alhora que recorda el dolor de la guerra cruel que mata i nafra els lluitadors del poble⁶⁰⁹. Ja des del seu primer poemari, *Cordes vibrants* (1910), publicat a Barcelona, intentà superar el llorentinisme (que ja semblava anquilosat) amb elements modernistes i d'avantguarda⁶¹⁰.

⁶⁰⁵ SOLÉ I CAMARDONS, Jordi, en *Caplletra* 16, Primavera, 1994. València. "Els discurs sociolingüístic de Carles Salvador", pàg. 211-224. "Ja als quinze anys (Carles Salvador) mostrava la seva admiració per Miquel Duran i Tortajada, el seu mestre...", pàg. 212.

⁶⁰⁶ DD.AA.: Estudi introductor i selecció: Ferran Carbó: *Quinze poetes valencians...*, pàg. 28.

⁶⁰⁷ DD. AA.: *Nou Diccionari de la Literatura catalana...*, op. cit., pàg. 328.

⁶⁰⁸ DD. AA.: *Antologia dels poetes valencians...*, op. cit., (Primera part), pàg. 19.

⁶⁰⁹ FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit., pàg. 63-64.

⁶¹⁰ AHUIR, Artur, estudi i edició a cura de: *Teodor Llorente (1836-1911). Antologia poètica*. Selecció de poemes, AVL. València, 2015. pàg. 15-16. També feu un elogi a Llorente, Carles Salvador en «Entre Lai i Èdip: a propòsit de l'enfrontament generacional en la postguerra al País Valencià», pàg. 225-239 | BALLESTER, Josep, dins de DD. AA.: *Miscel·lània Sanchis*

Amb només quatre articles Miquel Duran i Tortajada (Miquel Duran de València) se significà en *El Camí* pel seu insubornable valencianisme, raó per la qual mereix la nostra més entrançable atenció.

3.27. MANUEL SANCHIS GUARNER

Dins del grup d'erudits valencianistes, que no són pocs, cal afegir a un altre gran filòleg i historiador: Manuel Sanchis i Guarnier (València, 1911-1981). De ben jove va romandre sota la tutela del seu oncle per la pèrdua del seu pare, el metge Manuel Sanchis Sivera. El seu *tiet* era el canonge de la Catedral de València, Josep Sanchis Sivera, il·lustre historiador també⁶¹¹.

Influït pel seu mentor, Sanchis Guarnier s'introduí acadèmicament en l'estudi de temes filològics, etnogràfics i literaris⁶¹². I així fou: el jove Manuel acabaria sent filòleg, historiador, folklorista i arabista fins i tot⁶¹³. Estudià a les Universitats de València i Madrid llicenciant-se en Dret i doctorant-se en Filosofia i Lletres. Fou un dels promotors de l'Associació Professional d'Estudiants (APE), integrada dins de la Federació Universitària Escolar a València (1928) i també uns dels fundadors d'Acció Cultural Valenciana (1930)⁶¹⁴. S'incorporà a l'equip d'enquestadors de l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* al Centro de Estudios Históricos, junt amb els filòlegs Ramón Menéndez Pidal i Tomás Navarro Tomás (1933) i, al costat de Francesc de B. Moll, en realitzà les enquestes per a la part catalana, que donaria peu a la publicació de la seua obra més emblemàtica: *La llengua dels valencians* (1933)⁶¹⁵.

“No era un estudi filològic. Estava compost d'uns capítols introductoris destinats, més que res, a reivindicar els drets de l'idioma i la seua obligatorietat, i a rebatre certs tòpics, com ara la bellesa de la llengua. A continuació, venien una geografia (amb un intent de subdivisió dialectal del valencià), i un resum d'història de la llengua catalana. El llibre, clar i farcit de dades, era una

Guarnier Volum I, *op. cit.* Comentava Carles Salvador en *Las Provincias* (26-VI-1947) “es necesario que los valencianos vuelvan los ojos a Llorente, que saboreen las delicadezas de la lira de Llorente (...) Pero para conocer a Llorente poeta hay que leer ‘Floreta sense nom’. ‘Vora el barranc del Algadins’, ‘Cançoneta amorosa’ y cincuenta composiciones más”, pàg. 225.

⁶¹¹ CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarnier, 1911-1981...*, *op. cit.* “València, les arrels i la formació (1911-1931)”, pàg.25-60, pàg. 28.

⁶¹² *Ibidem...*, *op. cit.*, pàg. 33-40.

⁶¹³ DD. AA.: DE ESPALZA, Mikel: «Els Berbers i l'arabització del País Valencià», pàg. 467-492, en *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, Volum I. “Sanchis Guarnier pot ser anomenat arabista per molts títols: Vegeu M. de Espalza: “Sanchis Guarnier, arabista valenciano”, dins dels diaris *Información* d'Alacant (6-1-1982) i *Diario de Valencia* (12-1-1982).”Va investigar el mossàrab o llengua romànica d'època àrab, va estudiar topònims àrabs valencians i va tractar nombroses qüestions d'història àrab en què la llengua i el passat dels valencians estan estretament implicats”.

⁶¹⁴ CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarnier, 1911-1981...*, *op. cit.*, pàg. 49.

⁶¹⁵ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, *op. cit.* “*La llengua dels valencians*. Llibre que ha esdevingut, amb el *Nosaltres, els valencians*, de Fuster, un dels dos pilars bàsics de la informació sobre la identitat nacional i cultural dels valencians”, pàg. 147.

magnífica introducció al tema i bona manera d'iniciar els valencians en la problemàtica real de la llengua pròpia, més enllà de les banals discussions sobre l'origen i el nom que calia atribuir-li. No cal dir, d'altra banda, que Sanchis Guarner no hi defensava una llengua valenciana distinta de la catalana, com pretenen certes cartes al director i subproductes literaris per l'estil"⁶¹⁶.

Sanchis Guarner fou, ja des de la seua època d'estudiant, un nacionalista convençut. La primera edició de *La llengua dels valencians* (1933) és un reflex del seu fervor del país"⁶¹⁷. El seu valencianisme quedà també reflectit en articles a *El Camí* i *La República de les Lletres*. L'exili a causa de la contesa fou a Mallorca (1943-1959). En l'illa, sortosament per a Francesc de Borja Moll, col·laborà en la redacció de la magna obra del *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Corresponent de l'*Academia Española de la Lengua*. I actuà de mantenidor dels *Jocs Florals de Lo Rat-Penat* (1971)⁶¹⁸.

En tot moment, Sanchis Guarner va intentar ensenyar als seus conciutadans la importància de recuperar el valencià (des de la correcció acadèmica) i les tradicions culturals del nostre poble⁶¹⁹. La seua plena dedicació li serviria per ser guardonat amb el «Premi d'Honor de les Lletres Catalanes» l'any 1974⁶²⁰. Tardà més anys a ser reconegut per les institucions valencianes i, a més, a títol pòstum, quan se li concedí la «Medalla de la Universitat de València» en desembre de 1996⁶²¹. Al seu diari personal ens fem ressò d'aquestes anotacions lamentant l'actitud hostil d'alguns cap a ell:

“Estic proposat per a cronista oficial de la Ciutat de València. En la sessió de la Comissió municipal permanent del 29 de desembre (1971) quedà damunt la taula. Això significa que hi hagué objeccions; no sé qui les feu ni en què consistia el retret, però supose que es tractaria del meu declarat catalanisme. No sé, doncs, si arribaran a donar-me el càrrec”⁶²².

Ens plau veritablement afegir unes línies ben testimonials de la trajectòria d'aquest gran mestre valencià, amb aquesta semblança que d'ell va fer Rafael Alemany (Alacant, maig de 1997):

“Una personalitat (del nostre filòleg) intel·lectualment fecunda, cívicament compromesa i, sobretot, humanament exemplar, que va dedicar el millor de la seua vida a creure i a fer possible l'entesa dels valencians des del coneixement científic de la seua llengua, la seua cultura i la seua història, des de la racionalitat, des de la tolerància i des del sentit comú: una herència gens

⁶¹⁶ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc : *Les Normes...*, op. cit., pàg. 108-109.

⁶¹⁷ *Ibidem...*

⁶¹⁸ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament...*, op. cit., pàg. XXXVI i XXXVII.

⁶¹⁹ CASANOVA, Emili: «Manuel Sanchis Guarner, estudiós del valencià», pàg. 22-25 | SAÓ, Any XXX. Núm. 310. Octubre, València, 2006, pàg. 22.

⁶²⁰ GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf: 2. *Antologia...*, op. cit., pàg.178.

⁶²¹ DD. AA.: *Manuel Sanchis Guarner: el compromís cívic d'un filòleg*. Edició a cura FERRANDO, Antoni i PÉREZ I MORAGÓN, Francesc. Universitat de València. València, 1998, pàg. 25.

⁶²² DD. AA.: *Manuel Sanchis Guarner: el compromís...*, op. cit. “L'any 1971 a través d'un diari privat”, pàg.167-210, pàg. 169.

menyspreable que sempre ens haurà de servir de punt de referència i d'estímul de la nostra tasca”⁶²³.

Quan Sanchis Guarner va col·laborar amb *El Camí*, encara era estudiant. Tot i això, ja se li veia enormement preparat, contribuint amb cinc articles en el periòdic valencianista.

3.28. ENRIC VALOR I VIVES

Entre els intel·lectuals valencianistes de renom també ocupa un lloc preeminent Enric Valor i Vives (Castalla, 1911 - València, 2000). A Enric Valor se li recorda per ser un dels grans narradors valencians del segle XX. Però la seua biografia està farcida de fets igualment memorables.

Participà del moviment cívic i cultural valencianista anterior a la guerra de 1936. Fou Secretari de l'*Agrupació Regionalista Alacantina* (1933), on eren els principals nacionalistes alacantins organitzats⁶²⁴. Formà part del consell de redacció de *El Tio Cuc* (1930-1934), un periòdic satíric d'ideologia republicana⁶²⁵; però també participà en la premsa nacionalista del moment: *El Camí*, *El País Valencià* i *La República de les Lletres*. En *El Luchador* publicà un article sobre la catalanitat d'Alacant.

La seua major aportació a la literatura valenciana han estat les *Rondalles valencianes*⁶²⁶, que va recollir pels pobles del País. Per a Valor la rondalla literària és un camp d'experimentació lingüística summament atractiu per una doble raó: contribuir a la recuperació idiomàtica i rescatar les històries i llegendes del patrimoni rural⁶²⁷. També és autor Enric Valor d'altres obres en prosa, entre les quals cal destacar *L'ambició d'Aleix*, *Sense la terra promesa* i *Temps de batuda*. I una darrera faceta, no gens menyspreable, és també la d'especialista en temes lingüístics i gramaticals, sobre els quals ha escrit diversos treballs^{628/629/630}.

Valor proposà implementar les *Normes de Castelló*, mitjançant la premsa d'Alacant, molt poc procliu a fer servir el valencià. Considerava que la llengua del poble

⁶²³ ALEMANY, Rafael: «Presentació», pàg. 9-10, en DD. AA.: *Manuel Sanchis Guarner: el compromís...*, op. cit., pàg. 10.

⁶²⁴ VALOR, Enric: «Recordança de Manuel Sanchis Guarner», pàg. 156-158, en DD.AA.: *Manuel Sanchis Guarner: el compromís...*, op. cit., pàg. 156.

⁶²⁵ CLIMENT, Josep Daniel: *L'obra periodística d'Enric Valor...*, op. cit., pàg. 14.

⁶²⁶ GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf: *2. Antologia...*, op. cit., pàg. 7.

⁶²⁷ ALPERA, Lluís: *Sobre poetes valencians...*, op. cit., pàg. 106-107.

⁶²⁸ GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf: *1. Antologia...*, op. cit., pàg. 29.

⁶²⁹ VALOR, Enric: *Obra literària completa*. Volum I. Editorial Gorg. València, 1975. Pròleg de Sanchis Guarner, pàg. 9-13: "Els valencians actuals no s'han adonat del gran servei que Enric Valor ret al País Valencià, salvant (les rondalles) d'una pèrdua segura un dels seus béns més significatius, més bells i més desconeguts", pàg.12.

⁶³⁰ *El Camí*, núm. 107, pàg. 6, 24/03/34. Des d'Alacant, Enric Valor Vives.

començava a desdibuixar-se, a estar farcida de castellanismes⁶³¹. Com ens deia Valor, el valencià de la ciutat d'Alacant era el parlar català de la gent de la mar, molt semblant al que es parlava a Eivissa⁶³².

L'amor pel seu territori li valgué ser nomenat *doctor honoris causa* per la Universitat d'Alacant, als seus vuitanta-vuit anys, i considerar-se-li el patriarca viu de la filologia catalana al País Valencià. Rescatem una ressenya del professor Climent, un dels màxims estudiosos de la vida i obra de Valor: "la seua fou una tasca inestimable en favor de la llengua i cultura dels valencians"⁶³³.

El seu nom va lligat, inevitablement, al de tres intel·lectuals valencians també desapareguts: Manuel Sanchis Guarner (1981), Joan Fuster i Ortells (1992) i Vicent Andrés Estellés (1993). Cadascun d'ells era el millor exponent en un camp: en la lingüística, Sanchis Guarner; en l'assaig i la crítica literària, Fuster; en la poesia, Estellés; i en la narrativa, Valor. Així ens ho recorda el professor Lluís Alpera:

"(...) El lloc que correspon en les lletres catalanes és al costat dels grans novel·listes com Llorenç Villalonga, i el seu imaginari de *Bearn*, o el Mercè Rodoreda, amb el desavantatge del valencià de no haver disposat d'una tradició immediata novel·lística, que ha hagut de suplir en la narrativa valenciana amb un esforç titànic. Per això, l'obra de Valor representa la nostra tradició literària més moderna, ja que reemplaça la novel·lística inexistent del XIX i de la primèria del XX"⁶³⁴.

Enric Valor va aglutinar en la seua persona el conreu de tres camps fonamentals per a la recuperació de la llengua i cultura pròpies: la gramàtica normativa, la rondallística i la novel·la. I en tots tres va excel·lir. Com reconeix Vicent Escrivà, "tothom li ha reconegut la seua vàlua com a gramàtic rigorós, purista i culte, orientador de tots aquells que li han demanat consell (...). I sempre al servei de la unitat de la nostra llengua catalana"⁶³⁵.

Quant a l'aportació d'Enric Valor al periodisme cultural i el redreçament del valencianisme, el periodista Alfons García ens la resumeix d'aquesta manera:

"Al final de la dècada dels seixanta, Valor periodista va anar un pas més enllà, en implicar-se de manera directa en la revista *Gorg*, una de les primeres publicacions en valencià durant el franquisme (...) Va treballar per a diverses revistes: *Esclat*, *Pont Blau* (editada a Mèxic) *Información*, *Saó*, *All-i-oli*, *Mediterráneo* i també *Levante-EMV* (...) però sobretot articles de reflexió

⁶³¹ ALPERA, Lluís: *Sobre poetes valencians...*, op. cit. " Valor va tractar de dignificar l'expressió idiomàtica del setmanari (*El Tio Cuc*) tot impulsant l'adopció de l'ortografia fabrística de la declaració de *les Normes de Castelló* de 1932 i es va proposar també seleccionar el lèxic popular, rebutjant els abundants castellanismes de la parla quotidiana", pàg. 99.

⁶³² CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, op. cit., pàg. 20.

⁶³³ CLIMENT, Josep Daniel: *L'obra periodística...*, op. cit., pàg. 19.

⁶³⁴ ALPERA, Lluís: *Sobre poetes valencians...*, op. cit., pàg. 108-109.

⁶³⁵ CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló. L'interès per la llengua dels valencians al segle XX*. AVL, València 2007, pàg.392.

nacional (en l'etapa republicana i en la tornada de la democràcia) i això sempre escrits sobre llengua. Va seguir la idea de Salvador i altres valencianistes sobre la importància del paper diari per a la presència pública d'aquest moviment. Valor va ser una mena d'hereu de Salvador a partir de 1955 en el paper de divulgador gramatical, explica Climent, reivindicador altrament d'un major reconeixement públic de l'autor mitjançant una Fundació Enric Valor en la llar de Castalla. Tal com les Corts van aprovar en 2013 i el Consell va oblidar⁶³⁶.

Pel que fa a *El Camí*, la participació de Valor fou puntual, amb quatre articles, no molt lluny dels propòsits del setmanari valencianista.

3.29. IGNASI VILLALONGA I VILLALBA

No ens podíem acomiadar d'aquesta part sense parlar d'un dels artífex de *El Camí* o, segons alguns, del principal artífex: Ignasi Villalonga i Villalba (València, 1895 - Benicàssim, 1973)⁶³⁷. Tot i la seua minsa col·laboració en el setmanari valencianista, a ell li devem la seua fundació i suport econòmic.

Ignasi Villalonga fou un advocat, polític i poderós empresari. Estudià Dret a Deusto i es doctorà el 1914 amb la tesi, més tard publicada *Régimen municipal foral valenciano: los Jurados y el Consejo* (1926). Tornà a València el 1916 i hi exercí d'advocat, però sobretot s'ocupà dels negocis paterns, en especial la Companyia de Tramvies i Ferrocarrils de València (CTFV). Protagonitzà, junt amb altres destacats empresaris (els Noguera)⁶³⁸ l'entrada del capitalisme local al Banc de València (1927)⁶³⁹ i en presidí el Consell d'Administració (1954-1964). President de la Cambra de Comerç (1928-1930), promogué la constitució del *Centre d'Estudis Econòmics Valencians* (CEEV), que presidiria fins al 1932⁶⁴⁰. Pertanyia, en efecte, al grup burgès que comprà el Banc de València i la "valencianització" de la propietat de la Companyia de Tramvies de València^{641/642}.

⁶³⁶ GARCÍA, Alfons: Investigació "Enric Valor, periodista", en *Levante-El Mercantil Valenciano*. Postdata, pàg. 3, 25/09/2015.

⁶³⁷ Jutjat de Pau del Registre Civil de Benicàssim, la Plana Alta, Castelló de la Plana. (13/11/1973). Ignasi Villalonga i Villalba, hi havia estat casat amb Carme de Jàudenes (filla dels comtes de Zanon), Villalonga, hi havia sigut pare de set fills: Carme, Maria, Maria Lluïsa, Maria de la Concepció, Mercè, Josep Ignasi i Lluís. Dades d'identitat del difunt L 004160 P 131. Secció 32 Tom 42. Pàg. 131 Benicàssim. Informació obtinguda gràcies a Vicent Català Bover (08/02/2016).

⁶³⁸ REIG, Ramir: «Vicent Noguera Bonora (1891-1936)», pàg. 238-247, en VIDAL OLIVARES, Javier: *Cien empresarios valencianos*. LID. Editorial Empresarial, S.L. Madrid 2006. "Vicent Noguera el segon fill, és el més conegut, no sols per l'impuls donat a les empreses paternes, els d'adobs i d'olis, sinó per la seua participació en la compra del Banc de València a l'asturià Tartiere el 1927. Noguera l'agradava emprar el termini refundació per a referir-se a l'esdeveniment i, en veritat, deu considerar-se així...", pàg. 240.

⁶³⁹ PÈREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn...*, op. cit., pàg. 167.

⁶⁴⁰ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament...*, op. cit., pàg. XL.

⁶⁴¹ DD. AA.: *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*. Núm. 1, Servei de Publicacions Universitat de València, 1979 | CUCÓ, Alfons, MARTÍNEZ SERRANO, J. A. i

Advocat i home de negocis, fou reconegut com un polític defensor d'un valencianisme burgès i de dretes. D'aquest gran home de les finances sol dir-se que haguera pogut ser "el Francesc Cambó valencià", a condició que haguera existit quelcom semblant a la *Lliga Regionalista de Catalunya*. Al seu medi familiar havien viscut la tradició carlista, encara que ell es definí de jove com d'idees liberals i nacionalista.

El 1917 s'incorporà, amb Joaquim Reig, a la *Juventut Valencianista* i, poc després, fundà la *Unió Valencianista*. Durant la Segona República s'integrà en la *Dreta Regional Valenciana*⁶⁴³, embrió de la *Confederació Espanyola de Dretes Autònomes* (CEDA) i fou designat Governador Civil de Barcelona, càrrec que exerceix en els últims mesos de 1935, presidint la Generalitat Catalana com governador general nomenat pel govern central durant el període en què aquesta estava suspesa arran dels fets d'octubre del 1934.

El colp d'Estat del 1936 encontrà a Villalonga en Navarra, amb la seua família, amb aleshores el líder de la revolta, el general Mola. Fou encarregat, com a representant de la Companyia Espanyola de Petrolis (CEPSA)⁶⁴⁴, de traslladar-se a Canàries per a assegurar els abastiments de combustible als revoltats. Després de la Guerra Civil abandona tota mena d'activitat política⁶⁴⁵ per a dedicar-se a l'activitat empresarial i a la presidència del Banc de València, així com a la reestructuració del Banc Central. Va passar a ser un dels grans banquers d'Espanya, i de la mà de Joan Navarro Reverter Gomis entrà en el Banc Internacional d'Indústria i Comerç i també en el Consell d'Administració del Banc Central⁶⁴⁶ com a conseller delegat. Des d'aquest nou càrrec,

SOLER, Vicent: "Classe dominant i actituds nacionals al País Valencià (1875-1930). "Aportacions per a un debat", pàg. 403-422, pàg. 418.

⁶⁴² PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETI, Lluís (eds.), *A l'entorn de les Normes...*, op. cit., pàg. 167.

⁶⁴³ VALLS, Rafael: *La Derecha Regional Valenciana: El catolicismo político valenciano (1930-1936)*, Alfons el Magnànim València, 1992. "Com la majoria dels dirigents de la D.R.V., Villalonga estudià i estigué vinculat als jesuïtes", pàg. 121.

⁶⁴⁴ ARACIL, Rafael i GARCÍA BONAFÉ, M. (eds.): *Lecturas de historia económica de España-2 siglo XX* Oikos-Tau Vilassar de Mar, Barcelona, 1977. «1. 1914-31: Contradiccions i límits d'una expansió», pàg. 9-68, pàg. 64-65.

⁶⁴⁵ Ací ens valdria aquella cita de Joan Estelrich, en què s'aproximava bastant al pensament de Villalonga, «Quan un home no pot fer política fa literatura» "deia n'Estelrich (*Entre la vida i els llibres*, 1926). Aquest no va ser-hi el cas exacte, però sí bastant semblant. Ignasi Villalonga va contribuir econòmicament a les despeses vers al finançament dels projectes culturals valencians | ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M.: *L'Espill* 51 Segona època / Hivern 2015-2016. Llibres, pàg. 239-245. "Joan Estelrich, un mallorquí diferent" *El món d'ahir de Joan Estelrich. Dietaris, cultura i acció política* PLA, Xavier (ed.), en Política i cultura, pàg. 241.

⁶⁴⁶ CABANA, Francesc: *Els anys de l'estraperlo. Cròniques d'un possible empresari barceloní, 1939-1954*. Proa, Barcelona, 2005. pàg. 157 | MARGARIT, Isabel: «Un espejo del poder Palau Robert», pàg. 54-57, en *Historia y Vida*, Núm. 608 (Novembre 2018). Primsa Publicacions, S.L., Barcelona, 2018, pàg. 56-57 | MONTAÑÉS, José Á.: *El País*, Núm. 15.792, pàg. 36. 11/10/2020. Barcelona.

impulsà la construcció de diverses empreses de subministrament i obres, propulsades pel Franquisme⁶⁴⁷: Elèctricas Leonesas, Dragados y Construcciones, Materiales i Construcciones (MACOSA), etc. En 1956 l'alcalde de València, el marquès del Túria, li concedí la Medalla d'Or. S'obria, així, una etapa de reconeixements⁶⁴⁸ i homenatges de moltes corporacions de la ciutat.⁶⁴⁹

Acabarem informant de la participació de Villalonga en *El Camí*, el setmanari que contribuí a crear junt amb el seu amic Joaquim Reig. La seua aportació queda reduïda a reproduir diverses conferències en la secció del setmanari «Actuació Valencianista».

4. EL SUPORT SÒLID DEL RESSORGIMENT I ESCALA DE TOTS ELS COL·LABORADORS⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ *El Camí*, núm. 3, pàg.1, 19/03/32. «“El pantá de Benageber”» | CLIMENT VIGUER, Susana: *La política de obras públicas durante la II República a través de sus exposiciones. Un cambio de rumbo*, pàg. 42.

⁶⁴⁸ CORTÉS CARRERES, Santi: *El valencianisme republicà...*, op. cit. "El dia 9 de desembre del 1956 tingué lloc a València un homenatge "d'empresaris de tot l'Estat a Ignasi Villalonga". I aquest dia s'inaugurà "la Fundació Ignasi Villalonga per a editar obres d'economia antimarxista" (PÉREZ I MORAGÓN 1980b: 199), nota 36, pàg. 67.

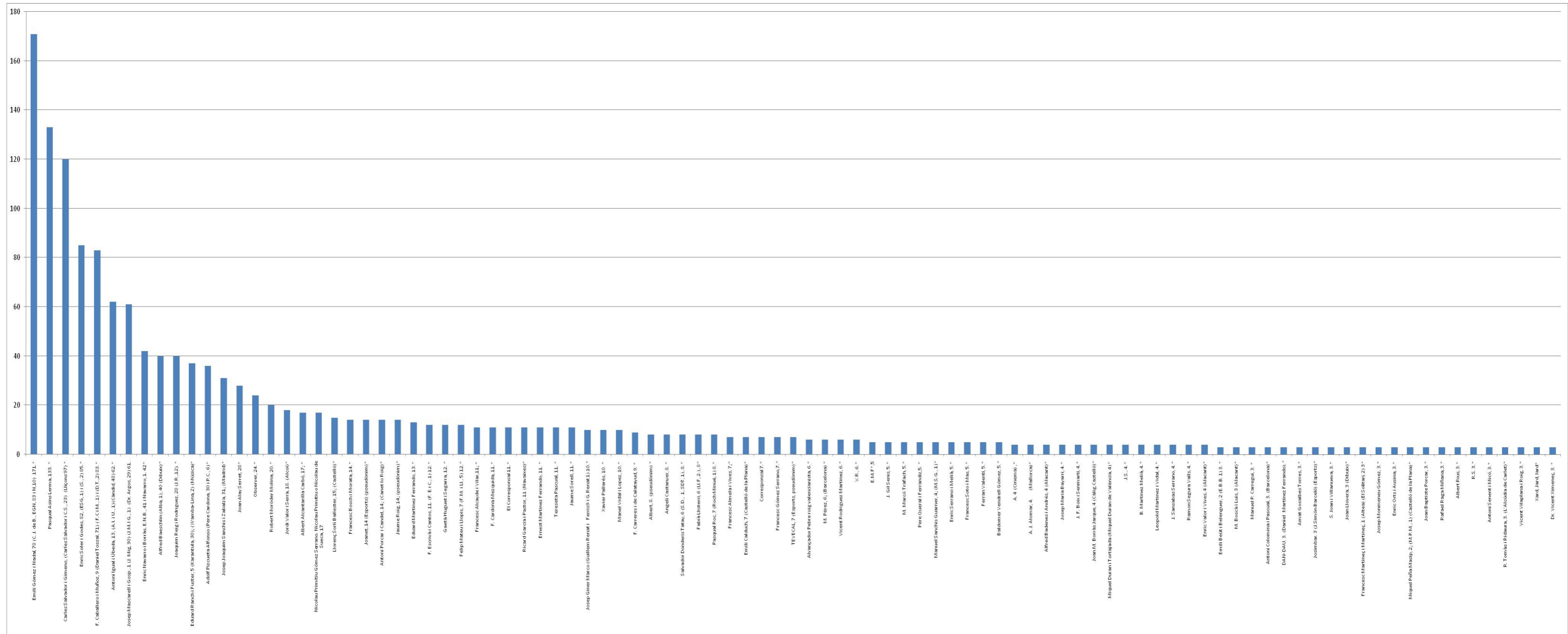
⁶⁴⁹ PANIGUA, Javier i PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario Biografico...*, op. cit., pàg. 597.

⁶⁵⁰ A. (Joan Alay Serret); Alba i B. (Alfred Baeschlin); EBB (Emili Beüt Belenguer) JBP (Joan Beneyto Pérez); FCIM; Daniel Tossal i DT (Francesc Caballero i Muñoz); Teresa d'Aitana (Teresa Calatayud); FCIC (Francesc Carreres i de Calatayud); SD i SDT (Salvador Donderis i Tatay); FEIC (Ferran Escrivà i Cantos); Guillem Renat i Ferris (Josep Giner i Marco); C.J de B, J de B, N, i EGN. (Emili Gómez i Nadal); Nicolau de Sueca (Nicolau Primitiu Gómez Serrano); Josep G. Mir, (Josep Gonzàlez Mir); LL.F (Fabià Llisterri); EMF (Eduard o Ernest Martínez i Ferrando); DAN –DAU (Daniel Martínez i Ferrando); El Solitari (Francesc Martíneç i Martíneç); J.MIG, Dr. Argos o Argos (Josep Mascarell i Gosp); FM i LI.(Felip Mateu i Llopis); MPM (Miquel Peña i Masip); Pere Cardona i PC (Adolf Pizcueta); R. P. Ballester i R. de Benicadell (Rafael Pardo Ballester); RM (Robert Moròder); Música, K., Karantula, RF i Wamba-Lina (Eduard Ranch i Fuster); JR (Joaquim Reig); VR (Vicent Rodríguez Martínez); CS (Carles Salvador); MSG (Manuel Sanchis Guarner); EGO, Enric, ESG, i S (Enric Soler i Godes); JS (Joan Gil Senís o Jaume Sorell); RS (Rosario Soto); Frank i Verdi (Francesc Soto i Mas); T (Antoni Tarín i Sales); IV (Ignasi Villalonga).

Com dèiem, aquest conjunt -34 columnistes- fa emprar una doble o triple identificació, que fan un percentatge d'un 14,30 %. D'altre costat, hi ha un altre grup de 30 columnistes que no s'han pogut localitzar entre pseudònims, inicials i, encara i tot, amb el nom complet, com ara: Albert, Albert Rius; Alvançador; Blasco Figuerola; F; Corresponsal, El Corresponsal; CMV; CrM; Drives; Espectador; Hurtado Minyana; Roger; Jacint Vitoria; Joanet; Joc; Lauras; Llauger; Jordi; Martínez de Hierro, M.; NPRIGH'S; On; Salavert Benavent; Frederic; Soler; Pere; Sorli Ballester, J.; Sorli Ballester, M.; Stilet; Tevecal; Topi Nambour; V.; Vázquez Martínez, A.; Vilaplana i Roig, A.; X., Xard o lard, amb un percentatge 12,65%. La resta dels signataris identificats, sense cap atribut afegit, sumen 173, amb el percentatge d'un 73,03%. Pel que fa al conjunt dels articulistes plenament identificats sumen 207 en un percentatge d'un 87,34%, i els que no s'han aconseguit cap identificació sumen 30, amb el percentatge d'un 12,65%, com s'ha comentat adés. Per tant, tots els columnistes romandran i figuren inscrits en el setmanari *El Camí*.

En aquesta extensa exposició, es trobarà la majoria dels col·laboradors més implicats en el desenvolupament del setmanari valencianista, que hem ordenat pel nombre d'aportacions en el periòdic, sobresortint Emili Gómez i Nadal, com ja ha quedat dit. En aquesta disposició es trobaran des del màxim de col·laboracions, és a dir, cent setanta i escaig, fins als que aportaren tres articles. Tanmateix, estaran tots reflectits. També ens caldrà notificar que són 237 els signataris, però cal tenir present l'abundància de sigles i pseudònims que han dificultat enormement la identificació.

ESCALA DE TOTS ELS COL·LABORADORS

650 En aquesta extensa exposició, es trobaran la majoria dels col·laboradors més inserits en el desenvolupament del setmanari valencianista, on s'han classificat pel seu ordre d'aportacions en el periòdic, sobresortint Emili Gómez i Nadal pel volum grandios degut, sobretot a la seua proliferació en les diverses seccions de la revista. Així mateix la disposició està caracteritzada lògicament a mesura que els articulistes hi van anant adherint-se, en nombre de col·laboracions. Sumant en aquest combinat les seues manifestacions, on estaran els criteris, arguments, opinions, debats, polèmiques, assaigs, crítiques i resultats del seu propi arquetip en favor del seu ideari o del 'Editorial. Es trobaran, des del màxim de col·laboracions, és a dir, cent setanta i escaig, fins als que aportaren tres col·laboracions, on la resta no s'ha exposat en l'escala per qüestió d'espai. Però tanmateix, per descomptat es trobaran tots reflectits. També ens caldrà notificar que els signataris –ja comentat-, consten de 237, però cal aprofundir que 34 columnistes, corresponen als autors que fan ús a banda de la seua veritable identificació i, que també romanen entre altres identificacions barrejades, com ara: A. (Joan Alay Serret), Alba i B. (Alfred Baeschlin); EBB (Emili Beüt Belenguier); J.B.P. (Joan Beneyto Pérez) FCIM, Daniel Tossal, DT (Francesc Caballero i Muñoz) Teresa d'Aitana (Teresa Calatayud), FCIC (Francesc Carreres i de Calatayud), SD i SDT (Salvador Donderis i Tatay) FEIC (Ferran Escrivà i Cantos), Guillem Renat i Ferris (Josep Giner i Marco), C.J de B, J de B, N, i EGN. (Emili Gómez i Nadal), Nicolau de Sueca (Nicolau Primitiu Gómez Serrano) , Josep G. Mir, (Josep González Mir), LL. F. (Fabià Llisterri), EMF (Eduard o Ernest Martínez i Ferrando), DAN –DAU (Daniel Martínez i Ferrando) El Solitari (Francesc Martínez i Martíneç), JM, J.MIG, Dr. Argos i Argos (Josep Mascarell i Gisp), FM i Ll.(Felip Mateu i Llopis), R. P. Ballester i R. de Benicadell (Rafael Pardo Ballester), MPM (Miquel Peña i Masip), Pere Cardona i PC (Adolf Pizcueta), RM (Robert Moròder), Música, K., Karantula, RF i Wamba-Lina (Eduard Ranch i Fuster), JR (Joaquim Reig), VR (Vicent Rodríguez Martínez), C.S. (Carles Salvador). MSG (Manuel Sanchis Guarnier), EGO, Enric, ESG, i S, (Enric Soler i Godes),JS (Joan Gil Senís o Jaume Sorrell), RS (Rosario Soto), Frank i Verdi (Francesc Soto i Mas), T. (Antoni Tarín i Sales), IV (Ignasi Villalonga). Com dèiem, aquest conjunt fa emprar una doble o triple identificació, que fan un percentatge d'un 14,32%. En acabant, hi ha un altre grup de 30, columnistes que no s'ha pogut localitzar entre pseudònims, inicials i encara i tot amb el nom complet, com ara: Albert, Albert Rius, Alvançador, Blasco Figuerola, F.; Corresponsal, El Corresponsal, CMV, CrM, Drives, Espectador, Hurtado Minyana, Roger; Jacint Vitoria, Joanet, Joc, Lauras, Llauger, Jordi; Martínez de Hierro, M.; NPRIGH'S, On, Salavert Benavent, Frederic; Soler, Pere; Sorli Ballester, J.; Sorli Ballester, M.; Tevecal, Topi Nambour, V., Vázquez Martínez, A.; Vilaplana i Roig, A.; X., Xard o lard, amb un percentatge 12,66%. La resta dels signataris identificats, sense cap atribut afegit, sumen 173, amb el percentatge d'un 73,02%. Pel que fa al conjunt dels articulistes plenament identificats sumen 207 en un percentatge d'un 87,34%, i els no aconseguits cap identificació sumen 30, amb el percentatge d'un 12,66%, com s'ha comentat adés. Per tant, tots els columnistes romandran inscrits en el setmanari valencianista *El Camí*. Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibáñez i Antoni Bartoll.

4.1. LA MAGNITUD DELS COL·LABORADORS⁶⁵¹

Aquests altres autors del setmanari valencianista *El Camí*, que d'una manera o altra foren també un actiu pel redreçament valencià, mereixen la nostra màxima consideració i els constatarem des dels més involucrats fins als menys en nombre d'articles⁶⁵²:

ARIA, (Antoni Royo i Ample) Vicent Arlandis, Lluís Buixareu, F. Blasco i Figuerola, B. Bono i Barber, F. Calatayud i Vidal, Joan Cardona, Jesús Dasí, Enric Duran i Tortajada, EGO, L'Encobert, Fabregat, T., R. García de Vargas, I.V., J. M., Marcel Jover i Navarro, Eduard Julià, Teodor Llorente Falcó, E. Muñoz, Antoni Ricart, Frederic Salavert, S., Rafael Sifre Pla, J. Sorli Ballester, A. Tarin, J. Tomas i Martí, Topi Nambour, Antoni Vallet i Caudeli, Alfonso Vázquez Martínez⁶⁵³, Agustí Alaman i Rodrigo, Antoni Alcayde i Vilar, Prudenci Alcón i Mateu, Louis Alibert, J. Aloy, Josep Aragonés Saborit, Lisard Arlandis, Francesc Baila Tosca (FB), Pere Barrot de Rimalmaig, Enric Bastit, Josep Bataller, Josep Lluís Bausset i Ciscar, Joan Beneyto Pérez, Eliseu Bengochea Soliva, Bernabé, Carles Bholman Calabuig, Miquel Blat Monzo, Joan Boix i Vila, Josep Bolea Gorgonio, Màxim Bolintges i Bojó, Josep Boquera, Francesc Borrull, Antoni Bru Rico, Eduard Buil, C.M.V., C. r M., Salvador Carreres Zacarés, Josep Cebrian Navarro, Francesc Cerni, Manel Cigalat Morant, Antoni Colomina i Pascual, Drives, Enric, Espectador, Salvador Ferrandis Luna, Lluís R. Flores, Frank, Jesús García Tolsà, Elissa Garcia Villalba, R. Gardós, Geatxe, Vicent Giménez, Carmel Giner Bolufer, Rafael Gómez, Domènec Gómez Senent, Rafael Guallart, Roger Hurtado i Minyana, I.V., J. de B., J.B.P., Joaquinet, Joc, Lauras, Eduard López Chavarri i Marco, Jordi Llauger, Ferran Llorca, A. Martínez Cros, M. Martínez del Hierro, Jordi Martorell, F. M. Miret, Francesc de Borja Moll, S. Morant Tormo, Francesc Moreno Ferri, V. Muñoz Pomer, NPRIGH'S, Un Occità, Vicent Olmos, ON, Pancho, Josep Pellicer, Vicent Penyafort Brusel, Luís Pericot, Vicent Peris, Peris Salavert, Romà Perpinya Grau, Artur Perucho Badia, Pi i Romer, Povo, Joan Puig, Leopold P. Reig, R. M., Ll. Roca Gisbert, Josep M. Roig, Germinal Ros Martí, F. Salavert Benavent, Emili Sanchis Colomé, J. Sanchis Sivera, Josep Sanz, Pere Soler, M. Sorli Ballester, Vicent Solsona, Rosari Soto, Stilet, Maximilià Thous i Llorenç, Josep Toledo, T., Frederic Torregrosa, Gaspar Torrente, Aureli Vaquer, Josep Verdi, Valentí de Veres, S. Verdeguer, Vilanova, Jacint Vitoria, Antoni Vilaplana Roig, X., Xard.⁶⁵⁴

⁶⁵¹Veure: l'Annex I, Capítol I, ANNEXOS DOCUMENTALS. "La magnitud dels col·laboradors", pàg. 612-693.

⁶⁵² Ens cal emfatitzar que la gran majoria dels apuntats com articulistes ho foren, però ens trobarem també amb uns altres, molt pocs, que estaran d'una manera o d'altra en l'article en qüestió per ser part directa i indirecta d'un protagonisme inqüestionable de la nostra recerca. Es vol deixar un índex dels protagonistes del setmanari valencianista i els titulars dels articles que desenvoluparen de diversa temàtica.

⁶⁵³ En aquest apartat s'han notificat els col·laboradors amb dues aportacions per al conjunt del setmanari.

⁶⁵⁴ En aquest altre apartat, més nombrós, hi estan reflectits els columnistes que només aportaren un testimoni.

5. CONCLUSIÓ

Diffícil resumir tot un capítol en una ressenya final. Sempre ens assalta el temor de resultar massa simplistes, o massa reiteratius, o massa feixucs. Aquest exercici de síntesi, com si es tractés de la contraportada d'un llibre, implica renunciar a tot l'accessori i condensar, en pocs paràgrafs, les línies mestres del treball.

En aquest primer capítol, hem volgut aproximar-nos, en número i qualitat, al component humà d'un projecte periodístic anomenat *El Camí*. Un projecte pel redreçament valencianista. Un projecte per la dignificació de la llengua. Un projecte pel creixement col·lectiu com a poble únic i diferenciat. Un projecte per recuperar l'orgull de ser valencians, lliures i solidaris.

Els protagonistes d'aquest projecte valencianista, els 237 signataris inventariats (amb dos-cents u autors reals), suposen un capital humà d'enorme projecció i rellevància, que no es circumscrigué al moment puntual de la publicació (1932-1934), sinó que deixà empremta i establí valuosos precedents que serviren de referència a generacions futures. Cert és que la Guerra Civil tallà de soca-rel totes aquestes expectatives, però el moviment valencianista romangué latent i disposat a reviscolar en qualsevol moment, tan bon punt les circumstàncies polítiques i socials ho permeten.

Dos-cents un col·laboradors són molts col·laboradors, però de segur suposaven una ínfima part dels que de debò degué haver-hi. Com sol dir-se, "no estaven tots els que són, però sí són tots els que hi estaven". L'esperit de *El Camí* anava més enllà de la "valencianització" al·ludida. Pot semblar que volguera inculcar, en les lectors, el seu ideari valencianista, fent proselitisme o adoctrinant als escèptics. I és cert, però només en part. Ben mirat, el que de veritat es buscava era despertar consciències, traure'ns als valencians de la nostra letargia, del nostre ensopiment com a poble.

Cenyint-nos a qüestions purament tècniques, hem procurat seguir un criteri taxonòmic al llarg no sols del capítol, sinó de la Tesi en conjunt. S'ha parlat, amb més o menys encert i/o amplitud, d'aquestes 237 signatures, dels articles de cadascuna, detallant les dades bibliogràfiques requerides (el número de la publicació, la secció, la pàgina, la data, el lloc de procedència). Obvi assenyalar que s'ha respectat l'ortografia original, reproduint els escrits tal com els van escriure els autors. S'han mantingut, per tant, els errors ortogràfics o les errades tipogràfiques que hom puga trobar. Deixem de banda les incorreccions gramaticals, lèxiques o estilístiques que aquells pogueren cometre: aquesta no és la finalitat de la Tesi.

El setmanari valencianista fou un altaveu per als valencianistes de la República, no l'únic (per descomptat), però sí un dels més importants. En el rotatiu tenia plena cabuda l'heterogeneïtat de persones i idees. No importava el pensament, la formació ni la classe. En les seues 135 setmanes de vida, va saber articular un munt d'opinions i punts de vista diversos, des de la transversalitat i la pluralitat informativa: mestres, professors, pedagogs, escriptors, polítics, periodistes, publicistes, historiadors, funcionaris, professionals liberals, financers, musicòlegs... persones erudites o autodidactes que buscaven analitzar el context social que els tocà viure, fent pedagogia de la seua experiència i engegant una major afecció cap allò nostre: el territori, la cultura, l'idioma, la nació⁶⁵⁵. Quanta raó tenia Enric Valor quan ens parlava de "l'amor a la terra, a la llengua i a la pàtria. No es pot ser realment patriota si no s'estima la pròpia llengua, i no se la pot estimar si no la pensem, si no la parlem; si no la fem, així, realment nostra".

Potser l'exposició d'aquest primer capítol, DRAMATIS PERSONAE, haja resultat desmesurada, però considerem modestament que feia falta. De vegades és millor pecar d'excés que d'omissió. El capítol ha pretés ser una mena d'aparador de les inquietuds del moment, materialitzades en els articles publicats. L'àmbit de difusió de *El Camí* abraçava més enllà del nostre territori, com també la procedència geogràfica de les seues fonts. Així, a tall d'exemple: Amat Gosalbes, alcoià, des de Sabadell; el també alcoià Jordi Valor, des d'Osca; Colomina Pascual, de la Vila Joiosa; des de Barcelona, el valencià Gil Senís, també des de la ciutat Comtal; Sanchis i Zabalza, des de Madrid; el català Germinal Ros, des d'Alacant; el mallorquí Alomar, des de la ciutat de Palma; els germans valencians Daniel i Ernest Martínez Ferrando, des de Mallorca i Catalunya, respectivament... A títol anecdòtic, aquesta transversalitat de què parlem, l'heterogeneïtat que caracteritzà al setmanari, arriba a l'extrem de les diferències d'edat dels autors, com ara els dotze anys d'Eliseu Bengochea o els setanta-vuit anys d'A.J. Alomar.

Una cosa ens ha quedat clara: molts dels col·laboradors de *El Camí*, per no dir tots, se sentien valencianistes. Les seues opinions són el reflex de l'afecció a tot allò valencià, unes opinions que han deixat petjada en la memòria i solatge en els cors. Cal destacar-ne llur honestedat i bona actitud. Ara més que mai comprenem millor les paraules d'Antoni Igual i Úbeda: "Heus ací perquè seguim vivim i escrivint, perquè no hem perdut la puritat de les idees, la candidesa de l'opinió".

⁶⁵⁵ COLOMER FERRÀNDIZ, Agustí: *Temps d'acció...*, op. cit. «Conclusions», pàg. 111-115. "A més, el periòdic valencianista *El Camí*, dirigit per Joaquim Reig, havia demostrat la viabilitat d'una premsa valencianista", pàg. 114.

CAPITOL II

ELS ANUNCIANTS DEL SETMANARI

El còmput de tots els anunciants (logotips), es trobaran afegits en l'Annex II, Capítol II, dels Annexos Documentals, pàg. 694-756.

1. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

En aquest segon capítol de la Tesi, que s'ha denominat ELS ANUNCIANTS, hem volgut recollir tots els referents publicitaris que serviren de sosteniment econòmic a *El Camí*: els anunciants. Mirarem de trobar si aquests es publicitaven amb el propòsit de millorar rèdits o si ho feien desinteressadament moguts pel seu suposat valencianisme⁶⁵⁶.

A priori, la publicitat, com a fenomen social, està relacionada amb l'esperit expansiu dels anunciants. Molt probablement el seu origen calga trobar-lo en l'actitud emprenedora de la petita i mitjana burgesia, inclosa, la valenciana, que no fou aliena a les tècniques de màrqueting que es feien servir. Estudiarem, en el nostre cas, qui eren els que s'anunciaven, quina era la seua extracció social i com evolucionaren o es transformaren⁶⁵⁷.

El nostre treball, però, no té per finalitat l'estudi de la burgesia valenciana, sinó més aviat l'estudi de la burgesia valencianista, més encara en un context històric, com el de la Segona República, tan convuls i excitant alhora⁶⁵⁸. La publicitat o les seues eines (la mercadotècnia) no naixen en el segle XX, però sí s'estandaritzen o popularitzen el seu ús en les economies de lliure mercat, com l'europea en general i l'espanyola en particular. I en aquesta economia capitalista, la burgesia (alta, mitjana i petita) juga un paper primordial.

La tasca d'escorcollar el fenomen publicitari se'ns antoixa complexa: hem d'anar a la font principal de l'anunciant; hem d'examinar els seus instruments de difusió, els

⁶⁵⁶S'hi ha basat en fonts diverses, com ara l'Arxiu de la Cambra de Comerç, l'Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana, l'Arxiu Històric Municipal de València, l'Ateneu Mercantil, el Registre Mercantil, La Unió Gremial, l'Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis, sales Gregori Maians i Nicolau Primitiu, l'Hemeroteca de la Facultat de Medicina Biblioteca de Ciències de la Salut "Pelegrí Casanova", l'Arxiu Històric de la Universitat de València, l'Arxiu Històric de la Diputació de València, l'Hemeroteca Municipal de València.

⁶⁵⁷MARQUÉS, Josep Vicent: «Derecha Regional Valenciana: les condicions de possibilitat d'un grup polític», pàg. 97-130, en *Argumentos 1* (1974) *El País Valencià 1931-1939*. L'Estel, València, 1974. Nota 1, pàg. 97.

⁶⁵⁸AVILÉS FARRÉ, Juan: *La izquierda burguesa en la II República*. Espasa-Calpe, Madrid, 1985. "En la contraportada: *L'esquerra burguesa en la II República*"

mitjans on s'insereix i els seus interlocutors. Ho farem no sols des de la perspectiva del seu emissor, sinó també del seu destinatari. L'objectiu, per tant, serà la recerca dels anunciants, quins eren, d'on eren, perquè s'anunciaven, a qui anava destinat el seu missatge i, en alguns casos àdhuc, qui s'ocultava darrere. Detallarem les adreces, els oficis, els negocis, els comerços, els tallers... tot un ventall de persones i empreses implicades en la supervivència de *El Camí*.

Considerem que és un aspecte ineludible saber qui s'anunciava al setmanari, conèixer si eren grans empresaris, mitjans o petits negocis. Hom seguirà el plantejament que va fer Ernest Lluch en *La via valenciana* i els seus deixebles (Vicent Soler, Clementina Ròdenas, Segundo Bru, Jordi Palafox...).

En la nostra recerca, no s'ha pogut determinar, ni de bon tros, què pagaven per anunciar-se, com tampoc hi ha hagut forma de comprovar el percentatge que suposaven els ingressos per publicitat, per a finançar o mantenir la revista⁶⁵⁹. Ignorem també si publicitar-se en el setmanari es traduïa, al capdavant, en millors beneficis per als anunciants.

Això sí, el nostre treball d'investigació no ha caigut en sac foradat, ans al contrari, ha donat els seus fruits en tres aspectes:

- a) La localització espacial de l'anunciant, és a dir, on s'ubicava el negoci: en quina ciutat o poble, en quin carrer, en quina comarca, en quin altre indret del territori valencià.
- b) La naturalesa dels agents econòmics: si es tractava de la burgesia més acomodada (banquers o grans empreses, per exemple), de negocis mitjans o de botigues menudes.
- c) L'adhesió o simpatia dels anunciants per la causa valencianista; dit d'una altra manera: si els animava un propòsit de patrocini o mecenatge del valencianisme, o si els movia fer més rendible el seu negoci.

En tot moment hem procurat fer un exercici de contextualització no sols geogràfica (detallant llocs concrets), sinó també històrica⁶⁶⁰, dins del marc d'esdeveniments

⁶⁵⁹ LÓPEZ LITA, Rafael: «La publicidad como fuente de financiación», pàg. 439-450, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (eds.): *Dos-cents anys de premsa...*, op. cit., pàg. 440 | *El Camí*, núm. 46, pàg. 4, 21/01/33. (...) *EL CAMÍ*, a pesar d'haver superat la difusió habitual en les publicacions valencianistes, de dedicar un esforç sostingut a la publicitat, base necessària d'ingressos (...) per redoblar si és possible la seua propaganda i ajuda".

⁶⁶⁰ Per a conceptualitzar el paper de la petita burgesia, s'ha fet servir dels treballs d'Ernest LLUCH i els seus deixebles, com ara Vicent Soler, Clementina Ròdenas, Segundo Bru, Salvador Almenar i Martínez, Martínez Serrano i altres autors com ara Martínez Gallego, Sánchez Santiró, Mavi Dolç i Gastaldo. Entre els llibres d'aquest destaquem ací *La via*

socials, econòmics i polítics del període de 1932-1934, en què es desenvolupa l'activitat de *El Camí*. La interrelació del trinomi societat-periodisme-publicitat resulta sovint indestruïble. Amb tot, el nostre estudi es centrarà en l'anàlisi de la burgesia valencianista, que, ben mirat, és l'autèntic propòsit d'aquest capítol de la Tesi.

La publicitat ha sigut de sempre una part fonamental del sistema econòmic en què ens movem. Tant que, sense el seu concurs, no sobreviurien molts mitjans de comunicació, siguen escrits (premsa), gràfics (cartells publicitaris), audiovisuals (ràdio, televisió) o digitals (Internet). En el cas del setmanari valencianista *El Camí*, la part econòmica que el nodria tenia dues fonts essencials de finançament: la del seu fundador, Ignasi Villalonga (almenys en la seua inicial posada en marxa), i la dels negocis anunciants. No sabem si els lectors del setmanari eren els principals destinataris dels productes i serveis anunciats, però sí sabem (i això és una tècnica bàsica de màrqueting) que la presència constant i repetitiva d'una marca concreta en els *mass-media* li confereix major penetració social i un augment de la quota de mercat.

El Camí, a priori, no comptava amb recursos econòmics de cap organització ni partit polític; no era l'òrgan de cap entitat concreta, per més que els membres de l'equip editorial militaren en distintes formacions polítiques. No passava el mateix amb altres mitjans com el *Diario de Valencia*⁶⁶¹, darrere del qual hi era la *Dreta Regional Valenciana* (DRV)⁶⁶² com a suport ideològic, i un sector empresarial molt voluminós

valenciana de Lluch. Manuel Aznar, Ricard Blasco; Josep Sorribes Monrabal, Romà Perpiñà Grau, Jordi Palafox Gamir, Analet Pons i Justo Serna, Ramir Reig, Rosa M. Jordà Borrell, Josep Picó, Sánchez Romero, Josep Vicent Marqués, Ignasi Villalonga Villalba, altres treballs que s'han fet utilitzar són els de Pere Sisè. Aureli Martí, Ernest Reig, tots aquests són citats al llocs corresponents i a la bibliografia | També FERRANDO BADIA, Juan: *La Primera República espanyola*. Edicusa, Madrid, 1973, pàg. 84 | Arran d'aquesta cita s'afegeixen unes notes perquè també ens identifica de prop als valencians en el treball de JUTGLAR, Antoni: *Federalismo y Revolución Las ideas sociales de Pi i Margall*. Universitat de Barcelona, Barcelona, 1966, pàg. 123 | Vegeu Antoni JUTGLAR: *Federalismo... op. cit.* «2. Pi i Margall i Proudhon», pàg. 56-67.

⁶⁶¹SANZ MARCO, Carlos, en *Treballs de Comunicació 5*. Octubre, 1994. Societat Catalana de Comunicació. Girona. Treballs d'Història de la premsa: premsa valenciana. «Aproximación a la presencia de la literatura en la prensa valenciana de principios del siglo XX», pàg. 135-150. «*Diario de Valencia*». Fundat en 1911 per Manuel Simó y Marín, com òrgan del Partido Jaimista de la Región Valenciana. També en ell col·laborarà J. Navarro Cabanes. El seu director, des de 1916, Luis Lucía, crearà en 1930 el partit Derecha Regional Valenciana», pàg. 136.

⁶⁶²CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític 1874-1939*. Afers, Catarroja-Barcelona, 1999. «La Derecha Regional Valenciana –que es denominava Derecha Regional Agraria a Alacant i a Castelló», pàg. 189 | GARCÍA CARRIÓN, Marta: *La región en la pantalla...* op. cit., pàg. 171 | PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.) *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. UJI, Castelló de la Plana, 2013. Com per exemple, el Centre Escolar i Mercantil (CEM), «hi trobem un punt de referència inexcusable per al valencianisme de dreta. Des d'allà, entre 1926 i 1931, va aparèixer, sense les penúries

(de grans indústries i comerços) com a suport econòmic, sustentat per burgesos conservadors i carlo-catòlics⁶⁶³. Efectivament, a l'ombra de la dreta conservadora regionalista i valenciana, com ens apunta el professor Valls, el *Diario de Valencia* es movia més pel catolicisme que no pas pel valencianisme; i aquest i no altre fou el paradigma de la mobilització de les masses de la dreta valenciana⁶⁶⁴. Masses, però, no significa necessàriament assimilació de l'espirit democràtic de la revolució burgesa⁶⁶⁵.

Aclarit açò, ens cal esmentar a Villalonga i Villalba, en tractar-se del fundador de *El Camí*, junt al seu amic Joaquim Reig. Villalonga destacà sobretot pel seu altruisme i el seu tarannà valencianista⁶⁶⁶, tot i militar el 1933 en la DRV⁶⁶⁷. Prova de la seua actitud oberta fou la tolerància amb què tractà als altres dos prohoms del setmanari: Joaquim Reig i Rodríguez i Adolf Pizcueta Alfonso. Aquests caps de redacció professaven tendències polítiques ben allunyades del conservadorisme de Villalonga, el qual en cap moment impedí que aquells sol·licitaren la participació de col·laboradors esquerrans i nacionalistes en les pàgines del rotatiu. Recordem, a tall d'exemple, que el màxim col·laborador del setmanari, pel nombre d'articles publicats, Emili Gómez i Nadal, era un home d'idees comunistes. Ernest Lluch ens fa aquesta observació més que apropiada per a definir a Ignasi Villalonga: "Políticament, Villalonga es reclamà de

materials que patien els periòdics més típicament valencianistes, *Cultura Valenciana*, publicació trimestral bilingüe (...) Un valencianisme de dreta, en què se satisfien professionals de prestigi, propietaris d'horts de tarongers, capellans i religiosos que omplien hores amb recerques d'arxiu. (...) El CEM tenia més elasticitat dinerària, gràcies a la qual aquells que a Barcelona haurien anomenat *pronois*, podien començar a exercir la seua sapiència o fer *currículum*, amb el coixí que els oferien tant els jesuïtes com un grup de personalitats més o menys il·lustres de la ciutat i del país", pàg. 167-168.

⁶⁶³ VALLS, Rafael: *La Derecha Regional Valenciana: El Catolicismo político valenciano (1930-1936)*. Edicions Alfons el Magnànim Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1992, pàg.14 i 15 | VALLS MONTÉS, Rafael: «La Derecha Regional Valenciana y la guerra civil», pàg. 235-254 (pàg. 241), en DD. AA. *La II República, Una esperanza frustrada*. Actas del Congreso Valencia Capital de la República (Abril 1986). Edicions Alfons el Magnànim, València, 1987. Nota 10. Propietaris agrícoles importants eren, per exemple, Luis Santonja Mercader, Vicente Lassala Miquel, Juan Torres Sala o Carlos Hernández Lázaro. Gran part dels exportadors agrícoles valencians eren membres igualment de DRV, així Luis Miralles, Vicente Rios (de Burriana), etc. Industrials, pertanyents a DRV, eren Agustín Alamar, Vicente Boluda, els Casanova Bonora, Enrique Vallbona, etc.", pàg. 241.

⁶⁶⁴ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, *op. cit.*, pàg. 83 | CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític 1874-1939*. Afers, Catarroja-Barcelona, 1999. "La raó substancial de la DRV era la defensa dels «*principios fundamentales de la civilización cristiana*», pàg. 189.

⁶⁶⁵ MARQUÉS, Josep Vicent: «Derecha Regional Valenciana: Les condicions de possibilitat d'un grup polític», pàg. 97-130. *Arguments* 1 (1974), *op. cit.*, pàg. 113.

⁶⁶⁶ PIZCUETA, Adolf: (1901-1989) *Memòries fragmentàries*. Pròleg de: Francesc Pérez i Moragón. Epíleg de: Ricard Blasco. Edita Acció Cultural del País Valencià, València, 1990. "Tot s'ha de dir: sense el seu callat ajut ni una ni l'atra (Col·lecció *L'Estel*) mampresa haurien estat possibles. Per altra banda, Reig no es limità a fer possible l'aparició i el manteniment del setmanari. Si es repassen les seues pàgines, es vorà que intervingué de manera activa com a Director i inspirador de la publicació", pàg.61.

⁶⁶⁷ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, *op. cit.*, pàg. 83.

Constantí Llobart i la seva evolució és difícil d'entendre sense el valencianisme de València Nova i la Joventut Valencianista, format per artesans i petit burgesos⁶⁶⁸.

Per tant, com afirmàvem, els recursos econòmics del setmanari no es trobaven al darrer d'un fort col·lectiu empresarial ni financer, sinó més aviat al voltant dels recursos de la petita i mitjana empresa, negoci o comerç. Aquest, evidentment, va ser el cas del periòdic valencianista i, al capdavant, la causa de la desaparició del mitjà valencianista de l'esfera pública i social (octubre 1934), en uns moments de canvis polítics, que comportava els legislatius i els institucionals⁶⁶⁹. Darrere del rotatiu (com s'ha dit), hi havia una petita burgesia valencianista, ja des dels inicis del valencianisme de principis de segle⁶⁷⁰, plenament assentada en la segona dècada⁶⁷¹ i amb un ideari ideològicament reforçat a finals de la dictadura primoriverista (1930)⁶⁷². Amb l'arribada de la Segona República i especialment del bienni progressista (1931-1933)⁶⁷³, la petita burgesia valenciana anà posicionant-se cap un compromís republicà i valencianista. Un altra cosa fou la seua radicalització per la conjuntura antirreformista del Govern de torn (1933-1935)⁶⁷⁴. Creiem que aquest conjunt de contratemps sociopolítics, ensems als personals dels col·laboradors, acceleraren la fi del setmanari i acabaren per emmudir-lo en octubre de 1934⁶⁷⁵, període en què regia el domini absolut de la

⁶⁶⁸ LLUCH, Ernest: *La via valenciana*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2003, pàg. 148.

⁶⁶⁹ LÓPEZ VILLAVERDE, Ángel Luis: *La Segunda República (1931-1936). Las claves para la primera democracia española del siglo XX*. Sílex, Madrid, 2017, pàg. 52 i 53.

⁶⁷⁰ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*. Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1990, pàg. 231.

⁶⁷¹ PIQUERAS ARENAS, José A.: *El taller y la escuela en la Valencia del siglo XIX*, Ayuntamiento de Valencia, València, 1983, pàg. 26 | REIG, Ramir, en *Recerques* 15 (1984), Barcelona. «El fracàs de la burgesia urbana a València. Notes sobre la política municipal del blasquisme (1901-1911)», pàg. 133-160, pàg. 134.

⁶⁷² CERVERA SÁNCHEZ, Ana M.: «La Derecha dinástica y modernización política», pàg.13-74, en BOSCH, Aurora, COMES, Vicent i GIRONA, Albert: *Estudios sobre la Segunda República*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1993, pàg. 86 i 87.

⁶⁷³ PIZCUETA, Adolf: (1901-1989): *Memòries...*, *op. cit.* "(...) Pizcueta, mentrestant, va crear el partit polític ja al·ludit (AVR), que es movia en posicions d'esquerra burgesa –segons Cucó- i que feu propaganda activa a favor de l'Estatut d'Autonomia i de l'Estat Federal. L'AVR (Agrupació Valencianista Republicana) es constituí el 24 d'abril de 1930", pàg. 14.

⁶⁷⁴ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, *op. cit.* «III del reformisme inicial a la contrarevolució (1934-1936)», pàg. 183-198: "El reformisme de la D.R.V. i, per extensió, de la C.E.D.A., que hi havia inclòs en el seu programa les propostes valencianes, anava a tindre el seu moment de verificació a partir de la seua entrada en el govern, en octubre de 1934", pàg. 183.

⁶⁷⁵ DD. AA.: *Manuel Sanchis Guarnier: el compromís cívic d'un filòleg*. Universitat de València, València, 1998. Edició a cura de FERRANDO, Antoni i PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Recordança de Manuel Sanchis Guarnier. Enric Valor», pàg. 156-158. "(...) el setmanari nacionalista (*El Camí*) que es feu tan famós des de 1932 a 1934, en què fou prohibit pel govern de Madrid arran dels fets revolucionaris d'octubre (1934)", pàg. 157 | DOLÇ I GASTALDO, Mavi en *Treballs de comunicació*, vol. 5 (octubre 1994) «*El Camí*. setmanari valencianista. Ciutat de València (1932-1934)», pàg. 151-166. III Conferència Anual de la SSC Girona, 1993. *Treballs d'Història de la Premsa: premsa valenciana*, Barcelona, 1994. "*El Camí* (...) N'hauria pogut traure molts més (números) si no hagués estat per la repressió del 6 d'octubre de 1934, a conseqüència d'un enfrontament entre el govern i els periòdics", pàg. 151 | COLOMER

CEDA⁶⁷⁶. Així fou, després dels fets revolucionaris del sis d'octubre de 1934, *El Camí* fou clausurat per les autoritats.

Comptat i debatut, reprenem de nou el fil que ens pertoca, entrant ja a tractar els detalls. En *El Camí*, la publicitat no ocupava molt d'espai. Segons la seua millor coneixedora, Mavi Dolç, els anuncis suposaven un màxim d'un 20% de la superfície del setmanari (entre els números 30 i 50)⁶⁷⁷. Després aquesta xifra abaixà i quedà reduïda al voltant del 10% o menys i, ocupant indistintament qualsevol plana, però a la vegada guardant un petit ordre d'incorporació al setmanari, com una mena de jerarquització. Això sí, aquesta estava repartida per totes les planes, llevat de la primera, on era més limitat l'anunci. En poques ocasions trobarem publicitat a la primera pàgina que, des d'un principi fou només i exclusivament del Banc de València⁶⁷⁸, sobretot en els primers números. Però després passà anunciar-se la publicitat de qualsevol entitat, tot i que de manera restringida. A propòsit del Banc de València, l'entitat pertanyia a eixe grup burgés que el professor Josep Picó anomenava "la burgesia urbana"⁶⁷⁹.

La publicitat del periòdic estava situada de meitat de la plana cap avall, al voltant de les sis o vuit pàgines del que constava el setmanari, llevat de la publicitat cinematogràfica i els adoctrinaments dels grups o associacions, que anaven en les

FERRÀNDIZ, Agustí: *Enric Valor. El valor de les paraules*. AVL, València, 2011. «*El Camí*», pàg. 277-278. Als finals de setembre de 1934 *El Camí* es deixà de publicar. El clima cordial que havia presidit les relacions entre valencianistes a principis de la República s'havia anat enrarint en el marc de la polarització general entre dretes i esquerres. El fracàs de l'intent d'unió de tots els valencianistes en un sol partit, la substitució de Joaquim Reig al capdavant de la presidència del Centre d'Actuació Valencianista i la subsegüent esquerranització de l'entitat – que acabarà dissolent-se al si del Partit Valencianista d'Esquerra en 1935- són factors que, sumats a la crisi derivada dels fets d'octubre de 1934, determinaren la desaparició de *El Camí*», pàg. 278.

⁶⁷⁶ VALLS, Rafael: *La Derecha... op. cit.* "D.R.V. La Derecha Regional Valenciana (...) fou l'artífex en la creació de la Confederació Espanyola de Dretes Autònomes (C.E.D.A.), pàg. 9 | LÓPEZ VILLAVARDE, Ángel Luis: *La Segunda República...*, op. cit. "La CEDA –des dels seus antecedents com AN (Acció Nacional) i després en el Govern- cercava liderar la República per a canviar la Constitució i donar-li un gir corporatiu (1933)", pàg. 423.

⁶⁷⁷ DOLÇ I GASTALDO, Mavi, en *Treballs...*, op. cit., pàg. 159.

⁶⁷⁸ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías de Valencia (1700-1975)*. Ajuntament de València, València, 2002. «259-124. Joies Valencianes. Monuments i edificis notables», pàg. 244-245. "Entitats bancàries actives en aquest any: Banc de València, carrer de la Pau, 9 i Ruíz de Lihory 3 (...) A principis de 1929, l'entitat estableix la seua oficina principal en el carrer Alfred Calderón, 11, per a després, traslladar-se a l'actual i emblemàtic edifici de Pintor Sorolla", i «389 – 1944. XXII Fira Mostrari Internacional», pàg. 361-362. "Banc de Valencia. Central, Pintor Sorolla, 2 (...) Feia dos anys (1942) que s'havia inaugurat el nou i actual edifici de Pintor Sorolla. En els seus començaments dita entitat hi havia estat situada en el carrer de la Pau, cantonada a la del Torn de Sant Cristòfol...", pàg. 362.

⁶⁷⁹ PICÓ LÓPEZ, Josep, en *Revista Internacional de Sociologia* núm, 15 (1975), Institut Balmes, Madrid, «La burgesia valenciana en la segunda mitad del siglo XIX», pàg. 105-118.(...) En el segon decenni d'aquest segle (XX) van apareixent ja noms com I. Villalonga, J. A. Noguera, Iranzo, Miralles, Ferrer, Gómez, Casanova, etc., que aniran copant els principals llocs de les finances, el comerç i la indústria", pàg. 117.

seues respectives planes, perfectament identificables. Els anunciants no sempre eren fixos ni els mateixos; s'anaven alternant segons la seua periodicitat o cedien el seu espai al que s'incorporaven per primer cop. Aquesta publicitat no gaudia d'una rellevància cridanera; més aviat, no era gens estrident. Els anuncis eren rètols discrets, senzills en el seu ornament i directes en la seua explicació. Res a veure amb la publicitat d'ara, més controvertida i agressiva. Per humilitat o per oblit, alguns anunciants obviaven fins i tot l'adreça del seu establiment o el nom del propietari⁶⁸⁰.

El recurs de la publicitat sempre ha estat associat a la premsa. Quan va aparèixer el primer periòdic al nostre territori, el *Diario de Valencia* (1790), ja hi era present. A falta d'altres mitjans, la premsa constituïa el principal canal de difusió d'un producte qualsevol procedent de l'agricultura, la indústria o el comerç, com ens recorda Josep Rodrigo Valero⁶⁸¹. El reclam publicitari buscava convèncer, persuadir, crear un nexa entre anunciant i consumidor, com ho remarca el professor Laguna⁶⁸². Seua és l'afirmació d'aquest axioma: "la publicitat és el motor del negoci periodístic".

A l'hora de comentar les peculiaritats de la publicitat, prendrem com a referència l'estudi de Josep Sorribes a propòsit del trànsit del model precapitalista al capitalista en la ciutat de València⁶⁸³.

Som també receptius als treballs d'investigació de Martínez Gallego i Sánchez Romero, que expliquen l'evolució del comerç (a la grossa i al detall), del taller, de la gran i petita indústria, de les finances... en la transició del segle XIX al XX. Coneixerem així millor la gènesi d'una burgesia cada volta més implicada en el moviment valencianista. Una burgesia, no aliena al seu origen⁶⁸⁴ ni al seu caràcter obrer i

⁶⁸⁰ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Salud, sexo y electricidad. Los inicios de la publicidad de Masas*. Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2018. «Fundamentos para una historia de la publicidad moderna», pàg. 23-40, pàg. 25-29.

⁶⁸¹ RODRIGO VALERO, Josep: «El diario de las luces. *El Diario de Valencia* durant l'ocupació francesa de València (gener 1812- juliol 1813)», pàg. 139-146 (pàg. 144), en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (eds.): *Dos-Cents anys de premsa...*, op. cit.,

⁶⁸² LAGUNA PLATERO, Antonio: *Salud, sexo...*, op. cit., «Fundamentos para una historia de la publicidad moderna», pàg. 23-40, pàg. 23 | CHECA GODOY, Antonio: *Historia de la Publicidad*, Netbiblo, La Coruña, 2007.

⁶⁸³ SORRIBES, Josep, en *Recerques* 15 (1984), Barcelona. «Creixement econòmic, burgesia i creixement urbà a la València de la Restauració (1874-1931)», pàg. 99-124, especialment pàg. 100 i 101.

⁶⁸⁴ Ens valdrà per a aquesta justificació, la valoració feta pel professor Ramir Reig en *Cien empresarios valencianos*. Dirigit per Xavier Vidal Olivares, LID, Madrid, 2005. Ens farà constar el naixement, l'evolució i transformació de quatre nissagues valencianes, com ara els Boluda, els Casanova, els Mariner i els Noguera, com a exemple, per al nostre estudi. .

menestral⁶⁸⁵; per exemple, el fabricant de sabó Pasqual Carles continuaria fidel al seu ideal republicà i federalista⁶⁸⁶.

En les nostres terres, proverbialment fèrtils, hi trobem una forta implicació de l'agricultura en el nou mercat emergent⁶⁸⁷, com també una nova indústria sorgida dels tallers, dels obrers artesans, de la tradició menestral⁶⁸⁸. Evidentment, aquesta transformació valenciana ja havia començat arran de la Revolució industrial⁶⁸⁹, però assoleix especial significació en el primer terç del segle XX. Molts treballadors (foren jornalers o aprenents) eixerits busquen objectius de superació i millora; els botiguers volen invertir i ampliar el seu comerç; els obrers qualificats i amb experiències llancen a crear una nova empresa; els petits empresaris diversifiquen el negoci, amb l'aplicació de nous socis de la mateixa procedència laboral⁶⁹⁰. Aquestes transformacions abraçaren tots els sectors de l'economia: l'energètica⁶⁹¹, l'agroalimentària⁶⁹², la de les infraestructures^{693/694}...

⁶⁸⁵ SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria Valenciana en torno a la Exposición Regional de 1909*. Universitat Politècnica de València, València, 2009, pàg. 172.

⁶⁸⁶ MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo y crecimiento La industrialización valenciana 1834-1914*. Generalitat Valenciana, València, 1995, pàg. 213 i 214 | Bailly-Baillièr (1910) *Guía Comercial de València y su provincia*. Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maïans. AIVE, caixa F. Fàbrica de Sabó Carles i Cia. Fca. en el Grau, carrer del Riu, 41. Oficines D. Joan d'Àustria, 1.

⁶⁸⁷ JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria en el desarrollo del Área Metropolitana de Valencia*. Universitat de València, València, 1982, pàg. 90.

⁶⁸⁸ MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit. "La Revolució de 1868 creà a València l'Escola d'Artesans: en els seus primers 50 anys de funcionament passen per les seues aules cinquanta-dos mil alumnes", pàg. 29 | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 40 | ALARTE, Josep, en *Memòria Gràfica de València*, «Capítol 6. El Carrer de les Barques», pàg. 69-80 (pàg. 70) | SIRERA MIRALLES, Carles: *Un título para las clases medias. El instituto de bachillerato Lluís Vives de Valencia, 1859-1902*. PUV, València, 2011, Nota 120 | NADAL, Jordi: «El desenvolupament de l'economia valenciana a la segona meitat del segle XIX: una via exclusivament agrària?», (...), pàg. 108, en PINEDO HERRERO, Carmen, MAS ZURITA, Elvira i MOCHOLÍ ROSELLÓ, Asunción: *250 anys L'ensenyament de les belles arts a València i la seua repercussió social*, UPV, València, 2003. «5.5. Les escoles d'artesans», pàg. 150-154 (pàg. 150) | ALONSO SANTANDREU, Jesús: *Crónica de las Escuelas de Artesanos (Retazos históricos 1868-1993)*. Conselleria d'Educació i Ciència, Generalitat Valenciana, València, 1993, pàg. 196-197.

⁶⁸⁹ MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 18.

⁶⁹⁰ També hi haurà excepcions que per l'envergadura de la fusió industrial perdrà el seu caràcter local, en REIG ARMERO, Ramir: «Manuel Gómez Jiménez (1831-1914)» pàg. 93-101 | VIDAL OLIVARES, Javier: *Cien empresarios valencianos...*, op. cit, pàg. 97 | MARTÍNEZ GALARRAGA, Julio: *La producción industrial al País Valencià (1861-1920). Estirant el 'fil industrial'*. Pagès editors, Lleida, 2009. «3. La industrialització valenciana, 1861-1920: anàlisi sectorial Metal·lúrgia», pàg. 53-63, pàg. 56.

⁶⁹¹ MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 37 | JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria...*, op. cit., pàg. 19.

⁶⁹² MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 124.

⁶⁹³ AMORÓS HERNÁNDEZ, Alejandro: «El molí de Daroqui a l'època elèctrica», pàg. 193-204, en *Torrens 13* (2003) *Estudis i investigació de Torrent i Comarca*, pàg. 198-199.

⁶⁹⁴ MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 123.

Hem volgut exposar aquesta introducció com una mena de «l'estat de la qüestió», on s'ha pretés demostrar el pas d'una economia pròpia de l'Antic Règim a un nou *status* sorgit de les reformes liberals del segle XIX i culminat en les primeres dècades del XX.

Quant a l'origen i evolució de la nostra burgesia, la valenciana, hem establert la relació *sui generis* d'una minoria valencianista dins d'una burgesia progressista, liberal i laica. El període històric comprés entre el Sexenni Revolucionari (1868-1874) i la Segona República (1931-1939) és el marc on radica la gènesi d'allò que els professors Cucó⁶⁹⁵, Aznar i Blasco⁶⁹⁶ anomenen “la petita burgesia valencianista”⁶⁹⁷. En la nostra recerca d'informació ens hem valgut de l'arxiu del *Centre d'Estudis Econòmics Valencians* (CEEV), dipositat a Sant Miquel dels Reis, així com de l'arxiu de la *Diputació de València*⁶⁹⁸, l'arxiu del *Registre Mercantil de València*⁶⁹⁹ i l'arxiu històric de *la Comunitat Valenciana, la Cambra de Comerç* (AHCVCC)⁷⁰⁰.

Fetes aquestes precisions històriques sobre l'economia i la burgesia valencianes, retornem al punt de partida: la publicitat inclosa en *El Camí*. Ja avançarem en línies anteriors que hom pot trobar un ventall molt ampli i divers d'anunciants de tota mena: petits i mitjans empresaris, comerciants, botiguers, hostalers i restauradors, tallers, indústries, entitats bancàries, professions liberals, institucions d'ensenyament, editors, metges, farmacèutics, agents comercials, periodistes, publicistes, etc. Així mateix, també s'anunciava, tot i que en menor mida, la gran indústria de factories (fàbriques de jute, de construcció, de processament alimentari, almàsseres, magatzems de fusta...) i els comerços de certa envergadura (grans magatzems, basars⁷⁰¹).

Físicament, els establiments de les empreses i comerços que s'anunciaven estaven ubicats en la mateixa ciutat de València o en la seua perifèria, i com a molt lluny, en

⁶⁹⁵ CUCÓ I GINER, Alfons: *El valencianisme...*, *op. cit.* "L'Agrupació Valencianista Republicana (ARV) –que va celebrar la seua junta general de constitució el 24 d'abril del 1930 [*El Pueblo*, 13.117 (22-IV-1930)] (...) l'AVR era el resultat de la radicalització dels sectors petits burgesos valencianistes i s'equiparava amb l'Esquerra catalana", pàg. 191.

⁶⁹⁶ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià 1927/1939*. Institució Alfons el Magnànim, València, 1985 | BLASCO, Ricard, en *L'Avenç* Núm. 15 (1979) Barcelona. «La proclamació de la República a València», pàg. 41-51, especialment pàg. 41.

⁶⁹⁷ Aquesta matisació es pot argumentar pel fet de les primeres notícies en el moviment cantonal de 1873, en SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, *op. cit.*, pàg. 43-46 | SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. Universitat de València. Facultat de Filologia. Departament de Lingüística Valenciana, València, 1978, pàg. 75.

⁶⁹⁸ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, *op. cit.*, pàg. 56 i 57.

⁶⁹⁹ Arxiu del Registre Mercantil de València. Gran Via del Marqués del Túria, 57, 46005 - València.

⁷⁰⁰ Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana, Arxiu de la Cambra de Comerç. Avinguda. Campanar, 32, 46015 - València.

⁷⁰¹ FERNÁNDEZ, Gumersindo e IBÁÑEZ, Enrique: *La Valencia que fue*. Drassana, València, 2018, pàg. 133.

Castelló de la Plana, Borriana, el Balneari de Cofrents o la Siderúrgica del Port de Sagunt, com a excepcions. Dins del sector manufacturer hem pogut trobar la publicitat de marques com: *Fill de Ventura Feliu, Salvador Vilarrasa, Franc Tormo, Miquel Mateu, J. Prats, (Prat), Ferrer Germans, Monmeneu, Edo*, etc. I una menció especial per al món de les finances (la banca) i el gran empresariat (companyies comercials d'importació i exportació), amb prohoms de l'economia valenciana i la seua projecció a l'exterior, com ara els *Casanova, els Noguera, Nicolau Primitiu, Rios i Cia.*, entre d'altres.

En tot aquest recull d'anunciant, hem procedit a la corresponent qualificació i quantificació dels missatges publicitaris, que ens ha servit de referent per establir la implicació d'una part de la petita burgesia en el projecte valencianista⁷⁰².

D'aquesta petita burgesia valencianista hem tret notes relatives a la seua composició social, el *status*, el lloc de residència, la ubicació dels establiments i empreses... Hem registrat nombrosos canvis i modificacions: canvis de seu social, canvis d'establiment, canvis de propietaris... Ens ha sorprès, això sí, l'habitatge d'alguns d'ells, un habitatge sense grans pretensions, sense cap sumptuositat: cases dins de la ciutat de València, cases de veïns, carrers centrals (sobretot en la zona de l'Eixample) i de la perifèria de la ciutat o, fins i tot, en el mateix establiment comercial, botiga, taller o fàbrica⁷⁰³, un fenomen aquest últim conegut pels professors Pons i Serna com "zonificació socio-professional"⁷⁰⁴. Reconeixem també l'aportació de Rosa M. Jordà Borrell, qui ens ha posat en relleu el procés d'industrialització de l'àrea metropolitana valenciana i el seu creixement⁷⁰⁵.

Amb aquest treball hem generat, conscientment o de manera involuntària, una mena d'empatia cap al valencianisme de la petita burgesia anunciant. Cal recordar que s'anunciaven en valencià, i en el món dels negocis (més encara en València) no tractar

⁷⁰² Només amb una ullada per damunt, es trobaran bastants d'aquests protagonistes, que i qui són els anunciant del setmanari, on estan dins de distintes tendències polítiques, ocupant càrrecs o formant part d'ells, com queda palés en dos referents molt emblemàtics, com són l'Ateneu Mercantil, de MARTÍ SORO, Josep: *Crònica del Ateneu Mercantil (1879-1978)*: Ventura Feliu, pare (1909), Josep Noguera Bonora (1920) Joan Albiol Rubio (1923), Francesc Soto Mas (1928); i l'obra de Rafael Valls: *La Dreta Regionalista Valenciana*: La família Casanova Bonora, Francesc Taberner, Josep Monmeneu, Jesús Morante Borràs. En major o menor mida, fou òbvia la seua pertinença al valencianisme des d'una significació o des d'una altra.

⁷⁰³ *Directori Valencià (Bailly-Baillièr-Riera). Guia especial de les províncies de València, Alacant i Castelló de la Plana*. Publicada per "Anuaris Bailly-Baillièr i Riera Reunidos", S.A. Eduard Riera Solanich Director-Gerent Oficines: Consell de Cent, 240 – Barcelona. 2a època: Any 15, 1926.

⁷⁰⁴ PONS, Anacleto i SERNA, Justo: *La Ciudad extensa...*, op. cit. «La zonificació socio-professional», pàg. 101-105.

⁷⁰⁵ JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria...*, op. cit., pàg. 8-10.

en la llengua oficial (ço és, en castellà) podia traduir-se en pèrdua de mercat, si més no entre els sectors més “espanyolistes”. Però sembla que el risc valgué la pena. Al cap i a la fi, aquesta burgesia emergent s’anunciava en *El Camí* per simpatia o afinitat ideològica amb els periodistes o columnistes que hi publicaven⁷⁰⁶. De fet, molts dels anunciants ja s’havien publicitat abans en altres mitjans d’orientació nacionalista; tal és el cas de: “*Arròs Granito. Molí de Jesús*”; “*Matalaps Salt*”; “*Saló de Mobles, carrer Sarranos, 8 de Francisco Giner*”; “*Marcos, Molduras, Grabados Collado, carrer Paz, 34*”; “*Acadèmia del Patriarca Beato Juan de Ribera, carrer Correjeria, 28*”, que s’anunciaven en *Nostra Novel·la* (1929-1930). També es trobaran aquests i d’altres més en el periòdic valencianista republicà *Avant*, per exemple: (núm. 22, 25/04/31) “*Vicent Pichó*”, “*Vicent Tamarit i Molina*”, “*Joan Senent*”, “*Miquel Mas (mobles)*”, “*Francesc Soto Mas*”, “*Joaquim Prat*” i “*Matalaps Salt*”⁷⁰⁷, en *Cultura Valenciana* (any V, 1930, Quadern II, contraportada): “*Antoni Mercè Virto (màquines de cosir) Primat Reig, 7 (abans Avellanes)*”, en *Acció Valenciana* (núm. 7, 15/07/30 “*Vídua de Joan Llorens (rellotges)*”⁷⁰⁸; “*J. Prat (cristalls)*”, en *Acció* (05/08/34): “*IMAD (Calentador’s d’olis pesats)*”, “*Fills de J. Bte. Monmeneu, (dolços)*”; “*Francesc Taberner Andrés*”⁷⁰⁹; “*La Pasiega*”, en *El País Valencià* (núm. 2, 25/05/35): “*J. Senent (autoescoles)*”; (núm. 4, pàg. 7, 08/06/35) “*Garcia Cantó (sastreria)*”; (núm. 3, 01/06/35 “*Senent (autoescoles)*”, en *L’Hora* (núm. 1. 07/06/36) “*Vídua de Llorens (rellotges)*”... No caldrà posar-ne més exemples.

Ben mirat, durant les tres primeres dècades del segle XX el fenomen publicitari va créixer lligat a l’evolució de la premsa. Rara era la publicació valenciana o valencianista que no mostrara anunciants en les seues planes: *Cultura Valenciana*,

⁷⁰⁶ *Guía Comercial e Industrial de València y su provincia*. Año 1930. Consultorio Mercantil. Oficina técnica de asesoramiento comercial e industrial, Alacant: “Despatx de l’advocat i director del setmanari Valencianista *El Camí* Joaquim Reig i Rodríguez, carrer Ciril Amorós, 92”, pàg 188. “Cal recordar que alguns dels anunciants estaven ubicats al voltant del carrer de Ciril Amorós, com ara carrer Comte de Salvatierra, carrer Sorní, carrer Jorge Juan, carrer Gravador Esteve, carrer Pizarro, carrer Hernán Cortés, carrer Fèlix Pizcueta i carrer Colom”

⁷⁰⁷ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit., 2002. «176-1909» Almanac i guia de València per a 1909 “Gran llavador i per a esponjar les llanes per a matalafs, deixant-les com a noves i a preus econòmics. Ciril Amorós 8 i 10, abans carrer del Port, pàg. 166. | *Guía Comercial* (1930), ..., op. cit., Matalaps Vicent Salt, Ciril Amorós, 8, pàg. 365 | Arxiu Històric Municipal València (AHMV), Padró (1930). Districte Teatre: Vicent Salt Bort (Vila-real, 1870 - València, 1938). En aquest padró de 1930 Vicent Salt era vidu i tenia el seu domicili aleshores en la Gran Via Marqués del Túria, 15 entresol. De professió: industrial.

⁷⁰⁸ Tenim referència d’aquesta mateixa rellotgeria «vídua de Joan Llorens», que com altres anunciants del setmanari valencianista *El Camí*, també van fer propaganda en altres mitjans valencianistes, com *Acció Valenciana*. VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, op. cit., pàg. 141.

⁷⁰⁹ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, op. cit. “Així, en els llistats de la contribució industrial i comercial de la província de València del 1930. (...) Dels 18 que declaren més de tres milions (de pessetes), dos són directius de DRV (Vicente Boluda Martínez i Francisco Taberner Andrés)”, pàg. 119.

Taula de Lletres Valencianes, Nostra Novel·la, Avant, Valencia Atracción, Acció Valenciana, Acció, La República de les Lletres Valencianes, L'Hora, El País Valencià. Com podem veure, la inclusió publicitària ja duia un temps produint-se en els mitjans que mostraven un valencianisme emergent.

Així mateix, ens farà servir per a aquesta observació, i a més a més, de necessària consulta l'obra d'investigació dels professors Anacleto Pons i Justo Serna: *La Ciudad extensa. La burguesia comercial-financiera en la Valencia de mediados del XIX*⁷¹⁰. S'ha de dir que quasi és el treball de capçalera requerit per comprendre l'evolució d'una burgesia, però en aquest cas, la que s'estudia no és la d'una elit encimbellada en el poder de l'economia i de la política de la ciutat ni de la regional del segle XIX, ni tampoc ens referirem a una altra burgesia, com fou la burgesia rendista que no evolucionà cap enllac⁷¹¹. En aquest estudi, no s'explora un determinat *estatus* social, sinó més aviat un conjunt social peculiar: el d'un estament sense atributs de classe, que, en el millor dels casos, va adquirint un posicionament social amb una projecció de millora laboral, perquè encara aquest col·lectiu estava arrelat a la seua llengua vernacle i al seu origen. Com es deia, van passar d'obriers a patrons⁷¹² sense llevar-se la brusa. Efectivament, no podem "admetre un procés de trencament ràpid, sense una etapa de pervivències artesanals enmig de la qual molts sectors socials implicats en l'activitat gremial es degueren veure abocats a autèntics dilemes personals i col·lectius"⁷¹³.

Com apunten els professors Pons i Serna, l'adveniment de la societat burgesa provocà profundes transformacions en l'àmbit social, polític i econòmic⁷¹⁴. Començaren a gestar-se patricis i nissagues que es perllongaren al llarg del segle, sobrevivint fins i tot al conflicte bèl·lic del 36⁷¹⁵. Amb l'ajut del professor Ramir Reig, es faran unes ressenyes biogràfiques les quatre grans nissagues valencianes de l'àmbit econòmic: els Boluda⁷¹⁶, els Casanova⁷¹⁷, els Mariner i els Noguera. Totes quatre són l'exemple

⁷¹⁰PONS, Anacleto i SERNA, Justo: *La Ciudad extensa. La burguesia comercial-financiera en la Valencia de mediados del XIX*. Diputació de València, València, 1992.

⁷¹¹PICÓ LÓPEZ, Josep: *Empresario e Industrialización. El caso valenciano*. Editorial Tecnos Madrid, 1976. Nota 62, pàg. 75.

⁷¹²PICÓ LÓPEZ, Josep: *Empresario...*, *op. cit.* (nota 29 a peu de pàg.), *Memòria General del I Congrés de Federacions Patronals*, Madrid, 1914", pàg. 87-88.

⁷¹³ÁLVAREZ RUBIO, Amparo i GARCÍA MONERRIS, Carmen: «Introducció», pàg. 9-46, en DD. AA.: *De l'ofici a la fàbrica. Una família industrial valenciana en el canvi de segle* «La Maquinista Valenciana». Universitat de València, València, 2000, pàg. 20-21.

⁷¹⁴PONS, A. i SERNA, J.: *La Ciudad extensa...*, *op. cit.* «Dramatis Personae», pàg. 363-370 (pàg. 363).

⁷¹⁵MARTÍNEZ GALLEGÓ, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, *op. cit.*, pàg. 113.

⁷¹⁶REIG ARMERO, Ramir: «Vicent Boluda Marí (1904-2000)», pàg. 307-313, en VIDAL OLIVARES, Javier: *Cien empresarios...*, *op. cit.* "La família Boluda constitueix una de les nissagues d'empresaris valencians vinculats als negocis portuaris i, en particular al Grau de

paradigmàtic d'un mateix procediment: l'evolució i la transformació d'un procés amb arrels en el món de l'assalariat, del jornalero, de l'artesà i de la menestralia⁷¹⁸. Els quatre casos tenen un inici bastant semblant, llevat de Mariner⁷¹⁹ Enric Mariner participà en els moviments valencianistes de principi del segle XX.⁷²⁰

Evidentment, no podem eludir parlar àmpliament dels Boluda, Casanova i Noguera⁷²¹, tant des del punt de vista financer⁷²² com del polític⁷²³ o del familiar inclús (l'encreuament de nissagues mitjançant el matrimoni)^{724/725}. Però, pel que hem comentat adés, dedicarem més del nostre temps a tractar la figura d'Enric Mariner, un

València. El fundador de la dinastia fou Vicent Boluda Marí, finat en 2000", pàg. 307 | SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió industrial: País Valencià (1914-1923)*". IAM Diputació Provincial de València, València, 1984". Nota 139, "Es tractava de la *Teneria Valenciana* ("Curtidos", en *Cuatro industrias de abolengo...*), fundada pels germans Boronat, inaugurada el 1871 i que passava per ésser la més important de l'Estat espanyol. La família Boluda en seria una altra de les notables", pàg. 105.

⁷¹⁷ REIG ARMERO, Ramir: «Manuel Casanova Llopis (1885-1949) i Vicent Casanova Giner (1907-1995)», pàg. 207-213, en VIDAL OLIVARES, Javier: *Cien empresarios...*, op. cit., (...). A través d'ell els Casanova mantingueren una relació d'amistat amb Lluís Lucia, i de donar suport al seu partit. Més avant un fill de Lucia es convertirà en un dels directors emblemàtics de CIFESA, a desgrat d'estar mal vist pel franquisme. (...) Manuel Casanova Llopis, va formar part de l'accionariat més important del Banc de València (1927). En 1933 va entrar com accionista majoritari en la companyia cinematogràfica CIFESA, de la que fou nomenat president, pàg. 208-211 | GARCÍA CARRIÓN, Marta: *La región en la pantalla...*, op. cit., pàg. 166 i 167.

⁷¹⁸ JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria...*, op. cit., pàg. 86.

⁷¹⁹ *Bailly-Baillièrre-Riera...*, op. cit. "Fàbrica de làmpades Bronzes decoratius. Exportació a Províncies i Ultramar Medalla d'or i Diploma de mèrit en l'Exposició Regional Valenciana de 1909. Enric Mariner. Carrer Momparder, 6 (junt al camí de Jesús) València", pàg. 227.

⁷²⁰ FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme agrarista valencià (1918-1923)*. Volum I, Editorial Prometeo, València, 1980. Nota 10, pàg. 222.

⁷²¹ REIG ARMERO, Ramir: «Vicent Noguera Bonora (1891-1936) i Josep Antoni Noguera de Roig (1918-2003)», pàg. 238-248, pàg. 238-241, en VIDAL OLIVARES, Javier: *Cien empresarios...*, op. cit. (...) Els Noguera Bonora i Noguera Jiménez, els del Banc de València, són els que tractarem ací. "El primer Noguera que apareix en la història, Josep Antoni Noguera Plà, ho trobem en els primers anys de la Restauració, pàg. 238.

⁷²² JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria...*, op. cit., "Segons l'afirmació de la professora Jordà: En la segona etapa, 1914-1936, la I Guerra Mundial, fou altre moment important en la formació de la base industrial que s'amplià fonamentalment a partir del procés de substitució d'importacions. (...) Durant aquests anys es posa en relleu el creixement de l'economia valenciana, sols explicable per l'auge industrial, donat el declivi conjuntural que patiren els productes agraris d'exportació tant en la I Guerra Mundial com en la crisi del 29", pàg. 145.

⁷²³ JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria...*, op. cit., pàg. 100 | També PICÓ LÓPEZ, Josep: *Empresario...*, op. cit., pàg. 59 i 88.

⁷²⁴ PONS, Anacleto i SERNA, Justo: *La Ciudad extensa...*, op. cit., pàg. 367.

⁷²⁵ ALONSO SENTANDREU, Jesús: *Crónica de las Escuelas...*, op. cit., pàg. 81-82 | LLUCH GARIN, Luis B.: *La primera Feria Muestrario de España. "Hace, ahora, 65 años..."* València y su Feria Muestrario, Valencia, 1982. En *Las Provincias* del 26 de febrer de 1913, sota el títol de «Circulos y Sociedades», es dona la següent notícia: «La Unión Gremial, ha triat la següent Junta Directiva (...) Primer «Butlletí de la Unió Gremial de València» Gremis i els seus representants (...) Papereria i objectes d'Escriptori: Delegat, D. Miquel Botella", pàg. 43-47. (...) Contador D. Miquel Botella, nomenat el 10 de març del 1916", pàg. 102. Relació Comité d'Honor de la I Fira Mostrari (1918), i del Comité Executiu. El Comité Executiu: Tresorer, D. Miquel Botella, del Gremi de Papereries", pàg. 133.

autèntic *self-made man* de l'economia valenciana⁷²⁶, amb la seua pròpia superació quotidiana, amb l'evolució del treball ben fet d'un artesà exquisit en el seu ofici i l'expansió del negoci-taller⁷²⁷. Acudim novament al professor Reig per a comprendre millor l'abast de tota aquesta informació:

“Els nostres empresaris eren comerciants que havien passat a alguna indústria derivada (Noguera, adobs; Casanova, olis⁷²⁸) o artesans que havien adquirit les seues destreses en un taller anterior (Climent; Devis, Gómez, Mariner)⁷²⁹, no n'hi havia cap en estudis superiors. No pocs dels bascos i catalans havien cursat estudis superiors a l'estranger [...] El primer contacte d'una empresa valenciana amb una gran empresa estrangera va ser, a mitjans dels anys 1920, el dels Tallers Gómez amb Ansaldo i Krupp per a la creació de la Unió Naval”⁷³⁰

A banda de la recerca en arxius i registres i de la consulta obligada als treballs d'investigació al voltant de l'economia valenciana (que hem estat referint fins ara), també ens ha resultat profitoses altres dues fonts-diguem-ne- més casolanes: una guia urbana comercial i turística de València, i un directori de la ciutat. En aquest sentit, ens ha estat de gran ajuda el treball de Rafael Solaz Albert *Guía de las guías de Valencia (1700-1975)*⁷³¹ per a conèixer millor l'entramat comercial i industrial de València. Solaz no sols ha investigat la localització dels vells i novells edificis; a més a més, ha investigat les particularitats dels personatges, el seu esperit emprenedor, amb

⁷²⁶ BALDÓ LACOMBA, Marc: *La revolució industrial*. Síntesis, Madrid, 1993. “Els Camperols i artesans proletaritzats, cada vegada més nombrosos i característics de l'Anglaterra del segle XVIII, són tan importants com les màquines per a explicar la gènesi del capitalisme industrial”, pàg. 118 | CLIMENT VIGUER, Susana i GARCÍA MONERRIS, Carmen: «Xarxes familiars», pàg. 47-86, en DD. AA.: *De l'ofici a la fàbrica...*, op. cit., pàg. 71-72.

⁷²⁷ REIG, Ramir: «Enric Mariner Gurrea (1873-1951)», pàg. 173-176, en *Cien empresarios...*, op. cit. “Mariner és una empresa centenària dedicada a la fabricació de làmpades i mobles (...) Si ha sobreviscut amb èxit al llarg de 100 anys no ha sigut sols per les habilitats gestores dels seus directius, sinó per l'amor a l'art que el seu fundador l'inculcà i per haver-hi cuidat, com el més valuós capital, la perfecció artesana dels seus orígens”, pàg. 173-176.

⁷²⁸ SÀNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., 8.2.3 Contingut del Palau d'Agricultura. “Segons la informació de la premsa, cridava l'atenció la instal·lació de la Vídua i Fills de Lluís Casanova, que havia incorporat l'inevitable detall folklorista d'una llauradora portant cacauets en la seua falda i, al voltant d'ella, les diferents aplicacions que es podien obtindre del dit gra”, pàg. 417 | FABRA, Miquel Àngel: *El País Valencià (1939-1959): autarquia i industrialització*. PUV, València, 2000, pàg. 172 i 173.

⁷²⁹ ÀLVAREZ RUBIO, Amparo, BALLESTER RODRÍGUEZ, Beatriz, GARCÍA MONERRIS, Carmen, FERRER ÀLVAREZ, Mireia i CLIMENT VIGUER, Susana: *Valencia Industrial...*, op. cit., pàg. 49-78.

⁷³⁰ REIG, Ramir: «Crisi i reorganització del sistema polític», pàg. 59-72, en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió de l'Exposició. La societat valenciana de 1909*. PUV, València, 2011, pàg. 68 | També en SÀNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit. La Indústria Valenciana a partir de 1909. “Un any després de la mort de Gómez (Manuel Gómez Jiménez), en 1917, els “Tallers Gómez” i la “Companyia Transmediterrània” arribaren a un acord per a formar les grans drassanes de la Unió Naval de Llevant”, pàg. 442 | JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria...*, op. cit., pàg. 127 | PICÓ LÓPEZ, Josep: *Empresario...*, op. cit., pàg. 82.

⁷³¹ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. | SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, op. cit., pàg. 78.

anècdotes d'allò més curioses. Quant al directori consultat, per a localitzar els establiments, hem acudit al *Directori Valencià (Bailly-Baillière-Riera)*⁷³², amb el que s'ha pogut localitzar fefaentment comerços, botigues, indústries i tallers⁷³³. Tota aquesta informació ens ha servit per a ubicar l'habitatge i el domicili social (o les diverses seus, mercès a canvis i trasllats) dels anunciants del setmanari. Era bastant habitual que la petita indústria, els magatzems i els tallers canviaren d'ubicació, en necessitar un augment d'espai físic amb vistes a una major producció⁷³⁴. Aquesta és la raó per la que moltes d'aquestes factories acabaren allunyades del centrà urbà, per tal d'evitar molèsties (fums, sorolls, perills laborals...) al veïnat⁷³⁵, ocupant així part de l'horta⁷³⁶: el camí del Grau, la carrera de Sant Lluís, carrer de Sant Vicent de fora⁷³⁷, camí Reial de Madrid, camí de Picassent⁷³⁸, camí de Torrent, carretera de Mislata, camí de Burjassot, carretera i camí de Barcelona, camí de Montcada, camí de Morvedre, camí d'Algirós⁷³⁹, etc.

Per últim i ja per a acabar la relació de fonts consultades (estudis científics, arxius i registres oficials, guies i directori), esmentarem el treball de camp que, a títol personal, ha suposat contactar amb familiars o coneguts dels anunciants per recaptar informació fiable de primera mà⁷⁴⁰.

Ens ha resultat molt cridanera la quantitat de missatges publicitats pels anunciants de *El Camí*. En l'inventari que adjuntem, ordenem els anuncis per ordre cronològic

⁷³² *Guia especial de les províncies de València, Alacant i Castelló de la Plana* (1910 i 1926) Aquest Directori consta de 562 pàgines, amb diversos apartats: Comerç, Indústria, Ramaderia, Mineria, Propietat, Professions i Element Social. Secció d'Anuncis. Amb un Índex, Signes i abreviatures. Ressenya geogràfica i estadística de la regió valenciana. Element oficial per ordre alfabètic. València per carrers. Cognoms i noms per rigorós ordre alfabètic, Professions, Comerç, Indústries i Propietaris, també per rigorós ordre alfabètic. Servei de Tramvies i Ferrocarrils de València. Per Partides Judicials de les tres províncies. València, Alacant i Castelló de la Plana. Encara que la proposta d'aquest directori és molt més ampla i extensa, només ens centrarem amb allò que ens portarà cap a la identificació de la nostra proposta, perquè la resta, no s'ajustarà al nostre quefer.

⁷³³ MARTÍNEZ SERRANO, J. A.: *La Formación de la Industria Valenciana, 1880-1913*. Universitat de València, València, 1977, pàg. 317.

⁷³⁴ MARTÍNEZ SERRANO, Josep Antoni: *La Formación...*, *op. cit.*, pàg. 41.

⁷³⁵ JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La industria...*, *op. cit.* pàg. 145.

⁷³⁶ PICÓ, Maria Josep, en *L'Espill*, Núm. 40 (2012), «Camp i ciutat al País Valencià, fa mig segle i ara» pàg. 99-106. «Fuster, fa cinquanta anys, considerava que el camp valencià, en línies generals, oferia «una consistència de relatiu esplendor» en relació, sobretot, a les terres de regadiu de la franja litoral. Tenia a la mà les xifres d'hectàrees en producció -i a la vista el paisatge dels arrossars suecans- a més de les dades de la població activa valenciana dedicada a l'agricultura, un 46,5% segons afirmava», pàg. 99.

⁷³⁷ *Bailly-Baillière-Riera* (1926): «Seients per a cadires Vilarrasa (Salvador), Sant Vicent, 275», pàg. 191. Xapes de fusta Magatzems Vilarrasa (Salvador), Sant Vicent, 267 i Ermita, 1, pàg. 210.

⁷³⁸ *Bailly-Baillière-Riera* (1926), «Seients per a cadires Tormo (Franco), camí als afores de València, camí de Picassent, traste 3r», pàg. 191.

⁷³⁹ SORRIBES, Josep: *Creixement...*, *op. cit.* pàg. 99.

⁷⁴⁰ *Ibidem*, pàg. 105.

d'incorporació en el setmanari. Signifiquem la seua grandària i logotip (si el tenen). En aquest apartat hi ha oferiments consumistes de tota mena, redactats en català dialectal. De la seua naturalesa, abast i destinataris ens ocuparem en els apartats posteriors.

A l'Annex II del Capítol II dels Annexos Documentals, hi ha una relació detallada dels "2.1. Promotors Publicitaris", pàg.757-770, amb la seua identificació més directa.

Els anunciants (persones, comerços, tallers, empreses) poden ser considerats com a vertaders promotors publicitaris. No importa si oferien béns de consum o prestaven serveis puntuals. L'important és que constituïen una mostra febaent del dinamisme econòmic d'un territori i, en el nostre cas, un recolzament tàcit al projecte valencianista de *El Camí*. Que combregaren amb l'ideari del rotatiu, no ens és indiferent. Només pel fet d'anunciar-se en valencià i de fer-ho en un periòdic de reafirmació valencianista, ja ens resulta d'interés per a satisfer l'objectiu d'aquesta Tesi.

La relació d'anunciants que oferim tot seguit, -i es detalla a l'Annex II, Capítol II (pàg. 694-756) dels Annexos Documentals-, pot semblar excessiva i feixuga. Però és la que és. Quan hom fa un inventari, no es busca una lectura fluida ni molt menys un plaer implícit; es pretén només informar amb rigor i veracitat. Ara anem a fer una mirada de conjunt.

Per aquest conjunt hi estaran reflectits els més diversos sectors econòmics, com es mostra a l'annex, ja esmentat adès. Es vol destacar la importància dels negocis familiars, petites empreses, el món dels "botiguers", perquè són agents compromesos en la revitalització de la cultura valenciana i manifesten, amb el seu compromís, el recolzament popular. També s'ha de remarcar el pes i la presència de la gran burgesia: menys però amb sectors i empreses ben representatives de la industrialització valenciana, la comercialització (importació-exportació) i la modernitat, connectat amb el dinamisme europeu (Noguera, Casanova, Albiol, etc.) **Grans empreses:** Cal fer especial esment en empreses de guanos, molins d'arròs, serradores, fàbriques de transformació, etc. En primer lloc, destacaran les fàbriques, magatzems o tallers de cert pes en el volum d'empleats. Veiem:

Unió Conservera i Arroquera S.A, Franco Tormo, Xapes Taulers; Asientos Taulers, Salvador Vilarrasa, Indústries Marti Tormo S.A, Rios i Companyia, Fàbrica de filatures, Indústries Mecano Agrícoles Domingómez (IMAD), La Pasiega. Almaceniste de Colonials, Banc de València, Fill de Ventura Feliu. Fàbrica d'Ebenisteria, Felip Albiol, Companyia Siderúrgica del Mediterrani. Alts Forns de Morvedre, Guanos La Noguera,

Galerias Avenida, S.A., Porta Bernabé (importador i magatzemista d'olis minerals)T Diamond, Autolocomoción Casanova. Tintorerías Soto.

Cal, en segon lloc, parlar de la importància dels negocis familiars, normalment de petites botigues, com per exemple: articles de pesca esportiva “*La Senyera Colón, 42*” (Castelló de la Plana). Botigues de venda d'objectes d'escriptori “*Papereria Botella, des del 1840*”, o botigues en punts estratègics, com ara ferreteries “*Ferreteria El Poal*”, pastisseries “*Confiteria Edo*), el tèxtil “*Casa Canet*”, *Bolseria, 32*” les màquines d'escriure o de cosir “*Singer i altres marques. Rafael Abad, carrer La Puríssima...*

També, en tercer lloc, s'anunciaven establiments amb un cert nombre d'empleats (més enllà de la família) petites empreses i amb un volum considerable en despeses d'inversió, com ara “*Los Sotanos. Grans magasems*”, “*Balneari de Cofrentes*”. *Lubrificants Kuban, Lubrificants Orlow, F. Vives*, “Un altre element de recent incorporació, encara que bastant ajustat, fou la **radiofonia** “*Els millors aparells de Radío Super Radío*”, “*Radio C.R.E.A.*”. També existia aleshores el treball a temps parcial, com ara: classes particulars per a exàmens finals i per a oposicions “*Eduard Llavador. Delineant Municipal Professor de Dibuix*”.

Varis: llista de serveis, la cultura de l'oci i béns de consum i s'estén també a: les òptiques “*Antoni Serra, Òptic*” | el gimnàs “*Gimnasio Valencia*” | la filatèlia; barberies, aquestes molt nombroses a l'època. Establiments d'higiene personal “*Enfermetats del cabell, calvice, Vicent Lisart, metge*”, “*Banyes Arabs de l'Almirall*”, les autoescoles “*Escoles de xòfers, Senent, Carnets de Xòfers, carrer Colom, 58, etc.*

Per acabar amb aquesta llarga nòmina d'anunciants, que farem esment també de la publicitat que es feien altres periòdics i revistes, o la de funcionaris oferint-se a fer classes particulars, o la d'agències de viatge “*Viatges Catalònia, Rambla dels Estudis, Barcelona*” o la dels quioscos (“*Kiosc del Pla de Borriana*”, “*Kiosc Làzaro de Castelló de la Plana*”) o fins i tot associacions sense ànim de lucre (“*Associació Protectora de l'Ensenyança. Poeta Quintana, 7*”). No podem oblidar-nos de la pròpia publicació que servia d'aparador de tots aquests anuncis. Perquè, com sol ser habitual entre els mitjans de comunicació, *El Camí* també es publicitava a si mateix, oferint la butlleta de subscripció al setmanari.

Grosso modo, aquest és el recull d'anunciants, tant llarg com necessari per a la supervivència del periòdic, com mostra l'annex esmentat. Al cap i a la fi, la publicitat era i és la principal font de finançament dels mitjans de comunicació independents⁷⁴¹. També ho eren, encara que a distància, els ingressos per subscripció; per això no és

⁷⁴¹ LÓPEZ LITA, Rafael: «La publicidad como fuente de financiación», pàg. 439-450, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (eds.): *Dos-cents Anys...*, op. cit., pàg. 439 i 440.

d'estranyar com *El Camí* solia recordar als lectors que estigueren al corrent dels pagaments: "Als subscriptors de fora. Es prega als subscriptors de fora que no estiguen al corrent en el pagament de les quotes, envien el seu import a l'administració per Gir Postal o en segells de correu. En atre cas els deixarà de ser enviat el periòdic"⁷⁴².

Caldrà posar en relleu, la significació d'alguns comerciants, botiguers, artesans i industrials que s'han citat. Bastants d'aquests petits empresaris no sols es publicitaven en les planes de la premsa de la ciutat; també feien ús de modernes tècniques de màrqueting: la publicitat estàtica en carrers (directoris, guies, plànols, cartells); la publicitat mòbil en el transport públic, l'urbà i el perifèric; els esdeveniments que congregaven un gran nombre de gent o masses socials, com les fires, les exposicions, els esdeveniments de tota mena... La qüestió era molt senzilla: fer-se visible a força de reiterar-se, per tal de generar una idea col·lectiva de prestigi i presència immediata en els potencials consumidors i usuaris. En la València dels anys trenta, es podia trobar un llistat d'anunciants petit-burgesos molt coneguts popularment: *Martínez Orts*⁷⁴³, *Vicent Tamarit Molina*⁷⁴⁴, *Feliu Ventura*⁷⁴⁵, *J. Prat*⁷⁴⁶, *IMAD Nicolau Primitiu Gómez Serrano*⁷⁴⁷.

En el nostre inventari d'anunciants del setmanari, hem cregut oportú que, a més de l'ordre cronològic al·ludit, havíem de seguir un ordre jeràrquic, enumerant els anunciant per la freqüència i intensitat del seus missatges, de més a menys. Tots, sense excepció, grans i menuts, poden ser considerats patrocinadors de *El Camí*. Ara bé, hi havia empreses i persones amb un poder econòmic molt superior. Les marques de major entitat estaven vinculades al món financer, comercial i industrial de la ciutat⁷⁴⁸: el Banc de València (aleshores relacionat directament amb Joaquim Reig i

⁷⁴²*El Camí*, núm. 100, pàg. 1, 03/02/34.

⁷⁴³ SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., 7.2.38. Pavelló de Martínez i Orts (Metall mecànica), pàg. 353 | *Bailly-Baillièrre* (1910) *Guía Comercial de València y su provincia*. Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F, Làmpades d'incandescència Martínez i Orts, carrer de Lepant, 27.

⁷⁴⁴ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926). "Hospital (carrer) 1, 3 i 5 Tamarit i fills (Vicent), fàbrica de llits de ferro, Magatzem de mobles i mobiliari clínic", pàg. 61.

⁷⁴⁵ ÀLVAREZ RUBIO, Amparo, BALLESTER RODRÍGUEZ, Beatriz, GARCIA MONERRIS, Carmen, FERRER ÀLVAREZ, Mireia i CLIMENT VIGUER, Susana: *Valencia Industrial: Las Fundiciones*. Colección "Imatges" 3, Ajuntament de València, València, 2001", pàg. 27 | LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 162 | *Bailly-Baillièrre* (1910), *Guía Comercial de València y su provincia*, Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Fàbrica de Mobles Feliu (Ventura), Camí Reial de Madrid, traste 1, núm. 322. "Traste: Segons la llista de carrers de finals del segle XIX i principis del XX, a aquest tipus de vials sense sortida/eixida se'ls denominava «trastes», és a dir, com una mena d'atzucac", en NAVARRO FORTUÑO, Javier: *La Ruzafa huertana entre la carrera En Corts y la carrera San Luis*. Tempora Madrid, 2018, pàg. 82.

⁷⁴⁶ SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 351 | *Bailly-Baillièrre* (1910), *Guía Comercial de València y su provincia*, Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Fàbrica de Vidrieres artístiques Prat Pereantón (J.), carrer Colom, 7.

⁷⁴⁷ SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 437.

⁷⁴⁸ SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 37.

Ignasi Villalonga), la família Noguera⁷⁴⁹, la família Senent, l'empresa IMAD de Nicolau Primitiu, l'empresari Francesc Soto⁷⁵⁰ (de tradició familiar socialista)⁷⁵¹ i els Casanova⁷⁵² (vinculats a la dreta més reaccionaria⁷⁵³, protagonistes econòmics del colp d'Estat i del suport econòmic als militars).

També hem trobat l'articulació i la complicitat de les famílies capdavanteres en el món industrial i financer del moment, que per vincles familiars anirien engrandint-se en nombre i a la vegada diversificant-se amb altres negocis i sectors. Trobem exemples en els ja esmentats Casanova, vinculats a “Autolocomoció Camions T Diamond”, “Hervideros de Cofrentes” i “CIFESA”⁷⁵⁴, i emparentats amb altre industrial que també s'anunciava en el periòdic, “Bronces i Llànties Martínez i Orts”.

Ara es notificarà la diversitat de tots els anunciants, ja comentats, per apreciar millor l'energia col·laboradora i per a estimar el nombre quantitatiu d'aquests anuncis. Encara i tot ser el País Valencià dependent d'una economia agrícola⁷⁵⁵ (exportacions de la taronja, l'arròs⁷⁵⁶ i altres productes hortícoles, com els transformats: el vi, la pansa, l'oli), caldrà conèixer el seu incipient *hinterland*⁷⁵⁷, on ja trobem una mena d'evolució cap a una modernitat d'una economia de mercat⁷⁵⁸, en la que la Banca contribuïa gràcies el suport de la burgesia financera de la ciutat de València. Val a dir

⁷⁴⁹ GINÉS I SÀNCHEZ, Andreu: *La instauració...*, op. cit., pàg. 276-277 i 288-289.

⁷⁵⁰ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «352 -b- 1932. Calendario y Guía de Valencia», “Tintoreria Soto. Establiment especial per a la neteja a sec i tenyit de robes usades. Sucursals en tot el Regne de València. Despatx central: avinguda del Port, núm. 47. Tallers: Institut Candela, al costat de l'avinguda del Port”, pàg. 324 | RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta. El moviment Freinet Valencià (1931-1939)*. UJI, Castelló de la Plana, 2015. Nota 31, pàg. 56.

⁷⁵¹ PIZCUETA, Adolf: (1901-1989), *Memòries fragmentàries*, op. cit., pàg. 57.

⁷⁵² GINÉS I SÀNCHEZ, Andreu: *La instauració...*, op. cit. Nota 93 “AGMA, C. 2479, carpeta 18...”, pàg. 197-198.

⁷⁵³ OLIVA, Llúcia: «La Niña de sus ojos» pàg. 56-65, en *Historia y Vida* Núm. 537 (2012), Prisma, Barcelona,“(…) Joaquin Reig (delegat de *Falange* a Berlín) aconseguí que Vicent Casanova, propietari de CIFESA, posarà al servei de *Falange* el que la productora té en zona nacional, produint pel·lícules de propaganda i col·laborant amb el cine hispano-alemany de ficció”, pàg. 63. | Mitjançant el professor Oriol Ponsatí, Universitat de Girona. Joaquin Reig Gozalbes (Alacant), antic seminarista.

⁷⁵⁴ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «396 - 1945. Directorio valenciano», pàg. 371. “Cifesa. La casa cinematográfica más importante de Europa. Producción de películas desde 1933, hasta 1943 con un total de 220 entre nacionales y extranjeras”.

⁷⁵⁵ PICÓ, Maria Josep: *L'Espill*, Núm. 40 (2012). «Camp i ciutat al País Valencià, fa mig segle i ara (1962)», pàg. 99-106, pàg.99.

⁷⁵⁶ ABAD, Vicente: «Los felices años veinte (1920-1930)», pàg. 81-100, en DD.AA.: *Historia de la Naranja. Levante-El Mercantil Valenciano*. Prensa Valenciana, 1991. Cuadro 14. Superficies plantadas de cítricos (en hectáreas, any.1933, 62.525, 84%), pàg. 96.

⁷⁵⁷ CALATAYUD GINER, Salvador, en PRESTON, Paul i SAZ, Ismael (eds.): *De la revolución liberal...op. cit.*, pàg. 167 i 168.

⁷⁵⁸ SOLER I MARCO, Vicent (ed.): *Economía española y del País Valenciano*. Universitat de València, València, 2009.«1.2. Perspectiva històrica comparada: etapes comparades», pàg. 22-32, pàg. 24).

que, el tema de la taronja va ser motiu per a molts articles⁷⁵⁹ i no sols a València, degut a les divises que proporcionava d'aquesta exportació⁷⁶⁰ a l'Estat.

En l'estudi del panorama econòmic valencià, sobretot del sector hortofrutícola, hem de destacar l'aportació Sanchis Zabalza, col·laborador de *El Camí* en la secció «Retalls econòmics i financers», qui ens ha deixat un quadre ben il·lustratiu de les campanyes d'exportació (tant d'abans de la Crisi del 1929, com després fins al 1932) i les repercussions negatives, sobretot en el sector arrosser, arran de la Conferència d'Ottawa⁷⁶¹.

Per les senyes publicitàries ens adonarem d'una evolució, encara sense esvair-se d'una economia agrícola, però que encara i tot, era prou predominant. Veiem una publicitat, en què la transformació i l'elaboració de productes del camp, amb equipaments que s'han hagut de fabricar ací o importar-los dels bascs o dels catalans. També per la Siderúrgica de Sagunt⁷⁶², per la nombrosa publicitat de les empreses distribuïdores d'aquests materials afins de la metal·lúrgia per a la construcció. Un altre punt a recordar fou la importància de la fusta amb tot el seu procés de transformació com de la mateixa elaboració. També en aquest cas podem trobar la transformació industrial a causa de la demanda, per a l'explotació agrícola més intensa⁷⁶³. Com ara trobem la publicitat d'adobs: fertilitzants orgànics i inorgànics, per a un camp sobreexplotat, la qual cosa comportava: la d'una transformació i elaboració d'aquest, com maquinària per a la producció i millora agrícola⁷⁶⁴, l'elaboració i fabricació industrial alimentària; aquest seria el procés de l'evolució d'una societat, que anava eixint, i què amb més o menys dependència del sector primari⁷⁶⁵, passant als inicis del secundari, per l'infraestructura industrial publicada al setmanari amb un gran pes i quasi ja assegut al sector terciari, però ara el veiem i constatem, per l'aportació esmentada amb la publicitat, que no deixa de ser un testimoni valuós.

En la ciutat de València, per la seua capitalitat, ja s'havia produït, al llarg dels últims cent anys, un canvi a la inversa amb una nova distribució: "sector primari, 8'9%;

⁷⁵⁹ *El Camí*, núm.101, pàg. 4, 10/02/34. «Un suïcidi econòmic», Daniel Tossal.

⁷⁶⁰ *El Camí*, núm. 59, pàg. 6, 22/04/33. «Des de Madrid. Retalls econòmics i Financers», Sanchis i Zabalza.

⁷⁶¹ SOLER I MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, op. cit., pàg. 96..

⁷⁶² SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Indústria...*, op. cit., 9. La Indústria Valenciana a partir de 1909, pàg. 442 i 443.

⁷⁶³ PICÓ, Maria Josep: *L'Espill*, 40 (2012). «Camp i ciutat al País Valencià, fa mig segle i ara», pàg.99-106, pàg. 103.

⁷⁶⁴ CALATAYUD GINER, Salvador en PRESTON, Paul i SAZ, Ismael (eds.): *De la revolució liberal...*, op. cit., pàg.171.

⁷⁶⁵ GARCIA-OLIVER, Ferran: *L'Espill*. 40 (2012) «El camp ho va ser tot, al País Valencià: història i literatura.», pàg.77-90, pàg.79.

secundari, 44'7%; terciari, 44'5%"⁷⁶⁶. Aquesta referència percentual pot servir-nos de paràmetre per a quantificar els espais publicitaris més significats al periòdic. Cal recordar que València estava més a prop "d'una burgesia que a poc a poc es deslliura del seu mantell artesanal"⁷⁶⁷. Deslligar-se del petit treball artesanal fou una decisió de treballadors qualificats que emprenien la seua pròpia trajectòria com a fabricants⁷⁶⁸ amb capacitat per a diversificar la producció⁷⁶⁹. Dit d'una altra manera, ja no s'anuncien a soles productes del camp, sinó sobretot productes industrials (químics, elèctrics, mecànics), serveis de construcció, emmagatzematge i transport. I, com a signe de modernitat, sorgeix la cultura (i la publicitat annexa) de l'oci, amb les seues diverses manifestacions (balnearis, termes, cinemes, teatres i esports). La nostra recerca d'anunciants ens ha dut a consultar la base de dades de la Matricula industrial de la Cambra de Comerç de València, d'entre els anys 1930 i 1934. La consulta ens ha servit per a personalitzar als anunciants amb els noms, adreces, naturalesa i localització dels seus negocis. Les dades obtingudes les referirem fent ús de la següent nomenclatura: AHCV (Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana), NRT (Número del Rebut Talonari) i NRH (Número de Registre en Hisenda).

A continuació, farem un breu comentari sobre la quantificació dels anuncis publicitats de cada entitat i remetrem al quadre d'anunciants que segueix on se'n detallen per ordre decreixent. Ens caldrà especificar què significava anunciar-se més o menys, la qual cosa podria ser per diferents motius, i com a principal la possible empatia al moviment valencià, les relacions personals que actuaven com a mena de corretja de transmissió, com ara el veïnatge o la proximitat amb la redacció, a la impremta o als redactors del setmanari; i, com no, possiblement també per l'interés que suscitava col·laborar i participar amb una publicació valencianista⁷⁷⁰. La relació:

⁷⁶⁶ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo...*, op. cit., pàg. 290.

⁷⁶⁷ CASTELLÓ, Gonçal: *La clau d'un temps*. Ed. Prometeo. València 1982, pàg. 30.

⁷⁶⁸ LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 161-163.

⁷⁶⁹ CALATAYUD GINER, Salvador: en PRESTON, Paul i SAZ, Ismael (eds.): *De la revolució liberal...*, op. cit., pàg. 193.

⁷⁷⁰ Ens hem basat en les següents fonts hemerogràfiques: Arxiu de la Cambra de Comerç, Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana, Arxiu Històric Municipal de València, Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Hemeroteca de la Facultat de Medicina, Arxiu Històric de la Universitat de València, Arxiu Històric de la Diputació de València, Hemeroteca Municipal de València, Directori Bailly-Baillièrre i Riera Reunidos (1910 i1926) Barcelona, Guia Comercial e Industrial de València y su provincia (1930), *Guía de las guías de València (1700-1975)* (2002) Rafael Solaz Albert; *Guía del Turista en València* (1929) Josep E. Galiana, *Boletín Unión Gremial, El Camí, El Matí, La Vanguardia, La Veu de Catalunya, La Publicitat, Las Provincias, El Mercantil Valenciano, La Correspondencia de València, Patria Nova, L'Hora, El País Valencià, Acció, Timó, El Pueblo, El País, La Voz de València, Diario de València, Valencia Atracción, Sicània, Acció Valenciana, El Temps, SAÓ, Historia y Vida, Historia 16, Saitabi.*

1.1. QUADRE DELS ANUNCIANTS

J. A. Noguera. Fàbrica d'olis vegetals. Camí de Madrid –Benetússer-. Guanos “La Noguera” Fàbrica: Camí Fondo del Grao. Despatx: Gran Via, 12	133
IMAD Batedores per a arroç i blat. Molins d'arroç. Peladores de cacau. Camí de Barcelona, 20	133
Felip Albiol. Sucesor: Joan Albiol. Accesoris per a màquines: Corretges, Lubrificants Ferramentes. C. Lauria,3. Valencia	133
La Pasiega. Fàbrica de conserves alimentícies, embutits i salaçons. Francesc Taberner Almaceniste de Colonials. Avinguda del Port, 169	132
Banc de València. Caixa d'estalvis. Alfredo Calderón, 11. València	130
Franco Tormo. Xapes Asientos Taulers de fusta. Camí de Picasent, 8	130
Escola de Xofers Senent. Teléfono 12345. Colón, 58.	127
J. Prat Fàbrica Llunes i Cristals. Colón, 7.	124
Ferros, Acers, Vigues, Tubos, Màquines. Fill de Miquel Mateu. Guillem de Castro, 5 - l'11.	123
Camions T Diamond. Automoción Casanova. Pau, 25. València	121
Lubrificants “Standard” Auto-engras “Ultra”. Importació directa. J. Porta Bernabé, carrer Virués, 2	117
Calçats Riera. Sucesor Blas Cervigón. Lauria, 3.	109
Ferreteria El Poal La més antiga i acreditada. Enric Izquierdo. Plaça Mercat, 27 i carrer Molí Na Rovella, 2.	103
Restaurant dels Jardins del Real. Servici permanent des de les 8 del matí.	96
La Parisien. Casa molt assortida en records de València. Dins del passatge de Ripalda	81
Fabricació de taulers, xapes Salvador Vilarrasa.	80
Acadèmia del Patriarca 1ª i 2ª ensenyança. Comptabilitat, Batxillerat; Magisteri. Corretgeria, 28.	64
Tintoreria Soto. Sucursals: València i Castelló. Despatx central: Avinguda del Port, 47. Tallers Institut Candela J. S. (Junt a l'avinguda del Port).	62
La Senyera , Colón, 42. Castelló de la Plana. Especialitat en articles de peixca per als aficionats.	62
Rios i Companyia S. en C. Fàbrica de filatures sacs i trenes de jute. Oficines: Hernan Cortés, 4.	61
Col·lecció L'Estel.	60
Casa Canet. Camises, Corbates, Mitges. Carrer Bolseria. .	59
Bombons, Caramels, Peladilles, Xocolates, Codonyat... Fills de Joan Bte Monmeneu. Carrer Morvedre, 31.	58
Galerías Avenida, S.A. Avinguda Salmerón, 2. Entrada lliure.	47
Vicent Tamarit Molina. Llits metàl·lics. Mobles de tota classe. Garrigues, 2 i 4. Edifici d'Olimpia.	45

CINAES S. A. Central Via Laietana, 53. Barcelona. Sucursal Colom, 2. València (Erko-Cinaes).	32
Balneari de Cofrentes. El millor remei per a malalties de fetge i estrenyiment. Venda embotellada durant tot l'any en Farmàcies, Droguerries i establiments d'aigües mineromedicinals . Depòsit general i oficines: Mar, 60.	27
Bicicletes –Accesoris tota classe Sports- Martínez Vidal. Alacant, 7.	25
Companyia Siderúrgica del Mediterrani Alts Forns de Morvedre (València). Domicili Social Bilbao. Agent comercial per a esta Regió: D. Diodor Alcaraz Mantecon. Sorní, 4.	22
Material elèctric a preu de fàbrica Magasen i detall Gregori Sanz. S. Vicent, 33.	22
Rellotgeria Viuda de Joan Llorens Sant Vicent, 32, Valencia.	21
Papereria Botella. Papers de totes classes. Objectes d'escriptori, dibuix i pintura. Periodista Azzati, 4.	20
Casa Conde. Articles de pell, borses per a senyores..., fàbrica pròpia. Mar, 3.	20
Fill de Ventura Feliu Fàbrica d'Ebenisteria, Tapiceria i Mobles Curvats. Despaig i Tallers: Sant Vicent, 302.	20
Rellotgeria Giménez. Rellotges de Torre. Sang, 10.	16
Nostre Teatre. Companyia dirigida per Pepe Alba. Ajudar al Teatre valencià és fer obra valencianista.	15
"Banys Arabs de l'Almirall. Oberts tot l'any. Banys de vapor medicinals i higiènics. Carrer dels Banys de l'Almirall.	14
Ferrer Germans. Molí de Jesús Productes del Arroç "Granito"	14
Els millors Aparells de Radio "Super Radio" Elimina València. 350 pessetes. Conde Montornés, 2. Teléfon 17.786. València.	14
La Internacional Preservatius de les millors marques i preus. Carrer d'Embany, 6 (Junt a Maldonado).	13
Pichó Ingènier Maquinària Radio Neumàtics Material Electric. Pau, 14.	13
Kiosc Làzaro (Castelló de la Plana).	12
Cerveceria i Restaurant Martí. Pi i Maragall, 5. Esmerat servici de restaurant a gran carta i per cobert. Cervesa El Aguila.	12
Mobles Mas i Montesinos. Carrers Alcira, M. M. i Con. Espartero, 6.	12
Lubrificants Kuban. Manel Aparici. Jorge Juan, 36.	12
Xapes, fusta Ferran Cortés. Àngel Guimerà, 5, 11.	11
Gimnasi València. Director propietari J. Torres Vicente. C. Salvatierra d'Álava, 20.	11
"Basar La Exposició"o "La Exposició Tot 0,95". Basar Exposició, Serrans, 12.	11
Lleteria Lauria. Pi i Margall, 1 i Lauria, 2.	11
Unió Conservera i Arroçera S.A. P. Cisneros, 4.	10
Gabinet Optic de Josep Alcantarilla. Aparells de Ràdio a 125 pts. Carrer Sant Fernando, 6	10
Aficionats a Radio ¡Atenció! Casa valenciana dedicada a radio. Carrer Llibrers, 5.	9
Sastreria Llorens. Periodista Castell, 7 (Junt al carrer de Ribera). 9.	9
Prove V. La llet embotellada Llet Nutria de la Granja Fuster. Comte Salvatierra,25.	8

Metalls, Tuberia, Accesoris I. Gallego y Cia. Félix Pizcueta, 6.	8
Bronces Llanties Martínez i Orts. Gran Via Jesús y Maria, 20.	8
Butlletí de Subscripció	8
Pastisseria RIVOLI. Dolços fins. Av. Blasco Ibáñez, 11.	7
Lubrificants Orlow. Carrer C. Salvatierra de Álava, 4.	7
Pardaleria Gats d'Àngora, gàbies, pardalets i gossos. Tapineria, 8 i 10.	7
J.A. Bastennier Maquinària i Ferramentes. Consell de Cent, 454 – Barcelona Representant en València: Vicent Sánchez Plà. Fèlix Pizcueta, 14.	6
Tallers de Vicent Valls Ballester Especialitat en aparells per a la fabricació de conserves. Av. dels Aliats, 217.	6
La Valenciana Tàrrega i Montagut. Construcció de Cubertes, Tuberies i Depòsits. Conde de Trénor, 29.	6
El Nostre Bar en el carrer Pi i Margall, 14.	6
Antoni Garcin. Sastre. Bons estils. C. Clavé, 16 i 18, 2º València.	6
Aferin Pérez Pau. Cura Tos Ferina .	6
Restaurants Thermes Victòria i Hotel del Port. Menús selectes.	6
Vols conduir automòbil a la major perfecció? Ves a l'Escola de Xòfers de Antoni Samsó. Ciril Amorós, 64	6
Kiosc del Plà (Borriana).	5
Postre Martí. Baixada de Sant Francesc, 28.	5
Comptabilitat Classes des de les 7 del matí a 11 de la nit. Institut Tecnos. Plaça Marià Benlliure, 9 i carrer Sant Vicent, 19.	5
Casa Llopis Retrats d'art per tots els procediments – Ventalls fotogràfics –Barcas, 5.	5
Viatges Catalunya Rambla dels Estudis, 12. Barcelona. Es l'agència que vos donarà plena satisfacció, per a tota mena d'excursions, viatges, bitllets passatges...	5
Antoni Serra Òptic Graduació de la vista gratis. D. Joan d'Austria, 11.	5
Gran ocasió en maquines per a cosir. Rafael Abad. Puríssima, 5.	4
Un gran negoci el realitzarà adquirint un carburador «MULTI-DIESEL» Josep Marco. Plaça Tetuan, 12.	4
Indústries Moscardó Fabrica d'Olis i Sabons (Mislata).	4
Joieria Regional Pulseres de Boda. Pau, 7.	4
Bar L'Alqueria, Ribera, 21.	4
Contents i feliços Tenen una màquina comprada a Navarro Fotografies. Pau, 5.	4
Relotgeria Pla. Gran assortit en rellotges. D. Juan de Austria, 10.	4
Vicent Lisart. Metge. P. Castelar, 18.	4
¡Barbers! Visiteu "El Piso Ribera" (enfrent del Cine Capitol) Articles per a afaitar Ribera, 23.	4

Les millors persianes i cortines Casa Lledó. Lauria, 22.	3
Compreu pells en indústries de pelleteria Les Torres de Quart Juli Garcia Albiñana. Fàbrica: Quart, 96. Despatxos: Quart, 96. Guerrero, 18, Pi i Margall, 57.	3
Visiteu la gran fàbrica de gèneros de punt Indústries Martí Tormo S.A. Vendes al por major i detall. Embaixador Vich, 6. Sucursal Carlos Cervera, 13. Fàbrica en Montaverner	3
Compreu Mobles Bargues. D. Joan d'Austria, 9 i Azcárraga, 47.	3
Camas Darás. Fàbrica de llits de metall niquelats, daurats i de ferro. Fàbrica: Animes, 10. Despatx: Arquebisbe Mayoral, 13.	3
L'Hostal del Ninot Dinars econòmics. Carrers Sang, 9 i En Llop, 10.	3
Per a Sant Donis Confiteria Edo. Don Joan de Austria, 28.	3
Mobles en liquidació Magasems Serranos. Serrans, 8.	2
Los Sótanos, Grans magasems de teixits i novetats Lluís Feliu. C. San Vicent,16 (edifici gratacels Martí).	2
Manuel Alepuz. Segells de cautxú. Arquebisbe Mayoral, 9.	2
Lleteria Martínez Cubells Especialitat en Xocolates i Gelats. Pasqual i Genis xamfrà Martínez Cubells.	2
Sastreria i Panyeria R. Garcia Cantó Adresadors, 7, baix i entresol.	2
Tasteu el bon Champan Valencia Deposit: Correjeria, 31.	2
Miquel Andrés Nebot (lo-lo vaivén).	2
Bar Zaragoza El més cèntric.	2
Torroneia i Bomboneria Especialitat en Torrons de Xixona Josep Galiana Espí Plaça Emili Castelar, Núm. 23. Antiga Torroneia de la Baixada de Sant Francés, 18.	1
Oferta Excepcional Radio i Radiogrames Ramón Mercé – Santa Teresa, 8.	1
Transports Plus Ultra, Canalejas, 4.	1
Exclusives "La Sàsopi".	1
Encuadernacions, daurats, relleus. Treballs de luxe i econòmics Ramon Chulià. Rubiols,4.	1
Catalunya S. Martorell. Cerdanya, 232-Barcelona. Representant-Corresponsal s'ofereix a fabricants	1
Collado. Marcs i moldures per a quadres. Pau, 34.	1
Magasems Mayques Mantes de llit i viatge, Moratín, 3.	1
Rafael Peris. Brodats d'art. Primat Reig, 6.	1
Frederic Torregrosa, Sastre. D.Joan d'Austria, 9 pral.	1
Lluís Farinetti (segells) c. Paz, 16 .	1
Moble Ràdio En Carles Ojea. Comte d'Altea, 37.	1
Radio CREA. Pasqual i Genis, 26.	1
Antiga Casa Vicent. Baixada de Sant Francesc, 9. Llossa fina.	1
Centre Internacional Mecanogràfic Servei mecanic especialitzat en instal·lacions de maquinària per a oficines Accesoris i peçes. Canalejas, 4.	1

Segells per a Col·leccions Agència Filatèlica.	1
Eduard Llavador Delineant Municipal Professor de dibuix.	1
Orphea Film.	1
Ferreteria Guerrero. Canalejas, 1.	1
Emilio Pérez. Fabricació de plaques metàl·liques, carrer. Salamanca, 15.	1
Matalaps Ciril Amorós, 8 Telefon 13658.	1

Font: *El Camí*, 119 cases o marques d'establiments.

2. EXPOSICIÓ DELS COMPROMISARIS PUBLICITARIS

Per ficar un poc d'ordre en tot aquest aldarull publicitari, hem recorregut al recurs il·lustratiu del gràfic, amb una mena d'escala que ens permetrà calibrar millor visualment la incidència publicitària dels anunciants, on s'observen les dades del quadre anterior.

I, com es pot comprovar, en el gràfic destaquen per la seua aportació publicitària, ocupant l'esglaió més alt, quatre components sobradament referenciats: “J. A. Noguera” (adobs i olis vegetals); “IMAD” (construcció de maquinària); “La Pasiega” (establiment de queviures) i “Felip Albiol” (importador d'olis minerals). En el següent esglaió es troba el “Banc de València” i “Franco Tormo” (fabricant de xapes i taulers de fusta). Tot seguit, en tercer lloc, es posiciona “Joan Senent” (autoescola); molt a prop “J. Prat” (fàbrica de cristalls i miralls); un esglaió més avall “Fill Miquel Mateu” (ferros), seguit de la família Casanova, amb el concessionari de “Camions T Diamond”. No molt lluny, completen aquest rànquing Josep Porta Bernabé (“Standard Oil”, accessoris industrials) i “Riera calçats”. Continuen la llista un negoci familiar com “El Poal” (ferreteria), “Jardins del Real” (restauració), “La Parisien” (basar)⁷⁷¹ i “Salvador Vilarrasa” (fusta). I acaben aquest voluminós bloc “El Patriarca” (acadèmia) i “Tintorerías Soto”.

El gràfic⁷⁷² que afegim tot seguit, com també els següents, ens seran de gran ajuda per traure'n conclusions quant a sectors predominants:

- el sector de la indústria, la maquinària, el transport i el sector financer (això és, la vinculació de la indústria amb la banca⁷⁷³).

⁷⁷¹MUÑOZ NAVARRO, Daniel: *De la botiga de tall a la tienda de modes: Sistemas de comercialización y oferta textil estable en la Valencia preindustrial (1675-1805)*. Tesis doctoral dirigida por: Dr. Ricardo Franch Benavent. Departament d'Història Moderna. Universitat de València, 2002. «3. Análisis conjunto de la tipología textil ofertada en Valencia (1760-1805), pàg. 394-427., pàg. 418.

⁷⁷²MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., “, pàg. 231.

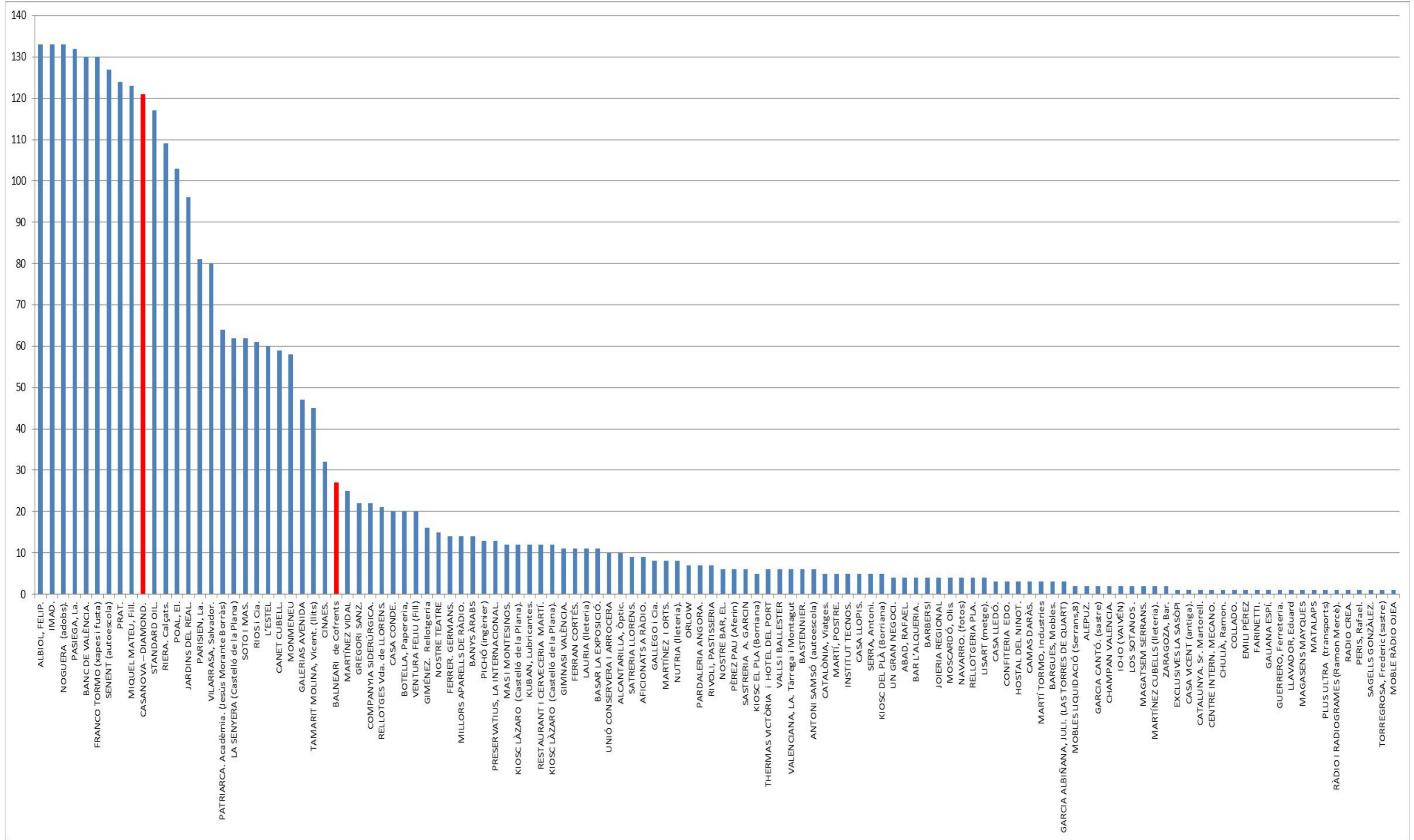
⁷⁷³CALATAYUD GINER, Salvador, en PRESTON, Paul i SAZ, Ismael (Eds.): *De la revolución liberal... op. cit.*, pàg. 197.

- el sector de la transformació en tots els seus aspectes i processos (l'alimentari, el de la fusta i el ferro, el químic⁷⁷⁴, l'elèctric, el del cristall), més o menys vinculats a la construcció.
- el sector dels béns de consum, la prestació de serveis i l'oci, que es correspon (en línies generals) amb els establiments mitjans i petits comerços.

Els components del gràfic ens mostren la diversitat comercial, de tota mena, que s'anunciava dins del setmanari valencianista. Foren grans o menudes les cases comercials i marques publicitades, totes serviren per a sufragar les despeses del periòdic i palesar, si fa no fa, la seua afinitat ideològica i/o emocional amb *El Camí*.

⁷⁷⁴ARACIL, Rafael i GARCIA BONAFÉ, M. (Eds.): *Lecturas de historia económica de España-2 siglo XX*. Oikos-Tau, Barcelona, 1976. «3.4 El primer tercio del siglo XX», pàg. 459-466."Junt amb la creixent utilització dels fertilitzants, i especialment en el País Valencià, on l'expansió del cultiu de la taronja únicament patirà la crisi bèl·lica (1914-18), pàg. 459.

2.1. Escala dels patrocinadors pel nombre d'aportacions.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibáñez i Antoni Bartoll

3. LA PUBLICITAT PER L'ORDRE D'INCORPORACIÓ AL SETMANARI

Tot i que les *Normes Ortogràfiques de Castelló* s'aprovaren un 21 de desembre de 1932 (gràcies, en bona mida, a l'impuls donat pels homes de *El Camí*⁷⁷⁵), la seua difusió i implementació tardà un temps a fer-se realitat. Aquesta és la raó per la que els missatges publicitaris dels anunciants, si més no els primerencs, no estaven ajustats al valencià estàndard i normatiu. I així, en podem trobar anuncis amb textos farcits de castellanismes o fent servir un valencià dialectalitzat (sobretot en la variant de l'apitxat, propi de la ciutat de València i rodalies).

En la llarga relació d'anunciants ja hem donat complit compte dels més reiteratius, i per tant ens estalviem de recordar-los. Els anunciants eren unipersonals (quan referien el nom i cognom(s) del propietari, o bé societaris, com ara IMAD o el Banc de València⁷⁷⁶ (amb una part del consell d'administració constituït per Villalonga, Noguera, Casanova, Reig).

D'entre alguns anunciants, però, sí que voldríem aclarir certs noms que (per errata, per error o per voluntat pròpia, segons casos) es presten a confusió. Tal és el cas de "*Joaquim Prats i Pereantón*" (cristalls i espills), al que coneixem amb la denominació de "Prats" (des de la seua incorporació en el número 5 i fins al número 29) i de "Prat" (des del número 30 fins a l'últim número, el 133). Un altre exemple de vacil·lació ortogràfica i/o tipogràfica són: Antoni *Garín* Muñoz, i no Garcin; Antoni *Samsó* Hueso i no Sanso; Vicent *Valls* Ballester, i no Valles; *Lledó*, i no Lledo; *Cantó*, i no Canto; *Pomar* o *Pomer* etc. Així mateix, ens hem trobat amb un ball de noms i cognoms, com ara: Pasqual *Siera*, *Serra* o *Sicra*; *Josep* o *Vicent* Salt Bort, barrejats fins i tot en un mateix espai. També hi ha errates degudes a causes -diguem-ne- naturals (l'efecte del temps en la resolució visual de les lletres: una «e» es difuminava amb una «c») o la poca diligència d'un operari a l'hora de manipular les planxes d'impressió.

No gens menyspreable resulta l'aportació d'un col·lectiu comercial que fou fidel col·laborador (o patrocinador, si s'escau) del periòdic, l'autèntica petita burgesia valenciana i potser també valencianista. Parlem de "*Salvador Canet Cubell*" (camiseria

⁷⁷⁵ PITARCH I ALMELA, Vicent: *Les Normes de Castelló. Textos i contextos*. Excm. Ajuntament de Castelló de la Plana, Castelló, 2002. "El flamant setmanari (*El Camí*) s'erigí, de bell antuvi, en adalil del valencianisme polític i, per descomptat, de la normativa fabriana, la qual divulgà tot vehiculant-la mitjançant el registre conegut popularment com a *ortografia de El Camí*", pàg. 17 | CLIMENT, Josep Daniel, en «El naixement de les Normes de Castelló», pàg. 45-49 | PITARCH, Vicent (ed.): *Les Normes de Castelló fan 75 anys. Homenatge de la premsa*. UJI, IES, Castelló de la Plana, 2008, pàg. 46.

⁷⁷⁶ LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 148 | SOLER I MARCO, Vicent (ed.): *Economia espanyola i...*, op. cit., pàg. 26.

i paqueteria), “Josep Maria Martínez Vidal” (bicicletes i accessoris), “Rafael Abad Pérez” (màquines de cosir i bicicletes), el castellonenc “Joaquim Dolz” (articles i aparells per a pesca d’esbarjo), “Miquel Botella Pérez” i els seus fills Agustí Botella Donderis i Miquel Botella Donderis⁷⁷⁷ (papereria i objectes d’escriptori); “Lluís Donat Martínez” (“Jardins del Real”), “Gregori Sanz Rius” (electricitat) “Lucio Gallego i Cia.” (magatzem de ferreteria), “Vicent Valls Ballester” (caldereria i construcció)⁷⁷⁸, “Antoni Martí Alegre”, “Josep Martí Hernández”, “Enric Donat Martí” i “Joan Bello Paricio” (patisseria, hostaleria i restauració), “Joan Torres Vicente” (gimnàs), “Jesús Morante Borràs” (l’ensenyament), “Vicent Pichó Bàguena” (enginyer, material elèctric). Sumats tots aquests anunciants petit burgesos tenim un total de 119 aparicions/aportacions durant el periple de *El Camí*⁷⁷⁹.

Com ja havíem avançat a propòsit de les fonts consultades, una bona part d’aquesta informació l’hem tret del *Directori Valencià (Bailly-Baillièrre-Riera, 1926 i 1910)*⁷⁸⁰, una mena de guia *telefònica*, tan escurada com interessant, que ens ha estat de gran utilitat no sols per a conèixer millor la seua naturalesa i localització, sinó fins i tot algunes curioses relacions de parentesc⁷⁸¹. L’arxiu històric de la *Cambra de Comerç de València*, l’arxiu del *Registre Mercantil de València*, la *Guia Comercial i Industrial de València i Província* (1930), i el meritori treball de Rafael Solaz Albert⁷⁸² han constituït també les altres fonts consultades.

També ens cal afegir, per arrodonir aquesta recerca, la incorporació d’alguns anunciants i col·laboradors del setmanari, que per aquest període ens consta que

⁷⁷⁷ Informació recaptada gràcies a la col·laboració de Carme Esparcia Gras, esposa de Miquel Ignasi Botella Martínez, fill de Miquel Botella Donderis i nét de Miquel Botella Pérez (22/03/17) | AHMV. Padró (1930). Districte Teatre: Miquel Botella Donderis (València, 1892-1968). Casat amb Matilde Martínez Garriga (València, 1893-1970). El seu fill Miquel Ignasi Botella Martínez (València, 1928-2020). L’adreça familiar en el carrer d’Alcoi, 5. Profesió: papereria.

⁷⁷⁸ ÀLVAREZ RUBIO, Amparo i GARCÍA MONERRIS, Carmen: «Introducció», pàg. 9-46, en DD. AA.: *De l’ofici...*, op. cit., pàg. 37.

⁷⁷⁹ DOLÇ I GASTALDO, Mavi, en *Treballs de comunicació*, vol. 5 (octubre 1994), «*El Camí*. setmanari valencianista. Ciutat de València (1932-1934)», pàg. 151-166. “Per tant, els anunciants (...), segurament pertanyents a la petita i mitjana burgesia valenciana”, pàg. 159.

⁷⁸⁰ *Bailly-Baillièrre-Riera*, Guia especial de las provincias de València, Alicante y Castellón de la Plana. Publicada por “*Anuarios Bailly-Baillièrre y Riera Reunidos*”, S.A. Fundados en 1879 y 1896. 2ª Època: Any 15 (1926) Director-Gerent: Eduard Riera Solanich. Oficines: Consell de Cent, 240 – Barcelona. Préstec del Dr. Codina Bas, pel qual li estem molt agraïts.

⁷⁸¹ Com a exemple: les famílies Tamarit Molina, Pomar, Mercè Virto, Salt Bort, Soto Mas, Botella Donderis, Llorens Estellés, Feliu, etc.

⁷⁸² SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guia ...*, op. cit. «323-1930». Guia comarcal e industrial de València y su provincia, editada per Baldomer Cerdà i Richart. Oficina Técnica d’assessorament comercial i tributari. 668 p. Fotografies i plans plegats; 21 cm. Nova Guia Comercial dedicada al Marqués de Sotelo. En el seu contingut s’observen diferents apartats d’informació sobre la ciutat, tals com l’aspecte històric, descripció, plànol, vistes fotogràfiques, llista de carrers, tramvies, centres oficials, indicador de comerços i indústries i professions de València», pàg. 294.

constituïen un conjunt de professionals liberals (metges, farmacèutics, veterinaris, llicenciats...), els quals per Decret de 21 de maig de 1931 (Art. 2n) hagueren de col·legiar-se⁷⁸³. Per aquest motiu, hem escorcollat en els llistats d'alguns butlletins dels Col·legis Professionals i en les Hemeroteques⁷⁸⁴.

Malgrat la valuosa informació obtinguda arran de les fonts adés referides, en la nostra recerca ens hem trobat amb personatges i establiments ben diversos, la biografia d'alguns dels quals ens ha sigut impossible arrodonir. En altres casos, però, com el de l'agent comercial Enric Bastit i Garcia (1895-1940)⁷⁸⁵, hem descobert una vida intensa i políticament compromesa amb el valencianisme: fou membre del Comité Polític de l'*Agrupació Valencianista Republicana* (AVR) 1930, col·laborador de *El Camí* (1932-1934), fundador de *Nova Germania* (1935), funcionari de l'*Ajuntament de València*, president de l'*Ateneu Mercantil*⁷⁸⁶ en el període bèl·lic (1936-1939), morint poc després en la presó de Sant Miquel dels Reis, represaliat pel franquisme.

Del que sí tenim molta informació és del cap de redacció de *El Camí* Adolf Pizcueta i Alfonso (1901-1989)⁷⁸⁷. La seua trajectòria personal (com a periodista, intel·lectual o assalariat) revela una activitat laboral intensa: redactor i articulista de *El Camí*, vicesecretari en la CTFV⁷⁸⁸, gerent d'una tintoreria que després traspasà al seu amic i també col·laborador del setmanari Francesc Soto i Mas⁷⁸⁹. Precisament "*Tintorereries*

⁷⁸³ SÁNCHEZ SANTIRÓ, Ernest: *Científics i Professionals. La Facultat de Ciències de València (1857-1939)*. Universitat de València, València, 1998, pàg. 331-333.

⁷⁸⁴ "Perquè de sempre en aquesta ciutat s'arrossega els problemes originats pels incendis, la Guerra Civil o les riuades i per tant, alguns Col·legis Oficials professionals, ara tenen una gran mancança per no haver-hi refet els seus propis arxius institucionals".

⁷⁸⁵ *Bailly-Baillièr-Riera* (1926). Carrer D. Joan de Vilarrasa, 11. Bastit (Enric), màquines frigorífiques i rep | També en l'Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana (AHCV) Fons de la Cambra de Comerç de València. Cens de la Cambra (CC). Número del Volum en (C 49), que aquest correspon a l'Any 1933; per exemple, nom i cognoms "Enric Bastit Garcia, adreça: carrer Quart, 28. Indústria que exerceix: Comissionista amb mostrari, pàg. 245v | i AHCV, CC, C49 1933 La Maquinària Frigorífica, S. L., carrer Sorni, 35-2ª. Maquinària agrícola, pàg. 14v.

⁷⁸⁶ MARTÍ SORO, Josep: *Crònica...*, op. cit. "Nota 1. pàg. 150 | AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit. pàg. 159-160..

⁷⁸⁷ AHCV, CC, C35 1930. Adolf Pizcueta Alonso [sic] Alfonso, carrer Sant Miquel, 1. Tintorer Llevataques. Traspasà a Francesc Soto i Mas, que es traslladà al carrer de la Bosseria, 54, pàg. 449v.

⁷⁸⁸ Companyia de Tramvies i Ferrocarrils de València (CTFV)

⁷⁸⁹ AHMV. Padró (1930). Districte. Teatre. Francesc Soto Mas. València (1890), estava casat amb Magdalena Leone Sánchez, València, 1887-1965. L'adreça familiar estava en el carrer Comte d'Altea, 29, p. La professió registrada en el padró: industrial | AHCV, CC, C42. 1932 (Tarifa 4ª) Francesc Soto Mas, carrer Jorge Juan, 22; carrer Xapa, 82 (Grau); carrer Serrans, 33; carrer de la Bosseria, 54; carrer de la Pau, 36; Aleixandre Soto Mas, Plaça Marià Benlliure, 4; carrer Francesc Sempere, 4; carrer del Progrés, 213 (Cabanyal); Josep Soto Mas, carrer Pi i Margall, 78; D. Joan d'Àustria, 17; carrer Sant Vicent, 203-205; Josep M. Soto Domingo, Avinguda del Port, 38 (48); Vídua de Josep M. Soto Mas, carrer Almirall Cadarso, 2, pàg. 425v i 426r. El 19 gener del 1933, totes les tintoreries Soto passaren a formar una Societat Limitada, sota la direcció de Francesc Soto i Mas. (AHCV, CC, C49, 1933, pàg.,424v i 425r) | ALONSO SENTANDREU, Jesús: *Crònica de las Escuelas de Artesanos...*, op. cit., pàg.72 | LLUCH

Soto” arribaria a ser la més important cadena de tintoreries de la ciutat, amb dotze sucursals, i el seu propietari gaudí d’una gran consideració com a patró model.

Ens cal fer un altre incís, per informar d’uns anunciants peculiars, com ara Joan Bello Paricio i Vicent Miguel Carceller, dos polifacètics empresaris que, sols per ells, mereixerien un estudi a banda pel seu tarannà valencianista i la seua dinàmica comercial. Bello destacà en els negocis de l’hostaleria, la papereria i la loteria. L’inquiet Carceller, a més d’hostaler, fou patrocinador urbanístic, empresari⁷⁹⁰ i autor teatral⁷⁹¹, i a més director de diversos mitjans de divulgació⁷⁹².

En aquest apartat, com diu el seu títol, es farà una descripció puntual dels anunciants per l’ordre d’incorporació al setmanari. Informem que els anuncis publicitaris es localitzaven i distribuïen entre la segona i la cinquena pàgines, i molt poques vegades en la primera o les últimes (sisena, setena i vuitena)⁷⁹³.

Els rètols publicitats, evidentment, no n’hi eren tots iguals; hi havia un assortiment divers. Per exemple, la grandària d’uns rètols ocupava dues columnes; la d’altres, quatre. El format podia ser rectangular (v.gr., “*La Pasiega*”, “*Banc de València*”, “*Balneari de Cofrents*”...) o quadrat, ocupant la novena part d’una columna. La seua composició era molt simple, de dos o tres línies, sense cap ornament, i les llegendes indistintament en minúscula o majúscula (v.gr., “*Casa Lledo*”, “*Banys Arabs de l’Almirall*”, “*Papereria Botella*”...). Però també es trobaran uns altres, la majoria, més

GARIN, Luis B.: *La primera Feria...*, op. cit. En *Las Provincias* del 26 de febrer de 1913, sota el títol de «Circulos y Sociedades», es dona la següent notícia: «La Unión Gremial, ha triat la següent Junta Directiva (...) Primer «Butlletí de la Unió Gremial de València» Gremis i els seus representants (...) Tintorers Suplents D. Josep M. Soto””, pàg. 43-44.

⁷⁹⁰ PIZCUETA, Adolf: *Memòries fragmentàries*. Acció Cultural del País Valencià, València, 1990., pàg. 51 | ARIAS, Fernando: *La Valencia de los años 30. Entre el paraíso y el infierno*. Ajuntament de València, València, 1996, pàg. 98 | IBORRA, Josep: *La trinxera literària (1974-1990)*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Publicacions de l’Abadia de Montserrat, València / Barcelona, 1995, pàg. 144.

⁷⁹¹ *El Camí*, núm. 114, pàg. 4. 19/05/34 “Teatre. Nostre Teatre: *El fulano de la Concha*, un acte de Vicent M. Carceller. Aquesta nova producció de Carceller obté un franc èxit en el públic, ja que la concepció de la mateixa es basa amb el doble equívoc molt bé aconseguit”, Karantula, pseudònim d’Eduard Ranch i Fuster.

⁷⁹² Joan Bello Paricio, era propietari d’entre altres establiments del Nostre Bar, Bar Sol i Loteries Bello i Vicent Miguel Carceller era propietari del bar L’Alqueria, redactor i director dels periòdics satírics *El Clarín*, *La Chala* (AHCV, CC, C49 1933, pàg. 286r) i *La Traca*, promotor teatral (Nostre Teatre) i urbanístic com la Colònia de La Canyada (Paterna). Vegeu en FERNÁNDEZ, Gumersindo e IBÁÑEZ, Enrique: *Comercios históricos...*, op. cit., pàg. 188 | AHCV, CC, C50 1934. Vicent Miguel Carceller, carrer Unió Ferroviària, 3. Baixa en gener del 1935 dels periòdics *El Clarín* i *La Chala*, pàg. 631r.

⁷⁹³ *El Camí*, núm. 33, pàg. 6, 15/10/32. “L’accepció que *EL CAMÍ* ha obtingut en tot el País Valencià, especialment a partir dels últims números, ens ha obligat a augmentar la tirada en un vinticinc per cent”. *El Camí*, núm. 40, 03/12/32 i *El Camí*, núm. 83, 07/10/33. Aquests dos exemplars van eixir de la impremta amb vuit pàgines cadascú.

sofisticats i il·lustrats, amb una trama cridanera i una exposició més extensa, que hem reproduït amb les errades i el lèxic del moment.

També ens resulta curiós l'aparició d'alguns anunciants que repetien en el mateix número i amb la mateixa publicitat, tot i que en diferent pàgina. Ressenyem també els canvis de forma i constitució dels rètols,

3.1. IDENTIFICACIÓ DELS ANUNCIS

Per a la identificació dels anunciants, s'ha investigat en la *Matrícula industrial de l'Arxiu de la Cambra de Comerç*, corresponent als anys 1930 (C35), 1931 (C38), 1932 (C42), 1933 (C49) i 1934 (C50). No sols ens hem assabentat de les dades de rigor (noms i cognoms del propietari o de la societat, les adreces, naturalesa dels negocis...), sinó també de detalls molt concrets: la quantitat d'eines (serres, piques, pales, fusos...) o utensilis; els jocs de moldre i de batre, els aparells i les màquines i la seua potència en H.P.; el nombre d'operaris; la diferenciació entre fusteria i ebenisteria; el volum productiu dels molins i els mitjans de transport; la venda a l'engròs o al detall; la quota de pagament...⁷⁹⁴.

No podem obviar, en aquest treball, la proposta i l'orientació del director de la Tesi, el professor Marc Baldó, qui instà a posar l'accent en el desenvolupament del petit negoci familiar, del taller, de la fàbrica, del magatzem...⁷⁹⁵. Un tret característic del caràcter valencià és el de l'empresari que encara no s'ha desarrelat dels costums professionals, de la llengua vernacla i dels seus hàbits laborals recents (puntual

⁷⁹⁴ En aquest inventari, es notificarà (en una nota escairada) el registre en l'Acta administrativa de l'Arxiu de la Cambra de Comerç, que d'ací endavant es notificarà com l'Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana («AHCV»). Se seguirà la sèrie del Cens dels Fons de la Cambra de Comerç de València ciutat («CC»), el volum i l'any, amb la lletra C i l'any, que correspon a l'Acta; per exemple, C35, com hem vist més amunt correspon a l'any 1930, i així successivament. Després, estarà aquesta altra notificació, el Número del Rebut del Talonari («NRT»); i una tercera notificació, com ara el Número Registrat en la Hisenda («NRH»). Aquestes dues últimes ressenyes no estaran reflectides ací, però constaran òbviament en l'estudi. Sí que apareixeran, però, aquestes dues sigles: «CC», Cens en Sala, i el volum «C42», que correspon a l'any en qüestió 1932. Tot seguit, s'indicarà el nom i cognoms, l'adreça i la indústria que exerceix i la pàgina on consta, que per abreujar ometrà altres punts d'identificació que no són concloents (tarifa, classe, epígraf, l'any de registre...). També les pàgines estaran identificades segons la seua foliació numèrica, com recte o pàgina del davant («r») i volta o pàgina del darrer («v»); per exemple, pàgina 220r i 220v.

⁷⁹⁵ ESCRIBÀ-ESTEVE, Alejandro en SAÓ, Núm. 421 (2016), «Les empreses familiars: passat, present i futur de la nostra economia», pàg. 22-24: "Les empreses familiars són aquelles la propietat de les quals es troba en mans de la família, qui a més participen activament en la seua gestió i tenen un objectiu de perdurabilitat i transmissió a les generacions successives d'aquesta família", pàg. 23.

tothora, l'últim a acabar la feina, capaç d'improvisar i resoldre problemes puntuals, o disposats a mamprendre noves aventures empresarials)⁷⁹⁶.

Cal agrair també al professor Baldó el seu suggeriment de consultar el treball d'investigació que el desafortunat professor Ernest Lluch dugué a terme en la seua obra *La via valenciana*. L'anàlisi de la burgesia valenciana ens ha servit per a aprofundir en la Tesi. L'altre referent acadèmic que ningú pot obviar és el de la professora Mavi Dolç, tantes vegades esmentada⁷⁹⁷. Tots dos, el de Lluch i el de Dolç, han sigut, són i seran treballs de la màxima credibilitat i de necessària consulta.

I ara concretem la nostra feina, en l'Annex Documental, Annex II, Capítol II. "Els Anunciants" (Annexos Documentals), pàg. 694-756, on es mostren els missatges publicitaris (logotips i llegendes). Tot i això, ara farem un breu comentari.

En el següent apartat, s'ha fet un recull amb una distribució dels anuncis gràfics que es publicitaven puntualment en el setmanari valencianista. Hi constatarem l'emblema de la marca amb el corresponent número i la data del periòdic, reproduint el mateix rètol i text que apareixia en la revista. Hem evitat, repetir el mateix anunci, només s'han anat incorporant els nous patrocinadors, o bé els que ja estaven notificats i han experimentat algun canvi en el rètol o el missatge publicitari

En el plànol de València ciutat, que s'exposa unes línies avall, es vol demostrar la influència de les zones d'aclapament al voltant el centre de la ciutat, com el Mercat i l'Ajuntament amb els carrers i places annexes, l'Eixample i la circumval·lació de la ciutat: carrer Colom ("*Senent*"), carrer Guillem de Castro ("*Miquel Mateu*"), Comte de Trenor ("*Tàrrega i Montagut*")...S'hi observa, sobretot en el petit negoci o comerç, que, per la seua confluència en un mateix paràmetre, quasi no hom pot distingir la ubicació exacta, però ens dóna una idea aproximada de la importància dels nuclis comercials. Allí es localitzen: les pastisseries, la restauració i l'hostatge, les papereries, les botigues de mobles, els cinemes i teatres, l'oci, les òptiques, les autoescoles, les acadèmies...

Més enllà del centre, es troba part de l'entramat industrial, fabril i de l'emmagatzematge, com són: el camí del Grau ("*Soto i Mas*", "*La Pasiega*", "*Noguera*") i el seu port ("*Hotel del Port*") i la platja del Cabanyal ("*Thermes Victòria*"); el carrer Sant Vicent d'extramurs ("*Ventura Feliu*") i adjacents, carrer Àngel Guimerà ("*Arts gràfiques*") i camí de Picassent ("*Ferrer Germans*"), carrer Quart extramurs ("*Bargues*"), camí de Burjassot, Pla de la Saïdia amb la carretera de Barcelona ("*IMAD*"), carrer de Sagunt ("*Monmeneu*") amb Trànsits i el Pla del Reial amb els Vivers ("*Restaurant*").

⁷⁹⁶ Una dissertació molt fructífera amb el professor Baldó, sobre la petita burgesia valencianista, d'un gran i profitós enriquiment pel treball, 3/04/17.

⁷⁹⁷ DOLÇ I GASTALDO, Mavi en *Treballs de comunicació...*, op. cit., pàg. 159.

3.2.PLÀNOL (Bayarri) Localització aprox. dels anunciants a València⁷⁹⁸

Localització. (Aprox.)

- Sector de l'alimentació. ▲
- Sector aparells de ràdio ▲
- Sector màquines de cosir, bicicletes i accessoris. ▲
- Sector de l'automòbil i transport. ▲
- Sector de la construcció i afins. ▲
- Sector de l'ensenyança. ●
- Sector de la metal·lúrgia accessoris i ferreteria. ●
- Sector de la higiene i la salut. ●
- Sector de l'hostaleria i restauració. ●
- Sector joieries i rellotgeries. ●
- Sector del moble. ■
- Sector de l'oci i l'esbarjo. ■
- Sector d'olis, adobs i químics. ■
- Sector papereria i arts gràfiques. ■
- Sector tèxtil, pelleteria i calcer. ■
- Fàbriques. ■

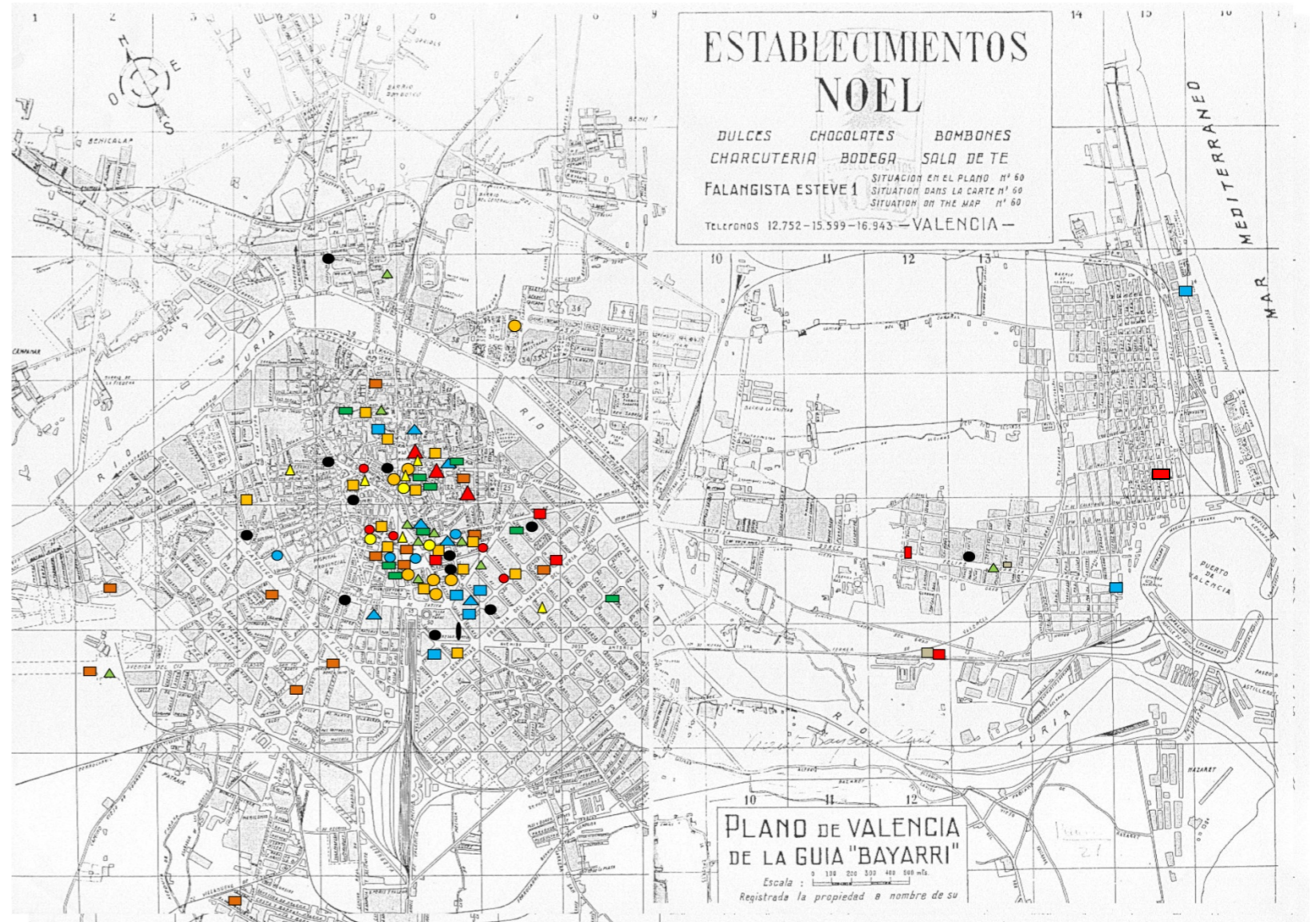
Font: *El Camí*. Autors: Vicent A. Ibáñez i Antoni Bartoll.

Plànol de València de la Guia "Bayarri" 1952. Cartoteca de la Universitat de València.

En aquest plànol de la ciutat de València que s'exposa en la següent pàgina, es vol ensenyar i notificar la influència de les zones d'aclapament comercial, que són el centre històric de la ciutat, com el Mercat i l'Ajuntament amb els carrers i places del voltant, l'Eixample i la circumval·lació de la ciutat, carrer Colom (Senent i Prat), carrer Xàtiva, carrer Guillem de Castro (Miquel Mateu) Blanqueries, Comte de Trénor (Tàrrega i Montagut), amb una diversitat aclaparadora, però, sobretot del petit negoci o comerç, que per la intensitat de confluïr en un mateix paràmetre, quasi no es pot distingir la ubicació exacta, però ens farà una idea aproximada de la importància dels nuclis comercials. On es localitzen: les pastisseries, l'hostaleria, restauració i l'hostatge, papereries, botigues de mobles, cinemes i teatres, l'oci, òptiques, autoescoles, acadèmies. Més enllà del centre, es trobarà part de l'entramat industrial, fabril i d'emmagatzemament, com són el camí del Grau (Soto i Mas [Grau i Canyamellar] La Pasiega, Noguera i Valls i Ballester) i el seu port (Hotel del Port) i la platja del Cabanyal (Termes Victòria). Altres llocs són el carrer de Jesús, Salvador Vilarrasa, sant Vicent extramurs (Ventura Feliu) i adjacents, carrer Àngel Guimerà (arts gràfiques) i el camí de Picassent (molins d'arròs i magatzems), carrer Quart extramurs (Bargues), el camí de Burjassot, Pla de la Saïdia amb la carretera de Barcelona (IMAD), carrer de Sagunt (Monmeneu) amb Trànsits i el Pla del Reial amb els Vivers (Restaurant),

En un imaginari, el segon cercle o circumval·lació (Trànsits) de València, ens trobaríem en els tallers i magatzems de fusteria i ebenisteria, com ara Franco Tormo, Salvador Vilarrasa, Ferran Cortés, Bargues i Mas i Montesinos, respectivament també es trobaran en aquest cercle Rios i Cia., i de l'alimentació Ferrer Germans .

Mislata: Indústries Moscardó (Fàbrica d'olis i sabons). Sagunt: Companyia Siderúrgica del Mediterrani. Alzira: Ràdio i Radiogrames, Ramon Mercè. Montaverner: Martí Tormo (tèxtil). Cofrents. Balneari. Castelló de la Plana: La Senyera. (l'oci i l'esport) i Kiosc Làzaro. Borriana: Kiosc del Plà. Barcelona: Viatges Catalònia, J.A. Bastennier: Maquinària i Ferramentes i Sr. Martorell (comissionista, Cerdanya, 232)

⁷⁹⁸ Plànol de València de la Guia "Bayarri" 1952. Cartoteca de la Universitat de València.

4. CLASSIFICACIÓ DELS ANUNCIANTS PER SECTORS

En aquest altre apartat de la Tesi, hem volgut diversificar el nostre estudi, adjuntant-hi gràfics a fi de determinar els percentatges dels anunciants i, alhora, la seua diversitat per zones i sectors econòmics. El resultat: s'han fet 22 gràfics, en alguns dels quals s'ha omet la seua circumscripció per ser l'únic del seu ram i no haver-hi altre per comparar, com ara el "*Banc de València*"⁷⁹⁹ (130 aparicions). En altres casos hem tingut dificultats per determinar la classificació publicitària degut a la heterogeneïtat del negoci; per exemple, "*La Parisien*", un comerç que ofería regals, records, premsa i altres. Una cosa semblant és la d'aquells comerços de dubtosa catalogació i que hem resolt incloure'ls en l'apart de «Complements», com ara: joies, rellotgeries, "fotografia", venda i reparació de ràdios, accessoris per a màquines...; en el sector de «Salut i higiene», hem inclòs un metge, un farmacèutic, un centre de gimnàstica i la prevenció de malalties venèries (anunci de preservatius). Un altre comerç de difícil emplaçament és el de les mascotes o animallets de companyia.

Com veurem també, podrem observar algunes interconnexions entre anunciants de diferents sectors; per exemple, l'enginyer i comerciant "*Vicent Pichó*" o "*Fill de Miquel Mateu*". Un altre sector que requereix d'una certa precisió és el de la fusta, amb tot el que se li relaciona, com les xapes, la fusteria, l'ebenisteria, els mobles; o el sector del ferro i les ferreteries, diversificat en fabricació, distribució i venda al públic.

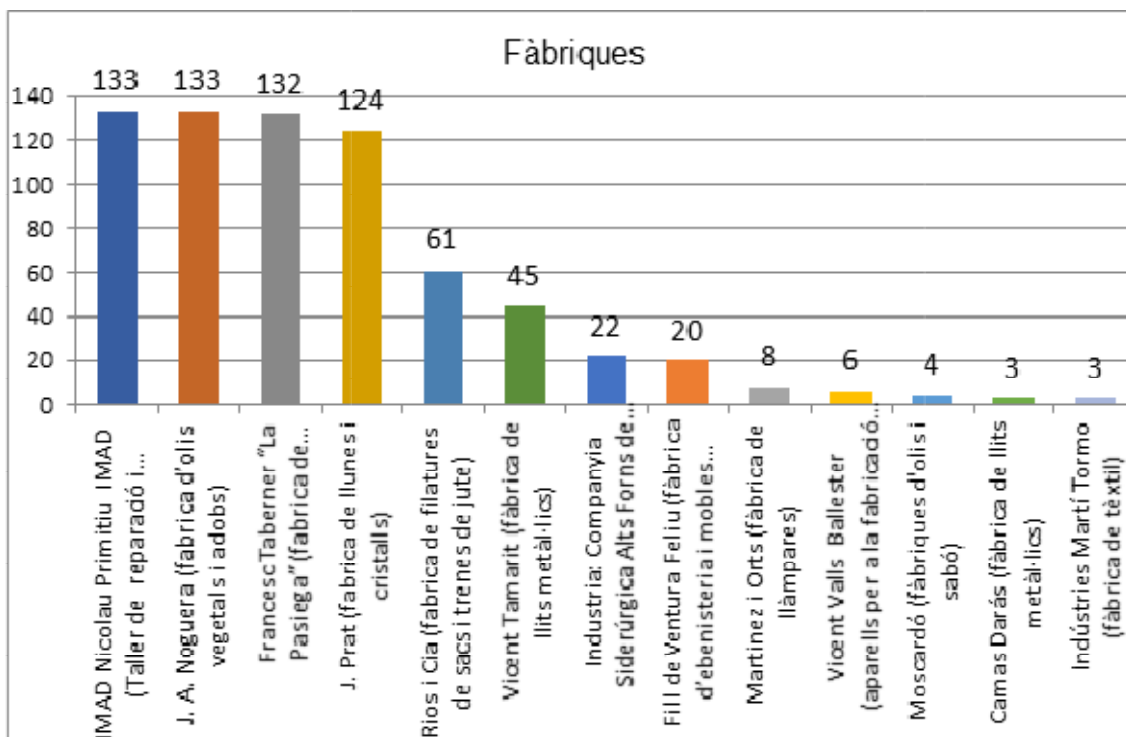
Quant al sector de la cultura de l'oci, hi hem inclòs els negocis destinats al descans i la relaxació ("*Balneari de Cofrents*", "*Banys Àrabs de l'Almirall*", "*Thermes Victòria*"), els establiments d'esbarjo (el cinema i el teatre), les botigues de productes de la llar (com màquines i accessoris- "*Ramon Mercè*", "*Rafael Abad*", "*Martínez Vidal*"; o papereries- "*Botella*"; o tintoreries - "*Soto*"-). Com subratlla el professor Piqueras, "(...) a València el comerç és una activitat en completa efervescència. Des dels magnats de les finances als abundants detallistes configuren la morfologia (finals del s. XIX) d'una ciutat de *botiguers*". Àdhuc passats els anys, València manté certa pervivència en aquest sector comercial fortament arrelat⁸⁰⁰.

⁷⁹⁹PALAFIX, Jordi (ed.): *Los años 30: crisis económica y derecha valenciana*. Edita Almodín, València, 1980, pàg. 127 | AHCV, CC, Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Memòria Sobre L'Estat dels Negocis i el Moviment Comercial i Industrial de la Província, Tom II, Any 1934. Resum de les Imposicions i Reintegraments Verificats en les Caixes d'Estalvi que funcionen en la província, durant l'any 1934. Agrupades per poblacions i distinció d'entitats. Per València ciutat, està el Banc de València en Capital imposat en 41.585323 ptes. i en Capital reintegrat en 39.242.494 ptes. Quedant al seu darrer entitats bancàries com ara Banco de Aragón, Banco de Bilbao, Banco Español de Crédito, Banco Hispano Americano, Banco P. Previsores Porvenir, Banco de Vizcaya, Banco Central", pàg. 270.

⁸⁰⁰ PIQUERAS ARENAS, José A.: *El taller y la escuela...*, op. cit. pàg. 164.

Així mateix, hem considerat interessant fer una distinció comercial dels sectors imperants del moment⁸⁰¹, la qual cosa ens ha donat com a resultat vint-i-dos gràfics. En ells hom pot localitzar, amb l'ajuda d'un plànol, les àrees predominants dels sectors i comerços de la ciutat de València, durant la dècada dels trenta.

Gràfic núm. 1

Font: *El Camí* Autors: Vicenç A. Ibàñez i Antoni Bartoll.

En aquest gràfic indiquem l'aportació publicitària de dos blocs econòmics: per un costat, el bloc de Fàbriques, Maquinària i Ferramentes; i per altre, el bloc d'Alimentació. A tall d'exemple: "IMAD", taller de reparació i construcció de maquinària (133 anuncis); "J. A. Noguera", fàbrica d'olis vegetals i adobs (133 també); "La Pasiega", fàbrica de conserves (132); "J. Prat", fàbrica de llunes i cristalls (124); "Rios i Cia.", trenes de jute (61); "Vicent Tamarit", fàbrica de llits metàl·lics (45); "Companyia Siderúrgica Alts Forn de Morvedre"⁸⁰²(22); "Fill de Ventura Feliu"⁸⁰³, fàbrica d'ebenisteria⁸⁰⁴ (20). Com

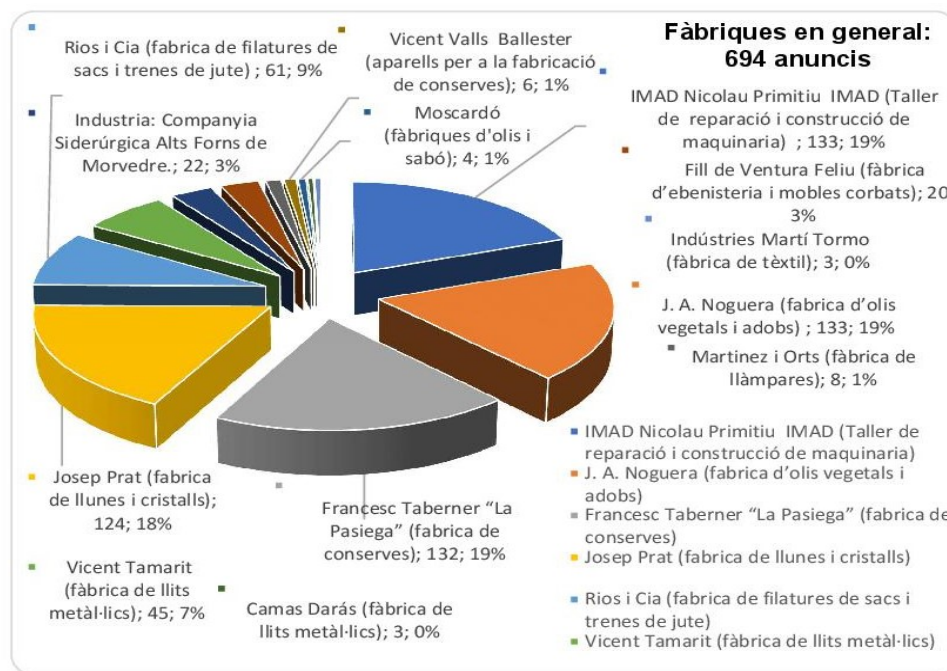
⁸⁰¹ GIRONA ALBUIXECH, Albert: «El context històric de creació de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 17-36, en *Ciència i Cultura en la Guerra. L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, 2014, pàg. 20-21.

⁸⁰² PALAFOX, Jordi (ed.) *Los años 30...*, op. cit., pàg. 126.

⁸⁰³ LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit. "Picó, qui més ha estudiat el problema, constata que, naturalment, la proporció d'industrials fills d'industrials era baixa (21% a la construcció, vidre i ceràmica; 33% a la fusta i suro; 36% al metall; i 47% al tèxtil). Baixa en termes relatius (...), però dintre del País és més alta que qualsevol altre origen", pàg. 187. "Fill de Miquel Mateu, ferros, Fill de Ventura Feliu, mobles; Fills Joan Bte. Monmeneu, dolços; Fills de Vicent Tamarit, mobles; Successors de Venanci Riera, calcer; Fills d'Agustí Botella, papereria; Fill d'Antoni Daràs, mobles; Fill de Tomàs Maiques, tèxtil, per exemple".

veiem, el bloc constituït per fàbriques o factories és el de major presència publicitària en *El Camí*, en tractar-se del sector amb capital invertit. També, amb menor incidència publicitària, cal esmentar: “Martínez i Orts (8 anuncis); “Vicent Valls Ballester” (6); “Indústries Martí Tormo” (3). En total, 694 anuncis⁸⁰⁵.

Gràfic núm. 2

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

En el sector de les **Fàbriques en general**, tot i no ser molt nombrós, sí que es caracteritza per la seua major incidència publicitària en el setmanari. La resta de sectors mercantils o d'indústria secundària que s'anunciaven, malgrat presentar menor nombre d'aparicions, suposaven un percentatge major d'activitat econòmica, que arribà al 80% segons la valoració del professor Jordi Palafox⁸⁰⁶.

Així doncs, hem exposat la gran intensitat publicitària d'aquest sector per ser el que més nombre d'anuncis reuneix en conjunt, molt sovint gràcies a l'impuls dels seus propietaris: Francesc Taberner, “*La Pasiega*”; Nicolau Primitiu Gómez Serrano, “*IMAD*”; Josep Antoni Noguera; Joaquim Prat (s); Rios i Cia⁸⁰⁷; Fill de Ventura Feliu; els bilbains Ramón de la Sota i Luis Aznar, de la “*Companyia Siderúrgica Alts Forns*”

⁸⁰⁴ MARTÍNEZ, Francesc, en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió... op. cit.* «Concierto moruno: Marroc i la febre imperialista des de la perspectiva de l'Exposició Regional de València de 1909», pàg. 193-222, “Un dels organitzadors de l'Exposició d'entre altres fou Ventura Feliu Rocafort”, pàg. 201.

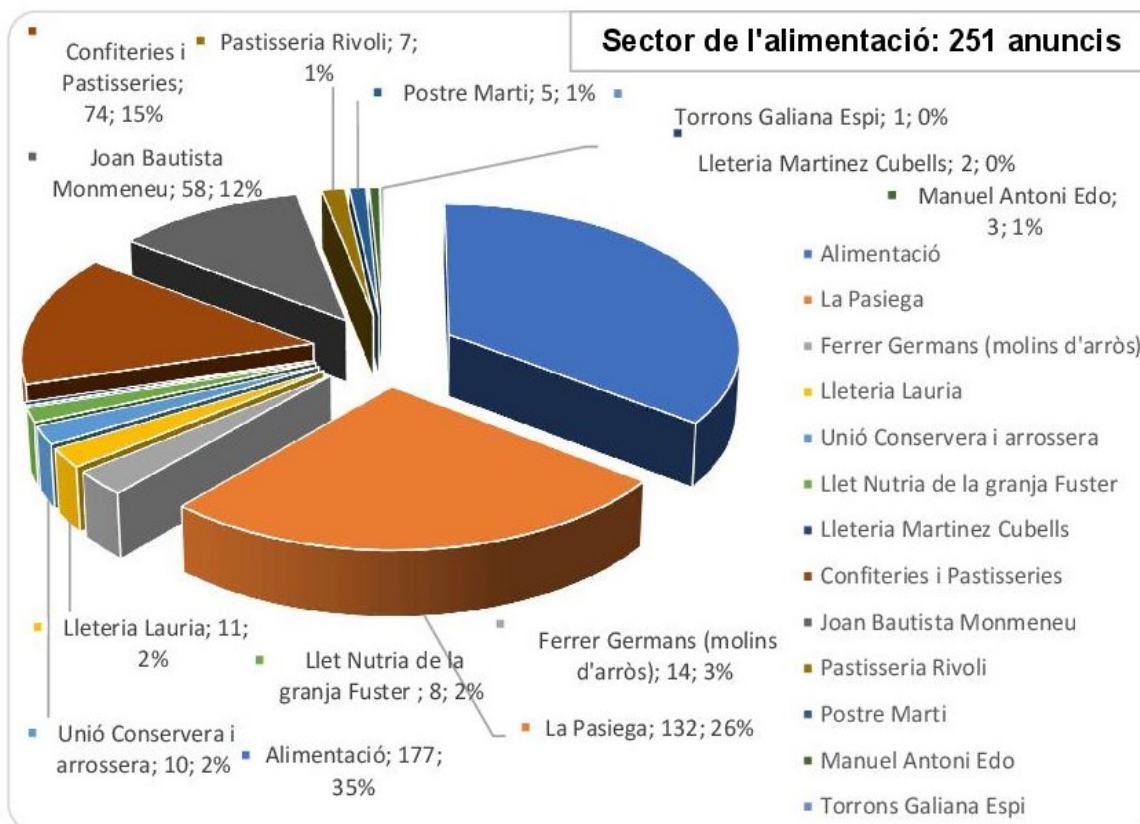
⁸⁰⁵HEBENSTREIT, Maria: *La oposición al franquismo en Puerto de Sagunto (1958-1977)*. PUV, València, 2014 «l. El nacimiento de una «Company Town». Precondiciones para el surgimiento de un movimiento obrero», pàg. 29-38.

⁸⁰⁶ PALAFOX, Jordi (ed.) *Los años 30...*, op. cit., pàg. 141.

⁸⁰⁷ FABRA, Miquel Àngel: *El País...*, op. cit., pàg. 160 | CABANA, Francesc: *La saga dels cotoners catalans*, Proa, Barcelona, 2006, pàg. 84.

de *Morvedre*⁸⁰⁸; Joaquim Martínez i Joan Orts, fabricants de làmpades i ornamentals de bronze⁸⁰⁹; Vicent Valls Ballester; Antoni Daràs.

Gràfic núm. 3.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç Ibàñez i Gonçal Garcia.

En l'apartat corresponent al **sector de l'Alimentació**, s'ha englobat tot allò que està relacionat, directament o indirectament, amb aquest sector, és a dir, tot allò que el professor Santacreu Soler identifica com "indústries alimentàries". Trobarem ací un conjunt divers d'establiments vinculats al sector agroalimentari⁸¹⁰. Així, entre els comerços de venda al detall i subministrament de vitualles, cal destacar la constant presència de "*La Pasiega*" (ubicat a l'Avinguda del Port o camí del Grau), un establiment que, degut a la proximitat al Moll portuari de València, li valgué ser un dels principals proveïdors de vaixells⁸¹¹. Un altre establiment destacat fou "*Joan Baptiste Monmeneu (Fills), fàbrica de dolços i pastisseria*", al carrer de Morvedre. La confiteria de Monmeneu va eclipsar a la resta dels anunciants del sector ("*Postre Martí*") la de *Rivoli*; la de Manuel Antoni *Edo*, al carrer D. Joan d'Àustria), incloses també les

⁸⁰⁸ FABRA, M. À.: *El País...*, op. cit. «Indústria metal·lúrgica», pàg. 164 i 165.

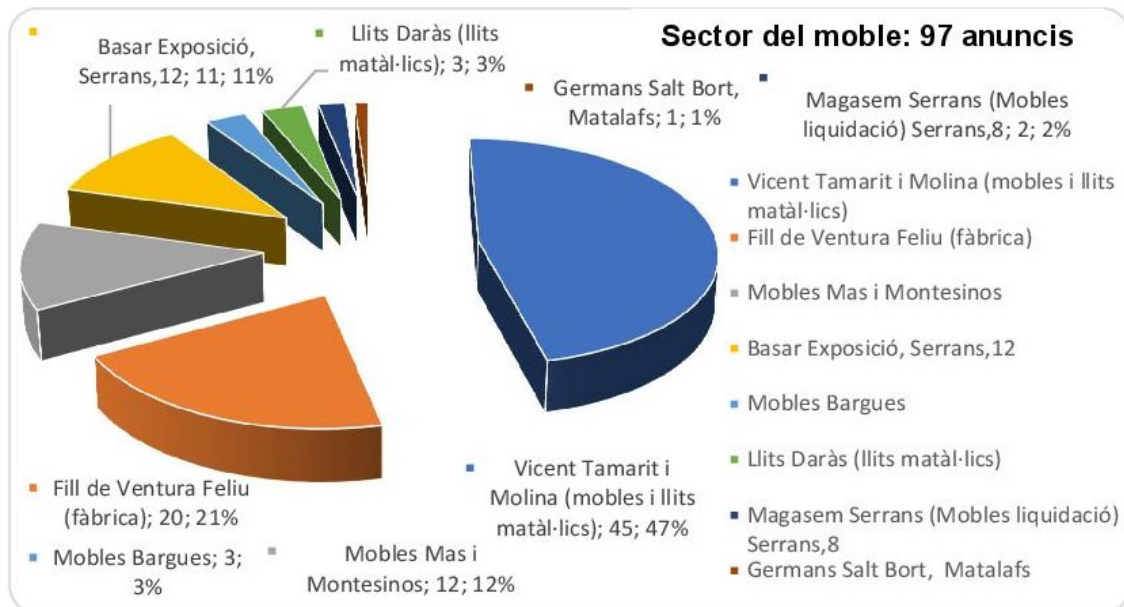
⁸⁰⁹ MARTÍNEZ SERRANO, J.A., REIG MARTÍNEZ, Ernest i SOLER MARCO, Vicent: *Evolució de la economia...*, op. cit., pàg. 102.

⁸¹⁰ FABRA, Miquel Àngel: *El País...*, op. cit., pàg. 170 i 171.

⁸¹¹ *Ibidem*, pàg. 170.

lleteries i gelateries⁸¹², establiments tots ubicats als llocs més exclusius de la ciutat⁸¹³. També podem integrar en el sector agroalimentari altres entitats afins, com la “*Unió Conservera i Arrossera*”, “*Ferrer Germans*” (molins d’arròs), tres famoses lleteries (“*Martínez Cubells*”, “*Lauria*” i “*Nutria*”) o els “*Torrans Galiana Espí*”⁸¹⁴.

Gràfic núm. 4.

Font: *El Camí*. Autors: Vicens A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

En aquest altre gràfic s’exposa el **sector del moble**⁸¹⁵, sector que inclou no sols als mobles de fusta en general, sinó també als mobles metàl·lics. Aquesta indústria estava molt arrelada tant a la ciutat de València com a la seua perifèria o àrea d’influència. Quan parlem de mobles de fusta, parlem de l’ebenisteria⁸¹⁶, i no tant dels tallers i magatzems de fusta, que estaven al voltant de València ciutat (i dels que parlarem després). Així, cal destacar principalment les següents cases de mobles: “*Vicent Tamarit i Molina, llits metàl·lics*”, tot i que també amb mobles de fusta (45 anuncis); “*Fill de Ventura Feliu, mobles corbats*” (20); “*Mas i Montesinos*” (12); “*Mobles Bargues Cardona*” (3); “*Antoni Daràs, llits metàl·lics*” (3); “*Mobles Serrans*” (2); “*Basar La Exposició 0’95*”, amb mobles per l’esplai (11); “*Mobles liquidació*” (2); Matalassos

⁸¹² FABRA, Miquel Àngel: *El País...*, op. cit. “També més de 100 establiments produïen xocolata i altres 50 fabricaven bombons, per tot el territori provincial (...) Hi havia pocs establiments dedicats a l’esterilització, només 2 a València (nota 70. “Dos molt importants, amb la seua corresponent instal·lació de cambres frigorífiques, són”.... les de Fúster [sic], amb la seua “Llet Nutria” i la de Moròder, amb el “logurt” i “Kefir...””, pàg. 175.

⁸¹³ REIG, Ramir en *Recerques 15...*, op. cit., pàg. 137.

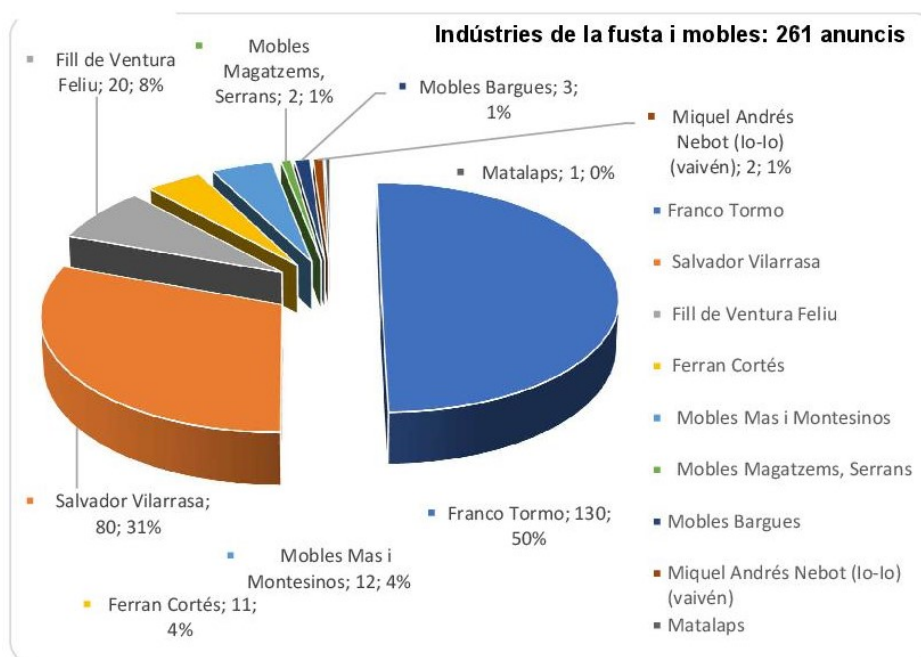
⁸¹⁴ SANTACREU SOLER, J. M.: *L’economia valenciana durant la Guerra Civil*. IAM València, 1992 «1. Les indústries de l’alimentació», pàg. 84-89., pàg. 84-89.

⁸¹⁵ LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit. pàg. 188.

⁸¹⁶ MARTÍNEZ SERRANO, J. A.: *La Formació de la Indústria...*, op. cit., pàg. 38-41.

“*Germans Salt Bort*”⁸¹⁷ (1). Ens cal matisar que en aquest sector del moble, el moble de luxe⁸¹⁸, en la València de 1932, l’aclaparaven set botigues, registrades com mobles de fusta de luxe. En 1933, en serien nou. D’entre totes, tres cases de mobiliari de luxe gaudien de gran fama: “*Vicent Tamarit i Molina*”, mobles “*Vicent Bagues Marco*” i “*Magatzems de mobles de luxe*” del carrer Serrans, 8.

Gràfic núm. 5.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

En aquest nou gràfic s’ha exposat un mostreig de la **manufacturació de la fusta destinada a l’elaboració de mobles**⁸¹⁹. Juntament amb el sector del moble pròpiament dit, donen un resultat bastant voluminós de 261 aportacions publicitàries. Es fa necessària, per tant, una anàlisi percentual d’aquest important sector, que anomenarem genèricament «Fusta»⁸²⁰. Així, esmentarem les següents marques: “*Franco Tormo, xapes i taulers*” (130 anuncis); “*Salvador Vilarrasa, fabricació de taulers i xapes*” (80); “*Ferran Cortés, xapes i fusta*”⁸²¹ (11). Aquests empresaris de la fusta evidentment també eren magatzemistes de fusta per a fusteries. Ací s’exposen 3

⁸¹⁷ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 11^a. “Venda de Matalàs no metàl·lics, amb 17 tendes en València”, pàg. 330.

⁸¹⁸ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 3^a. “Muebles de Maderas finas” (9), en 1932 (7), pàg. 336.

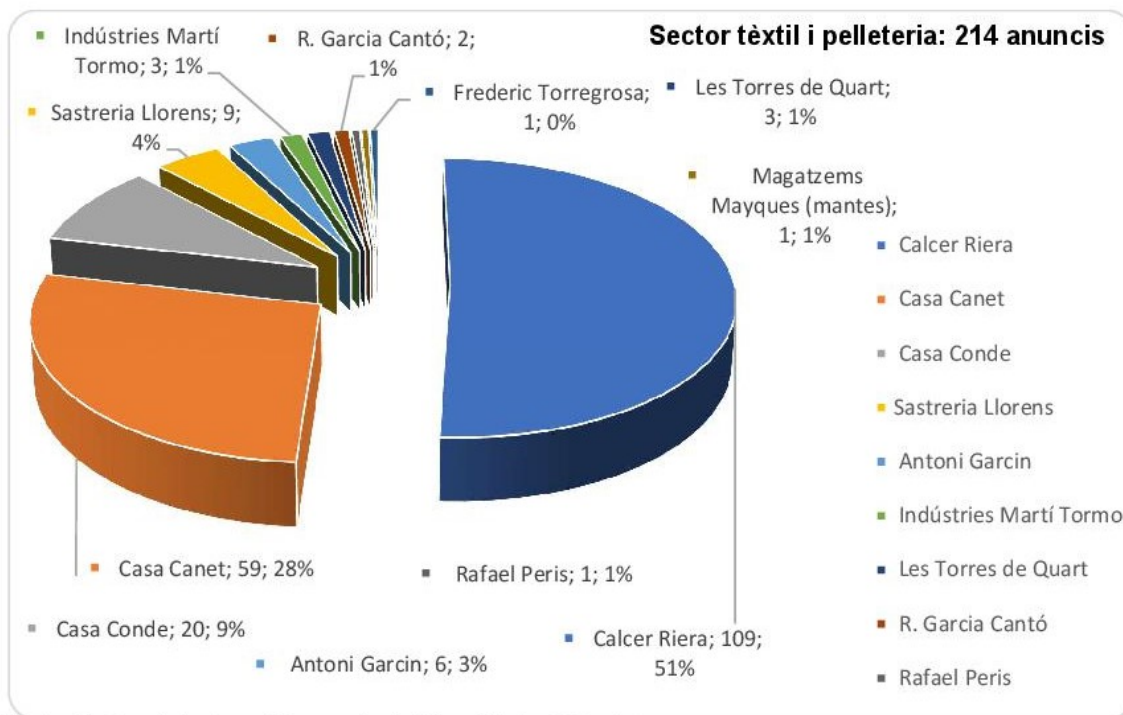
⁸¹⁹ FABRA, Miquel Àngel: *El País...*, op. cit., pàg. 183.

⁸²⁰ *Ibidem*, pàg. 181-183.

⁸²¹ LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario Internacional. Crónica de los primeros 65 años 1917-1982* Tomo I. València 1982, pàg. 147-148.

dels 34, que comptava València en l'any 1932⁸²². També hem d'incloure “*Miquel Andrés Nebot*”, fuster que alhora desenvolupà i fabricà una joguina de moda de l'època, el lo-io “vaivén”(amb 2 anuncis).

Gràfic núm. 6.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

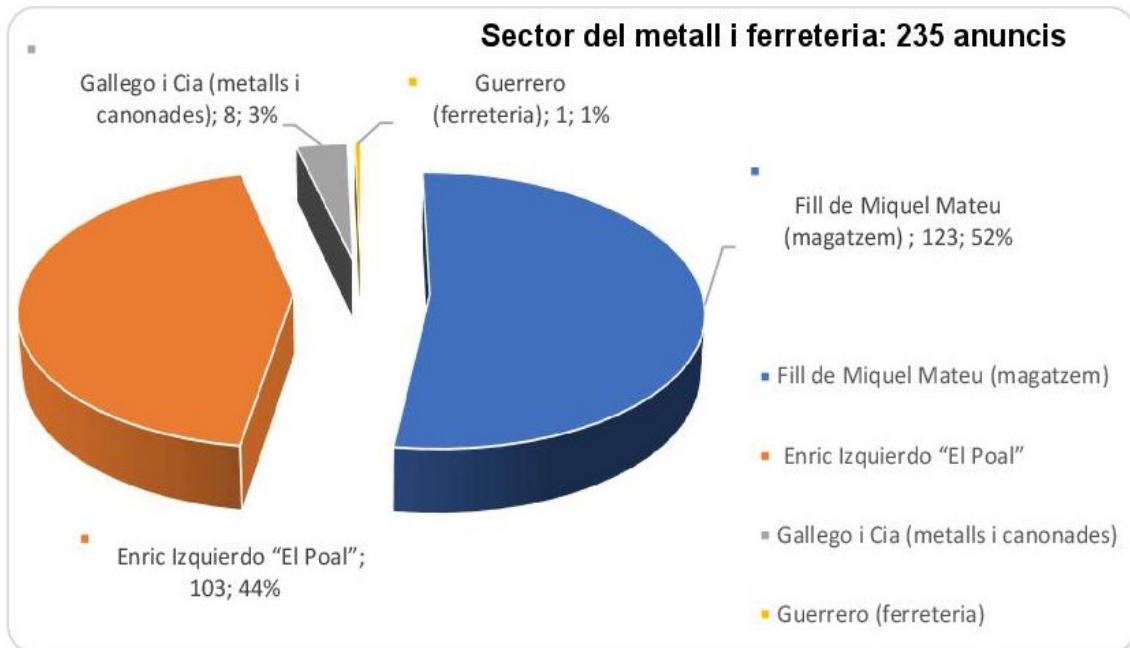
Per la seua banda, el **sector tèxtil**⁸²³, junt amb el de la pell i el calcer, ens deixa un munt de botigues molt diversificat, predominant el petit comerç i el negoci familiar, com passa molt sovint en la resta dels sectors comercials de l'època. És obligat parlar de: “*Casa Canet*”, situada en un lloc paradigmàtic (carrer Bosseria), del sector de les robes i articles de vestir; “*Martí Tormo*”, brodats; “*Rafael Peris i Mayques*”, roba de viatge. Quant a la **pelleteria**, sobresurten “*Casa Conde*” i “*Les Torres de Quart*” de Garcia Albiñana. I pel que fa al **calcer**, s’anuncien establiments com “*Calçats Riera*” (amb un volum de 109 anuncis). Per últim, hem de significar altre sector de la indumentària com són les **sastreries**, totes ubicades a València, en el rovell de l’ou, com ara les sastreries de “*Llorens (Llorenç)*”, “*Antoni Garcin*”, “*Garcia Cantó*” i “*Frederic Torregrosa*” (encara que aquest últim ens ha sigut quasi impossible localitzar). La classificació definitiva quedaria desglossada així:

⁸²² AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria 1932. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1ª. Secció 2ª. Magatzemistes de fusta per a fusteries, pàg. 232.

⁸²³ PALAFOX, Jordi (ed.): *Los años 30...*, op. cit., pàg. 126.

- Sector Tèxtil⁸²⁴: “Casa Canet” (59 anuncis); “Indústries Martí Tormo” (3); “Rafael Peris” (1); “Magatzems Mayques”, mantes (1).
- Pelleteria⁸²⁵: “Casa Conde” (20); “Les Torres de Quart” (3).
- Sastres: “Sastreria Llorens” (9); “Antoni Garcin” (6); “R. Garcia Cantó” (2); “Frederic Torregrosa” (1).
- Calcer⁸²⁶: Calçats Riera (109)

Gràfic núm. 7.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

En el ram del **metall i ferreteria**, ens cal remarcar la importància que anava adquirint manufacturar ferros o emmagatzemar ferralla per a la construcció i afins, que mostren un important volum publicitari, a més de considerables despeses en taxes a la Cambra de Comerç, destacant sobretot “*Fill de Miquel Mateu, magatzem*” (123 aparicions) i “*Gallego i Cia., metalls i canonades*” (8) tots dos de venda a l’engròs. L’altre referent en venda a la menuda d’eines i vaixelles és la ferreteria d’Enric Izquierdo “*El Poal*” (103) i “*Guerrero*”⁸²⁷ (1).

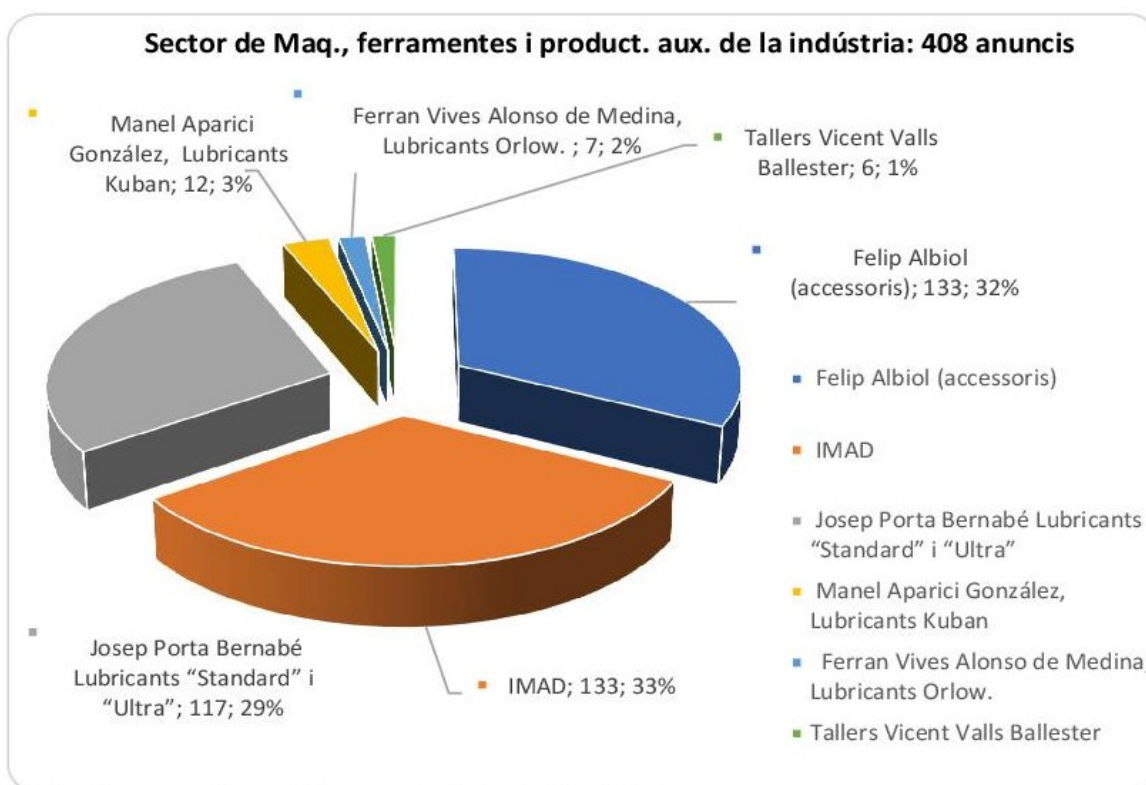
⁸²⁴ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Secció VIII. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 4^a. En aquest any, el col·lectiu que denominava la Cambra “Teixits de totes classes de venda al detall” sumaven 98 establiments en total, que estaven registrats en les actes”, pàg. 336.

⁸²⁵ FABRA, Miquel Àngel: *El País...*, op. cit., pàg. 188.

⁸²⁶ FABRA, Miquel Àngel: *El País...*, op. cit., pàg. 179-181.

⁸²⁷ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Secció VIII. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 4^a. “En aquest apartat

Gràfic núm. 8.

Font: *El Camí* Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

És ara el torn de parlar del sector de **maquinària, ferramentes i productes auxiliars per a la indústria**, tot un bloc que suma un total de 408 missatges publicitaris. Cal puntualitzar que en el sector s'entrecreuen una gran diversitat d'empreses, negocis i comerços. En el present gràfic, es vol demostrar la interrelació d'alguns productes molt vinculats a la distribució de béns d'equip, o bé tallers de fabricació i reparació de maquinària de tota classe (calderes, alambins, etc). Quant a la ubicació d'uns i d'altres, els distribuïdors els trobem al centre de la ciutat; i els tallers, les empreses de construcció i reparació els trobem en la rodalia de València, com ara el Camí de Barcelona, el Camí de Montcada, El camí del Port o del Grau, etc.⁸²⁸ També hi parlariem d'importadors d'oli i greixos lubricants, amb 21 magatzems a València en 1932. El desglossament d'aquest sector i dels màxims responsables quedaria així:

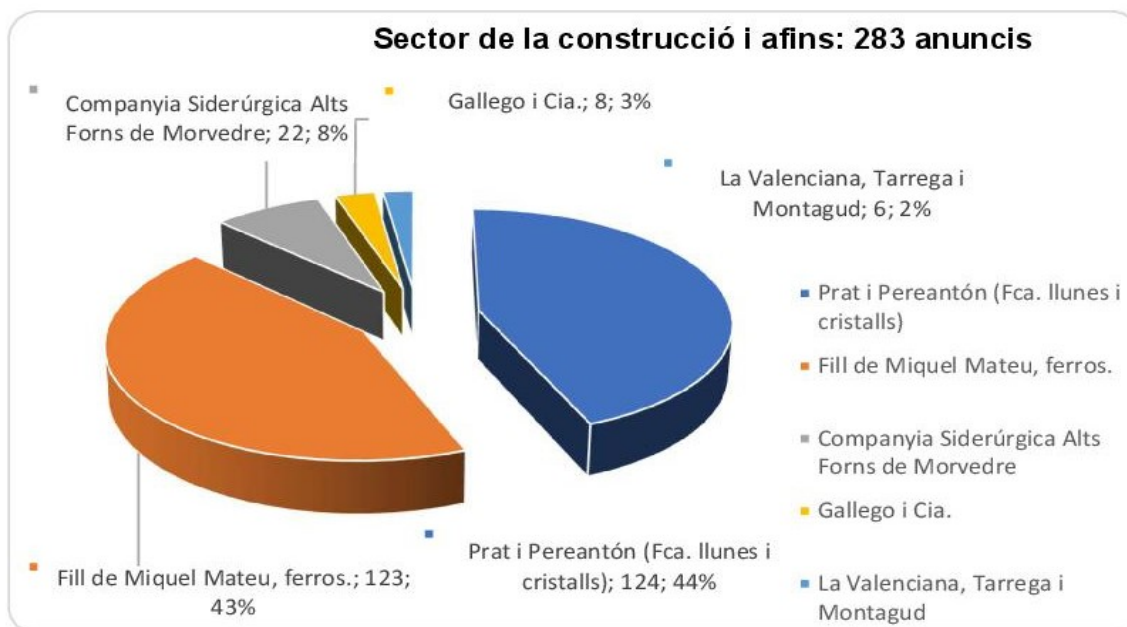
- Maquinària, ferramentes i productes auxiliars de la indústria: "*Felip Albiol, accessoris*" (133 anuncis); Josep Porta Bernabé, "*Lubrificants Standard i Ultra*"

es poden incloure dues botigues de venda al detall, com *El Poal* i *Ferreteria Guerrero*, amb un total de 29 establiments", pàg. 336.

⁸²⁸ FERRER ÀLVAREZ, Mireia: «La fàbrica a la ciutat», pàg. 87-108, en DD. AA.: *De l'ofici a la fàbrica...*, op. cit., pàg. 91-92.

- (117); Ferran Vives Alonso de Medina, “*Lubrificants Orlow*” (7); Manel Aparici González⁸²⁹, “*Lubrificants Kuban*” (12).
- Tallers de Maquinària⁸³⁰: Nicolau Primitiu Gómez Serrano, “*IMAD*” (133); “*Tallers Vicent Valls Ballester*” (6).

Gràfic núm. 9.

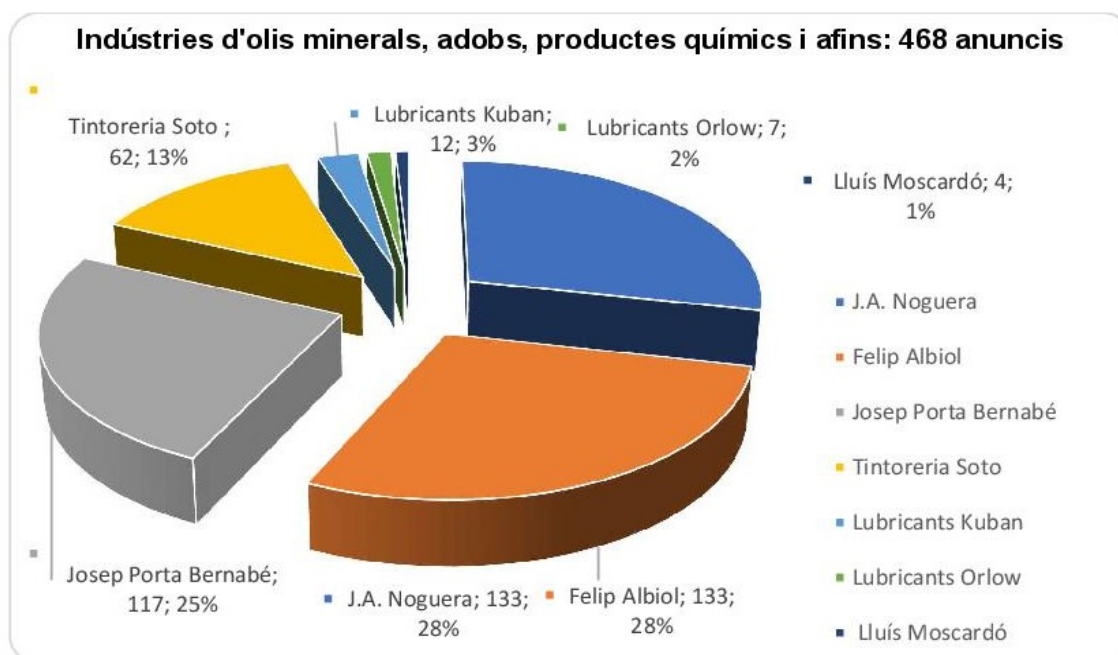
Font: *El Camí*. Autors: Vicenç Ibàñez i Gonçal Garcia.

Amb l'anàlisi del gràfic núm. 9 ens succeeix quasi el mateix que amb l'anterior, és a dir, hi trobem una cruïlla d'empreses afins, que podríem anomenar indústries bàsiques de **la construcció i l'habitatge**, amb gran puixança per l'expansió immobiliària de la ciutat. Paral·lelament, s'hi observà un augment de les demandes en la indústria del ferro. Destaquen per la seua incidència publicitària: “*J. Prat i Pereantón, Fca. de Ilunes i cristalls*” (124 anuncis); “*Fill de Miquel Mateu, ferros*” (123); “*La Valenciana, Tàrrega i Montagut, material de construcció*” (6); “*Gallego i Cia.*” (8); “*Companyia d'Alts Forns de Morvedre*” (22).

⁸²⁹ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Secció VIII. Tarifa 1ª. Secció 2ª, pàg. 232.

⁸³⁰ FABRA, Miquel À.: *El País...*, op. cit., pàg. 166 | LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario...*, op. cit. Tomo II (1918-1930). «Año 1919. 3. Feria Muestrario», pàg. 53.

Gràfic núm. 10.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

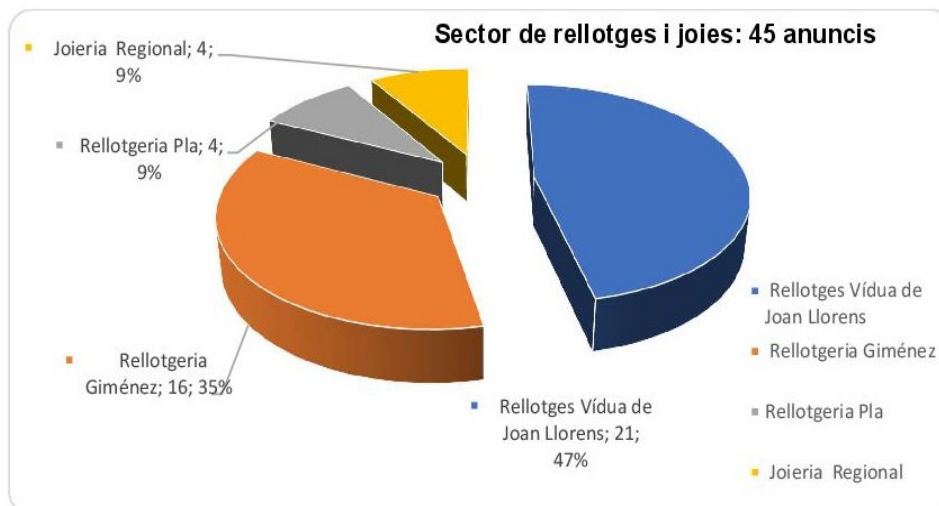
En el gràfic núm. 10 podem visualitzar tots els establiments englobats en el sector d'**indústries d'olis minerals, adobs, productes químics i afins**. Pot semblar un calaix de sastre, però tots els negocis implicats tenen com denominador comú l'elaboració i venda de productes químics per a la llar, el camp o la indústria. Anomenem els següents negocis: la cadena de tintorereries de Francesc Soto i Mas, conegudes popularment com "*Tintorerías Soto*" (62), amb 41 establiments a València i Castelló⁸³¹; la fàbrica de sabó de Mislata, propietat de Lluís Moscardó (4); i la fàbrica d'adobs orgànics i químics de J. A. Noguera⁸³², en el Camí Fondo del Grau (133 anuncis). També incloem altres negocis ja esmentats, com ara els olis de lubricació⁸³³: Josep Porta Bernabé, "*Standard Oil*" (117); "*Lubrificants Orlow*" (7); Felip Albiol (133); "*Lubrificants Kuban*" (12).

⁸³¹ Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Secció VIII. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 5^a. "Tintorereries a la menuda, amb 41 establiments", pàg. 338.

⁸³² FABRA, Miquel Àngel: *El País...*, op. cit., pàg. 167 i 168.

⁸³³ MARTÍNEZ SERRANO, J. A., REIG MARTÍNEZ, Ernest i SOLER MARCO, Vicent: *Evolución...*, op. cit., nota 11, pàg. 94-95.

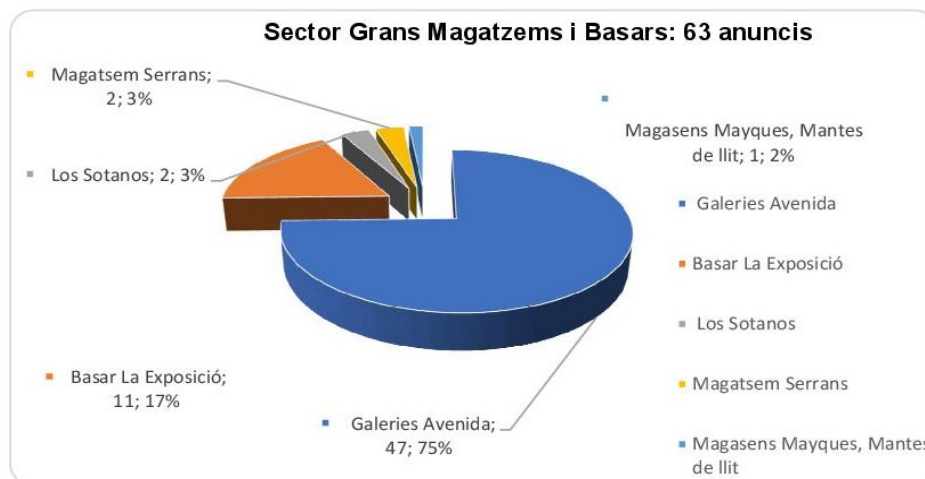
Gràfic núm. 11.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

En tractar-se, pel general, de productes en part de luxe, podríem incloure el grup o subsector econòmic de **rellotges**⁸³⁴ i **joies** en altre bloc. Però, atés el seu volum d'anuncis, hem considerat oportú veure'ls en un grup propi. En conjunt, parlem d'establiments de tradició familiar, ubicats al voltant de la plaça d'Emili Castelar: “*Rellotges Vídua de Joan Llorens*” (21 anuncis), “*Rellotgeria Giménez*” (16), “*Rellotgeria Pla*” (4), “*Joieria Regional*” (4). De totes elles, en la Memòria de la Cambra de Comerç només s'informa d'aquesta última⁸³⁵.

Gràfic núm. 12.

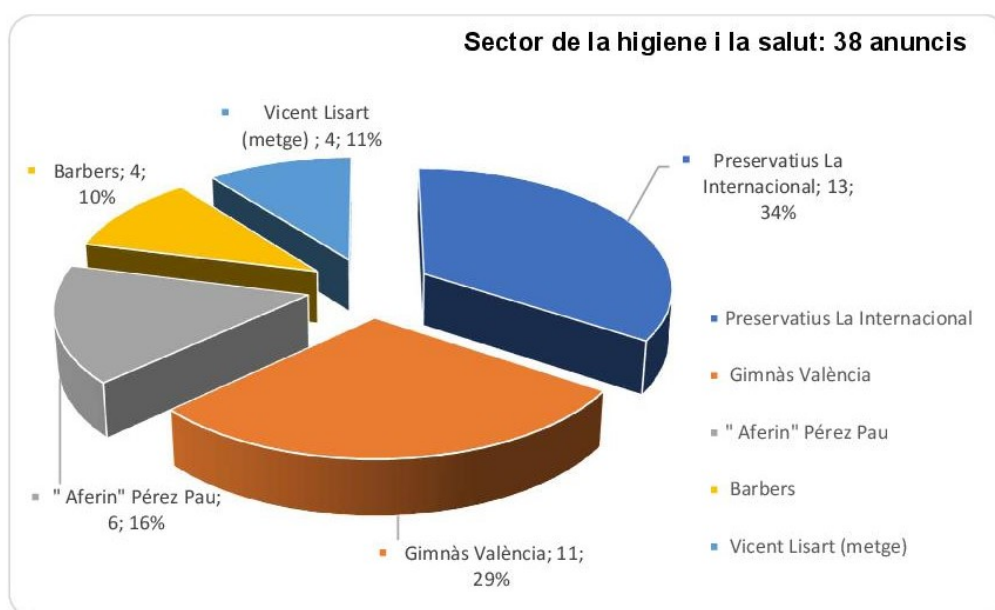
Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

⁸³⁴ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1ª. Secció 1ª. Classe 7ª. “Rellotges de totes classes, venda a la menuda, amb 13 rellotgeries”, pàg. 338.

⁸³⁵ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1ª. Secció 1ª. Classe 3ª. “Joies al detall o a la menuda, amb 3 establiments”, pàg. 336.

El **sector dels grans magatzems⁸³⁶ i basars** presenta un total de 63 aparicions publicitàries. Dintre d'ell hi trobem dos grups de negoci: les societats anònimes, que constituïrien els grans magatzems; i les societats limitades, la majoria, sota el nom del seu propietari o fundador (segons ens consta en les actes de la Cambra de Comerç). Hem de parlar, doncs, de: “*Galeries Avenida*”, siti a l'avinguda de Nicolau Salmerón, ara amb un altre nom (47 anuncis); “*Basar La Exposició*” (11); “*Magatzems Serrans*” (2); “*Los Sotanos*” (2); “*Magatzems Mayques, mantes de lli*” (1). Llevat de les “*Galeries Avenida*”, de la que no s'han pogut identificar el gerent ni els propietaris, els altres establiments estant identificats amb les seues respectives senyes.

Gràfic núm. 13.

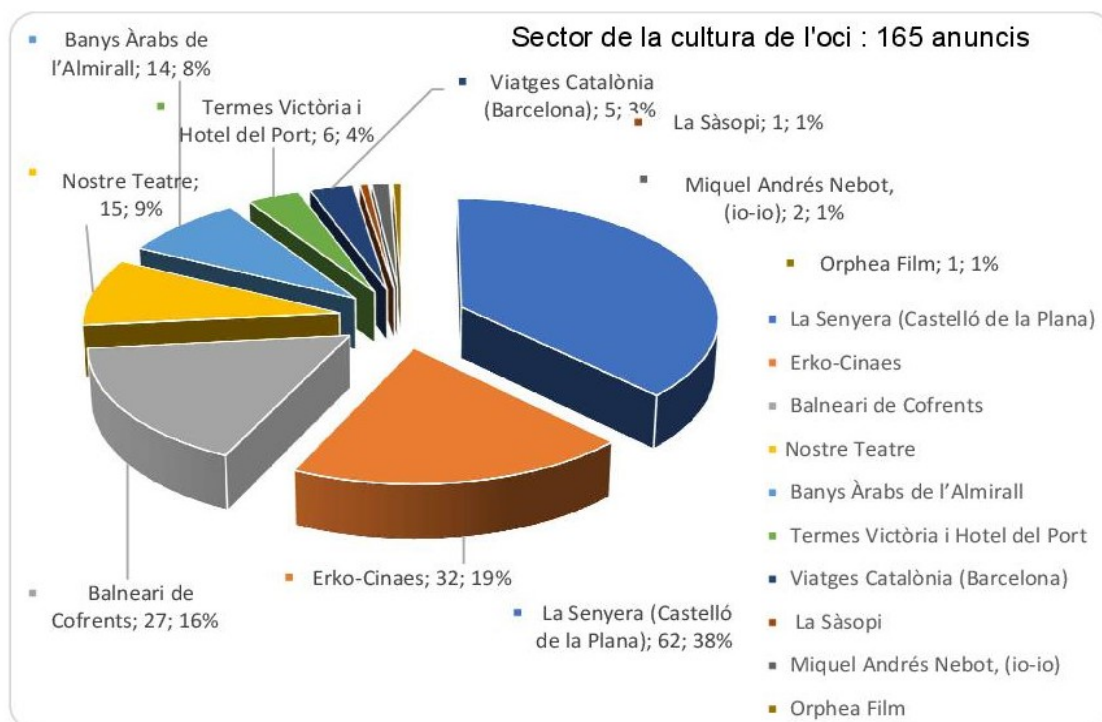
Font: *El Camí*. Autors: Vicens A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

El **sector de la higiene i la salut** també tingué el seu espai publicitari en les pàgines de *El Camí* amb un munt total de 38 anuncis. Comparativament amb altres sectors ja tractats, la publicitat per a la salut del cos no hi era preeminent en el setmanari. Cal pensar que la «Crisi de 1929» encara no era lluny i que la classe acabada era una minoria. Accedir a productes d'higiene o de cura personal (els gimnasos, per exemple)

⁸³⁶ TOCA REY, Gonzalo: «Los templos del consumo», pàg. 66-71, en *Historia y Vida*, núm, 602, 5/2018. Prisma, Barcelona, 2018. Els Grans Magatzems ja estaven arrelats des de principis de l'últim terç del segle XIX a les principals capitals europees, per exemple, *Le Bon Marché* a París (1869), *Harrods* a Londres, *Tietz* a Berlín i inclús *Tianqiao* a Pekin. Després els segueix *Galerias Lafayette* a París o *El Siglo* a Barcelona (1878), o el neoyorquí *A.T. Stewart*. Aquests establiments valencians: *Los Sotanos* i *Galerias Avenida* o *Noves Galerias*, són el resultat, encara que tardà, d'una evolució i modernització del petit comerç valencià. València estava més arrelada als basars, l'antecedent dels grans Magatzems. “Probablement (...) Els grans Magatzems van fomentar que les classes mitjanes accediren, sense haver-hi de viatjar, a les principals tendències de la moda del moment, una moda que ja començava a ser internacional”, pàg. 70-71.

era considerat per molts un luxe o un caprici⁸³⁷. Per altra banda, tampoc hi havia a l'època una cultura sanitària i higienista com la d'ara. Un remei farmacèutic era una necessitat puntual, com ho era anar al barber o acudir al metge Vicent Lisart (dermatòleg), els preservatius del qual només els prescrivia per a prevenció de malalties venèries, en determinats llocs. Referirem els anunciants de major a menor incidència publicitària: “*Preservatius La Internacional*” (13 anuncis); “*Gimnàs València*” (11); “*Aferin, Pérez Pau farmacèutic*” (6); “*Barbers*” (4); “*Vicent Lisart, metge*” (4).

Gràfic núm. 14.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

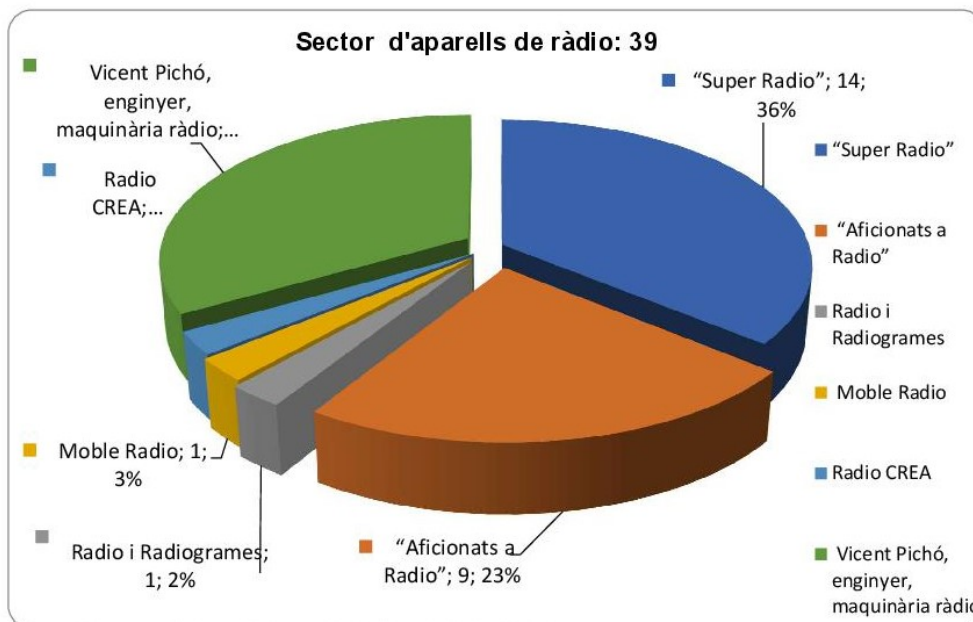
Un altre sector econòmic força heterogeni és el de l'esplai i l'entreteniment, conegut també com a **cultura de l'oci**. L'oferta d'espectacles (el teatre, el cinema⁸³⁸) gaudien d'una bona resposta per part d'un públic majoritari (en 1930 València arribà a tindre 42 sales de cine). Però, per a la gent amb més recursos, també hi havia una publicitat molt concreta (balnearis, banys, termes, hotels, viatges). El resultat d'aquesta presència publicitària es traduiria en un total de 165 anuncis, distribuïts (en ordre decreixent) de la següent manera: “*La Senyera*”, a Castelló de la Plana (62 anuncis);

⁸³⁷ BARONA, Josep Lluís: «Ciència i Sanitat en la València de l'Exposició Regional», pàg. 147-168, en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió..., op. cit.*, pàg. 155-164.

⁸³⁸ GARCIA CARRIÓN, Marta: «Mirar la Regió des de la pantalla: Maximilià Thous i el cinema valencià de les primeres dècades del segle XX», pàg. 223-246, en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió..., op. cit.*, pàg. 225 | GARCIA CARRIÓN, Marta: «Ballarins i treballadors. El cinema a la ciutat de València durant la Guerra Civil», pàg. 303-325, en NAVARRO, Javier i VALERO, Sergio (eds.): *València. Capital..., op. cit.*, pàg. 305.

“Erko-Cinaes” (32); “Balneari de Cofrents” (27); “Nostre Teatre”⁸³⁹ (15); “Banys Àrabs de l’Almirall” (14); “Termes Victòria” (6); “Viatges Catalònia”, de Barcelona (5); “La Sàsopi”(1); “Orpheu Film”(1).

Gràfic núm. 15.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

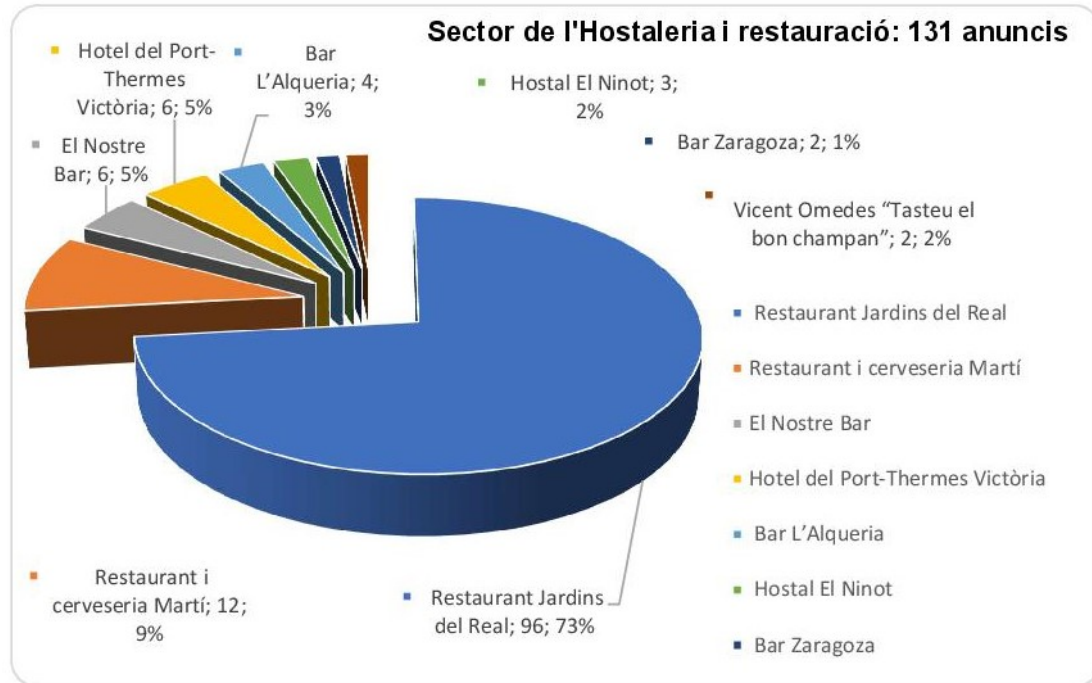
El món de la radiofonia vivia un moment d'efervescència en la dècada dels trenta. La ràdio ja no era un objecte de luxe, sinó més aviat un article quotidià a l'abast de la classe mitjana. Les botigues d'**aparells de ràdio** es prodigaven pertot arreu, amb diversos establiments al voltant sobretot del centre i l'Eixample de la ciutat. En *El Camí* s'anunciaven aquests: “*Super Radio*” (14 anuncis); “*Vicent Pichó, enginyer, maquinària de ràdio*” (13); “*Aficionats a Radio*” (9); “*Radio i Radiogrames*” (1); “*Moble Radio*” (1); “*Radio CREA*” (1).

En la tasca d'esbrinar els promotors d'aquesta publicitat, hem pogut localitzar a tots, llevat de Carles Ojea (“*Moble Ràdio*”), siti al carrer Comte d'Altea, 37. Destacaríem també la importància de l'enginyer Vicent Pichó, la trajectòria professional del qual ens el situa junt amb l'arquitecte i promotor Francesc Mora des de principis del segle. Tots dos foren determinants per a l'aprovació final del Pla urbanístic de l'Eixample de

⁸³⁹ TORDERA, Antoni: «Teatre i espectacles el 1909: A propòsit de València», pàg. 103-122, en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió...*, op. cit., pàg. 120.

València en 1912⁸⁴⁰. Un altre protagonista fou Ramon Mercè, també per la seua pròpia diversitat comercial.

Gràfic núm. 16.

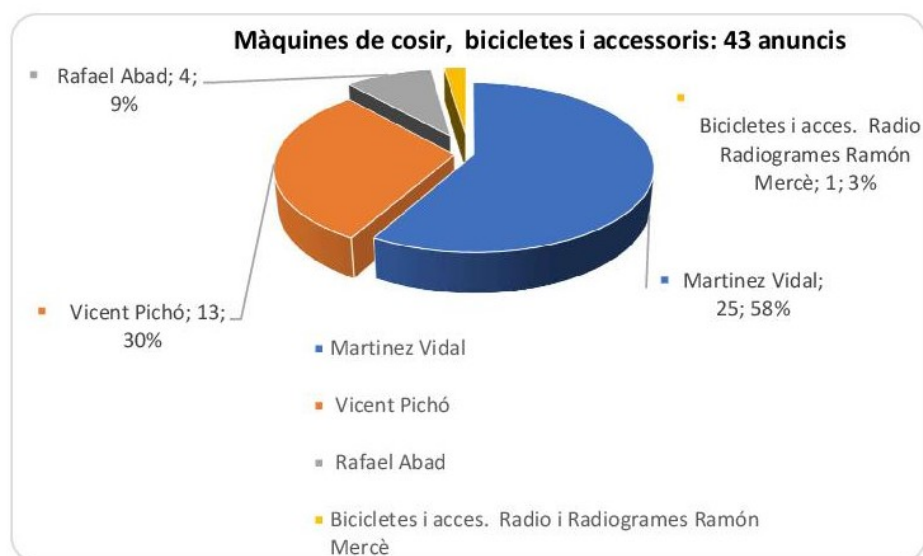
Font: *El Camí* Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

Els 131 anuncis que conformen el gràfic núm.16 estan englobats en el **sector de l'hostaleria** amb tot el que comporta: allotjament i **restauració**. L'oferta hostalera era relativament extensa i comptava amb empresaris amb una gran visió comercial, com era el cas de Lluís Donat, gerent del restaurant "*Jardins del Real*" i de les "*Thermes Victòria*". Altre exemple ressenyable és el del "*Hotel del Port*", la reputació del qual no minvà malgrat els canvis de propietari al llarg de la dècada (Vídua de Robert Pérez, després la seua filla Encarnació Pérez i finalment Joan Schenk). També fou important per la seua originalitat el "*Hostal del Nano*" (o "Ninot"), que ja s'ha comentat, així com ressaltar establiments emblemàtics genuïnament valencians: el "*Bar L'Alqueria*" de Vicent Miguel Carceller, i "*El Nostre Bar*" de Joan Bello Paricio. En resum, heus ací les xifres: "*Restaurant Jardins del Real*" (96 aparicions publicitàries); "*Restaurant i cerveseria Martí*" (12); "*El Nostre Bar*" (6); "*Bar L'Alqueria*" (4); "*Hotel del Port*" (6);

⁸⁴⁰ TABERNER PASTOR, Francisco: «El ensanche de Valencia: trazado y realidad urbana», pàg. 41-62, en DD.AA.: *El ensanche de la Ciudad de Valencia de 1884*. Colegio Oficial de Arquitectos de Valencia. Centro de Servicios e Informes, València, 1984, pàg. 50.

El gràfic número 17 arreplega una **miscel·lània de negocis diversos** de difícil adscripció a algun dels blocs abans exposats, tant per la seua escassa incidència (un, dos o tres anuncis, en la majoria dels casos) com per la seua complicada catalogació dins d'un sector econòmic concret. En són anunciants esporàdics o ocasionals amb un volum de negoci relativament petit. En qualsevol cas, tots aquests petits anunciants confirmaren, en un moment o en altre, llur compromís amb la revista valencianista. Sobresurt especialment, per la diversificació de la seua oferta, el camp de l'ensenyament (que inclou professorat particular, centres d'ensenyament i acadèmies) amb un munt de 69 missatges publicitaris. També destaca l'oferta publicitària de les autoescoles (com “*Joan Senent*” i “*Samsó, escola de xòfers*”), amb un total de 133 anuncis. Incloem en aquest *ranking* la fàbrica de llosa i cristall de “*J. Prat*” (124) i la botiga situada al Passatge de Ripalda “*La Parisien*” (81). Quant al camp de l'ensenyança, destaquem anunciants com “*Acadèmia El Patriarca*” (64), “*Comptabilitat Institut Tecnos*” (5), “*Eduard Llavador, delineant*” (1), que sumen un total gens menyspreable de 202 anuncis. Tot seguit, hi trobem un llarg reguitzell de reclams publicitaris de papereries i material d'escriptori, d'òptiques, de fotògrafs, d'establiments de marcs i motlures, de gravats i segells, de material elèctric, etc.

Gràfic núm. 18.

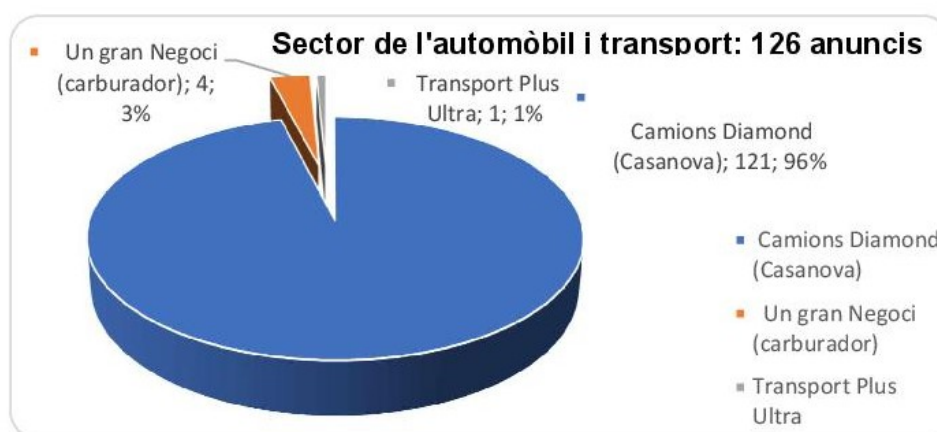

Font: *El Camí* Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

El *boom* de la bicicleta, gràcies al seu massiu accés per part de les classes mitjanes, donà com a resultat una proliferació d'establiments dedicats a la seua exposició, venda i reparació, així com la consolidació de la primera penya ciclista a la ciutat de València, la *Societat Ciclista Velo Club* (fundada en 1912) i la celebració de nombroses curses esportives. El gràfic núm. 18 correspon al subsector de **màquines de cosir**,

bicicletes⁸⁴² i **accessoris**⁸⁴³. Encara que les màquines de cosir i les bicicletes poc tenen a veure, es donà la circumstància que els mateixos establiments que comercialitzaven aquelles, venien i reparaven també aquestes. Tal fou el cas de “Josep M. Martínez Vidal” al carrer d’Alacant (25 anuncis), el comerç del polifacètic “Vicent Pichó” al carrer de la Pau (13), “Rafael Abad” al carrer de la Puríssima (4), i “Ramon Mercè”, qui a més del seu negoci de ràdios treballà amb el seu germà Antoni Mercè en la venda i reparació de bicicletes i màquines de cosir (1).

Gràfic núm. 19.

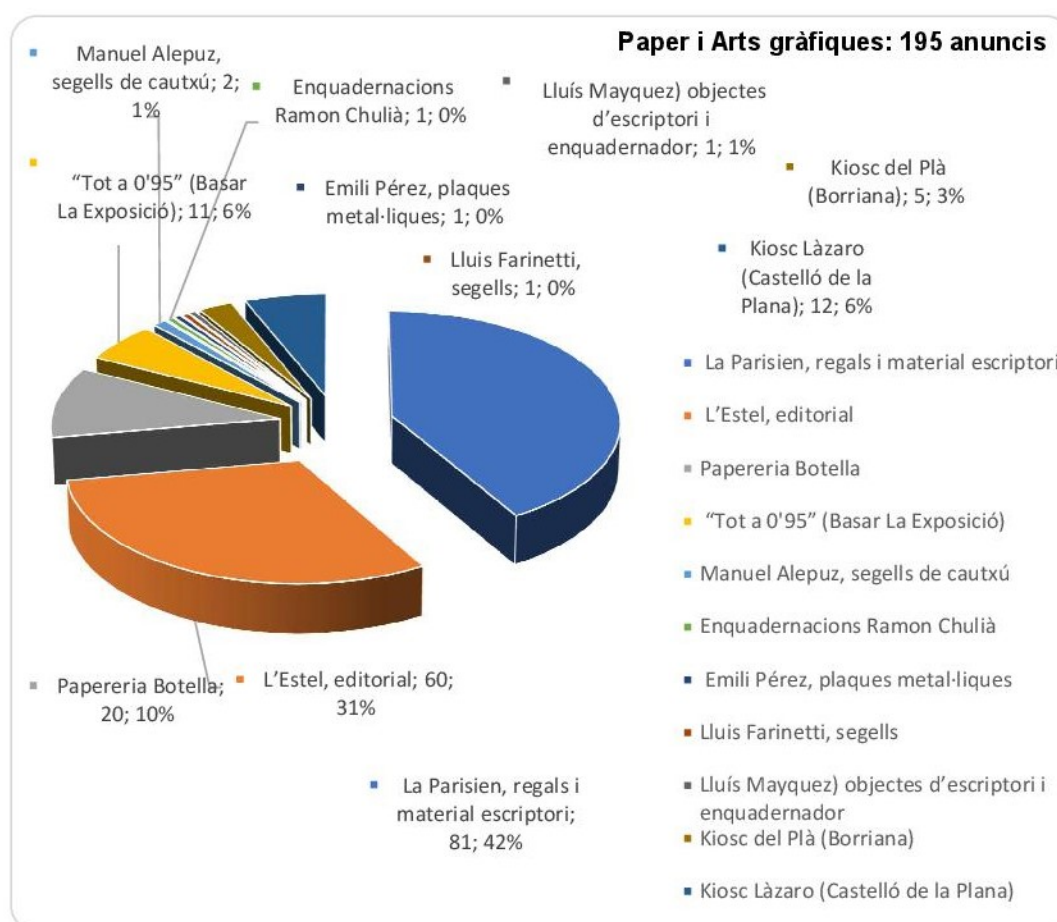
Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A.Ibàñez i Gonçal Garcia.

⁸⁴²A l'alçada de la dècada dels anys 30 del segle passat, la pràctica de passejar o rodar en bicicleta ja hi havia deixat de pertànyer a una elit social. Com també hi havia passat en altres pràctiques esportives associades a una minoria. Malgrat açò, en aquells anys la perícia de l'ús d'un mitjà de transport o d'esbarjo, també s'hi havia socialitzat en gran mesura, com començava a passar amb l'oci, la cultura i la política i inclús en alguns sectors ja s'estava massificant-se. Per tant, els posseïdors d'una màquina/bicicleta per fer-hi esport o deport, per gaudir de l'entorn, com per participar-hi en una competició/curse, ja estava normalitzat. Cal recordar que en el món de la curse ciclista estava ben arrelat bastants dècades al darrer, des de competicions històriques al voltant de l'Albereda de València, velòdroms o pistes, com les curses entre dues ciutats, pobles o per etapes (voltes ciclistes). Veure SIRERA MIRALLES, Carles: *Cuando el fútbol no era el rey...*, op. cit. «IV el velocipedismo», pàg. 81-112 | Com també passava en l'excursionisme, aquests esdeveniments estaven associats al voltant de les associacions, agrupacions o penyes (pàg. 96), com ara la Societat Ciclista Velo Club, fundada en 1912 a València. Tanmateix, al voltant d'aquesta activitat esportiva i deportiva, es demostrarà la importància i la diversitat d'un gran nombre de botigues de venda i tallers de reparació, per exemple, en SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. Anuncis inserits en el *Butlletí de la Societat Ciclista Velo Club* de 1935, de la qual era president Francesc Quiles Igual. Entre els anunciant: Casa García. Bicicletes senyora i cavaller. Carrer de D. Joan d'Àustria, 9, front Teatre Apolo; Casa Giménez. Reparació de bicicletes i accessoris. Carrer Chapa, 27, Grau; Casa Goriet. Construcció de bicicletes de carrera i tricicles. Carrer de Torrefiel, 5. Rafael Abad. Accessoris barats, cobertes, càmeres, bombins, sellons. Carrer de la Puríssima, 5; Vicent Riera. Reparació de tota classes de peces. Plaça Sant Bult, 2; Josep Pérez (Morellà) -Mitxeló-. Construcció i reparació de bicicletes. Carrer de Pérez Galdós, 6. Mislata; Francisco de Arano. Concessionari bicicletes B.H. Carrer Jorge Juan, 8. " pàg. 310.

⁸⁴³AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Secció VIII. Tarifa 1ª. Secció. 1ª. Classe 5ª. "Bicicletes i accessoris, amb 9 establiments", pàg. 338.

En el subsector de l'**automòbil i el transport**, destaca el volum publicitari de la família Casanova en *El Camí* (pràcticament durant quasi les seues 135 setmanes de vida). Els Casanova posseïen al carrer de la Pau un establiment de venda de xassís de camions, un tipus de transport que -creiem- fou únic en aquell moment a la ciutat de València. Un altre anunciant rellevant fou l'agent comercial i viatjant Josep Marco (amb adreça en la plaça de Tetuà, 12), present també en un anunci farmacològic. I, per l'últim, esmentarem també l'empresa de Josep M. Bernal Tormos, "*Transports Plus Ultra*" (al carrer Vidal, 4). Recapitem: "*Camions T Diamond*", del grup Casanova (121 anuncis); "*Un gran Negoci, carburador*", de Josep Marco (4); "*Transports Plus Ultra*"(1).

Gràfic núm.20.

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

En aquest últim gràfic s'ha inclòs un compendi, quelcom barrejat, de comerços de diversa naturalesa. En alguns casos, com en "*La Parisien*" del Passatge Ripalda (81 anuncis), es tracta de botigues que ofereixen objectes de tota mena (premsa, regals, postals de record, *souvenirs*, llepolies...). Altres establiments, però, s'especialitzen en un producte o servei concret, com veurem en breu. Un altre anunciant del setmanari era l'editorial "*L'Estel*" (sorgida en 1928) amb 60 aparicions. Recordem que aquesta

editorial va tindre una forta vinculació amb el món literari valencià, contribuint al llançament d'escriptors novells i de treballs d'investigació d'autors consagrats (Manuel Sanchis Guarner, Carles Salvador, Joaquim Reig)⁸⁴⁴.

En aquest darrer bloc d'anunciants, comptem amb el significatiu cas de la "*Papereria Miquel Botella*". La família Botella era oriünda d'Alcoi, però molt compromesa i integrada en la ciutat de València, tant que contribuí a la fundació de l'antiga *Escola d'Artesans* (1868) i de la nova (1925), així com a la creació de la *Fira de Mostres de València* (1917). La seua publicitat es materialitza en 20 anuncis.

A altres anunciants d'aquest gràfic se'ls pot englobar en el mateix context professional d'oferta comercial: "*Manuel Alepuz, segells de cautxú*" (2 anuncis); "*Lluís Farinetti, segells*" (1); "*Ramon Chulià, enquadernacions*" (1); "*Lluís Mayquez, objectes d'escriptori i d'enquadernació*" (1); "*Emili Pérez, plaques metàl·liques*" (1). A destacar també l'aportació publicitària de "*Tot a 0'95*" (11 anuncis), un establiment comparable a "*La Parisien*", per l'heterogeneïtat del seu gènere, propietat de Francesc Penalba Camarón. Així mateix, s'han inclòs dos kioscs, com el "*Kiosc del Pla*" de Borriana⁸⁴⁵ (5 anuncis) i "*Kiosc Làzaro*"⁸⁴⁶ de Castelló de la Plana (12).

5. ESTABLIMENTS IDENTIFICATS PER SECTORS

En aquest apartat de la Tesi, notificarem l'aportació publicitària al setmanari *El Camí*, catalogant-la per sectors o afinitats mercantils. La llista és llarga i reiterativa, però és rigorosament imprescindible per a fer un inventari detallat:

Regals i records: "*La Parisien*" (81 anuncis) | **Llosa, pisa i cristall**⁸⁴⁷: "*Prat i Pereantón, cristall*" (124); "*Antiga Casa Vicent, llosa*" (1) | **Marc i motlures:** "*Dionís*"

⁸⁴⁴ CALAFAT I FERRANDIS, Francesc, CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep, PÉREZ I SABATER, Antoni, i QUILES I CARDONA, Francesc-Enric: *Obres impreses en català al País Valencià (1900-1939)*. Edicions Alfons el Magnànim, València 1989, pàg. 21-22.

⁸⁴⁵ *GUIA-TIRIS* Burriana 1931. Guia Comercial de Burriana: Mayor, 142-Castellón Valencia-1931. Tipografia Artística, San Vicente, 181. «Profesiones Comerciales e Industriales», pàg. 131-157. "Periòdics (Kiosc) Canós Traver, Vicent, Pl. Capità Galán aleshores, abans plaça de Chicharro, però sempre va ser coneguda com la plaça del Pla, centre neuràlgic de la ciutat de Borriana", pàg. 150. Informació obtinguda gràcies a la col·laboració de Pilar Ramos-Garijo, Arxiu Municipal de Borriana, mitjançant el company Antoni Marín, borrianenc i amic (25/05/20).

⁸⁴⁶ Estava ubicat en la cèntrica plaça d'Emili Castelar, actualment plaça Porta del Sol. Agraïm aquesta informació a la neboda del professor Revest Corzo, Matilde Alè Revest (10/06/20).

⁸⁴⁷ PALAFOX, Jordi (ed.): *Los años 30...*, op. cit. (...) Estan també les anomenades indústries artístiques, en les que València, regió, té guanyada una posició molt brillant", pàg. 126.

Collado Pérez” (1) | **Persianes**: “*Casa Lledó*” (3)⁸⁴⁸ | **Fotografia**⁸⁴⁹: “*Casa Llopis (retrats)*” (5); “*Laboratori fotògraf Navarro*” (4) | **Material elèctric**⁸⁵⁰: “*Gregori Sanz (magatzem i detall)*” (22); “*Vicent Pichó, material elèctric*” (13) | **Material d’escriptori**: “*Papereria Botella*” (20); “*Ramon Chulià (enquadrador)*” (1); “*Centre Internacional de Mecanografia de Lluís Mayquez, objectes d’escriptori i d’enquadració*” (1) | **Gravats i segells de cautxú**: “*Manuel Alepuz*” (2); “*Lluís Farinetti*” (1); “*Emili Pérez*” (1) | **Material d’òptica**: “*Josep Alcantarilla*” (10); “*Antoni Serra*” (5) | **Mascotes**: “*Pardaleria Gats d’Àngora*” (7) | **Agents Comercials**⁸⁵¹: “*Sr. Martorell (Representant – Corresponsal s’ofereix a fabricants, Barcelona)*”; “*Vicent Sànchez Pla (J. A. Bastennier Maquinària i Ferramentes, Barcelona, representant en València)*”; “*Diodor Alcaraz Mantecon (Companyia Siderúrgica)*” i “*Josep Marco Ramón (Un gran negoci)*”.

Comerços, tallers, magatzems, indústries i fàbriques:

Indústries ceràmiques, del vidre, cristall, llosa i pisa: “*J. Prat, cristalls*” (124 anuncis); “*Gregori Sanz, material elèctric*” (22); “*Pichó, enginyer*” (13); “*La Valenciana (Tàrrega i Montagut)*” (6); “*Persianes Casa Lledó*” (3); “*Antiga Casa Vicent*” (1) | **Indústries de la fusta i mobles**⁸⁵²: “*Franco Tormo*” (130 anuncis); “*Salvador Vilarrasa*” (80); “*Fill de Ventura Feliu*” (20); “*Ferran Cortés*” (11); “*Mobles Mas i Montesinos*” (12); “*Mobles Magatzems, Serrans*” (2); “*Mobles Bagues*” (3); “*Miquel Andrés Nebot, vaivén*” (2); “*Matalaps*” (1) | **Paper i Arts Gràfiques**: “*La Parisien*” (81); “*L’Estel*” (60); “*Papereria Botella*” (20); “*Kiosc Làzaro (Castelló de la Plana)*” (12); “*Kiosc del Plà (Borriana)*” (5); “*Manuel Alepuz, segells de cautxú*” (2); “*Tot a 0’95*” (11); “*Enquadracions Ramon Chulià*” (1); “*Emili Pérez, plaques metàl·liques*”(1); “*Lluís Farinetti, segells*” (1); “*Lluís Mayquez (Centre Mecanografia) objectes d’escriptori i*

⁸⁴⁸ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 8^a. “Venedors d’hule, amb 5 negocis d’aquest producte”, pàg. 338.

⁸⁴⁹ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 4^a. Classe 4^a. “Fotògrafs amb 36 professionals en València”, pàg. 360.

⁸⁵⁰ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Secció VIII. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 5^a. “Material elèctric de totes classes, amb 36 establiments”, pàg. 338.

⁸⁵¹ En aquest grup de representants comercials, són representats però només són quatre. Perquè cal dir que, aleshores aquest col·lectiu no era molt nombrós, entre altres, aquests comercials que es publicitaven des del setmanari valencianista es movien dins d’un alt nivell per les seues elevades comissions, eren una mena de l’elit professional d’aquest sector. El Col·legi Oficial d’Agents Comercials de València, s’hi havia format recentment “El 17 de juliol de 1926, en el domicili de l’extingida *Associació General de Representants i Corredors de València*, en *Història del Colegio Oficial de Agentes Comerciales de Valencia 1936-2001*, pàg. 48.

⁸⁵² LLUCH GARIN, Luis B.: *La primera Feria...*, op. cit., “L’ebenisteria mereix capítol a part” (segons l’estudi del prof. Lluç Garin), pàg. 161.

enquadració” (1) | **Indústries de la metal·lúrgica**⁸⁵³ i accessoris: “Felip Albiol” (133 anuncis); “IMAD” (133); “Fill de Miquel Mateu”⁸⁵⁴ (123); “Porta Bernabé (Standard Oil)” (117); “El Poal” (103); “Vicent Tamarit” (45); “J.M. Martínez Vidal” (25); “Companyia Siderúrgica” (22); “Bronzes Martínez i Orts”⁸⁵⁵ (8); “L. Gallego” (8); “Vicent Valls Ballester, caldereria” (6); “Rafael Abad, màquines de cosir” (4); “Camas Daràs” (3); “Ferreteria Guerrero” (1) | **Indústries químiques**: “La Noguera” (133 anuncis), “Tintorerías Soto” (62); “Lubrificants Kuban” (12); “Lubrificants Orlow” (7); “Indústries Moscardó” (4) | **Indústries de la pell i del tèxtil**: “Calçats Riera” (109 anuncis); “Rios i Cia.” (61); “Casa Canet” (59); “Galerías Avenida, S.A.” (47); “Casa Conde” (20); “Antoni Garcin, sastre” (6); “Sastreria Llorens” (9); “Martí Tormo” (3), “Les Torres de Quart” (3); “Los Sotanos” (2); “Sastreria Garcia Cantó” (2); “Rafael Peris” (1); “Magatzems Mayques” (1); “Frederic Torregrosa, sastre” (1) | **La cultura de l’oci**: “La Senyera (Castelló)” (62); “Erko-Cinaes” (32); “Balneari de Cofrents” (27); “Nostre Teatre” (15); “Termes Victòria” (6); “Banys Àrabs de l’Almirall” (14); “Gimnasi València”⁸⁵⁶ (11); “Viatges Catalunya (Barcelona)” (5); “La Sàsopi” (1); “Orphea Film” (1) | **L’Hostaleria i la Restauració**: “Restaurant Jardins del Real” (96 anuncis); “Cerveseria i Restaurant Martí” (12); “El Nostre Bar” (6); “Bar L’Alqueria” (4); “Bar Zaragoza” (2); “Tasteu El Bon Champan” (2) | **L’Hostatge**: “Hotel del Port” (6); “Hostal del Ninot”⁸⁵⁷ (3).

5.1. ÀREES DE LOCALITZACIÓ

Com en totes les grans ciutats, el municipi de València, que per 1932 fregava els 350.000 habitants, estava dividit en districtes municipals, popularment coneguts com a “barris”. Seguint la nomenclatura de l’època (que es pot observar a la *Guía Comercial de València* d’aleshores), veurem tot seguit la relació dels carrers, avingudes i places on s’ubicaven els establiments dels anunciants de *El Camí* en cadascun dels districtes

⁸⁵³ÁLVAREZ RUBIO, Amparo i GARCIA MONERRIS, Carmen: «Introducció», pàg. 9-46. DD. AA.: *De l’ofici..., op. cit.*, pàg. 37.

⁸⁵⁴AHCV, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1^a. Secció 2^a. Magatzemistes de metalls, amb 9 Magatzems acreditats en València”, pàg. 332.

⁸⁵⁵AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 3^a. Classe 3^a. “Fàbriques de làmpades, amb 12 entitats en València”, pàg. 346.

⁸⁵⁶AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 4^a. Classe 7^a. “Mestres de ball, esgrima i gimnàstica, amb 8 professionals donats d’alta en la Cambra”, pàg. 364.

⁸⁵⁷BLASCO, Ricard: *La premsa del País Valencià 1790-1983*, vol I. IAM, Diputació de València, València, 1983. «Societat i comunicació al País Valencià (segles XIII al XVIII)», pàg. 17-170., pàg. 42.

municipals (A) i les àrees de fabricació, elaboració i emmagatzematge (B) i de zonificació econòmica (C). Així:

- A) Districtes municipals:** **Districte Teatre:** Carrers Virués, Periodista Castell, Barques, Canalejas, Llibrers, Ambaixador Vich, Moratin, Passatge Ripalda, Pasqual i Genis, Plaça Marià Benlliure, Pérez Pujol | **Districte Universitat:** Lluís Vives, La Pau, La Nau, Rubiols, Comèdies, Mar, Plaça Joan de Vilarrasa, Comte de Montornès, Dr. Romagosa, En Banys de l'Almirall | **Districte Mercat:** Plaça del Mercat⁸⁵⁸, Sant Ferran, Na Robella, Plaça Guerriller Romeu, Bosseria, Santa Teresa, Trench, Adreçadors, Sant Vicent, carrer Quart, Carabasses, Puríssima, Estamenyeria Vella, Anselm Clavé, En Bany, Carnissers, En Colom, Guerrero | **Districte Catedral i Districte Audiència:** Plaça Cisneros, carrer Saragossa, carrer de la Mar, Serrans, Banys de l'Almirall, plaça Tetuà, Comte de Montornés, Barques, Corretgeria, Plaça Sant Llorenç, Primat Reig, Tapineria, Estamanyeria Vella | **Districte L'Eixample (Teatre):** Colom, Jorge Juan, Sorní, Joan d'Àustria, Barques, Comte Salvatierra d'Àlaba, Comte d'Altea, carrer Salamanca, Hernán Cortés, Fèlix Pizcueta, Gran Via Marqués del Túria, Ciril Amorós, Pi i Margall, Ciscar, Pizarro, Almirall Cadarso, Sogorb, Alacant, Francesc Sempere, Carles Cervera, Unió Ferroviària | **Districte Ajuntament:** Periodista Azzati, Pi i Margall, Plaça Emili Castelar, Lauria (Roger de Llòria), Av. Nicolau Salmeron, Av. Blasco Ibáñez, Baixada de Sant Francesc, Arquebisbe Mayoral, carrer de la Sang, En Llop, En Sans, Periodista Castell, Moratín, Ribot, Martínez Cubells, Pérez Pujol, Alfred Calderon, Ribera, Passatge Ripalda, Moratín, Plaça Rodrigo Botet | **Districte L'Hospital:** L'Hospital, Garrigues, Gandia, Espartero, Alzira, Jesús, Guillem de Castro, Plaça de Socors.
- B) Àrees de fabricació, elaboració i emmagatzematge:** Avinguda del Port, Camí Fondo del Grau, Camí de Barcelona o carretera de Barcelona, carrer Sagunt, carrer Sant Vicent, carrer de Jesús, Camí de Madrid, Camí Reial de Madrid, carrer Àngel Guimerà, G.V. Jesús i Maria, carrer Pérez Escrich/Escrig, carrer Quart, Camí Vell de Picassent, Camí de Torrent, carrer Fresquet, carretera d'Escrivà, Jerónimo Muñoz, Francesc Sempere, Plaça Arizo, Trànsits de la zona de Russafa (avui Av. Peris i Valero).

⁸⁵⁸ MUÑOZ NAVARRO, Daniel: *De la botiga de tall a la tienda...*, op. cit., «4. De compra por la Valencia preindustrial. Geografia urbana del comerç textil al por menor», pàg. 269-279. "(...) al començament del segle (XIX), observem que aquesta zona comercial (Sant Joan del Mercat i Santa Caterina), s'havia consolidat i que les botigues de modes es distribuïen per un espai més ampli, articulant nous eixos comercials, l'epicentre dels quals continuava sent la plaça del Mercat", pàg. 273.

C) Zones: El Grau, Av. del Port, Camí Fondo del Grau, Poblats Marítims, L'Eixample, Russafa, Patraix, Arrancapins, Mislata, Orriols, Camí de Burjassot, Camí de Montcada, Pla del Reial, Pla de la Saïdia, Circumval·lació i Trànsits⁸⁵⁹.

5.2. LA PUBLICITAT DES DE LA CAMBRA DE COMERÇ

Banc de València Caixa d'estalvis | IMAD. Batedores per a arroç i blat. Molins d'arroç. Peladores de cacau⁸⁶⁰ Camí de Barcelona, 20 | J. A. Noguera. Fàbrica d'olis vegetals⁸⁶¹. Fàbrica: Camí de Madrid –Benetússer– | Guanos “La Noguera”. Fàbrica: Camí Fondo del Grau | La Pasiega. Fàbrica de conserves alimentícies, embutits i salaçons de productes del cerdo de Francesc Taberner⁸⁶². Almaceniste de colonials, Avinguda del Port, 169 | Camions T Diamond. Un chasis per cada ús. De una a dotze tonelles. Autolocomoció Casanova. Pau, 25 | Ferros, Acers, Vigues, Tubos, Màquines. Construccions metàl·liques Fill de Miquel Mateu. Guillem de Castro, 5 al 11 | Franco Tormo. Xapes. Asientos. Taulers de fusta. Camí de Picassent, núm. 8 | J. Prat. Fàbrica Llunes i Cristalls⁸⁶³. Colón, 7 | Escola de Xofers Senent. El telèfon 12345 el comunicarà amb Senent | Lubrificants “Standard”. Auto-engras “Ultra”. Importació directa J. Porta Bernabé, carrer Virués, 2 | Calçats Riera. Sucesor Blas Cervigón Lauria, núm.3 | Ferreteria El Poal. La més antiga i acreditada. Enric Izquierdo. Plaça Mercat, 27 i C. Molí Na Robella, 13 | Restaurant dels Jardins del Real. Servici permanent des de les 8 del matí | Fabricació de taulers, xapes i seients en tota classe de fustes. Salvador Vilarrasa, Jesús, S. V. S. | La Parisien. Casa molt assortida en records de València⁸⁶⁴. Dins del passatge de Ripalda | La Senyera. Colón, 42.-

⁸⁵⁹ LLORENS, Tomàs: «El moviment modern i el racionalisme a l'arquitectura i l'urbanisme valencians», pàg. 59-96 (pàg. 60-61), en *Arguments* 1. “El País Valencià 1931-1939”, L'Estel, València, 1974.

⁸⁶⁰ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 3^a. “Maquinària agrícola i industrial, dins de les 25 entitats relacionades amb aquest sector industrial”, pàg. 336.

⁸⁶¹ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. “Fabricació d'olis. Fàbrica d'olis vegetals, consten només que 3”, pàg. 354.

⁸⁶² AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Indústria de l'alimentació i Indústria conservera. Tarifa 3^a. Classe 9^a. Fàbrica de salaons, carns i peixos, amb 6 establiments d'aquesta especialitat, d'embotits de totes les classes, només el treballaven 2 fàbriques i de conserves de carn i peix, també 2 en València”, pàg. 352. També Francesc Taberner està inclòs en la Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 1^a. “Colonials de venda a la grossa, amb 2 entitats”, pàg. 322.

⁸⁶³ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 4^a. “Venda de llunes i espills o miralls, amb 7 establiments especialitzats d'aquest sector”, pàg. 336.

⁸⁶⁴ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Estadística dels comerciants i Industrials, agrupats per epígrafs, inserits en el Cens de la

Castelló. Especialitat en articles de peixca per als aficionats | Rios i Companyia S. en C. Fàbrica de filatures sacs i trenes de jute⁸⁶⁵. Oficines: Hernán Cortés, 4 | Galerias Avenida, S.A. Avinguda Salmerón, 2. Entrada lliure⁸⁶⁶ | Tintoreria Soto. Sucursals: A València i Castelló. Despatx central: Avinguda del Port, 47 Tallers Institut Candela J.S.(Junt a l'avinguda del Port) | Bombons, Caramels, Peladilles, Xocolates, Fruites confitades, Codonyat... Fills de Joan Bte. Monmeneu⁸⁶⁷. Carrer Morvedre, 31 | Acadèmia del Patriarca⁸⁶⁸. 1^a i 2ª ensenyança. Comptabilitat, Batxillerat, Magisteri. Corretgeria, 28 | Casa Canet Camises, Corbates, Mitges. Carrer Bolseria, núm. 32 | V. Tamarit Molina. Llits metàl·lics. Mobles de tota classe. Edifici d'Olimpia | Col·lecció L'Estel | Material elèctric a preus de fàbrica. Magasen i detall. Gregori Sanz. Sant Vicent, 33 | CINAES S. A. Central: Via Laietana, 53 Barcelona. Sucursal: Colom, 2 València | Balneari de Cofrentes. El millor remei per a malalties de fetge i estrenyiment. Venda embotellada durant tot l'any en Farmàcies, Drogueries i establiments d'aigües mineromedicinals⁸⁶⁹. Depòsit general i oficines: Mar, 60 | Companyia Siderúrgica del Mediterrani Alts Forns de Morvedre (València). Domicili Social Bilbao | Fill de Ventura Feliu. Fàbrica d'Ebenisteria, Tapiceria i Mobles Curvats. Despaig i Tallers: Sant Vicent, 302 | Xapes, fusta Ferran Cortés. Àngel Guimerà, 5 | Lleteria Lauria. Especialitat en xocolats i gelats. Pi i Margall, 1 i Lauria, 2 | Bicicletes -Accesoris tota classe-Sports Martínez Vidal. Alacant, 7 | Lubrificants Kuban. Manel Aparici. Jorge Juan, 36 | Lubrificants Orlow. C. Salvatierra de Álava, 4 | Bronces. Llànties. Martínez i Orts. Gran Vía Jesús y Maria, 20 | Metalls, Tuberia, Accesoris I. Gallego y Cia. Félix Pizcueta, 6 | El Nostre Bar, en el carrer Pi i Margall, 14 | La Internacional. Preservatius de les millors marques i preus. Carrer d'Embany, 6 (Junt a Maldonado) | Casa Llopis. Retrats d'art per tots els procediments -Ventalls fotogràfics-. Barcas, 5 | Aferin Pérez Pau. Cura Tos

Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Tarifa 1^a. Secció Classe 5^a. "Quincalla de venda al detall en via pública, amb 24 llocs", pàg. 336.

⁸⁶⁵ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 3^a. Classe 1^a. "Maquinària de fer trenes i cordells, amb 6 fabricants", pàg. 344

⁸⁶⁶ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Estadística dels comerciants i Industrials, agrupats per epígrafs, inserits en el Cens de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Tarifa 1^a. Secció 2^a. "Basars d'entrada lliure al públic, amb 5 d'aquest requeriment fiscal", pàg. 334.

⁸⁶⁷ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial Indústria sucrera. Fàbrica de bombons i dragees, amb 55 establiments adherits al ram del sucre", pàg. 352.

⁸⁶⁸ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Estadística dels comerciants i Industrials, agrupats per epígrafs, inserits en el Cens de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Tarifa 2^a. Classe 5^a. "Acadèmies particulars d'ensenyança, amb el resultat de 25 establiments d'aquest tipus", pàg. 340.

⁸⁶⁹ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Estadística dels comerciants i Industrials, agrupats per epígrafs, inserits en el Cens de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Tarifa 2^a. Classe 4^a. "Establiments amb aigües minerals, només en 1 establiment", pàg. 338.

Ferina | Viatges Catalònia⁸⁷⁰. Rambla dels Estudis, 12, Barcelona. Es l'agència que vos donarà plena satisfacció, per a tota mena d'excursions, viatges, bitllets y passatges | Banyes Àrabs de l'Almirall. Oberts tot l'any⁸⁷¹. Carrer dels Banyes de l'Almirall | Aficionats a Radio ¡Atenció! Casa valenciana dedicada a radio. Carrer Llibrers, 5 | Els millors Aparells de Radio | Relotgeria Giménez. Relotges de Torre. Sang, 10 | Pichó Ingènier. Pau, 14. Maquinària Radio. Neumàtics. Material Electric | Els millors aparells de Radio "Super Radio". Conde Montornés, 2 | Gran ocasió en màquines per a cosir. Rafael Abad. Purísima, 5 | Pardaleria⁸⁷²Gats d'Àngora | Postre Martí | Pastisseria RIVOLI. Dolços fins, Av. Blasco Ibáñez, 11 | Vols conduir automòbil a la major perfecció? Ves a l'Escola de Xòfers d'Antoni Samsó. Ciril Amorós, 64 | Josep Alcantarilla Òptic carrer Sant Ferran i Antoni Serra Òptic⁸⁷³. Graduació de la vista gratis. D. Joan d'Àustria, 11 | Antoni Garcin. Sastre. Bons estils. C. Clavé, 16 i 18, 2º | Casa Conde. Articles de pell, borses per a senyores..., fàbrica pròpia. Mar, 3 | Indústries Moscardó. Fàbrica d'olis i sabons⁸⁷⁴ | Les millors persianes i cortines Casa Lledó. Lauria, 22 | Visiteu la gran fàbrica de gèneros de punt Indústries Martí Tormo S.A. Vendes al por major i detall. Embaixador Vich, 6. Sucursal Carlos Cervera, 13. Fàbrica en Montaverner | Vicent Lisart. Metge, P. Castelar, 18 | Gran Negoci | Los Sótanos, Grans magasems de teixits i novetats Lluís Feliu. C. San Vicent, 16 (edifici gratacels Martí) | Per a Sant Donís Confeteria Edo. Don Joan de Austria, 28 | Bar Zaragoza. El més cèntric. Antiga Casa Vicent | Gimnasi València. Director propietari J. Torres Vicente. C. Salvatierra d'Álava, 20 | Sastreria Llorens. Periodista Castell, 7 (Junt al carrer de Ribera) | Papereria

⁸⁷⁰ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. En València ciutat, només constaven que hi havia dues agències d'excursions, amb Tarifa 2ª. Classe 3ª, pàg. 338.

⁸⁷¹ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Estadística dels comerciants i Industrials, agrupats per epígrafs, inserits en el Cens de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Tarifa 2ª. Classe 4ª. "Cases de bany obertes tot l'any, amb 4 establiments amb aquest requisit", pàg. 338.

⁸⁷² AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Estadística dels comerciants i Industrials, agrupats per epígrafs, inserits en el Cens de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Tarifa 1ª. Secció 3ª. Classe 1ª. Venedors d'ocells en gàbia 1, per tant el nostre anunciant deu ser l'únic amb aquestes característiques", pàg. 334 | AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial.. Tarifa 1ª Secció 3ª. Classe 2ª. "Venda de gàbies en lloc fix, només ens consta 1", pàg. 334

⁸⁷³ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1932. Estadística dels comerciants i Industrials, agrupats per epígrafs, inserits en el Cens de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Tarifa 1ª. Secció 3ª. Classe 2ª. "Ulleres en portal, amb 7 negocis registrats", pàg. 334.

⁸⁷⁴ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 3ª. Classe 6ª. "Fàbrica de sabó en fred i calent, amb només 2 fàbriques", pàg. 350.

Botella. Papers de totes classes. Objectes d'escriptori, dibuix i pintura⁸⁷⁵. Periodista Azzati, 4 | J.A. Bastennier. Maquinària i Ferramentes. Consell de Cent, 454 – Barcelona. Representant en València: Vicent Sánchez Plà. Fèlix Pizcueta, 14 | Nostre Teatre. Companyia dirigida per Pepe Alba. Ajudar al teatre valencià és fer obra valencianista | Ferrer Germans⁸⁷⁶. Molí de Jesús. Productes del Arroç “Granito” | Rellogeria Vídua de Joan Llorens | Restaurants Thermes Victòria i Hotel del Port. Menús selectes | Unió Conservera i Arroçera S.A. P. Cisneros, 4 | Cervceria i Restaurant Martí. Pi i Margall, 5. Esmerat servici de restaurant a gran carta i per cobert... Cervesa El Aguila. | Prove V. La llet embotellada Llet Nutria de la Granja Fuster. Comte Salvatierra, 25 | Mobles Mas i Montesinos. Carrers Alcira, M.M. i Con. Espartero, 6 | Tallers de Vicent Valls Ballester. Especialitat en aparells per a la fabricació de conserves. Av. dels Aliats, 217 | Joieria Regional. Pulseres de Boda. Pau, 7 | Bar L'Alqueria, Ribera, 21. | Contents i feliços Tenen una màquina comprada a Navarro Fotografies. Pau, 5 | Comptabilitat. Classes des de les 7 del matí a 11 de la nit, Institut Tecnos. Plaça Marià Benlliure, 9 i carrer Sant Vicent, 19 | La Valenciana. Tàrrega i Montagut. Construcció de Cubertes, Tuberries i Depòsits. Conde de Trénor, 29 | Un gran negoci. El realitzarà adquirint un carburador «MULTI-DIESEL». Josep Marco. Plaça Tetuan, 12 | Compreu Mobles Bargues. D. Joan d'Austria, 9 i Azcàrraga, 47 | Manuel Alepuz Segells de cautxú⁸⁷⁷. Arquebisbe Mayoral, 9 | La Exposicio “Tot 0,95”. Serrans, 12 (Basar Exposició) | Rellogeria Pla. Gran assortit en rellotges. D. Juan de Austria, 10 | Camas Darás⁸⁷⁸. Fàbrica de llits de metall niquelats, daurats i de ferro. Fàbrica: Animes, 10 – Despatx: Arquebisbe Mayoral, 13 | L'Hostal del Ninot. Dinars econòmics. Carrers Sang, 9 i En Llop, 10 | ¡Barbers! Visiteu “El Piso Ribera” (enfrent del Cine Capitol). Articles per a afaitar. Ribera, 23⁸⁷⁹ | Matalaps, Ciril Amorós, 8 | Transports Plus Ultra⁸⁸⁰ | Centre Internacional Mecanogràfic. Servei mecànic

⁸⁷⁵ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 4^a. “Venda d'objectes d'escriptori consten 32 unitats”, pàg. 328.

⁸⁷⁶ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Indústria Farinera i arrossera. “Fàbrica d'espellofar arròs 31 unitats i de blanquejar. 21, registrats en la Cambra”, pàg. 354.

⁸⁷⁷ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 3^a. Classe 12^a. “Fàbrica de segells de cautxú, en aquest registre consten 16 fàbriques d'aquest element”, pàg. 358.

⁸⁷⁸ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial Tarifa 3^a. Classe 3^a. “Tallers de construcció de llits daurats, amb 2 tallers registrats en la Cambra”, pàg. 346.

⁸⁷⁹ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 3ª Classe 1^a. “Perruquers i barbers en saló, ens consten 85 professionals a València ciutat”, pàg. 362.

⁸⁸⁰ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 2^a. Classe 3^a. “Agents de transports amb 39 agències en València”, pàg. 338.

especialitzat en instal·lacions de maquinaria per a oficines. Accesoris i peçes, Canalejas, 4 | Compreu pells en indústries de pelleteria Les Torres de Quart. Juli Garcia Albiñana. Fàbrica: Quart, 96 | Torroneria i Bomboneria. Especialitat en Torrons de Xixona. Josep Galiana Espí, Plaça Emili Castelar, núm. 23. Antiga Torroneria de la Baixada de Sant Francés, 18 | Relotgeria Viuda de Llorens. San Vicent, 32 | Sastreria i Panyeria R. Garcia Cantó. Adresadors, 7, baix i entresol | Tasteu el bon Champan Valencia. Deposit: Correjeria, 31 | Segells per a col·leccions. Agència Filatèlica F. González. Avinguda Blasco Ibáñez, 6 | Oferta Excepcional Radio i Radiogrames Ramón Mercé. Santa Teresa, 8 | Gabinet Optic de Josep Alcantarilla, Aparells de Ràdio a 125 pts. Carrer Sant Fernando, 6 | Exclusives "La Sàsopi" | Ferreteria Guerrero, Canalejas, 1 | Encuadernacions, daurats, relleus "Treballs de luxe i econòmics Ramon Chulià", Rubiols, 4 | Emilio Pérez⁸⁸¹. Fabricació de plaques metàl·liques, Salamanca, 15 | Collado⁸⁸², Marcs i moldures per a quadres. Pau, 3 | Magasens Mayques. Mantes de llit i viatge. Moratín, 3 | Rafael Peris. Brodats d'art. Primat Reig, 6 | Frederic Torregrosa, Sastre. D. Joan d'Austria, 9 pral. | Lluís Farinetti (segells). C. Paz, 16 | Mobles Serrans | Radio CREA. Pasqual i Genis, 26 | Pardaleria Gats d'Àngora, gàbies, pardalets i gossos, Tapineria, 8 i 10 | Lleteria Martínez Cubells. Especialitat en Xocolates i Gelats. Pasqual i Genis, xamfrà Martínez Cubells | Catalunya S. Martorell. Cerdanya, 232-Barcelona. Representant-Corresponsal s'ofereix a fabricants... | Mobles en liquidació. Magasens Serranos⁸⁸³. Serrans, 8 | Moble Ràdio. En Carles Ojea. Comte d'Altea, 37 | Kiosc del Plà (Borriana) | Kiosc Làzaro de Castelló de la Plana. | Eduard Llavador, delineant.

5.3. L'APORTACIÓ DEL CEEV

Creiem que, abans d'abordar aquest apartat, ens caldrà definir l'aportació de tota mena (comercial, financera, empresarial i industrial) d'una part de la burgesia valencianista, aportació que queda reflectida en els constants anuncis que publicava el setmanari per la implicació, sobretot, dels Casanova i els Noguera, a banda del compromís personal de Villalonga i Reig, d'entre altres. Efectivament, la família

⁸⁸¹ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 9^a. "Objectes gravats de totes les classes, amb 4 establiments", pàg. 328.

⁸⁸² AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Tarifa 1^a. Secció 1^a. Classe 9^a. "Marcs i motlures sense espills, amb 14 establiments d'aquestes condicions", pàg. 328.

⁸⁸³ AHCV, CC, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Tom II. Memòria Any 1933. Secció VIII. Cens Comercial i Industrial. Secció d'Arts i oficis. Tarifa 4^a. Classe 1^a. "Tallers d'ebenisteria de mobles de luxe, amb 15 aportacions d'aquests manufacturers del moble a València", pàg. 360.

Casanova i la família Noguera (sobretot Vicent Noguera⁸⁸⁴) van contribuir amb escreix a la valencianització publicitària. Tots dos constituïren el grup amb més dinamisme comercial. Però seria injust oblidar l'aportació d'altres significatius anunciants, entre particulars i empreses: “*Unió Conservera i Arrocer*”, “*Ferrer Germans*”, “*Martínez i Orts*”, “*IMAD*”, “*Francesc Taberner*”, “*Miquel Mateu, fill*”, “*Salvador Vilarrasa*”, “*Francesc Soto*”, “*Rios i Cia.*”, “*V. Tamarit i Molina*”, “*Companyia Siderúrgica de la Mediterrània*”, “*Fill de Ventura Feliu*”, “*Vicent Pichó*”, “*Ferran Cortés*”, “*Franco Tormo*”, “*Los Sótanos*”, “*Galeries Avenida*”, “*Balneari de Cofrents*”.

Hom podria apuntar ací que, en la gènesi del periòdic *El Camí*, hi hagué quelcom semblant al que, feia catorze anys (1918) donà lloc a la *Unió Valencianista Regional*: el naixement d'un sector de la burgesia financera local, emprenedora i compromesa (com ens recorda el professor Simbor⁸⁸⁵), integrada i dirigida per Ignasi Villalonga. Tot i així, el rotatiu *El Camí* no va caure en l'òrbita de la UVR ni esdevingué òrgan de comunicació de cap formació política o associació cultural. Dins del setmanari tingueren cabuda distintes sensibilitats i formes de pensar, amb un denominador comú: la revitalització del valencianisme, un cop acabada la Dictadura primoriverista⁸⁸⁶.

El grup financer que Villalonga encapçalava en aquell temps (1918-1923), i pel que adquirí el diari *La Correspondencia de Valencia*, que fou la plataforma d'opinió envers el valencianisme, contemplà la possibilitat de continuar el projecte valencianista mitjançant la creació d'un setmanari de mirada dinàmica, progressista i oberta, que només podia donar-se en un clima de llibertat, com va ser el període republicà⁸⁸⁷.

Aquesta espenta valencianista propiciada per la burgesia financera cristallitzaria finalment en la creació de *El Camí* el 1932. L'estudi d'aquesta burgesia valencianista l'hem dut a terme a partir de la bibliografia sobradament coneguda⁸⁸⁸, a més de la motivació de la Dra. Teresa Carnero (gran coneixedora del paper de la burgesia valenciana d'aquest període) i l'orientació del professor Palafox en la recerca d'informació arran dels arxius de l'antic *Centre Estudis Econòmics Valencians* (CEEV), després *Institut Valencià d'Economia* (IVE, des de 1948). A propòsit del CEEV, devem

⁸⁸⁴ REIG, Ramir: «Vicente Noguera Bonora (1891-1936) i José Antonio Noguera de Roig (1918-2003)», pàg. 239-248, en VIDAL OLIVARES, Javier: *Cien empresarios, op. cit.*, pàg. 240-241.

⁸⁸⁵ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador 1893-1955*. Generalitat de Catalunya. Fundació Josep Irla, Barcelona, 2008., pàg.38

⁸⁸⁶ MARQUÉS, Josep Vicent: «Derecha Regional Valenciana: Les condicions de possibilitat d'un grup polític», en *Argumentos* 1 (1974)... *op. cit.*, pàg. 97-130. Nota 5, pàg. 100.

⁸⁸⁷ P. SISÉ: *Raons d'Identitat del País Valencià*. Tres i Quatre, València, 1977. Nota 26, pàg. 151.

⁸⁸⁸ Pels treballs de CUCÓ, Alfons: *El valencianisme...*, *op. cit.*, i LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, *op. cit.*, i PALAFOX, Jordi: *Los años 30...*, *op. cit.*

al director de la Tesi, el professor Marc Baldó, l'idea d'indagar en el Monestir de Sant Miquel dels Reis, en la Sala Gregori Maians, on es troba dipositat l'arxiu del CEEV, que a dies d'avui consta al voltant de 53 caixes, amb les seues respectives i diverses carpetes.

Considerem interessant conèixer part dels estatuts del CEEV per a millor comprendre l'actitud de la seua direcció i els objectius de la institució:

“La labor del Centre d'Estudis Econòmics Valencians. El CEEV fou creat per les Corporacions Econòmiques i Entitats Econòmiques i Culturals de València que són les que li sostenen.

Non nato, la seua concepció fou exposada públicament en sessió solemne davant l'Excm. Comte de los Andes, en Abril de 1929.

S'inicià les tasques en Desembre de 1929 (Annex A).

Els desitjos dels fundadors (homes de negocis, que poden enorgullir-se de ser els primers en Espanya que intentaren crear un Centre d'Estudis Econòmics) es concretaran en uns Estatuts de tan ampli sentit, però sens que l'organització i mitjans fossin adequats, ni a la labor de contacte del Centre amb la vida real, ni a la independència i eficiència dels treballs científics.

El Centre s'encontrà en nàixer amb els següents problemes:

- 1) Falta quasi absoluta d'estadístiques primàries (les existents, sense garanties de serietat).
- 2) Nul·la preparació de jòvens en ciències econòmiques.
- 3) Falta d'ambient necessari.
- 4) Desitjos dels components de les entitats que el subvencionen de fruits ràpids i de secció comercial, agrícola, industrial, etc.
- 5) Mitjans financers reduïdíssim (el jornal de les Bases de l'aleshores Secretari-Assessor, era 18.000 pessetes i les subvencions acordades, sols de 20.000).

De consegüent, la preocupació i el programa del Centre fou el següent:

- a) Formar ambient...⁸⁸⁹

Gràcies a l'arxiu que es generà, amb la pulcritud i l'ordre d'aquest estament (CEEV), hem descobert un article de *La Veu de Catalunya* amb el títol “Crònica de València. La pròxima Conferència Econòmica del País Valencià”. El signava E.M.F., probablement del valencià Ernest Martínez Ferrando, molt vinculat a les terres catalanes, on va viure un temps:

“De tot el que hem exposat es dedueix clarament que el temari presentat no és sinó un índex general de les possibles aportacions a la Conferència Econòmica (El Patronat del Centre d'Estudis Econòmics Valencians).

- a) Organització general econòmica del País Valencià.

Estudi. Acció. Cooperació .

⁸⁸⁹ Arxiu del CEEV, Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. Caixa 51 carpeta V-1-g. “La Labor del Centre d'Estudis Econòmics Valencians”. Full solt.

- b) Mitjans i sistemes per al desenrotllament de l'agricultura del País Valencià.
Propietat. Producció. Regadiu. Costos.
- c) Mitjans i sistemes per al desenrotllament de la indústria valenciana.
- d) Servici i desenrotllament dels mercats valencians.
Mercats interiors. Mercats estrangers.
- e) Estudi, organització i mitjans per a la pau social a la regió valenciana.
- f) L'Estatut i l'economia valenciana.

A presentar-se en la gran Assemblea econòmica com final de la Conferència.
A sol·licitar de tots els organismes econòmics, com a base de realització.

E.M. F.⁸⁹⁰

Com dèiem, el CEEV fou una construcció netament valenciana⁸⁹¹, sorgida d'una forta sensibilitat del grup dirigent del sector primari amb l'objectiu de canalitzar millor l'exportació dels productes agraris⁸⁹². La data oficial de naixement del CEEV fou el 18 de febrer del 1929, gràcies a l'impuls de Carlos Sarthou (expresident de la *Cámara Agrícola de València* i de la *Unión Nacional d'Exportació Agrícola*⁸⁹³) i Ignasi Villalonga (cap destacat del capitalisme financer valencià⁸⁹⁴). Fou el primer centre d'estudis econòmics d'Espanya, desenvolupant en els següents anys una tasca sense precedents en el País Valencià. El seu objectiu fou: a) la defensa dels interessos específics del País Valencià, mitjançant informes dels problemes i de les possibles

⁸⁹⁰ Arxiu del CEEV, Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. Caixa 52-V-1-j. *La Veu de Catalunya*, Núm. 44.251, 19/0434 | GIRONA ALBUIXECH, Albert: «La classe dominante valenciana en los años 30», pàg.145-215, en BOSCH, Aurora, CERVERA, Ana M. i COMES, Vicent: *Estudios...*, op. cit. «Nota 65. Al CEEV se li dotà d'una doble estructura. D'una part, en el Patronat destacaven els representants institucionals (president de la Diputació, alcalde de València, etc.). D'altra, la Junta de Govern s'integraven els representants dels grups econòmics. En la Junta, per exemple, I. Villalonga fou elegit president (...), pàg.197 | ALMENAR I PALAU, Salvador: «La Secció d'Estudis Econòmics: precedents, membres i activitats», pàg. 83-91, en *Ciència i Cultura en la Guerra...*, op. cit. "[Palafox 1982, 25]", pàg. 84.

⁸⁹¹ PALAFOX, Jordi: *Los años 30...*, op. cit. pàg. 16 | PALAFOX GAMIR, Jordi: *Les propostes dels grups econòmics del PV davant la crisi dels anys 30*. Reial Societat Econòmica d'Amics del País, València, 1982, pàg. 10 | La Cámara Oficial Agrícola i la Diputació Provincial de València. Arxiu del CEEV Caixa 51-V-I-g. «Conversacions sobre Economia». Arxiu del CEEV en l'Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis, Sala Gregori Maians | *El Camí*, núm. 49, pàg. 1, 11/02/33 «Una obra clara de valencianisme. Subvenció al Centre d'Estudis Econòmics Valencians (...) A la nostra ciutat hi han dos entitats que tots els patriotes hauríem de protegir: el CEEV i el C. de C.V. El que investiga els fets econòmics; el segon fa obra de cultura autòctona. Si governaren la Ciutat els valencianistes, no faria falta l'ajuda del Poder central" Redacció.

⁸⁹² PERPIÑÀ GRAU, Romà: *De economia crítica (1930-1936)*. Institució Alfons el Magnànim, València, 1982, pàg. 11.

⁸⁹³ VALLS, Rafael: *La Derecha Regional Valenciana: El catolicismo político valenciano (1930-1936)*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1976, pàg. 55 i 56 | MARTÍNEZ SERRANO, J.A., REIG MARTÍNEZ, Ernest i SOLER MARCO, Vicent: *Evolución...*, op. cit., pàg. 91.

⁸⁹⁴ P. SISÉ: *Raons d'identitat...*, op. cit., pàg. 148 | LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 37.

solucions⁸⁹⁵; b) l'articulació d'un bloc econòmic valencià, predominantment agrari, però confluent amb els interessos dels sectors industrials i financers, representats pels compradors del Banc de València⁸⁹⁶ i els impulsors del CEEV⁸⁹⁷. “La tesi central del CEEV -en paraules del professor Valls- establia que era ja impossible la coexistència de dues tendències contraposades en l'economia espanyola: per una part, l'exportació del País Valencià i, per una altra, el proteccionisme, cada vegada més accentuat, de la resta de l'economia espanyola. La seua proposta era (...) que no quedés tan afectada l'exportació agrícola i que les càrregues econòmiques originades pel proteccionisme fossen assumides pel conjunt de l'economia nacional”⁸⁹⁸.

La recerca -caixa a caixa, carpeta a carpeta- en els arxius del CEEV (dipositats, com ja s'ha dit, en la *Biblioteca Valenciana de Sant Miquel dels Reis*) ens ha servit per a donar més rigor als estudis i dades de la Tesi. Constaven aquestes caixes d'un inventari extens i d'una diversitat acaparadora. Així i tot, ja hi havia fet un treball molt meticulós i detallat per part del mateix CEEV. A tall d'exemple, l'Acta de la Junta general extraordinària celebrada el 3 de febrer de 1931⁸⁹⁹ recull l'organigrama específic dels treballadors de l'entitat i les despeses generades periòdicament (jornals del personal) o de manera ocasional (mobiliari). També han quedat en l'arxiu els projectes que s'estudiaren per a una possible execució de l'autopista Xàtiva-València a càrrec d'un Grup Promotor francès (1932) o la projectada autopista València-Conca-

⁸⁹⁵ PERPIÑÀ GRAU, Romà: *De economia...*, op. cit., pàg. 24.

⁸⁹⁶ LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit., pàg. 150.

⁸⁹⁷ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, op. cit., pàg. 57.

⁸⁹⁸ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, op. cit., nota 6, pàg. 73 | SANTACREU SOLER, J. M.: *L'economia valenciana...*, op. cit. «II. Característiques i problemes de l'economia valenciana de preguerra», pàg. 29-50 (pàg. 31-33).

⁸⁹⁹ Arxiu del CEEV. Senyors. Assistents. Noguera, Antº., Presidente. Berruezo, Crespo Baixauli, Berenguer, Fos Serrano, González, Conde Vallesa de Mandor, Sanz, Bosch Marin. Excusaron su asistencia los Sres. Sarthou, Ribes Cerdá y Marqués de Villagracia. Fué aprobada el acta de la sesión anterior. Se acordó la modificación de los Estatutos en cuanto concierne a la ampliación de los miembros de la Junta de Gobierno por los Presidentes de la Secciones que en su día la Junta de Gobierno acuerde crear. Y en su consecuencia quedó redactado el artículo 4º de los Estatutos; titulado “Junta de Gobierno”, de la siguiente manera: “Para la tarea constante de ejecución y dirección de los trabajos a cargo del Centro, existirá una Junta de Gobierno integrada por los siguientes miembros: 3 nombrados por el Patronato, 2 por la Junta General de señores socios, y los Presidentes de las Comisiones y Secciones que según el título VII se acuerde crear; renovándose en el mes de Diciembre de cada dos años por mitad. Los cargos de la mencionada Junta serán: Presidente, Vicepresidente, Tesorero, Vicetesorero, Contador y los correspondientes Vocales, todos los cuales tendrán voz y voto; y un Secretario retribuido, con voz y sin voto. Igualmente se acordó titular la Sección de Agricultura por la Sección Agropecuaria, a instancia del señor Berruezo, apoyado por el Conde de Vallesa de Mandor. Y no habiendo más asuntos de qué tratar se levantó la sesión” V.I. a –Caixa 50 «Pressuposts, Actes, Memòries, Treballs interiors- (I)».

Madrid, que s'esperava haver-hi aconseguit en 1930⁹⁰⁰. Com també el Projecte del Canal de l'Ebre des de Xerta al Cap d'Orpesa (1934)⁹⁰¹.

Ens resulten també interessants els estudis i projectes proposats pel director de la institució Romà Perpiñà (1933), com ara l'esbós de les bases d'un "bloc català-valencià" generat mitjançant la coexistència i complementarietat de les seues respectives economies, l'agrícola valenciana i la industrial catalana. Entre altres propostes de Perpiñà, caldria recordar la urgent projecció de l'eix de la Mediterrània (València-Barcelona) fins a la frontera amb França⁹⁰². Aquestes bases de col·laboració estarien potenciades, com és clar, per la llengua en comú. No obstant, aquesta idea fou rebutjada pel secretari agrícola de la DRV, Manuel de Torres, que prioritzava els intercanvis del camp valencià amb els de l'agricultura formentera castellana⁹⁰³.

En el transcurs de la recerca en els arxius del CEEV hem trobat de tot les carpetes: fulls solts, cartes personals, llibres d'estadístiques, llibres d'entrada i d'eixida, rebuts, llibretes, papers solts d'anotacions diverses, prospectes, agendes de telèfons i adreces, dietaris personals i missives institucionals, com també els programes de les Conferències d'Economia que periòdicament encetava el Centre o el seu Patronat⁹⁰⁴. Aquestes conferències solien fer-se a l'Ajuntament, l'Ateneu Mercantil o en la mateixa Institució al carrer Colom, 56. Vegem, com exemple, "Conversacions sobre Economia" de 5 de novembre de 1932:

"En el Gran Saló de Sessions de l'Excm. Diputació, ocupant la Presidència l'Excm. Sr. D. Joan Calot Sanz, President de la Diputació i del Patronat del Centre d'Estudis Econòmics Valencians, de l'Excm. Sr. D. Carles Sarthou Francesch, President de Junta de Govern, D. Lluís Buixareu, D. Lluís Santonja, D. Ignasi Villalonga, D. Santiago Aragó, D. Joan Chabret i D. Adolf Llinares, Membres de la Junta de Govern; D. Joan Vicent Mora Berenguer i D. Vicent Ramos, Membres del Patronat, D. Manel Herrero i de D. Romà Perpiñà Grau, Secretari-Assessor.

Amb assistència de representants de les següents entitats: Ateneu Mercantil, Cambra Oficial Agrícola; Federació Industrial i Mercantil, Col·legi d'Avocats,

⁹⁰⁰ *Valencia Atracción*, Núm. 51. Noviembre 1930, pàg. 176. «Noticias ¡Intolerable!».

⁹⁰¹ Arxiu del CEEV, Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. Caixa 52-V-1-j *El Mercantil Valenciano*, Núm. 44.997-98. 19/05/34. "Conferència Econòmica del País Valencià. Ordre de sessió inaugural. Noves aportacions Projecte del Canal de l'Ebre des de Xerta al Cap d'Orpesa, per don Josep Bort Vela".

⁹⁰² PERPIÑÀ GRAU, Romà: *De economía...*, *op. cit.*, pàg. 134 | LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, *op. cit.*, pàg. 177.

⁹⁰³ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, *op. cit.*, pàg. 203-204.

⁹⁰⁴ *Diario de Valencia*, Núm. 9.339, 29/01/31. «Centro de Estudios Económicos Valencianos. Reunión del Patronato. Toma de posesión de D. Antonio Noguera» Institut Valencià d'Economia (IVE) (València, 1929-1980). Perfil de la institució. "El Centre es regia per un Patronat, o Junta Patronal, que estava format per representants de la Diputació Provincial de València, de l'Ajuntament de València i d'altres entitats de caràcter econòmic. Les funcions del CEEV eren emetre informes sobre els temes que afectaven l'economia espanyola, i en especial la valenciana, i assessorar i informar els organismes públics", pàg. 2.

Unió Nacional de l'Exportació Agrícola, Granja Tarongera de Llevant, Escola Industrial, Federació Agrària de Llevant, Federació d'Exportadors de Taronja, Lo Rat-Penat, Unió Nacional d'Agricultors Arrossers; Servei Agronòmic Nacional, Associació d'Agricultors de Finques Rústiques, Comandament d'Estadística de la província de València, Federació Valenciana de Sindicats Agrícoles, Associació d'estudiants Mercantils, Universitat, Cambra de Comerç, Federació de Productors de Taronja de Llevant, Cambra de la Propietat Urbana, Col·legi Oficial d'Agents Comercials, Col·legi de Corredors de Comerç, i Escola d'Alts Estudis Mercantils.

Amb assistència dels senyors: Álvarez, Badenes, Beltran, Bolisery, Bou (M.), Bou (B), Calvo Sebastià, Carpi Vilar, Casanova Bonora (J.), Cerveró, Crespo Azorin, Chornet (L), Eguiluz, Espinos, Gil Quinzà, Gómez Trénor (J.A.), Hernández Lázaro (C), Hernández Lázaro (E), La Casta, Lassala, León, Muga, Mulet, Oliag Cáceres, Reig (J), Rovira, Ros Gimeno, Soler Peris, Terrades, de Torres, Trénor (E), Vilar (J), Vilar David, Viñes, Zorano i 12 senyors els quals els noms no figuren per estar innominades les seues corresponents invitacions⁹⁰⁵.

Les conferències era una pràctica habitual en l'activitat del CEEV, ja afectaren a tots els valencians o a determinades comarques. Vegem, com a mostra, la conferència d'Eduard Berenguer Enriquez, Secretari de la *Unió Nacional d'Agricultors Arrossers* sobre "Visió Panoràmica del món Arroser" (Sueca, Societat de Caçadors i Pescadors *L'Artística*, 4 de febrer de 1933):

"Sota la presidència i l'assistència de D. Filibert Garcia Hurtado, President de la Societat de Caçadors i Pescadors "L'Artística"; D. Lluís Buixareu, President de la Junta de Govern del Centre; D. Vicent Iborra; Tresorer; D. Romà Perpiñà Grau, Secretari-Assessor; D. Josep M. Fos Serrano; D. Pere Juan Serrano, D. Josep Campos Crespo; D. Josep Oliag Cáceres; D. Joan Bte. Soler; D. Marià Serrano; D. Emili Ferrando; D. Càndid Ortells; D. Eduard Solano; D. Alfred Serrano i D. Artur Torregrosa.

Representacions de l'Ateneu Sueco; Cercle Conservador; Cercle Recreatiu; Casino de Sueca; Casino La Penya; Casino La Villa; Sindicat de Reg; Sindicat de Policia Rural; Casino Socialista; Casino Radical Socialista; Casino Autonomista.

Amb assistència d'un públic de més de 500 persones⁹⁰⁶.

Arran de les lectures fetes de l'arxiu, hem observat la llarga nòmina de personalitats de l'elit de l'economia valenciana que ha sabut atraure el CEEV, foren polítics de moment (el ministre Ricard Samper, el president de la Diputació Joan Calot, el alcalde Vicent Alfaro), representants de la banca valenciana (Ignasi Villalonga, els Noguera, Joaquim Reig), periodistes de renom (Sigfrido Blasco-Ibàñez), representants de les institucions econòmiques (Buixareu, Ibàñez Rizo, Lassala, José Maestre, Rafael Janini, Crespo Azorín...), professionals liberals Il·lustres (advocats, metges, autoritats universitàries). Mereix també la nostra atenció el Director Tècnic de la institució Romà Perpiñà Grau

⁹⁰⁵ Arxiu del CEEV. Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. Caixa 51 V-I-g.

⁹⁰⁶ *Ibidem*, i LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op. cit. "Als primers anys trenta, la influència del CEEV fou sociològicament i científicament important en el camp de l'economia", pàg. 38.

(Reus, 1902-1991)⁹⁰⁷, eminent economista de llarga trajectòria, persona de reconeguda vàlua en tot temps⁹⁰⁸, deixant la seua petjada en multitud d'articles sobre l'economia, en especial la valenciana⁹⁰⁹, i un solc exemplaritzant de la seua professió⁹¹⁰ i de la gerència del CEEV, que aconseguí per concurs de mèrits⁹¹¹. Ens adonem de la seua transcendència, perquè, passats els anys, alguns jerarques del Règim valoraren l'eficàcia del Centre i del seu antic director⁹¹².

D'entre el material contingut als arxius del CEEV, sorprèn veure nombroses ressenyes de periòdics del moment tant nacionals (*El Pueblo, El Mercantil Valenciano, Las Provincias, La Voz de Valencia, Diario de Valencia, La Vanguardia, La Publicitat, La Veu de Catalunya, El Matí*⁹¹³, *El Sol, ABC*) com de l'estranger i en particular

⁹⁰⁷ FUENTES QUINTANA, Enrique (dir.): *Economía y economistas españoles. 6. La modernización de los estudios de economía*. Galaxia Gutenberg. Barcelona, 2001", pàg. XLV.

⁹⁰⁸ PALAFOX GAMIR, Jordi: «El Centro de Estudios Económicos Valencianos. Román Perpiñà Grau: del fomento de la industrialización competitiva al estudio de los desequilibrios regionales», pàg.737-762, en FUENTES QUINTANA, Enrique (dir.): *Economía y Economistas. 6. La modernización...*, op. cit., pàg. 741.

⁹⁰⁹ PALAFOX GAMIR, Jordi: «Pròleg: Romà Perpiñà Grau i l'economia del País Valencià», pàg. 9-57, en Romà Perpiñà Grau: *De economía...*, op. cit., pàg. 10 | LLUCH, Ernest: *La vía valenciana...*, op. cit., pàg. 57 | també nota 15 "En una carta a Ernest Lluch, Romà Perpinyà parla de centenars d'informes sobre economia valenciana realitzats al CEEV (Lluch 1974b)", pàg. 57.

⁹¹⁰ VELARDE FUENTES, Juan: «1.3 La política económica de la Dictadura (I): una visión optimista» pàg. 29-38, en ARACIL, Rafael i GARCIA BONAFÉ, M.: *Lecturas de historia...*, op. cit., pàg. 29.

⁹¹¹Arxiu del CEEV, Caixa 53, carpeta V-1-M. Retall amb aquesta exaltació en el diari *Las Provincias*, 26/06/47. També en la mateixa caixa hi ha un article del mateix periòdic, però amb la data de l'1 de juliol del mateix any, que el signa R. Perpiñà Grau: "El Centre de Estudios Económicos de Valencia "Carta abierta", on Romà Perpiñà fa un elogi a l'antic Centre, valorant a tothom que havia estat al seu servei, sense cap discriminació, molt equànime en les seues declaracions vint-i-cinc anys després d'haver-hi compartit el treball tan eficient amb tots, també ens fa alguna puntualització per algun refrany valencià. Com era habitual en el Dr. Perpiñà feia ús d'algun poeta, filòsof o economista alemany, no debades, era conegut en els seus cercles privats, com el savi de Deusto o com al filòsof economista. També sabia nedar i guardar la roba, per exemple, en l'últim paràgraf d'aquesta carta, fa aquesta observació, bastant subtil "(...) de efectivo beneficio para el prestigio y el bienestar de la gran zona española para la que debe laborar". Fent memòria de l'himne de l'Exposició de 1909. *Las Provincias*, 01/07/47. També aquesta efemèride del XXV aniversari, es queda reflectida en el que després fou Institut Valencià d'Economia (IVE), Arxiu del CEEV (Caixa 53 V-1-m).

⁹¹² Arxiu del CEEV. Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. Caixa 53, carpeta V-1-M. "Valencia al día. (...) Varias veces hemos echado de menos el Centro de Estudios Económicos, que en esta ocasión hubiera podido colocarse al frente de la campaña pro directo. Y una vez conseguida la línea de Valencia a Madrid por Cuenca de una manera completa y definitiva, habría llegado el momento de emprender la campaña en favor de la autopista". *Las Provincias*, 30/07/47 | VALLS, Rafael: *La Derecha...*, op. cit., pàg. 55.

⁹¹³ Arxiu del CEEV. Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. Caixa 50 V-i- | *El Matí*, 02/11/35. "Un llibre interessantíssim sobre el problema carboner espanyol, és l'estudi a causa de l'economista R. Perpiñà Grau, publicat pel «Patronat del Centre d'Estudis Econòmics Valencians», sota el títol de «Memorándum sobre la política del carbón». L'autor combat la política proteccionista espanyola que entén que no correspon ni a la qualitat dels jaciments espanyols, ni a la necessitat de l'economia general del país. L'estudi és documentadíssim i presentat amb una gran claredat que el fa intel·ligible fins pels profans en la matèria-. | Hi ha una rèplica a aquest "Memorándum sobre la política del carbón. «Bolas naranjas, contra bolas

d'Alemanya (no debades, Perpiñà era Doctor per la Universitat de Kiel⁹¹⁴ i va ampliar estudis en les Universitats de Frankfurt i Berlín). No és d'estranyar que el professor Palafox diguera d'ell: "Romà Perpiñà ha sigut considerat el primer economista català del segle XX"⁹¹⁵. Mateixa opinió li va merèixer també a un altre economista català com Ernest Lluch⁹¹⁶.

Encara que el CEEV feia un seguiment de l'economia en general de tot arreu (però en particular d'ací del País i de la resta de l'Estat), les seues anàlisis i propostes se centraven sobretot en l'elit agrària i financera. On quedava, aleshores, el paper de la petita i mitjana burgesia valenciana? Escorcollant en els arxius, però, s'ha esbrinat que l'economia burgesa anava assolint més protagonisme. De la seua puixança en tenim complida referència als arxius municipals i de les Cambres de Comerç, als Registres Gremials, a les actes dels Col·legis Professionals, etc. Això sí, molts dels representants del CEEV eren els majors patrocinadors del setmanari *El Camí*: Ignasi Villalonga, Joaquin Reig, Manuel Casanova, J. A. Noguera, Francesc Soto, Miquel Mateu, Ventura Feliu (fill), Nicolau Primitiu... Ens queda el dubte de saber si tots aquests homes (banquers, exportadors, grans empresaris) eren part de la gran burgesia o la punta de llança de la mitjana burgesia.

En l'escriptura fundacional del CEEV, ens consta que el patrocini d'aquesta fundació fou obra en part de la Diputació de València⁹¹⁷; per tant, semblava raonable acudir a l'arxiu de la Diputació. Aquest arxiu, ubicat al carrer del Beat Nicolau Factor, núm. 1 de València, ens brindava la possibilitat d'ampliar coneixements. I així fou: en la seua Memòria de l'any 1927 trobem un possible inici de la constitució del Centre d'Estudis Econòmics Valencians⁹¹⁸. Després en la Memòria de l'any 1928, el dia 24 de

negras. Un estudio, demasiado estudio, para un problema tan claro» en *Las Provincias* 02/11/35. Jerónimo del Puig. (b) V.I 6 Caixa 50. «CEEV Presupuestos, Actas, Memorias, Trabajos internos | En el setmanari valencianista, també va haver-hi un referent: *El Camí*, núm. 34, pàg. 1, 22/10/32. "La taronja i el carbó". Editorial.

⁹¹⁴ Institut d'Economia Mundial de la Universitat de Kiel (Alemanya).

⁹¹⁵ PALAFOX GAMIR, Jordi: «El Centro de Estudios», *op. cit.*, pàg. 738.

⁹¹⁶ *Ibidem*, i LLUCH, Ernest [1982:9: 1983:195] "La prova del temps per a comprovar la qualitat d'una obra és la d'aquella que supera el de tornar-se a publicar al cap de vint o trenta anys", pàg. 737.

⁹¹⁷ Arxiu del CEEV. Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. Caixa, 53, carpeta V-1-n. Instituto Valenciano de Economía (IVE). XXV Aniversari del Instituto Valenciano de Economía. I Exposició de motius: El dia 4 de març de 1929, es reuniren en la Diputació Provincial de Valencia, destacades personalitats de la vida econòmica valenciana, convocades per D. José Carrau Juan, President, aleshores d'aquell moment, de la nostra corporació Provincial. L'objecte de la reunió era constituir el que es digué Centre d'Estudis Econòmics Valencians, i per la qual presidència s'anomenà a D. Ignasi Villalonga Villalba. El L'antic Centre, reorganitzat en 1948 baix l'actual denominació, constitueix el que ara s'anomena Instituto Valenciano de Economía (IVE).

⁹¹⁸ REIG, Ramir: «Vicente Iborra Gil (1898-1964) i Vicente Iborra Martínez (1930-2004)», pàg. 286-294, en VIDAL OLIVARES: *Cien empresarios...*, *op. cit.*, pàg. 286.

desembre, se'ns diu que una Comissió integrada per representants de les Cambres de Comerç i Agrícola, Confederació de Viticultors, Consell provincial de Foment, Federació Tarongera i altres importants entitats econòmiques i agràries, interessades en la revisió aranzelària, dirigí un escrit a la Diputació Provincial de València perquè aquesta emparara la iniciativa de crear un Centre d'Estudis Econòmics Valencians, contribuint al foment de la cultura en aquestes matèries d'importància capital⁹¹⁹. Tres mesos després de l'escrit, es certifica el seu naixement:

“El dia 4 de Març del 1929, sota la presidència de l'Exm. Sr. Comte dels Andes, Ministre d'Economia Nacional, se celebrà en el Saló de Sessions d'aquesta Diputació provincial, l'apertura del Centre d'Estudis Econòmics Valencians.

D. Carlos Sarthóu, en representació de les Cambres Agrícoles i de Comerç, exposà la iniciativa d'aquestes pel que fa a la creació del Centre que hi havia de servir de laboratori i seminari que segurament donaria òptims fruits al rebre les aportacions intel·lectuals dels distints sectors que integren la vida de la nostra Regió; feu constar i agrai el suport trobat en la Diputació, i les facilitats donades per la mateixa⁹²⁰”

El Centre d'Estudis Econòmics Valencians, va ser una eina d'una transcendència cabdal tant pels seus principis fundacionals, com per la resposta de la seua funció en l'àmbit empresarial en els interessos específics de l'economia valenciana, clarament vinculada als mercats exteriors⁹²¹.

Un aspecte secundari, però curiós, del CEEV va ser els seus continus canvis de seu. La primera ubicació fou al carrer Colom, 56; després, es traslladà a la Gran Via Marqués del Túria; tot seguit a Poeta Querol, 13 i 15 (canviant la denominació a CEV i IVE), i per l'últim la plaça Alfons el Magnànim. A hores d'ara, les seues actes resten a l'arxiu a Sant Miquel dels Reis, en la Sala Gregori Maians. La documentació allí conservada, en opinió de Jordi Palafox, revela l'extraordinària cura professional de Romà Perpiñà per llegar a la premsa els aspectes relacionats amb els interessos econòmics valencians⁹²². De la preparació i eloqüència de Perpiñà també se'n va fer ressò el setmanari *El Camí*⁹²³.

Durant la dècada dels trenta, el producte estrela de l'economia valenciana, pel que fa a les exportacions, era sens dubte la taronja. Doncs bé, la campanya de la taronja de 1934 fou una de les millors tant en producció com en la seua exportació⁹²⁴, encara que

⁹¹⁹ Arxiu Diputació de València Memòria l'any 1928. A. 3.1-12/27.

⁹²⁰ Arxiu Diputació de València Memòria l'any 1929. A 3.1 12/28.

⁹²¹ PALAFOX, Jordi: «El Centro de Estudios» *op. cit.*, pàg. 738.

⁹²² *Ibidem*, pàg. 749.

⁹²³ *El Camí*, núm. 113, pàg. 2. 12/05/34. “Conferència de R. Perpiñà. Sobre Política comercial”.

⁹²⁴ LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, *op. cit.*, pàg. 183.

ja estaven aplicant-se les restriccions de la Conferència d'Ottawa (1932)⁹²⁵, que posava en pràctica una política proteccionista dels països de la Commonwealth respecte a les importacions externes⁹²⁶. En una conferència de Romà Perpiñá Grau sobre "Política comercial" deixa clar la seua preocupació al respecte, de la que *El Camí* informa en el seu número 113:

“(...) En la tercera conferència, després d'un resum de les tendències vers l'autarquia econòmica d'una part i vers el gran mercat d'altra, que pertorben l'acció de les forces naturals econòmiques (naturals i funcionals), recorda les conclusions de la seua primera conferència per les quals Espanya depèn de la situació dels mercats estrangers del desenvolupament secular de la seua economia”.⁹²⁷

Com ha quedat palés al llarg de tot aquest epígraf relatiu al CEEV, el punt fort de l'economia valenciana passava per la producció i exportació dels seus productes del camp, sobretot la taronja i l'arròs, la qual cosa ens mou a preguntar-nos: quin paper jugava la petita burgesia valencianista front a una altra burgesia, la agrarista, que gaudia de tots els ressorts financers del país? Creiem trobar la resposta en el fet que, en aquell moment, la petita i mitjana empresa valenciana encara eren incipients, constituïen un sector emergent que, amb el temps, aniria expandint-se i consolidant-se. El setmanari *El Camí* és un exemple de la coexistència d'aqueixes dues burgesies: d'un costat, la burgesia financera, representada pels seua fundadors (Villalonga, Reig, vinculats al Banc de València) i més poderosos anunciants (J. A. Noguera, Manuel Casanova, Nicolau Primitiu...); de l'altre, la petita i mitjana burgesia de la resta d'anunciants. Del que no hi ha dubte és de que tant l'una com l'altra contribuïren, en gran mida, a l'aixecament del setmanari i a la propagació del seu ideari valencianista. Tant pel nombre com per la diversitat dels anunciants (119) i dels articulistes (201) que hi publicaven, hom podria dir que *El Camí* constituïa un cercle heterogeni, plural i obert⁹²⁸.

⁹²⁵ MARTÍNEZ SERRANO, J. A., REIG MARTÍNEZ, Ernest i SOLER MARCO, Vicent: *Evolución...*, op. cit. "La crisi. Tanmateix arriba mitjançant dels Acords d'Ottawa de 1932, pels que la Gran Bretanya i els països de la Commonwealth es decideixen per un règim aranzelari preferencial d'entre ells i molt fastigós per tercers. Cal recordar que el mercat britànic és el principal mercat dels productes d'exportació valencians", pàg. 121.

⁹²⁶ PALAFOX, Jordi (ed.): *Los años 30...*, op. cit., pàg. 119.

⁹²⁷ *El Camí*, núm. 113, pàg. 2, 12/05/34.

⁹²⁸ VALLS MONTÉS, Rafael: «La Derecha Regional Valenciana y la guerra civil», pàg. 235-254, pàg. 241, en DD. AA. *La II República Una esperanza frustrada*. Actas del Congreso Valencia Capital de la República (Abril 1986). Edicions Alfons el Magnànim, València, 1987.

6. LA PARTICIPACIÓ PUBLICITÀRIA⁹²⁹

La burgesia valenciana, durant el període republicà, va ser una burgesia en contacte amb la societat europea liberal i progressista del moment, interessada en els desenvolupaments dels avanços tècnics i socials d'Europa⁹³⁰. Es tracta d'una burgesia dinàmica i emprenedora, amb plantejaments econòmics complementaris, de la que es farà ressò el setmanari mitjançant els seus missatges publicitaris.

Aquesta nova burgesia de classe mitjana⁹³¹ és, efectivament, la que faria costat al projecte d'adhesió periodístic valencianista. El setmanari, lògicament, va acceptar de bon grau aquesta cooperació, que, tot i no ser contínua, fou necessària per a la supervivència de la publicació, mercès al suport econòmic prestat.

En aquest epígraf, volem fer-nos ressò de les observacions del professor Checa Godoy, a propòsit del fenomen publicitari:

“La Història de la Publicitat és avui, per a l'investigador, com un fascinant pou sense fons en el qual, per poc que s'aprofundeix, afloren sucoses dades noves, amb freqüència sorprenents, gairebé sempre enriquidores, que van ampliant el nostre coneixement de la complexa evolució d'aquest sector de la Comunicació i de les Ciències Socials i que de vegades relativitzen o fins i tot contradueixen afirmacions tingudes per immutables durant molts anys”⁹³².

En aquest procediment d'investigació, s'ha hagut de recórrer sovint a l'Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana (AHCV), secció Cambra de Comerç (CC) pel que s'ha hagut d'escodrinyar en les diverses Memòries publicades dels anys 1930, 1931, 1932, 1934 i 1935. Aquestes Memòries porten al seu encapçalament la llegenda: “Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Memòria. Tom i Any”. S'ha hagut de recórrer a abreujar el títol complet per no estar repetint quasi sempre la mateixa ressenya. Aleshores, només constarà el mot “Memòria”, per referir-se al document on es troben les dates i dades corresponents a la identitat empresarial.

Durant els trenta mesos de vida del setmanari, llevat d'uns pocs patrocinadors que van ser fixos i seguits, la resta no foren fixos, sinó intermitents o ocasionals. Els més fidels al setmanari, si es pot dir així, amb un percentatge de 100%, foren quatre anunciants, a saber:

⁹²⁹ Veure l'Annex II, Capítol II, ANNEXOS DOCUMENTALS. 2.6 Els patrocinadors, “La participació publicitària”, pàg. 771-777.

⁹³⁰ Com notifiquen els professors Serna i Pons, en aquest símil: “(...) els burgesos rivalitzen i alhora creen un món que els és particular (...) En el millor dels casos són cosmopolites”, pàg. 11, en SERNA, Justo i PONS, Anacleto: *Los triunfos del burgués. Estampas valencianes del Ochocientos*. Tirant Humanidades, València, 2012 «Introducción. El juego del burgués», pàg. 9-20.

⁹³¹ SERNA, Justo i PONS, Anacleto: *Los triunfos...*, op. cit., pàg. 102

⁹³² CHECA GODOY, Antonio: *Historia...*, op. cit. “Introducción” XI.

- *"Felip Albiol. Sucesor: Joan Albiol"*. Magatzem especialitzat en grasses i olis industrials d'importació per a maquinària auxiliar. Va romandre la seua publicitat en el setmanari valencianista, des del número 1 fins a l'últim, sense deixar de col·laborar en cap setmana (133).
- Nicolau Primitiu Gómez Serrano, propietari de *"IMAD"*. Empresa de construcció i exportació de maquinària agrícola. Nicolau Primitiu, fou un dels primerencs patrocinadors del setmanari valencianista. Aportant el seu suport des del primer número fins a l'últim (133).
- L'empresa de *"J. A. Noguera"*. Les fàbriques de la nissaga dels Noguera⁹³³ van ser capdavanteres en el sector de la importació i l'exportació d'olis vegetals; també produïen i distribuïen adobs químics en les seues diverses fàbriques a València, encara que els seus negocis s'estenien arreu de l'Estat. No deixà cap setmana d'anunciar-se al setmanari (133).
- Francesc Taberner, propietari de *"La Pasiega"*, establiment de certa envergadura comercial, amb fabricació pròpia de productes d'alimentació i magatzemista de colonials. Taberner fou un fabricant que, llevat del primer número, aparegué sistemàticament en les 132 setmanes següents (99,25% de presència).

Ara bé, s'ha de dir que el patrocinador amb més volum propagandístic va ser la família Casanova i els seus diversos entramats empresarials de tota mena⁹³⁴, perquè, si es compta i es totalitza la seua doble participació, com ara *"Camions T Diamond"* (121) i el *"Balneari de Cofrents"* (27), sumen un total de 148 aportacions publicitàries al setmanari, és a dir, un percentatge del 111,27%.

Un altre dels patrocinadors més poderosos fou el *"Banc de València. Caixa d'estalvis"*⁹³⁵, l'entitat financera que feia només cinc anys havia sigut refundada per l'elit empresarial valenciana:

⁹³³ AHCV, Arxiu de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Memòria 1930. Tom I. Societats Anònimes, Comanditàries per Accions i Limitades, inscrites en aquesta Cambra, en l'any 1930. "J. A. Noguera, S. A. Fabricació d'adobs i àcids i Agent de Duanes", pàg. 324 | AHCV, CC, Memòria 1931. Tom I. Relació de les Societats Anònimes. Comanditàries i Limitades, acollides a Tributar per quota mínima de Capital, inscrites en 1931: J. A. Noguera, S.A. Fàbrica d'adobs, àcids, olis i altres. Adreça València. Capital 8.174.984 ptes.", pàg. 424.

⁹³⁴ ROSSELLÓ VERGER, Vicent M.: «La Banca y su trascendencia urbana en la ciudad de Valencia», pàg. 239-286, en *Saitabi* XII (1962) València, 1962. pàg. 251-252.

⁹³⁵ AHCV. Arxiu Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Memòria 1930. Tom I. Societats Anònimes, Comanditàries per Accions i Limitades, inscrites en aquesta Cambra, en l'any 1930. Banc de València. Operacions de Banca", pàg. 323 | AHCV, CC. Memòria 1933. Tom II. Relació de les Societats Anònimes, Comanditàries i Limitades, acollides a Tributar per quota mínima durant 1933: J.A. Noguera, S. A. Fàbrica d'adobs, àcids, olis i altres. Capital fiscal 8.105.254 ptes.", pàg. 392-393 | AHCV, CC. Memòria 1934. Tom II. Comentaris. "(...) Quant a

Vicent Noguera Bonora⁹³⁶, Manuel Casanova Llopis, Ignasi Villalonga i Villalba, Carles Hernández Làzaro, Luis Janini Mosquera, Manuel Simó Marín⁹³⁷, Rafael Román Alarcón, Josep Galindo Gómez, Vicent Boluda Martínez, Josep Maria Maians i de Sequera, Comte de Trigona i Joaquim Navarro Pérez.

La publicitat del “*Banc de València*”, llevat de només tres números (1, 2 i 132), fou quasi permanent (130 anuncis), amb un percentatge gens desdenyable del 97,74%.

El mateix percentatge de presència trobem en l’anunciant “*Franco Tormo*”. Aquest empresari de la fusta, molt identificat amb el valencianisme –com quasi tots, per altra banda-, va contribuir amb 130 col·laboracions publicitàries, després d’haver començat en la quarta setmana del rotatiu.

Amb 127 anuncis publicats, ocupa el següent lloc en el rànquing l’establiment “*Escola de Xofers Senent*”, propietat de Joan Valentí Senent i Ibàñez, un dels gestors més emprenedors i dinàmics de València des que començà el segle. Senent desenvolupà la seua activitat mercantil dins del sector del trànsit rodat. Segons el seu nét Joan, “Senent” fou la primera autoescola i gestoria alhora de tot l’Estat. Tenia l’establiment en un baix d’un edifici (avui desaparegut) del carrer Colom. La seua contribució publicitària, des del número 4 fins al 130, el convertí en un anunciant fidel i constant, deixant una aportació ben voluminosa de 127 anuncis, és a dir, un 95,48 % de presència al setmanari. Només la trobem a faltar en els tres primers números (1, 2, 3) i en els tres últims (131, 132 i 133).

En el grup punter d’anunciants hi trobem també a “*J. Prat Pereantón. Fàbrica Llunes i Cristalls*”. Fou un empresari barceloní arrelat a València, junt amb la seua família, catalana d’origen. Es va iniciar en la publicitat des del número 5 fins al 133 (amb buits als números 52, 53, 54 i 55), aportant 124 anuncis (93,23 % de presència al rotatiu).

El nové lloc de la llista és per a la firma “*Ferros, Acers, Vigues, Tubos, Màquines. Fill de Miquel Mateu*”, una marca de prestigi més enllà del País Valencià, i arrelada a València, des de la primera dècada del segle XX. Fou uns dels magatzemistes de ferro amb més volum de transaccions tant d’importació com d’exportació. També va deixar la seua empremta amb la denominació “*Ferros Mateu, Guillem de Castro, 5*”, eslògan amb què s’anunciaria en els últims 17 números del setmanari. La seua contribució, per

entitats és el Banc de València el que figura en primer lloc amb 75.728.506 ptes. en imposicions i 72.279.832 en reintegraments, seguint-li en importància el Banco Espanyol de Crèdit amb 52.381.243 i 48.167.185, i a aquest el Banc de Vizcaya amb 46.131.217 i 42.489.297, respectivament”, pàg.92.

⁹³⁶ LLUCH, Ernest: *La via valenciana*. Afers, Catarroja-Barcelona, 2003, pàg. 148 | GABARDA CEBELLÁN, Vicent: *La represión en la retaguardia republicana País Valencià, 1936-1939*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1996, pàg. 295.

⁹³⁷ GABARDA CEBELLÁN, Vicent: *La represión...*, op. cit., Annexos, pàg. 299.

tant, fou de 123 aparicions, la primera en el número 12; amb buits en els números 15, 17 i 23; i doble presència en sengles pàgines dels números 116 i 117, una pràctica puntual utilitzada per alguns comerciants. En resum, una presència percentual del 92,48%.

En el *top ten* dels anunciants hem de referir-nos al grup empresarial dels Casanova, amb negocis immobiliaris, industrials, cinematogràfics, financers⁹³⁸ i recreatius fins i tot (*"Balneari de Cofrents"*). En el nostre cas, la contribució principal dels Casanova fou l'establiment de venda de xassís per a camions, *"Camions T Diamond. Autolocomoció Casanova"*, amb l'aportació puntual de 121 anuncis, començant des del número 2 i arribant fins al 122, és a dir, un percentatge del 90,98%.

Un altre comerç de rellevància fou el de Josep Porta Bernabé, importador i magatzemista d'olis minerals de venda a l'engròs i a la menuda, amb el volum suficient de transaccions comercials per a poder tindre la concessió del distintiu que representava. Aquest empresari va contribuir amb la marca *"Standard Ultra"*, iniciant la seua participació en el número 15 (amb interrupcions puntuals, als números 44 i 95) i acabant amb l'últim. El balanç 117 anuncis i una presència percentual del 87,97%.

El següent en la llista és *"Riera, calçats. Sucesor Blas Cervignón"*, botiga d'un prestigi heretat de l'antic propietari. Fou un fidel anunciador al setmanari, començant la seua presència en el número 8 i acabant-la en el 116, amb un total de 109 anuncis i un percentatge del 81,95%.

Establiment amb tradició fou també la *"Ferreteria El Poal. La més acreditada"*, d'una forta vinculació comercial en el centre històric de la ciutat de València. Fou una botiga de venda a la menuda. Enric Izquierdo Simón, el seu propietari, va començar a publicitar-se en el setmanari des del primer número; però, com sovint passava, hi va haver certes setmanes que no ens consta la seua participació. La seua presència té dues etapes: la primera etapa va acabar en el número 65 (amb absències als números

⁹³⁸ AHCV. Arxiu de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Memòria 1930. Tom I. Societats Anònimes, Comanditàries per Accions i Limitades, inscrites en aquesta Cambra, en l'any 1930. "Indústria Oliera Casanova, S. A. Automòbils, Explotació del Balneari de Cofrents, Fabricació d'olis de llavor i Taller d'imprimir", pàg. 325 | Arxiu de la Cambra. Memòria 1931. Tom I. Relació de vehicles de tracció mecànica inscrits en aquesta província (València) Automoció Casanova, pàg. 237 | AHCV, CC, Memòria 1931. Tom I. Relació de les Societats Anònimes Comanditàries i Limitades, acollides a Tributar per quota mínima de Capital, inscrites en 1931: "Indústria Oliera Casanova, S.A. Adreça València. Fabricació d'olis vegetals. Capital fiscal estimat 1.363.561", pàg. 423 | Memòria 1933. Tom II. Relació de les Societats Anònimes, Comanditàries Limitades, acollides a Tributar per quota mínima durant 1933: Indústria Oliera Casanova, S.L Adreça València. Fàbrica d'olis vegetals. Capital fiscal 2.100.000", pàg. 390-391.

29, 32 i 55); la segona s'estén entre el número 96 i l'últim, el 133, deixant aquest negoci familiar una participació de 103 anuncis (77,44%).

Per davall del centenar d'anuncis hi trobem ja la immensa majoria d'anunciants. No obstant, hi podríem distingir un tercer grup constituït per deu anunciants, l'aportació publicitària dels quals estaria entre els 50 i 100 anuncis. I el primer de tots ells seria "*Restaurant Jardins del Real*", concessió municipal ubicada dins dels jardins dels Vivers o de l'antic Palau Reial de la ciutat. Era un lloc d'esdeveniments gastronòmics per a una certa classe de l'elit social valenciana, tant cultural com política; també fou l'emplaçament d'oci festiu (carnestoltes, balls, festejos, etc.). Els anuncis aparegueren des del número 5 fins al 70, i del 75 al 82; després apareixeria amb una certa aportació en 22 números distints fins al 127. En definitiva, 96 col·laboracions i un percentatge del 72,18%.

Amb 81 anuncis i una presència percentual del 69,9% se situa un altre negoci de caràcter familiar, "*La Parisien*". Localitzat dins del Passatge Ripalda, fou un comerç molt assortit en records de València, però oferint també productes propis de quioscos i merceries. Ben mirat, podia semblar un basar. La seua publicitat en *El Camí* començà en el número 2 i arribà al 67, per a després aparèixer de manera discontinua fins al 103.

Els negocis i botigues de tradició familiar eren els més característics de la petita i mitjana burgesia. Però també trobem la presència de l'empresa semi-anònima o de diversos propietaris o d'un grup financer d'inversió. Tal és el cas de la firma "*Vilarrasa*". Aquest empresari català, concretament gironí, vinculat al sector de la fusta, simpatitzà també amb el projecte valencianista, introduint la seua publicitat des del número 53 fins a l'últim, el 133. Només va faltar a la seua cita en el número 95, data que correspon a l'òbit del President de la Generalitat de Catalunya, Francesc Macià i Llussà⁹³⁹, justament el dia de Nadal (1933), fet luctuós que potser determinarà l'absència publicitària de Salvador Vilarrasa com una mena de dol i adhesió personal. La firma deixà un solatge de 80 anuncis i un percentatge del 60,15%. Cal recordar que tenia sucursal a Barcelona, com s'anunciava.

Important fou també la participació de l'"*Acadèmia del Patriarca*". Aquest establiment dedicat a l'ensenyament es va incorporar bastant tard (número 92), però va recuperar cert protagonisme en incorporar, en cada número, una doble notificació del seu

⁹³⁹ CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Epistolari (1925-1968)*. Nicolau Primitiu Gómez Serrano - Emili Gómez Nadal. Col·lecció. Biblioteca Valenciana. Generalitat Valenciana Conselleria d'Educació, Cultura i Esport. València, 2014. Nota 94, pàg. 88.

eslògan (si exceptuem una absència al número 104). Així i tot, no fou gens desdenyable la seua aportació amb 64 anuncis i un percentatge d'un 48,12%.

El periòdic valencianista *El Camí*, també va tindre una bona acollida en la ciutat germana de Castelló de la Plana, on s'anunciava, d'entre altres, l'establiment "*La Senyera*". Fou una botiga d'una diversitat plural de béns per l'esbarjo, sobretot l'esportiu. Aquest negoci començà a participar en la roda publicitària al número 10 fins al 67, d'una regularitat permanent. Després, va recomençar en els números 69 i 70, amb d'una doble publicitat en el mateix exemplar, i acabà el seu concurs en el 72. Per tant, aquest negoci va deixar en les planes del setmanari 62 aportacions publicitàries i un percentatge del 46,62%.

La cadena de botigues de Francesc Soto i Mas⁹⁴⁰, "*Tintoreria Soto. Sucursals: València i Castelló*", constituïa un negoci pròsper amb sucursals a la ciutat de Castelló de la Plana i les tretze filials en la ciutat de València. Segurament fou el tintorer amb més volum econòmic d'aquest sector. Francesc Soto va simpatitzar amb el projecte valencianista del setmanari, ja des del primer número. Absent en el segon número, reaparegué en el tercer fins al 65 (llevat dels números 48 i 64). La seua aportació publicitària es xifra en 62 col·laboracions i un percentatge del 46,61%.

Entre el grup d'empreses anònimes cal esmentar a "*Rios i Cia. S. en C. Fàbrica de filatures sacs i trenes de jute*". Era una firma distribuïda en tallers i magatzems en diferents punts de la ciutat, des de Russafa a la zona de la Misericòrdia, zones caracteritzades per la menestralia urbana, tot i tenir les oficines en el districte municipal del Teatre, al carrer Hernán Cortés. Començà a anunciar-se en el número 4, i arribà fins al 63, amb una última aportació en el 65. En total: 61 anuncis i un percentatge del 45,86%.

L'empresa editora "L'Estel", netament valencianista, tan vinculada a *El Camí*, no podia faltar entre els anunciants. L'editorial "*L'Estel*" desenvolupà una meritòria tasca de reeditar els clàssics del segle d'Or de les lletres catalanes⁹⁴¹ i publicar les novetats més recents de filologia i d'història dels joves professors, com ara Manuel Sanchis Guarnier i Felip Mateu i Llopis, respectivament. En part, va ser una mena de mirall

⁹⁴⁰ AHCV, CC. Memòria 1933. Tom II. Secció IV. Constitució i dissolució de Companyies Mercantils. Inscripció durant l'any 1933 de Societats Anònimes Constituïdes en 1933. "Tintoreria Soto, S.L. Adreça València. Capital 200.000 ptes. Objecte Tintoreria (Inscripció durant 1933. Data d'escriptura 14/09/33", pàg. 214-215.

⁹⁴¹ CASANOVA, Emili i SARAGOSSÀ, Abelard: *El valenciano: nombre, historia, situación sociolingüística y características básicas*. Editorial Denes, Calabria, Paiporta, 2010. «2.7. El Siglo de Oro valenciano», pàg. 21-22.

respecte a la col·lecció Barcino, de Barcelona⁹⁴². “L’Estel”⁹⁴³ va començar arran del número 37, quan la publicació del setmanari estava bastant avançada i va continuar quasi ininterrompudament fins al número 71, incloent-hi el seu logotip. En el número 51 ofereix una doble publicitat. Després, entre els números 79 i 132, apareix en 22 ocasions més, de manera irregular. Tot plegat, ens dóna com a resultat una aportació de 60 participacions i un percentatge del 45,11%.

Dins de la diversitat publicitària, cal destacar les botigues o tendes de venda al detall, com “Casa Canet. Camises, Corbates, Mitges”. Aquest establiment de tradició familiar, en part originaris de la comarca dels Serrans (Ares dels Oms), estava situat en el districte del Mercat, un negoci que es desenvolupava dins del sector que s’identificava estretament amb el gremi del tèxtil i del cuir. Aquest anunciament va iniciar el seu suport en el número 38 fins al 43, però retornant temps després en el número 61 fins al 116, tot i amb faltes puntuals (números 62, 73, 95 i 113), per a reparèixer finalment en l’últim, el 133. L’aportació definitiva seria de 59 anuncis amb un percentatge del 44,36%.

La diversitat d’anunciant ens porta a parlar també de la fàbrica de llepolies “Fills de Joan Bte, Monmeneu”. Aquest negoci junt amb els hereus estava molt vinculat al valencianisme, sobretot Josep Monmeneu Gómez, qui fou regidor de l’Ajuntament de València. Aquest col·lectiu familiar va emprendre la seua aportació publicitària en el número 3 fins al 60, sense cap interrupció propagandística, llevat només del número 48. El balanç de la seua aportació fou de 58 anuncis i un percentatge tot estirat del 43,61%.

Una altra societat anònima que s’anuncià a *El Camí* fou “Galerías Avenida S.A.”⁹⁴⁴. En les seues dependències s’assolia la modernitat comercial al si d’una ciutat molt

⁹⁴² CALAFAT I FERRANDIS, Francesc, CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep, PÉREZ I SABATER, Antoni i QUILES I CARDONA, Francesc Enric: *Obres impreses en català al País Valencià (1900-1939)*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1989, pàg. 13.

⁹⁴³ CALAFAT I FERRANDIS, Francesc, CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep PÉREZ I SABATER, Antoni i QUILES I CARDONA, Francesc Enric: *Obres impreses en català..., op. cit.* “L’Estel fou l’editorial que més seriosament es va plantejar una política d’objectius, múltiples i combinats. Dirigida per Adolf Pizcueta (1901-1989), l’empresa tenia assegurada la capacitat per actuar sense estridències populistes, amb uns criteris polítics fermament nacionals i les responsabilitats en la direcció de la revista *Taula de Lletres Valencianes* (1927-1930). Ignasi Villalonga i Joaquim Reig van aportar els mitjans econòmics per a fer viable l’empresa”, pàg. 20. Aquesta Editorial va encarregar a Sanchis Guarnier: *La llengua dels Valencians* | En *El Camí*, núm. 98, pàg. 3, 20/01/34. «Lletres», “La llengua dels Valencians”.

⁹⁴⁴ AHCV, CC, Memòria 1933. Tom II. Secció IV: Constitució de Companyies Mercantils. Inscripció durant l’any 1933 de Societats Anònimes Constituïdes en 1933. “Grandes Almacenes Nuevas Galerías, S.A. Adreça València. Objecte Comerç en general. Anys de duració: 6 anys. Capital 150.000 pessetes. Data de l’escriptura 06/06/33”, pàg. 214-215 | AHCV, CC. Memòria 1935. Inscripció durant 1935 de dissolucions de Societats Anònimes Galerías Avenida, S.A.

arrelada al comerç tradicional. Aquest grup empresarial va començar a anunciar-se des del mateix primer número fins al 47 (05/03/32-28/01/33), sense cap tall. Aquest gran magatzem del tèxtil i derivats va publicitar-se al setmanari en 47 ocasions, deixant el seu percentatge en un 35,34%.

Per davall de la cinquantena d'aparicions publicitàries hi trobem també una llarga nòmina d'anunciants. Hem de parlar necessàriament de la nissaga dels Tamarit i del seu negoci: "*Vicent Tamarit Molina. Llits metàl·lics. Mobles de tota classe*"⁹⁴⁵. Es va publicitar sense interrupcions des del número 3 fins al 47, aportant un total de 45 anuncis i una presència percentual del 33,83%.

El sector de l'oci també va estar present al setmanari amb empreses com "*Cinaes*", una distribuïdora cinematogràfica, que apostà pel cinema sonor. Va col·laborar amb la seua publicitat des del número 61 fins al 87, sense parèntesi; però poc després s'anuncià en els números 89, 92, 94, 96 i 98. En definitiva, "*Cinaes*" contribuï amb 32 anuncis (un 24,06% de presència).

Un altre establiment de cert relleu fou el "*Balneari de Cofrents*", al que ja al·ludírem més amunt, com un negoci més dels Casanova. Els seus anuncis començaren a difondre's en el número 1, i aparegué regularment durant set mesos, fins al número 28, amb l'única absència del número 3. Per tant, s'anuncià en 27 ocasions, amb una presència percentual del 20,30%.

Al voltant de la trentena d'anuncis es troben un fum de negocis de mitjana envergadura. Cal tenir present que, per regla general, s'anunciaven més els més poderosos econòmicament parlant, que no sempre eren els més compromesos ideològicament. En aquest bloc d'empreses mitjanes, hem d'incloure a "*Bicicletes - Accesoris tota classe Sports- Martínez Vidal*". Aquest negoci, que conjuminava la venda i el taller de reparació, va anunciar-se durant sis mesos, des del número 13 fins al 37, amb 25 aportacions publicitàries i una presència percentual del 18,80%.

Tot i no ser precisament una empresa mitjana, també s'anuncià la poderosa "*Companyia Siderúrgica del Mediterrani. Alts Forns de Morvedre (València)*"⁹⁴⁶. Darrere d'ella estava la família basca dels cosins germans De la Sota (Llanos i Aznar) i

Capital fiscal 1.000.000 ptes. Data d'escriptura de constitució 26/07/30. Data de dissolució 02/03/35. Objecte: Compra-venda de teixits, quincalla, etc.", pàg. 620-621.

⁹⁴⁵ AHCV, CC. Memòria 1931. Tom I. Inscripció, durant l'any 1931, de dissolucions de societat col·lectives. "*Vicent Tamarit i Fills. Adreça València. Capital 444.150 ptes. Data de Constitució 08/08/23. Objecte al fet que es dedicava: construcció de llits*", pàg. 237.

⁹⁴⁶ AHCV, CC. Memòria 1930. Tom I. Societats Anònimes, Comanditàries, per Accions i Limitades, inscrites en aquesta Cambra en l'any 1930: "*Companyia Siderúrgica del Mediterrani, S.A. Objecte: Indústria metal·lúrgica i siderúrgica*" pàg. 324.

el fill Ramon de la Sota Aburto, amb forts vincles amb el nacionalisme basc; no debades, el seu domicili social era a Bilbao. Aquests empresaris van mantenir la seua publicitat en el rotatiu durant quasi sis mesos, des del número 4 fins al número 25; per tant, aportaren 22 anuncis publicitaris (16,54%).

I tornant al petit i mitjà comerç valencià, hem de parlar de "*Material elèctric a preu de fàbrica Magasen i detall Gregori Sanz*", establiment que enceta la seua col·laboració amb el setmanari valencianista en el número 33, continuant de manera irregular durant 21 números més, fins al 65. La seua participació, doncs, es xifra en 22 anuncis i un percentatge de presència del 16,54%.

Afegim també al grup la firma de "*Relotgeria Vídua de Joan Llorens*". Situat en un dels carrers més comercials de València (Sant Vicent, 32), va iniciar la seua singladura en *El Camí* aportant-hi 21 anuncis, mai de manera contigua: el primer en el número 40; l'últim, en el 128. La seua presència percentual fou, per tant, d'un 15,79 %.

"*Casa Conde. Articles de pell, borses..., fàbrica pròpia*" fou un altre establiment que s'engegà en l'aportació publicitària de la revista valencianista. Es va iniciar presentant la seua marca en el número 40 fins al 60, sense cap tall, llevat del 58, és a dir, va acumular 20 anuncis i un percentatge del 15,03%.

Arrelada a València des de quasi la segona meitat del segle XIX, la "*Papereria Botella*" gaudia d'un gran prestigi. Aquest comerç de tradició familiar (els primers propietaris eren originaris d'Alcoi), cooperava sovint en els esdeveniments institucionals valencians, tant del segle XIX com del primer terç del XX. "*Papereria Botella*" va inserir el seu eslògan per primera vegada al número 66 del setmanari. Després, continuà anunciant-se de manera irregular per intervals (67, 68, 69 i 71 / 75, 77, 78, 79 i 80 / 90, 92, 94, 95 i 101). En resum, xifrà la seua participació en 20 anuncis i un percentatge del 15,04%.

Altra patent comercial per a tindre en compte fou "*Fill de Ventura Feliu. Fàbrica d'Ebenisteria, Tapiceria i Mobles Curvats*". Hereu d'una marca de prestigi en el sector de l'ebenisteria, va anunciar-se aleatòriament durant 20 setmanes, des del primer número fins al 57, amb molts buits en el transcurs de la publicació. Aqueixes 20 aportacions publicitàries de la família Feliu deixen una presència percentual del 15,04%.

És ara el torn de parlar de "*Relotges Giménez*", un altre clar exemple de publicitat discontinua, ja que apareixia en números no contigus, si exceptuem els dos primers

(20 i 21). La seua darrera aparició seria en el número 49. Com a resultat, deixà una aportació de 16 anuncis i un percentatge del 12,03%.

L'entitat cultural "*El Nostre Teatre*" també va fer ús dels serveis publicitaris de *El Camí*, per tal d'informar de les novetats dels espectacles, sobretot en valencià. S'estrenà per primera volta en el número 83, i va retornar per col·laborar des del 105 fins al 118, sense cap restricció, deixant un bagatge de 15 anuncis i un percentatge d'11, 28%.

L'establiment "*Banyes Àrabs de l'Almirall. Banyes de vapor medicinal i higiènics*"⁹⁴⁷, un local possiblement de reminiscències històriques, fou sobretot un espai d'esbarjo i d'higiene, que prestava un servei per a un col·lectiu social benestant. La seua oferta publicitària començà en el número 16 fins al 23, per a després passar al 25, 26, 28, 30, 31 i 32. Col·laborà, per tant, amb 14 anuncis (10,53%).

La marca d'àmbit familiar "*Ferrer Germans. Molí de Jesús. Productes del Arroç «Granito»*" començaria a publicitar-se des de principis de l'aparició del setmanari. Era una empresa de la rodalia de València, concretament del camí de Picassent, que anunciava la qualitat de l'arròs que s'elaborava al seu molí, lògicament. Estigué publicant-se d'entre els números 1 al 14, sense cap mosca, aportant 14 anuncis i un percentatge del 10,53%.

"*Els millors aparells de Radio «Super Radio»*", situat al carrer Comte de Montornès, fou un establiment dedicat amb la venda de radiofonia, que s'incorporà al setmanari en el número 11, continuant fins al número 31, però sense contigüitat (11, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28 i 31). Com l'anterior anunciant, aportà un total de 14 anuncis i un percentatge del 10,53%.

Un altre promotor del setmanari fou el polifacètic Vicent Pichó Bàguena, de la importància del qual ja hem parlat en altre epígraf. Aquest personatge va participar amb la firma de "*Pichó Ingènier. Maquinària Radio Neumatics Material Electric*"⁹⁴⁸, una firma molt arrelada als esdeveniments institucionals de la ciutat, des de principis de segle. La seua publicitat va començar en el número 20 fins al 32, sense talls ni buits, amb 13 col·laboracions publicitàries i un percentatge del 9,77%.

"*La Internacional*" era el nom comercial d'un producte d'higiene per a previndre les malalties venèries. Així s'anunciava al setmanari, tot i tractar-se d'un tema tabú. Es va

⁹⁴⁷ BARRAL I ALTET, Xavier: «7. Banyes públics i privats a l'edat mitjana cristiana», pàg. 189-230. *Els Banyes «Àrabs» de Girona*. IEC, Barcelona, 2018, pàg. 189 i 190.

⁹⁴⁸ AHCV. CC. Memòria 1931. Tom I. Relació de les Societats Comanditàries i Limitades acollides a Tributar per quota mínima de Capital en 1931. "Vicent Pichó, S.A. Material Elèctric. Adreça València. Capital fiscal -, pàg. 425.

publicitar en dos períodes: de la setmana 56 a la 59, i de la 72 a la 78, amb dos números solts pel mig (63 i 65). El resultat final fou de 13 anuncis i un percentatge del 9,77 %.

La fàbrica i magatzem de mobles “*Mas i Montesinos*”⁹⁴⁹ va col·laborar amb 12 anuncis, des del número 7, per a passar a l’11 i al 13, però retornant de manera contigua als números 53 a 60 i al 63. En total, 12 aportacions publicitàries i un percentatge del 9,02%.

“*Cerveceria i Restaurant Martí*” fou un altre establiment del món de la restauració valenciana, que es va afegir a la publicitat per donar suport al setmanari, amb l’aparició en dos períodes: des del número 16 al 22, i del 40 a 44, amb una última aparició al número 47. Tot plegat suma un total de 12 anuncis i un percentatge del 9,02%.

Un altre anunciant de la ciutat de Castelló de la Plana va ser el “*Kiosc Làzaro*”. Aquest petit establiment va ajudar a difondre a Castelló el periòdic valencianista *El Camí*, actuant com recaptador i distribuïdor del setmanari als lectors. Va aportar la seua publicitat amb 12 anuncis i una periodicitat irregular (números 9, 10, 14, 15, 19, 21, 26, 27, 34, 35, 38 i 41). El percentatge de presència va ser, per tan, d’un 9,02%.

Un altre distribuïdor d’oli industrial va ser “*Lubrificants Kuban*”, un negoci que, igual que els dos anteriors, va aparèixer al setmanari en 12 ocasions, primer en els números 5 i 6, per a tornar moltes setmanes després en els números 70, 71, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 81 i 82. Com hem dit, les seues 12 aparicions donen un percentatge del 9,02%.

L’empresari “*Ferran Cortés*” pertanyia al sector de la fusta i els seus derivats. Identificat probablement amb l’ideari de *El Camí*, volgué mostrar el seu suport publicitant-s’hi, de manera contínua, entre els números 4 i 14, el que suposà una aportació d’11 anuncis i una presència percentual del 8,27%.

“*Basar Exposició*” o “*La Exposició «Tot a 0’95»*” foren les dues marques de la casa sítia al carrer de Serrans, 12. Aquest negoci, que, abraçava un ventall molt ampli de productes de venda al detall, va cercar la plataforma del setmanari valencianista per a publicitar-se amb 11 anuncis (45, 47, 61, 62, 65, 72, 75, 76, 94, 95 i 96) i un percentatge com l’anterior (8,27%).

⁹⁴⁹ AHCV. CC. Memòria 1933. Tom II. Secció IV. Constitució i dissolució de Companyies Mercantils. Inscripció durant l’any 1933 de Societats Anònimes Constituïdes en 1933. “Mobles Mas i Montesinos. Adreça València. Fàbrica i venda de mobles. Capital 5.000 ptes. Data de l’escriptura 14/09/33.”, pàg. 214-215 | *Avant*, setmanari valencianista republicà. Núm. 2. 20/09/30 “Mobles Miquel Mas. Carrers Alcira i 51, núms. 14 i 16 (Continuació Espartero, front a Gran Via Cervantes). Per tant, quan s’anuncien en *El Camí* ja estaven en societat.

Quant al “*Gimnasi València*”, era un espai terapèutic, d’esbarjo i per l’enfortiment físic. Segurament el responsable de l’entitat tampoc va voler passar desapercebut per a les classes mitjanes, teòriques destinatàries dels seus serveis. I per això s’anuncià en el setmanari des del número 43 fins al 47, per a seguir molt més tard amb els números 81, 83, 84, 131, 132 i 133. Una discontinuïtat xifrada amb un total d’11 anuncis i un percentatge del 8,27%.

Un altre comerç amb solera i de desenvolupament familiar fou la “*Lleteria Lauria*”, en el mateix centre de la ciutat. Va aportar la seua marca des del primer número fins al 14 tret dels números 4, 11 i 12, raó per la qual aparegué en 11 ocasions, amb idèntica presència percentual que els anunciants anteriors, el 8,27%.

“*Gabinet Optic de Josep Alcantarilla*” era un establiment amb un ampli espectre de serveis, com la graduació i venda d’ulleres, o la venda d’aparells de ràdio, entre altres. Aquest òptic participà en *El Camí* als números 38 a 41, 49, 83, 85, 86, 104 i 105; per tant, va col·laborar amb 10 anuncis, el que suposà un percentatge del 7,52%.

També amb 10 anuncis trobem la “*Unió Conservera i Arrosera*”⁹⁵⁰. Fou una Societat Anònima, la qual també va donar suport al setmanari valencianista, on va afegir la seua propaganda comercial des de la primera setmana i va romandre-hi intermitentment fins a la setmana vint, apareixent als números 1, 2, 3, 8, 11, 14, 16, 18, 19 i 20, és a dir, 10 aparicions i un percentatge del 7’52%.

El negoci ubicat al carrer Llibrers, 5, de València, “*Aficionats a Radio*”, també va anunciar-se en el rotatiu, conscient de la potencial clientela que suposaven els seus lectors. Descobrim la seua presència en 9 anuncis, des del número 19 fins al 27, que implica un percentatge del 6,77%.

En l’extensa nòmina de negocis familiars cal destacar “*Sastreteria Llorens*” (pare i fill). La publicitat d’aquest comerç aparegué al setmanari de manera un tan peculiar, perquè s’anunciaren en dues setmanes. Ho aclarirem: en el número 53, van afegir en la mateixa pàgina cinc anuncis; i en el número 57, altres dos, però en diferents planes.

⁹⁵⁰AHCV, CC. Memòria 1930. Tom I. Societats Anònimes, Comanditàries, per Accions i Limitades, inscrites en aquesta Cambra en l’any 1930. “Unió Conservera i Arrosera”, pàg. 326. | AHCV, CC. Memòria 1931. Tom I. Relació de les Societats Anònimes, Comanditàries i Limitades, acollides a Tributar per quota mínima de Capital, inscrites en 1931. “Unió Conservera i Arrosera. Adreça València. Fàbrica de conserves vegetals i elaboració d’arròs. Capital 2.625.000, ptes”, pàg. 425 | AHCV, CC. Memòria 1933. Tom II. Relació de les Societats Anònimes, Comanditàries i Limitades, acollides a Tributar per quota mínima durant 1933. “Unió Conservera i Arrosera, S. A. Adreça València. Fàbrica de conserves vegetals i elaboració d’arròs. Capital fiscal 2.650.000”, pàg. 392-393.

Després tornaria a sortir en els números 104 i 105. Sumant-ho tot ens dóna un total de 9 aportacions publicitàries i, per tant, un percentatge del 6,77%.

“*Gallego i Cia.*” fou una societat empresarial vinculada al sector del metall. Els seus propietaris decidiren apostar per *El Camí*, anunciant-s’hi de manera seguida des del número 6 fins al 13. Aportaren, així, un total de 8 anuncis al periòdic valencianista, és a dir, l’equivalent a un 6,02% de presència.

Dins del sector lacti, hi va haver una altra entitat competidora que fou “*Llet embotellada Nutria de la Granja Fuster*”, de llarga tradició, que també es va afegir a la publicitat del periòdic valencianista. Els seus reclams publicitaris aparegueren en els números 20, 23 a 27, i més tard en el 35 i 41. En resum, van ser 8 anuncis i un percentatge del 6,02%.

“*Martínez i Orts*”⁹⁵¹ fou una altra empresa d’una especial vinculació valenciana. Els seus dos propietaris d’origen alacantí, Joaquim Martínez i Joan Orts, apostaren ja des del primer número pel periòdic valencianista, on inseriren la publicitat de la seua fàbrica, des del número 1 fins al 9, llevat de la tercera setmana, per la qual cosa aparegué en 8 ocasions, amb un percentatge del 6,02%.

Un altre anunciant a tenir en compte fou la pròpia publicació de *El Camí* amb el seu “*Butlletí de Subscripció*”, un reclam que volia fidelitzar als seus lectors per tal de garantir la sostenibilitat del periòdic. Hem comptabilitzat vuit reclams amb aquest propòsit, als números 1, 14, 15, 19, 23, 24, 25 i 131, que sumen un total de 8 anuncis o avisos, és a dir, un 6,02% de presència.

Que la publicitat és un fenomen miscel·lani és un fet que no admet dubte. Així s’expliquen els 7 anuncis que publicà la botiga d’animals de companyia “*Pardalleria Gats d’Àngora*”. Aquesta tenda de mascotes començà a publicitar-se en el número 85, per a reparéixer més endavant als números 105, 106 122, 123 i 124 i, per últim, al 133. És a dir, 7 anuncis, com hem dit, amb un percentatge del 5,26%.

Amb 7 anuncis també hi trobem “*Lubrificants Orlow*”, que s’anuncià al llarg d’11 setmanes, tot i que de manera discontinua: números 11, 12, 13, 15, 17, 19 i 21; amb el resultat ja esmentat de 7 anuncis i un percentatge del 5,26 %.

Un establiment de bastant renom a l’època fou la “*Pâtisserie Rivoli*”. El seu nom feia referència a una de les principals vies de la ciutat de París, a més del prestigi de què

⁹⁵¹ AHCV, CC. Memòria 1932. Tom II. “Secció IV. Constitució i dissolució de Companyies Mercantils. Inscripció, durant l’any 1932, de dissolucions de societats col·lectives: Martínez i Orts. Adreça València Capital 18.000 ptes. Data d’escriptura de la constitució 09/02/05. Data d’escriptura de dissolució 05/01/32. Fabricació de làmpares”, pàg. 202-203.

gaudia la rebosteria fina francesa. Va començar a publicar-se a partir del número 71 fins al 108, però sense una continuïtat clara, llevat dels primers quatre anuncis: números 71, 72, 73, 74, 83, 107 i 108. Igual que en els casos anteriors, la presència de 7 anuncis se quantifica en un percentatge del 5,26%.

Entre les autoescoles que es publicitaven al rotatiu, estava “*Antoni Samsó- escola de xòfers*”, que també despertà d’interés del lector amb el seu directe i senzill eslògan⁹⁵² en les planes de la revista. La seua presència publicitària la trobem als números 37, 38, 39, 40, 42 i 43, amb la suma de 6 anuncis i un percentatge d’un 4,51%.

“*Aferin Pérez Pau*” era un anunci relacionat amb l’oficina de farmàcia del carrer D. Joan d’Àustria. Aquest establiment va inserir la seua publicitat en el setmanari, fent referència a una Fórmula magistral, la composició de la qual encara no s’ha pogut desvetllar. La seua participació va quedar plasmada en 6 ocasions seguides, als números 9 a 14, el que suposà un percentatge d’aparicions del 4,51%.

“*La Valenciana. Tàrrega i Montagut*” fou una empresa de material per a la construcció, que no desaprovà l’ocasió que li brindà el setmanari per anunciar-s’hi. Ho va fer en tres números (64, 65 i 67), però per partida doble en cadascun. Com a conseqüència, publicà un total de 6 anuncis, amb un percentatge idèntic a l’anterior anunciant del 4,51%.

Tenim el testimoni d’altre grup empresarial que s’anunciava conjuntament, com era el cas de “*Restaurant Thermes Victòria i Hotel del Port*”. La seua publicitat va aparèixer per primer cop al número 95, per reaparèixer després del 98 al 101, i finalment al 103. És a dir, comptabilitzem 6 anuncis i el percentatge ja sabut del 4,51%.

Sota el reclam comercial de “*J. A. Bastennier. Maquinària i Ferramentes*”, es trobava el comissionista Vicent Sànchez Plà com a representant d’aquesta empresa matriu de Barcelona. Els seus 6 anuncis publicats aparegueren ininterrompudament des del 69 al 74, amb la mateixa quota percentual adés vista, el 4,51%.

“*Tallers de Vicent Valls Ballester. Especialitat en aparells per a la fabricació de conserves*” era una empresa de maquinària, el propietari de la qual era originari de la veïna ciutat de Burjassot. Des de ben prompte va col·laborar en el setmanari, concretament des del número 2 fins al número 7, amb 6 anuncis, amb el percentatge conegut del 4,51%.

⁹⁵²CHECA GODOY, Antonio: *Historia...*, op. cit. 4. «El siglo XIX. La edad dorada de la publicidad impresa», pàg. 33-51. “John Wanamaker (1838-1922), creador dels grans Magatzems de Filadèlfia, cristià practicant i no s’anuncia en diumenge”, pàg. 50.

El gremi de l'agulla també estigué representat per "*Antoni Garcin. Sastre Bon estil*", qui va aprofitar l'aparador publicitari que li ofería el setmanari per anunciar-se en 6 ocasions, en les setmanes 39, 40, 42, 43, 44 i 45. Com ja s'ha dit, 6 anuncis equivalen a un 4,51% de presència percentual.

En el grup dels negocis que s'anunciaven 6 voltes, hem d'afegir "*El Nostre Bar*". Aquest establiment començà a anunciar-se durant cinc setmanes seguides, del número 7 al 11, per acabar la seua participació en el número 17. En aquest últim número, a banda de la falca publicitària, també s'informà (en la pàgina 5 del setmanari) de la inauguració d'un nou bar. De fet, en el número 18, pàg. 5, ens consta un article d'elogi per al propietari de l'establiment, Joan Bello⁹⁵³, el que en certa mida implicava una publicitat indirecta⁹⁵⁴. Resumint, ens consta l'aparició de 6 anuncis, amb el percentatge ja ressenyat del 4,51%.

"*Antoni Serra. Òptic, Graduació de la vista gratis*", com altres col·legues de professió, també es va sumar a la col·laboració publicitària del setmanari, amb la incorporació de la seua marca als números 32, 33, 34, per a després reaparèixer en els números 36 i 37. Un total de 5 falques publicitàries, amb una quota presencial del 3,76%.

"*EL CAMÍ es ven en Burriana, en el Kiosc del Plà*". Aquesta publicitat mereix la nostra atenció perquè, com l'altre quiosc de Castelló de la Plana, contribuí a la difusió del setmanari per terres castellonenques. Es publicità amb 5 anuncis, als números 17, 18, 19, 32 i 40, amb el percentatge conegut del 3,76%.

El centre d'ensenyament "*Comptabilitat Institut Tecnos*" ofería classes particulars, sobretot per a oposicions i possibles col·locacions garantides. La seua aportació publicitària es xifra en 5 números (79, 80, 81, 83 i 84), i la quota presencial, en 3,76%.

També amb 5 anuncis es publicità "*Casa Llopis. Retrats d'art per a tots els procediments*". Aquest retratista continuava un negoci familiar, amb vincles en la comarca del Comtat, però arrelat definitivament a la ciutat de València. Trobem la seua

⁹⁵³ *El Camí*, núm. 18, pàg. 5, 02/07/32. "El "Nostre Bar". Es justícia dedicar des d'ací un cincer elogi al propietari d'"El Nostre Bar", don Joan Bello. Estem acostumats a que els nous establiments ostenten títols exòtics i de vegades ridículs, però no a que es retolen en la nostra llengua. Açò de donar-li un nom valencià a un establiment de la nostra ciutat, açò ademés, d'anunciar també en valencià tots els gèneros, oferits a la consumació del públic, ho ha fet un home, el senyor Bello, que per no ser valencià no sent cap desdeny per el nostre idioma, sinó que, per el contrari, l'accepta i l'usa en els seus negocis. Siga la que es vullga la intensió del senyor Bello (lloable sempre), ha donat un exemple a seguir als valencians i s'ha fet acreedor a tots els elogis".

⁹⁵⁴ *El Camí*, núm. 17, pàg. 5, 25/06/32. "El Nostre Bar, s'inaugurà ahir ¡Visitenlo! Carrer Pi i Margall, 14".

oferta de serveis als números 73, 74, 75, 85 i 86, és a dir, una presència percentual del 3,76%.

“Viatges Catalunya. Rambla dels Estudis, 12. Barcelona. Es l’agència que vos donarà plena satisfacció, per a tota mena d’excursions, viatges, bitllets y passatges”. Amb aquesta llarga llegenda s’anunciava, des de Barcelona, una agència que programava viatges destinats a l’esbarjo i la cultura. L’eslògan aparegué al rotatiu en cinc ocasions, als números 15, 17, 18, 19 i 21. Recapitulant, 5 anuncis publicitaris i una quota presencial del 3,76%.

“Postre Martí. Sempre novetat, per la secció de les pastes” Era l’eslògan d’un establiment molt popular de l’època. Com tants altres, aquest negoci familiar va contribuir també des del primer número fins al 6é, amb l’única absència en la quarta setmana. Un total de 5 falques publicitàries i un percentatge del 3,76%.

Un altra proposta publicitària, si més no cridanera, és la proposada per un agent que és comercial, amb aquest oferiment propagandístic: *“Un gran negoci. El realitzarà adquirint un carburador...”* Aquest eixerit agent, viatjant o representant de comerç, tant duia la representació d’aquest aparell mecànic, com la d’un producte farmacèutic a temps parcial. S’anuncià en els números 71 a 74, és a dir, en 4 ocasions, amb el percentatge d’un 3,01%.

Aquest altre anunciant és bastant peculiar, perquè la seua propaganda *“Barbers!”* Era la d’un perruquer, barber i comercial d’articles de perruqueria, que oferia els productes que comercialitzava ensems el seu quefer professional. L’eslògan va aparèixer durant quatre setmanes seguides, de la 42 a la 45, amb el percentatge ja esmentat del 3,01%.

“Gran ocasió en màquines per a cosir Rafael Abad” Era l’eslògan que feia servir la botiga valenciana de Rafael Abad, molt cèlebre també en l’àmbit de les bicicletes. Era un negoci familiar que encara avui perdura amb aquest nom en les diverses filials de València i Castelló de la Plana. El seu rastre publicitari el trobem en les setmanes 972, 73 i 74. En total, 4 aportacions publicitàries i una quota presencial del 3,01%.

La fàbrica d’olis i sabons *“Indústries Moscardó”*, de Mislata⁹⁵⁵, també apostà per *El Camí* per a fer-se publicitat, des del número 1 fins al 5, llevat del segon número. Una participació, per tant, de només 4 anuncis, amb el percentatge del 3,01%.

⁹⁵⁵ AHCV, CC. Memòria 1930. Tom I. Societats Anònimes, Comanditàries, per Accions i Limitades, inscrites en aquesta Cambra en l’any 1930: Indústria Moscardó d’Olis i Sabons, S. A. Objecte: fabricació d’olis i sabons”, pàg. 324 | AHCV, CC. Memòria 1931. Tom I. Relació de

“Joieria Regional. Pulseres de boda”, continuava la línia dels comerços essencialment familiars. Estava ubicada en un dels carrers més comercials d'aleshores, el carrer de la Pau, que junt a D. Joan d'Àustria i el carrer Sant Vicent constituïen el triangle d'or del comerç de la capital. Les seues falques publicitàries s'inseriren als números 4 al 7, és a dir, un total 4 aportacions i una presència xifrada en el 3,01%.

Un altre referent d'aquest col·lectiu gremial era la *“Relotgeria Pla. Gran assortit de rellotges”*, amb la incorporació de quatre eslògans publicitaris al rotatiu, en les setmanes 104 i 105, i més tard en les setmanes 123 i 124. Per tant, 4 anuncis i el 3,01% de quota presencial.

Amb el senzill nom de *“Bar l'Alqueria”*, s'anunciava un establiment que apostava per les més genuïnes reminiscències de l'entorn i no molt lluny de la ciutat. Se significà amb l'aportació de 4 anuncis seguits, de la setmana 119 a la 122, i una quota presencial del 3,01%.

Un altre fotògraf compromés amb el periòdic valencianista va ser *“Navarro Fotografies”*, qui participà amb una original propaganda comercial, als números 108, 123, 124 i 125, és a dir, amb 4 anuncis i una quota del 3,01%.

“Vicent Lisart” va ser un metge dermatòleg especialitzat en el tractament de malalties venèries. En els números 53, 54, 58 i 63, va publicitar-se amb sengles 4 anuncis (3,01% de presència percentual).

Més negocis familiars: *“Les millors persianes i cortines Casa Lledó”*. Aquest comerç, ubicat en el centre de la ciutat, va anunciar-se als números 9, 10 i 11. Cal dir que el logotip de *“Casa Lledó”*, junt amb altres dos més, era una ressenya molt senzilla, que quasi passava desapercebuda. En total feu 3 anuncis, amb el percentatge d'un 2,26%.

Aquest altre establiment s'anunciava en castellà com *“Camas Daràs”*, segurament per no canviar el rètol del seu antic segell, encara que la botiga anunciava realment la venda de “llits”. Dit d'una altra manera, aquest fou un dels pocs casos en què la llegenda “Camas” no es va valencianitzar, però sí el contingut. La seua publicitat va aparèixer en 3 anuncis (números 62, 63 i 65) i una quota equivalent del 2,26%.

les Societats Anònimes, Comanditàries i Limitades, acollides a Tributar per quota mínima de Capital, inscrites en 1931: “Indústria Moscardó, S.A. Olis i Sabons. Fàbrica d'olis i derivats. Adreça Mislata. Capital 1.250.000 ptes.”, pàg. 424 | AHCV, CC. Memòria 1933. Tom II. Relació de les Societats Anònimes, Comanditàries, Limitades, acollides a Tributar per quota mínima durant 1933. Indústries Moscardó d'olis i sabons, S.A. Fàbrica d'olis, sabons i derivats. Capital fiscal 1.250.000”, pàg. 392-393.

El nom de *“Hostal del Nino”* té un origen curiós. L’edifici on es trobava i el seu entorn estaven barrejats amb la llegenda i el sarcasme popular, fins al punt que també se li arribà a denominar *“Hostal del Nano”*. La seua implicació publicitària es quedà en tres col·laboracions (números 62, 63 i 65), amb 3 sengles anuncis (presència percentual del 2,26%).

L’empresa familiar *“Mobles Bargues”* va participar igualment en tres edicions (números 6, 8 i 9), amb els mateixos paràmetres ja vists en anteriors anunciants: 3 anuncis i 2,26% de quota presencial.

Al carrer D. Joan d’Àustria, com l’anterior casa de mobles esmentada, es trobava la *“Confiteria Edo”*, una pastisseria de reconegut prestigi, que es publicità als números 32, 33 i 83. Repetirem, doncs, les mateixes dades: 3 aparicions i 2,26% de presència percentual.

L’empresa *“Indústries Martí Tormo”*⁹⁵⁶, estava situada a Montaverner (la Vall d’Albaida), però disposava a València d’establiments de venda a la grossa i a la menuda dels seus teixits de cotó. Aquest empresari va participar en el setmanari amb la seua marca durant tres setmanes (números 38, 40 i 41). En total, 3 anuncis i 2,26% de quota percentual.

Les *“Indústries de Pelleteria Les Torres de Quart. Juli Garcia Albiñana”*, van implicar-se en la publicitat del setmanari, primerament al número 33, amb una falca bastant diferent de les dues publicades al número 94, on apareix per partida doble (pàgines 3 i 5). Van ser només 3 anuncis, amb el percentatge conegut del 2,26%.

Encetem tot seguit un nou grup, el penúltim, que engloba els anunciants que es publicitaren dues vegades al setmanari. És el cas de *“Alepuz Segells”*, un altre establiment pertanyent a l’ofici de les arts gràfiques, que s’anuncià als números 5 i 6. Repetirem, a partir d’ara, el mateix resultat: apareixen 2 anuncis i la presència percentual de l’1,50%.

L’establiment *“Bar Zaragoza”* oferí els seus serveis de restauració als números 60 i 63. Resultant, per tant, 2 anuncis i presència percentual de l’1,50%.

⁹⁵⁶ AHCV. Arxiu Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Memòria 1930. Tom I. Societats Anònimes, Comanditàries per Accions i Limitades, inscrites en aquesta Cambra, en l’any 1930. “Indústria Martí Tormo, S. A. Fàbrica de teixits de cotó i de farina”, pàg. 324 | Memòria 1931. Tom I. Relació de les Societats Anònimes Comanditàries i Limitades, acollides a Tributar per quota mínima de Capital, inscrites en 1931. “Indústria Martí Tormo, S.A”. Adreça Montaverner. Fàbrica de teixits de cotó i farina. Capital 1.043.000, ptes.”, pàg. 424 | AHCV, CC. Memòria 1933. Tom II. Relació de les Societats Anònimes, Comanditàries, Limitades, acollides a Tributar per quota mínima durant 1933. Indústria Martí Tormo, S.A. Adreça Montaverner. Fàbrica de teixits de cotó i farina. Capital fiscal 1.053.627”, pàg. 392-393.

“Io-io (Vaivén)”, marca d’una joguina que estava patentada pel fuster Miquel Andrés Nebot i el seu germà Francesc, es publicità als números 38 i 39. Apareix per tant en 2 anuncis i presència percentual de l’1,50%.

“Lleteria Martínez Cubells”, fou un altre establiment que va incorporar la seua publicitat bastant tard al rotatiu valencianista, als números 114 i 115. També amb 2 anuncis i presència percentual de l’1,50%.

“Garcia Cantó”, era la marca d’una botiga del ram del vestit i la costura, patrocinada per aquest sastre. Es publicità als números 111 i 112. Així mateix, amb 2 anuncis i presència percentual de l’1,50%.

Els magatzems del tèxtil *“Los Sótanos”*, constituïen un consorci familiar de quatre germans, els Feliu Ferrando⁹⁵⁷, que s’anunciaren en el rotatiu les setmanes 30 i 31. Apareixen, per tant, en 2 anuncis amb una presència percentual de l’1,50%.

En el cèntric carrer de Serrans, 8, es localitzava la tenda de *“Mobles en liquidació. Magasems Serranos”*. L’establiment, que va anunciar-se en dues ocasions (números 86 i 106), també va fer ús de dos rètols i missatges publicitaris diferents. També amb 2 anuncis i presència percentual de l’1’50%.

Amb l’eslògan *“Tasteu el bon Champan València”*, s’anunciava un comercial vinculat a la restauració del districte del Port de València (Canyamelar), encara que el depòsit estigues en un carrer de tradició bodeguera (carrer Corretgeria-Baviera). Aportà 2 anuncis, en els números 100 i 102, amb la presència percentual de l’1,50%.

Acabem aquesta extensa participació publicitària, esmentant els anunciants puntuals amb només una participació. En aquest conjunt estarà un reguitzell d’expositors amb una única col·laboració, però no per això menys significativa, com ara: *“Matalaps”* Vicent Salt, en el núm. 1 | *“Plus Ultra”*, en el núm. 4 | *“Centre Internacional Mecnogràfic”*, també en el núm. 4 | *“Antiga Casa Vicent”*, en el núm. 30 | *“Galiana Espí”*, en el núm. 41 | *“Sagells González”*, en el núm. 42 | Ramon Mercè *“Radio Radiogrames”*, en el núm. 43 | Exclusives *“La Sàsopi,”* en el núm. 68 | *“Moble Ràdio Ojea”*, en el núm. 81 | *“Eduard Llavador”*, en el núm. 83 | *“Ferreteria Guerrero”*, en el núm. 83 | *“Ramon Chulià”*, en el núm. 83 | *“Collado”*, en el núm. 83 | *“Emili Pérez”*, en el núm. 83 | *“Radio CREA”*, en el núm. 83 | *“Frederic Torregrosa”*, en el núm. 83 | *“Rafael Peris”*, en el núm. 83 | *“Lluís Farinetti”*, en el en el núm. 83 | *“Magasens Mayques”*, en el núm. 83 | *“Catalunya Sr. Martorell”*, en el núm. 85 | *“Orpheu Film”*, en

⁹⁵⁷GABARDA CEBELLÁN, Vicent: *La represión...*, op. cit., pàg. 288 i en Annexos,(*La represión*) pàg. 301.

el núm. 93. La quota presencial d'aquest grup d'anunciants és òbviament la més baixa del rànquing, un 0,75%.

Com es pot comprovar per les dades abans exposades, va haver-hi uns repunts publicitaris en el número 40 (03/12/32) i en el número 83 (07/10/33), amb 8 pàgines cadascú. Aquest augment publicitari es degué a una aportació extraordinària per part del conjunt comercial –petitburgés–, que es va fer ressò de la crida del setmanari valencianista *El Camí* per evitar la fallida econòmica.

Així mateix, considerem que també caldria afegir l'únic anunci de *l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*. "Proposta de soci". Número de rebut i número de soci del sol·licitant. Quedant reflectit en la pàg. 5, del núm. 101, amb la data 10 de febrer de 1934.

Per últim, hem d'esmentar òbviament les puntuals manifestacions propagandístiques del mateix setmanari valencianista, amb els avisos de "*El Butlletí de subscripció*", que va quedar palès als números 2, 14, 15, 19, 23 i 24, sense oblidar les falques recordatoris de "*Llixcau El Camí*" i "*Propagueu El Camí*", amb 6 aportacions. La necessitat de supervivència del setmanari es posa en relleu amb aquesta ressenya:

"Aprofitem esta oportunitat per a manifestar a tots els amics i lectors que EL CAMÍ, a pesar d'haver superat la difusió habitual en les publicacions valencianistes, de dedicar un esforç sostingut a la publicitat, base necessària d'ingresos, i de portar en tots els aspectes, i principalment en el administratiu, una cura de la qual estem satisfets, no ha pogut arribar encara a la mínima prosperitat de l'equilibri econòmic. EL CAMÍ –cal dir-ho- té un dèficit que, gràcies a l'altruisme patriòtic d'alguns amics, s'ha anat cobrint.

De tots els sacrificis que en l'orde econòmic i en els atres es puguen fer, ens considerem resarcits amb els resultats assolits per EL CAMÍ. El nostre esforç viu ademés de l'esperança d'atres resultats millors, als quals ens adrecem lentament, però també d'una manera positiva i segura.

No creem que l'exigu augment en el preu del nostre periòdic determine cap apartament. Estem segurs de la fidelitat dels nostres lectors, del seu entusiasme valencianista. Però cal que tots ells mediten sobre les explicacions que acabem d'escriure, les primeres d'este tò que apareixen en EL CAMÍ, per a redoblar si és possible la seua propaganda i ajuda. EL CAMÍ aplega hui a totes les terres del País Valencià, complix escrupolosament el programa ideal que es va traçar, de ser el periòdic de tots els valencianistes, ha atiat els entusiasmes allà a on estaven dormits, ha decantat noves consciències cap a la nostra causa de redenció valenciana, ha establert contactes amb grups disseminats. La seua obra, de la qual es parlarà en el dinar d'amics i col·laboradors que pròximament anunciarem per a commemorar el primer aniversari, és important i prometedora i per a fer-la encara més profitosa, cal que no es deture per la compenetració de l'esforç nostre amb els dels amics i lectors de EL CAMÍ.

¡Ajudeu-nos!”⁹⁵⁸

A mode de conclusió (els patrocinadors)

En tot aquest laberint publicitari, ens convindria saber a què es devia la falta de continuïtat per part dels anunciants a l'hora de publicitar-se setmanalment. Són molts els dubtes que ens assalten: no sabem ben bé perquè alguns anunciants deixaren durant un temps de col·laborar amb les seues falques i tornaren després a anunciar-se; no sabem tampoc si fou per raons econòmiques (cosa que estaria justificada en el cas de les firmes més modestes), o per discrepàncies amb la línia editorial del setmanari, o per no veure beneficis immediats derivats de l'impacte publicitari; no sabem tampoc l'aportació econòmica per anunciar-se, ni els guanys puntuals que rebia l'editorial per la inclusió publicitària en el periòdic; no sabem tampoc el cost dels anuncis segons la seua grandària o ubicació.

El que sí sabem és que quasi tots els anunciants de *El Camí* coincidien en un detall: la seua sensibilitat valencianista. Considerem que, a banda de qüestions purament crematístiques o de raons menors (proximitat física a la impremta del periòdic, veïnatge, simpaties personals, etc.), hi havia una voluntat generalitzada de despertar la identitat dels valencians, i tal vegada el setmanari serví d'espurna.

L'heterogeneïtat dels anunciants li donava al setmanari una transversalitat que abraçava tot l'espectre de la petita i mitjana burgesia: botiguers, artesans, empresaris, fabricants, professionals liberals, gestors, agents comercials... tot un munt d'oficis i negocis que podíem enquadrar perfectament sota l'etiqueta de burgesia valencianista i que, ben mirat, eren els vertaders patrocinadors del setmanari.

Curiosament, aqueixa heterogeneïtat i transversalitat de què parlàvem entre els anunciants es donava també entre els qui hi publicaven. Així és, en *El Camí* es donaren cita un fum de col·laboradors que, des de perspectives distintes, compartien una mateixa finalitat: tornar-nos l'orgull de ser valencians. El mèrit dels redactors i columnistes del rotatiu fou l'encert de conjuminar inquietuds i tendències divergents i haver sabut fer-les convergir dins d'un engrescador projecte valencianista.

⁹⁵⁸Aquesta ressenya del setmanari valencianista no deixa cap dubte del seu finançament econòmic, que ja s'havia comentat i de la línia divulgativa ben argumentada, des del seu inici, que es pot contrastar amb aquesta exposició. *El Camí*, núm. 46, pàg. 4, 21/01/33. Cal dir que va haver-hi uns repunts publicitaris en el número 40 (03/12/32) i en el número 83 (07/10/33), amb 8 pàgines cadascú. Aquest augment publicitari es degué a l'aportació extraordinària per part del conjunt comercial –petitburgés–, que es va fer ressò de la crida del setmanari valencianista *El Camí* per evitar la fallida econòmica.

En aquesta tasca de conèixer les entranyes de l'anomenada petita burgesia, cal reconèixer els estudis dels professors Cucó, Blasco i Lluch d'entre altres; però, quan parlem de l'anomenada petita i mitjana burgesia valencianista, hem de recórrer a Mavi Dolç, la major estudiosa del setmanari *El Camí*.

Després de tanta investigació i escorcoll, queden encara per respondre les preguntes adés formulades: per què s'anunciaven els patrocinadors?, amb quina finalitat específica?, moguts per quin ideari, per quin interès, per quina oculta raó? A hores d'ara només tenim una cosa clara: tots compartien un mateix sentiment identitari.

7. L'ANÀLISI DE LA PUBLICITAT.

L'anàlisi de l'oferta publicitària inserida en *El Camí* ens ha obligat a una rigorosa metodologia en tots els aspectes desenvolupats: la relació dels anunciants (per noms, procedència i nombre d'anuncis publicats), la seua extracció social (burgesia financera, mitjana i petita burgesia), la tipificació dels seus negocis (per sectors econòmics i ubicació), l'exposició gràfica dels anuncis (amb diagrames esclaridors), la descripció fidedigna dels missatges emesos (austers, senzills, sense ornaments, poc captivadors), la quantificació i periodització de les falques publicitàries...

Hem mirat de respectar un ordre jeràrquic (dels de major presència percentual als més ocasionals) i un ordre cronològic (des del primer número a l'últim, el 133, afegint els anunciants a mida que s'incorporaven). Som conscients que, a l'hora de parlar de tots els anunciants en diferents parts de la Tesi, els hem repetit fins al fastig. Si quantificàrem el nombre de vegades que surt el nom de cada anunciament, hom diria que ens hem excedit referenciant-los. Les anàlisis estadístiques i taxonòmiques comporten aquest risc, però al mateix temps reporten rigor i exactitud a l'estudi plantejat.

Així doncs, en aquesta nova llista que exposem el criteri triat ha sigut el cronològic: es farà una descripció detallada de totes les incorporacions al setmanari, ordenant-les de dalt a baix, d'esquerra a dreta, i de la primera a l'última pàgina, seguint la cronologia dels 133 números publicats. Així mateix, notificarem els poquets canvis produïts; per exemple, posem entre parèntesi els anunciants que han canviat de ressenya o els anuncis que han modificat la grandària, l'eslògan o el logotip (marcarem *en cursiva* aquesta eventualitat; v.gr. Prats >*Prat*),

Ho hem dit un munt de voltes: darrere de cada anunciament (que es mostra en els Annexos Documentals Annex II Capítol II, Els anunciants, pàg. 694-756) hi ha un component social divers, una casuística molt complexa. Les circumstàncies socials i

personals són determinants tothora: la procedència, la família, la llengua d'ús quotidià, el parentesc, el nexa intrafamiliar, la ubicació comercial, l'afiliació ideològica, etc. Dades totes elles que predeterminen i configuren la formació de la petita i mitjana burgesia valenciana i que són la base de les estadístiques que hem exposat al llarg d'aquest estudi⁹⁵⁹.

Els 119 anunciants de *El Camí* conformen, doncs, un grup heterogeni, però majoritàriament petit-burgés. Això sí, en alguns casos -més aviat pocs- ens ha sigut difícil esbrinar l'origen i l'evolució dels propietaris (en tractar-se de societats anònimes), o bé determinar la localització exacta (per la discontinuïtat domiciliària o per tractar-se d'un negoci efímer o mancat de seu comercial). Aquesta última és la raó per la qual un percentatge aproximat del 13% no ha estat exactament localitzat. Com no, l'ajuda dels arxius valencians d'institucions oficials ens ha sigut impagable quant a detalls molt concrets: naturalesa del negoci o empresa, capital social, nombre d'empleats, atuells, força energètica, canvis de seu o baixes, etc.

Creiem, de debò, que ha sigut d'interés conèixer certes dades dels patrocinadors de *El Camí*: quins eren i d'on provenien (A); l'edat, dels amos i dels establiments (B); l'àrea d'habitatge laboral o familiar (C); quina generació predominava al capdavant del taller, botiga, negoci o magatzem; i, fins i tot, quina qualificació professional o titulació tenien els propietaris (batxillerat, peritatge o carrera universitària).

A) El nostre estudi ens ha permès conèixer els vincles des anunciants amb altres terres de l'Estat o l'estranger: propietaris els avantpassats dels quals procedien de províncies veïnes (Albacete, Conca, Múrcia i Terol), o de la resta del territori estatal (Salamanca, Valladolid, Bilbao), o de llocs remots com Buenos Aires, L'Havana, Torino i Beyruth. Els descendents d'aquests "forasters" esdevindrien, al capdavant, vertaders "valencians d'adopció" i, en alguns casos, valencianistes de convicció. Més fàcil ho tenien els "valencians del nord" (Castelló, Barcelona, Girona) en compartir la mateixa llengua.

Un aspecte que no podem passar per alt és la llarga tradició dels anomenats «negocis de tradició familiar». No ens referim a aquells negocis gestionats, en un determinat moment, pels membres d'una mateixa família (espòs, esposa, pares i fills), sinó als negocis heretats d'avis, besavis o més abans, és a dir, a les nissagues de tot tipus: artesanal, empresarial, comercial. Sols en aquests

⁹⁵⁹BALDÓ, Marc: *Introducció a la Història. Praxi, estructura i canvi*. PUV, València, 2009. «6. Procediments d'investigació», pàg. 75-96 (pàg. 94-96).

casos es podia parlar de “cases amb solera o solatge”, d’aqueixes firmes de prestigi i reconeixement popular amb denominacions quasi llegendàries.

Evidentment, quant a la distribució geogràfica dels anunciants, la ciutat de València i el seu entorn figura al capdavant amb un resultat de 65 propietaris (d’entre 115)⁹⁶⁰, el que suposava un 56,52% de quota publicitària. De la resta del territori valencià en teníem 30 anunciants, és a dir, una presència publicitària del 26,14%. Els anunciants no valencians sumaven 20 patrons, amb el percentatge del 17,36%, sobretot d’empreses catalanes que s’ofertaven al País Valencià. Parlant del País, d’entre aqueix 56,52% d’anunciants valencians, les comarques centrals ens donen un resultat de 39 anunciants, amb un pes del 33,91% d’aportació al conjunt valencià; les comarques castellanoparlants suposen un 3,47%, amb 4 anunciants; les comarques alacantines arriben al 6,95% gràcies als seus 8 anunciants; les mateixes dades per a les comarques castellonenques (6,95%, 8 anunciants).

Quant a l’aportació de firmes arrelades més enllà del territori valencià, Aragó (i en essència Terol i província) estan al capdavant aportant 11 anunciants, és a dir, un 9,56% de presència. Catalunya (Barcelona i Girona bàsicament) sumen 8 anunciants, amb un 6,95% de quota presencial. I ja, en menor proporció i percentatge, es troben: Albacete, amb 3 anunciants (2,60%); Bilbao, amb 1 anunciament (0,86%); Múrcia, amb 1 també (0,86%); Salamanca, 1 anunciament (0,86%); i Valladolid, 1 anunciament (0,86%). Els 4 restants (Buenos Aires, L’Havana, Torino i Beyruth [1906, Siria]) estan dins dels identificats com a estrangers, i sumen en conjunt el 3,44% de l’oferta publicitària. Totes aquestes dades que acabem de proporcionar ens han servit per a saber la incidència i l’abast del valencianisme dins i fora del nostre territori, si s’escau, el grau de “valencianització” dels anunciants.

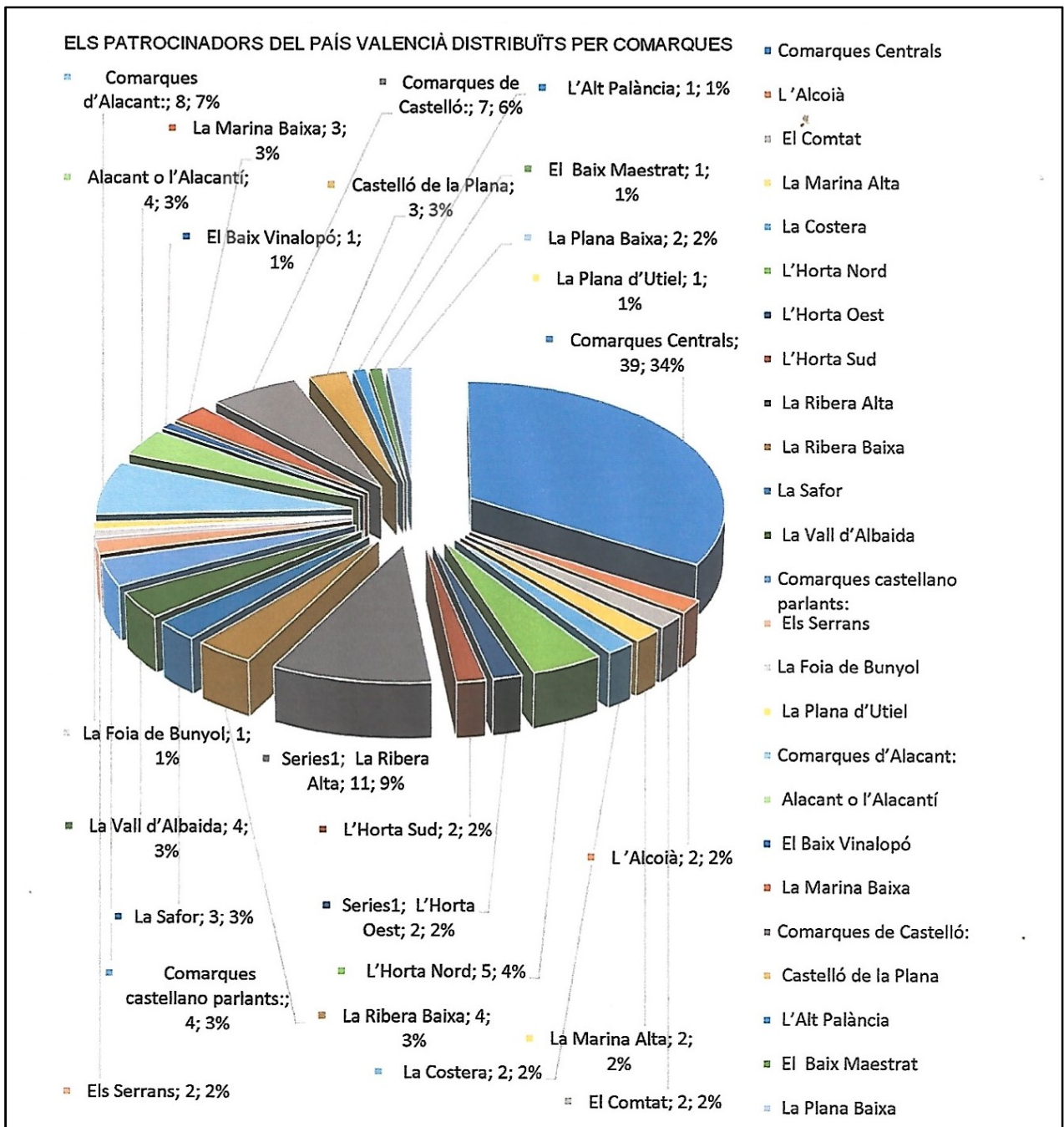
Recapitularem, desglossant les dades de manera esquemàtica:

- Comarques centrals: l’Alcoià, 2 | El Comtat, 2 | La Marina Alta, 2 | La Costera, 2 | L’Horta Nord, 5 | L’Horta Oest, 2 | L’Horta Sud, 2 | La Ribera Alta, 11 | La Ribera Baixa, 4 | La Safor, 3 | La Vall d’Albaida, 4.
- Comarques castellanoparlants: Els Serrans, 2 | La Foia de Bunyol, 1 | La Plana d’Utiel, 1.
- Comarques meridionals: Alacant o l’Alacantí, 4 | El Baix Vinalopó, 1 | La Marina Baixa, 3.

⁹⁶⁰ PONS, Analet i SERNA, Justo: *La ciudad extensa. La burguesia comercial-financiera en la Valencia de mediados del XIX*. Història Local / 9. Diputació de València, València, 1992. «En las aguas heladas del calculo egoista», “Oferta y negocio”, pàg. 260-318 (pàg. 289).

- Comarques septentrionals: Castelló de la Plana, 3 | L'Alt Palància, 1 | El Baix Maestrat, 1 | La Plana Baixa, 2.
- Catalunya: Barcelona, 2 | Osona, 1 | El Vallès Oriental, 2 | La Garrotxa 1 | El Gironés, 1 | La Selva, 1.
- Aragó: Terol, 11.
- Euskadi: Bilbao, 1.
- Castella-La Manxa: Albacete, 3.
- Múrcia: 1.
- Castella i Lleó: Salamanca, 1 | Valladolid,1.
- Països estrangers: L'Argentina, 1 | Cuba, 1 | Itàlia, 1 | Líban, 1.

Gràfic núm. 21

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Gonçal Garcia.

B) Un factor a tenir en compte, dins de l'anàlisi del perfil professional dels anunciants, és l'edat. Pot semblar una qüestió fútil; però, ben mirat, conèixer l'edat dels empresaris o gestors dels negocis anunciats al setmanari resulta un factor determinant, sobretot d'entre els anys 1932 i 1934. Podem accedir, així, a dades de summa importància: grau de maduresa de l'activitat econòmica; negoci o establiment de nova creació o, per contra, de llarga tradició (en el cas de les nissagues comercials); activitat puntual i efímera (v.gr., oferta d'agents comercials, classes particulars...) o bé amb perspectiva de futur supra generacional... Així, hem basat les nostres dades acudint a la consulta del Padró de València (1904, 1924, 1930 i 1935) una consulta que ens ha permès deduir que l'edat mitjana dels 115 anunciants inventariats és d'uns 50 anys, atés que la majoria dels actuals propietaris o gestors havia nascut en les dues últimes dècades del segle XIX, tot i que evidentment també foren bastants els nascuts als principis segle XX.

C) L'habitatge és també un altre factor que desperta el nostre interès: on i com residien els anunciants. Cal saber si vivien en el centre històric de València, en el nou Eixample, en un barri o districte de menestrals, en la perifèria, en les rodalies, o en el mateix negoci o taller. El lloc de residència constitueix un referent per a establir la zona d'acomodament familiar, i alhora ens serveix per a identificar millor el perfil de la petita i mitjana burgesia valencianista.

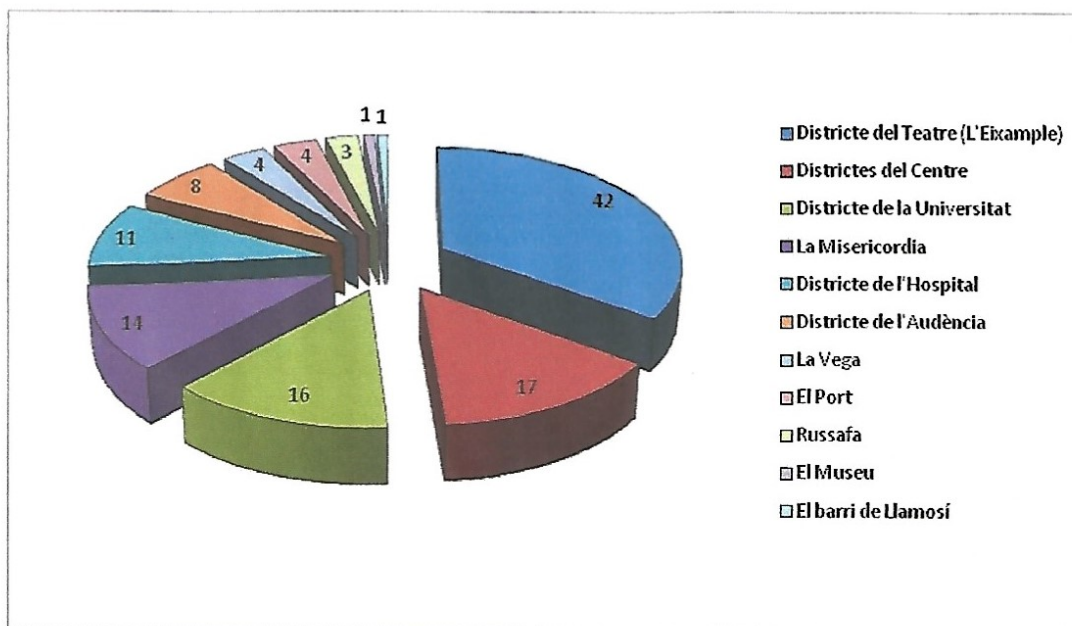
Com a criteri per ubicar la llar dels anunciants, hem pres la distribució de València per districtes municipals. I hem comprovat que la zona urbana on s'assentaven les classes acomodades corresponia al Districte del Teatre. Aquest districte es pot identificar amb l'Eixample de la ciutat de València, zona on residia la burgesia més benestant de la capital, amb 42 allotjaments d'entre els patrocinadors de la revista, que ens deixa un percentatge d'un 36'52%. Amb tot, també hi havia llocs de tradició burgesa que, fins a l'aprovació del projecte de l'Eixample (1884) i la seua execució (1887), es localitzaven en els Districtes del Centre amb 17 assentaments, és a dir, un 14'75%. En el Districte Universitat, també hi havia una important tradició burgesa, amb 16 residents (13'91%). El Districte de l'Audiència, una circumscripció farcida de palaus i casses senyoriales de l'antiga i ja rància noblesa⁹⁶¹, albergava 8 anunciants,

⁹⁶¹ PONS, Anaclot – SERNA, Justo: *La ciudad extensa...*, op. cit. «En las aguas heladas del calculo egoista», pàg. 249-362. | Vegeu Francisco J. Pérez de los Cobos Gironés: *Palacios y casas nobles (Relato sobre las que hubo y hay, de propiedad particular, en la ciudad de València)*. Lo Rat Penat, Ayuntamiento de Valencia, Valencia, 1993.

amb un percentatge del 6,95%. Sumant aquests quatre districtes tan distingits, podem concloure que una bona part de l'elit valenciana residia en 83 habitatges, amb un 72,17%⁹⁶².

Però, a més d'aquests selectes quatre districtes, l'activitat comercial s'estenia per altres zones de la capital, més enllà de l'anell de circumval·lació de les grans vies, sobretot cap al Sud-oest, que es trobava habitat majoritàriament per menestrals d'oficis diversos. En efecte, aqueix 27,83% restant correspon a altres districtes on també es movia una xicoteta part de la mitjana burgesia valenciana, com ara: el Districte de l'Hospital, amb 11 residències, equivalents a un 9,56%; La Misericòrdia, que comptava amb 14 veïns del col·lectiu patronal, amb un 12,17%; El Museu, amb 1 resident tant sols, és a dir, el 0,86%. Per últim, se sumen a aqueix 27,83% altres "barris" populars distants del centre hegemònic, on hi hagué puntualment residents petit-burgesos: Russafa (3 residents, 2,60%); La Vega, amb les barriades del Port (4 residents, 3,47%) i El Llamosí. Confrontant amb El Cabanyal (només 1 resident, 0,86%)

Gràfic núm. 22

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Antoni Bartoll.

Malgrat tota la feina (i fins i tot maldecaps) que ha comportat la tasca de recerca bibliogràfica, l'escorcoll d'hemeroteques, registres i arxius, les entrevistes personals (amb descendents dels anunciants), les orientacions de no pocs professors

⁹⁶² PONS, Anaclet i SERNA, Justo: *La ciudad extensa...*, op. cit. «3. El encuentro social», pàg. 215-248., pàg. 226.

universitaris, els desplaçaments a infinitat d'indrets d'ací i d'allà... no podem dir que hem aconseguit al cent per cent els nostres objectius. El treball de camp ha sigut intens i en ocasions emotiu, sobretot quan contactàvem amb familiars descendents dels anunciants o amb responsables d'arxius i entitats civils i militars posseïdores d'informació privilegiada. Però pecaríem d'eufòria si diguérem que hem arrodonit el nostre estudi.

Hi ha mosses en aquesta Tesi que no ens complauen gens. No obstant, a hores d'ara, no desistim de la nostra obstinació de continuar la recerca d'esbrinar fins a l'últim dubte. Com s'ha comentat en algun moment d'aquest segon capítol de la Tesi, hi ha quatre empreses anunciants de les que hem aconseguit saber ben poc, com ara *Galerías Avenida S.A.*, *Ríos y Cia. S. en C.*, *Ferrer Germans*, i *Unió Conservera i Arroceras, S.A.* Quatre entitats que ens cal investigar cercant per altres camins o inventant noves estratègies. Temps al temps.

A mode dels resultats de l'anàlisi de la publicitat.

En resum, aquest capítol dedicat a la publicitat s'ha volgut subratllar el nexa d'empatia i d'implicació de la mitjana i petita burgesia amb el moviment valencianista. Estem convençuts que l'anunciant que publicava una falca en el setmanari molt probablement no augmentara els seus beneficis de manera substancial i immediata. Més aviat, el més lògic és que ho fera mogut per un desig de contribuir a la causa que defensava la línia editorial del rotatiu. Dit d'una altra manera: els movia l'orgull de sentir-se patrocinadors d'un projecte tan ambiciós com futurible. Llàstima que els esdeveniments històrics i en especial la Dictadura franquista ho impediren, avortant la impagable labor d'un periòdic cent per cent valencià i valencianista.

Hem mirat d'establir una mena de "perfil professional" dels anunciants de *El Camí*. I hem arribat a la conclusió que no n'hi ha un patró identitari comú a tots, perquè la casuística és tan variada com complexa. Hem trobat societats anònimes, societats limitades, grups empresarials, nissagues comercials, botigues de barri, negocis familiars amb història, ofertes individuals de la més diversa naturalesa... Hem parlat d'homes poderosos i influents, d'establiments amb solera, de modestes botigues, de fàbriques, de tallers, de magatzems... Hem indagat la procedència dels propietaris i gestors dels negocis anunciats, el seu lloc de residència, la seua extracció social, les zones i barris d'influència...Doncs bé: l'únic que hem tret en comú és la integració de tots, sense excepció, en un projecte valencianista farcit d'entusiasme, que tenia en el redreçament de la llengua i el recobriment de la identitat valenciana les seues principals premisses. Evidentment, *El Camí* no va ser l'únic mitjà de comunicació

compromés en aquesta doble tasca, però durant el període de difusió (entre el 1932 i el 1934) probablement fos el més significat. Anunciar-se en *El Camí* era sinònim de sentir-se valencià.

Ja ha quedat clar que una part significativa del sector comercial i financer estava directament entroncat amb la petita burgesia valenciana. També s'ha vist com el desenvolupament econòmic d'aquesta burgesia, la seua evolució laboral, li va permetre canviar d'estatus (del petit comerç al gran establiment, del taller a la factoria, del negoci artesanal a la fabricació industrial). Foren quals foren els avatars pels que van travessar i desembocar les firmes anunciants, una cosa no canvià: el fet de contribuir al desenvolupament econòmic del País en la seua llengua autòctona i amb les seues senyes d'identitat.

Per la nostra banda, els valencians d'avui que s'estimen allò seu, no podem obviar la significació i l'abast que suposà *El Camí*. I quan parlem de *El Camí*, ho fem incloent-hi als fundadors, a l'equip de redacció, als col·laboradors i columnistes, i, per descomptat, als anunciants, que tant contribuïren a la seua sostenibilitat. Fem nostres les paraules del mateix rotatiu (núm. 33, 15/10/1932) quan, parlant d'anunciants, col·laboradors i lectors, deia que eren un "instrument al servei de les idees de llibertat valenciana i de valorització de la nostra espiritualitat".

8. CONCLUSIÓ

El treball –creiem– ha passat per les fases de rigor (plantejament del tema proposat, metodologia d'estudi i anàlisi, ordenació del discurs i tipificació dels seus capítols, recerca bibliogràfica, treball de camp –escorcollant arxius, hemeroteques i registres–, entrevistes *in situ* i en persona, redacció final de la Tesi...) i, en el moment actual, està pràcticament enllestit i disponible per a la seua avaluació.

Ja hem dit en anteriors paràgrafs que la recopilació de dades ha sigut la màxima possible, vistes totes les previsible fonts consultades. No estem plenament satisfets perquè, malgrat tots els nostres esforços, ens ha sigut impossible la plena identificació d'alguns anunciants (en concret de quatre d'ells d'entre els [119] 115 inventariats) per raons abans exposades i que ometem per no semblar reiteratius.

L'objectiu del treball passava per respondre a les preguntes que ens plantejàrem a l'inici del segon capítol de la Tesi: quins estaven darrere de *El Camí* des del vessant econòmic? És a dir, qui el sustentava sufragant les seues despeses? Quins eren els seus patrocinadors o, el que és el mateix, els seus anunciants? A quins grups de

l'espectre social pertanyien aquests? Quins eren i on es trobaven, sociològicament, aqueixos sectors econòmics que donaven suport al valencianisme? Eren realment valencianistes?

Les respostes a aquestes qüestions les hem anat donant al llarg de la nostra exposició. No són conclusions noves, ni de bon tros; són conclusions que refermen i reafirmen les ja proporcionades per il·lustres investigadors i professors que ens han precedit, a saber:

1.- Tot i que hi havia un sector de la gran burgesia sostenint el setmanari, el gros dels patrocinadors pertanyien a la petita i mitjana burgesia.

2.- Els negocis anunciats (venda de béns de consum i prestació de serveis) presenten unes característiques singulars: abracen tots els sectors comercials del moment, com ara l'hostalera (restaurants, gelateries, lleteries i bars), l'hostatge (fondes, hotels i balnearis), establiments grans i menuts de tota mena (ferreteries, cristalleries, galeries comercials, rellotgeries, tèxtil i pell, papereries, mobles, l'ensenyança, l'oci, etc.), predominant la venda a la menuda. També, com és clar, però en menor mida, es publicitaven els comerços de certa envergadura de venda a l'engròs.

3.- Abunden els negocis o comerços de tradició familiar i/o arrels valencianes, heretats de generacions anteriors. Negocis on s'oferien barbers, professors d'autoescola, sastres, metges, transports... Botigues de solera, de tradició artesanal, de memòria llegendària, amb un segell de prestigi.

4.- La ubicació, factor bastant important, radicava fonamentalment a València i el seu *hinterland* (o àrea d'influència) en un 95,40%, tot i haver excepcions (el Camp de Morvedre, la Plana Baixa, Barcelona...). Els comerços més antics es localitzaven al voltant de les places emblemàtiques de la ciutat (plaça del Mercat, de la Llotja, de la Reina, d'Emili Castelar—antiga Baixada de Sant Francesc—) i els carrers adjacents (Pi i Margall, la Pau, la Mar, Bosseria, Barques—antiga Plaça de les Granotes—, D. Joan d'Àustria...), però sobretot el carrer de Sant Vicent. Les noves botigues i despatxos s'ubicaven a l'Eixample, amb el carrer Colom i la Gran Via Marqués del Túria com eixos principals.

5.-Pel que fa als magatzems i fàbriques, es localitzaven majoritàriament en les circumval·lacions i rodalies: carrer Jesús, Àngel Guimerà, Quart *de fora*, carretera de Barcelona, camí del Grau, i sobretot el Camí de Trànsits. Quant als tallers industrials (fusta, impremta, etc.), es trobaven a l'extraradi (Àngel Guimerà, Sant Vicent *de fora*, Quart *extramurs*, Sagunt, Orriols, camí de Montcada...).

6.- La publicitat emesa, en la majoria dels casos, no va ser contínua, però foren molts els anunciants que repetiren en diversos números del setmanari. Òbviament, la fidelització al rotatiu tenia molt a veure amb la solvència econòmica de l'anunciant. Les grans empreses i comerciants s'anunciaven més i amb més freqüència que les botigues de barri.

La petita burgesia no fou una cosa espontània, ni aïllada, sinó més aviat un procés llarg i bastant elaborat que es remunta a les darreries del s. XIX. En no pocs casos ens hem topat amb una barreja de noms i comerços que llegaren els negocis d'una generació a una altra. Així, Ventura Feliu (ebenisteria) era fill de Ventura Feliu Rocafort⁹⁶³; Miquel Mateu Pla (ferros)⁹⁶⁴, pare de Miquel Mateu; IMAD (maquinària) era la marca comercial de Nicolau Primitiu. Com va confirmar Ernest Lluch, constituïen –en part– “el fil industrial”⁹⁶⁵. Consultant el *Cens de la Cambra de Comerç*, a més a més, hem pogut comprovar que predominava més el pagament fiscal individual, que les aportacions de les entitats societàries, és a dir, predominava la petita indústria, el taller o la botiga. Així mateix, cal destacar, com ens ha confirmat el professor Calatayud Giner, en aquest context del sector empresarial i comercial, on el sector estava diversificat, format per la petita empresa, amb béns en comú i d'interacció regional.

Encara que la publicitat en *El Camí* és l'àmbit que ens ocupa, no podem obviar que va haver-hi un fum de publicacions, d'orientació més o menys valencianista, que publicitaren als mateixos anunciants: *Taula de Lletres Valencianes*, *El Poble Valencià*, *Nostra Novel·la*, *Acció Valenciana*, *Cultura Valenciana*, *Avant*, *La República de les Lletres*, *L'Hora*, *El País Valencià*, *Valencia Atracción*, etc. Aquesta diversificació dels anunciants en diversos mitjans de comunicació no fa sinó confirmar el tarannà valencianista d'una bona part d'ells.

Un assumpte que no podem obviar és la capacitat de la petita burgesia per a evolucionar al compàs dels temps. Els anuncis publicitaris anaven acoblant-se a les demandes d'una societat diferent (sobretot la urbana) que canviava constantment. Per exemple, Josep Pérez Pau (farmacèutic), amb la seua publicitat “«Aferin» Pérez Pau. “Cura Tos Ferina”, no oferia res de nou ni diferent com a preparat farmacèutic, perquè hi va haver abans altres farmàcies que el dispensaren, com l'antiga “Farmàcia Morant”, al carrer Quart, 45⁹⁶⁶(1910). En el *Butlletí Unió Sanitària Valenciana* també s'ha trobat

⁹⁶³ ALONSO SENTANDREU, Jesús: *Crónica de las Escuelas de Artesanos...*, op. cit., pàg. 54.

⁹⁶⁴ CABANA, Francesc: *Els anys de l'estraperlo. Cròniques d'un possible empresari barceloní, 1939-1954*. Proa, Barcelona, 2005., pàg. 92.

⁹⁶⁵ MARTÍNEZ GALARRAGA, Julio: *La producció industrial...*, op. cit., Vicent Soler i Marco. «Pròleg», pàg. 17-21 (pàg. 19).

⁹⁶⁶ Facultat de Medicina. Biblioteca Ciències de la Salut. Hemeroteca “Pelegrí Casanova”. *Unió Sanitària Valenciana*. Butlletí Mensual. Any XIV, Suplement de 1933, exemplar 0914. Llista de

publicitat del “Laboratori farmacèutic Pons, Moreno y Cia.” Director: Bernardo Morales. Burjassot, València, Espanya”, així com de “«Jarabe Bebé» Tos ferina de los niños. Tos crónica y rebelde de los adultos. Infallible e inofensivo. Agentes exclusivos, J. Uriach y Cia. S.A. –Barcelona”⁹⁶⁷.

Una anècdota més: resulta molt significatiu allò de “les turbulències històriques”, i ho diguem a propòsit de la controvertida història dels *Banys Àrabs de l’Almirall*. Els investigadors de la Universitat Politècnica de València, Llopis i Perdigon parlen d’una possible corrupció lingüística: es passà d’*Abd-al-Malik* a *Banys de l’Almirall*. Altres estudiosos, per contra, desmenteixen l’origen àrab dels banys, ja que els daten al segle XV, en l’antic barri jueu de València amb el nom d’*An-Namelig*. L’historiador Xavier Barral, per la seua banda, afirma que els banys eren jueus, però els remunta al 1244 quan Jaume I els feu aquesta concessió⁹⁶⁸. I per si la polèmica sobre l’origen dels Banys no era suficient, tenim també el testimoni de Lluís Lamarca i la seua visió de la València huitcentista:

“Había en Valencia varios baños, en valenciano *banys*. *Bany del Studi*, nombrada así por estar inmediato á la Universidad, el cual era propio de la ciudad: según parece estaba frente al Colegio. Su primer nombre fue de *Na Palaua*.

Otro se llamó de *Çanou* y de *Suau*, del cual decía Mosén Jaime Roig.

«Sovint anaba
De nit al nou
Bany de Çanou,
O d’en Suau
(En lo Palau), etc.»

De donde puede inferirse que este baño era el mismo que ahora conocemos con el nombre del Almirante, que está junto al Palau⁹⁶⁹,”

Metges, Farmacèutics i Odontòlegs de València i la seua província. Farmacèutics col·legiats en la capital. Núm, d’ordre 75, Núm, de registre 49. Morant Giralt, D. Rafael, carrer Quart, 51. Any d’expedició del Títol de Llicenciat 1896. Data del Títol de Col·legiat 21/02 /1918, pàg. 38.

⁹⁶⁷ Facultat de Medicina. Biblioteca Ciències de la Salut. Hemeroteca “Pelegrí Casanova”. *Unió Sanitària Valenciana*. Butlletí Mensual. Any XIII, Desembre 1932, Núm. 144. Conté els Butlletins de les Entitats Sanitàries Valencianes. Col·legi Oficial de Metges. Molt Il·lustre Col·legi Oficial de Farmacèutics de la Província de València. Col·legi Oficial Odontològic Regional de València. Institut Mèdic Valencià, pàg. publicitària del *Butlletí*, pàg. 21.

⁹⁶⁸ FERNÁNDEZ, Gurmésindo e IBÁÑEZ, Enrique: *La Valencia que fue*. Drassana, València, 2018. «Judería o Call de Valencia», pàg. 61-65 (pàg. 61) | En relació amb aquest últim referent, farem servir la investigació de BARRAL I ALTET, Xavier: *Els Banys «Àrabs» de Girona*. IEC, Barcelona, 2018. Nota 624. “Jaume I va donar als jueus, el 1244, «*totum illum barrium sicut incipit de Ladarp Abingeme usque ad balneum de Nalmelig et ab isto loco usque ad portam de Exarea et ab hac porta usque ad furnum de Abinnulluz et usque al Adarp Abraham Alvalençí*»: text pertanyent al *Repartiment* de València (Pròspero de Bofarull y Mascaró, *Repartimientos de los reinos...*, p. 290); Leopoldo Torres Balbás, *Ciudades hispano-musulmanas...*, p. 209-215, particularment p. 213”, pàg. 187.

⁹⁶⁹ LAMARCA, Luis: *Valencia antigua ó sea Relación de las puertas, calles y plazas*. Imprenta de José Ferrer de Orga, València, 1848. Editorial Bonaire, València, 1974, pàg. 52.

No ens cansarem d'insistir en l'enorme valor que per nosaltres ha suposat la consulta dels arxius del *Centre d'Estudis Econòmics de València* (CEEV), una consulta capital per conèixer millor la burgesia financera valenciana i les seues possibles connexions amb una part de la petita i mitjana burgesia. Veure el material arxivat (i la paperassa adjunta: retalls, articles, editorials, fulls...) i extreure'n conclusions reveladores ha sigut una tasca engrescadora. L'accés al CEEV ens ha permès calibrar millor els personatges més destacats de l'economia valenciana, com ara el "bloc elitista burgés"⁹⁷⁰ dels Noguera, Casanova i Villalonga (una part de l'accionariat del *Banc de València*), i alhora saber més del criteri del seu secretari Perpiñà Grau, home d'una notable visió de futur. També ens sorprengué, en les actes del CEEV, comprovar la ferma oposició dels poderosos propietaris agraristes als avanços dels emergents sectors secundari i terciari, que representaven els interessos de la moderna burgesia urbana⁹⁷¹.

El treball de consulta en hemeroteques també ens va portar a l'*Arxiu de la Unió Gremial de València*. Gràcies a les indagacions del professor Luis Lluch Garin, hem sigut coneixedors de la gran aportació d'alguns prohoms del primer terç del segle en la puixança econòmica de la ciutat: Josep Aupí Ballester, fundador de la *Unió Gremial de València* (1913) i Josep Grollo Chiarri, qui gestà la creació de la *Fira Mostrari* (1917). Per l'esmentat Arxiu, hem sabut de la filiació a la *Unió Gremial* d'anunciants com Pichó, Bargues, Tamarit, Ferran Cortés, Vilarrasa, etc. Un altre exemple: Miquel Botella, tot i els seus orígens alcoians (s. XIX), fou un petit empresari molt vinculat als afers de València, foren aquests institucionals (*Escola d'Artesans* i *Ateneu Mercantil*), o purament econòmics, en ser un dels artífexs de la *Fira Mostrari* (1917), ocupant el càrrec de Comptador⁹⁷².

Un altre exemple de vinculació publicitària en *El Camí* fou el de la *Companyia Siderúrgica del Mediterrani* (creada en 1917). Aquesta empresa estava vinculada als cosins germans Ramón de la Sota i Eduardo Aznar, empresaris bascos fundadors de la *Companyia Minera de Serra Menera* (1900) i del *Ferrocarril Ojos Negros-Sagunt*

⁹⁷⁰ ZOZAYA, María: «6 Casinos *Alter Ego*. Hacia una definición del Casino Balneario y estival, espacio de sociabilidad informal de la élite europea (1850-1930)», pàg. 153-176 | en GUEREÑA, Jean-Louis (ed.): *Cultura, ocio, identidades. Espacios y formas de la sociabilidad en la España de los siglos XIX y XX*. Biblioteca Nueva, Madrid, 2018, pàg. 155

⁹⁷¹ GIRONA, Albert, en «La clase dominante valenciana: Fisonomía, fracciones, evolución», pàg. 175-184. *Estudios sobre la Segunda República...*, op. cit., pàg. 175 i 176.

⁹⁷² LLUCH GARIN, Luis: *La primera Feria Muestrario de España "Hace, ahora, 65 años..."* València, 1982, pàg. 102.

(1907). De la Sota pertanyia a una nissaga basca fundadora del *Partit Nacionalista Basc* (PNV-PNB)⁹⁷³:

“Los sabinianos apartats van reconstruir al setembre (1922) el PNB, formalment Biscaia i Guipúscoa, encara que efectivament només comptessin amb força en la primera. Entre els seus líders figuraven els de la Joventut Basca (...) i el més jove dels Sota, Manu de la Sota y Aburto”⁹⁷⁴.

L'innegable nacionalisme de Ramón de la Sota justifica, en bona mida, la publicitat dels Alts Forns de Sagunt en el periòdic valencianista. Aquesta simpatia pel valencianisme⁹⁷⁵ també la compartia el representant comercial de la “*Companyia d'Alts Forns de Morvedre*” Diodor Alcaraz Mantecón, qui formava part de la Junta de Govern del *Col·legi d'Agents Comercials de València*⁹⁷⁶ i, un poc després, de la Junta de la *Fira Mostrari*.

Acabarem aquest últim apartat del capítol parlant d'un aspecte poc tractat: els “entramats”. Veurem un exemple: Lucio Gallego ens apareix en un taller de ferreteria al carrer del Peix, en la zona portuària del Grau de València. Aquesta zona era un lloc en expansió arran de la reconstrucció del port i el *boom* de les exportacions des de principis de segle. En les instal·lacions del ports emmagatzemava vins i l'alcohol, per la qual cosa la indústria dels tonells i pipes⁹⁷⁷, ensems la construcció i reparació de calderes i alambins, fou molt rendible. Doncs bé, aquesta circumstància sembla ser la raó per la que el ferrater Lucio Gallego estigués en un principi ubicat al Grau. Quan el mercat manufacturer del port als anys trenta començava a esgotar-se, el visionari Gallego es traslladà al carrer Fèlix Pizcueta, a l'Eixample (zona d'expansió urbana), zona aquesta de València on residien part de les famílies productores i exportadores de la taronja (Coll, Lis, Huguet, Mayques...).

Hem construït les nostres conclusions sobre la base del rigor i el contrast. La informació, quant més extensa i contrastada, resulta més fiable. Per a conèixer els

⁹⁷³HEBENSTREIT, Maria: *La oposició...*, op. cit. pàg. 57. Però Ramón de la Sota y Llanos, no fou un acèrrim separatista i inclús, és pot dir, que fou un nacionalista transigent”, pàg. 149-151, «7. Prensa nacionalista vasca», pàg. 148-151 en SEOANE, María Cruz i SÁIZ, María Dolores: *Historia del periodismo en España 3. El siglo XX: 1898-1936*. Alianza, Madrid, 1996.

⁹⁷⁴ELORZA, Antonio: «El nacionalismo vasco: De los Fueros a la Dictadura», pàg. 83-101, pàg. 100, en *Historia 16*. Extra V-Abril 1978. «Autonomía: Un siglo de lucha». Información y Publicaciones, Madrid, 1978.

⁹⁷⁵SANTACREU SOLER, J. M.: *L'economia valenciana...*, op. cit. «II. Característiques i problemes de l'economia valenciana de preguerra», pàg. 29-50, pàg. 42; «Evolució de les principals branques industrials entre 1936 i 1939», pàg. 83-130, especialment pàg. 129-130, corroborant aquest exponent de la producció siderúrgica de pre guerra a Sagunt, en GIRONA RUBIO, Manuel: *Minería y siderurgia...*, op. cit., «XI El fin de un sueño», pàg. 377-400, especialment pàg. 382.-386.

⁹⁷⁶Historia del Colegio Oficial de Agentes Comerciales..., op. cit., pàg. 54 i pàg. 81.

⁹⁷⁷MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 150.

anunciants dels setmanari, hem de conèixer primer les persones: qui són, d'on venen, a què es dediquen, on treballen, on viuen, què pensen... A banda de l'escorcoll bibliogràfic i del treball de camp, ens ha estat valuosíssima la consulta als *Arxius oficials*: l'*Arxiu Històric de la Universitat de València* (AHUV), l'*Arxiu Històric de la Cambra de Comerç de València* (AHCCV), l'*Arxiu Històric Municipal* de la Ciutat (AHMV), l'*Arxiu Històric de la Diputació de València*, l'*Arxiu de la Unió Gremial de València*, l'*Arxiu del Centre d'Estudis Econòmics Valencians* (CEEV), l'*Arxiu de Sant Miquel dels Reis*, l'*Arxiu del Registre Mercantil de València*.

Tampoc voldríem desmerèixer la recaptació de nombroses dades a partir tant de les *Guies turístiques i mercantils* de València, de destacats autors i autoras (Arazo, Arias, Fernández, Galiana, Ibáñez, Riera, Sena i Solaz), com també dels *Directoris municipals* (Ondara, Dénia, Ontinyent, Almussafes, Alzira, Bellreguard, Canet lo Roig, Alcalà de Xivert, Castelló de la Plana, Saragossa, València) i, fins i tot, de certes entitats i persones de Santa Coloma de Gramenet, Terrassa, Barcelona i Alacant.

En fi, tot un treball que hem volgut sustentar-lo des del rigor, la precisió, l'estadística, el contrast de les fonts, el coneixement de primera mà i, per què no dir-ho, des de la empatia cap a unes persones, els anunciants, que contribuïren substancialment a mantenir viva la flama del valencianisme amb les seues aportacions econòmiques i el seu combregar d'idees.

CAPÍTOL III

LA CULTURA LITERÀRIA I PERIODÍSTICA VALENCIANISTA 1900-1939.

1. PRECEDENTS (1790-1900)

En la nostra opinió, caldrà posicionar-se dins d'uns paràmetres sustentables per a no caure en una disbaixa per poder dur endavant un treball que no sembla dispers ni espars. La tasca de contextualització per a establir l'estat de la qüestió resulta bastant àrdua per extensa⁹⁷⁸. Nogensmenys, hem estat intentant sintetitzar la nostra proposta al màxim.

A ningú se li escapa que la memòria del passat i la pedagogia social són factors *sine qua non* de la identitat cultural i política del País Valencià, que caldrà posar en valor. Així, doncs, és imprescindible recordar quins van fer l'esforç d'esmerçar per a aconseguir l'autoestima d'éssers valencians en el període previ a l'esclat de la Segona República (1931-1939) i, per descomptat, no volem defugir d'aquesta escomesa.

En aquesta part del treball s'ha seguit els plantejaments histogràfics del segle XIX dels professors Manuel Sanchis Guarner, Ricard Blasco, Josep Iborra i Josep Daniel Climent. Ens n'hem assortit abundantment, perquè seran les pedres angulars d'aquesta exposició; com també ens han donat suport els investigadors i professors següents: Manuel Aznar Soler, Alfons Cucó, Josep Andrés Pérez, Assumpció Bernal, Adolf Piquer Vidal, Gabriel Garcia Frasset, Enric Ferrer, Vicent Simbor, Ramir Reig, Joan Rafael Ramos Alfajarin, A. Laguna, F. Andreu Martínez Gallego, Rafael Roca,

⁹⁷⁸SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. Universitat de València, Facultat de Filologia. Departament de Lingüística Valenciana, València, 1978 | MARTÍ MESTRE, Joaquim: *Les ordinacions de la costa marítima del Regne de València (1673)*. Institut de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991 | IBORRA, Josep: *La trinxera literària (1974-1990)* Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995 | GARCIA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat a la comarca de la Safor (1833-1936)*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 2000 | FERRER, Enric: *Literatura i societat. País Valencià, segle XX*. Eliseu Climent, editor, València, 1981 | CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*. Consell Valencià de Cultura, València, 2003 | AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià 1927/1939*. IAM València 1985 | SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)*. Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1988 | COLÓN DOMÉNECH, Germà i FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República de les Lletres. Les Lletres de la República*. UJI, Castelló de la Plana, 2008 | FERRANDO, Antoni i CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarner. Context, paraula, record*, PUV, AVL, València, 2007 | MARTINES, Josep: *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Alacant / Barcelona, 2000 «Pròleg de Jordi Colomina i Castanyer», pàg. 11-13 .

Alfons Vila Moreno, Mavi Dolç i Gastaldo, J. Ribes Ros, A. López, Vicenç Rosselló, Joaquim Martí Mestre, Ferran Fabregat, Santi Cortés i Santi Vallés, entre altres més

Dins del nostre escrutini periodístic ens ha sigut necessari recórrer a la consulta del professor Ricard Blasco,⁹⁷⁹ per aprofundir en la via periodística des dels inicis fins al primer terç del segle XX. Açò ens ha permès engalzar el Setmanari valencianista *El Camí* dins de la construcció del periodisme dels anys vint i trenta.

Així és, cercant els inicis del periodisme en els albors de la premsa escrita, hem acudit als treballs d'investigació en aquesta matèria del professor Ricard Blasco. Les seues nombroses publicacions ens han estat de gran ajuda per conèixer l'existència de la premsa valenciana des que a finals del segle XVIII aparegués *Diario de Valencia*.

Aquest periòdic, en efecte, veu la llum en l'any 1790, no sense abans haver superat certs formalismes⁹⁸⁰ i privilegis de l'Antic Regim⁹⁸¹. Cal dir que a València hi havia un cert cúmul d'il·lustrats propicis per a impulsar un mitjà d'informació puntual, sobretot pels esdeveniments i les transaccions comercials. Els impulsors del *Diario de Valencia*, com ens il·lustra el professor Blasco, ens són coneguts: el francès Joseph de La Croix, baró de la Bruère, i el valencià Pasqual Marín. Sabem que tots dos van anar a Madrid el febrer de 1790 a gestionar el privilegi exclusiu per a la publicació del periòdic.⁹⁸² Poc menys de dos anys després de l'informe de Jovellanos (1788), juliol de 1790, eixia el primer número del *Diario de Valencia*⁹⁸³.

Partim de la premissa que els diaris són peces clau per a l'estudi de la història: narren els esdeveniments, opinen sobre ells, prenen el polze a les sensacions, fan propostes i reflexions. Com deia Ricard Blasco, són una font important per a l'anàlisi de la història que requereix una crítica específica.⁹⁸⁴

⁹⁷⁹ BLASCO LAGUNA, Ricard: *La premsa del País Valencià 1790-1983*. Vol. I. (I.A.M.) Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 1983.

⁹⁸⁰ BLASCO LAGUNA, Ricard: «Ombres per aclarir en els orígens de la premsa valenciana», pàg. 9-18, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (editors): *Dos-cents anys de premsa...*, op. cit., pàg. 11.

⁹⁸¹ BLASCO LAGUNA, Ricard: «Ombres per aclarir en els orígens de la premsa valenciana», pàg. 9-18, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. Editors: *Dos-cents de premsa...*, op. cit., pàg. 9.

⁹⁸² BLASCO I LAGUNA, Ricard: «Treballs d'Història de la Premsa: premsa valenciana. Claroscurs en els inicis de la premsa valenciana», pàg. 127-168, en *Treballs de Comunicació* 5. Octubre 1994. Girona. Societat Catalana de Comunicació. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1994, pàg. 131.

⁹⁸³ BLASCO LAGUNA, Ricard: «Ombres per aclarir en els orígens de la premsa valenciana», pàg. 9-18, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. Editors: *Dos-cents...*, op. cit., «Una Reial Cèdula, expedida a Aranjuez el 20 de maig, concedí a Marín i de La Croix un privilegi per la durada de vint anys per a publicar el *Diario de Valencia*.», pàg. 13.

⁹⁸⁴ BLASCO I LAGUNA, Ricard: *La premsa del País Valencià...*, op. cit., «Justificació», pàg. 9-15 (pàg. 9).

Determinats fets històrics, com l'impacte de la Revolució Francesa i la gradual substitució de l'*Ancien Régimen*, per governs constitucionals, esdevingueren un clar presagi del període romàntic a tota Europa⁹⁸⁵. El professor Gulsoy va estudiar amb bona mesura d'aquest procés, que es materialitzà en la Renaixença catalana. El dinàmic escriptor suecà Joan Fuster i Ortells també aporta part de les inquietuds literàries del moment, recuperant unes cites periodístiques envers els valencians.⁹⁸⁶

Després d'aquests inicis al voltant de la recuperació de la llengua vernacle al darrer de l'arrambador del Romanticisme i segons digué Guillem Diaz Plaja, "la Renaixença, és la forma que el Romanticisme adopta als països de llengua catalana". Ni el Romanticisme ni la Renaixença són conceptes monolítics. La Renaixença literària vuitcentista al País Valencià és una part de la Renaixença catalana, un fenomen mimètic derivat alhora del Romanticisme europeu⁹⁸⁷. A València un grup d'intel·lectuals liberals vinculats a les Escoles Pies⁹⁸⁸ i Vicent Boix i altres hi van exercir com professors (...) Altres, com Lamarca⁹⁸⁹ i Bonilla, són funcionaris, o llibreters importants, com Cabrerizo i Josep d'Orga. Els nostres intel·lectuals es desgastaren d'entre polèmiques literàries i lluites polítiques de poca prevalença. La major part del que van escriure fou en castellà, clar (...) En català només redactaren textos *satírics* i versos⁹⁹⁰.

Al capdavant, la Renaixença va ser una manifestació de l'esperit romàntic i historicista de gran part del segle XIX⁹⁹¹. Aquest segle ens deixa l'embrió d'una cultura escrita en Diccionaris, periòdics o, en multituds de pamflets i pasquins⁹⁹², obres de teatre, cançons i balls populars, sainets, rondalles i tot un cúmul d'identificació pròpia, fos comarcal o nacional, en llengua vernacle per recopilar, comunicar i connectar directament amb el poble senzill que encara sostenia com a llengua nadiua el català dialectal. Dins d'aquesta proposta, segons Alfons Cucó, "la Renaixença solament

⁹⁸⁵ FERRANDO, Antoni i CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarner. Context, paraula, record*. PUV, AVL, València, 2007, pàg. 157-159.

⁹⁸⁶ FERRANDO, Antoni i CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarner..., op. cit. "Levante, Valencia. Suplemento dedicado a sus Hombres, a su historia y a sus tierras, 352 (15-VI-1963), ps. 1-2"*, pàg. 158-159.

⁹⁸⁷ SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista..., op. cit.*, «L'arribada del Romanticisme a València», pàg. 7-14 (pàg. 7-8).

⁹⁸⁸ SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista..., op. cit.*, pàg. 21-23.

⁹⁸⁹ SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista..., op. cit.*, pàg. 27 | CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*. Sèrie Minor, Consell Valencià de Cultura, València, 2003, «3. L'interés per la llengua al segle XIX», pàg. 229-296, especialment, pàg. 248.

⁹⁹⁰ IBORRA, Josep: *La trinxera literària (1974-1990)*. Institut de Filologia Valenciana, València / Barcelona, 1995, pàg. 32-33 | BLASCO, Ricard: *La premsa del País Valencià..., op. cit.*, pàg. 43

⁹⁹¹ IBORRA, Josep: *La trinxera literària..., op. cit.* «Història literària i consciència nacional», pàg. 15-26 (pàg. 15-16).

⁹⁹² BLASCO, Ricard: *La premsa del País Valencià..., op. cit.* «Societat i comunicació al País Valencià (segles XIII al XVIII)», pàg. 17-170 (pàg. 42).

produí una escassa i poc apassionant literatura que, per ella mateixa, poques possibilitats d'incitació intel·lectual implicava⁹⁹³.

Encara avui aquests testimonis escrits són un referent d'una gran vàlua, tant per la seua ortografia qüestionable, però no desdenyable, com per la seua formació i divulgació, la crítica periodística i satírica. Els "Diccionaris" foren de temàtica diversa, però constituïrien el basament en part d'una coneixença idiomàtica que encara feia prevaldre la transmissió oral. Per tant, les traduccions, tant al castellà com al valencià, eren sinònim de divulgació cultural i literària, però sobretot un instrument per al desenvolupament comercial i educatiu, en les dues direccions.⁹⁹⁴ Malgrat açò, serà el període de la Renaixença el fil conductor, com ens afirma el professor Iborra, *per l'exploració històrica d'una literatura mig submergida i oblidada, interceptada per l'espessa barrera de la decadència*⁹⁹⁵.

També hi havia, naturalment, el refús a restaurar, encara que només fos això, la llengua i la literatura pròpies, sens dubte per raons polítiques, fins i tot els homes de la *Renaixença*, si exceptuem a Constantí Llobart, el més decidit de tots a posar-la efectivament en marxa.⁹⁹⁶

Gairebé en el mateix context periodístic es trobava en part l'evolució de premsa valenciana vuitcentista, com ens diu Mavi Dolç: *Al segle XIX, no es pot dir que hi hagués premsa política valenciana. Normalment, la divulgació política s'empara en el gènere satíric. Hi ha, però, alguna excepció.*⁹⁹⁷

A la vista de tot açò, el grup dominant de la *Renaixença* bloquejà l'impuls que Llobart⁹⁹⁸, principalment, pretengué animar, practicant un simulacre de «valenciania», un *joc* que no era innocent. En el pla cultural, el polifacètic Llobart

⁹⁹³ CUCÓ, Alfons: *País i estat: La qüestió valenciana*. Eliseu Climent, Editor, València, 1989., pàg. 14

⁹⁹⁴ CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua...*, *op. cit.*, «3. L'interés per la llengua al segle XIX», pàg. 229-296, amb autors importants com Josep Escrig i Martínez, pàg. 256. Un altre exemple, Tomàs Font i Piris va nàixer a Cullera el 1772 i és autor d'un "Diccionario valenciano-castellano" que va restar inèdit. La data de confecció definitiva del diccionari va ser el 1852, tal com ens diu la reproducció de la portada feta per Constantí Llobart a la revista *El Archivo*", pàg. 266. A més "Miquel Rosanes, va nàixer a Vic (1819), va ser director de l'Escola Pública Superior de Sueca. Fou l'autor de *Miscelánea que comprende 1ª Un vocabulario valenciano-castellano. 2ª Apuntes para facilitar la enseñanza de la gramática en las escuelas de las poblaciones de esta provincia en que no se habla la lengua castellana*", pàg. 271.

⁹⁹⁵ IBORRA, Josep: *La trinxera...*, *op. cit.*, pàg. 16.

⁹⁹⁶ CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua...*, *op. cit.*, «3. L'interés per la llengua al segle XIX», pàg. 229-296, especialment pàg. 237.

⁹⁹⁷ DOLÇ I GASTALDO, Mavi: «La premsa política i independent valencianista », pàg. 659-674, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (editors): *Dos-cents anys...*, *op. cit.*, pàg. 660.

⁹⁹⁸ ROCA, Rafael (Introducció i edició a cura): *Poesies valencianes. Constantí Llobart*. AVL, València, 2006, pàg. 9-11.

conreà la poesia de «jocs florals», aplaudí en el teatre el «joguèt» -«per riure»- o es dedicà en castellà al *hobby* de la història.

El «joguèt còmic» va practicar una estratègia equivalent. Escalante –l'autor més important- procedia del poble i era un liberal⁹⁹⁹. Però el trobem adscrit a la tertúlia de Llorente, i servint –com ho ha apuntat Lluís Aracil¹⁰⁰⁰- a la seua classe, la dominant. Almenys el sainet, per les seues pròpies exigències, hauria pogut proporcionar una finestra oberta –encara que limitada- a la societat valenciana i suplir així d'alguna manera la manca de novel·les¹⁰⁰¹. Per al sainetista això era més viable que per a l'hipotètic novel·lista. Si els poetes «felibres» s'havien forjat una llengua de catacumba, els autors d'aquest teatre popular n'inventaren una d'altra per a provocar el «riure». Només Llobart, tan indulgent en els seus judicis crítics, va dir dels autors d'aquells jocs –amb l'excepció d'Escalante- que no feien altra cosa que portar a les taules «mamarratxos» (...) Els mateixos autors no deixaven de marcar la distància entre llengua de cultura –normal- i llengua de «joc». Això explica que les acotacions i altres parts accessòries del sainet¹⁰⁰² les escrivien generalment en castellà.

Per tots els costats que mirem la nostra *Renaixença* (...), se'ns apareix limitada i taponada per refusos i inhibicions d'un abast evidentment classista. El fil ideològic passà sense dificultat per l'ull de l'agulla: els seus interessos de classe¹⁰⁰³. La defensa de la «personalitat valenciana» la van fer els seus prohoms amb un doble objectiu: per una banda, de cara al poder central que ells representaven en la «província» per a esgrimir una «diferència per tal d'aconseguir el que es calia –sense alçar la veu, naturalment- i, per l'altra, de cara al poble, per a dissimular la barrera de classe que els hi separava, marcada a més pel castellà que usaven fora de les seues relacions amb ell. En conseqüència tot això s'havia de traduir també enfront de Catalunya: els «sèniors» valencians oposaren, en bloc, la seua particular *Renaixença* i les seues «taronges», als «draps de Sabadell» i al renaixement polític i cultural català... Amb aquestes coordenades la frustració col·lectiva, en tots els ordres, era inevitable¹⁰⁰⁴.

⁹⁹⁹SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista...*, op. cit., pàg. 42.

¹⁰⁰⁰ *Ibidem*, pàg. 42-44.

¹⁰⁰¹ IBORRA, Josep: *La trinxera...*, op. cit. pàg. 43-45.

¹⁰⁰²GARCIA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat a la comarca de la Safor (1833-1936)*, Biblioteca Sanchis Guarnier, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València / Barcelona, 2000 «VIII. 1. 1. Característiques bàsiques», pàg. 137-145. pàg. 137-138. «VIII. 6. 2.1. Introducció», pàg. 183-185 | SIMBOR, Vicent: «La normalització de la narrativa valenciana», pàg. 127-158. Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1985, pàg. 128.

¹⁰⁰³ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista (1868-1939). Antologia*. La Magrana, Barcelona, 1992, pàg. VII-VIII.

¹⁰⁰⁴SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista...*, op. cit., pàg. 72-73.

La classe conservadora, tancada en la seua closca rural, ni tan sols tenia l'oportunitat d'oposar-se, per exemple, a les innovacions i conseqüències d'un industrialisme que no es va produir¹⁰⁰⁵. Quant al cèlebre Vicent Blasco Ibáñez, qui tal vegada hi hagués pogut ser “el Frederic Mistral valencià” (no debades coincidiren en certs episodis), es decantà per uns altres camins: Blasco Ibáñez emigrà i, després de passar per les seues novel·les espanyoles properes al Naturalisme literari, es convertí en un escriptor «cosmopolita», sofisticat i polifacètic. Com ens ho recorda el professor Ramir Reig, Blasco Ibáñez arribà a ser un gran guionista de pel·lícules de cinema al primer terç de segle, destacant tant o més que com a novel·lista, en ser l'autor amb més obres adaptades al cinema¹⁰⁰⁶.

Sense tradició cultural, els nouvinguts no podien aportar res que pogués compensar el buit que havien deixat les «elits» trasplantades al domini castellanitzant. Per acabar-ho d'espantillar, el corrent emigratori castellanoparlant col·laborava no solament amb la seua indigència cultural del valencianisme, sinó amb l'emprenyament “pertorbador” de la llengua pròpia: s'accentuava així el ja secular procés de castellanització del País¹⁰⁰⁷. La llengua autòctona perdia defenses quan el que calia era guanyar posicions.

Comptat i debatut, arribem a una Renaixença amb notables seqüeles que, segons el professor Vicent Simbor, travessa per tres fases:

Són tres etapes, ben clares: una etapa de preparació, de basament de la Renaixença (1830-1859), originada sobretot per l'esforç del nucli romàntic liberal de les Escoles Pies (...); una etapa de maduresa de la Renaixença (1859-1874), dominada exclusivament per Teodor Llorente i el seu grup cultista-conservador; i una etapa de plenitud (1874-1900)¹⁰⁰⁸ marcada per la

¹⁰⁰⁵ RAMOS ALFAJARÍN, Joan Rafael: «Una mostra de la llengua a la premsa satírica del segle XIX», pàg. 941-956, en LAGUNA, A i LÓPEZ, A.: *Dos-cents...*, op. cit., Deixant a banda la producció novel·lística, no és menys significatiu la importància que adquireix en el context de l'època la prosa, però en altre format: “La impotència que s'ha donat aquest sector conservador (llorentinistes) dins de l'estudi de la Renaixença valenciana és la causa, d'altra banda, del menyspreu en què sovint, val a dir que caldria, abans d'emetre un judici totalment desfavorable a aquest tipus d'escriptura en català, situar aquesta mena de publicacions dins del context de l'època”, pàg. 943-944.

¹⁰⁰⁶ REIG, Ramir: *Vicente Blasco Ibáñez. Vidas de escritores*, Madrid, Espasa Calpe, 2002, pàg. 197.

¹⁰⁰⁷ CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua...*, op. cit., «3. L'interés per la llengua al segle XIX», pàg. 229-296. En el segle XIX, la nova classe dominant, la burgesia agrícola de les ciutats i els pobles més importants, iniciarà una nova etapa caracteritzada per la mobilitat social i el canvi lingüístic.(...) Així mateix, l'adopció del castellà per un estrat determinat de la societat posarà en funcionament el mecanisme d'emulació social, on les imitacions es produiran en cadena en els nivells inferiors (...) D'altra banda, l'adopció del castellà aportarà a l'individu el prestigi que li cal per a refermar la seua nova posició: no n'hi ha prou de posseir el poder econòmic, s'ha d'aparentar. Aquest fenomen, descrit per Ninyoles i Aracil, també serà assenyalat per un gran observador de la realitat valenciana del moment, Eduard Escalante, que en els seus sainets ens mostrarà aquests canvis sobtats de llengua per part de determinats individus”, pàg. 229-230.

¹⁰⁰⁸ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit. Nota 1, pàg. 10.

fundació, gràcies sobretot al treball del grup llombardià, de la infraestructura bàsica renaixentista, després de l'atonía del període anterior, comandat per Llorente (revistes, societat Lo Rat-Penat, Jocs Florals, etc.) i per l'oposició de Constantí i el seu grup al domini absolut de Llorente i les seues concepcions enyoradisses i castradores del moviment renaixentista¹⁰⁰⁹.

Pel que respecta a la narrativa en català, cal dir que és en aquest període comença a ser assajada per uns i altres, i amb més o menys fortuna. Limitada fins aleshores a la premsa satírica¹⁰¹⁰ i malgrat el pes que aquesta continuava tenint encara, hi hagué intents per escapar-hi. La direcció més generalment seguida fou la «costumista». La necessitat de deslligar aquesta associació fatal només podia ser assumida per persones amb un criteri exigent de la cultura. Ara bé, sense una llengua normal difícilment es podia elaborar una narrativa realista. I és que el prejudici del «dialecte» en determinava per ell mateix una visió dialectal, fins i tot en aquells autors que es proposaven ser «realistes». I si deliberadament s'ocupaven de temes «populars», no veien la manera d'evitar el llenguatge bastard d'aquest gènere¹⁰¹¹.

Aquest ha estat, en fi, el procés evolutiu tan divers de la premsa i la literatura valencianes des de finals del segle XVIII i al llarg de tot el segle XIX. Pensem que s'ha transmet fins ací un conjunt bastant fidedigne dels esdeveniments més ressenyables del procés valencià del vuit-cents, tant procliu al sarcasme i la sàtira.

2. CAP A LA NORMALITZACIÓ DE LA LITERATURA I EL PERIODISME VALENCIANS (1900-1923)

Valga una fita per a la nostra història. Certament, el primer periòdic valencianista fou *La Veu de la Regió*, aparegut a Castelló de la Plana el 1902 i del qual es publicà un número¹⁰¹².

Prendrem com a guia els treballs d'investigació del professor Simbor. Amb el canvi de segle, s'encetà una nova tendència en la literatura i el *pensament* valencians¹⁰¹³. Aquest camí s'inicià després del discurs del 1902 de Faustí Barberà¹⁰¹⁴, aleshores vice-president de *Lo Rat-Penat*, amb la primera defensa contundent d'un valencianisme polític, juntament amb Josep M. Puig Torralba, Ramon Andrés

¹⁰⁰⁹ *Ibidem* pàg. 10.

¹⁰¹⁰ SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista...*, *op. cit.*, pàg. 38.

¹⁰¹¹ IBORRA, Josep: *La trinxera...*, *op. cit.*, pàg. 54-58.

¹⁰¹² PÉREZ I MORAGÓN, Francesc (direcció i documentació): *Exposició Premsa valenciana del segle XX*. Acció Cultural del País Valencià, València, 1982, pàg. 7-8.

¹⁰¹³ FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada Ideologies lingüístiques en la premsa valenciana (1902-1923)*, Denes, Paiporta, 2004. «4. La cultura i els moviments literaris en català», pàg. 45-48 (pàg. 45).

¹⁰¹⁴ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista...*, *op. cit.*, pàg. XXV i XXVI.

Cabrelles, Lluís Cebrian Mezquita... (1904) membres del grup progressista llombardià. Era per fi el divorci llargament anunciat entre totes dues concepcions i l'inici del camí en solitari dels fundadors de *Valencia Nova*, gràcies a la qual es pogué celebrar l'any 1907 l'*Assemblea Regionalista Valenciana*. La intenció dels organitzadors de l'*Assemblea* era la de posar les bases inicials per a formar una *Solidaritat Valenciana*¹⁰¹⁵, a imatge de la catalana. Tanmateix, l'adhesió en principi de carlistes i sorianistes no pogué vèncer l'oposició del partit blasquista i de la pseudo-burguesia agrària, un dels màxims representants de la qual, el mateix Teodor Llorente (símbol de la Renaixença), refusà acceptar la presidència honorària que li havien ofert els organitzadors i, com ha advertit Cucó, reblava la separació entre els defensors del valencianisme polític i els «apolítics» ratpenatistes. (...) L'*Assemblea Regionalista Valenciana* fou una valuosa caixa de ressonància de les activitats del valencianisme polític, gràcies a la qual molts joves inquiets descobriren una bona causa aquí per apuntar-s'hi. Resultà determinant en gran mesura la nombrosa ambaixada catalana, que portà dos opuscles editats per a l'acte: *Al poble de València / Al Pueblo de Valencia* i *Catalunya a València* (...) El passat del poble valencià, la història i la llengua compartides, van ser adequadament tractats i posats a l'abast dels lectors interessats. Àdhuc sembla que el ressò arribà fins a Castelló de la Plana, on naixia dos anys més tard la *Joventut Regionalista*¹⁰¹⁶. Durant el primer terç del segle XX assolí progressivament una normalització i actualització que coincidí amb els poetes de l'anomenada «Generació de 1930» durant el període del final de la Dictadura i els anys de la República¹⁰¹⁷.

Com apunta el professor Ferran Archilés, «cal recordar de nou que el valencianisme polític va créixer paral·lelament a un valencianisme de caire cultural que va arribar als anys trenta a una doble eclosió»¹⁰¹⁸. Cal també recordar, en rellegir *El Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània*, les circumstàncies que

¹⁰¹⁵ CUCÓ, Alfons: «Blasco Ibáñez i Llorente davant la visita a València, el 1899, Pardo Bazán: la solidaritat patriòtica de tres lletraferits perifèrics i dispersos», pàg. 212-267, en. OLEZA, Joan i LLUCH, Javier (eds.): *Vicent Blasco Ibáñez 1898-1998. La vuelta al siglo de un novelista*. Actas del Congreso Internacional celebrado en València del 23 al 27 de novembre de 1998. Volum I. Biblioteca Valenciana, Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura i Educació. Direcció General del Llibre i Coordinació Bibliotecària, València, 2000, pàg. 196-197.

¹⁰¹⁶ SIMBOR, Vicent: *Els fonaments...op. cit.*, pàg. 14-15.

¹⁰¹⁷ SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX»..., *op. cit.*, pàg.127-158. Actes del Setè Col·loqui Internacional de la Llengua i Literatura Catalanes. Tarragona – Salou, 1-5 octubre 1985. Publicades a cura de VENY, Joan i PUJALS, Joan M. Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1986, pàg. 127.

¹⁰¹⁸ ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània», pàg. 481-510. *El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó*. Afers 55-Vol. XXI- Catarroja, 2006. Nota 33, pàg. 496.

serviren de pont entre les acaballes del segle XIX i els inicis del XX¹⁰¹⁹, i no són altres que l'arribada d'un altre discurs diferenciat del regionalisme, que en el cas valencià, encapçala la figura de Faustí Barberà i Martí¹⁰²⁰, arran del discurs *De regionalisme i valentinicultura*¹⁰²¹. Escrit el 1902, però publicat el 1910, aquest escrit fixa les bases del valencianisme contemporani i reclama, per primer cop, des del decret de Nova Planta, el dret a governar-se per part de l'antic Regne de València, s'oposa a l'absorció i assimilació castellana, defineix Espanya com un Estat plurinacional... Va nàixer, com ell va anomenar-lo, "valencianisme polític". Tinguem present, també, que els anys que van de 1902 a la Guerra Civil són uns anys decisius, en què està redefinint-se l'herència, la identitat valenciana i les seues interpretacions¹⁰²².

La narrativa fou gairebé inexistent a la Renaixença i esdevingué l'autèntica pedra de toc del ressorgiment valencià durant el primer terç del segle XX. (...) Acudim de nou al professor Climent per aquest relat concís: "(...) s'ha de destacar la importància que la premsa tenia per als sectors valencianistes i els esforços esmerçats des de principis del segle XX per mantenir una constant presència pública, la qual cosa s'aconseguí a través de publicacions com *València Nova* (1906-1907), *Pàtria Nova* (1915; 1923), *El Crit de la Muntanya* (1922-1923)"¹⁰²³. Com manifesta el professor Rafael Narbona «la conseqüència última de la Renaixença va ser el naixement dels primers grups d'un valencianisme polititzat»¹⁰²⁴.

Aquesta primera etapa (1900-1922), la inicia (segons el professor Simbor) l'any 1900, en què apareix el primer recull de narracions titulat *Capolls mustigats*, de Salvador Guinot, i el dóna per finit el 1921, any de la desaparició de la segona etapa de *El Cuento del Dumenche*, tot i que també podríem considerar com a fita el 1923, quan la implantació del règim dictatorial frenà el creixent moviment valencianista i dificultà el desenvolupament literari. Aquesta etapa és marcada per la coexistència, si no confrontació, de dos grups a València ciutat. Tenen especial significació les propostes modernitzadores d'un reduït nucli d'escriptors de sòlida formació cultural i clares idees

¹⁰¹⁹SOLVES, Josep: *El pensament nacionalista valencià*. Denes, Paiporta, 2013. «Il Els primers valencianistes», pàg. 43-66 (pàg. 51).

¹⁰²⁰CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista...*, op. cit., pàg. XXV i XXVI.

¹⁰²¹LAGUNA, Antonio: *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*. Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1990, pàg. 231 | FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada...*, op. cit., pàg. 19.

¹⁰²²ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània», pàg. 481-510,...op. cit., pàg. 498.

¹⁰²³CLIMENT, Josep Daniel: *L'obra periodística d'Enric Valor (1933-2000)*. AVL, València, 2015. «Temàtica de les col·laboracions periodístiques», pàg. 20-60 (pàg. 20).

¹⁰²⁴NARBONA VIZCAÍNO, Rafael: *El Nou d'Octubre. Ressenya històrica d'una festa valenciana (segles XIV-XX)*. Generalitat Valenciana, València, 1997. «L'Ambigu Segle XX», pàg. 83-93. "La conseqüència de la Renaixença va ser el naixement dels primers grups d'un valencianisme polititzat.", pàg. 85.

lingüístiques: Eduard López-Chavarri, Jacint M. Mustieles, Daniel Martínez Ferrando, el jove Carles Salvador..., que intentaren d'introduir en alguna obra seua un difuminat i llunyà Modernisme, alhora que sempre lluitaren per actualitzar i dignificar la narrativa valenciana.

El 7 de maig de 1906 va aparèixer el butlletí *Valencia Nova*, sota la direcció d'Eduard Boix, advocant per uns plantejaments clarament compromesos amb la defensa, no solament de la cultura i llengua valenciana, sinó també d'una autonomia política per a la regió. Un any després, coincidint amb l'agudització de la crisi econòmica que afectava a tota Europa i especialment al comerç valencià, la *Joventut Regionalista Valenciana* publicava *Lo Crit de la Pàtria*¹⁰²⁵, com a mitjà de propagar els acords als quals va arribar la *Primera Assemblea Regionalista Valenciana*. Coincidint amb aquest període de crisi econòmica que prompte es convertirà en política –Setmana Tràgica– es produirà en 1908 un punt àlgid d'aquest nacionalisme petit burgès, després de la conversió de *València Nova* en el *Centre Regional Valencià*. D'aquest organisme, eixirà, l'11 de gener de 1908, *Renaixement*, anunciant en aquest primer número els propòsits que animen la seua publicació i la societat que representa: àmplia autonomia municipal i regional i l'ús oficial del valencià, al que calia afegir la defensa del projecte de *Solidaritat Valenciana*, esbossat en l'assemblea regionalista.

El relleu d'aquesta publicació el va prendre, el 21 de juny del mateix any (1908), *Terra Valenciana*, que es va convertir en tribuna propagandística dels candidats regionalistes –un carlista i un antic radical desafecte– proposats pel Centre per a les eleccions generals de finals de 1908. Després del fracàs electoral, el periòdic encara va seguir publicant-se fins al 6 de juliol de 1909.¹⁰²⁶

Paral·lelament a les activitats d'aquests dos grups, i estèticament enmig, equidistant de tots dos, es desenvolupava a Castelló de la Plana un nucli de lletraferits¹⁰²⁷, de plantejaments lingüístics unitaristes i d'un envejable domini de la llengua, que sistemàticament aplicaren a la narració pairalista i localista: Salvador Guinot, Josep Pasqual Tirado, A. Sánchez Gozalbo.

¹⁰²⁵ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític, 1874-1939*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 1999. "Ben aviat, fou anunciada la imminent aparició de *Lo Crit de la Pàtria*, «setmanari autonomista il·lustrat, òrgan de la Joventut Regionalista Valenciana»", pàg. 71.

¹⁰²⁶ LAGUNA, Antonio: *Historia del periodismo...*, *op. cit.*, pàg. 231.

¹⁰²⁷ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, *op. cit.*, pàg. 128-129.

En aquesta mateixa línia caldrà incloure l'obra d'un escriptor de les comarques del sud, el monoverí Joaquim Amo¹⁰²⁸. També cal tenir en compte a l'alteà de producció genuïnament costumista, l'escriptor Francesc Martínez i Martínez¹⁰²⁹.

Es publiquen en les dues primeres dècades del segle XX un gran nombre de revistes i periòdics, com ara *El Cuento del Dumenche* (1908), *El Cuento Valencià* (1910), *Rondalles Noves* (1912), *Cuento del Disapte* (1914). Totes aquestes pretenien una finalitat idèntica: ensinistrar els valencians, autors i lectors, en la narrativa escrita en llengua pròpia.

Segons el director de *El Cuento del Dumenche*, Lluís Bernat, la revista naixia amb una finalitat plenament inserida en les inquietuds renaixentistes: «fer afisió a escriure y a llechir en valencià». Justament es pretenia assolir les metes assenyalades i no realitzades pels responsables *cultistes* de la Renaixença. I la solució, al parer de Bernat, havia de venir per l'entroncament amb les inquietuds del poble i la seua implicació directa del procés renaixentista, més que no pas pel fals compromís de les classes dirigents, com havia ocorregut durant el segle anterior:

«Yo juzgo la literatura teatral, lo mismo que la popular, importantísima, esencialísima, para el renacimiento de nuestra lengua, porque opino que todo renacimiento lingüístico tiene en su génesis mucho de romántico, y ese romanticismo, noble y levantado, permítame D. Teodoro que lo diga, es más fácil encontrarlo *bajo*, en su *vulgo indocto* de que antes hablamos, que no en la apergaminada y prosaica aristocracia que asiste a los *Jochs Florals*, a lucir un frac o un escote, y que ahí de los *roqueros*, maestro! no entiende ni una sola palabra ni del valenciano culto ni del valenciano inculto»

Aquesta postura de «democratització» de la Renaixença, la seua confiança en la funció motriu del teatre i la narrativa, i la proposta d'una simplicitat ortogràfica i gramatical van ser defensades per Lluís Bernat al llarg de la ben interessant discussió mantinguda amb el patriarca Llorente en el transcurs de l'any 1908¹⁰³⁰.

El dia 14 de novembre del 1918 es publicava a *La Correspondencia de Valencia* «Declaració Valencianista»¹⁰³¹. Aquesta data hauria d'esdevenir el punt d'arrancada d'aquell valencianisme que venia coent-se des de finals del 1917.

Els sectors aplegats a la *Unió Valencianista Regional* i la *Joventut Valencianista*, amb un diari a les mans, amb el clima a cent graus de Catalunya i amb l'optimisme que

¹⁰²⁸ SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX»..., *op. cit.*, pàg. 140.

¹⁰²⁹ *Ibidem*, pàg. 140.

¹⁰³⁰ SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX»..., *op. cit.*, pàg. 127-158, pàg. 133.

¹⁰³¹ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme agrarista valencià (1918-1923)*. Volum I. Editorial Prometeo, València, 1980, «Capítol II. El panorama nacionalista valencià. La creació de la «Unió Valencianista Regional» (UVR)», pàg. 63-92. Nota 3, pàg. 65.

l'impacte de les teories wilsonianes infonien al si de tots els nacionalistes d'arreu d'Europa, es veieren amb força per tal de redactar i publicar un petit manifest que servís d'ideari programàtic a l'actuació valencianista. La intenció era clara: el manifest tractava d'influir al si de tots els partits valencians, que tots ells adoptaren aquests punts o, almenys, no els contradigueren. Per això la «Declaració Valencianista» era concisa i breu:

«Les bases que la «Unió» i la «Joventut» defensen, prescindint de les idees que'n atres ordens pogueren professar els seus components són estes:

1^a El Poble valencià, integrat per els habitants de les tres *províncies actuals* (...), constitueixen una forta personalitat social caracteritzada per la possessió d'una llengua pròpia, per la seua modalitat racial, per la comunitat d'història i de condicions econòmiques.

2ª Esta personalitat, per el fet de la seua existència i per la voluntat dels seus components, té dret a constituir un Estat amb el poder de donar-se ell mateix. La seua forma i constitució. Esta és la fonamental reivindicació valencianista.

3ª Reconeixem la compatibilitat del Estat Valencià i la seua convivència amb les demés regions i nacionalitats ibèriques dins una Federació Espanyola o Ibèriques, establint clarament la distinció d'atribucions de l'Estat Valencià i el Federal, i una consegüent divisió de la Hisenda per a cobrir les respectives atencions. Les funcions pròpies de l'Estat Valencià deuran ser exercides amb plena sobirania, sense cap intromissió extranya.

4ª Sense prejudicar difinitivament divisió de estes funcions acceptem per al moment, la formulada en la Assamblea de Parlamentaris de octubre de 1917.

5ª Existint en València, segons els territoris, dualitat de llengües valenciana i castellana, demanem la cooficialitat per a els dos idiomes.

6ª Conseqüents amb la idea de respecte als organismes naturals, els municipis valencians fruïran de la seua autonomia, tenint el poder de constituir-se dins els límits generals i d'una llei municipal que procure, per a els ajuntaments la màxima eficàcia tècnica compatible amb els principis democràtics.

7ª Reconeixent les varietats locals dins de l'antic Regne de València i conseqüents amb el criteri descentralitzador, el Estat Valencià respectarà les varietats provincials o comarcals, quan els respectius municipis les consagren per unions o mancomunitats entre ells.

8^a El Estat Valencià podrà mancomunar-se, per a fins concrets, amb atres Estats de la Federació, si hu estima convenient, conservant íntegra la seua personalitat»¹⁰³².

¹⁰³² FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 69-70.

2.1. El redreçament: els aspectes culturals 1900-1923.

El valencianisme polític de principi de segle XX (i, més específicament, les revisions que s'han fet) ha estat caracteritzat per un sentiment que podríem definir com a “frustració”, un extrem ja manifestat pel Dr. Faustí Barberà, decidit a trencar la passivitat d'un valencianisme obsolet i innocu. L'obra de Barberà va suposar canviar de registre per la recuperació identitària, un canvi -com apunta Andrés Pérez- que comença a produir-se en el pensament valencianista i que es farà efectiu, sobretot, a mitjans de la dècada del 1910¹⁰³³.

Moviment cultural i polític.

La intensa activitat política que es beslluma en iniciar-se la centúria, queda reflectida en la gran quantitat de formacions polítiques, fins a setze, que sorgiren, se succeïren, es transformaren, s'encavalcaren o s'enfrontaren en les grans capitals del País Valencià. Tot seguit i per ordre cronològic, passarem a referir-ne les més significatives:

València Nova (1904)¹⁰³⁴

Per parlar del grup *València Nova*, seguirem els estudis dels professors Alfons Cucó i Ricard Blasco plasmats en *El pensament valencianista*¹⁰³⁵. *València Nova* fou una “societat creada el 1904 per alguns membres destacats de *Lo Rat-Penat*, que descontents per la postura contemplativa i narcisista d'aquesta entitat, se n'escindiren, tractant de reprendre la línia valencianista liberal iniciada per Constantí Llombart”. De fet, trobem entre els fundadors deixebles del vell mestre, com ara Josep Maria Puig i Torralva, Ramon Andrés Cabrelles i Francesc Badenes Dalmau, als quals se sumaren elements petits-burgesos,¹⁰³⁶ menestrals i estudiants, animats per un esperit combatiu i renovador. Tots coincidien en la superació del provincialisme, si bé –per raons generacionals i polítiques- uns sostenien la tesi regionalista i altres la nacionalista, amb predomini de la primera. Llurs diferències van posar-se en relleu en les distintes

¹⁰³³ ANDRÉS PÉREZ, Josep: «Una identitat en formació El valencianisme polític. 1902-1923», pàg. 511- 522, en DD. AA.: *El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó*. Vol. -XXI- Afers, 55, Catarroja, 2006, pàg. 512.

¹⁰³⁴ FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada...*, op. cit., pàg. 38 | CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 67.

¹⁰³⁵ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista (1868-1939). Antologia*. La Magrana, Barcelona, 1992.

¹⁰³⁶ FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit. “El mateix origen petit-burgés dels plantejaments nacionalistes també reflecteix una profunda insatisfacció d'una classe angoixada perquè no troba el seu lloc a la societat, dirigida per la burgesia, i que no vol proletaritzar-se”, pàg. 22.

concepcions lingüístics i culturals expressades arran de l'adhesió de la societat al / *Congrés Internacional de la Llengua Catalana* (1906). Tingué per òrgan periodístic el butlletí quinzenal homònim, que dirigí Eduard Boix, un dels fundadors (1906-1907)¹⁰³⁷. En van ser presidents Miquel Duran (1906) i el doctor Faustí Barberà (1907). Convocà l'*Assemblea Regionalista Valenciana* (1907), per a commemorar el segon centenari de l'abolició dels Furs. Teodor Llorente no va acceptar la presidència honorària i els republicans blasquistes van boicotejar la reunió. Hi acudí, però, una representació del Principat. Les conclusions aprovades pels assembleistes versaven sobre política, economia, dret i filologia. Pel que fa al darrer punt, no s'allunyaven dels postulats llorentins-ratpenatistes i recomanaven el bilingüisme. Pel que fa al primer, formulaven l'exigència de «reconstruir la regió valenciana» i fixaven l'objectiu de subscriure «un pacte solidari», meta que l'oposició blasquista i la reticència dels vells partits impediren assolir. Tanmateix, la societat es transformà poc després en el *Centre Regionalista Valencià*, moment en el qual esclataren les tensions internes i el sector més radical se'n separà definitivament, tot acusant el *Centre* de ser «una societat recreativa d'ínfima qualitat». Resultat: els dissidents van fundar la *Joventut Valencianista*¹⁰³⁸. També incorporem les aportacions d'altres autors al voltant de *València Nova*, com ara els professors Teresa Carnero i Jordi Palafox¹⁰³⁹.

València Nova (1906-1919)

Josep M. Puig Torralba, Ramon Andrés Cabrelles i Lluís Cebrian Mezquita, membres del grup progressista llombardià, amb la col·laboració d'un grup de joves valencianistes, funden la societat *València Nova* (1904)¹⁰⁴⁰, a la qual s'apunta dos anys després, i n'és president, Faustí Barberà, metge prestigiós i respectat¹⁰⁴¹. Els

¹⁰³⁷ *Boletí* d'esta Societat, València 15 de Desembre 1906. Junta General. El dumenge 16 del corrent, a les 3 de la vesprada, se celebrà *Junta General Extraordinaria*, en la casa social, San Cristofol, 2, pera l'elecció dels càrrechs vacants en la Directiva, presentació de conteres y atres asunts d'interés. Se prega la puntual asistencia. Altes: V.L., Lluís Suay, Carles Victoria, Manuel Tomás, J.M., Benjamin Martín, Enrich Asenjo, Llorens Gómez, Joseph Ricart, Juliá Borrás, Daniel Lluna, Rafel Pérez, Vicent Guzmán, Santiago de Milans, Victor Márzal, Lluís Martín, Vicent La Roca, Enrich Vicent, Enrich Llopis, Joseph Arnau, Joseph M. Desolmes, Eduart Vidal, Pere Edo, Faustino Barberá, Joseph Doménech Lozano, Antoni Mora, Antoni Hernández, Manuel Tarazona. En el següent número, el 17, pàg. 2 31/12/06 «Moviment Social» Socis admesos en la quincena: D. Aleixandre Esteve Segarra. D. Joseph Collado. D. Manel González Marco. D. Marian Piquer Marco. D. Salvador Vizcay Dayo. D. Manel Hernández Ferrer. D. Rafel Senent Ferrer. D. Gabriel López Mayendia. D. Leopold Simó Sivera.”

¹⁰³⁸ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, *op. cit.*, pàg. XLVIII i IL.

¹⁰³⁹ CARNERO ARBAT, Teresa i PALAFOX GAMIR, Jordi.: «País Valenciano», pàg. 685-718, en FUSI, Juan Pablo (dir.) DD.AA.: España Autonomías, España, Tomo V, Espasa Calpe, S.A. Madrid, 1989, pàg. 703-704.

¹⁰⁴⁰ FLOR, Vicent: *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*. Editorial Afers. Catarroja-Barcelona, 2011, pàg. 64-65.

¹⁰⁴¹ SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX», pàg. 127-158....*op. cit.*, pàg. 129

fundadors pertanyien a la petita burgesia i l'artesanat, acompanyats d'alguns joves estudiants. Gràcies a l'activitat de *València Nova* es pot celebrar l'any 1907 l'*Assemblea Regionalista Valenciana*. La intenció dels organitzadors de l'*Assemblea* era de posar les bases inicials per a formar una *Solidaritat Valenciana*¹⁰⁴². D'aquesta societat *València Nova*, última fundació del grup llombardià, naix el 1907 l'organització política cardinal del nacionalisme valencià fins a la instauració de la Dictadura de Primo de Rivera el 1923: la *Joventut Regionalista Valenciana*, que l'any següent, el 1908, adopta el nom definitiu de *Joventut Valencianista*¹⁰⁴³. En efecte, aquells anys, i en primer lloc, són un període de transició entre l'impuls embrionari i encara indefinit de *València Nova*, entitat que realitzarà la històrica tasca de suprimir la tutela ideològica imposada per la classe dominant a través d'aquesta política de transmissió que ha estat, i és, la societat *Lo Rat-Penat*¹⁰⁴⁴. Com ja s'ha comentat, però es farà un incís per determinar més concretament aquest afer de la *Solidaritat Valenciana*: Cal destacar la *Llei de Bases Aranzelàries* de 1906, amb les seues discussions, però llavors la posició dels partits majoritaris valencians –com afirmaven Martínez Serrano i Vicent Soler– ve assaonada per una creixent bel·ligerància anticatalanista. La divergència d'interessos entre els sectors industrials (encapçalada pels grups proteccionistes barcelonins) i l'agricultura d'exportació (predominant en el País Valencià i encapçalada per la *Federació Agrària de Llevant*) estarà la base d'aquesta posició. El president de la *Federació Agrària de Llevant* s'oposa al projecte de *Solidaritat Valenciana*¹⁰⁴⁵.

***Joventut Regionalista Valenciana* (1907)**

El professor Vicent Ferrer Miralles ens fa aquest aclariment: “També aquell any, de l'entitat cultural *València Nova* va nàixer una organització política que esdevingué l'abanderada del nacionalisme valencià: *Joventut Regionalista Valenciana*. Dita organització data del 1908, i edità el setmanari «Patria Nova» (Simbor, 1988:14-15)¹⁰⁴⁶.

***Joventut Valencianista*¹⁰⁴⁷ (1908-1910 i 1914-1923)¹⁰⁴⁸**

¹⁰⁴² SIMBOR, Vicent: *Els fonaments ...*, op. cit., pàg. 14

¹⁰⁴³ *Ibidem*, pàg. 15.

¹⁰⁴⁴ FRANCH I FERRER, Vicent : *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 15-16

¹⁰⁴⁵ MARTÍNEZ SERRANO, J. A. i SOLER, Vicent: «Orígenes de una reivindicación», pàg. 64-69. | *Historia 16*. Extra V – Abril 1978. “Autonomias: Un siglo de luchas”. Información y Publicaciones, S.A. Madrid, 1978, pàg. 68.

¹⁰⁴⁶ FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada...*, op. cit., pàg. 38.

¹⁰⁴⁷ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLV | VERGER, Eduard J. (introducció i selecció): *Antologia...*, op. cit. «Generació de 1909», pàg. 19-74, pàg. 47.

Com s'ha vist la *Joventut Valencianista* (1908) prové de l'antiga formació la *Joventut Regionalista Valenciana* (1907). "El 1908 es constituïa, finalment, la *Joventut Valencianista*. La nova generació, que es definia com a «pancatalanista», decidí –com ha apuntat Miquel Duran- «transformar *València Nova*, amenaçada de convertir-se en societat recreativa d'ínfima qualitat, en una entitat valencianista i política: El *Centre Regional València*”¹⁰⁴⁹. "Presidida pel doctor Manuel d'Espinosa Ventura, comptava com a directius amb Josep Garcia Conejos, Francesc Aguirre Verdeguer, Miquel Duran i Tortajada, Daniel Martínez Ferrando, S. Ferrandis Luna i Joan Josep Senent Ibáñez. En l'òrbita dels plantejaments de la *Solidaritat Catalana*, intentà de valencianitzar els partits polítics existents, però la manca de mitjans de comunicació social a l'abast majoritari limità la seua influència. (...) Fou dissolta el 1910 i refundada el 1914, ara sota la presidència de Francesc Aguirre Verdeguer, amb un programa més moderat, que pretenia promoure la reconciliació de tots els valencianistes, i en el qual destacaven l'exigència d'autonomia política i administrativa del País Valencià, la de l'oficialitat de la llengua. (...) L'orientació convergent que prenia la nova JV queda reflectida en la composició de la directiva, on apareixen noms que anys a venir s'arregleren en bàndols oposats del valencianisme: Santiago Cebrian, Francesc Soto Mas, Josep M. Esteve Victòria, Marià Ferrandis Agulló, Josep Soler Peris, Faust Hernández Casajuana, Salvador Ferrandis Luna, Josep M. Zapater Esteve, i Josep Jiménez Fayos”¹⁰⁵⁰.

El maig del 1917, i amb l'objectiu teòric de «devolver a los catalanes la visita que éstos hicieron no ha mucho a nuestra ciudad»¹⁰⁵¹, una expedició valenciana viatjà a

¹⁰⁴⁸TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa catalana*. (vol. II) «XII La premsa catalana a les terres valencianes», pàg. 513-584. Editorial Bruguera, Barcelona, 1966. "*Lealtad Jaimista*. «Órgano de la Joventut Valencianista». 12 de febrer de 1916. De quatre pàgines a quatre columnes, format 396 x 269 mm, impreses per Menosi, amb redacció En Bou, 12. Publicació de curta durada, que duia una «Secció Valenciana»", pàg. 567.

¹⁰⁴⁹CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 71.

¹⁰⁵⁰CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLV- XLVI.

¹⁰⁵¹*La Voz de Valencia*. Núm. 5.600, 16/05/17. «Valencia y Cataluña». Aquesta nit en el correu surt per a Barcelona un nombrós grup de significats valencianistes que marxen a la Ciutat Comtal a retornar als catalans la visita que aquests van fer no ha molt a la nostra ciutat. Entre els excursionistes figuren el cronista de València don Lluís Cebrian Mezquita, president de Lo Rat Penat, don Joan Pérez Lucia, president de la Joventut Valencianista, don Josep Garcia Conejos, el distingit periodista, notable crític i compositor don Eduard López Chavarri, prestigiós artista don Enric Pertegàs, distingits lletrats senyors Zapater Esteve, Villalonga, Martínez Ferrando, Ferrandis Luna, y Martínez Sabater, distingit escriptor don Francesc Martínez i Martínez, arquitecte don Joan Manuel Cortina, don Estanislau Alberola, representants de la premsa local i altres distingides i prestigioses personalitats del regionalisme valencià. El viatge té una alta significació per la nostra ciutat, per als ideals regionals i per augmentar els llaços d'unió entre Catalunya i València. Els catalans han organitzat en obsequi dels excursionistes, festejos i actes importants, conformement al següent programa: El 17 al Matí, recepció i míting al Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria, en el parlaran els senyors Cambó, Ventosa, Morera i Galicia, Bofill i Matas, Pérez Lucia, Villalonga i

Barcelona. La majoria dels expedicionaris provenien del rapenatisme (Joan Pérez Lucia, president de *Lo Rat-Penat*; Luís Cebrian Mezquita i Estanislau Alberola) i del valencianisme (Josep Garcia Conejos, president de *Joventut Valencianista*, Eduard Martínez Ferrando i Salvador Ferrandis Luna)¹⁰⁵². En l'any 1918 entrà a formar part al costat de sectors ratpenatistes un naixent nucli de la burgesia financera valenciana comandada per Ignasi Villalonga, de la *Unió Valencianista Regional*, integrada per membres de diverses ideologies només aglutinats per un punt de coincidència política: la reivindicació nacional, és a dir, el dret del poble valencià a constituir un Estat amb el poder de dotar-se d'una constitució. L'acord fou desenvolupat en les bases de la *Declaració Valencianista*¹⁰⁵³, signada per les dues tendències de l'agrupació (...) Quant a Eduard Martínez Ferrando, un dels líders i ideòlegs més importants de la *Joventut Valencianista* (ja l'any 1908 havia publicat l'opuscle *Solidaridad y Regionalismo*), defensaria en *Síntesi del criteri valencianista* (1918) la federació del País Valencià amb Catalunya i les Illes en una unitat política¹⁰⁵⁴.

“Segons Daniel Martínez Ferrando, la junta directiva de la *Joventut Valencianista*, reelegida al començament del 1910, tenia la següent composició: president, Manuel d'Espinosa Ventura; vicepresident, Josep Garcia Conejos; tresorer, Francesc Aguirre Verdeguer; vocals, Miquel Duran i Tortajada, Daniel Martinez Ferrando, Salvador Ferrandis Luna i Joan Josep Senent Ibáñez. *Las Provincias*, 15.826 (16 - I - 1910)”¹⁰⁵⁵.

L'any 1920 era membre Emili Fonet¹⁰⁵⁶, de la junta directiva de la *Joventut Valencianista*, composta per Lluís Cebrian Ibor, president; Adolf Pizcueta, vicepresident; Enric Navarro Borràs, secretari; F. Vila, vicesecretari; M. David, tresorer; Samuel Garrido, comptador; Pasqual Arias, vocal 1er.; Vicent Tomàs Martí, vocal 2n.; Emili Fonet, vocal 3er.; Enric Mariner, vocal 4t.; i com a vocal 5é figurava el president de l'*Agrupació Escolar Nacionalista*, que, en aquell moment, era Maximilià Thous, fill. Reproduïa aquest organigrama el diari que els servia d'òrgan d'expressió, el vespertí

Martínez Ferrando. A la tarda, visites a l'Exposició d'Art Francès, Sagrada Família, Parc Güell i unes altres. A les set, visita a la Joventut Valencianista, i a la nit, gran concert per l'Orfeo Català i visita al teatre Victoria. Dia 18: Al matí i tarda, diverses visites a centres importants. Nit, recepció en la Lliga Regionalista, amb discursos i champagne d'honor. Dia 19: Al matí i tarda, excursió a Montserrat i a la Colònia Sedó. Dia 20: Al matí, conferència en el Palau de la Música Catalana per don E. López Chavarri, i a la tarda, gran banquet polític en el Tibidabo. El mateix dia sortiran per a València els expedicionaris.

¹⁰⁵² CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 135.

¹⁰⁵³ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 71 | CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista...*, op. cit., pàg. 144-145.

¹⁰⁵⁴ SIMBOR, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg., 16-17.

¹⁰⁵⁵ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., «La ruptura de València Nova», pàg. 66-72. Nota 14, pàg. 72.

¹⁰⁵⁶ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, op. cit., «VI. Emili Fonet i la mitificació literària de la Safor», pàg. 85-108 (pàg. 91).

La Correspondencia de Valencia (17-XI-1920), que havia estat transferit a la *Unió Valencianista*. “Durant la guerra (1914-1918), moment que es normalitza els contactes dels grups més actius de la burgesia manufacturera valenciana amb llurs corresponents barcelonins. Cambó i Ventosa vindran a València, la qual cosa fins Ventosa fou fins i tot hoste de *Lo Rat Penat* per fer de mantenidor dels *Jocs Florals*, el (1918). Aleshores es funda la *Unió Valencianista Regionalista* que ràpidament es posa en relació amb la *Lliga* de Cambó. Disminueix l’anticatalanisme, atiat pels grups agràrio-exportadors des dels primers moments de la polèmica lliure canvi-proteccionisme¹⁰⁵⁷. D’aquesta situació sorgirà un grup burgés que temps després formà iniciatives politico-econòmiques noves, que prendrà forma anys després amb la compra del Banc de València el 1927. La valencianització de la companyia de Tramvies de València, conduïda pels Villalonga”¹⁰⁵⁸ “en una operació patrocinada per la *Lliga Catalana*”¹⁰⁵⁹.

Juventut Nacionalista (Castelló de la Plana, 1909)

“El 1909, fou fundada a Castelló de la Plana. Essencialment, estava integrada per elements que procedien de partits polítics tan oposats com ara el carlí i el federal. Gaetà Huguet i Salvador Guinot foren els dirigents més destacats d’aqueixa entitat. A causa de l’activitat eminentment literària, fonamentalment teatral, que mantenia la dita agrupació, el sector més polititzat, al capdavant del qual figurava Gaetà Huguet –antic cap dels federals castellanencs-, se n’escindí i va fundar, el 1913, la societat *Nostra Terra*”¹⁰⁶⁰.

Nostra Terra (1913)

En 1913 apareix a Castelló de la Plana “la societat *Nostra Terra*, partidària de l’activisme polític i fundada per Gaetà Huguet com a escissió de la quasi exclusivament cultural *Juventut Regionalista*.”¹⁰⁶¹ La societat publicà la revista mensual *Nostra Terra*, la qual declarava: «No venim a enaltir a una província (...); volem ésser valencians i fer moltes coses més que sintetitza el nostre Lema ‘Dret i Pàtria’»¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁷ CABANA, Francesc: *La saga dels cotoners catalans*. Proa, Barcelona, 2006. «Capítol 1 Catalunya, potència cotonera europea. Els primers anys del segle XX», pàg.11-70., pàg. 13-36.

¹⁰⁵⁸ SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió industrial: País Valencià (1914-1923)*. IAM Diputació de València, València. 1984, pàg. 187.

¹⁰⁵⁹ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, op. cit., pàg. 91.

¹⁰⁶⁰ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 91.

¹⁰⁶¹ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg.17-18.

¹⁰⁶² CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 91-92.

Centre de Cultura Valenciana (1915)¹⁰⁶³

“Una de les institucions que emergeixen amb més força a principis del segle XX és el *Centre de Cultura Valenciana*. Els seus impulsors van ser Joan Pérez Lucia, triat diputat per la *Lliga Catòlica* i Josep Martínez Aloy pel *Partit Conservador*. Després de moltes gestions i sent president de la Diputació Josep Martínez Aloy, es constitueix el 20 de gener del 1915 aquest centre. A l'inici està format per dotze directors que s'incrementen a quaranta el febrer del 1932.

És el 4 de març, en aquesta ampliació, quan se li nomena (a Almela i Vives) a proposta de Josep Sanchis Sivera, Josep Manuel Cortina Pérez i Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Director de Número del *Centre de Cultura Valenciana*. Al costat d'ell i en ampliar-se el número dels seus directors, entren a formar part del Centre els següents: Joaquim Reig Rodríguez; Ferran Llorca; Eduard Martínez Ferrando, Francesc Almela i Vives, poeta i publicista; Francesc Alcayde Vilar, Francesc Beltrán Bigorra, Emili Gómez Nadal, Vicent Genovés Amorós i Antoni Igual i Úbeda”.¹⁰⁶⁴

El Centre nasqué en certa manera inspirat en l'*Institut d'Estudis Catalans*, encara que amb diferències substancials. Una en fou que la Diputació de València estava controlada pels canovistes. De fet, el primer president fou Josep Martínez Aloy, proper a Llorente i al conservadorisme silvelista. Així, el *Centre* coparticipant d'unes coordenades ideològiques pràcticament idèntiques a les de LRP (*Lo Rat Penat*): conservadorisme, espanyolisme¹⁰⁶⁵ i regionalisme cultural¹⁰⁶⁶; valenciania i no

¹⁰⁶³ GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit., «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg. 511-537 (pàg. 515-516).

¹⁰⁶⁴ CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta de Francisco Almela y Vives. Vinaròs, 1901-València, 1967*. Generalitat Valenciana, València, 2007., pàg. 52. També en *Las Provincias*, Número 20.406, pàg. 3. 05/03/32. «La transformació del Centro de Cultura Valenciana». “Des de fa algun temps, el CCV vènia estudiant la forma d'eixamplar la seua esfera d'acció cultural, amb l'ampliació dels seus directors de número, i després de diverses reunions, i atenent reiterades instàncies de valuosíssims elements representatius de la cultura valenciana, es va reunir ahir la junta general, acordant ampliar el nombre dels seus directors (...), tots ells molt destacats, amb ideologia diferent, encara que apartats de tota obra partidista, i veritables apòstols de les idees, per l'entusiasme amb que les conreen i la puresa amb que las practiquen. Això ens complau, perquè el CCV no ha de ser en cap manera cap centre polític, sinó un laboratori científic, com ho ha estat fins ara (...) Segurament que amb el reforç que rep ara, i amb la significació d'aquest reforç d'un accentuat caràcter valencianista, l'entitat valenciana citada (...), pregueixin els vols que la importància cultural de la regió valenciana exigeix.”

¹⁰⁶⁵ FLOR, Vicent: *Noves glòries...*, op. cit., “L'estat nació i el nacionalisme espanyol condicionaren de manera decisiva les identitats i les pràctiques culturals a la València contemporània. Cap ideologia al segle XIX, ni els republicans federals ni àdhuc els cantonalistes, no qüestionaren la nacionalitat espanyola (Baldó 2007, p. 206). Encara més, totes les faccions liberals (inclosa la conservadora, que era l'hegemònica), els demòcrates i els republicans eren partidaris de l'espanyolisme unitarista. Tampoc el socialisme emergent no impugnà la *nación*”, pàg. 58.

valencianisme polític, per tant. El fet, doncs, d'anomenar-se *Centro* i no *Centre* és bastant significatiu. (...) El diputat provincial Pérez Lucía, filocalrí que esdevindria president de LRP, en justificava el 1913 la creació d'aquesta manera:

«Declaramos la necesidad de iniciar los estudios valencianos para realizar la obra de la reconstrucción histórica y literaria, afianzar la personalidad valenciana y evitar el vergonzoso fenómeno de que Cataluña edite, por medio de Pagés, las obras del Príncipe de los poetas valencianos, Ausias March, que en Valencia no se han editado desde el siglo XVII e incompletas y el cronista Sr. Martínez Aloy haya de publicar la 'Geografía de la Provincia de Valencia' por encargo de una empresa catalana»¹⁰⁶⁷

Aquesta societat (Centre de Cultura Valenciana), tan innòcua com l'anterior (LRP), comptava també amb condicions favorables per a una immediata legalització. Ricard Blasco (1990a: 24) n'ha assenyalat dues: el fet de tractar-se d'un cenacle erudit sense a penes incidència pública i la possibilitat d'exhibir-la com a exemple d'institució regional. Altres factors que n'ajudaren a la represa foren el descrèdit de què fou objecte per part dels nuclis més exigents i progressistes de la intel·ligència valenciana, els quals comprovaren aviat la incapacitat del CCV per assumir i canalitzar les reivindicacions culturals més urgents dels valencians. (...) En aquesta etapa el CCV oblidà totalment els acords¹⁰⁶⁸ presos sota la presidència de Sanchis Sivera (1927-1936) els quals el lligaren per un breu període de temps a la defensa de les reivindicacions del valencianisme polític¹⁰⁶⁹: "Finalment, el *Centre de Cultura Valenciana* va aprovar definitivament les *Normes de Castelló* l'11 de gener de 1933, amb la presència de Josep Sanchis Sivera, Teodor Llorente, Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Joaquim Reig, Francesc Martínez Martínez, Leopold Trénor, Miquel Martí, Constantí Gómez i Salvador Carreres¹⁰⁷⁰.

¹⁰⁶⁶ FLOR, Vicent: *Noves glòries...*, *op. cit.*, «La Renaixença i la identitat regional», pàg. 58-63. "No obstant això, aquest *nation-building* ni eliminà la diversitat ètnica ni fou incompatible amb «regionalismes» culturals, que també contribuïren a imaginar la nació espanyola. Les identitats regionals foren funcionals i fonamentals per a la invenció d'Espanya des de l'inici de la Restauració (Martí i Archilés 1999). Aquesta aposta cal distingir-la, però, dels regionalismes de caire polític (autonomistes i/o federalistes), ja que aquelles seran culturals, espais simbòlics i identitaris, perfectament compatibles amb la institucionalització politicoadministrativa d'un estat nació modern i centralista (Archilés 2006, pp. 123 i 129). En aquest sentit, les primeres identitats contemporànies foren pràcticament d'una manera coetània la nacional espanyola i la regional valenciana –cosa que tampoc no fou cap «anomalia» en el context europeu (Archilés 2007a, p. 143)", pàg. 59.

¹⁰⁶⁷ FLOR, Vicent: *Noves glòries ...*, *op. cit.*, pàg. 146-147.

¹⁰⁶⁸ CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista...*, *op. cit.* «3. Institucions i entitats col·laboradores», pàg. 100-118. Nota 29, pàg. 112-113.

¹⁰⁶⁹ CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista...*, *op. cit.*, pàg. 111-112.

¹⁰⁷⁰ CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló. L'interès per la llengua dels valencians al segle XX*. AVL, València, 2007. «Les Normes de Castelló», pàg. 61-252 (pàg. 228-229).

Joventut Nacionalista Republicana¹⁰⁷¹

Rafael Trullenque Esteve, en companyia de Juli Just, Marià Ferrandis Agulló, Francesc Puig Espert, Manuel d'Espinosa, Àlvar Pascual Leone i Enric Durán i Tortajada, fundà el desembre de 1915 la *Joventut Nacionalista Republicana*, que presidí el poc de temps que durà l'entitat¹⁰⁷². Joventut Nacionalista Republicana, amb la incorporació de postulats declaradament republicans a la causa nacionalista.¹⁰⁷³

Nostra Parla (1916)

El 1916, naixia *Nostra Parla*, organisme cultural compost de tres entitats autònomes del País Valencià, Catalunya i les Illes. Preocupat sobretot per la potenciació oficial i pública del català, entenia la llengua com l'element bàsic de la unitat espiritual dels tres països citats i el Rosselló. Francesc Almela i Vives, president de l'entitat del País Valencià, va escometre una intensa activitat que recollí els seus fruits més importants l'any 1922, quan organitzà sota el patrocini de les tres Diputacions Provincials l'*Assemblea de Nostra Parla*, dedicada a la funció social de la llengua, en la qual hom ultrapassà la temàtica lingüística i hom entrà en el terreny polític¹⁰⁷⁴.

“*Nostra Parla*, fou una entitat que lluitava per la unitat espiritual dels Països Catalans - adés comentat-, i que obtingué un dels seus majors èxits a favor de la llengua quan el 1922 la Diputació de València demanà la cooficialitat del valencià i el castellà a la corporació, i quan organitzà, també aquell 1922, una seriosa *Assemblea de Nostra Parla* dedicada a l'estudi de les funcions socials de la llengua. Aquesta reunió va tenir un ressò notable i feu que l'entitat pogués ampliar el radi d'acció més enllà del cap i casal”¹⁰⁷⁵.

Unió Valencianista (1917)

¹⁰⁷¹CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament..., op. cit.*, “Apareixia al si de Joventut Valencianista una tendència nacionalista republicana, encapçalada per Rafael Trullenque, que s'escindí el mateix any (1915) per a crear la Joventut Nacionalista Republicana. També s'ha d'assenyalar l'aparició, contemporàniament, de grups juvenils a Castelló de la Plana i Barcelona que adoptaren el nom Joventut Valencianista i s'identificaren amb l'ideari de la de València. Aquesta fou dissolta pel règim dictatorial de Primo de Rivera (1923)”, pàg. XLVI | Cal assenyalar el protagonisme de Juli Just, “antic blasquista” i fundador de la Joventut Nacionalista Republicana en 1915”, pàg. 10, en FURIÓ, Antoni (ed.): *València, capital de la República. Discursos políticos e institucionales*. PUV, València, 2007.

¹⁰⁷² CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament..., op. cit.*, pàg. XXXIX – XL.

¹⁰⁷³ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments..., op. cit.*, pàg. 18.

¹⁰⁷⁴ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments..., op. cit.*, pàg. 19-20.

¹⁰⁷⁵ FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada..., op. cit.*, pàg. 38.

El 1917 es creà també la *Unió Valencianista*, de tendència dretana, que apareixia a València, com l'homòleg de la *Lliga Regionalista de Catalunya*¹⁰⁷⁶, i que arribà a plantejar públicament postulats acostats al catalanisme. Contràriament el que havia passat anteriorment, aquesta proposta no fou violentament atacada des dels sectors esquerrans (a causa del canvi de posicionament d'Azzati) tot i que demanava clarament l'oficialitat de la llengua en els territoris catalanoparlants. "El nacionalisme, així, treia un branquilló de la llavor que a poc a poc havia anat germinant, i que en entrar els anys 20 afermava amb l'entrada en escena de nous protagonistes, com Carles Salvador i organitzacions polítiques amb plantejaments valencianistes, tant des de la dreta com des de l'esquerra"¹⁰⁷⁷.

***Joventut Republicana Nacionalista* (1918)**

El fructífer 1918 va ser any en què també sorgia la *Joventut Republicana Nacionalista*, organització juvenil del P.U.R.A. blasquista, partidaris d'un "Estat Valencià" dins d'una estructura federal espanyola, mentre que les diferències més clares amb el blasquisme cal veure-les en la seua proclama d'un republicanisme d'esquerra obert a una actitud socialitzant i en la defensa de la cooficialitat de castellà i català. El nom de la llengua era un dels grans problemes a resoldre, com en els apartats d'aquest llibre dedicats a la normativització ortogràfica i gramatical es pot comprovar. A títol personal, a no ser que en el context es parle en concret del parlar o variant dialectal valenciana, utilitzaré el nom de català¹⁰⁷⁸.

"En el seu Manifest la *Joventut Republicana Nacionalista*, sentint la corrent renovadora que amb tràgica gestació es deriva de la mundial, fa una crida al poble valencià, i li diu: «Volem la reintegració de sos drets a la personalitat valenciana i la constitució d'un Estat republicà, per a regir-la». Aquest manifest amb deu propostes o punts, estan signats per A. Pascual Leone, president i Juli Just Jimeno, secretari. «El Pueblo» 22 de novembre de 1918"¹⁰⁷⁹.

***Unió Valencianista Regional* (1918)**

El naixement de la UVR tingué molt a veure amb l'actitud de la *Lliga* de Cambó (...) El partit s'havia format a partir d'una sèrie de personatges una mica heterogenis. Per una

¹⁰⁷⁶ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit. «Polèmica amb el blasquisme», pàg. 73-84. "La Lliga Regionalista, un partit que encarnava les aspiracions de la burgesia industrial catalana.", pàg. 73 | BALCELLS, Albert: *Breve historia del nacionalismo catalán*. Alianza Editorial, Madrid, 2004, pàg. 7 i 8.

¹⁰⁷⁷ FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada...*, op. cit., pàg. 39.

¹⁰⁷⁸ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit. Nota 9, pàg. 18.

¹⁰⁷⁹ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament valencianista...*, op. cit., pàg. 146-147.

banda, membres antics dels partits dinàstics (Emeteri Muga, Facund Gil Parotín i Faust Caruana), per una altra, joves de la *Juventut Valencianista* (Eduard Martínez Ferrando, Ferrandis Luna, Pasqual Asins, García Conejos, etc.), tot i que aquests no deixaven de militar en la *Juventut*, personatges que provenien del republicanisme (Josep Manteca), l'advocat Ignasi Villalonga (que lligava el grup amb els interessos financers de la ciutat) i d'altres personatges diversos com Cebrian Ibor, Thous, Monner (...), Solà, Joaquim Reig, Soto Mas, etc.¹⁰⁸⁰

Aquest partit polític més conegut com a *Unió Valencianista*. El seu origen van ser els contactes establerts l'any anterior (1917) per personatges de la *Lliga Regionalista* de Barcelona amb elements de *Lo Rat-Penat* i d'altres sectors valencianistes Comptà amb el suport d'un reduït grup de la burgesia financera valenciana, que adquirí el diari *La Correspondencia de Valencia* per a convertir-lo, sota la direcció de Maximilià Thous Orts, en òrgan del nou partit. En fou primer president Lluís Cebrian Mezquita, però els vertaders animadors van ser Ignasi Villalonga i Joaquim Reig. D'orientació dretana i veladament monàrquica (malgrat declarar-se indiferent tocant a la forma de govern), UV posà l'accent en les reivindicacions valencianes, expressades amb contundència. Subscriuí (novembre del 1918), en unió de la *Juventut Valencianista*, una *Declaració* que propugnava un Estat Valencià, capaç de mancomunar-se amb d'altres en una federació espanyola o ibèrica; postulava, així mateix, l'autonomia municipal, respecte de les diversitats comarcals i la cooficialitat lingüística. Fou combatuda aferrissadament pels republicans blasquistes, secundats sovint per altres partits, que utilitzaren tota mena d'arguments anticatalanistes. La *Unió* participà en successives eleccions arreu del País Valencià; tant en les legislatives com en les municipals, encara que els seus candidats van ser derrotats¹⁰⁸¹: Joan Pérez Lucia, Emeteri Muga i Faust Caruana (1918),¹⁰⁸² Vicent Gay (1919), Eduard Martínez Sabater, Villalonga i Thous Orts (1920). L'adveniment de la Dictadura de Primo de Rivera fou rebut entusiàsticament per «La Correspondencia de Valencia», que, d'algun temps ençà, era inspirada pel sector més monàrquic i dretà de la *Unió* (Martínez Sabater, Ferrandis Luna). Una fracció capitanejada per Vicent Tomàs i Martí i Adolf Pizcueta abandonà la *Unió* i reobrí l'antic setmanari «Pàtria Nova» (1923), tot denunciant l'«evolució regressiva» i el «valencianisme de Reial Ordre» del diari de la *Unió*. Aquesta, però, no secundà els intents de Calvo Sotelo d'aigualir nacionalisme i/o regionalisme en una «*Mancomunidad Valenciana*» infantada des del poder. La *Unió* visqué el període

¹⁰⁸⁰ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 63-64.

¹⁰⁸¹ SOLVES, Josep: *El pensament nacionalista...*, op. cit., pàg. 52.

¹⁰⁸² BERNAL, Assumpció i FABREGAT, Ferran: «Alguns apunts per a la història del valencianisme polític.», pàg. 421 - 444., en *Afers 4* –Vol. II- Catarroja, 1986. Nota 2, pàg. 422.

dictatorial en estat d'hibernació, si bé Villalonga se n'eixí per afiliar-se a la *Derecha Regional Valenciana* (1933). Quan el govern de l'almirall Aznar convocà les eleccions municipals de 1931, la *Unió*, conduïda per Joaquim Reig, optà per arrengrer-se amb les forces que sostenien la dinastia, en la línia marcada per Cambó i el seu *Centre Constitucional*, Reig fou elegit regidor a València, però a les darreries del 1932 abandonà el partit per impulsar un «valencianisme totalitari» des del *Centre d'Actuació Valencianista*, fins que, cessat en la presidència d'aquest organisme, revifà la *Unió*, que presidí (1936), si bé que els esdeveniments de juliol d'aquell any determinaren la final dissolució del partit¹⁰⁸³.

***Agrupació Nacionalista Escolar* (1918)**

L'any 1918, paral·lelament i complementària a les activitats polítiques de la *Unió Valencianista Regional*, es funda l'Editorial Valenciana, que entre aquest any i el següent trau al carrer quatre llibres en català. Entre finals d'aquest mateix 1918 i inicis del següent sorgeix l'*Agrupació Nacionalista Escolar*, integrada per estudiants universitaris i dedicada a l'extensió del valencianisme a la Universitat,¹⁰⁸⁴ adherida al *III Aplec de Solitaris Nacionalistes* (1922), a l'igual que altres agrupacions de signe valencianista, com ara: «*Joventut Valencianista, Unió Valencianista, Nostra Parla, Acadèmia Valencianista, 'El Crit de la Muntanya' (...) Grup Valencianista de Betxí, Grup Valencianista d'Artana, Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, Joventut Nacionalista Obrera i La Correspondencia de Valencia*»¹⁰⁸⁵.

***Societat Castellonenca de Cultura* (1919)**

Cal destacar el paper de la *Societat Castellonenca de Cultura* (S.C.C., fundada el 1919), amb el seu òrgan de divulgació el *Butlletí* (1920), que va comptar amb destacats socis fundadors i col·laboradors, com mossèn Joaquim Garcia Girona, mossèn Manuel Betí o el pare Antoni Vicent. Prengueren part en els certàmens literaris a València i a Castelló, i que foren guardonats en l'àmbit lingüístic, tant al nord com al sud, conscients com eren de la uniformitat lingüística amb Catalunya i les Balears. A ells se sumen altres lletraferits castellanencs, precursors de l'ús formal de la llengua del País amb les normes de l'IEC. D'aquesta ebullició cultural destaquen Huguet Breva, Maximilià Alluza, Salvador Guinot, Enric Ribes i Manuel Calduch,

¹⁰⁸³ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLVII - XLVIII.

¹⁰⁸⁴ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 20.

¹⁰⁸⁵ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit. «El III Aplec Valencianista» (1922), pàg. 242-245 (pàg. 244).

exponents d'una mena de primera etapa que serà el brou de cultiu de reafirmació lingüística per a les *Normes*¹⁰⁸⁶.

A Castelló de la Plana la infraestructura cultural queda reduïda a l'*Ateneu* i, sobretot, a l'incansable servei de la SCC, per un grup d'intel·lectuals nacionalment valencianistes i políticament conservadors, la comissió constituent de la qual era integrada per Salvador Guinot, Ricard Carreras Balado, Joan Carbó Domènech, Àngel Sánchez Gozalbo i Lluís Revest Corzo. (...) La ideologia moderada o conservadora dels seus membres i la no bel·ligerància política van permetre a aquesta societat una vida llarga, única en el món cultural valencià, que ha servit per a estimular i aglutinar la cultura en català a Castelló de la Plana i, en algun moment, al País. És l'única societat –*Lo Rat Penat* és una altra història– i la seua corresponent revista que han pogut travessar dues dictadures sense patir cap prohibició i ni minvar l'exigència científica de les seues publicacions. El manifest apoliticisme li ha servit d'escut proverbial.¹⁰⁸⁷

***Lliga de Solitaris Nacionalistes* (1920-1923)¹⁰⁸⁸**

El 1920 és l'any de la creació de la *Lliga de Solitaris Nacionalistes*, obra de Vicent Tomàs i Martí, que amb la *Lliga* intentà aglutinar els valencianistes esparsos per les comarques del País Valencià i introduir el nacionalisme en els treballadors del camp. Una vegada més l'arribada de la Dictadura de Primo de Rivera tallà l'any 1923 les creixents expectatives que any rere any anava originant la *Lliga* gràcies a la seua revista *El Crit de la Muntanya*¹⁰⁸⁹

***Joventut Valencianista Obrera* (1921)**

El 1921, any de l'aparició de la *Joventut Valencianista Obrera*, efímera però interessant per significar l'entrada del valencianisme entre la classe obrera¹⁰⁹⁰. La *Joventut Valencianista Obrera* va donar suport a les entitats valencianistes, com ara els *Aplecs Valencianistes* a Betxí (la Plana Baixa)¹⁰⁹¹.

***Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana* (1921-1923)**

¹⁰⁸⁶ CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló. L'interés per la llengua dels valencians al segle XX*. AVL, València, 2007. «Les Normes de Castelló», pàg. 61-252 (pàg. 179-181).

¹⁰⁸⁷ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 128-129.

¹⁰⁸⁸ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 233.

¹⁰⁸⁹ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 18.

¹⁰⁹⁰ *Ibidem*

¹⁰⁹¹ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 244.

En 1921 Carles Salvador funda l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, destinada a la lluita per a introduir la llengua pròpia a l'escola. Des de la seua Oficina d'Acció, a Benassal, enceta unes encoratjadores tasques, que es van veure ofegades una vegada més per la instauració de la Dictadura¹⁰⁹². Com s'ha comentat més amunt, aquesta associació també va estar adherida al *III Aplec Valencianista* (1922).

Les revistes.

Paral·lelament a les distintes formacions polítiques de les que hem parlat abans, sorgiren diverses publicacions, al voltant d'unes vint-i-cinc, que donen bona prova de l'efervescència cultural i periodística que es va viure des de principis de segle fins al final de la Guerra Civil. Heus ací, també per ordre cronològic, les diverses publicacions (entre diaris, revistes, butlletins, etc.) de les que resulta imprescindible parlar-ne.

***Diario de Valencia* (1900-1939)**

Creiem que aquest periòdic mereix estar en aquest apartat, per ser tal vegada el pioner d'un periodisme parcialment en valencià. Així és, en 1901, un històric títol serveix de capçalera a la primera novetat de l'any. Es tracta del *Diario de Valencia*, un periòdic vespertí, autoqualificat d'*independent*, que va aparèixer el 31 de gener. Durant els mesos de febrer, març i abril, el periòdic va eixir a la llum pública de forma regular; i a finals d'aquest últim mes, després d'haver aparegut el diari catòlic *La Voz de Valencia*, el *Diario de Valencia* deixa de publicar-se¹⁰⁹³.

Els preparatius i l'eixida del primer nombre del periòdic van ser un esdeveniment en la vida de la ciutat, especialment per la col·laboració dels republicans (...) Després de la fase inicial, L. Martín Mengod es va fer càrrec de la direcció del periòdic¹⁰⁹⁴, fins que en 1912 el president de la *Juventut Legitimista*, el futur capdavanter de la *Dreta Regional Valenciana*, Lluís Lucia Lucia, ocupara aquest càrrec.

¹⁰⁹² SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 20.

¹⁰⁹³ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano...*, op. cit., pàg.213.

¹⁰⁹⁴FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., "El primer número de *Diario de Valencia* aparegué el 18 de març del 1911, tenint com a director Joan Lluís Martín Mengod (1875-1918). El 1918 ocuparia la direcció Lluís Lúcia (1888-1943) amb el temps fundador de la DRV (1930) i líder d'aquest partit durant la II República." Nota 7, pàg. 24.

Amb la tornada de Mengod a la direcció, en l'interval de 1914-16¹⁰⁹⁵, el regionalisme preocupat per les qüestions culturals per a ocultar les polítiques, troba en el *Diario de Valencia* un propulsor.

Des d'aquesta perspectiva, un estudi de qui va significar l'aparició del *Diario de Valencia*, el març de 1911, i de la seua incidència en l'etapa 1911-1918, mostra la contribució particular del periòdic carlista.(...) Però en realitat, *Diario de Valencia* aconseguí exercir aqueix paper impulsor només quan assolí difuminar els estrets límits que suposava una «premsa de partit» i assajà un estil de periodisme que li permetia atraure's a nous lectors¹⁰⁹⁶ de l'espectre catòlic¹⁰⁹⁷

L'empremta de Lluís Lucia en el periòdic serà decisiva. La concreció política del corpus doctrinal catòlic i conservador en el projecte polític de *Dreta Regional*, quan la dictadura agonitzava¹⁰⁹⁸ i l'adveniment de la República semblava inevitable, convertiran el *Diario de Valencia* en el primer portaveu d'una organització política de signe demòcrata-cristià¹⁰⁹⁹.

Cal ressenyar que, dins de la complexa i vasta xarxa de periòdics de la CEDA mereix destacar-se *Diario de Valencia*, òrgan del partit DRV, fundat per Lluís Lucía, que seria, després d'*Acció Popular*, el més important dels que en 1933 van constituir aquella aliança electoral. Evidentment, va ser un dels periòdics més significatius de l'Editorial Catòlica o de grups mediàtics afins a ella¹¹⁰⁰.

Valencia Nova (1906-1923)¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁵ COMES IGLESIA, Vicent: «La aparición de *Diario de Valencia* (1911): Un factor dinamizador del catolicismo político valenciano», pàg. 205-216., pàg. 210. En LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (Editors): *Dos-cents anys de premsa valenciana*. Generalitat Valenciana, València, 1992

¹⁰⁹⁶ *Taula de Lletres Valencianes*. Núm. 12, pàg. 13. Setembre 1928. «Pàgina valenciana» Durant l'any 1928 ha publicat «Diario de Valencia» catorze pàgines valencianes, les quals eren articles redactats en valencià o referents a coses íntimament nostres. Aquestes pàgines, llevat de la primera, van numerades, com aniran les que se publiquen enguany . Desitgem que siguin moltíssimes.»

¹⁰⁹⁷ COMES IGLESIA, Vicent: «La aparición de *Diario de Valencia* (1911): Un factor dinamizador del catolicismo político valenciano», pàg. 205-216. En LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (Editors): *Dos-cents anys de premsa..., op. cit.*, pàg. 206.

¹⁰⁹⁸ *Diario de Valencia* Año XX. Oficinas Trinquet Caballeros, 10 Viernes 10 Diciembre 1930. Núm. 6.519 «Información municipal Cuarta sesión ordinaria del Pleno. Para no cerrar con un déficit crecidísimo los presupuestos para 1931, ayer se acordó prorrogar los del año corriente, que son los que confeccionó el último Ayuntamiento de la dictadura» «Agrupació Valencianista de la Dreta. Se suspèn la conversa del divendres.»

¹⁰⁹⁹ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano..., op. cit.*, pàg. 229.

¹¹⁰⁰ SEOANE, María Cruz y SÁIZ, M. Dolores: *Historia del periodismo en España. 3. El siglo XX: 1898-1936*. Alianza Universidad Textos, Alianza Editorial, Madrid, 1996., pàg. 441-442.

¹¹⁰¹ *Valencia Nova* Boletí d'esta Societat. Núm. 16. Valencia 15 de Desembre 1906 Junta General. El dumenge 16 del corrent, a les 3 de la vesprada, se celebrà *Junta General Extraordinaria*, en la casa social, San Cristofol, 2, per a l'elecció dels càrrechs vacants en la

Heus ací el contingut del sumari d'un dels números d'aquesta revista "Any I Valencia 15 Desembre 1906. Núm. 16 Periódich Regionaliste Quincenal. Redacció y Administració: San Cristófol, 2. Director: Eduart Boix. Boleti d'esta Societat. (en la portada de Valencia Nova amb dibuix de E. Pertegas)¹¹⁰² «*Vergonya eterna á aquells qui, depreciant son idioma, alaben lo dels atres*»- Dante. Sumari. Convocatória. – Altres. – Ajuantemos... per G. de Vinatea. – Moviment social.- Al día, per Nelet.- ¡¡Als lladres!!, per E. Boix. – Pe'l nostre idioma, per Rosendo Gumiel Enguix. – Albades, per A. Mateu Ferrer.- Gratitude, per Nelet.- Bones ànimes, per Llorens Gómez Pardo.- Notícies¹¹⁰³.

Arran d'aquesta nova publicació, segons Soler i Godes, pren forma el periodisme seriós, ara sí, marcant una diferència abissal d'entre les anteriors publicacions valencianes de "revistes dedicades a la rialla o al mal gust"¹¹⁰⁴:

Aquest nou setmanari intentaria revifar el moviment valencianista, que semblava adormit. Evidentment, els seus impulsors van ser els valencianistes de la Joventut Regionalista Valenciana. Aquest nou setmanari va ser anomenat també *Valencia Nova*, perquè intentaven avivar els moments de relativa estabilitat i eufòria col·lectiva que havien viscut pels vots de 1907. Però a penes va durar un mes i mig, cosa que palesa la feblesa del moviment. A *Valencia Nova* constatem que els plantejaments polítics dels valencianistes de 1907 anaven de baixa. En realitat, van intentar una mena de pacte amb tots els sectors valencianistes, des dels més folkloristes de Lo Rat-Penat als més clarament polititzats. Però, tot i el seu moderantisme, no van ser capaços de

Directiva, presentació de conteres y atres asuntos d'interés. Se prega la puntual asistencia. Altres: V.L., Lluís Suay, Carles Victoria, Manuel Tomás, J.M., Benjamin Martín, Enrich Asenjo, Llorens Gómez, Joseph Ricart, Juliá Borrás, Daniel Lluna, Rafel Pérez, Vicent Guzmán, Santiago de Milans, Victor Márzal, Lluís Martín, Vicent La Roca, Enrich Vicent, Enrich Llopis, Joseph Arnau, Joseph M. Desolmes, Eduart Vidal, Pere Edo, Faustino Barberá, Joseph Doménech Lozano, Antoni Mora, Antoni Hernández, Manuel Tarazona

¹¹⁰²*Valencia Nova*. "Boleti d'esta societat", Núm. 17, Valencia 31 Desembre 1906. Junta General del 16 Desembre. Conforme ab la convocatória que se publicà en el número pasat del nostre Boletí, dumenge 16 del mes darrer se reuní la Junta general pera cobrir els càrrechs vacants en la Directiva y donació extrarreglamentaria de conteres. Feta votació, resulten eligits els següents senyors: President, Dr. D. Faustí Barberà Martí,; Vis-primer, D. Rafel Criado; Vis-secretari primer D. Rosendo Gumiel; Vis-segona, D. Manel Costell; Vocals: D. Eduart Boix, D. Lluís Queralt, D. Manel Bermell, D. Manel Moltó, D. Lluís Mora, D. Joseph Arnau; don Eduart Altarriba, D. Artur Domingo y D. Antoni Mora, quedant la nova Directiva constituïda en esta forma: President, D. Faustí Barberá; Vis primer, D. Rafel Criado. Vis segona, D. Carles Gustavino. Secretari, D. Antoni Mateu. Vise primer, D. Rosendo Gumiel. Vise segona, D. Manel Costell. Contador, D. Alfred Bonilla. Bibliotecari, D. Carles Günter. Vocals: D. Eduart Boix, D. Lluís Queralt, D. Manel Bermell, D. Salvador Tatay. D. Manel Moltó, don Antoni Mariner, D. Lluís Mora, D. Joseph Arnau, don Eduart Altarriba, D. Artur Domingo, D. Antoni Mora y D. Frederich Costell. "El Sr, Puig Torralba, president honorari de la Societat, feu us de la paraula, alabant als cridats à regir la marxa de *Valencia Nova* y en particular al prestigiós Dr. Barberà."

¹¹⁰³ DOLÇ, Mavi: «La premsa política i independent valencianista», pàg. 659-674, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (editors): *Dos-cents anys...*, op. cit., pàg. 661.

¹¹⁰⁴ SOLER I GODES, Enric: *Els primers periòdics valencians*. Successors de Vives Mora, València, 1960, pàg. 46.

donar nous ànims a l'empresa regionalista. Replegats, novament, van trigar dos anys més a aconseguir reunir més forces"¹¹⁰⁵.

Al número 40 (19 de desembre de 1907) pren comiat dels lectors i anuncia la pròxima sortida de *Renaixement*, el seu successor, *Valencia Nova* fou una revista ben orientada, de to seriós tant en els articles polítics com literaris."¹¹⁰⁶

***El Crit de la Pàtria* (1907)**

Segons el professor Antonio Laguna: "Un any després (1907), coincidint amb l'agudització de la crisi econòmica que afectava a tota Europa i especialment al comerç valencià, la *Juventut Regionalista Valenciana* publicava *Lo Crit de la Pàtria*, com a mitjà de propagar els acords als quals va arribar la *Primera Assemblea Regionalista Valenciana*"¹¹⁰⁷

Aquest setmanari va ser fundat per Miquel Durán i Tortajada, impulsor entre altres de la *Renaixença* literària valencianista¹¹⁰⁸ Setmanari regionalista, que va comptar amb setze publicacions.¹¹⁰⁹

***Renaiximent* (1908)**

El director era Manuel d'Espinosa i entre els col·laboradors esmentarem Joan Batiste Pont, Lluís Cebrian Mezquita, Francesc Vilanova, Gil Roger, Eduard Boix, Daniel i Eduard Martínez Ferrando, Josep Bodria, Jacint Maria Mustieles, Jacint Labaila i Josep M. Puig Torralba, entre altres. El número 4 fou extraordinari, dedicat al VII centenari de la naixença del rei Jaume I, amb la reproducció d'una escultura de Gilabert i un text variat. *Renaixement* tenia com a programa «ésser sempre joves, viure la vida renovadora de les necessitats de la nostra terra. Valencianisarse, ésser valencians, eixe's nostre lema». Van sortir dotze números d'aquesta revista, potser més literària que política. Era el portaveu del *Centre Regionalista*¹¹¹⁰.

"D'aquest organisme (el *Centre Regional Valencià*), eixirà, l'11 de gener de 1908, «Renaiximent», anunciant en aquest primer número els propòsits que animen la seua

¹¹⁰⁵ DOLÇ, Mavi: «La premsa política i independent valencianista», pàg. 659-674, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (editors): *Dos-cents anys...*, op. cit., pàg. 663.

¹¹⁰⁶ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 524-525.

¹¹⁰⁷ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodisme...*, op. cit., pàg. 231.

¹¹⁰⁸ PANIAGUA, Javier y PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario biográfico de políticos valencianos 1810-2003*. IAM Diputació de València, UNED Alzira-València, 2003, pàg. 191.

¹¹⁰⁹ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 525.

¹¹¹⁰ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 525-526. ABELLÓ I GÜELL, Teresa: «El Nacionalisme i les classes populars en el si de la "Unió Catalanista"», *Estudios de Historia Social*, 28-29 (1984), pàg. 283-289, pàg. 287.

publicació i la societat que representa: àmplia autonomia municipal i regional i l'ús oficial del valencià, al que caldria que afegir la defensa del projecte de "*Solidaritat Valenciana*", esbossat en l'*Assemblea Regionalista*"¹¹¹¹.

Terra Valenciana (1908-1909)

Continuant amb la proposta del professor Laguna: "El relleu d'aquesta publicació ho va prendre, el 21 de juny del mateix any (1908), *Terra Valenciana*, que es va convertir en tribuna propagandística dels candidats regionals –un carlista i un antic radical desafecte- proposats pel *Centre (Regional Valencià)* per a les eleccions generals de finals de 1908. Després del fracàs electoral, el periòdic encara va seguir publicant-se fins el 6 de juliol de 1909"¹¹¹². Publicació del *Centre Regionaliste*¹¹¹³.

En foren directors Faustí Barberà i després, Salvador Peydró. Publicava textos en valencià i en castellà (alguns, com els manifestos electorals, en doble columna amb textos encarats). Entre els col·laboradors trobem a un assidu d'aquest moviment com Rossend Gumiel, Bernat Merino, Vicent Boix, Josep Aladern, Emili Calduch, Miquel Duran i Tortajada, Lluís Bernat i Daniel Martínez Ferrando. Entre altres més. *Terra Valenciana* publicà un número extraordinari (el 48, de 22 de maig de 1909) dedicat al poeta Àngel Guimerà, amb gravats i originals de bons autors i uns suplementes de propaganda electoral. Van sortir 56 números d'aquesta revista; al darrer, és de juliol de 1909"¹¹¹⁴.

El Cuento del Dumenche (1908-1909 i 1919)

En cada número es publicava una novel·la d'autor valencià, no solament dels consagrats per la crítica, sinó dels moderns; també portava, als darrers números, obres de teatre. El primer número conté una novel·la curta del director: «La Rocha», de Lluís Bernat, amb dibuixos d'Aragó. Els col·laboradors dels números successius comprenen: Bernat Morales San Martín, Vicent Blasco Ibáñez, Josep Mausell, Maximilià Thous i Orts, Eduard Molina, Vicent Fe, Francesc Ombuena, Joan Ruano Llopis, Lluís de Vilanova, etc. Com veiem, fora d'Oller i Rabassa, tots els altres autors de *El Cuento del Dumenche* eren valencians. Entre els il·lustradors, anotem Antoni Firés, Manuel Campos, Pere Bueno, Ramon Rigol, Carles Ruano Llopis, Vicent Alòs, Capuz, Alfred de la Lastra, etc. *El Cuento del Dumenche* féu una gran tasca per a

¹¹¹¹ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo...*, op. cit., pàg. 231.

¹¹¹² LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo...*, op. cit., pàg. 231-232

¹¹¹³ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., «La ruptura de València Nova», pàg. 66-72. Nota 13, pàg. 71.

¹¹¹⁴ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael : *Història de la premsa...*, op. cit., (vol. II), pàg. 526.

difondre les lletres valencianes entre les masses populars. Va publicar 51 números, el darrer dels quals és del 24 de juliol de 1909¹¹¹⁵.

Lluís Bernat, republicà i deixeble de Constantí Llobart, encetà la publicació de *El Cuento del Dumenche* per tal d'estimular la creació i la literatura entre els valencians¹¹¹⁶. En aquest setmanari Bernat defensà, en contra de Llorente, la necessitat d'utilitzar una llengua més viva que la dels poetes, poc llegible. *El Cuento del Dumenche* es trencà amb el número 51. Els últims ja eren «joguets còmics».

Una col·lecció semblant la va treure a llum en 1910 Morales Sanmartín¹¹¹⁷, amb el nom *El Cuento Valencià*; hi va publicar obres de Tolstoi, Narcís Oller i Pérez Galdós. Morales Senmartí publicà també algunes narracions (*Cadireta d'Or*, *Idil·lis llevantins*, *La primera flor*) vagament «naturalistes»¹¹¹⁸.

En la primera manifestació d'aquesta revista fou «El Cuento del Dumenche» amb «ch», però canvia a la «g» en 1919 a *Dumenge*, com ens ha deixat escrit el professor Iborra. Fou dirigida per Lluís Bernat i Ferrer (...) durà cinquanta-una setmanes. Ens cal dir que, en aquest setmanari va estar ben nodrit de col·laboradors de la comarca saforenca, entre que cal destacar a Emili Fonet¹¹¹⁹, el qual, dins de la seua activitat literària, sobresortí en el camp de la dramaturgia¹¹²⁰.

Fou una revista pionera, dedicada a la publicació en cada número d'un «cuento», «novela» o, també, «comèdia» (és a dir, el sàinet o la sarsuela). El director, editor i autèntic factòtum n'era Lluís Bernat i Ferrer, republicà, valencianista i escriptor autodidacte, del qual avui ben poca cosa se sap. Aparegueren un total de 51 números setmanals del 1908 al 1909¹¹²¹.

El setmanari havia aparegut en 1908 de la mà de Lluís Bernat (...) Ara, Carceller reprenia la tasca en 1914, i es refermava (...) donava plena llibertat d'expressió: «Cada autor pòt escriure en la ortografia que crega més convenient; nosatros la respetem... escribim pera el pòble, y el poble quant llich, vól llechir com parla: clar y net».¹¹²² “Ricard Blasco ha pogut parlar dels autors de «El Cuento del Dumenche» com d'una

¹¹¹⁵ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., (vol. II), pàg. 532-533.

¹¹¹⁶ SANCHIS GUARNER, M.: *El sector progressista...*, op. cit., pàg. 80.

¹¹¹⁷ *Diccionari de la Literatura Catalana...*, op. cit., pàg. 664.

¹¹¹⁸ IBORRA, Josep: *La trinxera...*, op. cit., pàg. 57-59.

¹¹¹⁹ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, op. cit., «VI. Emili Fonet i la mitificació literària de la Safor», pàg. 85-108 (pàg.92).

¹¹²⁰ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, op. cit., pàg. 96.

¹¹²¹ SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX», pàg. 127-158..., op. cit., pàg. 130-131

¹¹²² VILA MORENO, Alfons: «Carles Salvador: noves dades biogràfiques», pàg. 673- 706. Nota 10, pàg. 680, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955) Escriptor, gramàtic, mestre*. AVL, València, 2016.

“promoció literària ‘sui generis’ (...) nombrosa, heterogènia i de resultats dispers. Hi ha autors que van conrear indistintament el teatre, la poesia i la novel·la, sempre fidels a la llengua (...). La qüestió és que bona part de la col·lecció de *El Cuento* l’ocupen peces teatrals, no narracions estrictes, i això fa pensar en un dèficit notable que s’allargaria anys i anys”¹¹²³.

A partir de 1919 *El Cuento del Dumenche*, passa a mans de Vicent M. Carceller, esdevenint una vegada més l’única revista que aconseguia ultrapassar l’any d’existència, (entre 1914 i 1921), això com la plataforma editorial de narrativa de més llarga vida de tota la història literària valenciana. Edità contes i narracions d’autors valencians -o en tot cas- d’alguns escriptors de Catalunya, però «adaptada» la llengua al parlar valencià¹¹²⁴. Un altre poeta que va assolir l’accessit en el concurs literari va ser Santiago Aguirre Verdeguer (Grau de València 1873-1947), fill de Josep Aguirre Matiol¹¹²⁵.

***El Poble Valencià* (1908 i 1917)**

“Primer diari anticatalanista del País Valencià, va sorgir l’any 1908. En ell, Rosend Gumiel, encara que reconeixia la unitat lingüística, arremetia contundentment contra el catalanisme polític pel tarannà hegemònic que, segons ell, mantenia envers el valencianisme. Tot i que només va traure dos números, va aconseguir atiar algunes veus anticatalanistes a València”¹¹²⁶. Gumiel era partidari de les tesis llemosinistes, que defensaven un tronc comú entre les parles dels països de l’Antiga Corona Catalano-Aragonesa, però que amb el temps havien esdevingut, de fet, llengües diferents. Aquesta teoria, que al Principat havia tingut grans seguidors al segle XIX, com va ser el mateix Milà i Fontanals, ja no és defensada per cap autor del Principat al segle XX.”¹¹²⁷ “Al primer número trobem un treball literari (l’únic signat) de Marià Vayreda. Només van sortir dos números, els de l’1 de gener i el 15 de gener.”¹¹²⁸

¹¹²³ CALAFAT I FERRANDIS, Francesc, CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep, PÉREZ SABATER, Antoni i QUILES I CARDONA, Francesc Enric: *Obres impreses en català al País Valencià (1900-1939)*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1989. «Pròleg, per Francesc Pérez i Moragón», pàg. 9-30 (pàg. 12).

¹¹²⁴ SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX», pàg. 127-158., *op. cit.*, pàg. 131.

¹¹²⁵ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari d’autors valencians del segle XX*. Treball inèdit (versió 43, octubre 2017), pàg. 5

¹¹²⁶ DOLÇ, Mavi: «La premsa política i independent valencianista», pàg. 659-674, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (editors): *Dos-cents anys...*, *op. cit.*, pàg. 661-662

¹¹²⁷ DOLÇ, Mavi: «La premsa política i independent valencianista», pàg. 659-674, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. Editors: *Dos-cents anys...*, *op. cit.* Nota 6, pàg. 662.

¹¹²⁸ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, *op. cit.* (vol. II), pàg. 525.

Entre els col·laboradors puntuals d'aquesta revista es trobarà Josep Aguirre Mاتيول (Grau de València 1842-1920). D'origen basc, fou un home de grans iniciatives, consignatari i representant de les principals navilieres, a més de pioner en el negoci del comerç internacional de la taronja.¹¹²⁹

En una segona etapa, *El Poble Valencià* esdevingué un setmanari il·lustrat, dirigit per Josep M. Bayarri, amb la col·laboració de Rosend Gumiel, Francesc Badenes, Rafael Tarín, Francesc Caballero, Jesús Morante, Francesc Almela i Vives, Emili Lluch. Van sortir-ne només sis números, fins al 5 de maig de 1917.¹¹³⁰

***El Cuento Valencià* (1910; 2ª època, 1930-1931)**

Era una revista setmanal, sortia els dissabtes amb una coberta a dos colors. El director era Bernat Morales San Martín i l'administrador, Vicent Fe. Reprenia la fórmula de la publicació anterior (*El Cuento del Dumenche*), i anunciava el primer número que donaria «l·ligendes, tradicions, cuentos populars y de costums valencianes de nostres millors autors antics i contemporanis», així com traduccions de «clàssics de totes les literatures». El primer número conté «La desposada del mar», de Morales San Martín, amb un dibuix de Stolz. Més endavant, van aparèixer contes, originals o traduïts, de Narcís Oller, Lleó Tolstoi, B. Pérez Galdós, Josep M. Esteve Victòria, etc. Només van sortir-ne dotze números, el darrer, de 2 de juliol¹¹³¹.

Segons el professor Simbor, *El Cuento Valencià* fou una obra de Bernat Morales San Martín, narrador influenciat per Blasco Ibáñez, autor teatral de comèdies tràgiques i compositor musical, que pogué mantenir la revista durant dotze setmanes. Juntament amb *El Cuento del Dumenche*, totes dues revistes van ser les que encetaren el model editorial, contínuament imitat per publicacions posteriors. Aquesta revista basà la col·lecció en la combinació d'autors valencians i de mestres consagrats de la narrativa universal, com els ja esmentats Tolstoi, Pérez Galdós i Narcís Oller¹¹³².

“S'ha confirmat la notícia que donàvem en el número anterior referent a l'aportació d'una revista setmanal titulada *El Cuento Valencià*. La dirigeix Josep Maria Esteve Victòria. No és nou en aquestes tasques. Recordem el seu magnífic intent de *Rondalles Valencianes*. Recordem també la seua realització de *Pensat i fet*, la –literàriament– més digna de totes les publicacions similars. (...) En el criteri ortogràfic d'*El Cuento Valencià* s'ha adoptat el terme mig, podríem dir, tenint en compte la mida intel·lectual i la formació personal, en aquestes matèries, de la massa de la gent que té de comprar-lo i llegir-ho (...),

¹¹²⁹ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 4.

¹¹³⁰ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 527.

¹¹³¹ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 533.

¹¹³² SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX», pàg. 127-158., op. cit., pàg. 131,

que la nova revista tinga una vida pròspera, sobretot si conseguix unificar i depurar l'ortografia progressivament”¹¹³³.

***Lo Rat Penat* (1911)**

Publicava aquesta revista la «Societat de Amadors de les Glòries Valencianes» que s'aplega sota el mateix títol del periòdic. A la portada hi havia l'escut de València amb el lema: «Pel fil traureu lo capdell». Publicà treballs de bibliografia, història, folklore, filologia, etc., així com textos literaris. Alguns treballs són en castellà. Entre els col·laboradors d'aquesta nova època de *Lo Rat Penat* trobem Carles Sarthou Carreres, Josep Rodríguez Pertegàs, Josep Sanchis Sivera, fra Lluís Fullana Mira, S. Cebrian Ibor (corresponsal a Alacant), Roc Chabàs, etc. *Lo Rat Penat* va publicar diverses obres antigues, com ara «Lo Passi en Cobles», per mossèn Bernat Fenollar i Pere Martínez, a cura de Francesc Martí Grajales. Va cessar la seva publicació pel desembre, i el total dels números forma un volum de 542 pàgines i dues d'índex, més les obres de fulletó”¹¹³⁴.

***EL Crit Valencià* (1912)**

No sabem qui era el director. Entre els col·laboradors assidus hi ha Josep Olmos, F. Ferrer Vercher, Gonçal Cantó, Antoni Esteve, Artur Alarcó, B. Morales San Martín, Vicent Tomàs Sánchez i M. Palau. Sembla que només van sortir nou números d'aquesta publicació regionalista”.¹¹³⁵

***Pensat i fet* (1912-1972)**¹¹³⁶

Aquesta revista “festerà” fou fundada per Ricard Sanmartí Bargues (València, 1889-1974), al costat de Francesc Ramil i Josep Maria Esteve, que tantes pàgines es van omplir, arran dels esdeveniments costumistes de la ciutat, sobretot.¹¹³⁷

El professor Santi Cortés ens proporciona aquest relat de la seua investigació, que ens subministra una posició fidedigna d'una part de la seua trajectòria: “El periòdic més digne, coherentment i genuïnament valencià de la història de la premsa fallera de tostemps, fou, a despit d'això, la primera revista legal editada als Països Catalans

¹¹³³ IBORRA, Josep: *Taula de Lletres...*, op. cit. Esteve Victòria parla de *El Cuento Valencià*. E.V. (El Velluter), pàg. 220-222

¹¹³⁴ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 534.

¹¹³⁵ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 526.

¹¹³⁶ IBORRA, Josep: *La trinxera...*, op. cit., pàg. 144 | TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 540.

¹¹³⁷ FERRÉ TRILL, Xavier: «Ramon Aramon i Carles Salvador (1944-1955)», pàg. 795-826, en CASANOVA, Emili / CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955) Escriptor, gramàtic, mestre*. AVL, València, 2016. Nota 43, pàg. 809.

durant la postguerra. Iniciat el 1912 amb la intenció d'«enaltir la terreta» i de ser el «més gran exponent de la dolçor de la llengua vernàcula», es caracteritzà per encetar una nova era en l'àmbit del periodisme faller tot redimint-lo de la «literatura innoble que tanta malvestat causava a la llengua valenciana, a les esferes més populars». Aquesta particularitat i el fet d'haver aconseguit (gràcies a la seua obertura vers els intel·lectuals valencians de més volada) «l'equilibri –difícil i perfecte– entre els dos caires de la nostra literatura», el culte i el popular, l'han convertit en la revista més interessant i alligadora de l'entorn faller. Els censors franquistes, però, només hi veieren un pamflet festiu, en el sentit més fútil de l'expressió, i incapaç de danyar l'arrelament de l'*espíritu nacional*. Altres aspectes que n'afavoriren la represa foren: el fet d'ésser una publicació lligada al sector regionalista dretà, la circumstància, també, que un dels seus fundadors, Josep M. Esteve Victòria¹¹³⁸ (...). Perquè no deixava de ser una revista bastida amb tòpics, fàcilment manejables per la política folkloritzant dels vencedors. Aquests factors, doncs, i fet d'aparéixer anyalment en el context disbauxat i no gens favorable a la meditació de les falles, fou allò que sospesarien bàsicament les autoritats del nou règim. Tanmateix, hi havia quelcom més en el *Pensat i Fet*. Hi havia l'exigència de normalització dels escrits: «Repasar *Pensat i Fet* –afirmava Nicolau Primitiu (1936)- és adonar-se'n del seu progrés en la depuració de la llengua emprada; pas a pas cada any es veu major cura normativa, ço que és d'admirar en el medi ambient tan poc propici especialment per a la literatura festiva» (...). Abans de la guerra figuren entre els seus col·laboradors més importants: Almela i Vives, Lluís Guarner, Caballero Muñoz, Nicolau Primitiu, Pasqual Asins, Eduard Buil, Peris Celda, Thous Orts, Thous Llorens, Igual Úbeda i els germans Vicent i Xavier Casp, molts dels quals apareixeran de nou en reiniciar-se la publicació el març del 1940»¹¹³⁹.

Entre altres col·laboradors que s'han recuperat està Prudenci Alcon Mateu (València, 1904-1977), mestre nacional, des de 1924. A més de les tasques habituals de l'ensenyament, va dirigir obres de teatre infantil, ensenyà música, actuà com a fotògraf i va dur la corresponsalia de *Levante* i *Las Provincias*, a més de ser Cronista Oficial de

¹¹³⁸ *Diccionari de la Literatura Catalana, op. cit.* Josep Maria Esteve Victòria, La Llosa de Ranes, la Costera 1889 – València 1936, pàg. 356 | GABARDA CEBELLÁN, Vicent: «Viure l'espera. La recerca del desaparegut», pàg. 143-202, en NAVARRO, Javier i VALERO, Sergio (eds.): *València. Capital de la República 1936-1937*. Ajuntament de València, València, 2017. Nota 23, pàg. 162.

¹¹³⁹ CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista (1939-1951)* Institut de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995, pàg. 316-318 | RIPOLL DOMÈNECH, Faust: *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2010. «Malgrat la col·laboració de Casp i Adlert amb *Pensat i Fet* des de la represa en la postguerra el mateix 1940, interrompran la col·laboració entre 1944 i 1946, inclusivament», pàg. 185.

Llutxent (1954). Col·laborà en diversos mitjans gràfics, com ara: *Pensat i Fet i El Camí*¹¹⁴⁰.

Foc y Flama (1912-1913)

En *Foc y Flama* col·laboraven Josep Navarro Cabanes (El Velluter), Josep M. Bayarri, F. Barberà i Martí, Jacint M. Mustieles, Ricard Sanmartí, entre altres. Uns altres números extraordinaris són dedicats a les falles (16 de març), a la mort de Tomàs Trenor i a la Verge dels Desemparats. Van sortir vint-i-cinc de *Foc y Flama*, setmanari que volia «ser veu y sentir de l'ànima valenciana, estímulo dels forts hòmens que per son pa de cada dia treballen, y exaltació de l'amor valencià»¹¹⁴¹.

La Traca (1912-1938)

La Traca, d'entre el bienni 1909 i 1911, va conèixer les seqüeles tràgiques de la guerra del Marroc (...). L'activitat periodística, durant aquest període havia quedat protagonitzada per dues reaparicions: la de *Lo Rat Penat*, el que va demostrar el procés de moderació i reconducció que va experimentar el nacionalisme valencià; i la de *La Traca*. En efecte, donat l'èxit econòmic que va obtindre *La Traca* en la seua primera etapa, no estranya que en 1908 persones alienés a l'antic director Lluç Soler¹¹⁴² intentaren reeditar-la amb la mateixa capçalera, encara que sense cap èxit. En el segon intent, el resultat va ser distint i l'11 de setembre de 1909 apareix *Traca Nova*¹¹⁴³.

La consolidació definitiva de *La Traca* es va produir en setembre de 1912. L'èxit, avalat amb més de 600 subscripcions, prompte es va veure acompanyat d'unes majors possibilitats tècniques d'edició (...) La premsa vernacle d'aquesta primera dècada del segle, per alguns, segueix constituint un mitjà a través de com canalitzar les inquietuds culturals; per a uns altres, el sistema més punxant d'exercir la crítica política; i també, per a un altre sector, una forma de realitzar una publicació sense majors complicacions i amb possibilitats d'obtenir una positiva resposta econòmica¹¹⁴⁴. Entre els col·laboradors assidus estaven: Santiago Aguirre Verdeguer (1914)¹¹⁴⁵, Robert

¹¹⁴⁰ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg.11-12.

¹¹⁴¹ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 533-534.

¹¹⁴² LAGUNA PLATERO, A. i MARTÍNEZ GALLEGU, F. A.: *La Traca La transgressió com a norma*. Edita Universitat de València, València, 2016 «La forja de l'esperit traquer», pàg. 35-58. pàg. 39.

¹¹⁴³ LAGUNA PLATERO, A. i MARTÍNEZ GALLEGU, F. A. (comissaris): *La Traca La transgressió...*, op. cit. «La construcció del valencianisme traquer: La irrupció de Carceller», pàg. 59-82 i pàg. 63-64.

¹¹⁴⁴ LAGUNA, Antonio: *Historia del periodismo valenciano...*, op. cit., pàg. 232.

¹¹⁴⁵ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 5.

Alcañiz, qui, des d'Alberic, enviava sovint col·laboracions a diverses revistes festives de principis del segle XX, com ara *La Traca* (1915-1917), on apareix un *Elochi de la muntañeta*¹¹⁴⁶, Vicent Alegre Lozano, qui, encara que estava hospitalitzat, amb prou feines podia enviar articles al setmanari *La Traca*¹¹⁴⁷.

Carceller havia vingut editant *La Chala*¹¹⁴⁸ des que es va produir la suspensió de *La Traca*. En efecte, el 17 d'abril de 1926, dos anys després de la desaparició de *La Traca*, apareixia el primer número del nou setmanari¹¹⁴⁹ (...) L'humor, no exempt de crítiques certament velades, definien la publicació. No significa, per tant, gran novetat respecte al que ha sigut fins ara el periodisme en vernacle.

La Traca. En efecte, es converteix en la primera i única publicació de masses que va a tenir el periodisme valencià, aconseguint en 1933 la increïble xifra de 500.000 exemplars setmanals. La demanda era tan variada com engruixada: Barcelona 70.000 exemplars setmanals, Bilbao 25.000..."centenars de cartes de tots els racons de la Península demanant paquets¹¹⁵⁰.

En què va consistir per tant, l'èxit de *La Traca*? Establim dos plànols: La forma i el fons. A) Aspectes formals. –Format tabloide, amb vuit pàgines a quatre columnes. Predomini de la imatge, en aquest cas de la vinyeta humorística, sobre el text (...)– La major part dels dibuixos reproduïen escenes eròtiques, amb dones nues i text de doble sentit. També són freqüents els clergues malcarats i molt voluminosos, així com caricatures dels principals personatges de la política. (...) B) Contingut. De forma general, podem ressaltar l'ús d'un llenguatge popular, molt connectat amb les fórmules humorístiques que sintetitzen les falles.

Quasi tots els números de *La Traca* repeteixen les mateixes claus: Antimonarquisme. (...) Anticlericalisme; juntament amb el rei, l'Església apareix com la gran culpable de tots els mals que afligeixen al poble. (...) Erotisme; (...) naixen les primeres publicacions pornogràfiques, durament perseguides en els anys vint pels governs de tota Europa.

¹¹⁴⁶ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 11.

¹¹⁴⁷ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 12

¹¹⁴⁸ GALIANA, José E.: *Guía del Turista en València*. Declarada Guía Oficial de la Ciudad. València, 1929. "La Chala, pàg. 39, en TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II)," *La Chala* (1891), pàg. 553.

¹¹⁴⁹ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II). "La Chala «setmanari satíric humorístic», pàg. 560.

¹¹⁵⁰ SIMBOR, Vicent: «La poesia en temps de República: El poeta entre l'escriptori i el carrer», pàgs. 29-50, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República de les Lletres. Les Lletres de la República*. Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2008. Poesia en temps conflictius (1923-1939), pàg. 29.

L'èxit d'aquesta publicació, per tant, resulta de les característiques especials del producte; de la combinació entre dibuix i paraula (text), entre humor i denúncia; de la ferocitat de les crítiques anticlericals i antimonàrquiques (...). En última instància, una altra de les lectures del fenomen de *La Traca* sorgeix de la comparació amb la premsa nacionalista del moment. Comprovem així l'enorme contrast que existeix, especialment en el que a acceptació popular es refereix. És a dir, part de la intel·lectualitat valencianista caminava cap a la «normalització», mentre que les capes populars s'*il·lustraven* amb el setmanari de Carceller. La premsa nacionalista, doncs, va haver de competir, entre altres, amb *La Traca* i publicacions similars¹¹⁵¹.

Vicent Miguel Carceller esdevé el protagonista indiscutible de *La Traca*, no sols perquè reprén la capçalera creada per Lluç Soler, sinò perquè la dota de tots els ingredients que acabaran convertint-la en la publicació capdavantera del valencianisme que Sanchis Guarner va denominar "d'espardenya", açò és popular. Vicent Miguel Carceller (València, 1890-1940).

L'altre compromís polític de Carceller va lligat al valencianisme polític emergent, que el 1914 participa en la constitució de la *Joventut Valencianista*. (...) El seu valencianisme ve directament del passat republicà que encarnà Constantí Llobart (1848-1893). El 28 de novembre de 1918, *La Traca* apareixia amb un "Vixca la República Nacionalista" i un extens article de Carceller, titllat de reaccionari fins aleshores, esdevingué el futur dels pobles; fins i tot, (...) *La Traca* va saltar fronteres a través dels valencians que vivien a l'estranger. (...) Carceller decideix el febrer de 1922 muntar una "Delegació de *La Traca* a Buenos Aires, dirigida per Mariano Ballester Pastor, a fi de servir exemplars arreu d'Amèrica. Mai abans cap altre mitjà valencià havia arribat tan lluny. *La Traca* s'havia convertit en el primer gran setmanari en la història del periodisme valencià. Prompte ho serà de l'espanyol¹¹⁵².

La Traca va ser denunciada insistentment al llarg de la seua existència, Sota l'acusació de fomentar la pornografia i atemptar contra la moral. (...) Més que no el dibuix, la causa de la denúncia era sovint el text, sobretot quan es referia a actuacions de representants eclesiàstics (...) Entre l'abril i l'agost de 1917 *La Traca* tingué una

¹¹⁵¹ LAGUNA PLATERO, A.: *Historia del periodismo valenciano...*, op. cit., pàg. 293-297.

¹¹⁵² LAGUNA PLATERO, Antonio i MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu (Comissaris): *La Traca La transgressió...*, op. cit., «La construcció del valencianisme traquer: La irrupció de Carceller», pàg. 59-82 (pàg. 61-77).

mitjana d'una denúncia per mes, quasi sempre amb la consideració que els seus dibuixos eren ofensius per a "la moral"¹¹⁵³.

La Traca, a més d'un periòdic setmanal d'entreteniment, va ser un poderós instrument en la configuració dels imaginaris culturals dels valencians, ja que els seus productes editorials, amb *La Traca* al capdavant, es van fusionar molt ràpidament amb els cicles vitals dels valencians. I és que l'èxit de Carceller té una clau fonamental: la "filosofia traquera" que presideix la forma de concebre i redactar *La Traca*. Estableix un codi comú en la manera de veure, escriure, interpretar i transgredir la realitat, a través d'un idioma i argot propis: el valencià castellanitzat, que és la forma de ridiculitzar tots aquells que redueixen el valencià a l'esfera privada i situen el castellà com la llengua pública i oficial. És també el mitjà d'identificar els subjectes de la bufa, els "cursis" o "coents" que pretenen aparençar allò que no són i que tant de joc van donar en els sainets d'Escalante¹¹⁵⁴.

La Traca irrompia l'abril de 1931 com a mitjà justicier del poble, com a portaveu dels ciutadans que exigeixen reparacions per tot el patiment fins aquell moment. I ho fa, primer de tot, sotmetent a judici i condemna el mateix rei. (...) La República naixia amb una tirallonga de símbols del passat vuitcentista, que anaven des del barret frigi fins a la bandera tricolor, passant per l'himne de Riego. (...) Però el setmanari que venia a identificar-se de manera generalitzada arreu del país amb la nova situació política seria, sens dubte, *La Traca*. Si calguera posar una imatge al nou règim republicà, aquesta seria sense cap dubte la de la capçalera que dirigia i editava Vicent Miguel Carceller (...) El seu setmanari de Carceller simultaniejarà la informació amb l'opinió, en una mescla que no acaba mai de precisar on comença l'una i on l'altra¹¹⁵⁵.

***La Nostra Terra* (1913, Castelló)**

Aquest periòdic el dirigia Joan Muntané Aurell i a l'article inicial anunciava que «al aparèixer en el camp del periodisme no venim a enaltir una província, ni molt menys a un poble determinat, ni tampoc a fer política; venim a enaltir, a mostrar les glòries de la Regió Valenciana, a la pàtria petita... Volem ésser y fer valencians, y moltes coses

¹¹⁵³CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit. «III Cap una formulació nacionalista 1918-1923», pàg. 127-221 (pàg. 197-199).

¹¹⁵⁴LAGUNA PLATERO, Antonio i MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu (Comissaris *La Traca La transgressió ...*, op. cit., «La construcció del valencianisme traquer: La irrupció de Carceller», pàg. 59-82 (pàg. 67-77).

¹¹⁵⁵*La Traca La transgressió...*, op. cit. «I, per fi, la República. Esclata La Traca», pàg. 101-120 (pàg. 103).

més que sintetise nostre lema «Dret y Pàtria». Contenia treballs literaris i d'erudició¹¹⁵⁶.

Valencia Nova (2ª època, 1913)

Publicava treballs literaris i poesies, al costat de solts i articles polítics regionalistes. Entre els redactors i col·laboradors trobem J.M. Mustieles, Vicent Tomàs, Daniel i Eduard Martínez Ferrando, Teodor Llorente, Miquel Duran i Tortajada, Josep M. Morales, Maximilià Thous, Victor Iranzo, Paulí Barberà, Juli Just, etc., i també veiem algunes caricatures de Vizcay. Foren publicats set números d'aquest setmanari, el darrer, de data 23 de març de 1913¹¹⁵⁷.

En 1916 Miquel Duran de València va presidir la junta directiva de la societat València Nova i fundà i dirigí el butlletí del mateix nom¹¹⁵⁸.

La Señera (1914)

Fou una publicació nascuda per a desaparèixer prompte. Tant és així que el seu director, Vicenç Badia, ens diu que «el dia que elements més autorisats que nosatres se desideixquen a publicar el periòdic rechionaliste oficial, desapareixerem per a deixar lliure camí». Només va ésser publicat un número de *La Señera*. Hi col·laboraven diversos escriptors, però només trobem la signatura de Fernand Ferré¹¹⁵⁹.

El Cuento del Disapte (1914)

Només va sortir-ne un número, molt difícil de trobar. Contenia un conte de R. Zaragoza, titulat «Les coses de Pere el nano», amb il·lustracions de M. Campos¹¹⁶⁰.

El Tio Cuc (1914-1918, Alacant).

Setmanari satíric bilingüe. Sembla que va sortir durant quatre anys fins a 1918, però les dates d'aparició i desaparició són insegures¹¹⁶¹. El setmanari *Tio Cuc* era una obra

¹¹⁵⁶ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 579.

¹¹⁵⁷ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 526.

¹¹⁵⁸ VERGER, Eduard J.: (introducció i selecció): *Antologia dels poetes valencians III El segle XX. Primera Part*. Biblioteca d'Autors Valencians Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1988, «Generació de 1909», pàg. 19-74 (pàg. 19).

¹¹⁵⁹ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 526.

¹¹⁶⁰ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 534.

¹¹⁶¹ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 572.

personal de Josep Coloma¹¹⁶². Fundat el 1914, es mantingué fins al 1918 en una primera etapa; posteriorment, el 1923 aparegué una segona època fins a la mort del director, el 1936. Gràcies a la persistència de Coloma s'aconsegueix complir el deure amb els lectors d'acudir cada dissabte als quioscos. Coloma contava amb la col·laboració ocasional de l'escriptor i amic Josep Ferràndiz Torremocha¹¹⁶³.

***Pensat y Fet* (1915)**

Amb el mateix títol que l'anterior, *Pensat y Fet*, però dirigit ara per Àngel Candial Prieto, va sortir aquest periòdic faller, amb textos en català i castellà, on trobem la signatura de Rafael Gayano, Josep Vilanova, Ricard Miralles i altres. Potser va tenir reclamacions pel títol, perquè el segon i el darrer número es titulà *Festes Valencianes* i anava dedicat a la festivitat del Corpus, amb originals de Vicent Peydró, Macari Muntés i Felibert Cebrià¹¹⁶⁴.

***Pàtria Nova* (1915-1923)**

U dels punts arreplegats en les *Conclusions de l'Acte d'Afirmació Valencianista*¹¹⁶⁵ de juliol, movia a la publicació d'un periòdic «regionaliste», redactat en valencià, que donarà a conèixer l'obra de propaganda dels ideals revalencianitzadors¹¹⁶⁶.

El professor Franch Ferrer ens deixa aquesta observació del setmanari:

“*Pàtria Nova*” fou un setmanari valencianista editat per la Joventut Valencianista l'any 1915. Durà 23 números (número 1, 6-3-1915; número 23, 7-8-1915) i es caracteritzà per la defensa de l'autonomia, la llengua i la cultura del País Valencià. Segurament pel paper que jugà en l'escàndol produït als Jocs Florals de València del 1915 (agost) es veié obligat a tancar¹¹⁶⁷.

“El setmanari «*Pàtria Nova*»¹¹⁶⁸, que dirigia Ferrandis Agulló (1915), pot considerar-se el seu portaveu (Joventut Valencianista). Els esforços de la Joventut Valencianista per galvanitzar la societat i la política valencianes no reeixiren i tampoc no assolí l'anul·lació del seu principal obstacle, el ratpenatisme.”¹¹⁶⁹

¹¹⁶² VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., “Josep Coloma Pellicer (Alacant, 1874-1936), pàg.86.

¹¹⁶³ CLIMENT, J. Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís per la llengua*. AVL, València, 2011, pàg. 22.

¹¹⁶⁴ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 540.

¹¹⁶⁵ DOLÇ, Mavi: «La premsa política i independent valencianista», pàg. 659- 674 (pàg. 663-664).

¹¹⁶⁶ SANÇ I SANCHO, Vicent: *L'obra dels primers valencianistes*. Col·lecció “Al Vent”, Lo Rat Penat, València, 1983, pàg. 31.

¹¹⁶⁷ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit. «Capítol I», pàg. 39-62. Nota 1, pàg. 40.

¹¹⁶⁸ Aquest periòdic va ser recordat per *El Camí*, núm. 93, pàg. 3. 16/12/33. «Retalls per a que no s'oblidi», un article que signava Albert.

¹¹⁶⁹ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLVI.

El director era Marià Ferrandis Agulló. Aquesta revista marca un acostament a l'ortografia catalana i ho explica en un article del primer número. Entre els col·laboradors hi ha Eduard i Daniel Martínez Ferrando, F. Puig Espert, F. Viet, S. Ferrandis Luna, Vicent Blasco Ibáñez, Lluís Cebrian, Valentí Almirall, entre altres. Caricatures polítiques de Pertegàs, Ditolin, Gascon Sirera i Nano. (Ferran Gascó Sirera) (...). *Pàtria Nova* era una publicació remarcable, molt ben escrita i presentada. A l'article inicial llegim: «Venim a dir al Reine de València que no té sa vida pròpia perquè abdicà de tots aquells drets i llibertats, que eren les úniques fonts que podien produir-la; que el motiu de sa ruïna està en sa castellanisació i en la politicomania i caciquisme». Va publicar 33 números, fins al 7 d'agost del mateix 1915¹¹⁷⁰.

Al llarg de les dues etapes de la seua existència (1908-1910 i 1914-1923¹¹⁷¹, respectivament), edità el setmanari *Pàtria Nova*, plataforma difusora dels seus postulats polítics i culturals cada dia més precisos i reivindicatius, i més enfrontats amb les postures de la societat *Lo Rat Penat*, amb la qual trenquen definitivament el 1915¹¹⁷². *Pàtria Nova*, Setmanari Valencianista, era la plataforma de les idees, ara sí, nacionalistes de la *Joventut Regionalista*. Aquest setmanari va ser el primer que va seguir una línia favorable a la reconstrucció nacional del País Valencià¹¹⁷³. Defensaven

¹¹⁷⁰ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., (vol. II), pàg. 527.

¹¹⁷¹ *Pàtria Nova*. Setmanari Valencianista, Segona Època, carrer Rubiols, 1, primer. Impremta de Ramon Soto: carrer Quart, 64.- València. Núm. 1, pàg. 1. 24/03/23: *Al començar de nou*. Entre la primera època del nostre setmanari i aquesta segona època que hui iniciem, hi ha un llarg silenci de premsa valencianista, trencant fa poc per l'aparició d'una fulla mensual. No cal retornar a coses velles i explicar perquè es deixà de publicar PATRIA NOVA: però si cal explicar perquè ix novament, quines idees han d'orientar els seus escrits, quines normes ens hem els que prenim la tradició del setmanari per a continuar rectament (...) El valencianisme ha esmerçat la seua activitat en conferències, en mitins i en labor purament societària. Però ni un moment ha deixat de pensar en el setmanari, i encara que hi ha davant un calvari dolorós de pobresa que el nostre grup de joves pot apartar, es tan gran la fe que tenim en la virtut del setmanari, que no aplacem ni un dia més la seua publicació. De l'altra època no sols portàrem el títol, perquè es conegut i potser desperte antigues adhesions, sino l'esperit. (...) En la necessària brevetat d'aquesta presentació no podem exposar els punts de vista del valencianisme en totes les qüestions polítiques, socials i espirituals que hi ha plantejades. Treballarem per que el nostre poble tinga consciència de la trista situació d'esclavatge en que es troba per la permanència del fet històric que ens desposseí de les nostres llibertats, convertint-nos en un poble dominat. Defensarem la nostra llengua contra tots els atacs, perquè ella és el nostre esperit i per tant allò que més devem estimar. En tots els ordes de la personalitat valenciana, esmortuida, projectarem les nostres energies amb aquella fe i aquell gran amor que ens lliura de tota crítica apassionada i baixa. (...) Nosaltres no desviarem el camí per conveniències polítiques, que no les tenim, ni per afectes personals (...) Sols resta dirigir una salutació cordial a la premsa local valenciana. En ella va al mateix temps el desig de que les nostres relacions siguin tot lo més afectuoses possibles. Hi ha diaris que per a la gent representen el valencianisme (...), fem el prec de que laboren més intensament per la llibertat valenciana...."

¹¹⁷² SIMBOR, Vicent: *Els fonaments....*, op. cit., pàg. 15-16.

¹¹⁷³ *Pàtria Nova*, núm. 18, pàg. 3, 04/08/23. «Germanor Valenciana». Entitat que acaba de constituir-se en Barcelona, quals finalitats ja explicarem, ens remet la següent carta, adreçada a tots els valencianistes del Reine: Distingit senyor: Tenim el gust de notificar-li que una

els interessos de les classes mitjanes burgeses, però certament progressistes.(...) Aquest episodi acabà en agost de 1915. El moviment valencianista, fruit de la seua feblesa, no tenia mitjans econòmics per tal de mantenir la publicació¹¹⁷⁴.

La revista *Pàtria Nova* va ser publicada en dues etapes, iniciada el 6 de març de 1915, va comprendre 23 números, fins al 7 d'agost de 1915¹¹⁷⁵. Com a nucli escindit del grup dretà de *La Correspondencia de Valencia*¹¹⁷⁶, va reaparèixer el 24 de març de 1923 i deixà de publicar-se el 15 de setembre de 1923¹¹⁷⁷, per la implantació de la Dictadura de Primo de Rivera. Vicent Tomàs i Martí i Adolf Pizcueta n'eren els animadors aleshores. Col·laboraven en aquesta segona etapa de *Pàtria Nova*¹¹⁷⁸, on s'acoblaren els elements més progressistes i nacionalistes. Des de les seues pàgines es realitzaren crítiques ben punyents al sector ortodoxament *villalonguà*¹¹⁷⁹, amb autors com ara Francesc Caballero i Muñoz, Francesc Badenes, Enric Navarro i Borràs, Lluís Revest Corzo, Francesc Almela i Vives i altres. Ricard Blasco escriu, a tall de caracterització del nucli intel·lectual de la revista: Es van mostrar combatius, amb un exacerbant sentit crític, que es va concretar en el seu filo catalanisme i el seu antiratpenatisme. Entorn del setmanari es va aglutinar un grup nacionalista que es negava radicalment a col·laborar amb el vacil·lant règim sorgit de la Restauració. La implantació de la Dictadura (1923-1930)¹¹⁸⁰, va suposar un rude colp per a l'estructuració política d'aquest grup, així com per a la subsistència del setmanari, que va deixar de publicar-se. (...) Segons em declarava Adolf Pizcueta en una conversa recent, la tertúlia del cafè *La Democracia* va ser, durant la Dictadura de Primo de Rivera, un dels nuclis de "resistència" del valencianisme intel·lectual. Perucho, Almela,

agrupació de valencians fervorosos de la seua llengua i de la seua història s'ha constituït en Barcelona dut per l'estímul que esta noble Ciutat, tan enamorada de son passat gloriós imposa a tots aquells que residint en ella algun temps consideren amb admiració son magnífic desenvolupament intel·lectual (...) Per la «Germanor Valenciana»: Ernest Martínez Ferrando; R. Negre i Balet; Marcellí Pasqual; Rafael Cardona i Martí; Josep Blanquer Belda; J. M. Batista i Roca; Josep Selva. Tota la correspondència a nom de Josep Selva, Boters, 16".

¹¹⁷⁴ DOLÇ, Mavi: «La premsa política i independent valencianista», pàg. 659-674, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (editors): *Dos-cents anys...*, op. cit., pàg. 664.

¹¹⁷⁵ *El Camí*, núm. 82, pàg. 4, 30/09/33.«Tribuna lliure», "Per què me sent pancatalaniste" "(...) Corria l'any 1915, i els valencianistes de graó aleshores cregueren que havien ja passat els temps de que els nostres mantenedors, als Jocs Florals, parlaren en castellà, perquè aspiraven a què València cessara de vore's trocejada en les tres "províncies" actuals i que tornara a l'esplendor i la glòria del seu cicle foral. Orgue d'estes idees redemptores el constituïa el primer setmanari nacionalista a València, *Pàtria Nova*. Eduard Martínez Ferrando

¹¹⁷⁶ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit. Nota 20, pàg. XVI.

¹¹⁷⁷ DOLÇ, Mavi: «La premsa política i independent valencianista», pàg. 659-674, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. Editors: *Dos-cents anys...*, op. cit., pàg. 660

¹¹⁷⁸ PÈREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. UJI, Castelló de la Plana, 2013, pàg. 167.

¹¹⁷⁹ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLI.

¹¹⁸⁰ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 17.

Sigfrido Blasco-Ibáñez i Pizcueta, entre d'altres, eren assidus de la tertúlia. La majoria acabaria integrant-se en 1930 en l'*Agrupació Valencianista Republicana (AVR)*¹¹⁸¹. Cal recordar, segons el professor Simbor, que *Pàtria Nova*, “assumia la defensa de l'oficialitat del valencià, del qual afirmaven la identitat amb el català; l'alternativa d'una federació d'estats autònoms”¹¹⁸². La *Joventut Valencianista* fou la primera entitat valenciana que va adoptar l'ortografia de l'IEC¹¹⁸³, com s'hi ha comentat, que fou utilitzada pel seu òrgan d'expressió *Pàtria Nova* (publicat del 6 de març al 7 d'agost de 1915)¹¹⁸⁴.

Pàtria Nova (2ª època) eixí el 24 de març del 1923 amb caràcter setmanal, arribant al número 22 (setembre del 1923) La seua línia editorial tenia en comú un bon estol de coses amb *El Crit de La Muntanya*, però si exceptuem la crítica sistemàtica a l'espanyolisme dels partits polítics actuant a València i la professió d'un ver nacionalisme, si es vol més culturalista, la idiosincràsia de la revista allunyada molt de la combativitat de *El Crit de la Muntanya*. És clar, per altra banda, que *Pàtria Nova* s'adreçava a un públic pretesament més culte, el de la ciutat¹¹⁸⁵.

“*La Patria dels valencians*. Nosatres tenim la nostra Patria com els francesos, els alemanys i tots els homes de la terra. La nostra Patria es València. Dins d'aquesta fracció geogràfica que anomenem Ibèria es produïren fets que anaren lentament enderrocant organismes nacionals i estenent fins a les ribes de la mar i la ratlla de França el domini de Castella. El dia 25 d'abril, en els camps d'Almansa, és vençuda definitivament la nostra Nació per les tropes castellanques. Després ens ve el llenguatge, les lleis i l'esperit del poble vencedor (...) l'Unió durant els dos-cents anys de dominació castellana el llenguatge valencià perdura viu en els llavis del poble, malgrat estar separat de les escoles, de tots els centres d'ensenyança i de les relacions més nobles dels hòmens. I arribem a l'època actual i lluny de modificar-se açò, es reviscola el sentiment nacional i es conserven les nostres característiques amb un afany de perfecta plenitud.

Val a dir, puix que la nostra Nació no està morta i que encara té al davant uns horitzons de llibertat. (...) De la mateixa manera que no es pot negar que la Nació valenciana està viva en el present i de cara en pervenir, tampoc es pot negar que ella siga l'única Patria dels valencians, per la qual tots devem treballar.”¹¹⁸⁶

¹¹⁸¹ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit., «1. “Taula de Lletres Valencianes” i els plantejaments teòrics del redreçament cultural (1927-1930) Nota 2, pàg. 15-16.

¹¹⁸² SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 16.

¹¹⁸³ SEGUÍ FRANCÉS, Romà «La Biblioteca del País Valencià», pàg. 601-630, en *El valencianisme polític Homenatge a Alfons Cucó*. Afers 55, Catarroja, 2006. Nota 37, pàg. 613.

¹¹⁸⁴ VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, op. cit. Nota 604 (Antoni Ferrando, 2006: 224)”, pàg. 351.

¹¹⁸⁵ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit. (vol. II), pàg. 273-275 | TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 528.

¹¹⁸⁶ *Patria Nova*, Segona Època, núm. 6, pàg. 1. 28/04/23.

A partir de 1922, el valencianisme polític presenta símptomes de desunió. *La Unió Gremial*¹¹⁸⁷ convoca diversos organismes regionals per a projectar la revitalització de l'enyorada idea de la Mancomunitat Valenciana. D'ací va nàixer *Acció Valenciana*.

Amb l'ajut del professor Simbor, també es continua en aquesta evolució cronològica i s'ha tret aquesta conclusió, que tant sovint s'ha citat, com ara: l'arribada de la Dictadura de Primo de Rivera significà un tall radical en els avanços del valencianisme polític i cultural. La supressió dels partits congelà durant gairebé una dècada, fins a la caiguda del Dictador, la confirmació de noves organitzacions polítiques nacionalistes¹¹⁸⁸.

L'activitat política més destacada de la Dictadura va ser l'aparició d'*Acción Valenciana*, reunió de forces que intenten desenvolupar el Decret del 13 de gener de 1924, que permetia la formació de Mancomunitats regionals. De fet, hom arribà a elaborar un avantprojecte de l'Estatut de la Mancomunitat Valenciana, que va ser recollit amb total indiferència (...). En juliol era dissolta la *Mancomunitat Catalana*, que havia dipositat en mans de la burgesia ultraconservadora i antinacionalista, i començava a ser perseguida la llengua, i no sols a Catalunya, car el canvi de rumb comportà fins i tot la desaparició el 1928 de la Càtedra de Llengua Valenciana de l'Institut d'Idiomes de la Universitat de València¹¹⁸⁹.

Veü de la Plana (1916, Castelló de la Plana)

Es tracta d'un setmanari regionalista, dirigit per Gaetà Huguet, que tenia per finalitat «viure, resurgir, tornar a ser los valencians dins d'Espanya lo que fou la nostra Nació Valenciana en la quinzena centúria dins la Gran Confederació Aragonesa... Volem i desitgem, dit en altres paraules, lo renaiximent de la gran família del gran poble valencià. Van publicar 33 números d'aquesta revista, fins al 23 de setembre del mateix any¹¹⁹⁰.

Almanac de la Traca (1917)

Aquesta publicació era de l'editor Vicent Miguel i Carceller¹¹⁹¹.

La Correspondencia de Valencia (1918)¹¹⁹²

¹¹⁸⁷ LLUCH GARIN, Lluís B.: *La Primera Feria Muestrario de España. "Hace, ahora, 65 años..."* València, 1982, pàg. 43.

¹¹⁸⁸ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., «L'esforç per l'actualització literària (1923-1939)», pàg. 119-218 (pàg. 119).

¹¹⁸⁹ *Ibidem*, pàg. 119-120.

¹¹⁹⁰ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 579-580.

¹¹⁹¹ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, op. cit., pàg. 68.

Des de finals de 1917 i, especialment, a partir de l'estiu del 1918 les planes *La Correspondencia de Valencia (LCV)*, comencen a vessar piles d'articles defensant l'alternativa valencianista. L'any 1918 veu aparèixer nombroses vegades els noms de Ferrandis Agulló, Ferrandis Luna, Caballero, Ignasi Villalonga, Almela i Vives, Pasqual Asins, Martínez i Martínez, Martínez Sabater, Eduard Martínez Ferrando, Maximilià Thous Orts, Cebrian Ibor, Tomàs i Martí, Adolf Pizcueta, etcètera, com a signants d'articles nacionalistes a les planes de *LCV*¹¹⁹³. A més a més, el diari oferia bons espais a la informació dels actes valencianistes i al moviment reivindicador de Catalunya. En novembre de 1918, compra la publicació la *Unió Valencianista Regional*. El 1919 s'afegiren nous intel·lectuals i joves escriptors del nacionalisme valencià: Carles Salvador, Puig Espert i M. David, entre els més importants. (...) Tomàs i Martí, amb la seua prolifera col·laboració al costat de la producció reivindicativa valencianista d'Eduard Martínez Ferrando (1919), fou possiblement el punt més àlgid de la producció teòrica sobre el nacionalisme valencià. Una producció dinàmica fins al 1922 ¹¹⁹⁴, que aquest any marcaria l'inici de la reculada del periòdic. No és estrany que Tomàs i Martí escrigués, a les planes de *El Crit de la Muntanya* (núm. 4, 15 /05/1922), sota el títol de «¿Un eclipse?», que:

«*La Correspondencia de Valencia*, el orgue [sic] dels valencians, segons diu a voltes, s'espolsa la valencianitat de les seues planes. Pareix que toquen a recular. ¿Per què? Nosaltres som mal intencionats per escarment. Eixa afonia

¹¹⁹² LAGUNA, Antonio: *Historia del periodismo...*, op. cit., pàg. 251.

¹¹⁹³ *LCV*. Núm. 17.478. 02/07/18. «Orientaciones valencianistes. Los partidos políticos III». *LCV*. Núm. 17.481. 05/07/18. «El valencianismo y los escolares» V. Tomàs Martí. *LCV*, Núm. 17.482. 06/07/18. «De la nueva política. La humanidad y el nacionalismo», Luis Cebrian Ibor. *LCV*. Núm. 17.485. 09/08/18. «Orientaciones valencianistes. Los partidos políticos IV» *LCV*, Núm. 17.518. 12/07/18. «Valencianismo político» *LCV*. Núm. 17.611. 14/11/18. «Valencianismo. Declaració Valencianista», *LCV* Núm. 17.614. 17/11/18. «La Autonomia de Catalunya La "Joventut Valencianista" Prega als Directors de tots els partits polítics valencians, s'avinguen a reunir-se en patriòtica Assemblea per a trobar el mij més efectiu de donar la poble l'aptitud necessària per a ser digne d'obtindre l'autonomia. Valencians: No desaproveitem este moment definitiu en l'Història dels pobles». *LCV* Núm. 17.615. 18/11/18. «Valencianisme . Declaració Valencianista.- Base 2ª. Ignaci Villalonga. (De la "Joventut Valencianista") *LCV* Núm. 17.616. 19/11/18. «Pedagogía y Regionalismo», Carlos Salvador. Maestro Nacional. De Barcelona dos importantes conferencias de los señores Cambó y Ventosa. En el Ayuntamiento En pro de la Autonomía» *LCV*, Núm. 17.617. 20/11/18. «Valencianisme. Declaració Valencianista.- Base 3ª» *LCV*. Núm. 17.618. 21/11/18. «El Nacionalismo en Alicante. Nuevo Centro Valencianista» *LCV*. Núm.17.620. 23/11/18. «Política Local Hacia la Autonomia de Valencia», *LCV*. Núm. 17.621. 24/11/18 «Valencianisme. Declaració Valencianista Base.- 4ª». Eduard Martínez Ferrando (De la "Joventut Valencianista") *LCV*, Núm.17.622. 25/11/18 «Valencia pide la autonomia». *LCV*. Núm. 17.624. 17/11/18. «Valencianisme Declaració Valencianista. Base 5ª. La Autonomia Valenciana». *LCV*.

¹¹⁹⁴ ANDRÉS PÉREZ, Josep: «Una identitat en formació», pàg. 511-528, op. cit. "(...) cal destacar l'adquisició per part del grup dirigit per Villalonga del diari *La Correspondencia de Valencia*, on aparegué durant anys, sobretot de 1918 a 1922, amb una periodicitat quasi diària i en un lloc preferent, un article dedicat a la definició doctrinal del valencianisme", pàg. 522.

ens pareix deguda a que l'ha costipat l'ombra del temple que's projecta damunt d'ella»¹¹⁹⁵.

***El Cuento del Dumenge* (1919-1921)**

El seu director era Vicent M. Carceller i el redactor en cap era F. Hernández Casajuana. La fórmula és la mateixa de la primera publicació del mateix títol i de les altres publicacions similars que hem anat trobant i encara trobarem, i que demostren la popularitat d'aquest gènere a València, en literatura com en periodisme. El primer número publica un conte de Maximilià Thous, amb retrat de l'autor i il·lustracions d'Antoni Fillol, i una carta amb la contestació, de Lluís Bernat. Al primer any trobem contes o peces còmiques dels autors següents: Josep Serred, Manel Millàs, Pere Bonet, Joaquim Vento, F. Hernández Casajuana, Josep Epila, Lluís Bernat, Vicent Blasco Ibáñez, Daniel Martínez Ferrando, Lluís Cebrian Mezquita i altres, amb una quarantena de dibuixants il·lustradors. El primer número és de 1914 i el darrer duu la data del 10 d'abril de 1921, amb el número 366. En conjunt forma vuit volums, alguns dels quals (1918 i 1919) contenen exclusivament obres de teatre. És una de les publicacions populars que més ha fet per a mantenir viu entre el poble valencià l'hàbit de la lectura en llengua catalana¹¹⁹⁶.

***Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* (1920) (BSCC)¹¹⁹⁷**

És una revista bimestral, molt ben orientada, dedicada a la història local. La *Societat* que l'edita té un lloc destacat en la història del moviment valencianista. Ha publicat interessants articles de primera mà sobre història, arqueologia, bibliografia, art, folklore, etc. Entre els col·laboradors cal esmentar Salvador Guinot, Gaietà Huguet, Lluís Revest, Manuel Betí, Eduard Julià i Vicent Ripollès. Al quadern de novembre-desembre de 1927, publicava un article titulat «Unas notes acerca de la Prensa de Castellón», original de Josep Navarro Cabanes¹¹⁹⁸.

Feren la *Societat Castellonenca de Cultura*, el 1919; en 1920 començaren a publicar el *Boletín* (primer mensual i després trimestral) que encara continua¹¹⁹⁹.

¹¹⁹⁵FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 72-74.

¹¹⁹⁶TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 534-535.

¹¹⁹⁷CALAFAT I FERRANDIS, Francesc, CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep, PÉREZ I SABATER, Antoni i QUILLES I CARDONA, Francesc Enric: *Obres impreses...*, op. cit. Pròleg, per Francesc Pérez i Moragón», pàg. 9-30 (pàg. 18).

¹¹⁹⁸TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., pàg. (vol. II), 580.

¹¹⁹⁹CALAFAT I FERRANDIS, Francesc, CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep, PÉREZ I SABATER, Antoni i QUILLES I CARDONA, Francesc Enric: *Obres impreses...*, op. cit., pàg. 18

***El Crit de la Muntanya* (1922-1923)**

Full mensual valencianista agrària (1922-1923), que tenia com a editor i redactor a Vicent Tomàs i Martí (Artana, 1898-1924), aleshores estudiant de Medicina a València, fundador de l'*Agrupació Escolar Nacionalista* (AEN), militant destacat de la *Joventut Valencianista* (JV), i impulsor principal de la *Lliga Espiritual de Solitaris Nacionalistes*¹²⁰⁰.

Aquest full era gratuït. A banda de l'esmentat Vicent Tomàs i Martí, tenia com a col·laboradors Santiago Cebrian¹²⁰¹, Serafí Loret i Perucho, Adolf Pizcueta, Joan M. Borràs i Francesc Boix. Al començament tirava tres-cents exemplars, però aviat va augmentar-los fins a cinc-cents i, d'algun número, fins a mil. «Cessà en el número 19 (15 d'agost 1923, any II)- ens diu Navarro- per mort del director, que acabava de ser llicenciat en Medicina»¹²⁰².

La revista es nodria principalment dels donatius de persones lligades al grup de Tomàs, però col·laboraren força elements del valencianisme més vari. (...) La llista dels protectors d'*El Crit de la Muntanya* és extensíssima i no ens cal reproduir ara (...), destacant les aportacions dels Villalonga, Marcel·lí Pasqual, Gaetà Huguet, etc. València era el lloc on més subscriptors en tenia. Després, i per ordre, venien Artana, Vila-real, Betxí, Barcelona, Borriana, Quart de Poblet, Ontinyent, Sueca, Alacant, Ortells, Benassal, etc.

Cada número recollia un editorial (...), un noticiari variat d'acció nacionalista, comentaris d'actualitat i col·laboracions signades gairebé sempre amb pseudònims (del mateix Tomàs i Martí), informes d'altres moviments nacionalistes, *dossiers* sobre Aplecs¹²⁰³, l'*Assemblea de Nostra Parla*¹²⁰⁴ (...) Els *aplec*s, ens recalca el professor Franch, que Vicent Tomàs i Martí organitzava a la muntanyeta de Sant Antoni a Betxí

¹²⁰⁰FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., pàg. 25.

¹²⁰¹SANÇ I SANCHO, Vicent: *L'obra dels primers valencianistes...*, op., cit, pàg. 137.

¹²⁰²TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 528.

¹²⁰³*Patria Nova*, 2ª època. Núm. 16, pàg. 3, 14/07/23. "IV Aplec Valencianista en Bechi. En el darrer Aplec d'estiu celebrat l'any passat en l'ermita de Sant Antoni de Bechi, es prengué l'acord de que el IV Aplec, corresponent a aquest any, es celebrarà en Vilarreal, tenint en compte el nombrós nucli de valencianistes existent allí. S'han fet gestions per a celebrar l'Aplec a Vilarreal, pero els amics d'aquell poble han desistit de portar avant les gestions, en vista de determinades actituds que hagueren pogut donar lloc a un topament. El IV Aplec, puix, es celebrarà també en l'ermita de Sant Antoni de Bechi. De moment s'anuncia per al diumenge 5 d'Agost, i sols si els valencianistes d'aquelles contrades cregueren convenient modificar la fetxa, es triaria altre dia. Qualsevol variació l'advertirem prèviament..."

¹²⁰⁴*Patria Nova*, 2ª època. Núm. 2, pàg. 4. 08/04/23. "La retòrica del concejal senyor Catalán Alberique –conste que li castellanitzem els cognoms- ja no convencerà a ningú (...). La seua mania antivalencianista, demostrada últimament oposant-se a que en els pressupostos es consignarà una petita subvenció per a l'entitat cultural «NOSTRA PARLA», era en mig de tot la manifestació d'unes sinceres conviccions espanyolistes"

(la Plana Baixa), eren les assemblees anuals que aplegaven els nacionalistes dels pobles per tal de canviar impressions, fixar el pla d'actuació, i debatre el moment del nacionalisme¹²⁰⁵. La revista, per descomptat, s'editava, en un valencià cada vegada més normalitzat i amb l'acceptació de les normes de l'Institut d'Estudis Catalans.

El Crit de la Muntanya, en fi, suposà dins el context del valencianisme polític dels anys vint una empenta nova i inèdita al si d'un moviment que, fins aleshores no tenia sinó unes migrades forces a la ciutat de València. (...) El plantejament netament agrarista, anticaciquista i nacionalista de la revista suposava un intent de cercar el nacionalisme fora de la ciutat portant-lo als pobles, com una mena de revolta primitiva del camp contra la ciutat¹²⁰⁶.

***El Tio Cuc* (2ª època, 1923-1936)**

Setmanari humorístic, que continua, després d'uns anys de silenci, la tradició dels primers temps. Publicava treballs en prosa i en vers en català, inseria notes d'altres localitats de la província (Alacant) i destinava bona part del text a informar i comentar sobre temes municipals i de la vida del veïnat. El director era Josep Coloma Pellicer¹²⁰⁷.

“La col·laboració d'Enric Valor fou decisiva per adequar l'ortografia de *El Tio Cuc* a la normativa recentment aprovada a Castelló i adoptada per la pràctica totalitat de les publicacions en valencià més prestigioses d'aquells anys. Aquesta tasca de construcció i d'aplicació d'un estàndard lingüístic s'ha d'entendre, tal com ha assenyalat Xavier Ferré (2001: 29), com de «complementarietat de la tasca», atés que per a Valor, com per a la resta dels nacionalistes valencians de l'època, la llengua era «la base de la realitat nacional»¹²⁰⁸. També ens caldrà afegir unes línies que ens fa la seua ressenya Manuel Lillo, autor del treball d'investigació *El Tio Cuc*, perquè a més ens valdrà per notificar el concepte d'aquest setmanari satíric alacantí, des de la crítica contra el poder municipal o estatal i, per descomptat, l'eclésiàstic i de la burgesia alacantina, crítica que estava a l'ordre de la setmana, en principi, després passarà, segons les conjuntures socials i polítiques, a fustigar els successos més proclius de les classes dominants, havent-hi matèria per escarnir a tothom. Així mateix, la revista

¹²⁰⁵ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme....op. cit.*, pàg. 284.

¹²⁰⁶ FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme....op. cit.*, pàg. 271-273.

¹²⁰⁷ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 572. .

¹²⁰⁸ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís...*, op. cit., pàg. 41.

satírica valenciana *La Traca*, no va passar desapercebuda per a Josep Coloma i Pellicer¹²⁰⁹.

València Atracció (1926-1936)

Setmanari aparegut a València al setembre de 1926 com a butlletí de la *Societat Valenciana de Foment del Turisme*, sota la direcció d'Antonio Royo Ample. El seu objectiu era donar a conèixer qualsevol aspecte del territori valencià, tant des d'un punt de vista geogràfic com històric, econòmic, de tradicions... El 1936 deixà de publicar-se i reaparegué el 1945 sota la direcció de Vicent Badia. Cal destacar l'extensa i brillant nòmina de col·laboradors com ara Francesc Almela i Vives, J. E. Martínez Ferrando, Teodor Llorente i Falcó, Josep Sanchis Sivera, Carles Salvador, Emili Beüt, entre molts altres¹²¹⁰.

2.2.Crisi i recuperació. Els aspectes culturals 1923-1931.

El colp militar de Primo de Rivera i la instauració de la Dictadura l'any 1923 tallaren en sec les falagueres perspectives que, sobretot des del 1918, feien preveure les activitats i el pes específic creixents dins el món literari i polític valencià dels membres de la *Juventut Valencianista*, vertader bressol on s'iniciaren els joves que anys després integrarien la «Generació de 1930»¹²¹¹: Adolf Pizcueta, el malaguanyat Vicent Tomàs i Martí, Carles Salvador...¹²¹²

Segons el professor Iborra: "Els anys de la dictadura van ser un parèntesi negatiu per a la vida política i cultural a València. Amb la caiguda de Primo de Rivera s'encetà una etapa molt activa en el procés organitzador de la nostra personalitat. Entre 1927 i 1930 aparegué una publicació de gran qualitat: **Taula de Lletres Valencianes**, que va ser seguida d'altres, igualment notables, **La República de les Lletres**, **El Camí**, etc.

¹²⁰⁹ LILLO I USECHI, Manuel: *L'Alacant d'El Tio Cuc*. Publicacions Universitat d'Alacant, Alacant, 2017. "*El Tio Cuc* (1914-1936) fou el setmanari periodístic més popular d'Alacant de pre guerra. Republicà demòcrata i anticlerical, exercia com a portaveu de les classes populars alacantines. Ho feia en valencià, en la llengua del poble, i això li va permetre adquirir una identificació amb el seu públic (...) El setmanari també va esdevenir el primer clar exemple de valencianisme polític a la ciutat d'Alacant, i va contribuir a l'ús del valencià i la fundació del primer patit polític nacionalista a la ciutat. *El Tio Cuc* és la història de l'Alacant que va desaparèixer entre la misèria de la Guerra Civil i de la dictadura posterior" (contraportada).

¹²¹⁰ CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Epistolari (1925-1968)*. Nicolau Primitiu Gómez Serrano - Emili Gómez Nadal. Biblioteca Valenciana. Generalitat Valenciana. Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, València, 2014", pàg. 198.

¹²¹¹ CUCÓ, Alfons: *País i estat...*, op. cit., "Amb la denominada generació dels anys trenta, la primera generació valencianista amb presència universitària, s'iniciava ja un sensible canvi de la situació, que va ser favorable, si més no, obres sectorials de gran professionalitat", pàg. 15.

¹²¹² SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XIX», pàg. 127-158, op. cit., pàg. 147.

La llengua literària –el problema seguia pendent- trobà per fi l'oportunitat de comptar amb unes normes ortogràfiques, en el marc de la trobada que van tenir els escriptors valencians a Castelló el 1932. S'hi acordà seguir la reforma de Pompeu Fabra, adaptada a les peculiaritats pròpies.

El nivell cultural del valencianisme s'elevà considerablement. Hi ha una major incorporació d'universitaris, cosa que afavorí un to general més responsable. En general, el seu treball es va repartir entre la política, la poesia, l'erudició i les empreses de difusió cultural. La necessitat d'estimular els narradors valencians va portar un grup d'escriptors (Adolf Pizcueta, Hernández Casajuana, Duran i Tortajada, Bolea, Almela i Vives) a crear una plataforma editorial que els donés a conèixer. Volien també –com abans Lluís Bernat- acostumar el públic valencià a llegir en la seua llengua, cosa que els va portar a una dubtosa estratègia sobre l'ortografia que calia usar. Per exemple, escriure **Nostra Novela** –era el nom general de la col·lecció- amb / (ela) senzilla, i després **Nostra Novel·la**, amb ela doble, era portar massa lluny la seua prudència... El primer títol –*La volta del rossinyol*, de Maximilià Thous– aparegué el 1930 i l'últim –*El maniquí d'argila*, de Carles Salvador- el 1931. En total 60 obres, totes curtes, de diferents autors: Lluís Guarnier, Carreres de Calatayud, Eduard Buïl, Martí Orberà, J. Vento, Ferrandis Luna, Llorente Falcó, etcètera. (...) Alguns d'aquests escriptors com Carles Salvador i Almela i Vives havien publicat ja anteriorment algunes narracions.

Però el narrador valencià realment important d'aquesta època fou Ernest Martínez Ferrando. Resident a Barcelona, la seua narrativa no incideix directament en la realitat valenciana, tot i que sempre s'hi va trobar vinculat espiritualment. Només d'aquesta manera, remota, està present València en la seua producció literària que encetà amb *Les llunyanies suggestives*, el 1918¹²¹³.

“El 17 de maig de 1930, apareix el primer número de **Nostra Novel·la** «subtitulada Revista Literària Popular»¹²¹⁴, la revista literària que un grup de joves escriptors del Cercle de Belles Arts de València havia decidit d'arriscar-se a publicar. La iniciativa no era nova, perquè en aquestes primeres dècades del segle XX ja havien aparegut revistes similars, destinades igualment, a la difusió de la narració curta en valencià. La primera fou **El Cuento del Dumenche**, que dirigia Lluís Bernat, que l'encetà el 9 d'agost de 1908, i durà cinquanta-una setmanes. Aquesta temptativa va ser represa més tard: **El Cuento valencià** (1910), **El Cuento del Disapte** (1914) i, altra vegada, **El Cuento del Dumenche**, que, en mans de Vicent Miguel Carceller, arribà als 366

¹²¹³ IBORRA, Josep: *La trinxera...*, op. cit., pàg. 62-63

¹²¹⁴ SIMBOR, Vicent (Selecció i pròleg): *La narrativa valenciana (1900-1939) Antologia*. Edicions Bromera, Alzira, 1986. « [2.1]. «Al voltant de la paraliteratura», pàg.16-18, pàg. 16.

fascicles entre 1914 i 1921. A partir de 1919, la sèrie apareixeria amb el títol més normalitzat ortogràficament de **El Cuento del Dumenge**¹²¹⁵.

Nostra Novel·la s'insereix en aquesta tradició editorial, i era, per tant, un esforç més que es feia per superar les moltes dificultats que entrebancaven la creació d'una narrativa valenciana. (...) Marcava el final d'una trajectòria i el començament d'una altra, més clara i decidida en el plantejament lingüístic i literari. No oblidem que els seus promotors pertanyen a la generació de 1930, que en pocs anys aconseguiria renovar el panorama cultural valencià. Ja el 1927, havia pogut traure una revista tan important com **Taula de Lletres Valencianes**, que desaparegué quan **Nostra Novel·la** iniciava la seua aventura, la qual, tanmateix, no seria tan llarga: una mica més d'un any entre el 17 de maig de 1930 i l'11 de juliol de 1931, amb un total de 61 números. (...) Al número 1, el grup promotor de la revista publicà un text, «Nostre propòsit i unes advertències», en el qual declara, en primer lloc, que «propòsit que anima els editors de la present revista és servir al públic que té gust de llegir en valencià i fer que el públic no acostumat a llegir la seua llengua prenga afició per la nostra literatura» (...) En la nota de presentació deia que «se proposem fer afició a escriure i a llegir en valencià» (...) **Nostra Novel·la** encara es troben en la necessitat de guanyar un públic «no acostumat a llegir la seua llengua».

“Un altre punt del manifest de **Nostra Novel·la** planteja una altra qüestió bàsica, l'ortografia, que continuava pendent, sense normes. Mentre que, al Principat, la normativa fabriana s'havia consolidat des que l'*Institut d'Estudis Catalans* la promulgà oficialment el 1913, al País Valencià el caos ortogràfic continuava. Només els joves de l'última etapa de **El Cuento del Dumenche** (del «**Dumenge**», com ja ha quedat assenyalat abans) i, sobretot, **Taula de Lletres Valencianes**¹²¹⁶, havien tractat d'adoptar, l'ortografia de l'*Institut*. «El valencià que és una llengua que té totes les característiques de tal, té, per tal motiu, una ortografia pròpia, una ortografia tan distinta de la castellana, com ho puga ser de la francesa o de la portuguesa. I això és lo que han de reconèixer tots els valencians, encara que, per una instrucció equivocada, no coneguen, desgraciadament, les normes més elementals de l'ortografia valenciana»¹²¹⁷.

¹²¹⁵ FERRER, Enric: *Literatura i societat. País Valencià, segle XX*. 3 i 4, Eliseu Climent, València, 1981, pàg. 33.

¹²¹⁶ IBORRA, Josep: *Taula de Lletres Valencianes. Selecció de textos*. IAM, Diputació de València, València, 1982. «Presentació, per Josep Iborra», pàg. 9-13, pàg. 9-10.

¹²¹⁷ IBORRA, Josep: *La trinxera...*, op. cit., pàg. 63-71.

Una mena de justificació de la **Nostra Novel·la** fou el seu intent per normalitzar la llengua dels valencians¹²¹⁸, per tal d'arribar a una fluïdesa del conreu quotidià i gaudir d'una literatura sense entrebancs i equiparable a la resta de llengües cultes. Tal vegada aquesta actitud, juntament amb la de *Taula de Lletres Valencianes*, va redreçar el camí cap a la normalització lingüística¹²¹⁹. Com es sabut, fou tot aquest conjunt editorial el basament i la via cap a les *Normes de Castelló*.

Moviment cultural i polític.

Cultura i política sempre han estat realitats indissociables. Les interaccions, per més que desitjades (en alguns casos) o no volgudes (en altres) semblen inevitables quan la reivindicació o l'autoafirmació identitària són trets comuns. Vegem quins moviments o associacions es van significar en aquest sentit.

Acció Cultural Valenciana (ACV, 1930)

Associació creada el 8 de març de 1930, és l'origen del periòdic *Acció Valenciana*, el qual va ser plantejat com a òrgan oficial d'aquella associació. Un grup de deu joves universitaris, la majoria acabant o havent acabat les seues respectives carreres, van ser els encarregats de constituir aquesta associació la missió de la qual era «l'expandiment dels ideals valencianistes i de la cultura valenciana». L'expandiment que, quasi quaranta anys més tard, Manuel Sanchis Guarner (un dels seus artífexs) atribuïa al context històric i al protagonisme d'un grup de joves que assumiren el lideratge d'un redreçament valencià modern i europeu.(...) La primera junta directiva d'ACV estava integrada per Germà Vicens i Moltó, president; Emili Gómez Nadal, vicepresident; Francesc Carreres i de Calatayud, secretari; Jesús Garcia Tolsà, vicesecretari; Francesc Bañón Viciado, tesorero; Manuel Sanchis Guarner, comptador; Juli Feo Cremades, bibliotecari, i Antoni Igual Úbeda, Carles Tudela i Josep Llavador, Joan Beneyto Pérez i Felip Mateu Llopis, en qualitat de vocals. (...) *Acció Cultural Valenciana* fou una associació universitària -com ja s'ha esmentat-, no obstant això, ens caldrà afegir a més certes puntualitzacions: "Es proposaven «endreçar la marxa

¹²¹⁸ BERNAL I GIMÉNEZ, Assumpció: *La narrativa valenciana de pre-guerra*. Institut de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987, pàg. 205.

¹²¹⁹ PLOUER VIDAL, Adolf: «Les identitats narratives de Carles Salvador», pàg. 199-224, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955) Escriptor, gramàtic, mestre*. AVL, València, 2016. "Taula de Lletres Valencianes. Aquesta publicació és un dels eixos modernitzadors de la literatura valenciana durant el període", pàg. 200-201 | *El Camí*, núm. 7, pàg. 3, 16/04/32. «Pebre roig valencianista»: "En aquesta data (abril de 1932), una petita secció, amb autor anònim, encara recordava de rescatar *Nostra Novel·la*, "fer renàixer *Nostra Novel·la*". És a dir, recuperar la tasca de valencianitzar el màxim de les institucions i la societat valenciana".

de la Universitat» i fer-la «valenciana jove i europea». Van desplegar una activitat cultural d'orientació i agitació molt diferent de la practicada fins aleshores pel valencianisme, amb el màxim de rigor i d'exigència. Van declarar-se catalanistes, alhora que afirmaven rotundament la unitat lingüística, postulats molt radicals per a l'època”.

Quant a la seua procedència social, cal dir que més o menys tots eren fills de la xicoteta i mitjana burgesia, que, des de la fi dels anys vint i començament dels anys trenta, anava incorporant-se cada vegada més a la universitat, component el canvi d'una ciutat que, com València, transformava a poc a poc la seua fesomia urbana social. Pel que fa a la seua procedència geogràfica, es pot dir que pràcticament la majoria havien nascut a València. (...) La majoria d'aquests estudiants s'identificava amb els pressupòsits de la *Federació Universitària Escolar (FUE)*¹²²⁰, la plataforma d'estudiants progressistes més important del moment, (...) passant de ser un simple periòdic fet per estudiants a convertir-se en una publicació cada vegada més elaborada i consistent.(...) Les primeres manifestacions del canvi modernitzador del periòdic es produeixen en el núm. 4 (31/05/30), quan es materialitza la vertadera reconversió de la publicació. Es tracta d'un signe dels nous temps, la concreció d'un canvi social i econòmic que *Acció Valenciana* s'encarrega de traslladar a les seues pàgines dos mesos i mig abans que el diari *El Pueblo* encete un dels processos de transformació més cridaners de la premsa d'aleshores.

Els temes solen estar els continguts que la configuren, la publicació sol estar quasi sempre vinculada a la pretensió reivindicativa del seu programa d'actuació: nacionalisme com tema que sintetitza la sublimació de la ideologia del periòdic, que esdevé l'eix temàtic fonamental, ja que al seu voltant es plantegen les concepcions teòriques de la *nació* i l'*estat* (...) Lingüística i sociolingüística esdevenen un dels plantejaments temàtics més rics i complets, (...) atesa la nòmina de col·laboracions que signen o en les que participen personalitats amb un compromís personal i professional amb l'estudi i la difusió de la llengua. (...) Quant a la Història., el seu pes és enorme, donada la condició d'historiadors de gran part dels col·laboradors d'*Acció Valenciana*. Pel que fa a les especificitats, la Història de l'Art esdevé una de les preferències temàtiques més freqüents. Pel que fa a l'àrea del Dret, el seu tractament va lligat a la forma com es plantegen gran part dels temes anteriors.(...) així, «Heroica

¹²²⁰BALDÓ LACOMBA, Marc: «La Universidad en guerra», pàg. 41-60, en BALDÓ LACOMBA, Marc i BOTELLA NICOLÁS, Ana M. (eds.): *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)* PUV, València, 2020, pàg. 46 | PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio: «Capítulo 1. Contenidos y significados del republicanismo en la España contemporánea», pàg. 19-57, en PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (ed.): *Experiencias republicanas en la historia de España*. La Catarata, Madrid, 2015, pàg. 35.

Nacionalista» actua sempre com a secció independent i no depén de cap altra secció més gran, com a vertebradora del cos ideològic del periòdic. (...) Quant a la Informació Literària, la seua aparició va lligada a la voluntat de classificar i compartimentar millor la informació que fins aleshores havia aparegut barrejada dins la secció «Informació Valenciana», la secció o apartat que millor identifica la primera etapa del periòdic...¹²²¹

L'òrgan de premsa d'*Acció Cultural Valenciana* fou **Acció Valenciana**¹²²². Dirigit primer per Mateu i Llopis i després per Lluís Querol i Roso, contribuí a la formació d'un esperit valencianista no folklòric, modern, d'horitzó universal. És federà amb el grup *Palestra*,¹²²³ de Barcelona, i amb l'*Associació per la Cultura de Mallorca*¹²²⁴, amb els quals patrocinà el campament de *Germanor Catalana* al Pla de la Garga (novembre de 1930). Des del seu setmanari saludà «joiosament» la proclamació de l'*Estat Català* (abril de 1931). Tot i que als seus inicis volgué servir de pont de concòrdia entre la dreta i l'esquerra valencianistes, no hi reeixí, i poc després de l'adveniment de la República es dissolgué; una bona part dels seus membres passà a engrossir els partits polítics valencianistes d'un signe o un altre creats en l'avinentesa, mentre els restants van dedicar-se a tasques culturals, no sempre fidels al nacionalisme originari¹²²⁵.

Agrupació Valencianista Republicana (AVR, 1930)

Partit polític constituït el 23 d'abril de 1930 per elements radicals de la petita burgesia valencianista i alguns intel·lectuals del grup de *Taula de Lletres Valencianes*, que havien lluitat contra la Dictadura de Primo de Rivera. La seua aparició significà gran novetat en el camp del valencianisme polític: per primera vegada s'hi formulava un plantejament esquerrà de la qüestió nacional¹²²⁶, alhora que s'adonava la tradicional indiferència respecte a la política general espanyola, tot proclamant la voluntat d'entesa «amb tots aquells elements que propugnen també l'ideal de fer ressorgir la personalitat valenciana». El seu programa laic i federalista postulava un "Estat

¹²²¹ VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, op. cit., pàg. 75-103.

¹²²² *Acció Valenciana*, Butlletí quinzenal, "Organ d'Acció Cultural Valenciana" Núm. 10, pàg. 3. 01/09/30 Acció Valenciana Redacció. Director Felip Mateu i Llopis. Redactor en Cap Francesc Carreres i de Calatayud. Redactors: Agustí Alaman i Rodrigo, Joan Grima i Reig, Jesús G. Tolsà i Manuel Sanchis Guarner. Col·laboradors: Francesc Almela i Vives, E.G. Nadal, Antoni Igual i Úbeda, Francesc Morote i Chapa, Artur Perucho, Lluís Querol i Carles Salvador.

¹²²³ VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, op. cit., pàg. 251 i 253 | *El Camí*, núm. 20, pàg. 6, 16/07/32, «Pedagogia», "SOKOLS", P. Asins.

¹²²⁴ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. I). «XI La premsa catalana a les illes Balears», pàg. 481-504 (pàg. 497).

¹²²⁵ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLI.

¹²²⁶ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETI, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes...*, op. cit., pàg. 176.

Valencià” fonamentat en la desaparició de les províncies –substituïdes per una organització comarcal amb municipis autònoms-, regit per un parlament autòcton i dotat de plens poders en educació, policia, sanitat, assistència social, obres públiques i comunicacions, relacionat quant a la hisenda amb l'Estat Federal per un concert econòmic; a més d'establir la cooficialitat lingüística. (...). Aquest ideari fou exposat i defensat pel seu òrgan, el setmanari «**Avant**», dirigit per Adolf Pizcueta. En les eleccions d'abril de 1931 s'integrà en la *Convención Antidinástica* i obtingué dos regidors en l'Ajuntament de València (Francesc Soto Mas i Enric Duran i Tortajada). Dins del consistori, l'AVR mantingué una entesa cordial amb la dretana *Unió Valencianista*, que havia obtingut només un regidor, Joaquim Reig, amb la finalitat d'actuar conjuntament en les qüestions bàsiques per al valencianisme estricte. L'entesa es trencà l'abril de 1932 per la defecció de Duran, recusat i expulsat pel Comité Polític del partit, del qual era secretari Francesc Bosch Morata. L'AVR fou el principal artífex del projecte d'Estatut Valencià, iniciativa frustrada el 1931, però represa el 1932¹²²⁷ amb la publicació d'un manifest que assolí l'adhesió de gairebé tots els partits polítics (les excepcions van ser el PURA, blasquista, el *Partido Republicano Conservador* de Miguel Maura, i el posterior abandó de la *Derecha Regional Valenciana*), els quals van constituir la *Conjunció de Partits pro Estatut*, aviat secundada arreu del País Valencià¹²²⁸. Tingué singular importància la campanya propagandista, que culminà amb el míting d'Alzira (27-XI-1932). En les eleccions de 1933, formà part del *Front 'Esquerres*, i sofrí la derrota comuna a la coalició. Durant el bienni radical-cedista (1934-1935), que obrí un parèntesi per a les expectatives estatutàries, l'AVR, sense abandonar els seus objectius, amplià els contactes amb els partits afins de l'esquerrisme burgés (*Izquierda Republicana* i *Esquerra Valenciana*), i també amb el *Partit Comunista*. L'agost del 1934 es declarà antifeixista amb inequívoca fermesa: «combatent el feixisme, combatem els enemics del nostre moviment nacionalista»¹²²⁹. A les darreries del 1935, l'AVR es dissolgué per a fusionar-se amb tres grups de semblant orientació i fundar el *Partit Valencianista d'Esquerra*.

¹²²⁷PANIAGUA, Xavier i PIQUERAS, José A.: *Trabajadores sin revolución*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1986. «4.4. Autonomía y movimiento obrero», pàg. 273-277 (pàg. 273).

¹²²⁸PANIAGUA, Xavier i PIQUERAS, José A.: *Trabajadores sin revolución...*, *op. cit.*, «4.4. Autonomía y movimiento obrero», pàg. 273-277. «4.4.1. Los socialistas ante el hecho diferencial valenciano», pàg. 273.

¹²²⁹*El País Valencià*. Núm. 3, pàg. 6. 01/06/35. «Moviment valencianista», “Agrupació Valencianista Republicana” “El dia 23 dels corrents va tindre lloc al local de «Izquierda Republicana» d'aquella localitat (L'Alcúdia) un gran acte d'afirmació valencianista organitzat per la Joventut de l'Agrupació Valencianista Republicana de València (...) Insisteix (Enric Bastit, President del Comité Polític de l'AVR), darrerament en els dos postulats que conformen el pensament polític de l'AVR, que es concreten en dos punts fonamentals; llibertat del poble com entitat nacional, i llibertat de l'home com element integral del poble”.

Una minoria d'afiliats preferí separar-se per a crear *Nova Germania*¹²³⁰. Recalquem el final del recorregut d'aquesta agrupació amb l'ajut de l'investigador Agustí Colomer:

“En juny de 1934, a partir d'una escissió del PURA s'havia fundat Esquerra Valenciana, partit que accentuarà el seu perfil valencianista a partir de la incorporació posterior d'un nucli de militants capitanejats per Gaetà Huguet, del patit Esquerra Republicana del País Valencià. L'Agrupació Valencianista Republicana, desapareguda a finals de 1935, dóna peu al naixement del Partit Valencianista d'Esquerra i de Nova Germania. La Unió Valencianista de Joaquim Reig va reviscolar a finals de 1935.”¹²³¹

***Agrupació Valencianista de la Dreta* (1930)**

Societat política fundada el 1930, presidida successivament per Josep M. Esteve Victòria, Josep Calatayud Bayà i Robert Zaragoza. Nascuda a l'ombra de la *Derecha Regional Valencia*¹²³² (DRV), no sembla haver precisat mai un programa propi, llevat d'afirmar principis confessionals i conservadors. Tampoc no es definí davant els problemes més polèmics del moment, com ara l'Estatut d'Autonomia. El sector més dinàmic i nacionalista s'ascendí el 1933 per infantar una nova organització, l' *Acció Nacionalista Valenciana*¹²³³.

A propòsit d'aquesta agrupació, el professor Cucó puntualitza: “a l'hora de classificar per blocs els partits que actuen al País Valencià, hom tendeix a situar la *Dreta Regional Valenciana* (DRV) al costat del PURA, mentre que la *Unió Valencianista* és col·locada juntament amb l'AVR (*Agrupació Valencianista Republicana*). Creiem que no és del tot correcta aquesta classificació, almenys per al període que ací, és cert – i innegable- que la DRV fa política valenciana amb mires d'influir-hi en la política de Madrid (i la formació de la CEDA n'és un exemple). La DRV, i això creiem que és important de ressenyar-ho, farà servir un doble llenguatge que respondrà, en certa manera, a les seues pretensions polítiques: esdevenir el partit hegemònic del País Valencià i tenir la màxima influència en els llocs de decisió política madrilenys. Aquesta serà l'origen de la creació al seu si d'una formació politico-cultural de vida semi-autònoma: l'*Agrupació Valencianista de la Dreta*. És ben curiós com aquest doble llenguatge es reflecteix fins i tot en la llengua emprada en els comunicats a la premsa i en les diverses actuacions públiques: mentre que els de la DRV són en castellà i d'un

¹²³⁰ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLII-XLIII.

¹²³¹ COLOMER FERANDIZ, Agustí: *Temps d'acció Acció Nacionalista Valenciana (1933-1936)*. Denes, Paiporta, 2007. Nota 102, pàg. 50-51.

¹²³² GINÉS I SÁNCHEZ, Andreu: *La instauració del franquisme al País Valencià*. PUV, València, 2010. «La dreta valenciana i la pugna pels ajuntaments de postguerra», pàg. 105-162 (pàg. 105). Nota 17. Per a Eladi Mainar «fou el primer partit conservador netament valencià (DRV) i amb una estructura organitzativa autònoma a tot el país». Mainar Cabanes, *L'alçament militar...*, p. 51.”, pàg. 110.

¹²³³ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLII.

caràcter més marcadament espanyolista, els de l'AVD són en català i de caire eminentment valencià. L'AVD, d'altra banda, es declararà partidària de la cooficialitat de la llengua – i no només d'una manera nominal-”¹²³⁴. Així, per exemple, cursarà oficis al *Comité Central Faller* i al *CF Valencià* perquè en los “*actos oficiales de ambas entidades, así como también en los de propaganda, tanto en carteles como en anuncios y prensa, empleen nuestra lengua vernàcula*” (*Las Provincias*, 11-XI-1930)¹²³⁵

Les revistes

Mereixen esment també un seguit de publicacions de caire cultural que, d'una o altra manera, contribuïren al redreçament del valencià o, si més no, a mantenir-lo viu.

***Nostre Teatro* (1921-1922).**

Era una revista dirigida per Vicent M. Carceller, el director de *La Traca*, i contenia a cada número una obra teatral completa escrita en valencià a condició que hagués estat estrenada amb èxit. Va publicar 67 números, el darrer de 30 de setembre de 1922, i la seua col·lecció completa constitueix un bon repertori del teatre valencià a partir del segle XVIII, amb textos d'Enric Navarro i Borràs, Felip Melià, Eduard Escalante (fill), Josep Bernat i Baldovi, Rafael Gayano i altres”¹²³⁶.

***Teatro Valencià* (1925)**

Cada exemplar d'aquesta revista contenia una obra teatral completa del teatre valencià. El director era Rafael Gayano Lluch. Entre els col·laboradors més assidus anotarem Josep Peris, Amichatis, Frederic Miñana, Maria Lluïsa Camilleri, Vicent Alfonso, Vicent Vidal, Miquel Tallada, Faust Hernández Casajuana i d'altres. El número 14, de fi d'any de 1925, fou extraordinari, amb calendari, dues obres teatrals i diversos originals en prosa i vers. A l'estiu següent, després de publicar 81 números»”¹²³⁷.

Col·lecció Teatro Valencià

Servia de lligam setmanal entre els aficionats i els escriptors¹²³⁸. Entre els seus més persistents col·laboradors estava Estanislau Alberola Serra, que aportà les seues obres teatrals, com ara: *Cansonera valenciana* (1925), *Teus, meus y nostres* (amb LI.

¹²³⁴ BERNAL, Assumpció i FABREGAT, Ferran: «alguns apunts per a la història del valencianisme polític» pàg. 421-444, *op. cit.*, pàg. 427-428.

¹²³⁵ BERNAL, Assumpció i FABREGAT, Ferran: «alguns apunts per a la història del valencianisme polític», pàg. 421-444, *op. cit.* Nota 15, pàg. 428.

¹²³⁶ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, *op. cit.* (vol. II), pàg. 568.

¹²³⁷ *Ibidem*.

¹²³⁸ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, *op. cit.*, pàg. 123.

Blesa, estrenada el 4-IV-1926), *L'amo y señor o refranyera valenciana* (26-IV-1927), *Ans que tot, mare* (revista amb música de Francesc Andrés, estrenada el 21-VI-1926 i publicada en *Teatre Valensià*, 122, el 7-IX-1928)¹²³⁹.

Germania (1925-1926)¹²⁴⁰

Revista literària i científica. València. Anys 1925, 1926.¹²⁴¹ Fou una revista científic-literària quinzenal, patrocinada per la joventut de *Lo Rat Penat* i dirigida per Lluís Cabrelles. «Volia «renovellar» la literatura valenciana..., divulgar lo valencià, no ja com idea única i exclusiva de la Pàtria Valenciana, sinó com religiosa expressió de recordança per los genitors nostres». Entre els nombrosos col·laboradors, trobem Eduard Buil, F. Almarçh Vázquez, Josep Rodrigo Pertegàs, Jesús Morante, Nicolau Primitiu, Ll. Cebrian Ibor, Àngel Castañer, Josep Sanchis Sivera, Lluís Guarner, P. Lluís Fullana, Ventura Pascual, B. Morales San Martín i d'altres. *Germania* publicà nombroses il·lustracions, amb fotografies i dibuixos de la València desapareguda, articles històrics i versos de joventut. Van sortir-ne 26 números, tot un any, fins a l'abril de 1926¹²⁴².

Cultura Valenciana. (1926-1931)¹²⁴³

Aquesta revista fou creada en 1926 d'una periodicitat trimestral, era l'òrgan de difusió de l'anomenada *Acadèmia Valencianista* que s'havia creat al si *del Centre Escolar i Mercantil* (CEM), una mena de plataforma impulsada per a difondre estudis històrics i activitats culturals. Els principals valedors d'aquest centre, obra dels jesuïtes, eren Ignasi Villalonga i Josep Garcia Conejos, dos referents del valencianisme de dreta amb els quals va col·laborar durant alguns anys Adolf Pizcueta, valedor alhora d'*Acció Valenciana*. Quant a la nòmina de col·laboradors de *Cultura Valenciana*, hi havia religiosos, com ara el Pare Lluís Fullana o Andreu Ivars; acreditats historiadors com Josep Rodrigo Pertegàs o Salvador Carreres Zacarés, o erudits com Nicolau Primitiu Gómez Serrano. Alguns d'aquests noms arribaren a convertir-se, tal com hem vist, en referents per a *Acció Valenciana* de Joan Beneyto Pérez, que des de 1926 figurava

¹²³⁹VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 10.

¹²⁴⁰REVERT ROLDÁN, Ximo: «Un model mixt de periodisme cultural. Gràfica i retòrica a *Nueva Cultura* (1935-1937)», pàg. 217-228, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (editors): *Dos-cents Anys...*, op. cit., pàg. 218.

¹²⁴¹BLASCO, Ricard: *La premsa...*, op. cit., «Hemeroteca Municipal de València. Fons Navarro Cabanes», pàg. 832-946 (pàg. 886) | «Biblioteca de l'Ateneu Mercantil», pàg. 997-1018 (pàg. 1.008).

¹²⁴²TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 536.

¹²⁴³PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg.163-188, en COLÓN DONÉNECH, Germà i GIMENO BETI, Lluís (eds.) *A l'entorn de les Normes...*, op. cit., pàg. 167-168.

com a cap de redacció de *Cultura Valenciana*, com també uns dels col·laboradors més destacats. Tot i la seua joventut (vint-i-tres anys), la seua trajectòria versà sobre la història del dret català i valencià, amb l'aval que li conferia el fet de ser professor a la Universitat de València¹²⁴⁴.

Publicació trimestral de l'Acadèmia Valenciana del "Centre Escolar i Mercantil"
Redacció i Administració: carrer Llibrers, 2, València. Consell de Redacció¹²⁴⁵.

L'entitat editora d'aquesta revista es proposava de «donar plasticitat, donar forma tangible a la seva obra cultural valenciana, per la qual cosa compta amb la col·laboració de les persones més prestigioses en el camp dels estudis valencians i d'algunes altres competentíssims escriptors». "Entre els col·laboradors d'aquesta revista cultural, que publica alguns treballs en castellà (al primer número n'hi veiem del marquès de Lozoya i de Benet Traver, prevere), Emili Lluch Arnal, Nicolau Primitiu i Almela i Vives, d'entre els no citats abans. Navarro i Cabanes resumeix: «És una revista molt gicoteta, molt cuidada i molt estimada». A primers de gener de 1927 publicà un Almanac com a número extraordinari. *Cultura Valenciana* va deixar d'aparèixer a finals de 1931"¹²⁴⁶.

***Taula de Lletres Valencianes* (1927-1930)¹²⁴⁷**

Uns quants escriptors valencians, a finals de 1927, editen una publicació mensual, *Taula de Lletres Valencianes*, que va adquirir prompte ampli ressò entre la gent valencianista¹²⁴⁸. I fins i tot de l'àmbit catalanoparlant. Com comenta Pérez i Moragón, "la dictadura (Primo de Rivera 1923-1930) va impedir l'evolució possible d'aquell grup cap a posicions polítiques orgàniques, però no que poguessin crear i consolidar una plataforma literària tan prestigiosa com la revista mensual *Taula de Lletres Valencianes* (1927-1930)"¹²⁴⁹.

El número 1 va eixir en octubre de 1927. Hi apareixia el que anava a significar, segons afirma Ricard Blasco: el més notable intent de normalització cultural dut a terme per la intel·lectualitat valenciana en el període comprés entre la postguerra mundial de 1918 i la proclamació de la República. (...) A més, des d'aquesta publicació es va advocar per

¹²⁴⁴ VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, op. cit., pàg. 235-236.

¹²⁴⁵ Bayarri *autoviografiq a trenq de 80 anys*. Edicions Bayarri, València, 1966, pàg. IV-V.

¹²⁴⁶ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 536-637.

¹²⁴⁷ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 537

¹²⁴⁸ CORTÉS, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació bibliogràfica (1923-1993) Nova antologia d'articles*. UJI, Castelló de la Plana, 2013, pàg. 247.

¹²⁴⁹ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETI, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes...*, op. cit., pàg. 165-166.

un idioma expurgat de barbarismes i es va donar publicitat als diferents treballs que efectuaven els artistes valencians. Fins a novembre de 1930 va ser publicada, comptabilitzant-se un total de 38 números. Els seus directors van ser successivament Enric Navarro Borràs (durant 12 números), Adolf Pizcueta (durant 23)¹²⁵⁰ i Francesc Almela i Vives (els últims 3). Entre els col·laboradors estaven Carles Salvador, Thous i Llorenç, Artur Perucho, G. Hernández, J. M. Bayarri, E. Martínez i Ferrando (Ernest), Miquel Duran, Francesc Caballero... Un elenc de màxim nivell que testifica la qualitat dels seus articles¹²⁵¹. La nostra consulta de recerca ens ve refrendada per l'aportació del professor Aznar al respecte¹²⁵².

Va suposar l'entrada en lliça d'una nova generació d'homes que no volien trencar amb les generacions anteriors, però tampoc acceptar-les sense crítica. La seua connexió amb un Ernest Martínez Ferrando, per exemple, suposava una continuïtat. Tinga's present que l'obra d'aquest novel·lista significava una voluntat de modernització similar a la mantinguda pels homes de *Taula*. La publicació del *Manifest groc* (el manifest surrealista signat per la triada Dalí, Montanyà i Gasch)¹²⁵³; i la subsegüent polèmica són reveladores: la modernització es portava a les últimes conseqüències. D'una altra part, en *Taula*, salvant criteris diferents i àdhuc oposats en l'estètic, hom pretenia construir un ambient cultural «total». Sens dubte el que la distingeix de les generacions precedents és açò.

“Salutació i Convit: Esta Revista és un experiment de laboratori fet a vistes del públic amic de lletres i d'inquietuts espirituals.

Intentem descobrir la fórmula feliç que cure, o al menys alivie, esta indiferència que plasma el «tan se m'endonà» típic del nostre caràcter i que, a les hores d'ara quan tot el món se agita en un dalit de superació, de refermança racial i de refinaments espirituals, és, més que mai, nostra *posse nefasta*.

La TAULA de lletres valencianes l'hem parada sobre arena càlida, vora el mar llatí, en un mig-dia de sol i de remors intensos. Li ha penjat ses garlandes florals la ròsa dels vents.

A tots se vos convida. Condió: Espirit d'associació; obra, per tant, de col·lectivitat, de renaixement espiritual, de cultura vernacular.

¹²⁵⁰ IBORRA, Josep (Presentació i selecció): *Taula de Lletres Valencianes*. Diputació Provincial de València, Institució Alfons el Magnànim, València, 1982. «Presentació per Josep Iborra», pàg. 9-32, pàg. 16..

¹²⁵¹ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano...*, *op. cit.*, pàg. 286.

¹²⁵² *Taula de Lletres Valencianes*- Núm.1, Octubre 1927. Sumari: Salutació i convit.- F. Caballero, Panorama del llibre valencià.- Eduard L. Chavarri, Impressions del camí.- M. Thous Llorens, El primer comentari al voltant de... Elena Arcediano.-Carles Salvador, Poemes.- Ernest Martínez Ferrando, El diseg de la Superiora.- Joan Valero, El teatro en Valencia.- E. Navarro-Borràs, Poetes d'avantguarda. Mèxic.-B. Ortin Benedito, Octubre evocador.- Notes. Tots els assuttes, únicament per escrit, a la següent direcció: “E. Navarro-Borràs.- Pl. del Botànic, F, 6^a.- Valencia”.

¹²⁵³ SIMBOR, Vicent: «La poesia en temps de República: El poeta entre l'escriptori i el carrer», pàgs. 29-50, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República de les Lletres. Les Lletres de la República*. Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2008. Poesia en temps conflictius (1923-1939), pàg. 32-33.

Deixem de banda el pernicios individualisme. Nostra Revista naix curada d'este vici racial.

Tampoc esterilisarem nostre esforç en debats per els arcaïsmes o vanguardismes, ni en si nostra parla es idioma català o autòcton, ni per el criteri ortogràfic; eixe fantasma pueril que s'ha volgut elevar a la preeminència d'ideal promotor de guerres entre'ls valencians.

Els clàssics grecs i llatins han passat a totes les literatures resistint la prova de les tradicions, de la ortografia i de les diferencialitats racials totes...

La TAULA de lletres valencianes vol ser l'índex de nostra cultura i de la nostra espiritualitat i, en l'abraçada inicial, caben tots els que vullguen, en cordial col·laboració, fer art i senten l'inquietut de refinar el gust d'un poble.

Ja hem dit les obligades paraules de salutació, ben corals per a tots amics, premsa, públic. Serenes i ardents, com cal a nostra disciplina intel·lectual i a nostra joventut.

Volem, a més, afegir la fe que hem posat en l'èxit i en l'acceptació del convit que vos fem.¹²⁵⁴

També ens cal afegir uns altres col·laboradors que ens consten en el Sumari del número 2, com ara: Agraïments.-Pasqual Asins; El centenar de Frederic Mistral.- Enric Navarro Borràs; Teatre d'avantguarda, Italià.- Alfredo Sendin Galiana; Pò.-Salvador Verdeguer; Poemes.- F. Paula Ramirez: Mal d'ausència.- Enric Duran Tortajada; Glossari citada.- Albert Martín, Josep M. Joan Garcia; Humorisme valencià.- Noticiari bibliogràfic. Notes¹²⁵⁵. Vicent Nicolau, Benet Traver, Prvre, Eduard Buil, en el núm. 6, Març de 1928. Salvador Dalí, Lluís Montanyà i Sebastià Gasch; Manifest, núm. 7 d'Abril de 1928. També va prestar una col·laboració específica mitjançant Adolf Pizcueta i Eduard Ranch, un jove historiador, Vicent Llorens Castillo¹²⁵⁶.

Cal determinar la bona acollida que va rebre *Taula de Lletres Valencianes* dins de l'àmbit lingüístic comú de la premsa de tot arreu, com ara: "La premsa local ha tingut per a nostra *Taula* paraules de simpatia que'ns obliguen molt. *La Semana Gráfica*, la envejable revista, ens ha dispensat honors màxims. També *La Gaceta de Levante*, *Heraldo de Madrid*, *Diario de Castellón*, *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat* i *El Dia* de Terrassa s'han ocupat extensament del primer número de *Taula*. A tots nostra gratitud"¹²⁵⁷.

"*Els nostres amics de fora*. No per vanitat, sinó perquè es sàpia que algun cas es fa de les coses fetes amb vera amor, donem estes notes. Així, a *La Publicitat*, *Gazeta* de Sitges, *Diari de Sabadell*, *Vida Lleidatana*, *Oc*, la *Gazeta* de Tolosa, als números 79 i 80 ens dedica paraules de germania i nos honra amb el canvi, així com *L'Ona*, tan

¹²⁵⁴ *Taula de Lletres Valencianes*. Volum I Número, 1 Octubre 1927 "Salutació i Convit"

¹²⁵⁵ *Taula de Lletres Valencianes*. Volum I. Número 2, pàg. 1. Novembre 1927.

¹²⁵⁶ AZNAR SOLER, Manuel (edició, estudi i notes de): *Vicente Llorens Estudios y ensayos sobre el exilio republicano de 1939*. Renacimiento. Biblioteca del Exilio, Sevilla, 2006, pàg. 20.

¹²⁵⁷ *Taula de Lletres Valencianes*. Volum I. Número 2, pàg. 2. Novembre 1927.

cordial i *L'Eveil Catalán*, de Perpinyà, *La Riuada*, de Mora d'Ebre, i *L'Avi Muné*, a qui felicitem per haver entrat a l'any XI de sa publicació, i altres ja dites”¹²⁵⁸.

Un fet curiós de *Taula* fou que no arribà a tenir mai una estructura amb seccions ben delimitades. De les setze planes de què constava normalment, només les «Notes d'actualitat» i la «Recensió de llibres» hi tenien un lloc fix. La plana reservada, en un principi, a l'editorial de la revista va desaparèixer a partir del número set. Només la secció d'Artur Perucho «Cròniques catalanes» aconseguí mantenir-se durant molt de temps en la revista. La resta és una miscel·lània de textos”¹²⁵⁹. “En agost de 1930 es feu càrrec de *Taula* F. Almela i Vives –continua recordant Pizcueta-. Jo em dedicuí a tasques polítiques (constitució de l'*Agrupació Valencianista Republicana* i publicació del seu òrgan *Avant*)”¹²⁶⁰.

En la mateixa línia d'exaltació de la revista, trobem a Manuel Aznar Soler i Ricard Blasco i Laguna, redoblant l'afirmació anterior, en dir que *Taula* fou l'inici o el reble des d'on començar el redreçament.¹²⁶¹ En efecte, la transcendència lingüística i cultural d'aquesta publicació valencianista “és un dels eixos modernitzadors de la literatura valenciana durant el període”¹²⁶².

Com puntualitzen M. Aznar i R. Blasco: *Taula* inicia el procés de recuperació de la tradició cultural valenciana que s'havia forjat en l'oposició de la Dictadura de Primo de Rivera; esdevé l'expressió d'una vitalitat reprimida i d'una nova actitud intel·lectual, sustentada en el rigor estètic i el compromís ideològic.¹²⁶³

A *Taula* es degué la implantació –segons Adolf Pizcueta¹²⁶⁴- de les normes ortogràfiques anomenades *de Castelló*, amb les quals s'acabà la vergonyosa anarquia ortogràfica existent, es dignificaren fins i tot els escrits populars i s'aconseguí, salvant els prejudicis, l'acostament a les normes fabristes, tal com ho exigeix la unitat de la llengua. Tot i que aquesta lluita pot semblar hui superada, aleshores suposà un avanç considerable, assolit en bona mida gràcies a l'ajut de Gaetà Huguet, i Lluís Revest de

¹²⁵⁸ *Taula de Lletres Valencianes* Volum I. Número 3, pàg. 2. Desembre 1927.

¹²⁵⁹ IBORRA, Josep (presentació i selecció): *Taula de Lletres...*, *op. cit.*, «Presentació, per Josep Iborra», pàg. 9-32 (pàg. 16-17).

¹²⁶⁰ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià 1927 /1939*. Institució Alfons el Magnànim, València, 1985. Manuel Aznar Soler, *La política cultural*. Nota 108, pàg.57- 58.

¹²⁶¹ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, *op. cit.* «1. “Taula de Lletres Valencianes” i els plantejaments teòrics del redreçament cultural (1927-1939)», pàg. 15-25. “Taula de Lletres Valencianes”, pàg. 15.

¹²⁶² PIQUER VIDAL, Adolf: «Les identitats narratives de Carles Salvador», pàg. 199-224, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1951). Escriptor, gramàtic, mestre*, AVL, València, 2016, pàg. 200-201.

¹²⁶³ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, *op. cit.*, pàg. 15-16.

¹²⁶⁴ VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, *op. cit.* Nota 182. pàg. 146.

la *Societat Castellonenca de Cultura*. De *Taula* va sortir la col·lecció *L'Estel*, editora d'obres tan importants en el seu moment com *La llengua dels valencians*, de M. Sanchis Guarner¹²⁶⁵.

Una altra opinió que ens mereix la màxima consideració per al present projecte ha estat el professor Josep Iborra¹²⁶⁶. Val a dir que *Taula* va viure la seua peripècia en uns anys difícils per a la cultura catalana. Això fa formidable l'esforç de l'equip que la portà endavant: els mateixos homes que, pocs anys abans, havien engegat la segona etapa de *Pàtria Nova* (Caballero i Muñoz, Navarro i Borràs, Almela i Vives, Miquel Duran de València, etc.). Amb *Taula* comença el que alguns han anomenat, amb raó, "la segona Renaixença", perquè, en pocs anys, va fer més per la recuperació i la normalització del català al País Valencià que en totes les dècades anteriors, des que comença la Renaixença valenciana amb Teodor Llorente, fins a les acaballes de la dècada dels vint¹²⁶⁷.

Aquells homes de 1930 van connectar sense recel i amb sencera naturalitat amb la literatura del Principat, que d'una altra manera i per altres causes també apuntava a una nova esplendor en aquell moment (...) Aqueixa voluntat de «modernització», s'adverteix també en el grup d'*Acció Cultural Valenciana* (fundada: 8-III-1930) i en el seu periòdic *Acció Valenciana* (1930-1931). A partir del 14 d'abril de 1931, amb l'adveniment de la República, la «modernització» va semblar que podria establir-se¹²⁶⁸. És forçós consultar la col·lecció *Avant* (15-IX-1930 / 14-X-1931), on trobem moltes signatures de les de *Taula*. L'evolució del valencianisme polític, estudiada per Alfons Cucó (*El valencianisme polític*, ed. Garbí, 1971) transcorre paral·lela a la literatura del període 1931-1936 i és obra, en gran part, d'intel·lectuals. L'acceptació de les reivindicacions autonòmiques pels partits de la Segona República, abans no sensibilitzats davant elles, és un bon símptoma. L'editorial "L'Estel", a càrrec d'Adolf Pizcueta, nasqué el 1928 com una prolongació de *Taula de Lletres Valencianes*; ja en

¹²⁶⁵ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit. Nota 108, pàg. 57-58.

¹²⁶⁶ IBORRA, Josep (Presentació i selecció): *Taula de Lletres Valencianes*. Diputació Provincial de València, Institució Alfons el Magnànim, València, 1982.

¹²⁶⁷ IBORRA, Josep (Presentació i selecció): *Taula de Lletres...*, op. cit., «Presentació, per Josep Iborra», pàg. 9-32, pàg. 13.

¹²⁶⁸ FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit., «L'eixamplament (1927-1939)», pàg. 37-74. "Teòricament el nou règim apareixia com el més propici a donar satisfacció al problema autonomista de les diverses nacionalitats i regions de l'estat. La realitat va ser tota una altra...", pàg. 38.

1936 havia publicat vuit títols, a més d'una sèrie de *Quaderns d'orientació valencianista*¹²⁶⁹.

Una altra contribució al mateix esperit «normalitzador» és *El Camí* (1932-1934). En aquest setmanari trobem signatures conegudes de *Taula* i *Acció Valenciana* i un nou grup d'universitaris. Els homes de *Taula*, encara que comptaven amb algun poeta eixit de les aules de la Universitat (Artola, Almela i Vives), eren en la seua majoria autodidactes, el nivell d'instrucció dels quals eren els estudis de magisteri en el millor dels casos¹²⁷⁰.

Com ha comentat pel professor Josep Iborra, “*quan s'enceta la dècada dels trenta, la poesia valenciana està agafant empenta, no solament perquè el seu to general s'eleva, sinó també perquè s'eixampla considerablement la plantilla dels qui s'hi dediquen*”. Són, doncs, al període més significatiu del valencianisme mediàtic¹²⁷¹.

***La Nostra Terra* (1928-1933, Mallorca)**

Aquesta revista literària, dirigida per Antoni Salvà i Ripoll, al seu article de salutació, «Els nostres propòsits», es presenta així: «Dins la múltiple activitat intel·lectual de Mallorca mancava una publicitat que fos el fogar comú dels qui estimen les nostres coses, i, d'una manera especial, les nostres lletres. L'esforç dels mestres que feren renéixer de les cendres el nostre idioma i la nostra literatura era mereixedor de qualque cosa més que veneració o el respecte individuals: reclamava també la nostra aportació col·lectiva a l'obra que ells amb tant d'encert començaren». Entre els col·laboradors més assidus de *La Nostra Terra* esmentem Antoni Pons, Artur Perucho, Guillem Colom, Joan Pons, Joan Rosselló de Son Forteza, Bartomeu Crespi, A. Villalonga, Joan Chabàs i molts altres. El darrer número que hem vist d'aquesta revista és el 64-65, d'abril –maig de 1933¹²⁷².

¹²⁶⁹ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià 1927 / 1939*. Institució Alfons el Magnànim, València, 1985. «1. Els valencianistes davant l'alçament castrense», pàg. 151-154. Nota 6, pàg. 153.

¹²⁷⁰ AZNAR SOLER, Manuel: *República literaria y revolución (1920-1939)*. Tomo II, «2 Carta de Ricard Blasco. Respuesta al cuestionario de Manuel Aznar Soler», pàgs. 886-900, pàg. 886-888. Renacimiento Iluminaciones, Sevilla, 2008.

¹²⁷¹ FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit. «L'eixamplament (1927-1939)», pàg. 37-74, pàg. 37.

¹²⁷² TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 497.

Prensa Valenciana (1929)¹²⁷³

“Vicent M. Carceller fou un altre valencianista ficat a editor. Va fundar l’Editorial Prensa Valenciana. Tenia impremta pròpia, de la qual van eixir setmanaris i fullets de tota mena, en el llenguatge del poble; escrits en valencià amb ortografia castellana. El 1914 figurava com a director de *El Cuento del Dumenche*, que igual publicava narracions que teatre. Desaparegué devers 1921 i havia estat fundat per Lluís Bernat i Ferrer en 1908. També edità *Nostre Teatre* (1921-1922) i *La Chala* (1923-1924). Però la publicació que assolí més èxit va ser *La Traca* (1884-1887), fundada i dirigida per Manuel Lluch Soler. Carceller la relançà en 1912 i va durar fins a 1937. Va ser la revista més popular i venuda de l’època, republicana i anticlerical, i els seus escrits empraven un llenguatge desvergonyat i els dibuixos eren sempre plens de la intenció”¹²⁷⁴.

La *Guia Turística en València* de Josep E. Galiana (1929) ens fa una breu ressenya: “Prensa diària: *Diario de Valencia* (del matí). trinquet de Cavallers, núm. 14. Telèfon 681. *EL Mercantil Valenciano* (del matí) carrer Pintor Sorolla, núm. 11. Telèfon 62. *El Pueblo* (del matí). Carrer D. Joan d’Àustria, núm. 10. Telèfon 471. *La Correspondencia de Valencia* (de la nit). Carrer de Miñana, números 7 i 9. *Las Provincias* (del matí) Carrer de la Mar, núm. 29. Telèfon 17. *La Voz Valenciana* (de la nit). Plaça del Guerriller Romeu núm. 54. Telèfon 285. Revistes i Setmanaris més importants: *Cultura Valenciana*, carrer Llibrers, 2”¹²⁷⁵.

Nostre Teatro (2ª època, 1930)¹²⁷⁶

Jesús Morante Borràs,¹²⁷⁷ director del setmanari, en acabar la temporada féu balanç del repertori que havia desfilat pel teatre *Alkàzar*. Entre les obres més destacades, al parer seu, hi havia les de tres autors novells: Emili Fornet de *La Delicada de Gandia*; Ramon A. Cabrelles, amb *El camí nou*, i Josep Bolea amb *Lo que no ha segut*. També distingia *El ambient*, de Felip Melià; *La cria de rabosa*, de Maximilià Thous; i *La constitució en ma casa*, de Paco Comes (...) Tancava el recompte amb una frase que lamentava la manca de resposta del públic: “Clar es qu’el Alkàzar ha fet art, però negoci...¡una ruina!... Es lamentable!”¹²⁷⁸. El pintor, còmic, director i autor teatral Josep

¹²⁷³ FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada...*, *op. cit.* Fem una incursió en la investigació de l’autor d’aquest treball: Així, per poder oferir un bon ventall de les concepcions lingüístiques aparegudes a la premsa valenciana entre 1902 i 1923, pàg. 29.

¹²⁷⁴ CORTÉS, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació...*, *op. cit.*, pàg. 246-247.

¹²⁷⁵ GALIANA, Josep E.: *Guia del Turista en València*, València 1929, pàg. 81-82.

¹²⁷⁶ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, *op. cit.* (vol. II), pàg. 568.

¹²⁷⁷ CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista...*, *op. cit.* Nota 10, pàg. 142.

¹²⁷⁸ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, *op. cit.*, pàg. 105-106.

M. Alba Moreno (Sagunt, 1885- València, 1951), conegut com Pepe Alba, qui s'havia anat a Madrid en 1929, tornà el 1934 a València per inaugurar la segona etapa del *Nostre Teatro* (després, *Teatro Serrano*), dedicat en exclusiva al teatre regional¹²⁷⁹.

Nostra Novel·la (1930-1931)

Per conèixer aquesta publicació, que, juntament amb *Taula de Lletres Valencianes*, marcarà un abans i un després en la normalització i divulgació del valencià, cal recórrer al treball d'Assumpció Bernal i Ferran Fabregat. *Nostra Novel·la*, que naix al recer del Centre de Belles Arts, en tot moment es distanciarà de qualsevol etiqueta política i negarà fins i tot la pròpia filiació personal dels membres del consell de redacció¹²⁸⁰ (...) Més aviat, hom podria dir que els editors de *Nostra Novel·la* són uns bons amics pertanyents a la Secció de Literatura del Cercle de Belles Arts (*Nostra Novel·la*, núm. 5). Les implicacions polítiques, però, són clares. Si considerem que dels vuit membres del consell de redacció (Francesc Almela i Vives –director–, Enric Duran i Tortajada, Josep Bolea [Josep Alzira], Faust Hernández, Adolf Pizcueta, Maximilià Thous i els pintors Antoni Vercher i Josep Sabina), la meitat formen part del Comité Polític de l' AVR, està tot dit¹²⁸¹.

El 17 de maig de 1930 eixia al carrer el primer número de *Nostra Novel·la*, subtitulada «Revista Literària Popular»¹²⁸². Fins a l'11 de juliol de 1931 publicà 61 quaderns. Era, com ja hem advertit, un nou intent de trencar el perllongat cercle viciós de falta de narradors i de públic lector, tal com ho havien intentat les revistes pioneres de les dècades anteriors.

Els dirigents de la revista eren els seus membres¹²⁸³ (...), qui actuaven de manera col·legiada, tot i que repartint responsabilitats: Francesc Almela i Vives s'encarregava de la direcció literària¹²⁸⁴, Josep Sabina de la direcció artística; col·laboraven, amb diversos articles i seccions, Enric Duran i Tortajada, Faust Hernández Casajuana, Adolf Pizcueta, Josep Bolea, Maximilià Thous Llorens i Antoni Vercher¹²⁸⁵.

¹²⁷⁹ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, *op. cit.*, pàg. 8.

¹²⁸⁰ BERNAL, Assumpció i FABREGAT, Ferran: «Alguns apunts per a la història del valencianisme polític», pàg. 421-444, en *Afers 4...*, *op. cit.* Nota 21, pàg. 430-431.

¹²⁸¹ *Ibidem*.

¹²⁸² SIMBOR I ROIG, Vicent Simbor: *Els fonaments...*, *op. cit.*, 154-155.

¹²⁸³ CORTÉS, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació...*, *op. cit.* “Va nèixer per la voluntat de sis escriptors i poetes: E. Duran i Tortajada, F. H. Casajuana, Josep Bolea, Adolf Pizcueta, Almela i Vives. En els 61 números publicats hi ha tota la nòmina d'escriptors i d'artistes de l'època, ja que cada narració anava il·lustrada per un dibuixant”, pàg. 247.

¹²⁸⁴ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, *op. cit.*, (vo. II), pàg. 537.

¹²⁸⁵ SIMBOR, Vicent: «La normalització de la narrativa valenciana», pàg. 127-158, *op. cit.*, pàg. 150-151.

Nostra Novel·la, afirmen Manuel Aznar i Ricard Blasco, fou una revista popular literària, que va saber sortir en el moment precís, aprofitant l'esclat de valenciania i la necessitat que el poble sentia d'aprendre a llegir en la nostra llengua, un poble orfe de lectures que els distraueren i ensenyaren alhora. Dit d'una altra manera *Nostra Novel·la* aspirava a convertir-se en una mena d'acadèmia popular que de moment supliria la manca d'altres centres educatius més eficaços¹²⁸⁶.

Recordem que l'ampliació i popularització de lectura era un objectiu desitjat per diverses col·leccions literàries de l'època –*El Conte Valencià*, *Nostre Teatre*, *Galeria de Comèdies Valencianes*, l'esmentada *Nostra Novel·la*-. Els editors d'aquesta col·lecció narrativa manifestaven així els seus propòsits didàctics i possibilistes:

“En l'ortografia de la revista es seguirà un criteri que partirà del principi de què, per desgràcia, el nostre poble no està acostumat a llegir en ortografia correcta, en ortografia valenciana. Així és que es faran les correccions necessàries per a que els lectors es vagen habituant a llegir en valencià cada volta més ben escrit. Per mig de tal procediment s'arribarà al cap d'uns anys a crear un nucli de llegidors de nostra llengua, en tota la seua puresa, que és una de les finalitats que guien als editors”¹²⁸⁷.

Una observació important: *Nostra Novel·la* havia començat també un nou període (1930-1931) farcit d'esperances per al nacionalisme¹²⁸⁸.

“*Nostra Novel·la* posà en pràctica una mena d'*hibridisme*, entès com l'intent de normalitzar la llengua dels valencians (com apuntava Assumpció Bernal)”¹²⁸⁹ per a arribar a una fluïdesa amb el conreu quotidià, gaudir de la literatura sense entrebancs i equiparar-la amb la resta de llengües cultes. “A l'igual que passava amb *Taula de Lletres Valencianes*, es pretenia *acomodar a cert sector* a una normalització lingüística al començament de la tercera dècada del segle passat”¹²⁹⁰. Com és sabut, fou tot aquest conjunt editorial el basament i la via cap a les *Normes de Castelló*.

¹²⁸⁶ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit. Nota 109. Una entrevista amb els homes de “Nostra Novel·la”, Núm. 34 (jul. 1930), pàg. 1. Convindria de remarcar una particularitat de “Nostra Novel·la”, la qual corroboraria la intenció dels editors de convertir-la en col·lecció de literatura popular del País Valencià: el fet que els tres primers números estiguessen escrits per un valencià (Núm. 1, *La volta del rossinyol*, de M. Thous i Orts), un alacantí (Núm. 2, *La terreta*, de R. Altamira) i un castellanenc (Núm. 3, *De romeria*, de S. Guinot)”, pàg. 59.

¹²⁸⁷ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit., pàg. 59-60.

¹²⁸⁸ SIMBOR, Vicent: «La normalització de la narrativa valenciana», pàg. 127-158, op. cit., pàg. 148, en BERNAL I GIMÉNEZ, Assumpció: *La narrativa...*, op. cit., pàg. 205.

¹²⁸⁹ *Ibidem*

¹²⁹⁰ PIQUER VIDAL, Adolf: «Les identitats narratives de Carles Salvador», pàg. 199-224, en CASANOVA, Emili; CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955) Escriptor, gramàtic, mestre*. AVL, València, 2016.

Acció Valenciana (1930-1931)¹²⁹¹

El professor Santi Vallés és autor d'un treball monogràfic sobre *Acció Valenciana (1930-1931)*¹²⁹². No podem, si més no, que declarar-nos seguidors de la seua investigació i assabentar-nos millor del naixement i l'evolució d'aquest òrgan de premsa.

Felip Mateu i Llopis fou el primer director d'*Acció Valenciana*, "una revista –segons Pérez Moragón (1982:11)- oberta a la unitat dels Països Catalans i d'una notable exigència qualitativa"¹²⁹³. La revista fou d'una periodicitat quinzenal. Començà el 15 d'abril de 1930¹²⁹⁴ i acabà el 15 d'abril de 1931. Van ser editats 24 números.

D'entre els seus col·laboradors i adherits, s'han trobat els següents:

Artur Perucho, Antoni Igual Úbeda (AIU), Carles Salvador, MSG (Manuel Sanchis Guarner), Jaume Bofill, Emili Gómez Nadal (EGN), F. Carreres i de Calatayud, Antoni Maria Alcover, Pbre., F. Morote Chapa, Salvador Carreres Zacarés, Ismael Roselló, J. Grima Reig, Ll. Bueso i Pla, Lluís Tafalla, Almela i Vives, Víctor Major, Carles Salvador, Ferran Valentí, Jesús G. Tolsà, Jeroni Moragues, Lluís Pericot, Joan Beneito i Pérez, Agustí Alaman, Eduard L. Chavarri, Germà Vicens, Elisa Garcia i Villalba, Josep J. Sanchis i Zabalza, F. Escriba i Cantos, Carles Soldevila, Jaume Tafalla, E. Ximénez Navarro, Ismael Cohen, L. Sánchez i Fernández, Josué Sorel, Valentina (Elisa Garcia Villalba), Carles Martí, E. Martínez Ferrando, Vicent Sos, Lluís Gilabert, V. Genovés i Amorós, A. Pinyol i Llop, David Abramsohn.

"*Acció Valenciana*. «Boletí quinzenal. Orgue d'Acció Cultural Valenciana». De quatre pàgines a tres columnes, format 375 x 275 mm, impreses a «Renovación Tipográfica», carrer Gandia, 3, amb redacció a Jorge Juan, 13.

¹²⁹¹ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià...*, op. cit. "*Acció Valenciana*, fou l'òrgan d'expressió d'Acció Cultural Valenciana", pàg. 40.

¹²⁹² VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana (1930-1931)...*, op. cit.

¹²⁹³ CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista...*, op. cit. Nota 26, pàg. 70.

¹²⁹⁴ *Acció Valenciana*. Boletí quinzenal Orgue d'Acció Cultural Valenciana. Redacció i Administració: Jorge Juan, 13. Any I. Núm. 1. Valencia, 15 Abril 1930. "Editorial Al lector... (...) En avenços que hem donat a la premsa diària i periòdica hem dit ja quin era el nostre propòsit; sols demanem temps i la col·laboració de tots per a complir lo promès. Aspirem a convertir la nostra fulla, en font informativa de la nostra vida cultural i artística i al mateix temps en mig divulgador de tots els aspectes vius i històrics de la nostra pàtria. Per tal d'assolir-ho farem per dur a aquestes pàgines la veu de tots aquells conreadors autoritzats, de les nostres coses. (...) Ahora, hem de fer constar l'unitat de la llengua i esperit amb Mallorca, Catalunya i el Rosselló. Som cinc milions d'ànimes les que parlem una mateixa llengua i per çò defensarem sempre la necessitat d'arribar a un acord per a la unificació de les nostres diferències ortogràfiques, si be defensarem amb major energia si cal, el nostre dret a emprar les nostres peculiaritats lingüístiques. Tampoc oblidem que a l'Estat de França, a l'Occitània hi ha onze milions que parlen la llengua d'oc tan similar a la nostra i per lo mateix també cap enllà anirà la nostra atenció i la nostra estima." "Notes Marginals Els dos camins de València. València té oberts, davant seu, dos camins: l'un d'ells travessa l'horta de tarongers florits i va a perdre's en l'estepa castellana: l'altre, segueix la línia lluminosa de la costa i s'enfila pel Pirineu. Cada un va unit a un nom gloriós: el primer és el camí del Cid; el segon, el de Jaume I. Aquell significa la història forçada el fet consumat; aquest, el retrobament de la pròpia essència nacional".

Era una publicació destinada a fomentar la cultura valenciana i a fer propaganda de la llengua catalana i de la personalitat valenciana. Hem vist fins al número 23, de l'1 d'abril de 1931¹²⁹⁵.

Avant (1930-1931)

Autoanomenat «Setmanari Valencianista Republicà», *Avant* fou l'òrgan d'expressió de l'*Agrupació Valencianista Republicana* (AVR). El primer número va sortir el 13 de setembre de 1930. L'ideari polític de l'AVR es basava en el republicanisme federalista. Va constituir-se el 24 d'abril de 1930. El director d'*Avant*¹²⁹⁶ va ser Adolf Pizcueta. La concepció federal de l'Estat, la convicció que només un estat democràtic podia resoldre el problema de les nacionalitats a través d'Estatuts d'Autonomia¹²⁹⁷, evidenciaven el caràcter de l'AVR, que la mateixa organització resumia en aquests termes: "Nacionalisme valencià, liberalisme, democràcia, República". (...) L'AVR va ser el motor de la *Conjunció de Partits pro-Estatut Valencià*, convocant el 3 d'octubre de 1932 a una reunió de partits polítics on s'iniciaria la discussió. (...) En 1935, l'AVR acabaria integrant-se en el *Partit Valencianista d'Esquerra*¹²⁹⁸. El seu primer editorial així ho manifestava:

"Nosaltres oposarem al sentit de dictadura quartelera, espanyolista i retardària, el nostre esperit d'ampla democràcia, federalista i liberal. (...)

Avant és valencianista i republicà.(...)

La solució espanyola és la República i la República ha de ser federal, és a dir, autonomista, basada en la voluntat dels pobles espanyols i en les seues característiques. Pensat aixís, el deure dels valencians és el de reconstruir la nostra personalitat, el d'enfortir els nostres sentiments de poble"¹²⁹⁹

¹²⁹⁵ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 528.

¹²⁹⁶ *Avant, Setmanari Valencianista Republicà*, València 13 de Setembre de 1930. Núm. 1, carrer Redenció, 8. "Els nostres propòsits i la nostra cordial salutació". "Del manifest prohibit per la censura a l'A.V.R." "Les eleccions generals", per Carles Salvador. Anunci de l'aparició de la nova revista en *Acció Valenciana*. Núm. 11, pàg. 2, 15/09/30. Informació valenciana. "Avant". En una diada molt oportuna al seu propòsit -13 de setembre- ha sortir el número primer de *Avant*, setmanari valencianista republicà, òrgan de la "Agrupació Valencianista Republicana". No cal dir l'afecte amb que contestem a la seua cordial salutació, per quan -apart el seu matís polític i encara el nostre apoliticisme- es un lluchador més a les trinxeres del nostre front únic. El número, amb originals de Carles Salvador, Ismael Roselló, Ranch, Buil, Gasull i altres, ha tingut un formidable èxit de venda.

¹²⁹⁷ *Avant, Setmanari Valencianista*. Núm. 24, pàg. 1. València, 9 de maig de 1931. "Cap a l'autonomia" "Decret sobre el bilingüisme en les escoles". *Avant*. Fulla de propaganda de la Agrupació Valencianista Republicana. València 12 de Setembre de 1931. "Els enemics de l'Estatut", "L'Estatut es l'hora de València, per Ismael Roselló Zuriaga", "La llengua valenciana en la Audiència".

¹²⁹⁸ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit. Nota 70, pàg. 43-44.

¹²⁹⁹ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit. Nota 68. "Els nostres propòsits i la nostra cordial salutació". *Avant*, Núm. 1, 13 de setembre 1930, pàg. 1, pàg. 43.

Els seus col·laboradors eren ja sobradament coneguts, noms reiterats que identifiquen la mesura del nacionalisme valencià: “Segons el mateix periòdic ens fa la ressenya del seu equip de redacció: *Avant*. Director: Adolf Pizcueta. Redactor en cap: M. Thous Llorens. Redactors: F. Almela i Vives, Eduard Buil, Salvador Donderis, Enric Duran i Tortajada, Godofred Hernández, Vicent Llorens, Frederic Miñana, Enric Navarro Borràs, Artur Perucho, Eduard Ranch, Ismael Roselló, Carles Salvador, Josep Simón Barceló i Pasqual Torres”¹³⁰⁰.

Al primer número, i a l'editorial de presentació, llegim: “*Avant* és valencianista i republicà. (...). Com a valencians i com a ciutadans, hem de sentir-nos enemics d'un règim que representa la negació del nostre ideal. d'aquesta significació, la nostra labor ha de ser: de conreu de les coses valencianes, de revaloració de la nostra personalitat política, de concreció dels ideals de llibertat federal, de propaganda de democràcia i liberalisme. En suma volem preparar els valencians per tal que siguin ciutadans perfectes d'un «poble lliure que és València». (...) Al primer número veiem també articles titulats «La cooficialitat del valencià», «L'A.V.R. davant del projecte anomenat Estatut Regional», «Catalunya i la República» i seccions de teatre, comarcals i altres. *Avant* va publicar 27 números, el darrer dels quals duu data del 30 de maig de 1931”¹³⁰¹. La publicació es va mantenir després com a full de propaganda d'aparició irregular i que es repartia gratuïtament. Al número 2, hi figuraven els responsables, d'entre els ja citats. Tot un bon viver de futurs col·laboradors de les editorials valencianistes.¹³⁰²

3. L'ESPLENDOR DEL VALENCIANISME REPUBLICÀ (1931-1939)¹³⁰³

Partim d'aquesta observació de Josep Iborra: *Quan s'enceta la dècada dels trenta, la poesia valenciana està agafant empenta, no solament perquè el seu to general s'eleva, sinó també s'eixampla considerablement la plantilla del qui s'hi dediquen. Però ens cal afegir que en aquesta dècada també es produeix un brollar periodístic: L'aparició de dues revistes de qualitat com Taula de la poesia*¹³⁰⁴ i *La República de les Lletres, és un senyal significatiu del nivell al que s'ha arribat*¹³⁰⁵.

¹³⁰⁰ *Avant*. Núm. 1, pàg. 2.

¹³⁰¹ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 528-529.

¹³⁰² PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes...*, op. cit., pàg. 176-177.

¹³⁰³ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit., pàg. 40.

¹³⁰⁴ *El Camí*, núm. 125, pàg. 6. 04/08/34. “Taula de Poesia (...) *La Taula* d'enguany inicia una nova trajectòria. Lluny d'aquell concepte de les Taules de 1927, 28 i 29, on es cercava selecció

Així és, la premsa de la ciutat de València, com també la premsa periòdica de signe valencianista, té el seu moment d'esplendor en la dècada dels trenta, després de l'estancament que va suposar el parèntesi de la dictadura primoriverista (1923-1930). Llàstima que la seua consolidació no fos plena, en aturar-se bruscament pel conflicte del colp d'Estat (1936- 1939) i la consegüent Guerra Civil¹³⁰⁶.

Prenent, doncs, com a guia el *corpus de Josep Iborra*, s'ha assistit a la cronologia dels fets conjuminant les iniciatives polítiques (les formacions, unificacions, convergències, escissions, des d'un tarannà valencianista) i l'evolució de la premsa, des dels nous canals d'informació, vertaders artífexs del camí cap a una normalització (*Normes de Castelló*, 1932), promotors alhora d'una demanda consensuada de l'Estatut Valencià.

Entre l'estretor de l'autoritarisme primoriverista (1923-1930) i els anys previs a la Segona República (1931-1939), es creà l'editorial *L'Estel*. Com ens diu Pérez i Moragón, aquesta editorial va nàixer amb un concepte renovat d'objectius, múltiples i combinats. Dirigit per Adolf Pizcueta Alfonso (1901-1989), *L'Estel* tenia assegurada la capacitat d'actuar sense estridències populistes, amb uns criteris polítics fermament nacionals i una grans dosi de bon sentit que venia avalat per qui tingué la més llarga responsabilitat en la direcció de la revista *Taula de Lletres Valencianes* (1927-1930). Ignasi Villalonga i Joaquim Reig van aportar els mitjans econòmics per a fer viable l'empresa.¹³⁰⁷

Els professors Aznar i Blasco defineixen molt acuradament aquell estat i aquell procés: una eufòria moderada i un optimisme prudent eren els trets comuns dels intel·lectuals valencians que veien condicions favorables el 1930 per l'expansió del procés de redreç de la cultural nacional valenciana. Adolf Pizcueta (...) fixava en aquests termes els objectius immediats de la política cultural: "Les nostres lletres s'han de vore afavorides per l'expansió del valencianisme polític, el qual es posarà davant –ja comença a notar-se- una massa nombrosa de públic i per consegüent un camp d'experimentació més dilatat. I cal aprofitar eixe bon moment per la literatura valenciana, consolidant les

i qualitat, preferentment. A esta *Taula*, l'entusiasme creador del dinàmic poeta Bayarri li encomana un criteri d'escola i exhibició...". E. N. (Enric Navarro i Borràs)

¹³⁰⁵ IBORRA, Josep: «La poesia política valenciana, 1930-1939», *Arguments 1*, València 1974. pàg. 191-199, pàg. 192-193.

¹³⁰⁶ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià 1927 / 1939*. Institució Alfons el Magnànim, València, 1985 «La ruptura del procés de redreçament cultural al País Valencià (1936-1939)», pàg. 93-97.

¹³⁰⁷ CALAFAT I FERRANDIS, Francesc, CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep, PÉREZ I SABATER, Antoni i QUILES I CARDONA, Francesc Enric: *Obres impreses..., op.,cit.*, pàg. 20-21.

publicacions ja creades i portant a la pràctica altres projectes necessaris per al floriment de les nostres lletres”¹³⁰⁸.

Moviment cultural i polític

Ja ha quedat més que demostrada la interacció entre la cultura i la política. En el cas del moviment valencianista, aquest binomi, molt sovint indissociable, és ben palmari. Les entitats que tot seguit esmentem en són l'evidència.

***El Centre d'Actuació Valencianista* (CAV, 1931)¹³⁰⁹**

Entitat fundada l'agost del 1931 sota la presidència d'Emili Cebrian Navarro, com a fòrum neutral i patriòtic¹³¹⁰, el CAV intentà superar les diferències polítiques que dividien el moviment valencianista en grups hostilment oposats. En l'etapa inicial (1932) l'enfocà la problemàtica nacionalista en un sentit primordialment cultural i observà una escrupolosa neutralitat durant la polèmica que mantingueren sobre l'Estatut la *Conjunció de Partits*, d'una banda, i els blasquistes i la *Derecha Regional Valenciana*, d'altra banda. El gener de 1933 accedí a la presidència Joaquim Reig¹³¹¹, que donà nou rumb al Centre, abandonant l'apoliticisme i propugnant la convergència en un «valencianisme totalitari», que volia ser superador de discrepàncies partidistes. Però aquest ideal topà amb la radicalització política sorgida arran del triomf de les dretes en les eleccions d'aquell any. A més a més, la notòria vinculació de Reig amb la *Lliga* feu inviable la proposta, fortament contestada pel sector esquerrà del Centre, que, en el curs d'una assemblea, aconseguí el 1934 elevar la presidència Josep Castanyer Fons.

Per un breu període, el Centre tornà als principis fundacionals d'organisme neutral, patriòtic i culturalista. Tanmateix, la situació política general –especialment, els fets d'octubre– contribuí a liquidar la inestable neutralitat del Centre. El 26 de juny de 1935 era elegit president Francesc Bosch Morata i els socis aprovaren una declaració que proclamava: “*els nostres delers de recuperació i alliberació i germanor, sols poden assolir una realitat des dels partits d'esquerra*”, i que alhora autoritzaven la constitució d'un comitè polític encarregat de contactar amb els partits polítics afins “*a l'esperit de*

¹³⁰⁸ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit., “La revista (*Taula*) va afavorir diverses empreses culturals que provocaven de compondre la infraestructura cultural que el desenvolupament del procés de redreç, exigia, com, per exemple, l'editorial L'Estel. Amb posterioritat, i sense constància de l'existència de vincles explícits amb “*Taula*”, Acció Cultural Valenciana, la col·lecció de novel·la popular “*Nostra Novel·la*”, Proa, i el seu butlletí “*Timó*”, publicacions com “*El Camí*”, “*Avant*”, “*Acció Valenciana*” (...) varen ser algunes de les iniciatives del valencianisme cultural durant el període 1930-1936”, pàg. 40

¹³⁰⁹ FERRER, Enric: *Societat i literatura...*, op. cit., «L'eixamplament (1927-1959)», pàg. 37-74, pàg. 39.

¹³¹⁰ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor Estudi i compromís...*, op. cit. Nota 4, pàg. 28.

¹³¹¹ *El Camí*, núm. 55, pàg. 1, 25/03/33 «En defensa propia», Joaquim Reig.

l'Assemblea". Fou així com nasqué, a les darreries del 1935, per la fusió del CAV amb altres forces, el *Partit Valencianista d'Esquerra*¹³¹².

A més del CAV, hi hagué altres iniciatives interessants, com la creació de la Universitat Popular l'any 1932, que va constituir-se en la tribuna de difusió cultural i política universitària més important que havia tingut mai el valencianisme. *El Camí* va portar tot un seguiment del seu desenvolupament setmanal, fent-se ressò de tot el projecte nacionalista valencià.

El CAV organitzava tres conferències mensuals, amb la voluntat de restablir en la consciència valenciana la necessitat d'una consciència pròpia. També organitzava actes per commemorar dates importants en la història valenciana. Una altra de les empreses amb més èxit del CAV va ser la publicació mensual de contes infantils en català; amb unes senzilles indicacions ortogràfiques al final i un vocabulari breu.

A títol anecdòtic, també va ser iniciativa del CAV la constitució de la *Colla Excursionista El Sol*.

El pancatalanisme del CAV era significatiu i es va palesar en la creació d'una filial a Barcelona, per establir contactes amb centres i organismes de govern de Catalunya.

Per a resumir, podem dir que les persones del CAV van saber combinar els aspectes més pràctics amb els sentimentals del valencianisme. Però, sobretot, van aconseguir estimular el moviment valencianista entre els joves i els intel·lectuals. També van fer moltes campanyes en pro de l'ús de la llengua catalana en diversos àmbits.

Des de 1932 fins a 1935, el CAV organitzà la *Setmana Cultural Valencianista*, patrocinada per l'Ajuntament de València. *La Setmana* estava farcida d'activitats culturals (com ara conferències sobre geografia, llengua i art valencià, visites als museus, actes protocol·laris...) fou d'un gran èxit. La inscripció va ser nombrosa, majoritàriament feta per estudiants i mestres. *El Camí* se'n feia ampli ressò, publicant-hi fins i tot les conferències i fent un resum exhaustiu i crític dels actes¹³¹³.

L'empremta del CAV, encara seria recordada molts anys després per Joan Fuster, en un estudi sobre *Cultura Nacional i cultures regionals als Països Catalans*, que citem tot seguit:

¹³¹² CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard (a cura): *El Pensament valencianista...*, op. cit., pàg. XLIII i XLIV.

¹³¹³ DOLÇ I GASTALDO, Mavi: «*El Camí*, setmanari valencianista, Ciutat de València (1932-1934) Treballs de comunicació», pàg. 151-168, pàg. 155, en *Treballs de comunicació 5* (octubre 1994). III Conferència Anual de la Societat Catalana de Comunicació, Barcelona, 1994.

“Poc abans d’esclatar la guerra d’Espanya [...] Trobem, sobretot una publicació interessant: *La República de les Lletres*, ja pancatalanista sense ambages, que apareix el 1934. No n’hem d’exagerar l’abast, tampoc. Es tractava d’una revista relativament ambiciosa, però minoritària. I pensem, de més a més, que la “normalització” literària amb prou feines havia arribat a salvar l’escull de l’ortografia”¹³¹⁴.

***Escriptors i Artistes Proletaris* (1932)**

Els contactes entre el sector progressista del valencianisme i els intel·lectuals i artistes de filiació marxista agrupats en la *Unión de Escritores y Artistas Proletarios* (fundada en 1932), com Josep Renau, Emili Gómez Nadal, Manuel [sic] Ballester, Antoni Ballester, Àngel Gaos, Joan Renau, Max Aub, etc., es van anar fent dia a dia més estrets i es van anar influenciant mútuament: els uns, de la ideologia marxista -sobretot de la concepció de les nacions del marxisme, o, millor dit, de Stalin- i els altres, de la preocupació nacionalista¹³¹⁵.

***Agrupació Valencianista Escolar* (1932)**

“L’*Agrupació Valencianista Escolar* nasqué el 18 d’octubre del 1932 amb la idea de difondre els ideals valencianistes entre els estudiants de la Universitat de València. Aqueix dia es constituí un Comité Provisional presidit per Domènec Gómez Senent (fill de Nicolau Primitiu Gómez), Vicent Olmos, Robert Feo, Dèlio Sebastián i B. Martínez Melià. Uns dies després, el 25 d’octubre, es convocà una assemblea general per a l’aprovació d’un manifest que marcava els objectius i les línies d’actuació i feia una crida a la participació dels universitaris valencians. Els joves de l’AVE no trigaren gaire a organitzar activitats, sobretot xarrades i conferències, fent gala d’un inqüestionable valencianisme¹³¹⁶, com podem comprovar a l’article de Vicent Rodríguez publicat en *El Camí* sobre «Lo que és l’Agrupació Valencianista Escolar”:

“L’AVE, apareix en el moment adequat per haver-se format un cos ja més consistent per donar a conèixer el seu perfil i el seu sentit, per evitar les interpretacions tortuoses que es pugen fer: és apolítica per diverses raons, perquè creu que la divisió intransigent de dretes i esquerres tendiria a obstruccions a tota labor valencianista. És hora d’unió dels estudiants i valencianistes. L’Agrupació no pot mai ignorar l’existència de valencianistes de les més distintes i encontrades opinions polítiques. A l’Agrupació sols l’interessa la faceta valencianista de l’home. Un altre punt que és convenient ressaltar és el següent; L’AVE és lliure, és independent de qualsevol partit polític i, per últim, és lliure, perquè de no ser-ho, cauria en l’error que hem senyalat en el primer lloc: en el *politicisme*. L’Agrupació creu que un dels fins ha de ser la divulgació la revalencianisació del País Valencià i un dels mitjos

¹³¹⁴ BENET, Josep i altres: *Els valencians davant la qüestió nacional. Cultura nacional i cultures regionals als Països Catalans*. Eliseu Climent, ed. València 1983, pàg. 54 i 55.

¹³¹⁵ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 134.

¹³¹⁶ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís per la llengua*. AVL, València, 2011, pàg. 124-126.

més apropiats per al mateix no hi ha dubte que ha de ser la divulgació i difusió de l'idioma i de la cultura característica del País Valencià, la difusió cal arribar a l'ànima del poble, fent-li obrir els ulls. Despertar la consciència ciutadana, fer viure i sentir eixe valencianisme que fins ara, amb algunes excepcions, ha sigut estàtic i s'ha conformat en cantar "himnos", en dies puntuals per a després caure en la deixadesa. S'ha de reanimar, despertar-lo convertir-lo en dinàmic i apte pels moviments valencianistes per seguir el camí de l'entusiasme i de reivindicació"¹³¹⁷.

Un altre testimoni d'aquest esdeveniment cultural, va estar plasmat en *El Camí* a càrrec de Robert Moròder, col·laborador tant del setmanari com de l'AVE, on exposa el seu criteri, arran de l'article del seu company Vicent Rodríguez. Tots dos eren membres de la direcció escolar valencianista:

"La nostra Agrupació és essencialment cultural i el seu fi principal, base de la formació de l'estudiant, s'atendrà a la cultura general i especialment a la genuïnament valenciana. L'estudi gramatical i filològic serà el fonament per a l'estudi de la nostra lingüística, complementant l'estudi dels nostres clàssics. L'estudi de la nostra geografia, ens posarà en disposició d'estudiar la nostra història i els seus complements. Aficionarà als agrupats a les produccions dels fills d'aquesta terra, les obres i les joies del nostre tresor artístic. L'AVE es desenvoluparà mitjançant les següents activitats: Organitzarà classes de llengua, literatura, geografia, història, etc., valencianes. Cursets de llengua valenciana per als estudiants que desitjant pertànyer a la nostra Agrupació. Organitzarà conferències culturals per membres de fora o dins de l'Agrupació. Organitzarà Cercles d'Estudi, base per a crear l'esperit investigador. S'organitzaran visites culturals, tant a fàbriques com a monuments artístics. També es formarà una Biblioteca. Procurarem que la nostra Agrupació, siga el portaveu de l'estudiant valencià."¹³¹⁸

***Acció Valencianista Republicana* (1933)**

El 9 d'abril de 1933 es fundava un partit autoanomenat «totalitari», *Acció Valencianista Republicana*, que sense el concurs de l'AVR (*Agrupació Valencianista Republicana*) ja no era ni «totalitari» ni gaire operatiu. El seu mentor, Joaquim Reig, en veure que el projecte no havia quallat, es presenta a diputat per Barcelona en les llistes de la *Lliga*, en les eleccions legislatives del 10 de novembre de 1933. Així les coses, el setembre de 1934 assistim a un canvi de Junta Directiva al Centre d'*Actuació Valencianista*, amb la reafirmació dels objectius inicials de defensa bàsicament cultural dels drets nacionals valencians, fins al punt que en l'assemblea del 26 de juny de 1935, moment ja de forta radicalització política al carrer, el CAV es proclamava obertament "al costat

¹³¹⁷*El Camí*, núm. 39, pàg. 6, 26/11/32. «Lo que és l'Agrupació Valencianista Escolar», Vicent Rodríguez Martínez.

¹³¹⁸*El Camí*, núm. 40, pàg. 7, 03/12/32. «Parlem de l'Agrupació Valencianista Escolar», Robert Moròder Molina.

dels partits d'esquerra"¹³¹⁹. D'aquesta nova aposta política d'*Acció Valencianista Republicana* es fa ressò *El Camí*:

"En el Congrés celebrat el dumenge es dona el primer pas per a la seua constitució, i en el mes de maig, a Alcoi, es convocarà el segon Congrés, en el qual seran elegits els organismes rectors prevists en el seu Estatut. Aleshores caldrà que el Partit Acció Valencianista Republicana realise els seus plans de propaganda i extensió per tot el País Valencià. I entretant el deure de tots els valencians és procurar que el Congrés d'Alcoi marque una nova fita en la marxa ascensional del nostre moviment.

"Constitució del Partit Acció Valencianista Republicana"

En el Congrés celebrat el dumenge es dona el primer pas per a la seua constitució (...) L'Assamblea general extraordinària per a cobrir les vacants existents (del Centre d'Actuació Valencianista) en el Consell Directiu del Centre, sent designats a En Emili Beut Balenguer per a la presidència del Departament de Cultura, i a En Francesc Bosch Morata, per a la del Departament de Relacions. (...) Se inaugura el primer Congrés Valencianista, amb l'assistència de gran nombre d'assembleistes i delegats de les Entitats que havien mostrat la seua adhesió a les bases de coincidència

Oberta la sessió, fon elegida la taula presidencial, que resultà integrada per elements valencianistes tan destacats com En Nicolau Primitiu Gómez, En Carles Salvador, En Joaquim Aracil, En Joaquim Reig, En Joan Bte. Carles Llamós, N'Angelí Castanyer i N'Emili Cebrian, que actuà de secretari

Seguidament es donà compte de les Entitats adherides, que foren les següents: Centre d'Actuació Valencianista; Centre Valencianista, de Bocairent; Centre Valencianista, d'Alcoi; Penya Cultural Valencianista d'Alcira; Grup Valencianista, de Burriana; Penya Valencianista, d'Alcúdia de Carlet. Un dels assembleistes feu notar que s'esperava d'un moment a un altre adhesions d'atres Entitas valencianistes que no havien tingut temps material per a reunir les respectives assemblees, però que segurament acudirien al proper Congrés. Amb l'aprovació de l'article primer del Partit, que en lo sucesiu s'anomenarà Acció Valencianista Republicana, se ratificaren les sis conclusions que han servit de base a la coincidència, les quals ja publicarem en el nostre setmanari"¹³²⁰.

***Acció Nacionalista Valenciana* (1933)**

ANV es fundà l'agost del 1933 per dissidents de l'*Agrupació Valencianista de la Dreta*¹³²¹ i un nucli d'escindits del *Centre d'Actuació Valencianista*. Tingué com a òrgan de premsa el setmanari *Acció* (1934). Molt afí a la *Derecha Regional Valenciana*, feu del catolicisme un pilar bàsic del seu programa i propugnà la «democràcia jeràrquica cooperativa». Ara bé, quant al valencianisme anà més enllà postulant un nacionalisme radical, que passava per reivindicar «l'existència de la personalitat nacional valenciana», un «govern propi del País Valencià», la «llibertat de poder pactar confederalment amb altres països», i «l'unilingüisme oficial», fins i tot per a les

¹³¹⁹SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 123-124.

¹³²⁰*El Camí*, núm. 58, pàg. 1, 15/04/33. «Els actes valencianistes del dumenge acusen una bella orientació i gran entusiasme vers el triomf del nostre ideal», Editorial.

¹³²¹CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard (edició a cura): *El pensament...*, op. cit., pàg. XLII. *Diario de Valencia*. Año XX. Domingo, 23 Novembre 1930. Núm. 6497, "Converses de l'Agrupació Valencianista de la Dreta".

comarques de parla castellana. A partir de juny del 1935 passà a anomenar-se *Acció Valenciana*¹³²².

***Agrupació Regionalista Alacantina* (1933)**

Fou una entitat fundada l'octubre de 1933 a Alacant per Emili Costa Tomàs, Enric Valor i Vives, Alfred Badenas Andrés, Josep Coloma Pellicer, Rafael Blasco, Josep Estruch, Cèsar Oarrichena, Rafael Anton Carratalà, Antoni Ramos Espinós i Àngel Pascual i Devesa, que fou president. Àngel Pascual també ocupà la presidència d'*Izquierda Republicana* a Alacant (1934)¹³²³. Malgrat titular-se «regionalista», ARA s'orientava cap al nacionalisme i mantenia estretes relacions amb el *Centre d'Actuació Valencianista* de València (CAV)¹³²⁴. Tot i el seu republicanisme, ARA s'autoproclamà una entitat apolítica i es convertí en la primera agrupació valencianista nascuda a les comarques del sud del País Valencià¹³²⁵.

Respecte a la qüestió lingüística, la presència del valencià en ciutats com Alacant i Elx es mantenia viva durant el primer terç del segle XX. Fins i tot, com ha constatat Faust Ripoll (2006:570), durant aquells anys de teatre popular la ciutat d'Alacant viu «un esclat d'autors locals i de representacions». Ara bé, des del punt de vista cultural i polític, el valencianisme, com a moviment mínimament organitzat, no havia donat cap fruit fins aquell moment¹³²⁶. Des del setmanari *El Tio Cuc*, Enric Valor suggerí substituir el nom de “regionalista” pel de “nacionalista”, però la idea no prosperà¹³²⁷. Com a president del Comitè Directiu, es trobava N'Àngel Pascual i Devesa, doctor en Medicina. La nòmina d'integrants de l'ARA fou nombrosa: President segon, N'Emili Costa Tomàs, periodista. Secretaris, N'Enric Valor i Vives, estudiant, i N'Alfred Badenas Andrés, escriptor. Tresorer: En Josep Coloma Pellicer, periodista. Vocals: En Rafel Blasco, advocat; En Josep Estruch, odontòleg; En Cèsar Oarrichena Genaro, diputat a les Corts Constituents; En Joan Nicolau Balaguer, professor de la Normal i farmacèutic; En Rafel Anton Carratalà, advocat, N'Antoni Ramos Espinós, advocat. Comissió de Propaganda: N'Àngel Pascual i Devesa, N'Alfred Badenas Andrés, En Germinal Ros Martí, En Josep Ferrándiz Torremocha, En Josep Ferrándiz Pérez, En

¹³²² CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard (edició a cura): *El pensament...*, op. cit., pàg. XLI-XLII.

¹³²³ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà, GIMENO BETÍ, Lluís (eds.) *A l'entorn de les Normes...*, op. cit., pàg. 177.

¹³²⁴ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLII.

¹³²⁵ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís...*, op. cit., pàg. 59.

¹³²⁶ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís...*, op. cit., pàg. 57.

¹³²⁷ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís...*, op. cit., 61-62.

M. Boscà i Luís, N'Enric Valor i Vives¹³²⁸. Cal dir que aquesta agrupació fou molt activa com queda palés en un comunicat seu que publicà *El Camí* en febrer del 1934¹³²⁹.

***Esquerra Republicana del País Valencià* (1934-1935)**

En 1934, al número 111 de *El Camí* llegim el següent: “El 14 d’abril, aniversari de la República, es celebrà a Castelló la constitució oficial del partit *Esquerra Republicana del País Valencià*, la formació i els antecedents del qual són abastament coneguts pels nostres lectors (...) la importància que revisteix la creació ERPV, com a fet essencialment valencianista, és una obra que ompli d’orgull els amics valencianistes de Castelló, car la *revalencianisació* dels partits polítics és indispensable per a la consecució de les llibertats de País Valencià”¹³³⁰. ERPV era, efectivament, un partit molt arrelat a Castelló, que prengueren com a model el d’*Esquerra Republicana de Catalunya*¹³³¹, agrupava radical-socialistes, azañistes i valencianistes. El seu programa contenia aspiracions pròpies de l’esquerra burgesa, com ara la recuperació íntegra de la personalitat del País Valencià. En 1935, però, s’escindí un nucli considerable de militants per ingressar en *Izquierda Republicana*, mentre que, en 1936, el sector nacionalista, encapçalat per Gaetà Huguet Segarra¹³³², va afiliar-se a *Esquerra Valenciana*¹³³³. Com consta al seu programa-manifest, ERPV era una fusió de grups republicans d’esquerra que sentien plenament “el fet de la personalitat de País Valencià, determinada no sols per la història, sinó que també per altres factors de tanta importància com la llengua, l’esperit, l’economia”¹³³⁴.

***Associació de Mestres Valencians* (A. de M.V. 1934)**

De la constitució de l’*Associació de Mestres Valencians* es fa ressò el setmanari valencianista, dedicant-li un apartat a la seua composició, de la que és el seu secretari el jove mestre de Llaurí (la Ribera Baixa) Antoni Vallet i Caudeli, el qual feu constar l’acte de manera entusiasta en els següents termes:

¹³²⁸ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís...*, op. cit., pàg. 64.

¹³²⁹ *El Camí*, núm. 104, pàg. 2, 03/03/34. “Agrupació Regionalista Alacantina. El dissabte propassat, dia 17 de febrer, es va celebrar al casal de l’Associació de la Premsa, Junta general extraordinària de l’Agrupació Regionalista Alacantina. En l’esmentada Junta, pel secretari es va donar lectura al projecte del reglament orgànic, i, després de breus consideracions, va ser aprovat el que en definitiva regirà la marxa i treballs de l’Agrupació. També es va procedir a la renovació del Comitè Directiu i del de Propaganda (...) El Comitè de Propaganda restà el mateix que l’any passat”.

¹³³⁰ *El Camí*, núm. 111, pàg. 5, 21/04/34. “Actuació valencianista”.

¹³³¹ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLIV.

¹³³² CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XXIX.

¹³³³ AZNAR SOLER, M. i BLASCO, R.: *La política cultural...*, op. cit. Nota, 125, pàg. 65.

¹³³⁴ *El Camí*, núm. 105, pàg. 1, 10/03/34. «L’Esquerra Republicana del País Valencià» L’Editorial.

“Ha quedat constituïda l’Associació de Mestres Valencians. Si el problema del redreçament del nostre poble és, abans de tot, un problema cultural i espiritual, a ningú se li ocultarà que el mestre és el factor fonamental de la seua solució. Ara bé, interessa que els valencianistes del Magisteri, hui dispersos, unixquen llur activitat. Esta és, en definitiva, l’aspiració de l’A. de M.V., que inspirada, además en les novelles corrents pedagògiques, ha cregut indispensable fer seues les conclusions aprovades en la Diada del Mestre de la II Setmana Cultural Valencianista (...) Algunes bases d’actuació aprovades en la II Setmana Cultural: L’ensenyament primari serà gratuït, obligatori, laic i coeducatiu per a tots els infants del País Valencià d’edat escolar. L’ensenyament a l’escola primària ha de ser monolingüe i a base de la llengua materna dels infants. Serà obligatori l’ensenyament de la llengua espanyola en les escoles d’ensenyament primari si és de terres de llengua valenciana, i la valenciana en les escoles de terra de llengua espanyola. La introducció d’una altra llengua en l’ensenyament primari no ha de fer-se fins que l’infant estiga en possessió de la llengua materna. Els mestres d’escoles del País Valencià han de conèixer amb la més gran perfecció la llengua valenciana. A la Universitat, Instituts, Escoles Normals, Escoles de Comerç, etc., Hauran càtedres obligatòries de Llengua, Literatura, Geografia Història valencianes”¹³³⁵.

***Esquerra Valenciana* (1934)¹³³⁶**

Esquerra Valenciana va ser un partit polític fundat en juliol de 1934, resultant d’una escissió del blasquista PURA¹³³⁷. Els dissidents no estaven d’acord amb la línia lerrouxista d’aquest partit i van donar suport a l’Estatut del País Valencià. EV estava integrada per membres significats del partit blasquista: Juli Just, Faustí Valentín, Hèctor Altabàs i Vicent Marco Miranda¹³³⁸, el qual va obtenir una acta de diputat en les eleccions de febrer de 1936 per la ciutat de València. Juntament amb Juli Just, diputat a Corts per la província de València en aquestes eleccions, varen ser els seus hòmens més rellevants. En el Segon Congrés d’*Esquerra Valenciana* (València el 20 de febrer de 1937), el partit va traçar les línies d’un Avantprojecte d’Estatut, que Alfons Cucó va analitzar magistralment en *La problemàtica de l’Estatut valencià durant la guerra civil: l’avantprojecte d’Esquerra Valenciana*, “I Congreso de Historia del País Valenciano” (Universitat de Valencia, 1974, vol. IV, pàg. 727-739)¹³³⁹.

Com ja ha apuntat el professor Girona, la creació d’*Esquerra Valenciana* s’explica, en bona mida, per l’esgotament de la fórmula blasquista-lerrouxista. El fet que alguns defensors del valencianisme amb *pedigree* hagueren estat bandejats pel poder central,

¹³³⁵ *El Camí*, núm. 108, pàg. 2. 31/03/34. «A. de M. V.», A. Vallet Candeli [sic] (Secretari).

¹³³⁶ CUCÓ, Alfons: *Estatutismo y valencianismo*. Fernando Torres- Editor, València, 1976. Nota 1, pàg. 13-14.

¹³³⁷ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 124 | FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit., pàg. 40 | CUCÓ, Alfons: *Estatutismo...*, op. cit., “Glosario”, pàg. 113-114, “Esquerra Valenciana (E.V.), partit fundat en 1934. Escissió a l’esquerra del republicanisme blasquista. Formà part del Front Popular (1936)”, pàg. 113.

¹³³⁸ GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit. «Els partits polítics valencians: entre la guerra i la revolució», pàg. 347-446, pàg. 419.

¹³³⁹ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit. Nota 124, pàg. 64-65.

fou determinant perquè fabricaren una «estructura valencianista», autònoma respecte als partits de Madrid”¹³⁴⁰.

“Vicent Marco Miranda és el President del Comité directiu de «Esquerra valenciana» (juny 1935), agrupació política naixcuda d’una de les escissions produïdes al Partit Autonomista en la vergonyosa desnaturalització republicana d’aquest vell partit.

Formada «Esquerra Valenciana» al resol d’una etapa polèmica i de formació republicana al País durant les Corts Constituents, que posava en un terreny de lliure exposició el criteri i l’actitud verament autonomista del poble català, ofereix aquest grup polític totes les característiques de passió i espontaneïtat que acusa tothora el nostre poble. Per a Marco Miranda, segons unes declaracions que fa, diu, el valencianisme cal intensificar la cultura valenciana, ben acusada en totes les activitats, i fomentar intensament i per tots els mitjans coneguts el conreu de la nostra llengua, ja que entenc és açò lo essencial per al recobriment substantiu d’un poble que ha perdut, aparentment, les seues característiques pròpies. (...) Creació de l’Estat valencià amb el màxim contingut de lliberació individual i dels municipis, mitjançant la facultat d’autodeterminació. Pregunta el periodista: I per a dur aquesta labor preparadora, directiva diríem de lo que és principi i substància del valencianisme, quin creu que podria ser el nucli més indicat? Tots els partits i agrupacions dedicades a la idea de conquerir les llibertats de la Nació Valenciana posseeixen semblants propòsits, i entre ells està Esquerra Valenciana. Per tant, entenc que tots poden i deuen ésser orientadors. I com que a la fi és el poble qui ha d’adoptar les decisions supremes, a ell li pertocarà dir en son dia a on radica la direcció suprema....

Ens complauen aquestes declaracions nacionalistes d’una personalitat política que es belluga infatigablement entre els mitjos populars, i cal dir que desitgem la màxima realització d’uns propòsits que són els que sempre hem sustentat nosaltres i que en aquestes pàgines no han de tindre jamai la més mínima claudicació”¹³⁴¹.

Rescatem les paraules del professor Girona: “pel que fa a la personalitat dels líders del partit, cal assenyalar que pràcticament la majoria dels dirigents provenien d’anteriors grups polítics republicans (PURA) i valencianistes (el grup de Gaetà Huguet). El 1937, el Comité Executiu, el constituïen Vicent Marco -president del partit-, Rafael Guillot i Artur Galiana per la província valenciana; per la d’Alacant, Josep Benedito Lleó, Vicent Gurrea i Vicent Soler, i per Castelló, Gaetà Huguet, Miquel Peris Massip i Ferran Vives Lloret. Vicent Alfaro Moreno n’era el secretari general. El Comité Provincial de València, el formaven, al final del 1937, Vicent Gurrea Martínez, president; Roderic Gascó, vice-president; Ameli Gracia, tresorer; Juli Garcia, comptador; Vicent Sales, Francesc Riera i Joan B. Richart, vocals, i Josep Valentí com a secretari”¹³⁴².

¹³⁴⁰ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l’entorn de les Normes...*, *op. cit.*, pàg. 171.

¹³⁴¹ *El País Valencià*. Núm. 4, pàg. 6, 08/06/35. “Les Nostres Converses. Vicent Marco Miranda i el Valencianisme”, entrevista signada per *Stil*.

¹³⁴² GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, *op. cit.* «Els partits polítics valencians: entre la guerra i la revolució», pàg. 347-446, pàg. 428-429.

Segons Santi Cortés, “*Esquerra Valenciana* (EV) calculava en més de deu mil els seus militants, distribuïts en disset delegacions a la capital i nombrosos comitès en pobles de les comarques del centre i nord del país (...) En qualsevol cas, de resultes d’aquest impuls, a les eleccions del 16 de febrer (1936), Vicent Marco Miranda, president d’EV, va obtenir acta de diputat al Parlament espanyol. I arran la reestructuració posterior de l’Ajuntament i la Diputació, dos militants d’EV van ser nomenats regidors, altres dos s’incorporaren a la institució provincial”¹³⁴³.

L’ideari d’*Esquerra Valenciana* –que es mantingué ferm fins i durant la Guerra Civil– era una conjunció de republicanisme esquerrà i de valencianisme. En febrer de 1937, la ponència que el Comité Executiu de Castelló va presentar al II Congrés del Partit, sota el títol de «Projecte de Bases de l’ideari del Partit», definiria a la formació d’aquesta manera:

«partit d’un contingut autonòmic molt accentuat com pertany a la trajectòria renovadora marcada per la República, d’un fortíssim sentiment laic, d’un sentit gran de justícia social té la pretensió d’esdevenir una organització d’esquerres que arribe a totes les contrades de la nostra terra...»¹³⁴⁴

***Associació Protectora de l’Ensenyança Valenciana* (1934, 2ª època)**

L’APEV fou fundada el 1934 en València¹³⁴⁵, amb el propòsit de desenvolupar un paper decidit en l’ensenyament del valencià. Entre febrer i març del 1936, havia dirigit una campanya cooficialitat de llengua i tenia en marxa alguns cursos de llengua, història i geografia valencianes en col·laboració amb l’Ajuntament, amb el qual mantenia relacions cordials, atés que el seu president Llorenç Rubio, era també regidor de Monuments i Arxius del Consistori. La resta de càrrecs directius la componien Antoni Vallet –secretari–, Ismael Rosselló –bibliotecari–, Vicent Vilaplana –tresorer–, i els vocals Albert Alcantarilla Carbó, Vicent Calpe i Joan B. Llamosi”¹³⁴⁶.

¹³⁴³ CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista...*, op. cit., Nota 1, pàg. 27.

¹³⁴⁴ GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit., pàg. 420.

¹³⁴⁵ *El Camí*, núm. 101, pàg. 5, 10/02/34. L’APEV. Tenim el goig immens d’assabentar a tots els patriotes valencians que ha estat definitiva i legalment constituïda l’Associació Protectora de l’Ensenyança Valenciana (...) És indubtable que el major obstacle per al recobriment del País Valencià per la reconstrucció de la seua personalitat, és la manca de formació cultural autènticament valenciana (...) Amb el següent Consell Directiu: Antoni Tarin i Sales, President; F. Caballero i Muñoz, President Segon; Vicent Vilaplana i Roig, Secretari; Enric Orts i Ausina, Secretari Segon; Leopold Martínez i Vidal, Tresorer-Comptador; Robert Moròder i Molina, Arxiver-Bibliotecari; Carles Salvador i Gimeno, Vocal primer; Pasqual Asins i Lerma, Vocal segon; Baldomer Vendrell, Vocal tercer.

¹³⁴⁶ GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit., «La col·laboració de les forces de la cultura», pàg. 491-540, pàg. 515.

***El Partit Valencianista d'Esquerra* (1935-1937)¹³⁴⁷**

Va obrir el seu Congrés Constituent el 8 de desembre de 1935, com a resultat de la convergència de l'AVR, el CAV i diverses forces valencianistes menors. Davant les eleccions de febrer de 1936, el *Partit Valencianista d'Esquerra* i *Esquerra Valenciana* varen decidir d'integrar-se en el *Pacte del Front Popular*. Cinc persones del Partit varen accedir a l'Ajuntament de València i varen aconseguir que la corporació votara favorablement l'avantprojecte de l'Estatut. La *Conjunció pro Estatut*, en tornar a plantejar la seua demanda, aconseguí que s'hi afegiren la *Unió Republicana Nacional*, el *Partido Socialista* i el *Partido Comunista*, amb l'absència desconcertant del POUM¹³⁴⁸. En desembre de 1935 es formaria el *Partit Valencianista d'Esquerra*, que aglutinava el nucli bàsic de l'*Agrupació Valencianista Republicana*, el *Centre d'Actuació Valencianista* de Xàtiva (CAV) i altres petits grups de València ciutat i comarques. Com a continuació de l'AVR, que durant el bienni 1934-1935 s'havia anat decantant cap a la línia més esquerrana i filosocialista, el PVE es presenta amb un caire reformista, propi dels seus membres, de la petita burgesia esquerrana, i cada vegada més obert a la col·laboració amb els partits obrers, amb els quals coincidiren sobretot en diverses plataformes i projectes culturals¹³⁴⁹. El PVE acabaria erigint-se en un dels més alts representants del valencianisme històric¹³⁵⁰, com ho demostra el fet de les posteriors adhesions que va experimentar: el *Grup Valencianista d'Almussafes*, *Actuació Valencianista d'Esquerra* de Barcelona¹³⁵¹ i nombrosos intel·lectuals o professionals fins aleshores no enquadrats políticament. Reprengué la capçalera «Avant» per als seus «fulls de propaganda», d'aparició no periòdica. Els principis doctrinals del PVE eren hereus del de l'AVR i la seua integració electora en el *Front*

¹³⁴⁷ GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit. «Els partits polítics valencians: entre la guerra i la revolució», pàg. 347-446, pàg. 429.

¹³⁴⁸ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit. Nota 123, pàg. 64.

¹³⁴⁹ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 124.

¹³⁵⁰ CUCÓ, Alfons: *Estatutismo...*, op. cit., «Glosario», pàg. 113-114, pàg. 113.

¹³⁵¹ GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau: *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1937)*. Editorial Afers, Catarroja, Barcelona, Palma, 2007. "Durant la dècada dels anys trenta l'aparició de l'Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona va significar l'enquadrament polític d'una part de la població valenciana resident a Catalunya. Creada entre la fi del 1931 i el principi del 1932, l'AVE es va constituir en una entitat d'esquerres, valencianista i amb una clara idea de Països Catalans. Sota la defensa d'aquests principis polítics, l'AVE va intentar seguir el model dominant de la Catalunya republicana, és a dir, Esquerra Republicana de Catalunya. I ho va fer establint-hi una estreta col·laboració política i demanant el vot als valencians establerts a Catalunya per al partit dels presidents Macià i Companys, com també un suport absolut al procés autonòmic català. Alhora, des de la seua vocació pancatalana, l'AVE va intentar traslladar el model d'ERC al País Valencià organitzant viatges a les comarques valencianes, on va portar destacats membres d'Esquerra. Així doncs, durant el període 1932-1937 l'AVE de Barcelona va crear un pont de comunicació molt fluida entre Catalunya i el País Valencià amb l'esperança que el nacionalisme i autonomisme del Principat servís de model per a la recuperació de la personalitat política i cultural valenciana" (contraportada).

Popular. De resultes del triomf electoral frontpopulista (febrer de 1936), obtingué cinc regidors per l'Ajuntament de València: Josep Castanyer Fons, Josep Rodríguez Tortajada, Llorenç Rubio, Esparza i A. Garcia Berlanga.

Els professors Cucó i Blasco ens deixen escrites aquestes precisions: "l'abril de 1936, el PVE replantejà l'exigència de l'Estatut valencià, iniciativa secundada pels comitès del *Front Popular* de València, Castelló de la Plana i Alacant, però que l'aixecament militar de juliol avortà. A l'esclat de la guerra civil, en formar-se el *Comité Ejecutivo Popular*, Francesc Bosch Morata representà el PVE al front de la Delegació de Sanitat i quan va constituir-se el Consell Provincial (ex Diputació) a començaments del 1937 hi ocupà la Conselleria de Cultura i creà l'*Institut d'Estudis Valencians*. A les darreries d'aquest any es produí una crisi al PVE¹³⁵², segons sembla motivada pel pro-comunisme d'alguns dirigents. Bosch Morata abandonà el partit i s'integrà en *Esquerra Valenciana*, acompanyat per Juli Feo. Fou substituït al Consell Provincial per Francesc Soto Mas, que preferí la conselleria d'hisenda a la de cultura. Aquesta tornà a ser ocupada pel PEV el 1938, encarregant-se'n Angelí Castanyer"¹³⁵³.

Quant a la qüestió lingüística, la defensa de l'idioma propi era més assumida pel *Partit Valencianista d'Esquerra* que no pas per *Esquerra Valenciana*. Aquesta preocupació normalitzadora, la canalitzava el partit a través d'intel·lectuals i organismes com l'*Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana* (a la que pertanyien Llorenç Rubio, Antoni Vallet, Vicent Vilaplana i Maximilià Thous Llorenç), l'*Associació de Mestres Valencians* (presidia per Empar Navarro Giner), l'*Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura Popular*, l'*Institut d'Idiomes* o el *Comissariat d'Ensenyança de la Conselleria de Cultura*. Totes aquestes entitats, decididament compromeses en la promoció del valencià, comptaven en llurs files amb destacats militants del PVE"¹³⁵⁴.

Per últim, apuntem de nou l'observació del professor Cucó: "Tots dos partits –*Partit Valencianista d'Esquerra* i *Esquerra Valenciana*– van constituir, al llarg dels anys trenta, el sector més dinàmic del valencianisme polític. En realitat, van tendir a omplir l'espai valencianista –espai reduït-, convé puntualitzar, a organitzacions interclassistes"¹³⁵⁵.

¹³⁵² GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit. «Els partits polítics valencians: entre la guerra i la revolució», pàg. 347-446, pàg. 431-432.

¹³⁵³ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLVI-XLVII.

¹³⁵⁴ GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit. «Els partits polítics valencians: entre la guerra i la revolució», pàg. 347- 446, pàg. 431 | CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista...*, op. cit. Nota 1, pàg. 27.

¹³⁵⁵ CUCÓ, Alfons: «Lucha por el Estatuto (1931-1939)», pàg. 70-73, pàg. 72, en *Historia 16*. Extra V-Abril 1978. «Autonomias: Un siglo de lucha». Información y Publicaciones, S.A. Madrid, 1978.

***Nova Germania* (1935)**

Com hem apuntat adés, *Nova Germania* fou resultat d'una escissió de l'*Agrupació Valencianista Republicana* en constituir-se el *Partit Valencianista d'Esquerra* les darreries de 1935. La ruptura va estar comandada per Enric Bastit, candidat derrotat a les eleccions del 19 de novembre de 1933 pel *Front d'Esquerres* de l'AVR (Bastit, va ser-ne la figura política de més talla)¹³⁵⁶. Ben mirat, *Nova Germania* s'escindí tant per qüestions personals com per motius ideològics reals¹³⁵⁷, com potser el passat «totalitari» del CAV i el suport que el nou PVE donava a la institució cultural *Proa*, vista com un nou intent de valencianisme «totalitari»¹³⁵⁸. Així és, la raó per la qual els membres de NG van decidir no secundar el procés de fusió cal buscar-la en el recel que sentien envers el *Centre d'Actuació Valencianista* presumiblement pel seu passat dretà, encara més si considerem que l'ideari de *Nova Germania* girava al voltant d'un valencianisme republicà avançat i d'un marcat nacionalisme ultrancer. A partir de juliol de 1936 tendí a girar en l'òrbita del *Partit Comunista* i en setembre d'aquest any proposà la formació d'un *Partit Socialista Unificat del País Valencià*, semblant al PSUC, proposta que no reeixí al capdavant¹³⁵⁹.

***Proa* (1935-1936)**

L'entitat coneguda amb el llarguíssim nom de *Proa, Consell de Cultura i Relacions Valencianes*, va constituir-se en abril de 1935 per iniciativa de Gaetà Huguet Segarra¹³⁶⁰ amb la finalitat de promoure activitats relacionades amb l'idioma (cursos, conferències, edicions), afavorir les relacions del País Valencià amb Catalunya, Galícia i Euskadi, i proveir d'una institució neutral políticament als valencianistes de totes les tendències interessats per la recuperació cultural¹³⁶¹. En fou president Nicolau Primitiu

¹³⁵⁶ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, R.: *La política cultural...*, op. cit. Nota 126, pàg. 65.

¹³⁵⁷ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 246.

¹³⁵⁸ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 124-125.

¹³⁵⁹ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLVI.

¹³⁶⁰ *La República de les Lletres*. Núm. 4, pàg. 26-27. Abril-Juny 1935. "La necessitat de coordinar els esforços valencianistes en l'aspecte patriòtic i cultural ens mou a constituir una entitat semblant a les que han propulsat altres moviments nacionalistes triomfants. Tindrà com a directrius essencials tot aquells principis en els quals coincideixen les entitats i individus que integren el moviment valencianista i que podríem resumir breument en l'afirmació de la personalitat valenciana en el doble aspecte de la llengua i del dret al propi govern".

¹³⁶¹ *El País Valencia*. Núm. 3, pàg. 6, 01/06/35. «Moviment valencianista», "Proa. Consell de cultura i relacions valencianes", carrer de Llibrers, 8, entresol. València. "La necessitat de coordinar els esforços valencianistes en l'aspecte patriòtic i cultural ens mou a constituir una entitat semblant a les que han propulsat altres moviments nacionalistes triomfants. Tindrà com a directrius essencials tots aquells principis en els quals coincideixen les entitats i individus que integren el moviment valencianista i que podríem resumir breument en l'afirmació de la personalitat valenciana en el doble aspecte de la llengua i del dret al propi govern..."

Gómez-Serrano, i directius Adolf Pizcueta, Enric Navarro i Borràs i Francesc Soto¹³⁶². Encara que la majoria d'organitzacions valencianistes de tota mena van donar suport a la iniciativa, hi hagué d'altres que no simpatitzaren. Com assenyalàvem en l'epígraf anterior *Nova Germania* acusà a *Proa* de pretendre encobrir, sota una façana cultural, aspiracions polítiques «totalitàries» (aplicant el mot en el sentit en què ho feia Joaquim Reig). Publicà el butlletí *Timó*. Cessà la seua activitat en 1936, a l'inici de la guerra¹³⁶³. A més dels protagonistes esmentats, caldria remarcar uns altres membres significatius, com ara: Gómez Nadal (...) Miquel Duran de València, Angelí Castanyer, Pasqual Asins, Carles Salvador i Thous Llorenç¹³⁶⁴. "Pel seu caràcter «patriòtic i cultural», *Proa* se situava, a priori, al marge de l'activitat política estricta, ja que tenia com a objectiu prioritari coordinar les nombroses iniciatives del valencianisme cultural, i molt particularment la defensa i expansió de la llengua i de la consecució d'un Estatut d'Autonomia¹³⁶⁵.

Segons ens reflecteix l'investigador Francesc Pérez i Moragón, *Proa* "era un nou intent de superar les diverses opcions polítiques a través d'una tasca compartida, voluntàriament neutral i plena de projectes, la major part dels quals no es van poder realitzar perquè la guerra d'Espanya la destruirà. L'entitat pretenia promoure relacions entre entitats nacionalistes i culturals de l'àmbit lingüístic català i amb les d'Euskadi, Galícia i altres països, promoure l'ús de la llengua en emissores de ràdio i periòdics, organitzar cursets, informar sobre novetats bibliogràfiques i, en definitiva, dur a terme

¹³⁶² *La República de les Lletres*. Núm. 4, pàg. 27. Abril-Juny 1935. "Proa Una nova entitat valencianista. El Consell: Proa tindrà un Consell, encarregat de fixar la seua orientació, constituït per onze membres, a saber: President, Nicolau Primitiu Gómez Serrano; Secretari general, Adolf Pizcueta Alfonso; Gerent, Enric Navarro i Borràs; Depositari, Francesc Soto Mas; Vocals, Joaquim Reig Rodríguez, Miquel Duran de València, Angelí Castañer, Pasqual Asins Lerma, Carles Salvador, Emili Gómez Nadal i Maximilià Thous Llorens" | *Acció*, maig de 1935. «La constitució de PROA». Gràcies a l'esforç intel·ligent i perseverant del prestigiós valencianista don Gaetà Huguet, s'ha constituït a València un consell de Cultura i Relacions Valencianes, integrat pels senyors Nicolau Primitiu Gómez Serrano, com a president, i els senyors Navarro Borràs, Reig, Salvador, Thous i Llorens, Asins, Gómez Nadal, Castañer, Soto, Duran de València i Pizcueta.

¹³⁶³ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. XLVI | RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta. El moviment Freinet Valencià (1931-1939)*. UJI, Castelló de la Plana, 2015. Nota, 263, pàg. 272.

¹³⁶⁴ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit. Nota 108, pàg. 58

¹³⁶⁵ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís...*, op. cit., pàg. 77 | *El País Valencià*. Núm. 3, pàg. 6, 01/06/35. «Moviment valencianista» «Proa. Crida». "Ens cal només, per acabar, insistir en la finalitat altament patriòtica de PROA i recavar l'ajut de tots els que simpatitzen amb els nostres propòsits. A fi de fer possible a tots la col·laboració econòmica en la nostra obra, es fixa una quota mínima d'una pesseta mensual, mitjançant la qual s'adquirirà el títol d'adherit. València 1 d'Abril de 1935. G. Huguet Segarra.- Guillem Renat i Ferris.- F. Escrivà.- M. Sanchis Guarner.- A. Tarín.- G. Hernández.- Robert Moróder.- Josep Castañer.- Josep Monmeneu Gómez.- Josep M. Bayarri.- Francesc Bosch.- A. Sánchez Gozalbo.- Miquel Peña Massip.- Joan M. Añó.- Salvador Guinot.- Ramon A. Cabrelles.- Salvador Carreres.- Llorenç Sorli Ballester .- Eduard Martínez Ferrando.

activitats suprapolítiques relacionades amb la llengua i la cultura del país. Eren, doncs, objectius eminentment pràctics: propaganda, tasques de formació nacionalista i representació i coordinació amb la resta dels Països Catalans i amb altres nacions, suplint allò que les institucions públiques valencianes no feien i que sobrepassava les finalitats dels partits valencianistes. Fou el darrer intent de coordinació entre dreta i esquerra, en l'intens període previ a l'aixecament militar¹³⁶⁶.

Proa va editar un butlletí d'informació cultural, *Timó*, però fou a la prestigiosa revista *La República de les Lletres*¹³⁶⁷ on va aparèixer el manifest fundacional de *Proa*, un document d'indubtable interès, que cal reproduir:

“La necessitat de coordinar els esforços valencianistes en l'aspecte patriòtic i cultural, ens mou a constituir una entitat semblant a les que han impulsat altres moviments nacionalistes triomfants. Tindrà com a directrius essencials tots aquests principis en els quals coincideixen les entitats i individus que integren el moviment valencianista i que podríem resumir breument en l'afirmació de la personalitat valenciana en el doble aspecte de la llengua i del dret al propi govern.“Este Consell aspira per tant a dirigir i organitzar tota manifestació i activitat valencianistes, que tinguen un valor representatiu i totalitari en els aspectes culturals i patriòtic.“Al mateix temps i com a tasca constant, el Consell a través de les Seccions que ha de crear, treballarà per: “Establir relacions adients amb tots els moviments recobradors i singularment amb els més afins. “Coordinar les activitats culturals i patriòtiques valencianistes, i “Organisar un fons informatiu que facilite la seua labor i la dels organismes valencianistes i alhora oriente les aspiracions nacionals dels nostres compatriotes”¹³⁶⁸.

***Unió Valencianista* (1936)**

Amb el renaixement el gener de 1936 de la «gadianenca» *Unió Valencianista*, presidida per Joaquim Reig, quedava completada l'oferta electoral nacionalista a València per a les eleccions del 16 de febrer de 1936¹³⁶⁹. Reproduïm les observacions que al respecte ens va deixar el professor Cucó: “*Unió Valencianista, Acció Nacionalista Valenciana*, van ocupar llocs cada vegada més subalterns. Això

¹³⁶⁶ PÉREZ I MORAGÓN, Ferran: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes...*, op. cit., pàg. 182.

¹³⁶⁷ També ens cal assenyalar la ressenya que ens fa el periòdic d'Esquerra Valencianista: *El País Valencià*. Núm. 1, pàg. 3, 18/05/35. La Constitució de “Proa”. Gràcies a l'esforç intel·ligent i perseverant del prestigiós valencianista en Gaetà Huguet, s'ha constituït a València una nova entitat denominada PROA amb un consell de Cultura i Relacions Valencianes, integrat pels senyors Nicolau Primitiu Gómez Serrano com a president, i els senyors Navarro Borràs, Reig, Salvador, Thous Lloréns, Asins, Gómez Nadal, Castañer, Soto, Duràn de València i Pizcueta. La nova entitat que acobla en el seu Consell directiu elements valencianistes de totes les tendències, té un sentit totalitari i per tant de caire exclusivament cultural i patriòtic... | i *El País Valencià*. Núm.3, pàg. 6, 01/06/35. Moviment Valencianista PROA. València 1 d'Abril de 1935. G. Huguet Segarra, Guillem Renat i Ferris, F. Escrivà, M. Sanchis Guarner, A. Tarin, G. Hernández, Robert Moróder, Josep Castañer, Josep Monmeneu Gómez, Josep M. Bayarri, Francesc Bosch, A. Sánchez Gozalbo, Miquel Peña Masip, Josep M. Añó, Salvador Guinot, Ramon A. Cabrelles, Salvador Carreres, Llorenç Sorli Ballester, Eduard Martínez Ferrando.

¹³⁶⁸ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit., pàg. 65-66.

¹³⁶⁹ SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 125.

implicava, de fet, el fracàs definitiu de la política neo-solidària iniciada per la dreta ja en 1917, i que la radicalització política del període republicà faria completament inviable”¹³⁷⁰.

Les revistes

Ja hem vist un recull cronològic de les forces polítiques del període republicà. Però l'estudi quedaria incomplet si no pegarem una ullada a les publicacions que es van simultaniejar o succeir durant el mateix període, amb nul·la, poca o molta relació (directa o indirecta) amb les entitats polítiques adés esmentades. Així, hem de parlar necessàriament de publicacions com *El Poble Valencià*, el *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*, *Acció*, *Esquerra*, *La República de les Lletres*, *El País Valencià*, *Timó*, *L'Hora* i, per descomptat, *El Camí*, al que dedicarem un capítol a banda, en tractar-se del *leitmotiv* d'aquesta Tesi. També tractarem en un altre epígraf el panorama de la premsa diària.

El Poble Valencià (1931, 2ª època)

Fou un setmanari aparegut el 4 de juliol de 1931 per a propagar les necessitats autonomistes del País Valencià. Precisament d'aquesta publicació, dirigida per Josep M. Victòria Esteve, va nàixer el grup d'*Acció Valenciana*. Pocs mesos després, en novembre de 1931, concloïa la seua existència *El Poble Valencià*¹³⁷¹. El seu bagatge es resumia en un total de 19 números¹³⁷².

Com ens assenyala Pérez i Moragón, “era l'òrgan del grup que després constituïria l'*Agrupació Valencianista de la Dreta* i, després encara, *Acció Nacionalista Valenciana*. La seua vinculació amb aquestes formacions quasi confessionals, converteix *El Poble Valencià* en un mitjà de propaganda catòlica, políticament lligat a les posicions de la *Dreta Regional Valenciana* (DRV). Això, si, va fer campanya a favor de l'Estatut d'Autonomia”¹³⁷³.

Tot i que la llista de publicacions del període republicà és ben llarga (com hem avançat al començament d'aquest epígraf), estem seguint un criteri cronològic, per la qual cosa passem a exposar breument tot allò relatiu a *El Camí*, setmanari al que dediquem més

¹³⁷⁰ CUCÓ, Alfons: «Lucha por el Estatuto (1931-1939)», pàg. 70-73, en *Historia 16*, *op. cit.*, pàg. 72.

¹³⁷¹ *El Poble Valencià*, Semanari Valencianiste Segona època –Primat Reig, 7, Valencia de novembre de 1931. Núm. 18, pàg. 1. “A molts parlamentaris valencians sembla no interessar-los nostra autonomia: resten callats després de requerits per nosatros.”

¹³⁷² LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano...*, *op. cit.*, pàg. 297.

¹³⁷³ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Exposició Premsa...*, *op. cit.*, pàg. 13 | TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, *op. cit.* (vol. II), pàg. 527-528.

temps i esforços, atès el caràcter monogràfic d'aquest treball. Un cop exposada la part dedicada a *El Camí*, continuarem cronològicament amb el nostre recorregut mediàtic.

4. EL CAMÍ (1932-1934)

Tractant-se *El Camí*—recordem-ho— la raó de ser aquesta Tesi, considerem que el més correcte serà fer una mena de presentació del setmanari, parlant-ne dels antecedents, la seua implicació, la seua aportació al valencianisme i, sobretot, el seu ideari. Alhora resultarà oportú recopilar l'empremta de la seua difusió a través del testimoni d'alguns autors que han treballat o citat el setmanari nacionalista.

Amb el nom de *El Camí* també s'ha trobat una capçalera periodística en 1918, també de l'àmbit lingüístic del català i concretament de la ciutat de Barcelona. Això ho recullen els investigadors Joan Torrent i Rafael Tasis, dos dels més reconeguts estudiosos de la premsa catalana¹³⁷⁴:

“El 6 de gener, diada dels Reis, sembla propici a la sortida de nous periòdics. En la del 1918, la novetat periodística és *El Camí*, una altra revista mensual catalanista, que té la seva redacció a Barcelona (primerament al carrer de Mallorca, 170, 2n., i a partir del núm. 4, a Quintana, 11, 1r) i la impremta a Vilanova i la Geltrú (és la «Social» de Josep Ivern, Santa Madrona, 21). El títol és més literari que polític, però la revista, tot i el seu contingut també preferentment literari, declarava de bell antuvi la seva adhesió «a la labor de la Joventut Nacionalista –de la Lliga Regionalista-». Publicava poemes, articles de literatura i crítica, traduccions, i una secció dedicada a les lletres castellanès. L'autorització fou donada a nom de Joan C. Nolla. Els noms dels col·laboradors de *El Camí* donen fe, però, de la importància literària de la revista: Joan Capdevila, Marià Manent, Josep Pla, Josep A. Vandellós, Ramon de Curell, Manuel Giral d'Arquer, Rafael Tobella, Joan Vidal Salvó, J.F. Font i Casas, Rosend Llates, Raimon Negre i Balet, M. A. Cassanyes, Josep Carbonell i Gené i d'altre.

El Camí tenia 16 o 24 pàgines, del format 203 x 132 mm i valia quinze cèntims el número. Només van sortir-ne sis, el darrer dels quals duu la data de juny del 1918”¹³⁷⁵.

Ens fixem també en el testimoni de F. Soriano, en aquesta ocasió parlant de la “versió” valencianista *El Camí* (1932-1934):

“*El Camí*. «Setmanari valencianista». 5 de març. De sis pàgines a cinc columnes, format 500 X 355 mm, impreses al carrer Gandia, 3, i redacció a Ciril Amorós, 74. Número solt, deu cèntims. Aquest periòdic volia ésser estrictament valencianista, sense decantar-se a la dreta ni a l'esquerra. De fet, hi col·laboraven homes de totes les ideologies. El director era l'advocat i regidor de l'Ajuntament de València, Joaquim Reig i Rodríguez, i completaven la redacció Adolf Pizcueta, Pasqual Asins, Francesc Caballero i Enric Navarro Borràs. «*El Camí* –assegura F. Soriano- és molt superior a tots els periòdics publicats: esplèndida presentació, quantitat i qualitat d'original, magnífica

¹³⁷⁴ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. I i vol. II). Editorial Bruguera, Barcelona, 1966.

¹³⁷⁵ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa ...*, op. cit. (vol. I), pàg. 486.

orientació valencianista i un gran sentit de convivència entre tota la família valencianista. A més a més, gràcies a la iniciativa d'aquest periòdic, es donà un gran pas en la unitat de la llengua: se celebra una Assemblea d'entitats i filòlegs valencians i s'acorda en principi acceptar unes normes orogràfiques que, excepte alguna varietat valenciana, vénen a ésser les de l'Institut d'Estudis Catalans.» A l'editorial del primer número, llegim que *El Camí* «vol ésser el portantveu de l'ideal valencianista, vol reflectir el pensar i el sentir dels homes conscients, fills de les nostres terres, des de Cènia fins a Oriola; vol ésser l'expressió de la nostra cultura, perquè creu que els pobles es retroben quan s'orienten cap a l'esperit». I més endavant: «Per l'heterogènia procedència dels elements que l'integren, serà un periòdic amplament acollidor i respectuós amb totes les opinions. Deslligat de tota mena de compromisos de partit o de grup, sols aspira a representar en la seva varietat de matisos el moviment valencianista». Aquest programa pogué mantenir-se «amb una bona voluntat insuperable i gràcies al seny del director efectiu del setmanari», diu Soriano, fins que, el 6 d'octubre de 1934, els fets polítics impediren que sortís al carrer el número 134 -ja en premsa i que no arribà a ésser tirat- «del millor setmanari valencianista que hem conegut»¹³⁷⁶.

Siga com siga, del que no hi ha cap dubte és del caire “metafòric” del títol. *El Camí* vol ser això: un camí que servisca de guia, d'orientació unívoca cap a un valencianisme integrador i transversal. L'investigador Antonio Checa Godoy, estudiós de la premsa en el període de la República, ens fa una descripció sumària del setmanari valencianista en termes molt objectius

“En 1932, ix al carrer *El Camí*; sorgeix al març d'aquest any i aconsegueix fins ben entrat 1934, superant el centenars números editats; és, doncs, un periòdic més estable o influent, que dirigeix Joaquim Reig i serà òrgan del Centre d'Actuació Valencianista (CAV); *El Camí* és un setmanari que assumeix superar els 3.000 subscriptors; mostra d'un tarannà autonomista obert i de més qualitat que els seus predecessors”¹³⁷⁷.

En la nòmina d'estudiosos de *El Camí*, no podem excloure de l'afer la Dra. Mavi Dolç (València, 1961 – Barcelona, 2009), potser la més profunda coneixedora del setmanari i del seu equip de redacció: Joaquim Reig, com a director oficial, tot i que, ben mirat va ser dirigit col·legiadament per un consell de redacció constituït a més per Adolf Pizcueta, Pasqual Asins i Francesc Caballero¹³⁷⁸ i entre els col·laboradors més notables, hi trobem els germans Martínez Ferrando, Carles Salvador, Eduard Ranch, Emili Gómez i Nadal, Francesc Bosch i Morata, Manuel Sanchis Guarnier, Antoni Igual i Úbeda i Robert Moròder...

¹³⁷⁶ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa ...*, op. cit. (vol. II), pàg. 529.

¹³⁷⁷ CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos políticos durante la II República*. Universidad de Salamanca, Salamanca, 1989, pàg. 255.

¹³⁷⁸ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Exposició Premsa...*, op. cit., “Dels periòdics publicats entre 1931 i el 1936 destaca ben especialment *El Camí* (1932-1934), que publicà 133 números, dirigit per Joaquim Reig i amb un consell redactor en el qual figuraven Adolf Pizcueta, Pasqual Asins, Francesc Caballero i Muñoz i Enric Navarro i Borràs (...) Entre els col·laboradors més assidus trobem Antoni Igual i Úbeda, Josep Mascarell i Gosp, Francesc Bosch i Morata, Carles Salvador, Gaietà Huguet i Segarra, Josep Sanchis i Zabalza, Jordi Valor; Llorenç Sorli, els germans Martínez Ferrando, Eduard Ranch, Robert Moròder, Alfred Baeschlin, etc.” pàg. 12.

“La història de *El Camí* és part de la història del valencianisme a la dècada dels trenta a València. *El Camí* fou la plataforma político-periodística no satírica més important fins a la Guerra Civil al País Valencià”¹³⁷⁹

Mavi Dolç, professora a la Universitat Autònoma de Barcelona, ens descriu la trajectòria periodística del valencianisme al recer del rotatiu i la implicació fefaent d’una bona part dels columnistes, foren del signe que foren, sense importar la filiació o la ideologia. Al cap i a la fi, amb *El Camí* es tractava de dur endavant, per primera vegada, un projecte valencianista, catalitzador i transversal. Aquest fou un projecte tal vegada utopista, per la conjuntura del moment, l’estatal i la regional. Als anys trenta, en efecte, afloren averanys de radicalitzacions socials i institucionals. I en el setmanari hi tenien cabuda tota mena de reivindicacions, propostes de canvis socials i reafirmacions nacionals.

Tal volta aqueix fou el somni del valencianisme, un somni efímer i volàtil, però fructífer al capdavall. Amb el temps, hem sabut que *El Camí* deixà un valuós solatge del que es nodririen futures propostes periodístiques. La doctora Mavi Dolç ens ho recalca i ens aporta dades d’interés per la Tesi, en dir-nos que *El Camí*, des de les seues diferents seccions, desenvolupa fervorosament dues qüestions inapel·lables, la llengua i l’Estatut. Aquestes dues premisses del rotatiu foren el *leitmotiv* de la revista¹³⁸⁰ i un referent per altres publicacions venidores.

El setmanari valencianista *El Camí* publicà 133 números des del 5 de març del 1932 fins al 29 de setembre del 1934, quasi cent trenta-cinc setmanes seguides que no es deixà de publicar-se, si bé, a causa de dues vagues laborals, no va haver-hi una correlació exacta amb les respectives setmanes.

La Segona República acabava de nàixer feia onze mesos; les perspectives del nou règim instaurat democràticament fixaven uns horitzons de modernització a tots els nivells. La República es defenia com una República de Treballadors. Durant en bienni progressista, *El Camí* va ser testimoni de les demandes de llibertat institucional, cultural i lingüística, que foren la base de la qüestió republicana, perquè els pobles que conformaven l’Estat espanyol -com el català, el basc, el gallec i el valencià-, volien reafirmar la seua pròpia identitat, la dignitat de la seua llengua i la gestió del seu territori. El període republicà fou propici per a les aspiracions autonòmiques i, en part, es va arribar a les cotes desitjades, tot i que només en el cas de Catalunya.

¹³⁷⁹ DOLÇ I GASTALDO, Mavi: «El Camí, setmanari valencianista, Ciutat de València (1932-1934)», pàg. 151-168, *op. cit.*, pàg. 152. *Treballs de comunicació*. Núm. 5, Oct. 1994. Societat catalana de comunicació, Barcelona.

¹³⁸⁰ DOLÇ I GASTALDO, Mavi: *Prensa i llengua. Ciutat de València, 1836-1936*. UAB, Barcelona, 1991.

El Camí eixia els dissabtes, amb sis pàgines, llevat de moments puntuals que arribaren a editar-se vuit pàgines. La informació que llançava el rotatiu es componia d'una informació estatal i de l'estranger (sobretot d'Europa), és a dir, s'escribia sobre la República, les seues institucions i els seus dirigents. L'Editorial feia una crítica, en les primeres planes, comentant les actuacions i les novetats municipals, provincials, regionals i internacionals, però fent especial esment en els temes valencians, atés que aquest mitjà estava encaminat principalment al potencial lector valencianista. En el seu moment àlgid la tirada arribà a ser de 5.000 exemplars, distribuint-se no sols en València, sinó a la resta del País Valencià (Alacant i Castelló de la Plana) i més enllà com a Barcelona.

El seu contingut era pluricultural; estava format per seccions, on es publicaven articles d'opinió tant per l'Editorial, com dels columnistes més o menys especialitzats en la matèria desenvolupada. Tractava temes del moment, com ara l'economia i les finances, la literatura, la cultura, la llengua vernacle i l'entorn lingüístic compartit, la política regional i de la resta de l'Estat, l'oci (sobretot el cinema i el teatre), els esports, l'excursionisme, les publicacions d'altres periòdics, els fets més transcendents de la política i la cultura.

El Camí estava distribuït en seccions més o menys fixes, amb un ordre preestablert. Per a la nostra exposició, no gensmenys, es farà per ordre alfabètic de les seccions o apartats. Farem constar els redactors responsables de cada secció. En el Sumari hi apareixeran els seus protagonistes o col·laboradors. Dels quals una majoria s'hi han afegit per a ser més concrets en l'Annex III del Capítol III, dels Annexos Documentals (Les seccions del setmanari i els columnistes, pàg. 780-782). Ací s'exposa una escarida mostra, com ara: **Acció d'Art** (l'Editorial, Alfred Baeschlin); **Actuació Valencianista** (l'Editorial, l'Encobert); **Agrupació Valencianista Republicana** (AVR); **Ars Longa** (Antoni Igual i Úbeda); **Art** (Jaume Sorell i Baeschlin), **Cinema i Teatre** (Emili Gómez i Nadal o Josep Mascarell); **Dibuixos-Paisatges valencians** (Enric Soler i Godes, Alfred Baeschlin o Tereseta Pascual); **El Món com va** (E. Gómez i Nadal); **Esport-Deport** (Josep Simó Barceló, Tevecal); **Excursionisme** (F. Calatayud i Vidal, Vicent Penyafort Brusel); **Fent Camí** (l'Editorial); **Llegint periòdics** (l'Editorial); **Llengua-Curset d'Ortografia valenciana** (Carles Salvador i Gimeno); **Llengua-Notes gramaticals** (Carles Salvador i Gimeno); **Llengua-Curset de Morfologia per correspondència** (Carles Salvador i Gimeno); **Lletres** (l'Editorial, Antoni Igual i Úbeda, Enric Soler i Godes, Ernest Martínez i Ferrando); **Miliari** (E. Gómez i Nadal); **Música** (Eduard Ranch, Fabià Llisterra); **Normes Ortogràfiques** (Daniel Tossal, E. Navarro i Borràs, Antoni Porcar i Candel, Carles Salvador i Gimeno); **Notes**

Internacionals (l'Editorial); **Palpitacions dels temps** (J. R., possiblement Joaquim Reig); **Pedagogia** (Pasqual Asins i Lerma); **Reportatges d'Actualitat** (Pere Cardona, pseudònim d'Adolf Pizcueta, i J. Reig i Rodríguez); **Retalls. Per a què no s'oblidi** (Albert); **Retalls econòmics i financers** (Josep J. Sanchis i Zabalza); **Setmana Cultural valenciana** (l'Editorial, J.S., J. Sansabas Serrano); **Tribuna lliure** (Eduard Martínez Ferrando).

També hi va haver apartats específics o puntuals, al voltant d'algun determinat col·lectiu polític o cultural, segons les propostes o les reivindicacions dels sectors que seguien les seues informacions. Així: **Agrupació Valencianista Escolar** (l'Editorial, Vicent Rodríguez Martínez,); **Agrupació Valencianista Republicana** (l'Editorial); **Associació de Mestres Valencians** (l'Editorial); **Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana** (l'Editorial, Robert Moròder Molina); **Asteriscos-Asteriscs**. (l'Editorial, Louis Alibert); **Centre de Cultura Valenciana** (l'Editorial); **Concursos** (l'Editorial, Enric Navarro i Borràs, Màxim Bolintges i Bojó); **Correspondència** (l'Editorial); **Diades Pro-Estatut** (l'Editorial, Joaquim Reig i Rodríguez, Enric Bastit); **Geografia Nostra** (JBP, Baldomer Vendrell,); **Història Nostra** (Antoni Senent i Micó); **Homenatges** (l'Editorial, J.J. Sanchis i Zabalza, Joaquim Reig); **Lo Rat-Penat** (l'Editorial, Nicolau Primitiu Gómez Serrano); **Mestres i professorat** (l'Editorial, J. F. Boix i Senmartí, Enric Soler i Godes); **Moviment valencianista** (F. Caballero i Muñoz, M. Marcó Trafach i Tereseta Calatayud); **Nacionalisme** (l'Editorial, Francesc Bosch i Morata, Emili Gómez i Nadal, Angelí Castanyer); **Penya Cultural Valencianista d'Alzira** (l'Editorial).

Com s'ha vist, l'Editorial fou en part el basament de quasi totes les seccions. Òbviament al darrer estava l'equip de redacció, conformat per determinats col·laboradors més o menys assidus.

Apartat especial mereix la qüestió publicitària. Perquè la publicitat, va ser una part important del setmanari, pel seu suport econòmic i per la diversitat de la seua procedència. La publicitat del setmanari sustentada, des del primer número fins a l'últim (el cent trenta-tres), per un total de 119 firmes o marques publicitàries, amb els seus respectius anuncis; tot un ventall divers de negocis, comerços, botigues, tallers, magatzems, fàbriques, indústries, etc., com deia Mavi Dolç: "Els textos eren molt senzills, estrictament enunciatius i sense cap il·lustració"¹³⁸¹.

¹³⁸¹ DOLÇ I GASTALDO, Mavi: «El Camí. setmanari valencianista. Ciutat de València (1932-1934)», pàg. 151-166. En *Treballs de Comunicació*, Núm. 5. Oct. 1994. Societat Catalana..., *op. cit.*, pàg. 159 | "La publicitat, pensem que més o menys compleix els parametres (...) segons els quals l'èxit en publicitat ve determinat per un procés pel qual l'anunci deu: Cridar

Els anuncis publiciten un munt d'establiments: sastreries, rellotgeries i joieries, pastisseries; la banca (Banc de València); la venda de xassís de camions; els espectacles del cinema i del teatre i les seues empreses per al subministrament i distribució; papereries i els articles d'escriptori; l'hostaleria i la restauració; les ferreteries; les ebenisteries i les botigues de mobles de fusta fina, llits de ferro, matalafs; màquines de cosir; tallers de reparació; agència de transports; els *Alts Fornos de la Mediterrània* (Sagunt); botiga per l'esplai (Castelló de la Plana); aparells de ràdio i fotografia; venda d'ulleres (òptics); venda de mascotes; clínica de metges i farmàcies; magatzem de material elèctric i per a la construcció; acadèmies, preparadors per a oposicions; agència de viatges (Barcelona); magatzem i fàbrica de taulers o de jute; autoescoles; balnearis; editorials, impressors, etc.¹³⁸².

Ens cal afegir un altre apartat o grup, el dels columnistes que deixaven articles d'opinió de difícil classificació. No obstant això, deixaren la seua petjada en diversos escrits d'interés periodístic, que no seria just ignorar-los:

Joan Alay Serret, Albert, Albert Alcantarilla Carbó, Francesc Alcayde i Vilar, Pere Balaguer, Carles Bholman Calabuig, Josep Verdi, Enric, F. M. Miret, V. Muñoz Pomer, *Observer*, Manuel P. Carregui, Antoni Ricart, Josep M. Roig, Rafael Sifre Pla, Pere Soler, Vicent Solsona, Un occità, Valentí de Veres, Dr. Vicent Ximeneç.

Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana

“Es indubtable que el major obstacle per al recobriment del País Valencià, per a la reconstrucció de la seua personalitat, és la manca de formació cultural autènticament valenciana. I este greu perjudici que es fa a l'esperit del poble és encara major si considerem el problema baix el punt de vista pedagògic.

El nombre d'analfabets existents al País Valencià és vergonyós; les xifres són aterrades. Milers d'infants deixen d'anar a escola, i els que ho fan sols conseguixen una cultura tan elemental, que quasi bé podríem dir que és nul·la. A què és açò degut? Senzillament a que l'ensenyança és donada en una llengua que no és del poble, en una llengua que els infants que al bressol de les seues mares han oïr les dolces paraules valencianes, no entenen els resulta estranya, i encara que arriben a aprendre-la, no és mai amb la intensitat suficient per a què amb ella resulten d'eficàcia les ensenyances. Quan per primera vegada els infants valencians van a l'escola i ouen al mestre que els parla en altra llengua, es troben estranys a aquell ambient, el seu esperit es rebel·la i cap ànsia senten per aprendre, puix que lo que aquell home els explica ho entenen amb moltes dificultats.

Per pedagogia i per valencianisme, s'imposa, puix, l'ensenyança valenciana. Peròensem que esta obra ningú més que els valencians hem de realisar-la; ningú més que nosatres som els interessats en què el nostre poble esdevinga culte; ningú més

l'atenció. Despertar l'interés. Generar el desig. Decidir a l'acció (compra)”, «7. El nacimiento de una profesión, 1900-1939», pàg. 87-130, pàg. 102, en CHECA GODOY, Antonio: *Historia de la publicidad. Twining*, Netbiblo SL, La Coruña, 2007.

¹³⁸² Veure Annexos Documentals, Annex II, Capítol II, “La implantació de la publicitat a *El Camí*”, pàg. 778-779.

que nosaltres tenim el deure d'exigir que se'ns donen els nostres drets. I en tant arriba el moment d'assolir lo que amb justícia ens pertoca, ¿hem de creuar-nos de braços i consentir la manca de cultura pròpia?...¹³⁸³

Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (2ª Època)¹³⁸⁴

Reproduïm paraules del Butlletí: "En aparèixer aquest full, l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana envia de bell començament una fraterna salutació a tots els seus adherits socis i simpatizants.

La nova formació del Consell Directiu s'adreça per mitjà del present butlletí als qui d'una faisó més o menys directa senten la preocupació de la nostra obra, per a dir-los que amb la publicació d'aquest, la Protectora inicia una etapa d'activitat i treball eficients i feconds que la situen al nivell de la missió benemèrita per què fón creada i exalçada a la vida pública (...). És cert que encara no hi som al final del camí a recórrer en aquesta labor depuradora. Ens manca un requisit legal que atènyer per arribar a la meta. Però ja és despedregat el sender, i lliures les mans i aixecat l'ànim, ens hem lliurat a la feina optimistes i esperançats. (...) El Butlletí, que publicarem periòdicament, si necessitats imprevistes no ens obliguen a rompre, incidental i transitòria, la periodicitat, serà l'òrgan i portantveus de la Protectora, i medi pel qual el Consell es posarà en relació amb els associats, essent l'espill on es reflectiran els nostres neguits, els nostres propòsits, les nostres actuacions.

Moltes i nobilíssimes ambicions informen el nostre entusiasme de l'hora, que voldríem vore compartides per tothom. La dignitat del comés de la protectora ho eixigix. Cal dur pels plans i les muntanyes, per les costes i les valls de la Pàtria, per totes les ciutats, viles i llogarets escampats arreu del solar nacional, és a dir, per tots els indrets on ressona la cadència del nostre verb amadíssim, el magisteri de *revalencianisar* el poble valencià, despertant les consciències, desvetllant els sentiments i il·luminant els cervells i els esperits amb les fulgors de la cultura pròpia, tot i preparant la consciència del País per a manumitir-se de tiranies i tuteles anorreadores i depressives. Llarga i feixuga és la jornada...¹³⁸⁵

El Vèrs Valencià (1934-1936)¹³⁸⁶

¹³⁸³ Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana. Núm. 1, maig de 1934.

¹³⁸⁴ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 529.

¹³⁸⁵ Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana. Època segona. Núm. 1. Setembre del 1935 \ Núm. 2, novembre del 1935. «Per l'Escola Valenciana», «Concurs de lectura i d'escriptura», pàg. 1.

¹³⁸⁶ VERGER, Eduard J. (introducció i textos): *Antologia...*, op. cit. «Generació de 1909», pàg. 19-74. "De la qual van aparèixer trenta-dos números", pàg. 37 | *El Camí*, núm. 120, 30/06/34.

Una altra via important dels poetes saforencs per a la publicació dels seus texts fou aquesta revista *El Vèrs Valencià*, fundada i dirigida per Josep Maria Bayarri, personatge entusiasta, poeta prolífic i animador del conreu literari en diverses comarques valencianes, però ofuscat en la seua dèria anticatalanista. En les seues pàgines aparegueren versos del simater Salvador Solanes; de Josep Pla, rector de Xeraco; de Francesc M. Miret, que Bayarri qualifica com la gran troballa; i el metge de Tavernes de la Vallidigna, Francesc Valiente¹³⁸⁷.

El Vèrs Valencià, de periodicitat quinzenal (des del 15-6-34), va treure l'últim en juny de 1936. Constava de 8 pàgines. El seu impulsor, J.M. Bayarri, representà l'alternativa catòlica i conservadora de *La República de les Lletres*¹³⁸⁸. En el seu primer número ens anuncia en una mena de manifest que *El Vèrs* es defineix com “cristià”, “casolà”, “universal”, “ben valencià”. Si repassem els diferents números, hi trobarem un to general jocfloralesc que domina embafadorament, adulant a poetes amics. Díficilment podríem considerar aquesta publicació un instrument de combat “per una cultura lliure valenciana”. Hi trobarem també poemes guardonats amb la *flor natural*, una secció habitual “Or vell” –dedicada a la publicació de textos clàssics- i molts poemes patriòtics com els dedicats al rei Jaume I (en el número 6) o el titulat *Rebeldia*, de Cebrian Ibor.

El número de l'1 de maig del 1935 presenta com a portada un cartell que recorda la data de la batalla d'Almansa. Hom pensa que es tracta, almenys ara, d'un número monogràfic de caire reivindicatiu. Però no és així. Llevat d'uns versos de Josep Monmeneu, hi trobarem, fins i tot, un poema dedicat al dia del primer combregar d'una xiqueta.

Tot plegat, “*El Vèrs Valencià* –ens informa Josep Iborra– travessà aquells anys borrascosos amb la Senyera desplegada, però sense sortir de la seua closca, llevat de fer alguna visita lírica a alguna senyoreta coronada regina. Només he trobat un poema, datat a Barcelona (8 d'octubre del 1934) i signat per Bem-Orga, que s'hi lamenta, sense prendre partit, de les violències que aquells dies s'hi produïren. (...) La realitat, tanmateix, és que el nacionalisme de Bayarri “estava hipotecat per un ultraconsevadorisme casolà i religiós i per un desinterés polític concret”¹³⁸⁹.

«Lletres». “El Vers Valencià”. Una nova publicació que es distingix, com el títol expressa, pel conreu de la poesia valenciana i per el procediment editorial. Este té tot el caire expeditiu –bo o dolent– del seu inspirador, Josep Maria Bayarri (...) Hi col·laboren, ultra J.M. Bayarri, Eugeni Almenar, Vicent Ramírez Bordes, Lluís Cebrian Ibor, Vicent Casp, V. Bayarri Lluch, Vicent Ferreres i Emili Baró” | PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Exposició Premsa...*, op. cit., pàg. 13.

¹³⁸⁷ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, op. cit., pàg. 75-76.

¹³⁸⁸ Bayarri *Autoviogràfic a trenç de 80 anys*. Edicions Bayarri València, València, 1966, pàg.75.

¹³⁸⁹ IBORRA, Josep: «La poesia política valenciana 1930-1939», pàg. 191-199. *Arguments 1*, «El País Valencià: 1931-1939». L'Estel, València, 1974, pàg. 195-196.

“La publicació de Bayarri visqué dos períodes: el de la preguerra (1934-1936) i de postguerra (1947). En aquesta segona etapa *El Vèrs Valencià* no plantejà cap problema a la censura perquè es tractava d’una publicació antinormativista, dogmàtica, casolana i furiosament anticatalanista¹³⁹⁰. Calvo Acacció, crític literari de *Las Provincias*, saludà la reaparició de *El Vèrs Valencià* en aquests termes:

«Se reanudó la publicación de la típica revista del laborioso Bayarri (...) de gran eficacia cultural, porque además de su carácter de lámpara votiva de nuestra renaixensa, difunde selectas composiciones de los maestros de todos los períodos y tutela la pureza ortográfica, léxica, doctrinal, del idioma valenciano».

La soflama va servir de ben poc, perquè només van editar-se dos números (el del 15 de juny i l’1 de juliol del 1947), un fracàs que cal atribuir al descrèdit de Bayarri entre els nuclis intel·lectuals valencians i al fet que gairebé tothom reconeixia aleshores la unitat de la llengua¹³⁹¹.

Acció (1934-1936)¹³⁹²

Periòdic setmanal al servici de la Pàtria Valenciana. Direcció i Administració: Cavallers, 3, pral.“ «En este jorn magnífic de la festa de la Patrona de la Patria Valenciana, apareix *ACCIO* a lluitar per la llibertat i saludant a tots els bons patriotes valencians, premsa i entitats, crida esperançada: ¡Vixca Valencia lliure i cristiana!»¹³⁹³.

En el número 1, publicat el 13 de maig de 1934, ja queda ben palesa la seua ideologia dretana i nacional catòlica, que converteix *Acció* en la tribuna del pensament reaccionari, confessional, visceralment anticatalanista i antirepublicà. No obstant això, va ser la primera publicació que es realitzà en base a les *Normes de Castelló* (21/12/32). Defensor de la “pàtria valenciana”, reivindicava una difícil comunió entre patriotisme i religió...”L’estimar a la pàtria i burlar-se de la religió és incompatible”, deien¹³⁹⁴. Estava lligat al partit polític *Acció Nacionalista Valenciana* (ANV), denominat

¹³⁹⁰ FLOR, Vicent: *Noves glòries...*, op. cit. «Introducció a la València anticatalana», pàg. 21-38, pàg. 27 | CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., pàg. IX.

¹³⁹¹ CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista...*, op. cit., pàg. 332.

¹³⁹² *El Camí*, núm. 114, pàg. 5, 19/05/34. “Ha començat a publicar-se *Acció*, “un periòdic setmanal al servici de la Pàtria Valenciana”, el qual interpreta el pensament dels valencians catòlics que s’acoblen sota la denominació de *Acció Nacionalista Valenciana* (...) “*Acció*, puix, serà un periòdic polític valencià. D’eixa apel·lació que hem acordat nomenar “dretes” i que nosatres entenem amplament “cristians”. D’eixa apel·lació que hem acordat nomenar màxims patriotes i que nosatres entenem pròpiament “nacionalistes valencians” (...). Un nou company en la nostra tasca del valencianisme sempre és una satisfacció. Molts anys de vida!”.

¹³⁹³ *Acció*. Núm. 1. Any 1, Valencia-Ciutat, 13 de maig de 1934

¹³⁹⁴ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano...*, op. cit., pàg. 297.

posteriorment *Acció Valenciana* (a partir del 6 d'agost de 1933), la força política més representativa del valencianisme catòlic¹³⁹⁵.

El seu primer número sortí amb ocasió de la diada de la Verge dels Desemparats. En l'editorial de presentació es deia: "Polítics, polítics forts en l'equilibri intel·lectual, enfront de l'evident opressió de València, i autènticament cristians en l'única declaració que cohonesta la nostra intensa irradiació en la civilització occidental, ens disposem a incidir noblement la vida valenciana". I després: "Clarament (que ningú no es considere enganyat) sense hipocresies, vaja per endavant la nostra filiació. Crist, el nostre suprem orientador moral, espiritual, així com l'Església Catòlica, Apostòlica, Romana, fa l'exegesi. Patriotes valencians, tal com és, i es desprén del principi de les nacionalitats"¹³⁹⁶.

La revista va publicar cent dotze números entre el 13 de maig de 1934 i el 18 de juliol de 1936. Tret d'una interrupció de tres setmanes (els números 41 i 42) va poder eixir al carrer puntualment. Aquesta aturada es degué a l'actitud negativa del govern cedista, al qual acusaren de voler acabar amb la premsa nacionalista. Encara que es tractava d'un setmanari principalment polític, també dedicava bastant atenció als temes culturals¹³⁹⁷ i lingüístics¹³⁹⁸ i, com no, a la informació religiosa. (...) La revista es difonia entre els nuclis valencianistes de tot el país, segons testimoni de nacionalistes històrics –com Enric Valor o Josep Bausset– que ens informen, respectivament, de

¹³⁹⁵ COLOMER, Agustí: «El setmanari valencianista *Acció* davant el feixisme», pàg.631-644, Nota 1, pàgina, pàg. 631, en DD.AA.: *El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó*. Afers 55 - Vol. XXI - Catarroja, 2006.

¹³⁹⁶ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 529.

¹³⁹⁷ *Acció*. Núm. 6, pàg. 1, 16/06/34. «El Nostre Himne Nacional». L'editorial ens fa un recorregut dels diversos himnes del nostre entorn peninsular, per exemple, "Vent de Ponent". Com va dir molt bé Renat, damunt les planes de «El Camí», el dictador (Primo de Rivera) vullgué desferse d'ell proclamant en un número de circo, com a himne de la província un himne de circumstàncies, de música populaxera, d'estil de sarsuela o revista i de lletra francament provinciana. En aquest repàs d'exaltació als himnes, també li toca a Euskadi en el *Guernikako arbola* i a Catalunya tenim el cas dels *Segadors*, himne que ha esdevingut nacional al Principat pel proselitisme que d'ell han fet els patriotes. Allà s'havia perdut tot vestigi de Himne Nacional, sols restava la lletra d'una vella cançó de segadors, recordant la guerra desastrosa de Catalunya en 1640 i la gesta famosa del Corpus de Sang. Francesc Alló (1862-1908), recullint com a element bàsic la melodia d'atres cançons de segadors de tema amorós va transcriure i estructurarà el Himne Nacional de Catalunya".

¹³⁹⁸ *Acció*. Núm. 21, 28/09/34. ««Avant». Qui ha dit que el valencianisme ha donat un pas enrere? Quàn, com ara, hem vist la quantitat de entitats culturals i polítiques creades ab la mira d'expandir la bona nova de que existix una Pàtria nostra? Quàn hem tingut tres setmanaris valencianistes si mai no ha estat possible sostindre un. I tres Editorials llançant ara una, ara una atra, llibres al mercat de la intel·ligència nacional? Quàn revistes especialisades com «La República de les Lletres» i «El Vers Valencià». Nosatres afirmem rodonament que el valencianisme va sempre avant...»

l'arribada del setmanari a Alacant o de l'existència de vint-i-cinc subscriptors a l'Alcúdia¹³⁹⁹.

La capçalera d'*Acció* duia per subtítol «periòdic setmanal al servici de la Pàtria Valenciana», i la seua ubicació en l'espectre del periodisme polític volia correspondre's al diari *Euzkadi*, portaveu del *Partit Nacionalista Basc*, al diari català *El Matí*, (plataforma pública del pensament catòlic obert a les qüestions social modernes) i el setmanari *El Temps*, òrgan d'expressió d'*Unió Democràtica de Catalunya* (UDC). (...) Tant és així que podríem parlar, d'una embrionària democràcia cristiana valencianista. El director era Francesc Soriano Bueso¹⁴⁰⁰, el qual havia estat anteriorment a Barcelona, on participà en la *Federació de Joves Cristians de Catalunya* i realitzà col·laboracions periodístiques per a *El Matí*. El redactor en cap era Robert Moròder Molina; el secretari de redacció, Xavier Casp Verger; la resta de redactors, Bernat Bono Barber¹⁴⁰¹, Isidre Machancoses Esteller, Antoni Senent Micó¹⁴⁰² i Josep Vila Cabanes, que alhora exercia d'administrador. I com a col·laboradors destaquen: Carles Salvador, Rafael Company i Francesc Esteve¹⁴⁰³.

Com anècdota, ens cal dir, que el número quatre d'*Acció* hi estava amb aquest rètol de color roig i en minúscula: **acció**.

Esquerra (1934)

Gràcies a l'investigador Pérez i Moragón, s'ha pogut rescatar una publicació de vida efímera, anomenada *Esquerra*. Era una publicació del grup aplegat entorn de Gaetà Huguet i Segarra, a Castelló de la Plana i les comarques pròximes, i que constituí l'*Esquerra Republicana del País Valencià*. Les vicissituds d'aquest grup polític, aviat escindit, potser foren la causa de la seua curta durada¹⁴⁰⁴.

La República de les Lletres (1934-1936)¹⁴⁰⁵

Per aquesta altra exposició més detallada ens valdrem de dos grans coneixedors del procés de redreçament polític i cultural del País Valencià, com ara els professors

¹³⁹⁹ COLOMER FERANDIZ, Agustí: *Temps d'acció...*, op. cit., pàg. 30-31.

¹⁴⁰⁰ COLOMER, Agustí: «El setmanari valencianista *Acció* davant el feixisme»... op. cit., pàg. 631-644. Nota 7, pàg. 632-633.

¹⁴⁰¹ *Acció* Núm. 6, València 16 de Juny de 1934. "Parlem sempre valencià", per B. Bono i Barber.

¹⁴⁰² VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit. pàg. 288-289.

¹⁴⁰³ COLOMER, Agustí: «El setmanari valencianista *Acció* davant el feixisme»... op. cit., pàg. 631-644, pàg. 631-633.

¹⁴⁰⁴ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Exposició Premsa...*, op. cit., pàg. 13.

¹⁴⁰⁵ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 537-538 | RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta...*, op. cit. Nota, 94, pàg. 101.

Manuel Aznar i Ricard Blasco, per poder endinsar-nos millor en l'estudi de *La República de les Lletres*.

Com apunta el Josep D. Climent, es tracta d'una publicació netament valencianista, promoguda per Miquel Duran i dirigida per Enric Navarro Borràs, en la que col·laboren destacats valencianistes com Eduard Martínez Ferrando, Carles Salvador, Adolf Pizcueta, Emili Gómez Nadal, Lluís Guarner o Enric Valor. Ja en el primer número, la publicació proclamava la constitució de la *República Literària Federativa de la Llengua Catalana*, formada per Catalunya, València, Balears i Rosselló, que aspirava a integrar-se en "la gran Confederació de Repúbliques Literàries d'Ibèria". Aquesta és, segons Romà Seguí (2005:1), "una de les millors revistes que s'han realitzat a les nostres terres, en sintetitzar un dels vessants més productius del nacionalisme valencià".

Pel que fa a la qüestió nacional, l'editorial del primer número de la revista (juliol-setembre del 1934)¹⁴⁰⁶ manifestava que "Catalunya, València, Euskadi, Galícia, són Espanya, són Ibèria, però no són ni seran mai Castella". (...) En referència a la qüestió idiomàtica, proposava la unitat dels pobles peninsulars contra l'unitarisme castellanista. (...). Amb el número 8, a punt d'esclatar la Guerra Civil¹⁴⁰⁷, la revista *La República de les Lletres* deixà de publicar-se, tal vegada com apunta Romà Seguí (2005:8) pel "cansament que implica el treball continu de demanar col·laboracions, de visitar la impremta, de corregir proves, de suportar crítiques". I així, en la darrera pàgina s'acomiadaven dels lectors:

"Amb el present número, la nostra revista, que ha entrat ja en el tercer any de la seua publicació, a compleix els dos anys justos de vida. La seua obra, de conreu i enaltiment de les nostres lletres i les nostres arts, la defensa del nostre patrimoni, unificació i dignificació del nostre idioma, de noble política valencianista i liberal, ha estat considerada i elogiada al País Valencià, a Catalunya, a la resta de la Península i a l'estranger. Aquesta obra, després dels dos anys d'experiència, cal continuar-la i transformar-la per tal de fer-la més eficaç i extensa i, en part, més popular, donant a aquesta paraula el seu veritable sentit".

Amb la seua desaparició, tot i que es transformarà en una editorial, el valencianisme cultural i polític –ens diu Josep D. Climent– es quedava sense una magnífica tribuna on publicar els seus escrits i donar a conèixer els seus plantejaments, propostes i ideals¹⁴⁰⁸.

¹⁴⁰⁶ CORTÉS, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació...*, op. cit., pàg. 247.

¹⁴⁰⁷ CALAFAT I FERRANDIS, Francesc, CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep, PÉREZ I SABATER, Antoni i QUILES I CARDONA, Francesc Enric: *Obres impreses...*, op. cit., pàg. 22.

¹⁴⁰⁸ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís...*, op. cit., pàg. 117-123.

La República de les Lletres ofería als seus lectors quaderns de literatura, art i política, de tendència obertament catalanista i on col·laboraren Miquel Duran, Adolf Pizcueta, Salvador Donderis (qui la costejava en part) i alguns membres de *Taula*, entre altres. El número inicial mostrava una esplèndida portada de Josep Renau, i el seu ideari es postulava contra els “enemics de la diversitat, veritable i fecunda, els unitaristes, centralistes, castellanistes, monàrquics, feixistes”. Era inqüestionable la seua ferma defensa d’assolir un Estatut d’Autonomia per al País Valencià. La revista es considerava integrada en una “República literària federativa de llengua catalana”, el programa de la qual, tot i que utòpic, es resumia així: “La Confederació de Repúbliques Literàries d’Ibèria” proclamarà la llibertat i la soberania dels idiomes, procurarà un eficaç i pròsper desenvolupament de les lletres, les arts, la cultura dels països confederats; decretarà l’autonomia de les Universitats respectives; realitzarà una política eficient de biblioteques i museus; afermarà i estendrà l’obra admirable de les Biblioteques Populars; multiplicarà l’Escola amb els més pràctics avenços pedagògics; protegirà els escriptors i els artistes; donarà al proletariat llibres i cultura”.

El nucli valencianista republicà de la revista, dirigida pel populista Miquel Duran de València, significà en la pràctica la realització d’un front intel·lectual unitari de les forces valencianistes. Continuen sense solució els difícils problemes infraestructurals de la nostra cultura, continua la minoria intel·lectual sense rompre el cercle reduït dels lectors valencians; però un criteri d’exigència i de rigor caracteritza els esforços dels redactors de *La República de les Lletres*, a qui, en paraules d’Adolf Pizcueta, “no els ha preocupat fer una revista per al gran públic del valencianisme, sinó que s’han lliurat a la seua tasca amb un criteri exigent que esdevé una indubtable anticipació respecte a les possibilitats intel·lectuals del nostre petit món”.

Aquest caràcter d’avantguarda de la revista queda evidenciat en la seua declaració de principis en sis punts¹⁴⁰⁹.

La República de les Lletres arrecerava l’esperança de veure realitzada la fusió en un partit únic de totes les forces del valencianisme republicà. Miquel Duran de València, el seu director, així ho veia: “Al País Valencià cal formar un partit valencianista republicà gran i fort, ben constituït i ben orientat. Per això, és indispensable anar a la unió, a la fusió completa, amb un sol nom i una direcció, de tots els partits valencianistes republicans”. El *Partit Valencianista d’Esquerra, Esquerra Valenciana, Esquerra*

¹⁴⁰⁹ 1) el reconeixement de la unitat lingüística, amb representació valenciana en l’IEC; 2) la creació de l’IEV, lliure de la tutela de l’Estat; 3) sol·licitar una càtedra de llengua en la Universitat de València; 4) reconeixement del dret a rebre ensenyament en la llengua materna i la cooficialitat del castellà i el valencià; 5) necessitat de normalitzar l’idioma com a llengua cultural i nacional; 6) la commemoració del 9 d’octubre com a festa nacional.

Republicana del País Valencià, Nova Germania. eren les forces polítiques a què al·ludia Miquel Duran.

Quan més s'intensificava el treball intel·lectual de *La República* va fundar-se *Proa*, entesa com l'organització unitària més important del valencianisme cultural de tot el període. En paraules de Sanchis Guarner, el valencianisme de *Proa* era "un valencianisme seriós, que pretenia de bastir una *Weltanschauung* autòctona, tasca, evidentment, superior a les seues forces. Tanmateix, és obvi que representava una actitud ambiciosa de solidesa i d'horitzons, que es trobava ben lluny del lleure d'aquells patricis ratpenatistes del tombat, que havien escrit versos en vernacle només com a simple esplai dominical"¹⁴¹⁰.

Convindrà recordar el paper fonamental que les generacions venidores van treure el seu bon profit de l'esclat cultural que va suposar *La República de les Lletres*. Publicà vuit números, entre 1934 i 1936, amb col·laboracions dels ja citats, a més de Bernat Artola, Bosch i Morata, Pasqual Pla i Beltran, i Almela i Vives, com també de participacions destacables, com les de M. Folguera i Duran (President de l'*Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*)¹⁴¹¹, Carles Grandó, Vicent Gimeno Mitjavila, Domènec Fletcher... Per rigor, idoneïtat dels col·laboradors, cura artística en la tria d'originals, i fidelitat ideològica per la llengua i pels Països Catalans, *La República de les Lletres* mereix un lloc destacable en la història del periodisme valencià¹⁴¹².

***El País Valencià* (1935-1936)**

Publicat en maig de 1935, com a continuador d'*Avant*, que introdueix el valencianisme en les files del *Front Popular*. *El País Valencià* Setmanari surt com al setmanari informatiu d'*Esquerra Valencianista*. El primer número data del 18 de maig de 1935. En ell publicaria, entre altres, Jordi Arquer, dirigent del *Bloc Obrer i Camperol de Catalunya*, empresonat a la Model de València¹⁴¹³. Tot i publicar textos literaris, com poemes de Baptiste Conca, la seua orientació era eminentment política.¹⁴¹⁴No

¹⁴¹⁰ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit., pàg. 60- 65.

¹⁴¹¹SOLÉ, Josep M. i VILLARROYA, Joan: *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)* Curial, Barcelona, 1994. "II- 1939 L'Associació Protectora de l'Ensenyança, institució fundada el 1889 en pro de l'ensenyament en català que havia desenvolupat eficaçment fins el 1936 la seva activitat normalitzadora, és clausurada i les seves pertinences són confiscades", pàg. 55.

¹⁴¹² PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Exposició Premsa...*,op. cit., pàg. 13 | *El Camí*, núm. 124, pàg. 5, 28/07/34. «Lletres».

¹⁴¹³ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit. "Nota 138, pàg. 74.

¹⁴¹⁴ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit., pàg.91.

debades podia considerar-se, com deia el seu subtítol, un òrgan de partit, concretament el «Periòdic d'Esquerra Valencianista»¹⁴¹⁵.

Va traure a la llum un total de 17 números en una primera etapa, fins al 15 de maig [?] fins setembre del 1935¹⁴¹⁶, i posteriorment encara n'aparegueren quatre més, fins al 28 de març del 1936¹⁴¹⁷. És a dir, van eixir un total de 21 números i en tots ells era innegable la seua tendència fermament republicana, anticlerical, obertament contrària als governs de la dreta i compromesa amb la reivindicació autonòmica¹⁴¹⁸, quant a redacció i administració¹⁴¹⁹. En aquest estudi, s'ha comptat amb els investigadors Torrent i Tasis¹⁴²⁰.

El País Valencià comptà amb la col·laboració de personatges tan destacats com Eduard Martínez Ferrando, Enric Valor, Miquel Duran de València, Maximilià Thous i Llorenç, o Josep Mascarell. Malgrat el seu subtítol, «Setmanari d'Esquerra Valencianista», deia no seguir les directrius de cap partit polític, afirmant que “estem al servei de tots els patriotes d'esquerra i al de tots aquells que, desenrotllant llurs activitats al nostre país, signifiquen una coincidència en lo polític i en lo social”.

Enric Valor publicà en aquest setmanari quatre articles d'un alt contingut polític, en els quals fixava la seua posició sobre aspectes bàsics del seu pensament nacionalista: l'articulació del territori valencià al si de l'Estat espanyol, la política centralista exercida per Madrid i la importància de la llengua en la configuració nacional. Segons Climent el setmanari s'imprimia a Xàtiva, a la impremta Marbau¹⁴²¹, almenys va ser aquesta la primera de les seues quatre seus.

¹⁴¹⁵ *El País Valencià*. Núm. 1, València. Periòdic d'Esquerra Valencianista. Amb aquests titulars: Valencianistes i republicans. 14 d'abril – 6 d'octubre, aquest article signat per F. Blanc i Miró; en la pàg. 2, “De la nostra Història. El Règim Municipal”, signat per Jaume Vinatea; pàg. 3, “Moviment Valencianista, capítol de Conferències Agrupació valencianista Republicana. Ha parlat: el President del Comité Polític, senyor Enric Bastit, sobre *Funció Política de l'Agrupació Valencianista Republicana*. Alcúdia de Carlet. Centre d'Actuació Valencianista. La Constitució de “Proa”. Excursió a l'Albufera. “València oblida la seua missió de capitalitat”, signat per Eduard Martínez Ferrando, pàg. 3.

¹⁴¹⁶ *El País Valencià*, Any I, Núm. 17, València 7 de Setembre de 1935. Redacció i administració: Vilaragut, 3, pral.

¹⁴¹⁷ *El País Valencià*, Any II, Núm. 18, 28/03/36. Director: J. Castanyer i Fons. Redacció i administració: Plaça Roderic Botet, 8. *El País Valencia*, Núm. 19, 04/04/36 | *El País Valencià*. Núm. 20, 11/04/36 | *El País Valencià*. Núm. 21, 18/04/36.

¹⁴¹⁸ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes...*, op. cit., pàg. 182.

¹⁴¹⁹ Ens cal dir que ha estat tot un peregrinar per la ubicació exacta de la seua redacció i administració per a la seua publicació, s'han comptat un total cinc seus: carrer Vilaragut, 3, pral.; plaça Roderic Botet, 8; carrer Ciril Amorós, 40; i l'esmentada de Pasqual i Genis. També ens cal afegir el canvi de la nova impremta de Vicent Cortell, carrer Àngel Guimerà, 5.

¹⁴²⁰ TORRENT, Joan i TISIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 529-530.

¹⁴²¹ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, op. cit., pàg. 112.

La nòmina de col·laboradors es bastant ampla i no voldríem que els seus noms passaren desapercebuts:

F. Blanc i Miró, Jaume Vinatea, Lluís R. Flores, Vicent Garcés, Guillem, Dorránfe, Baptiste Conca, A. Llorens, Escó, Angelí Castanyer, Albert, Argos, Enric Serrano i Melià, Tyrís, Fraternitat, Pedro J. Barceló, Carbó, L. Martínez Vidal, Almela i Vives, Jaume Guimerà, Stíl, E.M.F., A.C., Jacint Mata, R. Segura Valls, Antoni Igual, J.M. Roig, A. Cervera, L.A., Soler, G. Huguet Segarra, Enric, Ll. F., F.B.i M., Ll. R. F., E, Pineda i Verdaguer, Un valencià, Albert A. Carbó, Enric Soler Godes, A. Rovira i Virgili, Benjamin J. Iseli, August Monforte, Francesc Vinatea, Gil D'Olocau, Rosari Soto, F. Bosch i Morata, Gil i Serrano, Josep Molla Garcia, Garmoll, Enric Navarro i Borràs, Aracil, Eduard Martínez Ferrando, A. Vallet i Candeli (Caudeli)¹⁴²².

Timó (1935-1936)¹⁴²³

Com va escriure el professor Cucó, “*Timó*, el butlletí de Proa, resumia així el seu plantejament: «Sense negar que cada nucli valencianista ha d'ésser lliure en la seua actuació, tant en un sentit doctrinal i de propaganda com per al desenvolup de llurs tàctiques (...), els vers patriotes necessiten un lloc on poder aplegar per a fins concrets i determinats (...) El punt de convergència és la lectura, que no vol dir un sistema determinat de cultura, sinó el lloc de treball i d'orientació”¹⁴²⁴.

Com a butlletí de Proa, *Consell de Cultura i Relacions Valencianes*, va llançar onze números: del juliol de 1935 a abril-maig de 1936. El número de juliol, ja preparat, no va poder eixir per raons òbvies: la sublevació militar contra el règim democràtic de la República¹⁴²⁵. En “*Timó* varen col·laborar valencianistes de totes les tendències polítiques. Per a Proa el valencianisme era, “principalment, un fet de cultura” (*Timó*, núm. 1, juliol de 1935, pàg. 4). *Timó* informa de la visita a València de Pompeu Fabra i altres personalitats catalanes, puix tenia “com a una de les finalitats servir de nexa entre Catalunya i el País Valencià” (núm. 5, novembre de 1935, pàg. 2). A través d'aquest butlletí, Proa s'adreça a tots els partits polítics demanant l'Estatut (núm. 8-9,

¹⁴²² FERNÁNDEZ SORIA, J. M. i AGULLÓ, M. del Carmen: *Maestros valencianos bajo el franquismo*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 1999. «Capítol X “Una larga noche de piedra”: El exilio de los Maestros depurados», pàg. 361-408. Nota 82, pàg. 400-401.

¹⁴²³ *El País Valencià*. Núm. 12, pàg. 2, 03/08/35. “TIMÓ”. Hem rebut el primer número d'aquest *Butlletí del Consell de Cultura i Relacions Valencianes*. Editat amb polcritut, el seu contingut es altament interessant, més, si esté en compte les firmes que l'avalen i el deler principal de recollir totes les manifestacions valencianistes en la seua secció corresponent. En la seua primera pàgina publica del nostre dilectíssim amic Gaetà Huguet en constituir-se definitivament PROA. Entitat que, com ja saben els nostres lectors, està portant a cap una interessant llavor estrictament cultural i de divulgació valencianista.

¹⁴²⁴ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 247.

¹⁴²⁵ PIZCUETA, Adolf: (1901-1989). *Memòries fragmentàries*. Acció Cultural del País Valencià, València, 1990... op. cit., pàg. 58.

febrer-març del 1936, pàg. 3)¹⁴²⁶. En efecte, Proa es funda amb el desig de defensar i difondre la nostra cultura sense partidismes; és la primera vegada que s'escomet una empresa semblant¹⁴²⁷ i amb el seu format¹⁴²⁸.

No està de més recuperar unes paraules d'En Gaetà Huguet, en constituir-se la nova entitat:

“Senyors i amics. Fa només unes quantes setmanes estudiava jo la possibilitat de constituir un organisme que dirigirà i coordinarà les activitats valencianistes en el seu aspecte cultural, en el seu aspecte patriòtic o en el seu doble aspecte cultural i patriòtic alhora. Aleshores em semblava una cosa normal que posseïnt el valencianisme com posseeix una llibertat d'acció sense límits per tal de desenvolupar-se segons totes les directrius polítiques que li calgueren, havia també una articulació per senzilla i primària que fóra, a la fi de constituir una unitat i de regir-se per aquell principi que tots els valencianistes han defensat alguna vegada, segons la qual, surt l'harmonia del respecte a la veritat dins la unitat. (...) Jo he tingut l'atreviment d'encetar unes gestions a la fi d'articular el valencianisme en una acció coordinadora que, segurament, no haurien reeixit, de no trobar, com l'he trobada, una acollida cordialíssima i plena de bona voluntat per tots els indrets on alena el sentiment de Pàtria Valenciana; jo no haguera reeixit en estes gestions si no haguera estat encoratjat a tot hora per les persones destacades del valencianisme i per les entitats valencianistes (...), perquè permetrà la constitució de PROA; i encara perquè el decurs de les gestions ha estat un període en el qual s'han conreat les relacions de germanor que cal conservar sempre entre els homes i els pobles del País Valencià.

PROA assoleix des d'avui vida plena i real i pot tindre en la resurrecció de la nostra ànima nacional la mateixa influència que atres organismes de tendència semblant han exercit en atres pobles renaixents si, a més del nostre esforç i del nostre entusiasme patriòtic hi posem també aquell esperit de convivència i sacrifici que cal que anime les obres col·lectives. Brinde per la vostra salut i per la Pàtria Valenciana!” Activitats del Consell^{1429/1430}.

¹⁴²⁶ AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, R.: *La política cultural...*, op. cit. Nota 128, pàg. 65.

¹⁴²⁷ AZNAR SOLER, Manuel: *República literaria...*, op. cit. «2 Carta de Ricard Blasco. Respuesta al cuestionario de Manuel Aznar Soler», pàgs, 886-900, pàg. 888.

¹⁴²⁸ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa ...*, op. cit. (vol. II), pàg. 530.

¹⁴²⁹ *Timó*, *Butlletí del Consell de Cultura i Relacions Valencianes*. Carrer de Llibrers, 8, Entl. València. Número 1, juliol de 1935. “Paraules d'En Gaetà Huguet, en constituir la nostra entitat”, pag. 1 (Administració: E. Navarro Borràs), plaça Rojas Clemente, 6, València.

¹⁴³⁰ *Timó*. Núm. 1, pàg.3, Juliol de 1935. Activitats del Consell. Constitució del Consell: El dia 28 del passat mes d'abril, invitats gentilment a dinar per en Gaetà Huguet, es celebrà la reunió per a la constitució del Consell. El senyor Huguet donà lectura a les Bases aprovades i signades per elements valencianistes de totes les tendències i a les quartelles que es publiquen en atre lloc d'este mateix número. Es nomena president a Nicolau Primitiu, secretari general a Adolf Pizcueta, gerent a Navarro Borràs i tresorer a Francesc Soto. Gómez Nadal, d'acord amb les Bases, exposà un pla de distribució en Seccions, que fón aprovat i que és el que es desenrotlla gràficament en el clixé que publiquem. El Consell es reuneix una vegada cada mes, amb assistència del delegat per Castelló, En Gaetà Huguet. Igual consideració es donarà al delegat per Alacant, una vegada s'haja nomenat. La constitució del Consell ha estat ben rebuda per la premsa del País Valencià i de Catalunya, a la qual hem d'agrair la publicació deferent d'extenses informacions sobre els nostres propòsits i detalls d'actuació. En Gaetà Huguet, durant una curta estada a Barcelona, va establir contacte amb elements culturals i nacionalistes més responsables, rebent de tots ells mostres de consideració per a la causa i l'entitat que en aquell moment representava. Finalment volem donar compte del següent telegrama de salutació adreçat al nostre president pels senyors Pompeu Fabra, Pau Vila, Corominas, Aramon, Casacuberta i Sorlí. “En saludar-vos com representant genuí PROA, us desitgem molt

Aportaren la seua col·laboració periodística en el butlletí *Timó* autors del renom de Carles Salvador, Pasqual Asins, els germans Martínez Ferrando, Navarro Borràs, els germans Castanyer, els germans Duran i Tortajada, M. Sanchis Guarner, Emili Gómez i Nadal, d'entre altres.

L'Hora (1936)¹⁴³¹

Publicat en València el 7 de juny de 1936, era un diari de clara orientació valencianista, informació i anuncis. l'introduïdor del valencianisme en la coalició del *Front Popular*, el seu fundador i propietari fou E. Gómez Pastor¹⁴³², encara que la direcció corria a càrrec d'Emili Cebrian Navarro.

“Vol oferir als valencians, cada dia, quatre pàgines, vibrants i dignes, per a que puguen llegir la seua pròpia llengua, amorosament cuidada i lliure de màcules estranyes, que li trauen gràcia i harmonia; vol que els seus lectors se n'adonen que som un poble amb personalitat pròpia i amb característiques que ni els segles de decadència ni la pressió dels altres han pogut esborrar, característiques diferencials que tenen llur exponent en la llengua, la història, la economia, les costums, etc.; vol contribuir amb les seues forces, siguen les que siguen, però oferides generosament a crear l'ambient per a obtenir el nostre Estatut¹⁴³³ en un moment de joia i de consciència ciutadana”.

d'encert presidència novell organisme en benefici vostra Pàtria” Delegacions. Independentment de les Delegacions que existiran a Castelló i Alacant, el Consell comptarà amb delegats i corresponsals a tots els pobles del País Valencià on tinga adherits. La missió dels corresponsals i delegats serà la de servir de nexa entre el Consell i el grup afiliats i simpatitzants per a tots els efectes, inclús els administratius”.

¹⁴³¹*L'Hora*. Núm. 1, pàg. 1, 07/06/36. Amb aquests editorials “Nostre propòsit”. Però aquest és una mena de declaració de principis. “L'amor a la llengua”, “Als centres oficials. Ajuntament Govern Civil, Delegació d'Hisenda” | *L'Hora*. Núm. 2, pàg.1, 09/06/36. ESTATUT. Este assumpte, que per a nosatres té la màxima importància, volem que el poble valencià el prenga amb la màxima activitat i en tot el fervor necessari per a aconseguir l'èxit que es proposem. Solsment farem la crida per a que cada ciutadà pense lo que podria ésser el País Valencià amb un règim d'autonomia que li permitira resoldre els assumptes tots en la mida de les seues necessitats, solucions que solsment nosatres podem donar-nos. Poble valencià, no deixes de banda este tema i en casa, al despatx, al cafè, a la Societat, al carrer, parla sempre en valencià i fes ambient en pro de la nostra causa valencianista, que és la teua”.

¹⁴³²AHMV. Padró (1930). Districte Russafa. Enric Gómez Pastor (València, 1894-1958). Estava casat amb Maria Perales Sáez (València, 1894-1963). L'adreça familiar estava en el carrer de Tomasos, 3-2^a. La professió d'Enric Gómez fou la de tipògraf.

¹⁴³³*L'Hora*, número 2, pàg.1. 09/06/36. “Estatut. Este assumpte, que per a nosatres té la màxima importància, volem que el poble valencià el prenga amb la màxima activitat i en tot el fervor necessari per a aconseguir l'èxit que ens proposem. Solsment farem la crida per a que cada ciutadà pense lo que podria ésser el País Valencià amb un regim d'autonomia que li permitira resoldre els assumptes tots en la mida de les seues necessitats, solucions que solsment nosatres podem donar-nos. Poble valencià, no deixes de banda este tema i en casa, al despatx, al cafè, a la Societat, al carrer, parla sempre en valencià i fes ambient en pro de la nostra causa valencianista, que és la teua”.

Amb la declaració d'intencions que acabem de llegir, *L'Hora* vol que ningú no oblide les causes fonamentals de la decadència del País Valencià, com la ja esmentada pèrdua de la consciència històrica, l'autoodi lingüístic, la manca d'un aglutinador sentit de la Pàtria. I ens convida a superar estes causes i acceptar el repte: cal convertir la decadència en ascendència; cal recolzar-nos en l'estudi i en el treball de cada dia, en les nostres tradicions i passat, però amb visió de futur; cal estrènyer llaços cordials amb els altres pobles del nostre àmbit lingüístic; cal ser digne, en definitiva, de la nostra Pàtria valenciana.

Unes poques dades més, apuntades pel tàndem Torrent-Tasis: Diari *L'Hora*¹⁴³⁴. S'han trobat els següents col·laboradors: J. Sansabas i Serrano, Josep M. Tuson, J. Cots-Navarro, Narud, Ramon A. Cabrelles, entre altres.

La Premsa diària de la ciutat de València en el primer terç del segle XX.

Per implementar l'estudi del bloc dedicat a la "Premsa diària de la ciutat de València en el primer terç del segle XX", ens remetrem en els Annexos Documentals, l'Annex III, Capítol III, pàg. 783-788.

Publicacions valencianistes a Barcelona

Hem reproduït quasi literalment l'obra dels investigadors catalans Joan Torrent i Rafael Tasis, com s'ha pogut observar, una font que ens ha sigut força enriquidora en la nostra tasca divulgativa: *Història de la premsa catalana*, testimoni fidedigne de l'evolució d'una gran part de la nostra premsa. Gràcies a aquesta obra, tenim un acurat estudi d'allò que es publicava a la ciutat de Barcelona com a premsa valenciana i valencianista.

La coneguda com "colònia valenciana a Barcelona" va tindre la seua premsa diària [periòdica], en alguns moments de gran vitalitat. En aquest període que ara estudiem, trobem també alguna publicació pròpiament valenciana i valencianista, impresa en la llengua literària comuna a Catalunya i València, i que a continuació ressenyem.

***Juventut Valencianista* (1913)**

Juventut Valencianista, que comença a sortir pel gener de 1913, "era una revista mensual de 16 pàgines, a dues columnes, format 270 x 195 mm, impresa a la «Catalònia», Mont-Sió, 23 (a partir del núm. 3, la impremta és R. Gilabert, Duran i Bas, 5)"¹⁴³⁵.

¹⁴³⁴ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol. II), pàg. 524.

¹⁴³⁵ TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., (vol. I), pàg. 619.

El director de la publicació era Ricard Carsi i al sumari dels cinc números publicats trobem articles signats per M. Duran i Tortajada, R. d'Abadal, Robert Blanquer, Miquel de Palol, Josep Carsi Lacasa, Jacint M. Mustieles, Maximià Alloza, Eduard Martínez Ferrando i altres. *Joventut Valencianista* va publicar cinc números, al darrer dels quals és del maig de 1913¹⁴³⁶.

València (1913-1914)

Probablement, el mateix equip redactor de la publicació anterior, pel setembre del mateix any llança una nova revista, **València**, que duu el subtítol de «portantveu de la Jovent Valenciana»¹⁴³⁷. Aquesta revista tenia per director a Robert Blanquer i la llista de col·laboradors presenta, en fraternal barreja, escriptors valencians, catalans i balears¹⁴³⁸.

El primer número era dedicat en bona part a Teodor Llorente i contenia poesies de l'homenatjat, diversos retrats seus i articles de M. Costa i Llobera, Domènec Martí i Julià, Francesc Cambó, Francesc Matheu, Jacint M. Mustieles, Pere Coromines, Eduard López Chavarri, i Manuel (Miquel) Duran i Tortajada. La portada era decorada per una capçalera de Pertegàs dibuixada a la ploma, i contenia generalment retrats i dibuixos¹⁴³⁹.

Terra Valenciana (1920)

“El 15 de març de 1920 surt una altra publicació valenciana a Barcelona. Es diu *Terra Valenciana* i el subtítol és prou explícit: «Literari. Humorístic. Cròniques. Notícies. Regionals. Arts. Sports. Periòdic regional valencià» Se publicava el 1 i 15 de cada mes. Tenia vuit pàgines, més dues assenyalades A. i B., a dues columnes, de format 232 x 182 mm, i era imprès a la casa Francesc Guàrdia, Ripoll, 21, amb la redacció molt a la vora, carrer dels Sagristans, 9, entresol. Hi col·laboraven Pasqual López Pomares, Josep Ribelles, M. dels Desemparats Rives, Lambert Alcina, Josep Llorens Ruíz, Jacint Maria Mustieles, Rafael Maria Liern, Josep M. de la Torre, Josefina Ribelles i Fra Joaquim Calper. Sembla que es tracta d'un portaveu de la colònia valenciana, amb exclusió de les figures literàries més destacades. Van sortir-ne quatre

¹⁴³⁶ *Ibidem*.

¹⁴³⁷ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., (vol. I), pàg. 619.

¹⁴³⁸ E. Guanyabéns, Maria Antònia Salvà, A. Serrano Victor, Santiago Cebrian, Josep Blanquer, Eladi Homs, Josep M. Bayarri, Josep Tomàs, Francesc Puig Espert, J. Ferrandis Luna, Robert Blanquer, Rafael González, Isidor Peris, Pasqual Llorente, Lluís Aymà, F. Hernández Casajuana, M. Ferrandis Agulló, Salvador Castillo, T. Cerveró Herrero, Brauli Solsona, Marcel·li Pascual i Ramon Josep Gambús.

¹⁴³⁹ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., (vol. I), pàg. 619-620.

números. El darrer està dedicat a la Verge dels Desemparats, patrona de València, i conté gravats”¹⁴⁴⁰.

***Círcol Regional Valencià* (1923)**

Assenyalem, per últim, el butlletí titulat *Círcol Regional Valencià*. Aquest «*Boletí*» va sortir per primera vegada, amb caràcter mensual, l'1 de març de 1923. En certa mida, també se'l podria considerar un òrgan de la colònia valenciana a Barcelona¹⁴⁴¹.

5. CONCLUSIÓ.

A propòsit d'aquest capítol de la Tesi, pensem que ha quedat molt clar: atestar la implicació d'una part de la societat valenciana (sobretot, des de principis del segle XX) en la implantació i desenvolupament del valencianisme en els seus dos principals vessants: el de la recuperació i normalització (oral i escrita) de la llengua del país, i el de la reivindicació política de la identitat valenciana. Tot un procés de difusió del que ha estat testimoni i/o protagonista la premsa valencianista de tot signe.

En el «moviment valencianista» trobem tot un conglomerat de diversos actors socials: comediògrafs, escriptors, periodistes, empleats, crítics literaris, musicòlegs, assagistes, historiadors, cronistes, advocats, notaris, financers, industrials, metges, professors, mestres, funcionaris, polítics... Capítol a banda ha merescut el suport periodístic, és a dir, l'impuls donat per diverses publicacions: *Pàtria Nova*, *València Nova*, *La Correspondencia de Valencia*, *Diario de Valencia*, *El Cuento del Dumenje*, *El Poble Valencià*, *La Traca*, *El Tio Cuc*, *Nostra Parla*, *El Crit de la Muntanya*, *Butlletí de la SCC*, *Cultura Valenciana*, *Taula de Lletres Valencianes*, *Nostra Novel·la*, *Avant*, *Acció Nacionalista Valenciana*, *El Camí*, *Acció*, *La República de les Lletres*, *Timó*, *El País Valencià*, *L'Hora*, etc...

També li hem dedicat a la Tesi una part significativa quant al suport social que han representat nombroses agrupacions, associacions i partits afins al projecte valencianista: *València Nova*, *Joventut Valencianista*, *Joventut Nacionalista Republicana*, *Joventut Republicana Nacionalista*, *Unió Valencianista Regional*, *Agrupació Nacionalista Escolar*, *Societat Castellonenca de Cultura (SCC)*, *Agrupació Valencianista Republicana (AVR)*, *Centre de Cultura Valenciana*, *Associació*

¹⁴⁴⁰ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., (vol. I), pàg. 620.

¹⁴⁴¹ *Ibidem* .

Protectora de l'Ensenyança Valenciana, Agrupació Regionalista Alacantina (ARA), Nova Germania, Acció Valencianista Republicana, Esquerra Republicana del País Valencià, Esquerra Valenciana, Partit Valencianista d'Esquerra, Proa, Unió Valencianista.

El punt culminant de tota aquesta dèria valencianista ha vingut marcat per fites que, hui en dia, considerem històriques, com ara l'acord per *Les Normes Ortogràfiques de Castelló de la Plana* (1932) i el cobejat *Institut d'Estudis Valencians* (IEV, 1937), malauradament malmès pel conflicte bèl·lic. I no hem volgut obviar la importància que, al seu moment, van tindre les *Setmanes Culturals*, recolzades pel mateix Ajuntament de la ciutat de València o les *Diades Pro Estatut del País Valencià*. Tampoc hem volgut oblidar-nos dels arrels populars de la cultura valencianista: la premsa satírica i els sainets, de llarga tradició a les nostres terres.

Quant a l'extensa nòmina de col·laboradors valencianistes, ens hem mogut des de principis del segle XX assenyalant tots els articulistes i editorials que han contribuït a l'expansió del valencianisme en tots els ordres: el cultural, el lingüístic, el polític¹⁴⁴². El projecte valencianista fou un moviment transversal: les reivindicacions lingüístiques i estatuàries ho eren tant des del sector republicà-progressista com del dretà social-cristià. Aquests protagonistes, des de la seua pròpia professió, des de les diverses exposicions escrites (tant en volums, com en revistes o articles), des de les seua solidesa econòmica o institucional, des de diversos i múltiples mitjans de comunicació, tots plegats constituïren un clar símptoma de conjunció valencianista¹⁴⁴³. Per això, tot el que s'ha publicat en les tres primeres dècades del segle XX, ha sigut molt profitós per a la recuperació de la identitat valenciana.

Per acabar, ens és menester una cloenda amb unes línies definitòries i cabdals: des del principi, a les nostres terres, la premsa ha mamprés la tasca de valencianitzar o revalencianitzar als seus destinataris, una tasca molt feixuga i constant. Una tasca, però, que no resultà estèril, perquè va saber introduir, a poc a poc, un missatge de convicció en l'ús del valencià i en l'orgull de sentir-se valencians. L'exaltació de la nostra llengua i les nostres lletres adquiriren cotes de relatiu èxit a la dècada dels trenta, encara més quan s'oficialitzà la normalització genuïna de l'idioma. Com va deixar escrit el mestre Enric Soler i Godes: "Aquestes pobres manifestacions literàries

¹⁴⁴² FLOR, Vicent: *Noves glòries...*, op. cit., pàg. 52.

¹⁴⁴³ PANIAGUA, Xavier i PIQUERAS, José A.: *Trabajadores sin revolución. La clase obrera valenciana 1868-1936*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1986. «4.4. Autonomia y movimiento obrero», pàg. 273-277, pàg. 273.

foren els mollons que marquen el camí –en èpoques quasi esborrat– dels nostres clàssics fins a nosaltres”¹⁴⁴⁴.

¹⁴⁴⁴ SOLER GODES, Enric: *Els primers periòdics...*, *op. cit.*, pàg. 13.

CAPÍTOL IV

L'ESTATUT VALENCIÀ. LA PROJECCIÓ ESTATUTÀRIA VALENCIANA DES DEL SETMANARI VALENCIANISTA *EL CAMÍ*.

1. DESENVOLUPAMENT DEL PROCÈS ESTATUTARI

1.1. Directrius i enfocaments de l'Estatut

A) Directrius: Enfocaments de l'Estatut o Estatuts

Per aquest capítol, penúltim de l'exposició, s'ha extret la part del setmanari referida a l'autonomia valenciana, als seus esdeveniments, desenvolupaments i testimonis més concrets pel que fa l'assumpció de l'autodeterminació de la identitat valenciana¹⁴⁴⁵.

Creiem que cal començar apuntalant la pedra angular on radica el projecte estatutari i la seua posterior evolució, ja que formava part de la proposta comunicativa de *El Camí*. Evidentment, l'arribada de la Segona República havia fet viable el projecte preestatutari, base del contrafort del redreçament valencià¹⁴⁴⁶, que es va voler materialitzar en diverses etapes i en les que el setmanari valencianista va tindre el seu protagonisme, com a jutge i part de l'afer autonòmic.

B) El pes de l'Estatut català

Cal admetre la innegable influència de l'Estatut català ja des dels començaments d'aquest procés¹⁴⁴⁷, influència propiciada arran dels seus debats i continguts, fins a la

¹⁴⁴⁵ BAYDAL, Vicent: *Els valencians, des de quan són valencians?*. Afers, Catarroja-Barcelona, 2016. "En relació amb açò (El naixement de la identitat col·lectiva dels valencians), la intenció de comprendre de manera més detallada el procés de construcció de la identitat valenciana no prové d'una simple curiositat erudita, sinó que respon a un doble interès: en primer lloc, el d'ajudar a bastir millors interpretacions sobre el passat valencià i, en segon lloc, tant o més important, el de donar a conèixer els fonaments sobre el qual va nàixer la consciència col·lectiva valenciana, una consciència que, amb els lògics canvis produïts per la història, ha arribat a bona part dels ciutadans que actualment conformen el País Valencià", pàg. 27.

¹⁴⁴⁶ ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «Demanar l'autogovern: més enllà de l'anticontralisme. Valencianisme polític i autonomisme», pàg. 48-71. *Revista Valenciana d'Estudis Autonòmics* [63]. 2018 "En primer lloc la demandada d'autogovern (concretada en la demanda d'un Estatut d'Autonomia, en el marc de les possibilitats de la Constitució Republicana i el seu *Estado Integral*. En segon lloc, el valencianisme polític, atorgava un pes decisiu al *reconeixement* (en el sentit assenyalat pel filòsof Charles Taylor) de la diferència cultural, i específicament de la llengua autòctona dels valencians per part de l'Estat", pàg. 50.

¹⁴⁴⁷ *El Camí*, núm. 3, pàg. 3, 19/03/32. «Fem valencianisme pràctic», Alfred Badenas i Andrés. Segons l'autor del reportatge: sí, que va influir l'Estatut català com també la seua idiosincràsia peculiar, fou un referent que es recorre sovint amb els seus protagonistes, com a exemple | MOLERO PINTADO, Antonio: *La reforma educativa de la Segunda República Española. Primer bienio*. Santillana, Madrid, 1977. «14. El Estatuto Catalán y la Enseñanza», pàg. 272-288. L'Estatut va ser aprovat en referèndum pels catalans el 2 d'agost de 1931, mentre que la Constitució republicana que incloïa en l'articulat el tema de l'ensenyament en les possibles regions autònomes, va veure la llum el 9 de desembre de 1931 d'aquest mateix any, això és, una mica més de quatre mesos després. Al seu torn, les Corts van començar a discutir l'Estatut Català el 6 de maig de 1932, conclouent la seua labor en els primers dies de setembre següent", pàg. 272.

seua aprovació. El setmanari, per tant, no podia defugir tal influència, ja que els valencianistes compromesos tenien en el projecte català el seu mirall i model. Ben és cert que els valencians no podien comptar amb els avantatges del Principat, on una gran part de la premsa, la societat civil i les agrupacions polítiques no eren alienes, ni de bon tros, al tema estatutari. Per això, el model català esdevingué la guia i l'arquetip a seguir en quasi tot aquest procés. Resulta quasi quimèric poder trobar un periòdic sense cap referència, sobretot històrica i cultural, respecte al judici de Catalunya, perquè fou el fons de la peculiaritat identitària valenciana. Com comenta el professor Pau Viciano, tot i tenir la seua identitat pròpia, la genuïnitat del País Valencià i la seua espenta no s'entenen sense l'exemple català¹⁴⁴⁸.

C) Quin tipus d'Estatut o Estatuts?

En la mixtura dels estatuts en conjunt, com foren el català, el basc, el gallec i el valencià, hi trobem des d'un principi unes premisses de caire federalista, però la societat i els dirigents nacionalistes dels anys 30 no eren fills d'aquell projecte de l'estat federal de Pi i Margall, ni de la seua doctrina republicana del segle XIX. La realitat republicana del segle XX mirà d'acoblar a l'ideari *primargallianisme*¹⁴⁴⁹ les diverses tendències, com ara les autonomistes, els independentistes, els federalistes i els confederalistes. I no podien oblidar els daltabaixos dels regionalistes, que tot i estar en la mateixa òrbita, mostraven certes reticències, com apunta el professor Beramendi, per "l'assumpció d'un regionalisme tebi i espanyolista que admetia el «desenvolupament d'un esperit propi de la regió en l'esfera de les realitats paleses» i en conseqüència, l'atribució a les regions d'aquelles competències que no afectassen la sobirania nacional"¹⁴⁵⁰.

L'ideari federal fou el model que imperava en la majoria dels partits polítics, sobretot en el republicanisme d'esquerres i l'anarquisme; però, des de la proposta exposada

¹⁴⁴⁸ VICIANO, Pau: «El valencianisme polític i els països sense nom», pàg. 140-147. *L'Espill* 51, Hivern 2015-2016. PUV, València, "Per començar en l'època contemporània, des de les darreries del segle XIX, pot dir-se que les iniciatives col·lectives valencianes que, amb més o menys fortuna, han tractat de dignificar la cultura pròpia i engegar alguna mena de reivindicació civil o política han estat relacionades amb el que succeïa al Principat. Fa per imaginar-se què hauria estat la Renaixença valenciana, tot i les seues limitacions, sense els «gèrmens de lucidesa» d'un Teodor Llorente partidari actiu de la «germanor» amb catalans i mallorquins", pàg. 144.

¹⁴⁴⁹ JUTGLAR, Antoni: *Pi y Margall y el Federalismo español II*. Taurus, Madrid, 1975.

¹⁴⁵⁰ BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo: «Nacionalismos, regionalismos y autonomía en la Segunda República», pàg. 53-82, *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea* 2 (2003), UA, Alacant. "Aquesta fórmula li permetia integrar les dretes una mica regionalistes d'alguns territoris com València i Galícia, sense per això espantar el tancat centralisme dels seus partidaris en uns altres, com Castella o Madrid", pàg. 75. Ací, s'acoblaria allò del regionalisme ben entès (del regionalismo bien entendido), tan propici per alguns dirigents valencians.

pels dirigents amb més pes dintre de la diversitat política, també cal comptar amb les coalicions que no actuaren per igual, com a causa de múltiples objeccions tant de doctrina, com de partit i d'aliances puntuals. Així, hi trobem un munt de sigles en favor de l'autodeterminació, com ara LI, R, EC, ERC, USC, AC, a Manresa, Núria o Barcelona; PNV, ANV, Estella o Gernika; FRG, ORGA, a A Coruña o Santiago; UV, AVR, PURA, DRV, a València.

1.2. *El Camí* i l'autonomia

En aquesta part de la Tesi, es pretén analitzar la dinàmica engegada per *El Camí* arran dels articles relacionats amb l'Estatut o l'Autonomia, reflectint de manera directa i indirecta les demandes plantejades. Conseqüentment, aquest estudi tractarà d'examinar les formes, els assajos, les propostes, els nivells d'implicació i el resultat de tot aquest moviment reivindicatiu. Així, s'ha afegit en aquest capítol l'episodi de les *Diades Valencianistes*, perquè –creiem– també són una part important, paral·lela al projecte estatutari, en la defensa comuna del redreçament polític valencià.

Tant en aquest capítol com en el següent i l'últim de la investigació, caldrà emfatitzar l'espai cultural quant a la cura lingüística mampresa pel setmanari, decididament defensor de la normalització, duta a terme finalment amb les *Normes Ortogràfiques de Castelló* (21/12/32). No obstant això, ens trobem amb la paradoxa de conviure amb determinats escrits i grafies que, alhora en el mateix text, vacil·len aleatòriament. Per exemple: en diferents línies un mot pot aparèixer accentuat o no, o amb l'accent obert o tancat indistintament, alternant la «b» o la «v», la «x» o la «s», la «ss», la «l·l» geminada, o la «l» simple, la «í» o la «u» amb dièresi o sense, d'entre altres més qüestions. I és que encara s'estava en el procés d'elaboració i estandardització de la llengua. A més d'aquests lapsus ortogràfics, també caldrà afegir els errors d'impremta, siga per desconeixement del mateix autor, siga per obra (o culpa) del transcriptor o tipògraf¹⁴⁵¹. I un últim inconvenient a afegir: el pas inexorable de temps, que ha fet malbé el paper del periòdic, en desgastar-se la tinta.

En aquest penúltim capítol, hem mirat de fer una valoració del moviment pro-estatutari capitalitzat des del mateix setmanari valencianista, on es consta la participació periodística de nombrosos articles i columnistes en les seues diverses seccions, de

¹⁴⁵¹ PÉREZ MORAGÓN, Francesc (Direcció i documentació): *Exposició Premsa valenciana del segle XX*. Acció Cultural del País Valencià, València, 1982. Encara que aquest exemple, que assenyala l'investigador Pérez i Moragón, es referia a unes dècades abans, però creiem que ens pot fer servir d'orientació: "El valencianisme –i la seua premsa– no podia nàixer ja perfectament estructurat i definit", a més a més, que calia d'unes normes ortogràfiques, pàg. 9.

qualsevol signe i identitat cultural o política¹⁴⁵²: «Llegint periòdics», «Tribuna lliure», «Des d'Alacant», «Reportatges d'actualitat», «De Barcelona estant», «Des de Castelló», «Pedagogia», «Renaixement», «Variacions», «Glosa del dia», «MILIARI», «Opinions», «Lletres», «De Madrid estant», «Fent CAMÍ», «Punts de seny», etc. El testimoni principal d'aquesta implicació periodística fou l'Editorial, punt de partida determinant per argumentar l'evolució del setmanari, que inicia la seua singladura onze mesos després de l'adveniment de la Segona República.

Setmana rere setmana, el procés normatiu de la llengua serà una constant de *El Camí*, que en bona part fou el punt de retrobament de les ànsies normalitzadores. Resulta suggestiu, segons l'autor de l'article, la tècnica emprada en el desenvolupament correcte del reportatge. Per tant, aquesta serà una altra prova substancial per aquest treball. Recordem que s'ha respectat l'ortografia original i la puntuació per a no desvirtuar els articles, que són una prova fidedigna de les evolucions polítiques i culturals del valencianisme latent.

En aquesta tasca d'investigació hem fet una recollida de tots els nombres publicats amb la temàtica implícita de l'autonomisme valencià i tot referent explícit a la proposta estatutària, tant dels partidaris de l'estatut (amb les propostes inclusives) com dels seus detractors, (amb les propostes adverses), fet que quedarà reflectit en l'ampli ventall de suggeriments plantejats.¹⁴⁵³

El Camí, a més de ser part implicada en el judici per la informació transmesa al voltant de l'evolució pro-estatutària¹⁴⁵⁴, va ser partícip explícit d'aquest aixecament per aconseguir l'Estatut Valencià, aglutinant a tots els valencians i valencianistes, acoblant i convergint tota diversitat cap a un mateix procediment estatutari. Aquest punt polític passava pel requeriment d'aconseguir la unitat lingüística, com a part de la naturalesa del setmanari, lluitant alhora per les dues causes. Acudim a l'estudi del professor Cucó:

“En definitiva, doncs, la història del valencianisme –o del moviment valencianista– i la de l'estatutisme estan estretament entrecruades. En múltiples ocasions, fins i tot, és evident que es tracta de la mateixa història.

¹⁴⁵² *El Camí*, núm. 5, pàg. 5, 02/04/32. “Viatge a Castelló” “(...) per a que *EL CAMÍ* pugua ser l'expressió fidel de tots els valencianistes, sense distincions de grups ni de comarques”.

¹⁴⁵³ No es tracta només d'exhumar un antic periòdic, gairebé oblidat, sinó més aviat es vol revigoritzar la història, la composició, la trajectòria, la implicació i el compromís d'aquest projecte periodístic pel ressorgiment valencià dins de la conjuntura republicana, que fins a dies d'avui –creiem– no s'ha tornat a repetir.

¹⁴⁵⁴ Tot i que el primer esborrany del projecte “pro-Estatut”, en SANTACREU SOLER, José Miguel: «La frustración estatutaria. El estallido de la Guerra Civil frenó la aprobación del Estatuto valenciano», pàg. 116-123 | En GIRONA ALBUIXECH, Albert y SANTACREU SOLER, José Miguel: *1 La crisis de la Segunda República. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*, Editorial Prensa Valenciana, València, 2006, pàg. 118.

Una història per descomptat, íntimament lligada a la trajectòria política peninsular, a les seues acceleracions i a les seues frenades¹⁴⁵⁵.

El rotatiu valencianista també va donar complida informació i importància als esdeveniments estatutaris de la resta dels pobles de la península Ibèrica, com l'aragonès, el gallec, el basc i el català. Fins i tot, *El Camí* no exclou els moviments sobiranistes d'altres indrets, sobretot de l'àmbit europeu.¹⁴⁵⁶ Calia fer-se ressò de tots els moviments per justificar la recuperació de la pròpia identitat¹⁴⁵⁷.

Notifiquem la contínua incorporació de planes dels setmanaris implicats en la informació estatutària. En tots ells hi trobem sovint una quantitat de vocables i referències constants a personatges històrics, fets, dades i dates testimonials que exemplificaven com a recordatori i motivació. Per exemple, l'illa de Cuba solia ser més que un referent; un altre fou el president de la Primera República, el federalista Francesc Pi i Margall¹⁴⁵⁸, com a símbol i mite permanent. En aquest conjunt de testimonis exemplars, es poden afegir les nacions o els *estats mirall*, com ara Irlanda, Bèlgica i Suïssa, com a impulsors ideològics regionalistes o nacionalistes: De Valera, Valentí Almirall, Prat de la Riba, Francesc Macià, Faustí Barberà, Sabino Arana i, com a referents històrics dels moviments renaixentistes: Constantí Llombart, Teodor Llorente Olivares, Jacint Verdaguer, Frederic Mistral i, com a excepció i només per a València, Vicent Blasco Ibàñez.

Com a precedent per a aquesta investigació ens valdran unes notes (prestades pel director de la Tesi, el professor Marc Baldó), relatives a unes definitòries proposades de la segona dècada del segle XX. Tal vegada fou la primera proposta seriosament plantejada per unes entitats i estaments, per manifestar aquest propòsit autonomista. Ressaltem uns pocs paràgrafs que mereixen interès:

¹⁴⁵⁵ CUCÓ, Alfons: *Estatutismo y valencianismo*. Fernando Torres-Editor, València, 1976. "Nota preliminar." pàg. 7-8.

¹⁴⁵⁶ *El Camí*, núm. 4, pàg. 2, 26/03/32. «Llegint periòdics», "Els nacionalistes del País de Gal·les". Llegim en casi tots els diaris: "A Carnarvon Castle (País de Gal·les), s'ha registrat un incident amb motiu de la celebració del "Saint David Day", patró del País de Gal·les. Alguns membres del partit nacionalista substituiren la bandera nacional britànica que oneja al castell, per l'estandard del dragó gal·lès. Després fon substituït este estandard per la bandera anglesa, però alguns estudiants l'arrancaren del pal i la destroçaren".

¹⁴⁵⁷ *El Camí*, núm. 7, pàg. 3, 16/04/32 «Reportatges d'actualitat. Autonomia. L'Estatut de Catalunya i els Estatuts regionals», Redacció.

¹⁴⁵⁸ SANTAMARIA, Antonio (ed.): *Francisco Pi y Margall. Federalismo y República*. El Viejo Topo, Barcelona, 2006 | HENNESSY, C.A.M.: *La República Federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal, 1868-1874*. La Catarata, Madrid, 2010. «Introducció», pàg. 13-15, pàg. 20 | JUTGLAR, Antoni: *Pi y Maragall...*, op. cit., «Conclusiones», pàg. 847-851, pàg. 847-850 | DE RIQUER, Borja (UAB): «Les relacions Catalunya-Espanya i el catalanisme», pàg. 361-388, en ARNABAT, Ramon i GAVALDÀ, Antoni (eds.): *Projectes nacionals, identitats i relacions Catalunya-Espanya*. Editorial Afers, Catarroja (País Valencià), 2012., pàg. 363.

“Des dels esdeveniments d’un 24 de novembre de 1918, ara fa 100 anys. Aquell dia l’*Ateneo Mercantil de València* va acollir una magna assemblea per a promoure l’autonomia. Darrere quedava, com a situació predecessora, la moció autonomista aprovada unànimement el 1916 per l’ajuntament de Cap i Casal, a instància del regidor Faustí Valentí. En este 1918, eixe polític era alcalde i sembla que la seua actitud fou preeminent per a potenciar-ne el procés. Ell, amb el president de la Diputació de València, Miguel Paredes García, van encapçalar la reivindicació d’una assemblea regionalista. Però, el 24 de novembre, el protagonista central no van ser ells sinó el líder republicà Felix Azzati. Malgrat haver-se oposat per l’agost a la implantació del valencià en les escoles, ara adoptava una actitud pròxima a l’autonomisme i al federalisme. La convocatòria de l’Assemblea era precedida d’un ambient social que demanava el dret de l’autonomia. Un dies abans, després del final de la Gran Guerra, Catalunya va demanar que s’encetarà el debat per a atorgar-li competències. Eixa fou l’espurna que va iniciar el camí per a defendre l’autonomisme valencià”¹⁴⁵⁹

Ja en el segon número publicat de *El Camí* s’hi observa una certa informació d’aquests esdeveniments pro-estatuts. A destacar, òbviament, l’interés per l’Estatut català per diversos motius; per exemple, ser el primer a actuar, l’esdevenint fou una mena d’observatori. Un altre factor molt significatiu fou la circumstància de compartir una llengua comuna, germana i idèntica, salvant certes peculiaritats. Per al sector progressista del setmanari, el moviment catalanista no deixava de ser l’espill i la guia dels valencianistes.

Els debats desenvolupats des del setmanari depenien, en bona mida, de l’articulista, la seua orientació ideològica i la localització geogràfica. Així, no era el mateix escriure una crònica sobre l’Estatut des de Barcelona, que feta des de València, Castelló o Alacant. Tal vegada es feia amb un mateix cristall, però des de diferent angle o prisma, per no esmentar les empaties peculiars de cadascú.

El contingut del procés no va passar desapercebut, perquè els valencianistes, (i sobretot però els que escrivien al setmanari) portaven un seguiment molt acurat dels supòsits més favorables per al procés valencià, com també dels factors adversos i contradictoris del cas català. L’experiment polític de la *Mancomunitat catalana* (1912-1914) va constituir una escola d’aprenentatge per tindre els “deures” quasi fets.

Juntament amb la influència del procés estatutari hi trobem uns altres articles que directament i indirectament estaran relacionats amb el discurs valencianista: la formació de partits, agrupacions, associacions, mítings, reivindicacions culturals, l’idioma vernacle; en definitiva, la motivació social cap a l’Autonomia i les inquietuds més destacades de l’àmbit lingüístic.

¹⁴⁵⁹ Diari *Valencia Plaza* (<https://valencia.plaza.com/centenari-d-una-oportunitat-historica>), pàg. 2.

Com ja ha quedat dit, tot i haver-hi en aquest context una exposició de temes no específicament estatutaris, en prioritzarem aquests últims: articles relacionats amb l'Estatut, el nacionalisme, les agrupacions i associacions, etc. Ensenms, notificarem els fets més transcendents, vinculats a la idiosincràsia del País Valencià, perquè al nostre parer es poden ajustar a aquest capítol.

2. AVANTPROJECTES, PRO-ESTATUTS I DIADES¹⁴⁶⁰

2.1. Començament del discurs estatutari.

El Camí fou un periòdic ambiciós, tan divers com obert al valencianisme, apostant per refermar els seus principis. Al llarg del seu tiratge, va portar endavant una diversitat aclaparadora de temes i seccions d'ampli espectre, aprofundint en qüestions estatutàries (autonomisme) i lingüístiques (normalització ortogràfica), per desplegar la qüestió autonòmica, ja iniciada en la dècada dels vint¹⁴⁶¹, com ara la proposta fallida d'un estatut provincial, la qual cosa no va reeixir¹⁴⁶². Altre aspecte a destacar del setmanari fou el de dinamitzar la línia periodística engegada pels hòmens de *Taula de Lletres Valencianes*, els quals també foren redactors i col·laboradors de *El Camí*. Sense cap dubte, considerem que la línia editorial del rotatiu fou la clau en el procés d'incentivació valencianista.

Com a primer article a tenir en compte, s'ha volgut començar amb un dels principals i més compromesos caps de redacció, com fou **Adolf Pizcueta**, amb el pseudònim de **Pere Cardona**, amb que molt sovint s'identificà. En aquest extens article Adolf Pizcueta va fer una exposició encertada del panorama polític valencià i una denúncia per la carència d'un moviment polític exclusivament valencianista. En tot un full a cinc columnes, Pizcueta fa una advertència per al valencianisme emergent, proposant

¹⁴⁶⁰ MOLAS, Isidre: «Les institucions polítiques del País Valencià segons l'avantprojecte d'Estatut d'Autonomia d'onze de juliol del 1931», pàg. 691-700, en DD.AA.: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*. Universidad de Valencia, Valencia, 1974. l'Avantprojecte d'Estatut de la Regió Valenciana (1931), en l'obra de BLASCO, Josep Lluís: *Els estatuts del País Valencià*. La Magrana, Barcelona, 1977. També cal afegir els avantprojectes: amb criteris de la CNT (en desembre de 1936), i uns altres dos més elaborats per l'Esquerra Valenciana i altre per la Unió Republicana Nacional, en 1937, pàg. 41 | FERRER, Enric: *Literatura i societat País Valencià, segle XX 3 i 4*, València, 1981 | CUCÓ, Alfons: «Lucha por el Estatuto (1931-1939)», pàg. 70-74, en *Historia 16* 1978, pàg. 72 | SANTACREU SOLER, José Miguel: «La frustración estatutaria. El estallido de la Guerra Civil frenó la aprobación del Estatuto valenciano», pàg. 116-123 | GIRONA ALBUIXECH, Albert i SANTACREU SOLER, José Miguel: *1 La crisis de la Segunda República..., op. cit.* | HERNANDO SERRA, María Pilar: *Una historia inacabada. El autonomismo valenciano de los años treinta*, Tirant lo Blanch, València, 2020. «1931, República y autonomía regional: el primer proyecto», pàg. 45-72.

¹⁴⁶¹ *Taula de Lletres Valencianes* (1927-1930).

¹⁴⁶² PONS, Analet i SERNA, Justo: «El fracaso del «Autonomismo» blasquista en el País valenciano (1931-1933)», pàg. 439-450, en BERAMENDI, Justo G. i MÁIZ, Ramón (comps.): *Los nacionalismos en la España de la II República*. Siglo XXI, Madrid, 1991, pàg. 449.

cercar una imatge que l'identifique més enllà del seu territori, si es vol arribar a l'autodeterminació del poble valencià. Serà una constant del setmanari, al·ludir oportunament al fet diferencial envers el centre peninsular, i no eludir mai l'exemple de la trajectòria reivindicativa dels catalans. Pizcueta es mostra com un crític coherent en aquest reportatge, assenyalant les carències palpables de cadascú, especialment les dels partits forasters i les dels "pseudo-valencians", tots dos sense cap arrelament ni connexió amb els projectes provalencianistes. Els valencians haurien de començar a moure's, segons Pizcueta, per a posicionar les seues demandes dins d'un règim democràtic i liberal, com era el d'aquell moment. Al capdavant, calia formar o crear institucions estrictament valencianistes, per estar a l'aguait per no perdre el pas ni la direcció cap als interessos de país.

"Els valencianistes

Queden per parlar d'ells els dos partits valencianistes, la Unió y la Agrupació Valencianista Republicana.¹⁴⁶³ Què podríem dir d'ells? Principalment que estan formats per persones que porten a la política unes intencions abnegades i del més pur amor a la nostra terra; que representen l'ideal del pervindre; que en la mida en que el poble accepte les seues doctrines de recobriment espiritual, avançarà la seua cultura, la seua educació política i inclús el seu progrés material."

Dins de la secció «Reportatges d'actualitat», Adolf Pizcueta publica tres articles, el primer dels quals fou *Els partits polítics valencians*, on fa una crítica de la carestia o mancança del fet valencià, anomenant a tots els partits polítics del moment "partits sucursals", Joan Fuster, bastants anys després, faria servir amb propietat aquesta expressió. Entre aquests "partits sucursals" o "sucursalistes" estaven: *La Unió Republicana Autonomista*, *El Partit Radical Socialista*, *el Socialista*¹⁴⁶⁴.

En el següent article ja hi ha una cita de l'Estatut, en la secció «Llegint periòdics» titulat "L'ESTATUT?"

"Retallem de *El Demócrata*, de Xàtiva:

El Alcalde de Valencia (Vicent Alfaro) ha manifestado a la prensa de la vecina capital que tiene el propósito de convocar ampliamente a los municipios de la provincia para una reunión que se celebrará alrededor del 15 del actual y en la cual se tratará de constituir una Mancomunidad con las bases que oportunamente se acordarán.

La idea nos parece muy aceptable a la par que oportuna, pues conviene por muchos conceptos que se agrupen los Ayuntamientos para defender los intereses de la provincia, hasta ahora tan olvidada de los altos poderes."

¹⁴⁶³ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític des de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. UJI, Castelló de la Plana, 2013, pàg. 176.

¹⁴⁶⁴ *El Camí*, núm. 1, pàg. 3, 05/03/32. «Reportatges d'actualitat», "Els partits polítics valencians", Pere Cardona.

Ens plau el to de les paraules del col·lega, encara que ¡hi ha que superar el provincianisme!...¹⁴⁶⁵

En algunes de les seues diverses seccions, com ara «Llegint periòdics» o «Fent CAMÍ», el setmanari s'ocupava de plasmar l'opinió que es manifestava tant en altres periòdics de l'entorn lingüístic, com de la resta de l'Estat, pel que fa a aspectes relacionats amb el valencianisme polític que resultaren de potencial interès als lectors de *El Camí*. Es tractava de recopilar la notícia, la crítica, l'esdeveniment o el suggeriment immediat de qualsevol temàtica, que hi serves de referent directe o indirecte. En les dues seccions esmentades, es dugué a terme un seguiment bastant explícit del patrimoni valencià, de les actuacions municipals de València, dels esdeveniments estatutaris de Catalunya, d'Euskadi i de Galícia¹⁴⁶⁶, o bé simplement de moviments reivindicatius de la resta d'Europa. I també hom feia oïda a les possibles interpretacions d'altres mitjans periodístics i interlocutors respecte a l'Estatut i la llengua de País. En tots els articles que hi al·ludien, Adolf Pizcueta es mostrà com un dels valencianistes més crítics i objectius.¹⁴⁶⁷

Fent un recorregut en el número 2 del periòdic, hi trobem en la tercera pàgina tot un full a cinc columnes, dins de la secció «Reportatges d'actualitat», titulat "El Govern Civil de Valencia" És un article signat per Pere Cardona on descriu l'itinerari històric del càrrec de governador, des de la seua implantació en 1845, i exposa la trajectòria d'aquests representants, delegats o *jefes* del poder central, on va desgranant extensament les vicissituds de cadascú, amb profusió de detalls, anècdotes, dades i dates puntuals, sobretot quant a les empremtes estridents.¹⁴⁶⁸

Continuant en aquest mateix número (2), a la plana tres es troba un titular, d'acord amb l'efervescència del moment: *Els partits polítics valencians*. El seu autor P. C. (acrònim de Pere Cardona) vol corroborar l'article del primer número, on va desglossar els partits polítics del moment, però en aquesta ocasió vol puntualitzar l'omissió de dos partits en vies d'extinció: els monàrquics i els federalistes. Fa una anàlisi coherent i

¹⁴⁶⁵ Vicent Alfaro Moreno fou Alcalde (octubre 1931 - juny 1932), del Partit de la Unió Republicana Autonomista (PURA), en PÉREZ PUCHE, Francisco: *50 Alcaldes. El Ayuntamiento de Valencia en el siglo XX*. Prometeo, València, 1979, pàg. 113.

¹⁴⁶⁶ MANCEBO ALONSO, M. Pilar: «Anteproyecto del Estatuto Valenciano en la Constitución de 1931 y reacción de los partidos políticos valencianos ante el hecho estatutario», pàg. 319-340, en *Saitabi* 50 (2000) Universitat de València. Revista de la Facultat de Geografia i Història, València, 2003, pàg. 319.

¹⁴⁶⁷ *El Camí*, núm. 2, pàg. 2, 12/03/32. «Llegint periòdics», "I. L'Estatut", L'Editorial

¹⁴⁶⁸ *El Camí*, núm. 2, pàg. 3, 12/03/32. «Reportatges d'actualitat», "El Govern Civil de Valencia". L'autor fou Pere Cardona, pseudònim d'Adolf Pizcueta, un dels redactors del setmanari més involucrats en les senyes d'identitat dels valencians i a més dels més reivindicatius autonomistes, com es comprovarà en aquest capítol, deixant sovint la seua petjada articulista més cridanera per aquest fi.

veritable de les possibles actuacions mampreses i exposa les raons de llur possible nul·litat política, sobretot després del canvi de règim, tant del partit monàrquic (*els jaumins*), com del federalista¹⁴⁶⁹.

Així mateix, en la pàgina cinquena d'aquest segon número del setmanari es troba un article justificatiu de l'editorial: "EL CAMÍ". En ell se superposen els aspectes polítics i els lingüístics, en tractar-se de continguts sovint indissociables. Cal dir que una de les màximes, tant de l'Editorial com dels columnistes, va ser la proposta de valencianitzar, és a dir, socialitzant l'idioma dels valencians, que pot semblar una paradoxa, una més de les que anirem analitzant. **Eduard Buil**, l'autor d'aquest article, col·laborador del setmanari valencianista, proposa l'orientació del concepte valencià, que no és altre que la pràctica quotidiana d'autoafirmació en tots els estaments, institucions i llocs de l'àmbit tant a la capital com als pobles del territori valencià. Eixa és la tasca, la de valorar i enriquir la llengua vernacla en tot temps i en qualsevol lloc¹⁴⁷⁰.

Per acabar ja amb aquest segon número del setmanari, en la sisena plana i última, apareix aquest darrer epígraf: *Atra volta 'Levante' en dansa*¹⁴⁷¹

"Llegim en la premsa que s'està gestionant la construcció d'una "Casa de Levante" en Madrid."

Com se'ns diu a l'Editorial, la notícia ens deixa suspensos, igual que el títol de l'assaig del professor Josep Vicent Marquès: *País perplex. Notes sobre la ideologia valenciana* (1973). En efecte, l'Editorial es qüestiona: "quines *provincies* componen eixa regió levantina? ¿Catalunya, València i Múrcia?" Perquè cal no oblidar que Llevant és una denominació purament geogràfica i circumstancial¹⁴⁷².

¹⁴⁶⁹ *El Camí*, núm. 2, pàg. 3, 12/03/32. «Els patits polítics valencians», P. C. Segons el professor Archilés: el federalisme no és una negació a l'Estat central, sinó més aviat una articulació dins del mateix Estat, el qual accepta la seua integració dins del territori de la Nació espanyola (21/02/19) o, dit d'una altra manera " (...) la idea de federació sempre s'ha plantejat relacionada amb la unitat nacional, mai com a separació ni com a ruptura d'aquesta unitat (...) els que van enarborar el federalisme el van plantejar com a fórmula per a organitzar la unitat nacional", en PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (ed.): *Experiencias republicanas en la historia de España*. Catarata, Madrid, 2015, pàg. 44 | PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio: «Prólogo», pàg. 7-11, en HENNESSY, C.A.M.: *La República Federal en España. Pi y Margall y el Movimiento Republicano Federal, 1868-1874*. Catarata, Madrid, 2010, pàg. 11 | SANTAMARIA, Antonio (ed.): *Francisco Pi ...*, op. cit., Proyecto de Constitución Federal (1883). Título Primero «Objeto de la Federación». Article 1. La Federació Espanyola, constituïda per les expressades regions, té per objecte: assegurar la Democràcia i la República en tot el territori federal; mantenir-ho íntegre i independent; defensar-ho contra tot atac exterior; sostenir en ell la tranquil·litat i l'ordre interiors, i augmentar el seu propi benestar i progrés", pàg. 219.

¹⁴⁷⁰ *El Camí*, núm. 2, pàg. 5, 12/03/32. «EL CAMÍ», Eduard Buil.

¹⁴⁷¹ CUCÓ, Alfons: *País i Estat: La qüestió valenciana*. Eliseu Climent, Editor, València, 1989. Nota 262. La dilució del País Valencià dins d'una expressió geogràfica com *Levante* és una prova evident del grau de despersonalització i, és clar, de *docilitat* assolit contemporàniament pel poble valencià, pàg. 186.

¹⁴⁷² *El Camí*, núm. 2, pàg. 6, 12/03/32. «Atra volta 'Levante' en dansa», L'Editorial.

En el següent reportatge ressaltem una altra vegada, dins de la secció «Llegint periòdics», els articles *Estatuts regionals El Liceo Andaluz de Madrid* ha organitzat una sèrie de conferències sobre Estatuts regionals en general. En aquest cicle de conferències cal destacar la intervenció de Ortega i Gasset, com també de Royo Villanova.

“Retallem de *El Sol*:¹⁴⁷³

Han aceptado la invitación los siguientes señores: el doctor Piga, por Madrid; los señores Martínez Barrios y Pemán, por Andalucía; don Santiago Alba, por León; el señor Gil Robles, por Castilla la Vieja; D. José Ortega y Gasset, por Castilla la Nueva; D. Antonio Royo Villanova, por Aragón; D. Melquiades Álvarez, por Asturias; el Sr. Vázquez Camarasa, magistral de este obispado, por Extremadura; el doctor Novoa Santos, por Galicia; el Sr. Ruíz Funes, por Murcia; D. Fernando Valera, por València; D. Miguel de Unamuno, por las Vascongadas; D. Manuel Delgado Barreto, por Canarias; el Sr. Estelrich, por Baleares.

Están pendientes de contestación los representantes de Cataluña y Navarra.

Com voran vostès, per València parla un senyor digne de tots els respectes: però que no és valencià^{1474/1475}.

També en la mateixa secció s'informa d'un fet luctuós: la mort del *Canonge Jaume Collell*, de la Diòcesi de Vic (Osona) i pròcer del catalanisme emergent del segle XIX:

“Aquest catalanisme, d'orientació catòlica i tradicionalista, i que fou l'esperit del nou setmanari *La Veu de Catalunya* (1890), havia entroncat–dirigit per Jaume Collell– i amb les tesis de Torras i Bages, el cos doctrinal del qual fou desenvolupat en *La tradició catalana*, publicat el 1892. Així, doncs, podem dir que les Bases de Manresa –presentades per Anton Añon, en l'article «Què vol dir catalanisme?» el primer número de *La Veu de Tortosa*– i les tesis del futur bisbe de Vic són el cos matriu del catalanisme catòlic i tradicionalista del nostre rotatiu¹⁴⁷⁶.

“En el nostre número anterior donàvem compte de la mort del patriota català, Canonge Jaume Collell. Poeta, orador, periodista...” Hem pres del periòdic conservador regionalista *Las Provincias* la seua semblança¹⁴⁷⁷. Per ser el més equànime possible, s'afegeix també l'opinió d'un altre mitjà¹⁴⁷⁸.

¹⁴⁷³ LÓPEZ VILLAVERDE, Ángel Luis: *La Segunda República (1931-1936). Las claves para la primera democracia española del siglo XX*. Sílex, Madrid, 2017. 4 «Cultura y culturas políticas en la España republicana», pàg. 165-241, pàg. 178-179.

¹⁴⁷⁴ VALERO, Sergio: *Ni contigo ni sin ti: socialismo y republicanismo histórico en la Valencia de los años treinta*. IAM, Diputació de València. València, 2015. “Nota 14. Fernando Valera fou el primer a protagonitzar una escissió interna en el PURA quan en maig de 1931 va encapçalar la formació del nou PRRS de la província de València”, pàg. 26.

¹⁴⁷⁵ *El Camí*, núm. 3, pàg. 2, 19/03/32. «Llegint periòdics», “Estatuts regionals”. Editorial.

¹⁴⁷⁶ GOMBAU-DOMINGO, M. Carme: *La veu de Tortosa (1899-1902)*, pàg. 17-46 | DD.AA.: *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tomo XCII. Castellón, Enero-Diciembre 2016, pàg. 21.

¹⁴⁷⁷ *Las Provincias*. Núm. 20.405, pàg.1, 04/03/32. Aquest periòdic ens va deixar un eloqüent acostament de Jaume Collell i Bancells. «El Canonge Collell ha mort» i entre altres elogis deia: Quan l'Exposició Regional de València va estar a València fou complimentat pels escriptors valencians, especialment per D. Teodor Llorente Olivares, amb el qual unia estreta amistat”.

¹⁴⁷⁸ *El Camí*, núm. 3, pàg. 2, 19/03/32. «Llegint periòdics», “El Canonge Jaume Collell”. *Las Provincias* | DE LA GRANJA, José Luis, BERAMENDI, Justo i ANGUERA, Pere: *La España de*

Continuant amb el desenvolupament estatutari des del setmanari valencianista, ens consta la col·laboració de l'alacantí **Alfred Badenas**¹⁴⁷⁹, amb l'article *Fem valencianisme pràctic*. Aquest entusiasta valencià dóna a conèixer al públic de la ciutat d'Alacant la nova publicació valencianista, així com l'esdevenir estatutari català i la pròpia unió de quasi tots els catalans (remarcava):

“Des de fa poc, son varis els periòdics valencianistes que han eixit; tots han fet la mateixa carrera, la carrera de la mort. Hui s'anuncia, per fi l'aparició d'un nou portantveu del valencianisme EL CAMÍ; beneit camí si va a dur-nos al fi de les nostres aspiracions, a la reconstrucció dels tres troços del País valencià, dividits i allunyats cada volta més, per d'indiferència dels uns i per els dubtes dels atres.¹⁴⁸⁰

Al meu entendre la causa de la divisió dels valencians, està en la política espanyola. Si els nostres partits republicans es decidiren a la unió regional, el camí es presentaria plé de roses i amb un previndre afalagador; si la divisió continua com fins ara, el valencianisme serà un moviment de quatre romàntics que mai quallarà en la realitat. En Castelló hi ha un partit polític fort, el radical del que és cap el venerable En Ferran Gasset¹⁴⁸¹(...) En Alacant hi ha un fort partit radical socialista i forces del lerrouxisme i d'Acció. Per a conseguir molt per al nostre país, ¿per qué no s'unix el partit de Gasset, el blasquista i els lerrouxistes d'Alacant i continuant sent lerrouxistes, fan un partit regional amb certa autonomia i lluiten per l'engrandiment del nostre país ?.

“(…) Mentre l'Estatut no siga una realitat conviuen en una aliança catalanista, hòmens moderats com Nicolau d'Olwer i hòmens d'extrema esquerra com Xirau Palau i Alomar, units tots per un vincle sagrat, el catalanisme, acceptat hui inclús per els radicals.”^{1482/1483}

los nacionalismos y las autonomías. Editorial Síntesis, Madrid, 2003. «Los nacionalismos durante la Monarquía de la Restauración», pàg. 47-112, especialment les pàg. 66-67.

¹⁴⁷⁹ Alfred Badenas (o Badenes) i Andrés: el seu cognom apareix com “Badenas”, però en l'última aportació l'articulista (Núm. 36) al setmanari ens consta com “Badenes”. Així també consta quan és citat per CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló. L'interès per la llengua dels valencians al segle XX*. Col·lecció Recerca 6. Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), València, 2007. «Enric Valor i la divulgació de les Normes a Alacant», pàg.389-408, Alfred Badenes.

¹⁴⁸⁰ *El Camí*, núm. 4, pàg. 2, 26/03/32. «Llegint periòdics», “Un editorial d'*El Camí* reproduït”. Alguns diaris d'Alacant han reproduït en valencià el nostre editorial comentant l'acabament del conflicte del Port d'aquella població. Ens complau esta bona acollida i sobre tot el fet que hagen reproduït l'article en la nostra llengua.

¹⁴⁸¹ AHUV. Exp. Acad. 320/102. Ferran Gasset Bellver, Castelló de la Plana, 1901. Batxillerat (1918) Institut de Castelló. Districte Universitari de València. Era fill de Ferran Gasset Lacasaña, advocat, natural de Castelló de la Plana (1862) i d'Empar Bellver, també de Castelló (1867). Era nét per línia paterna de Rupert Gasset, natural de Badajoz i d'Anna Lacasaña, natural de Castelló Per línia materna, era nét de Jaume Bellver i d'Anna Martín, tots dos naturals de Castelló | Pensem que el veritable Ferran Gasset deuria ser el seu pare, per allò del venerable; per tant, podria ser Ferran Gasset Lacasaña, en PANIAGUA, Javier i PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario biográfico de políticos valencianos 1810-2003*. IAM, Diputació de València, UNED Alzira-València, 2003, pàg. 245-246.

¹⁴⁸² TENA, Violeta: «Memòria històrica, el valencianista rescatat», pàg. 22-23. *El Temps*. Núm. 1.632 (2015). Antoni Xirau (i Palau), redactor del projecte de l'Estatut català del 1932 i diputat d'ERC (Esquerra Republicana de Catalunya)”, pàg. 23.

¹⁴⁸³ *El Camí*, núm. 3, pàg. 3, 19/03/32. «Fem valencianisme pràctic», Alfred Badenas i Andrés. En aquest reportatge, cal dir la forta influència que va marcar el projecte estatutari català com la seua evolució que feu de mirall per al projecte dels valencianistes, respecte per l'Estatut Valencià.

Alfred Badenes fa una crida per la unitat dels valencians de les tres províncies, aleshores integrades en la Regió Valenciana. És molt significatiu l'empenta que proposa, perquè sembla indicar que coneix de primera mà la idiosincràsia alacantina, amb el refús cap a la determinació valenciana. Alacant i parts de la seua província ja patien un canvi lingüístic des de mitjans del segle XIX, amb una castellanització ferotge, sobretot a la ciutat d'Alacant i les comarques meridionals, així com una part de les occidentals, per diverses circumstàncies històriques gens favorables per a recuperar o reintroduir la llengua vernacle¹⁴⁸⁴.

El xativí **Francesc Bosch i Morata** fou uns dels col·laboradors més notables del setmanari valencianista i declarat republicà, com ho demostra el seu assaig referint-se a la composició, i l'evolució del fet republicà, tant a escala estatal com valenciana. A tall d'exemple:

“Malgrat lo molt que es parla de que a l'hora els pobles sols viuen i per tant, i sols es interessa lo material i “pràctic”, és lo cert que la espiritualitat dels pobles segueix imposant-se als mateixos i regix les normes del seu destí històric.

Poble sense espiritualitat pròpia, poble que no haja tingut la fortalesa i voluntat necessària per a rebutjar en absolut, totalment, l'espiritualitat que un atre poble estrany i dominador procura infundir-li fa més de dos segles contra toda norma natural, ètica i anímica, és poble moribund, o al menys, carix de lo que el filòsof alemany Schilling nomenava *esperit nacional*, és a dir, consciència de la pròpia existència com a personalitat definida i diferent amb tots els drets inherents a eixa personalitat lliure.

Com diu En Josep Ortega i Gasset, *l'esperit nacional*, que és una de les més originals creacions del romanticisme de l'esmentat Schilling, Herder i atres filòsofs alemanys, es perd quan els pobles es “desespiritualisen”, quan perden la consciència de sa pròpia independència material i anímica¹⁴⁸⁵.

Francesc Bosch va deixar una descripció fidedigna de la trajectòria dels esdeveniments filosòfics per col·locar al seu lloc el mot *esperit* i donar-li el veritable sentit en l'època contemporània. També va al·ludir als liberals, republicans i federals de l'estrenat republicanisme, que, tot i efímer, va deixar petjada en l'esdevenir polític. Com a valencianista, Bosch tenia com a referent a l'autodidacta Constantí Llombart, cofundador de *Lo Rat-Penat*¹⁴⁸⁶.

Aquest altre testimoni és molt valuós, i el signa **Joan Gil Senís**, un altre habitual de *El Camí*. Valencià del carrer Calatrava per més senyes, Gil Senís ens va deixar una valoració positiva, molt ben acollida a terres catalanes i en particular a Barcelona. En

¹⁴⁸⁴ BELTRAN CALVO, Vicent i SEGURA-LLOPES, Carles: *Els parlars valencians*, PUV, València, 2017. «10 El valencià alacantí», pàg. 127-140, especialment les pàg. 127-128.

¹⁴⁸⁵ LÓPEZ VILLAVERDE, Àngel Luis: *La Segunda República...*, op. cit., «Intelectuales, Masones y periodistas en las Cortes y en el Gobierno», pàg. 169-181, especialment la pàg. 171.

¹⁴⁸⁶ *El Camí*, núm. 4, pàg. 1, 26/03/32, «Renaiximent», “L'espiritualitat dels pobles”, F. Bosch Morata.

el seu article s'esplaia en el relat de Catalunya, d'on va obtenir les lliçons del procés iniciat en el Principat des de finals del segle XIX¹⁴⁸⁷, amb una evolució sense traumatismes ni bregues. Exposem en part un recull del seu reportatge.

“Era molt necessària una fulla tan sols que difundira la nostra veu i que esta quedara en pla selecte davant de la democràcia catalana, com és també indispensable que des d'ahí es modifiquen les normes periodístiques donant als diaris catalans la copiosa informació que l'importància de València requerix. Es vergonyós considerar que exceptuant algun diari catalanista que porta informació setmanal, cap dels rotatius barcelonins dedique deu ratlles a la nostra regió. Això manté el desconeixement dels nostres problemes dins de Catalunya i justifica el silenci i l'abstenció dels catalans davant dels nostres problemes. No es pot continuar així i a EL CAMÍ i els seus hòmens pertoca actuar en eixa modernisació de la publicitat si volem acabar amb la llegenda de poble inconsistent, de traca i falles . Es tracta ademés de revalencianisar les nostres masses, evitant així la pèrdua per a la nostra Causa de “falanges“ nodridíssimes de germans que perden el contacte en les qüestions i problemes del nostre poble, es perden per sempre més a tota possibilitat i tot futur”¹⁴⁸⁸.

Novament, Alfred Badenes publica un altre article on comparteix el compromís amb el moviment democràtic republicà des dels seus inicis¹⁴⁸⁹. Bon observador de la realitat valenciana, Badenes construeix una metàfora arran de la fal·làcia d'un grup desvinculat del valencianisme i ironitza sobre les reivindicacions regionalistes, sense seny o trellat, capitalitzades per un grup espanyolista. Com a punt per dignificar l'ideal regionalista, ens caldria afegir unes línies del professor Archilés, que es poden ajustar molt bé al concepte de regionalisme:

“La regió com a construcció cultural, doncs, es convertí així en el modelador de les representacions i experiències de la identitat col·lectiva dels valencians (dotant-la de mapes cognitius i afectius) al llarg dels segles XIX i XX, dins del marc nacional/estatal espanyol”¹⁴⁹⁰.

¹⁴⁸⁷ TERMES, Josep: «Immigració i qüestió nacional», pàg. 145-166, en BENET, Josep; FUSTER, Joan, PITARCH, Vicent i VILAR, Pierre: *Els valencians davant la qüestió nacional*. Edicions Tres i Quatre, València, 1983, pàg. 162.

¹⁴⁸⁸ *El Camí*, núm. 4, pàg. 3, 26/03/32. «Des de Barcelona», “IMPRESSIONS”, J. Gil Senis. En aquest article també es pot observar la influència que exerceix la catalanitat en les seues diverses vessants, la qual no passa desapercebuda per aquest observador valencià.

¹⁴⁸⁹ BALLESTER ARTIGUES, Teresa: *La Segona República a Pedreguer. 1931-1939*. Ajuntament de Pedreguer, Institut d'Estudis de la Marina Alta, Excma. Diputació Provincial d'Alacant, Pedreguer, 1994. «Repercussions de la proclamació de la Segona República», pàg. 36-37, pàg. 37 *El Camí*, núm. 20, pàg. 6, 16/07/32. “Des d'Alacant. Mitins Monàrquics. Els vells monàrquics que formen hui en les files de la Dreta Regional Agrària han donat dos actes d'afirmació catòlica en Pedreguer i Alcalalí. Els elements d'este partit que es dia “regionalista” donaren crits de “muera el Estatuto” i “viva España unitaria”. Apanyat està el regionalisme en mans d'estos elements”, Corresponsal.

¹⁴⁹⁰ ARCHILÉS, Ferran: «Entre la regió i la nació. Nació i narració en la identitat valenciana contemporània», pàg. 143-186, en CARNERO, Teresa i ARCHILÉS, Ferran (eds.): *Europa, Espanya, País Valencià. Nacionalisme i democràcia: passat i futur*. PUV, València, 2007, pàg. 147 | BERAMENDI, Justo: «Identidades/culturas políticas de regionalismos y nacionalismos subestatales (1875-1936)», pàg. 377-402, en FORCADELL, Carlos i SUÁREZ CORTINA, Manuel (coords.): *La Restauración y la República (1874-1936)*, Vol. III. Marcial Pons, PUZ, Zaragoza, 2015, pàg. 392-393.

“Són molts els que pregonen el seu “regionalismo” i el seu amor a “la patria chica”. Al sol enunciat de les dos paraules, ja es pot vore quina classe de regionalistes són estos que parlen d’un “regionalismo bien entendido” i s’entén per açò una llaugera descentralisació administrativa amb predomini castellà en tots els ordens de la vida valenciana. Per a ser valencianista, fa falta demostrar amb fets que es sent este ideal i posar-lo per damunt de totes les coses i molt especialment, amb lo que es referix a les nostres relacions amb els pobles ibèrics.

No es pot ser regionalista i albista a la volta; no es pot ser regionalista i mantindre diaris escrits en castellà; no es pot ser regionalista i traduir les notes escrites en el nostre idioma al espanyol per a publicar-les aixís, i no es pot parlar de regionalisme -perquè és un crim- votant a un foraster que representa amb Royo Villanova i Unamuno el “chauvinisme” espanyolista i la intransigència unitarista...¹⁴⁹¹

Res de “regionalismo bien entendido” Valencianisme sincer i pràctic; res de “cariño” a la “patria chica”; amor per damunt de tot a la única pàtria valenciana; res de partits valencianistes en nom castellà; cadascú que defenga el valencianisme des d’on puga, però francament i en valencià. Tota obra que es fassa en contra d’açò és tan perjudicial als sagrats interessos de la pàtria que els bons valencianistes devem combatre-la fins acabar-la”^{1492/1493}.

En aquest altre reportatge que no està signat (i que possiblement siga un Editorial) tal vegada s’amague Francesc Bosch i Morata, membre i artífex de l’AVR (*Agrupació Valencianista Republicana*). L’article ret homenatge a la *Senyera*, arran d’un acte organitzat per la *Juventut Republicana* de Xàtiva, on prengueren part els regidors Joaquim Reig i Francesc Soto, a més d’altres components valencianistes. Reproduïm uns quants paràgrafs:

“Començant per la ciutat que és el primordial nucli polític per excelència i arribant fins a la Regió històrica, passant per la Comarca, com expressió econòmica –geogràfica– administrativa, desitjem la llibertat més plena per a estes entitats, com síntesis del més alt sentit ètic-polític que esperem de la República.

Aspirem a rectificar este perill que en una República de poder centralisat pot subsistir pels vicis absolutistes de tot centralisme i conscients de la nostra responsabilitat i del nostre deure; sentint en nostra més fonda subjectivitat la raó dels drets, tant polítics com econòmics i administratius, que es deuen a la nostra ciutat, a la comarca i a la Regió valenciana.

Propugnem l’autonomia municipal per a, organisant la vida local, amb règim autònom, buscar la vida pública en sa realitat més concreta, espiritual i econòmica.

¹⁴⁹¹ *El Camí*, núm. 93, pàg. 3, 16/12/33. «Retalls Per a que no s’oblidi», “Intel·lectualisme”. El senyor Unamuno és tan savi que a vegades, i això succeix quasi sempre, es fa un “barullo” en el servell i tot seguit li dóna per escriure barbaritats. (Que em perdone la Ciència). Les últimes consideracions de l’“il·lustre” publicades a *Ahora* diuen així: “Lo característico del actual movimiento nacionalista vasco es que sea, sobre todo, litúrgico, folklórico, deportivo y heterográfico. A las veces, orfeónico o futbolístico. Aspectos muy amenos e interesantes, pero de escaso valor en la honda vida de madurez civil. Bien está el costumbrismo, pero no para hacer costumbres de Pueblo civil maduro. *Quédese para Carnaval o en festividades Joco-Florales vestirse con trajes de guardarropía regional*”. I pensar que este senyor és intel·lectual!”

¹⁴⁹² *El Camí*, núm. 7, pàg. 3, 16/04/32. «Pebrer roig valencianista». Al contrari, eixe “regionalismo bien entendido” de que parlava Alfred Badenas aplegarà a rovellar-nos les armes i les haurem de soterrar... com ferem raere la desfeta d’Almansa. ALVANÇADOR.

¹⁴⁹³ *El Camí*, núm. 5, pàg. 1, 02/04/32. «Des d’Alacant», “Afermem els nostres ideals. “Regionalismo bien entendido”, Alfred Badenas i Andrés.

L'autonomia comarcal perquè el terme municipal amb l'àrea de la seua jurisdicció, talla capriciosament la veritable realitat, la desquartisa abstractament i convertix els Ajuntaments en *disjuntaments*, segons feliç expressió de Josep Ortega i Gasset, impedit l'estructuració de veritables unitats orgàniques comarcals i de positiva eficiència¹⁴⁹⁴.

L'autonomia regional, perquè separant la vida pública nacional de la regional, se posseïxen les dos plenament, ja que l'Estat no pot cuidar directament la vida de la Regió i descuida i desatén fins les seues necessitats més precises. Volem el cuidado i el govern de nostra Regió valenciana per ella mateix, però també, clar és, la responsabilitat d'esta gestió...^{1495 / 1496}.

En aquest manifest se'ns dóna a entendre que hi havia una bona sintonia amb la República, però marcant la independència local, comarcal i regional respecte a un Estat centralitzat, la qual cosa la joventut republicana de Xàtiva es declara republicana federal.

L'article aparegut en el número 5 del setmanari pertany al patrici castellanenc **Gaetà Huguet i Segarra**, un altre col·laborador habitual del rotatiu. A manera d'assaig, Huguet va fent-se preguntes respecte al valencià i el valencianisme; plasma la conjuntura del moment respecte a un valencianisme utòpic; i alhora vol corregir les incongruències que comporten un poble i un idioma farcits de desestabilització i menyspreu per part dels mateixos valencians. Totes aquestes preguntes, però, troben respostes favorables cap al moviment valencianista. I és que Huguet i Segarra volia aplicar-hi una pedagogia de valencianisme sense restriccions polítiques i culturals,

¹⁴⁹⁴ GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo...[et al.]: *La Segunda República Española*. Pasado y presente, Barcelona, 2015. «Posibilidades y limitacions del «Estado integral»: los estatutos de autonomía», pàg. 276-319. «El principi del «Estat integral» va ser el resultat d'una difícil negociació, afavorida per Alcalá-Zamora, entre les forces republicano socialistes i la minoria catalanista. Això va motivar les crítiques dels sectors menys autonomistes de la Cambra, com els representats per Miguel de Unamuno o José Ortega y Gasset, qui va proposar la regionalització de tot l'Estat i que les autonomies fossin la norma general per a tot el territori», pàg. 277.

¹⁴⁹⁵ GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo...[et al.]: *La Segunda...*, *op. cit.*“(...) L'article (I) en el seu paràgraf tercer que «la República constitueix un estat integral, compatible amb l'autonomia dels Municipis i les Regions». El terme, que fins llavors no havia format part del Dret positiu espanyol, ha estat interpretat de forma equivocada, com un compromís entre els partidaris de l'unitarisme i el federalisme, o com una fórmula transaccional destinada a satisfer les pretensions autonomistes de determinades regions. S'optava, doncs, per un Estat regionalitzat, amb parts que entraven en la composició d'un tot”, pàg. 277 | DEMARCHI, Giacomo: Capítulo VIII. La Segunda República y su(s) territorio(s): Los múltiples actores del estado integral», pàg. 183-206, en GORDILLO PÉREZ, Luis, MARTÍN, Sebastián i VÁZQUEZ ALONSO, Víctor J. (dirs.): *Constitución de 1931: estudios jurídicos sobre el momento republicano español*. Marcial Pons, Madrid, 2017. “(...) D. José Ortega y Gasset (...) L'eminent filòsof considerava que els catalans cauríem en un error si lligàvem la sort del nostre ideal a la implantació a Espanya de l'estricta sistema federalista”, pàg. 188.

¹⁴⁹⁶ *El Camí*, núm. 5, pàg. 2, 02/04/32. «L'homenatge a la Senyera en Xàtiva», “Un manifest de la joventut Republicana”- Redacció.

malgrat tractar-se d'un somni a hores d'ara, a tenor del títol de l'article: *Esperit de Continuitat*¹⁴⁹⁷.

Angeli Castanyer i Fons també fou un col·laborador del nostre setmanari. La seua militància política era netament federalista, sense concessions. Analitzant la seua exposició, ens deixa un concepte que va perdurar al llarg del moviment valencianista: l'ambigüitat per poder encaixar l'actitud identitària de bona part del poble valencià dins de les diverses formacions, grups, partits o associacions, amb llurs diverses tendències, adoctrinaments, orientacions, etc. És a dir, un poble que té arrels diferenciades, però mancat del solatge necessari per brollar generació rere generació, raó per la qual comença quasi sempre de nou. En aquest plantejament va tindre, un any després, dos antagonistes com foren Joaquim Reig i Emili Gómez i Nadal, qui omplirien moltes pàgines relatives al concepte de *valencianisme*. Així les coses, els valencians encara no posicionats es podien trobar tot un rebombori ideològic, com a conseqüència de l'oferta distorsionada de la dreta conservadora, d'entre altres causes, i també per no haver-hi generat un protagonisme identitàri sense embuts....¹⁴⁹⁸

En un altre exemplar del setmanari, per primera vegada es fa una al·lusió estricta a l'Estatut. En aquest cas no és una proposta de l'Editorial, sinó més bé l'opinió d'un altre mitjà d'informació de la mateixa ciutat de València, del periòdic republicà progressista *El Mercantil Valenciano: Una al·lusió a l'Estatut del País Valencià. Lo que guanyariem amb la seua aprovació*. L'autor de l'article va ser En Ferran Contell¹⁴⁹⁹. Copiem l'article:

“El Mercantil Valenciano, en el seu número del dia 12, publica un article suscrit per En Ferran Contell, al·ludint a la part financiera de l'avantprojecte d'Estatut i en el que afirma que si s'aprovara seria un verdader “desastre para la economia regional”. Censura l'article 15 i la participació de València en els dèficits dels pressupostos de l'Estat. Ignora l'autor de l'escrit que comentem, que l'avantprojecte va ser una obra de transacció per a facilitar la seua discussió i que precisament l'article 15 és el que partix del fet d'un lligam d'interessos entre totes les terres espanyoles, fugint de que es poguera titllar a València d'exclusivista i desafecta a les atres regions més pobres. Además, eixe mateix criteri apareix també en l'Estatut català de 1919.

Però el desastre que suposaria l'Estatut valencià si s'aprovara, sols en la “província” de València, seria éste :

¹⁴⁹⁷ *El Camí*, núm. 5, pàg. 6, 02/04/32. «Esperit de Continuitat», G. Huguet Segarra.

¹⁴⁹⁸ *El Camí*, núm. 6, pàg. 1, 09/04/32. «Glosa del dia», “Nacionalisme”, Angeli Castanyer.

¹⁴⁹⁹ AHUV. Exp. Acadèmic 291/89: Ferran Contell Puchol, València (1889-1977). Era fill de Pelegrí Contell Darder, del comerç i, de Josepa Puchol Bux, natural de Sagunt (1865). Nét per línia paterna de Tadeu Contell, de la Vilanova del Grau, del comerç, i de Rosa Darder, natural del Grau (difunts). Per línia materna, nét d'Antoni Puchol, natural de València (difunt), i de Concepció Bux, de Sagunt, natural de Belmonte (Conca).

<i>Contribucions directes.</i>	Pessetes
Territorial.	20.826.152
Industrial.	11.038.146
Utilitats.	8.183.638
Mines.	10.715
<i>Drets reals.</i>	10.929.774
Atres ingressos	43.993.755
 Total ingresos .	 94.982.182

Gastos que huí s'apliquen per l'Estat a matèries reservades al poder regional 24.550.772.

Excedent en nostre favor 15.507.881. I si a eixe excedent unim la suma amb que contribuix "la província " a l'Estat, o siguen 16.036.933 pessetes, resultaria que amb l'Estatut sols per a "la província de València" guanyaríem 31.544.814 pessetes cada any.

Un verdader desastre, com diu l'articulista de *El Mercantil*.

En aquesta anàlisi del pressupost de les atribucions dels valencians cap a l'Estat, a banda de ser un dels primers manifestos del setmanari en favor de l'Estatut, on ressalta l'article 15¹⁵⁰⁰, el descriu clarament l'articulista Ferran Contell, el diferencial econòmic a favor dels valencians respecte pel possible autonomisme¹⁵⁰¹.

Un altre article a quasi tres columnes titulat *L'Estatut de Catalunya i els Estatuts regionals* el publica **Miquel Duran i Tortajada**. En ell, i a l'igual que molts valencians i valencianistes, hi fa un seguiment del procés autonomista del poble català, amb el que se sentia molt identificat. En els cinc mesos que faltaven per la seua aprovació, l'Estatut català va generar molta literatura respecte a l'avantprojecte.

"L'Estatut Català serà finalment, discutit a les Corts.

De fa dies, s'havia produït a Catalunya un estat d'inquietut i desconfiança respecte la sort del seu Estatut, aprovat per tot el poble català mitjançant un magne plebiscit.

Este estat d'inquietut i desconfiança ha repercutit a Madrid. I degut, pot ser, a tal repercussió, el problema de l'Estatut, que venia ajornant-se setmanes i setmanes, va a plantejar-se al Parlament.

No més anunciant este propòsit, polítics i sectors de l'Espanya unitària, incomprensiva i persistent, restes de la monarquia venturosament desapareguda per sempre –Royo Villanova, Alba, Bergamín, *A B C*, *El Debate*– han recomençant els seus atacs contra els Estatuts regionals i, especialment, contra les aspiracions autonòmiques de Catalunya.

Catalunya reclama l'aprovació del seu Estatut tal com va votar el poble, sense retalls ni modificacions que el facen inservible.

L'eminent jurista Francesc Maspons i Anglès ha dictaminat sobre la situació i personalitat jurídica de Catalunya, després de proclamada la República i reconegut el Govern de la Generalitat.

El senyor Maspons i Anglès és ex-president de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona, President de la Delegació Catalana a Ginebra, Membre del Comitè Executiu del Congrés de Nacionalitats Europees, President de l'A.I.D.M. (Assotiation Internationale pour l'Etude du Droit des Minorités) i

¹⁵⁰⁰ DE ESTEBAN, Jorge (ed.): *Las Constituciones de España*. Taurus Ediciones, Madrid, 1982. Constitución de la República Española (9 de diciembre de 1931), pàg. 191-195.

¹⁵⁰¹ *El Camí*, núm. 7, pàg. 2, 16/04/32 «Una Al·lusió a l'Estatut del País Valencià. Lo que guanyaríem amb la seua aprovació», *El Mercantil Valenciano*.

Membre de Honor de l' "Academia Nacional de Jurisprudencia y Legislación de Madrid ".

En esta qüestió del Dret Públic, el senyor Maspons i Anglasesell sosté i demostra que, després de proclamada la República, es retorna a Catalunya la categoria d'Estat i que l'Estat espanyol confirma el reconeixement de l'Estat català d'una manera directa i expressa.

Des del moment que Catalunya és un Estat, siga separat, federat o unit -diu Maspons i Anglasesell-, s'ha d'entendre que, pel sol fet de ser-ho, té totes les facultats inherents a un Estat i, consegüentment, el seu lliure exercici, en quant no se'l limite amb obligacions o convencions lliurement acceptades¹⁵⁰².

L'Estatut de Catalunya és l'exemple i la norma dels Estatuts regionals d'Espanya. De la seua aprovació i del seu èxit depén la futura constitució, el ressorgiment i la grandesa de les terres d'Iberia. València ha de treballar per la implantació del seu Estatut regional i ha d'obligar als nous cacics i als disidents a sotmetres.

L'Estatut de València i el reconeixement de la seua personalitat regional, és la llibertat, la grandesa i l'esdevenidor esplèndid de la nostra terra"¹⁵⁰³.

En un altre article, obra de **Joan Gil Senis**, qui puntualment es trobava a Barcelona, des d'on enviava els seus reportatges a *El Camí*, es va esbalair de l'actitud del poble català i dels seus dirigents: autonomistes, federalistes o independentistes, tant se val; però, per damunt de tot, catalans. Joan Gil Senís, va intuir que en general hi havia una gran unitat. Tot i magnificar l'esdeveniment, elogia el seny català, que ja portava dues o tres generacions al seu darrer. Dins d'aquesta anàlisi, considera que el valencianisme estava bigarrat, és a dir, farcit d'expectatives diverses i disgregades, sense rumb fixe. L'articulista valencià es desfoga en admiracions per l'actitud dels catalans¹⁵⁰⁴. No debades, la proposta nacionalista de la catalanitat ja estava marcada des de principis del segle XX. El *camí* engegat, mot que tant remarca Gil Senis, ja marxava cap al fet diferencial, amb aquest exemple:

¹⁵⁰² MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *L'Home, la Nació i l'estat*. Edicions d'Aportació Catalana, Barcelona, 1963. «Les minories nacionals», pàg. 26-28. "Negar la realitat ha fet néixer les minories nacionals. Mentre els governants acceptaren sense protesta la supremacia del poder polític sobre el dret natural, aquestes minories no tingueren personalitat. Durant el segle dinovè, no van existir sinó minories polítiques, perquè pres estat, en la consciència pública, la noció que les conveniències polítiques s'han de supeditar a les nacionals", pàg. 26.

¹⁵⁰³ *El Camí*, núm. 7, pàg. 3, 16/04/32 «Reportatges d'actualitat», "AUTONOMIA. L'Estatut de Catalunya i els Estatuts regionals", Miquel Duran de València. Miquel Duran i Tortajada també emprava el nom de «Martí Martell». Fou un valencianista involucrat des de ben jove en els moviments valencianistes de principis del segle XX. Activista amb l'agrupació Joventut Valencianista (1910). Col·laborador en diferents publicacions valencianes *El Crit de la Pàtria* (1907), *València Nova* (1916), d'entre altres, va promoure la fundació del *Diari de Sabadell*, on va conviure uns anys en terres catalanes, en particular a Barcelona. Miquel Duran fou col·laborador del setmanari valencianista *El Camí*, on va inserir articles relacionats amb la llengua catalana i per l'autodeterminació del País Valencià. Feu una tasca per la conscienciació del valencià, tant amb escrits en defensa de l'escola valenciana com de la política valenciana. Bon coneixedor de l'activisme, la dinàmica i de la cultura catalana, tal vegada Miquel Duran feu un poc de "cicerone" en transmetre les activitats pels preàmbuls de l'Estatut de Catalunya, amb el suport jurídic i amb la consolidació del poble català. Tot i que estava acordat, des del Pacte de Sant Sebastià (1930), l'Estatut de Núria va ser aprovat en setembre de 1932, com també el va notificar *El Camí*, núm. 28, pàg. 1 10/09/32. «La llibertat dels pobles ibèrics», "L'Estatut de Catalunya està aprovat" ,¿Quin pervindre espera a l'Estatut valencià?

¹⁵⁰⁴ CUCÓ, A.: *El valencianisme polític (1874-1939)*. Afers, Catarroja-Barcelona, 1999. pàg. 49.

“Tot el perill del futur polític espanyol residix en la possibilitat de que les intel·ligències parlamentàries siguem prou obertes per a capir estes idees liberals, com també tot el pervindre dels polítics de talla de la situació radica en la posició que adopten en este pleit de llibertat i democràcia; la seua posició deixarà difinitivament consagrats com a liberals i prudents, o els inutilitzarà per a un futur pròxim. Havem de contemplar molt prompte si es possible l'existència de pobles lliures dins la llibertat republicana, o queda per sempre més negada la possibilitat de la llibertat per als hòmens i els pobles”¹⁵⁰⁵.

En un article llançat des de Madrid per l'encara bastant jove **Francesc Carreres**¹⁵⁰⁶, puntual col·laborador del setmanari, fa una crítica constructiva cap al valencianisme. Carreres va viure *in situ* arran de les *Festes de la República* a Madrid, on els grups folklòrics regionals feren acte de presència en la commemoració: agrupacions gallegues, basques, Cobles de Catalunya, Parelles de dansadors i cantadors d'*albaes* del País Valencià. D'aquests darrers, de la nostra terra, diu: “han enviat el que més ens ha de posar en ridícul. Eixos cantadors que fan les seues cobles –com no!– en espanyol més digne de riure que jo he sentit mai.”¹⁵⁰⁷ Al nostre parer, Carreres no ens sembla ser sospitós de pertànyer a un valencianisme exacerbat: “La llengua constituïa una condició de primer nivell en la vertebració de l'autèntica valencianitat”¹⁵⁰⁸. Malgrat estar a Madrid, fa una crida per la unió de mallorquins, catalans i valencians, refermant el seu valencianisme:

“¡Valencians! Feu-vos-en càrrec de que ja ha passat l'hora de les capelles i capelletes i de les divissions. Ara és el moment de les unions, dels fronts únics. Proclamem l'unitat incommovible de la nostra llengua i de la nostra raça i per sobre de tot exaltem l'idioma. Que les terres germanes unides alcen el seu clam d'unió i que el seu lligam més fort siga la llengua. Esta serà la que més ens farà avançar, car és la base de la nacionalitat. Tingam esperança i no desmaiem, perquè el nostre dia és ben a prop. I pensem que, com deia Frederic Mistral, “qui té la llengua, té la clau meravellosa que ens lliura de dogals”¹⁵⁰⁹.

¹⁵⁰⁵ *El Camí*, núm. 8, pàg. 2, 23/04/32. «De Barcelona estant», “Impressions”, J. Gil Senís.

¹⁵⁰⁶ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari d'autors valencians del segle XX* (Versió 43, octubre 2017). Francesc Carreres de Calatayud (València, 1916-1989). Professor. (...) De jove va formar part de la primera junta directiva d'Acció Valenciana en 1930, va ser professor d'anglès en l'Institut Lluís Vives de València i en la Universitat i director del “British Institute” de València (...) Escriptor bilingüe, deixà en valencià una novel·la: *El cavaller del dubte* (1933). Fou un col·laborador puntual en diverses revistes valencianistes, com *El Camí* (1932-1934), pàg. 70.

¹⁵⁰⁷ FERRANDO FRANCÉS, Antoni i NICOLÀS AMORÓS, Miquel: *Història de la llengua catalana*, UOC, Barcelona, 2005. «El Marc històric», pàg. 351-388» “L'anticatalanisme sota la dictadura de Primo de Rivera i la Segona República espanyola (...) A més, les autoritats de la dictadura van prohibir les manifestacions culturals que poguessin tenir connotacions de reivindicació política i van afavorir la folklorització i la patuesització de la cultura catalana en totes les seues varietats regionals”, pàg. 368-369.

¹⁵⁰⁸ PIQUERAS INFANTE, Andrés: *La identidad valenciana. La difícil construcción de una identidad colectiva*. IAM, Generalitat Valenciana, Madrid, 1996. «III. La dialéctica identitaria: La contestación a la identidad valenciana *Central*. El caso de ciertas comarcas *limítrofes* de Castellón y Valencia», pàg. 158-200, pàg. 158 | BERAMENDI, Justo: «Identidades / culturas políticas de regionalismos y nacionalismos»..., *op. cit.*, pàg. 387.

¹⁵⁰⁹ *El Camí*, núm. 8, pàg. 6, 23/04/32. «Des de Madrid estant,» “Dues reflexions sobre notes d'actualitat”, F. Carreres i de Calatayud.

Daniel Tossal, pseudònim de **Francesc Caballero i Muñoz** (València, 1894-1982), va ser un dels més prolífics articulistes del setmanari valencianista, però on ell es desenvolupava amb soltesa era en la qüestió lingüística. En efecte, es mostrava com uns constants defensors per l'aplicació lingüística del valencià a les escoles i a tot arreu del territori valencià. En aquest article demana una administració pròpia per al País Valencià, no un poble supeditat a una administració aliena.

“Desitjar un indefinit tutelatge per a nostra Pàtria perque en els moments actuals estiguen Ajuntament i Diputació en mans torpes, demostra un esperit d'esclau, implica la declaració d'impotència per a fer ús just i eficient de lo nostre, que per ser-ho, tenim dret perfecte a administrar com millor ens plasca . Perque no es tracta de posar nostres interessos en mans de bons o mals administradors. No. Es tracta d'un principi de llibertat
Clar que –i açò és qüestió abanda– treballem i treballarem sempre per la depuració de la vida política valenciana, per la capacitació dels seus hòmens per a la funció de govern. I procurarem amb totes les nostres forces que els hòmens que dugam als llocs eminents reunixquen la major suma de condicions morals, d'íntegra valenciania, per a que donen fruits brillants les immenses possibilitats de tot ordre del nostre Poble-
Però tinguén en compte nostres emboscats contradictors que no hi ha que barrejar coses tan dissemblants com són l'ideal autonòmic i les actuacions de gents que no tenen d'autonomistes més que l'etiqueta”¹⁵¹⁰.

Aquest altre reportatge està signat sota el pseudònim de **Joaquinet**, que fins ara ens ha sigut impossible d'identificar, però no desistim en la nostra recerca. Aquest criptònim s'ha volgut relacionar lògicament amb Joaquim, que tal vegada seria el seu nom. Intentant cercar algun dels col·laboradors del setmanari, només hem pogut trobar a **Joaquim Reig i Rodríguez** i **Josep Joaquim Sanchis i Zabalza**, però creiem que és quasi impossible que siga un dels dos, perquè el desenvolupament de l'article, amb comentaris tan adversos, sembla fet òbviament per un anònim que juga amb l'ambigüitat. En l'esmentat article, titulat *L'Estatut Valencià*, se'ns parla del procés històric de les diverses onades dels pobles que passaren pel territori, així com de les dinasties regnants. A dia d'avui, un projecte autonomista sense les tres capitals amb les seues respectives províncies pot anar al fracàs i resultar inviable, com ja hi havia passat amb el projecte provincial del PURA¹⁵¹¹. Es remarca la importància de les autonomies municipals. Així mateix, fa observar la preeminència del setmanari valencianista com a pont i enllaç per la reconciliació dels valencians¹⁵¹².

En un altre Editorial del rotatiu, *Les veus del descrèdit*, es col·loca l'Estatut català com el paradigma dels estatuts, per ser el primer de tots i comportar un tens i llarg debat fins a la seua aprovació en setembre de 1932:

¹⁵¹⁰ *El Camí*, núm. 9, pàg. 1, 30/04/32. «Autonomia i Administració», Daniel Tossal.

¹⁵¹¹ MANCEBO ALONSO, M. Pilar: *Anteproyecto...*, op. cit., pàg. 334.

¹⁵¹² *El Camí*, núm. 9, pàg. 3, 30/04/32. «Des de Castelló», “L'Estatut valencià”, Joaquinnet.

“La discussió de l'Estatut de Catalunya ve precedida d'una enorme i tendenciosa propaganda contra les reivindicacions autonomistes. Tornen a repetir-se els vells arguments sobre els quals s'assentava la tradicional negativa, es fomenta l'espanyolisme causant del nostre desastre colonial, hi ha veus -del centre hegemònic, clar està- que demanen, no que no s'aprove l'Estatut, sinó que no es discutisca. Totes eixes manifestacions, acrediten una inconsciència tràgica, la persistència en l'error, tan espanyola, la incomprensió de les formes de convivència que s'han establert en tot el món, la supervivència d'un esperit de dominació que no s'ha extingit amb la monarquia”.

“(…) En compte de donar crèdit a les veus constants dels unitaristes francs o disfraçats, tan nocius sempre per a Espanya, aconsellariem a tots que llegiren i meditaren les paraules liberals del Dr. Marañón:

“¿Qué cal fer quan un poble demana una cosa? Catalunya ha mostrat el seu desig d'autonomia. Puix no més es poden fer dos coses: O donar-li-la o trametre un exèrcit conquistador. Això últim per absurd no cal ni tindre-ho en compte. Catalunya és una realitat que no pot escamotejar-se”¹⁵¹³.

Per descomptat, va haver-hi una plèiade d'intranscendents, com Royo Villanova, amb la seua vella dèria antiautonomista¹⁵¹⁴, o els que impugnaven l'Estatut invocant de bell nou l'argument del separatisme i de la unitat espanyola. Aquests detractors tornen a repetir el menyspreable dilema que feu l'ABC, “hermanos o extranjeros”, com si no hi hagués més fórmula. Ara bé, sols es demanava un Estatut d'autonomia, al qual podrien acollir-se amb el mateix dret les regions conscients de la seua personalitat. Restituir la llibertat a les regions, lluny de disgregar, vitalitzaria el conjunt espanyol.

En el mateix setmanari –el número 10–, a la pàgina sisena signat per **E .M.F.**, sigles que deuen pertànyer a **Eduard Martínez Ferrando**, o bé al seu germà Ernest, en tractarse d'un historiador i escriptor vinculat a Catalunya, on va residir pel càrrec d'arxiver (1915) de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona i Girona, arribant a ser

¹⁵¹³ *El Camí*, núm. 10, pàg. 1, 07/05/32. «L'Estatut de Catalunya», “Les veus del descredit”, L'Editorial.

¹⁵¹⁴ L'aragonés Royo Villanova va ser un personatge molt polèmic amb el valencianisme, fou una figura destacada en els debats parlamentaris en contra tot debat estatutari, sobretot del català i de l'avantprojecte de l'Estatut Valencià, per descomptat, esdevenint una mena de bufó, del que el mateix setmanari valencianista ens fa aquesta reflexió, en la secció «Fent CAMÍ»: “Ja està preparant-se: el senyor Royo Villanova és el campió de l'oposició a l'autonomia, però d'una oposició tan absurda que més beneficia que atra cosa. Pensant segurament això, els gallecs ja han recorrit a ell. L'altre dia ho contava entre mig d'uns quants xistes i historietes el diputat aragonés: –De Galícia he rebut infinitat de cartes demanant-me que m'opose al seu Estatut. Però em diuen que faça una oposició dolça, no tan agra com la que fiu a l'Estatut de Catalunya”. Com veiem, ell mateix es desqualificava | *El Camí*, núm. 45, pàg. 5, 14/01/33. També ens caldrà afegir que Royo Villanova no va estar lliure dels compromisos regionals, per exemple“(…), Antonio Royo Villanova va presentar un informe oral davant la Comissió de Pressupostos, a favor de la reducció progressiva de l'impost i de l'aranzel, en nom i per encàrrec de la “Lliga de Defensa d'Aragó” (*La Correspondencia de Aragón*, 20-VII-1910; *Diario de Avisos*, 20-VII-1910; *El Noticiero*, 22-VII-1910). No sabem si aquesta denominació donada a la Lliga es va deure a un error de Royo Villanova o si, de forma conscient, es va buscar que no aparegués com una entitat regionalista”, pàg. 43-44 | En PEIRÓ, Antonio: *Orígenes del nacionalismo aragonés (1908-1923)*, Edicions de l'Astral, Zaragoza, 1996 | FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy: «Raíces del autonomismo aragonés», pàg.141-149, en *Historia 16* (1978). “Antonio Royo Villanova era catedràtic de Dret Administratiu a Valladolid”, pàg. 149.

també secretari i director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Del que no cap dubte és que el tal E.M.F. coneixia molt bé la trajectòria dels esdeveniments les circumstàncies politico-socials d'aquell moment a Barcelona. Ara bé, si s'analitza l'article amb deteniment, resulta possible imputar l'autoria a Eduard, perquè es desenvolupava en l'àmbit periodístic i polític, com referent i divulgador cultural, que va fundar, presidir i col·laborar en diversos periòdics dins del marc valencianista. Per tant, el major dels Martínez Ferrando (els altres dos eren Ernest i Daniel) feu una valoració molt matisada de les conjuntures i dels adversaris per a aprofundir en la qüestió estatutària, esmicolant pas a pas els entrebancs per llançar l'Estatut Valencià. A tall d'exemple:

“Però, a hores d'ara, l'Estatut encara podia salvar-se i anar endavant la nostra regió, si el poble valencià tinguera la sort de comptar amb uns dirigents de vàlua, competents de la nostra “província”, i lo mateix pensem de les germanes d'Alacant i Castelló, esdevenen menys que mediocres.

Es compten amb els dits de la mà i encara pot ser que sobre algú, els que d'ells són intel·ligents i discrets i de bona voluntat, lo que mai no val a dir que els de l'enfonsada monarquia foren millors, puix que en la seua majoria eren darrerament, uns figurons i *pollos bien*, amb alguna excepció tan honrosa com l'estudiosíssim senyor Garcia Guijarro¹⁵¹⁵.

Ara bé ocupant-se del problema, dies passats el batlle senyor Alfaro,¹⁵¹⁶ apuntava la sospita de que una vegada aprovat l'Estatut de Catalunya, les atres regions no voldrien restar al darrere i, per tant, demanarien tot seguit la seua autonomia, tant per no rebre un tracte desigual, com per no aparèixer amb menys prestigi. I afegia després que constituïa un error avantposar el problema de la llengua als de l'economia, perquè estos són els que, primerament, importa resoldre.

Per això, senyor Alfaro, ratifiquem la nostra opinió de que, pel que toca als valencians, quedarem com fins huí, reduïts a les grises “províncies” que ens decretaren en 1833, amb els seus Calots, Botelles i Gassets, quins podran cantar, al final, sols que entorn al gall de Morón, per a desquit del nostre valencianisme, allò de:

*Para ofrendar nuevas glorias a España ... E.M.F.*¹⁵¹⁷

¹⁵¹⁵ Lluís García Guijarro (València, 1885 - Madrid, 1974). AHUV. Exp. Acad. 316/103 i Exp. Acad. 109/28 bis (Llicenciat en Filosofia i Lletres, 1900). Exp. Acad. 28/61 (Llicenciat en Dret en 1904). Era fill de Lluís Garcia Andreu, de Torrent, i de Josepa Guijarro Mendoza, de València; i nét per línia paterna de Lluís Garcia Tàrrega i de Maria Rosa Andreu Silla, de Torrent; i per línia materna, era nét de Ferran Guijarro Estopiñà, de Xixona, i de Josepa Mendoza Cortés, de València.

¹⁵¹⁶ PANIAGUA, Javier i PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario biográfico...*, op. cit. “Alfaro Moreno, Vicent (València, 1902 – Lausana, Suïssa, 1974): Alcalde de València entre octubre de 1931 i juny de 1932. Va arribar a l'alcaldia de forma interina, substituint al doctor Agustí Trigo (...) Membre del PURA, la seua acció destacarà –com en el cas d'anteriors alcaldes del mateix partit- per l'impuls a la reforma urbana, pàg. 32 | *El Camí*, núm. 124, pàg. 5, 28/07/34. «Llegint periòdics», “Un manifest dels diputats Just, Marco i Valentin“(…) Es uno de nuestros postulados esenciales la conquista de la autonomía regional mediante un Estatuto que respete integralmente la personalidad y los derechos de lo que bien podemos llamar, en buena doctrina federal, el ESTAT VALENCIA (...) Consecuentes con los principios expuestos, claro está que la nueva organización –que bien podría denominarse ESQUERRA VALENCIANA–”.

¹⁵¹⁷ *El Camí*, núm. 10, pàg. 6, 07/05/32 «La sort que li espera al nostre Estatut», E.M.F. (Eduard Martínez Ferrando).

Un altre article també al votant de l'estatutisme fou el titulat *El problema autonòmic*, l'autoria del qual fou de l'equip de redacció del setmanari. Arran dels debats de l'Estatut de Catalunya –assenyala l'escrit- ha proliferat un reguitzell de “salvadors de la pàtria” com mai hi havia succeït. Pi i Margall, com s'ha comentat bastant sovint, fou el referent màxim per la seua doctrina del federalisme.

“(…) Per atra banda, ningú que es senta sincerament republicà pot anar contra les idees autonòmiques, ja que són conseqüència de la pròpia Constitució que vol ordenar la vida del nou règimen: el mateix Estatut català és més moderat que els d'alguns Estats regionals d'Alemanya i passa igual amb el basc, i amb el gallec, i passaria amb el nostre, amb l'Estatut valencià, si el nostre poble es posara de peu i sentira la dignitat del propi govern.

En esta qüestió de llibertat no cap parlar de privilegis, ja que lo que Catalunya i Bascònia demanen huí, ho poden demanar quan vullguen València i Galícia i les atres terres espanyoles. Huí tenim una República federable, demà podríem arribar a la República federal en que somniava Pi i Margall. Res tenim que dir a una lleal discussió de les Hisendes regionals, però que no s'explota eixe concepte en contra de l'ideal autonòmic; res tenim a dir de que s'estúdien fórmules de convivència idiomàtica, però que al propi tems es possibilita el florir de les cultures nostres, puix com ha dit Leibnitz, les fites de les nacions arranquen de l'harmonia de les llengües. Encara és més absurde parlar de que aprovat un Estatut el fill de Royo i Vilanova no podrà ser funcionari en el nou territori autonòmic, puix li bastarà conèixer la llengua que allí es parle per a fruir dels mateixos drets que un fill de dit territori. ¿I quí sostindrà que això suposa un gran esforç?”^{1518/1519}

Aquest altre article apareix signat amb el criptònim de *El Solitari*, que correspon a **Francesc Martínez i Martínez**, col·laborador puntual de *El Camí*. *El Solitari* fou un columnista bastant polèmic, especialment amb Manuel Sanchis Guarner, cosa que el setmanari també va reflectir en les seues pàgines. En aquesta ocasió, però, polemitzava amb l'alacantí Alfred Badenas, el qual proposava de nou la segregació de certes comarques septentrionals (la Marina Alta i la Marina Baixa) de la província d'Alacant.

¹⁵¹⁸Aquest escèptic autonomista –Royo i Villanova–, com es veurà al llarg dels processos autonomistes del Bienni progressista, fou un furibund espanyolista en contra de tot intent d'autodeterminació de qualsevol regió de l'Estat, però ja en el segon Bienni, anomenat regressiu o “negre”, Antonio Royo Villanova, va ocupar la cartera de Marina PAE, (Partido Agrario Español), en el Govern que va presidir Alejandro Lerroux Garcia (PRR, Partit Republicà Radical), entre el 6 de maig del 1935 i el 25 de setembre del 1935, en GONZÁLEZ CALLEJA [et. al.]: *La Segunda...*, op. cit., pàg. 1.222 | Cal dir, que Royo Villanova, ja era un negat a tot estament estatutari i que ha estat documentat per la professora M. Pilar Mancebo: “(…) entre els més oposats a aquesta autonomia constitucional, base de futurs Estatuts, es troba el discurs de Royo Villanova, que pot llegir-se en les pàgines dels Diaris de sessions de 23 i 25 de setembre d'aquell 1931”, en MANCEBO ALONSO, M. Pilar: *Anteproyecto...*, op. cit., pàg. 323.

¹⁵¹⁹*El Camí*, núm. 11, pàg. 1, 14/05/32. «El problema autonòmic». L'Editorial. Com de costum, ix a la palestra historicista el lamentable final de l'autonomisme cubà, fent memòria de les voluntats la “clarividència” d'un Pi i Margall o d'un Maura, però sobretot de Pi i Margall, que hagué d'arrossegar la més execrable impopularitat per la seua defensa a la independència de les colònies d'ultramar. Per tant, que no es torne a posar entrebanca a una solució d'un problema llarg, estèril i dolent per al conjunt de l'Estat.

Segons *El Camí*, en la pàgina. 3 del número 9, (30/04/32), Alfred Badenas¹⁵²⁰ ens deixa un eloqüent article definint les peculiaritats pròpies d'unes comarques que tenien més lligam amb la província i la ciutat de València, que amb la mateixa ciutat d'Alacant, per qüestions d'un aïllament estructural de comunicació, com ara carències d'infraestructures terrestres directes amb la ciutat d'Alacant i, per tant, amb la seua Administració institucional¹⁵²¹.

A banda del que s'ha exposat, cal aclarir que els equivocs entre Alfred Badenas i Francesc Martínez (que no eren altres que les diferències interpretatives d'Alacant i València respectivament) es devien en part a dues visions oposades pel distanciament geogràfic i personal. Per altra banda, hem de ser equànimes en la percepció personal de Francesc Martínez respecte a l'Estatut Valencià dels alacantins:

“Alacant no vol, o millor, els prohoms i mangonejadors alacantins de cap manera volen la reconstitució de la regió valenciana, estan porucs de la unió de la seua ciutat amb el cap natural i històric de l'antic realme valencià, creem que ells quedarien anulats per els personatges de la capital regional, Bona prova de l'afirmació feta es donà a l'agost de l'estiu passat, en l'assemblea d'ajuntaments de aquella *província* convocada, per segona vegada, per la diputació alacantina, a fi de tractar de l'Estatut valencià. Refrescarem la memòria:

Nostres entusiasmes valencianistes (per l'Assemblea) en la que s'havia de tractar del projecte de Estatut valencià; a l'entrada del teatre, uns empleats de la Diputació, demanaven i apuntaven la representació de cada ú, per lo que pensarem que allò anava a ser sério i per tant de fruit o d'efectes positius, havia, taules presidencial i per a periodistes, cadires de repòs ocupades per els diputats a Corts i atres personatges. el president de la Diputació *provincial*, (Franklin Albricias Goetz, 1931-1934) concedint la paraula a l'Alcalde de la ciutat (Llorenç Carbonell i Santacruz PRRS, 1931-1934), per a dir que la República estava en perill, pensar més que en salvar-la, deixant a banda tota atra actuació, per lo qual no havia per qué tractar-se en aquella assemblea de l'Estatut valencià, lo que devia deixar-se per a atre temps. Estes manifestacions ocasionaren protestes de part del públic, en una paraula, l'orador es proposà impedir la discussió del projecte d'Estatut, que des de la ciutat de València s'havia tramés per a son estudi, inferint-li amb la dilatòria forta coltellada que, per a que tots ho entenguen, assessorar el projecte d'Estatut valencià, dificultant la constitució de la regió autonòmicament. Allò responia a un pla

¹⁵²⁰Altrament, també aquest alacantí -Badenas- exposa l'articulació comarcal de la província, com de la resta de la Regió. Com també fa esment de l'acte de Dénia punt d'inflexió, amb la conclusió d'una coalició per l'Estatut de les tres províncies, però per part d'aquest columnista “per a conseguir la formació de l'Estat Valencià, federat amb els altres Estats Ibèrics”. Badenas advoca per una República Federal, amb l'elogi a Pi i Margall | *El Camí*, núm. 8, pàg. 2, 23/04/32 «Llegint periòdics», “La fraternitat provincial”. Diu *El Luchador* parlant de les fogueres de Sant Joan: “Hay ciertos pueblos de la provincia, en la región de la Marina, en el limite de ella, que estaban y están un poco distanciados, casi olvidados de la capital. Los medios de comunicacion, más frecuentes y viables que para Alicante, los acercaban a Valencia, sin intención, realmente, de supremacia para ninguna capital, sino solamente por razones económicas y de facilidad. Gata de Gorgos (la Marina Alta) era uno de estos pueblos...”

¹⁵²¹FERRI RAMÍREZ, Marc: *El Ejército de la paz. Los ingenieros de caminos en la instauración del liberalismo en España (1833-1868)*. PUV, València, 2015. «Las políticas estatales de obras públicas» pàg. 137-227, pàg. 179 | SERNA, Justo i PONS, Anacle: *Los triunfos del burgués. Estampas valencianas del Ochocientos*. Tirant Humanidades, València, 2012, pàg. 253.

convingut per tots o casi tots els que ocupaven l'estrat, a fi d'impossibilitar la discussió de l'Estatut.

No més acabada l'oració alcaldina, el representant de l'Ajuntament d'Altea demanà la paraula per a protestar de la proposta de no tractar del projecte d'Estatut, mostrant-se partidari decidit de la reconstitució de la Regió valenciana, a l'extrem que si la ciutat d'Alacant s'oposara, Altea s'en aniria amb la ciutat de València, separant-se en absolut de la primera. En el mateix sentit, i parlant en valenciana llengua, s'expressà el representant de Vilajoiosa i el de la Joventut Republicana i el del Pòsit Marítim d'Altea. L'expressar-se en valencià tots estos, donà motiu a que els intransigents castellanistes volgueren protestar, però no els valgué la socorreguda alegació final de que no entenien lo que es parlava, contestant-se'ls que si aixina era i ho desitjaven a l'acabament se'ls donaria la traducció.

Ja veu el senyor Badenas com la seua afirmació de que el moviment de disgregació de molts pobles de la *província* alacantina no és invenció del diputat En Miquel de Càmaras^{1522/1523}.

Mentre s'estava tractant aleshores l'Estatut català a les Corts espanyoles, *El Camí*, de la mà d'un dels seus col·laboradors més assabentats, Eduard Martínez i Ferrando, no va perdre l'ocasió d'informar sobre les vicissituds estatutàries del Principat. Aquest col·laborador va posar en relleu les circumstàncies econòmiques que es volien encaixar en la Hisenda de l'Estat, arran de l'aprovació de l'Estatut per a Catalunya:

«València davant l'Estatut Català»

“En tot problema regionalista o nacionalista glatix baix la qüestió sentimental atra econòmica, cosa que desconeixen certs pseudo intel·lectuals quan no veuen en la defensa de l'idioma d'un poble, de la seua cultura pròpia; la mateixa raó de la seua producció i vida.

Per això, Catalunya paga a l'Estat espanyol la tercera part dels seus gastos, aproximadament, en ordre a les contribucions directes i indirectes, sobretot a les darreres, cada habitant català pagava prou més que la resta dels d'Espanya, i economistes, com Guillem Graell, aduïen que la província de Barcelona sola contribuïa a l'igual que Andalusia sencera i més que Castella la Vella, Aragó i València juntes.

València, com les atres regions, amb generós orgull, no han de voler conviure dins de l'unitat espanyola, de prestat, ni menys d'almoïna. -A València li neguen des de Madrid l'ajut econòmic per comptar amb una Escola d'Odontologia-.

Sense dubte en esta s'ignora encara que Catalunya ens resarcix, actualment, per la seua capacitat de consum, de les pèrdues de nostra exportació, si no fóra abans la germana volguda de llengua i història. ¡A bona hora s'en recorden de nosatres a Madrid!

Així, puix, València, per causa de l'Estatut català, no tindrà ocasió de recórrer a un “tancament de caixes”, perquè lo que procedirà allavors és la supressió de

¹⁵²²MOLAS, Isidre: «Les institucions polítiques del País Valencià segons l'avantprojecte d'Estatut d'Autonomia d'onze de juliol del 1931», pàg. 691-700, en DD. AA.: *Primer..., op. cit.*, pàg. 691.

¹⁵²³*El Camí*, núm. 11, pàg. 3, 14/05/32 «L'Estatut Valencià», “La veritat que sure”, El Solitari. El Solitari fou un pròcer vinculat al folklore i els costums valencians, va ser un gran propietari terratinent de la Marina Baixa, Francesc Martínez Martínez, natural d'Altea (1866-1946), mecenes, escriptor, erudit, propagandista i col·leccionista, reunia una de les millors col·leccions bibliogràfiques del *Quixot* de Cervantes. El mot de “El Solitari”, tal vegada puga ser una rèplica, lògicament, guardant distàncies, amb Vicent Tomàs i Martí que va fundar pels principis dels anys vint “Els Solitaris Nacionalistes”. Grup de valencianistes amb afirmacions culturals i polítiques, però “desfolkloritzats”, on es volia assumir un protagonisme valencià més ferm, però la dictadura primoriverista la va tallar de soca-rel.

tants governs civils inútils com existixen en Espanya, ja que d'imposar-se els sospitats gravàmens, seria per atendre, cabalment, l'Estat als seus gastos. D'esta faisó s'obtindrà l'ansiada compensació econòmica, de ser cert que l'Hisenda de la Generalitat catalana anava a gravar la de les atres regions. Ni les actuals províncies, ni les seues capitals, que ho són no més de nom, degueren substituir, actualment, en l'ordre administratiu, més encara perque signifiquen una despesa innecessària per a l'economia de l'Estat. L'extinció, per tant, de l'actual regim provincial, ensems que aprofitaria al Tresor per indemnisar-se de la consabuda descoberta que poguera deixar l'Hisenda de l'Estatut català, com asseguren els seus enemics, hauria d'iniciar el millor camí cap a un venidor federal, que ja es vesllumena en la justa Constitució vigent, per al seu caràcter de federable"¹⁵²⁴.

Aquest altre article de **Pasqual Asins**, mestre nacional, duia endavant en exclusiva la secció de «Pedagogia», des del primer número fins a l'últim, el 133. Com a redactor, va desenvolupar una tasca ferma al voltant de l'educació, reivindicant el paper essencial de l'escola en la promoció de la llengua vernacla. Però també va deixar la seua petjada en el tema estatutari, com el de l'Estatut català, citant a un dels pares del catalanisme com Prat de la Riba. Tot i això, Asins rebutjava tot protagonisme polític i bèl·lic, denunciant fins i tot certs fets estudiantils:

“Els estudiants que, deixant-se per la música alegre del patrioterisme, han comés excessos i protesten irats contra l'Estatut de Catalunya, hi ha que dir que s'equivoquen .

No és l'imposició barbara i invecil, lo que aferma els llaços de fraternitat dels pobles. Sometre al contrari per la força, perquè és més feble, no és una solució de concòrdia.

Lo humà, lo sincer, lo correcte, és estudiar-se i fer possible la vida. De igual a igual, ¿i per què no? .

Les situacions de dret determinatives dels esdeveniments històrics, no es produïxen per artifici ni per coacció. Són el·laborades amb lentitud, difícils i renovelladores. Però quan assolixen la maduresa civil, que és com una congregació, no hi ha força humana per a deturar les solucions que es reclamen. Estes solucions poden ser fraternes o violentes. Una solució fraterna és l'autonomia política, administrativa la federació. Una solució violenta és la negativa persistent i l'exèrcit invasor.

La primera aferma els llaços. La segona engendra el separatisme.

Mediten els estudiants que protesten quina solució convé a l'Espanya gran de Prat de la Riba. Pensem, pensem, en el *nostre* Estatut"¹⁵²⁵.

L'Editorial desenvolupa de manera recurrent la temàtica estatutària, des d'on subratlla la necessitat d'elaborar un estatut sense ambigüitats, clar i consensuat per a tota la ciutadania, no només de la ciutat de València, sinó a més a més de la resta de les altres dues capitals de la Regió. La línia editorial de *El Camí* mira de defugir de qualsevol influència partidista, per poder aconseguir un Estatut de i per a tots els

¹⁵²⁴ *El Camí*, núm. 11, pàg. 3, 14/05/32. «València davant l'Estatut Català», E. M. F.

¹⁵²⁵ *El Camí*, núm. 11, pàg. 6, 14/05/32. «Pedagogia», “L'Estatut”, P. Asins. Sobre Prat de la Riba i Sarrà (Castellterçol, Moianès, Barcelona, 1870-1917). Advocat, periodista i assagista, fou President de la Mancomunitat catalana, en MARTÍN I BERBOIS, Josep Lluís: «La posició política dels membres de la Lliga Regionalista davant la gran Guerra», pàg. 33-57, pàg. 39, en DD. AA.: *L'impacte de la Primera Guerra Mundial a Catalunya*, en *Afers*. Vol. XXXIII, Catarroja, 2018.

valencians. Sosté que no ens cal copiar, però sí prendre nota de les resolucions i avanços de l'Estatut català, perquè és l'exemple més proper i immediat. Aspira a que l'Estatut Valencià¹⁵²⁶ no siga una obra efímera, individual o partidista, adscrita a cap lloc en particular. Aquest toc d'atenció que postula l'Editorial està supeditat a l'avantprojecte que vol dur endavant el PURA. Resumim en part l'article:

“En la qüestió de l'Estatut valencià, o siga dels Estatuts, no totes les posicions són bones i acceptables. No ens podem desentendre de l'Estatut de Catalunya en les nostres reivindicacions autonòmiques i no hem d'esperar tampoc que s'aprove per a després còmodament aprofitar-se de l'esforç d'aquella regió.

Hi ha una actitud espectant en l'afer del nostre Estatut. Qui l'ha reflectit diàfanament, per bé que amb reconeixement previ de la raó que assistix a Catalunya. Enten el senyor Alfaro que hi ha que esperar el resultat dels debats sobre l'Estatut català en el Congrés. Hi ha que donar en este moment a Catalunya tota l'assistència cordial, en contraposició a les campanyes difamatòries, i que una de les maneres més eficaces de contribuir a la solució justa del cas de Catalunya, Fa uns quants mesos, a instigacions nostres, l'Ajuntament de València va tindre la iniciativa de fer un Estatut valencià. Es redactà un avant-projecte, es feren algunes gestions, però la idea quedà abandonada. En Galícia, lo mateix que en el País basc i en Catalunya i en Andalusia, els Estatuts no són obra d'un partit determinat, sinó concreció de l'esperit de tot el poble. Encara que després puguen aportar als esmentats avant-projectes la seua col·laboració tots els partits de totes les terres del País Valencià, Per a nosatres lo fundamental és que es parle al poble, que se l'interesse en esta qüestió de la seua llibertat, que es cree l'esperit que anime eixe règim d'autonomia a que ens havia de portar l'Estatut. En una paraula, volem més idealisme i manco egoïsme.

Si l'autonomia no suposa enfortiment espiritual de València, no haurem conseguit res amb l'Estatut.

Nosatres no anem a l'Estatut ni per conveniència ni per càlcul, sinó per idealitat. I en este moment en que es va a plantejar el problema de la nostra autonomia^{1527/1528}.

València espera. Amb aquest encapçalament signa un article a dues columnes el gironí **Miquel Marcó Trafach**, qui col·laborà amb el setmanari amb cinc propostes. Portava un seguiment bastant crític del desenvolupament estatutari, tant del català com de l'avantprojecte del valencià. I en aquest en particular fa una crítica a la manca d'iniciatives envers l'Estatut i a l'excés d'interessos particulars. Mentrestant, anava passant el temps. S'havia d'estar a l'aguait del que pogués passar amb l'Estatut català. Miquel Marcó denuncia les diferents posicions polítiques i els recels que susciten, fent aquest comentari:

“La Comissió d'Estatut deuria de parlar clar al poble valencià en assumpte tan íntimament al seu esdevenidor. Deu d'aclarar cóm és possible que autonomistes, regionalistes, federals, valencianistes i atres simpatizants, que són efectivament la majoria en la regió, no s'entenguen¹⁵²⁹.

¹⁵²⁶ MANCEBO ALONSO, M. Pilar: *Anteproyecto...*, op. cit., pàg. 324.

¹⁵²⁷ ARIAS, Fernando: *La Valencia de los años 30. Entre el paraíso y el infierno*. Ajuntament de València, València, 1996. «El nuevo Gobierno», pàg. 57-60, pàg. 57-59.

¹⁵²⁸ *El Camí*, núm. 12, pàg. 1, 21/05/32. «L'Estatut Valencià». L'Editorial .

¹⁵²⁹ *El Camí*, núm. 12, pàg. 2, 21/05/32. «Valencia espera», M. Marcó Trafach.

Es recrimina, per tant, que moltes institucions i organismes, sense moure's ni aprofitar les circumstàncies propícies de l'Estatut català, no mostren una actitud positiva per a engegar o almenys remenar el valencià...

El següent article va estar redactat pel castellanenc i assidu col·laborador **Miquel Peña**, metge de professió i un dels històrics valencianistes de la capital de la Plana. Com a destacat republicà, Peña elogia les virtuts del règim republicà, donant l'ideari català com a exemple, i apunta que el valencianisme pot sortir del seu letàrgic conformisme. Resenyem els paràgrafs més rellevants:

“Es verament una alegria vore com la República plasma en realitats ideals que ahir semblaven utopies.

Els partits republicans bressolats per les belles ideologies del pare d'esta gran renovació, d'En Pi i Margall, vivien molt sosegats; era un ideal tan llunyà (...). Però en Catalunya, que començà a ser més intensament republicana que les atres nacionalitats espanyoles, és a on aquell ferment de Pi prenia realitat; Almirall mamprenia la seua gran tasca i l'obra de reivindicació de les diverses personalitats esdevenia un moviment ascendent.

I quan triomfant la República es porta al Parlament perquè resolga este problema d'estructuració estatal de la nova España (...)

En esta época que vivim, en la que és reconegut el principi wilsonià de la “lliure determinació dels pobles” (...) Hi ha una comissió de la Societat de Nacions per a la protecció de les minories de llengua i religió; en la que hi ha països com Xecoslovàquia a on l'ensenyança es dona en xec, alemà, polac, magiar, jueu; a on l'esperit de pàtria i d'internacionalisme viu, malgrat les diferències de llengua, que fan més policroma la vida unint la geografia i la raça.

Puix bé, en esta época, encara hi ha a Espanya un gros i cec imperialisme, d'una rigidesa tan absoluta, que no compren que es puga pertànyer a un Estat i parlar en llengua diferent.

(...) En Espanya hi havien uns republicans que pot ser volien la República com un canvi senzill de forma de govern.

I este és l'esperit nou de la República, i hem de fixar-se en eixes declaracions clares, concises, meditades, plenes d'il·lusió del gran cervell de la nova revolució que es fa dia per dia, d'Azaña, que marca d'una manera forta la necessitat d'esta transformació i en la nostra insignificància tots hem d'arrimar el muscle per fer la gran obra de la República i més quan totes les fraccions monàrquiques més o menys vergonyants, al so de la Marxa de Càdiz, mamprenen una guerra contra els estatuts que han de ser el mecanisme ortopèdic que l'esforç de la República ofereix a Catalunya i als pobles d'Espanya per al seu ressorgiment”¹⁵³⁰.

Emili Gómez i Nadal, un important redactor del setmanari valencianista, va ser l'altre protagonista d'aquest article bastant explícit amb un tema molt picallós i de difícil encaixament. Gómez i Nadal, al igual que molts valencianistes, és sensible a l'indefinit nom de “Llevant o Levant”, llevat –com és clar- el referit al vent, el punt geogràfic o l'equip esportiu:

¹⁵³⁰ *El Camí*, núm. 12, pàg. 5, 21/05/32. «Des de Castelló», “Alguna cosa sobre Estatuts”, Miquel Peña Masip | DUARTE, Ángel: «Republicanism, federalism and autonomies: de los proyectos federales de 1873 a la Segunda República y los Estatutos de Autonomía», pàg. 187-207, pàg. 202-206, en GUEREÑA, Jean-Louis i MORALES MUÑOZ, Manuel (coord.): *Los nacionalismos en la España contemporánea: ideologías, movimientos y símbolos*. Castro de Ediciones de la Diputación de Málaga, Málaga, 2006, pàg. 206.

“Levante és la denominació que amb un criteri estricta i migradament geogràfic pren la nostra terra per a la gent de Madrid. Englobant baix este nom, no solament les terres *administrativament* valencianes, sinó a l'ensem les de l'antic reine de Múrcia, Este confusionisme històrico-geogràfic obedi a la ignorància -en molts dels casos, premeditada- en que els espanyols tenen les nostres peculiaritats racials. Així resulta que de l'unió de les cinc *provincias levantinas* baix el nom artificiós de Levante, l'esperit autòcton valencià pot quedar ofegat convertint-se en un provincianisme espanyol que òmpliga de satisfacció als bons patriotes de la burocràcia madrilenya.

Si més no, almenys per pur esperit científic n'hem de protestar d'este confusionisme arbitrari. Levante és un nom que fa referència a la situació cardinal d'unes terres peninsulars de la Mediterrània amb respecte a l'estepa de l'interior. (...) Si València conserva un mínim de dignitat, deu anar igualment contra esta denominació d'un coloniatge vergonyant. I la manera més eficaç de combatre l'enemic seria prendre-li la pròpia arma. ¡Agafem, puix, el mot de *Levante* i fem-lo nostre, convertint-lo en *Llevant* i donant-li un nou contingut! ¡Que ell siga denominador comú de totes les terres que de Salses al Segura i de Ribagorça a Sardenya parlen el nostre idioma i formen la nostra pàtria! (...)

El mot *València* es presta a recels hegemònics quan no a confusions entre ciutat i territori. Cal, puix, un nom que done una idea clara de la diferenciació entre estos dos termes, i al meu entendre cap més encertat que eixe de *País Valencià* (..) a la nostra obra de redreçament”^{1531/1532}.

El següent article va estar impulsat per la Redacció del setmanari arran dels comentaris ofensius tant a la institució acadèmica del carrer de La Nau, com a l'Estatut català, comentaris publicats pel diari de València *Las Provincias*, d'entre els quals destaquem els fets més transcendents:

“En l'assumpte de la carta del director d'*El Imparcial* i en la Universitat, *Las Provincias* ha fet honor a la seua significació valencianista. El diari del carrer del Mar ha reaccionat d'una manera digna, a la qual hem de fer tota la justícia necessària.

“El dumenge reproduix *Las Provincias* una carta del diari madrileny, que és una infame instigació a unir el nom de València a la campanya contra l'Estatut de Catalunya. (...) S'esgrimien alguns arguments que denoten la baixa qualitat moral del que els fa. El comentari de *Las Provincias* haurà desencantat a l'autor de la carta, però ha demostrat una dignitat i una decència que no esperava trobar al seu comunicant.

En síntesis, *Las Provincias* diu que el problema regionalista ha estat enverinat per els hòmens que des del Madrid feudal han portat als seus límits extrems l'absorció centralista i que València no pot sumar-se a eixa campanya sense quarter que es realisà contra tota idea autonòmica.

El comentari dedicat a la reparació dels danys de la nostra Universitat és amarg i conté advertències atinades (...). Es cert, com diu *Las Provincias*, que fora de la visita protocolària del subsecretari d'Instrucció Pública (...). Té raó *Las Provincias* quan diu que la gloriosa Universitat de València no pot ni deu sostindre's amb almoines de la gent. I té raó també quan afirma que no es pot parlar de la “magnanimitat” del Govern quan deixa que el Patronat Universitari gaste les 480.000 pessetes del seu fons en unes obres que l'Estat diu realisar per el seu compte.

“Y luego –acaba *Las Provincias*– no quieren que se hable de regionalismo y hasta de separatismo!”.

¹⁵³¹ ALBAIDA, Josep: *Sicània*, Núm. 58, pàg. 5, nov. 1958. «Els nostres col·laboradors».

¹⁵³² *El Camí*, núm. 13, pàg. 3, 28/05/32. «VARIACIONES», “Nomenclatura: Levante, Llevant i País Valencià”, E. G. Nadal | ALBAIDA, Josep: *Sicània*. Núm. 58, pàg. 5, nov. 1958. «Els nostres col·laboradors».

Completament d'acord. L'oportuníssim raonament de *Las Provincias* és incontrovertible¹⁵³³.

Aquest altre article, fet també des de l'Editorial, exposa les posicions i les actituds envers els valencianistes en l'Ajuntament per les seues propostes de les modificacions: *La organissació de l'Ajuntament*:

“Els acords del Partit autonomista:

Encara que tardius (...), responen a un criteri de sanejament polític que compartim (...) i que trobem molt lloable.

El partit autonomista ha procedit rectament obligant a tots els que ostentaven càrrecs a que presentaren la dimissió dels mateixos (...). Sembla que ademés de tot açò es va refer l'Ajuntament, instaurant mètodes de cordialitat que en l'etapa que es vol donar per finida, s'oblidaren molt assovint. En eixe cas s'invitarà a les minories absents –la valencianista, radicals-socialistes i Acció Republicana- i inclús als concejals que sense estar públicament retirats s'havien apartat del Consistori, a que es reintegren. Si és aixina, hem de creure que la organissació de l'Ajuntament no serà sols un nou acoplament de persones, sinó un canvi fonamental de conducta i d'orientacions. El mal i l'opinió del poble, és això lo que existix”.

“La posició dels valencianistes:

Però lo que sí podem afirmar és que la minoria valencianista considera un deure contret amb la ciutat el de la intervenció de la vida del Municipi, perquè lo contrari seria detentar les actes, i que ajustarà la seua actitud a un sentit de patriotisme i de col·laboració honesta en els afers administratius i polítics de l'Ajuntament”¹⁵³⁴.

El següent article fou obra del saforenc d'adopció **Josep Mascarell i Gosp** (J.MIG), habitual col·laborador i crític de *El Camí*. Al setmanari va desenvolupar temàtiques de diversa naturalesa, com la crítica cinematogràfica, la natura o la llengua vernacle. A propòsit d'aquesta, va ressaltar la seua persistent tasca en defensa de l'idioma. I, per descomptat, va ser l'autor d'articles relacionats en el context estatutari. Segons ell, es trobaran més identificats uns que altres: cadascú utilitzarà la dialèctica que més domine; desenvoluparà la forma i el contingut adients als seus coneixements; farà servir la seua imbricació, el seu èmfasi, la seua temprança, la seua virtuositat i inclús la seua veritable professió. De fet, els tecnicismes, els neologismes per defecte de l'ús professional, estaran bastant marcats en el discurs del columnista, com també la seua confessionalitat religiosa. J. Mig ens fa una descripció detallada de la hipotètica tasca de valencianitzar la societat de València, amb l'ajut de la premsa diària i la gent professional que gaudeix del seu idioma i el pot transmetre. Cal aglutinar partits, agrupacions i la societat valenciana amb el mirall de Catalunya com a model, per recuperar la definició més justa d'un poble, com és el valencià¹⁵³⁵.

¹⁵³³ *El Camí*, núm. 13, pàg. 5, 28/05/32. «Dos comentaris de “Las Provincias”», L'Editorial.

¹⁵³⁴ *El Camí*, núm. 14, pàg. 1, 04/06/32. «La reorganissació de l'Ajuntament», “Els acords del Partit autonomista”, “La posició dels valencianistes”, L'Editorial

¹⁵³⁵ *El Camí*, núm. 14, pàg. 2, 04/06/32. «Valencianisem», J. MIG.

En l'article titulat *El Discurs de Azaña*, la Redacció del setmanari s'apropia del missatge del president del Consell de ministres, amb clares mostres en favor d'una autonomia regionalista, sense cap trencament de la unitat hispana¹⁵³⁶. L'Editorial va copiar el discurs amb èmfasi detallat per les circumstàncies i pel seu autor, una locució dins del projecte republicà reformista progressista i en el moment tal vegada més àlgid de les reivindicacions socials, culturals i polítiques, força procliu a les demandes estatutàries, les quals no es van repetir fins ben entrat el 1936.

Ben mirat, aquesta llarga exposició d'*El Discurs de Azaña*, que ocupa quasi quatre columnes, era una mena de recopilatori del seu programa polític de la primera època que encara gaudia d'una bona popularitat social evidentment, sobretot en el sector petit burges progressista i de les classes mitjanes. Fou un discurs que va calar en els valencianistes per deixar la porta oberta als autonomistes, com queda reflectit pel professor Ismael Saz¹⁵³⁷. Recordem que Azaña fou un dirigent pragmàtic davant l'adversitat dels partits conservadors i del centre dreta. L'Editorial féu una crida per a la unió de tots els valencians, per a apartar partidismes, tendències i diferència de classes, a la recerca de l'autodeterminació:

“Una jornada històrica en favor de l'organització autonòmica dels pobles ibèrics. Queda exposat el criteri del Govern en pró dels Estatuts. Condemnat l'uniformisme, tant perjudicial per als destins d'Espanya, sembla possibilitar-se una etapa gloriosa i ascendent.- ¿Quin és el deure dels valencians en l'hora present?

Plantejament del problema.

La intervenció del Cap del Govern en la discussió de la totalitat de l'Estatut català ha tingut una transcendència més gran de lo que podia imaginar-se. Ha tingut una transcendència que nosatres, valencianistes, tenim el deure de destacar. El senyor Azaña, no ha plantejat el problema de l'Estatut, sinó dels Estatuts, no ha examinat el cas de Catalunya, sinó que s'ha referit a *tot el problema de l'estructuració autonòmica de l'Estat espanyol*. Es per això que EL CAMÍ, fidel a lo que és raó de la seua existència, vol destacar davant dels valencians conscients, la importància del parlament del President del Consell, que ha estat una clara i ben construïda exposició de les doctrines regionalistes. La ben intencionada intervenció del senyor Ossorio i Gallardo (...), i la unitarista del senyor Sánchez Roman, foren borrades per el llarg discurs presidencial. La Cambra quedà altament impressionada (...); el senyor Azaña havia elevat, amb visió d'estadista, el debat (...). Els que sentim sincerament l'emoció regionalista hem d'elogiar al polític, per la seua honestedat en la defensa dels principis, i per el seu valor cívic.

Les regions espanyoles volen viure d'atra manera, dins de l'Estat espanyol. La pretensió és legítima (...). Lo que no és possible és suprimir els problemes, ni per el separatisme, ni per l'assimilisme.

La Corona mai mirà, amb bon ulls, els regionalistes (...), no transigia amb el sentiment autonomista (...). La última aberració d'esta política es va produir en Cuba (...), on començà atra guerra (...), i els pocs hòmens que digueren

¹⁵³⁶ PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio: *Experiencias republicanas op. cit.*, pàg. 10-11.

¹⁵³⁷ SAZ, Ismael: «Nación y patriotismo en la España del siglo XX», pàg. 129-142, en CARNERO, Teresa i ARCHILÉS, Ferran (eds.): *Europa, España, País Valencià. Nacionalisme i democràcia: passat i futur*. PUV, València, 2007, pàg. 133.

aleshores la veritat al poble espanyol –Pi i Margall i Unamuno– foren titllats de traïdors i filibusters. Eixa va ser la comunicació del règim assimilista, unitari, intransigent amb les pretensions autonòmiques de les regions espanyoles del segle passat.

La República necessita una doctrina i vol trobar-la en les velles essències espanyoles, consagrant el respecte a la varietat. (...) La Constitució, a més a més, és la garantia de la unitat.

Problema de la Hisenda (...), aquells temors d'errors en els càlculs cauen per la seua base. Dos parts en el pressupost de l'Estat. La primera compren els gastos generals, atesos amb els tributs no cedits. La segona, els gastos per servicis regionals en els territoris no estatutaris, corresponents a servicis cedits en les regions autònomes; les despeses d'esta segona part del pressupost serien ateses per el rendiment de les regions no autònomes dels mateixos tributs que s'han cedit a les regions autònomes.

"A esta obra de pacificació, de bon govern –diu Azaña– (...) lo que interessa és el pervindre. Lo que importa és navegar. El Cap del Govern creu, per tant, que el règim autonòmic pot iniciar una etapa ascendent per a Espanya. Es amb atres paraules, una visió semblant a la del federalisme pimargalià, a la de Prat de la Riba dins del liberalisme i a la de Cambó quan parlava de l'Espanya gran. Azaña és un dels pocs Presidents de Consell de Ministres que han vist clar en el problema regionalista; els atres foren Canalejas, i més tímidament, Maura.

La premsa: la de Madrid ha reaccionat en la seua major part en contra, sobre tot la de la dreta: *ABC*, *El Debate*, *La Época*, *La Nación* i els atres també, com *La Libertad*, *La Voz*, *Informaciones* i no cal dir *El Imparcial*. Han reaccionat en canvi favorablement *El Sol*, *Luz*, *Heraldo*, *El Liberal*, *Ahora* i *El Socialista*.

Per això en este moment el deure de tots els hòmens del País Valencià ha de consistir en col·laborar activament en l'obra de valencianisar la nostra terra, exigint de tots els partits que es diuen regionalistes, autonomistes o valencianistes, la iniciació d'una forta campanya solidària en pro de l'ideal autonòmic per tota la nostra Regió"^{1538/1539}.

Aquest article del discurs d'Azaña, com s'ha llegit, s'ha analitzat amb un sentit fonamental i descriptiu del moment actual de l'Estat, el qual es perllonga en un parlament amb un rerefons de discurs carregat de justificació estatal, relatius als canvis produïts arran de la implantació del nou règim per a donar un vot de confiança, per a continuar el projecte republicà. Segons aquesta anàlisi, s'hauria d'assumir els canvis que defenien la República en tots els estaments socials i institucionals, per tal d'aconseguir els fins desitjats, des de la seua proclamació. Ara bé, cal temps per a assolir una revitalització en tots els ordres per una equanimitat social i política. Amb tot i això, com de costum en Azaña, va posar exemples de les vicissituds històriques d'un passat no molt llunyà amb uns dirigents intransigents amb la pèrdua d'una democràcia

¹⁵³⁸ Com es veurà al llarg d'aquest procés autonomista, l'illa de Cuba, sobretot, va ser el referent constant més emprat pels nacionalistes republicans a tota hora. Cuba com a exemple de la intransigència espanyolista i monàrquica, la d'un Estat involucionista i conservador, enfront de l'autonomia de l'últim testimoni hispànic més enllà de l'Atlàntic, al costat de Puerto Rico i les Filipines, aquest arxipèlag en el Pacífic, però serà l'*Illa Gran* o la *Perla de les Antilles*, la que marcarà l'agenda d'aquest esdeveniment –secessionisme–, impulsat en part per l'espanyolisme més reaccionari i intransigent, que féu servir tant el català com el valencià.

¹⁵³⁹ *El Camí*, núm. 14, pàg. 3, 04/06/32. «EL DISCURS DE AZAÑA», Editorial. La Redacció va fer un al·legat favorable al règim republicà de Manuel Azaña Díaz | DUARTE, Àngel: «Republicanism, federalism and autonomias: de los proyectos federales de 1873 a la Segunda República y los Estatutos de Autonomía», pàg. 187-207, pàg. 202-206, en GUEREÑA, Jean-Louis i MORALES MUÑOZ, Manuel (coord.): *Los nacionalismos ..., op. cit.*, pàg. 202-206.

i els llaços d'unió amb la societat d'ultramar i que es podria anar de les mans per no saber gestionar les lliçons de Pi i Maragall, mite del federalisme hispànic. Insisteix Azaña que el que es necessita és la República.

El col·laborador del setmanari **Angelí Castanyer** ens feia aquest suggeriment: “Dins pocs dies es debatirà la magna qüestió de l'Estatut”. Es queixava l'autor del l'article de la falta de dirigents o polítics compromesos en el valencianisme. Castanyer veia massa romanticisme, parlar de filosofia i de finances, però encara no havia vist hòmens del “nostre camp” que s'implicaren en el propòsit exclusiu de fer política valenciana: “el desvetllament polític valencià ha de coincidir amb el desvetllament polític valencianista, o no seria res”; “s'imposa el programa mínim per a una acció conjunta de tots els sectors valencianistes”, “tota una vida d'expansions per a crear el fet de la reacció valenciana”. En definitiva, calia “acció”, propaganda i programa d'actuació envers l'Estatut Valencià, és a dir, cercar una tàctica motivadora dins la tècnica emocional valencianista¹⁵⁴⁰.

L'alcoià **Jordi Valor i Serra** era un assidu del setmanari valencianista (com també de la premsa valencianista republicana, com *Avant*)¹⁵⁴¹. Mestre nacional com molts altres companys de magisteri, estava eventualment exercint la seua professió fora del País Valencià, en aquest cas en la província d'Osca (Calvera). Des d'allí col·laborava amb *El Camí*, sobretot amb temes relacionats amb l'ensenyament. Però en el reportatge *Als amics de València*, cosa quasi inèdita, llança una crida per atiar el sentiment valencianista i adreçar-lo cap a l'autonomia mitjançant l'Estatut. Va deixar una crítica molt punyent respecte a la indiferència d'alguns sectors del valencianisme cap a la llengua vernacle i l'autonomisme valencià. Valor apel·la també als periodistes i als mitjans d'informació de la “regió” perquè revifem amb anhel el camí de l'autoestima i abandonem les hostilitats afins d'aconseguir el redreçament de la vida nacional. L'articulista dóna exemples al llarg de la història de la pèrdua d'identitat dels valencians, passant la seua exposició per tot el territori valencià, sobretot per enaltir la *valencianitat* d'Oriola i Villena i els il·lustres personatges significats com ara Antoni Gisbert o Gabriel Miró...¹⁵⁴²

Al número 15 de la revista, **Angelí Castanyer** va ser l'autor d'aquest article polític: *Valencianisme–Liberalisme*. En ell, l'autor vol esbrinar les dues tendències per unificar en una mateixa drecera criteris versemblants. És una realitat tangible que cal

¹⁵⁴⁰ *El Camí*, núm. 14, pàg. 3. 04/06/32. «EL CAMÍ», Angelí Castanyer.

¹⁵⁴¹ *Avant*, setmanari Valencianista Republicà. Núm. 17, pàg. 1. 23/03/31. «Mirant a la Historia», “El sacrifici de Iberia”, Jordi Valor.

¹⁵⁴² *El Camí*, núm. 15, pàg. 1, 11/06/32. «Precaució», “Als amics de València”, Jordi Valor. Calvera (Huesca).

reafirmar, ja que segons Castanyer havíem de deixar fora de joc el romanticisme de la Renaixença que poc o gens havia nodrit el sentiment valencianista i el liberalisme. Sense cap sentiment de pertànyer a un col·lectiu divers però uniforme, no s'hagués creat una idiosincràsia pròpia, i és que "l'enemic de València és el valencià inconscient". La doctrina no és altra que valencianitzar i defugir del castellanisme imposit. Angelí Castanyer va ser un valencianista com el seu germà Josep, va pertànyer a *Nova Germania*, partit que va nàixer 1935 com a escissió de l'*Agrupació Valencianista Republicana (AVR)* en constituir-se el *Partit Valencianista d'Esquerra (PVE)*. Evidentment, en aquest reportatge Castanyer estava fent una crítica constructiva del valencianisme mirant d'evitar els tòpics tergiversats per l'excés de "l'espanyolisme" en detriment per recuperar la pròpia identitat valencianista¹⁵⁴³.

El següent article que tractem és de summa importància sobretot per l'assumpte que ens concerneix: la discussió de l'Estatut Valencià per part del mateix Ajuntament de València. Copiem els rengles més significatius, junt amb un dels protagonistes de màxima rellevància d'aquest afer de l'ideari valencianista, el promotor i director del setmanari valencianista **Joaquim Reig i Rodríguez**:

"També el senyor Reig, parlant en nom de la minoria valenciana, cridà l'atenció de tot l'Ajuntament sobre la marxa dels treballs per obtindre en el seu dia l'aprovació de l'Estatut del nostre País. Va recordar que és este un anhel de tots els sectors, ja que realment encara no s'ha sentit cap veu en contra. Al·ludí al fet de que quan sobre esta qüestió es va parlar als representants de les terres alacantines o castellonenques, es va dir que era prompte per a entrar en matèria, puix que la República encara no havia marcat un criteri sobre el problema de les autonomies. "Hui, digué el senyor Reig, aprovat l'article primer de l'Estatut de Catalunya, eixe criteri resta definitivament establert en un sentit favorable a la llibertat dels pobles ibèrics "Els tràmits per a aconseguir L'Estatut no són fàcils; hi ha que atendre's al procediment que marca l'article 12 de la Constitució. (...) Ens sembla molt oportú el públic recordatori i demanda de la minoria valencianista. I coincidint amb els punts de vista exposats en la sessió, entenem que cal iniciar una propaganda molt intensa per tots els partits polítics que senten l'autonomisme, puix per desgràcia si la personalitat del País Valencià és ben acusada, en canvi la consciència d'eixa personalitat existix tan sols en un número escàs de patriotes. El nostre Estatut ha de tindre ademés un ample sentit descentralisador dins de la Regió, a fi de que, de cap manera, Castelló ni Alacant puguen sentir-se absents d'estes inquietuts"^{1544/1545}.

Per tant, com assenyala l'Editorial, encara quedava bastant camí per unificar criteris, opinions i consens de tot arreu del País Valencià. Com es veurà al llarg d'aquest capítol (també en el posterior), una màxima de *El Camí*, és la recerca d'un

¹⁵⁴³ *El Camí*, núm. 15, pàg. 3, 11/06/32. «Sentiment i doctrina», "Valencianisme-Liberalisme", Angelí Castanyer.

¹⁵⁴⁴ DE ESTEBAN, Jorge (edición de): *Las Constituciones de España*. Taurus, Madrid, 1981. «H. Constitución de la República Española de 1931», pàg. 191-220, especialment la pàg. 193.

¹⁵⁴⁵ TERMES, Josep: «Immigració i qüestió nacional», pàg. 145-166, en BENET, Josep; FUSTER, Joan, PITARCH, Vicent i VILAR, Pierre: *Els valencians...*, op. cit., pàg. 162.

denominador comú, per descomptat, adreçat a les comarques d'Alacant i Castelló, per tal de conformar tots plegats un criteri més consensuat de l'avantprojecte estatutari¹⁵⁴⁶.

Signat pel criptònim de *L'Encobert*, es publica un extens article a tres columnes que ens parla de l'escriptor Blasco Ibáñez, des de l'ambigüitat cultural i política dels seus correligionaris quant a la identitat del País Valencià. Una altra cosa va ser l'evolució política i literària de Blasco arran de les circumstàncies de determinats fets històrics. Segons l'autor del reportatge, Blasco Ibáñez, va fer-hi una exaltació de la literatura del segle XIX en les llengües autòctones (el gallec, el basc, el català i el valencià), com així dels seus impulsors, com ara Curros Enríquez, Jacint Verdaguer o Constantí Llombart. En política, Blasco Ibáñez fou deixeble de la doctrina federalista de Francesc Pi i Margall, va fundar el periòdic *La Bandera Federal* i el *partit Unió Republicana Autonomista*. En la seua joventut, Blasco Ibáñez escriví i publicà en valencià uns contes i unes llegendes. "Llombart fon el seu mestre i amic". "Legítim, natural i lògic – escrivia Blasco Ibáñez, fa més de quaranta anys– és que el valencià i el català i el gallec i el basc, és de qui pertany a una regió amb caràcter propi". "Per damunt de tots ells –la literatura regional– reïx l'autor de *L'Atlàntida* i *Canigó*, obres que són com totes, les d'un veritable geni". Blasco defensà els ideals liberals erigint-se en un precursor de la República. Exposem part del relat del seu criptònim reporter:

"Malgrat ser profundament valencianes en tots els seus aspectes, Blasco escriví en castellà les seues novel·les valencianes, encara que el llenguatge valencià salta continuament en el diàleg i l'ànima autèntica dels personatges, que tenen una expressió peculiar i pròpia, domina de manera absoluta de cap a cap de les obres (...) potser per l'ambient de la època, per influència i el de domini del castellà, en aquell temps a València. Per la mateixa raó que excel·lents escriptors catalans i mallorquins, entre ells Víctor Balaguer, Morera i Galícia, Costa i Llovera i Joan Alcover, havien escrit en castellà els primers llibres. I la Senyera de València és la bandera de les quatre barres vermelles sobre camps d'or, la bandera triomfal de Jaume I, el signe, el senyal gloriós de València, de Catalunya, de Mallorca, del Roselló, de totes es terres que parlen el nostre idioma immortal.

Blasco Ibáñez era un gran valencià. Portava a dins, potser sense adonar-se'n el valencianista polític. (...) En la Dictadura, la qual va endogalar la terra catalana i va perseguir la seua personalitat i el seu idioma, Blasco Ibáñez (...) va proclamar la realitat diferencial i viva de Catalunya, amb les més amples concessions autonòmiques i amb el reconeixement explícit del seu idioma i les seues llibertats. Blasco Ibáñez era un autonomista convençut¹⁵⁴⁷.

¹⁵⁴⁶ *El Camí*, núm. 16, pàg. 1, 18/06/32. «Notes municipals», "L'Estatut Valencià", L'Editorial.

¹⁵⁴⁷ *El Camí*, núm. 16, pàg. 3, 18/06/32. «Davant la discussió dels Estatuts Regionals», "Blasco Ibáñez i l'autonomia". L'Encobert. L'Encobert fou un personatge llegendari que implantà la seua veritable personalitat en *Les Germanies* (1522). Heroi anònim defensor de les llibertats i els Furs valencians. Aquest personatge –L'Encobert–, segurament seria Juli Just, que fou el biògraf aleshores de Blasco Ibáñez, Just, fou un valencianista d'esquerra, que va exaltar la figura de Blasco Ibáñez amb escreix, combregant les inquietuds utòpiques del joven Blasco amb la realitat quasi desitjada de la Segona República; per tant, l'hipotètic entroncament que fa Juli Just de les virtuts catalanes no s'ajustà a la realitat d'un partit i d'un procés que l'avortaren els seus acòlits més intransigents, d'entre altres per aquesta actitud tan tergiversada que fou en

En aquest altre article, dins dels paràmetres del binomi d'autonomia i llengua, sovint emparellades, l'Editorial deixa el seu més encertat testimoni, a l'ombra del debat sobre l'Estatut català, mostrant-se favorable al desenvolupament dels estatuts i contrari a l'actitud dels seus detractors, els antiautonomistes. Calia salvar el moviment estatutari superant el turó intransigent de l'espanyolisme més reaccionari, força reticent envers l'idioma. Al capdavant, però, l'Estatut no es va aturar pel requisit lingüístic:

“En la sessió del dijous assistírem no sols a la discussió de varies esmenes, que no tenien altra finalitat que la de posar entrebancs, sinó a la maniobres –el cas d'Alba– del més vell estil. Es va aprovar per fi l'article segon per 191 vots contra 112, és a dir, per 79 de majoria. Molts articles fonamentals de la Constitució no tingueren esta diferència al seu favor, lo qual demostra que després de la casi unanimitat de l'article primer, en el que es consignava l'autonomia, no poden fer-se a l'Estatut determinades objeccions. Els que s'asusten dels drets que l'article segon concedeix a la llengua pròpia, ignoren o obliden que de fet, en temps de la Monarquia, Catalunya tenia en la Mancomunitat drets iguals o superiors als ara establits. Però, de totes maneres, si són autonomistes o federals, ¿cóm poden oposar-se a que els catalans usen la seua llengua dins de Catalunya? ¿Quina autonomia seria la que negara açò? En qualsevol dels projectes federals que ha conegut Espanya, el de Pi i Margall, el de Castelar, es reconeixia als Estats –paraula que tanta por causa– el dret a usar la seua llengua. Per això, una actitud més restrictiva que la de l'article aprovat, haguera segut senzillament humiliant”^{1548/1549}.

En aquest altre testimoni estatutari, s'ha afegit el reportatge del que signa com **Pere Cardona (Adolf Pizcueta)**, redactor assidu d'aquests temes en pro de l'autonomia valenciana o la catalana. En l'article destaquem els epígrafs titulats *Els partits valencianistes* i *¿l el nostre Estatut?* Són un testimoni bastant eloqüent del pessimisme per un esdevenidor poc o gens propici a aconseguir al més aviat l'Estatut Valencià, perquè només hi havia dues formacions polítiques valencianistes compromeses, com la *Unió Valencianista* i l'*Agrupació Valencianista Republicana*: “Professen l'ideal de l'autonomia de València i practiquen el valencianisme, que és el seu complement”. El segon entrebanc que Pere Cardona assenyala es que l'Estatut català estava aleshores en la discussió parlamentària, fet que podia afectar a l'Estatut Valencià, perquè cal recordar que la creació de la Mancomunitat catalana va servir de camí pel projecte de l'Estatut, una experiència pre-estatutària que València, com altres regions, tampoc va tindre:

“¿Passarà lo mateix amb els estatuts? ¿Desaprofitaran tots els partits l'ocasió de convertir en realitat eixe punt del seu programa?”

part determinant de l'escissió del Partit d'Unió Autonomista | Com a exemple d'“acòlits”, *El Camí*, núm. 17, pàg. 5, 25/06/32. “Els diputats *autonomistes* valencians voten en contra el segon article de l'Estatut. Els proposem que modifiquen el seu. Podrien titular-se *antiautonomistes*. Perque això és de veres”, L'Editorial.

¹⁵⁴⁸ DE ESTEBAN, Jorge (edición de): *Las Constituciones...*, op. cit. “Article 2n. Tots els espanyols són iguals davant la llei”, pàg. 191.

¹⁵⁴⁹ *El Camí*, núm. 17, pàg. 1, 25/06/32. «L'autonomia i la llengua», L'Editorial.

Som pesimistes. Els partits valencians acceptarien l'autonomia com una concessió de l'Estat. Però són incapaços de fer cap sacrifici per aconseguir-la. Obliden per suposat que la llibertat no pot ser un regal, sinó un dret que hi ha que conquistar cada dia»¹⁵⁵⁰.

Pere Cardona il·lustra també eloqüentment el següent article (a dues columnes) dels nacionalismes, sobretot els perifèrics, com és el cas del català i del valencià, si més no per culpa del constant desgast produït per certa intel·lectualitat espanyola gens favorable als moviments autonomistes. Com deia Pere Cardona, aquests intransigents escriptors, a més de reaccionaris, amb l'ajut de la premsa distorsionaven l'opinió pública, predisposant-la en contra de l'exposició argumental del fet estatutari. La propaganda de les demandes nacionalistes no suposaven més que la reorganització de l'Estat, com ens assevera el professor Saz, dins dels límits de la Constitució¹⁵⁵¹. Certs sectors professionals liberals (escriptors, professors universitaris, advocats, jutges, etc.) consideraven l'autonomia com una ruptura, en veure reduïdes les seues possibilitats de promoció estatal pels projectes autonomistes, degut a les modalitats introduïdes en els tribunals regionals o a l'escalafó universitari. Altrament, es pensava que hi hauria una minva de la llengua castellana motivada per la recuperació de les llengües autòctones, en perjudici dels escriptors de la llengua oficial. Pere Cardona, ens deixa una crítica –com de costum– constructiva, alliçonadora i didàctica:

“El dret de l'autodeterminació, en que es basa la teoria dels moviments nacionalistes, no pot repudiar-se de reaccionari, sinó de tot lo contrari. Acceptem que els individus són lliures de professar estes o les atres idees, d'afirmar, de sentir la pàtria o de negar-la; i de la mateixa manera, encara que les repercussions sentimentals siguen profundes, hem d'acceptar també que un poble, la suma de molts individus, pot preferir esta o l'atra solució. Aquella pregunta que alguns pocs intel·lectuals castellans es formularen durant l'època de la Dictadura i la seua contestació, eren verdaderament liberals: «¿Quina serà la solució del problema de Catalunya? La que els catalans vullguen»¹⁵⁵².

Un altre Cardona, en aquesta ocasió el denier **Francesc Cardona**, també un habitual del setmanari, publica un article on elogia els autonomistes valencianistes, però discrepa d'alguns companys i paisans alacantins que refusaven la proposta autonomista valenciana, sobretot de certs dirigents que desconfiaven dels polítics de València, encara que el propòsit no fora altre que la unificació de totes les comarques d'Alacant, Castelló i València en un projecte comú. El problema, en efecte, era que no es volia tindre cap tutela política des de la ciutat de València. Alguns d'aquests recels

¹⁵⁵⁰ *El Camí*, núm. 17, pàg. 3, 25/06/32. «Reportatges d'actualitat», “L'autonomia i els partits polítics. Una cosa és l'ideal i atra la realitat”, Pere Cardona | HERNANDO SERRA, M. Pilar: *Una historia inacabada. El autonomismo valenciano de los años treinta*. Edita Tirant lo Blanch, València, 2020, «Consideraciones finales», pàg. 131-138, pàg. 135.

¹⁵⁵¹ SAZ, Ismael: «Nación y patriotismo en la España del siglo XX», pàg. 129-142, en CARNERO, Teresa i ARCHILÉS, Ferran (eds.): *Europa...*, *op. cit.*, pàg. 129.

¹⁵⁵² *El Camí*, núm. 18, pàg. 3, 02/07/32. «ELS DOS NACIONALISMES», Pere Cardona.

eren deguts a la deficient comunicació de les infraestructures viàries, motiu de discrepàncies de les comarques del nord (les dues Marines) amb la seua capital Alacant. Així mateix, s'apreciava un rerefons de desconfiança mútua entre les dues capitals valencianes, des de feia temps, ja d'abans de les divisions provincials dels governs liberals de principi del segle XIX. Com comenta Cardona, cal que València ciutat i les seues polítiques provalencianes promoguen la confiança amb els valencians meridionals perquè ressorgisca una veritable germanor, sense que ningú se senta foraster¹⁵⁵³.

Retornant a Pere Cardona, trobem un article on aquest redactor va fer una acusació molt incisiva cap aquells diputats valencians que fan un doble i deplorable joc, segons bufe el vent: “Hi ha elements que pretenen *cohonestar* una doble i contradictòria actitud respecte de l'autonomia”, perquè al mateix temps que estan en contra de les reivindicacions catalanes postulen les mateixes exigències per a València, és a dir, ells són enemics de l'Estatut de Catalunya a Madrid i partidaris de l'Estatut de València entre nosaltres. Per tant l'esdevenidor del nostre Estatut ha de ser producte del nostre liberalisme. L'Estatut català ha de tindre un caràcter normatiu perquè ell ha de donar la pauta per als altres Estatuts. “No és lícita eixa conducta que denunciem. Cal dubtar d'aquells que no volen ni senten cap problema autonòmic més que el seu, de la mateixa manera la negaríem la llibertat i la justícia d'aquells que no volgueren posar en pràctica aquests principis només que quan es tracta el d'ells”. Conseqüentment, hom ha de defensar com a imprescindible l'Estatut català:

“L'aspiració catalana a l'autonomia és un fet indiscutible, que va ser objecte de persecucions en la monarquia i sobretot en la dictadura. El nou règim, la República, no té més que dos solucions: acceptar aquell fet, reconèixer-lo i respectar-lo, o oposar-se a ell i perseguir-lo amb l'intenció de destruir-lo. Molta gent s'oblida que la República, basada en el reconeixement dels drets individuals, no pot negar, sense atemptar a la seua essència, els drets dels pobles, que no seria un règim de llibertat si pretenguera ofegar per raons d'Estat o per atres qualsevol, però tan injustificades com aquelles, l'ànima autonomista de Catalunya. La monarquia ha desaparegut, però ha deixat una sedimentació d'idees i de prejuïns que són els que armen totes les batalles anti estatutàries, amb una evident supervivència de l'esperit que no és cosa tangible- del règim desaparegut. I es dona el cas de que molts dels que combatien, eren, no obstant, servidors d'ell en este aspecte tan fonamental de la convivència espanyola”^{1554/1555}.

¹⁵⁵³ *El Camí*, núm. 18, pàg. 3, 02/07/32. «Vers l'Estatut Valencià», “¡Desconfiança, no! Germanor”, F. Cardona Mezquida | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., Francesc Cardona Mezquida (Dénia, 1875-¿?), pàg. 70.

¹⁵⁵⁴ LÓPEZ VILLAVARDE, Ángel Luis: *La Segunda República...*, op. cit. «A modo de balance», pàg. 421-428, especialment la pàg. 426.

¹⁵⁵⁵ *El Camí*, núm. 19, pàg. 1, 09/07/32. «Autonomistes sempre: ací i allà», Pere Cardona.

En aquest altre petit article, que corresponia a un nou editorial de *El Camí*, s'exposa la discussió de l'Estatut català entre tres personatges d'una llarga i molesta objecció cap a l'estatutisme parlamentari. Seleccionem aquests paràgrafs:

“En la discussió de l'Estatut s'ha arribat a la més escandalosa obstrucció. El senyor Royo Villanova, a qui de les tres classificacions d'Ortega i Gasset, cal assignar-li la de pallaso, presentà a l'article quint un vot particular contra la totalitat i atres 12 vots, un per cada apartat: de l'article L'objecte era evident: obstruccionar, abusant del seu dret parlamentari.

Fins ara el senyor Royo conseguia el seu propòsit sense que la matjoria de la Cambra s'adonara de que el xistós diputat anava a la seua. El xiste i là “boutade” eren la manera de fer passar la maniobra anti-autonomista. Els catalans s'han vist tractats sense cap consideració ni respecte per el “jocoso” diputat i únicament quan les ofenses unides al propòsit d'obstaculisar eren ja prestigi i autoritat en la Cambra, com el senyor Ossorio i Gallardo. Era estrany que es poguera tolerar el llenguatge i la intenció del senyor Royo, el qual, actuant en nom de la minoria agrària, no preten discutir i modificar l'Estatut, sinó impedir la seua aprovació, com ho demostren les esmenes i vots presentats i les freqüents i ridícules intervencions.^{1556/1557}

“De nou, continua el relat autonomista, però el diputat Royo prossegueix posant traves i no acabarà ací les seues desbaratades invectives, sinó com el mateix redactor sap, que continuarà en els seus successius manifestes pel poc trellat, perquè en quan s'adone que ja no hi fa gens de gràcia, acabarà la seua impertinència pueril. El Parlament ha advertit del canvi i els canvis respecte al vell règim perquè han sigut massa condescendent amb el divertit i gracioset de torn”¹⁵⁵⁸.

Continuant amb la línia estatutària, en aquest altre article el protagonista fou un dels més destacats valencianistes i un ferm defensor del règim democràtic de la Segona República: el metge xativí Francesc Bosch i Morata. En el reportatge va abordar el substrat de l'anticatalanisme que imperava aleshores en certs sectors de la premsa escrita i d'alguns escriptors i polítics afins a l'antivalencianisme. Indubtablement, l'Estatut català va ser la punta de llança a la que tard o d'hora s'engegarien altres autonomies, com ara la basca, la gallega o la valenciana. Clar que el viver antiautonomista era un brou de cultiu per a contaminar de prejudicis a la ciutadania, sobretot a la valenciana, generant una fòbia a tot el que estigues relacionat amb els veïns del Nord. Bosch i Morata¹⁵⁵⁹ vol donar a conèixer el fet diferencial de certes

¹⁵⁵⁶ DE ESTEBAN, Jorge (edició de): *Las Constituciones...*, op., cit. “Art. 5e. La capitalitat de la República es fixa a Madrid”, pàg. 192.

¹⁵⁵⁷ PEIRÓ, Antonio: *Orígenes del nacionalismo...*, op. cit. “Ángel Ossorio Gallardo era un polític que arrossegava la seua experiència en el món de la política, des de la segona dècada del segle XX. Va ser “Jefe” Regional maurista, diputat per Casp, 8 de gener de 1919”, pàg. 234.

¹⁵⁵⁸ *El Camí*, núm. 19, pàg. 1, 09/07/32. «L'obstrucció parlamentària», L'Editorial.

¹⁵⁵⁹ PANIAGUA, Javier i PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario biográfico...*, op. cit. “Bosch Morata, Francesc (Xàtiva, 1902 – Mexicali, Mèxic, 1952). Va estudiar Medicina en la Universitat de València. President del Centre d'Actuació Valencianista (CAV) i secretari del Comitè polític de l'Agrupació Valencianista Republicana (AVR). Va participar de forma activa en l'aliança de

regions de la perifèria respecte del centre l'Estat republicà. Aquest havia d'assumir, com un principi republicà, l'autonomia dels pobles lliure de recels i crítiques destructives cap als que volen autoadministrar-se sense la tutela estatal. I com sovint solien citar molts federalistes, estava el cas de l'illa de Cuba com a paradigma de l'autonomia avortada i frustrada, sense trencar connexions amb la metròpoli. Ens val com a exemple, perquè també es va manipular l'opinió pública des d'un sector intransigent de la l'època de la Restauració, en contra de les demandes de l'Estatut català o d'altres futuribles de la península ibèrica:

“València té l'exemple en sa lluita constant amb el poder central per a resoldre o per a oposar-se als continus inconvenients que en Madrid se li oposen al lliure desenrotllament de les seues activitats, en el cas de les aigües del Xúquer i en el que huí es debatix respecte a la construcció de dos vaixells en els nostres astillers.

Val la pena de reflexionar sobre l' autonomia des del punt de vista regional i nacional i sobre tot enterar-se bé d'este problema ans de manifestar-se”¹⁵⁶⁰.

Emili Gómez i Nadal, un dels redactors del setmanari, va exercir puntualment com una mena de corresponsal des de París. En les seues cròniques, es mostra interessat pels esdeveniments culturals dels pobles sense representació, és a dir de les nacions sense Estat. En concret, exemplifica els fets transcendents de l'àmbit geogràfic i lingüístic comú de la parla catalana, i estableix analogies amb França, Irlanda i sobretot Suïssa, com a exemple de la transversalitat idiomàtica. Gómez i Nadal, com si d'un ambaixador valencià oficiós es tractés, fou un defensor dels moviments nacionals desfavorits per l'opressió de les potències veïnes, per recuperar la identitat pròpia dels pobles o nacions oprimits pels nacionalismes excloents. En aquest extracte ens adonem de les seues virtuts culturals i nacionalistes cap al valencianisme més progressista i liberal¹⁵⁶¹:

“Mantingam-nos, puix, lliures i senyors de nosatres mateixos en tot allò que faça referència a la política interior del País Valencià, però treballem coordinadament amb les atres colectivitats de la nostra Nació en tot allò que siga labor comú. Perqué tota agresiò que es faça a una de les parts haurà de

partits valencianistes que van plantejar l'obtenció d'un estatut d'autonomia per al País Valencià entre 1932 i 1933 i durant el període del Front Popular. En 1936 va formar part del Comitè Executiu Popular (CEP), com a representant del Partit Valencianista d'Esquerra (després Esquerra Valenciana) (...) Va ocupar la Conselleria de Cultura del Consell Provincial de València impulsant la creació de l'Institut d'Estudis Valencians. Al llarg d'aquests anys va ser un actiu col·laborador de *El Mercantil Valenciano* i de les revistes *Unidad Antifascista*, *El Camí*, *La República de les Lletres* o *El Luchador*. En la batalla de l'Ebre (VII- XI, 1938) és ferit de gravetat (...). En 1939 es va exiliar creuant la frontera francesa (...). De França marxa a Orà i des d'allí cap a Mèxic, on estableix la seua residència i exerceix com a metge”, pàg. 102.

¹⁵⁶⁰*El Camí*, núm. 20, pàg. 4, 16/07/32. «Renaiximent», “La unitat i l'autonomia”, F. Bosch Morata.

¹⁵⁶¹GÓMEZ NADAL, Emili: *Articles (1930-1939). El País Valencià i els altres*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1990. “Al capdavant, G. Nadal ja defensava llavors el paper clau de l'intel·lectual en la lluita ideològica i cultural: «Perqué mai em cansaré de repetir-ho: el nostre fet nacional és un fet de cultura, i el llibre per a esta serà l'instrument més idoni»”, pàg. 22.

repercutir en l'ànima de les atres. I si Catalunya, que huí lluita en l'avantguarda del nostre redreçament nacional, és atropellada, tota la nostra espiritualitat *llevantina i occitana* viurà molts anys encara les amargors de la persecució . Car en la *concordia* no podem fiar excessivament. Puix ben recent està l'ofensa que a la nostra senyera barrada ha estat feta a Praga per les maniobres inqualificables del representant espanyol”¹⁵⁶².

La redacció de *El Camí* va tindre certa cura i estima en tractar qualsevol esdeveniment de la ciutat d'Alacant i la seua jurisdicció, com aquest fet que no va voler que passara desapercebut en parlar d'una zona especialment castigada per la insuficiència hídrica. Com exposa l'autor de l'article, les deficiències o les caresties del territori valencià no són fragmentaries, sinó més aviat estan totes dintre del conjunt del País Valencià, la qual cosa implica la unió de tots els valencians, sense exclusions territorials. La consciència valencianista –continua el reporter- no pot defugir de les carències de certes zones punides per la sequera d'anys rere anys i, per tant, estimem un deure posar-se al costat d'Alacant i donar-li l'ajuda que els seus ciutadans requereixen, perquè els esforços aïllats no comporten quasi mai un rendiment eficaç¹⁵⁶³.

“EL CAMÍ, que té com a primera divisa del seu programa l'acostament de tots els valencians, diu a la nostra representació parlamentària que no deu desatendre's de les necessitats i preocupacions d'Alacant, que hem d'estar a tothora al seu costat i que la nostra ajuda ha de ser espontània i ferma, tant en este assumpte com en atres en que estiga en perill o en joc qualsevol interès valencià”¹⁵⁶⁴.

L'equip de Redacció signa també una altra columna, adreçada al Governador Civil, el senyor Luis Doporto, qui va vilipendiar els principals senyals d'identitat del poble valencià, com ara la llengua i la Senyera. No era la primera vegada que Doporto arremetia contra els valencianistes. Hi havia precedents d'aquestes situacions controvertides i de crispació contra el moviment autonomista. A tall d'exemple:

“La seua ordre d'anit, censurada per tota la premsa i per tots els que la conegueren, el coloca en una tradició de governadors que nosatres creiem extingida. El governador personificat per el senyor Doporto torna a ser l'instrument de la nostra opresió
Contrasta esta actitud amb les paraules valencianíssimes de l'Alcalde, senyor Gisbert, que ja comentarem.
Però la culpa la tenim els valencians per tolerar que eixe càrrec l'ocupe persona que no és del nostre país. Mentre en Catalunya tots els governadors han estat catalans o per excepció valencians, els governadors nostres han vingut de qualsevol indret de la península i creent que açò era una “província” a on no hi havia que fer atra cosa que manar per a que els demés obedírem.

¹⁵⁶² *El Camí*, núm. 21, pàg. 4, 23/07/32. «VARIACIONES», “VIII Congrés de nacionalitats Minoritàries d'Europa Consideracions”, E. G. Nadal.

¹⁵⁶³ BALLESTER ARTIGUES, Teresa: *La Segona República...*, op. cit. «L'Economia agrícola», pàg. 15-19, pàg. 16-17.

¹⁵⁶⁴ *El Camí*, núm. 22, pàg. 1, 30/07/32. «Al costat d'Alacant». L'Editorial.

Hi ha que treballar, valencians, no sols perquè s'acaben els governadors forasters, sinó perquè desapareguen els mateixos governadors. L'autonomia és lo únic que convé a la nostra dignitat i als nostres interessos^{1565/1566}.

Amb el referent ineludible de l'Estatut català, model immediat on els valencianistes podien nodrir-se per múltiples raons (per proximitat, per la llengua, per llinatges comuns, per la cultura i per una extensa història compartida), **Benvingut Martínez Melià**, col·laborador puntual del rotatiu, exposa la seua opinió respecte al "miting" del que va ser testimoni directe. En el seu article denuncia l'atac constant a Catalunya per part dels autors de costum que proferirien els desgavells de sempre, un dels més destacats dels quals (i l'animador de la reunió) va ser Royo, ja un habitual de la discòrdia:

"El senyor Requejo, president de la Federació Mercantil, diu "que el moviment no és en contra Catalunya", però en el transcurs del mitin no s'ouen més que frases contra els catalans, sense cap distinció; puix bé, si els catalans són els components de Catalunya, és a Catalunya a qui s'ataca.

El senyor Martínez Reus, president del Círcol de la Unió Mercantil, diu: "L'unitat d'Espanya no s'ha fet amb les guerres"; després el senyor Royo Villanova diu que "L'unitat espanyola atres no volem els seus draps."¹⁵⁶⁷

Novament Francesc Bosch i Morata publica un article a quasi dues columnes en el que elogia la ciutat germana d'Alacant. El reportatge no estalvia en esmerçar els millors

¹⁵⁶⁵ LÓPEZ VILLAVERDE, Ángel Luis: *La Segunda República...*, op. cit. «A modo de balance», pàgs- 419-429, pàg. 426 | MOLERO PINTADO, A.: *La reforma educativa...*, op. cit. «Un nuevo Consejo de Instrucción Pública», pàg. 74-76, pàg. 74.

¹⁵⁶⁶ *El Camí*, núm. 22, pàg. 2, 30/07/32. «El Governador contra la nostra llengua i la nostra bandera», Redacció. Exposem la reacció valencianista, amb la crítica que va deixar el mateix setmanari en la setmana següent: *El Camí*, núm. 23, pàg. 1, 06/08/32. "El Governador antivalencià, (...) el senyor Doporto, no comptava amb la natural reacció, no ja dels elements estrictament valencianistes, sinó de tots els valencians. (...) La llengua i la bandera han deixat de ser per fortuna característiques cultivades i estimades exclusivament per els valencianistes polítics. En l'actualitat el sentiment valencianista s'ha infiltrat en totes les zones de l'activitat del País Valencià, de tal manera que qualsevol atac a una de les seues exteriorisacions repercutix en tot el nostre poble. (...) El governador sabia que anava a radiar-se la festa dels Jocs, com es radiaven tots els festejos de Fira i que es va decidir a suspendre la radiació quan va vore que era un acte valencià; que eixes restriccions semblen lògiques quan es tracta d'actes polítics, però que no tenen raó de ser actuacions literàries, com els Jocs; que l'orde de suspensió la donà personalment el governador en el mateix moment de la festa, sense tindre la *deferencia* d'indicar-ho a l'Alcalde, que presidia, ni a cap dels organitzadors. En quant a la bandera, el senyor Doporto no ha cregut necessari justificar-se i res s'ha dit. Però eixe fet unit a l'atre, *atenuant* per una explicació legalista demostra el verdader caràcter persecutori de les disposicions del senyor Doporto. I per acabar una pregunta: ¿Es aixina com interpreta el senyor Doporto les idees autonomistes del senyor Azaña?". Creiem que cal matisar aquest fet, com d'altres al llarg d'aquesta exposició, on es retindrà el fet bandejar "els referents simbòlics que dotaven de contingut la identitat valenciana", en ARCHILÉS, Ferran: «Entre la regió i la nació. Nació i narració en la identitat valenciana contemporània», pàg. 143-186, en CARNERO, Teresa i ARCHILÉS, Ferran (eds.): *Europa...*, op. cit., pàg. 157.

¹⁵⁶⁷ *El Camí*, núm. 22, pàg. 4, 30/07/32. «El mitin contra l'Estatut català en la plaça de Toros» B. Martínez Melià | *El Camí*, núm. 23, pàg. 3, 06/08/32. «Advertiment», "En l'article del nostre col·laborador B. Martínez Melià, aparegut en el número anterior, sobre mitin contra l'Estatut català en la plaça de toros de Madrid, hi havia la transposició d'algunes línies, cosa que deixava inintelligible el sentit del comentari. Confiam en que els nostres lectors s'adonarien amb el seu bon criteri la falta de connexió que lamentem".

qualificatius a la història alacantina des dels grecs, passant per les diverses cultures que han deixat el seu llegat i configurat la peculiaritat de la societat alacantina i el seu arrelament al País Valencià des del 1296. *La ciutat blanca* ha sigut –deia Bosch i Morata– d’una tradició molt semblant a la de València, pel que les uneixen més de sis segles d’història compartida. Però, a hores d’ara, en l’actual moment històric, cal motivar als dirigents institucionals d’Alacant:

“Durant l’estiu del any passat es redactà a València un avantprojecte d’Estatut que res prejudicava respecte al parèixer dels germans d’Alacant i Castelló i sols donava una pauta de lo que la ciutat de València creia que eren les nostres reivindicacions autonomistes, en espera de lo que les terres germanes opinaren.

Vosatres, germans de la ciutat d’Alacant, creguereu que no era temps de discutir tant important matèria mentre no fóra aprovada per la Constitució. No crec que, per haver parlat sobre tant interessant assumpte, perillara la bona marxa de la Constitució, manco la República, per la que tots treballem i seguim treballant. En realitat crec que fon el vostre poc interès en lo que tant interessant és per a vosatres, com per a tots els demás valencians, d’unificar els nostres interessos per a oposar-se, tots junts, a lo injust i imposar-se en lo que siga de justícia, cosa que, dividits, mai ho podrem fer.

Jo vos convide, alacantins, a que en l’Estatut confeccionat a València, pogau retraure algo que atemte a la fantàstica llibertat “provincial” que huí creieu disfrutar; que senyaleu la més xiqueta pretensió d’imperialisme que en l’esmentat avantprojecte hajau vist alguna volta. L’Estatut vos dóna la llibertat que també volem per a tots els valencians i que mai, ni abans, ni ara, ni mentres haja règim centralista, tindreu vosatres, ni nosatres, ni ningun valencià. No sofriria amb l’Estatut, el vostre particularisme, donem-li algun nom; amb l’Estatut seríeu més lliures, dins el règim autònom de tot el País Valencià (...); unida la vostra economia a la de tots els valencians, seria eficaç i no insuficient, perquè se completaria amb ella sense manca de vostra independència i no es donaria el cas (...), des de la comarca de Gandia (...) amb l’alcoiana, que la Diputació d’Alacant no completa en sa jurisdicció (...), sent tan necessària.

El interessos valencians no xoquen, se completen. Vosatres, alacantins, teniu pleits (...) per l’aprofitament de les aigües del Segura; el Segura vos dividix; sou valencians: unim-se tots per la nostra defensa (...); per l’història, per la llengua (...), aquella que fon admiració del món durant segles d’or de l’antic regne de València”¹⁵⁶⁸.

Hem escurçat al màxim el reportatge ben eloqüent de Bosch i Morata, qui, amb el seu conjunt d’articles, –creiem– va deixar la màxima definició de la proposta estatutària per a tots els valencians¹⁵⁶⁹.

¹⁵⁶⁸ *Avant*. Núm. 31, 12/09/31. Fulla de propaganda de l’Agrupació Valencianista Republicana. “L’Estatut valencià deu ser la bandera de tots els valencianistes”. «L’Estatut es l’hora de València», “Ja tenim Estatut valencià. La ponència encarregada de la seua redacció el presentà a l’Assamblea i fon aprovat, salvant uns vots particulars del representant de l’Universitat (...) L’Estatut, com conciliador dels interesos d’Alacant i Castelló, capitals de *província*, ens sembla prou raonable, sí bé una mica confós. Pero havera estat més encertat que abans de confeccionar-lo els representants de les dos capitals esmentades haveren exposat els seus punts de vista i col·laboraren també. Clar és que el projecte aprovat en nostra ciutat res presupossa contra les esmenes que li calguen fer els ponents alacantins i castellanencs i que, segurament, se li faran; pero que sobre ser lo més delicat hauria pogut evitar lamentables suspicàcies per banda de les ciutats germanes a que fem referència”, Ismael Roselló Zuriaga.

¹⁵⁶⁹ *El Camí*, núm. 24, pàg. 3, 13/08/32. «Germania», “¡¡ Alacant !!”, F. Bosch Morata.

En un nou article del pròcer Emili Gómez i Nadal, professor universitari capdavanter dels moviments valencianistes, hom fa costat a la iniciativa d'Enric Navarro i Borràs de crear un organisme orientador de l'actual redreçament valencià. Gómez i Nadal vol impulsar, des de les institucions valencianes, un Consell per tutelar les manifestacions, els aplecs juvenils, les actuacions, les entitats, els centres i les agrupacions valencianistes, i així romandre a la guaita dels esdeveniments, sobretot dels culturals per a unificar criteris, aportacions i consensos dins del ventall valencianista. D'entre les que podien donar-hi suport estaven les Editorials, la Facultat de Filosofia i Lletres, *La Societat Castellonenca de Cultura*, el *Centre de Cultura Valenciana*, *Acció Cultural Valenciana*, *Nostra Escola*, "agrupant a tots els pedagogs que senten l'imperatiu de l'ensenyament en la llengua materna (...) junt a la dels partits polítics valencianistes"¹⁵⁷⁰.

En un altre article, el saguntí **Ferran Escrivà**, qui va fer una crítica assoladora dels seus companys d'*Acció Valenciana*, com també de Catalunya, menysprea als que s'identifiquen amb les ensenyes de reafirmació catalana, lligades a les valencianes. Evidentment, es tracta d'una apreciació personal que obvia o nega els vincles polítics que pogueren compartir València i Catalunya. Una altra cosa és cercar les possibles diferències o contraposicions, que segurament hi trobaríem, però de segur que "el Fidel/Fiel" de la balança marcaria una equanimitat fixa i perdurable, sense decantar-se gairebé, a menys que s'afegisquen recels o complexos d'inferioritat que aviven la controvèrsia. Afegim alhora el testimoni de la resposta des del setmanari valencianista, on consta des de l'Editorial la reprovació, en la línia habitual d'aquest òrgan de premsa.

"N. de la R.- Hem donat a llegir l'anterior article als companys de l'A.C.V. al·ludida en el mateix i ens pregunten que publiquem com a contestació la següent quartella:

"Amic Escrivà: Per deferència de la direcció d'*EL CAMÍ* coneguem el teu article, i a les seues argumentacions no trobem el divorç de que parles, i que tampoc existia als nostres contactes anteriors. Dius que Catalunya i el País Valencià són germanes; però perfectament distints en lo que a política i administració es referix. ¡D'acord! Nosatres sols parlem d'unitat en allò que fa referència a la cultura i al seu vehicle d'expressió: l'idioma"¹⁵⁷¹.

En el número 27 del setmanari es publica un extens reportatge que tracta el conflicte de rivalitat portuària entre Alacant i València. L'Editorial va ficar el dit en la nafra, fent una veritable reflexió d'aquestes rivalitats a tots els nivells, ja que no es tracta a soles d'una competitivitat econòmica i institucional, sinó fruit dels tèrbols interessos d'una part de la societat alacantina molt procliu a la cultura castellana, fins al punt de sentir la

¹⁵⁷⁰ *El Camí*, núm. 24, pàg. 3, 13/08/32. «VARIACIONES», "Una estructuració del valencianisme", E. G. Nadal.

¹⁵⁷¹ *El Camí*, núm. 25, pàg. 4, 20/08/32. «Fidelitat a la Patria», F. Escrivà Cantos.

cultura pròpia com a estranya. En tot aquest conflicte concorren una barreja de sentiments negatius: incomprensió, rancúnia, intolerància i negació de la diversitat que ens uneix a tots els valencians. Caldria reflexionar, així doncs, en la imatge d'un poble "esclau," dividit i enfrontat, tot i estar agermanats culturalment. L'Editorial argumentava que aquest procés del distanciament de les dues ciutats té els seus precedents en la proposta estatutària (1931), les competències institucionals i administratives, les suposades absorcions i el lideratge de la capitalitat. Abreugem el relat expositiu:

"Ens arriben notícies d'Alacant, segons les quals, aprofitant el pretexte de si la ciutat de València ha de ser el port de Madrid, una vegada més es vol fer remarcar la suposada absorció de València respecte a Alacant i la conveniència de què esta ciutat es dispose a la seua defensa. El port de Madrid, diuen en les terres del Sud, no és València, és Alacant.

Bé saben els nostres llegidors que els valencianistes (...) defugim el plantejar cap qüestió de caient "provincià"; que ens consta, per una trista experiència, que quan de Madrid ens parlen de beneficis per al País Valencià, en la majoria dels casos, traspua més una manifestació d'odi cap a Catalunya.

Però la facilitat amb que la qüestió més artificial origina aquelles rivalitats entre terres del País Valencià, fà nàixer aquell sentiment antisolidari (...), hem perdut la consciència de la personalitat viva i magnífica del País Valencià, que tots els patriotes haurien de superar eixa tara.

El recel d'Alacant (...) -fet palés quan les invitacions per articular el nostre Estatut- és un sentiment fill d'aquell estat (...) d'aquell atre que ens porta a parlar de l'absorció catalana. El sentiment anticatalà de molts valencians té les mateixes tristes arrels del sentiment antivalencià que s'ensenyoreja d'alguns alacantins o castellonencs; és un sentiment connatural dels pobles vençuts, dels pobles desnacionalisats; és el sentiment envilidor que fà alçar tempestes d'odi entre esclaus d'una mateixa raça a benefici exclusiu del seu dominador.

No, amics, no és eixe el camí. El País Valencià, que vol tindre consciència de sí mateix, no ha de conrear la manera malaltissa odís, envejes, ni recels; aquelles terres que integraren la Confederació valenciana-catalana-aragonesa i que demanaven als seus Reis el manteniment de la unitat tot i consagrant la varietat, ha de tindre huí consciència dels llaços culturals, racials, econòmics, espirituals que agermanen a tots els pobles de llengua d'Oc, d'este costat i l'altre dels pirineus. Esta és la manera viva i alada de no caure en aquells "localismes" que blasmen, interessats, alguns intel·lectuals castellans^{1572/1573}.

Un altre cop, Francesc Bosch i Morata signa un reportatge a quatre columnes a propòsit de les demandes d'autosuficiència autonòmica. Assenyala que hem d'adornar-nos de les incongruències d'una part de la societat valenciana i dels seus dirigents "unitaristes", acostumats a posar "cudols o cantals" en el camí de l'autonomisme i fins i tot a capgirar la història o deformar el context actual. Aquesta postura obstructionista respon als seus interessos polítics, econòmics i partidistes,

¹⁵⁷² *El Camí*, núm. 27, pàg. 5, 03/09/32. «Fent CAMÍ», "El Port de Madrid". El conegut Tadeo Villalba és com aquell com diu l'ànima de la "Casa de Levante" de Madrid. La seua condició "d'artista" és ademés una garantia de què aquella entitat no deixarà passar l'ocasió de fer falles, cavalgades, festes, etc., tot això a que queda resumit el valencianisme de molta gent. Però hem tingut notícies de què la seua activitat no queda reduïda sols als festejos. També es preocupa de què València realment siga el port de Madrid. Ha anat, segons afirma, a Mallorca, per a conseguir que els turistes que visiten la illa passen per València i no per Barcelona. Donem per segur que el senyor Villalba conseguirà lo que es proposa".

¹⁵⁷³ *El Camí*, núm. 27, pàg. 1, 03/09/32. «Les absurdes rivalitats». L'Editorial.

manifestant un menyspreu insultant per la llengua vernacle de manera ignorant i grollera. El règim republicà encara arrossegava l'unitarisme espanyolista de la monarquia, "perquè nega la concessió d'atribucions a organismes dignes d'elles agranant-les cap al centre de representació." Però això, segons Bosch, calia condicionar l'educació dins dels paràmetres geogràfics i lingüístics, per tal de fer efectiu el dret a l'autogestió:

"Quan la consciència de la pròpia responsabilitat, a l'hora dormida, dels valencians, se'n adone del crim de lesa Pàtria que estan cometent al deixar inactius per a la Pàtria valenciana els dies d'intensa vida política i reestructora que estem vivint, serà allavors palpable la nostra renaixença que no espera més que un raig de amor proper a començar.

(...) el sentiment valencianista és viu" i encara glateix en tots els valencians. La Pàtria valenciana, que fou tradicionalment cercadora de la llibertat, deurà sentir-la i ara més que mai, perquè aquest és el camí de la seua regeneració: Esperavem que la República satisfera els nostres drets mitjançant una estructura federal, ja que així ho puguerem esperar de les prèdiques de casi la totalitat dels hòmens que ens representen a les Corts Constituents. fetes abans de ser elegits però ens hem enganyat i ens han enganyat. La República s'ha contentat amb falcitar-nos la possibilitat d'alcantar les nostres reivindicacions, obligant-nos a guanyar-se-les. La República ha estat massa impregnada de castellanisme, les Corts Constituents massa influenciades pel parlamentarisme unitarista francès, ambdós conceptes sinònims d'imperialisme, l'esperit del qual informa l'història de Castella.

Els valencianistes estem al costat de Catalunya, com deuen estar-ho tots els valencians que amen a la seua terra, perquè Catalunya camina a l'avantguarda dels pobles que, com ella gemeguen per les seues llibertats. Es Catalunya en esta hora, lluitant per la conquesta dels seus drets, el portaveu dels valencians, perquè el seu cas és el nostre, perquè ens facilita el camí per a quan els diputats valencians pensen complir amb el sagrat deure d'estatutar els nostres drets i el poble valencià a dignificar-se imposant-los amb veu ferma i enèrgica. La germanor ibèrica tan retreta, no la podrem sentir els valencianistes més que en un peu d'igualtat de drets, mai en un peu d'inferioritat, aixís no pot haver-la"^{1574/1575}.

A propòsit de l'aprovació de l'Estatut de Catalunya, pioner dels afers autonomistes a nivell estatal, l'equip de Redacció publica un Editorial que destaca en primera plana. L'Estatut català, en efecte, deixava la porta oberta als d'altres territoris, afavorint el desenvolupament dels estatuts basc, gallec i també el valencià. Una ocasió propícia per a postulats regionalistes, autonomistes, federalistes o nacionalistes. Per a *El Camí*, els vertaders valencianistes, enfront de la indiferència d'alguns valencians i de

¹⁵⁷⁴ CABRERA, Miguel Ángel: «La investigación histórica y el concepto de cultura política», pàg. 19-86, en PÉREZ LEDESMA, Manuel i SERRA, María (eds.): *Culturas políticas: teoría e historia*. Excma. Diputación de Zaragoza, Zaragoza, 2010. "(...) Els sistemes de valors de la comunitat política (...), reconstruir els marcs culturals que se serveixen els actors polítics i recuperés els significats que aquests últims atorguen a la realitat política al lloc que ocupen en ella i a les seues pròpies accions i objectius", pàg. 31.

¹⁵⁷⁵ *El Camí*, núm. 27, pàg. 5, 03/09/32. «Renaiximent», "Reflexions sobre l'autonomia" F. Bosch Morata.

l'hostilitat d'uns altres, defensen sense reserves l'aprovació de l'Estatut de Catalunya. Aquesta defensa és la millor garantia per reafirmar-se com a País Valencià:

“Es per això que tots els patriotes amb consciència dels destins del País Valencià, han format com un sol home darrere d'EL CAMÍ. (...) l'Estat; calia que es reconeguera el dret dels pobles hispànics a navegar amb tota llibertat (...). Però per a sortir del port feia falta l'ariet poderós de Catalunya, L'estatut aprovat és un Estatut mínim (...); és un punt de partida que caldrà perfeccionar si ha de satisfer les aspiracions dels pobles hispànics cap al “self-government”; però de moment és un pas endavant.

L'Estatut es deu en bona part als sectors d'esquerra. La justícia, però ens obliga a dir, que la col·laboració desinteressada del catalanisme històric — sectors de dreta i centre- ha fet lo demés. Catalunya ha donat una bella mostra de convivència. *La Veu de Catalunya* va marcar una orientació clara. Els catalans davant del seu problema de llibertat han sabut manifestar-se units (...) perquè la implantació del seu Estatut siga un èxit, cal que no falte el sentit de convivència entre els catalans, ja que l'obra de redreçament d'un poble ha de ser filla de tots els ciutadans.

El nostre deure del moment, com a valencians, és el de ajuntar-nos al voltant de la bandera valencianista. Entregar-nos de manera plena a l'ús de la nostra llengua valenciana, que és la nota més alta de les nostres característiques. Deixar-nos de les cabòries dels partits que no són essencialment valencians (...), hem de recrear la consciència de la nostra personalitat. Si els partits que disposen de la major suma de voluntats en el País Valencià vullgueren fer obra permanent, deuriem iniciar una creuada solidària per a fer propaganda de la conveniència d'articular un Estatut propi i de defendre la unitat del nostre poble i la consagració dels seus drets i dels seus interessos. Els valencianistes no faltariem a esta obra conjunta.

El nostre pervindre, no ho oblideu, valencians, està ara en les nostres mans”^{1576/1577}.

En el número posterior, Francesc Bosch i Morata deixa novament la seua empremta en el tema estatutari¹⁵⁷⁸. Es mostra crític en tot allò “del valencianismo bien entendido”, tota una fal·làcia al voltant d'aquesta frase. I també fa una autocrítica quant al valencianisme “exòtic”. Comença valorant el fet d'aconseguir Catalunya el seu Estatut “passant a la categoria de poble lliure mancat de protectorats denominatius d'inferioritat”, i així “Catalunya es lliura de la seua tutoria centralista”. Puntualitza l'avantguardisme i el progressisme de la cultura catalana respecte a la castellana que representa Madrid. “Barcelona és, des de fa molt de temps, un centre cultural de

¹⁵⁷⁶ Com sol ser una màxima -units- en aquestes manifestacions envers el projecte de l'Estatut català i, on ara cal afegir el col·lectiu ciutadà, que és el que conforma l'actitud envers el catalanisme, es veurà una quasi equanimitat exemplar, la qual els fa arribar a metes impossibles per altres pobles de la península. Estava bastant clar: “Som i serem gent catalana tant si es vol com si no es vol...”, com la popular estrofa de la Santa Espina (Sardana) sentida per tothom a Catalunya. Vists els exemples, que deixen gairebé per a tots la seua uniformitat, on deixen un esdevenidor nostàlgic per no poder-hi viatjar —els valencianistes- encara en el mateix vaixell...

¹⁵⁷⁷ *El Camí*, núm. 28, pàg. 1, 10/09/32. «La llibertat dels pobles ibèrics», “L'Estatut de Catalunya està aprovat. ¿Quin pervindre espera a l'Estatut Valencià?”, Editorial.

¹⁵⁷⁸ ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «Bastaría escuchar la voz de nuestra sangre valenciana para ser antifascista». Nación y nacionalismo en Valencia durante la Guerra Civil (1936-1939)» pàg. 149-170, en VALERO GÓMEZ, Sergio i GARCÍA CARRIÓN, Marta (eds.): *Desde la Capital de la República. Nuevas perspectivas y estudios sobre la Guerra Civil española*, Universitat de València, València, 2018, pàg. 158-159.

primer ordre (...) acabant amb el privilegi irritant i depressiu de ser Madrid l'únic cap pensant i actuant de les terres ibèriques. I açò ha estat possible gràcies al conreu i enlairament de la cultura autòctona de Catalunya". Però, com hem comentat adés, l'autocrítica també està present en l'Editorial del setmanari: "¿què fa València per reviure, per renàixer? L'espectacle que es dona al present País Valencià en lo cultural i en lo polític (...), confessem-ho valerosament, és depriment i desencoratjador, malgrat el dèbil redreçament que es nota d'algun temps a esta part, degut a certs grups valencianistes inflamats..." I és que "l'estat cultural de València, completament exòtic i importat esdevé *pobruç* i ressec". Evidentment, el xativí s'indigna per aquesta pobra imatge dels valencians, encara més si tenim en compte el pes del País Valencià que representa una de les millors contribucions econòmiques al conjunt de l'Estat:

"Lo mal és que esta falta personalitat –cultural- i esta deplorable desorganització política trascendix dels nostres límits i aplega fins a Madrid i en les Corts Constituents dona el vergonyós i humillant espectacle de les forces valencianes desunides; més que desunides, enemigues (...), irreconciliables, destrossant a València, fent que se la mire irrespetuosament, a vegades fins despectivament; és València, gràcies als del "valencianismo bien entendido", la India espanyola mantenedora de la balança econòmica d'Espanya per ser el seu port el primer en moviment de tonellaje mercantil, la primera regió agrícola i la segona industrial.

Es de tot punt imposible que açò continue, valencians, es precis, per vergonya, per dignitat, per veritable amor a la terra valenciana, agarrar fortament l'esperit veritablement valencianista i infundir-lo al País valencià, al present sense ànima. Conreuar nostra pròpia cultura que ens crearà nostra pròpia espiritualitat . Enlairar lo netament valencià porgant-ho d'exotismes"¹⁵⁷⁹.

L'advocat i periodista **Artur Perucho i Badia** fou un dels articulistes més compromesos en la política i en literatura valencianista, col·laborador puntual del setmanari, amb una llarga i extensa col·laboració periodística, tant des de Madrid i Barcelona com des de València. En aquest article, coneixedor de la causa estatutària, se suma també l'autocrítica del valencianisme, perquè, un cop aprovat l'Estatut català en les Corts espanyoles, era el moment de "l'Estatut valencià. *En l'hora decisiva* de fer-hi un *esforç*". Es rumia a València "un estigma d'incomprensió, de manca de sentit polític. (...) En tots els aspectes de la vida pública ha tingut una estranya complaença en ocupar un lloc secundari". (...) "Som, fatalment, un poble desorientat. (...) Quan més, l'activitat valenciana ha sigut sentit d'imitació, pur mimetisme". En efecte:

"En València, els interessos de partit apassionen més, tenen més importància per a la gent, que els interessos generals valencians. Totes les energies es dediquen a combatre els grups hostils; en canvi, no es fa res de constructiu, i sembla que el temps no passa damunt les pàgines de la nostra història.

Ara tenim un cas concret. Les Corts acaben d'aprovar l'Estatut català bo o dolent, l'Estatut permetrà edificar una Catalunya nova, i el Principat seguirà en

¹⁵⁷⁹ *El Camí*, núm. 28, pàg. 6, 10/09/32. «Renaixement», "Què fa el País Valencià?", F. Bosch Morata.

davant, en mans dels polítics, per la via que li varen traçar, fa cinquanta anys, els seus poetes”¹⁵⁸⁰.

València, en general, com si no es donara per al·ludida, deixa passar tal vegada el moment adequat per reivindicar els seus drets envers l'Estatut, llevat d'un grup de gent “*enterada*”, la resta arrossega prejudicis tradicionals i un esperit partidista que quedarà com un quist sense capolar. L'Estatut valencià no ha de ser obra de cap partit, sinó del conjunt de tots els valencians amb consciència pròpia. També té València un altre exemple des de Catalunya: “ha tingut en les Corts una representació perfectament i acorde cohesionada –entre la *Lliga Regionalista* i l'*Esquerra Republicana de Catalunya*–, sempre que s'ha tractat de defensar l'Estatut”¹⁵⁸¹.

“Mentres la idea d'obtenir un (Estatut) valencià siga solament afany d'imitar a Catalunya o a Bascònia, no es podrà fer el miracle de la unió. Per a assolir-lo és indispensable que l'aspiració al nostre Estatut siga una aspiració col·lectiva fonda i sincerament sentida; és indispensable, en fi, que siga una aspiració patriòtica per comptar de ser un esnobisme”¹⁵⁸².

En aquest altre article bastant extens, a tres columnes, hi trobem una recopilació dels comentaris i dels fets al voltant de l'Estatut a través de la de diferents mitjans de comunicació, entre periodistes, escriptors i polítics: *Las Provincias*, *Ahora* de Madrid, *La Correspondencia de Valencia*, *El Pueblo* i Marco Miranda i Simó¹⁵⁸³ a tall d'exemples. Arran de l'aprovació de l'Estatut de Catalunya, hom parlarà del nostre deure, com a valencians, en el moment present (...) El ressò de l'article ha estat reproduït en part per alguns diaris i ha servit perquè en la darrera sessió de l'Ajuntament es reprengué la qüestió estatutària valenciana, deixada per tots.

“*Las Provincias*: L'aprovació de l'Estatut català ha remogut les consciències de molts valencianistes, perquè veuen que ací no es fa res per engegar el camí cap a un Estatut valencià que siga el reflex de la personalitat valenciana, amb les seues necessitats i aspiracions (...) Ahir EL CAMÍ, òrgan dels valencianistes en les seues diferents tendències, per l'aprovació de l'Estatut català, encara que haja sortit minvat de com es va presentar en les Corts. Després de copiar un fragment del nostre esmentat article, acabava així en el seu comentari: Diu molt bé EL CAMÍ. Aquesta és la política que nosaltres hem predicat sempre: la unió de tots els valencians per a defensa dels seus interessos (...) Sobreposar a això el joc dels partits i les disciplines de Madrid, ens sembla funest (...) Res objectariem (...) si València estigués ben atesa; però, desgraciadament, estem veient que es repeteixen casos de desatenció i desviament (...) que repercuteixen molt favorablement en l'economia general de la nació.

¹⁵⁸⁰ LÓPEZ VILLAVEVERDE, Ángel Luis: *La Segunda República...*, op. cit., pàg. 47- 48.

¹⁵⁸¹ FERRANDO BADIA, Juan: *La Primera República...*, op. cit., «IV. El regionalismo burgués», pàg. 395-401, pàg. 397 | *El Camí*, núm. 45, 14/01/33. «Lletres», “Catalanismo y reforma hispánica” de Joan Estelrich”. “Certament si Catalunya, com ho prova el llibre d'Estelrich, no s'ha deixat assimilar –transmutar diria Lull– totalment i el catalanisme és l'acció continuada per a recobrar lo que l'art política li tenia guanyada; si Catalunya no ha mudat son ser el treball dels polítics de dos segles...”

¹⁵⁸² *El Camí*, núm. 29, pàg. 1, 17/09/32. «Estatut», “En l'hora decisiva” Artur Peruchó.

¹⁵⁸³ PANIAGUA, Javier i PIQUERAS, José A.: *Diccionario biográfico...*, op. cit., pàg. 520-521.

Ahora, de Madrid, al·ludia al nostre article en els següents temes: “A conseqüència d’un setmanari valencianista EL CAMÍ, que ha estat comentat per un diari local, sobre l’aprovació de l’Estatut, s’ha posat sobre el tapet la qüestió referent a l’Estatut valencià, i hi ha el propòsit de convocar a totes les forces vives de la regió, apel·lant fins i tot al sentiment popular”.

La Correspondencia de Valencia reproduïx també el nostre article i afegeix: “En relació amb aquest assumpte podem dir (...) que existeix el propòsit que el referent a l’Estatut valencià entrarà en una nova fase, en la qual es procediria activament i mitjançant apel·lacions al sentiment popular”.

En *El Pueblo* del dia 12, Marco Miranda publica un article tractant també d’aquesta qüestió suscitada per nosaltres. Diu: “Aprovat l’Estatut de Catalunya, les regions que anhelan la seua pròpia llibertat es disposen a sol·licitar-la de les Corts Constituents, gallecs i bascos, han mostrat els seus desitjos de constituir-se en regions autònomes. Les seues aspiracions seran segurament acceptades, ja que, satisfetes la dels catalans, després de llargs i apassionats debats, queden aplanades totes les dificultats...”¹⁵⁸⁴

Els problemes –segons Marco Miranda– estan a casa nostra, on els recels i els punts de vista de cadascuna de les províncies i cap d’elles convergeix, exceptuant València, cap a una possible autonomia de la regió. Mentre Alacant considera que els seus interessos estan lligats a la conca del Segura i una determinada xarxa de comunicacions, que els acosta a un acord amb Múrcia i Albacete, Castelló, tendeix a enfortir l’autonomia municipal, ja imposada per la Constitució. (...) Si aconseguim una aspiració en comú, ens permetrà l’organització autònoma de la regió. Per aquest fet demostrem els valencians que en tan magna obra no estem animats d’egoisme”.

“No estem, no podem estar conformes amb la tesi que desenvolupa després, en el supòsit d’una disconformitat de Castelló i Alacant. Hem de convèncer-nos tots de què l’Estatut necessita una idealitat, una ànima. Eixa solució que consisteix a trossejar la nostra pàtria, per dificultats momentànies, és mutilar el seu esperit, la considerem suïcida. (...). Nosaltres volem un Estatut que reconstituïa la unitat valenciana (...) que ens permet ocupar dignament un lloc al costat dels altres pobles lliures d’Espanya. Però no volem de cap manera una caricatura d’Estatut. El senyor Simó inicià en la sessió de l’Ajuntament aquest debat, en el qual prengué part el senyor Marco Miranda en els termes que hem comentat. S’acordà, invitar altra volta a Castelló i Alacant. Molt bé, però que es faça una invitació ben sentida. Sobretot que no s’abandone la unió de tots a la primera dificultat”¹⁵⁸⁵.

Pere Cardona o, el que és el mateix, Adolf Pizcueta es fa càrrec d’un extens article a

¹⁵⁸⁴ Tots aquests articles de premsa dels periòdics citats, s’han traduït al català/valencià, ja que els seus originals estan en castellà, el canvi ha sigut per fer més homogeni el contingut de tots.

¹⁵⁸⁵ *El Camí*, núm. 29, pàg. 2, 17/09/32. «Comentaris a un article d’EL CAMÍ», “Es repren la qüestió de l’Estatut Valencià”, Editorial | *El Camí*, núm. 51, pàg. 5, 25/02/33. «Mitin Estatutista a Gandia», “Vicente Marco Miranda. Parlà en valencià com un homenatge a la mostra llengua (...) Definix el Municipi com la entitat per excel·lència i diu que l’agrupació de municipis constitueixen la regió. La valenciana –afegit– té una tradició, un esperit, un sentiment i a més una necessitat econòmica. Per tot això volem l’autonomia. A continuació, parla dels deures de germanor de la “província” de València respecte a les de Castelló i Alacant (...). Quan es referix als abusos del centralisme es referix principalment a la burocràcia (...). Volen que en l’escola s’ensenyi no sols història universal, sinó també història valenciana, que es cree una cultura a base del respecte a les dos llengües que es parlen en la regió (...) que es reconega la nostra personalitat, per ser, abans que ciutadans espanyols, ciutadans valencians, (...) allò que demana el nostre sentiment i exigix el nostre dret”.

quatre columnes, on va matisant pas a pas les vicissituds del reportatge “Història de l'Estatut Valencià”. Comença exposant, primerament, la indiferència d'un gran sector de la política valenciana per l'Estatut català, rebutjant inclús les ponències dels catalans. Els valencians no volen un estatut per mimetisme, sinó per convicció i amb el consens de tots. Els primers símptomes: acabada la Dictadura de Primo de Rivera (1930), entraren en circulació altra vegada els vells polítics que prengueren com una estació d'espera “el regionalisme”.

“En caure la Dictadura, la vida política valenciana reneix. Al costat dels antics partits, reflex, en general, de la vida política espanyola, sorgeixen uns altres, pròpiament valencians, que intenten moure l'opinió pública amb vista a la llibertat i independència del poble valencià (...) si bé tots ells estan d'acord en major o menor mesura quant al règim republicà discrepen no obstant això en la forma de govern. Uns partits propugnen un règim republicà federal, uns altres un règim republicà que done només una certa autonomia a les províncies i finalment uns altres clarament centralitzadors”¹⁵⁸⁶.

D'aquella època data l'acord de l'Ajuntament del senyor Mestre per la revocació del decret sobre l'ús de la llengua. Quant a l'inici i desenvolupament de l'Estatut valencià, l'arribada de la República va constituir el moment indicat. Calia preparar al poble per a una organització federal, si ens atenem a la tradició dels partits i prohoms republicans. La Junta provisional republicana s'adreçà al poble en un bàndol, que es publicà en les dues llengües, en valencià i castellà. El primer bàndol signat pel primer alcalde el Dr. Trigo¹⁵⁸⁷ es publicà de la mateixa forma, fet que donà lloc a que, a instàncies d'un regidor valencianista, s'acordarà publicar en les dues llengües tots els bans.

El 29 d'abril de 1931, el Ministre d'Instrucció Pública, el tarragoní Marcel·lí Domingo¹⁵⁸⁸

¹⁵⁸⁶ MANCEBO ALONSO, M. Pilar: *Anteproyecto...*, *op. cit.*, pàg. 332.

¹⁵⁸⁷ AHUV. Exp. Acad. 436/1 (Batxillerat-1886) Agustí Trigo Mezquita (València, 1863-1952). Era fill de Manuel Trigo, del comerç, natural d'Ateca (Saragossa) i aveïnat a València; la seua mare, Dorotea Mezquita, natural de Morella, els Ports. Era nét per línia paterna de Crespí Trigo i de Manuela Garcia, naturals d'Ateca; i per línia materna, de Manuel Mezquita i de Maria Mestre, naturals de Morella | Biblioteca a Ciències de la Salut. “Pelegrí Casanova” Lista de Médicos. Farmacéuticos y Odontólogos de Valencia y su Provincia *Unión Sanitaria Valenciana*. *Boletín* mensual. Año XIV Suplemento Septiembre 1933. Núm, 0914. Junta de Govern del Molt Il·lustre Col·legi Oficial de Farmacèutics de la Província de València. Presidents Honoraris (...) D. Agustí Trigo Mezquita, pàg. 35. Després tenim una altra ressenya del Dr. Trigo, en els Col·legiats residents en la capital. Núm, d'ordre 11. Núm, de registre 1 Trigo Mezquita, D. Agustí. Adreça, carrer Sagunt, 132 (No exerceix). Any d'expedient del Títol de Llicenciat 1890. Data del Títol de Col·legiat 21-II-918, pàg. 39 | S'afegeix un breu recull de la seua trajectòria política i del seu entorn, gràcies a PÉREZ PUCHE, F: *50 Alcaldes...*, *op. cit.* “Agustí Trigo Mezquita, membre destacat del PURA. L'alcalde Agustí Trigo fa una crida destinada a constituir una comissió regional que confeccione un estatut d'autonomia per a València. També se sol·licita la implantació del bilingüisme a l'escola. Aquest mateix mes es convida a totes les corporacions ciutadanes a integrar aquesta comissió, iniciant-se gestions per a aconseguir l'adhesió d'Alacant i Castelló”, pàg. 110-111.

¹⁵⁸⁸ ALÍA MIRANDA, Francisco: «Capítulo 8. Conspiradores republicanos contra Alfonso XIII (1926-1930)», pàg. 249-288, en PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (ed.): *Experiencias republicanas...*, *op. cit.* “A Catalunya, en 1917, Marcel·lí Domingo, juntament amb Lluís Companys, fundaren el Partit Republicà Català”, pàg. 252 | DE LA GRANJA, José Luis;

dictà el decret sobre bilingüisme en les escoles de Catalunya¹⁵⁸⁹. El problema era el mateix en Catalunya que en València, però on veritablement hi havia elements per a la seua aplicació era en Catalunya. Es va pensar a demanar la seua aplicació a València i en promoure amb aquest motiu la confecció de l'Estatut Valencià. Fon aleshores (6 de maig) quan l'Alcalde senyor Trigo, atenent suggeriments valencianistes, presentà al Consistori una moció on parlava de la necessitat urgent de procedir a una nova estructuració de l'Estat que s'acomode millor a la diversitat del poble espanyol. "Per al reconeixement integral d'aquelles personalitats dins d'una estructura federal de l'Estat", s'afirma que la regió valenciana no pot quedar apart. Ni per la seua història, ni per la seua llengua i pel que constitueix la seua personalitat, juntament amb Castelló i Alacant, on també se'ls convida –Ajuntaments i Diputacions– per treballar a fer-hi les ponències pertinents, amb l'estudi i confecció d'un Estatut d'autonomia per la regió valenciana. També s'aborda la proposta de fer extensiu a les escoles valencianes el Decret sobre bilingüisme, proposta que donà lloc a manifestacions desafortunades d'alguns regidors, tot i aprovar-se finalment. En altra sessió l'Alcalde proposà que la comissió encarregada de fer tots els treballs, inclús el de convocatòria o invitació dels representants de Castelló i Alacant, estiguera constituïda pels següents regidors: Manuel Simó, Joaquim Reig, Enric Duran Tortajada, Vicent Alfaro, Joaquim Garcia Ribes¹⁵⁹⁰ i Àlvar Pasqual Leone; pels senyors Interventors de l'Ajuntament i la Diputació, en qualitat de tècnics; i pels representants que nomenaren la Diputació, els Centres de Cultura i d'Estudis Econòmics, Ateneu Mercantil, Cambres de Comerç i Agricultura, el Col·legi d'Advocats i Universitat.

"En el mateix mes de maig, l'Agrupació Valencianista Republicana, aprovà en una assemblea i feu públiques, les seues "Bases per a la discussió de l'Avant-Projecte de l'Estatut de l'Estatut Valencià".

Es fa una "Crida a Castelló i Alacant": al mes de juny, els regidors Gisbert i Reig i el representant del Col·legi d'Advocats senyor Miquel visitaren l'Alcalde i el president de la Diputació d'Alacant. Després de fer un resum dels punts de vista de l'Alcalde

BERAMENDI, Justo i ANGUERA, Pere: *La España...*, op. cit. «3. Los nacionalismos y la cuestión autonómica en la II República», pàg. 113-164, especialment la pàg. 125.

¹⁵⁸⁹CAROD-ROVIRA, Josep-Lluís: *Marcel·lí Domingo (Tarragona, 1884 -Tolosa, 1939). De l'escola a la República*. Edicions El Mèdol, Tarragona, 1989. «La ciutat d'ideals (1931-1935)», pàg. 87-116. "I, tanmateix, Domingo va ser l'autor d'una de les mesures de més importància per la cultura catalana que van produir-se en el període republicà: el decret de bilingüisme", pàg. 92.

¹⁵⁹⁰ VALERO, Sergio: *Ni contigo...*, op. cit. "Joaquim Garcia Ribes, candidat del PURA", pàg. 70 | PANIAGUA, Javier i PIQUERAS, José A.: *Diccionario biográfico...*, op. cit. "Garcia Ribes, Joaquim, Diputat a Corts per València en les eleccions de 1931 i en substitució d'Alejandro Lerroux que, havent estat triat en aquesta circumscripció, va optar per una altra. Membre del PURA i enquadrat dins de l'Aliança Republicana, vinculat al Partit Radical. Comerciant", pàg. 242.

alacantí, senyor Carbonell, referents a Múrcia i Albacete, els representants d'Alacant oferiren el seu concurs, compromentent-se a estudiar l'avantprojecte de l'Estatut tan bon punt estigués redactat. Quant al president de la Diputació i l'Alcalde de Castelló, amb els quals s'entrevistà el senyor Gisbert a Vinaròs, aquells oferiren el seu entusiasme i col·laboració. Seguint aquesta ruta la subponència, es redactà l'11 de juliol l'avantprojecte d'Estatut, publicat íntegrament per tota la premsa de València i enviat als Ajuntaments i Diputacions de Castelló i Alacant i repartit entre tots els Ajuntaments del País Valencià. Com era d'esperar, l'avantprojecte va donar lloc a comentaris desfavorables entre els enemics de tota autonomia¹⁵⁹¹ i entre alguns ciutadans d'Alacant i Castelló pel perill d'absorció de València.

Pel que fa a la posició d'Alacant, el president de la Diputació, senyor Albricias¹⁵⁹², no s'oposa en principi a l'autonomia, però exigia un "estudio concienzudo y una preparación adecuada", ja que no creia en l'oportunitat del projecte. El senyor Carbonell va dir que era un "acto de impaciencia", car i -segons ell- l'Estatut no el sentia ningú i àdhuc podia esdevenir una dificultat per a la implementació de la Segona República. Tanmateix, poden dir que els coneguts com a *pobles del Marquesat*, els pobles de la Marina, es distingiren en les Assemblees d'Alacant en la defensa del sentiment regional i autonomista, i acordarien després acatar l'Estatut valencià i adherir-se a la capital.

I quant a la posició de Castelló, l'avantprojecte d'Estatut també tingué una mala acollida. Tenim entés que algun vell polític aconsellà als ajuntaments de la "província" que es manifestaren en contra. El mes d'agost es féu una assemblea de forces vives en l'Ajuntament de la capital de la Plana, on alguns senyors sustentaren el criteri de que es devia refusar l'Estatut per suposadament haver menystingut a Castelló. Resultat: també Castelló donà "carpetazo" a la qüestió. La Comissió redactora de l'avantprojecte es va veure obligada a aclarir alguns extrems, fent constar que aquell avantprojecte no era més que un anticipi de treball, una base de discussió i que cap

¹⁵⁹¹ *El Camí*, núm. 29, pàg. 5, 17/09/32 «Llegint periòdics», "25 noms 'Inoblidables'". "Heus ací la llista dels 25 diputats que votaren contra l'Estatut: "Velayos, Fanjul, Figueroa (don Gonzalo), Arranz, Gusano Rodríguez, García Lozano, Miguel Maura, Sánchez Román, Lamamié de Clairac, Ortiz de Solórzano, Cid, Sacristán, Gómez Rojí, Guallar, Cano de Rueda, Cuesta, Martínez de Velasco, García Gallego, Casanueva, Royo Villanova, González, Martín, Algora, García Valdecasas, Dimas Madariaga (aquest ha votat en contra posteriorment per escrit)". Encara que aquest exemple, es refereix a l'Estatut català, però ens valdria perquè d'entre ells hi ha algun conegut per la quimera de trencar consens. L'Editorial.

¹⁵⁹² LILLO I USECHI, Manuel: *L'Alacant d'El Tio Cuc*. Ajuntament d'Alacant, Publicacions Universitat d'Alacant. Sant Vicent del Raspeig, 2017. Nota 13, pàg. 122. | ESPLÁ, Carlos «El periodismo como vocación y como compromiso P.L. Angosto Vélez», pàg. 291-310. En, EGIDO LEÓN, Ángeles (ed.): *Republicanos en la memoria Azaña y los suyos*. Eneida, Madrid, 2006. Nota, 16, pàg. 295.

avantprojecte podia ser redactat per una Assemblea deliberant, per la qual cosa quedava rebatuda la presumpta imputació antidemocràtica. Així és, calia partir de la base de la més completa autonomia comarcal i municipal, conservant inclús la personalitat administrativa provincial. Com que a poc a poc s'anava oblidant tot referent a l'Estatut, es feia necessari refrescar la memòria de tots, per impulsar l'esperit autonòmic. Per aquesta raó, en la darrera sessió municipal el senyor Marco Miranda proposà que es convocara altra vegada a Castelló i Alacant per tractar de l'Estatut, conscients que els valencians, tots plegats, no podem optar entre un Estatut regional i un altre "provincial". El mèrit de l'Estatut no està en si mateix, sinó en el que pressuposa: la unió de tots els valencians esdevindrà la bandera de l'Estatut¹⁵⁹³.

En el reportatge aparegut en el número 30 del rotatiu, s'aborda la reafirmació de l'estament valencianista dintre de l'Ajuntament de València, on la minoria valencianista va justificar el seu impàs realitzat, temps enrere, pels interessos de la ciutat. No fou la seua una actitud de discòrdia política, sinó més aviat un rebuig a l'actitud d'imprudència de la majoria del Consistori. Els regidors **Francesc Soto** i **Joaquim Reig** varen signar l'article, amb l'argument que s'exposa tot seguit:

"La minoria valencianista està separada de la Corporació municipal dos mesos. En circumstàncies normals, no som els valencianistes partidaris de retirades, encara que tinguen una justificació. (...) S'ha produït un desequilibri tan notable en el joc de forces que deurien actuar, que lo que en aquelles circumstàncies normals no fora prudent, en els moments presents obliga de manera inexcusable a adoptar actituds lògiques unint a això la escassa capacitat de convivència que en els moments aguts han demostrat els sectors que tenen el govern de la Ciutat, es comprendrà perfectament quins són els antecedents justificatius de la nostra posició .

A l'acabar una de les sessions municipals del mes de juliol, uns regidors –no ens importa si socialistes o d'atre sector– són agredits. (...) Com a conseqüència de la seua actuació (...) el respecte a esta norma elemental fon la pretensió de la minoria valencianista en unió d'atres, consignada en la proposició del 18 de juliol.

En aquella sessió el senyor Blasco va donar unes explicacions i va retirar paraules abans dites que agraviaven als socialistes. (...) La majoria es negà a votar la proposició i l'Alcalde no va amparar el dret de les minories.

La majoria de l'Ajuntament no ha condemnat encara la violència feta a uns concejals.(...) Els valencianistes estan obligats a persistir en la seua actitud. No es tracta de cap reacció caballerívola, sinó senzillament d'una actitud de dignitat política.

Clar està que la nostra actuació en servici de l'ideal valencianista, des de fóra o des de dins de l'Ajuntament, no faltarà. Esta és la explicació que debem als nostres amics i que democràticament donem.

València 23 de setembre de 1932"¹⁵⁹⁴.

També l'*Agrupació Valencianista Republicana* (AVR) va publicar al setmanari un Editorial, a mode de manifest, adreçat *Al Poble Valencià*, on queda palesa la seua

¹⁵⁹³ *El Camí*, núm. 29, pàg. 5, 17/09/32. «Història de l'Estatut Valencià», Pere Cardona.

¹⁵⁹⁴ *El Camí*, núm. 30, pàg. 1, 24/09/32. «La posició dels valencianistes», Francesc Soto Mas, Joaquim Reig.

reivindicació d'un Estatut Valencià. Ja en el primer paràgraf –que no exposem ací–, és fa una declaració de principis i d'afinitats amb la resta dels pobles de la península Ibèrica:

“Eixe sentiment és legítim i als partits polítics que governen la nostra vida colectiva els tocava previndre-lo. El País Valencià, a pesar de les seues divisions, que alguns volen (...) donar per irremeiables, manté la seua personalitat, conserva vives les seues característiques (...) per a recobrar les seues facultats de govern i a dirigir lliurement els seus destins dins de la comunitat peninsular. S'equivoquen aquells (...) que formen un pensament escèptic i derrotista(...) Que proven a despertar el sentiment valencià, que parlen a l'ànima del poble en la nostra llengua (...), que li oferixquen un ideal, de convivència fraterna, de construccions culturals, que li asseguren el seu benestar i voran com es conmovia la seua ànima, (...) com es redresa lo que semblava mort i sols està dormit.

Però per a esta obra valencianíssima es necessita fe en nosatres mateixos, en el nostre poble, en el destins (...) de crear-nos un futur ple de dignitat, (...) que han reivindicat la seua personalitat i els seus drets a l'autonomia.

L'autonomia valenciana ha de servir per regenerar la nostra vida política,(...) per acurtar distàncies, per a salvar dificultats (...) per a unificar sentiments i esforços en pro d'un ideal comú. (...) Propugnar per l'Estatut d'una part del país valencià (...).

Valencians, fem tots els sacrificis necessaris, lluitem contra l'incomprensió, si existix, treballem amb una idea d'igualtat i d'amor entre els valencians per divisa, però restaurem la unitat del poble valencià, perquè es això lo únic, lo únic que pot fer factible l'autonomia i lo que convé per damunt de tots els malentesos, als valencians d'Alacant, de Castelló i de València.

Sabíem que arribaria el moment en què la Constitució obriria el camí als autonomistes, sabíem que Catalunya obtindria el seu Estatut, que Galicia, les Balears, el País Basc i fins atres regions manco definides demanarien el seu. També esperavem que en València es manifestaren ànsies autonomistes. L'Agrupació Valencianista Republicana diu encara: «Hi ha que preparar al poble per a l'autonomia, hi ha que fer un Estatut (...) de tots els partits, (...) perquè tots tenim els mateixos drets. Però l'obra de l'Estatut, (...) que siga fruit de la coincidència de tots, absolutament de tots els valencians».

Els valencians, adscrits o no, a cap partit polític, tenen també el deure de contribuir a què l'autonomia del País Valencià.

Aprofitem este moment de joia en què la República reconeix la llibertat dels pobles espanyols i acaba amb l'execrable uniformisme, per a què el País Valencià fruixca del mateix règim d'autonomia.

Pensem en el País Valencià íntegre, en l'esforç mancomunat de tots els valencians i en l'esperit autènticament nostre com a guia.

Únicament aixina conseguirem l'autonomia i sols d'eixa manera serà profitosa.

L'Agrupació Valencianista Republicana espera que els partits valencians es manifesten sobre la qüestió de l'autonomia, per a poder establir els contactes que una actuació conjunta requerix.

València, setembre 1932¹⁵⁹⁵.

Llorenç Sorli i Ballester és el següent comentarista de *El Camí*. Aquest castellanenc col·laborà amb certa assiduïtat en el setmanari, sobre notícies relatives a activitats del Principat. Juntament amb els seus germans, però sobretot ell, desenvolupà una continuïtat periòdica envers l'economia per l'estratègica situació de Catalunya i el País

¹⁵⁹⁵ *El Camí*, núm. 30, pàg. 3, 24/09/32. «L'Agrupació Valencianista Republicana, al Poble Valencià». L'Editorial.

Valencià. Ens consta que Sorli fou un dels signataris de les *Normes de Castelló* (1932), un dels fundadors de *Proa* (1935) i particip del telegrama adreçat a Gaetà Huguet per la creació de *Timó*.

El reportatge de Llorenç Sorli és el d'un valencianista des de la perspectiva que li donava la seua mobilitat. En ell va fer-hi una mena d'examen a *La unitat del País Valencià*. Primerament, fa una al·lusió crítica a les aptituds de certs polítics "valencians" detractors, per obstaculitzar l'ideari valencianista i la captació de voluntats individuals per al retrobament de la consciència col·lectiva, l'eix i nervi de la futura conquesta nacional. Hi ha gent que s'encara cruament amb la realitat actual, que s'esgarrifa menyspreant tot exponent autòcton i afavorint d'altres estranys. Una plasmació política ha de ser d'un contingut explícit, el resultant de tots els elements que la integren; en el moment que aquests estan fora de lloc, ve el desequilibri en el conjunt i la dissociació dels seus elements, un cop intervinguts i arrabassats:

"El País viu uns moments de caos i confusió pervingut del domini castellà i els (valencians) que haurien de fer d'escull de contenció natural a tota expansió forastera. Vegem que, hòmens representatius d'un partit que controla políticament no res menys que a València capital i "província", hagen pogut dir amb tota la impunitat de la seua inconsciència vergonyosa l'aberració màxima que puga haver sortit mai de llavis valencians. I és que donat el cas de què Castelló i Alacant no volguessen demanar conjuntament amb València un Estatut, en demanarien un per a València sola. Això mesura amb claredat meridiana l'abast del seu patriotisme que és fet de quincalla i traques, fums i focs de trista festa major de poble, fugisser com un somni.

El nostre valencianisme no és convencional, és, per contra, constant i incommovible, per ser la raó que ha d'aclarir les consciències agermanades. És absolut i integral, per la força que ens dóna la realitat incontrovertible de què mai el nostre País ha estat tan ric en aportacions a la cultura i desenvolupament nacionals, sense exclusions i "banderies" de territoris i estaments que són carn de la seua carn.

I és encara vertical i ben alt, que les seues ambicions legítimes no poden cloure's en el redós del seu terror estricte, i conscients de les afinitats que li són veïnes i l'esguarden també al seu davant, vol acomplir, l'imperatiu designe històric d'una totalitat infecunda en el seu aquarterament, redreçant el tort dels besars retuts per un esperit que no han pogut occir de tan immortal com és, per tal de bastir i per sempre més, la nostra llar, la llar de tots els que estenen-se des del Segura fins més enllà dels Pirineus, s'enlaira encara Mediterrània endins en somni auri de belleses excelses i reals.

I la senyera que a tots ens és comuna anunciarà als quatre vents, amb idònia i unísona veu de l'alba nova, ressorgir resplendent de tres estels fulgurants, fidels reflectors prop del concert de pobles lliures, de totes les nostres aportacions i humanes inquietuds"¹⁵⁹⁶.

Obra de l'equip de redacció va ser també aquest altre article, on es formula *L'opinió de la Dreta Regional* arran dels comentaris del *Diario de València*, propietat del regidor de

¹⁵⁹⁶ *El Camí*, núm. 30, pàg. 4, 24/09/32. «La unitat del País Valencià», LL. Sorli i Ballester, Castelló.

l'Ajuntament Manuel Simó¹⁵⁹⁷. L'article que reproduïm, encara que resumit, desperta el nostre interès per ressituar davant l'Estatut la dreta regionalista. A grans trets, el posicionament de la dreta valenciana en el tema estatutari es féu sense aportar res de nou, amb un discurs farcit de mimetisme i regionalisme. Però el més cridaner del reportatge fou el fet de marcar distàncies amb les reivindicacions dels valencianistes. Exposem el més concret de l'article: el dirigent Manuel Simó, sota l'aixopluc del regionalisme dretà, no va aportar cap suport a l'avantprojecte. Encara i tot que les seues definicions estaven ben maquillades, més aviat saturades d'eufemismes volàtils, gens ajustades a la realitat del moment, el seu antiautonomisme resulta palmari. Assenyala en quatre punts que, concedit l'Estatut català, es pot admetre el valencià, quan la conjuntura econòmica estatal demana defendre els interessos valencians d'exportació agrícola, que són els fonaments econòmics valencians:

- A) Debe ser regional. (...), razón única de su reclamación.
- B) Debe ser reflejo de una verdadera conciencia valenciana.
- C) Debe ser fruto de la concordia. De la concordia de las provincias y de la concordia de los partidos políticos. Concordia de la que debe ser modelo la propia Valencia tratando con la máxima comprensión a sus hermanas Alicante y Castellón
- D) Este es nuestro criterio, en el que con mayor amplitud insistiremos¹⁵⁹⁸.

Atent *El Camí* a tot allò que pogués donar nosa al sentiment valencianista, es fa ressò en la secció «Fent CAMÍ» amb un article que, tot i que breu, sembla de significativa rellevància:

“Luz, compta en un “vilano” el cas d'un jutge espanyolista que volia acabar amb el valencià: “-Señor Ojo-dijo una vez, solemnemente, en un desfile de testigos. El señor Ojo no se presentó. -¡Señor Ojo! Nada. Los testigos se miraban unos a otros, un poco intrigados por el maldito apellido. -¡Señor Ull!- tronó el juez. Se presentó un testigo. Severo, terrible, el juez gritó: -¡Me ha obligado usted a llamarle en su lengua vernácula!”¹⁵⁹⁹.

Al número 32 del setmanari, un reportatge de quasi dues planes a set columnes mira de consolidar pràcticament el projecte de l'Estatut Valencià en l'Assemblea pro-

¹⁵⁹⁷ Manuel Simó Marín. Advocat i empresari. Dirigent de la DRV, va fundar el *Diario de Valencia* (1911), l'òrgan d'expressió dels tradicionalistes valencians de la Comunitat Tradicionalista.

¹⁵⁹⁸ *El Camí*, núm. 31, pàg. 2, 01/10/32. «L'Estatut Valencià», “L'opinió de la Dreta Regional”, Editorial | HERNANDO SERRA, M. Pilar: *Una historia...*, op. cit. «1931, República y autonomía regional: el primer proyecto», pàg. 45-72. “També el carlisme havia aconseguit regidors en els anys previs a la dictadura (...) No obstant això, antics carlistes seguidors de Vázquez Mella s'havien incorporat al recentment creat partit valencianista, DRV, com Manuel Simó o Luis García Guijarro. (...) El seu objectiu principal va ser el de defensar els interessos econòmics dels grans productors i exportadors agraris (...) i dels industrials valencians, incorporant a això la defensa d'un tebi valencianisme, (...) un valencianisme conservador, no federalista, que buscava una certa descentralització, però, sobretot, la defensa dels interessos econòmics de la regió o, dit d'una altra manera, els interessos de la burgesia valenciana”, pàg. 53-54.

¹⁵⁹⁹ *El Camí*, núm. 31, pàg. 5, 01/10/32. «Fent CAMÍ», “Un jutge espanyolista”. L'Editorial. En el setmanari valencianista, també es va plasmar algun acudit, comentaris còmics, sarcàstics o irònics, encara i tot que aquests fets, no van ser habituals aquestes manifestacions.

Estatut, que tanta brega hi ha donat des del començament del setmanari valencianista. Es va matisar sovint diverses observacions: a) la falta de representació del partit autonomista i el conservador, per la qual cosa l'assemblea quedava mutilada i sense rigor; b) l'acord unitari d'un Estatut amb les tres províncies: Alacant, Castelló i València; c) la insistència en l'autonomia municipal com una qüestió *sine quanon* per la majoria dels partits assistents; d) la unificació d'esforços, obviant les diferències dels partits i corporacions per adreçar-se tots plegats cap a l'Estatut valencià, com han fet els que ens han precedit. Deixem l'extret més notori, amb aquesta presentació:

“Per l'Estatut del País Valencià.

En els locals de l'Agrupació Valencianista Republicana es reuneixen les forces polítiques valencianes.

Ja fa temps que València ve donant proves d'una major plenitud política (...). L'Assamblea pro-Estatut valencià, celebrada en el casal de l'A.V.R.(...). Casi bé tots els partits polítics valencians –dreta, centro, esquerra– copçaren la transcendència (...). Per això unànimement demanaven una autonomia a la que València cada dia ha de tindre un dret major. La nostra llengua –flama inextinta de la nostra espiritualitat– era honorada en l'Assamblea d'una manera normal. (...) País Valencià serà servit per tots els patriotes conscients i respectat per els hòmens d'atres terres”^{1600/1601}.

Ben mirat, va haver-hi unes connotacions favorables cap a la possible autonomia. La nota discordant fou el PURA i la seua constant quimera: “Valencianismo, sí, pancatalanismo, no”. Aqueixa fou la dèria que feia servir per mancaça d'arguments definitoris contra els valencianistes, des del periòdic *El Pueblo*. *El Camí* va deixar a banda els comentaris del periòdic portaveu dels autonomistes que pogueren danyar les sensibilitats dels valencians¹⁶⁰², perquè l'estatut cal entendre'l com una mena de Constitució per a un govern propi de tots els valencians:

“Per això l'Estatut ha de ser obra de tots els partits polítics valencians.

¹⁶⁰⁰ BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo: «Nacionalismos, regionalismos y autonomía en la Segunda República», pàg. 53-82, *Pasado...*, op. cit., pàg. 74.

¹⁶⁰¹ Ens pot semblar inversemblant aquesta unió puntual, però ja hi va haver un precedent: “Poc després de l'aparició de *El Camí*, la Unió Valencianista i l'Agrupació Valencianista Republicana convidaven la resta de partits a entrar en una conjunció a favor de l'Estatut i, inicialment almenys, l'idea semblava benvinguda. El PURA i la Dreta Regional Valenciana li feren costat | LAGUNA PLATERO, Antoni i MARTÍNEZ GALLEGRO, Francesc-Andreu: «Carles Salvador i la premsa del seu temps: 'El Camí'», pàg. 543-568, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*. AVL, València, 2016, pàg. 554.

¹⁶⁰² GIRONA ALBUIXECH, Albert: «Valencianos y valencianistas. Un estudio de la estructura de los partidos políticos en el País Valenciano en los años treinta. A propósito del valencianismo», pàg. 195-212 | BERAMENDI, Justo G. i MÁIZ, Ramón (comps.): *Los nacionalismos en la España en la II República*. Siglo Veintiuno de España Editores, S.A. Madrid, 1991. “(...) el procés sociològic del populisme blasquista es va instrumentalitzar sempre a través del que els sociòlegs denominen el *ethos pragmàtic* i el *pathos col·lectiu*: agregació a través de declaracions de principis, interclassisme, denúncia de corrupció, etc. En paraules afortunades d'Ernest Reig, «el sistema per als blasquistes no era mai el culpable, ho era el *establishment*, “l'exterior”, els polítics». Nota 10 | REIG, Ramir, «Populismes», en *Debats*, Núm. 12, juny de 1985, pàg. 6-21, pàg. 19.

“Valencianisme, sí; pancatalanisme, no” diu *El Pueblo*. ¿Però quí ha afirmat lo contrari? Els valencianistes (...) voten (...) la consagració de la personalitat valenciana amb independència (...). Políticament no acceptem cap tutela. Per això voldríem que ningun partit valencià depenguera de “jefes” situats més allà dels límits del País Valencià. Nosatres, que no odiam a Catalunya (...), no tolerariem que adoptara atra postura respecte a València, que la que adoptà quan floria la Confederació valenciano-catalano-aragonesa”¹⁶⁰³.

L'Assemblea dels partits polítics convocada per l'AVR, per a tractar de l'Estatut, va estar recolzada per la majoria d'agrupacions i partits polítics de diversa sintonia. La trobada la presidia Pizcueta, qui apuntà el recolzament de l'Ajuntament i la Diputació per posar en marxa l'Autonomia, però també calia sumar al projecte la voluntat dels partits polítics en propagar per tot arreu les bondats de l'Estatut Valencià. Ens cal remarcar les diverses intervencions dels aforats. Joaquim Reig, en representació de la *Unió Valencianista*, fou tallant en la seua negativa per la proposta d'un Estatut provincial. L'Estatut, deia Reig, és el dret que tenen els valencians a regir-se per si mateixos i aquest acord només es pot aconseguir mitjançant els partits polítics, amb la paraula clau: solidaritat. Reig va marcar les directrius i alhora va orientar l'Assemblea. El senyor Lacambra, d'*Agrupació Socialista*, es mostra favorable a l'Estatut d'Autonomia, acordant l'aprovació del seu partit¹⁶⁰⁴. El Sr. Muñoz Carbonero, en nom dels radicals socialistes, era també partidari de les polítiques estatutàries. Pels progressistes es va adherir als anteriors oradors el Sr. Villena; i, en nom dels federats, també el Sr. Montañés, recordant el precedent de l'autonomia municipal¹⁶⁰⁵. El Sr. Paulo, tradicionalista, i el senyor Mora, de l'*Agrupació al Servei de la República*, en nom dels seus respectius partits, estaven d'acord. El Sr. Conejero, de l'*Aliança de les Esquerres*, i el Sr. Ferri, federal, se sumaren al projecte estatutari, reconeixent també l'autonomia municipal¹⁶⁰⁶. El Sr. Candela, en representació del *Partit Liberal*

¹⁶⁰³ *El Camí*, núm. 32, pàg. 1, 01/10/32. «Per l'Estatut del País Valencià», pàg. 1-2. L'Editorial.

¹⁶⁰⁴ MARTÍ BATALLER, Aurelio: *Discursos de Nació i identitat nacional espanyola en la cultura política socialista: El Partido Socialista Obrero Espanyol a la II República*. Tesi doctoral. Dirigida per Ana Aguado Higón i Ferran Archilés Cardona. Universitat de València. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Contemporània, 2015. “Segons el professor Sergio Valero, és possible afirmar que el socialisme en aquest cas es va alienar del costat dels moviments autonomistes per al conjunt de les terres valencianes, i contra les vel·leïtats provincialistes del PURA (...). En el cas valencià –paradigmàtic en el comportament de la resta de socialismes regionals-, el socialisme local es va moure en un ambient en què la reclamació autonomista va ser transversal entre els partits polítics, de manera que es va incorporar a les demandes estatutàries i, fins i tot, va acusar de tebiesa el republicanisme blasquista en aquella matèria”, pàg. 126.

¹⁶⁰⁵ GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo...[et al.]: *La Segunda...*, op. cit., pàg. 277.

¹⁶⁰⁶ *Ibidem* i JUTGLAR, Antoni: *Pi y Margall...*, op. cit. Projecte de Constitució Federal de 1873. “Títol Primer Condicions i objectiu del pacte federal. Article 1r La primera determinació de la Sobirania col·lectiva és el Municipi. Això s'institueix avui per la plena voluntat de tots els ciutadans”, pàg. 994.

Demòcrata, tot i les reticències de Melquiades Álvarez i altres dirigents¹⁶⁰⁷, es mostraren finalment favorables per valencianisme i per convivència. S'hi sumarem, a més, el Sr. Abenia (*Acció Republicana*), Joan Pasqual Leone (PRRS), i Miñana (El Mercantil Valenciano). Al capdavant, fou un clamor conjunt l'aposta directa per l'Estatut.

No faltaren els requeriments als partits absents: l'autonomista PURA i el conservador maurista (PC), perquè calia estar tots els partits en la mateixa direcció sense excepcions. Les divergències polítiques sobraven per a aquest viatge. Va ser l'AVR l'encarregada de reiniciar la connexió amb els partits discordants, fora de secessions partidistes¹⁶⁰⁸. Una altra qüestió a deliberar fou la redacció del projecte d'Estatut, però com a conseqüència de la carència representativa –ja comentat adés–, no es podia ni iniciar ni desenvolupar. Ara bé, sí es podia posar en marxa una gran campanya propagandística i solidària a tot arreu del País Valencià, campanya pedagògica adreçada a la ciutadania i centrada en els avantatges de gaudir d'un veritable autogovern valencià. Així, la llengua, la cultura, el patrimoni, la geografia, la història, l'economia, el Dret, la política... en definitiva, l'entitat del poble valencià passarien a ser una realitat, un fet inqüestionable per a la resta de l'Estat. “Desig dels reunits que constitueix una plena unanimitat de totes les terres de la Regió valenciana.” Tot cal dir-ho, la majoria dels representants dels partits i agrupacions s'expressaren en la nostra llengua.

Així mateix, la materialització de l'autonomia portaria els seus entrebancs. Com ja hem comentat, l'AVR va prendre la iniciativa de contactar amb els partits polítics i establir una interrelació proestatutària¹⁶⁰⁹. Així, els partits assistents, inclòs el *Partit Republicà*

¹⁶⁰⁷ *El Camí*, núm. 15, pàg. 5, 11/06/32. «Fent CAMÍ», “El match de la totalitat de l'Estatut”. Un diputat català explicava l'atre dia, a preguntes d'un públic, lo que ha passat amb la discussió de la totalitat de l'Estatut. – Venia a ser com la presentació d'uns boxadors abans de match. “Ara voran al campeó de resistència, veritable atleta, l'home imbatible..., etc. (el públic remoreja, espectant). Ara –seguix anunciant el speaker- actuarà el gran colpejador X..., gran figura de la boxa, l'home de punys de ferro, guanyador de catorze campionats... (el públic espera impacient...). Per fi –acaba dient l'speaker–, ara sortiran dos personatges molt importants, el campeó Royo Vilanova [*sic*] (la gent esclata a riure) i la “vedette” Melquiades Alvarez (la sala es buida en un dir Jesús). El pròleg de la discussió de l'Estatut –resumix el diputat– ha estat poc o menys això: hem vist els enemics i el públic ja n'ha eliminat alguns”. «La mort política de Melquiades Alvarez. Ja sabem que les agències informatives, segurament influenciades per esferes periodístiques, ens presenten sempre l'ambient madrileny terriblement contrari a Catalunya. Potser sí. Però no deixa de ser significatiu que els venedors de diaris de Madrid, a l'endemà dels discurs de Melquiades Alvarez, que va merèixer la rèplica contundent d'Azaña, sortiren cridant: “El diario, con la cogida y muerte de Melquiades-” Per lo que es veu, este enemic dels Estatuts no conseguix fer-se una plataforma política a base d'anar contra les aspiracions autonomistes”. L'Editorial

¹⁶⁰⁸ DE ESTEBAN, Jorge (edició de): *Las Constituciones...*, *op. cit.*, pàg. 192 i 193.

¹⁶⁰⁹ SANTACREU SOLER, José Miguel: «La frustración estatutaria. El estallido de la Guerra Civil frenó la aprobación del Estatuto valenciano», pàg.116-123, pàg. 116, en GIRONA ALBUIXECH, Albert i SANTACREU SOLER, José Miguel: *1. La crisis de la Segunda República. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*. Prensa Valenciana S.A., València, 2006.

Conservador, van combregar en la necessitat de treballar per l'Estatut, amb el precedent paradigmàtic de Catalunya i el País Basc. Altrament, l'article de fons d'*El Pueblo*, (posició de la *Unió Republicana*) titulat *Nuestra posición ante el Estatuto* pretenia identificar els interessos particulars (o de partit) amb els interessos generals de València. Com de costum, va ser la nota discordant¹⁶¹⁰.

En plena efervescència de l'avantprojecte per l'Estatut Valencià, des de la secció «Llegint periòdics» del setmanari, hi trobem aquest encapçalament: *Els valencianistes en Barcelona*. L'article recull la informació d'alguns periòdics de la Ciutat Comtal dels esdeveniments estatutaris a València, com ara *L'Opinió* i *L'Humanitat*, entrevistant a Joaquim Reig, amb motiu d'una visita de la comissió valencianista a les festes de celebració de l'Estatut Català. Reig afirmava que “el País Valencià no podia restar indiferent davant la gran joia que experimenta Catalunya”. La delegació valenciana la formaven Joaquim Reig i els senyors Soto, Pasqual Leone, Favieres, Roselló, García, Fuster, Zaragoza i altres representants de l'*Agrupació Valencianista Republicana*, el *Centre d'Actuació Valencianista* i la *Unió Valencianista*”.

“-¿Una impressió sobre l'Estatut de Catalunya?

-Per a nosatres l'aprovació del vostre Estatut significa la culminació de l'obra que han fet a Catalunya tres generacions de patriotes; i que possibilita la llibertat dels pobles hispànics.

-¿Quin abast us sembla que ha de tenir el moviment valencianista?

-El valencianisme [...] propugna pel reconeixement de la personalitat del País Valencià, però aspira a la formació de comunitats cada vegada majors. [...]

-¿Quin és l'estat actual del valencianisme?

-A València hi ha, huí, una consciència millor, un sentiment encara boirós”¹⁶¹¹.

¹⁶¹⁰ ALÓS FERRANDO, Vicente R.: *Reorganización, supremacía y crisis final del blasquismo (1929-1936)*. Ayuntamiento de Valencia, València, 1992, pàg. 164. En aquesta investigació que desenvolupa el seu autor, Vicente R. Alós Ferrando ens ha deixat els interessos que volien justificar la seua disconformitat per (en les pàgines següents), la posició anti-Estatut, sobretot del PURA, com també altres afins (PRC), units contra la conjuntura estatutària, amb el pretext de la influència de Catalunya sobre el valencianisme. Per tant, el rèdit de cert sector involucionista, és des d'on bandejaran al seu clientelisme” | HERNANDO SERRA, M. Pilar: *Una historia...*, op. cit. «1932, el año de la división. Nuevas propuestas de Estatuto», pàg. 73-94. “(Tardor de 1932) Es va evidenciar alguna cosa que mai havia deixat d'existir: la divisió. Divisió que perjudicaria enormement l'èxit del procés estatutari com advertien algunes veus: «Estem doncs, com sempre que es projecta una cosa beneficiosa per a València: dividits els valencians Seguirem així? Inútil dir que farem riure a tothom i per descomptat gens pràctic obtindríem» (*La Voz de Valencia*, 26 de octubre de 1932)”, pàg. 82 | *El Camí*, núm. 32, pàg. 1 i 2, 08/10/32. «Per l'Estatut del País Valencià». L'Editorial.

¹⁶¹¹ Amb aquest entreviu a Joaquim Reig per les seues declaracions, confirmem el seu posicionament, amb la mateixa línia de l'editorial; al cap i a la fi, Joaquim Reig fou el director. També perquè ens ve bé tindre aquesta declaració per obtenir la seua situació, que ja sospitàvem, però arran d'aquest informe periodístic ja no hi haurà cap dubte del seu posicionament davant de l'Estatut Valencià com del català. Sobretot per la seua constant conjunció per un estatut consensuat de tota la regió valenciana. A banda, elogia els esforços i els mèrits preterits d'una part dels avantpassats immediats dels catalans, que ell com a descendent de catalans ho assumeix amb més èmfasi. El cap de l'expedició valencianista, Reig, admira el procés per aconseguir els catalans el seu Estatut. Com es veurà en l'opinió de Reig, a part de valorar la trajectòria dels nacionalistes catalans, la lectura que cal fer-hi, segons

Continuant en la mateixa secció de «Llegint periòdics», es troba també l'article *L'Estatut Valencià en Alacant*¹⁶¹², en el qual hom va fer ressó del diari satíric *El Tío Cuc*, amb la seua singular apreciació, que passem a exposar breument:

“Gallecs i bascs se preparen per a presentar els seus Estatuts a la aprovació de les Constituents; i ho faran molt més prompte que els valencians tingam llest el nostre.

Si algo faltara per a que es decidixquen els partidaris de l'autonomia regional, ahí estan les paraules del senyor Azaña, dites en l'Ajuntament de Santiago: «Las autonomias no perjudican en nada al amor patrio, y por el contrario, contribuyen a atar más los lazos de unión. Galicia, que es región que entiende y siente el regionalismo, presentará también a las Cortes el proyecto de su autonomía y se le dará, igual que se le dió a Cataluña».

Convé, puix, no retrasar-nos per a no ser els últims en disfrutar de les atribucions que el Govern de la República està disposat a concedir a les regions que aspiren a governar-se, ja que aixina han de fer més gran la futura pàtria espanyola.

Els valencians de les tres províncies devem ajuntar-nos, sense recels ni vacil·lacions, per a treballar en la formació d'un País Valencià lliure de càrregues que no ens pertoquen directament^{1613/1614}.

Al voltant de l'efemèride del 9 d'Octubre, tan arrelada a la cultura valenciana des del segle XIV (1338), es publica un altre article. Festa de transcendental importància per a tots els valencians, creients o agnòstics, polititzats o apolítics, és una diada de joíós agermanament convergent en la figura del Rei Jaume I, fundador del Regne de València¹⁶¹⁵. Any rere any, és rememorat així el seu protagonisme, al costat de la sacra Senyera¹⁶¹⁶. S'havia de profitar aquesta data per tancar ferides i retornar a una unitat de tots els valencians sense escletxes ni fissures, atés la seua transversalitat religiosa. Tanmateix, per als que estaven en contra de les reivindicacions autonomistes, aquest seria un punt més per la discòrdia persistent,

Reig, és que el moviment estatutari no comporta cap ruptura amb l'Estat espanyol. La qual cosa, no s'aconsegueix el suport necessari per a la proposta autonomista. També cal valorar que encara estem en els inicis del procés estatutari valencià. Altrament serà l'evolució dels components polítics (partits) i del conjunt social. *El Camí*, núm. 32, pàg. 2, 08/10/32. «Llegint periòdics», «Els valencianistes en Barcelona», Editorial.

¹⁶¹² LILLO I USECHI, Manuel: *L'Alacant...*, op. cit. “L'Estatut Valencià durant la Segona República és la història de les enèsimes frustracions. A les primeres reticències d'Alacant i Castelló van seguir després l'anul·lació del projecte durant el període de la CEDA i uns altres factors que van fer impossible la seua difusió i proclamació”, pàg. 123.

¹⁶¹³ BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo: «Nacionalismos, regionalismos y autonomia en la Segunda República», pàg. 53-82, *Pasado...*, op. cit., Nota 15. L'ORGA havia nascut al començament de setembre de 1929, amb bases sobretot a la Corunya, per la unió del republicanisme ex-federalista encapçalat per Santiago Casares Quiroga i la major part del nacionalisme democràtic agrupat en la *Irmandade de la Fala* de la ciutat, amb Antonio Villar Ponte al capdavant, pàg. 60.

¹⁶¹⁴ *El Camí*, núm. 32, pàg. 2, 08/010/32. «Llegint periòdics», “L'Estatut Valencià en Alacant”, L'Editorial.

¹⁶¹⁵ BAYDAL, Vicent: *Els valencians...*, op. cit., pàg. 27.

¹⁶¹⁶ NARBONA VIZCAÍNO, Rafael: *El Nou d'Octubre. Ressenya històrica d'una festa valenciana (segles XIV-XX)*. Generalitat Valenciana, València, 1997. «Pròleg» (Antoni Ferrando), pàg. 11-13, pàg. 12.

tot i que la celebració del 9 d'Octubre ha estat força explotada en l'era contemporània: liberals i absolutistes al segle XIX, monàrquis i republicans al segle XX. Després de la Guerra Civil, però, el franquisme la va reduir a un afer folklòric.

“Demà, dia de Sant Dionís, celebra València la més gloriosa de les seues efemèrides. El dia 9 d'octubre de l'any 1238 feu sa entrada solemne en la ciutat, l'alt Rei En Jaume, vencedor dels moros.

Fa, per tant, 694 anys que va onejar al vent per primera vegada, sobre el mur de València, el penó gloriós de les quatre barres. I en aquell punt i hora sorgí per a la nostra Terra el sol de la seua grandesa; va vore com s'obrien al seu davant els camins esplendents de la Història.

Dit s'està que encaixa perfectament en la nostra època, sense la més lleu reminiscència d'arcaisme, l'homenatge que tots los anys, en el dia oportú, ret València sancera, al que sabé perfilar-la com a Poble damunt les fulles d'or de la Història.

¡Valencians tots! Associeu-vos als actes que les entitats oficials i les agrupacions valencianistes celebren en honor del fundador del País Valencià. Es un deure de bons patriotes”¹⁶¹⁷.

El reportatge que tot seguit referim gira al voltant de l'efemèride del 9 d'Octubre. “La Diada” havia esdevingut un dels actes amb més reivindicació nacionalista, sobretot a la ciutat de València. En aquest extens relat de l'Editorial, a set columnes i en dues pàgines, s'abunda detalladament en els fets particulars i generals, les institucions i les personalitats. Com era obvi l'Ajuntament de València, com a *cap i casal*, es va implicar en l'esdeveniment. Dintre de la festivitat i sense enterbolir l'acte, s'aprofità també per denunciar als arribistes del moment i criticar a certs òrgans de premsa, polítics i alguns periodistes. Va haver-hi una multitudinària manifestació, sostinguda per bastant gent, agrupacions i associacions, amb nombroses adhesions d'arreu del País. L'epicentre de l'efemèride va ser el Jardí del Parterre, punt de trobada per l'homenatge al Rei Jaume I¹⁶¹⁸, a la Senyera i a altres senyeres de les respectives agrupacions. En l'acte es va reafirmar la germanor amb les ciutats de Castelló i Alacant mitjançant dos pròcers, lliurant i dedicant dos carrers a la ciutat de València al castellanenc Huguet (pare de Gaietà Huguet Segarra), amb el nom de carrer del Patrici Huguet, i l'altre a l'alacantí Literat *Azorín* (pseudònim de José Augusto Trinidad Martínez Ruíz). La cloenda de l'acte va córrer a càrrec dels valencianistes Sanchis Zabalza i Juli Just. N'exposem una xicoteta mostra:

“Com una mena de Festa major es va celebrar un dels esdeveniments més entranyables pels valencians, la mítica data del 9 d'octubre. Data que segons l'època i el moment al llarg de la seua història (quasi ja sis segles) va tindre la seua connotació específica. En el moment del període republicà en el punt determinant en la qüestió estatutària, va ser el dia propici d'obrir l'aixeta per a brollar les reivindicacions i amollar senyeres al vent, pancartes justificatives pels carrers més emblemàtics de la ciutat de València, marxant tot un reguitzell d'adhesions particulars, col·lectives, institucionals, polítiques i culturals de

¹⁶¹⁷ *El Camí*, núm. 32, pàg. 6, 08/10/32. «En la magna efemèrides del 9 d'Octubre», L'Editorial.

¹⁶¹⁸ NARBONA VIZCAÍNO, Rafael: *El Nou...*, op. cit. «L'Ambigu Segle XX», pàgs 83-93, 83-84.

valencianistes dispersos, però tots units davant per al tribut inqüestionable de l'edificador d'un País independent i confederat enllà en 1238 de nissaga catalana, Jaume I^{1619/1620}.

Dins de la secció «Actuació valencianista», apareix un article del secretari valencianista del Comité Polític Francesc Bosch i Morata, qui col·loca a l'*Agrupació Valencianista Republicana*¹⁶²¹ com al motor per enaltir l'afer estatutari. L'AVR, efectivament, fa una crida als seus socis i per descomptat prega la màxima assistència a la seua seu, junt amb els representants dels partits polítics en favor de l'avantprojecte autonòmic. No se li pot negar a Francesc Bosch i Morata¹⁶²² el seu compromís *Per l'Estatut Valencià*.

També de Bosch i Morata en un reportatge el titular del qual, *L'ànima de l'autonomia*, ens crida l'atenció. Aquest professional de la medicina, però molt avesat en la teoria i praxi de la política valenciana, solia deixar sovint la seua empremta amb reflexions molt crítiques quant a l'actitud passiva de cert sector del poble valencià. En aquest article palesa la manca d'interés o quasi nul·la sintonia pel moviment. Com a bon valencianista, intenta estimular la consciència dels valencians *estrictes* –com sovint es deia– “per a obrir-li'ls els ulls i veure una realitat palpable de com estava el poble valencià, que hi estava submergit en un estat quasi de sopor continu”¹⁶²³, sense adonar-se dels seus valors identitaris, com la llengua i la cultura pròpies. Si el País Valencià no desenvolupa ni conrea el seu genuí patrimoni¹⁶²⁴ –sostenia–, acabarà absorbit i anul·lat per la cultura veïna predominant¹⁶²⁵. Remuntar aquesta situació té un cost elevat, llarg i de difícil conjuntura, si no es posen els mitjans a temps¹⁶²⁶.

El mestre alcoià Jordi Valor i Serra va deixar escrit un article relliscós i de difícil encaix. Valor defensa la unitat estatal republicana, juntament a la valenciana, perquè creia que, mitjançant l'ideari de la Segona República, podien caure certs prejudicis heretats de la dictadura primoriverista. Col·laborador assidu del setmanari, exercí com a mestre

¹⁶¹⁹ NARBONA VIZCAÍNO, R.: *El Nou...*, op. cit. «L'Ambigu Segle XX», pàg. 83-93, pag. 85.

¹⁶²⁰ *El Camí*, núm. 33, pàg. 1, 15/10/32. «El 9 D'OCTUBRE».

¹⁶²¹ Sembla que les forces valencianistes estan mobilitzant-se cap la proposta estatutària, vista l'exaltació valencianista de feia sis dies abans. SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador: Política i nacionalisme*. Eliseu Climent, Editor. València, 1983, pàg. 61 | *El Camí*, núm. 33, pàg. 2, 15/10/32. «Per l'Estatut Valencià».

¹⁶²² *El Camí*, núm. 33, pàg. 2, 15/10/32. «Actuació valencianista», “Per l'Estatut Valencià”.

¹⁶²³ PÉREZ MORAGÓN, Francesc: *Himnes i paraules. Misèries de la transició valenciana*. Afers, Catarroja, 2010. «Sobre Serrano i Thous», pàg. 42-44. “Nota 10, «El mitin de Molvedre, *El Camí* (11-II-1933), pàg. 5”, pàg. 42-43.

¹⁶²⁴ BERSTEIN, Serge: *Les cultures politiques en France*. Seuil, París, 1999, pàg. 404.

¹⁶²⁵ BILLIG, Michael: *Nacionalisme Banal*. Afers, Catarroja-València, 2006. «Nacions i llengües», pàg. 35-68. “Un conjunt de formes institucionals de govern que mantenen un monopoli administratiu sobre un territori amb fronteres establertes, amb el seu domini sancionat per llei i amb control directe dels mitjans d'exercir la violència interna i externa”, pàg. 44.

¹⁶²⁶ *El Camí*, núm. 33, pàg. 3, 15/10/32. «Renaixement», “L'ànima en l'autonomia”, F. Bosch Morata.

nacional a la localitat de Calvera (Osca). Els seus articles mostren una forta sensibilitat envers el valencianisme, un valencianisme moderat, encara que en bastants de les seues propostes se'ns presenta força combatiu, com quan deixa l'alcalde d'Alacant Llorenç Carbonell fora de lloc per la seua intransigència respecte a la unitat valencianista per l'Estatut. Així és, Jordi Valor va ficar el dit en la llaga respecte al "problema" de la ciutat d'Alacant i les seues comarques. Amb el testimoni del seu article, exposa els problemes generats per la intransigència d'uns quants dirigents polítics, i retrau sobretot l'actitud del batlle de la ciutat¹⁶²⁷, perquè la seua brúixola devia tindre els seus pols capgirats, com si volgués crear el seu *hinterland* particular enfront de la capital valenciana. Aquest col·lectiu antivalencià es movia al voltant d'interessos personals, rancúnies i recels, fins i tot dins de les mateixes comarques alacantines, moltes de les quals, contràriament a la capital provincial, desitjaven la unió amb València, com ara la Marina Alta, la Marina Baixa, l'Alcoià, el Comtat, Baix Vinalopó i l'Alacantí (la Foia de Xixona)¹⁶²⁸.

De nou Miquel Marcó, un gironí arrelat als Poblatos Marítims (Canyamelar-València), veterinari municipal de professió, publica en *El Camí* un article extret de l'assaig *La direcció política regional*, on exposa nítidament el camí direccional més resolutiu cap al propòsit autonomista més adient. Remarquem les següents observacions: a) encara persisteixen els recels de les altres dues capitals regionals, sense dubte una rèmora i un llast a llarg termini, de manera que aconseguir la unió esdevé en un encaix de punta de boixets. Al capdavant, però, era obvi que no es podia defugir de la unió idiomàtica i històrica per moltes filigranes que es volgués. b) cal pensar que Miquel Marcó, com a català resident a València, li costaria entendre i assumir el disbarat valencià, per la qual cosa fa una crítica constructiva en favor d'un enteniment racional, sobretot de les institucions i els polítics de la Regió. c) cal proposar l'equanimitat per a les tres províncies, tant en deures com en les missions (propaganda, comissions, redaccions, diputacions i ajuntaments), és a dir, crear corporacions afins. d) saldar els

¹⁶²⁷ *El Camí*, núm. 32, pàg. 2. 08/10/32. «Llegint periòdics», "Tot Alacant no es l'Alcalde d'aquella població". Sobre les famoses declaracions de l'Alcalde, escriu *Las Provincias*: "-En mala hora tuvo el alcalde de Alicante (Llorenç Carbonell) la desdichada idea de echar su cuarto de espadas en el asunto del Estatuto valenciano, porque resulta que todo aquello que dijo abrogándose la representación espiritual de la provincia, no tiene fundamento alguno. Ya dijimos que, en la misma Ciudad de Alicante, importantes elementos valencianistas abogaban por la unión de las tres provincias del antiguo reino. Y hoy hemos de recoger lo que dice *La Gaceta de Levante*, de Alcoy. Este periódico contesta cumplidamente al alcalde de Alicante, y en tonos muy vivos le dice que buena parte de la provincia alicantina, y entre ésta parte de Alcoy, quiere ser valenciana y está dispuesta a trabajar con entusiasmo para que sea un hecho lo del Estatuto, novedad que considera de gran trascendencia para el progreso y bienestar de la región. Y no sólo dice esto, sino que se muestra deseoso de que sin pérdida de tiempo se emprendran los trabajos para presentar a las Cortes el proyecto de dicho Estatuto..."

¹⁶²⁸ *El Camí*, núm. 33, pàg. 4, 15/10/32. «Separatisme», Jordi Valor i Serra.

interessos particulars de cada província en rendiment per la unitat de les comarques valencianes:

“Crec que eixe és el camí més lògic i natural que es pot seguir per apartar rivalitats polítiques, pensant sempre que l'actual moment és únic en l'història per a obtindre amb la major facilitat l'autonomia del País Valencià, i per aprofitar la saó, cal arraconar els *ismes* i els *istes* per a obrar solament com a valencians d'una sola pesa”¹⁶²⁹.

2.2. Les posicions polítiques estatutàries

Totes les propostes plantejades -entre regionalistes, federalistes i nacionalistes- han tingut la seua cabuda i el seu ressò en el rotatiu valencianista. Les diverses posicions polítiques estatutàries permeteren diversificar el relat autonomista. Ben mirat, l'objectiu de *El Camí* passava per la galvanització del conjunt dels discursos amb el mateix propòsit nacional valencià. Tot seguit, exposarem el context més definitori del discurs de cadascú dels diversos idearis polítics.

En tot aquest apartat de la Tesi s'ha mirat de cercar la influència puntual de tot referent estatutari al llarg del tiratge del setmanari valencianista, com ara: *avantprojecte*, *pro acte*, *mítting pro-Estatut* i, en definitiva, tot “símil” relatiu als fets estatutaris valencians. Alhora s'han tractat els diversos noms al·lusius al moviment autonomista: *Estatut regional*, *federal*, *valencianista* o, el més genèric d'*Estatut del País Valencià*. Aquesta última denominació esdevingué per als valencianistes el seu bastió reivindicatiu. I, com no, hem de fer-nos ressò de les diverses aportacions personals i les veus crítiques constructives en favor de l'Estatut:

A) **El Regionalisme:** tal vegada aquest és el nom més estés “explícitament” per ser l'inici dual en el projecte de la construcció de la identitat nacional valenciana juntament amb l'espanyola. Com ha exposat el professor Archilés, aquest binomi, lluny de ser una mera conseqüència o seqüela del “regionalismo bien entendido” (que constitueix més aviat un acoblament, i en molts casos, la seua mateixa negació), és una evolució més autonomista, a més de tractar-se de la denominació més complaent de la dreta, per descomptat. Ens consten 18 anotacions on es disserta al voltant de la figura del regionalisme, amb un percentatge estimatiu d'un 14'06%.

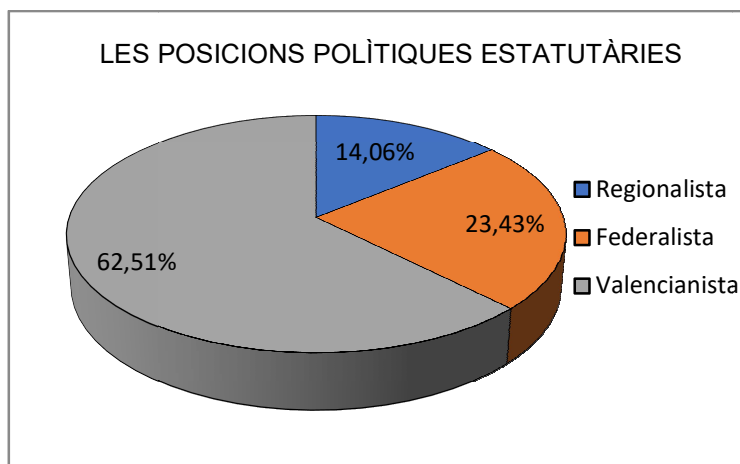
B) **El Federalisme:** fou una doctrina molt vinculada, òbviament, al republicanisme, com ho va reafirmar Hennessy en parlar de “la tradició republicana i federal tan sòlidament arrelada en l'Espanya contemporània”. En els estudis d'aquest corrent hi podem afegir al professor Ferrando Badia, autor d'una monografia sobre *La Primera*

¹⁶²⁹ *El Camí*, núm. 34, pàg. 1, 22/10/32. «La direcció política regional». M. Marcó Trafach.

*República*¹⁶³⁰. Dins del federalisme conflueixen sovint les diverses propostes estatutàries, sobretot al País Valencià, recolzat pel programa de l'*Agrupació Valencianista Republicana* (AVR), un partit amb una «ideologia d'esquerra burgesa», com ho reflecteix el professor Simbor. És més, el projecte progressista de la mateixa República no descartava el federalisme com a forma de govern. En el cas del País Valencià, potser el federalisme estigué mitificat en un principi tant pel dirigent d'*Unió Republicana*, Vicent Blasco Ibáñez, com pel l'històric "apòstol" Pi i Margall, venerat per catalans i valencians. El testimoni d'ambdós va ser una constant al llarg de les exposicions articulistes, sobretot del centre-esquerra i de l'esquerra en particular. Ens consten aproximadament 30 aportacions discursives, amb una estimació del 23'43%.

C) **El Nacionalisme / Valencianisme:** aquest referent reivindicatiu concita el major nombre d'aportacions sobre l'autonomisme, essent el discurs més recurrent pels anomenats *valencianistes*, disposats tots plegats a superar l'imaginari castellà-espanyol, que fagocitava la identitat valenciana. En el procés estatutari, *El Camí* desplega una enorme influència. En el còmput dels articles aportats pels valencianistes hi trobem 80 referències, amb una presència estimativa del 62'51%. En aquell moment històric i malgrat aquestes esquivades dades, el valencianisme nacionalista esdevingué el principal impuls per aconseguir l'Estatut, tant per aglutinar voluntats com per la seua transversalitat.

Gràfic núm. 1

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibáñez i Antoni Bartoll.

¹⁶³⁰FERRANDO BADIA, Juan: *La Primera Republica...*, op. cit. «Capítulo IX.- Ocaso de la República española de 1873: La quiebra general», pàg. 383-401. "En la Segona República precisament van esclatar les forces descentralitzadores que havien fet el seu aprenentatge polític en la Federal, i begut en les pàgines de Pi el seu estil i solucions polítiques: el regionalisme i l'anarquisme. Així consisteix la transcendència del federalisme a l'Espanya contemporània. Transcendència que encara no ha esgotat les seues possibilitats i que, ha influït decisivament en el plet dramàtic sobre l'estructura i l'ésser d'Espanya", pàg. 389.

2.3. A mode de resum.

Al fil del tema estatutari, caldrà fer una mena de resum. Un fet, tal vegada el més important, fou que l'Estatut va nàixer sense el consens necessari: "en el cas del País Valencià durant la II República, no existeix un moviment nacionalista articulat o políticament significatiu"¹⁶³¹. A més a més, per si no era suficient, a mesura que es desenvolupava, s'anava deteriorant alhora, en mancar del consens i la conformitat necessaris per la seua implementació. Potser la gran diversitat social i lingüística impedia conformar una consciència de país. Un altre punt en contra va ser la d'estar assetjat per l'espanyolisme des de molts punts i en particular pel periòdic *El Pueblo*, un periòdic que paradoxalment s'anomenava autonomista. Però, "encara que es reclamaren hereus de la tradició autoqualificada de «autonomista», el procés històric desmentia la tal asseveració"¹⁶³². Aquest va ser un verí, sense antídoto, per al nacionalisme/valencianisme des del seu naixement, més per oportunisme que per convicció política. Sols estigué en favor del nacionalisme –i, en un breu temps–, el *sorianisme*, una escissió del *blasquisme*. També el carismàtic Azzati, durant un breu període, volgué confraternitzar amb el valencianisme. Després de la seua mort, estigué al front del blasquisme el fill menor de Blasco Ibàñez, Sigfrido, amb una ambigüitat patètica¹⁶³³. Tots els seus testimonis ens serviran per a valorar a cadascú en la seua justa mida. Amb el temps suraran aquells que en les paraules dels quals no hi havia una solidesa ferma, amb un discurs feble de "música i banderes", com deia Maximilià Thous¹⁶³⁴. Eixa fou la dinàmica a la que s'aferraren tots durant el règim franquista des d'uns posicionaments molt evidents feia temps, amb el resultat desastrós. Trist epíleg per a l'Estatut, un epíleg deslligat del seu camí natural, com un riu del seu propi llit. Parafraçant a M. del Mar Bonet, què es podia esperar d'aquesta gent de la dictadura? N'estem parlant dels Manglano, Attard, Carrau, Torres Murciano...¹⁶³⁵

¹⁶³¹ PONS, Anaclet i SERNA, Justo: «El fracaso del «Autonomismo» blasquista en el País Valenciano (1931-1933)», pàg. 439-449, en BERAMENDI G. Justo i MÁIZ, Ramón (comps.): *Los nacionalismos en la España de la II República*. Siglo XXI Editores, Madrid, 1991, pàg. 439.

¹⁶³² BERAMENDI, G. Justo i MÁIZ, Ramón (comps.): ... *op.*, ... *cit.*, pàg. 443.

¹⁶³³ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano...*, *op. cit.* "Díganlo si no esos retratos de Lerroux, vueltos al revés grotescamente o arrinconados en una habitación del conserje (...) Inútil que pierda el tiempo. El obrero se les va. Se aleja de sus casinitos y deja de ser instrumento de sus martingaleos políticos..." , pàg.300.

¹⁶³⁴ *El Camí*, núm. 69, pàg.5, 01/07/33. «Mítings estatutistes a Carlet i Sueca».

¹⁶³⁵ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano...*, *op. cit.* "A su frente (del periòdic ara *Levante*, abans *El Mercantil Valenciano* -16 d'abril- 1939) y hasta fines del mes de junio, el Ministro de Gobernación (Ramón Serrano Suñer) colocó a José Torres Murciano", pàg. 317 i 319.

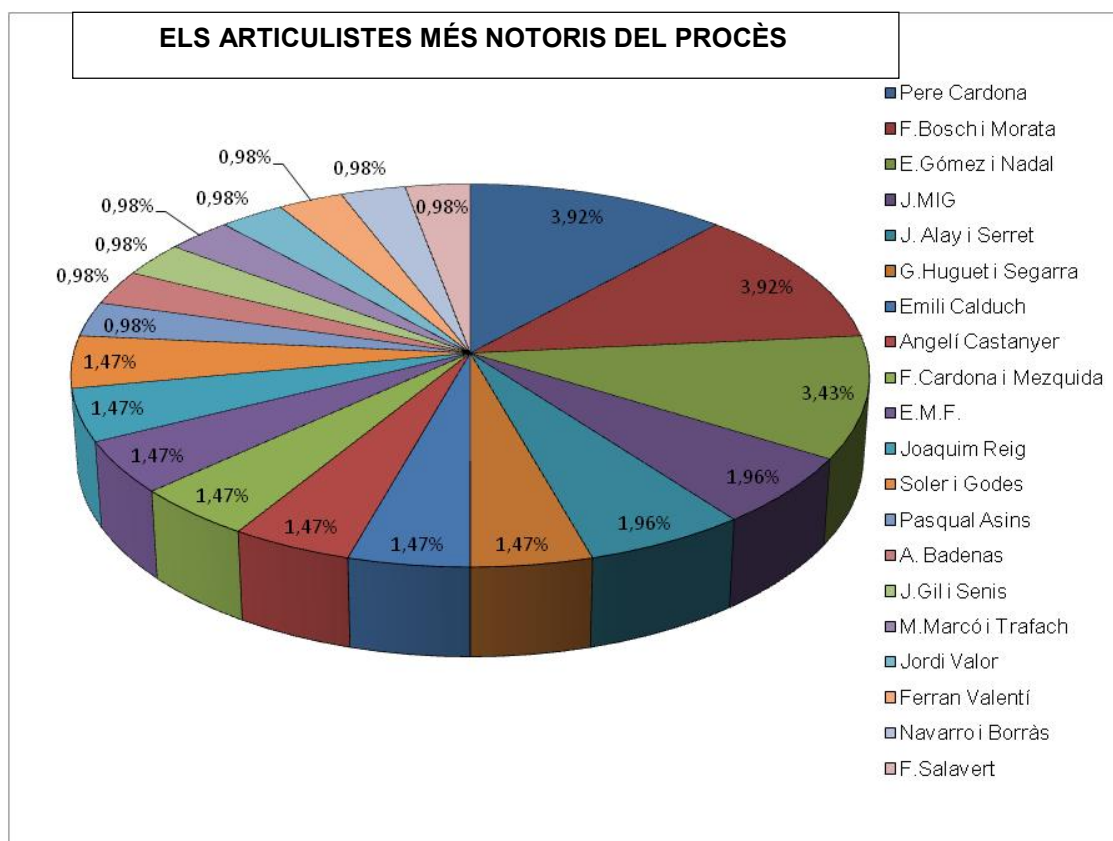
3. ELS ARTICULISTES MÉS NOTORIS DEL PROCÉS

El nombre d'articles de *El Camí* relatius al projecte estatutari puja a 204. Aquesta xifra no es correspon amb el mateix nombre de col·laboradors, ja que molts d'ells eren recurrents i, a més a més, l'equip de redacció també tingué una destacada actuació amb els seus Editorials. Amb tot, la nòmina de col·laboradors fou bastant extensa.

Adolf Pizcueta, que també va signar com Pere Cardona o P.C., i Francesc Bosch i Morata, col·laboraren amb 8 contribucions cadascú i un percentatge del 3'92%. Un company de redacció d'ambdós, Emili Gómez i Nadal, que també feu servir l'acrònim C.J.de B., col·laborà amb 7 aportacions (3'43%). Més distanciat es troba un altre significatiu articulista com Josep Mascarell i Gosp (J.Mig), amb 4 assajos (1'96%), a l'igual que el català Joan Alay i Serret, també amb 4 aportacions (1'96%). Quasi al costat es troba Gaetà Huguet i Segarra, un castellanenc força compromés amb l'aportació de 3 articles (1'47%). També amb 3 contribucions hi trobem Emili Calduch, Angelí Castanyer i Fons, Eduard Martínez i Ferrando o E.M.F., Joaquim Reig i Rodríguez i Enric Soler i Godes (1'47% per a tots sis). La resta d'autors i els indicats es representen en els gràfics núm. 2 i 3.

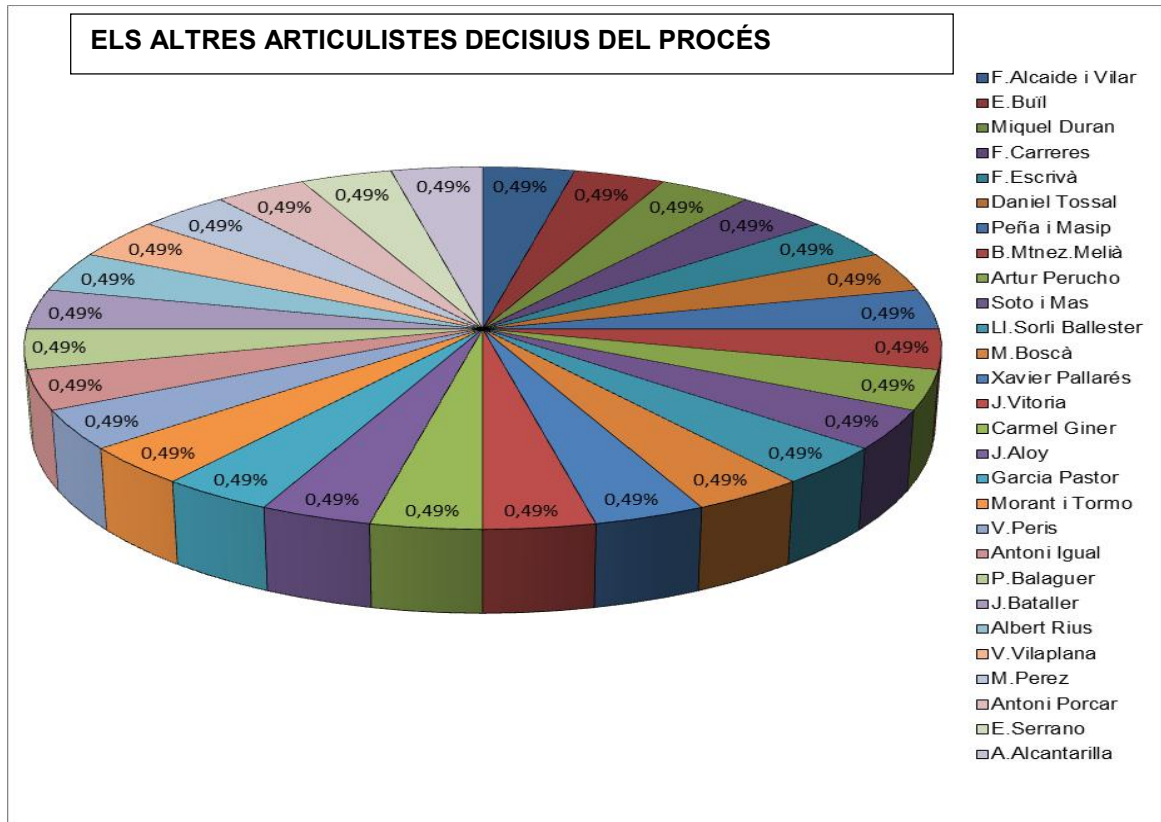
Gràfic núm. 2

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibáñez i Antoni Bartoll.

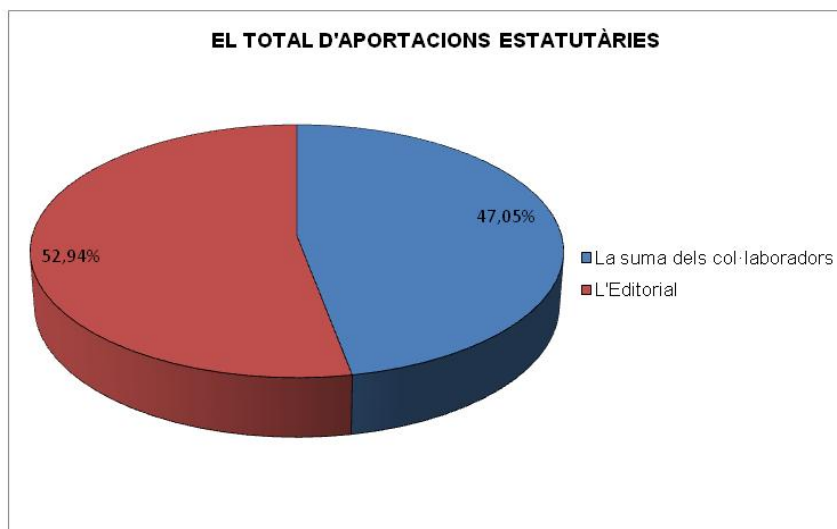
Gràfic núm. 3

Font *El Camí*. Autors: Vicenç Ibàñez i Antoni Bartoll.

Per la seua banda, el conjunt corporatiu de la Redacció del rotatiu suma la quantitat de 108 aportacions, el que suposa un percentatge del 52'94%, front al 47'05% de la resta de col·laboradors amb els seus 96 articles aportats. En tots dos casos, sembla inqüestionable l'orientació nítidament nacionalista dels escrits.

Gràfic núm. 4

Font *El Camí*. Autors: Vicens Ibàñez i Antoni Bartoll.

4. CONCLUSIÓ

Amb tota aquesta relació d'articles (entre columnes i Editorials), s'ha volgut treure a la llum les propostes i manifestacions envers l'Estatut Valencià, garantint la llibertat d'opinió de tots els col·laboradors quant al projecte estatutari.

A tal efecte, s'ha elaborat una cronologia dels articles que tenien en comú la seua afinitat pel tema autonòmic. Tots els articles, els dels col·laboradors i els de l'equip de Redacció, contribuïren a crear una línia editorial ben definida i compromesa en el redreçament del poble valencià, els seus senyals d'identitat (sobretot la llengua pròpia) i les seues aspiracions d'autogovern.

Tot aquest procés reivindicatiu manifestat des de *El Camí* és el resultat dels avant-projectes que s'iniciaren només proclamar-se la Segona República¹⁶³⁶. Abanderant les propostes preautonòmiques el partit hegemònic de la ciutat de València, el PURA, el qual engegà un projecte a la seua mida que resultà fallit (per excoent i partidista), finalment es portà el projecte estatutari a una revalorització i reestructuració, ara sí, amb la col·laboració de diversos partits, grups, associacions, institucions valencianes de tot el País Valencià. Assolir un consens majoritari i arribar a un mateix manifest autonòmic valien la pena.

¹⁶³⁶ MANCEBO ALONSO, M. Pilar: *Anteproyecto:..., op. cit.* "La Constitució de 1931 consagra la possibilitat d'aconseguir un Estatut regional aquelles zones que tinguessen característiques històriques, culturals i econòmiques comunes. Va ser la base sobre la qual va poder desenvolupar-se el moviment autonomista a Espanya, el precepte constitucional que va facilitar l'aprovació de l'Estatut de Catalunya i va fer viure els desitjos de València, País Basc o Galícia amb vista a aconseguir una descentralització i una unió d'aquestes regions", pàg. 319

Hom podria dir –i no pequem d'exagerats– que aquesta constant manifestació per arribar a aglutinar a tot el valencianisme fou en bona mida una obra realitzada des del setmanari per unificar criteris. Sense aquest requisit, la democràcia republicana no hagués acollit a tràmit cap disgregació dins de la mateixa regió. Açò explica la voluntat del setmanari per homogeneïtzar les aspiracions estatutàries, tot i la gran diversitat de col·laboradors i l'elevat nombre d'articles.

En aquest apartat hem donat compte dels mites i referents de l'imaginari republicà, presents entre els comentaristes, com ara Pi i Margall, Emili Castelar, Valentí Almirall, Prat de la Riba, Jacint Verdaguer, Blasco Ibáñez, Constanti Llombart, Faustí Barberà, Llorente Olivares... Dins d'aquesta temàtica, han sigut també motiu de referència els nous països emergents: els estats federals ja establerts, com ara Finlàndia, Txecoslovàquia i Irlanda; després els EE.UU. d'Amèrica del Nord; i Suïssa. Així mateix, no podem oblidar la rellevància de l'*Agrupació Valencianista Republicana*, per catalitzar la proposta estatutària amb el seu Manifest i el seu suport cap a l'Estatut Valencià. En aquest context republicà, com s'ha comentat, cal recalcar el pes de l'herència del pensament polític de Pi i Margall¹⁶³⁷.

L'anàlisi d'aquest quart capítol ha contemplat també altres temes allunyats de l'encaix de l'Estatut. No obstant, cal dir que es tracta d'aspectes transversals que es poden acoblar a temes relacionats amb el desenvolupament del valencianisme, siga per la llengua, la cultura, la identitat o el patrimoni valencià. Ben mirat, fou una màxima del setmanari la crida a tots els valencians per fomentar la convivència i el consens col·lectiu en la recerca d'interessos comuns.

Un altre punt definitori d'aquesta recopilació ha sigut el tema de les ciutats d'Alacant i Castelló. Especial atenció ha merescut el cas de les comarques d'Alacant i de la seua capital, l'antiga Lucentum, degut a l'ambigüitat que mostraren els seus dirigents institucionals respecte a l'Estatut Valencià. En aquestes terres del migdia del País Valencià, era on possiblement raïa la clau de la reafirmació valenciana. No pocs dels seus protagonistes polítics han fet mostra d'un protagonisme desconcertant, com el d'acceptar el projecte estatutari a títol personal, mentre que, a títol del partit que

¹⁶³⁷JUTGLAR, Antoni: *Pi y Margall...*, op. cit. «La herència de Pi y la República de 1931», pàg. 801-804. "(...) en la conjuntura de 1931, amb l'adveniment de la Segona República, el pensament de Pi i Margall no sols va tornar a ser recordat (...), sinó que més d'una de les seues idees i projectes va trobar un ressò pràctic", pàg. 801. ABELLÓ I GÜELL, Teresa: «El catalanisme i la cultura federal», pàg. 219-221. *Cercles, Revista d'història cultural*, 11 (2008) UB. Ressenyes. El catalanisme i la cultura federal, pàg. 219-221

representaven, mantenien divergències polítiques supeditades a interessos forasters¹⁶³⁸.

Cal insistir en què l'evolució cap a l'Estatut també fou tractada per altres mitjans de comunicació que reflectien les seues apreciacions, sovint molt allunyades a les de *El Camí*. Així és, des d'uns altres periòdics, com *Las Provincias*, *El Mercantil Valenciano* i sobretot *El Pueblo*, s'evidenciava la discòrdia cap al projecte estatutari. Ara bé, el moviment valencianista en conjunt va acceptar de bon grat l'aspiració autonomista, perquè, al recer del període republicà del Bienni reformista, sensible a les aspiracions perifèriques, podia reivindicar el dret a l'autoafirmació i la dignificació del *fet* valencià.

Per últim, s'ha de dir que Catalunya i el seu Estatut han estat un tema recurrent al llarg d'aquesta investigació, atés que no hi hagué mitjà de comunicació arreu de l'Estat que no el tractés com un afer d'extrema rellevància social i política, en esdevenir el precedent més immediat dels projectes d'Estatut embrionaris. La tenacitat, l'esperit de convergència i la convicció en una identitat pròpia, sense esclètxes, convertí als catalans en model de maduresa política. Gairebé tots els articles que s'han escollit en defensa del redreçament valencià, han pres com a model la gènesi i posterior materialització de l'Estatut català, veritable dinamitzador de les aspiracions autonomistes arreu de l'Estat, tot i salvaguardant les característiques pròpies i diferenciades dels pobles ibèrics. Així ho va manifestar Joaquim Reig en una conferència realitzada al Centre Català en abril de 1933, on quedà ben clara la necessitat de respectar la idiosincràsia diferenciada, tot i que complementària, de catalans i valencians¹⁶³⁹.

Per acabar, considerem que ha sigut necessari transcriure extractes o fragments dels articles tal com estaven escrits. Tal vegada ens hem excedit en la voluminosa

¹⁶³⁸FUSTER, Joan: *País Valencià, per què?* Quaderns 3 i 4. Eliseu Climent, Editor. València, 1982. "El problema de la província d'Alacant ha estat complex, probablement per raons històriques que convindria aclarir. (...) Ve de lluny l'enfrontament de les oligarquies municipals de València i d'Alacant: han estat unes "burguesies" rivals, que no s'han entés mai –o molt rarament– (...). Però no hi ha dubte que una gran part de la província d'Alacant, s'ha sentit i encara se sent poc "valenciana", i sovint "antivalenciana", pàg. 12.

¹⁶³⁹*El Camí*, núm. 58, pàg. 5, 15/04/33. "Actuació Valencianista" Conferència de Joaquim Reig al Centre Català. "El dimarts, invitat pel Centre Català, ocupà la tribuna d'esta entitat Joaquim Reig, al que presentà el senyor Balsells. L'orador rebutí els arguments d'una tutela de Catalunya sobre el País Valencià, afirmant que ni els valencians ho consentirien, ni els catalans ho desitgen. Feu observar que en l'evolució política d'Espanya es manifesten dos tendències, dos pensaments: un, el mediterrani, integrat per els valencians catalans i mallorquins, orientat vers la llibertat, i l'atre, el naixcut de la "meseta", que tendí sempre vers una suposada unitat política, que no era atra cosa més que un assimilisme de llengua, llei, cultura i costums. Estudià després el fracàs del pensament unitarista i advocà per la llibertat dels pobles ibèrics. Acabà fent una defensa del liberalisme i de la democràcia contra tot feixisme o demagògia. El senyor Reig va ser molt aplaudit i felicitat per el nombrós públic que acodí a sentir-lo".

transcripció d'aquests, però calia transmetre'ls per veure com s'articulaven les diferents opinions segons el ram professional del columnista: polític, periodista, economista, professor, metge, etc. S'ha fet, aleshores, una doble selecció, bastant resumida, dels articulistes i dels articles per poder-los encaixar en aquest projecte.

5. QUADRE DELS ARTICLES I ARTICULISTES

Núm.	pàg.	data	article	autor
1	3	05/03/1932	«Reportatges d'actualitat» "Els partits polítics valencians"	Pere Cardona (Adolf Pizcueta)
2	2	12/03/1932	«Llegint periòdics» "I L'Estatut"	L'Editorial
2	3	12/03/1932	«Reportatges d'actualitat» "El Govern Civil de València"	Pere Cardona
2	3	12/03/1932	«Els partits polítics valencians"	P.C. (Pere Cardona)
2	5	12/03/1932	«EL CAMÍ»	Eduard Buïl
2	6	12/03/1932	«Atra volta 'Levante' en dansa»	L'Editorial
3	2	19/03/1932	«Llegint periòdics» "Estatuts regionals"	L'Editorial
3	2	19/03/1932	«Llegint periòdics» "El Canonge Jaume Collell" (<i>Las Provincias</i>)	L'Editorial
3	3	18/03/1932	«Fem valencianisme pràctic»	Alfred Badenas i Andrés
4	1	26/03/1932	«Renaiximent» "L'espiritualitat dels pobles"	F. Bosch Morata
4	2	26/03/1932	«Llegint periòdics» "Un editorial d' <i>El Camí reproduït</i> "	L'Editorial
4	3	26/03/1932	«Des de Barcelona» "IMPRESSIONS"	J. Gil Senis
5	1	02/04/1932	«Des d'Alacant» "Afermem els nostres ideals"Regionalismobienentendido"	Alfred Badenas i Andrés
5	2	02/04/1932	«L'homenatge a la Senyera en Xàtiva» "Un manifest de la joventut Republicana"	La Redacció
5	6	02/04/1932	«Esperit de Continuitat»	G. Huguet Segarra
6	1	09/04/1932	«Glosa del dia» "Nacionalisme"	Angeli Castanyer
7	2	16/04/1932	«Una Al·lusió a l'Estatut del País Valencià Lo que guanyariem amb la seua aprovació <i>El Mercantil Valenciano</i>	L'Editorial
7	3	16/04/1932	«Reportatges d'actualitat» "AUTONOMIA. L'estatut de Catalunya i els estatuts regionals"	Miquel Duran de València
8	2	23/04/1932	«De Barcelona estant» "Impressions"	J. Gil Senis
8	6	23/04/1932	«Des de Madrid estant» "Dues reflexions sobre notes d'actualitat"	F. Carreres i de Calatayud
9	1	30/04/1932	«Autonomia i Administració»	Daniel Tossal
9	3	30/04/1932	«Des de Castelló» "L'Estatut valencià"	Joaquinet
10	1	07/05/1932	«L'Estatut de Catalunya» "Les veus del descredít"	L'Editorial

10	6	07/05/1932	«La sort que li espera al nostre Estatut»	E.M.F. (Eduard Martínez Ferrando)
11	1	14/05/1932	«El problema autonòmic»	L'Editorial
11	3	14/05/1932	«L'Estatut Valencià» "La veritat que sure"	El Solitari
11	3	14/05/1932	«València davant l'Estatut Català»	E.F.M. (Eduard Martínez Ferrando)
11	6	14/05/1932	«Pedagogia» "L'Estatut"	P. Asins (Pasqual AsinsLerma)
12	1	21/05/1932	«L'Estatut Valencià»	L'Editorial
12	2	21/05/1932	«Valencia espera»	M. MarcóTrafach
12	5	21/05/1932	«Des de Castelló» "Alguna cosa sobre Estatuts"	Miquel Peña Masip
13	3	28/05/1932	«VARIACIONES» "Nomenclatura: Levante, Llevant i País Valencià"	E. G. Nadal (Emili Gómez i Nadal)
13	5	28/05/1932	«Dos comentaris de "Las Provincias"»	L'Editorial
14	1	04/06/1932	«La reorganització de l'Ajuntament» "Els acords del Partit autonomista" "La posició dels valencianistes"	L'Editorial
14	2	04/06/1932	«Valencianisem »	J. MIG (Josep Mascarell i Gosp)
14	3	04/06/1932	«EL DISCURS DE AZAÑA»	L'Editorial
14	3	04/06/1932	«EL CAMÍ»	Angelí Castanyer
15	1	11/06/1932	«Precaució» "Als amics de València"	Jordi Valor
15	3	11/06/1932	«Sentiment i doctrina» "Valencianisme-Liberalisme"	Angelí Castanyer
15	5	11/06/1932	«Fent CAMÍ»	l'Editorial
16	1	18/06/1932	«Notes municipals» "L'Estatut Valencià"	L'Editorial
16	3	18/06/1932	«Davant la discussió dels Estatuts Regionals» "Blasco Ibañez i l'autonomia"	L'Encobert
17	1	25/06/1932	«L'autonomia i la llengua»	L'Editorial
17	3	25/06/1932	«Reportatges d'actualitat» "L'autonomia i els partits polítics. Una cosa és l'ideal i atra la realitat"	Pere Cardona
18	3	02/07/1932	«ELS DOS NACIONALISMES»	Pere Cardona
18	3	02/07/1932	«Vers l'Estatut Valencià» "¡Desconfianza, no ! Germanor"	F. Cardona Mezquida
19	1	09/07/1932	«Autonomistes sempre: ací i allà»	Pere Cardona
19	1	09/07/1932	«L'obstrucció parlamentària»	L'Editorial
20	4	16/07/1932	«Renaixement» "La unitat i l'autonomia"	F. Bosch Morata
21	4	23/07/1932	«VARIACIONES» "VII Congrés de nacionalitats Minoritàries d'Europa Consideracions"	E. G. Nadal
22	1	30/07/1932	«Al costat d'Alacant»	L'Editorial
22	2	30/07/1932	«El Governador contra la nostra llengua i la nostra bandera»	La Redacció
22	4	30/07/1932	«El mitin contra l'Estatut català en la plaça de Toros»	B. Martínez Melià
24	3	13/08/1932	«Germania» "¡¡Alacant!!"	F. Bosch Morata
24	3	13/08/1932	«VARIACIONES» "Una estructuració del valencianisme"	E. G. Nadal
25	4	20/08/1932	«Fidelitat a la Patria»	F. Escrivà Cantos

27	5	03/09/1932	«Fent CAMÍ» "El Port de Madrid"	L'Editorial
27	1	03/09/1932	«Les absurdes rivalitats »	L'Editorial
27	5	03/09/1932	«Renaiximent» "Reflexions sobre l'autonomia"	F. Bosch Morata
28	1	10/09/1932	«La llibertat dels pobles ibèrics» "L'Estatut de Catalunya està aprovat ¿Quin pervindre espera l'Estatut Valencià?"	L'Editorial
28	6	10/09/1932	«Renaiximent» "Què fa el País Valencià?"	F. Bosch Morata
29	1	17/09/1932	«Estatut» "En l'hora decisiva"	Artur Perucho
29	2	17/09/1932	«Comentaris a un article d'EL CAMÍ» "Es repren la qüestió de l'Estatut Valencia "	L'Editorial
29	5	17/09/1932	«Llegint periòdics» "25 noms Inoblidables"	L'Editorial
29	5	17/09/1932	«Història de l'Estatut Valencià»	Pere Cardona
30	1	24/09/1932	«La posició dels valencianistes»	Francesc Soto Mas- Joaquim Reig
30	3	24/09/1932	«L'Agrupació Valencianista Republicana, al poble Valencià»	L'Editorial
30	4	24/09/1932	«La unitat del País Valencià»	LL. Sorli i Ballester
31	2	01/10/1932	«L'Estatut Valencià» "L'opinió de la Dreta Regional"	L'Editorial.
31	5	01/10/1932	«Fent CAMÍ» "Un jutge espanyolista"	L'Editorial
32	2	08/10/1932	«Per l'Estatut del País Valencià»	L'Editorial
32	2	08/10/1932	«Llegint periòdics» "Els valencianistes en Barcelona"	L'Editorial
32	2	08/10/1932	«Llegint periòdics» "L'Estatut Valencià en Alacant"	L'Editorial
32	6	08/10/1932	«En la magna efemèrides del 9 d'Octubre»	L'Editorial
33	1	15/10/1932	«EL 9 D'OCTUBRE»	L'Editorial
33	2	15/10/1932	«Actuació valencianista» "Per l'Estatut Valencià"	L'Editorial
33	4	15/10/1932	«Separatisme»	Jordi Valor
34	1	22/10/1932	«La direcció política regional»	M. MarcóTrafach

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç Ibàñez i Antoni Bartoll.

6. FONAMENTACIÓ DOCUMENTAL

En aquest tram final constatem la classificació cronològica des del número 1 fins al 133. La selecció s'ha fet atenent a criteris d'interés periodístic i sobretot de caire valencianista, confluint en aquest setmanari la notícia, l'opinió, la crítica, l'assaig, l'efemèride o l'esdeveniment puntual. Setmana rere setmana, els 204 articles triats ens han resultat de màxim interès per la proposta del treball d'aquesta Tesi, tot i que potser ens hagen quedat per notificar altres articles no menys suggestius. Malgrat açò, considerem que els textos exposats són el més representatius de la voluntat de redreçament valencianista, que era la principal finalitat d'aquesta investigació.

Núm. 1, pàg. 2, 05/03/1932. «SALUTACIÓ».

Núm.1,pàg. 3,05/03/32. «Reportatges d'actualitat» "ELS PARTITS POLÍTICS VALENCIANS."

Núm. 2, pàg. 2, 12/03/32. «Llegint periòdics» "I L'ESTATUT?"

Núm. 2, pàg. 3, 12/03/32. «Els partits polítics valencians».

Núm. 2, pàg. 5, 12/03/1932. «EL CAMÍ».

Núm. 2, pàg. 6, 12/ 03/1932. «Atra volta 'Levante` en dansa»

Núm. 3, pàg. 2, 19/03/32. «Llegint periòdics», "Estatuts regionals" "El Canonge Jaume Collell".

Núm. 3, pàg. 3, 19/03/1932. «Fem valencianisme pràctic».

Núm. 4, pàg.1, 26/03/1932. «Renaixement» "L'espiritualitat dels pobles".

Núm. 4, pàg. 3, 26/03/1932.«Des de Barcelona» "IMPRESSIONS".

Núm. 5, pàg. 1, 02/04/1932. «Des d'Alacant» "Afermem els nostres ideals", "Regionalismo bien entendido".

Núm. 5, pàg. 2, 02/04/1932. «L'homenatge a la Senyera en Xàtiva» "Un manifest de la joventut Republicana"

Núm. 5, pàg. 6, 02/04/1932. «Esperit de Continuitat».

Núm. 6, pàg. 1, 09/04/1932. «Glosa del dia» "Nacionalisme".

Núm. 7, pàg. 2, 16/04/1932. «Una al·lusió a l'Estatut del País Valencià. Lo que guanyaríem amb la seua aprovació»

Núm. 7, pàg. 2, 16/04/1932. «Actuació Valencianista» "Homenatge a la Senyera en Xàtiva.- Gran mitin".

Núm. 7, pàg. 3, 16/04/1932. «Reportatges d'actualitat» "AUTONOMIA. L'Estatut de Catalunya i els Estatuts regionals".

Núm. 8, pàg. 2, 23/ 04/1932. «De Barcelona estant» "Impressions".

Núm. 8, pàg. 6, 23/04/1932 «De Madrid estant» "Dues reflexions sobre notes d'actualitat".

Núm. 9, pàg. 1, 30/04/1932. «Autonomia i Administració».

Núm. 9, pàg. 3, 30/04/1932. «Des de Castelló» "L'Estatut valencià."

Núm. 10, pàg. 1, 07/05/1932. «L'Estatut de Catalunya» "Les veus del descrèdit"

Núm. 10, pàg. 6, 07/05/1932. «La sort que li espera al nostre Estatut».

Núm. 11, pàg. 1, 14/05/1932. «El problema autonòmic».

Núm. 11, pàg. 3, 14/05/1932. «L'Estatut Valencià» "La veritat que sure".

Núm. 11, pàg. 3, 14/05/32. «València davant l'Estatut».

Núm. 11, pàg. 6, 14/05/1932. «Pedagogia», "L'Estatut",

Núm. 12, pàg. 1, 21/05/1932.«L'Estatut Valencià».

Núm. 12, pàg. 2, 21/05/1932. «València espera».

Núm. 12, pàg. 5, 21/05/1932. «Des de Castelló» "Alguna cosa sobre Estatuts".

- Núm. 13, pàg. 3, 28/05/1932.** «VARIACIONES» “Nomenclatura: Levante, Llevant i País Valencià”.
- Núm. 13, pàg. 5, 28/05/1932.** «Dos comentaris de “Las Provincias”».
- Núm. 14, pàg. 1, 04/06/1932.** «La reorganització de l’Ajuntament» “Els acords del Partit autonomista”.
- Núm.14, pàg.2, 04/06/1932.** «Valencianisem».
- Núm. 14, pàg. 3, 04/06/1932.** «EL DISCURS DE AZAÑA».
- Núm. 14, pàg. 3, 04/06/1932.** «EL CAMÍ».
- Núm. 15, pàg. 1, 11/06/1932.** «Precaució. Als amics de València».
- Núm. 15, pàg. 3, 11/06/1932.** «Sentiment i doctrina» “Valencianisme – Liberalisme”.
- Núm. 16, pàg. 1 18/06/1932** «Notes municipals» “L’Estatut Valencià”
- Núm. 16, pàg. 3. 18/06/1932.** «Davant la discussió dels Estatuts Regionals»“Blasco Ibàñez i l’autonomia”
- Núm. 17, pàg. 1, 25/06/1932.** «L’autonomia i la llengua».
- Núm. 17, pàg. 3, 25/06/32.** «Reportatges d’actualitat» “L’autonomia i els partits polítics. Una cosa és l’ideal i atra la realitat”.
- Núm. 18, pàg. 3, 02/07/1932.** «ELS DOS NACIONALISMES».
- Núm. 18,pàg.3, 02/07/1932.** «Vers l’Estatut Valencià» “¡Desconfianza, no! Germanor”.
- Núm. 19, pàg.1, 09/ 07/1932.** «Autonomistes sempre: ací i allà».
- Núm. 19, pàg. 1, 09/07/1932.** «L’obstrucció parlamentària».
- Núm. 20, pàg. 3, 16/07/1932.** «VARIACIONES» “Bilingüisme del País Valencià”.
- Núm. 20, pàg. 4, 16/07/1932.** «Renaixement» “La unitat i l’autonomia”.
- Núm. 21, pàg.4, 23/07/1932.** «Variacions» “VIII Congrés de Nacionalitats Minoritàries d’Europa Consideracions”.
- Núm. 22, pàg. 1, 30/07/1932.** «Al costat d’Alacant».
- Núm. 22, pàg. 2, 30/07/1932.** «El Governador contra la nostra llengua i la nostra bandera».
- Núm. 22, pàg. 4, 30/07/1932.** «El mitin contra l’Estatut català en la plaça de Toros».
- Núm. 24, pàg. 3, 13/08/1932.** «Germania» “¡¡Alacant!!”
- Núm. 24, pàg. 3, 13/08/1932.** «VARIACIONES» “Una estructuració del valencianisme”.
- Núm. 25, pàg. 4, 20/08/1932.** «Fidelitat a la Patria».
- Núm. 27, pàg. 1, 03/09/1932.** «Les absurdes rivalitats».
- Núm. 27, pàg. 5, 03/09/1932.** «Renaixement» “Reflexions sobre l’autonomia”.
- Núm. 28, pàg. 1, 10/09/32.** «La llibertat dels pobles ibèrics» “L’Estatut de Catalunya està aprovat ¿Quin pervindre espera a l’Estatut valencià?”.
- Núm. 28, pàg. 6, 10/09/1932.** «Renaixement»“ ¿Què fa el País Valencià?”.
- Núm. 29, pàg. 1, 17/09/1932.**«Estatut», “En l’hora decisiva”.

Núm. 29, pàg. 2, 17/09/32. «Comentaris a un article d'EL CAMÍ» “Es reprèn la qüestió de l'Estatut Valencià”.

Núm. 29, pàg. 5, 17/09/1932. «Història de l'Estatut Valencià».

Núm. 30, pàg. 1, 24/09/1932. «La posició dels valencianistes».

Núm. 30, pàg. 3, 24/09/1932.«L'Agrupació Valencianista Republicana, al Poble Valencià».

Núm. 30, pàg. 4, 24/09/1932.«La unitat del País Valencià».

Núm. 31, pàg. 2, 01/10/1932. «L'Estatut Valencià» “L'opinió de la Dreta Regional”.

Núm. 31, pàg. 5, 01/10/1932. «Fent CAMÍ».

Núm. 32, pàg.1, 08/10/1932. «Per l'Estatut del País Valencià».

Núm. 32, pàg.2 , 08/10/1932. «Llegint periòdics» “Els valencianistes en Barcelona”.

Núm. 32, pàg.2, 08/10/1932. «Llegint periòdics» “L'ESTATUT VALENCIÀ EN ALACANT”.

Núm. 32, pàg.6, 08/10/1932. «En la magna efemérides del 9 d'Octubre».

Núm. 33, pàg. 1, 15/10/1932. «EL 9 D'OCTUBRE».

Núm. 33, pàg. 2, 15/10/1932. «Actuació valencianista».

Núm. 33, pàg. 3, 15/10/1932. «Renaiximent» “L'ànima en l'autonomia”.

Núm. 33, pàg. 4, 15/10/1932. «Separatisme».

Núm. 34, pàg.1, 22/10/1932. «La direcció política regional».

Núm. 34, pàg. 3, 22/10/1932. «Conseqüències de l'antivalencianisme».

Núm. 34, pàg. 4, 22/10/1932. «Pro Estatut».

Núm. 35, pàg. 1, 29/10/1932. «L'autonomia del País Valencià».

Núm. 35, pàg. 1, 29/10/1932. «Opinions» “Tot per el nostre Estatut”.

Núm. 36, pàg. 1, 05/11/1932. «L'Autonomia del País Valencià».

Núm. 37, pàg. 1, 12/11/1932. «La importància d'un acte».

Núm. 38, pàg. 1, 19/11/1932. «Política valenciana i política catalana».

Núm. 38, pàg. 3, 19/11/1932. «Lletres» “Concepte doctrinal del valencianisme per Joaquim Reig”.

Núm. 38, pàg. 4, 19/11/1932. «Encara és prompte».

Núm. 39, pàg. 2, 26/11/1932. «La Campanya de l'Estatut» “Tres documents”.

Núm. 39, pàg. 2, 26/11/1932. «Llegint periòdics» “València, la terra germana...”.

Núm. 39, pàg. 6, 26/11/1932. «El gran mitin pro-Estatut de demà en Alcira».

Núm. 40, pàg. 1, 03/12/1932.«El primer gran acte de propaganda en Alcira».

Núm. 40, pàg. 7, 03/12/1932. «Per l'Estatut valencià».

Núm. 40, pàg. 8, 03/12/32. «L'ideal».

Núm. 41, pàg. 4, 10/12/1932. «La unió fa la força».

Núm. 41, pàg. 7, 10/12/1932. «La “Unión Radio Valencia”».

Núm. 42, pàg. 4, 17/12/1932. «Mamprenem la tasca».

- Núm. 43, pàg. 1, 31/12/1932.** «Comentaris».
- Núm. 43, pàg. 3, 31/12/1932.** «Un comentari poc afortunat de “Las Provincias”».
- Núm. 43, pàg. 5, 31/12/1932.** «Des de Castelló» “Mirant endavant”.
- Núm. 43, pàg. 5, 31/12/1932.** «Ahir Corts Espanyoles, hui Corts Catalanes, i demà...»
“València té la paraula”.
- Núm. 44, pàg. 1, 07/01/1933.** «Valencianisme i Republicanisme».
- Núm. 44, pàg. 1, 07/01/1933.** «Un precursor: Monsenyor Carselade du Pont, bisbe de Perpinyà».
- Núm. 44, pàg. 2, 07/01/1933.** «Llegint periòdics» “Alacant i l'Estatut”.
- Núm. 44, pàg. 3, 07/01/1933.** «Reportatges d'actualitat» “Un poble que s'allibera: CATALUNYA”
- Núm. 45, pàg. 1, 14/01/1933.** «La campanya de l'Estatut» “Els partits polítics de València en contacte amb els de Castelló”
- Núm. 45, pàg. 2, 14/01/1933.** «Llegint periòdics» “Alacant i l'Autonomia”.
- Núm. 45, pàg. 5, 14/01/1933.** «Reconstruint patries Centralisme-Autonomisme».
- Núm. 46, pàg. 1, 21/01/1933.** «El problema cultural de l'antivalenciania».
- Núm. 46, pàg. 3, 21/01/1933.** «La posició dels valencianistes».
- Núm. 47, pàg. 2, 28/01/1933.** «Llegint periòdics» “Alacant i l'Estatut”.
- Núm. 47, pàg. 4, 28/01/1933.** «Cal ser veritables nacionalistes».
- Núm. 47, pàg. 5, 28/01/1933.** «Fent CAMÍ» “Les dos tàctiques”.
- Núm. 47, pàg. 6, 28/01/1933.** «Partits valencianistes».
- Núm. 48, pàg. 1, 04/02/1933.** «El reconeixement de l'esperit».
- Núm. 48, pàg. 2, 04/02/1933.** «Radio València s'ha definit».
- Núm. 48, pàg. 5, 04/02/1933.** «A les societats i nuclis de valencianistes del País Valencià».
- Núm. 48, pàg. 6, 04/02/1933.** «Els partits polítics de la Conjunció i l'acte de Molvedre».
- Núm. 48, pàg. 6, 04/02/1933.** «Renaixement» “Aproximació cultural valenciana”.
- Núm. 49, pàg. 1, 1/02/1933.** «La marxa de l'autonomia del País Valencià»
- Núm. 49, pàg. 1, 11/02/1933.** «TINGAM ESME».
- Núm. 49, pàg. 5, 11/02/1933.** «El mitin Estatutista de Molvedre».
- Núm. 50, pàg. 2, 18/02/1933.** «La veritable posició dels valencianistes».
- Núm. 50, pàg. 4, 18/02/1933.** «Unes paraules sobre l'Estatut».
- Núm. 50, pàg. 5, 18/02/1933.** «El mitin estatutista de Xàtiva».
- Núm. 51, pàg. 1, 25/02/1933.** «Per la unió i l'actuació conjunta dels valencianistes».
- Núm. 51, pàg. 1, 25/02/1933.** «Valencianisme pràctic».
- Núm. 51, pàg. 1, 25/02/1933.** «Nacionalisme i cultura».
- Núm. 51, pàg. 2, 25/02/1933.** «Adhesions a Alacant».

Núm. 51, pàg.3, 25/02/1933. «L'obstrucció parlamentaria i l'Estatut valencià».

Núm. 51, pàg.5, 25/02/1933. «Mitin Estatutista a Gandia».

Núm. 52, pàg.1, 04/03/1933.«MILIARI» “Una mena de nacionalisme”.

Núm. 52, pàg. 2, 04/03/1933.«Parers intrascendents».

Núm. 52,pàg. 6, 04/03/1933. «L'Assamblea del dumenge a Alacant».

Núm. 53, pàg. 4, 11/03/1933. «Mitin estatutista a Villar del Arzobispo».

Núm. 53, pàg. 5, 11/03/1933. «Fent CAMÍ» “Ensenya l'orella”.

Núm. 53, pàg. 6, 11/03/1933. «Després d'una generosa crida» “S'imposa la creació de grans partits valencianistes”.

Núm. 54, pàg. 1, 18/03/1933. «Per la unió i actuació conjunta dels valencianistes».

Núm. 54, pàg. 3, 18/03/1933. «Punts de seny».

Núm. 54, pàg. 5, 18/03/1933. «Mitin estatutista a Xiva».

Núm. 54, pàg. 4, 18/03/1933.«Acció cultural i acció política».

Núm. 54, pàg. 6, 18/03/1933. «Valencianisme polític».

Núm. 55, pàg. 4, 25/03/1933. «La campanya pro Estatut».

Núm. 55, pàg. 5, 25/03/1933. «Actuació Valencianista» “A.V.E.”.

Núm. 55, pàg. 5, 25/03/1933. «Punts de seny».

Núm. 56, pàg. 1, 01/04/1933. «L'ideal i el deure».

Núm. 56, pàg. 3, 01/04/1933. «Mitin estatutista a Enguera».

Núm. 56, pàg. 4, 01/04/1933. «Actuació Valencianista» “Gran Acte de Propaganda a Bocairent”.

Núm. 56, pàg. 6, 01/04/1933. «València abans que tot».

Núm.57, pàg. 1, 08/04/33. «Per qué cal defensar la República».

Núm.57, pàg. 1, 08/04/33. «Revifalla valencianista».

Núm. 58, pàg.1, 15/04/33.«Els actes valencianistes del dumenge acusen una bella orientació i gran entusiasme vers el triomf del nostre ideal».

Núm. 58, pàg.5, 15/04/33.«Qüestions nostres».

Núm. 59, pàg. 2, 22/04/33. «Llegint periòdics» “La situació actual del valencianisme”.

Núm. 61, pàg. 1, 06/05/33. «Gran acte d'afirmació valencianista en Alcúdia de Carlet».

Núm. 62, pàg. 6, 13/05/33. «Ressorgiment».

Núm. 62, pàg. 5, 13/05/33. «Mitin pro estatut a Albaida».

Núm. 63, pàg. 1, 20/05/33. «L'Assamblea històrica de Castelló».

Núm. 64, pàg. 2, 27/05/33. «Acte pro-Estatut a Ayora».

Núm. 64, pàg. 5, 27/05/33. «Contestant a “El Sol” de Madrid».

Núm. 65, pàg. 1, 03/06/33. «La suspensió del míting d'Algemesí» “La propaganda valencianista, obstaculizada per un alcalde valencià”.

Núm. 65, pàg. 3, 03/06/33. «Míting Estatutista a Xelva».

Núm. 65, pàg. 5, 03/06/33. «Fent CAMÍ» “Consells”.

Núm. 66, pàg. 1, 10/06/33. «Per la llibertat del País Valencià» “L’Assamblea de Castelló”.

Núm. 66, pàg. 2, 10/06/33. «Llegint periòdics» “València i Alacant”.

Núm. 66, pàg. 6, 10/06/33. «El valencianisme no ha triomfat».

Núm. 66, pàg. 6, 10/06/33. «Sobre el míting d’Algemesí».

Núm. 67, pàg. 4, 17/06/33. «Homenatge al Dr. Corachan» “Encara, una lliçó d’autèntic valencianisme”

Núm. 68, pàg. 5, 24/06/33. «Mossen Sanchis Sivera, canonge exemplar».

Núm. 69, pàg. 1, 01/07/33. «Acte d’afirmació valencianista en Algemesí».

Núm. 69, pàg. 3, 01/07/33. «Un míting antiestatutista» “Impresions d’un espectador”.

Núm. 69, pàg. 5, 01/07/33. «Mítings estatutistes a Carlet i Sueca».

Núm. 69, pàg. 6, 01/07/33. «El valencianisme ha de ser integral».

Núm. 70, pàg. 1, 08/07/33. «Un Estatut sense ànima».

Núm. 70, pàg. 3, 08/07/33. «Renovació».

Núm. 70, pàg. 4, 08/07/33. «Actes estatutistes a Torrent i Requena».

Núm. 70, pàg. 6, 08/07/33. «El míting estatutista de Patraix».

Núm. 71, pàg. 1, 15/07/33. «La política dels estatuts».

Núm. 71, pàg. 2, 15/07/33. «Llegint periòdics» “Per l’Autonomia valenciana”.

Núm. 71, pàg. 6, 15/07/33. «Mítings estatutistes a Lliria i Ontinyent».

Núm. 72, pàg. 1, 22/07/33. «La dissolució de l’Unió Valencianista».

Núm. 72, pàg. 2, 22/07/33. «Llegint periòdics» “A l’entorn de l’Estatut Valencià”.

Núm. 72, pàg. 4, 22/07/33. «Mítings estatutistes a Alcira i Alberic».

Núm. 74, pàg. 2, 05/08/33. «Llegint periòdics» “El moviment valencianista a Alacant”.

Núm. 74, pàg. 5, 05/08/33. «Des de Xàtiva» “Diada Valencianista”.

Núm. 75, pàg. 1, 12/08/33. «Confraternitat de pobles lliures» “Les dos concepcions”.

Núm. 75, pàg. 1, 12/08/33. «LA IMPUTACIÓ DE CATALANISTES».

Núm. 75, pàg. 5, 12/08/33. «Llegint periòdics» “Una enquesta sobre l’Estatut Valencià”.

Núm. 76, pàg. 2, 19/08/33. «Llegint periòdics» “El valencianisme a Alacant».

Núm. 76, pàg. 5, 19/08/33. «Per la unitat del País Valencià».

Núm. 77, pàg. 1-2, 26/08/33. «I Diada Valencianista a Xàtiva».

Núm. 77, pàg. 3, 26/08/33. «Un nou partit valencianista».

Núm. 77, pàg. 6, 26/08/33. «Acció Nacionalista Valenciana».

Núm. 79, pàg. 1, 09/09/33. «Pancatalanisme o falòrnies».

Núm. 91, pàg. 2, 02/12/33. «Tribuna lliure» “El meu nacionalisme”.

Núm. 91, pàg. 6, 02/12/33. «Comentaris a les darreres eleccions» “Els contrasentits dels partits valencians P.U.R.A. i D.R.V.”.

Núm. 105, pàg. 1, 10/03/34. «L'Esquerra Republicana del País Valencià».

Núm. 106, pàg. 1, 17/03/34. «El primer atac al partit Esquerra Republicana del P.V.».

Núm. 110, pàg. 2, 14/04/34. «Partits valencians».

Núm. 110, pàg. 2, 14/04/34. «Llegint periòdics» “La posició del partit autonomista”.

Núm. 111, pàg. 5, 21/04/34. «Constitució de l'Esquerra Republicana del País Valencià”.

Núm. 120, pàg. 5, 30/06/34. «II Diada Valencianista en Xàtiva».

Núm. 127, pàg. 6, 18/08/34. «La Diada de Xàtiva».

Núm. 128, pàg. 4, 25/08/34. «XÀTIVA» “II Diada Valencianista”.

Núm. 128, pàg. 6, 25/08/34. «Comentari a la Diada de Xàtiva».

Núm. 130, pàg. 3, 08/09/34. «Estat actual del valencianisme».

Núm. 133, pàg. 2, 29/09/34. «Mala senda».

CAPÍTOL V

EL CAMÍ FA CAMÍ. LA LLENGUA DEL PAÍS.

1. DESENVOLUPAMENT DEL PROCÉS LINGÜÍSTIC.

Aquest cinqué i últim capítol, s'ha estructurat basant-nos en el discurs i el relat lingüístic generat al setmanari valencianista, on s'han desenvolupat l'estudi tant dels articles i les seccions a favor de la llengua autòctona com dels articulistes que es manifestaven amb aquest propòsit. En especial, parlem dels columnistes, col·laboradors, redactors i editorials (tots relacionats amb la defensa, protecció i difusió de l'idioma), així com la seua evolució dins del context valencianista, atés l'interés que van suscitar per la seua promoció conjuntament amb les institucions i els mitjans de tots els estaments socials.

Així doncs, en aquesta exposició s'ha donat preeminència a tot article que amb més o menys significació, des de qualsevol aportació, s'inserirà en l'afirmació de la llengua, amb les seues diverses denominacions (llengua vernacla, llengua materna, llengua autòctona o qualsevol altra expressió semblant). Així mateix, s'ha comptat amb els propagadors de l'esdeveniment periodístic de *EL CAMÍ* en tota la seua diversitat

Arran d'aquests referents, s'ha analitzat el que succeïa i com s'acceptava aquesta propagació periodística al voltant d'aquestes relacions des del setmanari valencianista, per exemple, l'afirmació, la repercussió, la sintonia, l'acceptació, l'assimilació o, per contra l'enfrontament o el desprestigi. També s'ha tingut present la bona actitud des d'altres mitjans pel seu suport al valencià i al valencianisme, suport que venia per descomptat de l'àmbit lingüístic comú (és a dir, d'una bona part de l'arc nord occidental de la Mediterrània)¹⁶⁴⁰, el que explica perquè des d'aleshores proposava el setmanari valencianista la unitat lingüística. Com apunta el professor Archilés: *La llengua*

¹⁶⁴⁰ Des de Creus fins a Guardamar. *El Camí*, núm. 1, pàg. 2 «Llegint periòdics», "L'idioma segons un diputat" *El Sol* de Madrid publicà una entrevista amb el diputat a Corts valencià Juli Just, a la qual pertanyen els següents paràgrafs: "Necesitamos estudiar más. Necesitamos hacernos valer más. Nuestros artistas no deben emigrar a Madrid. Hay que devolverle a la ciudad su antiguo esplendor de metrópoli del arte. Necesitamos el Estatuto. Necesitamos resolver nuestro gran problema del idioma: 500.000 valencianos ignoran el castellano y como tampoco se les enseña en valenciano, su situación es bien triste. Esto explica que Valencia sólo haya dado un gran escritor: Blasco Ibáñez. Y para esto, su castellano rezumaba sangre, sabor valenciano. De ahí lo de "Clarín": "Me da la sensación que Blasco traduce". Traducir, en efecto, del valenciano. En cambio, antes, cuando nuestra lengua mantenía su alto rango, dábamos al mundo literario nombres como Ausiàs March, Martorell, Roiç de Corella y otros. Creo sinceramente que nuestra situación debe tener un marcado sentido regionalista. Si pudiera, empujaría a mis amigos hacia una inteligencia con los partidos afines, des de Alicante a Gerona, a lo largo del Mediterráneo, porque los intereses de todo linaje en toda esa franja de tierra española guardan una estrecha relación, y por lo mismo deben ser cuidados con un criterio que sea capaz de sentir la diversidad dentro de la unidad".

esdevenia així el marcador identitari més important (juntament amb un relat històric del passat valencià) que deriva del regionalisme valencià¹⁶⁴¹.

En aquest capítol, com l'anterior, encara hi trobem certes carències ortogràfiques, sobretot en els primers números editats, com ja s'ha comentat, on encara el consens normatiu encara no estava redactat. Així, es trobarà separat la preposició de l'article, sense contracció, les faltes d'apostrofació, els accents sense un ordre, tant el tancat com l'obert, algunes consonants que encara conviuen barrejades (la «j» i la «g», la «x» i la «s», la «s» amb la doble «ss», etc.) o l'alternança els dígrafs «tg» o «tj». També s'observa que aquestes osques i vacil·lacions (incloses mosses tipogràfiques)¹⁶⁴² aniran minvant, corregint-se i alhora millorant l'ortodòxia ortogràfica al llarg de la publicació. Però, en descàrrega dels columnistes, cal apuntar que posseïen encara un ric vocabulari autòcton, que el van desplegar i transmetre en les planes del setmanari.

Altre aspecte que cal destacar és l'ambiciós programa, per part d'aquests valencianistes, de voler valencianitzar els estaments socials i les institucions, tant les públiques com les privades, per tal de comprometre la ciutadania en el referent lingüístic del País. Dit d'una altra manera, es volia fer del valencià una eina de comunicació assídua, des d'on assumir la pròpia entitat sense ambigüitats.¹⁶⁴³

Al llarg d'aquest procés en defensa de la llengua per la normalització ortogràfica, és presència una forta implicació dels diversos sectors i col·lectius del setmanari valencianista. Efectivament, a banda dels col·lectius, associacions i agrupacions culturals, hi trobem per descomptat el món de l'ensenyament, tal vegada el més significatiu tant pel conjunt del professorat involucrat en les *Normes*, com les aportacions infal·libles i constants envers la unificació i la normalització ortogràfiques. Tots plegats han fet possibles les reivindicacions i les propostes, erigint-se en conciutadans emissors, sumant un total de més de dos-cents trenta-tres col·laboradors del setmanari valencianista, compromesos en la reafirmació de la més important l'ensenyament d'identitat dels valencians, l'idioma.

¹⁶⁴¹ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «Demanar l'autogovern: més enllà de l'anticonformisme. Valencianisme polític i autonomisme», pàg. 48-71. *Revista Valenciana d'Estudis Autònoms* [63]. 2018, pàg. 50 | GARCIA ESCRIVÀ, Anna: «Rebrots en l'arbre comú: la llengua i la literatura catalana al PV entre 1902-1923», pàg. 36-38. SAÓ 462, Octubre 2020: *100 anys dels aplecs nacionalistes de Betxí*, pàg.37.

¹⁶⁴²*El Camí*, núm. 106, pàg. 5, 10/03/34. «Per als senyors editors de periòdics i revistes falleres», Josep G. Mir.

¹⁶⁴³PIQUERAS INFANTE, Andrés: *La identidad valenciana. La difícil construcción de una identidad colectiva*. Edicions Alfons el Magnànim, Generalitat Valenciana, Escuela Libre Editorial, Madrid, 1996. «1.1. La ambivalència constitutiva. Radiografía de un país», pàg. 25-41, especialment pàg. 35.

Les *Normes Ortogràfiques* seran, en el setmanari valencianista, el punt de retrobament, on es reflectirà la regularització setmana rere setmana al llarg del seu tiratge, fins al punt que les *Normes de Castelló* són també conegudes com les *Normes de El Camí*. Altrament, resulta significatiu, segons l'autor de l'article o columnista, ja la destresa, ja la implicació per desenvolupar correctament l'idioma. A tal respecte, com a premissa d'aquesta investigació, cal recordar que s'ha respectat l'ortografia original i la puntuació; primer, per a no desvirtuar el context deixat en els setmanaris, i segon, perquè a la vegada es veu en el transcurs de la publicació l'evolució ortogràfica cap a una recerca de la unificació lingüística. Això no obstant, puntualment, s'ha sintetitzat en part l'article en qüestió per a una transcripció lliure per abreujar determinats aspectes.

Des del setmanari valencianista es descobreix que s'assumia, per part de gairebé tots els implicats, el compromís en la normalització ortogràfica i la convergència lingüística amb els diversos territoris catalanoparlants, salvaguardant la diversitat lèxica de les diverses parles. En aquest sentit, *El Camí* va saber atiar la consciència dels valencianistes per a crear un criteri, un àrea i un ordre ortogràfic comuns. Tant és així que la campanya¹⁶⁴⁴ encetada per aquest setmanari va ser part clau del consens per arribar a les *Normes del 32*, fermament compromés amb la tasca pel redreçament i la unificació de la llengua¹⁶⁴⁵.

Cal fer constar que aquest redreçament lingüístic no es fa des de la base de cursets, exercicis gramaticals, ni lliçons de morfosintaxi o lexicografia. Perquè creiem que aquesta part mereix un capítol a banda. Amb tot, no podem eludir la importantíssima tasca divulgativa dels gramàtics i filòlegs com Carles Salvador Gimeno o Josep Giner i Marco (Guillem Renat i Ferris), així com de notables estudiosos i interessants valencianistes, com ara Enric Navarro i Borràs, Francesc Caballero i Muñoz¹⁶⁴⁶ (Daniel Tossal), Pasqual Asins i Lerma, Josep Mascarell i Gosp, Emili Caldach, Emili Gómez i Nadal, Francesc Boix i Senmartí, Ferran Valentí, Xavier Pallarès, Pere Cardona (Adolf Pizcueta), etc. Alhora, cal remarcar les diverses seccions («Pedagogia», «Llegint periòdics», «Parleu valencià», «Fent CAMÍ», «Des de Castelló», «Reportatges

¹⁶⁴⁴ *El Camí*, núm. 30, pàg. 6, 24/09/32. «¡AVANT!». En aquest article, ja es parla de campanya, segons ho manifesta Josep Mascarell i Gosp (J. M. i G.), col·laborador del setmanari.

¹⁶⁴⁵ THIESSE, Anne-Marie: *França Quina identitat nacional?* Afers, Universitat de València, Catarroja – València, 2017. “L'associació entre unificació lingüística i el pas a l'estadi nacional no és una especificitat de França. S'hi troba en tots els processos de construcció nacional del segle XIX. (...) En general, les llengües creades o modernitzades al segle XIX es transcrivieren segons principis gràfics unificats i coherents”, pàg. 72.

¹⁶⁴⁶ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític des de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. UJI, Castelló de la Plana, 2013, pàg. 165.

d'actualitat» «Variacions», etc.), fent especial èmfasi en els apartats “Parlem bé!» i «Foment de la Parla Valenciana», perquè les seues columnes foren manifestacions definitòries per conscienciar al conjunt de la ciutadania valenciana de fer un ús digne de la llengua vernacle. Cal posar en relleu la tasca de Francesc Caballero i Muñoz i d'Enric Navarro i Borràs, artífexs amb escreix del copiós testimoni des del setmanari valencianista per a la consecució de les *Normes Ortogràfiques de Castelló*.

No està de més apuntar que en el present procés de recerca s'ha trobat un referent periodístic, tot i que de periodicitat mensual, que duia la mateixa capçalera: *El Camí*, publicació que es va gestionar a Barcelona a finals de la segona dècada del segle XX:

“El Camí. El 6 de gener, diada dels Reis, sembla propici a la sortida de nous periòdics. En la del 1918, la novetat periodística és *El Camí*, una altra revista mensual catalanista, que té la seva redacció a Barcelona (primerament al carrer Mallorca, 170, 2n., 1a., i a partir del núm. 4, a Quintana, 11, 1r.) i la impremta a Vilanova i la Geltrú (és la «Social» de Josep Ivern, Santa Madrona, 21). El títol és més literari que catòlic, però la revista, tot i el seu contingut també preferentment literari, declarava de bell antuvi la seua adhesió «a la labor de la Joventut Nacionalista –de la Lliga Regionalista». Publicava poemes, articles de literatura i crítica, traduccions, i una secció dedicada a les lletres castellanques. L'autorització fou donada a nom de Joan C. Nolla. Els noms dels col·laboradors de *El Camí* donen fe, però, de la importància literària a la revista: Joan Capdevila i Rovira, Marià Manent, Josep Pla, Josep A. Vandellós, Ramon de Curell, Manuel Giral d'Arquer, Rafael Tobella, Joan Vidal Salvó, J.F. Vidal i Jové, J. A. Font i Casas, Rosend Llates, Raimon Negre i Balet, M. A. Cassanyes, Josep Carbonell i Gené i d'altres.

El Camí tenia 16 o 24 pàgines, del format 203 x 132 mm. Només van sortir-ne sis, el darrer dels quals duu la data de juny del 1918¹⁶⁴⁷.

Aquest altre manifest fou el precedent del setmanari valencianista *El Camí*, el testimoni inaugural (anomenat aleshores “el prospecte anunciador”), que va exhumar el professor Mateu Rodrigo:

“EL CAMÍ

La falta de premsa escrita en la nostra llengua i que expresse els sentiments valencianistes, i la vida efimera, per raons fàcilment comprensibles, de les publicacions que han anat eixint, ha motivat que homens de distintes procedències, superant tota classe de prejuïns partidistes, s'uniren concretament per a publicar un periòdic setmanal a on tinguen acollida totes les manifestacions polítiques, literàries i artístiques del nostre moviment.

El nou periòdic, titulat EL CAMÍ, començarà a publicar-se en breu, si les proves d'estímul i ajuda que particularment hem rebut s'amplien per tots aquells als quals adreçem la present crida.

No volem incórrer en la imprevisió de les atres empreses periodístiques, condemnades a morir abans d'iniciar-se. Ens seria molt fàcil traure uns quants números del periòdic, però preferim desistir d'aquell propòsit o ajornar-lo fins que madure per complet, abans que sacrificar lo que és més estimable en un cas d'estos: la perfecció i la continuïtat. En estes dos paraules resumim el

¹⁶⁴⁷ TORRENT, Joan i TASSIS, Rafael: *Història de la premsa catalana*. Editorial Bruguera (vol. I), Barcelona, 1966, pàg. 486.

nostre programa: aspirem a fer un periòdic valencianista, sense matisació partidista de cap mena i a on puguen conviure dignament hòmens de les tendències més oposades, pero que siga viu i modern i que marque un grau de superació sobre totes les anteriors temptatives; aspirem igualment a que la vida del nostre periòdic siga llarga i fructífera.

La llista de col·laboradors literaris que hem conseguit formar i que publiquem a continuació ens fa esperar en l'èxit d'esta empresa. Amb este nucli inicial i amb les aportacions que esperem EL CAMÍ pot ser un periòdic de sis o huit pàgines, ben escrit, amb comentaris de política local, espanyola i estrangera, amb articles d'orientació, reportatges, entrevius, traduccions, critiques i altres seccions especialitzades.

En l'aspecte econòmic tenim ja oferiments d'alguna consideració que han donat fundament al nostre optimisme. De totes maneres la xifra de 20.000 pessetes, que segons els nostres càlculs és necessària per assegurar la vida del periòdic durant un any, no està coberta encara. Pero tenim el convenciment que si tots coincidixen en apreciar com nosatres la falta d'un bon periòdic valencianista, amb un petit esforç per part de tots, aconseguirem salvar esta dificultat, la major que han tingut sempre les publicacions en valencià.

Des de hui hem obert una llista d'adherits per a subscriure participacions des de 25 pessetes en avant, que se formalisaran oportunament. Esperem que per la magnitud del propòsit i la insignificància de l'ajuda, tots aquells que senten els ideals valencianistes i estimen la nostra llengua, contribuiran molt o poc, segons les seues forces, a que la publicació de EL CAMÍ siga prompte un fet i un fet que ompliga d'orgull el nostre esperit valencià.

Adjuntem un butlletí que confiem ens serà retornat degudament omplert i firmat i preguem ademés es comuniqui i propague esta iniciativa entre tots els fills de les terres valencianes, qualsevol que siga el seu partit o la seua creència, car EL CAMÍ no serà la veu d'un grup o d'un sector, sinó de tot el poble.

València, febrer 1932.

COL·LABORADORS

Francesc Almela Vives, Francesc Alcaide, Manuel Antón, Bernat Artola, Pascual Asins, Ricard Boix, Francesc Bosch, Francesc Caballero, Francesc Carreres Calatayud, Enric Durán Tortajada, Antoni Ferrer, Emili Gómez Nadal, Godofred Hernández, Gaietà Huguet Segarra, Antoni Igual, Eduard Martínez Ferrando, Felip Mateu, Josep Mateu, Enric Navarro Borrás, Bernat Ortin, Joan Pascual Leone, Artur Perucho, Adolf Pizcueta, Joaquim Reig, Pascual Roch, Ismael Roselló, Josep Sabina, Carles Salvador, Josep Joaquim Sanchis Sabalza, Francesc Soler, Francesc Soto, Maximilià Thous Orts, Thous Llorens, Antoni Vercher, Salvador Verdeguer, Ignaci Villalonga.

BUTLLETÍ DE SUBSCRIPCIÓ

EL CAMÍ

En.... domiciliat en..... carrer de..... Núm..... subscriu..... participacions de 25pessetes del setmanari EL CAMÍ.

València.....

Adhesions a: Joaquim Reig.- Ciril Amorós, 74.- València¹⁶⁴⁸.

¹⁶⁴⁸ Tenim l'avinentesa de la proposta del llançament del setmanari valencianista, un fullet que agraïm al Dr. Mateu Rodrigo i Lizondo per la seua generositat en facilitar-nos aquest testimoni (05/09/17). En ell s'hi notifica la formació del setmanari valencianista *El Camí* i els seus precursors més immediats. A tal respecte, cal dir que justament Ignasi Villalonga fou un dels majors precursors econòmics del setmanari valencianista.

Com s'acaba de llegir en aquest volant propagandístic del setmanari, es pot interpretar que la intenció no fou limitar-se a les columnes periodístiques tradicionals que cercaven influir en les elits culturals de les respectives tendències polítiques¹⁶⁴⁹, sinó també arribar als segments d'opinió molt més amplis, mitjançant l'idioma i la cultura pròpia, com a dos potents mitjans d'atracció: articles, assaigs, debats, seccions... amb un tracte preferencial per la història, la cultura, els costums, les tradicions valencianes i, com és clar, per la llengua vernacle. Amb les seccions ben definides per a desenvolupar la temàtica del moment, la notícia d'ací i de més enllà, la marxa de l'economia, les manifestacions, les reivindicacions, els moviments polítics, les denúncies socials. Tota l'actualitat informativa esdevé afavorida per la conjuntura republicana del moment¹⁶⁵⁰, donant al referent lingüístic la màxima significació. I destacar també un fet important: l'ús de la llengua en tots estaments de la publicació, ja que fins no feia molts anys (llevat de certes publicacions valencianistes com el *Crit*, *Taula*, *Avant*) no es feia servir el valencià per a tot un mitjà periodístic¹⁶⁵¹.

En aquest manifest "volant", es troben els col·laboradors inicials del projecte periodístic, la gran majoria dels quals va participar amb més o menys difusió en el setmanari, a més de ser el nucli d'un bon reguitzell de comunicants envers la projecció per la tasca valencianista.

Com a objectiu final d'aquesta part de la investigació, es vol manifestar que, malgrat la seua diversitat periodística, com la seua transversalitat cultural i política, la redacció de *El Camí* optà per una reafirmació de la personalitat valencianista amb la llengua com

¹⁶⁴⁹ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc, en *Trellat*. Núm. 3 (1980) València. «D'ahir i d'avui», pàg. 79-87. "El conjunt, els qui escrivien a *El Camí*, i els qui llegien, eren, en un sentit molt ampli, bé els republicans, bé allò que en temps antics es deia els "possibilistes", és a dir la gent que deixava en abstracte la forma de govern -si republicà, si monarquia-. És a dir, això anava des dels qui havien format la Unió Valencianista, Reig i Villalonga que jo (EGN, Emili Gómez i Nadal) suppose que eren els qui pagaven el setmanari (...), fins a republicans més o menys moderats i republicans més o menys avançats. És a dir, mentre la cosa es va mantenir en el terreny dels fets purament culturals, tot anava bé", pàg. 83.

¹⁶⁵⁰ *El Camí*, núm. 7, pàg. 1, 16/04/32. "El dia 14 es va complir el primer aniversari de la República espanyola. EL CAMÍ se associa de tot cor a la commemoració d'esta fetxa. El règim republicà, que és el que lliurement ha votat el poble, resta consolidat i sense perills greus que puguen preocupar seriament respecte a la seua sort. Es per tant el moment de que cadascú es dedique a laborar per el seu ideal dins de la República, en un ambient de franca convivència, de cordialitat i de pau. Nosatres, els valencianistes, aspirem a que Valencia recobre la plenitud dels drets que li corresponen com a poble, a que la República, com s'ha dit, restitueca a les Regions, les seues llibertats. A la consecució d'eixos fins nobilissims, dedicarem totes les nostres energies, segurs de que contribuim en grau màxim, a que la República, siga lo que deu ser".

¹⁶⁵¹ *El Camí*, núm. 2, pàg. 5, 12/03/32 «EL CAMÍ» "(...) Esta idea sense dubte ha generat la creació del present periòdic. Homens de diverses tendències l'hem de fer donant eixemple de cordialitat i convivència, que per alta civilitat de nostra valenciania sabrem posposar-les al ideal que a tots ens unix: València, nostra pàtria dorada. Hi ha que valencianisar València, germans i no és paradoxa, que ben mancada de propi esperit es troba", EDUARD BUÏL.

paradigma de la identitat dels valencians¹⁶⁵², una llengua que poc temps després de la creació d'aquest setmanari valencianista es veuria refrendada per la aprovació de les *Normes de Castelló*¹⁶⁵³.

Val a dir que en aquesta tasca de recuperar, estendre i vessar el valencià hi participà un col·lectiu de redactors amb enorme influència lingüística, com ara Carles Salvador i Gimeno, Josep Marco i Ferri, Enric Navarro i Borràs, Francesc Caballero i Muñoz, Pasqual Asins i Lerma, Emili Gómez i Nadal, entre altres molts més. Tot açò passant pel sedàs d'una llengua sense complexos, que començava per l'escola¹⁶⁵⁴, l'institut, la universitat (i per descomptat totes les institucions públiques i privades) i arribava a la publicitat, els escriptors i el periodisme. Recordem que els primers intents de fer pedagogia del valencianisme es remunten a 1918, però no hi van quallar¹⁶⁵⁵.

L'eclosió del valencià no fou ni espontània ni casual, perquè no debades des de principis del segle XX el valencianisme ja anava pronunciant-se en favor d'aquesta exigència lingüística per a tots els segments de la societat valenciana, sobretot de la que no podia gaudir de la seua llengua vernacle. I sens dubte el vehicle més propici per a aquesta tasca divulgativa fou la premsa periòdica amb formats diversos: el fulletó, la revista, el conte, un butlletí, el full, un programa festiu o qualsevol altre manifest escrit. Com a referent més proper i identificatiu, en aquest context, hem d'esmentar *Taula de Lletres Valencianes* (1927-1930)¹⁶⁵⁶.

Des del primer número, l'Editorial del setmanari esdevindrà el referent més transparent del seu veritable posicionament, deixant una empremta de constància del seu quefer cultural, polític i periodístic durant el període republicà. En efecte, la llavor inicial de *El Camí* fou la implementació d'un ideari fidel, seriós i ambiciós en la construcció del valencianisme, en el seu sentit més ample i en tots els seus vessants¹⁶⁵⁷.

Entre les diverses seccions que contenia *El Camí*, hi estava la secció «Llegint periòdics». En ella la redacció afegia la notícia o l'esdeveniment més adient, que

¹⁶⁵² ARCHILÉS CARDONA, Ferran: *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2012, pàg.171.

¹⁶⁵³ PITARCH I ALMELA, Vicent: *Les Normes de Castelló. Textos i contextos*. Excm. Ajuntament de Castelló, Castelló de la Plana, 2002, pàg. 17.

¹⁶⁵⁴ MALLAFRÉ, Joaquim: «Aniversaris de la normativa», pàg. 41-44, en PITARCH, Vicent (ed.): *Les Normes de Castelló fan 75 anys. Homenatge de la premsa*. UJI, IEC, Castelló de la Plana, 2008. "Si la llengua no sobreviu sense parlants, també mor sense escola, sense criteris normatius que la facin transmissible i exportable", pàg. 41.

¹⁶⁵⁵ GONZÁLEZ-AGÁPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició i renovació pedagògica. 1898-1939. Història de l'educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Institut d'Estudis Catalans, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002, pàg. 286.

¹⁶⁵⁶ PITARCH, Vicent (ed.): *Les Normes de Castelló fan 75 anys. Homenatge de la premsa*. UJI, Castelló de la Plana, 2008, pàg. 45.

¹⁶⁵⁷ *El Camí*, núm. 1, pàg. 2, 05/03/32. «SALUTACIÓ», Editorial.

ahora fos d'interés per a la sensibilitat valencianista, fent-se ressò de qualsevol mitjà de comunicació d'arreu de l'Estat pel que fa a la qüestió lingüística. En març de 1932 encara li quedaven sis mesos a Catalunya per a aconseguir el seu Estatut, però la llengua continuava sent un referent pels estudis superiors, tot i faltar aules. Irònicament, el redactor valencià va recórrer al sarcasme i reprotxà la situació valenciana¹⁶⁵⁸.

2. ELS ARTICULISTES ARTÍFEXS DEL PROCÉS

Els veritables artífexs de *El Camí* van ser, sens dubte, els seus més de dos-cents col·laboradors i articulistes. Una extensa nòmina de periodistes, escriptors i pedagogs, l'aportació dels quals donà transversalitat i espenta al tarannà valencianista del setmanari.

Una de les màximes tant de l'Editorial com dels columnistes va ser la proposta de valencianitzar als valencians, que sol ser un paradoxal pleonasma, un més, com sovint anirem veient. **Eduard Buïl**, col·laborador puntual del setmanari valencianista, proposa la reorientació del concepte "valencià", que no és altre que la pràctica quotidiana de tota condició individual, institucional i territorial dels valencians. Eixa és la tasca, la de valorar i enriquir la llengua vernacla tothora i pertot arreu. Aquest petit article, també l'hem triat, perquè la qüestió lingüística és molt manifesta. Eduard Buïl, poeta, saineter i periodista, només va publicar aquest article en el setmanari valencianista, malgrat la seua llarga trajectòria periodística en les revistes de caràcter valencianista¹⁶⁵⁹.

L'alcoià **Jordi Valor** fou un assidu protagonista dels temes lingüístics i pedagògics. Es tracta d'un dels primers col·laboradors del setmanari valencianista. Professava el seu magisteri en l'escola, fins i tot estant a Calvera, a la Baixa Ribagorça (Osca). No cal remarcar la seua bona aptitud per a difondre el valencià en l'escola, tot i no estar al País Valencià, però ho va tindre molt present al llarg de la seua estada en terres aragoneses¹⁶⁶⁰.

Daniel Tossal, pseudònim de **Francesc Caballero i Muñoz**, fou un dels cofundadors del setmanari valencianista, com també ho fou de *Taula de Lletres Valencianes*, des d'on també va participar en defensa per la difusió de la llengua vernacla. En el context publicista de la *Festa del Llibre*, fa un esbós de l'interessant i la necessària implicació de tot valencianista que s'estime. Perquè l'esdeveniment és el propici per engegar al públic a gaudir de la literatura, la història, la cultura i la ciència des del vessant

¹⁶⁵⁸ *El Camí*, núm. 2, pàg. 2, 12/03/32. «Llegint periòdics», "La llengua materna a l'Escola Normal", Editorial o Redacció.

¹⁶⁵⁹ *El Camí*, núm. 2, pàg. 5, 12/03/32. «EL CAMÍ», Eduard Buïl.

¹⁶⁶⁰ *El Camí*, núm. 6, pàg. 5, 09/04/1932. «Per l'escola valenciana», Jordi Valor i Serra.

nacional. A més de fer una crida per tothom, deixa per als lectors la tasca que fan les societats culturals i les editorials compromeses, perquè s'endinsen en el redreçament valencià. Al cap i a la fi, la proposta dels llibreters estava acoblada a l'àmbit lingüístic del Principat, les Balears i el País Valencià¹⁶⁶¹.

En tot aquest afer periodístic també tenien cabuda les entrevistes, com ara un interviu al Sr. Escola Besada, Governador de Castelló, a càrrec del castellanenc **Manuel Pascual Carreguí**, que feia de corresponsal. El senyor Escola Besada mostrava un interès marcat per la regió valenciana, on havia sigut destinat, en particular a Castelló, encara que el seu origen era l'andalús; no desdenyava els particularismes regionals de la resta de l'Estat, a més de ser un crític literari per la seua vocació i posseïdor d'una cultura ben manifestada, sobretot dels temes lingüístics. Cal fer esment que aquest funcionari fou una *rara avis* pel seu esdevenir polític. Aquest tema -el lingüístic-, que va posar en la palestra Pascual Carreguí, va ser una constant en aquest capítol del treball i una tasca que sovint serà tractada per normalitzar l'ensenyança amb la llengua pròpia. Aquesta reivindicació serà en el setmanari valencianista una màxima i una lluita incessant com es veurà al llarg d'aquest capítol¹⁶⁶².

La redacció del setmanari valencianista òbviament estava a l'aguait del referent lingüístic, ajudant a la veu de la consciència per protegir-la, atés que no pocs valencians (inclosos nombrosos autors teatrals) no valoraven com cal la llengua pròpia, degradant-la a nivells còmics¹⁶⁶³, tal vegada pensat o malpensant que aquesta llengua no gaudia d'altres registres de locució més seriosos, com sí passava amb el castellà¹⁶⁶⁴. Només en el franquisme es va titllar el valencià com a dialecte del català. Com a sovint es veurà en aquest treball, des del setmanari valencianista hom va fer l'esforç tothora d'enaltir l'idioma. La següent ressenya de «Fent camí» és còpia que ve des del periòdic *Las Provincias*:

“Costa esforç de creure que encara hi ha qui parla de “dialecto”. Però és aixina. L'atre dia *Las Provincias* publicava una autocrítica del senyor Martí Orberà i este excelent autor valencià dia que els personatges de la seua obra s'expressaven en “dialecto”. No val a badar, senyor Martí Orberà. Si vosté denigra la nostra llengua, conceptuant-la com un “dialecto”, en realitat lo que fa

¹⁶⁶¹ *El Camí*, núm. 8, pàg. 1, 23/04/32. «La Festa del llibre», Francesc Caballero i Muñoz | PINEDO HERRERO, Carmen, MAS ZURITA, Elvira i MOCHOLÍ ROSSELLÓ, Asunción: *L'ensenyament de les belles arts a València i la seua repercussió social*. UPV, València, 2003.

«8.2. Les exposicions públiques», pàg. 204-222. Noves exposicions, pàg. 213.

¹⁶⁶² *El Camí*, núm. 8, pàg. 3, 23/04/32. «Des de Castelló», “Interviu amb el Sr. Escola Besada, Governador de Castelló”, “El problema de la primera ensenyança”, Manuel Pascual Carreguí.

¹⁶⁶³ REIG, Ramir i PICÓ, Josep: *Feixistes, rojos i capellans*. PUV, València, 2004, pàg. 63.

¹⁶⁶⁴ REIG, Ramir i PICÓ, Josep: *Feixistes...op. cit.* “Curiosament, quan algun d'aquests temes és tractat amb un plantejament seriós, com en *La ferida lluminosa*, de J. M. de Segarra, es representa en el Principal i en castellà. No fos que el poble, a més d'assabentar-se millor del que deia Segarra, sospitàs que la seua pròpia llengua podia ésser un instrument cultural”.

és rebaixar el seu teatre, que està escrit en eixa llengua. Aleshores no tindria tampoc ningun valor que vosté volguera ridiculisar a la “gente bien” perquè menysprea el valencià, quan vosté incurrix en el mateix defecte”¹⁶⁶⁵.

Així mateix, un altre article està acompanyat d'un mapa il·lustrat, detallant amb colors dels diferències lexicogràfiques del català arreu del domini lingüístic amb les limitacions comarcals i estatals, tant de l'Estat espanyol, com del francès i de l'italià. Ací s'han exposat com a dialectes, però considerem que seria el més correcte parlar de les variants del mateix idioma (com ara el català rossellonès, català oriental, català occidental, valencià, balear, alguerès), establint la frontera idiomàtica i els límits dialectals¹⁶⁶⁶. Adjuntem un gràfic que mostra on són eixes terres i quina és la distribució dels distints dialectes¹⁶⁶⁷.

Extensió	Població	
Rosselló	3.713 km ²	215.342 hab.
Andorra	496 “	7.850 “
Catalunya	32.196 “	2.791.033 “
Aragó (zona catalanoparlant)	5.574 “	121.312 “
València (zona valenciana)	13.345 “	1.106.556 “
Balears	5.014 “	305.512 “
Alguer	300 “	12.000

	60.638	4.559.605 “

Hi trobem un article signat per **Francesc Borrull**, que segurament fou un pseudònim (ja comentat al primer capítol del *Dramatis Personae*), tot i que no seria gens inversemblant l'existència d'un veritable Francesc Borrull, ja que aquest nom i cognom estan molt arrelats a València i dins dels llinatges catalans¹⁶⁶⁸. Borrull va exposar un article a tres columnes, on va proclamar la tasca en favor del valencià, des de tots els vessants, proposant la primacia de València, el valencianisme i el valencià. Va proposar una consciència conseqüent amb els sentiments valencianistes, no menyspreant les actituds de les zones de parla castellana, però va ser molt crític amb els nadius, perquè alguns d'aquests no acceptaven ni compartien el fet original lingüístic, sense fer ús de la llengua i per rebutjar-la, degradar-la i fins i tot ignorant-la en l'ús quotidià, menysvalorant València i el valencianisme i anteposant el centralisme de la Meseta a les actituds autòctones. Aquests personatges pseudo-valencians

¹⁶⁶⁵ *El Camí*, núm. 8, pàg. 5, 23/04/1932. «Fent CAMÍ», “El “Dialecto”, Editorial.

¹⁶⁶⁶ INFORME SOBRE LA LLENGUA DEL PAÍS VALENCIÀ. Universitat de València, Facultat de Filologia, València, 1978. «L'aspecte sincrònic de la llengua», pàg. 27-29, pàg. 27.

¹⁶⁶⁷ *El Camí*, núm .9, pàg. 1, 30/04/32. «L'extensió de la nostra llengua», L'Editorial | CASSANY, Daniel, LUNA, Marta i SANZ, Glòria: *Ensenyar llengua*. 9a edició, Graó, Barcelona, 2006. 8.2 «Diversitat lingüística», pàg. 429-450, pàg. 430-435.

¹⁶⁶⁸ GUINOT, Enric: *Els Fundadors del Regne de València*. Vol. I. Tres i Quatre, València, 1999, pàg.338.

barrejaven la disglòssia amb la indiferència¹⁶⁶⁹, desvirtuant així el fet diferencial de l'idioma genuí i del poble valencià. Malgrat tot, al cap i a la fi, la tasca fonamental que proposava Borrull fou senzillament la d'incrementar la cura, la difusió i la divulgació de la llengua i la cultura pròpia del País Valencià, és a dir, l'articulació directa, encertada i concisa del valencià cultural i polític. Cal dir que l'encapçalament de «Parleu Valencià» o «Parlem valencià» serà una observació freqüent en el setmanari valencianista, que es va desenvolupar bastant sovint per diversos col·laboradors al caliu de l'idioma dins del domini lingüístic¹⁶⁷⁰.

Aquest editorial amb el titular «Fent CAMÍ» esdevindrà una secció que serà una mena de baròmetre respecte als articulistes i els periòdics de tot arreu, on es comprovarà la influència i l'afluència tant dels altres mitjans periodístics com dels columnistes. En l'Editorial es cita al periòdic de València *Las Provincias* i al seu director, aleshores Teodor Llorente Falcó, conegut com a Jordi de Fenollar (fill de Teodor Llorente i Olivares, un dels “pares” de la Renaixença Valenciana), en fer unes breus manifestacions en favor del valencià¹⁶⁷¹, a Catalunya. Concretament a Reus en la “Diada catalana”:

“(…) «allà s'ha acordat demanar la extensió del decret de bilingüisme al País Valencià». Y es que habremos de convenir que esto de regionalismo, por lo que a Valencia afecta, podrá estar en muchos labios, pero no ha llegado a todos los corazones...”

Tot i que el diari degà dels periòdics de València i el seu director manifestaven puntualment en una bona actitud pel valencianisme¹⁶⁷², el redactor de *El Camí* els fa aquesta sensata observació:

“Conformes, però la forma més eficaç de defensar la nostra llengua és publicar coses en valencià... ¡i no traduir-les al castellà!”¹⁶⁷³

¹⁶⁶⁹ DOMÉNECH ZORNOZA, Josep Lluís (coord.); BAYARRI ROIG, Francisco: *Diccionari bàsic de Ciències de l'Educació*. Naus llibres, València, 2001. “Disglòssia”, pàg. 42.

¹⁶⁷⁰ *El Camí*, núm. 10, pàg. 3, 07/05/1932. «PARLEU VALENCIÀ», Francesc Borrull.

¹⁶⁷¹ RIPOLL DOMÉNECH, Faust: *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2010, pàg. 42.

¹⁶⁷² PITARCH I ALMELA, Vicent: *Les Normes de Castelló. Textos..., op. cit.* [T/27] “Teodor Llorente Falcó (1930). La unidad ortográfica. La revista valencianista *Taula* ha tomado una iniciativa que juzgamos muy pausable y que segurament serà muy bien acogida por las publicaciones valencianas y por todos los escritores de la tierra”, pàg. 109 | CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló. L'interés per la llengua dels valencians al segle XX*. AVL, València, 2007. 1.3. «La campanya vers la creació d'una Acadèmia de la llengua», pàg. 116-129 | “La creació d'una Acadèmia de la Llengua Catalana a Barcelona”, Llorente i Falcó, en *Acció Valenciana*, Núm. 3, 15 de maig de 1930, pàg. 120 | RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta. El moviment Freinet Valencià*, UJI, Castelló de la Plana, 2015. Teodor Llorente Falcó (València, 1869-1949), periodista i escriptor valencià. (...) Va ser director del periòdic *Las Provincias* del 1911 al 1949. Nota, 419, pàg. 418.

¹⁶⁷³ *El Camí*, núm. 10, pàg. 5, 07/05/32. «Fent CAMÍ», “La defensa de la llengua.” *Las Provincias*.

Aquest article fou desenvolupat per *El Corresponsal* (com també un altre més avant com “Corresponsal”, sense l'article “el”, tots dos des de la ciutat de Castelló de la Plana). Podem deduir que darrere d'aquest article hi hauria algun col·laborador del setmanari valencianista, com ara Manuel Pascual Carreguí o **Joan Bta. Porcar**, encara que tampoc descartem uns altres, ja que la interrelació dels valencianistes de la capital de la Plana va ser molt fructífera. En aquesta columna es tracta sobretot per la defensa de l'honestat d'un alcalde com el de Castelló i l'ús del valencià al seu Ajuntament. Tot això mogut per l'equívoc d'un mitjà d'informació de la ciutat¹⁶⁷⁴.

En aquest article, queda molt nítida l'observació de “El Corresponsal” envers la llengua, el seu ús en l'administració pública per part de les institucions oficials i de personatges singulars. Però sobretot es fa una correcta reivindicació per la difusió del valencià als estaments públics¹⁶⁷⁵.

Signat per **Joan Cardona**, un extens article, redactat a quatre columnes (només hem reproduït la part que tracta l'estat lingüístic i les seues interferències respecte a l'idioma de l'Estat) exposa la definició i les circumstàncies pròpies de la llengua vernacla i la compara amb la resta dels pobles bilingües d'Europa, com ara Alemanya, Àustria, l'antiga Txecoslovàquia, Finlàndia, Irlanda, Rússia, Croates i Eslovens, Polònia i Bèlgica¹⁶⁷⁶.

El col·laborador responsable de la secció de «Pedagogia» del setmanari valencianista al llarg de tot el tiratge va ser **Pasqual Asins**. Fent-se ressò de la proposta de Manuel Azaña, aleshores president del Govern de la Segona República, Asins dóna a entendre la virtuositat del règim republicà, propici per a permetre l'ensenyament en les llengües autòctones¹⁶⁷⁷. Es tractava d'un camí bastant llarg, donada l'actitud negativa de dos personatges: el futur cap de Govern Alejandro Lerroux i l'agitador antidemocràtic Royo Villanova¹⁶⁷⁸.

Manuel Pascual Carreguí, fou una mena de corresponsal oficiós del setmanari valencianista, des de la ciutat de Castelló de la Plana. També ho va ser **Gaetà Huguet**

¹⁶⁷⁴ *El Camí*, núm. 11, pàg. 2, 14/05/32. «Des de Castelló», “En l'Ajuntament ja es parla valencià”.

¹⁶⁷⁵ *El Camí*, núm. 12, pàg. 5, 21/05/32. «Des de Castelló», “Barreja de llengües”.

¹⁶⁷⁶ *El Camí*, núm. 13, pàg. 3, 28/05/32. «Reportatges d'actualitat» “El problema de les llengües en alguns pobles” Joan Cardona.

¹⁶⁷⁷ GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, op. cit. “Sense menysprear els esforços als quals fins aquí s'ha fet referència, cal reconèixer que fins a la Segona República la normalització lingüística de les escoles va ser pràcticament simbòlica”, pàg. 295 | CUCÓ, Alfons: *País i Estat: La qüestió valenciana*. Eliseu Climent, Editor, València, 1989. «Federalisme i autonomia: un debat republicà», pàg. 133-210, pàg. 206.

¹⁶⁷⁸ *El Camí*, núm. 14, pàg. 6, 04/06/32. «Pedagogia», “El bilingüisme”, Pasqual Asins i Lerma.

i Segarra, fill de **Gaetà Huguet i Breva**. Tots dos van ser dos castellanencs involucrats en quasi tots els afers valencianistes. Qui va tenir més protagonisme va ser el fill, com ens ho relata Manuel Pascual: “El nostre Gaetà, que el va succeir, heretà els seus sentiments, seguí la trajectòria del pare amb un criteri ampli i intel·ligent, cosa que li permetia mantindre contactes amistosos i cordials amb grups i elements de totes les tendències”¹⁶⁷⁹.

Daniel Tossal (Francesc Caballero i Muñoz), com ja ha quedat dit, va ser un assidu col·laborador del setmanari valencianista i un dels més ferms promotors de la llengua, sobretot per ajudar a la seua normalització i un ús quotidià més digne. Com comenta Daniel Tossal, no es tracta de fer una parla exquisida, sinó més aviat evitar mots forasters i barbarismes, que a més a més no són autòctons¹⁶⁸⁰, que s’han anat imposant per no reflexionar i no cercar la paraula genuïna valenciana, perquè el valencià amb el seu vocabulari correcte és una llengua tan digna i moderna com de la resta de llengües cultes europees. La tasca proposada per l’articulista, insisteix a fer un petit esforç per construir i dignificar el valencià. Amb l’encapçalament de “Parlem bé!» Caballero i Muñoz va protagonitzar setmanalment aquesta secció per dur endavant la normalització i la unificació, fins i tot aconseguir les *Normes de Castelló*. En aquest article, comença a deixar com una mena de vocabulari recordatori dels mots incorrectes i que cal substituir pels mots genuïns. Aquest serà el primer d’un llistat que complementarà sovint en els seus articles per la depuració i correcció de l’idioma, com una mena per a reblar l’article.

Comencem:

<i>No digues</i>	<i>Sinó</i>
Acostumbrat.....	acostumat
alquiler.....	lloguer
añadir.....	afegir
golós.....	llépol
llovisnar.....	plovisnar
llamar l’atenció.....	cridar l’atenció
eructar	rotar
hipo.....	xanglot
yema.....	rovell
heredero	hereu
flotar	surar.
ahorrar	estalviar
látigo.....	assot

¹⁶⁷⁹ *El Camí*, núm.15, pàg. 5, 11/06/32. «Des de Castelló», “Projectes d’En Gaetà Huguet”, Manuel Pascual Carregui | PIZCUETA, Adolf: (1901-1989) *Memòries fragmentàries*. Pròleg de: Francesc Pérez i Moragón. Epíleg de: Ricard Blasco. Edita Acció Cultural del País Valencià i Fundació Gaetà Huguet, València, 1990, pàg. 53.

¹⁶⁸⁰ COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l’entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. UJI, Castelló de la Plana, 2013. «Introducció: Les Normes i la norma», pàg. 9-15, pàg. 15.

limpiesa..... neteja, netedat
al fi i al cap al cap i al fi

I prou per a huí.

DANIEL TOSSAL¹⁶⁸¹

Emili Calduch va ser col·laborador de la premsa valencianista, però sobretot del setmanari *El Camí*, on va aportar diversos articles de difusió lingüística i política. Aquest castellanenc fou un columnista amb uns amplis coneixements socioculturals i d'una excel·lent preparació¹⁶⁸². En l'article *Cultivem la nostra parla*, desenvolupa el procés històric i lingüístic del valencià al llarg de set segles, des de la implantació del català pel rei Jaume I, destacant que l'ús de la llengua "haja seguit sense interrupció emplenant-se per tots els naturals dels pobles que en dita època adoptaren tan armoniosos llenguatge", tot i els obstacles imposats per les dinasties centralistes dels Àustria i dels Borbó. Emili Calduch, indirectament, demana la imposició de centres específics per l'estudi de la llengua vernacle per depurar i unificar una gramàtica en comú, i des dels parlars genuïns comarcals dels diversos vocables del lèxic valencià. Però pensa que l'Acadèmia de la Llengua (espanyola) ha de ser la signatària de recopilar-lo per fer-hi un Diccionari¹⁶⁸³. Aquesta fou la raó per la qual la redacció del setmanari valencianista va fer aquesta observació:

N. de la R. - La depuració del nostre idioma no pot confiar-se a l'Acadèmia de la Llengua Castellana, com feu la Dictadura i sembla admetre per confusió el nostre col·laborador Emili Calduch. L'adició dels famosos acadèmics regionals no li dona competència a aquella corporació naixcuda per a tindre cura de la llengua castellana.

La fixació del nostre lèxic, de la nostra ortografia, de les locucions propies, pertany a cultivadors especialitzats i competents de la nostra llengua. Lo contrari seria vulnerar les lleis pròpies de l'idioma i sometre-lo en la seua evolució a la dependència d'una altra llengua, que si bé és germana de la nostra, és diferent.

En lo que respecta al nostre Reine, esta labor correspon al Centre de Cultura Valenciana i a la Societat Castellonenca de Cultura, coordinades amb prestigioses institucions d'altres terres¹⁶⁸⁴.

¹⁶⁸¹ *El Camí*, núm. 16, pàg. 1, 18/06/32. «Parlem bé!», Daniel Tossal (Francesc Caballero i Muñoz) | Veure ANGUERA, Pere: *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*. Editorial Empúries, Barcelona, 1997. «El català, llengua de cultura», pàg. 129-182.

¹⁶⁸² AHUV. Exp. Acad. 279/26, 375/11, 1226/3 i 311/2, per exemple: Títol de mestre de l'Escola Superior de Mestres, llicenciat en Dret i en Filosofia i Lletres, secció Història.

¹⁶⁸³ *El Camí*, núm. 16, pàg. 5, 18/06/32. «Cultivem la nostra parla», Emili Calduch i Font

¹⁶⁸⁴ L'Editorial, en aquest cas específic, dona el seu suport, però puntualitzant el fet que calien unes normes particulars envers la llengua valenciana. No ens valia cap altre referent, com per exemple, la llengua castellana i els seus literats; i per aquest motiu, per convergir en una unitat lingüística, s'estava abordant la qüestió, com es veuria al cap de sis mesos. Emili Calduch, l'autor del reportatge, valencianista conseqüent amb la seua tasca d'aprofundir en un tema encara no bastant definit i relliscós, va donar a entendre la necessitat d'afegir els logos del castellà aplicats al valencià, la qual cosa posa en alerta al setmanari valencianista, on sorgís la Nota de la Redacció (N. de la R.).

Enric Navarro i Borràs fou un altre col·laborador freqüent i claríssim referent del rotatiu valencianista. D'una llarga trajectòria des de temps enrere, pertanyia a una plèiade d'entusiastes valencianistes. En el següent article va desenvolupar a dojo una de les seues constants per la promoció del valencià. Va fer-hi un esborrany amb una proposta senzilla i eficaç per projectar a tothom la cultura i l'idioma amb diverses activitats.

“Foment de la Parla Valenciana, naturalment, hauria d’ocupar-se d’unificar l’ortografia i de fer el Diccionari General Valencià. Penseu en la labor de Garcia Girona¹⁶⁸⁵ fent el vocabulari del Maestrat; la del Pare Fullana més extensa, com exemple de voluntats. ¿Per què no hem de mamprendre tots d’una vegada la formació col·lectiva de lo que tanta necessitat hi ha?”

Enric Navarro demanava sobretot una infraestructura oficial per a aglutinar criteris, amb l'ajut tant dels estudiosos de la llengua (ell mateix dóna uns exemples), com des de les diverses professions i activitats, per tal d'engrandir i enriquir un diccionari complet i divers. Encara que es podia estar lluny de les propostes de Navarro i Borràs, ja s'estaven posant en marxa les *Normes de Castelló*, ja que restaven aleshores només sis mesos¹⁶⁸⁶.

En primera pàgina, l'equip de redacció llança l'Editorial *L'autonomia i la llengua*, un article cabdal en la tasca investigadora. Creiem que aquesta columna periodística no podia passar desapercebuda. Encara que també consta aquest article en el capítol IV, considerem que cal tornar a reflectir-lo, sobretot perquè la qüestió autonomista i lingüística en l'àmbit del Parlament estatal no despertava força empatia, mostrant molts parlamentaris la intransigència més ferotge. A tall d'exemple:

“En la sessió del dijous assistírem no sols a la discussió de vàries esmenes, que no tenien altra finalitat que la de posar entrebancs, sinó a la maniobres –el cas d’Alba- del més vell estil. Es va aprovar per fi l'article segon¹⁶⁸⁷ per 191 vots contra 112, és a dir, per 79 de majoria. Molts articles fonamentals de la Constitució no tingueren esta diferència al seu favor, lo qual demostra que després de la casi unanimitat de l'article primer, en el que es consignava l'autonomia, no poden fer-se a l'Estatut determinades objeccions”¹⁶⁸⁸.

Com ja ha quedat dit, a mode de recolonització sociolingüística, ens presenta Caballero i Muñoz la seua secció «Parlem bé!», on va desgranant i matisant clarament la proposta correcta i equànime, per a tot aquell que degrada la llengua i la parla amb

¹⁶⁸⁵ FALOMIR, Vicent: «La Sociedad Castellonense de Cultura (1920-1939)», en MESEGUER PALLARÈS, Lluís B. i PALOMERO ALMELA, Josep M. (comissaris): «Els escriptors castellanencs del primer terç del segle XX i les Normes del 32», AVL, Castelló de la Plana, 2007. Nota 12, pàg. 85.

¹⁶⁸⁶ *El Camí*, núm. 17, pàg. 1, 26/06/32. «Foment de la parla valenciana», Enric Navarro i Borràs.

¹⁶⁸⁷ DE ESTEBAN, Jorge (edición de): *Las Constituciones de España*. Taurus, Madrid, 1981. «Article 2^{on} Tots els espanyols són iguals davant la llei», pàg. 191.

¹⁶⁸⁸ *El Camí*, núm. 17, pàg. 1, 26/06/32. «L'autonomia i la llengua» Editorial.

greus carències ortogràfiques. Daniel Tossal, com ho demostra amb evident pedagogia, va filar prim posant exemples del castellà perquè tothom es donés per al·ludit. Daniel Tossal i altres companys van fer una important tasca per recuperar i millorar el llenguatge, sobretot a la ciutat de València i la seua rodalia, molt influïdes pel castellà. Així mateix, van afegir un petit recull com a exemple de les paraules incorrectes que devien ser substituïdes¹⁶⁸⁹.

3. EL CAMÍ CAP AL CONSENS DE LA UNIFICACIÓ

3.1. Les manifestacions envers la llengua

Al següent article de Navarro i Borràs, es proposa el *Foment de la Parla Valenciana*.

“No hi ha més remei que anar per eixos pobles dels ideals valencianistes”¹⁶⁹⁰ per a trobar adeptes. L’esperit de la terra sura per poc se’l busque i un no sap explicar-se com hi ha esta fredor, esta dispersió i esta falta de cohesió...”

Amb aquestes paraules, Enric Navarro i Borràs s’adhereix al projecte de Daniel Tossal. També compta, com es veurà per l’exemplar persistència donada per la SCC (*Societat Castellonenca de Cultura*)¹⁶⁹¹, que va tindre un paper preponderant en l’afer lingüístic, amb la proposta de crear una entitat coordinadora i establir una entesa amb què combregar criteris i temprar possibles divergències. També proposa el suport als docents, fonamentals per conrear la llengua, els costums i la cultura autòctona. Així mateix, llança l’idea d’engegar el projecte del diccionari valencià per a corregir les contaminacions de l’idioma i afavorir el *Foment de la Parla Valenciana*¹⁶⁹².

Aquest altre article el desenvolupa amb bon criteri el patrici castellonenc Gaetà Huguet i Segarra. Segons el professor Vicent Pitarch, Gaetà Huguet (“la persona que més podia fer” pel procés normativitzador, en paraules de Pizcueta) fa d’intermediari davant la SCC, perquè aquesta elabore les directrius ortogràfiques, i encarrega al seu amic **Carles Salvador** que redacte la gramàtica adient¹⁶⁹³. Huguet i Segarra, en efecte,

¹⁶⁸⁹ *El Camí*, núm. 18, pàg. 1, 02/07/32. “Parlem bé!”, “Els dos llenguatges”, F. Caballero i Muñoz.

¹⁶⁹⁰ *El Camí*, núm. 19, pàg. 4, 09/07/32. Errada: Entre les vàries que isqueren a l’article “Cal crear el Foment de la Parla Valenciana”, siga’ns permés, almenys, redactar el primer paràgraf així: “No hi ha més que anar per eixos pobles per a trobar adeptes dels ideals valencianistes”.

¹⁶⁹¹ FERRÉ TRILL, Xavier «Ramon Aramon i Carles Salvador (1944-1955)», pàg. 795-826, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*. AVL, València, 2016. Nota 37, pàg. 807.

¹⁶⁹² *El Camí*, núm. 18, pàg. 2, 02/07/32. «Cal crear el «Foment de la parla valenciana», Enric Navarro i Borràs | CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló...*, op. cit. 2.1. «La represa de la iniciativa. El paper d’*El Camí*», pàg. 161-178, pàg. 172.

¹⁶⁹³ PITARCH, Vicent: «Carles Salvador, pioner de la normativització valenciana», pàg. 277-308, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador (1893-1955)...*, op. cit., pàg. 287.

exposa el seu tarannà valencianista en totes les circumstàncies escaients per dignificar el fet diferencial del poble valencià. Resenyem aquest paràgraf:

“La llengua d'un poble és, com diu Herder, *l'ànima mateixa d'eixe poble feta tangible i viable*, i quan per circumstàncies històriques diverses, els hòmens abandonen el conreu de sa pròpia llengua, sofrix una reculada la vida de la nació on el fet s'és produït en minva del seu prestigi, car fuix d'ella el concepte de pròpia vàlua i personalitat i desapareix igualment el estímul creador que tenen els hòmens quan laboren coses pròpies”¹⁶⁹⁴.

El problema de l'idioma, article que suscita curiositat per estar escrit per Fernando Valera, extremeny establert a València, ens mostra una valoració de la llengua valenciana d'enorme interès, elogiant les virtuts de la parla valenciana i defensant-la obertament:

“Es fonamental per a un poble. Es problema d'afecte i sobretot de llibertat de consciència. La llengua és lo més pròxim a la consciència de l'home, és casi l'ànima mateixa del home feta paraula. Es un problema de llibertat de consciència i quan per a dificultar l'ús d'una llengua es parla de sobirania, jo dic –afirma Valera– que en matèria de consciència no hi ha soberania, que tota la soberania de l'Estat no té poder algú sobre la consciència.

Més d'una vegada s'ha fet l'argument de que l'idioma català és un idioma re-inventat. L'orador assegura que tots els idiomes són re-inventats. Allò del “sermovulgaris”, del “sermonobilis” no és excepció en el llatí. El gran poder del literat està precisament ahí, en estilisar la llengua, en crear damunt la pedra dura i primitiva d'una llengua popular, un idioma, estilistat. Això li ha passat més d'una vegada al castellà; recordeu estos noms: Garcilaso, Gongòra, Rubén. (A pesar d'esta argumentació tan lògica, encara sentirem dir que nosatres, els valencianistes, no escrivim el llenguatge que ara es parla, i ens ho diran aquells des-valencianisats que vullgueren vore la nostra volguda llengua perduda en la corrupció dialectal)”¹⁶⁹⁵.

Enric Navarro i Borràs, com altres articulistes de *El Camí*, va mostrar una gran pruija en la cura dels temes lingüístics, des de qualsevol activitat complementària, com ara la crítica a certa gent valenciana que no pren interès en allò que es parla o en allò que llig (si és que llig). És clar que no cal que tots els valencians esdevinguen investigadors de la seua llengua, però sí mostrar més cura en el seu ús. Convé recordar que, quan un dels dos idiomes ostenta l'hegemonia de la parla “oficial” o de l'administració, el segon idioma passa a ser desapercebut, fet que provoca l'abandó del seu ús per part de la classe dominat i, al capdavall, el desinterés manifestat per aquesta “elit valenciana”. Navarro i Borràs dóna uns quants d'exemples, del castellà, que serien inadmissibles, i proposa el mateix per al valencià¹⁶⁹⁶.

¹⁶⁹⁴ *El Camí*, núm. 18, pàg. 5, 02/07/32. «Des de Castelló», “La llengua vernàcula”, Gaetà Huguet i Segarra.

¹⁶⁹⁵ *El Camí*, núm. 19, pàg. 3, 09/07/32. «El problema autonòmic. Intervenció parlamentaria del diputat per València, Sr. Valera», “El problema de l'idioma”, Editorial.

¹⁶⁹⁶ *El Camí*, núm. 19, pàg. 4, 09/07/32. «Escriure com es parla». Enric Navarro i Borràs.

Un altre article hi apareix signat per **Alvançador**, del qual fins al moment no s'ha pogut esbrinar la seua veritable identitat. Segurament podia pertànyer a algun redactor amb necessitats d'exposar una crítica "coenta" i punyent en el més absolut anonimat. Deixa una crítica on classifica a un sector de la semi burgesia valenciana, caracteritzada per una regressió lingüística. Es val d'una representació a mode de sainet, fent servir el sarcasme en parodiar els valencians que volen presumir del que no posseeixen i no han fet res per conrear ni compartir la llengua del poble. Aquesta actitud, malauradament, ha perdurat i perdura al llarg de generacions. Així és, encara persisteix la tendència d'emprar prioritàriament una llengua forastera, de manera que els fills perden la connexió d'identitat pròpia amb la llengua vernacle. S'arriba, fins al punt d'obviar l'accent peculiar del territori d'origen, perquè els donava nosa als pares que els fills puguen escoltar-la en el seu entorn familiar¹⁶⁹⁷.

Com ja hem comentat, Pasqual Asins i Lerma era redactor de la secció «Pedagogia», que duia en exclusiva ell mateix. En la primera part fa una mena d'al·legat en contra de la guerra. Asins va conviure anys més tard amb la Guerra Civil i es va recloure a casa seua, d'on no va eixir fins acabat el conflicte bèl·lic. Òbviament no es va voler involucrar en cap moviment, ni tendència. Així mateix, va fer una valoració positiva d'introduir la matèria de la *Història del Poble Valencià* en les institucions docents, perquè els valencians també tenien la seua Història¹⁶⁹⁸. En la segona part –*Foment de la Parla Valenciana*–, Asins, la veritable vocació del qual era la de mestre d'escola, va donar una espenta a la proposta del seu company Navarro Borràs, a la que també s'afegirien després altres col·laboradors del setmanari valencianista. Asins, com titulat de Magisteri, tenia l'afecció de posar en marxa la motivació lingüística pròpia i proposava iniciar una xarxa envers el valencià a les escoles, defensant que no es tractava d'una prova més, sinó més aviat d'una recerca d'institucions afins a la

¹⁶⁹⁷ *El Camí*, núm. 19, pàg. 5, 09/07/32. «Pebre roig valencianista», Alvançador | MIQUEL I DIEGO, Carme: «Empar Granell: la Pedagogia de l'entusiasme», pàg. 161-172 | AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen i ROMANS NOGUERA, Vicent (coords.): *20 mestres del segle XX al País Valencià*. Edicions 96, València, 2017. "(...) el valencià era una llengua menys tinguda, marginada de tots els àmbits d'ús excepte del familiar. I fins i tot en l'àmbit familiar hi havia parlants que l'abandonaven", pàg. 163.

¹⁶⁹⁸ BERAMENDI, Justo: «Identidades / culturas políticas de regionalismos y nacionalismos subestatales (1875-1936)» pàg. 377-402, en FORCADELL, Carlos i SUÁREZ CORTINA, Manuel (coords.): *La Restauración y la República 1874-1936*. Vol.III, Marcial Pons Ediciones de Historia, PUZ, Zaragoza, 2015, pàg. 387.

proposta de Navarro i Borràs¹⁶⁹⁹ que no era altra que la de buscar i trobar un únic consens lingüístic arreu del País Valencià¹⁷⁰⁰.

Emili Gómez i Nadal, redactor del setmanari valencianista, va ser uns dels seus majors articulistes. Així, en la secció «Variacions», va aportar la seua petjada en nombrosos d'articles d'opinió de tota mena. En el tema del bilingüisme, tot i no ser-ne un especialista, desenvolupa aspectes lingüístics, polítics, estatutaris i, per descomptat, històrics (no debades, era professor d'Història). Aquest valencianista sempre va estar cercant propostes de millora, com ara resoldre la qüestió lingüística mitjançant la coexistència pacífica i respectuosa de les dues llengües, sense conflictes personals ni col·lectius:

Bilingüisme del País Valencià

“En el sentit directe de la paraula bilingüisme és l'us de dos llengües en un mateix pla d'igualtat i açò presuposa que al lloc on açò es done, tothom sinó parlar, almenys entén ambdós idiomes. Vol dir açò amb un criteri, respectuós amb les espiritualitats alienes, sols es podrà establir-se este principi legal a aquelles zones de població on de fet existixca una barreja lingüística produïda per l'inmigració d'un poble al si d'un altre de llengua distinta. A la Península este és el cas de Barcelona i València.

Però si trobem que una llei obliga a emprar tots dos idiomes (...) i açò no és dut a les seues últimes conseqüències de reciprocitat, sinó que s'establix en benefici d'un d'ells sobre l'atre, açò és imperialisme i tirania d'un idioma que s'aprofita de la seua privilegiada situació oficial, per establir dos categories idiomàtiques. Esta és la situació vexatòria que a la Península tindran totes les llengües que no siguen la espanyola.

La única solució cordial, correcta, haguera estat establir, com a Suïsa i Bèlgica, l'unilingüisme, açò és, el dret de cada ciutadà a fer oficial el seu idioma matern, portant a tots els àmbits estatals este principi de la pluralitat de llengües oficials (...). Solsment a les zones on conviviren forts nuclis de dos llengües deuria mantindre's la solució bilingüe (...) a Bèlgica, establint el flamenc i el francès com a úniques llengües oficials a Flandes i Valònia respectivament (...) Eixint d'una utopia i venint a una atra (...) al nostre País les solucions que a grans trets vinc de suggerir per a Ibèria? (...) Tenim una zona de parla valenciana i atra d'espanyola, i a més una tercera a les ciutats de València i Alacant on l'inmigració, unida a l'hipertrofia i al descastament de les classes socials benestants, produïx l'existència d'un nucli idiomàtic estrany.

(...) el bilingüisme de València i Alacant és fictici en quant a problema minoritari espanyol (...) coneixen abastament la llengua valenciana i un redreçament del nostre esperit nacional produïria, com ha succeït a Barcelona, la desaparició d'eixa ficció (...) Villena i el districte Requena-Utiel, agregats (...) que són estranys a la nostra pàtria”¹⁷⁰¹.

¹⁶⁹⁹PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític des de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.) ..., *op. cit.*, pàg. 166. “Temps després va també dirigir l'ambiciosa revista trimestral *La República de les Lletres*”, pàg. 181.

¹⁷⁰⁰*El Camí*, núm. 19, pàg. 6, 09/07/32. «Pedagogia», “L'ENSENYANÇA DE L'HISTORIA”, Pasqual Asins i Lerma.

¹⁷⁰¹*El Camí*, núm. 20, pàg. 3, 16/07/32. «VARIACIONES», “Bilingüisme del País Valencià”, E. G. Nadal.

En aquest altre article també de Gómez i Nadal, dins del referent de la secció «Variacions», es posen els exemples d'unes regions europees on conviuen, respectant-se i tolerant-se mútuament, les diverses parles. I el cas més paradigmàtic era i és, sense dubte, el de Suïssa. Des de la seua visió europeïsta i en aquell moment (1932), Emili Gómez indagava qualsevol acte reivindicatiu, progressista, liberal i democràtic. En aquest petit article *VIII Congrès de Nacionalitats Minoritàries d'Europa. Consideracions*, va fer memòria de les minories d'Europa, incloent-hi la minoria constituïda per catalans, valencians i balears¹⁷⁰².

“Com cada any, ve de tindre lloc esta reunió que acobla el nuclis minoritaris lingüístics i religiosos que a Europa lluiten pel reconeixement del seu dret a les pròpies característiques racials front a l'íntromisió represiva de les grans col·lectivitats imperialistes (...) de les distintes nacionalitats ibèriques sotmeses a l'Estat espanyol han estat representades a este Congrès Bascònia i Catalunya, que han intervingut en els debats col·laborant als distints problemes que tenen plantejats a tota Europa els nuclis minoritaris. Anys enrera, la delegació catalana en assistir a estos Congresos solia incloure entre els seus delegats representants de Mallorca i València. (...) Però seria ben convenient que els patriotes del País Valencià pensaren en la necessitat de que un delegat directe nostre fera costat a les gestions de bascos i catalans junt a la Societat de Nacions, (...) respecte que els catalans demanen per al seu idioma i la seua espiritualitat és exactament com si els demanaren per a nosatres, car una mateixa és la seua espiritualitat i la nostra. Escatim d'una vegada la nostra posició front a Catalunya, i pensem que si tota la nostra història ens diu d'una absoluta independència administrativa i política, ens parla no menys fort d'una absoluta comunitat racial, idiomàtica i de cultura. Mantingam-nos, puix, lliures i senyors de nosatres mateixos en tot allò que faça referència a la política interior del País Valencià (...) Car en la *concordia* no devem fiar excelsivament. Puix ben recent està l'ofensa que a la nostra senyera barrada ha estat feta a Praga per les maniobres inqualificables del representant espanyol”¹⁷⁰³.

En aquest article de la secció «Foment de la Parla Valenciana», Navarro Borràs va obrir l'aixeta pel ressorgiment lingüístic, aconseguint l'adhesió de nombrosos col·laboradors, com ara Carles Salvador. I és que l'aportació de Navarro i Borràs va resultar com una mena d'espurna per encendre i atiar la flama dels que se sentien al·ludits.

“Hem començat a rebre adhesions de persones identificades amb el desig de crear esta entitat propagadora de nostra parla. Estem agraïdíssims, però és necessari que remarquem la carència absoluta d'un propòsit particular o personal. Açò no tindria més que una eficàcia molt relativa i en haver resucitat “Nostra Parla”¹⁷⁰⁴, l'agrupació de felíç recordança, estàvem servits. No. Ara hem arribat a un moment en que es necessita avivar un estat d'opinió i donar-li forma eficient. Donem-nos compte que huí no hi ha cap institució amb la finalitat exclusiva d'atendre el món escolar; tampoc n'hi ha ninguna

¹⁷⁰² MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *L'Home la Nació i l'estat*. Ed. d'Aportació Catalana, Barcelona, 1963, pàg. 26.

¹⁷⁰³ *El Camí*, núm. 21, pàg. 4, 23/07/32. «VARIACIONS», “VIII Congrès de Nacionalitats Minoritàries d'Europa”, Emili Gómez i Nadal.

¹⁷⁰⁴ SIMBOR, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit., pàg. 19-20.

especialisada en fixar, netejar i enaltir l'idioma. I l'escola i la llengua són bases de tot el renaixement dels pobles”.

Tota o gairebé tota manifestació envers la llengua donà per a molts articles. En ells hi adverteix Navarro i Borràs que cal anar units i en massa, perquè la història del procés lingüístic és bastant palesa. Aquest manifest del «Foment de la Parla Valenciana» s'engega ara per assolir un compromís col·lectiu¹⁷⁰⁵ i alhora propagar una pedagogia adequada a tots els nivells, atés que ja n'hi ha un camí pel valencià¹⁷⁰⁶.

Francesc Caballero i Muñoz, en altre article de la secció «Parlem bé!», ja no només fa una correcció on cal, sinó a més a més fa una crítica constructiva cap al desenvolupament del valencià, més enllà dels cercles íntims o personals. Segons ens recorda Daniel Tossal, el valencià és perquè tothom en faça ús i tothora: cal afegir una pràctica quotidiana perquè la llengua es pugui escampar pertot arreu; si no és així, no s'aconseguirà introduir l'idioma en els estaments. Daniel Tossal cita concretament a la religió catòlica, tan arrelada aleshores en la cultura i els costums eclesiàstics valencians, llevat d'altres costums molt més arrelats, com el cant i les danses¹⁷⁰⁷.

En un altre article de fons, la Redacció de *El Camí* va manifestar el seu malestar en contra el Governador de València, senyor Doporto, per les seues manifestacions anti-valencianes: “Contra la nostra llengua i la nostra bandera”.

“Anit el governador senyor Doporto va ordenar que suspenguera la radiació de la festa dels Jocs Florals ¿Motius? Que en la festa es parlava exclusivament en valencià. També va pretendre que es llevaren els elements de la societat organitzadora unes medalles que, segons ell, tenien els colors monàrquics. Potser perquè també té els colors monàrquics la bandera valenciana ha prohibit al Centre d'Actuació Valencianista¹⁷⁰⁸ que acodisca huí amb ella a rebre a l'Orfeó Montsià.

El senyor Doporto ignora per lo vist que amb totes estes disposicions ofén els sentiments valencianistes, que ell com a foraster està obligat a respectar ¿O creu el senyor Doporto que en la República el càrrec de governador conserva el caràcter colonisador que tenia abans? La seua conducta està en fragrant contradicció no sols amb el criteri de consagració de les varietats regionals del

¹⁷⁰⁵ CASANOVA HERRERO, Emili: «La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 37-52, en DD. AA.: *Ciència i cultura en la Guerra. L'Institut d'Estudis Valencians (1937-1938)*. Universitat de València, València, 2014. “L'IEV és la plasmació d'una necessitat sentida: la creació d'un “organisme orientador de l'actual redreçament valencianista”, d'un Consell Superior Valencianista”, com demanava Enric Navarro Borràs, des de *El Camí* (el 23-7-1932, pàg. 6, en “Foment de la Parla Valenciana) amb la creació d'un Institut d'Estudis Valencians”, pàg. 40.

¹⁷⁰⁶ *El Camí*, núm. 21, pàg. 6, 23/07/32. «Foment de la Parla Valenciana», Enric Navarro i Borràs.

¹⁷⁰⁷ *El Camí*, núm. 22, pàg. 1, 30/07/32. “Parlem bé!”, “La teoria i la pràctica”, F. Caballero i Muñoz.

¹⁷⁰⁸ PELLICER, Joan: «L'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana», pàg. 507-542, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador (1893-1955)*. Nota 23, pàg. 519.

govern per mig de les autonomies, sinó amb l'esperit autènticament autonomista del seu jefe polític senyor Azaña¹⁷⁰⁹.

Encara que aquest mateix article està afegit en el capítol anterior (IV), creiem que d'alguna manera també pertoca tractar-lo ací per la qüestió lingüística. En efecte, la disposició del governador amb la seua feble actitud era d'una conducta despòtica en contra de la identitat valenciana i la seua llengua. Com assenyala el professor López Villaverde, aquest comportament era degut a *tics* de l'etapa monàrquica:

“(...) les instruccions no van demorar-se en el nou canvi de règim, però els comandaments de la nova situació política, encara no ho va assumir tan ràpidament, perquè part del funcionariat estava ancorat a l'etapa monàrquica, per tant, els canvis governamentals no hi van ser homogenis i per descomptat ni eficients”¹⁷¹⁰.

Aquest fet inusual d'ignomínia d'un governador cap a les senyes i els símbols d'identitat dels valencians foren rebutjats immediatament en el número següent del setmanari valencianista¹⁷¹¹.

El gramàtic valencià Carles Salvador i Gimeno, des de Benassal (on exercia el seu magisteri), ofereix a Navarro Borràs la seua ajuda personal i ideològica per a la creació d'una corporació afí, com queda reflectit al llarg dels articles del setmanari valencianista, per a dur endavant el projecte del “Foment”, comptant amb la col·laboració d'altres companys i el suport de col·lectius valencianistes. Estava

¹⁷⁰⁹*El Camí*, núm. 22, pàg. 2, 30/07/32. «El Governador contra la nostra llengua i la nostra bandera». Editorial.

¹⁷¹⁰LÓPEZ VILLAVÉRDE, Ángel Luis: *La Segunda República...*, op. cit. «A modo de balance», pàg. 419-428, pàg. 426 | ÁLVAREZ TARDÍO, Manuel y DEL REY, Fernando (eds.): *El laberinto republicano. La democracia española y sus enemigos (1931-1936)*. RBA, Barcelona, 2012, pàg. 37.

¹⁷¹¹*El Camí*, núm. 23, pàg. 6, 06/08/32. Hi va haver una contestació: «La protesta contra el Governador». “Els regidors Monmeneu, Reig, Durán i Tortajada i Soto, enviaren al president del Consell de Ministres, senyor Azaña, el següent telegrama: “Azaña, President Consell de Ministres. Madrid. Governador civil de esta “província”, actuant en separatista des del Poder, ha inferit greu agravi al nostre País Valencià. Ahir, al celebrar-se els Jocs Florals, pacífica i literària festa amb més de cinquanta anys d'existència, prohibí foren radiats discursos i poesies, per la raó de ser dits en valencià; hui ha prohibit als valencianistes fer grandiosos recibiment orfeo català si, al costat de la bandera valenciana no anava l'espanyola, retornant-nos als moments més envilidors de la dictadura riverista. València que no ha sentit mai veleitats separatistes, no tolera en canvi que ningú l'impose l'obligació de que la seua gloriosa Senyera haja de ser tutelada per cap altra bandera per alta i respectada que siga i molt menys que per qui representa el Poder central es dificulte l'expansió de la nostra pròpia llengua. Els que firmen este telegrama, concejals valencianistes d'este Ajuntament representant tendències dreta, centre, esquerra, demanen destitució immediata Governador Civil, que està més prop de la mentalitat d'un Felip V que la de vos, E.S., exposareu en el vostre discurs defensant règim autonòmic. Estat espanyol i llibertats regionals. De no corregir-se estes agresives torpes València considerarà amplificada la ferida rebuda.” “En igual sentit s'enviaren telegrames de protesta per el Centre d'Actuació Valencianista, Agrupació Valencianista Republicana, Joventut Valencianista Republicana de Manises, Rat Penat, Joventut Republicana Autonomista de Xàtiva, Agrupació Intransigent Valencianista i atres entitats. També es cursaren per els mateixos organismes escrits de protesta al propi Governador”.

convençut que les propostes de Navarro Borràs no anaven a caure en sac foradat. L'amistat i l'empatia aquests dos valencianistes, que tant combregaven ideològicament, ja venia de lluny. Ens valdran les notes dels professors Laguna Platero i Martínez Gallego: "Tot i que els primers anys de la dictadura es concentra – Carles Salvador– en la seua tasca pedagògica a Benassal, aviat es conjumina amb alguns amics –Adolf Pizcueta, Enric Navarro i Borràs, Miquel Duran, Francesc Caballero (Daniel Tossal)– per donar-li impuls a *Taula de Lletres Valencianes*"¹⁷¹². Quasi tots els al·ludits formaven part dels components que van promoure la creació de les normes oficials de la llengua dels valencians¹⁷¹³.

En un altre reportatge de l'Editorial, se'ns presenta *La Setmana Cultural Valenciana*, esdeveniment organitzat pel *Centre d'Actuació Valencianista* (CAV) i patrocinat per l'Ajuntament de València. El CAV, entitat fundada en 1931, el president del qual fou Emili Cebrian Navarro, estava enfocat en un principi en la problemàtica nacionalista de caire cultural, considerant-se en aquell moment un organisme apolític. Organitzà, des de 1932 fins al 1935, *Les Setmanes Culturals Valencianes*. Cal dir que la *Setmana Cultural* va ser un èxit rotund, manifestant-s'hi la majoria d'escriptors, mestres, professors, publicistes i periodistes valencianistes, al recer de la minoria valencianista del consistori valencià¹⁷¹⁴. *La Setmana* estava diversificada en múltiples activitats culturals, com ara conferències, xerrades, cursos (sobretot de geografia, història, art i llengua valenciana), visites a museus, deixalles i jaciments arqueològics, actes protocol·laris. La inscripció va ser nombrosa, majoritàriament estava dirigida a estudiants i mestres i oberta al públic en general. La revista *El Camí* s'en feia ressò, publicant fins i tot la relació dels fets, amb un resum exhaustiu i crític dels esdeveniments¹⁷¹⁵. Pasqual Asins (en el número 23, secció de «Pedagogia», pàg. 6, 06/08/32) va deixar la seua empremta molt definitòria de la proposta de posicionar la recuperació als àmbits oficials i institucionals de la cultura dels valencians.¹⁷¹⁶

¹⁷¹² LAGUNA PLATERO, Antoni i MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc-Andreu: «Carles Salvador i la premsa del seu temps: *El Camí*», pàg. 543-569 | CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador (1893-1955)...*, op.cit., pàg. 551.

¹⁷¹³ *El Camí*, núm. 22, pàg. 3, 30/07/32. «Carta oberta», Sr. Enric Navarro-Borràs. Carles Salvador i Gimeno.

¹⁷¹⁴ *El Camí*, núm. 22, pàg. 6, 30/07/32. «Setmana Cultural Valenciana». L'Editorial.

¹⁷¹⁵ DOLÇ I GASTALDO, Mavi: «*El Camí*, setmanari valencianista, Ciutat de València (1932-1934) Treballs de comunicació», pàg. 151-168, en *Treballs de comunicació* 5 (octubre 1994). III Conferència Anual de la Societat Catalana de Comunicació, Barcelona, 1994, pàg. 155.

¹⁷¹⁶ *El Camí*, núm. 23, pàg. 6, 06/08/32. «Pedagogia», "La Setmana Cultural Valenciana". Amb la sessió magnífica al Paranimf de l'Universitat fon clausurada la Setmana. Fervor. Entusiasme. Valenciania. Cultura. Suficiència. Calitat. Elevació. Esta és la síntesi. El CAV ha realitzat un heroisme. Despertar a la gent en estes hores caniculars, guanyar-la per als nostres dalers, mantindre viu l'interés, tota una setmana, d'eixe estol de damiseles i cavallers que acudia puntual i atent als actes. L'esperit valencianista s'ha reconfortat. Destaquem ací la conferència

Amb l'acrònim de V.R., segurament es tractarà de **Vicent Rodríguez Martínez** (València, 1913-1966), signa un article el que fora President de l'*Agrupació Valencianista Escolar* (AVE) i aleshores estudiant de Dret, títol que obtindria en 1935. Vicent Rodríguez fou molt procliu a desenvolupar temes relacionats amb l'AVE i els moviments estudiantils valencians. També redactà articles i reportatges dedicats l'esport, l'oci i la cultura, com l'article *El valencianisme del Dr. Corachán i el Diccionari de Medicina*:

“En el Congrés de Metges de la llengua catalana, celebrat a Barcelona, en l'any 1930, s'acordà la publicació d'un diccionari de medicina; encarregant-li la direcció al doctor Corachan, que havia fet treballs preparatoris molt interessants. Dos anys després tenim damunt de la nostra taula el primer fascícul del diccionari de Medicina
L'obra és presentada per el doctor Pi i Suñer, i per Pompeu Fabra, que des de l'Institut d'Estudis Catalans ha eixercit tan esforçat apostolat per fer el català científic; a més a més, porta un pròleg del doctor Corachan. En estos escrits resplandix una legítima satisfacció”.

L'esmentat *Diccionari* conté els mots tècnics de la medicina moderna, els pronunciats pels malalts i els emprats pels clàssics de la llengua. El *Diccionari* constaria d'un vocabulari Castellà-Francès i Francès-Català, per poder expressar exactament els tecnicismes científics. El Dr. Corachan era un valencià i una autoritat màxima en matèria científica¹⁷¹⁷. No oblidava V.R. en aquest article la importància d'Arnau de Vilanova als pobles que parlen la nostra llengua, com també d'aquells que han intervingut en aquesta obra del *Diccionari*¹⁷¹⁸.

Un altre col·laborador, **Ferran Escrivà**, encara estudiant, va freqüentar els ambients artístics i culturals de Barcelona, des d'on va desenvolupar l'article *Catalunya i València* dins de la secció «Lletres ingènues». Aquesta és la seua reflexió:

“L'UNITAT D'IDIOMA

Es indubtable que solament un xauvinisme exagerat ens pot fer somniar en la creació d'una llengua valenciana diferent de la catalana”.

Per tal d'assolir la unitat lingüística, no cal tindre una submissió al català que es parla a Barcelona. Perquè el seu lèxic és molt divers i, per tant, no eixamplar la diversitat i la riquesa de l'idioma ho portaria cap a un empobriment espantós. Una altra

pedagògica de Thous Llorens. Ja sabeu que el nostre amic posseix qualitats característiques per les que atrau i domina l'auditori. Més en la darrera conferència foren els arguments segurs, les experiències psicotècniques, la suficiència a flor, lo que feren tremar de goig i entusiasme als oients. Senyors contrincants de les nostres teories: Ací teniu, metòdica, documentada, fixa, la tesi sobre l'ensenyament en la llengua materna. ¿Quí podria destruir-la?, P. ASINS.

¹⁷¹⁷ CORBELLÀ, Jacint i GONZÁLEZ CASANOVA, Juan Carlos: «La contribució valenciana a l'escola de cirurgia catalana moderna», pàg. 211-218, en DD. AA.: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*. Volumen IV, Universidad de València, València, 1975, pàg. 216-217.

¹⁷¹⁸ *El Camí*, núm. 23, pàg. 2, 06/08/32. «El valencianisme del Dr. Corachan i el Diccionari de Medicina», V. R. (Vicent Rodríguez Martínez).

consideració: revitalitzar la idiosincràsia nacional sobre la unitat cultural que a més seria òptim i convenient, per no acabar estant sotmès a un esperit aliè i traspuar d'una càrrega inhòspita.

Recordem l'essència de les paraules d'Heine: "mentre no s'estableix una harmonia completa entre la cultura, les necessitats i els costums d'un poble, la malaltia del cos social subsistirà".

"En esta la posició que escau al davant de Catalunya al valencià que, conscient de la seua possibilitat de ser, no vullga esclavitzar el naixent sentiment nacional nostre, posant-lo en situació adjectiva respecte a un atre poble, que si no diferix del nostre cercant la nostra pròpia essència, el retrobarem i si és alié a nosatres no tenim per qué solidarisar-nos amb el seu destí. Lo demás és vendre la llibertat de la Pàtria per una predilecció personal, fet del qual ens demanarien comptes les generacions futures"¹⁷¹⁹.

Daniel Tossal, en aquesta altra columna, deixa una crítica per als pseudoliteraris, qui escriuen el valencià tal com es parla. Com ho ressenya clarament Caballero i Muñoz, "perquè algun xurro ho ha difós"¹⁷²⁰. "Estem perplexos –diu l'autor– d'aquells a qui els sembla correcte allò que escriuen tal com parlen, perquè cal dir que no és valencià". Aquesta gent és atrevida, inconscients i sense escrúpols. Als que no combreguen amb els seus supòsits els titllen de catalanistes, quan en realitat no fan més que evidenciar el seu antivalencianisme. El més correcte és defugir de l'apitxat, de les carències lingüístiques i ortogràfiques. No calia anar molt lluny per comprovar el parlar genuí del Cabanyal, per exemple, pel ric lèxic dels pescadors. Els pseudoescritors han de deixar de barrejar i d'esmicolar la llengua dels valencians. La llengua que ens cal ha de ser tractada com una joia i la llengua estudiada pels estudiosos com Lluís Revest Corzo, entre altres. I, per descomptat, s'han de rebutjar les expressions grolleres, perquè no són pròpies de l'idioma que es vol recuperar per a la seua esplendor¹⁷²¹.

Un altre referent de la diversitat temàtica de l'idioma, va estar un article del jove **Manuel Sanchis Guarner**, que va fer un al·legat de descàrrega contra les acusacions i malentesos de Francesc Martínez i Martínez ("El Solitario en todas partes"). Sanchis Guarner li explica que no va en contra de *Lo Rat Penat* en les contextualitzacions històriques i apunta les causes dels seus equívocs, com ara: les cites de Homer sobre *Hemeroskopeion* (si es tracta de Cullera o de Dénia); la pobra política que va generar Jaume I en els tractats internacionals entre els dos contrincants, Castella i França,

¹⁷¹⁹ *El Camí*, núm. 23, pàg. 4, 06/08/32. «Lletres ingènues», "Catalunya i València", F. Escrivà i Cantos.

¹⁷²⁰ SABORIT VILAR, Josep: «Xurros: els valencians del riu blanc», pàg. 359-365, en edició a cura de CASANOVA, Emili i APARICIO GUADAS, Pep: *Camins, terres i paraules. II Jornades sobre els altres parlars valencians de bases castellano-aragonesa. Énguera*, 2013. Editorial Denes, Énguera-València, 2014, pàg. 359-363.

¹⁷²¹ *El Camí*, núm. 24, pàg. 2, 13/08/32. "Parlem bé!", "El valencià que es parla", Daniel Tossal.

amb el tractat d'Almizra i el de Corbeil, respectivament; crítica a Sant Vicent Ferrer per la seua ineficaç decisió política respecte al *Compromís de Casp*¹⁷²² i per la seua defensa del canònic dret de l'Església a monopolitzar l'ensenyança enfront dels Jurats de la ciutat de València (que volien reorganitzar l'*Estudi General*, contràriament al seu germà Bonifaci Ferrer¹⁷²³, que fou més conseqüent pels interessos polítics valencians del moment). Això sí, Sanchis Guarner no va desacreditar cap personatge històric; només va deixar la seua reflexió, com tampoc va voler entrar en el joc de l'anticatalanisme o el catalanisme de cadascú d'ells¹⁷²⁴.

Dins de la secció «Variacions», Emili Gómez i Nadal escriu la columna *Una estructuració del valencianisme*, on exposa la seua intenció de col·laborar amb el capdavanter de la proposta -Navarro i Borràs- en el redreçament valencianista. Gómez i Nadal estava interessat en aquest ambiciós projecte, fent-hi un pont (a mode de metàfora) amb un bastiment fixe i segur, perquè el riu, de tant en tant amb les riuades, no arrossegues l'obra. Parafraçant el títol del setmanari, ens valdria allò de marcar el camí. Hi trobem, entre aquestes propostes propugnades als primers vuit mesos del setmanari i al costat de la *Societat Castellonenca de Cultura*, un munt de pròcers (escriptors, professors, mestres, periodistes, publicistes...), interessats a polir i dignificar la llengua. Com s'ha vist, estarien ja coent-se les *Normes de Castelló* (21/12/32). Cal dir que aquest article també ens consta en el bloc anterior (IV), però per qüestions òbvies també l'hem volgut afegir en aquest capítol¹⁷²⁵.

Francesc Boix Senmartí (Benassal, l'Alt Maestrat, 1901 – Torreblanca, la Plana Alta, 1933) ens crida l'atenció amb un article sense a penes faltes ortogràfiques. Per a conèixer el semblant de Boix Senmartí¹⁷²⁶ recollim la descripció d'una part de la seua trajectòria personal i professional, gràcies al professor Alfons Vila: "Poeta. En 1932 era mestre de Castellfort quan anà becat a Barcelona per tal de participar en l'Escola d'Estiu i fou un dels docents que prepararen i dirigiren la colònia escolar de sant Pau d'Albocàsser un any després. En Barcelona conegué la tècnica de l'impremta en l'escola (Freinet); però a penes tingué temps de posar en pràctica estes activitats perquè morí sobtadament". I segons Ferran Zurriaga (1966), "el seu treball fora de l'escola estava dedicat a la poesia i a l'estudi de Ciències Naturals. Va deixar escrit un

¹⁷²²ORTS I BOSCH, Pere Maria: *Per la memòria històrica dels valencians*. AVL, València, 2006, pàg. 44.

¹⁷²³ORTS I BOSCH, Pere Maria: *Per la memòria...*, op. cit., pàg. 89.

¹⁷²⁴*El Camí*, núm. 24, pàg. 2, 13/08/32. «Lletra oberta», "Per a "El Solitario en todas partes". Manuel Sanchis Guarner.

¹⁷²⁵*El Camí*, núm. 24, pàg. 3, 13/08/32. «VARIACIONES», "Una estructuració del valencianisme", Emili Gómez i Nadal.

¹⁷²⁶*El Camí*, núm. 25, pàg. 4, 20/08/32. «De Barcelona estant», "Els problemes escolars a l'Escola d'Estiu", Francesc Boix Senmartí.

recull de faules per als nens valencians. Col·laborà en la fulla *El Crit de la Muntanya* i, almenys en 1933, també feu una col·laboració a l'*Almanaque de Las Provincias* amb la poesia *El roure i l'eura*¹⁷²⁷.

En el reportatge *València i el lingüisme* se'ns donen exemples pedagògics il·lustratius dels mestres més identificats amb el nacionalisme valencià, sense oblidar l'aportació d'un català aveïnat a la ciutat d'Alacant, com fou **Germinal Ros i Martí** (Lloret de Mar, la Selva [Barcelona], 1908-2006). Establert a Alacant per qüestions professionals (agent comercial del *Laboratori Andromaco*), va ser militant de les *Joventuts Republicanes* i del *Partit Radical Socialista*. Va fundar els periòdics alacantins *Rebeldia* (1931) i *Lucha* (1932-1933), va comptar amb la complicitat d'Alfred Badenes i Jordi Valor. Va ser redactor de *El Faro* d'Alcoi i *El Luchador* d'Alacant. En la següent crònica, va fer una denúncia quant a la falta d'interés i deixadesa lingüística d'un reporter suposadament valencià.

“Fa uns dies oïem al crític cinematogràfic de Ràdio València parlar de temes de cinema i ja a l'acabament del seu reportatge parlat, digué que uns quants artistes del sèptim art havien saludat als seus respectius països amb la llengua pròpia, diguent de pas que la Maria Casajoana (Maria Alba) ho havia fet en català i la Conxita Montenegro en basc (...) Hi havia en les paraules del parlador sensfilista, com una mena de despit perquè les aludides artistes no havien parlat en espanyol. Però el que ens cridà més l'atenció fon que el que aixís parlava, se li escapava, sense voler, és de suposar, un accent valencià”.

Un altre article al·ludeix a la inconnexió política per als càrrecs públics per part de persones desvirtuades geogràficament i socialment¹⁷²⁸.

Lògicament, cal parlar de nou Daniel Tossal, amb la seua contínua tasca provalencianista. En un article de la secció “Parlem bé!», fa referència a l'ortografia valenciana, proposant defugir de l'ortografia castellana, amb exemples reveladors. També va fer un recordatori perquè els valencians amb establiments comercials miraren de retolar la publicitat en la llengua vernacle. I és que Daniel Tossal tenia molta cura no sols que tothom parlara valencià, sinó també escriure'l, perquè amb un poc d'espenta es podia aconseguir un nivell acceptable¹⁷²⁹. Com de costum, també insta a dissociar els castellanismes de la parla correcta i genuïna, a fi de reviscolar el

¹⁷²⁷ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 49.

¹⁷²⁸ *El Camí*, núm. 25, pàg. 6, 20/08/32. «Notes d'Alacant». “Ràdio València i el lingüisme» Germinal Ros Martí | MIRAVET LECHA, Juan i TOLOSA-ROBLEDÓ, Luisa: «Los espacios para la música en la València republicana», pàg. 91-100, en BALDÓ LACOMBA, Marc i BOTELLA NICOLÁS, Ana M. (eds.): *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la València republicana (1931-1939)*. PUV, València 2020, pàg. 97-98 | LLORENÇ, Alfons: «Una història silenciada de la ràdio», pàg. 45-50 *El Temps*, núm. 1173, 5 de desembre del 2006, pàg. 45.

¹⁷²⁹ MONTOYA I ABAD, Brauli: *La interferència lingüística al Sud valencià*. Generalitat Valenciana, València, 1989. «II La interferència lingüística: Teoria i mètode», pàg. 33-49, pàg. 35.

valencià adormit en el rebost. Veiem que, conforme s'avança, proliferen les reivindicacions de «Parlem bé!» i els seus similars («Parleu valencià», «Parlem valencià»)¹⁷³⁰.

Nicolau Primitiu Gómez Serrano també va col·laborar puntualment al setmanari valencianista amb articles a la secció «Foment de la Parla Valenciana», des d'on es va dirigir a *N'Enric Navarro-Borràs*, per a puntualitzar el següent:

“Benvingut senyor i amic: Havem llegit en EL CAMÍ els vostres articles sobre “foment de la parla valenciana” ens sap a mèl la vostra patriòtica iniciativa, a la que prestem el nostre poc valuós concurs, com sempre que es tracte d'això: de foment de la parla valenciana”

Nicolau Primitiu també va signar com Nicolau de Sueca en alguns articles de *El Camí*. En aquest reportatge, bastant extens de quasi quatre columnes, no se val de subterfugis per a la tasca que li correspon: és necessari commoure les consciències de tots perquè actuen en el redreçament de la llengua nostra, base de la personalitat nacional, assumpte delicat i el més apassionat. Sabem que a València (nació) hi ha diverses tendències, tantes com valencianistes hi som, inclosos els antivalencianistes. Nicolau Primitiu es manifesta a favor d'unificar la situació de la llengua, però ho deixa al lliure albir, matisant que el primer i més important és que tothom parle i escriga la llengua nadiua, com puga i com sàpiga. Quant a la creació literària, afegeix “ens atrevim a afermar, “redonament”, que al reconeixement literari, com a tal, no li interessa, ni poc, la unificació; és més, afermem que li és perjudicial, en certa manera. El moviment literari deu ser lliure, completament lliure”. Entre altres supòsits, Nicolau Primitiu no ho deixa massa clar, ja que juga un poc amb l'ambivalència. Encara i tot, sí que es posiciona per un consens i, indirectament, cita a Pompeu Fabra en dir “tornen vostès als seus clàssics i segurament ens retrobarem...”. Dins de la seua observació mostra algunes contradiccions, per exemple, no deixa d'entreveure una unitat, però a la vegada rebutja les normes unificadores i acaba criticant als catalans: si ells creen un *Institut d'Estudis Catalans* (IEC), caldria fer també un *Institut d'Estudis Valencians* (IEV). Cal dir, però, que l'IEC no va sorgir per generació espontània, perquè al seu darrer hi va haver un llarg camí, amb una labor constant de fer i refer¹⁷³¹. Eixa pot ser una de les diverses diferències institucionals¹⁷³².

“Darrere de les normes d'En Fabra hi havia tot un Institut d'Estudis Catalans; darrere de les d'En Fullana, no res, menys que un Centre de Cultura

¹⁷³⁰ *El Camí*, núm. 27, pàg. 1, 03/09/32. “Parlem bé!”, “Ortografia pròpia”, F. Caballero i Muñoz.

¹⁷³¹ MOLERO PINTADO, Antonio: *La reforma educativa de la Segunda República Española. Primer bienio*. Santillana, Madrid, 1977. «El impacto del bilingüismo en Cataluña», pàg. 67-70, pàg. 68-70 | També en SOLÉ, Josep M. i VILLARROYA, Joan: *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)*. Curial, Barcelona, 1994, pàg. 55.

¹⁷³² CLIMENT, Josep Daniel: «Els precedents de les Normes de Castelló», pàg. 17-39, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.)..., *op. cit.*, pàg. 28.

Valenciana. Açò era garantia per a ambdós obres de l'acurament filològic; mes no del seu èxit literari ni polític; més darrere de l'Institut hi havia una Mancomunitat Catalana disposta a volcar tot el seu poder polític i econòmic per a establir les normes d'En Fabra, mentres que per a establir les d'En Fullana, darrere del Centre no hi havia ni hi ha res, ¡res!, ¡¡res!! (Ni tan sols la bona voluntat dels valencians, valencianistes; que és quant es puga dir. I això és el motiu d'aquell èxit i d'estes fracàs i no el mèrit científic relatiu de ambdós obres, com alguns pareix que vullguen supondre).

Fins a tal punt creguem açò, que pensem que, si Fullana haguera fet la seua obra, catalana i a l'ombra de l'Institut, i Fabra a la del Centre, aquell haguera assolit l'èxit d'este, que a son torn romandria, com ara, aquell, en la injusta indiferència dels valencianistes literats¹⁷³³.

Heus ací la gran paradoxa de Nicolau Primitiu: persegueix amb més o menys interès una unificació, tot i que un poc arcaica, la qual cosa no lliga amb els plantejaments científics. Cal apuntar la més que probable desconexió de Herder, per suposar que el nacionalisme no requereix la llengua. Tinguem present que Nicolau Primitiu fou un autodidacta en temes lingüístics, però reconeixia la disjuntiva de: *o la unificació lingüística o el buit*.

“Nota de la Redacció.- Com els nostres lectors podran comprendre, no compartim moltes de les afirmacions del nostre col·laborador, al qual deixem integra la responsabilitat de fer-les. Però hem de dir que la unificació ortogràfica, ajustant-se a les normes que siguen, la considerem indispensable. La publicació de l'article del nostre amic Nicolau de Sueca la fem per conseqüència amb els principis que inspiren el nostre periòdic, però aprofitem l'ocasió per a advertir als nostres col·laboradors que esta amplitud de criteri que permet publicar moltes afirmacions no compartides per el cos de Redacció, té el límit de l'oportunitat i d'una pugna massa terminant amb les orientacions de les editorials que reflexen lo que al nostre entendre és la millor manera de propagar l'ideal valencianista que servim”.

En efecte, a l'òrgan intern de l'Editorial se li planteja el dilema d'on posar la línia roja a Nicolau Primitiu. Al capdavall, publica el seu article com a cosa excepcional, ja que la norma del rotatiu valencianista excel·leix amb escriu el compromís per la unitat idiomàtica, que tanta polèmica suscità entre alguns col·laboradors del setmanari¹⁷³⁴.

En el següent article del corrent lingüístic *–Unificació ortogràfica–* es troba Enric Navarro i Borràs: *A En Carles Salvador i En Nicolau de Sueca*. Navarro Borràs va fer una dissertació molt clara i eloqüent, recordant a Nicolau Primitiu, dins d'una elegància academicista, les seues desafortunades posicions “anàrquiques” de redreçar el valencià, sense una connexió estructurada i definida per a tothom. Navarro i Borràs va orientar el camí engegat per Pompeu Fabra per unificar criteris lingüístics al llarg dels anys i el suport d'una catalanitat conscient amb la seua identitat no era comparable a

¹⁷³³ INFORME SOBRE LA LLENGUA DEL PAÍS VALENCIÀ, *op. cit.* «La normalització de la llengua moderna», pàg. 26. “El pare Fullana, molt influït per Fabra, intentà a València una posició eclèctica que no tingué seguidors”, pàg. 26.

¹⁷³⁴ *El Camí*, núm. 27, pàg. 3, 03/09/32. «Foment de la Parla Valenciana», “A N'Enric Navarro-Borràs”, Nicolau de Sueca (Nicolau Primitiu Gómez Serrano).

la labor del pare Fullana¹⁷³⁵. Malgrat açò, estava també d'acord en què calien unes normes i sobretot una unificació el més aviat possible. Navarro i Borràs reconeix la tasca exercitada per Carles Salvador i Gimeno al setmanari, en la comesa de normalitzar l'ortografia. La màxima era clara: a millor nivell d'ortografia, millor nivell de lectoescriptura. Nogensmenys, considerem que Nicolau Primitiu reflexionaria a favor de la unificació ortogràfica, com es va veure finalment en signar les *Normes de Castelló* (21/12/1932)¹⁷³⁶.

Benvingut Martínez Melià, natural de l'Algar de Palància (Camp de Morvedre), fou un participant recurrent al setmanari valencianista, mostrant-se molt crític en els seus arguments, des de qualsevol temàtica. Quan va escriure aquest article, només tenia 20 anys, però també estava en el seu terreny per desenvolupar l'article *Estudiants valencianistes, llegiu*. Aleshores Martínez Melià pertanyia a la Junta directiva de l'*Agrupació Valencianista Escolar* (AVE) i va ser un dels fundadors de l'*Agrupació d'Estudiants Valencianistes*. Segons ell mateix, l'objecte d'aquesta fundació era que tots, al món estudiantil, parlaren i escrigueren en valencià, com també transmetre pertot arreu la cultura valenciana, des de l'escola a la universitat, com una mena de voluntariat. El requisit per a pertànyer a aquest col·lectiu passava per haver nascut en el territori valencià. L'*Agrupació* era laica i apolítica i defugia de tot conflicte i de tota imposició. "Sols el raonament serà el camí que seguirem"¹⁷³⁷.

Un nou article de l'animós i constant Francesc Caballero i Muñoz a la secció «Parlem bé!» titulat *Amor actiu*, fa referència no sols a millorar el llenguatge, sinó també a la necessitat de transmetre el valencià depurat i ortogràficament el més acurat possible. Cada valencià ha d'esdevenir una mena d'exemple per als que encara no s'han adonat de la tasca de parlar i escriure en la llengua vernacle, defugint dels barbarismes i castellanismes, capgirant molt sovint al llenguatge col·loquial del carrer, per a la dignificar-lo i gaudir-ne. En aquest sentit, també Daniel Tossal cada vegada anava pujant un esgló més en la conscienciació i dinamització lingüística. Calia fer-ne pedagogia i ell la va fer; i encara que la seua professió no tenia gens a veure amb la docència, no li faltaren qualitats per la millora constant de la seua tasca divulgativa¹⁷³⁸.

Jesús Dasí Tendero va col·laborar amb el setmanari signant dos reportatges. Fou

¹⁷³⁵GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, op. cit. "Encara i tot el pare Fullana –segons Sanchis Guarnier– fou el primer gramàtic valencià-. L'obra didàctica del P. Fullana completa, sens dubte, aquesta perspectiva amb una molt ampla producció per al coneixement i ensenyament de la llengua", pàg. 288.

¹⁷³⁶*El Camí*, núm. 28, pàg. 4, 10/09/32. «Unificació ortogràfica», "A En Carles Salvador i En Nicolau de Sueca!", Enric Navarro i Borràs.

¹⁷³⁷*El Camí*, núm. 28, pàg. 5, 10/09/32. «Estudiants valencianistes, llegiu», B. Martínez Melià.

¹⁷³⁸*El Camí*, núm. 29, pàg. 1, 17/09/32. «Parlem bé!», "Amor actiu", Francesc Caballero i Muñoz.

Comissari de la joventut de l'*Agrupació Valencianista Republicana* (AVR). En aquest article dóna uns exemples de la seua experiència estudiantil. Sota el títol de *La tasca valencianista en l'escola*, vol matisar la carència i la distorsió històrica del poble valencià, una història tergiversada pel centralisme espanyol. A tall d'exemple, destaca el buit històric relatiu al patrici valencià Lluís de Santàngel, qui va finançar a Colom en l'aventura de descobrir el Nou Món. Un altre exemple: la ciutat de València té un dels principals patrimonis monumentals d'Espanya, com la Llotja i la Catedral amb el Miquelet, però aquestes joies arquitectòniques a penes estaven contemplades en el currículum escolar. Com deia Dasí, era el moment de manifestar i orientar, des de les escoles, el significat destacable del passat dels valencians i que fos matèria d'estudi i una tasca ineludible per als mestres¹⁷³⁹.

Col·laborador puntual de *El Camí* va ser també **Angeli Castanyer i Fons**. Col·laborà en *Germania* (1925), va formar part de les directives del *Centre d'Actuació Valencianista* (CAV, 1931 i 1933). També participà en la publicació *Timó* (1935) i fou Redactor en cap de *El País Valencià* (1935), que dirigia el seu germà Josep, així com Directiu de *Proa* (1935). Al seu article *Per al Foment de la Parla Valenciana*, Castanyer proclama la seua adhesió al *Foment*, manifestant que tots coincidim en el fet que s'ha d'unificar l'ortografia del nostre idioma i alhora resoldre dos problemes, com són el científic i el polític. En efecte, Castanyer apunta dues tendències: la que surt de la ciència i ha d'incorporar-se al poble, i la que va des del poble i pugna per arribar a un punt coincident entre les doctrines nacionalistes i el sentiment valencià. És per tot açò que calia arribar a un acord consensuat entre la majoria d'escriptors i les entitats valencianes:

“Jo crec sincerament que ens fa falta un petit llibre que diga: *Normes transaccionals per al foment de la parla valenciana* suscrit per un nombre d'escriptors i filòlegs i avalat per la representació de totes les entitats valencianistes. Serà lo més polític i lo més democràtic”¹⁷⁴⁰.

Josep Mascarell i Gosp, el veritable nom de l'acrònim J.M. i G. o també de J. Mig, va ser un col·laborador compromés amb el setmanari valencianista, des d'on va participar en diverses seccions del periòdic. En l'article *¡Avant!*, dins la secció «Foment de la Parla Valenciana», reafirma el seu suport al company de redacció Enric Navarro i Borràs. No estalvia en elogis per la tasca que hi ha emprès en el setmanari. També ho fa amb Carles Salvador. Mascarell coneix les controvèrsies d'alguns autors respecte a la unitat, els quals es negaven a escriure en valencià sota el “pretext” de “que no

¹⁷³⁹ *El Camí*, núm. 29, pàg. 4, 17/09/32. «La tasca valencianista en l'escola», Jesús Dasí Tendero.

¹⁷⁴⁰ *El Camí*, núm. 30, pàg. 1, 24/09/32. «Per al Foment de la Parla valenciana», Angeli Castanyer i Fons.

existeix una gramàtica unificada o oficial i que per consegüent cada u escriu com vol i se li *antoxa*, i que per a escriure'l mal, preferix escriure en castellà". També denuncia a aquells que accepten l'arbitrarietat del Pare Fullana.

“que encara que adopten una unitat ortogràfica a l'escriure, potser la del P. Fullana, o a vegades una ortografia pròpia, que també els hi ha, vorem que, per damunt de tot açò, amaga un odi o simplement una aversió a les grafies catalanes, i que sols el temor de què la comissió al redactar la Gramàtica, pugua decantar-se un poc vers a eixa part els trau de quici, i per això no vol i fuig de què arribe eixa unitat i es faça el F. de P.V.”¹⁷⁴¹.

Esmentem també **Leopold Pérez Reig**. Devia ser un mestre bastant jovenet, segons l'estudiós Joan Pellicer¹⁷⁴², que exercia a Cocentaina. Pérez Reig va col·laborar en el setmanari només amb l'article *La llengua materna en les primeres lletres*. Coneixedor dels problemes pedagògics que suposa ensenyar en una llengua no assumida pel poble, malgrat la majoria valencianoparlant del Comtat, proposa una possible solució ben factible pel desenvolupament conjunt de les dues llengües des de ben petit; un desenvolupament sense interferències, com una mena de bilingüisme simètric, on mestres i deixebles combreguen dins d'un mateix sistema educatiu sense cap traveta. Aquesta evolució bilingüe es faria pel camí de la cultura, per etapes segons l'edat i el curs escolar¹⁷⁴³.

El següent article és una alerta que fa un grup de mestres molt vinculats al valencianisme, que està signat conjuntament per quatre mestres destinats a comarques de Castelló: Francesc Boix Senmartí (Castellfort, els Ports), **Serafi Salort** (Culla, l'Alt Maestrat), Carles Salvador (Benassal, l'Alt Maestrat) i Enric Soler Godes (Sant Joan de Moró, Vilafamés, la Plana Alta). El seu títol: *¡Atenció, mestres valencians!* Tots quatre fan una crida a tots els col·legues de professió, conscients de la personalitat política del País Valencià, amb la finalitat de constituir un grup per a escometre vuit punts:

“1r.- Propagar i defensar dins i fora de l'escola la necessitat pedagògica i patriòtica de fer tot l'ensenyament en llengua materna. 2n.- Experimentar objectivament mètodes nous sobre l'ensenyament i materials, segons els drets que té l'infant en la seua llengua materna. 3r.- Redactar i editar i utilitzar material adient a la millor escola valenciana de llengua materna. 4t.- Cursar i professar cursos de la nostra llengua. 5è.- Ingressar en bloc en l'entitat *Foment de la Parla Valenciana* (F. de la P.V.) en qualitat de grup Assessor del F. de la P.V., en l'ordre pedagògic valencià. 6è.- Col·laboració assídua en revistes o en premsa pedagògica o cultural dins o fora del País Valencià. 7è.- Col·laborar

¹⁷⁴¹ *El Camí*, núm. 30, pàg. 6, 24/09/32. «!AVANT!» Josep Mascarell i Gosp.

¹⁷⁴² PELLICER, Joan: «L'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana», pàg.507-542 | CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*. AVL, València, 2016. “És ara Leopold P. Reig qui, des de Cocentaina estant, escriu l'article «La llengua materna en les primeres lletres», pàg. 510.

¹⁷⁴³ *El Camí*, núm. 30, pàg. 6, 24/09/32. «La llengua materna en les primeres lletres» Leopold Pérez Reig.

amb treballs en valencià, on en les planes de la premsa de València l'escriu en castellà, com una mena d'orientació i que volgués admetre la col·laboració pedagògica valenciana. 8è.- Mantindre's neutrals, dins del Grup, davant de tota qüestió religiosa, social i política. Preguem a tots els companys que vullguen adherir-se envien el seu nom i la seua adreça a la redacció de *EL CAMÍ*¹⁷⁴⁴.

Pasqual Asins, com de costum, va abordar un article d'interés arran de la supressió de la Càtedra de València. En la secció «Pedagogia» escrigué sobre "*l'Institut de idiomes*", on parla de la creació, per part del Patronat universitari, de l'Institut de idiomes amb validesa oficial per a les llengües vives (francès, anglès, italià, àrab) i altres com el grec. També va meréixer l'atenció l'establiment de la Càtedra del Pare Fullana. Però ens cal assenyalar la supressió de la càtedra de la nostra llengua, que s'imposa encara atenent tan sols a raons utilitàries. Serà el futur Estatut del País Valencià el que acabe establint la cooficialitat d'idiomes. Sols així, podrà requerir-se un veritable funcionariat amb capacitat lingüística en valencià. La Generalitat valenciana haurà d'assolir la col·laboració de tots, conjuminant l'entusiasme i la competència idiomàtica. Però, per a exigir aptituds i competències, calen mitjans per adquirir-les. Per tant es feia més que justificada la creació de la càtedra de llengua valenciana. Les entitats valencianistes haurien d'acoblar aquesta petició al rector del Patronat universitari a fi de restablir immediatament la càtedra de la llengua valenciana¹⁷⁴⁵.

Pasqual Asins, com a responsable de la secció «Pedagogia», ens parla del reportatge de Jordi Fenollar (pseudònim de Teodor Olivares Falcó), inserit a *Las Provincias* del dimecres (12/10/32), pel que fa a la petició de restablir la càtedra de llengua valenciana. Per al Dr. Lluís Gonzalvo¹⁷⁴⁶ (catedràtic d'Arqueologia, Numismàtica Paleografia de la Facultat de Filosofia i Lletres, i alhora Director de l'Institut d'Idiomes) el manteniment de la càtedra es feia imprescindible per depurar científicament la llengua, a mode de laboratori d'idiomes, i així poder apreciar fins els més insignificants detalls de la fonètica. S'ha destacat al Dr. Manuel Sanchis Guarner perquè

¹⁷⁴⁴ *El Camí*, núm. 32, pàg. 4, 08/10/32. «¡Atenció, mestres valencians!», Francesc Boix Senmartí, de Castellfort, els Ports; Serafí Salort, Culla, l'Alt Maestrat; Carles Salvador, de Benassal, l'Alt Maestrat; Enric Soler Godes de Sant Joan de Moró (Vilafamés), la Plana Alta. Tots quatre de Castelló de la Plana.

¹⁷⁴⁵ *El Camí*, núm. 32, pàg. 5, 08/10/32. «Pedagogia», "Institut de idiomes", Pasqual Asins | GIRONA ALBUIXECH, Albert «El valencianisme cultural durant la Guerra Civil», pàg. 11-43, en AZNAR SOLER, Manuel (ed.): *València, 4 i 10 de juliol de 1937. El Segon Congrés Internacional d'escriptors per la Defensa de la Cultura i la Delegació del País Valencià*. Renacimiento, Sevilla, 2017. "Quant a la Universitat, l'Institut d'Idiomes, que s'havia convertit en una mena de Facultat de Filologia embrionària, a partir de 1937 (...), gràcies a la intervenció del director de l'Institut, el catedràtic Lluís Gonzalvo", pàg. 31.

¹⁷⁴⁶ CASANOVA HERRERO, Emili: «La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 37-52., en DD. AA.: *Ciència...*, op. cit., pàg. 41.

s'especialitzés en fonètica i s'encarregués d'aquesta secció del laboratori¹⁷⁴⁷. Cal fer la gramàtica i el diccionari, no es pot anar-hi més a pressa. La qüestió té dos caires: el científic, mitjançant la depuració lexicogràfica, la captació de les formes pures, la fixació dels signes adequats i correctes de les paraules; i el didàctic, més urgent, de conreu pràctic, d'expansió, d'ensenyament immediat. El vessant científic precisa del laboratori, el que justifica la reposició de la càtedra. El vessant didàctic implica una labor peremptòria, amb formes transaccionals i oportunistes, sense blasmes, per tal que el funcionari i l'estudiant, l'advocat, el notari – depositari de la fe pública i que tant a la perfecció necessita conèixer l'idioma per interpretar fidel el desig del client-puguen aprendre a emprar correctament la llengua del País Valencià, que ha de consagrar-se oficial en l'Estatut¹⁷⁴⁸.

Pasqual Asins, com mestre que és, alligona als seus col·legues amb l'article *¡Atenció, mestres valencians!* i els insta a sumar esforços i aportacions per concretar una necessària pedagogia en llengua vernacle¹⁷⁴⁹.

En aquesta mateixa línia, un editorial del setmanari respon al despropòsit d'alguns valencians (i no valencians) asseguts encara en l'*ancien regime*, és a dir, en un "regionalismo bien entendido". Així és, durant la dictadura primoriverista, ens parlaven de descentralització administrativa, mostrant-se antiregionalistes i negant tota doctrina valencianista. I ara alguns *meneurs* de la massa republicana tornen a repetir la jugada del règim monàrquic i la dictadura, combatent sorrudament l'ideal autonomista, tot i dir-se "maximalistes del valencianisme". Esgrimint el fantasma del pancatalanisme, aquests "maximalistes", intenten fer valencianisme en castellà. Mai se'ls sentirà parlar en valencià, encara que el qualifiquen de "dolça parla". Mai el faran servir en la vida professional, institucional, mediàtica ni social, contràriament a com feien esperits tan fervorosament liberals com Pi i Margall, Maragall, Alomar, Estelrich, proclamant la llengua pròpia per a l'ús quotidià en tots els estaments. I en aquesta actitud no havia de veure's cap hostilitat a la llengua castellana. Així doncs, calia bandejar aqueix "valencianisme en castellano", i ara tocava ja revalencianitzar, revalencianitzar i revalencianitzar¹⁷⁵⁰.

Amb l'organització d'una Assemblea, *El Camí* publica la proclama *Als estudiants valencianistes*, que ja comencen a moure's dins de la Universitat com un fort

¹⁷⁴⁷ CORTÉS, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació bibliogràfica (1923-1993). Nova antologia d'articles*. UJI, Castelló de la Plana, 2013. "La solució definitiva de la qüestió –escriu Sanchis Guarner- no es pot assolir més que per un camí: mitjançant l'estudi científic", pàg. 178.

¹⁷⁴⁸ *El Camí*, núm. 33, pàg. 6, 15/10/32. «Pedagogia», "La Càtedra de llengua valenciana", Pasqual Asins.

¹⁷⁴⁹ *El Camí*, núm. 33, pàg. 6, 15/10/32. «ELS MESTRES OFICIALS», Pasqual Asins.

¹⁷⁵⁰ *El Camí*, núm. 34, pàg. 1. 22/10/32. «Valencianismo en castellano», Redacció.

moviment reivindicatiu pel valencià. Cal dir que aquest col·lectiu de magisteri va col·laborar abundantment al setmanari valencianista. La fórmula és clara: serà el docent altruista qui òmpliga els buits de l'Administració, encara pertanyent a l'Estat.

“Després, atres companys expressaren la seua opinió, havent el criteri unànim de formar la AVE, per lo que es pot assegurar ja com un fet la constitució de la Agrupació Valencianista Escolar.

En acabant es donà lloc a la designació del Comité Provisional de la AVE, que serà l'encarregat de portar avant tot lo necessari per a la completa realització dels nostres desitjos.

El Comité Provisional ha quedat constituït per els següents companys: D. Gómez Senent¹⁷⁵¹, Vicent Olmos, Rupert Feo, Délio Sebastià i B. Martínez Melià¹⁷⁵².

Enric Navarro i Borràs s'enorgulleix de la iniciativa llançada des del «Foment de la Parla Valenciana» de convocar una Assemblea durant la primera setmana de novembre. El F. de la P. V. és l'entitat coordinadora de les entitats valencianistes, en tota la Regió. Un cop culminada l'Assemblea, estarà regit per un Consell d'entre els Centres, Societats, Agrupacions, etc., de provada fe valencianista. Es triarà la votació més equànime d'entre les delegacions i es confeccionaran llistes dels adherits, proposant i executant les iniciatives conduents a la finalitat del F. de la P. V., gaudint (si s'escau) de subvencions. L'acte de fundació es tractaran temes com: Pedagogia, Publicacions, Propaganda, Administració, Orientació universitària i Diccionari i Unificació ortogràfica. El Consell convocarà un Congrés anual, per tractar-hi l'obligació de millorar l'ensenyament i l'idioma. *El Camí* agrairà qualsevol aportació a aquest projecte¹⁷⁵³.

Un altre entusiasta valencianista fou **Francesc Gómez Serrano** (València, 1893-1950), un dels dos germans de Nicolau Primitiu (l'altre germà va ser Eliseu, que arribà a ser professor de la *Normal* a Alacant i inspector d'Educació). Francesc era perit Mercantil i va exercir de professor, com també Emili Gómez Nadal, un altre germà per part de pare. En la columna «Parlem valencià», es fa ressò de la incapacitat d'alguns valencians de no haver transmés la llengua vernacla als seus fills i, pitjor encara, ni mostrar-ne interès, perquè no van voler ensenyar mai a pensar ni sentir en valencià.

“¡Permitiu-me que des d'ací dedique una salutació a estos valencians de bona soca que no volgueren mai disfracçar els seus sentiments expressant-los en atra llengua que la pròpia! No ho comprenem, diuen, aquests valencians castellanitzats i dóna fredat veure com consisteixen als seus familiars més preats parlar-los en un castellà llastimós que crida a grans veus: ¡parleu

¹⁷⁵¹GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, op. cit., pàg. 578.

¹⁷⁵²*El Camí*, núm. 34, pàg. 5, 22/10/32. «Als estudiants valencianistes», *La Comissió Organitzadora*.

¹⁷⁵³*El Camí*, núm. 35, pàg. 1, 29/10/32. «Foment de la Parla Valenciana», “Constitució”, Enric Navarro i Borràs.

valencià! Són també eixos que donant proves d'incomprensió per l'humil, es burlen dels nostres llauradors quan els parlen. Són eixos mateixos que a l'Ajuntament d'Alacant, segons diu Boscà, en un article d'EL CAMÍ, se'n riuen, menys dir-li parle vostè en valencià. I parlen que no volen l'Estatut perquè tendeix a "dissociar la pàtria", quan consisteixen que un valencià, en el casal del seu poble, ha de parlar una llengua que no és la seua. ¡Pàtria, digueu! Tragueu-vos este el mot de la boca, que no en sabeu lo que vos digueu. ¿De quan ençà es fa una Pàtria destruint el que té de més sagrat, trencant la continuïtat de la seua Història? Que la pàtria està en nostre pensament, en nostre llenguatge i fins en les inflexions de nostra veu (Wagner, el filòsof). Ciutadans del món si voleu, però és necessari abans de tot, un bon ciutadà valencià"¹⁷⁵⁴.

L'article titulat *El llenguatge teatral* del prolífic Daniel Tossal, a la secció «Parlem bé!», no es limita sols a la crítica teatral; més aviat, fa un retret envers el teatre i el que es diu, perquè els escriptors o guionistes hi són (o han de ser) indiscutibles mestres del llenguatge. El teatre és el gènere que arriba més als sentits sensorials (sobretot a l'oïda) perquè la paraula viva exerceix una gran influència en el parlar de les gents. Així doncs, resulta de cabdal importància la labor que els autors dramàtics valencians poden realitzar dins l'actual moviment de redreçament lingüístic. Els hi pertoca realitzar una tasca de depuració idiomàtica en la ficció escènica, avesant l'oïda de l'espectador a les castisses formes d'expressió vernacla. L'escriptor valencianista conscient de la seua capacitat d'influir, deu implicar-se en la higiene verbal ("primer de tot, netedat!"), depurant, rectificat el parlar viciós del poble, posant en circulació de bell nou tantes paraules i formes caigudes en l'oblit o en perill de ser arraconades. Heus ací una tasca que ha de donar al seu art un sentit ennoblidor i altament pedagògic. *El camí nou*, del poeta Cabrelles, pot servir de clar exemple. L'obra que ens ha suggerit aquests comentaris és *L'hort de les fresas*, de Maximilià Thous. L'obra de Thous té la virtut d'haver sigut escrita amb preocupació del llenguatge, de l'expressió castissa i ben nostra¹⁷⁵⁵.

Aquest altre article que signa Pasqual Asins com a secretari del partit *Unió Valencianista* (UV) creiem que pot estar en aquest capítol encara que també ho podria estar a l'anterior, en mostrar força entrelaçat els temes lingüístics i els estatutaris. I és que Asins, en tant que càrrec polític, fa aquesta denúncia en favor de la independència política. A tall d'exemple:

"Diu també *El Pueblo*, amb la seua insolvència dialèctica habitual, que els senyors Reig i Villalonga, són representants en València de "Cambó y sus secuaces". Que eixos amics, i els demás elements de UV, admiren a Cambó, com als atres grans polítics catalans; Pi i Margall, Almirall, el propi Macià, és exacte. Eixa admiració és de la mateixa categoria que la que sentim per

¹⁷⁵⁴ *El Camí*, núm. 35, pàg. 2, 29/10/32. «Parlem valencià», Francesc Gómez Serrano | AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Mestres valencianes republicanes. Les llums de la República*. PUJ, València, 2020, pàg. 180.

¹⁷⁵⁵ *El Camí*, núm. 35, pàg. 4, 29/10/32. «Parlem bé!», "El llenguatge teatral", Daniel Tossal.

qualsevol atre conductor de pobles, ja es diga Washington, Redmond, Masarik. Però de cap manera acceptaríem la tutela de Cambó, ni de cap atre polític no valencià, per a controlar i dirigir la política valenciana. SI AIXÓ FORA INTENTAT SERIA COMBATUT PER TOTS ELEMENTS DE L'UV. Esperem que el PURA i els seus capdavanters afirmen lo mateix respecte a Lerroix”¹⁷⁵⁶.

Amb el títol *¡Atenció, mestres valencians!*, en primera plana del setmanari, s'invoca als mestres lectors i també per a la resta del col·lectiu de l'ensenyament a fi de formar un grup per l'*Escola Valenciana*. També els recorda que poden subscriure's a una publicació pedagògica en valencià com el *Butlletí dels Mestres*. Així mateix, es fa ressò de la propera *Assemblea* anual a la ciutat de Castelló de la *Federació de Mestres de Levante*, que de fet va ser un maldecap, sobretot per a Carles Salvador, pel tema que va exposar: *El bilingüismo. Problemas que plantea en las escuelas de la región levantina*. L'autonomia del nostre País afavorirà la solució dels problemes de la nostra escola. Hem de preparar-nos per a resoldre científicament els entrebancs que es presentaran si la llengua valenciana esdevé la vehicular en l'escola:

“Els mestres valencians que exercixen fora del País Valencià poden també formar part del nostre grup. A ells també interessa la cultura valenciana dels valencians, la valencianisació de les nostres escoles (...) gràcies als companys que ens han enviat paraules d'ànim i han manifestat desitjos de treballar per l'Escola Valenciana. Els mestres valencians tenen les portes obertes d'una publicació pedagògica redactada en la nostra llengua: *Butlletí dels Mestres* (...) Oficines del Consell de Cultura, carrer del Bisbe, 6, Barcelona. Les seccions són sempre ben interessants. Però sobretot la titulada *Vida Escolar*. La redacció admet treballs pedagògics dels companys. I els retribueix degudament segons l'extensió dels treballs. És interessant reportar (...) les nostres escoles en funció, els assaigs, les lliçons, els èxits i fracassos de la faena escolar... (...) La Federació de Mestres de *Levante* (País Valencià i Reine de Múrcia), celebrarà enguany (...) la seua Assamblea anual a la ciutat de Castelló. Entre els temes a tractar hi ha una d'especial interès, la ponència del qual ha estat oberta a un company del nostre grup (...) Diu així: *El biligüismo. Problemas que plantea en la las escuelas de la región levantina*. (...) Fóra convenient que els nostres companys estudiaren estos problemes per a, en el seu dia, millorar les conclusions que farem públiques en fer-les la Federació. (...) Hem de preparar-nos per a resoldre científicament, i políticament, els problemes que es presentaran en poder ser la llengua valenciana la vehicular de l'escola”¹⁷⁵⁷.

Pasqual Asins, fecund comentarista, assumeix la necessitat d'aquesta proposta per vehicular la llengua vernacla des de totes les conrades del País, aprofitant que la República encara possibilita el foment i la divulgació de tan bella joia. En la campanya sobre l'Estatut, si a la llengua valenciana no se li donen les garanties necessàries per

¹⁷⁵⁶ *El Camí*, núm. 35, pàg. 4, 29/10/32. «Per a “El Pueblo”», Pasqual Asins.

¹⁷⁵⁷ *El Camí*, núm. 36, pàg. 1, 05/11/32. «¡Atenció, mestres valencians!», GRUP DE MESTRES VALENCIANS | MESEGUER, Lluís «L'edat de Plata», pàg. 31-34, en PITARCH, Vicent (ed.): *Les Normes...*, op. cit., “(...) les anomenades Normes de Castelló van nàixer en un moment històric problemàtic: només uns dies després d'aquell dimecres, Carles Salvador, en la mateixa ciutat (a l'Institut General y Técnico, a un centenar de metres de la casa del carrer de Cavallers, on tenia la Societat Castellonenca de Cultura), era impedit de pronunciar una conferència en valencià, en un congrés de l'Asociación de Maestros de Levante”, pàg.32-33.

al seu desenvolupament, conreu i aplicació, res haurem guanyat. És la tasca més imminent que té ara el *Foment de la Parla Valenciana*¹⁷⁵⁸.

En un altre article Daniel Tossal fa una exposició dels seus inicis a la secció «Parlem bé!», sense cap pretensió magistral –com diu–, ja que no anava més enllà de conèixer un bon nombre de mots propis desvirtuats pel castellanisme i de rescatar el nom genuïnament valencià. Ho reitera perquè la degradació lingüística ha malmès l'idioma, desterrant-lo quasi de la col·lectivitat. Daniel Tossal vol pujar un esglaió més en la parla, per tal que els filòlegs i els gramàtics orienten les modificacions de lèxic més adients. En efecte, malgrat l'esforç pedagògic proposat des d'ací, encara hi ha escriptors o comentaristes que no se n'han adonat de les seues carències en l'idioma valencià, emprant mots que no són nostres. Cal netejar aquestes imperfeccions al més aviat possible. Com és costum, Daniel Tossal té el seu llistat de correccions¹⁷⁵⁹.

Jaume Sorell, col·laborador assidu del setmanari valencianista sobretot dins de la secció de crítica d'art, desenvolupa en aquesta ocasió un extens article a tres columnes sobre el *Seminari de Filologia Valenciana*. Aquest Seminari, el creador i ànima del qual fou el Dr. En Lluís Gonzalvo, fou una escomesa de la Universitat per tractar seriosament la qüestió de la nostra llengua. Anys arrere, la Facultat de Filosofia i Lletres, gojant d'una promesa d'autonomia acadèmica, va crear uns cursos d'Història, Llengua, Art i Prehistòria valencianes que foren un èxit, que l'Estat, però, no volgué revalidar. La Facultat va patir unes injustificades campanyes de premsa, per suposada manca de valencianisme. L'any anterior (1931) s'havia proposat a la Junta de la Universitat la creació d'una càtedra de Llengua Valenciana. Hi havia el precedent (temporal) del Pare Fullana. L'actual estat d'estudi de la llengua encara no posava d'acord els valencianistes (més o menys filòlegs) sobre l'essència i l'estructura, de la llengua, quedant, per tant, la gramàtica a l'arbitri del catedràtic. Calia investigar les causes d'aquest desacord que tant perjudica el valencianisme, i la seua troballa no podia ser més fàcil: la raó de què els valencians no acceptaven tots una mateixa tesi era que cap de les presentades havia aconseguit emmudir als impugnadors. I el motiu d'aquesta falta de consens venia donat pel fet que cap teoria anava avalada d'una demostració netament científica que s'imposés per la seua pròpia lògica. La solució proposada per Jaume Sorell a la Junta de Govern, va ser la creació, per part de la Universitat, l'*Estudi de Filologia valenciana*, on s'estudiarà directament la llengua, però sempre per un camí recte, sistemàtic i ben fonamentat. En aquell moment, el novell Doctor **Manuel Sanchis Guarner** estava estudiant al *Centre d'Estudis Històrics* de

¹⁷⁵⁸ *El Camí*, núm. 36, pàg. 6, 05/11/32. «Pedagogia», "El F. de la P.V." Pasqual Asins.

¹⁷⁵⁹ *El Camí*, núm. 37, pàg. 2, 12/11/32. «Parlem bé!», "Reiteració" Daniel Tossal.

Madrid, per tal de bastir l'*Atlas Fonètic* de les comarques valencianes. El *Seminari* fixava ja els seus dos primers objectius: el *Diccionari* i la *Gramàtica històrica*. Les relacions amb Catalunya, però, constituïen un aspecte una mica delicat per l'esdevenidor de la llengua valenciana. És també la qüestió que més apassiona, ja que les disparitats entre romanistes i iberistes passen desapercebudes per al gros del públic. El *Seminari* estudiarà el valencià en les comarques i en els clàssics, però sense pronunciar-se prèviament. La teoria valencianista estricta o catalanista serien en tot cas el punt d'arribada, però mai el punt de partida¹⁷⁶⁰.

Xavier Pallarès va ser un mestre d'Hortells (Els Ports), col·laborador periòdic de les planes de *El Camí*, fermament compromés amb la llengua vernacla: *L'ensenyament en la llengua materna*. En aquest article, Pallarès elogia Catalunya per aconseguir l'ensenyament del català en les seues escoles. Tothom sap que la llengua de tots els espanyols és el castellà; però catalans, mallorquins, bascos, gallecs i, per descomptat, valencians tenen una altra llengua com a principal senyal d'identitat. Una llengua que s'ha transmés des de moltes generacions enrere, utilitzada a la llar familiar, al carrer, als jocs, és a dir, la llengua que es parla i es coneix abans d'entrar a l'escola. No es tracta de ser enemic del castellà, no. Però, els infants tenen el dret a què se'ls explique el que s'ha d'aprendre a l'escola de forma que s'entenga. I si els mestres volem fer-se entendre, han de sentir-se obligats a establir el bilingüisme amb naturalitat. S'ha d'aconseguir que s'ensenyés en les escoles el valencià, perquè, a fi d'aconseguir l'Estatut, una de les primeres bases per a l'autonomia o la independència és l'ensenyament¹⁷⁶¹.

Novament Daniel Tossal, un dels autors més capficats en el valencianisme, aborda en un llarg article el fet de com fruit de certes satisfaccions íntimes, malgrat els maldecaps que li ocasiona la política, en pertànyer a un partit minúscul, com és el valencianista. Així, parla de la vivíssima alegria que li dóna veure valencians més ben preparats que ell i amb llocs de responsabilitat cultural. Li ompli molt més de joia la publicació d'un llibre o un concurs literari infantil on els infants llegeixen amb correcció els clàssics de la nostra llengua. Resulta també satisfactori assistir a un cicle de conferències on els diversos caires de la nostra cultura autòctona són tractats amb autoritat i competència. L'estudi, el rigor i la selecció donen al moviment valencianista un caire intel·lectual més acusat i un valencianisme més sòlid. D'aquesta generació, avui germen, sortirà l'esplet de valencianistes que conduiran la Pàtria benamada als

¹⁷⁶⁰*El Camí*, núm. 37, pàg. 3, 12/11/32. «Reportatges d'actualitat», "LLETRES". El valencianisme de la Universitat. El Seminari de Filologia Valenciana" Jaume Sorell.

¹⁷⁶¹*El Camí*, núm. 37, pàg. 5, 12/11/32. «L'ensenyament en la llengua materna» Xavier Pallarès.

cims de grandesa i prosperitat que assolí cinc segles abans. Més ens motiva una fita cultural que un posicionament polític de dubtosa procedència i finalitat¹⁷⁶².

Francesc Bosch i Morata, metge xativí i destacat valencianista, fou un altre col·laborador habitual del setmanari amb columnes d'opinió sobre la cultura i la política del País. En un dels seus articles de la secció «Renaiximent», titulat *L'ensenyança en la llengua materna*, exposa el seu punt de vista sobre la situació de la llengua a l'escola: és veritablement lamentable i trist –ve a dir– com en les escoles, des de la pèrdua de les llibertats valencianes (1707), se'ns priva de tot allò que era essencialment nostre. Els infants valencians, com si la seua innocència haguera de porgar la desídia i abandonó dels pares, es veuen immersos en un context antipedagògic. Molts d'ells ouen per primera vegada al mestre encarregat de la seua instrucció primera. Pretendre formar la personalitat de l'infant amb un material d'expressió estrany al seu sentiment anímic format al si de la família els genera un moviment instintiu de repulsió cap a l'escola i el fa emprar el llenguatge pairal, tan prompte es deslliuren de la influència escolar. És molt difícil matar una llengua viva, és a més pueril, tan pueril i difícil com pretendre matar una idea per la força. Açò de l'ensenyança en llengua materna que en Espanya continua sent un greu problema pedagògic, ara sortosament resolt en la regió catalana, el tenen resolt en tots els països d'Europa que es troben en el nostre cas. En tots ells, els infants aprenen les primeres lletres en la llengua materna i fins als vuit o nou anys no comencen a iniciar-los en la llengua "oficial". Són alligonorades les conclusions que s'ha plegat sobre els casos de nens bilingües convocats per l' *Oficina Internacional d'Educació de Ginebra* reunida a Luxemburg en abril de 1928¹⁷⁶³.

Francesc Boix i Senmartí, un altre constant col·laborador dintre del tema pedagògic, desenvolupa l'article *Fora prevencions*, on apunta a aquells valencians obstinats a veure diferències amb el català. És clar que ho fan més per desconeixement o desinformació, que no per malícia, perquè quan llegeixen articles en valencià, com en *EL CAMÍ*, llancen el seu esguard sobre les lletres impreses: *Açò és català*. Boix dóna el següent argument: en el seu origen en res es diferenciaren tots dos llenguatges; només llegint *Tirant lo Blanch*, Ausiàs March o qualsevol altre dels nostres clàssics, ens convencem; el que ha succeït és que els valencians, poc animadors del que és i ha sigut nostre, no hem sabut valorar-lo prou, hem volgut semblar allò que no érem i ens hem castellanitzat fins en les coses més íntimes, substituint unes paraules

¹⁷⁶²*El Camí*, núm. 38, pàg. 1, 19/11/32. «Cultura i política» Daniel Tossal.

¹⁷⁶³*El Camí*, núm. 38, pàg. 3, 19/11/32. «Renaiximent», "L'ensenyança en la llengua materna" F. Bosch i Morata.

valencianes per altres castellanés apreses a l'escola, i arribant a un estat tan llastimós que la parla dels valencians ara la parla dels castellans valencianitzada. Sort hem tingut que aquesta febrada de patriotisme, aquest gran desig de valencianització ha arribat a temps... Els catalans no han arribat a tal deixament, hi són una mica més sensats. Cal, doncs, esporgar el valencià, treure-li aquell brançam bort, perquè done fruits més autòctons, més triats¹⁷⁶⁴.

Afegim també els paràgrafs de l'article sobre la constitució de l'*Agrupació Valencianista Escolar* (AVE), perquè fou de vital importància pel suport donat al redreçament valencianista. Aquesta agrupació estava formada i dirigida pel món del professorat i la gran majoria dels seus membres foren col·laboradors de *El Camí*:

«Actuació valencianista» «La constitució de l'Agrupació Escolar»¹⁷⁶⁵

«El dilluns passat es va celebrar, com s'anuncià en son temps, l'assemblea per a la constitució definitiva de l'Agrupació Valencianista Escolar.

Oberta la sessió per D. (Domènec) Gómez Senent, i després de dirigir unes paraules donant compte a l'assemblea de la feina feta pel Comitè provisional, demanà un vot de gràcies per a la Unió Valencianista que tant galantment posà al seu lloc a nostra disposició.

A continuació donà llegida als Estatuts de l'Agrupació el senyor D. Sebastian i finit açò es procedí a l'aprovació del Reglament, cos que es feu sense cap dificultat, fins a l'última part, tenint-se que anomenar una ponència per que estudiara els dits articles.

Es passà després a l'elecció de la Junta directiva definitiva, restant elegits els següents càrrecs: Presidència, D. Gómez Senent; Vice-Presidència, V. Rodríguez Martínez; Secretaria, R. Moróder Molina; Vice, R. Ferran Rosario; Vocals: primer, R. Feo i Garcia; segon, Claudi Chaqués; tercer, F. Broseta; quart, F. Aguiló Subiza; quint, S. Alaman Rodrigo, i sisè, F. Casanova Alonso.

Elegida la Junta directiva, el nou president dirigí unes paraules als presents, instant-los a que treballen per València, que finí amb un ¡visca València lliure!»¹⁷⁶⁶

Un altre article més curt constitueix una crida adreçada a *Els mestres valencianistes*, que tenen la importantíssima missió d'aconseguir que l'agrupació tinga un pes rellevant envers una convergència professional i social del valencianisme¹⁷⁶⁷.

L'ensenyança del valencià, tema que planteja Pasqual Asins en la secció «Pedagogia», resultava determinant en la tasca dels mestres valencians i valencianistes. Asins denuncia la falta d'interés institucional de la Diputació i el seu

¹⁷⁶⁴ *El Camí*, núm. 38, pàg. 4, 19/11/32. «Fora prevencions», J. Francesc Boix i Senmartí.

¹⁷⁶⁵ LAGUNA PLATERO, Antoni i MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc-Andreu: «Carles Salvador i la premsa del seu temps: *El Camí*», pàg. 543-569, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador...*, op. cit., pàg. 558 | *El Camí*, núm. 34, pàg. 5, 22/10/32. «Als estudiants valencianistes» (...) L'objecte d'esta Agrupació serà la difusió de la llengua, parlant i escrivint en valencià; defensar l'ideal valencianista; difusió per tot arreu de nostra cultura; la defensa dels interessos dels seus associats, en lo que pertany a la seua condició com escolars».

¹⁷⁶⁶ *El Camí*, núm. 38, pàg. 5, 19/11/32. «Actuació valencianista», «La constitució de l'Agrupació Escolar» Redacció.

¹⁷⁶⁷ *El Camí*, núm. 39, pàg. 4, 26/11/32. «La crida», «Els mestres valencianistes» Redacció.

responsable el senyor Calot. “És una vergonya, amb açò justifica, que moltíssims valencians no sàpien llegir ni escriure en valencià”. El viatge a Barcelona ha servit al President de la Comissió Gestora de la Diputació per a aprendre mètodes i estratègia. Aquests mètodes i estratègia, aliats en política, són com les beceroles del *savoir fair*. El senyor Calot, en dirigir-se al públic català –lerrouxista i tot- parlant el nostre idioma, va tindre una revelació: el descobriment d’uns camins ignots. Però els mètodes, quan no són els adequats, i les estratègies, quan no estan ben discernides, fallen. I al senyor Calot li faltava aqueix l’anhel “fèrvor”, sincer, insubornable, de servir de veres al seu País: l’acció per convenciment, no per conveniència, l’idea sobre l’interés, el cor sobre el partit. La Comissió Gestora deu ordenar, sense excuses, als mestres de les cases de caritat dependent de la Diputació l’ensenyança del valencià. Cal concebre-la com una obra meritòria, reparadora, patriòtica, que no costa diners i que valoritzaria les afirmacions tan categòriques del senyor Calot. A més, pedagògicament és d’un valor positiu, perquè les cases de caritat es nodreixen d’infants del poble que no saben parlar altra llengua que el valencià popular. Ens hem d’alliberar de la tortura de l’obligació d’aprendre en una llengua que molt sovint no entenem. Ací tenia un camp obert el senyor Calot per provar la fortalesa de la seua estratègia, si es vol que les seues paraules, tant impressionants com afalagadores, adquiriren un valor real¹⁷⁶⁸.

Vicent Rodríguez Martínez, col·laborador del rotatiu valencianista, membre de l’*Agrupació Valencianista Escolar* defensa la idiosincràsia de l’AVE, és un moviment apolític per diverses raons, en sostenir que la divisió intransigent de dretes i esquerres tendria a obstruccions a tota labor valencianista. És hora de la unió dels estudiants i els valencianistes. L’Agrupació no pot mai ignorar l’existència de valencianistes de les més distintes i encontrades opinions polítiques. A l’Agrupació sols l’interessa la faceta valencianista de l’home. Efectivament, l’AVE és independent de qualsevol partit polític i és lliure perquè, de no ser-ho, cauria en l’error del *politicisme*. “L’Agrupació creu que un dels fins ha de ser la divulgació la revalencianisació del País Valencià i un dels mitjans més apropiats.” Cal arribar a l’ànima del poble, fent-li obrir els ulls, despertar la consciència ciutadana, fer viure i sentir eixe valencianisme que fins ara, amb algunes excepcions, ha sigut estàtic i s’ha conformat en cantar “himnos”, en dies puntuals per a després caure en la deixadesa. En definitiva, s’ha de convertir l’idioma en res més dinàmic i apte per seguir el camí de l’entusiasme i la reivindicació¹⁷⁶⁹.

¹⁷⁶⁸ *El Camí*, núm. 39, pàg. 6, 26/11/32. «Pedagogia», “L’ensenyança del valencià”, P. Asins.

¹⁷⁶⁹ *El Camí*, núm. 39, pàg. 6, 26/11/32. «Lo que és l’Agrupació Valencianista Escolar», Vicent Rodríguez Martínez.

Un altre al·legat (de gairebé de a tres columnes) en favor del valencià el publica **Ferran Valentí**, que també havia col·laborat en la revista *Acció Valenciana* (1930). Aquest articulista va fer una crítica punyent per als valencians que depreciaven i els avergonyia la llengua del País. Tot i renegar del valencià, aquests adalils de l'autoodi no podien defugir (curiosament) dels girs lingüístic quan eixien del territori valencià, sobretot al centre a la capital de l'Estat. Malgrat aquesta diglòssia, Ferran Valentí els recorda que la llengua que ells diuen que no serveix passant d'Almansa, aprofita de debó; no només és útil a casa, sinó també aprofita més al Nord passat l'Ebre i a l'Est en les Illes Balears i al Sud i fins més enllà del Vinalopó. Parlant valencià es pot gaudir amb tot el seu esplendor d'una llengua culta i moderna –com s'ha dit més d'una vegada–. En farem un recull bastant abreujat:

“És un fet. La llengua valenciana, la llengua que es parla del Sénia fins a Elx, existeix viva i conreuada, no és una qüestió és un fet. En l'actual etapa de recobriment valencià no es pot bandejar la llengua del conjunt de reivindicacions. Podem constatar dos fets: 1902-1932. Triem aquests dos anys per marcar dos moments referents al fet de la llengua en la ciutat de València, i en un ambient de classe mitjana, intel·lectual, o una mica més acomodada, socialment. Veiem: 1902: La llengua és proscribida absolutament de moltíssimes llars; si les minyones, dides o altres persones del servei casolà parlaven als nens en valencià, rebien dels *senyorets* les més grosseres esmenes, perquè dir una paraula valenciana era mostra del mal gust i, sobre tot, ¡oh daler provincià!, perquè calia distingir classes socials per l'idioma. 1932. Els joves ixen de la Universitat; aquells qui no s'han bastit per sí mateixos la formació lingüística valenciana pròpia, *no s'atreveixen a parlar i menys a escriure'l*. Aquestes paraules les hem oïdes sovint a amics, parents, al jove metge, o notari, o professor o advocat, o comerciants, o propietari. La llengua materna, en el sentit que li donen alguns, de la llengua de la mare únicament, no ja de l'àvia ni dels avantpassats, sinó dels pares. I no recorden –no podrien, és clar– que mentre la mare parlava castellà al seu infant, ella enraonava en valencià amb la seua mare; aquest el fet esdevingut a l'ambient de la ciutat de València en un període de trenta anys. Persones de la ciutat de València que reneguen i han renegat sempre del valencià, persones de carrera, empleats, gent acomodada, les direccions del nostre jovent són tres, referint-nos únicament a Espanya; o restar a València, o anar a Madrid per a ulterior eixides, o haver de fer eixa carrera a Barcelona (farmacèutics, arquitectes, etc.). Perquè aquell que s'ha passat la vida pensant que la llengua que sentia parlar al poble valencià era un baix “dialecte”, es troba que si haguera estudiat la llengua, potser tindria recorregut tres quarts del camí posseir aquella altra modalitat que oïa parlar en els carrers de Barcelona.

Moltes vegades hem pensat que als carrers de la ciutat de València hi ha un tema constant per a un treball de recerca per un filòleg: “El castellà de la ciutat de València”. El redreçament cal esperar-lo, en qüestió de llenguatge, de dos extrems del jovent: el que estudia i el que treballa, el jovent freturós de llibres i recerques i el jovent del camp, de les ciutats i de les viles del país en les quals no s'ha desvingut la *desvalencianisació* ocorreguda en la ciutat de València. I altre jovent que estudia científicament *el per què* del valencianisme, acabarà per donar les pautes o normes a seguir. Entre tots dos restarà una massa amorfa que no tindrà més remei que incorporar-se”¹⁷⁷⁰.

¹⁷⁷⁰ *El Camí*, núm. 40, pàg. 2, 03/12/32. «Parers intrascendents» “El tresor de la llengua”, Ferran Valentí.

En aquest altre article de Daniel Tossal, *Eficàcia*, s'elogia la tasca del col·lectiu valencià, que tant ha servit per corregir els defectes habituals que podrien empobrir l'idioma. Amb el motiu de mobilitzar les consciències del valencianisme, les nostres humils prèdiques –apunta Daniel Tossal- no corren la sort de la llavor llançada a les pedres. Açò ens encoratja i anima a continuar en la tasca que hem mamprès. Perquè l'objectiu que ens mou ni pot ser rònegament l'elogi fàcil que la simpatia dicta. Cerquem l'eficàcia. Desitgem que la nostra modesta labor contribuïska a la depuració i dignificació de la nostra llengua. El que major alegria ens pot donar és l'esperança que la nostra tasca no ha estat estèril. Veure desterrat del parlar dels nostres amics totes les incorreccions i barbarismes que anem anotant constitueix el millor premi a què podem aspirar modestament, reconeixent –si s'escau– la nostra part de culpa¹⁷⁷¹.

Robert Moròder Molina, advocat, fundador i president de l'*Agrupació Valencianista Escolar* (AVE), també va ser cap de redacció del periòdic *Acció*. En la següent exposició de l'AVE, va manifestar les premisses pel seu desenvolupament dins del sector estudiantil, sobretot l'universitari:

“Després de l'article del nostre company Vicent Rodríguez a prop de l'apoliticisme i aconfessionalisme de la nostra Agrupació.(...) La nostra Agrupació essencialment cultural i el seu fi principal, base de la formació de l'estudiant, s'atindrà a la cultura general i especialment a la genuïment valenciana. L'estudi gramatical i filològic serà el fonament per a l'estudi de nostra lingüística, complementant l'estudi dels nostres clàssics. L'estudi de la nostra geografia ens posarà en disposició d'estudiar la nostra història i els seus complements.(...). Aficionarà als agrupats a les produccions dels fills d'aquesta terra, les obres i les joies del nostre tresor artístic. L'AVE es desenvoluparà mitjançant les següents activitats: Organitzarà classes de llengua, literatura, geografia, història, etc., valencianes. Cursets de llengua valenciana per als estudiants que desitjant pertànyer a la nostra Agrupació. Organitzarà conferències culturals per membres de fora o dins de l'Agrupació. Organitzarà Cercles d'Estudi, base per a crear l'esperit investigador. S'organitzaran visites culturals, tant a fàbriques com a monuments artístics. També es formarà una Biblioteca. Procurarem que la nostra Agrupació siga el portaveu de l'estudiant valencià”¹⁷⁷².

Amb el títol metafòric de *Colps de mall* (definit pel professor Santi Cortés com l'*enclusa*)¹⁷⁷³, Xavier Pallarès al·ludeix a la força dels valencianistes per mantenir un mínim d'eficàcia constructiva cap al País Valencià. Mercès a la labor immensa d'alguns hòmens, que avui dia ho sacrifiquen tot pel ressorgiment de la seua pàtria, veiem que per les terres valencianes corren uns aires de llibertat, que no havíem vist mai, però que requereixen de la nostra perseverança. Si avui València no té Estatut ni

¹⁷⁷¹ *El Camí*, núm. 40, pàg. 6, 03/12/32. «Parlem bé!», “Eficàcia”, Daniel Tossal.

¹⁷⁷² *El Camí*, núm. 40, pàg. 7, 03/12/32. «Parlem de l'Agrupació Valencianista Escolar», Robert Moròder Molina.

¹⁷⁷³ CORTÉS, Santi: *Enric Soler i Godes...*, op. cit. “Ell mateix –Soler i Godes– com a «colps de mall» sobre l'enclusa de la vida, crítica, glossari, observació, ideari, com vullgau.”, pàg. 25.

la legislació oficial d'ensenyar en valencià als nens, és culpa del desinterés de no pocs. Si girem els ulls a Catalunya i mirem les obres dels seus fills durant la darrera centúria, escrivint i parlant en català, gràcies a la valentia dels seus fills. Si ens centrem en València, veiem que en la mateixa centúria, si bé ha tingut algun fill que ha menyspreat la llengua i la cultura pròpies, han estat molt pocs. A hores d'ara, però, hi ha grans intel·ligències que ens guien, a les quals hem d'obeir i ajudar en la mida en què puguem: "pensant, parlant i escrivint en valencià"¹⁷⁷⁴.

Hi afegirem també el petit article en la secció «Fent Camí» per la transcendència que prenia la qüestió lingüística en les infraestructures socials, com ara una societat esportiva amb arrels valencianes, els dos equips més antics de València: el *Llevant* (1909) i el *Gimnàstic F.C.*, que no trigarien a fusionar-se per formar l'equip de futbol *Unió Esportiva del Llevant*.

"Ja d'algun temps venim observant, amb la natural satisfacció, que este valencianíssim club d'esport –*Gimnàstic F. C.*– fa la seua propaganda del carrer en la llengua normal dels valencians (...) redactat en correcte valencià i, ¡lo més notable!, amb correcta ortografia (...) ¡Bell exemple a imitar, societats esportives valencianes!"¹⁷⁷⁵

Amb un nou article Daniel Tossal entra en el tema del bilingüisme, afirmant que el valencianisme defensa el bilingüisme¹⁷⁷⁶. No d'ara, sinó d'antic. La Declaració que la Joventut féu pública pels voltants de l'any 1915 deixa palés que l'esperit valencianista ha estat sempre profunda i sincerament liberal. Amb ocasió d'unes conferències organitzades per la Diputació i destinades a la possible creació d'una Mancomunitat valenciana, Daniel Tossal al·legava la condició liberal del moviment nacionalista, que no volia sotmetre a cap poble a la mateixa tirania que la població de parla valenciana venia patint per part de la política unitària i absorbent. La cooficialitat dels dos idiomes s'ha de traduir en les mateixes prerrogatives en el terreny oficial, amb el mateix pla d'igualtat de drets. Els valencianistes acceptem com un mal irremeiable l'existència, dins dels àmbits de la nostra Terra, d'una llengua que no és la natural dels valencians. Però açò no significa que els valencianistes puguen excusar-se de desconèixer i conrear la llengua dels nostres avantpassats. Aquesta submissió al castellà ocorre quasi exclusivament a les ciutats, i de mode especial a la ciutat de València. Però és un deure moral de tots parlar i escriure correctament el valencià, la llengua de Sant Vicent i Ausiàs Marc, sense que els pugua rellevar tal deure el fet d'haver estat educats en idioma castellà i amb pedagogia totalment castellana. No admetrem l'argúcia que,

¹⁷⁷⁴ *El Camí*, núm. 41, pàg. 5, 10/12/32. «Colps de mall», "VALENCIANISME" Xavier Pallarés.

¹⁷⁷⁵ *El Camí*, núm. 41, pàg. 5, 10/12/32. «Fent CAMÍ», "GIMNASTIC F. C." Redacció.

¹⁷⁷⁶ THIESSE, Anne-Marie: *França. Quina identitat...*, op. cit., «6. Una sola llengua per a la nació.», pàg. 69-82, pàg. 82.

emparant-se en el bilingüisme oficial dels valencians per partida doble, per la naixença i per l'esperit, s'obstinen a desdenyar i encara més greu no fer-hi costat¹⁷⁷⁷, de la llengua que és consubstancial amb la seua condició de valencians¹⁷⁷⁸

Un nou article en defensa del valencià el desenvolupa el mestre suecà **Baldomer Vendrell Gómez**, *L'ensenyança dels deixebles en la llengua vernàcula*, on ens transmet de primera mà la seua experiència docent com a mestre d'escola:

“No em reconec autoritat suficient per a tractar aquest assumpte, per haver-hi exercit fora del País, voldria aportar la meua experiència: com deu ser l'ensenyament dels nens en l'escola”. Farà deu anys vaig tindre un company andalús, que, per desconéixer el valencià i no voler adaptar-se al medi ambient, fou expedientat, perquè no els ensenyava res. Jo (...) vaig ser destinat a un poble de Galícia, un racó d'aquelles muntanyes, on em va tocar una escola i la major part dels paisans desconeixien el castellà. L'escola de nova creació, els nens no sabien res i menys encara parlar castellà. Em trencava el cap per ensenyar-los. Els pares i mares venien a parlar-me dels seus nens; mig malament ens enteníem, sort que a on estava allotjat m'explicaven el que dien els visitants. Passi set o vuit mesos sense comprendre'ls ni comprendre'm els deixebles; no cal dir que fins a arribar a dependre el galleg no vaig fer labor acurada en l'escola. (...) L'ensenyament de les primeres paraules en l'escola deu fer-se, per de prompte, en aquelles que tinguen la mateixa pronunciació i ideologia en valencià i castellà. (...) Quan el deixeble tinga coneixença d'estes paraules, emprarem atres, les quals ensenyarem primer en valencià i després el seu significat castellà.

A tot arreu, la nostra escola ha de ser bilingüe, i el mestre que no ensenye baix aquest concepte, sobretot en els primers graus, retardarà l'educació en els nens, sent perjudicial a la humanitat i, més que res, a la nostra cultura valenciana. Persuadit i havent-ho manifestat altres companys escampats per distintes regions espanyoles, la majoria han convingut amb això en els escassos i meritoris treballs en l'escola, puix reconeixen que el fet de privar la llengua vernacla fon causa d'un retràs cultural en els nens dels pobles on han exercit la professió. La nostra escola ha de ser bilingüe per damunt de tot. Es fa precís i per a tot arreu cal establir el bilingüisme en la nostra Regió; i devem exigir aquest dret que correspon a València, que altres tenen reconegut¹⁷⁷⁹.

Acció Republicana de Castelló, mitjançant el seu òrgan de premsa, el setmanari *Izquierda*, en la secció «Llegint periòdics» dóna compte cordialment de la visita dels elements valencianistes:

“S'acaba l'any (vespres de l'acord de les *Normes Ortogràfiques de Castelló*) i hi han promeses falagueres per l'any vinent, dins del camp cultural. Era una necessitat, cada dia més sentida, l'acabament de l'anarquia ortogràfica; era necessari la unificació de les diverses tendències. Sí la llengua escrita no és mai igual a la llengua del carrer, si els intel·lectuals han d'exercir un mestratge eficient, si hem de procurar l'enlaïrament, (...) si hem d'arrabassar el nostre

¹⁷⁷⁷ MONTOYA ABAT, Brauli: «Identitat valenciana i transmissió del valencià», pàg. 97-118, en FLOR, Vicent (ed.): *Nació i identitats. Pensar el País Valencià. Afers*, Catarroja, 2013. “La societat –part– valenciana, amb la creença que l'emulació del comportament lingüístic de la classe alta li reportarà (almenys) prestigi social, anirà afegint-se progressivament a la substitució del valencià pel castellà en família (Montoya i Mas 2011, cap. 2)”, pàg. 100.

¹⁷⁷⁸ *El Camí*, núm. 42, pàg. 1, 17/12/32. «Parlem bé!», “Sobre el bilingüisme” Daniel Tossal.

¹⁷⁷⁹ *El Camí*, núm. 42, pàg. 2, 17/12/32. «L'ensenyança dels deixebles en la llengua vernàcula» Baldomer Vendrell. Bocairent

parlar de tot arreu de les terres valencianes de l'enviliment en que està, cal que fixem unes grafies iguals per a tots; més exigibles en estos temps on tot tendix a l'estandarització. (...) Un graó més alt és el llenguatge escrit i sempre de la llengua literària, tot recolzant-se en els dialectes parlats. (...) L'escriptor té sempre una funció transcendent; és l'espill on han de reflectir les emocions dels lectors i on han d'aprendre a garbellar el seu lèxic, (...) que cure l'estil, que siga planer i clar, d'una gran diafanitat. (...) Això representen les grafies. L'escriptura correcta és això: l'ortografia. En totes les llengües del món s'han aplegat els conreadors llurs per unificar sistemes i normalitzar el llenguatge escrit. Una ambaixada de conreadors de la nostra llengua, (...) vinguts de València, s'asseguren el redós de la taula de la nostra *Societat Castellonenca de Cultura* el divendres passat. Cridats per la nostra entitat, acudiren tots, el seny d'uns i altres senyorejà l'estatge hospitalari i la gràcia aliada de la intel·ligència segellà la discussió i juny i els cors amb un ritme únic”¹⁷⁸⁰.

Una altra aportació significativa va ser la de **Joan Bta. Porcar Ripollès**, pintor castellonenc, distingit com a paisatgista i col·laborador habitual del *Butlletí* de la *Societat Castellonenca de Cultura*. En *El Camí* signa una columna on revela la transcendència important que resulta l'idioma que es parla en el àmbit religiós per arribar més a prop del feligrés. Porcar, amb aquest exemple, vol propiciar la normalitat de la llengua vernacla i inclús en els llocs vedats a les llengües autòctones. I va posar l'exemple d'un bisbe valencià de la pràctica dominical en una zona de l'elit barcelonina, on va ser ben acollit per la proximitat del seu verb, la qual cosa en la terra de Porcar, hagués produït controvèrsies i debats¹⁷⁸¹.

El següent Editorial de *El Camí*¹⁷⁸² és força significatiu, perquè s'està en eixa data a quatre dies del compromís de les *Normes de Castelló* (21/12/32), una efemèride transcendental per a les lletres valencianes. L'Editorial sembla el preàmbul de la signatura per la unificació i la normalització lingüística, que tantes planes hi va d'haver d'omplir el setmanari valencianista per arribar a l'acord i al consens de bona part de la intel·lectualitat valenciana (escriptors, periodistes, agrupacions, entitats, col·lectius afins al projecte, però sobretot el professorat, que fou la punta de llança), des de feia ja més de vuit mesos arran de la iniciativa conjunta de la *Societat Castellonenca de Cultura* (SCC) i el *Centre de Cultura Valenciana* (CCV) i destacats notables defensor del valencià, com Adolf Pizcueta, Lluís Revest Corzo, Carles Salvador, G. Huguet i Segarra, entre altres més. En efecte, “d'ençà que la desapareguda *Taula* proposà la unificació ortogràfica fins avui, s'ha avançat molt en la consecució d'aquell propòsit. *El Camí* ha estat sempre partidari de la unitat de la nostra ortografia i una de les preocupacions més extremades ha estat la de reduir a unes regles fixes i constants

¹⁷⁸⁰ *El Camí*, núm. 42, pàg. 2, 17/12/32. «Llegint Periòdics», “L'Unificació Ortogràfica” Redacció.

¹⁷⁸¹ *El Camí*, núm. 42, pàg. 3, 17/12/32. «Des de Castelló», “La parla valenciana en els temples” Joan Bta. Porcar.

¹⁷⁸² PITARCH I ALMELA, Vicent: *Les Normes de Castelló. Textos ..., op. cit.* [T/49]. Redacció de *El Camí* (1932). L'unificació ortogràfica, pàg. 155.

l'ús de la nostra llengua. Des del primer número anem aplicant al nostre periòdic el mateix criteri ortogràfic, basat en les normes de més corrent acceptació entre els escriptors valencians i que representant una depuració de la nostra llengua, no ens distancien del poble per un problema de comprensió. Tenim com a segur que la nostra tasca en aquest aspecte ha contribuït en gran manera a decidir a la SCC a renovar aquella proposta d'unificació. Les societats culturals, les publicacions i personalitats del nostre món valencianista, han copsat la convivència suprema d'unificació ortogràfica. El fet d'haver arribat a un criteri ortogràfic unit, ens ha llevat de l'anarquia, que tant ens ha perjudicat per a la difusió de la nostra llengua. L'acord s'ha concertat en principi a Castelló, entre elements de la SCC i CCV i companys nostres. La seua publicació formarà part d'un *Vocabulari ortogràfic*¹⁷⁸³.

Amb una ressenya de l'*Assemblea de Castelló*, Pasqual Asins, reconegut impulsor dels processos renovadors de l'ensenyament, escriu el següent: "els pobles de l'Estat espanyol, si han de conviure units i estimant-se, ha de ser amb mutu acatament de llurs llibertats i amb respecte conscient i sincer de totes les característiques diferencials. El País Valencià, que té una personalitat ben definida, no restarà endarrerit en els moviments alliberadors, perquè no li manca la fallida intel·ligent i responsable. Els mestres, pocs o molts ¿què li fa? -prompte seran tots- es preocupen també dels problemes de l'escola, en aquestes hores precursors, i en les Assemblees es debatien ponències tan interessants i escaients com són les que propugnen l'ensenyança en llengua materna. Com noticiaren, aquesta setmana se celebrà en Castelló l'*Assemblea de la Federació de Mestres de Llevant* i Carles Salvador ha estat ponent del tema: *El bilingüisme. Problemes que planteja a les escoles de la regió*. (...) Conclusions de la ponència:

"1ª És un fet biològic del nostre País Valencià l'existència d'infants de llengua valenciana i de llengua espanyola. L'ensenyament a l'escola primària, per tant, ha de ser monolingüe a base de llengua materna (valencià per als valencians, espanyol per als espanyols). 2ª Si per raons extra-pedagògiques hagués necessitat admetre a l'escola primària alguna altra llengua l'ensenyament d'aquesta segona llengua no ha de fer-se fins que l'infant estiga en possessió de la llengua materna¹⁷⁸⁴. 3ª Es considerarà punt inicial per l'ensenyament d'una segona llengua quan l'infant sabrà llegir en la seua llengua materna amb rapidesa. 4ª L'ensenyament de la segona llengua, s'intensificarà gradualment i pedagògicament. L'ensenyament de la Gramàtica de la segona llengua es farà dins el temps destinat a aquesta llengua. 5ª Per assegurar l'ensenyament de la segona llengua, és condició indispensable que els mestres de la nostra terra coneguen amb la més gran perfecció de llengües valenciana i espanyola".¹⁷⁸⁵

¹⁷⁸³ *El Camí*, núm. 42, pàg. 6, 17/12/32. «L'unificació ortogràfica» Redacció.

¹⁷⁸⁴ GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, op. cit. Nota 341, pàg. 276.

¹⁷⁸⁵ *El Camí*, núm. 43, pàg. 6, 31/12/32. «Pedagogia» "L'ASSAMBLEA DE CASTELLÓ", P. Asins | MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovació*

“Per dificultats surgides a causa de la vaga de tipògrafs, EL CAMÍ no pogué publicar-se la setmana passada (24/12/32). Els lectors, principalment de fora, que no estaven assabentats, comprendran que la nostra contrarietat ha estat major per la impossibilitat de fer arribar la notícia a tots. Aquest fet va ser la causa de no correspondre correlativament amb la data de l'anterior número i per tant, va haver-hi un salt cronològic”¹⁷⁸⁶.

En el número 44 del setmanari hi trobem un Editorial on es lamenta la pèrdua del bisbe de Perpinyà Monsenyor Carselade du Pont: “una veu amiga de França, la veu del patriotisme que sentia les nostres mateixes inquietuds per l'Occitània boirosa, s'ha extingit per a sempre, ha mort. La Catalunya francesa –com ha dit el comentarista– ha perdut el seu pare espiritual”. En 1930 Mons. Carselade va escriure *l'illustration economique et financière* i deia el següent “Les províncies de França que han conservat la llengua nacional, que l'escriuen i la parlen, són poques. La Bretanya, La Provença, les províncies basques, la Catalunya francesa, són probablement les úniques que han restat fidels a les tradicions lingüístiques ancestrals. Però, tanmateix, creiem que cap haja servat una fidelitat més constant que la nostra, la llengua catalana, que és parlada, escrita i resada al Rosselló, en el Vallespir, en el Conflent i en la Cerdanya, si no com quan era l'única llengua, almenys com la llengua usual i quotidiana de la majoria de la població. Entre les manifestacions envers la nostra llengua, podem dir: Els càntics religiosos són tan nombrosos com els sants del calendari. Aquests càntics que en català s'anomenen “goigs” (del llatí «gaudium»), són gairebé tots en tons menors, documents preciosos per al folklore literari i musical. A l'altre costat dels Pirineus, hi tenim un poble que, malgrat que l'absorbent uniformisme francès, es manté fidel a la seua variant de la llengua d'oc”¹⁷⁸⁷.

Com a mena d'homenatge al prelat Carselade, **Ferran Valentí** va desenvolupar un article a dues columnes on va destacar molt a les clares la penetració de l'idioma en l'estament eclesiàstic, gràcies a la doctrina impulsada des de les contrades de la Catalunya Nord. D'entre els diversos elogis a Mons. Carselade, apuntà Ferran Valentí, a tall d'exemple:

“Recordem que no fa molt temps, Ramon Despuig es feia ressò a les planes d'*El Matí*, de la traducció occitana dels Sants Evangelis “Mons. Carselade du Pont, era un gran català”¹⁷⁸⁸ i constantment havia lluitat per la compenetració

pedagògica al País Valencià. Universitat de València, València, 2004. «2. Temps, espais i sentit de la Renovació Pedagògica», pàg. 21-63, pàg. 35.

¹⁷⁸⁶ *El Camí*, núm. 43, pàg. 6, 31/12/32. Redacció. Aquest número, el 43, hauria coincidit amb la setmana que se signaven a Castelló les Normes Ortogràfiques el 21 de desembre del 1932.

¹⁷⁸⁷ *El Camí*, núm. 44, pàg. 1, 07/01/33. «Un precursor: Monsenyor Carselade du Pont, bisbe de Perpinyà», Editorial | *El Camí*, núm. 42, pàg. 3, 17/12/32. “Des de Castelló. La parla valenciana en els temples”, Joan Bta. Porcar.

¹⁷⁸⁸ GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, op. cit., pàg. 272. Cal pensar, com ho explica la professora Thiesse, que “al llarg del segle XIX, joves homes de lletres (perfectament instruïts en francès) volgueren retre

espiritual de les dues *Catalunyes*“. Volem recordar, però, la seua obra cabdal, la restauració de la cèlebre abadia de Sant Martí de Canigó. Aquest estiu, encara ha pogut gaudir d'un altre goig complementari: el retorn de la campana Martina, que era a l'església del Tura d'Olot, a la vella abadia del Canigó. Que servisquen aquestes ratlles d'homenatge valencià a Carselade du Pont i, seguint eixe corrent, de desvetllament entre els valencians, que ho són del sentiment d'unitat espiritual que ens lliga a les comarques i als indrets, no tan allunyats en l'esperit com en l'espai, del *nostre* Pirineu”¹⁷⁸⁹.

3.2. La presa de consciència dels valencianistes

Al següent article **Enric Soler i Godes**¹⁷⁹⁰ escriu un ampli reportatge de quasi cinc columnes (pràcticament tota la plana 5 del setmanari), on fa un recorregut cronològic molt detallat. Soler i Godes va ser col·laborador i potser també redactor de la revista, però sobretot fou mestre i amic personal de Carles Salvador. En aquest article, Soler i Godes va posar les eines per magnificar la importància de l'esdeveniment, a fi d'unificar criteris en la docència de la llengua vernacla, sense intromissions *forasteres*. A més d'elogiar la tasca de Carles Salvador¹⁷⁹¹, fa una crítica a les institucions estatals per la carència de sensibilitat cap a la causa valenciana. També cal fer esment de la maleïda paraula “Levante”, atés que amb aquest mot no pot haver-hi cap identificació possible amb el poble valencià.

“PORTIC.

Pareix que totes les coses es facen al revés de com havien de ser. Els mestres valencians, en compte de federar-se als de Catalunya –amb els que ens unix la llengua, la història i la vida tota, com han fet els mestres mallorquins–, ens federem amb els de Múrcia i Albacete, amb els que no tenim res que vore i si han accedit a està unió ha estat per conveniència pròpia per part d'ells”¹⁷⁹².

En aquest altre Editorial, hom parla d'un suposat *idioma universal* que, ben mirat, és una fal·làcia. Els arguments que es fan contra el nostre ideal autonòmic són tan reiterats com estèrils, reduint-los al maniqueisme *localisme vs. universalitat*:

als parlars que havien estat desacreditats respecte del francès un reconeixement cultural”, pàg. 74, en THIESSE, Anne-Marie: *França Quina identitat...*, *op. cit.*

¹⁷⁸⁹ *El Camí*, núm. 48, pàg. 2, 04/02/33. «El sentiment d'una unitat espiritual en la mort de Mons. Carselade» Ferran Valentí.

¹⁷⁹⁰ CORTÉS, Santi: *Enric Soler i Godes. Una aproximació bibliogràfica (1923-1993). Nova antologia d'articles*. UJI, Castelló de la Plana, 2013. “Va ser, però, a *El Camí* on recomptem més col·laboracions, ja que hi apareix en bona part dels 134 números editats, i no sols com a signant de papers escrits, sinó de caricatures, dibuixos i acudits”, pàg. 24.

¹⁷⁹¹ AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: «L'ensenyament en el temps de Carles Salvador», pàg. 485-506, en CASANOVA, Emili i CLIMENT, Josep Daniel (eds.): *Carles Salvador...*, *op. cit.*, pàg. 500-501 | GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep; MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, *op. cit.* Nota 375. “Carles Salvador (...) El 1921 va promoure la creació de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, de la qual va ser, més tard, animador i dirigent, quan finalment va aconseguir organitzar-la l'any 1934”, pàg. 287 | *La Veu de Catalunya*, Núm. 44.251. 19/04/34. “Es constitueix l'Associació de Mestres Valencians. Els darrers acords de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana”, E. MAF.

¹⁷⁹² *El Camí*, núm. 44, pàg. 5, 07/01/33. «L'Assamblea de Mestres de “Levante”» E. S. G., Sant Joan de Moró (Castelló).

“El valencianisme –diuen els seus adversaris– és un ideal regressiu, localista i de visió estreta. Cal afirmar el progrés, la humanitat, les idees universals.” Un socialista, el Sr. Campanals, en el seu llibre *Hacia la España de todos*, ens recorda que la metafísica que a començament del segle XX naix de l’idealisme kantianisme es caracteritza per *la consciència del propi caràcter* històric i del concret subjectivisme, en oposició a *l’universalisme sense contingut* i a la idealitat *abstractament humanitària* que caracteritzava a la filosofia il·luminista anterior. Dit d’una altra manera, només «en el procés de la pròpia individualització l’esperit es troba a sí mateix i obté el seu veritable valor humà. *L’autèntica originalitat universal* no comença fins que *l’home parla de si mateix en la seua pròpia llengua*. Ni a la universalitat ni a la nacionalitat es pot servir si no tenim una plena consciència humana, no és prou amb una consciència de classe (de burgès o de proletari). Per al que no pensa, la llibertat de pensament és alguna cosa irrisòria. I per al que no té res a dir, el problema de la llengua no existeix. El dret al propi idioma: és una veritat quasi axiomàtica, tant en el món de la pedagogia com el de la biologia, que per arribar a ser alguna cosa “cal començar per ser allò que autènticament som”. Tot intent de defugir aquesta inflexible llei, ens porta irremissiblement a l’aniquilament de la nostra vida o *per lo menys a la seua falsificació*. La llengua –ha dit Alomar, que no pot ser sospitós per als “universalistes”– és la relació vital entre l’esperit i l’acció, entre la psicologia i la història. Perduda la consciència de la nostra personalitat, envilit i abandonat un idioma gloriós, negat l’esperit haurà desaparegut “una nacionalitat –és a dir, un poble creador d’un estil de vida– i s’haurà guanyat una província, és a dir, un poble sense estil de vida pròpia”¹⁷⁹³.

Daniel Tossal, disciplinat com de costum i amb l’encapçalament del seu article *Parèntesi*, lamenta el silenci del moviment literari valencià d’un temps ençà. Ja fa mesos, guaitàvem desperts el “bellugueig esperançador” que en dies no massa llunys es produïa. Si no fos per les publicacions de la *Societat Castellonenca de Cultura*, les de *L’Estel* i algun esforç isolat, l’activitat de les lletres valencianes seria quasi nul·la. Daniel Tossal enyora els recitals poètics, les polèmiques de *Taula*, la prosa treballada de *Nostra Novel·la*, i no atalaia cap reviscolament literari. El fet li sembla doblement desconcertant per quan la revifalla política valencianista ens feia somniar en una recuperació de la nostra vida intel·lectual. Tot i haver-hi a hores d’ara un estol d’escriptors (poetes, assagistes, historiadors, contistes, periodistes, comediògrafs) que fan concebre il·lusions quant al futur de les lletres valencianes, el cert és que la vida d’aquestes és poc menys que inexistent. “Altrament entre els valencianistes, mai com ara s’havia sentit el fervor ideològic, *l’impuls* a la lluita per conquerir els objectius nacionalistes, l’amor a l’esperit i la llengua autòctona que glateix en l’ànima de les modernes joventuts”. La llibertat del País Valencià, al capdavant. Perquè “s’ha de dir, en elogi dels *hòmens* de lletres nostres, que el fet de conrear el nostre idioma, sempre ha sigut, ací, una actitud política”¹⁷⁹⁴.

El castellanenc Emili Calduch, va ser el protagonista d’un nou article en defensa del prestigi valencià, amb comentaris com aquests:

¹⁷⁹³ *El Camí*, núm. 45, pàg. 1, 14/01/33. «Valencianisme», “Polèmica i dialèctica I” Redacció.

¹⁷⁹⁴ *El Camí*, núm. 45, pàg. 3, 14/01/33. «Parèntesi» Daniel Tossal.

“No hi ha dubte que el llenguatge és el nervi de la nacionalitat. Per això, si volem sostindre la dignitat dels nacionalistes, dins, per supòsit de l'Estat, hui federable, demà ho crec, (...) devem començar per sostindre la dignitat de la nostra parla.

Fins ací, el valencianisme lingüístic, a part sprines, roneguetes excepcions, dins el florit camp de la literatura, s'ha reduït prop del poble –no dins dels arxius del Rat Penat- a algunes obres còmiques, de sintaxis afusellable, (...) cercador de les riotes, proper a admetre arreu tot gènere de destarifos (...) permetedor d'animalades vocabulàries a manta; quan més mal escrites, més convidadores a obtindre picamans desahogats, inclús analfabets autors.

¿Això és la dolça parla valenciana? La solució es pot fer de seguida pel lector. Imprimim, puix, serietat a les redaccions literàries, en tots els ordres de la nostra escriptura; tirem al fem tot lo mal escrit en sentit ortogràfic i prosòdic; o, almenys, lo que tinga un poc de mèrit traduïm-ho, girem-ho de traça, que quede decent. ¡Avant!

Lo que acabe d'esmentar en l'aspecte lingüístic, tingam-ho present per a totes les demés activitats del valencianisme.

Sigam propagandistes febreros i forts per a conquerir els primers llocs de la governació valentina. «El que dorm no rega», diu un antic refrà nostre. I la nostra missió és la de vetllar, a fi de que els nostres enemics els centralistes no puguen alçar el cap.

Valencianisme i valentinicultura: heus ací el penó que hem d'enlairar nit i dia, per a què no es seguixca el intentar llevar el nostre”¹⁷⁹⁵.

Aquest article signat per **Topi Nambour**, pseudònim de difícil identificació, present també en les jornades pedagògiques de la *Federació de Mestres de Llevant*, exposa el següent: “vàrem assistir a aquestes, amb un interès molt emotiu. I és que com a ciutadans no podíem albirar o columbrar la més petita confiança de transformar el País, mitjançant la intervenció d'aquells mestres de la monarquia que desenrotllaven la seua labor a les escoles, ambientats d'una sistematització medieval que feia pensar en la immutabilitat dels errors i ens omplia l'ànima del més greu descoratjament. Però a hores d'ara les coses han canviat; vivim dins d'un règim polític que fonamenta i enllaça la seua existència i prosperitat amb la cultura del poble. Per a nosaltres observar el caient d'aquesta institució del Magisteri, en la que s'haurà de refermar l'Estat per portar a bona fi els seus projectes d'evolució espiritual”¹⁷⁹⁶. A més d'aquest aspecte, que ens oferien les jornades pedagògiques de Castelló, un altre motiu que feia créixer

¹⁷⁹⁵ *El Camí*, núm. 45, pàg. 3, 14/01/33. «El prestigi valencià» “La serenitat de nostra parla”, Emili Calduch

¹⁷⁹⁶ LÓPEZ VILLAVARDE, Ángel Luis: *La Segunda República ...*, op. cit. «6 Tiempos de política. La esperanza republicana», pàg. 299-352, pàg. 310 i 312 | RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta...*, op. cit. Nota 44 i 45, pàg. 65 | AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Mestres valencianes...*, op. cit. “(...) el tàndem Domingo-Llopis posaren, mitjançant la promulgació de lleis, decrets i circulars, les bases de l'educació republicana, que, en la pràctica, es pot resumir en el lema «més escoles i millors mestres», pàg. 33 | CAROD-ROVIRA, Josep Lluís: *Marcel·lí Domingo (Tarragona, 1884 – Tolosa, 1939). De l'escola a la República*. Edicions El Mèdol, Tarragona, 1989.

l'interés era el tema del «bilingüisme a les escoles» plantejat per Carles Salvador¹⁷⁹⁷. Aquest article pot encavalcar-se perfectament amb el que feu Pasqual Asins en el mateix setmanari (pàgina sisena):

“No és la primera volta, ni serà la darrera, que tingam per a parlar d'aquesta disfressa amb què s'amaguen les més perverses intencions. *Levante*, *lavantino*, *levantinismo*, té altra finalitat que desvirtuar el vers sentit del valencianisme i esborrar la personalitat de València amb els seus caires bàsics: el de la història, l'idioma i la geografia. Per si alguna prova mancava, l'ocorregut a l'Assemblea de Castelló, organitzada per la Confederació de Mestres de *Levante*, ben a clares palesa quina és la finalitat que es persegueix sota la disfressa d'aquesta denominació arbitrària amb què s'ha pretès aniquilar les característiques que perfilen i defineixen el nostre País Valencià. Carles Salvador plantejava a aquesta Assemblea el problema del bilingüisme a les nostres escoles¹⁷⁹⁸. Problema substancialment pedagògic, que la realitat ens planteja i que un pedagog modern, sense altres objectivitats que la solució, no pot defugir. Doncs els mestres de *Levante*, els albacetenys i murcians, de pobles de llengua castellana, que desconeixen la magnitud del problema, no volien ni escoltar el treball del nostre amic i el que és més greu, intentaren derivar la qüestió pels perillous viaranys per on s'esmunyen les serps i les passions. Això en un assumpte estrictament pedagògic, que ja no és una novetat. Obri el pas el ministre d'Instrucció Pública de la República en el seu projecte de Bases per a la reforma de la Primera i Segona ensenyança”¹⁷⁹⁹.

Aquest altre reportatge està realitzat per **Elissa (Elisa García i Villalba)** (València, 1910-1996), col·laboradora dels setmanaris *Acció* i *El Camí*, aleshores casada amb l'escriptor i també col·laborador Josep Mascarell i Gosp (Alcalà de Xivert, Baix Maestrat, 1910 - Vilallonga, la Safor, 1977). Diu així:

“Erem enraonant sobre qüestions valencianes; jo lloava i defenia la nostra llengua; de sobte em preguntà:-Com dependria a escriure i llegir correctament l'idioma valencià sense moltes complicacions? Fixeu-vos en la pregunta i digueu-me què haguereu contestat vosaltres; no anava a dir-li que fera com jo, açò és, que comprara les revistes i novel·les que es publiquen i que amb molta fe i constància anés a poc a poc deprenint-lo.

(...) Després vaig pensar amb el llibre la cultura i conreu de la llengua..., d'En Revest i Corzo. Aquest sí que pot dir-se que és un remarcant avanç vers la cultura i conreu de la llengua però ¿per a qui? ¿Cregueu que no sabent massa el valencià pot aconseguir-se alguna cosa amb este llibre? Comencen perquè no sabia llegir-lo, ¿i cóm, puix, podia assabentar-se i enterar-se de les regles que En Revest exposa? Puix direm el que ell mateix escriu: que és un llibre per a l'estudi i el conreu de la llengua i no per a un que vol aprendre-la.

Sobre les gramàtiques catalanes no podria dir res, s'haguera esglaiat que li digués que comprara una gramàtica catalana per a dependre el valencià. Fer un vocabulari per a consultar quan es desitja escriure una lletra o article i dubte de cóm es diu en valencià el que ell coneix perfectament com es diu en castellà.

Ara em quedava un camí: els diccionaris i vocabularis. (...) Dissortadament, hem d'admetre que la majoria dels valencians sols coneixen la gramàtica

¹⁷⁹⁷ *El Camí*, núm. 45, pàg. 5, 14/01/33. «Notes Castellonenques» “Encara les jornades pedagògiques” Topi Nambour.

¹⁷⁹⁸ MONTOYA I ABAD, Brauli: *La interferència...*, op. cit., pàg. 36.

¹⁷⁹⁹ *El Camí*, núm. 45, pàg. 6, 14/01/33. «Pedagogia», “LEVANTE” Pasqual Asins.

castellana i les seues regles; per consegüent, si volem que estos aprenguen el valencià, s'els haurà de donar una gramàtica sucinta dels idiomes valencià-castellà, però explicada lo més clar i senzill possible.

(...) Que tinga, a més, les frases més corrents i de més ús en espanyol i valencià, respectivament, per a què diga *adéu*: no *adiós*, *fins* i no *hasta*, *després* i no *después* o *luego*, etc.

Mot final: deu ser impresa en un sol llibre la gramàtica i el vocabulari, a ser possible. Açò, puix, és una de les necessitats més grans que hi ha en este redreçament valencianista.

Tant debò escoltaren este prec i prompte poguera vore esta gramàtica als aparadors d'una llibreria¹⁸⁰⁰.

Seguint l'ordre de les comunicacions dels col·laboradors del setmanari, ens consta l'acrònim «D. T.», evidentment Daniel Tossal. En un article a doble columna, a part de constatar que les *Normes* estaven aconseguides i fixades, recordava que calia continuar esforçant-se i estar sempre guaitant pels barbarismes i castellanismes que pogueren corrompre l'idioma. Daniel Tossal estava molest perquè temia que la feinada invertida en l'afer lingüístic poguera aturar-se. Com reafirma el columnista, hem de salvaguardar "el nostre tresor lexicogràfic, tan ric i expressiu" i no ens cal copiar¹⁸⁰¹.

Amb una senzilla nota, *El Camí* va posar en relleu aquest comunicat que tantes pàgines i articles havia generat cap a la unificació i la normalització ortogràfiques, desitjada pels escriptors, periodistes, mestres i tot col·lectiu interessat en escriure amb un criteri comú digne, dins del mateix marc lingüístic. Des d'aleshores, ja havien passat vint-i-quatre dies des de l'aprovació de les *Normes Ortogràfiques de Castelló*¹⁸⁰².

En el número 46 de *El Camí*, l'Editorial desenvolupa un article extens en contra de la centralització cultural i política de l'Estat, sota el títol *Les solucions primàries*:

"Per als convençuts uniformistes no cal dir que als vells imperialistes els pobles menuts, les col·lectivitats (...) de mínima extensió estan cridats a desaparèixer i (...) quant més prompte millor. Els arguments que s'aleguen no passen mai de senzilles raons de comoditat mental i administrativa (...) perquè tot lo que no siga arribar a una àrea de cent milions d'habitants no dona categoria de gran poble. L'idioma d'estos grans pobles és, naturalment, immortal i malgrat això

¹⁸⁰⁰ *El Camí*, núm. 45, pàg. 5, 14/01/33. «El llibre que fa falta», Elissa García. *Nota*. - Este article fon ja publicat per *Acció Valenciana*; mes, havent vist anunciat que es prepara un nou vocabulari valencià, m'atreveix a adreçar-li-la de bell nou a l'infatigable En Carles Salvador, per a que veja si és o no favorable ma petita rectificació en el seu plà...", E. G.

¹⁸⁰¹ *El Camí*, núm. 45, pàg. 6, 14/01/33. «Parlem bé!», "El temible enemic" D. T.

¹⁸⁰² *El Camí*, núm. 45, pàg. 6, 14/01/33. «Avis als escriptors valencians», "Entre les principals entitats culturals valencianes s'ha arribat a un acord d'unificació ortogràfica, les bases del qual es faran públiques amb el vocabulari ortogràfic que té en preparació l'editorial «L'Estel». És propòsit de tots que les esmentades bases tinguen el major número d'adhesions possible i a fi de que els escriptors valencians que vullguen, manifesten la seua conformitat i acceptació de les mateixes, es posa en el seu coneiximent que les bases d'unificació ortogràfica estan a la disposició dels que desitgen consultar-les en la Redacció d'EL CAMÍ".

cadascú d'ells aspira (...) al fet que en el món s'instal·le un idioma universal: el propi d'aquest principi naix una argumentació senzilla i *ad hoc* per a convèncer als pobles menuts (...) el renunciar a les seues llengües ridícules (...) Estos pobles de segona categoria han de «borrar-se del mapa». Són enutjosos (...) compliquen l'existència dels pobles grans, compliquen especialment la geografia, la filologia i la burocràcia; l'història no, perquè s'ignora i ademés es falsifica. Són pobles menuts en Europa: Dinamarca, Finlàndia, Suècia, Noruega, Holanda, Bèlgica, Suïssa, Catalunya, és a dir, *els més endarrerits en la civilització*. I, ni cal dir-ho, és poble menut, que ha de prestar-se a ser assimilat, el nostre País Valencià. La solució simplista consistix en això, en suprimir-los; assimilar-los. (...) Es dels nostres dies que un típic general de la vella guàrdia monàrquica proposava en el Senat arrasar Barcelona a canonades i sembrar-la de sal per acabar d'una vegada amb el desagradable «caso de los catalanes». Eixe procediment havia estat aplicat un dia pels exèrcits de Felip V a més d'una ciutat del País Valencià: Xàtiva, per exemple. Un centraliste, germà espiritual d'aquell general del Senat, en mostrar-li Barcelona des del Tibidabo, exclamà tot astorat: “¡Y cómo han dejado crecer esto tanto!” Les solucions primàries no poden ja triomfar en el món. L'assimilisme cultural (...) de la Península es fenòmen que ha fracassat segons va demostrar Cambó en un llibre famós. (...) EL MITE DE L'IDIOMA UNIVERSAL. Heus ací el mite que encara fa estremir la sensibilitat dels fills d'aquesta terra no conscients (...) –que desconeixen que, per fortuna, la biologia desborda la lògica–, l'existència d'un idioma únic en tot l'ambient del planeta oferiria pràcticament considerables ventatges. Els iniciats –joh manes de Pi i Margall!–, saben que eixa bella utopia de l'idioma universal està liquidada fa temps. (...) La qüestió de l'idioma universal ja no pot debatre-se seriosament, malgrat les seues ventatges clares. Lo mateix passaria als enginyers, per exemple, en fer el traçat de vies de comunicació, si tota la terra fóra una gran planúria. Però no és així, no. (...) Hem d'acceptar la realitat. (...) Si volguérem abans llevar els obstacles, el remei seria molt pitjor que la malaltia. ACABAMENT. Estes notes, algunes casi literalment, han estat preses del llibre d'un socialista amb la natural preocupació internacionalista, Rafel Campalans. El llibre, repetim-ho, es titula: *Hacia la España de todos*. (...) A tots els valencians d'esperit obert i lliure, que encara no són conscients, però senten l'inquietud patriòtica, els recomanen la lectura”¹⁸⁰³.

En aquest altre article, *La història y el valencianisme*, **Ramon Segura Valls** (cosí germà de l'arqueòleg Domènec Fletxer Valls), interessat en els temes històrics valencians, opina sobre l'aportació dels àrabs com les obstruccions de l'estament catòlic: “Magnífics els dos articles que fa poc el senyor Martínez Ferrando va dedicar a defensar al nostre Jaume I, atacat per l'hàbil ploma d'En Roberto Castrovido. Bons i justos defensors del nostre rei, quant a Conqueridor, legislador i governant. És prou corrent i freqüent en la majoria dels valencianistes, que podríem dir a l'ús modern, històrics. I és digne d'anotar tal fet. Dels àrabs, durant la seua dominació hi hagué èpoques d'esplendor al més alt nivell de cultura que aleshores podia gaudir el món medieval. No cal fer ací relació general de lo que per a Ibèria significa la dominació musulmana”. Però bo serà recordar, per lo que a València respecta, que foren importadors de cultius tan importants per a la nostra agricultura com l'arròs; en la indústria, el cuc de seda, crearen en Xàtiva la primera fàbrica d'Europa de paper de fil per a escriure. I que fills de València assoliren molts celebritat històrica en tots els

¹⁸⁰³ *El Camí*, núm. 46, pàg. 1, 21/01/33. «Valencianisme», “Polèmica i dialèctica. I” l'Editorial.

ordres i disciplines culturals. Vull fer menció d'Abenalabar, historiador i poeta valencià. D'ell són aquells versos tan amerats d'amor a la seua pàtria:

“València espera mentres, més negre esvenidor;
ja en mil ciutats flameja de Cristo la senyera...”

Hem de defugir de molts dels tòpics, però no podem fugir de reconèixer que més de cinc segles de convivència amb els àrabs havien d'influenciar els nostres fonaments ètnics i històrics, amb les derivacions naturals de caire lingüístic, folklòric i econòmic.

No se li pot rebaixar res de la justa fama al rei Jaume I per ser catòlic. El Conqueridor el Cap de Govern, sabé donar-li un relleu polític decisiu a la personalitat valenciana. Tenim molt present que fon la intolerància religiosa la causant de l'expulsió dels moriscs a principis del segle XVII, la majoria per aquella disposició creada de fet pel beat Joan de Ribera. “I pel que fa als fets històrics, pensem que cal mirar-los amb els ulls nus i clars i no darrera d'ulleres de cap mena religiosa”¹⁸⁰⁴.

Ramon Segura, en la seua exposició, fa una sobrevaloració sobre l'època de dominació àrab. Ressalta els esdeveniments puntuals al llarg de País Valencià, al llarg de cinc segles la seua cultura i una societat nadiua quasi tota integrada en el que òbviament van deixar la seua petjada, com ara el comerç amb les costes de la Mediterrània amb el món islàmic, que aleshores era l'únic camí de comunicació i pel qual van introduir nous productes agraris com alhora les noves tècniques per la manufactura artesanal i la millorar d'unes altres, com recuperar part llegat de l'època clàssica, a més de la denominació de la toponímia, la seua religió i la seua llengua.

Parlarem també d'un altre article suscitat arran del malestar ocasionat durant l'*Assemblea de Castelló* per part d'elements antivalencianistes. El signa Xavier Pallarés amb aquestes paraules:

“Fa encara molt pocs dies que, a Castelló, es presencià un acte verament vergonyós. Ens referim al que feren els mestres de parla castellana que estigueren a les conferències que es donaren estos Nadals passats. De tots és sabut –puix ho publicà EL CAMÍ– que quan el nostre company i amic Carles Salvador parlà per a defensar la seua ponència tractant el bilingüisme a l'escola, (...) s'aixecaren –els mestres no valencians– i abandonaren l'assemblea.

D'eixa actitud als mestres valencians ens ocorregué pensar una cosa: que eixos senyors ens odien i odien tot lo que siga valencià, encara que siga en bé dels infants o que viuen encara en el segle primer (...) en ple salvatgisme. I lo més trist és que eixos senyors són els que parlen de cercar la unió de totes les regions d'Ibèria. (...) Perquè si ells no volen oir-nos, si no volen escoltar-nos, ¿quina necessitat tenim nosatres d'escoltar-los a ells? ¿Es que són més que nosatres?

¹⁸⁰⁴ *El Camí*, núm. 46, pàg. 2, 21/01/33. «La història y el valencianisme» Ramon Segura Valls.

En eixe acte ens han demostrat que són menys, puix s'ens ocorre preguntar: ¿Què hauria dit Don Quixot si a l'arribar a Barcelona li hagueren dit, o parreu en català o no us escoltem? I la formosa mora, ¿què hauria dit si quan envià la seua plica al capità captiu, este l'haguera esquinçada en vore que no estava escrita en castellà? (...) Sortosament per a ells, els mestres valencians tenim més civisme que tots ells –parla pels qui assistiren a les assemblees– i igualment atenem als xiquets castellans, com catalans, com francesos i com valencians, (...) fem tots els esforços possibles per a fer-li entendre el que volem dir-li i ensenyar-li el nostre idioma, ja que els xiquets no poden ensenyar-nos el seu”¹⁸⁰⁵.

Carles Salvador i Gimeno, ens exposa la tasca que cal fomentar en les escoles valencianes. Amb motiu de les *Jornades Pedagògiques de Castelló*, alguns dels companys adherits al *Grup de Mestres Valencianistes* i fruit d'aquelles converses fon l'acord d'un pla de treball escolar. El pla es redueix a la iniciació d'escriptura valenciana a les nostres escoles. Consta de tres graus o etapes: Vocabulari, Frases i Redacció.

“«*Vocabulari*».- El mestre demanarà als seus alumnes una llista de 25 noms substantius o adjectius o verbs, etc., escrits en valencià i al costat la corresponent castellana. Exemples:

taula = mesa
llit = cama
córrer = correr
pujar = subir
roig = rojo
blau = azul

Aquests exercicis intervinguts ortogràficament pel mestre en l'escola per l'exposició de fi de curs. La Inspecció trobarà un interessant medi de guany del vocabulari castellà i els infants començaran d'escriure en la nostra llengua.

Frases.- segona etapa es prendran les paraules del vocabulari valencià i infants redactaran frases. Els exercicis d'aquesta segona etapa quedaran així mateix en l'escola després d'haver-los intervingut ortogràficament pel mestre.

Redacció.- redacció valenciana dels contes populars és a dir, els contes folklòrics, aquells contes que els infants aprenen en casa, vora el foc, o bé d'un altre infant. Tots els xics en saben i tots senten goig en narrar-los. El del *Sigronet*, el de la *Raboseta*, el de *Blancaneus* i cent més... Hi haurà incorreccions ortogràfiques, sintàctiques, castellanismes... El mestre els corregirà i retocarà. Una vegada copiats i signats (nom i edat, població de l'infant) i amb el Vistiplau del mestre, seran enviats al company de Càlig (Castelló) senyor Joan M. Borràs Jarque, qui és notable folklorista, el qual replegarà, estudiarà i guardarà per a l'exposició de treballs escolars en valencià que podria fer-se en València durant la pròxima “Setmana Cultural”. A més, col·leccionant aquests treballs poden ser el fons d'un llibret de folklore”¹⁸⁰⁶.

Daniel Tossal, des de la seua secció «Parlem bé!», puntualitza el següent: «una miqueta de calma, dilecte amic, en demanar unes regles clares i concretes per a llegir i

¹⁸⁰⁵ *El Camí*, núm. 46, pàg. 5, 21/01/33. «Colps de Ma [Mall]», “¿Incultura? ¿Salvatgisme?” Xavier Pallarès.

¹⁸⁰⁶ *El Camí*, núm. 46, pàg. 5, 21/01/33. «Atenció, mestres valencianistes», “Tasca a fer en les escoles”. Carles Salvador | *El Camí*, núm. 19, pàg. 4, 09/07/32. «Lletres», “Refrans i modismes valencians”, Joan M. Borràs Jarque. Notas bibliográficas.

escriure el valencià. (...) La tasca de llegir i escriure la nostra llengua d'una manera correcta és, més que res, qüestió de voluntat. Tenint tot d'unes normes fixades com les que ben prompte han de veure la llum, hi ha avui en dia un bell estol d'escriptors que utilitzen la nostra parla vernacla amb una puresa i gràcia, que de tots els que "vullguen" fer-los justícia han de ser reconegudes. Per això, ans que res –repetim- és necessària l'atenció, que fa entenedores àdhuc les raons més abstruses; voluntat ferma i decidida i un apassionat amor per la nostra llengua. Que és a mitjan camí de conrear el nostre idioma amb decor i gentilesa. El que sent tan noble ambició sovinteja la lectura dels nostres escriptors clàssics (hui ja no és inassequible l'adquisició dels seus llibres) i les obres dels escriptors contemporanis, entre les que n'hi ha d'excel·lents, no tardarà a veure com allò que ell judicava sols podien assolir certs cervells privilegiats, pot aconseguir-se amb una miqueta de cultura, barrejada amb una forta dosi de bona voluntat. De totes maneres, un mig excel·lent de facilitar i estimular l'ús de la nostra llengua, serà la publicació de les *Normes i Vocabulari*¹⁸⁰⁷.

També el metge valencià **Ricard Garcia i Pastor (Robert)** va col·laborar amb un article on barreja el tema lingüístic i l'autonòmic, atés que la ratlla definitòria de tots dos sembla difícil de dissociar, encara més quan la capçalera de la portada del periòdic hi trobem, com a mena d'identitat, aquella cita de Miguel de Unamuno, malgrat les seues reticències pel que fa a les llengües perifèriques:

"Ni aún el paisaje de un país se puede conocer sin conocer la lengua en que hablan sus habitantes"¹⁸⁰⁸.

A banda d'aquest incís, Garcia i Pastor va fer una crítica exhaustiva al periòdic autonomista, per la seua incongruència respecte a València i el valencià; fa un retret a dos col·laboradors: el primer J. Roig, per fer una orientació malèvola per al conjunt del País Valencià; i el segon, Roger Botty, perquè, ja que escriu en llengua vernacla, caldria que ho fera en la llengua consensuada, com en política. Per últim, l'articulista recorda el "llastre que duia el partit de Sigfrido Blasco, amb nom propi, Lerroux"¹⁸⁰⁹.

Hem d'esmentar també dos prohoms del valencianisme, com foren: **Vicent Tomàs i**

¹⁸⁰⁷ *El Camí*, núm. 46, pàg. 6, 21/01/33. «Parlem bé!», "Obra de voluntat". Daniel Tossal.

¹⁸⁰⁸ *El Camí*, núm. 47, pàg. 1, 28/01/33. "Capçalera". "Escrivia fa cent anys Miguel de Unamuno (1911) en el seu cèlebre sonet: "La sangre de mi espíritu es mi lengua. Y mi patria, el país donde resuene", en GIFREU I PINSACH, Josep: «Centralitat i responsabilitat dels mèdia en la fixació i difusió de la llengua comuna», pàg. 11-27, pàg. 21, en CASALS, Daniel, MASSANELL, Mar i SEGARRA, Mila (eds.): *L'extensió social de la normativa als mitjans de comunicació*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2018.

¹⁸⁰⁹ *El Camí*, núm. 47, pàg. 1, 28/01/33. «Parlem amb claretat i en valencià», Ricard Garcia i Pastor.

Martí¹⁸¹⁰, un veritable valencianista històric de la segona dècada del segle XX, precursor dels moviments valencianistes del primer terç; i el personatge semi anònim Joan Cardona, que ens sembla que no és altre que **Pere Cardona (Adolf Pizcueta)**. A banda de la seua profunda amistat, tots dos compartien un mateix ideari valencianista. El mateix Cardona ens deixa una semblança de Vicent Tomàs i Martí, mort prematurament de tifus en 1924:

“Han passat alguns anys d'ençà que acompanyarem per darrera volta a Vicent Tomàs i Martí i molt valencianistes coneixen pobrament a Tomàs i Martí, tenen d'ell unes referències vagues i incertes. (...) Tomàs i Martí sembla que tindrà enguany, per part dels elements valencianistes, la recordança que escau a la seua joventut truncada en el moment més ple de prometes. (...) Des del primer moment d'estada a València. Tomàs començà a escriure en la premsa en sentit valencianista¹⁸¹¹ i sempre en valencià. No importava el caràcter de la seua tribuna, perquè ell la utilitzava sempre per a fer propaganda valencianista. Anava als centres polítics i en tots ells parlava en la nostra llengua dels fets alligadoros de la història valenciana, que ell millor que ningú sabé conrear des del punt de vista popular, de divulgació instructiva i patriòtica. Aquella secció “Hui fa anys” que dia per altre publicà després en un diari aleshores valencianista de la capital, demostra que Tomàs sabia traure tot el partit possible a la Història. Gràcies a ell, les dades luctuoses, les commemoracions dels precursors del valencianisme, tenien entre nosaltres celebracions heròiques i profitoses per al moviment. No és possible crear el futur lliure al País Valencià sense conèixer bé el nostre passat gloriós, la causa de les nostres dissorts i els exemples d'altres pobles que havien refet abans de la seua personalitat. (...) Les activitats de Tomàs i Martí eren diverses. En literatura, sense dubte des del punt de vista del llenguatge fluït, de la construcció i de l'emoció, les seues proses eren l'únic bo i de pervenir que es feia. En l'aspecte de la propaganda, aquell minúscul i personalíssim *Crit de la Montanya* [sic], que ell escrivia, editava i repartia entre els seus nuclis valencianistes. Tomàs ademés era un excel·lent orador de multituds; coneixia els ressorts de l'emoció del públic, sabia arribar al seu cor i infondre-li d'una manera permanent els nostres ideals de llibertat valenciana. Morí Tomàs poc després d'acabar la seua carrera de metge i exercint en un poblet de Castelló, Villafamés. Sense hipèrbole, podem afirmar que el valencianisme pergué un dels seus millors elements, de segur el més dinàmic”¹⁸¹².

Un Editorial de la secció «Llegint periòdics» i l'article *La llengua valenciana* van tenir una transcendència bastant considerable, perquè són una transcripció d'un article editat pel periòdic republicà *El Pueblo*, que, com a norma, no ha ressaltat el fet lingüístic valencià. Cal dir que l'article en qüestió està exposat en castellà, la llengua

¹⁸¹⁰ *El Camí*, núm. 47, pàg. 5, 28/01/33. «El mite de l'apòstol», “Pensant en Tomàs i Martí”. Antoni Igual i Úbeda fou l'autor d'aquest article, on remarca la rellevància del metge artanenc i valencianista pel seu dinamisme trasplantat al moviment valencianista al seu moment, on va deixar la seua petjada per ser el mirall: “el valencianisme necessita lluitadors –rememorant a Tomàs i Martí- en tots els seus camps, en totes les seues activitats; nacionalisme, valencianisme, vol dir cultura, i en la cultura, com que és universal, hi caben tots els hòmens de bona voluntat. Però la política valencianista té necessàriament una orientació definida, que no ha marcat un ni atre, sinó les lleis inexorables que regixen als pobles, i eixe camí no es pot tòrcer”.

¹⁸¹¹ GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició...*, op. cit., pàg. 288.

¹⁸¹² *El Camí*, núm.47, pàg. 3, 28/01/33. «Vicent Tomàs i Martí» Joan Cardona.

que emprava el rotatiu blasquista. Sí que és veritat que el reporter J. Bort Vela, en fa un al·legat des d'uns dels periòdics de més tirada a València, on va saber posar el dit en la nafra dintre de la cultura lingüística. L'articulista admet que alguns valencians han bandejat l'idioma del poble, en contradicció del fet natural lingüístic; per tant, aquest manifest és digne d'esment per desemascarar tòpics. Retallem l'article de J. Bort Vela¹⁸¹³ publicat en *El Pueblo*:

«Hubo una época en que parecía que disminuía por influjo del castellanismo, porque la gente privilegiada de nuestra región creía que hablar en valenciano era desdoro y bajeza. Ha llegado a un extremo que se ha creído que el castellano luce y distingue más. Es decir, que el mal está en nuestra propia casa. Hay que empazar para “desfacer entuertos y agravios” de los follones y malandrines de los valencianos castellanizados que han corrompido nuestro bello y dulce idioma. En los pueblos donde los señoritos y “letrados” de las ciudades se ríen, donde hay que buscar el casticismo de nuestra dulce “parla”. Allí está lo racial del lenguaje de nuestra raza. Y cuando más lejos se hallen los pueblos del tráfigo mundano, de las vanidades humanas del señorito cursi y del doctorado indocto, que se cree que hablando un castellano destripado son más finos y elegantes, mejor para hablar nuestra “parla”.

Hemos de comenzar la cruzada y la reconquista de nuestro idioma desde la vida rural de nuestro campo, de nuestros pueblos, para que nos enseñen a hablar el valenciano auténtico los que nos hemos burlado muchas veces de ellos, porque creíamos que hablaban mal, cuando quienes hablábamos mal éramos nosotros, viciados por la vanidad cursi de un castellano de participios y de gerundios insulsos. Por aquí estructuraremos nuestro idioma y con nuestro idioma nuestra raza, ya que el lenguaje es la raza, como ha dicho Unamuno, y con este lenguaje nuestro comenzaremos a hablar, para discutir -¡no disputar, paisanos!- y razonar nuestro Estatuto, porque hablaremos con la emoción de nuestra raza, y entonces es fácil que nos entendamos»¹⁸¹⁴.

En aquest altre article es fa referència a Ràdio València, i el motiu és perquè sorgí la polèmica de no tractar-se d'una entitat neutra atés el caire propagandístic del seu patrocinador polític:

“Radio València emetia l'atre jorn un avís o nota del president de la Diputació¹⁸¹⁵ relatiu a l'acte de propaganda que el diumenge se celebrarà a Molvedre. El senyor president de la Diputació demana a tots els partits una adhesió que no es podrà negar a l'ideal autonòmic, però sí a la tàctica divisionària posada en pràctica per les agrupacions polítiques que s'emparen en les representacions oficials. Però no és este punt prou escatit, el que ens interessa comentar ara (:..) Volem, això sí, parangonar la diferència de tracte que Ràdio València dona als partits que aniran demà a Morvedre i la que en son dia donà als partits que anaren a Alcira. Com aleshores diguerem, Ràdio València es negà, no sols a retransmetre (...) sinó que ademés s'excusà també

¹⁸¹³VIADÉL, Francesc: «Josep Bort-Vela, el periodista que va vetllar Durruti. Una aproximació a la seua vida i obra», pàg. 25-33, en *MAINHARDT - 87/ ABRIL DE 2017*, pàg. 25-29. Hem d'agrair la col·laboració d'Eugeni Varona, arxiver i bibliotecari d'Alcalà de Xivert pel seu ajut en aconseguir aquesta informació (28/04/21).

¹⁸¹⁴*El Camí*, núm. 48, pàg. 2, 04/02/33. «Llegint periòdics», “La llengua valenciana”, Redacció | CASANOVA, Emili i SARAGOSSÀ, Abelard: *El Valenciano: nombre, historia, situación sociolingüística y características básicas*. Editorial Denes, Paiporta, 2010. «6 Conclusiones», pàg. 61-64, pàg. 61-62 | AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Mestres valencianes...*, *op. cit.*, pàg. 180.

¹⁸¹⁵El President de la Diputació de València (1931-1934) era aleshores l'advocat valencià Joan Calot Sanz, d'ascendència del partit hegemònic de València, el PURA.

d'emetre uns anuncis del dit acte. El fet en si indica un criteri mancat de generositat, en oposició a les normes que practiquen les ràdios d'altres poblacions. Com tothom sap, Barcelona, en època electoral i inclús ara, s'han pogut fer tota mena de propagandes ideològiques. L'estació emissora no ha fet tracte de favor per a ningú.(...) Ràdio València, l'estació havia de permanèixer neutral, en vista de la divisió existent. (...) Amb la diferència de que els partits que actuaren en Alcira no conseguiren que es parlara de la seua propaganda. El fet ens sembla tan vexatori per als partits de la Conjunció, que creem un deure nostre el destacar-lo, per a què els valencians que se senten representats per aquells obren en conseqüència”¹⁸¹⁶.

En un altre article del prolífic Francesc Caballero i Muñoz, en l'habitual secció «Parlem bé!», desmunta el suposat *anticastellanisme* que alguns imputen als defensors del valencià:

“És creença de molta gent d'eixa que mai es pren el treball de profundisar en les coses, que l'actitud del valencianisme vers la nostra llengua més que actitud d'amor per esta excelsa manifestació del nostre esperit, ho és d'aversion pel castellà. L'espècie és prou difosa i abundent, per dissort, els que així pensen (...). Els valencianistes, i en especial els escriptors, que són per la seua vocació a qui més es pot referir la censura, mai han sentit cap classe de malvolença pel castellà ni per cap altra llengua. Ans al contrari (...), conscients de la transcendència que per la vida cultural, i encara com a definidor de la personalitat dels pobles té l'idioma, sempre han sentit el més profund respecte per la parla dels demés. Precisament, per valencianistes, és a dir, per lluitadors pel [recobrament- de les característiques culturals] del País Valencià, no són dels que volen exercir (...) el fet d'imposar als altres el mitjà d'expressió, xifra i signe d'independència espiritual. "Saben massa d'eixe dolor perquè vulguen fer-lo passar a ningú. (...) Els valencianistes no han sentit mai cap fòbia per l'idioma castellà; (...) en general els escriptors valencianistes, quan es produeixen en castellà ho fan amb més cura (...) que aquells altres que tenen la estúpida vanaglòria de desconéixer la llengua de la seua terra. Ací, a València, és innegable que els escriptors valencians que conreen la seua llengua poden enfrontar-se, ventatjósament, amb els que solament cultiven l'idioma espanyol. (...) Sols volen, els valencianistes, que els siga reconegut el dret, fins ara detentat per l'idioma "oficial" (...). És dir, que sols es tracta d'un problema de llibertat. No volem tindre una llengua de segona classe. (...) Així, puix, desfa's el malentés i nosatres continuarem admirant eixa, com totes les llengües que siguen vehicle d'una cultura i un pensament, al món. I nosatres i els nostres fills procurarem aprendre'n com més millor, a fi de que (...) se'ns vagen obrint nous horitzons que dilaten cada vegada més les ones concèntriques de cultura que volten nostre esperit, delitós, imantat cap tot allò que siga germandat entre els hòmens. Això sí, defensant el nostre patrimoni amb braços i ungles, si precis fóra”¹⁸¹⁷.

Un altre motiu de publicació, com no podia ser d'una altra manera, fou l'article de l'aprovació de les *Normes Ortogràfiques*. L'Editorial estigué adreçat a elogiar tots els components de la signatura de Castelló; però sobretot va constituir una mena d'homenatge a dues institucions signatàries del procés, com l'entitat valenciana *Lo Rat*

¹⁸¹⁶ *El Camí*, núm. 48, pàg. 2, 04/02/33. «Radio València s'ha definit», Redacció. Cal dir que les emissores radiofòniques valencianes no van ser molt explícites a corroborar per difondre els esdeveniments socioculturals -ni el fet polític, ni lingüístic-. | ARCHILÉS, Ferran: *La persistència de la nació. Estudis sobre nacionalisme*, Afers Universitat de València, 2014, ARCHILÉS, Ferran: «Absència i persistència. L'estudi de la nació i el nacionalisme», pàg. 9-43, pàg. 13.

¹⁸¹⁷ *El Camí*, núm. 49, pàg. 3, 11/02/33. «Parlem bé!», "Fòbia per el castellà" Daniel Tossal.

Penat i el gramàtic Pare Lluís Fullana i Mira. El procés de les *Normes* va estar assolit pel setmanari valencianista *El Camí*, i va esdevenir l'essència del seu quefer i alhora la clau de la seua continuïtat periodística i valencianista, juntament amb els columnistes fervorosos amb més deler pel consens ortogràfic:

“És ja un fet l'acord a què han arribat entitats i escriptors valencianistes per emprar unes mateixes normes ortogràfiques (...) prompte seran publicades amb un vocabulari que respon ja, fidelment, a les normes i que editarà “L'Estel. (...) Han treballat amb un fervor que mai serà prou recompensat, els elements de la Societat Castellonenca de Cultura i els representants del Centre de Cultura Valenciana. Totes les atres entitats valencianistes, culturals i polítiques han ajudat eficaçment perquè l'obra assolira l'èxit tan esperat. Però huí volem destacar la virtut solidària de la més vella de les entitats: ens referim a “Lo Rat-Penat” (...), també d'un estudiós, d'un formidable treballador que es diu el P. Fullana. “Lo Rat-Penat”, institució, i el Pare Fullana, individualitat, són dues forces en el valencianisme tradicional, als quals per altra banda no cal, ara, descobrir.

Puix, huí és el dia de fer-los un elogi públic i sincer. El P. Fullana i “Lo Rat-Penat” hi han suscrit les normes ortogràfiques. (...) El fet és a destacar, fet a elogiar, penyora de nous progressos, que per primera vegada els valencianistes han arribat a un acord totalitari. Les normes ortogràfiques són acceptades per tots: “El Rat-Penat” i “L'Estel”, EL CAMÍ i el P. Fullana; el Centre de Cultura i el d'Actuació; l'A.V.R. i la Societat Castellonenca de Cultura. Tots estem conformes, tots som uns davant aquest problema d'unificació. Des de Castelló fins Alacant han estat acceptades les mateixes normes ortogràfiques. S'ha acabat l'anarquia envilidora del nostre idioma valencià. (...) Per als dos -Lo Rat Penat i el P. Fullana-, vol tindre EL CAMÍ les seues paraules millors, els seus elogis més purs”¹⁸¹⁸.

Relacionat amb l'anterior hi trobem un article on Josep Mascarell, al recer d'aquesta efervescència valencianista, vol aclarir el fet identitari: “per al valencianisme, és un bon factor el parlar sempre en valencià, encara que u no l'escriga, però és força valuós, ultra-patriòtic, parlar-lo i escriure'l al mateix temps. Un indiferent, i àdhuc un antivalencianista, sol parlar a tota hora, malgrat menysprear-lo; però mai es prendrà l'interés d'aprendre a escriure'l. (...) Els nacionalistes valencians, els que donant proves del nostre idealisme, de la nostra convicció, hem de començar ans que res a saber parlar i escriure correctament el nostre idioma nacional¹⁸¹⁹. (...) Cal ser nacionalista amb coneixement de causa; tindre la visió exacta del nostre ideal, (...) de nostra història i, sobretot, saber ben bé el nostre bell i estimat idioma. (...) La més acurada (...) llavor de valencianisme, açò és l'idioma i història, cultura valenciana en

¹⁸¹⁸ *El Camí*, núm. 51, pàg. 1, 25/02/33. «Les normes ortogràfiques» Redacció. Però amb tot i això, com ens apunta el professor Pitarch: “el cas és que ni tan sols *El Camí* no va apressar-se gaire a publicar-la. Siga com siga, els primers a editar les Normes de Castelló (en concret, la *declaració* i les *regles ortogràfiques*) degueren ser els *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, potser abans que L'Estel i fins i tot que el mateix BSCC”, pàg. 20, en PITARCH I ALMELA, Vicent: *Les Normes de Castelló. Textos...*, op. cit.

¹⁸¹⁹ MONTROYA I ABAT, Brauli: «Identitat valenciana i transmissió del valencià», pàg. 97-118, en FLOR, Vicent (ed.): *Nació...*, op. cit. “Segons Weinreich (1953: {} 4.4), que és qui parlà de «lleialtat lingüística», el concepte és paral·lel al de «nacionalisme»; així, afirma que aquesta mena de lleialtat és a la llengua el que el nacionalisme és a la nacionalitat”, pàg. 115.

general, per a després, anar-hi espargint-la per tot arreu. També cal que estudiem la història d'altres pobles”¹⁸²⁰.

Al calor d'aquest redreçament lingüístic arran de l'oficialització de les *Normes*, Xavier Pallarés, sol·lícit en aquests temes, fa una crida al món de l'ensenyament en la secció «Colps de Mall» amb l'article *¡Aprengam ortografia!*: “amb goig i satisfacció, he vist avui anunciat en les pàgines de *EL CAMÍ*, la propera inauguració del *Curset d'Ortografia Valenciana*. Ens feien esperar eixe curset, als qui, com jo, som mestres d'escola i sentim l'ideal per la nostra terra, al davant del qual hi ha l'ensenyament en valencià; ideal que, per dissort, no comparteixen encara tots els mestres valencians. El que més entristia el no tindre una ortografia única, de la qual poguérem fiar-nos, era en corregir els escrits que fem fer en valencià als xiquets d'escola. Moltes vegades ens feia dubtar en corregir-ho, doncs, en escriure-ho tal com creiem, i suprimíem l'expressió pròpia del poble. Eixos dubtes, el *Curset*, ajudat pel vocabulari ortogràfic valencià de propera publicació, ens els farà envair i tindrem, això sí, un camí segur en la nostra tasca, per a corregir-nos a nosaltres en primer lloc i als nostres deixebles després. Així és, mestres valencians, que, si volem honrar la nostra parla, devem seguir el *Curs d'Orografia Valenciana per Correspondència*. *EL CAMÍ*, en publicar-lo, es cuida que siga ben gratuït sense cap molèstia per a cap valencià o natural d'altra regió”¹⁸²¹.

A propòsit del primer l'aniversari del setmanari valencianista, portava aquest titular: «Salutació al complir el primer any de vida». Òbviament, l'Editorial va fer un recordatori de l'ideari del periòdic valencianista, que tant va impulsar l'aprovació de les *Normes*, també conegudes com les *Normes de El Camí*:

“El 5 de març de 1932 va nàixer *EL CAMÍ*. Els que el possibiliten, redactors i lectors i anunciants, preocupats pel mateix ideal patriòtic i de llibertat, la vida dels pobles que es redrecen, la tenacitat i la persistència; per això hem fet de la continuïtat una norma del nostre actuar. Alguns amics la fe dels quals en el recobrament del País Valencià trontolla, ens anunciaven que no viuríem massa, però el mal auguri, no ha sigut. Cada número ha estat fet amb el màxim entusiasme per la col·laboració d'elements de tots els sectors; cada setmana hem tingut l'assistència fèrvida de milers de valencians. *EL CAMÍ* ha volat molt alt en aquests dotze mesos; no s'ha detingut; ans al contrari, ha travessat els absurds llinars que separen la “província” de València, de les de Castelló i Alacant, i tot el País Valencià, ha volat més enllà per damunt de la mar i ha arribat a Mallorca, ha travessat el Sènia i ha fet sentir la seua veu al bell mig de la Catalunya restaurada. En el segon any, estem segurs, arribarà als nuclis intel·lectuals de les nacionalitats europees i saludarà alegre i segur de si mateix als pobles germans del migdia de França. *EL CAMÍ* està obert. On ningú podrà deturar a un poble que es recobra a sí mateix, amb el dret a fer sentir la seua veu en el concert universal de les cultures. Una sola preocupació nequiteja de manera constant a *EL CAMÍ* arribar a ser diari. Dels valencians tan sols depén

¹⁸²⁰ *Ibidem El Camí*, núm. 51, pàg. 1, 25/02/33. «Nacionalisme i cultura» J. Mig.

¹⁸²¹ *El Camí*, núm.51, pàg. 6, 25/02/33. «Colps de Mall», “¡Aprengam ortografia” Xavier Pallarés.

que això siga un fet. EL CAMÍ ha fet possible la coincidència en la seua redacció d'hòmens de distintes ideologies, però tots valencianistes. EL CAMÍ representà un progrés i una nota d'autèntica europeïtat. La seua veu ha estat ferma, però serena i normal. EL CAMÍ no rectifica una paraula del seu programa. Repeteix ara el que digué en el seu primer número. EL CAMÍ saluda a tots els fills del País Valencià, d'una manera especial a la premsa, i dóna les gràcies als nombrosos lectors que sense fatiga i sense reserves l'han acompanyat en la seua marxa cap a l'ideal”.

El Camí estava integrat per un col·lectiu tan divers com dispers, en el qual prenia forma la transversalitat: «La fesomia del periòdic permetix enriquir-lo amb tota classe d'elements, car la nostra concepció d'EL CAMÍ no sols no exclou a ningú, sinó que, pel contrari, obri la porta a totes les col·laboracions»¹⁸²².

En la seua habitual secció de «Parlem bé!», Daniel Tossal, publica *Labor de tots*:

“Bé es pot dir que mai, com ara, ha segut la nostra llengua objecte de estudis seriosos i eficaços. Abanda d'un bon nucli de jòvens estudiosos que, amb sòlida preparació científica, treballen per fixar i restaurar el nostre idioma, hi ha la constitució d'un Laboratori filològic, amb un magnífic pla per a cometre l'estudi del valencià amb totes les garanties científiques que el cas requerix. Es per mitjà d'este Institut que es resoldrà de manera relativament definitiva (...) els problemes que afecten el nostre verb, tant en allò que es referix a la seua ascendència com a la relació que puga guardar amb atres formes col·lectives d'expressió. Igualment, a tot allò que es referixca a sintaxi i ortografia. (...) A eixos resultats esplèndids que ja és possible augurar, hem de col·laborar tots els que ens donem compte de la transcendència cultural i política que han de tindre per al nostre País. Devem, puix, ajudar tots en la mida de les nostres forces a eixa labor de dignificació i restauració del nostre llenguatge. (...) La restauració que podria fer-se del nostre idioma, potser àdhuc prescindint dels filòlegs, tan sols amb recollir el tresor lexicogràfic que perdura escampat per eixos pobles de la muntanya de la Marina i de l'Horta del País Valencià. Puix bé, (...) entre la més eficaç seria la de col·leccionar paraules, locucions i modismes, vius encara en boca del poble i que de manera especial són emprats per les persones d'avançada edat, no contaminades, per fortuna, de les modes. (...) Amb açò podria algun dia formar-se un vocabulari de paraules vives¹⁸²³, de castíssim regust, que a tots ens serviria. Als mestres, per a l'ensenyança de la nostra llengua als deixebles¹⁸²⁴; als escriptors, per a valorar la seua obra literària amb una riquesa de lèxic pur que li donaria justesa”.

Cal dir que Daniel Tossal, com de costum, vol corregir *la mala parla*, enriquir l'idioma, rescatant certes pronúncies pròpies oblidades o en desús per interferències de la

¹⁸²² *El Camí*, núm. 52, pàg. 1,04/03/33. «Salutació al complir el primer any de vida», Redacció.

¹⁸²³ OLMOS, I.: «Hem de recuperar el lèxic tradicional que ha perdut el valencià», en *Levante-El Mercantil Valenciano*. Diumenge, 30 de setembre del 2001, pàg. 54. Entrevista a Eugeni S. Reig, lingüista, autor del llibre: *Valencià en perill d'extinció*. Edició a càrrec de l'autor, València, 1999. “(...) Hi ha una part de la nostra llengua (paraules, expressions) que corren el risc de perdre's molt prompte. (...) Aquestes paraules tenen en comú que la llengua estàndard utilitza un vocabulari diferent, on elles no s'empen habitualment. També hi ha el motiu que hi ha expressions que sols s'usen a llocs geogràfics molt concrets, o per generacions més majors, i si no les recuperem les perdrem. (...) -Un paper importantíssim-. La llengua ha d'estar al carrer, a les escoles i per suposat als mitjans de comunicació. El que es diu i se sent des dels mitjans arriba a la gent i aquesta ho imita”.

¹⁸²⁴ LÓPEZ VILLAVARDE, Ángel Luis: *La Segunda República...*, op. cit. «6. Tiempos de política. La esperanza republicana», pàg. 299-352, pàg. 313.

modernitat¹⁸²⁵. Proposa cercar el llenguatge genuí d'entre els indrets més diversos i així conrear-lo, sobretot des de l'ensenyança, la literatura i el periodisme, que han d'esdevenir paradigma del bon ús de la llengua pròpia sense cap interferència forastera¹⁸²⁶.

“LA INJUSTICIA DELS ATRES. “És injustícia, i ben manifesta, negar el valor del valencianisme i la força del seu contingut espiritual. (...) Allò que cal fer o desitjar és que l'historiador (...) sàpia interpretar el nervi exacte del valencianisme: el que sura en l'ambient, aquell vulgaríssim i de “via estreta”(…) el constructiu, el nacional. (...) El valencianisme autèntic és parió, en contingut, dels moviments català, basc, etc., si bé diferent en massa, en número.(…) Les terres valencianes sempre han tingut hòmens fervorosament nacionalistes, constructius. LA FALLIDA PARCIAL DEL VALENCIANISME. Innegable el fet, es podia fer-li retrets (...) hem de reconèixer que tindrien alguna part de raó. Aquells que coneixen la història del valencianisme veuen (...) una marxa ascencional, un moviment progressiu (...) Hi ha progrés, indubtablement (...) Una de les causes de que no siga més gran és la manca de continuïtat, els moviments isolats. (...) Hi ha qui comença per discutir-ho tot, ortografia, filologia en general, d'on venim i què som, etc. (...) les disputes sobre el rei En Jaume, (...) la catalanofília, la catalanofòbia, si al valencià és o no és català (...) una pèrdua de temps tan gran (...) a les discussions les dedicarem a bastir la personalitat nacional, es trobaria esta molt més avançada. (...) Cal considerar-se no fills del moment, ni de les circumstàncies, sinó seguidors d'aquell estol dels Labaila i dels Santiago Cebrian, per exemple, dels capdavanters de l'època romàntica del nostre renaixement i de les figures de més relleu dels temps posteriors. ¿HI HA REGRESSIÓ? (...) pesimisme per castellanisació de la ciutat de València, per la curta durada de les publicacions valencianes, pel reduït (...) als carrers de la ciutat València, la regressió es manifesta en un període de vint-i-cinc o trenta anys (...) Si els centres de cultura autòctona no poden fer res, ¿voleu pensar què farien per la cultura del País Valencià els antivalencianistes o valencianistes en castellà? Un exemple: els que diuen allò de: “*los catalanes se apropian nuestros clásicos, Ausias March, etc.*” ¿què han fet per editar-los i divulgar-los entre el nostre poble? MOVIMENTS PARAL·LELS. El secret de l'èxit es troba en dos moviments (...) el dels intel·lectuals i el dels polítics. Sense cultura valenciana no hi ha res i sense un òrgan polític que la defense, tampoc... EL TRIOMF DE LA LLENGUA (...) serà paral·lel de les altres coses. Els qui tenen el ver sentit de la unitat lingüística no són pessimistes com els que sols s'interessen per les formes més o menys dialectals. Pensem que la llengua d'Ausiàs March pot estar malmesa en llavis valencians de la ciutat i potentia i vigorosa a les vores del Cènia. (...) El dia que ciutadà valencià tinga la cèdula personal en castellà per una cara i en valencià per l'altra (exemple: les cèdules que expedix la Generalitat de Catalunya), ja no hi haurà qui negue a l'idioma la categoria social que li pertoca. EL DIVORCI ENTRE LES DUES LLENGUES. Hi ha dues Valències, (...) La València gran, de Guardamar al Cènia, o País Valencià, i la València petita, xiqueta, sí, molt xiqueta, malgrat el seu mig milió d'habitants, la ciutat del Túria (...). Valencians fills de la ciutat, bandegem el localisme. El Micalet no és res, no suposa res sense el gòtic del Maestrat, o l'Horta de València, sense La Plana, i el Penyagolosa, sense La Carrasqueta, ni Penyíscola, sense el Montgó. Observem, a més a més, els trets característics, nacionals, vius en la València gran i morts en la València menuda. ¿Amb quin dret poden els fills de la València menuda, els qui practiquen el bilingüisme perquè els és més fàcil el castellà, demanar valencianisme als fills de la València gran? UNA MARXA ESPIRITUAL SOBRE LA CIUTAT. (...) Aleshores es podria imposar l'esperit de la València gran, del País, a l'hibridisme de la València menuda, de la ciutat.

¹⁸²⁵ AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *Mestres valencianes...*, op. cit. “(...) La lluita entre el que és nou i el que és vell, la tradició i la modernitat, sembla una constant...”, pàg. 229.

¹⁸²⁶ *El Camí*, núm. 52, pàg. 1,04/03/33. «Parlem bé!», “Labor de tots” Daniel Tossal

Jovent en les comarques: mantingau i defenseu la vostra llengua, el vostre esperit, les vostres característiques i imposeu-les als esperits acomodaticis de la ciutat¹⁸²⁷.

Al fil d'aquesta darrera exposició, *El Camí*, en el seu Editorial, publica aquesta *Declaració*, per tal de fer pública l'aprovació de les *Normes* i la seua aplicació entre els valencianistes compromesos *Per la unificació ortogràfica. Declaració*:

“La pròxima setmana es publicarà un quadern de “L’Estel” amb les Normes d’Unificació, seguides d’un Vocabulari Ortogràfic de Carles Salvador. Heus ací la Declaració que obri el citat quadern:

Es un fet acceptat hui (...) que la llengua pròpia és la més alta manifestació de la personalitat d’un poble i que aquells pobles que han recobrat la seua consciència com a tals no sols s’entreguen a l’ús del seu propi parlar, sinó que aspiren a la seua màxima depuració com a fenomen cultural i com a prova que volen tornar a ser ells mateixos. Moltes causes, no totes literàries (...) desperta envers totes les manifestacions espirituals del País Valencià i singularment envers el seu parlar.(...) El nostre poble comença a sentir la dignitat de la llengua pròpia. El deure de cultura és treballar per a què eixe impuls no “s’afeblixca” i per a remoure tots els obstacles que s’oposen a la seua expansió.(...) Potser el més gran, radica en la manca d’unitat ortogràfica, que posa els editors i en general qui ha d’escriure en la nostra llengua. (...) És, doncs, necessària l’adopció d’un sistema ortogràfic unitari, si no volem ofegar al bressol mateix eixe esplet (...) tan prometedor de fruits. Posat que tot sistema ortogràfic és per força imperfecte i convencional (...) la necessitat de posar d’acord, sincerament i eficaç, a aquells que en les seues produccions intel·lectuals empren la nostra llengua i obtindre després un consentiment automàtic i sense reserves (...). Eixa és la nostra més gran satisfacció. Els escriptors i investigadors del País Valencià, les Corporacions i publicacions més preparades de la nostra terra, (...) que mai no s’enaltirà prou, han arribat a l’acord transaccional que suposa el sistema que ací s’explana. Va sense dir que no hi ha cap vençut, puix les autoritats filològiques que sota firmen mantenen els seus punts de vista científics, penyora viva de nous progressos. Però tots acaten les grafies aprovades. A este efecte, s’inserten les Bases ortogràfiques unificadores i es publica el Vocabulari a elles adaptat, que tan útil ha de ser a tots els estudiosos i per aquells fills d’aquesta terra que senten l’orgull del propi idioma. Sols demanar la cooperació entusiasta del nostre poble en aquesta obra de depuració, de dignificació, d’estilització de la llengua vernacla, manifestació la més autèntica del seu esperit i del seu propi geni.

Societat Castellonenca de Cultura, Centre de Cultura Valenciana, Seminari de Filologia de la Universitat, Lo Rat-Penat, Unió Valencianista, Agrupació Valencianista Republicana, Centre d’Actuació Valencianista, Agrupació Valencianista Escolar, Centre Valencianista d’Alcoi, Centre Valencianista de Bocairent, Centre Valencianista de Cocentaina, Joventut Valencianista

¹⁸²⁷ *El Camí*, núm. 52, pàg. 2, 04/03/33. «Parers intrascendents», Ferran Valentí. Cal apuntar, com ja s’ha comentat en el capítol de *Dramatis Personae*, la pertinença d’aquest pseudònim tan singular. Nogensmenys, l’argument que exposa Ferran Valentí demostra estar assabentat del procés valencianista i de la seua llarga evolució, donant a entendre que té assumit la paradoxa del moviment valencianista amb els seus avatars i la poca connexió i la desunió entre els grups afins. Així mateix, fa la reflexió que cal estar amb qui ens fan costat. La Història és la mateixa i no canvia, el que canvia és l’ésser humà. Des d’on dona compte que cal mirar-se menys el melic propi i aplicar la pedagogia en tots els vessants. A banda, també fa una descripció fidedigna geogràficament, com sociocultural, on la clau és la llengua, sense additius. Com s’ha vist, fa una exposició a manera de fil per randa. Cal apuntar que l’autor de l’acrònim com la procedència, guarda un caire conventual. Malgrat això, l’exposició està molt ben encaminada, com a exemple, per a tots els valencianistes en general.

Republicana de Manises, L'Estel, EL CAMÍ. P. Lluís Fullana Mira, Lluís Revest Corzo, Lluís Cebrian Mezquita, J. Sanchis Sivera, Salvador Carreres Zacarés, Francesc Martínez i Martínez, Bernat Ortín, Salvador Guinot, Nicolau Primitiu, Angel Sánchez Gozalvo, Eduard L. Chavarrí, G. Huguet Segarra, T. Llorente Falcó, Eduard Martínez Ferrando, Leopold Trénor, Lluís Cebrian Ibor, Josep Pasqual Tirado, Carles Salvador, Llorenç Sorlí, Ignaci Villalonga, Constantino Gómez, Ramón Huguet, F. Almela Vives, Joan Bta. Porcar, Joaquim Reig, Miquel Martí, E. G. Nadal, Maximià Alloza, Emili Calduch, E. Navarro Borràs, E. Soler Godes, F. Caballero Muñoz, M. Thous Orts, Honori García, Adolf Pizcueta, Miquel Peña, Lluís Sales Llopis, Francesc Alcayde, Pasqual Asíns, F. Carreres Calatayud, Manuel Sanchis Guarnier, Antoni Igual, Ferrán Escrivà Cantos¹⁸²⁸.

4. L'IDEARI A TRAVÉS DE LA CORRESPONDÈNCIA I NOTES DE REDACCIÓ. DOS PUNTS DEFINITORS

Amb l'epígraf de «La Correspondència», el rotatiu *El Camí* defineix explícitament la seua línia editorial, és a dir, el seu ideari. Els editorials del setmanari constitueixen escrits d'intercanvi semi-anònims entre redactors, col·laboradors -com apunta el professor Baldó- i lectors. Servien per a exposar les inquietuds, les propostes, els anhels, les diferències, les singularitats, però sobretot recollien l'opinió dels valencians i del conjunt de la ciutadania de tot l'espai social lingüístic propi. Hi opinaven també, deixant la seua petjada, els subscriptors de tot arreu de l'Arc occidental de la Mediterrània, és a dir, des de més enllà d'Alacant fins a Girona, passant per Barcelona, Tarragona, Palma, Castelló i València.

El mateix periòdic, des del primer número, fa una crida perquè els lectors siguen autocrítics i exigents amb la tasca periodística. Es tracta, doncs, de la part on els lectors poden realitzar lliurement comentaris, que el mateix setmanari animava a fer:

“Agrairíem als nostres subscriptors ens comuniquen per escrit qualsevol deficiència que observen, per tal de subsanar-la”¹⁸²⁹.

L'articulació de la «Correspondència» ens deixa una trajectòria investigadora molt valuosa per conèixer i saber qui i què hi havia al darrer d'aquest col·lectiu. És molt important perquè, possiblement amb la resposta que rebien els lectors des del setmanari valencianista hi trobem bona part dels dubtes suscitats pels subscriptors. Amb açò es pot deduir el pensament, el tarannà, la disposició, l'acceptació i, per

¹⁸²⁸ *El Camí*, núm. 53, pàg. 1, 11/03/33. «Per la unificació ortogràfica», “Declaració”, Redacció. Aquest recull ve a ser el colofó de quasi tot el procés per unificar i redreçar la llengua dels valencians. L'Editorial va tindre el seu rellevant protagonisme juntament amb la majoria dels col·laboradors del setmanari valencianista. L'ideari de la revista es pot dir que fou assolit amb escreix per a tot el conjunt valencianista, deixant un solatge de complicitat amb els lectors valencians | PÉREZ MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló*. Eliseu Climent, Editor, València, 1982, pàg. 59.

¹⁸²⁹ *El Camí*, núm. 1, pàg. 2, 05/03/32.

descomptat, l'ideari, així com la plasmació d'un criteri comú per sumar i no restar, incloure i no excloure, i alhora donar veu a la ingent pluralitat comunicativa del valencianisme¹⁸³⁰.

Hom vol assenyalar la influència i la percepció d'aquest apartat, com així ho demostren diversos col·laboradors puntuals, que, tot i això, acabaren com a col·laboradors de certa continuïtat i rellevància, com ara Joan Alay Serret, Antoni Senent i Micó, Boscà i Luis, Francesc Borrull, Vicent Olmos, Manuel Martínez, entre d'altres.

Ens cal advertir també que, sota aquest mateix titular de «Correspondència», el gramàtic Carles Salvador oferia puntualment la seua contestació als alumnes dels exercicis que ell mateix duia a terme en *El Camí*, donant respostes relatives al correcte ús de la gramàtica i ortografia valencianes. Per tant, creiem que els més adequat és no fer constar aquestes contestacions en aquesta secció.

Un altre exemple de l'actitud filantròpica dels editorials de *El Camí* fou l'apartat on, de tant en tant, havia de llançar un matalàs d'auxili degut a algun malentés, una forta polèmica, una crítica dolenta, un comentari molest o desafortunat. L'Editorial va intervenir bastant sovint per defugir d'algun escrit empipador de qualsevol col·laborador pel menyspreu d'un altre company, lector o simpatitzant. És a dir, hi trobem notes aclaratòries per part de la Redacció, mirant de mostrar-se el més equànime possible¹⁸³¹.

El primer d'aquests intercanvis culturals amb els lectors del setmanari al·ludia a qüestions ortogràfiques, polítiques i culturals. L'Editorial féu una tasca pro valencianista, aprofitant qualsevol discrepància per a corregir, endreçar i unir el valencianisme de tota mena. Heus ací alguns d'aqueixos col·laboradors, alguns amb aportacions puntuals i d'altres més assidus:

¹⁸³⁰ *El Camí*, núm. 46, pàg. 4, 21/01/33. "(...) *El Camí* aplega hui a totes les terres del País Valencià, complix escrupolosament el programa ideal que es va traçar, de ser un periòdic de tots els valencianistes (...) ha atiat els entusiasmes allà a on estaven dormits, ha decantat noves consciències cap la nostra causa de redenció valenciana, ha establert contactes amb grups disseminats. La seua obra, de la qual es parlarà en el dinar d'amics i col·laboradors que pròximament anunciarem per a commemorar el primer aniversari, és important i prometedora i per fer-la encara més profitosa, cal que no es deture per la compenetració de l'esforç nostre amb els amics i lectors d'*EL CAMÍ*" | *El Camí*, núm. 52, pàg. 1, 04/03/33. "Salutació al complir el primer any de vida" (...) "La fesomia del periòdic permetix enriquir-lo amb tota classe d'elements, car la nostra concepció d'*EL CAMÍ* no sols no exclou a ningú, sinó que, per el contrari, obri la porta a totes les col·laboracions".

¹⁸³¹ Serà doncs, una màxima del setmanari valencianista, per exemple, en el setè i últim paràgraf de la presentació i l'exposició: "(...) *El Camí* no serà la veu d'un grup o d'un sector, sinó de tot el poble".

Borrull, Francesc¹⁸³². Aportà el seu punt de vista amb definicions oportunes en diversos números del setmanari, com per exemple va fer en el núm. 10, pàg. 3, de 07/05/32.

«Núm. 5, pàg. 5, 24/04/32. «Correspondència».

«*Francesc Borrull. Ciutat.* Hem rebut el seu article, que trobem ben escrit, però li agraïrem ens envie treballs sobre altres matèries que s'avinguen millor amb l'orientació d'este setmanari».

Olmos, Vicent¹⁸³³. Núm. 5, pàg. 5, 02/04/32. «Correspondència»:

«*Vicent Olmos.*- Medite vostè que *EL CAMÍ* aspira a ser un periòdic obert a totes les inquietuds i a tots els problemes; no pot ser expressió de valencianisme estret. Hi ha que fer valencianisme a través de les manifestacions que a tots interessen, conformes en el seu sentit d'unitat entre els valencians; per això aspirem a superar tota banderia.» Vicent Olmos, també va participar en el núm. 27, pàg. 4, 03/09/32».

Martínez, Manuel. Núm. 5, pàg. 5, 02/04/32. «Correspondència»:

«*Manuel Martínez.*- Procurarem complaure'l en quant a la secció internacional. Si alguna vegada troba algun esdeveniment especialment interessant, li agraïrem ens cride l'atenció sobre el mateix. *EL CAMÍ* no pot ser un setmanari específicament doctrinal. Llixca vostè la nota anterior (Vicent Olmos, núm. 5, pàg. 5, 02/04/32). Però, naturalment, que hem d'exposar les raons que avalen el nostre valencianisme».

Xerri, Vicent¹⁸³⁴. Núm. 6, pàg. 5, 09/04/32. «Correspondència»:

«Vicent Xerri. València.- En un dels nostres editorials vorà que propugnem també per què els diputats per València siguin valencians. Açò ho considerem fonamental. Molt agraïts a les seues paraules».

F.F.S. Núm. 7, pàg. 4, 16/04/32. «Correspondència»:

«*F.F.S.* València.- Prenim nota de les seues indicacions, que procurarem tindre en compte. En este número iniciem una secció sobre qüestions ortogràfiques, com vostè vorà. La propaganda, en allò que depèn de nosatres, la realicem intensivament.»

Puig, P.¹⁸³⁵. Núm. 13, pàg. 2, 28/05/32. «Correspondència»:

¹⁸³² Probablement aquesta identificació siga un altre pseudònim, donada l'antiguitat de Francesc Xavier Borrull Vilanova (València, 1745-1838). pàg. 101, en PANIAGUA, Javier i PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario biográfico de políticos valencianos (1810-2003)*. IAM, Diputació de València, UNED Alzira-València, 2003 | RAMÍREZ ALEDÓN, Germán: «La presencia valenciana en las Cortes de Cádiz: Nuevas aportaciones y viejas ausencias», pàg. 79-104, en CHUST, Manuel (ed.): *Valencianos en revolución 1808-1821*. PUV, València, 2015, pàg. 98-99 | També en aquesta tessitura («neoforalisme defensiu», de Borrull) estarà el dominic Domènec Corbató (1907), que Cucó qualificava de «neo-romanticisme foral», en SOLVES, Josep: *El pensament nacionalista valencià. Una discussió sobre la identitat*. Denes, editorial, Paiporta, 2003, pàg. 55.

¹⁸³³ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, op. cit. «2.2. La col·laboració amb l'Agrupació Valencianista Escolar», pàg. 124-127, pàg. 124.

¹⁸³⁴ AHMV. Padró (1924). Folio 19.332. Núm. d'Ordre 61.967. Districte Teatre. Vicent Xerri Llop (València, 1903-1968). Era fill de Vicent Xerri Chordi (València, 1880), lampista de professió, casat amb Consol Llop Camps (València, 1887). L'adreça familiar era al carrer Gravador Esteve, 18-2 dreta. La professió de Vicent Xerri Llop era també la de lampista.

¹⁸³⁵ *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*. Època segona - Any I. Núm. 1, València, setembre del 1935. Trobem a Josep Puig i Puig, com a Delegat del Consell

«*P. Puig*. Hem rebut la seua carta i tindrem molt present lo que ens diu».

Penalba, Ferran¹⁸³⁶. Núm. 13, pàg. 2, 28/05/32. «Correspondència»:

«*Ferran Penalba*.- Per la nostra part fem tot lo possible per crear l'esperit valencianista, sense el qual l'Estatut no seria res. Falta que tots, en la seua esfera, coadjuven a esta obra».

Núm. 22, pàg. 5, 30/07/32. «Correspondència»:

«*Partit Nacionalista Català*.- Agraïm la vostra felicitació, que serà un estímul més per a continuar la nostra tasca per la llibertat valenciana, lo mateix que per la llibertat de tots els pobles hispànics».

Núm. 22, pàg. 5, 30/07/32. «Correspondència»:

«*Un valencià valencianista*.- Llegiu *La llengua valenciana*, de Lluís Revest, publicada per la Societat Castellonenca de Cultura, els llibres valencians d'esta mateixa entitat, els de la Col·lecció "L'Estel" i atres i consultiu un diccionari català que per la seua amplitud vos pot ser útil, sobretot, des del punt de vista del lèxic. La millor recomanació és, no obstant, llegir i escriure molt».

Llàcer, Amadeu¹⁸³⁷. Núm. 22, pàg. , 30/07/32. «Correspondència»:

«*Amadeu Llàcer*, Roma.- El nostre criteri ortogràfic està inspirat més que res en un desig d'unitat. Per a conseguir açò hem sacrificat molt; arribaríem a més en el sacrifici. No vos estranye eixa diferència concreta que citeu, perquè era feta de propòsit. Tenim present la vostra suggestió respecte a les fotografies i la vostra indicació ortogràfica final».

Sanz, Josep. Núm. 23, pàg. 2, 06/08/32. «Correspondència»:

«*Josep Sanz*.- Rebuda la vostra carta d'encoratjament. No podem dir-vos atra cosa sinó que amb l'ajuda de tots continuarem com fins ara la nostra labor».

Josep Sanz, va tindre la proposta articulista en el núm. 78, pàg. 5, 02/09/33. "La Colònia de Vacances de la Societat Castellonenca de Cultura. Tasca i esplai. Les flors, el fruit i la llavor».

Soler, Josep M. Núm.23, pàg. 2, 06/08/32. «Correspondència»:

«*Josep M. Soler*, Barcelona.- El vostre treball fon enviat oportunament al concurs i ,per si no ho sabeu, vos direm que ha estat: premiat. Enhorabona».

Puig, Lluís Rafael¹⁸³⁸. Núm. 29, pàg. 4, 17/09/32. «Correspondència»:

«*Lluís Rafael Puig*. Quart de les Valls.- El número 12 dels "Anales del Centro de Cultura" farem per enviar-li-lo, com demana».

Directiu de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, com s'ha dit delegat d'Albocàsser, l'Alt Maestrat (Castelló de la Plana). Probablement, no és molt aventurat afegir-lo com a autor de la seua recomanació al setmanari valencianista.

¹⁸³⁶AH MV. Padró (1930). Districte Audiència. Ferran Penalba Camarasa (València, 1885). Segons el padró, vivia amb els seus pares Tomàs Penalba Albert, d'Albaida (1855), i Neus Camarasa Garrigós (Bufalí, 1860). L'adreça familiar estava en el carrer Trinitaris, 14, b. Ferran Penalba exercia la professió de dibuixant. Aquesta afirmació que pot semblar un poc "peregrina", però ens cal dir que d'entre els possibles compromissaris, s'ha fet per eliminació i ens ha quedat Ferran Penalba Camarasa, d'entre una tria dels possibles candidats, se l'ha escollit, per exemple, per l'edat, pels estudis, per la professió i en part per ser veí de la ciutat de València.

¹⁸³⁷VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg.163.

¹⁸³⁸VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., pàg. 249.

Escribà, F.¹⁸³⁹. Núm. 29, pàg. 4, 17/09/32. «Correspondència»:

«F. Escribà.- És criteri d'El Camí de fugir mentres siga possible el comentari de temes que puguen dividir als nostres lectors o suscitar polèmiques que també servixen per a distanciar a un dels altres. Li agraiem ens escriga sobre altres matèries en el sentit exposat. Sempre ens ha plagut que el seu nom figure entre els nostres col·laboradors».

Senent Micó, Antoni¹⁸⁴⁰. Núm. 30, pàg. 2, 24/09/32. «Correspondència»:

«Antoni Senent Micó.- Prenim nota de lo que ens diu en la seua carta, perquè *EL CAMÍ* és, en efecte, el setmanari de tots els valencianistes».

Antoni Senent i Micó, com s'ha dit abans, fou un dels assidus comentaristes en la premsa valencianista, entre ells *El Camí*. A més d'aquest comentari, va col·laborar en tres ocasions més, com ara: el núm. 89, pàg. 5, 18/11/33; núm. 117, pàg. 5, 08/06/34; i núm. 118, pàg. 3, 16/06/34.

Fontana, Bernat¹⁸⁴¹. Núm. 33, pàg. 6, 15/10/32. «Correspondència»:

«Bernat Fontana. Alcira.- L'Administració complimentarà el seu encàrrec, per el qual li restem agraïts. Haurà observat per lo demés que és criteri d'EL CAMÍ el no publicar poesies. Pot enviar-nos altra classe d'originals, que acollirem amb la millor disposició».

H.C. i G. Núm. 37, pàg. 5, 12/11/32. «Correspondència»:

«H.C.G.- Es molt d'agrair el seu esforç per la transcripció de l'original que ens envia. Però no podem publicar-lo perquè es tracta d'un document ja conegut que podria suscitar crítiques fàcils».

¹⁸³⁹AHCV. Fons Institut Lluís Vives. Francesc Escribà Martí (Polinyà de Xúquer, 1880 - València, 1970). Ens consta que ingressà a l'Institut Lluís Vives en 1893. Segons la Partida de naixement, Francesc Zacaries Escribà i Martí era fill de Francesc Escribà Hernandis, de Polinyà de Xúquer (1848), llaurador; la seua mare, Eleutèria Martí Sancho, d'Albalat de la Ribera. Era nét, per línia paterna, de Francesc Escribà Ferrandis, de Polinyà (difunt), i de Margarida Hernandis Ortiz, vídua; i per línia materna era nét de Pasqual Martí d'Albalat (difunt) i de Vicenta Maria Sancho, vídua, natural d'Albalat de la Ribera. Exp. 9/30552-73. No descartem que pugua pertànyer també a Ferran Escribà Pellicer (1884-1940), amb domicili a Bellreguard, la Safor, del comerç, afiliat a "Izquierda Republicana" (IR). Afusellat a Paterna 25/05/40. Annexos: Gestor i més tard Regidor de l'Ajuntament. Membre del Comitè Secret, pàg. 308 i 315, en GABARDA CEBELLÁN, Vicent: *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*. PUV, València, 2007 | També en GABARDA, Vicent: *La represión en la retaguardia republicana. País Valencià, 1936-1939*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1996. "Miguel Escribà Pellicer (1896-1936), llaurador (Dreta Republicana). Últim domicili: Bellreguard; lloc de la mort a Sagra, la Marina Alta. Annexos. Va ocupar el càrrec d'Alcalde des de 1932 fins a 1936", pàg. 239 i 244.

¹⁸⁴⁰Antoni Senent Micó fou un col·laborador puntual del setmanari valencianista *El Camí*.

¹⁸⁴¹Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana (AHCV). Fons Institut Lluís Vives de València. Bernat Fontana Martínez (Alzira, 1904). Feu l'ingrés de batxiller en 1917. Segons la seua Partida de naixement, era fill de Bernat Fontana Sifre (Alzira, 1883), del comerç, i de Concepció Martínez Navarro (Alzira, 1886). Era nét, per línia paterna, de Josep Fontana i de Maria Teresa Sifre; i per línia materna, de Gervasi Martínez i de Modesta Navarro, tots quatre difunts. Exp. 9/29845-11. Per referències obtingudes pel Cronista d'Alzira, Aureliano Lairón Pla, ens adonem de la gran transcendència cultural de Bernat Fontana Martínez; a tall d'exemple: "Va ser membre fundador de la Penya Valencianista i ensem fundador de la revista alzirenca *Xucar*, abans de 1936. Ha col·laborat als setmanaris d'Alzira *Heraldo de la Ribera* i *Heraldo de Alzira*, va ésser corresponsal de premsa del *Diario Deportivo de Valencia*, i del diari *Las Provincias*, fins al 1936. Després del 36, va exercir com a corresponsal del diari *Levante*. Des de la fundació de Ràdio Alzira fins a la jubilació ha col·laborat amb la dita emissora. Ha publicat poesies en nombroses revistes". Informació que hem d'agrair a Aureliano Lairón (28/11/20).

Boscà i Luis, M. Núm. 38, pàg. 5, 19/11/32. «Correspondència»:

«*M. Boscà i Luis*. Alacant.- El seu article, que ens sembla interessant, no el considerem oportú. Per este motiu ens veem privats de la seua publicació».

El columnista Boscà ja era un conegut de la redacció, perquè abans i després d'aquest article ja hi havia col·laborat en els següents: núm. 34, pàg. 3, 22/10/32; núm. 35, pàg. 5, 29/10/32; i per últim, el núm. 41, pàg. 3, 10/12/32.

Sr. C.E. Núm. 41, pàg. 4, 10/12/32 «Correspondència»

«Me és grat correspondre la vostra amable lletra. Certament: jo no invente. Jo no soc un gramàtic. Soc senzillament, un mestre d'escola que prepara lliçons i les ensenya, les transmet, amb el llenguatge i la metodologia que creu més eficient. No soc gramàtic com no soc matemàtic, ni geògraf, ni dibuixant. Però puc tindre algunes condicions de mestre d'escola i ensenyar, transmetre, als meus alumnes, la gramàtica, la geografia, les matemàtiques, el dibuix... d'una manera elemental, però pedagògica i eficient. Jo no invente, senyor C.E. Jo prepare les lliçons i les explique. I no res més. I en este "no res més" rau (del verb valencianíssim *raure*, Sr. C.E.) la meua més profunda satisfacció. Vostre affm., *Carles*»¹⁸⁴².

Casanovas, Josep. Núm. 42, pàg. 5, 17/12/32. «Correspondència»:

«*Josep Casanovas*. Tarragona.- Encara és prematur i fins potser llunyà el propòsit que ens atribueix. Molt agrait a la llista de valencians que ens anunciieu i als vostres oferiments, dels quals farem ús si hi ha ocasió».

J.A.S. Núm. 44, pàg. 2, 07/01/33. «Correspondència»:

«*J.A.S.*, Barcelona.- No sols acceptem el seu oferiment, sinó que l'agraïm. Pot continuar la seua tasca».

J.A.S. Joan Alay Serret a qui pertanyen aquestes inicials, va ser un dels més prolífics i actius col·laboradors del setmanari, amb vint-i-sis articles de difusió pro l'enteniment i per la pau dels Pobles. Hi va contribuir des del núm. 43 (31/12/32), fins al núm. 111 (02/04/34), òbviament no seguits, però va col·laborar gairebé any i mig, sense perdre una regularitat fidel i exemplar.

Baldovi, Josep Maria¹⁸⁴³. Núm. 48, pàg. 5, 04/02/33. «Correspondència»:

¹⁸⁴²Carles Salvador i Gimeno, va contestar contundentment al lector anònim del setmanari valencianista (C. E.), el qual va voler desacreditar a tasca de Carles Salvador, qui duia setmana a setmana la secció de llengua vernacle, d'entre les quals estava "Notes gramaticals", on aportava el mot lingüístic i el lèxic autòcton amb la seua explícita explicació, per orientar, ensenyar, corregir i sobretot per redreçar i difondre la llengua dels valencians. Òbviament el mestre de Benassal, es va sentir al·ludit i ofès. Malgrat aquest episodi periodístic, cal dir que Carles Salvador va comptar amb l'adhesió de l'equip de redacció i d'una gran majoria dels valencianistes per les seues aportacions gramaticals de diversa contextualització.

¹⁸⁴³Provincia de Valencia. Ayuntamiento de Almussafes. Relación de Ayuntamientos, Comisiones Gestoras y Juntas municipales que se constituyeron en este Municipio, a partir del 18 de Julio de 1936, que se remite al Ilmo. Sr. Fiscal Instructor de la Causa General de esta provincia, en virtud de lo interesado por dicha superior Autoridad. Comisión Gestora constituida en 25 en Febrero de 1936 y que cesó en 21 Enero de 1937. Componentes: Jose M. Baldovi Campins. Cargo desempeñado: Gestor." Arxiu Municipal d'Almussafes. Padró de 1935. L1026, pàg. 50-51. Josep M. Baldovi Campins (Almussafes, 1912- ?) era fill de Josep M. Baldovi Garcia (Almussafes, 1874), de professió jornal·ler; la seua mare, Àngels Campins Santceloni, (Fortaleny, 1891). L'adreça familiar, carrer Josep Nakens, 56 (avui carrer de Sant Roc). Josep M. Baldovi, aleshores, era estudiant. Aquesta valuosa informació ha sigut obtinguda gràcies a la col·laboració de Cecilio Alcaraz Albaladejo, Cronista Oficial d'Almussafes i de Pilar Vicenta Raga Agramunt, Arxiu Municipal d'Almussafes (19/12/18) | En un altre referent arxivístic AHUV.

«Josep M. Baldovi, Almussafes. L'Himne ha estat imprès i publicat diferents voltes. Deuríeu posar-vos en relació, si no esteu ja, amb alguna de les entitats valencianistes a les quals correspon este aspecte de la propaganda».

Núm. 125, pàg. 5, 04/08/34. Correspondència:

El Centre Valencianista de Xàtiva ens escriu:

«El Centre Valencianista de Xàtiva s'ha vist dolorosament sorprès per l'escrit publicat a *EL CAMÍ* del darrer dissabte i signat per Pere Cardona, que conceptua diatriba un tant verinosa, impròpia del que pretén la germanor valencianista, contra companys als que se'ls nega llur sentiment valencianista pel fet de no haver-se adherit a la III Setmana Cultural Valencianista.

Este Centre Valencianista figura entre els adherits a dita Setmana, però no deixa de reconèixer el dret de qualsevol entitat o particular a no haver fet lo mateix per motius intrínsecs, sempre respectables, que no és del cas analisar, ja que ningú deu adjudicar-se el dret a repartir patents de valencianisme.

Per açò, protestem enèrgicament de l'esmentat article, puix constitueix una negació del respecte mutu i atac despiadat i directe als companys de l'Agrupació Valencianista Republicana, mereixedors, com qualsevol a tota mena de respectes».

El nostre company Pere Cardona ens prega la publicació de la següent resposta: "Breument: M'extranya que el C.V. de Xàtiva mostre la seua sorpresa del meu article ("diatriba un tant verinosa?") i no per l'escrit que el motivà.

«En el meu article admetia la inhibició i el silenci davant la Setmana Cultural, però no l'atac a la mateixa, la rebentada. Els motius que tingueren per a fer açò, que no és lo que el C.V. de Xàtiva vol suposar, no ens semblen respectables.

Si tot lo que constitueix "una negació del respecte mutu" mereix la condemna de C.V. de Xàtiva, degué protestar precisament d'aquell solt. La teoria del respecte cal aplicar-la a tothom, a *qualsevol*, i encara més a una manifestació cultural».

Núm. 129, pàg. 5, 01/09/34. «Correspondència»:

«Un escrit del Centre Valencianista de Xàtiva.

El Centre Valencianista de Xàtiva ens envia per a la seua publicació un llarg "Comentari als comentaris", que ha tingut cabuda en la premsa diària d'esta ciutat. En eixe document l'esmentada entitat contesta, involucrant-los, tots els comentaris escrits a propòsit de la II Diada Valencianista¹⁸⁴⁴.

Sentim molt que en la seua extensió ens hem de privar de reproduir-lo íntegrament. Ho faríem no obstant si no mitjançarà la circumstància d'haver sigut publicat al diari *El Mercantil*.

El Centre Valencianista de Xàtiva informa que no ha tingut atre propòsit que convertirla II Diada en un gran aplec valencianista (açò "davant les intencionades malenteses afirmacions dels comentaristes d'*El Camí* i atres periòdics (*tots de dreta*) (el subratllat és nostre); que s'enorgullix d'haver aconseguit lo que no ha pogut realisar cap atra entitat: unir a la ciutat de Xàtiva les representacions oficials més caracterisades de les tres "províncies"; que el

Exp. Acad. Magisteri, caixa 302/16. Ens consta que Josep M. Baldovi Campins va acabar Magisteri en 1933. Uns altres referents: Afiliat al Partit Valencianista d'Esquerra. Alumne de l'Escola Popular de Guerra (Carp^a. 2731.- Expte. 78.- S.M.). Tinent d'Infanteria procedent de l'Escola Popular de Guerra (Paterna) (Carp^a. 2678.-Expte. 15.-S.M.) (20/12/18).

¹⁸⁴⁴GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau: *Valencianistes a Catalunya, Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1937)*. Editorial Afers. Catarroja-Barcelona-Palma, 2007. «Activitats i definició ideològica», pàg.33-38, pàg. 37-38.

senyor Llorenç Carbonell ha fet manifestacions valencianistes que no és capaç de fer cap personalitat de dreta d'aquella ciutat i que el nostre juí sobre dit senyor l'hem formulat per ser esquerrà i està en contradicció amb el que hem dit atres vegades sobre ell; que l'autor de l'article "Els dos camins", aparegut a *EL CAMÍ*, hauria preferit que s'exalçaren els ideals de la dreta i la monarquia "espanyola" en compte dels ideals d'esquerra i la República "espanyola"; que el valencianisme troba la seua força expansional en els hòmens lliures de disciplines confessionals; que modificaren el lema donat per A.N.V., perquè entenen un error mesclar la política amb els sentiments religiosos; que posen el valencianisme per damunt de tot ideal patriòtic "i no patriòtic"; que volia a l'A.N.V. deslligada de tot confessionalisme; i que el Centre és "per sobre tot" valencianista i que combatrà als que "emboscats baix un falç sentiment de valenciania fan una odiosa i inconfessable política d'interessos" i s'aprofiten del seu renom valencianista per a donar i llevar patents de valencianisme d'acord amb llurs interessos materials o espirituals.

Per a contestar al Centre Valencianista hauríem de tornar a les nostres paraules dels números anteriors. La nostra posició quedà ben definida i res hem de modificar en allò que ens ateny, després de conegut del document del Centre Valencianista de Xàtiva.

Hi ha al·lusions personals que es transparenten en l'extracte que acabem de fer, que a nosatres no ens ferixen ni ens afecten. Les considerem naturalment tan infundades com tot lo demás».

En aquesta altra proposta, que s'anomena, com consta en el mateix setmanari, «Nota de la Redacció» (N. de la R.), es veu ben palesa la línia editorial del periòdic valencianista. Creiem que és important manifestar aquest apartat i afegir-ho a l'anterior, perquè quede ben marcat clarament el procés que va engegar la revista des dels seus inicis, amb els principis fundacionals per encertar el camí, el camí de l'Editorial.

«Nota de la Redacció» (N. de la R.-)

Núm. 16, pàg. 5, 18/06/32. «N. de la R.-».

«La depuració del nostre idioma no pot confiar-se a l'Acadèmia de la Llengua Castellana, com feu la Dictadura i sembla admetre per confusió el nostre col·laborador Emili Caldach. L'adició dels famosos acadèmics regionals no li dóna competència a aquella corporació naixcuda per a tindre cura de la llengua castellana.

La fixació del nostre lèxic, de la nostra ortografia, de les locucions pròpies, pertany a cultivadors especialisats i competents de la nostra llengua. Lo contrari seria vulnerar les lleis pròpies de l'idioma i sotmetre-lo en la seua evolució a la dependència d'una atra llengua, que si bé és germana de la nostra, és diferent.

En lo que respecta al nostre Reine, esta labor correspon al Centre de Cultura Valenciana, coordinades amb prestigioses institucions d'atres terres».

Núm. 25, pàg. 2, 20/08/32. «N. de la R.-»

«Estimem oportuníssima la crida del nostre col·laborador B. Martínez Melià i demanem a tots els estudiants valencianistes que es facen reço d'ella».

Núm. 25, pàg. 4, 20/08/32. «N. de la R.-»

«Hem donat a llegir l'anterior article als companys de l'A.C.V. al·ludida en el mateix i ens pregunen que publiquem com a contestació la següent quartella:

“Amic Escrivà¹⁸⁴⁵: Per deferència de la direcció d'*EL CAMÍ* coneguem el teu article, i a les seues argumentacions no trobem el divorç de que parles, i que tampoc existia als nostres contactes anteriors. Dius que Catalunya i el País Valencià són germanes; però perfectament distints en lo que a política i administració es referix. ¡D'acord! Nosatres sols parlem d'unitat en allò que fa referència a la cultura i al seu vehicle d'expressió: l'idioma».

Núm. 27, pàg. 3, 03/09/32. «*N. de la R.-*».

«Com els nostres lectors podran comprendre, no compartim moltes de les afirmacions del nostre col·laborador, al qual deixem íntegra la responsabilitat de fer-les. Però hem de dir que la unificació ortogràfica, ajustant-se a les normes que siguen, la considerem indispensable.

La publicació de l'article del nostre amic Nicolau de Sueca la fem per conseqüència amb els principis que inspiren el nostre periòdic, però aprofitem l'ocasió per advertir als nostres col·laboradors que esta amplitud de criteri que permet publicar moltes afirmacions no compartides per el cos de Redacció, té el límit de l'oportunitat i d'una pugna massa terminant amb les orientacions de les editorials que reflexen lo que al nostre entendre és la millor manera de propagar l'ideal valencianista que servim».

Núm.48, pàg. 6, 04/02/33. «*N. de la R.-*».

«De l'article del nostre col·laborador Sr. Bosch ens interessa aclarir allò que fa referència a l'Acció Cultural Valenciana. Perquè la dita entitat res té que vore amb atra de nom idèntic, però en espanyol. La nostra fon organizada per un grup de universitaris valencianistes, que durant un any publicaren *Acció Valenciana*, i ara es troben incorporats a *EL CAMÍ*.

Si els fundadors de la nova entitat, amb una lleugeresa censurable, han pres el nom d'una agrupació anterior, d'ideari i orientació tan distints, nosatres el menys que podem fer és evitar als nostres lectors tota possible confusió pertorbadora».

Núm. 74, pàg. 5, 05/08/33. «*N. de la R.-*».

«Hui han marxat a Barcelona els nostres amics Reig i Nadal, acompanyats d'atres elements valencianistes, per a pendre part en els actes de germanor dels nacionalistes gallecs, bascos, catalans, mallorquins i valencians, que tindran lloc dissabte i dumenge a la ciutat germana».

Núm. 79, pàg. 2, 09/09/33. «*N. de la R.-*».

«Publiquem la contestació que el president de l'Ateneu Valencià XX adreça al nostre col·laborador J. Mig, i estem segurs que quan escriví aquell comentari estava ben lluny de donar a les seues paraules el sentit amb el qual han estat preses».

Núm. 81, pàg. 3, 23/09/33. «*N. de la R.-*».

«Al comentari del nostre company Soto afegirem per la nostra banda un dissentiment amb els acords de l'assemblea del P.R.R.S., que fem públic per el

¹⁸⁴⁵Ferran Escrivà Cantos (Sagunt, 1905 – Madrid, 1977). Pintor i dibuixant. Membre d'Acció Cultural Valenciana i col·laborador del seu òrgan *Acció Valenciana* i del setmanari valencianista *El Camí*.

seu interès general i sense pretendre immiscuir-nos en afers que no ens afecten. I es que quan un home dins d'un partit polític es produïx en un sentit determinat, contrari al de la majoria del partit, no sembla democràtic imposar-li una sanció que equival a tant com a expulsar-lo, ja que no es tolera la posició minoritària».

Núm. 84, pàg. 5, 14/10/33. «*N. de la R.*».

«Hem volgut sempre defugir totes aquelles qüestions que per desacord dels valencianistes podien contribuir a dividir-los i a esterelisar el nostre moviment. Pensàvem i seguim pensant que els que susciten la major part de les voltes no obren de bona fe, car els guia la secreta intenció de sembrar entre nosatres la discòrdia de portar les forces valencianistes a una baralla intestina que les anihile.

Es coneguda de tots la tasca injusta i inintel·ligent que realisà en este sentit cert individu prevalgut d'una falsa apariència valencianista i convertit perxò en instrument dels que volen destrosar el moviment. Es precisament contra eixa desdixada labor contra allò que va reaccionar el senyor Eduard Martínez Ferrando, a qui per el seu indubtable prestigi i autoritat calia donar acollida en este setmanari.

Ja sabíem que d'esta manera s'encetava una polèmica que, com hem dit al principi, sempre hem evitat per evitar també la descohesió. El fet no sols de que les afirmacions del senyor Martínez Ferrando es publiquen amb la responsabilitat exclusiva del seu nom, sinó també sota el títol de "Tribuna lliure", indica ja a les clares quina és la nostra situació i el nostre propòsit.

Hem rebut una carta de l'amic Escrivà Cantos anunciant una replica als articles del senyor Martínez Ferrando, que no hem publicat perquè esperem publicar aquella.

Ara bé, el donar cabuda en estes columnes a aquella discussió ens autorisa a demanar a uns i atres breuetat i concisió en l'exposició del seu pensament, deixant de cantó repeticions inútils i absència de greuges personals que són innecessaris per a la defensa dels respectius punts de vista».

Núm. 92, pàg. 4, 09/12/33. «*Nota.*».

«Causes imprevistes obligaren suspendre la sessió de cinema retolat en el nostre idioma. No obstant, s'està fent gestions i prompte donarem més detalls, per tal d'organisar, segurament per EL CAMÍ, unes sessions matutines de cinema, on entre alguna escudilla obra cinematogràfica seran projectades revistes i pel·lícules *amateurs* rètols hi vagen en la nostra llengua.- A.»

Núm. 95, pàg. 2, 30/12/33. «*N. de la R.*».

«Hem rebut molts articles intervenint a favor dels dos criteris senyalats en la polèmica sostinguda a estes columnes per els senyors Eduard Martínez Ferrando i Bayarri. No els hem publicat i aprofitem l'ocasió per a ordenar una explicació als seus autors, perquè, tal com ja diguérem en atra ocasió, no som partidaris de fomentar les divisions entre els valencianistes, massa entestats, per dissort a posar de relleu lo que els separa i no allò que els unix. Açò no suposa que ens agrade deixar en una zona tèrbola estes qüestions ni cap atres. EL CAMÍ ha opinat sempre sobre elles amb absoluta claretat, però alhora d'una faiçó objectiva i impersonal.

El nostre col·laborador Nicolau de Sueca¹⁸⁴⁶ –el prestigi i l'autoritat del qual no hem d'encarir als nostres lectors- ens ha enviat tres articles que per el seu to conciliador cordial comencem a publicar hui. La personalitat de l'articulista i –

¹⁸⁴⁶ *El Camí*, núm. 95, pàg. 2, 30/12/33. "La discòrdia, a la taula del valencianisme, vol llançar una poma al Pancatalanisme. Nicolau de Sueca" (Nicolau Primitiu Gómez Serrano).

insistim- el to de la seua argumentació, ens obliga a fer una excepció a favor seu. Estos tres articles tancaran per tant la polèmica, que ja abans havíem donat per acabada».

Núm. 112, pàg. 3., 05/05/34. "Carta oberta. Sr. En B. Bono i Barber.

«Molt senyor meu: Quede molt agraïda i al mateix temps el felicite per el seu article "Dones patriotes", puix ja pensava que pendrien nota de la meua iniciativa, treball precisament sense cap valor literari.

Ara bé; el demanar el monument a Guillem Sorolla és amb l'únic fi de fer justícia als grans hòmens i perquè el meu esperit es rebel·la davant este oblit, puix des de xiqueta conec i admire als defensors de les nostres llibertats, i també ho demané perquè ell ens faria recordar el deure d'agraïment que tenim amb aquells hòmens.

Avant, valencianistes, a no creuar-nos de braços i a buscar en este monument els nostres drets, i vosatres, germanes meues, vingau totes al cridament d'En B. Bono i Barber, puix es tracta de la llibertat de vosatres i dels vostres infants.

Quedant-li molt agraïda el saluda amb el degut respecte. Rosario Soto».

Núm. 129, pàg. 4, 01/09/34. «*N. de la R.-*».

«El present article no ha estat compostat amb la necessària exactitud tipogràfica, degut a la manca de signes poc correctes. Preguem a l'autor i als lectors ens excusen esta deficiència. Aquesta nota està propiciada per l'article signat per G. Renat (Guillem Renat Ferris, pseudònim de Josep Giner Marco), referent a la secció de Lletres "Análisis fonético del valenciano literario, por T. Navarro Tomàs y Manuel Sanchis Guarner. *Revista de Filología Española*. Madrid. Tomo XXI. Abril-junio 1934».

5. ELS COL·LABORADORS MÉS SIGNIFICATS

En aquest darrer capítol hem fet una selecció dels més notoris columnistes de *El Camí* pel que fa a la defensa, el foment i la normalització de l'idioma valencià. Tots ells han dut a terme una tasca divulgativa encomiable per parlar i escriure nítidament, des de la pedagogia, la docència i la investigació de l'idioma. Hi trobem un extens repertori de reporters i d'articles, que tot seguit desgranarem ordenadament pel nombre d'aportacions.

No és d'estranyar que quasi tots els columnistes s'implicaren explícitament en la docència de la llengua, i allò era degut sens dubte al gran nombre de mestres i professors que n'hi havia. Com deia el polifacètic mestre Enric Soler i Godes, "la llengua és la clau".

La relació dels col·laboradors del setmanari valencianista, amb els seus percentatges, es trobaran en els Annexos Documentals, Annex V Capítol V, pàg. 789-790 (Els col·laboradors més significats).

És hora de fer balanç. Ho simplificarem per tal de no aclaparar amb tantes xifres. En tot aquest cinqué capítol hem recol·lectat tot un munt d'articles: 207 articles, distribuïts

entre els 133 números editats, amb un total de 135 setmanes, des del 5 de març del 1932 fins al 29 de setembre del 1934. Hem mirat de fer un control acurat dels articles més significatius, amb la qüestió lingüística com a prioritària. S'ha seleccionat un nombre d'aportacions individuals, que sumen 65 articulistes, amb 151 col·laboracions, més els 4 articles signats pels quatre col·lectius adés esmentats. D'aquests 151 col·laboracions hi trobem una aclaparadora aportació en l'àmbit propagandístic de l'idioma, concretament un percentatge del 72'94%. En conjunt, han sigut 207 els articles examinats, dels quals la part de la Redacció o de l'Editorial suposen 56 aportacions (amb un percentatge del 27'06%), d'entre les quals hi ha 22 col·laboracions repartides en quatre seccions: «Llegint periòdics», 13; «Fent Camí», 5; «Lletres», 2; «Reportatges d'actualitat», 2. Per tant, resten un total de 34 aportacions exclusivament de l'Editorial (amb el percentatge d'un 16'50%).

6. CONCLUSIÓ

El darrer capítol d'aquesta Tesi s'ha centrat a descriure la força manifestada per gairebé tots els components de *El Camí*, que han demostrat amb escreix el seu compromís en la depuració, el recobriment i la propagació de l'idioma. Cadascú des de la seua peculiaritat, tots plegats han contribuït a dignificar el valencià, amb un tractament de llengua culta i moderna, una llengua d'un ús quotidià que calia mantenir i protegir tothora. És a dir, la concepció de la llengua com a bé essencial.

S'ha donat constància del paper fonamental que va desenvolupar el setmanari en la recerca del consens normatiu. Al costat de la *Societat Castellonenca de Cultura* i el *Centre de Cultura Valenciana*, *El Camí* va ser el bastiment de les *Normes de Castelló*. No ens cansarem de repetir-ho: les *Normes de Castelló* són les *Normes de El Camí*. Darrere de les seccions «Parlem bé!» i «Foment de la Parla Valenciana» estava l'eminent tasca de dos prohoms del valencianisme com ara Francesc Caballero i Muñoz i Enric Navarro i Borràs, perquè cal valorar l'aportació excepcional i constant d'aquests columnistes. Com també cal reconèixer la lloable gesta dels publicistes, que des de la seua comesa engrescadora contribuïren a l'espurna que va propiciar la dignificació i modernització de la llengua dels valencians.

No podem oblidar l'afer que va suposar d'ofensa produïda en l' *Assemblea de Mestres de Llevant* a Carles Salvador en la ciutat de Castelló, que hi va ser un precedent en la

denominació “llevantina”, que comportaria confusions personals i institucionals donat l’ambigu i desencertat nom de “Levante”¹⁸⁴⁷.

En aquest plantejament es va obrir un debat entre Navarro i Borràs, Nicolau Primitiu i Carles Salvador. Tot s’ha de dir, en vespres de l’aprovació de les *Normes*. Tal vegada aquests debats foren en una bona part el revulsiu, com s’ha vist, per prendre consciència els lletraferits de la tasca valenciana per estimular l’ús del valencià, sota un model uniformador de l’idioma.

És just destacar, a més a més, l’enorme transcendència de reporters puntuals compromesos en el redreçament de l’idioma. Tot un munt d’impulsors des de diferents professions i llocs geogràfics que s’implicaren per donar testimoni de llur interès. L’Editorial va donar-los veu, esdevenint l’eix vertebrador de l’ideari valencianista o, si els vol, “l’aixopluc dels redactors”, com diu el professor Baldó. En efecte, s’hi detecta la interacció entre els editors i els lectors, ficant coherència, bandejant enfrontaments, definint línies mestres, tot i i albirar-se els símptomes pels grans canvis estamentals i regionals, com s’ha comprovat.

Tampoc no podem dir que tot van ser flors i violes en el camí de la unificació ortogràfica del valencià. Així, Nicolau Primitiu, després de defugir del mot originari, no deixava d’advertir el mateix per una unificació i per una creació d’unes normes bàsiques, sense adonar-se que seguia el mateix camí que la gran majoria de tots els col·laboradors en la defensa i difusió del valencià. Com també ho manifestaren, tot i amb distint grau, F. Martínez i Martínez i el Pare Fullana.

Reiterem novament la nostra admiració per dos pròcers del valencianisme: Enric Navarro i Borràs i Francesc Caballero i Muñoz, un tàndem perfecte a la recerca d’adhesions (entre els que tenien inquietuds semblants) i de denúncies cap els que desprestigiaven el valencià fent gala d’autoodi lingüístic.

No voldríem acabar sense recordar articles de molts col·laboradors que no s’han citat o no s’han esmentat prou, malgrat la seua valuosa aportació. Són assagistes que desenvoluparen temes, propostes i opinions de tota mena, referint-se sobretot a qüestions lingüístiques i estatutàries:

¹⁸⁴⁷ PIQUERAS ARENAS, José A.: *El taller y la escuela en la Valencia del siglo XIX*. Ayuntamiento de Valencia, Valencia, 1983, pàg. 67 | BAYDAL, Vicent: *Del Sènia al Segura. Breu història dels valencians*. Drassana, València 2018. 32 «Las Provincias de Levante», pàg.151-156, pàg. 155 | CUCÓ, Alfons: *País.., op. cit.*, «Federalisme i autonomia: un debat republicà», pàg. 133-210. Nota, 262, pàg.186-188 | FUSTER, Joan: *País Valencià, per què?* Quaderns 3 i 4. Eliseu Climent, Editor, València, 1982. Vegeu pàg. 13-19.

“Punts de referència”, Editorial (Núm. 76, pàg. 1, 19/08/33) | “Pessics, encara”, de J. MIG. (76, 1, 19/08/33) | “L’unic i eficaç valencianisme”, de Daniel Tossal (76, 3, 19/08/33) | “Per la nostra llengua. Un llibre utilíssim” de Daniel Tossal. (77,3. 26/08/33) | “Inconsciència verbal”, de Pere Cardona. (78, 1, 02/09/33) | “Pancatalanisme o falòrnies”, i les seues repliques d’Eduard Martínez i Ferrando (79, 1, 09/09/33) | “Consideracions”, de Leopold Martínez Vidal (79, 3, 09/09/33) | “El pervindre del teatre valencià”, de Daniel Tossal. (79, 3, 09/09/33) | “Esplai”, de J. MIG. (79, 5, 09/09/33) | “Retalls del passat. Per a què no s’oblidi”, d’Albert (80, 3, 16/09/33) | “Política i valencianisme”, de Ricard Garcia i Pastor (80, 5, 16/09/33) | “Tribuna lliure. Per què me sent pancatalaniste” d’Eduard Martínez Ferrando i les seues justificacions (81, 1, 23/9/33) | “L’educació familiar de l’infant”, de Baldomer Vendrell (81, 2, 23/09/33) | “El sentiment de Pàtria”, de Daniel Tossal (81, 2, 23/09/33) | “Pedagogia. Un llibre per a infants”, de P. Asins (81, 6, 23/09/33) | “València i Catalunya II”, de G. Huguet i Segarra (82, 1, 30/09/33) | “Abans i ara. Semblança històrica”, de Francesc Bosch i Morata (83, 3, 07/10/33) | “Tribuna lliure. Naturalment, valencians I, de J.M.ª Bayarri, i les seues diverses repliques (84, 5, 14/10/33) | “Els dos nacionalismes del migdia”, de SDT (Salvador DonderisTatay) (84, 6, 14/10/33) | “Inconsciència suïcida. Els monuments de la raça”, de Daniel Tossal (85, 1, 21/10/33) | “Suggerències” de Pere Querol i Ferrandis (85, 5, 21/10/33) | “El valencianisme, la nostra norma”, de Pere Cardona (86, 1, 28/10/33) | “Unes consideracions sobre el mot “senyera”, de G. Renat (Josep Giner Marco) (86, 2, 28/10/33) | “La claretat d’expressió i el cinisme”, de Salvador Donderis (86, 3, 28/10/33) | “Els monuments de la raça”, de Nicolau Primitiu (President de Lo Rat-Penat) (86, 5, 28/10/33).

Com ha quedat vist, *El Camí* va aglutinar diverses sensibilitats envers la llengua dels valencians amb un denominador comú: la seua dignificació¹⁸⁴⁸. Ben és cert que determinades conductes d’alguns col·laboradors suscitarren una forta polèmica al voltant de la seua denominació, entre els defensors i els detractors de l’origen i la vinculació essencial pel veïnatge amb Catalunya.

Acabarem dient que *El Camí* va constituir un meravellós projecte lingüístic, polític i cultural on homes i dones de diversa formació i ofici trobaren un canal de comunicació amb l’instrument que els era comú: el valencià¹⁸⁴⁹. Des d’ací volem retre’ls homenatge de gratitud i admiració per la tasca heroicament mampresa. A nosaltres, els seus hereus generacionals, ens correspon enllestir-la amb humils aportacions com la que suposa aquesta Tesi.

¹⁸⁴⁸SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments...*, op. cit. Com deia Carles Salvador: “Nosaltres i *El Camí* sobretot, sobre tots”, pàg. 131.

¹⁸⁴⁹PALOMERO, Josep: «L’escriptor republicà Enric Navarro Borràs, propagandista del valencianisme», pàg. 122-169. «Poble que sa llengua cobra, a si mateix se recobra», pàg. 165, en AZNAR SOLER, Manuel (ed.): *València, 4 i 10 de juliol de 1937. El Segon Congrès Internacional... op. cit.*

7. QUADRE DELS ARTICLES I ARTICULISTES

Núm.	pàg.	data	article	autor
1	2	05/03/1932	«SALUTACIÓ»	L'Editorial
2	5	12/03/1932	«Llegint periòdics», "la llengua materna a l'Escola Normal"	L'Editorial
2	5	12/03/1932	«EL CAMÍ»	Eduard Buïl
6	5	09/04/1932	«Per l'escola valenciana»	Jordi Valor i Serra
8	1	23/04/1932	«La Festa del Llibre» (Daniel Tossal)	Francesc Caballero i Muñoz
8	3	23/04/1932	«Des de Castelló», "Entrevista amb el Sr. Escola Besada, Governador de Castelló"	Manuel Pascual Carreguí
8	5	23/04/1932	«Fent CAMÍ», "El Dialecto"	L'Editorial
9	1	30/04/1932	«L'extensió de la nostra llengua"	L'Editorial
10	3	07/05/1932	«Fent CAMÍ», "La defensa de la llengua"	<i>Las Provincias</i>
10	3	07/05/1932	«PARLEU VALENCIÀ »	Francesc Borrull
11	2	14/05/1932	«Des de Castelló», "En l'Ajuntament ja es parla en valencià"	L'Editorial
12	5	21/05/1932	«Des de Castelló», "Barreja de llengües"	L'Editorial
13	3	28/05/1932	«Reportatges d'actualitat», "El problema de les llengües en alguns pobles"	Joan Cardona
14	6	04/06/1932	«Pedagogia», "El bilingüisme"	Pasqual Asins i Lerma
15	5	11/06/1932	«Des de Castelló», "Projectes d'En Gaetà Huguet"	Manuel Pascual Carreguí
16	1	18/06/1932	"Parlem bé!»	Daniel Tossal
16	5	18/06/1932	«Cultivem la nostra parla»	Emili Calduch i Font
17	1	25/06/1932	«Foment de la Parla Valenciana»	Enric Navarro i Borràs
17	1	25/06/1932	«L'autonomia i la llengua»	L'Editorial
18	1	02/07/1932	"Parlem bé!», "Els dos llenguatges"	Francesc Caballero i Muñoz
18	2	02/07/1932	«Cal crear el "Foment de la Parla Valenciana"»	Enric Navarro i Borràs
18	5	02/07/1932	«Des de Castelló», "La llengua vernàcula"	G. Huguet-Segarra
19	4	09/07/1932	«El problema autonòmic» Intervenció parlamentària del diputat per València, Sr. Valera», "El problema de l'idioma"	Editorial
19	4	09/07/1932	«Escriure com es parla»	Enric Navarro i Borràs
19	5	09/07/1932	«Pebre roig valencianista»	Alvançador
19	6	09/07/1932	«Pedagogia», "L'ENSENYANÇA DE L'HISTÒRIA"	Pasqual Asins i Lerma
20	3	16/07/1932	«VARIACIONS», "Bilingüisme del País Valencià"	Emili Gómez i Nadal
21	4	23/07/1932	«VARIACIONS», "VIII Congrés de Nacionalitats Minoritàries d'Europa"	Emili Gómez i Nadal
21	6	23/07/1932	«Foment de la Parla Valenciana»	Enric Navarro i Borràs
22	1	30/07/1932	«Parlem bé la teoria i la practica»	F. Caballero i Muñoz
22	2	30/07/1932	«El Governador contra la nostra llengua i la nostra bandera»	L'Editorial
22	3	30/07/1932	«Carta oberta»	Carles Salvador
22	6	30/07/1932	«La Setmana Cultural Valenciana»	L'Editorial - P. Asins
23	2	06/08/1932	«El valencianisme del Dr. Corachan i el Diccionari de Medicina» (V. R.)	Vicent Rodríguez
23	4	06/08/1932	«Lletres ingènues», "Catalunya i València"	Ferran Escrivà i Cantos
24	1	13/08/1932	"Parlem bé!», "El valencià que es parla"	Daniel Tossal
24	2	13/08/1932	«Lletra oberta», "Per a "El Solitario en todas partes"	Manuel Sanchis Guarner
24	3	13/08/1932	«VARIACIONS», "Una estructuració del valencianisme"	Emili Gómez i Nadal
25	4	20/08/1932	«Des de Barcelona estant. Els problemes escolars a l'Escola d'Estudi»	Francesc Boix Senmartí

25	6	20/08/1932	«Notes d'Alacant», "Ràdio València i el lingüisme"	Germinal Ros Martí
27	1	03/09/1932	"Parlem bé!", "Ortografia pròpia"	Daniel Tossal
27	3	03/09/1932	«Foment de la Parla Valenciana» (Nicolau Primitiu)	Nicolau de Sueca
28	4	10/09/1932	«Unificació ortogràfica» (A en Carles Salvador i En Nicolau de Sueca)	Enric Navarro i Borràs
28	5	10/09/1932	«Estudiants valencianistes, llegiu»	B. Martínez Melià
29	1	17/09/1932	"Parlem bé!", "Amor actiu"	Daniel Tossal
29	5	17/09/1932	«La tasca valencianista en l'escola»	Jesús DasíTendero
30	1	24/09/1932	«Per al Foment de la Parla Valenciana»	Angelí Castanyer i Fons
30	6	24/09/1932	«¡Avant! I»	Josep Mascarell i Gosp
30	6	24/09/1932	«La llengua materna en les primeres lletres»	Leopold Pérez Reig
				F. Boix Senmartí, Serafí Salort, Carles Salvador i E. Soler Godes
32	4	08/10/1932	«¡Atenció, mestres valencians!»	
32	5	08/10/1932	«Pedagogia», "Institut de idiomes"	Pasqual Asins i Lerma
33	6	15/10/1932	«Pedagogia», "La Càtedra de llengua valenciana", "Els Mestres Oficials "	Pasqual Asins i Lerma
34	1	22/10/1932	«Valencianismo en castellano»	L'Editorial
34	1	22/10/1932	«Als estudiants valencianistes»	La Comissió Organissadora
35	1	29/10/1932	«Foment de la Parla Valenciana», "Constitució"	Enric Navarro i Borràs
35	2	29/10/1932	«Parlem valencià»	Francesc Gómez Serrano
35	4	29/10/1932	«Parlem bé. El llenguatge teatral»	Daniel Tossal
35	4	29/10/1932	«Per a "El Pueblo"»	Pasqual Asins i Lerma
36	1	05/11/1932	«¡Atenció mestres valencians!»	Grup de Mestres valencians
36	6	05/11/1932	«Pedagogia», "El F. de la P.V."	Pasqual Asins i Lerma
37	2	12/11/1932	"Parlem bé!", "Reiteració"	Daniel Tossal
			«Reportatges d'actualitat», "LLETRES", "El valencianisme de la Universitat El Seminari de Filologia Valenciana"	Jaume Sorell
37	3	12/11/1932		
37	5	12/11/1932	«L'ensenyament en la llengua materna»	Xavier Pallarés
38	1	19/11/1932	«Cultura i política»	Daniel Tossal
38	3	19/11/1932	«Renaixement», "L'Ensenyança en la llengua materna"	Francesc Bosch i Morata
38	4	19/11/1932	«Fora prevencions»	J. Boix i Senmartí
38	5	19/11/1932	«Actuació valencianista», "La constitució de l'Agrupació Escolar"	L'Editorial
39	4	26/11/1932	«La crida», "Els mestres valencianistes"	L'Editorial
39	6	26/11/1932	«Pedagogia», "L'ensenyança del valencià"	Pasqual Asins i Lerma
39	6	26/11/1932	«Lo que és l'Agrupació Escolar»	Vicent Rodríguez Martínez
40	2	03/12/1932	«Parers intrascendents», "El tresor de la llengua"	Ferran Valentí
40	6	03/12/1932	«Parlem bé!», "Eficàcia"	Daniel Tossal
40	7	03/12/1932	«Parlem de l'Agrupació Valencianista Escolar»	Robert Moròder Molina
41	5	10/12/1932	«Colps de Mall», "VALENCIANISME"	Xavier Pallarés
41	5	10/12/1932	«Fent CAMÍ», "Gimnàstic F.C."	L'Editorial
42	1	17/12/1932	"Parlem bé!", "Sobre el bilingüisme"	Daniel Tossal
42	2	17/12/1932	«L'ensenyança dels deixebles en la llengua vernàcula»	Baldomer Vendrell
42	2	17/12/1932	«Llegint Periòdics», "L'Unificació Ortogràfica"	L'Editorial
42	3	17/12/1932	«Des de Castelló», "La parla valenciana en els temples"	Joan Bta. Porcar
42	6	17/12/1932	«L'unificació ortogràfica»	L'Editorial

43	6	31/12/1932	«Pedagogia», "L'ASSAMBLEA DE CASTELLÓ"	Pasqual Asins i Lerma
44	1	07/01/1933	«Un precursor: Monsenyor Carselade du Pont, bisbe de Perpinyà»	L'Editorial
44	5	07/01/1933	«L'Assamblea de Mestres de "Levante"» (E.S.G.)	Enric Soler i Godes
45	1	14/01/1933	«Valencianisme», "Polèmica i dialèctica"	Editorial
45	3	14/01/1933	«Lletres», "Parèntesi"	Daniel Tossal
45	3	14/01/1933	«El prestigi valencià», "La serietat de nostra parla"	Emili Calduch i Font
45	5	14/01/1933	«Notes Castellonenques», "Encara les jornades pedagògiques"	Topi Nambour
45	5	14/01/1933	«El llibre que fa falta»	Elissa García
45	5	14/01/1933	«Pedagogia» "LEVANTE"	Pasqual Asins i Lerma
45	6	14/01/1933	"Parlem bé!", "El temible enemic" (D.T.)	Daniel Tossal
45	6	14/01/1933	«Avis als escriptors valencians»	L'Editorial
46	1	21/01/1933	«Valencianisme», "Polèmica i dialèctica II"	L'Editorial
46	2	21/01/1933	«La història i el valencianisme»	Ramon Segura Valls
46	5	21/01/1933	«Colps de ma», "¿Incultura? ¿Salvatgisme?"	Xavier Pallarés
46	5	21/01/1933	«Atenció, mestres valencians», "Tasca a fer en les escoles"	Carles Salvador
46	6	21/01/1933	"Parlem bé!", "Obra de voluntat"	Daniel Tossal
47	1	28/01/1933	«Parlem amb claretat i en valencià»	Ricard García i Pastor
47	3	28/01/1933	«Vicent Tomàs i Martí»	Antoni Igual i Úbeda i Joan Cardona
48	2	04/02/1933	«El sentiment d'una unitat espiritual en la mort de Mons. Carselade»	Ferran Valentí
48	2	04/02/1933	«LLEGINT PERIÒDICS», "La llengua valenciana"	L'Editorial
48	2	04/02/1933	«Radio València s'ha definit»	L'Editorial
49	3	11/02/1933	«Parlem bé!», "Fòbia per el castellà"	Daniel Tossal
51	1	25/02/1933	«Les normes ortogràfiques»	L'Editorial
51	1	25/02/1933	«Nacionalisme i cultura» (J. Mig.)	Josep Mascarell i Gosp
51	6	25/02/1933	«Colps de Mall», "¡Aprengam ortografia!"	Xavier Pallarés
52	1	04/03/1933	«Salutació al complir el primer any de vida»	L'Editorial
52	1	04/03/1933	«Parlem bé!», "Labor de tots"	Daniel Tossal
52	2	04/03/1933	«Parers intrascendents»	Ferran Valentí
53	1	11/03/1933	«Per la unificació ortogràfica» "Declaració"	L'Editorial

Font: *El Camí*. Autors: Vicenç A. Ibàñez i Antoni Bartoll.

8. FONAMENTACIÓ DOCUMENTAL

En aquest apartat s'han escollit els articles més adients al propòsit d'aquest estudi. Hem realitzat una selecció de les columnes periodístiques i dels seus autors més compromesos amb l'idioma, des de qualsevol vessant, i amb la reafirmació de la causa valenciana.

Evidentment, en el transcurs de la publicació del setmanari va haver-hi canvis substancials, com s'ha comentat en el capítol anterior, deguts a la conjuntura política. La trajectòria de la Segona República, amb les reformes governamentals, van influenciar i determinar la direcció tant del valencianisme lingüístic, com del polític¹⁸⁵⁰, perquè no es podien dissociar. Sense el requisit del consens estatutari no podia haver-hi un projecte nacional per a fomentar l'idioma valencià, començant per tots els àmbits acadèmics (escoles, instituts i Universitat).

Per tant, basant-nos en aquestes premisses, exposem els articles que creïem més definitoris i possiblement determinants pel que fa sobretot a la unificació ortogràfica. Al capdavant, *El Camí* va nàixer per conscienciar la ciutadania valenciana i servir-li de guia en el procés de revalencianització del País Valencià. Així és, amb l'aportació de 207 comentaris i 65 comentaristes¹⁸⁵¹ en favor de la llengua vernacle i la seua normalització, *El Camí* va ser el catalitzador de diverses instàncies en defensa de la identitat pròpia del poble valencià:

Núm.1, pàg. 2, 05/03/32. «SALUTACIÓ».

Núm.2, pàg. 2, 12/03/32. «Llegint periòdics» “La llengua materna a l'Escola Normal”.

Núm. 2, pàg. 5, 12/03/32.«EL CAMÍ».

Núm. 6, pàg. 5, 09/04/32.«Per l'escola valenciana».

Núm. 8, pàg.1, 23/04/32.«La Festa del Llibre».

Núm.8, pàg.3, 23/04/32.«Des de Castelló» “Entreviu amb el Sr. Escola Besada, Governador de Castelló”.

Núm. 8, pàg. 5, 23/04/32. «Fent CAMÍ» “El “Dialecto”.

Núm. 9, pàg. 1, 30/04/32. «L'extensió de la nostra llengua».

¹⁸⁵⁰*El Camí*, núm. 101, pàg. 3, 10/02/34. «Tornem pel valencianisme» “(...) La matisació al nostre entendre necessària, car el detrisme o esquerranisme ens és imposat pel joc i situació de la política espanyola, que ara per ara no ens pot ser aliena”, Enric Navarro-Borràs.

¹⁸⁵¹Per qüestions d'espai, s'ha hagut de triar i resumir en part el treball que s'estava fet per refer aquest capítol nou més adequat a les normes de la Tesi, però salvaguardant dins dels paràmetres de l'objectiu de la Tesi.

- Núm. 10, pàg. 3, 07/05/32.** «PARLEU VALENCIÀ».
- Núm. 10, pàg. 5, 07/05/32** «Fent CAMÍ» “La defensa de la llengua”.
- Núm.11, pàg. 2, 14/05/32.** «Des de Castelló» “En l’Ajuntament ja es parla en valencià”.
- Núm. 12, pàg. 5, 21/05/32.** «Des de Castelló» “Barreja de llengües”.
- Núm. 13, pàg. 3, 28/05/32.** «Reportatges d’actualitat» “El problema de les llengües en alguns pobles”.
- Núm.14, pàg.6, 04/06/32.** «Pedagogia» “El bilingüisme”.
- Núm.,15, pàg. 5, 11/06/32.** «Des de Castelló» “Projectes d’En Gaetà Huguet”
- Núm. 16, pàg. 1, 18/06/32.** «Parlem bé!».
- Núm. 16, pàg. 5, 18/06/32.** «Cultivem la nostra parla».
- Núm. 17 pàg. 1, 25/06/32.** «Foment de la Parla Valenciana».
- Núm. 17 pàg. 1, 25/06/32.** «L’autonomia i la llengua».
- Núm. 18, pàg.1, 02/07/32.** “Parlem bé!» “Els dos llenguatges”.
- Núm. 18, pàg.2, 02/07/32.** «Cal crear el “Foment de la Parla Valenciana”».
- Núm. 18, pàg.5, 02/07/32.** «Des de Castelló» “La llengua vernàcula”.
- Núm. 19, pàg. 3, 09/07/32.**«El problema autonòmic. Intervenció parlamentaria del diputat per València, Sr. Valera» “El problema de l’idioma”.
- Núm. 19, pàg. 4, 09/07/32.** «Escriure com es parla».
- Núm. 19, pàg. 5, 09/07/32.** «Pebre roig valencianista».
- Núm. 19, pàg. 6, 09/07/32.** «Pedagogia» “L’ENSENYANÇA DE L’HISTÒRIA”.
- Núm. 20, pàg.3, 16/07/32.** «VARIACIONS» “Bilingüisme del País Valencià”.
- Núm. 21, pàg. 4, 23/07/32.** «VARIACIONS» “VIII Congrés de Nacionalitats Minoritàries d’Europa”.
- Núm.21, pàg. 6, 23/07/32.** «Foment de la Parla Valenciana».
- Núm. 22, pàg. 1, 30/07/32.** «Parlem bé la teoria i la practica».
- Núm. 22, pàg. 2, 30/07/32.** «El Governador contra la nostra llengua i la nostra bandera».
- Núm. 22, pàg. 3, 30/07/32.** «Carta oberta».

- Núm. 22, pàg. 6, 30/07/32.** «La Setmana Cultural Valenciana».
- Núm. 23, pàg. 2, 06/08/1932.** «El valencianisme del Dr. Corachan i el Diccionari de Medicina».
- Núm. 23, pàg. 4, 06/08/1932.** «Lletres ingènues» “Catalunya i València”.
- Núm. 24, pàg.1, 13/08/32.** “Parlem bé!» “El valencià que es parla”.
- Núm. 24, pàg.2, 13/08/32.** «Lletra oberta» “Per a “El Solitario en todas partes”.
- Núm. 24, pàg.3, 13/08/32.** «VARIACIONES» “Una estructuració del valencianisme”.
- Núm. 25, pàg. 4, 20/08/32.** «De Barcelona estant Els problemes escolars a l’Escola d’Estudi».
- Núm. 25, pàg. 6, 20/08/32.** «Notes d’Alacant» “Ràdio València i el lingüisme”.
- Núm. 27, pàg. 1, 03/09/1932.** “Parlem bé!» “Ortografia pròpia”.
- Núm. 27, pàg. 3, 03/09/32.** «Foment de la Parla Valenciana» (Nicolau Primitiu).
- Núm. 28, pàg. 4, 10/09/32.** «Unificació ortogràfica» (A en Carles Salvador i En Nicolau de Sueca).
- Núm. 28, pàg. 5, 10/09/32.** «Estudiants valencianistes, llegiu».
- Núm. 29, pàg. 1, 17/09/32.** «Parlem bé!» “Amor actiu”.
- Núm. 29, pàg. 5, 17/09/32.** «La tasca valencianista en l’escola».
- Núm. 30, pàg. 1, 24/09/32.** «Per al Foment de la Parla Valenciana».
- Núm. 30, pàg. 6, 24/09/32.** «¡Avant! I».
- Núm. 30, pàg. 6, 24/09/32.** «La llengua materna en les primeres lletres».
- Núm. 32, pàg. 4, 08/10/32.** «¡Atenció, mestres valencians!».
- Núm. 32, pàg. 5, 08/10/32.** «Pedagogia» “Institut de idiomes”.
- Núm. 33, pàg. 6, 15/10/32.** «Pedagogia» “La Càtedra de llengua valenciana” “Els Mestres Oficials”.
- Núm. 34, pàg. 1, 22/10/32.** «Valencianismo en castellano”.
- Núm. 34, pàg. 1, 22/10/32.** «Als estudiants valencianistes».
- Núm. 35, pàg. 1, 29/10/32.** «Foment de la Parla Valenciana» “Constitució”.
- Núm. 35, pàg. 2, 29/10/32.** «Parlem valencià».
- Núm. 35, pàg. 4, 29/10/32.** «Parlem bé El llenguatge teatral».

Núm. 35, pàg. 4, 29/10/32. «Per a “El Pueblo”».

Núm. 36, pàg. 1, 05/11/32 «¡Atenció mestres valencians!».

Núm. 36, pàg. 6, 05/11/32. «Pedagogia» “El F. de la P.V.”.

Núm. 37, pàg. 2, 12/11/32. «Parlem bé!» “Reiteració”.

Núm. 37, pàg. 3, 12/11/32 .«Reportatges d’actualitat» “LLETRES” “El valencianisme de la Universitat El Seminari de Filologia Valenciana”.

Núm. 37, pàg. 5, 12/11/32. «L’ensenyament en la llengua materna».

Núm. 38, pàg. 1, 19/11/32. «Cultura i política».

Núm. 38, pàg. 3, 19/11/32. «Renaiximent» “L’Ensenyança en la llengua materna”.

Núm. 38, pàg. 4, 19/11/32. «Fora prevencions».

Núm. 38, pàg. 5, 19/11/32. «Actuació valencianista» “La constitució de l’Agrupació Escolar”.

Núm. 39, pàg. 4, 26/11/32. «La crida» “Els mestres valencianistes”.

Núm. 39, pàg. 6, 26/11/32. «Pedagogia» “L’ensenyança del valencià”.

Núm. 39, pàg. 6, 26/11/32. «Lo que és l’Agrupació Escolar».

Núm. 40, pàg. 2, 03/12/32. «Parers intrascendents» “El tresor de la llengua”.

Núm. 40, pàg. 6, 03/12/32. «Parlem bé!» “Eficàcia”.

Núm. 40, pàg. 7, 03/12/32. «Parlem de l’Agrupació Valencianista Escolar».

Núm. 41, pàg. 5, 10/12/32. «Colps de Mall» “VALENCIANISME”.

Núm. 41, pàg. 5, 10/12/32.,«Fent CAMÍ» “Gimnàstic F.C.”.

Núm. 42, pàg. 1, 17/12/32. «Parlem bé!» “Sobre el bilingüisme”.

Núm. 42, pàg. 2, 17/12/32. «L’ensenyança dels deixebles en la llengua vernàcula».

Núm. 42, pàg. 2, 17/12/32. «Llegint Periòdics», “L’Unificació Ortogràfica”.

Núm. 42, pàg. 3, 17/12/32. «Des de Castelló» “La parla valenciana en els temples”.

Núm. 42, pàg.6, 17/12/32. «L’unificació ortogràfica».

Núm. 43, pàg. 6, 31/12/32. «Pedagogia» “L’ASSAMBLEA DE CASTELLÓ”.

Núm. 44, pàg.1, 07/01/33. «Un precursor: Monsenyor Carselade du Pont, bisbe de Perpinyà».

- Núm. 44, pàg. 5, 07/01/33.** «L'Assamblea de Mestres de "Levante"» .
- Núm. 45, pàg.1, 14/01/33.** «Valencianisme» "Polèmica i dialèctica".
- Núm. 45, pàg. 3, 14/01/33.** «Lletres», "Parèntesi".
- Núm. 45, pàg. 3. 14/01/33.** «El prestigi valencià» "La serietat de nostra parla"
- Núm. 45, pàg. 5, 14/01/33.**«Notes Castellonenques» "Encara les jornades pedagògiques".
- Núm. 45, pàg. 5, 14/01/33.** «El llibre que fa falta».
- Núm. 45, pàg. 5, 14/01/33.** «Pedagogia», "LEVANTE".
- Núm. 45, pàg. 6, 14/01/33.** «Parlem bé!» "El terrible enemic".
- Núm. 45, pàg. 6, 14/01/33.** «Avís als escriptors valencians».
- Núm. 46, pàg. 1, 21/01/1933.** «Valencianisme», "Polèmica i dialèctica II".
- Núm. 46, pàg. 2, 21/01/33.** «La història y el valencianisme».
- Núm. 46, pàg. 5, 21/01/33.** «Colps de Ma» [Mall]» "¿Incultura? ¿Salvatgisme?".
- Núm. 46, pàg. 5, 21/01/33.** «Atenció, mestres valencians» "Tasca a fer en les escoles".
- Núm. 46, pàg. 6, 21/01/33.** «Parlem bé!» "Obra de voluntat".
- Núm. 47, pàg. 1, 28/01/33.** «Parlem amb claretat i en valencià».
- Núm. 47, pàg. 3, 28/01/33.** «Vicent Tomàs i Martí».
- Núm. 48, pàg. 2, 04/02/33.** «El sentiment d'una unitat espiritual en la mort de Mons. Carselade».
- Núm. 48, pàg. 2, 04/02/33.** «LLEGINT PERIÒDICS» "La llengua valenciana" .
- Núm. 48, pàg. 2, 04/02/33.** «Radio València s'ha definit».
- Núm. 49, pàg. 3, 11/02/33.** «Parlem bé!» "Fòbia per el castellà".
- Núm. 51, pàg.1, 25/02/1933.** «Les normes ortogràfiques».
- Núm. 51, pàg. 1, 25/02/1933.** «Nacionalisme i cultura».
- Núm. 51, pàg. 6, 25/02/1933.** «Colps de Mall» "¡Aprenem ortografia!".
- Núm. 52, pàg. 1, 04/03/1933.** «Salutació al complir el primer any de vida».
- Núm. 52, pàg. 1, 04/03/33.** «Parlem bé!» "Labor de tots".
- Núm. 52, pàg.2, 04/03/33.** «Parers intranscendents».

Núm. 53, pàg. 1, 11/03/33. «Per la unificació ortogràfica» “Declaració”.

CONCLUSIONS

Al llarg de tot aquest treball hem procurat esbrinar les preguntes que ens fèiem en un principi. De segur que no tenim totes les respostes i que les que tenim no estiguen del tot ben interpretades. En qualsevol cas, ens hem desenvolupat moguts pel compromís de reflectir la realitat.

A tal fi, s'ha procedit a fer una recerca -esperem que rigorosa- de les fonts i els fons, per tal d'identificar el conglomerat de noms i idees que conformaven l'heterogènia transversalitat del setmanari valencianista. S'han rastrejat als columnistes, les seues opinions culturals i polítiques, la base sociològica que nodria la publicació, el seu suport financer i els objectius d'aquest mitjà. Era tan ambiciosa la tasca d'abraçar-ho tot, que hem considerat imprescindible dividir i tractar el tema en cinc capítols, exposant en cadascú el procés, l'evolució, la formació i el contingut del periòdic valencianista. Hi hem donat cabuda a quasi tot: els intel·lectuals, els escriptors, els periodistes (literats, estudiosos i investigadors del llenguatge), els dirigents polítics, la gran i la mitjana burgesia, el poble pla, la premsa afí d'ací i de més enllà, les reivindicacions de la peculiar personalitat valenciana. En definitiva, hem mirat de manifestar la influència puntual del setmanari *El Camí* en els convulsos anys de la República; un setmanari nascut amb un clar objectiu, el de catalitzar la voluntat majoritària de redreçar la identitat valenciana: la llengua, la cultura, la nació.

En aquest context caldrà ressenyar que el setmanari valencianista, junt amb els seus redactors, va apostar des del primer moment per la unitat lingüística amb total respecte a les diverses variants lingüístiques comarcals. I no sols per tindre una forta identitat amb la catalana, sinó per mantenir també l'originalitat de la identitat valenciana, salvaguardant la unitat de la llengua. La llengua vernacle, com s'ha vist, fou la preocupació central en l'evolució del setmanari, al recer dels precursors proclius a valorar i dignificar l'idioma. Però no menys important va ser la tasca que va fer-hi el rotatiu valencianista en favor de l'Estatut Valencià i en els seus difusors. S'ha comprovat, així mateix, la rellevància d'una burgesia complaent amb el projecte periodístic valencianista, al que sustentava econòmicament. També s'ha pogut demostrar part de l'evolució de la premsa valenciana i dels col·lectius polítics i socials implicats o immersos en el procés valencianista. S'ha fet esment de la prolífica nòmina de col·laboradors del setmanari, que expliquen la transversalitat i heterogeneïtat¹⁸⁵² de

¹⁸⁵² Per exemple, com és el cas d'Antoni Royo i Ample, un col·laborador originari de la comarca de la Foia de Bunyol (Macastre) qui fa de la festa més universal dels valencians, com són les Falles, un motiu per desvetlar els seus desitjos d'orientar-les cap a la modernitat i promocionar-la al més alt nivell festiu.

què parlàvem adés, però amb inquietuds semblants amb la direcció de l'Editorial. En aquest sentit, hem fet un registre de la identitat i naturalesa de cada col·laborador (columnista, assagista, punts de vista, recomanacions, etc.).

Amb el pas del temps (1933) i degut als esdeveniments polítics (estatals i regionals), hem mesurat el grau de salut del valencianisme i la seua penetració a nivell individual, grupal i territorial, arribant a punt culminant de maduresa, per acció i per reacció. No han faltat les controvèrsies, les unions, les escissions, les refundacions dins d'un mateix grup humà. Ho hem vist amb el PURA de Blasco Ibáñez, on alguns dels dirigents més influents es van escorar en favor de la peculiaritat valencianista i van formar *Esquerra Valenciana* (1934): Juli Just, Marco Miranda, Hèctor Altabàs, entre altres. Altres formacions de nova creació, però, conservaren quasi el mateix grup dirigent, com ara: *Acció Valencianista Republicana*, de Joaquim Reig (1933); *Acció Nacionalista Valenciana* (1933), format per dissidents de l'*Agrupació Valencianista de la Dreta* (1930); *Agrupació Regionalista Alacantina* (1933), denominada més tard *Agrupació Republicana Alacantina* (ARA); *Esquerra Republicana del País Valencià* (1934-1935), promoguda pel castellanenc Gaetà Huguet a imitació d'*Esquerra Republicana de Catalunya*; *el Partit Valencianista d'Esquerra* (1935-1937); *Nova Germania* (1935), sorgida d'una escissió de l'*Agrupació Valencianista d'Esquerra* (AVR), comandada per Enric Bastit; *Unió Valencianista* (1936), presidida per Joaquim Reig.

Arran d'aquests canvis substancials, ja a finals de 1933 i a principis del 1934, la qüestió d'unitat sobre la base dels enteniments va començar a clivellar-se, i per tant, va haver-hi un abans i un després, la qual cosa acabà amb la munió d'aquell col·lectiu de *El Camí*. En sorgir les polèmiques amb les diferències ideològiques i personals, doncs, i la radicalització entre esquerres i dretes, la ruptura fou inevitable. Una gran majoria dels components van apostar per camins ben diversos, que veuríem marcadament diferenciats durant i després el conflicte bèl·lic de 1936-1939.

Enllestida aquesta Tesi, d'una cosa estem segurs i no volem fer un joc de paraules: *El Camí* marcà el camí. No fou l'única guia mediàtica del valencianisme, però sí una de les més significatives. És indubtable i assumida per tothom la seua rellevància social, cultural, lingüística i política en l'intent de conjuminar voluntats i *encaminar-les* cap a la recuperació de la identitat i la unitat valencianes.

Per a finalitzar, al meu parer, puc concloure que *El Camí* va suposar la principal aportació periodística i cultural per a la consolidació del valencianisme i la

normalització lingüística del valencià, atesa la quantitat bastant considerable de subscriptors, la qualitat dels que hi escrivien, i el suport i l'empareda dels anunciants. Però per descomptat per la seua transversalitat i l'heterogeneïtat de tots els sectors implicats per sustentar el setmanari valencianista.

Les raons en les que fonamentem aquesta percepció les podem resumir en tres aspectes:

El primer, el d'unificar i consolidar el valencianisme, com si fos una gesta, arran de la qual s'aconseguí unir puntualment les sensibilitats valencianistes al voltant de l'ideari de *El Camí*, aspecte de transcendental importància pel seu contingut i pels seus destinataris de tot arreu del domini lingüístic. En aquest sentit, el setmanari actuà amb una doble vessant: com a gran difusor de la normalització lingüística que suposaren les *Normes Ortogràfiques de Castelló* (1932), i com aglutinador de consensos de diversos grups polítics i associacions favorables a l'Estatut Valencià.

El segon aspecte, el del protagonisme d'aquelles persones i empreses (petites i mitjanes) que van generar la publicitat que llançava el rotatiu a l'espai públic valencià. Darrere del rotatiu trobem un conglomerat de la petita, mitjana i part de la gran burgesia valencianista, és a dir, un col·lectiu divers (però ideològicament cohesionat), que, ben mirat, esdevingué la *veu valencianista*. Cal ressaltar l'enorme varietat d'anuncis publicats, com ara: els productes de luxe; la banca; el sector de producció, importació i exportació de béns de consum; els productes quotidians; les botigues i els magatzems; l'oci i l'esport... Hem trobat, així, un sector emprenedor i dinamitzador de l'economia valenciana, des de diversos àmbits mercantils i financers, que constituí un factor generador d'una burgesia valencianista compromesa amb els seus conciutadans.

El tercer aspecte, el de l'equip corporatiu del periòdic, integrat per un ample i heterogeni grup de persones plegades amb un mateix fi: la dignificació de la identitat valenciana. Des de *El Camí* tothom es podia acoblar al projecte valencianista i deixar, lliurement i sense entrebancs, l'opinió, el debat, les inquietuds, les propostes, la polèmica, els afanys, etc. No importava si es feia en nom propi o amagat darrere de pseudònims, criptònims, sigles o altra identificació adient. Hem descobert tot un munt de professions: escriptors, periodistes, mestres, professors, empleats, funcionaris, metges, advocats, comercials, rendistes o estudiants. També s'ha de remarcar la seua projecció territorial, que ha transcendit l'àmbit de la capital, perquè en part estava constituït pel triangle de l'àmbit lingüístic de la nostra llengua, com ara Mallorca, Barcelona, Castelló, València i Alacant. Igualment, cal palesar la distinta procedència

geogràfica dels col·laboradors, tant valencians d'arrel com nousvinguts. Per últim, ens cal ressenyar les diverses filiacions polítiques i religioses dels implicats, que expliquen aqueixa complexitat i transversalitat de què parlàvem i que esdevingué un senyal d'identitat de tota mena (personal, professional, ideològica, confessional, generacional i geogràfica).

FONTS I BIBLIOGRAFIA

FONTS

Arxius

Arxiu Històric de la Universitat de València.

Arxiu Històric Municipal de València

Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana

Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana

Arxiu de la Cambra de Comerç.(València)

Arxiu de la Biblioteca Valenciana de Sant Miquel dels Reis (Sala Nicolau Primitiu i Sala Gregori Maians), València

Archivo Diocesano de València .

Arxiu de la Diputació de València.

Arxiu de la Diputació de Castelló de la Plana.

Arxiu de les Coves de Vinromà (Castelló de la Plana)

Arxiu Municipal de Dénia (Alacant)

Arxiu Municipal de Canet lo Roig (Castelló de laPlana)

Arxiu Històric Provincial d'Alacant

Arxiu Municipal de Xàtiva (València)

Arxiu de l'Ajuntament d'Almussafes. (València)

Arxiu Municipal d'Algar de Palància.(València)

Arxiu Biblioteca d'Alcalà de Xivert. (Castelló de la Plana)

Arxiu Municipal d'Alzira (València)

Arxiu Municipal de Barcelona

Archivo Militar de Ávila.

Auditoria de Guerra de la Quinta Región Militar (Saragossa)

Biblioteca d'Humanitats "Joan Reglà" de València.

Biblioteca d'Educació "Maria Moliner" (Campus de Tarongers)

Biblioteca de Ciències Socials "Gregori Maians" (Campus de Tarongers)

Biblioteca Municipal de Girona

B O. E. Núm. 268 (26 septiembrem 1946), pàg. 7.214

Cartoteca de la Universitat de València.

Consolat d'Alemanya de València

Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional (1937)

Directorio Valenciano (Bailly-Ballière-Rivera) dels anys 1910 i 1926.

Guía de las guías de València (1700-1795)

Guia Industrial de Valencia i su província (1930) Alacant

Hemeroteca de la Facultat de Medicina "Pelegrí Casanova" de València

Hemeroteca Municipal "Serrano Morales" de València.

Ministerio de Defensa Tribunal Militar Territorial Tercero Núm. 32 (Aragón y Navarra) Saragossa

Registre Civil de València.

Registre Mercantil de València

FONTS HEMEROGRÀFIQUES

Acció

Acció Valenciana.

Aguaits

Arguments

Ars Longa

Avant

Ayer

Boletín de la Unión Gremial (1916)

Boletín de Unión Gremial (1926)

Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura

Canelobre

Caplletra 16

CarteleraTuria

Cultura Valenciana

Debats

Diario de Valencia

El Camí

El Mercantil Valenciano

El País

El País Valencià

El Poble Valencià
El Pueblo
Els Marges
Guia Tiris (Borriana)
Historia y Vida (Barcelona)
Historia 16 (Madrid)
Laberintos
Las Provincias
L'Avenç
L'Espill
L'Hora
La Correspondencia de Valencia
La República de les Lletres
La Vanguardia
La Voz de Valencia
Lletres Valencianes
Pasajes
Patria Nova
Recerques
Saitabi
SAÓ
Sicània
Taula de Lletres Valencianes.
Timó
Treballadors de l'Ensenyament (UGT)
Trellat
Valencia Atracción

ADRECES ELECTRÒNIQUES

[https://Memòria valencianista. cat.](https://Memòria.valencianista.cat) La Hiperenciclopèdia del valencianisme. Fundació Josep Irla.

Diari *Valencia Plaza* ([https:// valencia plaza.com/centenari-d'una-oportunitat-historica](https://valencia.plaza.com/centenari-d'una-oportunitat-historica)), pàg. 2.

<http://www.alay.com/hist0786.html>

www.archivodemocracia@ua.es

BIBLIOGRAFIA

ABAD, Vicente: «Orígenes y expansión (1871-1913)», pàg. 41-60., en DD.AA.: *Historia de la Naranja. Levante El Mercantil Valenciano* Generalitat Valenciana, Conselleria de Agricultura, Edita Prensa Valenciana, S.A. València, 1991.

ABAD, Vicente: «Los felices años veinte (1920-1930)», pàg. 81-100. En DD.AA.: *Historia de la Naranja. Levante El Mercantil Valenciano*. Generalitat Valenciana Conselleria de Agricultura, Edita Prensa Valenciana, S.A. València, 1991.

ABAD, Vicent: «El estancamiento en los años treinta (1930-1936)», pàg. 141-160, en DD. AA.: *Historia de la Naranja. Levante El Mercantil Valenciano* Generalitat Valenciana, Conselleria de Agricultura, Edita Prensa Valenciana, S.A. València, 1991.

ABELLÓ I GÜELL, Teresa: "El nacionalisme i les classes populars en el si de la "Unió Catalanista", *Estudios de Historia Social*, 28-29 (1984) pàg. 283-289.

ABELLÓ I GÜELL, Teresa: "El catalanisme i la cultura federal", *Cercles, Revista d'història cultural*, 11 (2008), pàg. 219-221.

AGRAMUNT LACRUZ, Francisco: *Diccionario de Artistas Valencianos del siglo XX*. Tomo I A-E, Tomo III N-Z Anexo: Voces añadidas índices temáticos. Albatros, València, 1999.

AGRAMUNT LACRUZ, Francisco: *Diccionario de Artistas Valencianos del siglo XX*. Tomo II F-M. Albatros, València, 1999

AGRAMUNT LACRUZ, Francisco: *Arte y represión en la Guerra Civil Española. Artistas en checas, cárceles y campos de concentración*. Generalitat Valenciana. Junta de Castilla y León. Consejería de Cultura y Turismo. Estudios de Arte. núm. 15. València, 2005.

AGRAMUNT LACRUZ, Francisco: *La Vanguardia artística valenciana de los años treinta*. Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Esport. Biblioteca Valenciana. València, 2005.

AGUILAR RÓDENAS, Consol: *Educació i societat a Castelló al llarg de la II República*. Diputació de Castelló, Castelló de la Plana, 1997.

AGUILÓ LÚCIA, Luis: *Las Elecciones en Valencia durante la Segunda República*. Ediciones Cosmos, Valencia, 1974.

AGULLÓ DÍAZ, Carmen: *Escola i República. La Vall d'Albaida 1931-1939*. Història Local / 17 Diputació de València, València, 1994.

AGULLÓ DÍAZ, M. del Carmen: «Els que mantingueren encesa la flama: Antoni Vallet Caudelí i el valencià a l'escola», pàg. 223-234. en DD. AA.: *La renovació pedagògica. Comunicacions de les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans*. CCG, Edicions. Col·lecció Joan Puigbert, Girona, 2003.

AGULLÓ DÍAZ, M. del Carmen: *Mestres valencianes republicanes. Las luces de la República*. Universitat de València, València, 2008

AGULLÓ DÍAZ, M.^a del Carmen: «L'ensenyament en el temps de Carles Salvador», pàg. 485-506. En CASANOVA, Emili / CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955) Escriptor, gramàtic, mestre*. Col·lecció Recerca, 20, AVL, València, 2016.

AGULLÓ DÍAZ, M. del Carmen: *Mestres valencianes republicanes. Les llums de la República*. PUV, València, 2020.

AHUIR, Artur, estudi i edició a cura de: *Teodor Llorente (1836-1911). Antologia poètica*. Selecció de poemes, AVL. València, 2015.

ALAPONT, Brigida, CARBÓ, Ferran i PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Nosaltres, el valencians, cinquanta anys després 1962-2012», pàgs 9-46, en DD. AA.: *Joan Fuster. Nosaltres, els valencians. 1962-2012*. Catàleg de l'exposició. Sala Estudi General del Centre de Cultura La Nau, Universitat de València, València, 2012.

ALARTE, Josep: «Capítol 6 El Carrer de les Barques» pàg. 69-80, pàg. 70. en *Memoria Gràfica de Valencia. Levante El Mercantil Valenciano* Edita Premsa Valenciana, S. A. Patrocina Peugeot, València, 1998.

ALBAIDA, Josep: *Sicània*, núm. 58, pàg. 5, nov. 1958.

ALCAIDE, José Luís: «La ilustración gràfica valenciana en la década de los años 30», pàg. 91-124, pàg. 103, en DD.AA.: *Arte Valenciano. Años 30*. Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura, València, 1998.

ALEMANY, Rafael: «Presentació», pàg. 9-10 en DD. AA.: *Manuel Sanchis Guarner: el compromís cívic d'un filòleg*. Edició a cura d'Antoni Ferrando i de Francesc Pérez i Moragón. Universitat de València. València, 1998, pàg. 10.

ALÍA MIRANDA, Francisco: «Capítulo 8. Conspiradores republicanos contra Alfonso XIII (1926-1930)», pàg. 249-288, en PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (ed.): *Experiencias republicanas en la historia de España*. Catarata, Madrid, 2015

ALMELA COTS, Joan Miquel: *Valeriano Bosch (Ondara, 1853 – València, 1931) Vida, obra i família d'un general al servei de l'Administració Militar*. Ondara personatges i fets. Textos: Joan Miquel Almela Cots i Vicent Ortuño Ginestar. Col·lecció L'Entorn .Associació Cultural L'Ocell. Col·laboren Ajuntament d'Ondara. Edicions 96. Ondara, 2015.

ALMENAR I PALAU, Salvador «La Secció d'Estudis Econòmics: precedents, membres i activitats», pàg. 83-91, en *Ciència i Cultura en la Guerra L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, 2014.

ALONSO, Vicent: *La trajectòria intel·lectual d'Ernest Martínez Ferrando*. Quaderns 3 i 4. Eliseu Climent, editor. València, 1992.

ALONSO SENTANDREU, Jesús: *Crònica de las Escuelas de Artesanos (Retazos históricos 1868-1993 Valencia)*. Edita Junta de las Escuelas de Artesanos de València. Amb motiu del 125 aniversari de la seua fundació. Amb la col·laboració de: Conselleria de Cultura, Conselleria d'Educació i Ciència, Generalitat Valenciana, València, 1993

ALÓS FERRANDO, Vicente R.: *Reorganización, supremacia y crisis final del Blasquismo (1929-1936)*. Prólogo de Javier Tusell Gómez. Colección "Estudis" 2. Ayuntamiento de Valencia, València, 1992.

ALPERA, Lluís: *Sobre poetas valencians i altres escrits*. Pròleg d'Àlex Broch Institut de Cultura «Juan Gil-Albert» Primera edició. Biblioteca Serra d'Or. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1990.

ÁLVAREZ RUBIO, Amparo; GARCIA MONERRIS, Carmen: «Introducció», pàg. 9-46 en DD. AA.: *De l'ofici a la fàbrica. Una família industrial valenciana en el canvi de segle «La Maquinista Valenciana»* Universitat de València, València, 2000., pàg. 20-21.

ÁLVAREZ RUBIO, Amparo, FERRER ÁLVAREZ, Mireia y GARCÍA MONERRIS, Carmen: «Producir y mostrar», pàg. 297-326., en DD. AA.: *De l'ofici a la fàbrica. Una família industrial valenciana en el canvi de segle. «La Maquinista Valenciana»* Universitat de València, Vicerectorat de Cultura, València, 2000., pàg. 322

ÁLVAREZ RUBIO, Amparo; BALLESTER RODRÍGUEZ, Beatriz; GARCIA MONERRIS, Carmen; FERRER ÁLVAREZ, Mireia i CLIMENT VIGUER, Susana:

València Industrial: Las Fundiciones. Colecció "Imatges" 3 Ajuntament de València, València, 2001.

ÁLVAREZ TARDÍO, Manuel y DEL REY, Fernando (eds.): *El laberinto republicano. La democracia española y sus enemigos (1931-1936)*. RBA, Barcelona, 2012

AMORÓS HERNÁNDEZ, Alejandro en *Torrens 13*, (2003) Estudis i Investigació de Torrent i Comarca. Publicació de l'Arxiu, Biblioteca i Museu de l'Ajuntament de Torrent. «El molí de Daroqui a l'època elèctrica», pàg. 193-204.

ANDRÉS PÉREZ, Josep: «Una identitat en formació. El valencianisme polític, 1902-1923», pàg. 511-528. En DD. AA.: *El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó. Dossier*. Coordinació Joan F. Mira i Casterà & Vicent S. Olmos i Tamarit. Vol. XXI, Afers 55 Fulls de recerca i pensament, Editorial Afers, Catarroja, 2006.

ANDREU MIRALLES, Xavier i SEGARRA ESTARELLES, Josep Ramon en *Saitabi 56*. (2006), València. «Representacions de l'Encobert. La Germania Valenciana i la Nació liberal en el segle XIX», pàg. 17-38.

ANGUERA NOLLA, Pere: *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*. Editorial Empúries, Barcelona, 1997.

ARACIL, Rafael; GARCIA BONAFÉ, M. (Eds.): *Lecturas de historia económica de España-2 siglo XX*. Primera edición 1977. Epílogo de los Editores. Siglos XVIII-XX Oikos-Tau, s.a.-ediciones. Apartado 5347 Barcelona. Vilassar de Mar –Barcelona, 1977.

ARAZO, M. Ángeles: *València vívida*. Fotografies: Arxiu J. Huguet – Nacho Ruíz. Carena, editors, S. L. València, 2013.

ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània», pàg. 481-510, pàg. 496. *El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó*. Afers 55-Vol. XXI- Catarroja, 2006

ARCHILÉS, Ferran: «Entre la regió i la nació. Nació i narració en la identitat valenciana contemporània», pàg. 143-186, pàg. 145 i 147 en CARNERO, Teresa; ARCHILÉS, Ferran; eds.: *Europa, Espanya, País Valencià. Nacionalisme i democràcia: passat i futur*. PUV, València, 2007.

ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.) *La regió de l'Exposició. La societat valenciana de 1909*. PUV, València, 2011.

ARCHILÉS CARDONA, Ferran: *Una singularitat amarga Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*. Recerca i pensament, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2012.

ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «La identitat valenciana a l'època contemporània: una perspectiva històrica», pàg. 21-44, en FLOR, Vicent (ed.). *Nació i identitats. Pensar el País Valencià*. Editorial Afers, Catarroja, 2013.

ARCHILÉS, Ferran: *La persistència de la nació. Estudis sobre nacionalisme*, Afers Universitat de València, 2014

ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «Bastaría escuchar la voz de nuestra sangre valenciana para ser antifascista». Nación y nacionalismo en Valencia durante la Guerra Civil (1936-1939)» pàg. 149-170. En VALERO GÓMEZ, Sergio; GARCÍA CARRIÓN, Marta, eds.: *Desde la Capital de la República. Nuevas perspectivas y estudios sobre la Guerra Civil española*. Universitat de València, València, 2018.

ARCHILÉS CARDONA, Ferran: «Demandar l'autogovern: més enllà de l'antcentralisme. Valencianisme polític i autonomisme», pàg. 48-71. *Revista Valenciana d'Estudis Autònoms* [63]. 2018. 40 anys d'autogovern valencià. Generalitat Valenciana. Conselleria de Transparència, Responsabilitat Social, Participació i Cooperació. València, 2018.

ARIAS, Fernando: *La Valencia de los años 30. Entre el paraíso y el infierno*. Colección "Luces de la Ciudad". Ajuntament de València, València, 1996.

ARNABAT, Ramon i GAVALDÀ, Antoni (eds.): *Projectes nacionals, identitats i relacions Catalunya-Espanya. Homenatge al doctor Pere Anguera (II)* Editorial Afers, Catarroja – Barcelona, 2012.

ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio: *La investigación histórica: teoría y método*. Crítica, Barcelona, 1995.

ASENSI ÀNGEL, Àngel: *Mis memorias*. Exprofesor de Gimnasia en los Centros Benéficos de la Excm. Diputación Provincial de València. Maestro de Esgrima. Excm. Diputación Provincial de València. Imprenta, València, 1979.

AVILÉS FARRÉ, Juan: *La izquierda burguesa en la II República*. Prólogo de Javier Tusell. Espasa Universitaria Historia, Espasa-Calpe, S.A., Madrid, 1985.

AZNAR SOLER, Manuel; BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià 1927/1939*. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació (IVEI), Col·lecció Politècnica / 18 Institució Alfons el Magnànim, València, 1985.

AZNAR SOLER, Manuel (Edición, estudio introductorio y notes): *Vicente Llorens Estudios y ensayos sobre el exilio republicano de 1939*. Renacimiento, Biblioteca del Exilio, Sevilla, 2006.

AZNAR SOLER, Manuel: *República literaria y revolución (1920-1939)* Tomo II «2 Carta de Ricard Blasco. Respuesta al cuestionario de Manuel Aznar Soler», pàg. 886-900,, pàg. 888. Renacimiento Iluminaciones, Sevilla, 2008.

AZNAR SOLER, Manuel: *República literaria y revolución (1920-1939)* Tomo II. Prólogo de José-Carlos Mainer. Colección Iluminaciones. Editorial Renacimiento, Sevilla, 2010.

BADIA I MARGARIT, Antoni M.: *Llengua i cultura als Països Catalans*. Edicions 62, Setena edició: febrer de 1980, Barcelona, 1980.

BALCELLS GONZÁLEZ, Albert: *Breve historia del nacionalismo catalán*. Historia Alianza Editorial, S. A., Madrid, 2004.

BALDÓ LACOMBA, Marc: *La Revolución industrial*. Historia Universal Contemporánea Editorial Síntesis, Madrid, 1993.

BALDÓ, Marc i MANCEBO, M. Fernanda: *Migraciones & Exilios 2*, pàg. 123-130. UNED, Madrid, 2001.

BALDÓ LACOMBA, Marc: «Aterrados, desterrados y enterrados: La represión franquista del profesorado universitario», pàg. 191-210, en *Saitabi* 59. Revista de la Facultad de Geografía i Història. Homenatge al professor Dr. Pedro López Elum, Universitat de València, València, 2009.

BALDÓ, Marc: *Introducció a la Història. Praxi, estructura i canvi*. PUV, València, 2009.

BALDÓ LACOMBA, Marc: «La Universidad en guerra», pàg. 41-60, en BALDÓ LACOMBA, Marc i BOTELLA NICOLÁS, Ana M., eds.: *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)* PUV, València, 2020.

BALLESTER, Josep: *Anuari 93. De l'Agrupació Borrianenca de Cultura. Revista de recerca humanística i científica*. Núm. IV Any 1993 «La trajectòria literària de Francesc Almela i Vives a la postguerra», pàg. 75-84.

BALLESTER ARTIGUES, Teresa: *La Segona República a Pedreguer. 1931-1939*. Ajuntament de Pedreguer, Institut d'Estudis de la Marina Alta, Excma. Diputació Provincial d'Alacant, Pedreguer. 1994.

BARONA, Josep Lluís en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió de l'Exposició. La societat valenciana de 1909*. PUV, València, 2011 «Ciència i sanitat en la València de l'Exposició Regional», pàg. 147-168.

BARRAL I ALTET, Xavier: *Els Banys «Àrabs» de Girona. Estudi sobre els banys públics i privats a les ciutats medievals*. Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, CV. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2018.

BARROT de RIBALMAIG, Pere: «Els bolquers Conte folclòric (acabament)», pàg. 35-43, en *Sicània VI* (1961). *Nostres Faulelles* Contes-Narracions-Estudis. Per Beatriu Civera: Tan sols una mentida. Antoni Igual i Úbeda: La meua germana Pepa. Il·lustracions de Toni, Renau i Nunyez.

BAYARRI HURTADO, Josep M. *Bayarri autoviografiq a trenq de 80 anys*. Edicions Bayarri, València, 1966.

BAYDAL SALA, Vicent: *Els valencians, des de quan són valencians?* Recerca i pensament 81. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2016.

BAYDAL, Vicent: *Del Sènia al Segura. Breu història dels valencians* Pròleg Abel Soler, Col·lecció Odissea núm. 10, Drassana, València 2018

BELTRAN CALVO, Vicent; SEGURA-LLOPES, Carles: *Els parlars valencians*. PUV, València, 2017

BENAVENT, R. (Edició a cura) *Biblioteca quatretondenca 3* (1992) bq. *La Demanà de la Novia* d'Estanislau Alberola i Serra «Estanislau Alberola, rostolls biogràfics», pàg. 4-6. Ajuntament i Cooperativa de Quatretonda. Amb la col·laboració de: Mancomunitat de Municipis de la Vall d'Albaida, Impremta La Pobla Llarga S.L., 1. La Pobla Llarga, 1992.

BENET, Josep i altres: *Els valencians davant la qüestió nacional. Cultura nacional i cultures regionals als Països Catalans*. Eliseu Climent, ed. València, 1983.

BERAMENDI, Justo G.; MÁIZ, Ramón (comps.): *Los nacionalismos en la España de la II República*, Siglo XXI, Madrid, 1991.

BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo: «Nacionalismos, regionalismos y autonomia en la Segunda República», pàg. 53-82, *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea 2* (2003). U.A. (Universitat d'Alacant) Alacant.

BERAMENDI, Justo: «Identidades/culturas políticas de regionalismos y nacionalismos subestatales (1875-1936)», pàg. 377-402, en FORCADELL, Carlos y SUÁREZ

CORTINA, Manuel (Coords.): *La Restauración y la República (1874-1936)* Vol. III. Marcial Pons, PUZ, Zaragoza, 2015

BERENGUER LLOPIS, Vicente: *La Catedral de Valencia en 1936*. Introducción, notes, apéndice Gráfico e índice onomástico a cargo del Rvdo. Andrés de Sales Ferri Chulio Director del Archivo de Religiosidad Popular del Arzobispado de Valencia, Imprenta Palacios, Sueca, 1999

BERNAL, Assumpció i FABREGAT, Ferran: «Alguns apunts per a la història del valencianisme polític», pàg. 421-444., en *Afers Fulls de recerca i pensament*, 4 –Vol. II- Catarroja, 1986.

BERNAL I GIMÉNEZ, Assumpció: *La narrativa valenciana de pre-guerra*. Biblioteca Sanchis Guarner, Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987.

BERSTEIN, Serge: *Les cultures politiques en France*. Seuil, París, 1999.

BILLIG, Michael: *Nacionalisme Banal*. Afers, Catarroja-València, 2006. «Nacions i llengües», pàg. 35-68 .

BLASCO, Josep Lluís (Edició a cura): *Els estatuts del País Valencià*. Edicions de La Magrana, Barcelona, 1977

BLASCO, Ricard en *L'Avenç*, núm. 15 (1979) «La proclamació de la República a València», pàg. 41-51. Barcelona.

BLASCO, Ricard: *La premsa del País Valencià 1790-1983*. Vol I .Catàleg bibliogràfic de les publicacions periòdiques aparegudes al País Valencià des de 1790 fins els nostres dies. Materials per al seu estudi. Arxius i Documents /2 IAM Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 1983

BLASCO LAGUNA, Ricard: «Ombres per aclarir en els orígens de la premsa valenciana», pàg. 9-18, en A. LAGUNA.- A. LÓPEZ. Editors: *Dos-cents anys de premsa valenciana*. I Congrés Internacional de Periodisme. Actes. València, 1990. Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1992.

BLASCO I LAGUNA, Ricard: «Treballs d'Història de la Premsa: premsa valenciana.. Claroscurs en els inicis de la premsa valenciana», pàg. 127-168 en *Treballs de Comunicació* 5 Octubre 1994. Girona. Societat Catalana de Comunicació.(SCC) Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1994.

BOSCH, Aurora, CERVERA, Ana M., COMES, Vicent i GIRONA, Albert: *Estudios sobre la Segunda República*. Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, Generalitat Valenciana. Diputació Provincial de València, València, 1992.

BOTELLA NICOLÁS, Ana M.; GALBIS LÓPEZ, Vicente: «La música en els estudis de Magisteri a València», pàg. 318-333, en DD.AA.: *Escoles i mestres: Dos segles d'història i memòria a València*. Universitat de València, Facultat de Magisteri, València, 2017.

CABANA I VANCELLS, Francesc: *Els anys de l'estraperlo. Cròniques d'un possible empresari barceloní, 1939-1954*. Proa, Barcelona, 2005.

CABANA I VANCELLS, Francesc: *La saga dels cotoners catalans*. Proa, Barcelona, 2006.

CABRERA, Miguel Ángel: «La investigación histórica y el concepto de cultura política», pàg. 19-86. PÉREZ LEDESMA, Manuel; SERRA, María (eds.): *Culturas políticas: teoría e historia*. Excma. Diputación de Zaragoza, Zaragoza, 2010

CALAFAT I FERRANDIS, Francesc; CASTELLÀ I MAYOR, Joan Josep; PÉREZ I SABATER, Antoni; QUILES I CARDONA, Francesc-Enric: *Obres impreses en català al País Valencià (1900-1939)*. Institució de Cultura Juan Gil-Albert. Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals "Alfons el Vell", Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1989.

CALATAYUD GINER, Salvador en PRESTON, Paul y SAZ, Ismael (Eds.): *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria Valencia (1808-1975)* Biblioteca Nueva, Universitat de València, València, 2001. «Economia en transformació. Agricultura e industria en la época contemporánea (1800-1950)», pàg. 163-200.

CAMPOS, Presentació; GENOVÉS, Vicent i GÓMEZ NADAL, Emili: *El valencià Jaume Rasquí Governador del Plata (1557-1559)* Introducció i edició de Manuel Ardit. Pròleg d'Alfons Cucó. Generalitat Valenciana. Comissió per al V Centenari del Descobriment d'Amèrica. València, 1987.

CARBÓ, Ferran, en *Caplletra* 16. (Primavera 1994) València «Carles Salvador en la cruïlla de la recuperació poètica valenciana», pàg. 167-182.

CARLES LAÍNEZ, Josep. Edit.: *Francesc Almela i Vives. Escritos taurinos*. Letra y Toro. Diputació de València. València, 2005.

CARNERO ARBAT, Teresa i PALAFOX GAMIR, Jordi.: «País Valencià», pàg. 685-718., en FUSI, Juan Pablo (dirigido) DD.AA.: España Autonomías, España, Tomo V Espasa Calpe, S.A. Madrid, 1989.

CAROD-ROVIRA, Josep-Lluís: *Marcel·lí Domingo (Tarragona 1884 – Tolosa 1939) De l'escola a la República*. Edicions El Mèdol, Tarragona, 1989.

CASANOVA HERRERO, Emili: «La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 37-52 en *Ciència i Cultura en la Guerra. L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, 2004.

CASANOVA, Emili: «Manuel Sanchis Guarner, estudiós del valencià», pàg. 22-25. en SAÓ Any. XXX. Núm. 310. Octubre 2006. València.

CASANOVA, Emili; SARAGOSSÀ, Abelard: *El valenciano: nombre, historia, situación sociolingüística y características básicas*. Editorial Denes, Calabria monografías, Paiporta, 2010.

CASANOVA HERRERO, Emili: «La Secció Filològica de l' Institut d'Estudis Valencians», pàg. 37-52., en DD. AA.: *Ciència i cultura en la Guerra L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, 2014.

CASSANY, Daniel, LUNA, Marta i SANZ, Glòria: *Ensenyar llengua*. 9a edició, Graó, Barcelona, 2006

CASTELLÓ, Gonçal: *La clau d'un temps*. Ed. Prometeo, València, 1982.

CATALÀ GORGUES, Miguel Ángel: *100 años de pintura, escultura y grabado valencianos*. Centenario de la Caja de Ahorros de València, València, 1978.

CATALÀ SANCHIS, Salvador i MARTÍNEZ Y MARTÍNEZ, Rafael: *Pintores de Xàtiva. Vida y obra. Biografía de pintores desaparecidos: desde el maestro de Xàtiva y Ribera hasta el 2008*. Editorial Fomento Cultura CR, Xàtiva, 2008. «José Aragonés Saborit 1907-1987», pàg. 201-206.”

CATALUNYA ALBERT, Josep: *Hechos históricos de Algar de Palancia*. Publicacions de l'Ajuntament d'Algar, Algar de Palància, 2019.

CERDÀ I RICHART, B.: *Guia Comercial i Industrial de València i la seua província. Consultori Mercantil (oficina tècnica d'assessorament comercial i industrial)*. Passeig Isabel II, Alacant, telèfon 211. Impremta «Lucentum», sant Ferran, 28 Alacant, 1930

CIGES, Teresa: «Valencians a Catalunya Entrevista a Kenneth Pitarch», pàg. 44-45, en SAÓ 444. Gener 2019, Saó Edicions, S.L. València.

CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)* Pròleg d'Emili Casanova. Llengua, Sèrie Minor. Consell Valencià de Cultura, València, 2003.

CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *El bilingüisme valencià Nicolau Primitiu Gómez-Serrano València 1936*. Societat Bibliogràfica Valenciana Jerònima Galés. Xàtiva, 2003.

CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Nicolau Primitiu. La llengua valenciana a l'escola 1936*. Col·lecció «Quaderns divulgatius», núm. 8. Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent. Crea 2 Estudios Ontinyent, 2004.

CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló. L'interés per la llengua dels valencians al segle XX*. Col·lecció Recerca 6. Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), València, 2007.

CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi i compromís per la llengua*. Col·lecció Recerca 12. AVL, València, 2011.

CLIMENT, Josep Daniel: «Els precedents de les Normes de Castelló», pàg. 17-39, en COLÓN DOMÈNECH, Germà. GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. Publicacions de la Universitat Jaume I (UJI), Castelló de la Plana, 2013.

CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Epistolari (1925-1968) Nicolau Primitiu Gómez Serrano. Emili Gómez Nadal*. Biblioteca Valenciana. Nicolau Primitiu col·lecció. Edició, estudi i notes de Josep Daniel Climent. Presentació de Francesc Pérez Moragón. Generalitat Valenciana. Conselleria d'Educació, Cultura i Esport. València, 2014.

CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *L'obra periodística d'Enric Valor (1931-2000)* Col·lecció Recerca 19. Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), València, 2015.

CLIMENT VIGUER, Susana; GARCIA MONERRIS, Carmen: «Xarxes familiars», pàg. 47-86 en DD..AA.: *De l'ofici a la fàbrica. Una família industrial valenciana en el canvi de segle* «La Maquinista Valenciana» Universitat de València, València, 2000., pàg. 71-72.

CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta de Francisco Almela y Vives. Vinaròs, 1901-València, 1967*. Biblioteca Valenciana. Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura i Esport. Premio de Ensayo de la Generalitat 2007, en la modalidad en castellano. València, 2008.

CODINA BAS, Juan Bta.: *Anales de Xàbia / Jávea 1850 a 1873*. Edició de l'autor, València, 2019

COLOMER, Agustí: «El setmanari valencianista *Acció* davant el feixisme», pàg. 631-644., en *El valencianisme polític Homenatge a Alfons Cucó* –Vol. XXI- Afers, 55 Catarroja, 2006

COLOMER I FERRÀNDIZ, Agustí. *Temps d'acció. Acció Nacionalista Valenciana (1933-1936)* Col·lecció Francesc Ferrer Pastor *Investigació*,16. XIII Premi Francesc Ferrer Pastor d'Investigació 2006. Editorial Denes, 46200 Paiporta / València 2007

COLOMER FERRÀNDIZ, Agustí en *Enric Valor El valor de les paraules* . «Més de 20.000 valencians, seguint les directrius del Concili Vaticà II, demanen l'ús de la seua llengua als actes religiosos. Impremta Fermar, 1965», pàg. 300-302. Amb la col·laboració de Universitat de València. CAM Caja Mediterráneo Obras Sociales. Acadèmia Valenciana de la Llengua. València, 2010.

COLOMER FERRÀNDIZ, Agustí en *Enric Valor El valor de les paraules*. .AVL, València, 2011. «*El Camí*», pàg. 277-278

COLOMER RUBIO, Juan Carlos: *Gobernar la Ciudad. Alcaldes y poder local en Valencia (1958-1979)*. Universitat de València, PUV, València, 2017.

COLÓN DOMÈNECH, Germà; FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República de les Lletres. Les Lletres de la República*, UJI, Castelló de la Plana, 2008.

COLÓN DOMÈNECH, Germà. GIMENO BETÍ, Lluís (eds.): *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. Publicacions de la UJI, Castelló de la Plana, 2013

COMES IGLESIA, Vicent: «La aparición del *Diario de Valencia* (1911): Un factor dinamizador del catolicismo político valenciano», pàg. 205-216., pàg. 206 i 210. En LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. (Editors): *Dos-cents anys de premsa valenciana*. I Congrés

Internacional de Periodisme. Actes. València, 1990. Generalitat Valenciana, València, 1992.

CORBELLA, Jacint i GONZÁLEZ CASANOVA, Juan Carlos: «La contribució valenciana a l'escola de cirurgia catalana moderna», pàg. 211-219, en DD.AA.: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*. Celebrado en Valencia del 14 al 18 de Abril de 1971. Volumen IV, Universidad de Valencia, València, 1975.

CORELL RAUSELL, José: *Ilustres del periodismo deportivo valenciano. Historia del último siglo del milenio*. Colección Aula Deportiva, Ajuntament de València, Regidoria d'Esports i Temps Lliure, Regidoria de Cultura, València, 2002.

CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà a l'exili* Pròleg d'Albert Manent. Generalitat Valenciana, Comissió per al V Centenari del Descobriment d'Amèrica Encontre de dos mons. València, 1993.

CORTÉS CARRERES, Santi: *València sota el règim franquista (1939-1951). Instrumentalització, repressió i resistència cultural*. Pròleg de Josep Benet. Biblioteca Sanchis Guarner. Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995

CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarner (1911-1981) Una vida per al diàleg*. Presentació d'Antoni Ferrando. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana Publicacions de l'Abadia de Montserrat València/Barcelona, 2002

CORTÉS, Santi: *Ensenyament i resistència cultural Els Cursos de Llengua de Lo Rat Penat (1949-1975)* XII Premi Francesc Ferrer Pastor d'Investigació 2005. Denes, Paiporta, 2006

CORTÉS CARRERES, Santi: *Enric Soler i Godes: Una aproximació bibliogràfica (1923-1993): Nova antologia d'articles*. Estudi preliminar, recopilació, selecció i notes de Santi Cortés. Publicacions de la Universitat Jaume I. Fundació Càtedra Enric Soler i Godes. Castelló de la Plana, 2013.

CORTINA, Manuel (Coords.): *La Restauración y la República (1874-1936)* Vol. III. Marcial Pons, PUZ, Zaragoza, 2015

CRUZ OROZCO, José Ignacio: *Maestros y colegios en el exilio de 1939*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 2004.

CRUZ OROZCO, José Ignacio: *Las colonias escolares valencianas (1906-1936) Un ejemplo de renovación educativa*. Universitat de València, València, 2012.

CUCÓ, Alfons: *Estatutismo y valencianismo*. Fernando Torres-Editor, València, 1976.

CUCÓ, Alfons: «Lucha por el Estatuto (1931-1939)», pàg. 70-73, pàg. 72, en *Historia* 16. Extra V-Abril 1978. «Autonomías: Un siglo de lucha». Información y Publicaciones, S.A. Madrid, 1978

CUCÓ, Alfons: *País i Estat: La qüestió valenciana*. Eliseu Climent, Editor València, 1989.

CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard (Edició a cura): *El pensament valencianista (1868-1939) Antologia*. Edicions de la Magrana, Barcelona, 1992.

CUCÓ I GINER, Alfons: *El valencianisme polític 1874-1939*. Edició ampliada i revisada. Primera edició: Garbí [Lavínia, 1971] Recerca i pensament, editorial afers, Catarroja – Barcelona, 1999

CUCÓ, Alfons: «Blasco Ibáñez i Llorente davant la visita a València, el 1899, Pardo Bazán: la solidaritat patriòtica de tres lletraferits perifèrics i dispars», pàg. 212-267, en OLEZA, Joan y LLUCH, Javier (eds.): *Vicente Blasco Ibáñez 1898-1998. La vuelta al siglo de un novel·lista*. Actas del Congreso Internacional celebrado en València del 23 al 27 de noviembre de 1998. Volumen I, Biblioteca Valenciana. Generalitat Valenciana Conselleria de Cultura i Educació. Direcció General del Llibre i Coordinació Bibliotecària, València, 2000.

CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos políticos durante la II República*. Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 1989.

CHECA GODOY, Antonio: *Historia de la Publicidad*. «9. La renovación teòrica», pàg. 157-175. Netbiblo, La Coruña, 2007.

DE ESTEBAN, Jorge (Edición de): *Las Constituciones de España*. Textos Auxiliares, Taurus Ediciones, S.A. Madrid, 1981.

DE ESTEBAN, Jorge (Edición de): *Las Constituciones de España*. I, Taurus Ediciones, Madrid, 1982.

DE LA GRANJA, José Luis; BERAMENDI, Justo; ANGUERA, Pere: *La España de los nacionalismos y las autonomías*. Editorial Síntesis, Madrid, 2003.

DE LA GRANJA, José Luis: *El nacionalismo vasco. Claves de su historia*. Grupo Anaya. Biblioteca Básica Historia, Madrid, 2009.

DE RIQUER, Borja: «La hegemonia de la Lliga Regionalista», pàg. 42-54, *Historia* 16, Extra V –Abril 1978.

DE RIQUER, Borja (UAB): «Les relacions Catalunya-Espanya i el catalanisme», pàg. 361-388, en ARNABAT, Ramon i GAVALDÀ, Antoni (eds.): *Projectes nacionals, identitats i relacions Catalunya-Espanya*. Homenatge al doctor Pere Anguera (II). Editorial Afers, Catarroja (País Valencià), 2012.

DEMARCHI, Giacomo: Capítulo VIII. La Segunda República y su (s) territorio (s): Los múltiples actores del estado integral», pàg. 183-206, en GORDILLO PÉREZ, Luis I.; MARTÍN, Sebastián; VÁZQUEZ ALONSO, Víctor J., (dirs.): *Constitución de 1931: estudios jurídicos sobre el momento republicano español*. Marcial Pons, Madrid, 2017

DD. AA.: Publicacions dels Cursos de Llengua i Literatura Valenciana de “Lo Rat Penat” *Mossèn Alcover i el País Valencià per Francesc de B. Moll*. Conferència pronunciada amb motiu de la clausura dels Cursos de Llengua i Literatura Valenciana de “Lo Rat-Penat” el dia 18 de juny de 1961. Per Francesc de B. Moll. núm. 10 València, 1962

DD. AA.: *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 1. Universitat de València. Facultat de Geografia i Història Departament d'Història Contemporània. Consell de redacció: Joan Brines i Blasco, Teresa Carnero Arbat, Pedro Ruíz Torres i Maria Luisa Villora Reyer. Alfons Cucó i Giner, J. A. Martínez i Serrano i Vicent Soler. “Classe dominant i actituds nacionals al País Valencià (1875-1930)”. Aportacions per a un debat, pàg. 403-422. Servei de Publicacions Universitat de València, València, 1979.

DD. AA.: *La España de las autonomías (Pasado, presente y futuro)* Tomo I, Espasa-Calpe, S.A. Madrid, 1981.

DD.AA.: *Taula de Lletres Valencianes. Selecció de textos*. Presentació i selecció de Josep Iborra. Diputació Provincial de València. Institució Alfons el Magnànim, València, 1982.

DD. AA.: *La II República. Una esperanza frustrada*. Actas del Congreso València Capital de la República (Abril 1986), Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1987.

DD. AA.: *Antologia dels poetes valencians III El segle XX* Primera Part. Introducció i selecció d'Eduard J. Verger. Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació 1988. Biblioteca d'autors valencians /15. Col·lecció dirigida per Joan Fuster. València, 1989.

DD. AA.: *Miscel·lània Sanchis Guarnier* A cura d'Antoni Ferrando. Volum I. Biblioteca «Abat Oliba», 110. Departament de Filologia Catalana (Universitat de València) Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992. Josep Ballester: «Entre lai i èdip: a propòsit de l'enfrontament generacional en la postguerra al País Valencià», pàg. 225-239 i Mikel de Epalza: «Els Berbers i l'arabització del País Valencià», pàg. 467-492.

DD. AA.: *Miscel·lània Sanchis Guarnier* A cura d'Antoni Ferrando. Volum III. Biblioteca «Abat Oliba», 110. Departament de Filologia Catalana (Universitat de València) Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992. Vicent Simbor: “Un avantguardisme poètic valencià?”, pàg.275-297.

DD. AA.: *Institut de Batxillerat Lluís Vives de València. 150 Anys d'història d'ensenyament públic*. Editat per l'Institut de Batxillerat Lluís Vives. Amb la col·laboració de: Fundació Bancaixa i la subvenció de l'annex per la Diputació Provincial de València, València, 1997

DD. AA.: *Manuel Sanchis Guarnier: el compromís cívic d'un filòleg*. Edició a cura d'Antoni Ferrando i de Francesc Pérez i Moragón. Universitat de València. València, 1998.

DD. AA.: AGUILERA CERNI, Vicent; AGRAMUNT LACRUZ, Francesc; CASTAÑER LÓPEZ, Xesqui; BLASCO CARRASCOSA, Juan Ángel; PEÑIN IBÁÑEZ, Alberto; TOMÁS FERRÉ, Facundo; ALCAIDE, José Luis; BENLLOCH, Pep. *Arte Valenciano años 30*. Consell Valencià de Cultura, Generalitat Valenciana, València, 1998 «Diccionari Biogràfic de Francesc Agramunt», pàg. 233-316.

DD. AA.: *Les literatures catalana i francesa: Postguerra i Engagement*. A cura de Ferran Carbó, Dolores Jiménez, Elena Real i Ramon X. Rosselló. Biblioteca Abat Oliba, 228. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2000. Josep Massot i Muntaner “Joan Estelrich i la propaganda franquista a París (1939-1942)”, pàg. 261-295

DD. AA.: *Nou Diccionari 62 de la Literatura Catalana*. Director Enric Bou. Edicions 62, Barcelona, 2000.

DD. AA.: *Nicolau Primitiu i València. Treballar, persistir, esperar...* ATIENZA, Antoni, CALPE I CLIMENT, Àngel-Vicent, ROCA I TRAVER, Francesc, SALA, Daniel, CASAÑA TARONCHER, Manuel i BENS, Felip. Associació d'Escriptors en Llengua valenciana. L'Oronella. Lo Rat Penat. Col·lecció Els fanals de la Terra núm. 8. València Ciutat, 2003.

DD. AA.: *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. Editorial Premsa Valenciana. Levante Mercantil Valenciano Traginers, 7 46007 València. Direcció Manuel Cerdà. Col·laboradors: Conselleria de Cultura-Generalitat Valenciana. València Terra i Mar-Diputació de València. Consum, Universitat de València . València, 2005

DD. AA.: *Quinze poetes valencians del segle XX*. Estudi introductor i selecció: Ferran Carbó. Propostes didàctiques: CORTÉS, Santi, GARCIA, Àurea, PALAZON, Salvador i RODRIGO, Anna. Edicions Brosquil, València, 2005.

DD. AA.: *Diccionari de la Literatura Catalana*. Director. Àlex Broch Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2008.

DD. AA.: *En defensa de la cultura: València, capital de la República (1936-1937)*. La Nau-Universitat de València. Del 31 de gener de març de 2008. Universitat de València, 25 anys La Fundació, Bancaixa, Ajuntament de València, València, 2008. .

DD. AA.: *Operació Stanbrook*. Associació Stanbrook, L'Eixam edicions, Tavernes Blanques, 2016. GASSÓ, Laura: «Breus apunts i testimonis històrics», pàg. 15-58. «Llistat de passatgers de l'Stanbrook», pàg. 136-164, pàg. 159.

DOLÇ I GASTALDO, Mavi: «La premsa política i independent valencianista», pàg. 659-674., en LAGUNA A. i LÓPEZ, A. Editors: *Dos-cents anys de premsa valenciana*. I Congrés Internacional de Periodisme. Actes, Sèrie Media, Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1992.

DOLÇ I GASTALDO, Mavi: en *Treballs de Comunicació* 5 Octubre 1994. Societat Catalana de Comunicació. Treballs d'Història de la premsa: premsa valenciana. «El Camí Setmanari valencianista. Ciutat de València (1932-1934)», pàg. 151-168.

DOMÉNECH ZORNOSA, Josep Lluís; BUCHÓN TOMÁS, Joan Carles: *Normes del 32. Ara i ací. Llei d'ús i ensenyament del valencià*. Congrés homenatge de FETE-UGT PV. "Passat, present i futur del valencià a l'Escola". ARP La Milotxa. La Vila Joiosa, 21 i 22 de novembre de 2008. Núm. 25 del 2011.

DUARTE, Àngel: «Republicanism, federalism and autonomies: de los proyectos federales de 1873 a la Segunda República y los Estatutos de Autonomía», pàg. 187-207, en GUEREÑA, Jean-Louis, MORALES MUÑOZ, Manuel (coord.): *Los nacionalismos en la España contemporánea: ideologías, movimientos y símbolos* Castro de Ediciones de la Diputación de Málaga, Málaga, 2006.

DUCH PLANA, Montserrat: *Dones públiques Política i gènere a l'Espanya del segle XX*. Arola Editors, Tarragona, 2005. .

ELORZA, Antonio: «El nacionalismo vasco: De los Fueros a la Dictadura», pàg. 83-101, pàg. 100., en *Historia 16*. Extra V-Abril 1978. «Autonomía: Un siglo de lucha». Información y Publicaciones, Madrid, 1978.

ESCRIBÁ-ESTEVE, Alejandro: en SAÓ, núm. 421 (2016) «Les empreses familiars: passat, present i futur de la nostra economia», pàg. 22-24., pàg. 23.

ESPINÓS I QUERO, Antoni i POLO VILLASEÑOR, Fernando: *Prensa periódica a la Marina Alta (1861-1935)*. Publicacions del M. I. Ajuntament de Xàbia, Xàbia, 1984.

ESPLÁ, Carlos «El periodismo como vocación y como compromiso P.L. Angosto Vélez», pàg. 291-310. En EGIDO LEÓN, Ángeles (ed.): *Republicanos en la memoria Azaña y los suyos*. Eneida, Madrid, 2006. Nota, 16, pàg. 295.

FABRA I SÁNCHEZ, Miquel Àngel: *El País Valencià (1939-1959): autarquia i industrialització*. Publicacions de la Universitat de València, Col·lecció Oberta. Sèrie Història. 8, València, 2000.

FALOMIR, Vicent: «La Sociedad Castellonense de Cultura (1920-1939), en MESEGUER PALLARÉS, Lluís B.; PALOMERO ALMELA, Josep M. (Comissaris) Exposició: «Els escriptors castellanencs del primer terç del segle XX i les Normes del 32» AVL, Castelló de la Plana, 2007

FERNÁNDEZ, Gumersindo; IBÁÑEZ, Enrique: *Comercios históricos de València*. Carena Editors, València, 2014.

FERNÁNDEZ, Gumersindo; IBÁÑEZ, Enrique: *La Valencia que fue*. Drassana, València, 2018. «Judería o Call de Valencia», pàg. 61-65.

FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy: «Raíces del autonomismo aragonés», pàg. 142-149. *Historia 16*. Extra V-Abril 1978. Información y Publicaciones, S. A. Madrid, 1978

FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel i AGULLÓ DÍAZ, M. del Carmen: *Maestros valencianos bajo el franquismo. La depuración del Magisterio: 1939-1944*. Institució Alfons el Magnànim. Diputació de València. València, 1999.

FERRANDO, Antoni: «La trajectòria biogràfica i intel·lectual de Josep Giner i Marco (1912-1996)», pàg. 21-50, en CASANOVA, Emili (Edició a cura): *Josep Giner, Precursor de la Romanística Valenciana*, Editorial Denes, València, 2010.

FERRANDO BADIA, Joan: *La Primera República espanyola*. Historia politico-parlamentaria de la República de 1873. Editorial Cuadernos para el Dialogo, S.A. Edicusa, Madrid, 1973.

FERRANDO FRANCÉS, Antoni i NICOLÀS AMORÓS, Miquel: *Història de la llengua catalana*. UOC, Barcelona, 2005

FERRÉ TRILL, Xavier [Universitat Rovira i Virgili]: «Ramon Aramon i Carles Salvador (1944-1955)», pàg. 795-826, CASANOVA, Emili / CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955) Escriptor, gramàtic, mestre*. Col·lecció Recerca, 20, AVL, València, 2016.

FERRER, Enric: *Literatura i societat País Valencià, segle XX* Eliseu Climent, editor. València, 1981.

FERRER ÀLVAREZ, Mireia: «La fàbrica a la ciutat», pàg. 87-108, en DD.AA.: *De l'ofici a la fàbrica Una família industrial valenciana en el canvi de segle «La Maquinista Valenciana»* Universitat de València, València, 2000., pàg.91-92.

FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada. Ideologies lingüístiques en la premsa valenciana (1902-1923)*. Pròleg de Miquel Nicolàs. X Premi Francesc Ferrer Pastor d'investigació 2003. Editorial Denes, Paiporta, 2004.

FERRI RAMIREZ, Marc: *El Ejército de la paz. Los ingenieros de caminos en la instauración del liberalismo en España (1833-1868)* PUV, València, 2015

FERRUS PERIS, Wilson: *Mestres i escoles a l'Horta sud, 1936-1939*. Institució Alfons el Magnànim. Diputació de València, València, 2015.

FLOR I MORENO, Vicent: *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*. Recerca i pensament, 61, Editorial Afers, Catarroja . Barcelona, 2011.

FLOR, Vicent (ed.): *Nació i identitats Pensar el País Valencià*. Afers, Catarroja, 2013.

FONTANA, Josep: «La Segunda República: una esperanza frustrada», pàg. 9-22., i TUÑÓN DE LARA, Manuel: «¿Crisis de la Segunda República?», pàgs 23-36, en DD. AA.: *La II República Una esperanza frustrada*. Edicions. Actas del Congreso Valencia Capital de la República (Abril 1986). Edicions Alfons el Magnànim, València 1987

FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme agrarista valencià (1918-1923)* L'aportació de Vicent Tomàs i Martí (1898-1924) al nacionalisme valencià. Volum I. L'edició d'aquest llibre ha estat patrocinada per l'Excel·lentíssim Ajuntament de la ciutat de València, Editorial Prometeo, València, 1980.

FUENTES QUINTANA, Enrique (Director): *Economía y economistas españoles* 6. *La modernización de los estudios de economía*. Fundación de las Cajas de Ahorros Confederadas. Para la Investigación Económica y Social. Galaxia Gutenberg. Círculo de Lectores. Primera edición. Barcelona, 2001.

FURIÓ, Antoni (ED.): *Valencia, capital de la República. Discursos políticos e institucionales*. PUV, València, 2007.

FUSTER, Joan: *País Valencià, per què?* Quaderns 3 i 4. Eliseu Climent, Editor, València, 1982.

GABARDA CEBELLÁN, Vicent: *La represión en la retaguardia republicana País valenciano, 1936-1939*. Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació. Generalitat Valenciana. Diputació Provincial de València, València, 1996.

GABARDA CEBELLÁN, Vicent: *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*. PUV. Universitat de València, València 2007.

GABARDA CEBELLÁN, Vicent: «Viure l'espera. La recerca del desaparegut», pàg. 143-165, en NAVARRO, Javier i VALERO, Sergio (eds.): *València capital de la República 1936-1937. Com es viu una guerra? La vida quotidiana d'una ciutat de rereguarda. (1936-2016)*. Ajuntament de València. Regidoria de Patrimoni Cultural i Recursos Culturals, València, 2017.

GALIANA, José E.: *Guía de Turistas en València*. Prólogo de José Candela Albert. Portada de Federico Mellado. Con 300 fotograbados 110 páginas en couché, 10 láminas especiales y varios planos. Declarada Guía Oficial de la Ciudad por el Excelentísimo Ayuntamiento de València en sesión de 26 de junio de 1929.

GARCIA, Alfonso en Investigació: "Enric Valor, periodista" en *Levante El Mercantil Valenciano*. Suplement Postdata, pàg. 3. 25/09/2015.

GARCIA, Manuel en *Canelobre*, núm. 20/21 Primavera/Verano 1991. «Alicantinos en el exilio (1939-75)», pàg. 16.- 239. Revista del Instituto de Cultura Juan Gil-Albert de la Diputación de Alicante, Alicante, 1991.

GARCIA, Manuel. (ed.) *Exiliados. La emigración cultural valenciana (Siglos XVI-XX)* Vols. I, II i III. Col·lecció Homenatge. Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura. València, 1995.

GARCÍA CÁRCEL, Ricardo: *Las Germanias de Valencia*. Ediciones Península. Historia, Ciencia, Sociedad 119 (2ª Edició), Barcelona, 1981.

GARCÍA CARRIÓN, Marta: «Mirar la Regió des de la pantalla: Maximilià Thous i el cinema valencià de les primeres dècades del segle XX», pàg. 223-250. en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió de l'Exposició. La societat valenciana de 1909*. PUV, València, 2011.

GARCÍA CARRIÓN, Marta: *La regió en la pantalla El cinema i la identitat dels valencians*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2015.

GARCÍA CARRIÓN, Marta: «Ballarins i treballadors. El cinema a la ciutat de València durant la Guerra Civil», pàg. 303-325, en NAVARRO, Javier i VALERO, Sergio (eds.): *València. Capital de la República 1936-1937. Com es viu una guerra? La vida quotidiana d'una ciutat de rereguarda*. Ajuntament de València, València, 2017

GARCIA ESCRIVÀ, Anna: «Rebrots en l'arbre comú: la llengua i la literatura catalana al PV entre 1902-1923», pàg. 36-38. SAÓ 462, Octubre 2020: *100 anys dels aplecs nacionalistes de Betxí*.

GARCÍA ESPARZA, Juan A.: Tesis doctoral: *El descubrimiento cultural de la arquitectura popular en España. Alfredo Baeschlin (1883-1964) y el influjo centroeuropeo*. Dirigida por: Dr. D. Joan Mateu Bellés y el Dr. D. Francisco Taberner Pastor. València, 2011.

GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat a la Comarca de la Safor (1833-1936)*. Biblioteca Sanchis Guarner. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 2000.

GARCIA GRAU, Manuel: *Poètiques i voluntats per a una societat perifèrica: (nord del País Valencià, 1933-1966)*. Pròleg de Vicent Pitarch i Almela. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1994.

GARCÍA IGUAL, Arturo: *Entre aquella España nuestra... y la peregrina. Guerra, exilio y desexilio*. La Nau Solidària. Segunda edición. Patronat Sud-Nord, Solidaritat i Cultura-F.G.U.V., PUV, Universitat Politècnica de València, València, 2012.

GARCÍA MADRID, Antonio: *Mestres, escoles i periòdics. Documentació del primer moviment Freinetià a l'arxiu d'Enric Soler i Godes*. Traducció de Rubén Luzón. Publicacions de la Universitat Jaume I (UJI). Fundació Càtedra Enric Soler i Godes. Castelló de la Plana, 2013.

GARCÍA MONFORT, Marta: «La depuración del magisterio nacional en Morella (1936-1945)», pàg. 197-225. *Pasado y Memoria* Revista de Historia Contemporánea, 14, 2015.

GARCIA-OLIVER, Ferran en *L'Espill*, núm. 40, (2012) PUV i Edicions Tres i Quatre «El camp ho va ser tot, al País Valencià: història i literatura», pàg. 77-90, pàg. 79.

GASCÓ, Daniel: «Cine en València durante la Segunda República. Buscando su voz» pàg. 217-228, en BALDÓ LACOMBA, Marc i BOTELLA NICOLÀS, Ana M., eds.: *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)* PUV, València, 2020

GASCÓN PELEGRÍ, Vicente: «Almela i Vives, Francesc. Escriptor i Poeta», pàg. 41-43. «Bernat Artola i Tomàs. Poeta.» pàg. 57-59. En *Prohombres Valencianos en los últimos cien años, 1878-1978*. Monografías del Centenario 1878-1978. Caja de Ahorros de València, València, 1978.

GIFREU I PINSACH, Josep: «Centralitat i responsabilitat dels mitjans de comunicació en la fixació i difusió de la llengua comuna», pàg. 11-27, pàg. 21., en CASALS, Daniel, MASSANELL, Mar i SEGARRA, Mila (eds.): *L'extensió social de la normativa als mitjans de comunicació*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2018.

GINÉS I SÀNCHEZ, Andreu: *La instauració del franquisme al País Valencià*. PUV, València, 2010.

GIRONA ALBUIXEC, Albert: *Guerra i revolució al País Valencià (1936-1939)*. Pròleg de Joan Brines. Eliseu Climent. Núm. 8 Biblioteca d'estudis i investigacions Tres i Quatre. Primera edició. València, 1986.

GIRONA ALBUIXECH, Albert «Valencianos y valencianistas. Un estudio de la estructura de los partidos políticos en el País valenciano en los años treinta. A propósito del valencianismo», pàg. 195-212 BERAMENDI, Justo G., MÁIZ, Ramón (comps.) *Los nacionalismos en la España en la II República*. Siglo Veintiuno de España Editores, S.A. Madrid, 1991.

GIRONA ALBUIXECH, Albert: «La clase dominante valenciana en los años 30», pàg.145-215 i «Entramado patronal y movilización burguesa», pàg. 185-215, en BOSCH, Aurora, CERVERA, Ana M. i COMES, Vicent: *Estudios sobre la Segunda República*. Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, Generalitat Valenciana, Diputació Provincial de València, València, 1993.

GIRONA ALBUIXECH, Albert «El context històric de creació de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 17-28 en *Ciència i Cultura en la Guerra. L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, 2014.

GIRONA ALBUIXECH, Albert «El valencianisme cultural durant la Guerra Civil», pàg. 11-43, en AZNAR SOLER, Manuel (ed.): *València, 4 i 10 de juliol de 1937. El Segon Congrés Internacional d'escriptors per la Defensa de la Cultura i la Delegació del País Valencià*. Renacimiento, Sevilla, 2017

GIRONA RUBIO, Manuel: *Minería y siderurgia en Sagunto (1900-1936)*. Institució Alfons el Magnànim. Diputació de València, València, 2003.

GOERLICH, Daniel Benito: *La Arquitectura del Eclecticismo en Valencia. Vertientes de la Arquitectura Valenciana entre 1875 y 1925*. Premi Senyera 1981 Pròleg de Pedro Navascués (Segunda edición). Ajuntament de València, València, 1992.

GOMBAU-DOMINGO, M. Carme: *La Veu de Tortosa (1899-1902)*, pàg. 17-46, en DD.AA.: *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* .Tomo XCII Castellón Enero Diciembre 2016, pàg. 21. Castellón de la Plana, 2016.

GÓMEZ ANDRÉS, A; PÉREZ I MORAGÓN, F. (eds.): *Emili Gómez Nadal: diaris i records*. PUV, València, 2008.

GÓMEZ ANDRÉS, Antonio: *Teresa Andrés. Biografía*. PUV, València, 2013.

GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís «L'Hora: l'únic diari valencià en català», pàg. 975-983, en LAGUNA, A i LÓPEZ L. Editors: *Dos-cents anys de premsa valenciana*. Generalitat Valenciana, València, 1992., pàg. 977-978.

GÓMEZ I NADAL, Emili: *Articles (1930-1939) El País Valencià i els altres*. Introducció i edició de Manuel Aznar i Soler i Francesc Pérez i Moragón. Ed. Alfons el Magnànim, València, 1990.

GÓMEZ-SENENT, Carme i CLIMENT, Josep Daniel (coord.) «Nicolau Primitiu i la Guerra Civil», pàg. 13-32 en *Nicolau Primitiu i La Guerra Civil 1936-1939*. Pentagraf editorial, Biblioteca Valenciana, València, 2006.

GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep; MARQUÈS, Salomó; MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat: *Tradició i renovació pedagògica. 1898-1939. Història de l'educació*.

Catalunya, Illes Balears, País Valencià. Institut d'Estudis Catalans, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002.

GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo: *El mauser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*. CSIC, Madrid, 1999.

GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo; COBO ROMERO, Francisco; MARTÍNEZ RUS, Ana; SÁNCHEZ PÉREZ, Francisco: *La Segunda República Española. Pasado y Presente*, Barcelona, 2015

GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau: *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1937)*. Recerca i pensament, Editorial Afers, Catarroja – Barcelona – Palma, 2007.

GRAMÀTICA NORMATIVA VALENCIANA, Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), València, 2006.

GRANELL, Marc; BELTRAN, Adolf: *Antologia d'escriptors valencians*. 1. Gregal Llibres. Consorci d'editors valencians S.A. València, 1985

GRANELL, Marc; BELTRAN, Adolf: *Antologia d'escriptors valencians*. 2. Gregal Llibres. Consorci d'editors valencians S.A. València, 1985.

GUIA-TIRIS Burriana 1931. Guía Comercial de Burriana. Mayor, 142-Castellón Valencia-1931. Tipografía Artística, San Vicente, 181.

GUILLÉN I ALAPONT, Ramon: *La tasca valencianista de Pasqual Asins i Lerma*. Premis "Vila de Catarroja" 1983. Ajuntament de Catarroja, Catarroja, 1984.

GUINOT, Enric: *Els fundadors del Regne de València Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*. (vol.I) Núm. 39, Biblioteca d'Estudis i Investigacions, Tres i Quatre, València, 1999.

HEBENSTREIT, Maria: *La oposición al franquismo en Puerto de Sagunto (1958-1977)*. PUV, Universitat de València, València, 2014.

HENNESSY, C.A.M.: *La República Federal en España Pi y Margall y el Movimiento republicano federal, 1868-1874*. La Catarata, Madrid, 2010

HERNÁNDEZ I MARTÍ, Gil Manuel: «Fiesta y cambio social. Las Fallas de la Segunda República», pàg. 163-182, en BALDÓ LACOMBÀ, Marc i BOTELLA NICOLÁS, Ana M., eds.: *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)* PUV, València, 2020.

HERNANDO SERRA, María Pilar: *Una historia inacabada. El autonomismo valenciano de los años treinta*. Càtedra de Dret Foral Valencià, Universitat de València, Edita Tirant lo Blanch, València, 2020.

HISTORIA DEL COLEGIO OFICIAL DE AGENTES COMERCIALES DE VALÈNCIA 1926-2001. (Arxiu de La Unió Gremial de València)

IBÁÑEZ TARÍN, Margarita: *Profesores franquistas, antifranquistas y en la "zona gris". La guerra ideològica que vivieron los profesores de Segunda Enseñanza en el País Valenciano (1936-1950)*. Tesis doctoral dirigida por el Doctor Marc Baldó Lacomba.. Universitat de València. Departament d'Història Moderna i Contemporània, València, 2017.

IBORRA, Josep: «La poesia política valenciana 1930-1939», pàg. 191-199 *Arguments* 1,. «El País Valencià: 1931-1939» L'Estel, València, 1974.

IBORRA, Josep: *Taula de Lletres Valencianes. Selecció de textos*. Institució Alfons el Magnànim, Biblioteca d'Autors Valencians / 5. Col·lecció dirigida per Joan Fuster. Textos revisats i corregits per Eduard J. Verger. Presentació i selecció de Josep Iborra, Diputació de València, València, 1982.

IBORRA, Josep: *La trinxera literària (1974-1990)*. Estudis sobre literatura catalana al País Valencià, Biblioteca Sanchis Guarner, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995.

IGLESIAS TORTOSA, Severiano: *Cines olvidados. Valencia, perifèria y pedanias*. Editorial Sargantana, València, 2016.

IGUAL ÚBEDA, Antoni: en *Cultura Valenciana*. Any V (1930) Quadern II «D'Història i Art. Un artiste i una obra», pàg. 91-96. València, 1930.

IGUAL ÚBEDA, Antoni: en *Valencia Atracción*. «En la muerte de un gran valenciano de corazón. El Marqués de Lozoya», pàg. 12-13. València, 1978.

INFORME SOBRE LA LLENGUA DEL PAÍS VALENCIÀ. Universitat de València Facultat de Filologia, València, 1978.

IVERN I SALVÀ, Maria Dolors: *Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-1939*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 2 vols., Barcelona, 1989.

JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria en el desarrollo del Área Metropolitana de Valencia*. Universitat de València. Secció de Geografia Institució Valenciana d'Estudis i Investigació Universidad de Sevilla Càtedra de Geografia. Aquest llibre constitueix la

tesi doctoral de l'autora, llegida en el Departament de Geografia de la Facultat de Geografia i Història de València el 8 de juliol de 1982. València, 1986.

JUAN CABANILLES, Joaquim «La Secció Històrico-Arquelògica», pàg. 57-70. En *Ciència i Cultura en la Guerra Civil L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*.

JULIÀ, Santos: *Manuel Azaña, una biografía política. Del Ateneo al Palacio Nacional*. Aianza Editorial, Madrid, 1990.

JUTGLAR BERNAUS, Antoni: *Federalismo y Revolución. Las ideas sociales de Pi i Margall*. Pròleg de Carles Seco Serrano. Universitat de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres. Publicacions de la Càtedra d'Història General d'Espanya, Barcelona, 1966.

JUTGLAR, Antoni: *Pi y Margall y el federalismo español II*. Taurus Ediciones, Madrid, 1976

LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*. Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1990.

LAGUNA, A., LÓPEZ, A., Editors: *Dos-cents anys de premsa valenciana*. I Congrés Internacional de Periodisme. Actes. València, 1990. Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1992.

LAGUNA PLATERO, Antonio i MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu, (Comissaris) Exposició: *La Traca. La transgressió com a norma*. Textos: Antonio Laguna Platero i Francesc Andreu Martínez Gallego. Coordinació de l'edició: Antonio Laguna Platero, Francesc Andreu Martínez Gallego i Norberto Piqueras Sánchez. Edita Universitat de València, València, 2016.

LAGUNA PLATERO, Antoni [Universitat de Castella – La Manxa] – MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc-Andreu [Universitat de València]: «Carles Salvador i la premsa del seu temps: 'El Camí'», pàg. 543-569. En CASANOVA, Emili / CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*. Col·lecció, Recerca, 20, AVL, València, 2016

LAGUNA PLATERO, Antonio: *Salud, sexo y electricidad. Los inicios de la publicidad de masas*. Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2018.

LAINÉZ, Josep Carles (Edició de): *Francesc Almela i Vives: Escritos taurinos*, Diputació de València. Àrea de Cultura, València, 2005.

LAMARCA, Luis: *Valencia antigua ó sea Relación de las puerta, calles y plazas que tenia dicha Ciudad en los siglos mas inmediatos á la Conquista, y las que*

respectivamente les corresponden en el día. Imprenta de Jose Ferrer de Orga. Valencia, 1848. Editorial Bonaire, València, 1974.

LILLO I USECHI, Manuel: *L'Alacant d'El Tio Cuc.* Ajuntament d'Alacant, Publicacions Universitat d'Alacant, Alacant, 2017.

LÓPEZ LITA, Rafael: «La publicidad como fuente de financiación», pàg. 439-450, en A. Laguna i A. López, Editors: *Dos-cents anys de Premsa Valenciana.* Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1992.

LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal en *Teodor Llorente, cent anys després* Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. «Symphosia Philologica», 23, Alacant, 2012. Edició a cura de Rafael Roca «La conferència «Llorente i els infants» de Carles Salvador (1948). Estudi i transcripció», pàg. 153-208.

LÓPEZ VILLAVARDE, Ángel Luis: *La Segunda República (1931-1936). Las claves para la primera democracia española del siglo XX.* Sílex, Ediciones, Madrid, 2017.

LLOPIS ALONSO, Amando (VTiMarqtes.); PERDIGÓN FERNÁNDEZ, Luis: *Cartografía histórica de la Ciudad de València (1608-1944)* 4ª ed. Ampliada. Libro + USB con los planos. Editorial Universitat Politècnica de València, València, 2016.

LLORENÇ, Alfons: «Una història silenciada de la ràdio», pàg. 45-50. *El Temps.* Número 1173, 5 de desembre del 2006. Edicions del País Valencià, S. A., València.

LLORENS, Tomàs: «El moviment modern i el racionalisme a l'arquitectura i l'urbanisme valencians», pàg. 59-96, pàg. 60-61, en *Arguments* 1. "El País Valencià 1931-1939", L'Estel, València, 1974.

LLUCH GARIN, Luis B.: *La primera Feria Muestrario de España. "Hace, ahora, 65 años..."*. 1917-1972. 65 años. València y su Feria Muestrario en 1917. *Ex Libris* Alfons Cucó. València, Mayo-1982.

LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario Internacional. Crónica de los primeros 65 años. 1917-1982.* Tomo I, Graphic 3, S.A. València, València, 1982. (Arxiu de La Unió Gremial de València).

LLUCH I MARTÍN, Ernest: *La via valenciana.* Introducció, epíleg i bibliografia de Vicent Soler. Tercera edició revisada. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2003

MALLAFRÉ, Joaquim: «Aniversaris de la normativa», pàg. 41-44, a PITARCH, Vicent (ed.): *Les Normes de Castelló fan 75 anys. Homenatge de la premsa.* Universitat Jaume I, Institut d'Estudis Catalans, Castelló de la Plana, 2008

MANCEBO ALONSO, M. Pilar: «Anteproyecto del Estatuto Valenciano en la Constitución de 1931 y reacción de los partidos políticos valencianos ante el hecho estatutario», pàg.319-340, en *Saitabi* 50 (2000) Universitat de València, Revista de la Facultat de Geografia i Història, València, 2003

MANSANET I BOÏGUES, Víctor: «Els pseudònims literaris i periodístics», pàg. 621-642, en DD. AA. *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. (València, 18-21 d'abril de 2001) Congrés dedicat a Joan Coromines i Antoni M. Badia Margarit. Edició a cura d'Emili Casanova i Vicenç M. Rosselló. Edita Denes, Universitat de València, València, 2002

MARCO DE LA OSSA, Antonio (Miguel Ángel), en *Arts educa* Núm. 7, enero de 2014

MARGARIT, Isabel: «Palau Robert. Situado en la priverligiada esquina del paseo de Gracia y Diagonal, simboliza el crecimiento de Barcelona en el dinámico siglo XIX», pàg. 54-57, en *Historia y Vida*, núm. 608 (11 / 2018). Prisma Publicacions 2002, S.L. Barcelona, 2018.

MARQUÉS, Josep Vicent.: «Derecha Regional Valenciana: les condicions de possibilitat d'un grup polític», en *Arguments*, 1 (1974) *El País Valencià 1931-1939*. L'Estel, València pàg. 97-130, pàg. 100 i 113

MARTÍ BATALLER, Aurelio: *Discursos de Nació i identitat nacional espanyola en la cultura política socialista: El Partido Socialista Obrero Espanyol a la II República*. Tesis doctoral. Dirigida per: Ana Aguado Higón i Ferran Archilés Cardona. Universitat de València. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Contemporània, València, 2015.

MARTÍ MESTRE, Joaquim: *Les ordinacions de la costa marítima del Regne de València (1673)*. (Estudi i edició a cura). Amb pròleg d'Antoni Ferrando. Biblioteca Sanchis Guarner, Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Amb la col·laboració de l'Excma. Diputació Provincial de València, Barcelona, 1991.

MARTÍ OLIVER, Bernardo con la colaboración de PARDO BALLESTER, Rafael y SEGURA MARTÍ, J.M.: *Cova de l'Or*. (Beniarrés-Alicante) Vol. I. Servicio de Investigación Prehistórica (SIP) Diputación Provincial de Valencia. Núm. 51.50 Aniversario de la Fundación del Servicio de Investigación Prehistórica, Valencia, 1977.

MARTÍ SORO, José: *Crónica del Ateneo Mercantil (1879-1978)*. Papereria Vila, València, 1979.

MARTÍN I BERBOIS, Josep Lluís: «La posició política dels membres de la Lliga Regionalista davant la gran Guerra», pàg. 33-57, pàg. 39, en DD.AA.: *L'impacte de la Primera Guerra Mundial a Catalunya*, en *Afers*. Vol. XXXIII, Catarroja, 2018.

MARTÍN MARTÍNEZ, José: «El ferrocarril minero de Ojos-Negros a Sagunt. Arqueología industrial y patrimonio ferroviario», pàg. 275-288, en *Saitabi* XLV 1995.

MARTINES, Josep: *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del Diccionari valencià de Josep Pla i Costa*. Pròleg de Jordi Colomina i Castanyer. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Alacant / Barcelona, 2000.

MARTÍNEZ DE PISÓN RAMÓN, María José; GRACIA BENSA, Trinidad, CARBONELL TATAY, Amparo: Glossari. V02. Idea-Imatge-Universitat *Reloaded*. Laboratorio de Luz. Sala Estudi General. Universitat de València (UV), Universitat Politècnica de València (UPV), Vicerectorat de Cultura i Esport, UV. Conselleria d'Educació, investigació i Esport. Generalitat Valenciana, València, 2019.

MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest: *Narracions*. Introducció de Josep Piera. Institució Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació Biblioteca d'Autors Valencians Col·lecció dirigida per Joan Fuster. Textos revisats i corregits per Eduard J. Verger. 2ª Edició. València, 1985.

MARTÍNEZ GALARRAGA, Julio: *La producció industrial al País Valencià (1861-1920). Estirant el 'fil industrial'*. Fundació Ernest Lluch. Pagès editors, Lleida, 2009.

MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo y crecimiento La industrialización valenciana 1834-1914*. Generalitat Valenciana. Conselleria d'Indústria, Comerç i Turisme, València, 1995.

MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc en Ferran Archilés Cardona (ed.): *La regió de l'Exposició La societat valenciana de 1909*. PUV, València, 2011. «Concierto moruno: Marroc i la febre imperialista des de la perspectiva de l'Exposició Regional de València de 1909», pàg. 193-222.

MARTÍNEZ HOYOS, Francisco: «Diez años sin Judt. Tony Judt fue uno de los historiadores más influyentes a nivel mundial», pàg. 6. *Historia y Vida*, núm. 629. (2020) Edita Godó Vertical Media, Barcelona.

MARTÍNEZ SANCHIS, Francesc: *La revista Saó (1976-1987) Cristians i esquerrans nacionalistes*. Universitat de València PUV. València, 2016.

MARTÍNEZ SERRANO, Josep Antoni: *La Formación de la Industria Valenciana, 1880-1913*. Tesis Doctoral dirigida por el Profesor Dr. D. Ángel Viñas Martín. Universidad de València, Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales, València, 1977.

MARTÍNEZ SERRANO, J. A.; REIG MARTÍNEZ, Ernest i SOLER MARCO, Vicent: *Evolución de la economía valenciana, 1878-1978*. Monografías del Centenario 1878-1978. Centenario de las Cajas de Ahorros de València, València, 1978.

MARTÍNEZ SERRANO, J. A.; SOLER MARCO, Vicent: «Orígenes de una reivindicación», pàg. 64-69, pàg. 68. *Historia 16 Extra V* – Abril 1978. “Autonomías: Un siglo de luchas”. Información y Publicaciones, S.A. Madrid, 1978.

MASCARELL GOSP, Josep: *Amics de muntanya. Excursionisme i plantes medicinals*. Pròleg i supervisió pel Dr. N'Antoni Llorenç i Marzal. Il·lustrat per Manuel Hernández i Valls. 19.- Sicània Prolífica – VII, València, 1961.

MASPONS I ANGLASELL, Francesc: *L'Home la Nació i l'estat*. Edicions d'Aportació Catalana. Barcelona, 1963.

MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro; AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovació pedagògica al País Valencià. L'avantguarda d'un procés històric*. Universitat de València, 2004.

MAYORDOMO, Alejandro; AGULLÓ. M. del Carmen i PÉREZ, Agustina (Coordinadors): *Mestres d'escola*. VII Jornades d'Història de l'Educació Valenciana. CEIC Alfons el Vell, Ajuntament de Gandia, 30 anys fent cultura, Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació, Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació Universitat de València, València, 2014.

MERITA DE LUJÁN, Josep: «Fotografía José Llopis Sala. El retratista», pàg. 84 en *Cartelera Turia*, núm. 2.128, novembre (2004) València.

MESSEGUER, Lluís i CORTÉS, Santi (a cura): *Enric Soler i Godes: L'escola i la cultura. Antologia de textos*. Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2001.

MESSEGUER, Lluís «L'edat de Plata», pàg. 31-34, en PITARCH, Vicent (ed.): *Les Normes de Castelló fan 75 anys. Homenatge de la premsa*. Publicacions de la Universitat Jaume I; Institut d'Estudis Catalans, Castelló de la Plana, 2008.

MIQUEL I DIEGO, Carme «Empar Granell: La Pedagogia de l'entusiasme», pàg. 161-172. AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen i ROMANS NOGUERA, Vicent (coord.) *20 mestres del segle XX al País Valencià*. Edicions 96, València, 2017.

MIRA, Joan Francesc: *El tramvia groc*. XXIV Premi de la Crítica dels Escriptors Valencians, La butxaca. Proa, Barcelona, 2014.

MIRAVET LECHA, Juan y TOLOSA-ROBLEDO, Luisa: «Los espacios para la música en la València republicana», pàg. 91-100, en BALDÓ LACOMBA, Marc; BOTELLA NICOLÁS, Ana M., eds.: *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)* PUV, València 2020.

MOLAS, Isidre: «Les institucions polítiques del País Valencià segons l'avantprojecte d'Estatut d'Autonomia d'onze de juliol del 1931», pàg. 691-700, en DD. AA.: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*. Celebrado en Valencia del 14 al 18 de Abril de 1971. Volumen IV, Universidad de Valencia, Valencia, 1974.

MOLERO PINTADO, Antonio: *La reforma educativa de la Segunda República Española. Primer bienio*. Aula XXI, Educación Abierta / Santillana, Madrid, 1977

MONTAÑÉS, José Á. (Barcelona): «Un culebrón sin fin por la herencia de Muñoz Ramonet», *El País*, núm. 15.792, pàg. 36. 11/10/2020.

MONTOYA I ABAD, Brauli: *La interferència lingüística al Sud valencià*. Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, Gabinet d'Ús del Valencià, València, 1989.

MONTOYA ABAT, Brauli: «Identitat valenciana i transmissió del valencià», pàg. 97-118., en FLOR, Vicent (ed.): *Nació i identitats Pensar el País Valencià*. Editorials Afers, Catarroja, 2013.

MORENTE VALERO, Francisco: *La escuela y el Estado Nuevo. La Depuración del Magisterio Nacional (1936-1943)* Ámbito, Valladolid, 1997.

MUÑOZ NAVARRO, Daniel: *De la botiga de tall a la tienda de modas: Sistemas de comercialización y oferta textil estable en la Valencia preindustrial (1675-1805)*. Tesis doctoral dirigida por: Dr. Ricardo Franch Benavent. Departament d'Història Moderna. Universitat de València, 2012.

MUÑOZ VIDAL, Mireia: «Ocio marítimo: salud i hostelería», pàg. 217-228., en AGUILAR CIVERA, Inmaculada; SERRA DESFILIS, Amadeo (Dir.): *Los Poblados*

Marítimos. Historia, lugares y escenas. Ajuntament de València, Generalitat Valenciana, Càtedra Demetrio Ribes, Universitat de València, València, 2017.

NADAL, Jordi: «El desenvolupament de l'economia valenciana a la segona meitat del segle XIX: una via exclusivament agrària?», pàg. 108, en PINEDO HERRERO, Carmen, MAS ZURITA, Elvira i MOCHOLÍ ROSELLÓ, Asunción: *250 anys L'ensenyament de les belles arts a València i la seua repercussió social*, UPV, València, 2003. «5.5. Les escoles d'artesans», pàg. 150-154 (pàg. 150)

NARBONA VIZCAINO, Rafael: *El Nou d'Octubre. Ressenya històrica d'una festa valenciana (segles XIV-XX)*. Generalitat Valenciana, València, 1997.

NAVARRO FORTUÑO, Javier: *La Ruzafa huertana. Entre la carrera En Corts y la carrera San Luis*. Tempora, Madrid, 2018.

NAVARRO NAVARRO, Javier: «Vicent Marco Miranda», pàg. 136-139, en GIRONA ALBUIXECH, Albert i SANTACREU SOLER, José Miguel: *1 La crisis de la Segunda República. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*. Prensa Valenciana, S.A. València, 2006.

OLIVA, Llúcia: «La Niña de sus ojos», pàg. 56-65, pàg. 63. *Historia y Vida*, núm. 537 (2012) Prisma Publicaciones 2002, S. L. Barcelona.

OLMOS, I.: «Hem de recuperar el lèxic tradicional que ha perdut el valencià» en *Levante El Mercantil Valenciano*. Diumenge, 30 de setembre del 2001, pàg. 54.

ORTS I BOSCH, Pere Maria: *Per la memòria històrica dels valencians*. Col·lecció Recerca 5, Sèrie Homenatges, AVL, València, 2006.

ORTUÑO GINESTAR, Vicent; VAQUER BOSCH, David.: *Miquel Vaquer Calumarte (Ondara, 1910 – València, 1988). La descoberta d'un pintor ondarenc*. Ondara personatges i fets. Col·lecció: L'entorn. Associació Cultural L'Ocell. Col·labora: Ajuntament d'Ondara, Regidoria de Cultura i Joventut. Edicions 96, Ondara, 2016.

PALAFIX, Jordi (ed.): *Los años 30: Crisis económica y derecha valenciana*. Edita: Almuñín, València, 1980.

PALAFIX GAMIR, Jordi: *Les propostes dels grups econòmics del PV davant la crisi dels anys 30*. Publicacions de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País, València, 1982.

PALAFIX GAMIR, Jordi en FUENTES QUINTANA, Enrique (Director Economía y economistas españoles 6 *La modernización de los estudios de economía*. Fundación de las Cajas de Ahorros Confederadas Para la Investigación Económica y Social. Galaxia Gutenberg, Circulo de Lectores , Barcelona, 2001. «El Centro de Estudios Economicos Valencianos. Román Perpiñà Grau: del fomento de la industrialización competitiva al estudio de los desequilibrios regionales» pàg. 737-762.

PALOMERO, Josep: «L'escriptor republicà Enric Navarro Borràs, propagandista del valencianisme», pàg. 122-169, «Poble que sa llengua cobra, a si mateix se recobra», pàg. 165., en AZNAR SOLER, Manuel (ed.): *València, 4 i 10 de juliol de 1937. El Segon Congrés Internacional d'escriptors per a la Defensa de la Cultura i la Delegació del País Valencià*. Renacimiento, Sevilla, 2017.,.

PANIAGUA, Xavier; PIQUERAS, José A.: *Trabajadores sin revolución. La clase obrera valenciana 1868-1936*. Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, Col·lecció Politècnica 29, València, 1986. «4.4. Autonomia y movimiento obrero», pàg. 273-277

PANIAGUA, Javier; PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario biográfico de políticos valencianos 1810-2003*. Institució Alfons el Magnànim. Diputació de València. Fundació Institut d'Història Social. Centre Francesc Tomàs i Valiente. UNED Alzira-València, 2003.

PANIAGUA, Javier; PIQUERAS, José A.: *Diccionario biográfico de políticos valencianos 1810-2006*. Segunda edición corregida y aumentada. Institució Alfons el Magnànim. Diputació de València. Fundació Institut d'Història Social. Centre Francesc Tomàs i Valiente. UNED Alzira-València, 2006.

PASCUAL GRANELL, Vicent: *Diccionari Tabarca Valencià-Castellà Castellà-Valencià*. Tabarca Llibres, València, 2001.

PEIRÓ ARROYO, Antonio; PINILLA NAVARRO, Bizén: *Nacionalismo y regionalismo en Aragón (1868-1942)* Premio Joaquín Costa 1981, Unali-Ensayo, Zaragoza, 1981.

PEIRÓ ARROYO, Antonio: *Orígenes del nacionalismo aragonés (1908-1923)* Cuadernos de Cultura Aragonesa, 22/23, Rolde de Estudios Aragoneses. Edita: Edicions de l'Astral, Zaragoza, 1996.

PELLICER, Joan: «L'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana», pàg. 507-542, en CASANOVA Emili / CLIMENT Josep Daniel. (editors): *Carles Salvador (1893-1955) Escriptor, gramàtic, mestre*. Col·lecció Recerca, 20, AVL, València, 2016

PERE SISÈ (pseudònim del Partit Socialista): *Raons d'identitat del País Valencià ("Pèls i senyals")* Pròleg d'Ernest Lluch. Sèrie "la unitat", núm. 32. Premi Octubre d'assaig "Joan Fuster" 1976, Editorial Eliseu Climent (Tres i Quatre), València, 1977.

PÉREZ CORTINA, Manuel: «El republicanismo como cultura política. La búsqueda de una identidad», pàg. 263-312, en PÉREZ LEDESMA, Manuel, SIERRA, María (eds.): *Culturas políticas: teoría e historia*. Institución «Fernando el Católico» (CSIC). Exma. Diputación de Zaragoza, Zaragoza, 2010, pàg. 273.

PÉREZ DE LOS COBOS GIRONÉS, Francisco J.: *Palacios y casas nobles (Relato sobre las que hubo y hay, de propiedad particular, en la ciudad de Valencia)*. Lo Rat Penat, Ayuntamiento de Valencia, Valencia, 1993.

PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio: «Prólogo», pàg. 7-11, en HENNESSY, C.A.M.: *La República Federal en España. Pi y Margall y el Movimiento republicano federal, 1868-1874*. Los Libros de la Catarata, Madrid, 2010

PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio: «Capítulo 1. Contenidos y significados del republicanismo en la España contemporánea», pàg. 19-57, en PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (ed.): *Experiencias republicanas en la historia de España*. La Catarata, Madrid, 2015.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: En *TRELLAT*, núm. 3, «D'ahir i d'avui», pàg. 79-87. València, 1980.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló*. Pròleg de Vicent Pitarch i Almela, Eliseu Climent, Editor, 3 i 4, València, 1982.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Exposició Premsa valenciana del segle XX*. Acció Cultural del País Valencià, València, 1982.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Sicània (1958-1959)*. «Introducció», pàg. 5-13. Edició facsímil, Universitat de València, València, 2002.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: en *Nicolau Primitiu i la Guerra Civil. 1936-1939*. Pentagraf Editorial, València, 2006. «Emili Gómez i Nadal», pàg. 159-182, pàg. 160.

PÉREZ MORAGÓN, Francesc: *Himnes i paraules. Misèries de la Transició valenciana*. Editorial Afers, Catarroja, 2010.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà, GIMENO BETÍ, Lluís (eds.) *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. Universitat Jaume I (UJI), Castelló de la Plana, 2013.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc «Ciència i cultural en la guerra: l'institut d'Estudis Valencians (1937-1938)», pàg.11-15 en *Ciència i cultura en la Guerra L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, 2014.

PÉREZ PUCHE, Francisco.: *50 Alcaldes. El Ayuntamiento de Valencia en el siglo XX*. Ed. Prometeo, València, 1979.

PÉREZ SILVESTRE, Òscar en *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, núm. 120 (2007) Ajuntament d'Alaquàs, Alaquàs. «Dos dibuixos de Teresa Pascual sobre Alaquàs (1934)», pàg. 213-227.

PÉREZ SILVESTRE, Òscar en *Enric Valor El valor de les paraules*. AVL, València, 2010. «Enric Valor i la cultura en valencià en l'Alacant de la Segona República», pàg. 29-45.

PERPIÑÀ GRAU, Román: *De economía crítica (1930-1936)* Institució Alfons el Magnànim, València, 1982.

PERUCHO, Artur: *Ícar o la impotència*. Introducció i edició Josep Palomero, Biblioteca d'Autors Valencians – 63, Institució Alfons el Magnànim Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació. València, 2017.

PICÓ, Maria Josep en *L'Espill*, núm. 40, PUV i Tres i Quatre (2012) «Camp i ciutat al País Valencià, fa mig segle i ara (1962)», pàg. 99-106, pàg. 99.

PICÓ LÓPEZ, Josep: «La burguesia valenciana en la segunda mitad del siglo XIX», pàg. 115-118, pàg. 117, en *Revista Internacional de Sociologia* núm. 15, juliol, Vol. 33 (1975) Institut Balmes, Madrid.

PICÓ LÓPEZ, Josep: *Empresario e Industrialización. El caso valenciano*. Colección de Ciencias Sociales. Editorial Tecnos, Madrid, 1976.

PIERA, Josep (Introducció): *Ernest Martínez Ferrando: Narracions*. Institució Alfons el Magnànim. Diputació Provincial de València, València, 1985.

PINEDO HERRERO, Carmen; MAS ZURITA, Elvira; MOCHOLÍ ROSELLÓ, Asunción: *250 anys L'ensenyament de les belles arts a València i la seua repercussió social* UPV, València, 2003.

PIQUER VIDAL, Adolf «Les identitats narratives de Carles Salvador», pàg. 199-224. En CASANOVA, Emili / CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-*

1955) *Escriptor, gramàtic, mestre*. Col·lecció Recerca 20, Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), València, 2016.

PIQUERAS ARENAS, José A.: *El taller y la escuela en la Valencia del siglo XIX*. Ayuntamiento de Valencia, València, 1983.

PIQUERAS INFANTE, Andrés: *La identidad valenciana. La difícil construcción de una identidad colectiva*. Edicions Alfons el Magnànim, Generalitat Valenciana, Diputació Provincial de València. Colecció «Tesis y Praxis» Escuela Libre Editorial, Madrid, 1996.

PITARCH I ALMELA, Vicent: *Les Normes de Castelló Textos i contextos*. Excm. Ajuntament de Castelló, Caixa Rural de Castelló, Fundación San Isidro, Castelló de la Plana, 2002.

PITARCH, Vicent (ed.): *Les Normes de Castelló fan 75 anys. Homenatge de la premsa*. Publicacions de la Universitat Jaume I (UJI); Institut d'Estudis Catalans (IEC), Castelló de la Plana, 2008

PITARCH, Vicent: «Carles Salvador, pioner de la normativització valenciana», pàg. 277-308, en CASANOVA, Emili / CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic i mestre*. Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2016, pàg. 277.

PIZCUETA, Adolf: *(1901-1989) Memòries fragmentàries*. Pròleg de: Francesc Pérez i Moragón. Epíleg de: Ricard Blasco. Edita Acció Cultural del País Valencià i Fundació Gaietà Huguet, València, 1990.

PLA, Xavier (ed.): *El món d'ahir de Joan Estelrich Dietaris, cultura i acció política*. Assaig 42. Universitat de València. Amb la col·laboració de la Diputació de Girona i la Universitat de Girona. PUV, València, 2015..

PONS, Anacleto y SERNA, Justo: «El fracaso del «Autonomismo» Blasquista en el País Valenciano (1931-1933)», pàg. 439-450, en BERAMENDI, Justo G.; MÁIZ, Ramón (comps.): *Los nacionalismos en la España de la II República*. Siglo XXI, S.A. Madrid, 1991.

PONS, Anacleto; SERNA, Justo: *La Ciudad extensa. La burguesía comercial-financiera en la Valencia de mediados del XIX*. Història Local / 9. Diputació de València, València, 1992

RAMÍREZ ALEDÓN, Germán i GUILLEM ALFORJA, Joan B.: *Nicolau Primitiu i La Guerra Civil 1936-1939. Guia Didàctica Educació Secundària Obligatòria (4t curs) Batxillerat (Història de 2^{on} Curs)*. Biblioteca Valenciana, València, 2006.

RAMÍREZ ALEDÓN, Germán: «La presencia valenciana en las Cortes de Cádiz: Nuevas aportacions y viejas ausencias», pàg. 79-104, en CHUST, Manuel, ed.: *Valencianos en revolución 1808-1821*. PUV, València, 2015.

RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta. El moviment Freinet Valencià (1931-1939)* Fundació Càtedra Enric Soler i Godes, UJI, Castelló de la Plana, 2015

RAMOS ALFAJARÍN, Joan Rafael: «Una mostra de la llengua a la premsa satírica del segle XIX», pàg. 941-956, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A., Editors: *Dos-cents anys de premsa valenciana*. I Congrés Internacional de Periodisme. Actes. València, 1990. Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1992.

RANCH SALES, Empar: *Biografia d'Eduard Ranch Fuster (València 1897-1967)*. Treball inèdit. València, 2012. Arxiu: del matrimoni Empar Ranch Sales i José Picó Catalán

RANCH, Empar: «Epistolario Antonio Heras-Eduardo Ranch. Dana Point-Valencia (1955-1964). *Laberintos* 13, Revista de estudios sobre los exilios culturales españoles. Año 2011, València.

REIG, Ramir: «Populismes», en *Debats*, Núm. 12, juny de 1985, pàg. 6-21, pàg. 19.

REIG ARMERO, Ramir en *Recerques* 15 (1984) Curial, Barcelona, Història, Economia, Cultura. Donació professor Alfons Cucó. «El fracàs de la burgesia urbana a València. Notes sobre la política municipal del blasquisme (1901-1911)», pàg. 133-160.

REIG ARMERO, Ramir: *Vicente Blasco Ibáñez. Vidas de escritores*. Espasa Calpe, Madrid, 2002.

REIG, Ramir; PICÓ, Josep: *Feixistes, rojos i capellans. Església i societat al País Valencià (1940-1977)*. Publicacions de la Universitat de València (PUV), València, 2004.

REIG ARMERO, Ramir: «Manuel Gómez Jiménez (1831-1914)», pàg. 93-101 «Enric Mariner Gurrea (1873-1951)», pàg. 173-181. «Manuel Casanova Llopis (1885-1949) i Vicent Casanova Giner (1907-1995), pàg. 207-213. «Vicent Noguera Bonora (1891-1936) i Josep Antoni Noguera de Roig (1918-2003)», pàg. 238-247. «Vicent Iborra Gil (1898-1964) i Vicent Iborra Martínez (1930-2004)», pàg. 286-294. «Vicent Boluda Marí

(1904-2000), Vicent Boluda Crespo (1929) i Vicent Boluda Fos (1955)», pàg. 307-315, en VIDAL OLIVARES, Javier (Dirigit): *Cien empresarios valencianos*. Pròleg de Pere Solbes, 1ª edició: octubre de 2005, LID, Madrid, 2005.

REIG ARMERO, Ramir: «Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971)», pàgs. 191-200; «Vicent Noguera Bonora (1891-1936)», pàg. 238-247 en OLIVARES VIDAL, Javier: *Cien empresarios valencianos* LID. Editorial Empresarial, S.L. Madrid, 2006.

REIG ARMERO, Ramir «Crisi i reorganització del sistema polític», pàg. 59-72, pàg. 68. en Ferran ARCHILÉS CARDONA, ed.: *La regió de l'Exposició de 1909. La societat valenciana de 1909*. PUUV, València, 2011.

REIG I RODRÍGUEZ, Joaquim: *Concepte doctrinal del valencianisme*. Quaderns d'Orientació Valencianista, L'Estel, València, 1932.

REVERT ROLDÁN, Ximo: «Un model mixt de periodisme cultural. Gràfica i retòrica a *Nueva Cultura* (1935-1937)», pàg. 217-228, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. Editors: *Dos-cents Anys de Premsa Valenciana*. I Congrés Internacional de Periodisme. Actes. València, 1990. Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1992.

REVEST I CORZO, Lluís: *Manuscrits dels Goigs a la Sacratíssima Verge Maria de Lledó. Partitures de Vicent Ripollés. Madona Sancta Maria del Lledó. Notes Trecentista. La Llengua Valenciana. Notes per al seu estudi i conreu*. Edició Facsímil. Publicacions Ajuntament de Castelló, Castelló de la Plana, 2014

RIBES ROS, J.: «El periodisme naixent. Josep Bernat i Baldovi», pàg. 161-170, en LAGUNA, A. i LÓPEZ, A. Editors: *Dos-cents anys de premsa valenciana*. I Congrés Internacional de Periodisme. Actes. València, 1990, Generalitat Valenciana, València, 1991.

RIERA SOLANICH, Eduard Director-Gerent: *Directori Valencià Guia especial de València, Alacant i Castelló de la Plana*. (Bailly.Baillière-Riera). Comerç, Indústria, Agricultura, *Ramaderia*, Minería, Propietat, Professions i Element Oficial. Secció de Anuncis. Il·lustrada amb un mapa general de cada província. Publicada per la Societat Anònima "Anuarios Bailly. Baillière y Riera Reunidos" Fundació en 1879 i 1896. Oficines: Consell de Cent, número 240-Barcelona, 2ª època : Any 15, 1926.

RIPOLL DOMÈNECH, Faust: *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939- 1951)*. Recerca i pensament 55. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2010.

RIUS SANCHIS, Inmaculada: *El periodista, entre la la organización y la represión: 1899-1940. Para una historia de la Asociación de la Prensa Valenciana*. Fundación Universitaria San Pablo C.E.U, Montcada (València), 2000.

ROCA, Rafael (Introducció i edició a cura): *Poesies valencianes Constantí Llombart*. Textos Valencians, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2006.

ROCA VOCES, Francesc.: "Marxisme" i "Nadal Emili G." En *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (Segles XVIII-XX)*. Edicions 62, Barcelona, 1979.

RODA, Lluís: «Sobre la vigència i la importància de la poesia de Carles Salvador. Carta a Enric Balaguer», pàg. 73-112, en *L'univers de Carles Salvador*. CASANOVA, Emili / CLIMENT Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*. Col·lecció Recerca, 20, AVL, València, 2016.

RÒDENAS, Clementina: *La Banca Valenciana: Una aproximació històrica*. Descubrim El País Valencià, IAM, València, 1982

RODRIGO LIZONDO, Mateu: «Els senyors medievals d'Albalat dels Sorells i la construcció del Castell. Nota cronològica», pàg. 37-69. *Saitabi* 59 (2009), Universitat de València.

ROSSELLÓ VERGER, Vicent: «La Banca y su trascendencia urbana en la Ciudad de Valencia», pàg. 239-286, en *Saitabi* XII. Revista de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Valencia, València, 1962.

ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M., en *L'Espill* 51. Revista fundada per Joan Fuster Segona època / Hivern 2015-2016. PUV, València. «Llibres», pàg. 239-245. "Joan Estelrich, un mallorquí diferent". *El món d'ahir de Joan Estelrich. Dietaris, cultura i acció política* Xavier Pla (ed.)

RUÍZ MANJÓN, Octavio: *El Partido Republicano Radical, 1908-1936*. Tebas, Madrid, 1976.

RUÍZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación en la II República (Valencia 1931-1936)*. Universitat de València, Dpto. Educació Comparada e Historia de la Educació, València, 1993.

SABORIT VILAR, Josep: «Xurros: els valencians del riu blanc», pàg. 359-366, en Edició a cura d'Emili CASANOVA i Pep APARACIO GUADAS: *Camins, terres i*

paraules. II Jornades sobre els altres parlars valencians de bases castellano-aragonesa. Énguera, 2013. Editorial Denes, Énguera-València, 2014

SALVADOR, Sofia, en *Caplletra* 16. Revista Internacional de Filologia. Volum monogràfic sobre *Carles Salvador (1893-1955)*. Coordinat per Manuel Pérez Saldanya i Vicent Simbor (Primavera 1994). València «Carles Salvador i Gimeno: L'home i l'obra», pàg. 249-260.

SAMPEDRO RAMO, Vicent: *La Maçoneria Valenciana i les lògies accidentals durant la Guerra Civil*. Història Sèrie Minor. Centro de Estudios Históricos de la Masonería Española, Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura, València, 1997.

SANÇ I SANCHO, Vicent: *L'obra dels primers valencianistes*. Col·lecció Al Vent, Lo Rat Penat, València, 1983.

SÁNCHEZ-CUTILLAS, Carmelina: «Des de les fronteres del silenci» "Semblança autobiogràfica". AVL, València, 2020

SÁNCHEZ ILLÁN, Juan Carlos: «Álvaro Pascual-Leone Forner», pàg. 453-455. Pedro Luis Angosto Vélez (PLAV) *Diccionario biográfico del exilio español de 1939: los periodistas*, Cátedra del Exilio, Fondo de Cultura Económica, UNED, Fundación Pablo Iglesias, Madrid, 2011.

SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria Valenciana en torno a la Exposición Regional de 1909*. Tesis Doctoral, dirigida per: Dr. Eliseo Gómez-Senent Martínez i la Dra. M. del Carmen González Cruz. València, Universidad Politécnica de València Departamento de Proyectos de Ingeniería, Diciembre, València, 2009.

SÁNCHEZ SANTIRÓ, Ernest: *Científics i Professionals. La Facultat de Ciències de València (1857-1939)*. Publicacions de la Universitat de València, València, 1998.

SANCHIS GUARNER, Manuel: *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. Monografies i Assaigs. 1. Universitat de València, Facultat de Filologia, Departament de Lingüística Valenciana, València, 1978.

SANTACREU SOLER, J.M.: *L'economia valenciana durant la guerra civil. (Protagonisme industrial i estancament agrari)*. Col·lecció Politècnica / 49. Edicions Alfons el Magnànim Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1992.

SANTACREU SOLER, José Miguel: «La frustación estatutària. El estallido de la Guerra Civil frenó la aprobación del Estatuto valenciano», pàg.116-123, pàg. 116. en GIRONA ALBUIXECH, Albert i SANTACREU SOLER, José Miguel: *1 La crisis de la*

Segunda República. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana. Editorial Prensa Valenciana, S.A. València, 2006.

SANTAMARIA, Antonio (Edición de): *Francisco Pi y Margall. Federalismo y República.* Fundació Rafael Campalans, El Viejo Topo, Barcelona, Barcelona, 2006.

SANZ MARCO, Carlos: «Aproximación a la presencia de la literatura en la prensa valenciana de principios del siglo XX», pàg. 135-150. *Treballs de Comunicació* 5. Octubre (1994). *Treballs d'Història de la premsa: premsa valenciana III Conferència Anual de la Societat Catalana de Comunicació*, Girona, 1993.

SAZ, Ismael: «Nación y patriotismo en la España del siglo XX», pàg. 129-142, en Teresa Carnero, Ferran Ardilhés, eds.: *Europa, España, País Valencià. Nacionalisme i democràcia: passat i futur.* PUV, València, 2007

SEGUI FRANCÉS, Romà: «La Biblioteca del País Valencià», pàg. 601-630 en *El valencianisme polític Homenatge a Alfons Cucó.*-Vol. XXI- Afers 55, Catarroja, 2006

SENA I GUZMÁN, Rafael: *Els Espectacles públics de la ciutat de València. La cartellera del segle XVI al XXI.* Carena, Editors, S.L, L'Eliana (València), 2013.

SEOANE, María Cruz; SÁIZ, María Dolores: *Historia del periodismo en España 3. El siglo XX: 1898-1936.* «7. La prensa nacionalista vasca», pàg. 148-151. Alianza Editorial, Madrid, 1996.

SERNA, Justo – PONS, Anacleto: *Los triunfos del burgués. Estampas valencianas del Ochocientos.* Tirant Humanidades, València, 2012.

SERRA BUSQUETS, Sebastià: *Les Illes Balears de la Segona República.* (Resum de Tesis Doctoral) Universidad de Palma de Mallorca. Facultad de Filosofía y Letras. Palma de Mallorca- 1981.

SIGALAT VAYÁ, Maria José. Ajuntament d'Alboraia (València): «La recuperació de l'arxiu personal i de funció de Julio Just (Alboraia-València) com a font d'investigació històrica», pàg. 551-558, en MANCEBO, M.Fernanda, BALDÓ, Marc i ALONSO, Cecilio (Edición): *L'exili cultural de 1939. Seixanta anys després.* Actas del I Congreso Internacional (València, 2001) Tomo 2 Universitat de València, Fundació Max Aub Segorbe, València, 2001.

SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador i Gimeno: Una obra decisiva.* Diputació Provincial de València, València, 1983.

SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador: política i nacionalisme*. Eliseu Climent Editor, València, 1983

SIMBOR, Vicent: «La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX», pàg. 127-158. Actes del Setè Col·loqui Internacional de la Llengua i Literatura Catalanes. Tarragona – Salou, 1-5 octubre 1985. Publicades a cura de VENY, Joan i PUJADES, Joan M. Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1986.

SIMBOR, Vicent (Selecció i pròleg): *La narrativa valenciana (1900-1939). Antologia*. Il·lustracions Antoni Garcia Valledor Els Nostres Autors. Edicions Bromera, Alzira, 1986.

SIMBOR I ROIG, Vicent. *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)* Institut de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1988.

SIMBOR, Vicent, en *Caplletra 16*. (Primavera 1994) València "Carles Salvador i la modernització literària valenciana", pàg. 109-106. .

SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador Papers de premsa*. Alfons el Magnànim. Diputació de València. València, 2000.

SIMBOR I ROIG, Vicent: *Carles Salvador 1893-1955*. Aquesta biografia de Carles Salvador, obra de Vicent Simbor, fou editada per primera vegada el 1983, a València, per Quaderns 3 i 4, amb el títol *Carles Salvador: política i nacionalisme*. La Fundació Josep Irla la reedita, amb correccions i noves informacions del propi autor. Barcelona, abril 2008.

SIMBOR, Vicent «La barraca» llorentina: la creació d'un tòpic literari contemporani», pàg. 91-122. en *Teodor Llorente, cent anys després*. Edició a cura de Rafael Roca. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. «Symposia Philologica», 23 Universitat d'Alacant, 2012.

SIRERA, Josep Lluís, MIRALLES, Remei: «Emili Gómez Nadal: El recuerdo en la ausencia», pàg. 95-103, en GARCIA, Manuel (Ed.) *Exiliados La emigración cultural valenciana (Siglos XVI-XX)* Vol. II. Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura. València, 1995, pàg. 98 i 99.

SIRERA MIRALLES, Carles: *Cuando el fútbol no era el rey. Los deportes en el espacio público de la Ciudad de Valencia (1875-1909)* PUV, València, 2008.

SIRERA MIRALLES, Carles: *Un título para las clases medias. El institut de bachillerato Lluís Vives de Valencia, 1859-1902*. PUV, València, 2011.

SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías de Valencia (1700-1975)*. Ajuntament de València, València, 2002.

SOLAZ ALBERT, Rafael: «La ciutat feliç. Espectacles i certes *diversions* entre les bombes», pàg. 328-350, en NAVARRO, Javier i VALERO, Sergio (eds.): *València. Capital de la República 1936-1937*. Ajuntament de València, Regidoria de Patrimoni Cultural i Recursos Culturals, València, 2017

SOLÉ I CAMARDONS, Jordi, en *Caplletra* 16 (Primavera 1994) València “El discurs sociolingüístic de Carles Salvador”, pàg. 211-224.

SOLÉ, Josep M. i VILLARROYA, Joan: *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)* Curial, Barcelona, 1994.

SOLER GODES, Enric: *Bio-Bibliografía de Francisco Almela y Vives. Homenaje de las Entidades Culturales Valencianas 1960*. Tipografia Moderna, València, 1960.

SOLER I GODES, Enric: *Els primers periòdics valencians*. Publicacions dels cursos de Llengua i Literatura Valenciana de “Lo Rat-Penat”. Successor de Vives Mora- Arts Gràfiques, València, 1960.

SOLER I GODES, Enric: *Una aproximació bibliogràfica (1923-1993) Nova antologia d'articles*. Estudi preliminar, recopilació, selecció i notes de Santi Cortés, UJI, Castelló de la Plana, 2013.

SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió industrial: País Valencià (1914-1923)* Col·lecció Politècnica, Institució Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València, València, 1984.

SOLER I MARCO, Vicent, ed. : *Economía española y del País Valenciano*. Universitat de València, València, 2009. «1.2 Perspectiva històrica comparada: etapas principales», pàg. 22-32, pàg. 24.

SOLVES I ALMELA, Josep: *El pensament nacionalista valencià. Una discussió sobre la identitat*. Pròleg de Salvador Giner. IX Premi Francesc Ferrer Pastor d'investigació 2002. Col·lecció Francesc Ferrer Pastor. Investigació 10, Denes, editorial, Paiporta, 2003.

SORRIBES, Josep en *Recerques* 15, (1984) Curial, Barcelona. Història, Economia, Cultura Donació professor Alfons Cucó. «Creixement econòmic, burgesia i creixement urbà a la València de la Restauració (1874-1931)», pàg. 99-124.

TABERNER PASTOR, Francisco: «El ensanche de Valencia: trazado y realidad urbana», pàg. 41-62. DD.AA.: *El ensanche de la Ciudad de Valencia de 1884*. Colegio Oficial de Arquitectos de Valencia. Centro de Servicios e Informes, València, 1984.

TENA, Violeta «Memòria històrica, el valencianista rescatat», pàg. 22-23. *El Temps*, núm. 1.632 (2015).

TERMES, Josep: «Immigració i qüestió nacional», pàg. 145-166, en BENET, Josep; FUSTER, Joan; PITARCH, Vicent; TERMES, Josep i VILAR, Pierre.: *Els valencians davant la qüestió nacional*. Sèrie «la unitat» núm. 78. Edicions Tres i Quatre, Eliseu Climent, Editor. València, 1983.

THIESSE, Anne-Marie: *França Quina identitat nacional?* Editorial Afers, Universitat de València, Catarroja-València, 2017.

TOCA REY, Gonzalo: «Los templos del consumo», pàg. 66-71. *Historia y Vida* Núm. 602. 5/2018. Prisma Publicacions 2002, S.L. Barcelona, 2018.

TORDERA, Antoni: «Teatre i espectacle el 1909: A propòsit de València», pàg. 103-122 en ARCHILÉS CARDONA, Ferran (ed.): *La regió de l'Exposició. La societat valenciana de 1909*. PUV, València, 2011.

TORRENT, Joan; TISIS, Rafel: *Història de la premsa catalana* (vol.I). Editorial Bruguera, S. A. Barcelona, 1966

TORRENT, Joan; TISIS, Rafel: *Història de la premsa catalana* (vol.II). Editorial Bruguera, S. A. Barcelona, 1966.

TORRES SANS, Xavier: *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, «Identidad: Los derechos. Geografía e historia», pàg. 123-170. PUV, València, 2008.

TOURAINÉ, Alain; DUBET, François; HEGEDUS, Zsuzsa; WIEVIORKOVA, Michel: *El país contra el Estado: luchas occitanas*. Col·lecció Politècnica, 9. Institución Alfonso el Maganánimo. Diputación de Valencia, València, 1983.

TURRÓ, Guillem i VOLANOU, Conrad: *Més enllà de l'espectacle mediàtic. Una reflexió sobre les potencialitats humanístiques de l'esport*. Col·lecció Observatori dels Valors, Editorial Barcino, Barcelona, 2013.

TUSELL, Javier: *Las elecciones del Frente Popular en España*. Edicusa, 2 vols., Madrid, 1971.

VALERO, Sergio: *Ni contigo ni sin ti: socialismo y republicanismo histórico en la Valencia de los años treinta*. IAM, Diputació de València, València, 2015

VALOR I VIVES, Enric: *Obra Literària completa* (volum. I), Gorg, València, 1975.

VALLÈS, E.: *Diccionari PAL·LAS. Català–Castellà–Francès, amb vocabularis Castellà–Català i Francès–Català*. Editorial Pal·las, S.A. Joan Molins Llibres-Edicions, Casanova, 155. Barcelona, 1927.

VALLÉS CASANOVES, Santi: *Josep Lluís Bausset. Converses amb l'home subterrani. Tàndem de la memòria*. 7. Tàndem, edicions. València, 2000.

VALLÉS CASANOVES, Santiago-Andreu: *Anàlisi i estudi de la revista Acció Valenciana (1930-1931)* Programa de doctorat 2005-2006. Departament de Filologia catalana.

VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana (1930-1931). La consciència desvetlada*. Col·lecció Recerca 10. Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL). València, 2010.

VALLS MONTÉS, Rafael: «La Derecha Regional Valenciana y la guerra civil», pàg. 235-254, pàg. 241 en DD. AA.: *La II República. Una esperanza frustrada*. Actas del Congreso Valencia Capital de la República. Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1987

VALLS, Rafael: *La Derecha Regional Valenciana. El catolicismo político valenciano (1930-1936)* Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1992.

VERGER, Eduard J. (introducció i selecció): *Antologia dels poetes valencians III El segle XX. Primera Part*. Biblioteca d'Autors Valencians Edicions. Col·lecció dirigida per Joan Fuster. Textos revisats i corregits per Eduard J. Verger. Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1988., «Generació de 1909», pàg. 19-74

VELARDE FUENTES, Juan: «1.3 La política econòmica de la Dictadura (I): una visió optimista» pàg. 29-38. En ARACIL Rafael i GARCIA BONAFÉ, M.: *Lecturas de historia económica de España-2.Siglo XX*. Oikos-Tau. Barcelona, 1976.

VENY I CLAR, Joan: *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*. Col·lecció Tomir Núm.38, Tretzena edició: desembre 2002, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 2002.

VIADEL I GIRBÉS, Francesc: *Vicent Marco Miranda 1880-1946*. Col·lecció Biblioteca d'Esquerra Nacional. Fundació Josep Irla, Barcelona, 2015.

VIADEL, Francesc.* «Josep Bort-Vela, el periodista que va vetllar Durruti. Una aproximació a la seua vida i obra», pàg. 25-33 en *MAINHARDT* - 87/ ABRIL DE 2017

(*) Periodista, professor del departament de periodisme de la Facultat de Comunicació i Relacions Internacionals Blanquerna-Universitat Ramon Llull. (Barcelona)

VICIANO, Pau: «El valencianisme polític i els països sense nom», pàg. 140-147 *L'Espill* 51 Hivern 2015-2016. PUV, València

VIDAL I BELLÉS, Francesca: *Antoni Porcar i Candel (1904-1947) El Mestre que va donar la paraula als infants*. Fundació Càtedra Enric Soler i Godes, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2014.

VILA MORENO, Alfons: «Actes de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 53-56, Acadèmia Valenciana de la Llengua, en *Ciència i Cultura en la Guerra. L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, 2014.

VILA MORENO, Alfons: «Carles Salvador: noves dades biogràfiques», pàg. 673- 706., “Nota 10, pàg. 680”, en CASANOVA, Emili / CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*. Col·lecció Recerca 20, AVL, València, 2016.

VILA MORENO, Alfons: *Diccionari d'autors valencians del segle XX*. (Versió 43, octubre 2017) (Treball inèdit).

VILLORA REYERO, M. Luisa: «La introducció del cinema en València», pàg. 507-512. DD. AA.: Primer Congreso de Historia del País Valenciano. Celebrado en València del 14 al 18 de Abril de 1971. Volum IV. Donació professor Alfons Cucó. Universitat de València, València, 1974.

ZOZAYA, María: 6 «Casinos *Alter Ego*. Hacia una definición del Casino Balneario y estival, espacio de sociabilidad informal de la élite europea (1850-1930)», pàg. 153-176, en GUEREÑA, Jean-Louis (ed.): *Cultura, ocio, identidades. Espacios y formas de la sociabilidad en la España de los siglos XIX y XX*. Biblioteca Nueva, Madrid, 2018.

ANNEXOS DOCUMENTALS

ÍNDEX DELS ANNEXOS

ANNEX I CAPÍTOL I

L'APORTACIÓ PERIODÍSTICA AL SETMANARI VALENCIANISTA AMB ELS SEUS ARTICLES

Capítol I DRAMATIS PERSONAE	595-693
3. LA DINÀMICA PEL REDREÇAMENT	595-612
4.1 LA MAGNITUD DELS COL·LABORADORS	612-693

ANNEX II Capítol II

Capítol II ELS ANUNCIANTS (Logotips)	694-756
2.1 ELS PROMOTORS PUBLICITARIS	757-770
2.6 ELS PATROCINADORS	771-777
LA IMPLANTACIÓ DE LA PUBLICITAT A <i>EL CAMÍ</i>	778-779

ANNEX III Capítol III

Capítol III LA CUTURA LITERÀRIA I PERIODÍSTICA VALENCIANISTA 1900-1939

3.4 LES SECCIONS DEL SETMANARI I ELS COLUMNISTES	780-782
LA PREMSA DIÀRIA DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX	783-788

ANNEX V Capítol V

Capítol V *EL CAMÍ* FA CAMÍ

5.5 ELS COL·LABORADORS MÉS SIGNIFICATS	789-790
--	---------

ANNEX I CAPÍTOL I

3. LA DINÀMICA PEL REDREÇAMENT

L'APORTACIÓ PERIODÍSTICA AL SETMANARI VALENCIANISTA AMB ELS SEUS ARTICLES.

3.1. EMILI GÓMEZ I NADAL (171)

Núm. 5, pàg. 2, 02/04/32. «Variacions». “Front únic.” \ Núm. 11, pàg. 4, 14/05/32. «Variacions». “Madrid i els Estatuts” \ Núm. 13, pàg. 3, 28/05/32. «Variacions». “Nomenclatura: Levante, Llevant i País Valencià” \ Núm. 15, pàg. 3, 11/06/32. “Variacions. Nomenclatura: Ibèria i Espanya” \ Núm. 16, pàg. 3, 18/06/32. «Variacions». “Nomenclatura: Iberisme i Nacionalisme” \ Núm. 20, pàg. 3, 16/07/32. «Variacions». “Bilingüisme del País Valencià” \ Núm. 21, pàg. 4, 23/07/32. «Variacions». “VIII Congrés de Nacionalitats Minoritàries d’Europa. Consideracions” \ Núm. 22, pàg. 2, 30/07/32. «Variacions». “Homenatge Català a Galícia. Una actitud contradictòria” \ Núm. 24, pàg. 3, 13/08/32. «Variacions». “Una estructuració del valencianisme” \ Núm. 25, pàg. 5, 20/08/32. «Lletres». “Clàssics valencians” \ Núm. 28, pàg. 3, 10/09/32. «Lletres» /. “Uns valencians en Amèrica”¹⁸⁵³ / Núm. 29, pàg. 3, 17/09/32. «Lletres». “Història comarcal” \ Núm. 30, pàg. 3, 24/09/32. «Lletres» “Una novel·la castellanenca: Lluís Sales Bolí. “Fontrobada”¹⁸⁵⁴ Castelló de la Plana. 1932. Biblioteca de Contemporanis. VI” \ Núm. 33, pàg. 2, 15/10/32. «Variacions». “Sobre la “Fiesta de la Raza” \ Núm. 34, pàg. 3, 22/10/32. «Lletres». “Un artista valencià en el Mèxic colonial. Alfredo Escontria. *Breve estudio de la obra y personalidad del escultor y arquitecto Manuel Tolsà*. Mèxic, 1929” \ Núm. 36, pàg. 5, 05/11/32. “Sobre la “Fiesta de la Raza”. D’Enric Orts i Ausina. Seguint la pauta establerta per *El Camí*, hem donat a llegir al nostre company G. Nadal el precedent article, sobre el qual ens ha transmés la següent quartilla...” \ Núm. 42, pàg. 2, 17/12/32. «Variacions». “Nova Tàctica” \ Núm. 54, pàg. 6, 18/03/33. “Valencianisme polític” \ Núm. 58, pàg. 1 i 2, 15/04/33. “Els actes valencianistes del dumege acusen una bella orientació i un entusiasme. Vers el triomf del nostre ideal” \ Núm. 59, pàg. 3, 22/04/33. “Un gest simpàtic: *Pel ressorgiment polític de Mallorca*, llibre de Guillem Forteza” \ Núm. 61, pàg. 3, 06/05/33. «Lletres». “Un repertori d’escultors valencians. Antoni Igual i Úbeda i Francesc Morote i

¹⁸⁵³ *El Camí*, núm. 28, pàg. 3. 10/09/32. «Lletres» Uns valencians en Amèrica. “No està clara encara la important i debatuda qüestió de la prohibició de colonisar Amèrica feta als vassalls de Ferran el Catòlic. Cas d’existir eixes trabes no fon fins la segona meitat del segle XVI i no impediren a dos hòmens de la nostra gent mediterrània fer-ne expedicions ultramarines. Joan Agramunt –català– a Terranova i Jaume Rasquí –valencià– al Plata, (...) Jaume Rasquí, marxant valencià, intervé com a soldat en les lluites intestines dels colonisadors del Plata. De retorn a Espanya el Consell d’Indies li dona –malgrat la seua categoria personal de segon regle– tota classe de facilitats per a emprendre una expedició al Plata, que corre perill de ser víctima de la força expansiva dels colonisadors portuguesos del Brasil. Rasquí amb capital valencià organisa una esquadra de la que formen part valencians i castellans i esta diferència de pàtries motivà una sèrie ininterrompuda d’incidents entre la tripulació, amb pretexte de qualsevol mini detall d’administració (...) el pilot es desorienta i va desviar les naus vers Santo Domingo, cometent un error transcendental, ja que per l’escassetesa de subsistències hagueren que desmbarcar en Las Antillas. Fracassat l’intent de la creació d’una Nova València trasatlàntica, Rasquí hagué que rendir comptes davant el Consell d’Indies que el jutjà culpable, condemnant-lo a pagar els perjuins de l’expedició” M S G.

¹⁸⁵⁴ COLÓN DOMÈNECH, Germà; FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República...*, op. cit., “Novel·la costumista arrelada al paisatge castellanenc en què descriu diversos caràcters socials de Castelló”, pàg. 134.

Chapa¹⁸⁵⁵: *Ensayo de una colección documental. Diccionario de escultores valencianos del siglo XVIII*. Castelló de la Plana, 1933. Societat Castellonenca de Cultura" \ Núm. 62, pàg. 3, 13/05/33. «Lletres». "Marc Antoni d'Orellana. Un precursor de la Renaixença", pàg. 6. "Nacionalisme universitari. (Tolosa de Llenguadoc)" \ Núm. 64, pàg. 2, 27/05/33. "Educació sentimental" \ Núm. 68, pàg. 3, «Lletres». La València subjacent. Nicolau Primitiu: *D'arqueologia. Excavacions de València, amb motiu de la seua cantarella i eixamples ara de bell nou portats a la fi*. València, 1933. Tiratge apart de la Annals del Centre de Cultura Valenciana, any 1929, 1930, 1931, 1932" \ Núm. 69, pàg. 3, 01/07/33. «Lletres». "Un novel·lista tortosí. Joan Cid i Mulet: *A l'ombra del Montsià*. Tortosa, 1933. Edicions Vida Tortosina"; pàg. 4, "Excavacions a Lliria. El S.I.P. A la Muntanya de Sant Miquel" \ Núm. 71, pàg. 3, 15/07/33. «Lletres». "Un portuguès davant d'Espanya. Fidelino de Figuereido: *Las dos Españas*. Universidad de Santiago de Campos. Instituto de Estudios Portugueses, 1933" \ Núm. 72, pàg. 6, 22/07/33. "Burocràcia nacional" \ Núm. 73, pàg. 3, 29/07/33. «Lletres». "Sobre un Congrés d'Història a Mallorca" \ Núm. 74, pàg. 3, 05/07/33. «Lletres». "Una indústria alemana a la València del segle XV. Edmund O. Von Lippmann: *Una fàbrica alemana de azúcar de caña de España, en el siglo XV*. Investigación y Progreso. 1930", pàg. 5, "Gaeuca Galícia, Euzkadi i Catalunya"¹⁸⁵⁶ \ Núm. 75, pàg. 3, 12/08/33. «Lletres». "Un valencià al Dahomey, 1830-1832. Agustín J. Barreiro: *El viaje de Marcelino Andrés a Dahomey durante los años 1830-1832*. Investigación y Progreso. 1932"; pàg. 6. "Impressions d'una diada barcelonina" \ Núm. 76, pàg. 3, 19/08/33. «Lletres». "Dos fullets de l'idioma" \ Núm. 77, pàg. 3, «Lletres». "OC"¹⁸⁵⁷ \ Núm. 80, pàg. 3, 16/09/33. «Lletres». "La llengua d'oc a Navarra. José Maria Lacarra: *Fuero de*

¹⁸⁵⁵ IBÁÑEZ TARÍN, Margarita: *Profesores franquistas, antifranquistas y en la "zona gris". La guerra ideològica que vivieron los profesores de Segunda Enseñanza en el País Valenciano (1936-1950)*. Universitat de València, València, 2017. «Primera Parte: El combate ideológico durante la Guerra Civil. Profesores franquistas, anti-franquistas y en la zona gris Capítulo II.- Guerra y Segunda Enseñanza en la retaguardia valenciana», pàg. 33-79. (...) El professor Rafael Monfort Gómez (...) segons les seues pròpies paraules s'afilià a la CNT "perquè Francisco Morote Chapa (afiliat a la DRV), Esteban Ballester, Benaches i Fernando Lahiguera, em digueren que s'havia creat (el sindicat de professors de la CNT i ells hi havien ingressat junt amb altres dretistes (...) Era públic i notori en aquells dies (...) que molts dretistes havien trobat refugi en el Sindicat de Professions Lliberals de la CNT. Nota 139. "Hem comprovat que tots els esmentats eren professors d'ensenyança secundària a València. Francesc Morote Chapa, catedràtic de Geografia i Història exercí en l'Institut Blasco Ibáñez (1935-1937) i en l'Institut de Castelló (1937-1938). Era fill de Francisco Morote Greus, director de l'Institut Lluís Vives després de la guerra i president de la Comissió C de Depuració de professors d'Instituts", pàg. 65. Fora d'aquest capítol ens cal ressenyar l'actitud de Francesc Morote Chapa que junt a Severiano Goig Botella (el què la profesora Ibáñez Tarín, denomina Profesores católicos, nacionalistas, reaccionarios y fascistas transitando el mismo espacio político) fou el primer en hissar la bandera "nacional" en l'Institut Lluís Vives el 28 de març de 1939", pàg. 87-88. *Acció Valenciana*, núm. 5, 15/06/30. Col·laborador del setmanari en la secció Revista de lletres. Barròc Valencià. Francesc Morote Chapa.

¹⁸⁵⁶ Aquesta conjunció de gallecs (Gal), bascos (Euz) i catalans (Ca) "GALEUZCA", encara que en el setmanari valencianista, ens consta com a "GAEUCA". "Galeuzca va néixer en la conjuntura de 1933 quan, amb l'autonomia catalana en marxa, el Govern d'Azaña semblava desatendre's dels processos estatutaris basc i gallec, que estaven alents o paralitzats per les reticències dels ministres Prieto i Casares Quiroga, respectivament. L'idea d'una nova aliança trilateral va sorgir en un míting d'Acció Nacionalista Basca a Bilbao, en el qual van participar Castelao (Partit Galeguista) i Riera Puntí (Esquerra Republicana de Catalunya), els qui van signar amb el president d'ANV un "pacte de mútua solidaritat" a Guernica el 2 d'abril de 1933, precedent immediat a Galeuzca", pàg. 255, | en DE LA GRANJA, José Luis, BERAMENDI, Justo i ANGUERA, Pere: *La España de los nacionalismos y las autonomias*. Editorial Síntesis, Madrid, 2015.

¹⁸⁵⁷ CODINA BAS, Juan Bautista: *La glorieta..., op. cit.*, Almela i Vives, Francesc «Panorama actual del valencianisme» OC (*Revista de la Renaixença dels Països d'OC*), Tolosa, (juliol-agosto), pàg. 28. Nota 70, pàg. 47.

Estella. Año 1164. Madrid, 1933. Tiratge abunda de l'*Anuario del Derecho Español* \ Núm. 82, pàg. 3, 30/09/33. «Lletres». «Pintura valenciana. Facultad de Filosofía y Letras. Seminario de Arte Valenciano: *Història de la Pintura Valenciana*. Memoria y Trabajos de los cursos 1928-1929. *Anales de la Universidad de Valencia*. Any XI 1930-1931. Quadern 8. València, 1933” \ Núm. 85, pàg. 3, 21/10/33. «Lletres». “Amèrica: 1933. André Maurois: *Chantiers américains*. París, 1933. N.R.F.”; pàg. 5. “Universitarisme occità. Tolosa de (Llenguadoc)” \ Núm. 86, pàg. 3, 28/10/33. «Lletres». “Una inscripció a Carcassona. *Sepulcro de Pierre Ribals, Metro parur*. Tot i la seua parquetat, hi veig com el testimoni que l’Occtània del nord no deixà mai de sentir la veu de la pròpia sang...” \ Núm. 89, pàg. 3, 18/11/33. «Lletres». “Dels espills, de la gelosia i de la violència” \ Núm. 90, pàg. 3, 25/11/33. «Lletres». “Eduard VII i el seu temps. André Maurois: *Eduard VII et son temps*. París, 1933 (Les Editions de France)” \ Núm. 93, pàg. 3, 16/12/33. «Lletres». “Prix Goncourt 1933” \ Núm. 98, pàg. 5, 20/01/34. «El món com va». “La França unitària. E.G. Nadal. París” \ Núm. 99, pàg. 5, 27/01/34. «El món com va». “Friccions franco-alemanyes” \ Núm. 106, pàg. 3, 17/03/34. «El món com va». “La mort del liberalisme” \ Núm. 108, pàg. 1, 31/03/34. «El món com va». “Saar”; pàg. 5. “A propòsit de “La mort del Liberalisme” \ Núm. 110, pàg. 4, 14/04/34. «Lletres». “Els fills de Jafet” \ Núm. 111, pàg. 3, 21/04/34. «Lletres». “Breiz Atao (la llengua bretona)” \ Núm. 115, pàg. 4, 26/05/34. «Paisatges». “Xina en l’encreuament” \ Núm. 116, pàg. 3, 02/06/34. «Paisatges». “La Croisière Jaune” \ Núm. 120, pàg. 2, 30/06/34. “El cas català” \ Núm. 121, pàg. 4, «Paisatges». “Llamps sobre Mèxic”.

3.2. PASQUAL ASINS I LERMA SECCIÓ PEDAGOGIA 133 NÚMEROS

3.3. CARLES SALVADOR I GIMENO (23)

Núm. 1, pàg. 6, 05/03/32. “¿En Valencia o en Catalunya?” (C.S.) \ Núm. 4, pàg. 4, 26/03/32. «Lletres». “Història de Vinaroç”(C.S.) \ Núm.15, pàg. 4, 11/06/32. «Lletres». “Pintors del Maestrat”, d’Angel Sánchez Gozalvo” (C.S.) \ Núm. 16, pàg. 6, 18/06/32. “Comentari. De Ricardo a Pio Baroja” \ Núm. 22, pàg. 3, 30/07/32. “Carta oberta. Sr. Enric Navarro Borràs” \ Núm. 45, pàg. 3, 14/01/33. «Lletres» “Catalanismo y reforma hispànica” de Joan Estelrich” \ Núm. 46, pàg. 5, 21/01/33. “Atenció mestres valencianistes. Tasca a fer en les escoles” \ Núm. 51, pàg. 3, 25/02/33.«Lletres». “Seny i Atzar (Llibre de Delfí Dalmau)” \ Núm. 54, pàg. 5, 18/03/33. “Quatre notes” (C.S.) \ Núm. 57, pàg. 6, 08/04/33. “L’homenatge al patriota Constantí Llombart” \ Núm. 63, pàg. 3, 20/05/33. «Lletres». Pòrtic a un llibre de poemes (I)... *I el cel és blau*, poemes, per Enric Soler Godes. Societat Castellonenca de Cultura. Castelló. Gràfiques Mialfo” \ Núm. 78, pàg. 3, 02/09/33. «Lletres». “Els llibres. La conjugació dels verbs en valencià de Guillem Renat i Ferris (Biblioteca de Contemporanis de la Societat Castellonenca de Cultura. M.CM.XXXIII” \ Núm. 98, pàg. 3, 20/01/34. «Lletres» “El llibre inacabat de Boix Senmartí” \ Núm. 99, pàg. 3, 27/01/34. «Lletres» “Una altra mena d’amor”, de Delfí Dalmau” \ Núm. 100, pàg. 3, 03/02/34. «Lletres». “Museu, de López-Picó” \ Núm. 102, pàg. 3, 17/02/34. «Lletres». “La Llengua dels Valencians, de Sanchis Guarner” \ Núm. 103, pàg. 5, 24/02/34. “La nostra Protectora de l’Ensenyança” \ Núm. 104, pàg. 3, 03/03/34. “D’interès per als bibliòfils i la llengua valenciana” \ Núm. 112, pàg. 1, 05/05/34. “Fogars de valenciana” \ Núm. 114, pàg. 3, 19/05/34. «Lletres» “Al marge de “La Literatura Valenciana”, d’Almela i Vives” \ Núm. 115, pàg. 3, 26/05/34. «Lletres». Mercè Rodoreda, novel·lista (*Del que hom no pot fugir*)” \ Núm. 117, pàg. 3, 09/06/34. «Lletres» “Tres notes bibliogràfiques: Exercicis pràctics de

català (Liceu Dalmau). Etimologies de J. Coromines (IEC)¹⁸⁵⁸ Una vida, novel·la del periodista Manuel Valldeperes” \ Núm. 133, pàg. 1, 29/09/34. “En començar el curs escolar”.

3.4. ENRIC SOLER I GODES (85)

Núm. 22, pàg. 3, 30/07/32. «Reportatges d'actualitat». “1871 La primera Fira de Juliol. Portic. Com naixqué la Fira. Organització i preparatius. El Programes. Les Festes. Notules. Fi.” \ Núm. 28, pàg. 3, 10/09/32. «Reportatges d'actualitat». “L'Escola d'Estiu (Govern de la Generalitat de Catalunya). Portic. Pla general. La Setmana Final. Notules”¹⁸⁵⁹ \ Núm. 33, pàg. 6, 15/10/32. “Una vinyeta d'un català amb barretina assegut a la butaca que aquest representa “Catalunya” i en una mà brandeix una copa de cava que fica “Estatut”. L'encapçalament d'aquest dibuix fet amb plomí: “El licor de la llibertat”, a peu del dibuix es troba amb aquest epígraf ¡A la salut dels pobles de Ibèria! (Soler Godes 33) \ Núm. 34, pàg. 3, 22/10/32. «Art». L'Agrupació Excursionista Tagamanent (III Concurs de dibuixos a ploma “Masia Catalana”), pàg. 5 «Punts de seny». “Una Riera. La Sort dels atres. Teatre. Decroç. Tardor” \ Núm. 35, pàg. 6, 29/10/32 “Vinyeta: Somni, per Soler a peu del dibuix: Com esperen alguns l'Estatut Valencià” \ Núm. 36, pàg. 2, 05/11/32. “Vinyeta: Aixina estem, per Soler. A peu de dibuix: El català.-Tants catxerulos que feu a casa vostra i encara no sabeu com es vola”, pàg. 3 «Lletres» “Asteriscos Sebastià Juan Arbó ha publicat *Terres de l'Ebre*” -“La Revista” ha donat a llum el volum 103 de les seues publicacions “L'avantguardisme a Catalunya”, El signa S. Diaz Plaja. – J.V. Foix ha escrit un nou llibre (Ed. L'Amic de les Arts) – Pere Coromines en el seu darrer llibre *Elogi del paisatge català* – Alfons Maseres en les seues *Estampes* ha donat un caire sentimental al paisatge – Noves: A Barcelona ha mort el pare del novel·lista Miquel Llor- Josep Maria de Segarra ha escrit una nova novel·la *Vida Privada*- S'ha commemorat a tot el territori de la U.R.S.S, el 40^è aniversari de l'activitat de Gorki com a escriptor.– Un centenari, Waltes Scott (1771-1832)...” \ Núm. 37 «Punts de seny» “Martí. Malatesta. La veritat. la llengua” \ Núm. 39, pàg. 3, 26/11/32. «Lletres». Josep Maria Segarra ha escrit una novel·la: *Vida privada* (Llibreria Catalònia, dos volums). Ramon Xuriguera una novel·la, *Volves grises*. De les edicions de “La revista” ha sortit un nou volum *Poemes de Girona* (...) de Joan Badia. A, Rovira i Virgili ha escrit *Corpus de sang*. Noves: Carles Salvador ha escrit en *La Publicitat* un article sobre “La historiografia i València...” \ Núm. 42, pàg. 3, 17/12/32. «Lletres». “La llibreria Catalònia anuncia per a prompte un llibre de Xavier Sanahuja que és titola “...i de Prats de Molló a la Generalitat”, en el que descriu diferents fets polítics d'interés a Catalunya - Amb la publicació de *Laia* Salvador Espriu s'ha consolidat com a perfecte prosista – Es celebra este any el centenari de Ramon Llull, un dels lírics més formidables amb que compta l'humanitat...” \ Núm. 44, pàg. 3, 07/01/33. «Reportatges d'actualitat». “Un poble que s'allibera: Catalunya”,¹⁸⁶⁰ pàg. 5, “L'Assamblea de Mestres de

¹⁸⁵⁸VENY, Joan: *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*. Editorial Moll, Mallorca, 2002. “Joan Coromines i Vigneux (1905-1997). Lingüista català que ha impulsat de manera fecunda, d'un costat, els estudis lexicogràfics i etimològics (*Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, 1954-1957); *Diccionario etimológico i complementari de la llengua catalana*, (1980-1991). Un altre, els onomàstics (*Estudis de toponímia catalana*, 1965-1970; *Onomàstica Catalonicae*, des de 1989). És també molt valuosa la seva aportació a la dialectologia, la gramàtica històrica i la normativa (*Lleures i converses d'un filòleg*, 1971)”, pàg. 171.

¹⁸⁵⁹*El Camí*, núm. 28, pàg. 3, 10/09/32. «Reportatges d'actualitat». L'Escola d'Estiu.” En aquest relat ens consta dos dibuixos fets amb plomí “Personalitats que intervingueren en la Setmana Final: Francesc Macià, Ventura Gassol, Rudolf Llopis, Dr. Serra Hunter, Joaquim Xirau, Dr. M. Garcia Morente, Aleixandre Galí i J. Coll i Mas. Un altre dibuix: Alguns professors de l'Escola d'Estiu: Pompeu Fabra, Dr. E. Mira, Dr. Torroja, Dr. G. Moragas, Gonçal de Reparaz, Enric Baqué, Salvador Maluquer i Pau i M. de Salinas”. Tots dos són obra d'Enric Soler i Godes.

¹⁸⁶⁰*El Camí*, núm. 44 (07/01/33). Aquest reportatge ocupa tota la plana 3, a cinc columnes estan dedicades per a aquest esdeveniment, amb els seus punts d'introducció: ¡Catalunya!. De la Generalitat al Parlament. L'antiga Generalitat. Som i serem gent catalana. Catalunya sota el centralisme. Valentí Almirall i Prat de la Riba. Poetes i escriptors. Homens i institucions. Els

“Levante”¹⁸⁶¹ \ Núm. 46, pàg. 3, 21/01/33. «Lletres». “Llibres *La constitució interior de Catalunya*, per Rovira i Virgili (Col·lecció Popular Barcino, núm. 87). *Els valors bursàtils*, per P. Mas i Perera (Col·lecció Popular Barcino, núm. 86). *L'exemple de Txecoslovàquia*, per Amadeu Lesch (Col·lecció Popular Barcino, núm. 84)” \ Núm. 48, pàg. 3, 04/02/33. «Punts de seny». “La perennitat de Pi i Margall. Barri de Port. Pompeu Fabra. Comité Pro Catalanisació” \ Núm. 49, pàg. 2, 11/02/33. «Punts de seny». “Cançoner valencià (L'obra no pot ser ni més noble, ni més culta, ni més valenciana, A. Marzal, capellà organista de Sant Joan). Unitat. Patria. Silenci. L'oració del Regatell” \ Núm. 50, pàg. 3, 18/02/33. «Lletres». “*El Romaina* (Adaptació de C.A. Jordana. Col·lecció Barcino). Tota l'ànima de la Índia, misteriosa i encisadora...” \ Núm. 51, pàg. 3, 25/02/33. «Lletres» «Taula» dediquem un record, encara que llunyà al novel·lista Martí Genis i Aguilar (farmacèutic)”, pàg. 6. «Punts de seny» “Nacionalisme. Més Nacionalisme. Roger Casement” \ Núm. 52, pàg. 2, 04/03/33. «Lletres». “Llibres *Les bèsties del Parc*, per Bernat Montsià. Col·lecció Barcino, núm. 72” \ Núm. 53, pàg. 5, 11/03/33. «Punts de seny». “Nacionalisme encara. (no hi ha que deixar aixopugar-se, sota la política valenciana, a partits polítics forasters; el nacionalisme és el camí de les llibertats. I el País Valencià fon lliure). U.R.S..S. Atra vegada fugitius russos del terror comunista, de la mort aplicada com a sanció regular. Guerra. El Japó sembla que jugue amb el *Comité dels deneu...* De la posteritat. Un patriota” \ Núm. 54, pàg. 3, 18/03/33. «Punts de seny». “Federació. La tradició de la República espanyola és federal; veja si no l'article primer de la Constitució del 73 que diu així: La nació espanyola està composta dels Estats d'Andalusia Alta, Andalusia Baixa, Aragó, Astúries, Balears, Canàries, Castella la Nova, Castella la Vella, Catalunya, Cuba, Extremadura, Galícia, Múrcia, Navarra, Puerto Rico, València i regions Basques.- Xiquets trists, Una enquesta (sobre la vestimenta de les dones)” \ Núm. 55, pàg. 3, 25/03/33. «Lletres». *Resum de literatura provençal*, per A. Maseras i M. Jouveau. (Col·lecció Popular Barcino, núm. 74)”, pàg. 5, «Punts de seny». L'obra de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Escola d'Assaig i Acondicionament. Escola de treball. Escola Normal. Extensió d'Ensenyament. Institut de Fisiologia. Servei Meteorològic de Catalunya. Institut d'Estudis Comercials. Escola d'Estiu. Escola Professional de la Dona. Xarxa de Institucions Culturals. Exemple Viu. Catalunya és l'exemple viu per als valencians, ella ens marca el camí a seguir la tasca a fer” \ Núm. 56, pàg. 2, 01/04/33. “Patria El centenari de la renaixença catalana”¹⁸⁶², pàg. 3, «Lletres». “*Vocabulari Ortogràfic Valencià*, per Carles Salvador. Precedit d'una Declaració i Normes Ortogràfiques (P.C.) *Pàgines escollides de Ramon Llull*. (Selecció i anotació de R. d'Alós Moner. Col·lecció Barcino, núm. 88)” \ Núm. 57, pàg. 2, 08/04/33. «Punt de seny». “Xiquets de Muntanya (transformació dels boi-scouts) Pau Iglesias. El treball dels infants. Educació. Eudosis Rabines”, pàg. 3, «Lletres». *La ciutat de Déu*, de Sant Agustí. Versió del P. Xavier d'Olot. Col·lecció Sant Jordi. Ed. Barcino” \ Núm. 60, pàg. 3,

partits catalans. Prat de Molló i Macià. Política catalana. El triomf del catalanisme. Lluita i victòria. L'exemple de Catalunya. Aquesta crònica està signada per E. Soler Godes.

¹⁸⁶¹*El Camí*, núm 44. Aquest reportatge està en la plana. 5, ocupant quasi les cinc columnes. Portic. Les Jornades Pedagògiques. Fi. Una fotografia al centre de l'article i a peu d'aquesta amb la llegenda: Un grup de mestres valencianistes després del banquet a Carles Salvador. Per la crònica que ens deixà Soler i Godes, tot i ser una crítica constructiva, però no hi va ser encertat combregar amb mestres que no tenien gens a veure amb els valencians, com els mestres de Murcia i Albacete, per la qual cosa es van patir episodis “amb grollera conducta i insulta constant al nostre idioma”.

¹⁸⁶²*El Camí*, núm. 56, pàg. 2. 1/04/33. “Pàtria: Totes les terres germanes. Provença, Catalunya, Mallorca, València. Catalunya: Comença el Renaixement literari cap a 1800, ací i allà van apareguent produccions literàries amb llengua de la terra. Provença. En 1835 Jaume Jasmin publica el seu primer recull de versos, *Papillotes*, plens de sabor local. Mallorca. Prop d'un segle els periòdics *La Palma* i *La Nostra Terra* marquen la Renaixença literària d'esta terra germana. País Valencià. Tomàs Villalonga és el precursor de la Renaixença. Teodor Llorente (1857). Constanti Llombart fundà la revista *Lo Rat-Penat* (1865) Això és la nostra (1800), la eclosió de la qual culmina en 1933 amb l'unificació ortogràfica valenciana, la més gran obra que s'ha fet durant molts anys, gràcies a la bona voluntat de tots...”

29/04/33. «Art». Porcar i Badia. Pintors de Castelló" \ Núm. 63, pàg. 3, 20/05/33. «Punts de seny». "L'Escola d'Estiu. Inauguració. Tasca i Esplai. Conferències. Excursions. Festivals" \ Núm. 64, pàg. 3, 27/05/33. «Lletres». "Llibres. *Matemàtiques del Treball: Resum d'Aritmètica*, per Emili Vallés (Manuals Escolars. Barcino, Volum III. Ed. Barcino), *El Litoral Català en un conflicte mediterrani*, per Nicolau Maria Rubio. (Assaig i Monografies, de l'Editorial Barcino, volum II). *Iniciació a la Filosofia*, per Xavier Llorens i Barba (Col·lecció Popular Barcino, vol. 89)", pàg. 5, «Punts de seny» "(Conclusió) Visites" \ Núm. 65, pàg. 4, 03/06/33. «Punts de seny». "Els grans problemes de l'Educació Moral a l'Escola" \ Núm. 68, pàg. 5, 24/06/33. «Punts de seny». "La setmana final de l'Escola d'estiu" \ Núm. 71, pàg. 5, 15/07/33. «Punts de seny». "La cèdula sanitària" \ Núm. 73, pàg. 2, 29/07/33. "Dia del Mestre Valencià: València 26 juliol 1933.-*Carles Salvador, Enric Soler Godes, Baldomer Vendrell, Lambert A. Castelló, Prudenci Alcon*" \ Núm. 78, pàg. 5, 02/09/33. "La Colònia de Vacances de la Societat Castellonenca de Cultura. Tasca i esplai"¹⁸⁶³ \ Núm. 82, pàg. 6, 30/09/33. «Punts de seny». "Les mosques. L'esperança. Els arbres" \ Núm. 84, pàg. 4, 14/10/33. «Punts de seny». "Parla l'infant. Tolstoi. Una Geisha" \ Núm. 87, pàg. 6, 04/11/33. «Punts de seny». "Elogi de l'arbre. Elogi del llibre" \ Núm. 91, pàg. 3, 02/12/33. «Punts de seny». "Periodisme"¹⁸⁶⁴. Mar i cel. Un conte jueu" \ Núm. 92, pàg. 3, 09/12/33. «Lletres». *Suïssa, Democràcia i Federalisme*, per F. Schmid. Col·lecció Popular Barcino, núm. 91" \ Núm. 93, pàg. 3, 16/12/33. «Lletres». *Resum de literatura russa*, per Artur Perucho. Col·lecció Popular Barcino, núm. 93" \ Núm. 94, pàg. 3, 23/12/33. «Lletres» "Resum d'Aviació, per Marià Foyé (Col·lecció Popular Barcino, núm. 92.)" \ Núm. 96, pàg. 3, 06/01/34. «Art». Badia, Enero i Porcar" \ Núm. 97, pàg. 3, 13/01/34. «Lletres». "*Resum d'Història del Llibre*, per Pere Bohigas. Col·lecció Popular Barcino, núm. 90" \ Núm. 104, pàg. 3, 03/03/34. «Lletres». "*Records d'infantesa*, per Frederic Mistral. Col·lecció Popular Barcino, núm. 9" \ Núm. 106, pàg. 4, 17/03/34. «Lletres» Acerca del día de la Reconquista de Castellón. Disquisición histórica y crítica, per el P. Ramon de Maria, C.D." \ Núm. 107, pàg. 4, 24/03/34. «Lletres». "*Leri i Beteli*, de Goethe. (Col·lecció Popular Barcino, núm. 76. *Viatges d'Ali Bey*. Volum I. Tànger (Col·lecció Popular Barcino, núm. 8)" \ Núm. 111, pàg. 3, 21/04/34. «Lletres». "*Resum d'Història del Comerç*, per A. Maseres. (Col·lecció Popular Barcino, núm. 98" \ Núm. 112, pàg. 3, 05/05/34. «Lletres». "*Com es fa un film*, per J. Carner Ribalta (Col·lecció Popular Barcino, núm. 99). Carner Ribalta, assessor tècnic del Comité de Cinema de la Generalitat (...) Carner Ribalta ens dóna una idea clara i precisa de com es fa un film" \ Núm. 113, pàg. 3, 12/05/34. «Lletres». "*Records i bel·leses de Calatayud*, per Pau Piferrer. (Col·lecció Popular Barcino, núm. 100)" \ Núm. 114, pàg. 3, 19/05/34. «Lletres». "*L'evolució del teatre*, per G. Diaz-Plaja. (Col·lecció Popular Barcino, núm. 103)" \ Núm. 117, pàg. 1, 09/06/34. «Magisteri». "L'escola d'estiu" \ Núm. 118, pàg. 4, 16/06/34. «Taula» "Catalunya i País Valencià" \ Núm. 119, pàg. 2, 23/06/34. «Magisteri» "Una iniciativa que no hauria de prosperar" \ Núm. 120, pàg. 3, 30/06/34. «Magisteri» "Escola d'Estiu (...) A València hi ha l'Associació de Mestres Valencians i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana. Elles són les encarregades de fer quelcom possitiu si no volem caure en un formalisme vulgar i estèril" \ Núm. 122, pags. 3 i 4, 14/07/34. "14 de Juliol a París la presa de la Bastilla. Camí de la Revolució" \ Núm. 123, pàg. 4, 21/07/34. «Taula». "La llengua (...) Ha arribat l'hora que per obligació, per dignitat hem d'estudiar la pròpia llengua" \ Núm. 124, pàg. 2, 28/07/34 "Promesa (...) La Setmana Cultural Valenciana fa via amb una serena dignitat ben remarcable, les seues efemèrides i els seus actes es desenvolupen amb un entusiasme manifest", pàg. 4, «Magisteri» "Escola d'Estiu" \ Núm. 128,

¹⁸⁶³ *El Camí*, núm. 78. "Carles Salvador, director de la Colònia, dóna les *Lliçons de llenguatge*. Lliçó de llenguatge (el femení) Frases. Francesc Boix i Senmartí explica Història Natural. Les flors, el fruit i la llavor (Josep Sanz). Antoni Porcar explica Història de l'Art. (Tomàs Escuder). Història del País Valencià (Josep López Cabedo). Sant Pau (Albocàcer, Castelló).

¹⁸⁶⁴ *El Camí*, núm. 91, pàg. 3, 02/12/33. «Punts de seny»: La premsa en general és el reflex fidel d'un poble, ella ens diu com pensen, què fan, de què som capaços, quin és el nostre sentiment i la manera de vore les coses del proïsme a través del nostre pensament", E. Soler Godes.

pàg. 3, 25/08/34. «Lletres». “*Els Trobadors*, text provençal i versió catalana a cura de A. Serra-Baldó (Crestomaties Barcino, volum II. Editorial Barcino, Barcelona)” \ Núm. 129, pàg. 4, 01/09/34. “Del nostre Concurs Literari Un poble de la Plana. Entre Borriana i Borriol. El darrer dia de Castalia. La Festa de la Madalena. Abans i Ara. Entre Borriana i Borriol” \ Núm. 130, pàg. 4, 08/09/34. “Del nostre Concurs Literari. Una família i un palau. Una família valenciana universalment calumniada. Un poble valencià. El Palau Ducal” \ Núm. 131, pàg. 3, 15/09/34. «Lletres». “Editorial Acció El propòsit d’esta Editorial a poc que l’èxit responga... Del nostre Concurs Literari. Les Rambles de Barcelona. Les Rambles. La Rambla de Catalunya. Rambla dels Estudis. Rambla de les Flors. Rambla del Centre. Rambla de Santa Mònica. Fi del passeig” \ Núm. 132, pàg. 3, 22/09/34. “Una lletra” \ Núm. 133, pàg. 3, 29/09/34. “Atres temps L’antiga “Fàbrica de Murs i Valls”. Torre del Temple. Torre de Santa Caterina. La Ciutadella. Porta de la Trinitat. Porta Reial. Porta de la Mar. Porta dels Jueus. Porta de Russafa. Porta de Sant Vicent. Porta dels Innocents. Porta de Setze Claus. Porta dels Tints. Portal Nou. Porta de Quart. Els Ponts. Els Paretons. Atres temps”.

3.5. FRANCESC CABALLERO I MUÑOZ (83)

Núm. 2, pàg. 6, 12/03/32. “Centre de Cultura Valenciana” \ Núm. 6, pàg. 09/04/32. “Política i tradició” \ Núm. 36, pàg. 2, 05/11/32. “Elm cognom de l’autonomia” \ Núm. 60, pàg. 6, 29/04/33. “La festa del Patró de València” \ Núm. 63, pàg. 6, 20/05/33. “Valencianisme integral” \ Núm. 66, pàg. 3, 10/06/33. «Lletres». *I el cel és blau*. Poemes de E. Soler i Godes. Pòrtic de Carles Salvador. Societat Castellonenca de Cultura” \ Núm. 112, pàg. 6, 05/05/34. “La primavera lírica” \ Núm. 114, pàg. 1, 19/05/34. “La revolució que ens manca” \ Núm. 130, pàg. 1, 08/09/34. “Per la unió dels patriotes. La bona doctrina”. Aquests articles porten la petjada de Francesc Caballero i Muñoz (9), però la resta que exposem són amb el pseudònim de Daniel Tossal (69), F.C. i M. (1), i D.T. (2): Núm. 3, pàg. 3, 19/03/32. “Literatura infantil” \ Núm. 8, pàg. 1, 23/04/32. “La Festa del Llibre” \ Núm. 9, pàg. 1, 30/04/32. “Autonomia i Administració” \ Núm. 12, pàg. 1, 21/05/32. “El tòpic de l’Universalisme” \ Núm. 13, pàg. 1, 28/05/32. “Concepte de la unitat” \ Núm. 14, pàg. 6, 04/06/32. “Els separatistes” \ Núm. 16, pàg. 1, 18/06/32. «Parlem bé!» \ Núm. 18, pàg. 1, 02/07/32. «Parlem bé» “Els dos llenguatges” \ Núm. 22, pàg. 1, 30/07/32. «Parlem bé». “La teoria i la pràctica” \ Núm. 23, pàg. 1, 06/08/32. “Miscel·lània. Els Jocs Florals. Un llibre polític. La Setmana Cultural Valenciana” \ Núm. 24, pàg. 1, 13/08/32. «Parlem bé». “El valencià que es parla” \ Núm. 27, pàg. 1, 03/09/32. «Parlem bé». “Ortografia pròpia” \ Núm. 29, pàg. 1, 17/09/32. «Parlem bé!» “Amor actiu” \ Núm. 35, pàg. 4, 29/10/32. «Parlem bé» “El llenguatge teatral” \ Núm. 37, pàg. 2, 12/11/32. «Parlem bé». “Reiteració” \ Núm. 38, pàg. 1, 19/11/32. “Cultura i política” \ Núm. 40, pàg. 6, 03/12/32. «Parlem bé!» “Eficàcia” \ Núm. 42, pàg. 1, 17/12/32. «Parlem bé!» Sobre bilingüisme” \ Núm. 45, pàg. 3, 14/01/33. «Lletres» “Parèntesi” \ Núm. 45, pàg. 6, 14/01/33. «Parlem bé!» “El terrible enemic” \ Núm. 46, pàg. 6, «Parlem bé!» “Obra de voluntat” \ Núm. 49, pàg. 3, 11/02/33. «Parlem bé!» “Fòbia per al castellà” \ Núm. 52, pàg. 1, 04/03/33. «Parlem bé!» “Labor de tots” \ Núm. 58, pàg. 3, 15/04/33. «Parlem bé!» “Obres, no paraules” \ Núm. 59, pàg. 1, 22/04/33. “Mai es tard. Un gest patriòtic” \ Núm. 60, pàg. 2, 29/04/33. “Després de la Festa del Llibre. Decepció, Anecdotes. Per a l’any que ve” \ Núm. 61, pàg. 3, 06/05/33. “El provincianisme” \ Núm. 64, pàg. 6, 27/05/33. «¡Parlem bé!» Propaganda lingüística” \ Núm. 65, pàg. 2, 03/06/33. “El menor esforç” \ Núm. 65, pàg. 3, 03/06/33. «Lletres». Retornem a la Poesia, amics” \ Núm. 66, pàg. 3, 10/10/33 «Lletres» “Ha aparegut un poeta” \ Núm. 67, pàg. 4, 17/06/33. “Teatre. El poeta i la intèrprete” \ Núm. 69, pàg. 3, 01/07/33. “Davant de la Setmana Cultural” \ Núm. 71, pàg. 3, 15/07/33. «Lletres» “Els dits convidats. La tragèdia del literat” \ Núm. 72, pàg. 1, 22/07/33. “Els fruits del valencianisme” \ Núm. 75, pàg. 4, 12/08/33. “Per la nostra llengua A Joaquim Soler Andreu” \ Núm. 76, pàg. 3, 19/08/33. “L’únic i eficaç valencianisme” \ Núm. 77, pàg.

3.26/08/33. "Per la nostra llengua. Un llibre utilíssim. *La Conjunció dels verbs en valencià*. Guillem Renat i Ferris. Societat Castellonenca de Cultura" \ Núm. 78, pàg. 4, 02/09/33. "La pròxima temporada teatral" \ Núm. 79, pàg. 3, 09/09/33. "El pervindre del teatre valencià" \ Núm. 81, pàg. 2, 23/09/33. "El sentiment de Pàtria" \ Núm. 82, pàg. 3, 30/09/33. "Elegia de l'estiu" \ Núm. 84, pàg. 3, 14/10/33. "Al voltant de les passades commemoracions patriòtiques" \ Núm. 85, pàg. 1, 21/10/33. "Inconsciència suïcida. Els monuments de la raça" \ Núm. 86, pàg. 6, 28/10/33. "Patriotisme espanyolista" \ Núm. 87, pàg. 2, 04/11/33. "Acuse de rebut. A *En Nicolau Primitiu*" \ Núm. 88, pàg. 1, 11/11/33. "Els deures de consciència" \ Núm. 89, pàg. 6, 18/11/33. "La taca d'oli" \ Núm. 92, pàg. 6, 09/12/33. "L'home" \ Núm. 93, pàg. 5, 16/12/33. "El mite de la Democràcia" \ Núm. 95, pàg. 3, 30/12/33. "Els ídols moderns" \ Núm. 97, pàg. 3, 13/01/34. "La Fira de Nadal" \ Núm. 99, pàg. 2, 27/01/34. "Portugal" \ Núm. 100, pàg. 2, 03/02/34. "Divagacions" \ Núm. 101, pàg. 4, 10/02/34. "Un suïcidi econòmic" \ Núm. 103, pàg. 1, 24/02/34. "Llibertat, meta llunyana" \ Núm. 105, pàg. 6, 10/03/34. "Lletra als falleros" \ Núm. 108, pàg. 6, 31/03/34. "Els senyals" \ Núm. 113, pàg. 3, 12/05/34. «Lletres» La Festa del Llibre. Un llibre sobre literatura valenciana: *La literatura valenciana*, d'Almela" \ Núm. 115, pàg. 5, 26/05/34. "La disbauxa econòmica" \ Núm. 116, pàg. 3, 02/06/34. "Música del poble" \ Núm. 121, pàg. 3, 07/07/34. "Separatisme unitarista" \ Núm. 123, pàg. 6, 21/07/34. "Alacant i València" \ Núm. 124, pàg. 6, 28/07/34. "Matisos" \ Núm. 126, pàg. 1, 11/08/34. "Per la nostra llengua. Sobre un projectat homenatge" \ Núm. 127, pàg. 3, 18/08/34. "Temes d'estiu. Els camins del Teatre" \ Núm. 128, pàg. 6, 25/08/34. "Obres són amor Els dos camins" \ Núm. 129, pàg. 1, 01/09/34. "Lloa de l'Estiu" \ Núm. 131, pàg. 1, 15/09/34. "La passió" \ Núm. 132, pàg. 2, 22/09/34. "L'imperi de la violència" \ Núm. 133, pàg. 1, 29/09/34. "Per la nostra llengua. Col·laboració".

3.6. ANTONI IGUAL I ÚBEDA (14) SECCIÓ "ARS LONGA" 48, que no hi estan inclosos.

Núm. 2, pàg. 1, 12/03/32. «Lletres». "València i Avignó" \ Núm. 20, pàg. 4, 16/07/32. «Lletres» "La labor del Servicio de Investigación Prehistórica y su museo en el pasado año 1931" \ Núm. 24, pàg. 3, 13/08/32. "El nostre patrimoni artístic. I" \ Núm. 25, pàg. 3, 28/08/32. "El nostre patrimoni artístic. II" \ Núm. 26, pàg. 3, 27/08/32. «Lletres». "Almela i Vives, Francesc: *Alquerias de la huerta valenciana*" \ Núm. 32, pàg. 3, 08/10/32. «Lletres». "Tormo Monzó (Elias) *València: Los Museos*. Madrid, 1932" \ Núm. 37, pàg. 3, 12/11/32. "El 'fantasma' de l'esquerranisme" \ Núm. 47, pàg. 5, 28/01/33. "El mite de l'apòstol. Pensant en Tomàs i Martí" \ Núm. 49, pàg. 3, 11/02/33. «Lletres». Nou estudis d'art" \ Núm. 54, pàg. 4, 18/03/33. "Acció cultural i acció política

3.7. NICOLAU PRIMITIU GÓMEZ SERRANO (17)

Núm. 19, pàg. 4, 09/07/32. "Impressions d'un valencià en Portugal I" \ Núm. 20, pàg. 3, 16/07/32. "Impressions d'un valencià en Portugal. II" \ Núm. 21, pàg. 3, 23/07/32. "Impressions d'un valencià en Portugal III" \ Núm. 23, pàg. 4, 06/08/32. "Impressions d'un valencià a Portugal IV" \ Núm. 27, pàg. 3, 03/09/32. «Foment de la parla valenciana» A *Enric Navarro Borràs*" \ Núm. 46, pàg. 2, 21/01/33. "Lo Rat Penat. Nicolau Primitiu. President del Rat-Penat" \ Núm. 80, pàg. 6, 16/09/33. "De paleolingüística RIURAU" \ Núm. 86, pàg. 5, 28/10/33. "Els monuments de la raça. A *Daniel Tossal*" \ Núm. 90, pàg. 5, 25/11/33. "Senyera" o "Bandera" \ Núm. 92, pàg. 3, 09/12/33. "A Lo Rat-Penat s'escau una baixa" (Eduard Martínez Ferrando) \ Núm. 95, pàg. 2, 30/12/33. "La discòrdia, a la taula del valencianisme, vol llançar una poma I. Pancatalanisme" \ Núm. 96, pàg. 5, 06/01/34. "La discòrdia, a la taula del valencianisme, vol llançar una poma. II. Panvalencianisme" \ Núm. 98, pàg. 1, 20/01/34. "La discòrdia a la taula del valencianisme, vol llançar una poma i III. Pannacionalisme" \ Núm. 102, pàg. 5, 17/02/34. "Els cronistes de València" \ Núm. 117, pàg. 2, 09/06/34. "El Monestir del Puig A *En Jaume Martí, alcalde*

del Puig \ Núm. 124, pàg. 5, 28/07/34. "Antroponímia. De com escriure l'onomàstica. Noms, cognoms, pseudònims, malnoms" (Continuarà) \ Núm. 126, pàg. 2, 11/08/34. "Toponímia. De com escriure l'onomàstica (Conclusió II)".

3.8. ADOLF PIZCUETA I ALFONSO (37)

Núm. 1, pàg. 3, 05/03/32 «Reportatges d'actualitat». "Els Partits Polítics Valencians"¹⁸⁶⁵ \ Núm. 2, pàg. 3, 12/03/32. «Reportatges d'actualitat». El Govern Civil de València¹⁸⁶⁶. Els partits polítics valencians¹⁸⁶⁷. (P.C.) \ Núm. 17, pàg. 3, 25/06/32. «Reportatges d'actualitat». "L'autonomia i els partits polítics. Una cosa és l'ideal un altra la realitat: Unió republicana Autonomista. Partit Socialista. Derecha Regional. Partit Republicà Federal. Acció Republicana. Partit Republicà Radical Socialista. Partit Liberal Democràtic. Agrupació al Servici de la República. Els Tradicionalistes. Els Partits valencianistes. ¿I el nostre Estatut? \ Núm. 18, pàg. 3, 02/07/32. "Els dos nacionalismes" / Núm. 19, pàg. 1, 09/07/32. "Autonomistes sempre: ací i allà" \ Núm. 20, pàg. 5, 16/07/32. "Lerroux en Saragossa" \ Núm. 22, pàg. 2, 30/07/32. "Miguel Maura en València" \ Núm. 28, pàg. 1, 10/09/32. "La subvenció a Madrid" \ Núm. 29, pàg. 5, 17/09/32. "Història de l'Estatut Valencià. Ara que es torna a parlar del nostre Estatut. Els primers símptomes. L'Inici de l'Estatut. Crida a Castelló i Alacant. La posició d'Alacant. La posició de Castelló. Una nota de la Comissió. L'oblit. La Unió sobre tot" \ Núm. 32, pàg. 6, 08/10/32 "El patrici Gaetà Huguet" \ Núm. 38, pàg. 3, 19/11/32. «Lletres». "Concepte doctrinal del valencianisme. Per Joaquim Reig" \ Núm. 41, pàg. 3, 10/12/32. «Lletres» "Mistral i Llorente". Llibre que L'Estel oferí com a commemoració del centenari de la naixença del gran poeta provençal s'ha publicat ara" (P.C.) \ Núm. 55, pàg. 6, 25/03/33. «Lletres». "Ante el Estatuto, per M. Portela Valladares" \ Núm. 56, pàg. 3, 01/04/33. «Lletres». "Vocabulari Ortogràfic Valencià, per Carles Salvador. Precedit d'una declaració i Normes Ortogràfiques. L'Estel \ Núm. 66, pàg. 6, 10/06/33. "El valencianisme no ha triomfat" \ Núm. 67, pàg. 1, 17/06/33. "La magnitud de la nostra tasca" \ Núm. 69, pàg. 6, 01/07/33. "El valencianisme ha de ser integral" \ Núm. 76, pàg. 2, 19/08/33. "La unió dels nacionalismes

¹⁸⁶⁵ *El Camí*, núm. 1, pàg. 3, 05/03/32. "En aquest article a cinc columnes, ocupant tota la plana, ens explicava detalladament les fissures polítiques dels partits valencians. Amb aquests punts: Preludi. Els partits "sucursals". L'Unió Republicana Autonomista. El Partit Radical Socialista. El Socialista. ¿I el Progresista? Els intel·lectuals. Els de don Melquiades. La Dreta. Els valencianistes. Final".

¹⁸⁶⁶ *El Camí*, núm. 2, pàg. 3, 12/03/32. "El Temple. La missió del governador. Els que han passat per València. Cortinas Porras. Álvarez Rodríguez. La influència del vodevil. Els de la República. Quan ens governarem els valencians? (Pere Cardona).

¹⁸⁶⁷ "En el nostre reportatge sobre els partits polítics, publicat en el número anterior (*El Camí*, núm. 1), varem tindre una omisió que volem subsanar tot seguit, perquè no era el nostre gust cometre-la. En ell deixàrem d'esmentar al partit jaumí i als federals, dos veritables institucions, plenes d'història; dos partits als quals no seria just donar per desapareguts, quan amb molts o amb pocs partidaris, mantenen la fe viva amb els seus ideals. Als jaumins, certament, els que queden ben poques possibilitats de vore realitzat el seu somni. Si la *causa* en temps de Monarquia i en vida del prenent era un plet ja perdut, amb la República i sense una figura adequada, és un impossible condemnat a desaparèixer. Els federals, que semblaven beneficiats amb la vinguda de la República, s'han quedat pitjor que estaven. Adés encara podien esperar l'adveniment republicà per a vore implantades les seues idees; ara deuen pensar que a Pi i Margall fon un precursor en la seua època, ells estan ja una mica endarrerits. Pi evolucionava, però ells es mantenen en el punt a on aquell es quedà. A nosatres del federalisme no ens interessa la lletra morta del programa, sino l'esperit, i éste, que significa llibertat per als pobles, esperem vore-lo triomfar. Una i atres, els jaumins i els federals, cadascú des d'un cantó de la política, són d'una persistència impressionant. Sobre tot després del canvi de règim, que per a molts ha segut un canvi de postura, un canvi de lloc. I si volguérem senyalar un exemple de constància, els indicàrem a ells". P.C.

peninsulars" \ Núm. 78, pàg. 1, 02/09/33. "Inconsciència verbal" \ Núm. 86, pàg. 1, 28/10/33. "El valencianisme, la nostra norma" \ Núm. 89, pàg. 1, 18/11/33 \ Núm. 90, pàg. 1, 25/11/33. "Impressions electorals" \ Núm. 92, pàg. 3, 09/12/33. «Lletres». Sobre un concurs", pàg. 4 "Homenatge prematur" (Rinconada Garcia Sanchiz) (P.C.) \ Núm. 95, pàg. 6, 30/12/33. "La mort de Francesc Macià" \ Núm. 98, pàg. 3, 20/01/34. «Lletres». *La Llengua dels valencians*, de Manuel Sanchis Guarner" \ Núm. 99, pàg. 1, 27/01/34. "Fugim del provincialisme" \ Núm. 101, pàg. 1, 10/02/34. "Formem els valencians" \ Núm. 102, pàg. 1, 17/02/34. "Una ocasió perduda" \ Núm. 107, pàg. 1, 24/03/34. "El valencianisme a Castelló. Una persecució profitosa" \ Núm. 108, pàg. 3, 31/03/34. «Lletres». *De jardins valencianos*, per J. Carrascosa Criado" \ Núm. 121, pàg. 3, 04/07/34. «Lletres». "Revolució catalanista" \ Núm. 124, pàg. 1, 28/07/34. "El concepte de la cultura" \ Núm. 125, pàg. 4, 04/08/34. «Lletres». "La República de les Lletres", P.C. \ Núm. 129, pàg. 1, 01/09/34. "L'Assamblea basca" \ Núm. 130, pàg. 1, 08/09/34. "El plet Basc. La incomprensió espanyola" \ Núm. 131, pàg. 1, 15/09/34. "Catalunya té raó".

3.9. ALFRED BAESCHLIN (40)

3.10. JOAQUIM REIG I RODRÍGUEZ (28)

Núm. 4, pàg. 3, 26/03/32. «Reportatges d'actualitat». Opinió d'un economista sobre el moment actual. Iniciació d'una ràfega optimista en la marxa de la economia espanyola. Judici del pressupost Carner. ¿Deficit o superàvit en el moment de la liquidació? L'empréstit dels 500 milions de pessetes. El problema monetari. ¿Caurà més la cotisació de la nostra divisa? ¿Creu vostè que la situació econòmica millora o que encara estem en la pendent de la crisi? ¿Es que el capital s'orienta cap la inversió? ¿Quina opinió li mereix el pressupost del Sr. Carner? ¿Ha sigut austera i digna l'actitud del Ministre d'Hisenda? En la seua opinió ¿anem francament a la nivelació? ¿Serà fàcilment cobert l'empréstit anunciat? Encara una pregunta ¿quina confiança li inspira la situació monetària?" \ Núm. 11, pàg. 5, 14/05/32. «Actuació valencianista». "Conferència de Joaquim Reig sobre economia valenciana" \ Núm. 21, pàg. 1, 23/07/32. "Setmana Cultural Valenciana" \ Núm. 22, pàg. 5, 30/07/32. «Actuació Valencianista». "Felicitació al senyor Reig" \ Núm. 23, pàg. 3, 06/08/32. "La Setmana Cultural Valenciana. Discurs del Sr. En Joaquim Reig" \ Núm. 30, pàg. 1, 24/09/32. "La posició dels valencianistes. Francesc Soto Mas. – Joaquim Reig" \ Núm. 37, pàg. 6, 12/11/32. "Centre de Cultura Valenciana. Inauguració del curs per el nou Director Joaquim Reig" \ Núm. 40, pàg. 1-5, 03/12/32. "El primer gran acte de propaganda en Alcira. Els discursos dels senyors Sánchez Maestre, Escandell, Mora, Reig i Valera" \ Núm. 42, pàg. 5, 17/12/32. «Actuació Valencianista». "Conferència de Joaquim Reig en Xàtiva" \ Núm. 46, pàg. 5, 21/01/33. «Actuació Valencianista». "Joaquim Reig en la Universitat" \ Núm. 48, pàg. 1, 04/02/33. "Balears i València" \ Núm. 55, pàg. 1, 25/03/33. "En defensa pròpia" \ Núm. 58, pàg. 1 i 2, 15/04/33. "Els actes valencianistes del dumege acusen una bella orientació i un entusiasme. Vers el triomf del nostre ideal. Al Centre d'Actuació Valencianista. Constitució del Partit Acció Valencianista Republicana. Angelí Castanyer. Emili G. Nadal. Joaquim Reig. El sopar d'*El Camí*" \ Núm. 79, pàg. 1, 09/09/33. "Comentari. ¿Dictadura? ¿Demagogia? Democràcia liberal. Una veu de sirena. Vougt, Vandervelde, Renaudel, Marquet. El problema. Democràcia liberal. (L'home mitjà que es deixa suggestionar per la sirena dictatorial quan li parla d'eficàcia i violència, cal que no oblide les paraules de pensador darrerament esmentat -Ortega i Gasset-; en les lluites de la democràcia i la dictadura o la victòria del sentit liberal es reproduirà tantes voltes com la batalla es lliure o s'acabarà tot en una destrucció d'Europa) Joaquim Reig (Ginebra)" \ Núm. 80, pàg. 1 i 2, 16/09/33. "Les petites nacions. Suïssa. Elements per a la comparació. Dades; temperament; ideari. Història. Problema religiós. Ensenyament. Conclusions" \

Núm. 86, pàg. 1, 28/10/33. "Convivència. La reforma prèvia. Els extremismes absurdes. Una veu a amplificar. Colofó" \ Núm. 93, pàg. 1 i 2, 16/12/33. "Homenatge al diputat a Corts valencianista Joaquim Reig. L'acte. Els assistents. Per al Dia dels Xiquets. Lectura de les adhesions. Oferiment de l'homenatge. Atres intervencions. Discurs d'Ignaci Villalonga. Discurs de Joaquim Reig. Agraïment" \ Núm. 104, pàg. 2, 03/03/34. "L'Estatut Basc. *El discurs de Joaquim Reig sobre la qüestió d'Alava*" \ Núm. 105, pàg. 5, 10/03/34. "Els valencianistes a Madrid. Homenatge a Joaquim Reig. Una festa de confraternitat regionalista. Com de bestreta s'havia dit, es va considerar eixe acte com el pròleg per a la creació en Madrid d'una Penya Valencianista" \ Núm. 106, pàg. 3, 17/03/34. "Discrepància. Les aspiracions dictatorials" \ Núm. 112, pàg. 1, 05/05/34. "Breu història dels darrers esdeveniments polítics. La crisi. El debat polític. Comentari" \ Núm. 117, pàg. 1, 09/06/34. "Meditacions públiques" \ Núm. 120, pàg. 1 i 2, 30/06/34. "Hores de gravetat. Plantejament del problema. Fets. Autonomia i separatisme. El Parlament espanyol. El camí a seguir" \ Núm. 122, pàg. 1, 14/07/34. "La nova Llei electoral" \ Núm. 127, pàg. 1 i 2, 18/08/34. "Moments de perill. L'escull. La veu profètica. Dissociació i afebliment" \ Núm. 132, pàg. 1, 22/09/34. "Antiextremisme" \ Núm. 133, pàg. 1, 29/09/34. "Sistemes de Govern".

3.11. ENRIC NAVARRO I BORRÀS (42)

Núm. 2, pàg. 2, 12/03/32. «Teatre». "Té el nostre periòdic, com síntesi i resum de tots els valencianistes fins ara publicat, una visió més àmplia i normal. Tindrà, per tant, la crítica del teatre una independència major que l'acostumada... Alkazar" \ Núm. 4, pàg. 26/03/32. «Teatre» "Teatre Eslava" \ Núm. 6, pàg.4, 09/04/32. «Teatre» "Teatre Principal-Alkàzar" \ Núm. 7, pàg.4, 16/04/32. «Teatre» "Teatre Eslava-Alkàzar" \ Núm. 10, pàg. 4, 07/05/32 «Teatre» Teatre Alkàzar" \ Núm. 11, pàg. 4, 14/05/32 «Teatre» "Teatre Principal" \ Núm. 12, pàg. 4, 21/05/32. «Teatre» "Teatre Principal-Alkàzar" \ Núm.17, pàg.4, 25/06/32. «Teatre» "Teatre Ruçafa" \ Núm. 17, pàg. 1, 26/06/32. «Foment de la Parla Valenciana» \ Núm. 18, pàg. 2, 02/07/32. "Cal crear el «Foment de la Parla Valenciana» \ Núm. 19, pàg. 4, 09/07/32. "Escriure com es parla. Un raonament com escriure i parlar el més correctament" \ Núm. 21, pàg. 6, 23/07/32. «Foment de la Parla Valenciana»¹⁸⁶⁸ Núm. 24, pàg. 5, 13/08/32. "Entreteniments literaris" L'evolució dels escrits de Jordi de Sant Jordi, per la mala o incorrecta traducció, que aleshores es demostra ja el seu alliberament de les formes provençals \ Núm. 28, pàg. 4. 10/09/32. "Unificació ortogràfica" (E.N.B.) \ Núm. 35, pàg. 1, 29/10/32. «Foment de la Parla Valenciana». "Constitució" \ Núm. 36, pàg. 4. 05/11/32. «Teatre» "Teatre València. Salón Novedades" \ Núm. 38, pàg. 4, 19/11/32. «Teatre». "Teatre València" \ Núm. 39, pàg.4, 26/11/32. "Teatre València" \ Núm. 41, pàg. 4, 10/12/32. «Teatre» \ Núm. 43, pàg. 5, "Orfeó València" \ Núm. 46, pàg. 3, 21/01/33. "La posició dels valencianistes" \ Núm. 47, pàg. 6, 28/01/33. "Partits valencianistes" \ Núm. 75, pàg. 4, 12/08/33. "Sopar en honor d'Enric Navarro i Borràs. L'A.V.R. (Agrupació Valenciana Republicana) \ Núm.101, pàg. 3, 10/02/34. "Tornem pel valencianisme" \ Núm. 102, pàg. 3, 17/02/34. "Papers

¹⁸⁶⁸ VILA MORENO, Alfons: «Actes de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 53-55, en *Ciència i Cultura...*, op. cit., "La idea de la creació d'una institució com l'Institut d'Estudis Valencians (IEV) es pot trobar ja en l'esforç renovador de Constanti Llombart i els prohoms de la Renaixença. En un primer intent fou la resposta a la iniciativa sorgida en el si dels grups de jòvens nacionalistes valencians al recer del prototip català bastit entre 1911 i 1913, l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). De fet, en 1914, ja es parlava d'activar les gestions iniciades amb tal motiu i concretades, de forma heterodoxa, en 1919 amb la creació del Centre de Cultura Valenciana (CCV). No obstant això, la idea de crear un institut, centre o acadèmia dedicada íntegrament a l'estudi i conreu de la llengua quedà aleshores somorta en el substrat cultural valencià, sí bé de vegades estigué aguaitan d'una forma més o menys encoberta fins a les propostes de Navarro Borràs, reconduïdes per Emili Gómez ja en 1932 i dutes a la pràctica pel metge xatívi i conseller Francesc Bosch Morata en 1937", pàg. 53.

vells. Recuperació d'una oració a Sant Vicent Ferrer" \ Núm. 103, pàg. 3, 24/02/34. «Lletres». "Febra poètica. Ortografia Valenciana per Carles Salvador" \ Núm. 106, pàg. 6, 17/03/34. "Una enquesta. (A.P.E.V) Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana" \ Núm. 110, pàg. 1, 14/04/34. "Del nostre Concurs Literari. La Fira dels Llibres" \ Núm. 112, pàg. 2, 05/05/34. "Crisi ¿De què?" \ Núm. 116, pàg. 6, 02/06/34. "Del Nostre Concurs Literari. Diccionaris" \ Núm. 118, pàg. 5, 16/06/34. "Del nostre Concurs Literari. L'Art proletari" \ Núm. 119, pàg. 1, 23/06/34. "Del nostre Concurs Literari. Purgatori en vida (Conte fantàstic) \ Núm. 122, pàg. 3, 14/07/34. «Lletres» Un nucli d'escriptors nacionalistes. Nova Revista de literatura, política i art (*La República de les Lletres*). *El Vers Valencià. L'estela d'or. Poesies de Maria Verger*¹⁸⁶⁹ \ Núm. 125, pàg. 6, 04/08/34. "Taula de poesia" (E.N.) \ Núm. 126, pàg. 4, 11/08/34. "Del nostre Concurs Literari. Aiguafort" \ Núm.127, pàg. 4, 18/08/34. "Parlem dels Jocs Florals. El lamentable Mètode Ahn" \ Núm. 128, pàg.3, 25/08/34. «Lletres». "Anàlisi fonètic del valenciano, T. Navarro Tomàs, M. Sanchis Guarner" \ Núm. 129, pàg. 5, 01/09/34. "Conclusions respecte dels Jocs Florals" \ Núm. 130, pàg. 2, 08/09/34. "El primer llibre impremta a Espanya. En estos moments de valencianisme" \ Núm. 131, pàg. 1, 15/09/34. "Estil de valenciana prosa" \ Núm. 132, pàg. 1, 22/09/34. "Els certàmens valencians" \ Núm. 133, pàg. 4, 29/09/34. "Les edicions d'autors antics".

3.12. EDUARD RANCH I FUSTER (5, més 32 que estan diversificats entre pseudònims i inicials)

Núm. 5, pàg. 3, 02/04/32. «Música». "Opinions sobre Cabanilles I" \ Núm. 8, pàg. 4, 23/04/32. «Música». "Opinions sobre Cabanilles II" \ Núm. 60, pàg. 5, 29/04/33. "De música L'Opera del Sisents" \ Núm. 61, pàg. 5, 06/05/33. "Música. L'Orquesta Lamoureux a València" \ Núm. 62, pàg. 4, 13/05/33. «Música». "Una sàtira de l'Opera" "El teatre a la moda, de Marcello, traduït recentment." Eduard Ranch amb el pseudònim Karantula o Wamba-Lina, exposem els més significats per la nostra tasca, que també es notifica en l'apartat dels col·laboradors \ Núm. 86, pàg. 4, 28/10/33. "Teatre Inauguració del nou casal de l'escena valenciana que porta per nom Nostre Teatre, i està situat on abans era cafè Colón..." (Wamba-Lina) \ Núm. 100, pàg. 4, 03/02/34. «Música» "Orfeó Valencià" Karantula " Massa Coral Normalista" K, pàg. 6, "Antònia Mercé, "La Argentina" R.F. \ Núm. 102, pàg. 4, 17/02/34. "Una conferència. En el lloc de l'Agrupació Valencianista Republicana (AVR) donà una conferència el passat dijous, dia 7, l'autor i conseqüent valencianista N'Eduard Buil", Karantula

3.13. JOSEP JOAQUIM SANCHIS I ZABALZA (5)

Núm. 32, pàg. 6, 08/10/32. "Prestigis del País Valencià En Josep Martínez Ruíz "Azorin" \ Núm. 39, pàg. 5, 26/11/32. "La Casa Regional Valenciana i l'enderrocament d'un mur de la Llonja" \ Núm. 47, pàg. 5, 28/01/33. "Sanchis Zabalza i l'Economia Matritense" \ Núm. 51, pàg. 2, 25/02/33. "A l'Associació de la Premsa Valenciana" \ Núm. 93, pàg. 3, 16/12/33. "¡Pinazo! (la pèrdua inesperada d'un gran home: Josep Pinazo)".

¹⁸⁶⁹Veiem el nom de Maria Verger associat a la biografia de «Joan Estelrich, un mallorquí diferent», pàg. 240-245., en què el professor Vicenç Rosselló ens fa una ressenya en la revista *L'Espill* 51..., *op. cit.*, pàg. 240. "A punta Nati (nord-oest de Menorca) d'on era farer el seu pare, entre 1914 i 1917, havia conegut na Maria Verger de la qual en Joan esdevingué guia literari i li va suscitar un dels primers enamoraments". AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Maria Verger. Barcelona, 1890. Amb l'adreça de l'Avda. Navarro Reverter, 6. València.

3.14. JOSEP MASCARELL I GOSP (22)

Núm. 14, pàg. 2, 04/06/32. "Valencianisem" \ Núm. 24, pàg. 5, 13/08/32. "Joliol, Juliol" \ Núm. 26, pàg. 4, 27/08/32. "Esguets de sang" \ Núm. 30, pàg. 1, 24/09/32. ¡AVANT! \ Núm. 40, pàg. 8, 03/12/32. "L'ideal" \ Núm. 47, pàg. 4, 28/01/33. "Cal ser veritables nacionalistes" \ Núm. 51, pàg. 1, 25/02/33. "Nacionalisme i cultura" \ Núm. 55, pàg. 2, 25/03/33. "Cante jondo" \ Núm. 59, pàg. 4, 22/04/33. "El fantasma". Núm. 60, pàg.1, 29/04/33. "Parleu valencià" \ Núm. 61, pàg. 4, 06/05/33. "Contestant a una lletra" \ Núm. 64, pàg. 2, 27/05/33. "Bàtecs de cor" \ Núm. 65, pàg. 5, 03/06/33. "Unes gràcies i un prec" \ Núm. 67, pàg. 6, 17/06/33. "Suggerències al capvespre" / Núm. 72, pàg. 3, 22/07/33. "Una tàctica refusable" \ Núm. 74, pàg. 4, 05/08/33. "PESSICS" \ Núm. 75, pàg. 2, 12/08/33. "Més pessics" \ Núm. 76, pàg. 1, 19/08/33. "Pessics, encara" \ Núm. 79, pàg. 5, 09/09/33. "ESPLAI" \ Núm. 89, pàg. 4, 18/11/33. "Cinema "Primer film parlat en valencià" "El fava de Ramonet"¹⁸⁷⁰ \ Núm. 99, pàg. 4, 27/01/34 "Impressions. Indrets de la nostra Pàtria" \ Núm. 106, pàg. 4, 17/03/34. "El preu!" L'únic article que signa amb J. Mascarell \ Núm. 106, pàg. 4, 17/03/34 «Lletres» *Occitania* (orgue mensal de les joventuts occitanistes), aquest amb les sigles J.M. \ Núm. 112, pàg. 3, 05/05/34. «Lletres». *Occitània*. J.M.

3.15. JESÚS ERNEST MARTÍNEZ I FERRANDO (11)

Núm. 53, pàg. 3, 11/03/33. "Literatura catalana actual. El poeta Carles Riba (Barcelona)" \ Núm. 58, pàg. 3, 15/04/33. «Lletres». "Literatura catalana actual. Josep Maria de Segarra" \ Núm. 66, pàg. 3, 10/06/33. «Lletres». "Literatura catalana actual. *El Bé i el Mal*, de l'escriptor Navarro Costabella. ¡Una novel·la!" \ Núm. 68, pàg. 4, 24/06/33. "Mossen Sanchis Sivera, canonge exemplar" \ Núm. 75, pàg. 2, 12/08/33. "Sobre excursionisme" \ Núm. 79, pàg. 3, 09/09/33. "Balls Populars. Balls en el poble. Balls en la ciutat" \ Núm. 82, pàg. 3, 30/09/33. «Lletres». "Parlem d'Azorín. *Azorín*, en l'admirable llibre *La voluntat*, analisa un fragment bastant *cursi* de la fluixa novel·la de Blasco Ibáñez *Entre naranjos*. Nosatres creem injusta esta crítica. Cal jutjar un escriptor per les excel·lències i no pels defectes. *La Barraca* és una obra perfecta; el primer capítol de *Cañas y barro* pot comparar-se a lo millor de Zola" \ Núm. 83, pàg. 4, 07/10/33. "Sobre excursionisme. Una lletra d'Ernest M. Ferrando. Senyor Calatayud i Vidal" \ Núm. 85, pàg. 2, 21/10/33. "Hòmens de Catalunya. Carles

¹⁸⁷⁰ ARIAS, Fernando: *La Valencia de los años 30. Entre el paraíso y el infierno*. Ajuntament de València, València, 1996. «Balance de un año teatral», pàg. 97-100. A comienzos de la década, los teatros de la capital del Turia exhibían sobre todo vodeviles, comédias de sal gruesa, folletines lacrimógenos y revistas de variedades, ofreciendo sólo de tarde en tarde obras interesantes. (...) El Novedades (Teatre) (...) se montaron obras como "El fava de Romonet" de Y. Serneguet y Luis Martí, música de Toko (José Martí Alegre)", pàg. 97 i 100. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., Lluís Martí Alegre (València, 1890-1972). Fou autor teatral i poeta; entrà a formar part de món faller de xiquet (1899), integrat en la comissió del seu carrer (Baixada de Sant Francesc) (...). És autor de la novel·la *Victorieta*, publicada en *Nostra Novel·la*, núm. 21 (València, 4-X-1930) i de diverses obres teatrals: *Yo no soc yo* (1927) (...) *El fava de Ramonet* (amb Ismael Serneguet, estrenat el 31-I-31 (...)) va ser un personatge molt popular, no sols per les seues activitats en el món faller, al que ja se va incorporar tant prompte, sinó també per les diverses tasques que portava en favor dels necessitats i desvalguts, que li valgué ser distingit amb la Creu de Benificència i la Medalla de la Gràtitud de València: l'ajuntament de la capital, per la seua banda, li dedicà una ampla plaça per acord de febrer del 1973", pàg. 177-178. | GASCÓ, Daniel: «Cine en València durante la Segunda República. Buscando su voz» pàg. 217-228, | en BALDÓ LACOMBA, Marc i BOTELLA NICOLÀS, Ana M., eds.: *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)* PUV, València, 2020. "L'actor que interpreta a Ramonet, Juli Espí, era cunyat de Luís Martí, coautor de l'argument, al costat d'Ismael Serneguet", pàg. 222.

Rahola" \ Núm. 88, pàg. 5, 11/11/33. "Cal comptar amb els cíncics" \ Núm. 132, pàg. 3, 22/09/34. «Lletres». "Ernest Martínez Ferrando. En la sèrie d'articles que Rafael Tasis dedica als novel·listes catalans, ha aparegut a *La Publicitat* el que reproduïm a continuació, dedicat al nostre admirat escriptor Ernest Martínez Ferrando: "La moderna aportació de València al fons comú de la literatura catalana té en Ernest Martínez Ferrando el seu exponent més elevat...".

3.16. DANIEL MARTÍNEZ I FERRANDO (3)

Núm. 2, pàg. 2 12/03/32 "Carta de Mallorca. Ignasi Villalonga" DAU / Núm. 7, pàg. 1.16/04/32. "Carta de Mallorca". DAN / Núm. 9, pàg. 2. 30/04/32. "Carta de Mallorca." DAN.

3.17. EDUARD MARTÍNEZ I FERRANDO (13)

Núm. 21, pàg. 3, 23/07/32. "En vespres de la visita de Miguel Maura" \ Núm. 27, pàg. 4, 03/09/32. "De la darrera militarada. El Manifest de Sanjurjo i el federalisme" \ Núm. 63, pàg. 2, 20/05/33. "Eduard Martínez Ferrando, al Centre de Cultura" \ Núm. 66, pàg. 4, 10/06/33. "El càrrec de governador als nostres dies" \ Núm. 78, pàg. 1, 02/09/33. "La nosa més gran del valencianisme. Els valencians esotèrics" \ Núm. 79, pàg. 1, 09/09/33. "Pancatalanisme o falòrnies. *Al meu volgut amic Roger Boty*" \ Núm. 80, pàg. 5, 16/09/33."Pancatalanisme o falòrnies. *Al senyor Roger Boty*" \ Núm. 81, pàg. 1, 23/09/33. «Tribuna lliure». "Per què me sent pancatalaniste. Als prestigiós escriptor alteà En Francesc Martínez i Martínez (Continuarà)" \ Núm. 82, pàg. 4, 30/09/33. "Tribuna lliure". "Per què me sent pancatalaniste. (*Continuació i final*)" \ Núm. 83, pàg. 6. 07/10/33. "La gesta ciutadana de Vinatea. Commemorant el VI centenari de la mateixa" \ Núm. 90, pàg.2. 25/11/33. "Als nacionalistes de València. Per què me done de baixa de Lo Rat-Penat", pàg. 6. «Tribuna lliure». "Nacionalisme normal" \ Núm. 103, pàg. 1, 24/02/34. "Els cronistes de València. Preguntes".

3.18. JOAN ALAY SERRET (26)

Núm. 43, pàg. 5, 31/12/32."Ahir Corts Espanyoles, hui Corts Catalanes, i demà... València té la paraula" \ Núm. 45, pàg. 5, 14/01/33. "Reconstruint patries. Centralisme-Autonomisme" \ Núm. 46, pàg. 2, 21/01/33. "De l'Orient ve un perill" \ Núm. 48, pàg. 2, 04/02/33. "Irlanda, De Valera, Anglaterra" \ Núm. 49, pàg. 4, 11/02/33. "Davant les properes eleccions municipals" \ Núm. 50, pàg. 4, 18/02/33. "Humanitarisme. Davant l'amenaça d'una nova guerra" \ Núm. 51, pàg. 3, 25/02/33. "Hitler, el feixisme alemany i la dictadura" \ Núm. 52, pàg. 5, 04/03/33. "D'actualitat present i futura. Després de l'obstrucció i abans de les eleccions". Núm. 53, pàg. 5, 11/03/33. "Després d'una generosa crida. S'imposa la creació de grans partits valencianistes" \ Núm. 54, pàg. 3, 18/03/33. "EL CAMÍ, ruta nova del valencianisme. Un any de vida en profit de la llibertat" \ Núm. 56, pàg. 6, 01/04/33 "València abans que tot" \ Núm. 57, pàg. 1, 08/04/33. "Per què cal defensar la República" \ Núm. 59, pàg. 4, 22/04/33. "EL CAMÍ a Catalunya" \ Núm. 61, pàg. 3, 06/05/33. "Valencianisme. La raó de la força i la força de la raó. La unió dels valencianistes. Esperant..." \ Núm. 64, pàg. 4, 27/05/33. "Pacifisme. ¿Una nova guerra?" \ Núm. 65, pàg. 1, 03/06/33. "¿Francòfils o Germanòfils? L'extermini d'ahir, odi de hui" \ Núm. 66, pàg. 5, 10/06/33. "Un viatge. El nacionalisme i els seus enemics" \ Núm. 67, pàg. 3, 17/06/33. "La civilització (?) La futura guerra de civilisats" \ Núm. 74, pàg. 3, 05/08/33. "Pacifisme. Mitjans legals (i) d'impedir el suïcidi europeu" \ Núm. 75, pàg. 3, 12/08/33. "Conflictes nacionals Les nacionalitats i les divergències dintre l'Espanya gran" \ Núm. 80, pàg. 6, 16/09/33. "EL CAMÍ a Catalunya. Aniversari" \ Núm. 83, pàg. 4, 07/10/33. "El feixisme i la guerra" \ Núm. 84, pàg.

3, 14/10/33. "Nacionalisme. Bascònia i Galícia" \ Núm. 94, pàg. 2, 23/12/33. "¡Avant, nacionalistes!..." \ Núm. 103, pàg. 4, 24/02/34. "Cinema. El canto del Ruiseñor: *Cifesa*" \ Núm. 105, pàg. 3, 10/03/34. "Visions nacionalistes" \ Núm. 109, pàg. 6, 07/04/34. "Paradoxes El colom i el corb, la pau i la guerra" \ Núm. 111, pàg. 5, 21/04/34. "Pacifisme Rutes suïcides".

3.19. ROBERT MORÒDER I MOLINA (19)

Núm. 40, pàg. 7, 03/12/32. "Parlem de l'Agrupació Valencianista Escolar" \ Núm. 66, pàg. 3, 10/06/33. "El problema de l'ensenyament en València" \ Núm. 73, pàg. 4, 29/07/33. "El problema de l'ensenyament en València II. De la necessitat de les escoles en valencià" \ Núm. 75, pàg. 3, 12/08/33. "*La República Xecoeslovaca*, per el doctor Vlastimil Kybal. Pròleg d'En Ferran de los Rios. Edicions Morata. Madrid, 1933" \ Núm. 88, pàg. 3, 11/11/33. "Un centenari memorable 30 de novembre 1833- 30 de novembre 1933" \ Núm. 91, pàg. 1, 02/12/33. "Del moment. Devem preparar-se I. La massa indecisa i incongruent" \ Núm. 92, pàg. 1, 09/12/33. "Del moment. Devem preparar-se II" \ Núm. 94, pàg. 2, 23/12/33. "Del viatge a Montpeller I" \ Núm. 95, pàg. 4, 30/12/33. "Del viatge a Montpeller II" \ Núm. 96, pàg. 4, 06/01/34. "Del viatge a Montpeller i III" \ Núm. 104, pàg. 1, 03/03/34. "Universitàries. Els edificis universitaris i la Nova Facultat de Medicina" \ Núm. 107, pàg. 5, 24/03/34. "Estudiants catalans en València. Assistiren a la clausura de la Universitat Popular Valencianista. L'Agrupació Valencianista Escolar obsequia als seus companys de Catalunya" \ Núm. 108, pàg. 3, 31/03/34. "L'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana i els problemes de l'ensenyament a València" \ Núm. 109, pàg. 5, 07/04/34. "Obres que ens calen" \ Núm. 110, pàg. 5, 14/04/34. "Acció" \ Núm. 111, pàg. 6, 21/04/34. "Aniversari de la pèrdua de les llibertats valencianes. La desfeta d'Almansa" \ Núm. 126, pàg. 1, 11/08/34. "L'intransigència al valencianisme?" \ Núm. 131, pàg. 2, 15/09/34. "Cap a l'hivern" \ Núm. 132, pàg. 2, 22/09/34. "Alento".

3.20. JORDI VALOR I SERRA (18)

Núm. 6, pàg. 5, 09/03/32. "Per l'escola valenciana" (Calvera, Huesca) \ Núm. 9, pàg. 4, 30/04/32. «Lletres» Castillos de España". (Calvera, Huesca) \ Núm. 12, pàg. 3, 21/05/32. "Les escoles populars per a la joventut" (Calvera, Huesca) \ Núm.15, pàg. 1, 11/06/32. "Precaució Als amics de València" (Calvera, Huesca) \ Núm. 18, pàg. 6, 02/07/32. "Excursionisme Roda de l'Isàbena" (Calvera, Huesca) \ Núm. 26, pàg. 4, 27/08/32. "Terres valencianes Alcoi voldria..." \ Núm. 29, pàg. 4, 17/09/32. "Jo també soc universaliste" (Alcoi) \ Núm. 33, pàg. 4, 15/10/32. "Separatisme" (Calvera, Huesca) \ Núm. 40, pàg. 6, 03/12/32. "Posicions clares. A la joventut radical-socialista de la Regió" (Calvera, Huesca) \ Núm. 44, pàg. 4, 07/01/33. «Magisteri» (Alcoi) \ Núm. 56, pàg. 2 01/04/33. "El Sant Jordi d'Alcoi" (Monestir d'Obarra) \ Núm. 60, pàg. 3, 29/04/33. "Alacant, germana. Oració a Gabriel Miró" (Barcelona) \ Núm. 72, pàg. 4, 22/07/33. "Mireia, Filla del Sol" (Graus, Alt Aragó) \ Núm. 83, pàg. 6, 07/10/33. "De història pàtria. Capitulació d'Alcoi als Borbons (1)" (Alcoi) \ Núm. 94, pàg. 1, 23/12/33. "El cor de valència. El Palau de la Generalitat" (Alcoi) \ Núm. 105, pàg. 4, 10/03/34. «Magisteri» (Calvera, Huesca) \ Núm. 118, pàg. 4, 16/06/34. "Misèries de l'Estat Central". (Monestir d'Obarra, Alt Aragó) \ Núm. 123, pàg. 4, 21/07/34. "El nostre Concurs Literari. L'exemplar democràcia medieval en les terres de la Corona d'Aragó" (Calvera, Alt Aragó).

3.21. ALBERT ALCANTARILLA I CARBÓ¹⁸⁷¹ (17)

Núm. 55, pàg. 4, 25/03/33. "Comentant..." \ Núm. 62, pàg. 6, 13/05/33. "Ressorgiment" \ Núm. 65, pàg. 6, 03/06/33. "Instantània" \ Núm. 76, pàg. 6, 19/08/33. "Un Orfeó" \ Núm. 85, pàg. 6, 21/10/33. "Individualisme" \ Núm. 86, pàg. 2, 28/10/33. "Blasco Ibàñez" \ Núm. 89, pàg. 3, 18/11/33. «Lletra oberta». "Ciutadania". (Barcelona) \ Núm. 99, pàg. 6, 27/01/34. "Crit patriòtic" \ Núm. 100, pàg. 4, 03/02/34. "La Massa Coral Normalista en Nostre Teatre" \ Núm. 110, pàg. 2, 14/04/34. "Commemoració. Guerra en ponent" \ Núm. 111, pàg. 5, 21/04/34. "Més enllà de la ignorància" \ Núm. 118, pàg. 4, 16/06/34. "Boira" \ Núm. 121, pàg. 4, 07/07/34. "Ponent" \ Núm. 127, pàg. 4, 18/08/34. "Acord" \ Núm. 129, pàg. 1, 01/09/34. "Euzkadi Catalunya" \ Núm. 130, pàg. 3, 08/09/34. "Euzkadi" \ Núm. 131, pàg. 4, 15/09/34. "Goicoechea – Cirera".

3.22. FRANCESC BOSCH I MORATA (14)

Núm. 1, pàg. 6, 05/03/32. "Nova estructuració" \ Núm. 4, pàg. 1, 26/03/32. «Renaiximent». "L'espiritualitat dels pobles" \ Núm. 10, pàg. 5, 07/05/32. «Renaiximent» "Ahir i hui" \ Núm. 20, pàg. 1, 6/07/32. «Renaiximent». "L'unitat i l'autonomia" \ Núm. 24, pàg. 3, 13/08/32. "Germania ¡¡Alacant!!" \ Núm. 27, pàg. 5, 03/09/32. «Renaiximent». "Reflexions sobre l'autonomia" \ Núm. 28, pàg. 6, 10/09/32. «Renaiximent» "¿Què fa el País Valencià?" \ Núm. 31, pàg. 1, 01/10/32. «Renaiximent». "Els turiferaris del provincialisme" \ Núm. 33, pàg. 3, 15/10/32. «Renaiximent». "L'ànima de l'autonomia" \ Núm. 38, pàg. 3, 19/11/32. «Renaiximent». "L'enseñança [sic] en la llengua materna" \ Núm. 48, pàg. 6, 04/02/33. «Renaiximent». "Aproximació cultural valenciana". Núm. 60, pàg. 6, 29/04/33. «Renaiximent». "Al començar el tercer any de la República" \ Núm. 79, pàg. 2, 09/09/33. "Al voltant d'unes eleccions". "Cordialitat, no en una pluma i en paraula, sinó en la voluntat" \ Núm. 83, pàg. 3, 07/10/33. "Abans i ara. Semblança històrica".

3.23. JOSEP GINER I MARCO (10)

Núm. 78, pàg. 3, 02/09/33. «Lletres» "Els llibres La conjugació dels verbs en valencià⁽¹⁾ de Guillem Renat i Ferris" (Carles Salvador) \ Núm. 86, pàg. 2, 28/10/33. "Unes consideracions sobre el mot "senyera" \ Núm. 98, pàg. 2, 20/01/34. "Levante? País Valencià" \ Núm. 107, pàg. 1. "L'Himne Nacional Valencià¹⁸⁷²" \ Núm. 110, pàg. 5, 14/04/34. «Gramaticals». "Sinònims dins la nostra llengua" \ Núm. 113, pàg. 5, 12/05/34. «Gramaticals». "Lo que" \ Núm. 115, pàg. 5, 26/05/34. «Gramaticals». "Elisió de la A de l'article LA" \ Núm. 117,

¹⁸⁷¹AHMV. Padró (1935). Districte Teatre. Albert Alcantarilla i Carbó, València, 1913-1965. Era fill d'Albert Alcantarilla Escamilla, natural d'Utiel, la Plana d'Utiel-Requena (València), 1882, comerciant i de Carme Carbó Palacios, també d'Utiel, 1883. Albert Alcantarilla i Carbó, consta com a periodista. L'adreça familiar estava al carrer Borriana, 10, 5^a, 9^a. València.

¹⁸⁷² Heus ací la lletra: Vent de Ponent. (Himne Valencianista) ¡Vent de Ponent!.../ ¡Vent de Ponent!.../ Valencians, nostra terra perilla./ Agermanats, l'amor sant defensem. / Vil estrany magansés ens humilla.../ ¡Valencians, per la Pàtria, breguem! / ¡Defensem la nostra casa./ geni, llengua, sang i raça! / ¡Per honor i dignitat! / ¡Per la santa llibertat! / Vent de Ponent marxix la collita./ Vent de Ponent el cor debilita / i el nafra i el crema, gelat o brusent.../ ¡Vent de Ponent!.../ ¡Vent de Ponent!.../ ¡Poble meu, poble meu, qui t'ha vist, / fort gojós...i ara dèbil i trist!.../ Dónes flors i te tornen espines./ Treballant, treballant t'arruïnes./ Fores l'aua llevantina: /teua fón la mar llatina; /escampà la glòria el vent.../ ¡i ara esclau d'un fort Ponent!.../ Vent de Ponent marxix la collita ./ Vent de Ponent el cor debilita / i el nafra i el crema, gelat o brusent.../ ¡Vent de Ponent!.../ ¡Vent de Ponent!.../ Rompa fort nostre clam, colliters./ Del cultiu detingam els quefers. / El Ponent malaït tot ho arrasa / i els verds camps i la sang ens abraça. / ¡Alcem murs, alcem racers, / protectors de nostra casa./ refresque nostra llar / l'alenada de la mar!.../ Vent de Ponent mercix la collita / vent de Ponent el cor debilita / i el nafra i el crema, gelat o brusent!... / ¡Vent de Ponent!.../¡Vent de Ponent!...

pàg. 6, 09/06/34. «Gramaticals». “Ortografia de noms valencians” \ Núm. 119, pàg. 3. 23/06/34. “Les consonants palatals del valencià” \ Núm. 129, pàg. 3 i 4, 01/09/34. «Lletres». “*Análisis fonético del valenciano literario*, por T. Navarro Tomás y Manuel Sanchis Guarnier. *Revista de Filología Española*. Madrid. Tomo XXI Abril-junio 1934. Aquest article a cinc columnes ocupa tota la pàgina, on Guillem Renat fa una extensa introducció l’obra esmentada.(G. Renat)*.

(1) Biblioteca de Contemporanis de la Societat Castellonenca de Cultura M.CM. XXXIII.

**N. de la R.* – El present article no ha estat compost amb la necessària exactitud tipogràfica, degut a la manca de signes poc corrents. Preguem a l’autor i als lectors ens excusen esta deficiència.

3.24. FRANCESC ALMELA I VIVES (7)

Núm. 5, pàg. 3. 02/04/32. «Reportatges d’actualitat». “El Museon Arlaten” \ Núm. 26, pàg. 3, 27/08/1932. «Lletres» “Almela i Vives, Francisco. *Alquerias de la huerta valenciana*”. Valencia, 1932. A.I. i U.”¹⁸⁷³ \ Núm. 50, pàg. 5, 18/02/33. “El mitin estatutista de Xàtiva “. On Almela i Vives junt amb Josep Medina, Aparicio Albiñana, Sigfrido Blasco, Garcia Guijarro i Joan Calot, deixaren cadascú les seues respectives opinions \ Núm. 73, pàg. 3, 29/07/33. «Asteriscos» *Jou Jou*. Un nou llibret de versos de F. Almela i Vives. Acaba de publicar-se” \ Núm. 74, pàg. 3, 05/08/33. “La poesia de Almela i Vives”. Aquest és un altre article de reafirmació literària per la seua obra *Jou Jou*, en aquest exponent d’autor desconegut (C. r M.), però ens deixa un reflex ben elevat de la poesia d’Almela i Vives \ Núm. 102, pàg. 5. 17/02/34. “Els cronistes de València”. Aquest article també comporta la col·laboració d’altres col·laboradors, com ara Salvador Carreres Zacarés, Nicolau Primitiu, T. Llorente Falcó, E. Duran i Tortajada i el mateix F. Almela i Vives \ Núm. 104, pàg. 5, 03/03/34. “Universitat Popular Valencianista. Tres Conferències sobre Literartura Valenciana”.

3.25. FELIP MATEU I LLOPIS (12)

Núm. 27, pàg. 3, 03/09/32. «Lletres» ‘Autors catalans antics. I. Historiografia’. A cura del Dr. D’Alós. Editorial Barcino. Barcelona” (F.M. i LL.) \ Núm. 31, pàg. 4, 01/10/32. “Lletres *Boletín de la Academia de la Historia*, Vol. C. Madrid 1932” (F.M. i LL.) \ Núm. 33, pàg. 4, 15/10/32. «Lletres». “Estudis universitaris catalans. Volum XVI. Any 1931” (F.M. i LL.) \ Núm. 34, pàg. 3. 22/10/32. «Asteriscos» “Les despulles de Lluís Vives” (F.M. i LL.) \ Núm. 72, pàg.3. 22/07/33. «Lletres». “Algunes observacions al meu llibre (*El País Valencià*). L’Estel. Quaderns d’Orientació Valencianista III. València 1933” \ Núm. 73, pàg. 3, 29/07/33. «Lletres». “Algunes observacions del meu llibre II” \ Núm. 86, pàg. 3, 28/10/33. «Lletres». “*Les encunyacions de l’arxiduc Carles a Barcelona i l’Estat del Tresor reial durant la guerra de Successió. Documents per a l’estudi llur (1707-1714)*”, per F. Mateu i Llopís \ Núm. 94, pàg. 3, 23/12/33. «Lletres». “*Curial e Güelfa*. Volum III, a cura de R. Aramon i Serra. *Els Nostres clàssics*. Editorial Barcino. 1933” (F.M. i LL.) \ Núm. 103, pàg. 2, 24/02/34. “Els cronistes de València” \ Núm. 114, pàg. 3, 19/05/34. «Lletres». “Les noves publicacions del Cos d’Arxivers” \ Núm. 116, pàg. 3, 02/06/34. «Lletres». “Una nova Associació de Bibliotecaris” \ Núm. 119, pàg. 3, 23/06/34. «Lletres». “*Coses evengudes en la ciutat y regne de Valencia. Dietario de Mosén Juan Porcar, capellán de San Martín (1589-1629). Transcripción y prologo de Vicente Castañeda Alcover*. Tomo I, Madrid.1934”.

¹⁸⁷³*El Camí*, núm. 26, pàg. 3. 27/08/32. Aquest és un article d’Antoni Igual, que en la secció dels setmanari de «Lletres», aquest company li fa una presentació esquemàtica de l’última obra d’Almela i Vives.

3.26. MIQUEL DURAN I TORTAJADA (4)

Núm. 7, pàg. 3,16/04/32. «Reportatges d'actualitat». "Autonomia, L'Estatut de Catalunya i els Estatuts regionals" \ Núm. 100, pàg. 3,03/02/34. "Per l'enaltiment de la nostra Pàtria i el nostre idioma. Unitat de llengua, comunitat d'història i germanor d'esperit. Per "els 7 del Bloc Valencià Republicà, *Miquel Duran de València, Eduard Martínez Ferrando, J. Roig, Víctor Major*" \ Núm. 103, pàg. 1,24/02/34. "Els cronistes de València. Preguntes..." \ Núm. 130, pàg. 5,08/09/34. «Lletres». *Catalunya té raó*. "S'ha publicat en volum a banda i com a publicació de *La República de les Lletres*, el treball de Miquel Duran de València, *Catalunya té raó*, inserit en el primer número d'aquella revista (J.R.).

3.27. MANUEL SANCHIS GUARNER (5)

Núm. 24, pàg. 2, 13/08/32. «Lletra Oberta» Per a "El Solitario en todas partes" \ Núm. 26, pàg. 5, 27/08/32. "A Manuel Sanchis Guarnier, respostejant a la seua lletra. Contestació." \ Núm. 28, pàg. 3. 10/09/32. «Lletres» "Uns valencians en Amèrica" / Núm. 35, pàg. 3, 29/10/32. «Lletres» Un nou llibre de l'Estel. "Mistral i Llorente" \ Núm. 133, pàg. 6, 29/09/34. "La Commemoració del Centenari. S'acosta 1938".

3.28. ENRIC VALOR I VIVES (4)

Núm. 87, pàg. 3, 04/11/33. "Record d'hivern. Alacant" \ Núm. 107, pàg. 6, 24/03/34. "Des d'Alacant" \ Núm. 115, pàg. 4, 26/05/34. "La marxa dels pobles" \ Núm. 133, pàg. 5, 29/09/34. "L'experiment de Strolovikchz".

3.29. IGNASI VILLALONGA I VILLALBA (3)

Núm. 8, pàg. 5, 23/04/32 \ Núm. 36, pàg. 2, 05/11/32 \ Núm. 115, pàg. 1, 26/05/34. «Conferència Econòmica del País Valencià». Amb la participació del Sr. Buixareu, President del Centre d'Estudis Econòmics(CEEV) i el Sr. Samper, President del Consell de Ministres. «Actuació Valencianista» «Conferència d'Ignasi Villalonga».

4.1. LA MAGNITUD DELS COL·LABORADORS

A.¹⁸⁷⁴ [Joan Alay Serret?]

Núm. 89, pàg. 4 18/11/33 "Les estrenes" ./ Núm. 90, pàg. 4. 25/11/33. "Cinema Notes. Per a la present temporada 1933-34, la important casa de pel·lícules Cinaes (Cinematogràfica Nacional Espanyola, S.A.) ens presentarà, entre moltes atres, les interesants produccions (...) Agraïts cordialment al senyor J. Colom pels seus amables oferiments de material cinematogràfics." Núm. 92, pàg. 4. 09/12/33. *Nota.*- Causes improvisades obligaren suspendre la sessió de cinema retolat en el nostre idioma. No obstant, s'està fent gestions i prompte

¹⁸⁷⁴ Aquesta primera lletra de l'alfabet segurament va pertànyer al col·laborador Alay Serret. No seria gens inversemblant aquesta proposta, entre altres per la seua diversitat comunicativa, com es veurà l'article del setmanari valencianista número, 103, pàgina quatre del vint-i-quatre de febrer del 1934.

donarem més detalls, per tal d'organisar, segurament per EL CAMÍ, unes sessions matutines de cinema, on entre alguna escullida obra cinematogràfica seran projectades revistes i pel·lícules *amateurs*, quins rètols hi vagen en la nostra llengua.- A. Núm. 103, pàg. 4. 24/02/34. "Cinema El Canto del ruiseñor: Cifesa"

Alaman i Rodrigo, Agustí¹⁸⁷⁵

Núm. 37, pàg. 4. 12/11/32. "Música Joan Baptista Comes"

Alba. (Alfred Baeschlin) ¹⁸⁷⁶

Núm. 96, pàg. 3. 06/01/34. "Usabal.¹⁸⁷⁷ Usabal amb l'star del cinema Janet Gaynor. Un retrat de Conxeta Piquer de valenciana, de Usabal."

Albert.

¹⁸⁷⁵ *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. Vol. I. Agustí Alaman i Rodrigo. Algemesí 1912-València 1994. Músic i compositor. Fou deixeble del Conservatori de València. Catedràtic de Música de l'Escola Normal de Magisteri de València. Ha dirigit diverses orquestres, bandes de música i corals, com la Coral Polifònica Valentina (entre 1942 i 1965), i col·laborà en l'Orquestra Municipal de València. Entre les seues nombroses composicions cal destacar el poema simfònic *Per la flor del lliri blau*, estrenat l'any 1972. Ha publicat un repertori d'himnes i càntics religiosos: *Recull de càntics cristians* (1955). En 1977 se li va concedir, per acord unànime de l'Ajuntament de València, la medalla d'argent de la ciutat." pàg.,147. | BOTELLA NICOLÁS, Ana M. i GALBIS LÓPEZ, Vicente: «La música en els estudis de Magisteri a València», pàg. 318-333, en DD. AA.: *Escoles i mestres: Dos segles d'història i memòria a València*. Universitat de València. Facultat de Magisteri, València, 2017. "Agustí Alaman Rodrigo, constitueix un cas evident del professional que aporta una gran experiència i prestigi previ a entrar en l'Escola de Magisteri. Quan obté la seua càtedra de Música a la Normal de València el 1957, ja està més d'una dècada com a autèntic referent en l'àmbit de la música coral a València. (...) El seu projecte més destacable en aquest àmbit va ser la creació el 1958 de la Coral Normalista de València, constituïda per alumnes de la Normal, el precedent de la qual era la Massa Coral fundada per Aldàs. (...) De manera simultània, plantejava els aspectes positius que representava per a la mateixa Escola de Magisteri la creació d'una agrupació coral d'aquests tipus, tant des de l'aspecte de la producció social de la institució com en l'àmbit de la participació activa de la vida cultural dels centres educatius (...) La Coral Normalista impulsada per Alaman Rodrigo va tenir una segona etapa iniciada el 1965, amb un nou concert de presentació a la sala d'actes de les Escoles de Magisteri, a la nova localització de Montolivet. Un espai escènic que, dues dècades després, acolliria els concerts d'un nou cor de l'Escola de Magisteri dirigit pel seu fill, Agustí Alaman Picazo, també docent d'aquest centre universitari. (...) De la mateixa manera que Penella Raga o Aldàs, Alaman Rodrigo va desenvolupar una faceta teòrica preparant diverses publicacions de tipus didàctic (...) En aquests volums, Alaman va posar l'accent en l'explicació dels elements del llenguatge musical, complementant aquests continguts al final del segon curs amb una bibliografia, llista de cançoners escolars i populars espanyols i una discografia.", pàg. 327-329.

¹⁸⁷⁶ Possiblement aquest acrònim puga pertànyer al crític d'art Alfred Baeschlin, però fins ara no s'ha localitzat cap pseudònim amb el mot d'Alba, llevat del que exposa el professor RIPOLL DOMÈNECH, Faust: *Valencianistes en la postguerra...*, op. cit., "Xavier Casp va escriure un elogiós article a *Destino* (amb el pseudònim d'«Alba»)", pàg. 185.

¹⁸⁷⁷ CATALÀ GORGUES, Miguel Angel: *100 Años de pintura, escultura y grabado valencianos 1878-1978*. Centenario de la Caja de Ahorros de València, València, 1978. "Lluís F. Usàbal (València, 1876-1937) (...) Lluís F. Usàbal, un altre pintor viatger i culte, que va viatjar per tota Europa i Amèrica, no va refusar conrear el gènere que podem denominar "típic" en quadres com a "Gitana" i "Pelotari" (Museu de Belles Arts), resolt amb pinzellada impressionista, sucosa de color. Un autoretrat seu es conserva així mateix en el Museu de Belles Arts.", pàg. 108-113.

Núm. 80, pàg. 3. 16/09/33. "Retalls del passat. Lo mateix que hui. Un de tants. A propòsit". / Núm. 81, pàg. 3. 23/09/33. "Retalls. Per a què no s'oblidi. Un sistema conegut. Paradoxa. D'Actualitat. Els castellans esclaus de Catalunya". / Núm. 84, pàg. 3. 14/10/33. «Retalls. Per a què no s'oblidi». "Els valencians a l'estranger. Inconseqüència. Immoralitat."/ Núm. 93, pàg. 3. 15/12/33. «Retalls. Per a què no s'oblidi». "Intel·lectualisme. El què a ferro mata..." / Núm. 118, pàg. 2. 16//06/34. «Retalls. Per a què no s'oblidi». "Ancha es ya Castilla". Endevinalla". / Núm. 128, pàg. 4. 25/08/34. «Per a què no s'oblidi». "Igualtat. Grandeses d'una Raça. «Opinions». Aquella "Raza". / Núm. 130, pàg. 4. 08/09/34." «Retalls. Per a què no s'oblidi». L'Espanya d'ABC. Provincianisme. Encara en queden. Sí, però no." / Núm. 132, pàg. 4. 22/09/34. "Retalls. Per a què no s'oblidi. Províncies colonials. "El Debate". República (!). Endevinalla. Barbarisme."

Alcayde i Vilar, Antoni¹⁸⁷⁸

Núm. 57, pàg. 4. 08/04/33. "El nostre idioma i la nostra personalitat."

Alcayde i Vilar, Francesc.¹⁸⁷⁹

¹⁸⁷⁸ Antoni Alcayde Vilar fou un dels primers articulistes valencians -com també el seu germà Francesc-, en deixar la seua petjada en l'àmbit valencianista. Va col·laborar en un dels primers manifestos periodístics com ara el setmanari *València Nova* (1913) «A Cataluña y als "leaders" catalans», i el seu germà Francesc en el mateix setmanari amb una exaltació poètica «A la mehua patria». Antoni Alcayde Vilar havia acabat el batxillerat el 1908 en l'Institut Lluís Vives de València DD. AA.: *Institut de Batxillerat Lluís Vives de València: 150 Anys d'història d'Ensenyament públic*. Fundació Bancaixa, València, 1997, pàg. 330 | AHCV. Fons Lluís Vives. Antoni Alcayde i Vilar, València, 1892. Exp. 9/* 1414-10 | AHUV Exp. Acad. 256/70. Amb un exel·lent expedient acadèmic. Segons la seua Partida de naixement, Antoni Alcayde Vilar, València, 1891, era fill de Manuel Alcayde Llopis, Vinalesa, 1851, l'Horta Nord (València), metge-cirurgià, amb l'adreça del carrer Pasqual i Genis, 53, entr. (València), la seua mare Maria del Roser Vilar Ridaura, València, 1861. Nét per línia paterna de Francesc Vilar Román, Vinalesa, llaurador (difunt) i de Maria Llopis Canalda, Tavernes Blanques, l'Horta Nord, vídua, resident a Vinalesa i nét per línia materna de Rafael Vilar Psayla / Pahissa [?], València (difunt) i d'Isabel Ridaura Valor, Alcoi, l'Alcoià, Alacant, vídua.

¹⁸⁷⁹ *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana* Vol.1. Francesc Alcayde Vilar. València 1890–1973. Advocat i catedràtic de Pedagogia en la Universitat de València, de la que arribà a ser degà. Col·laborà en diversos periòdics com *Las Provincias*, *El Camí*, entre altres. Publicà els assaigs *Las emociones*, *Utilitarismo de Luis Vives*, *Las pasiones*, *enlace entre alma y cuerpo*, *Contra el valencianisme*, les novel·les *Carmen y Teresa* i algunes obres teatrals com ara *Encara viu* i *Las medianias*. Doctorat en Filosofia el 1917 on obtingué la càtedra de Lògica Fonamental de la Universitat de Santiago, passant posteriorment a la de Saragossa. Es reincorporà després d'una breu excedència a la Universitat de Salamanca, més tard a la de Granada i, per últim a la de València, on es jubilà. En València va fundar el Seminari de Pedagogia i des d'allí fomentà l'estudi i la publicació de les obres de Lluís Vives. A partir del 1939 fou degà per més de vint anys i durant el seu comandament creà la Secció de Filosofia, pàg. 210. | Segons PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: "Francesc Alcayde i Vilar també procedia del valencianisme de dreta anterior a la dictadura, si bé les necessitats professionals l'havien portat per diverses universitats (...) abans de retornar a la de València l'octubre de 1931, com a catedràtic de lògica fonamental (...) feu conferències a Lo Rat Penat (sobre la coneguda paràbola unaminiana del màuser i l'espingarda) i al Centre d'Actuació Valencianista (sobre «El Valencianisme o la dignitat»), a més de participar en les Setmanes Culturals i en altres activitats. El 24 de febrer de 1934, al paranímf de la Universitat, Alcayde va llegir també el seu discurs d'ingrés al Centre de Cultura, amb el títol irònic *Contra el valencianisme*, una extensa dissertació en què rebatia els prejudicis tòpics que hom pogués emprar per a atacar els drets culturals i lingüístics, especialment, dels valencians. Fins a la vigília de la guerra es va manifestar en termes semblants." | PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les

Núm. 1, pàg. 5. 05/03/32. "F. Alcayde en la Universitat." / Núm. 52, pàg. 4. 04/03/33. "Càtedra Lluís Vives". / Núm. 53, pàg. 11/03/33. "Lògica i Política. La muralla duanera". / Núm. 55, pàg. 5. 25/03/33. "Lògica i política. II. "L'unió fait la force". / Núm. 57, pàg. 2. 08/04/33. "Ramon Llull-Llorenç Riber I Ramon Llull a) Lògica. b) Teosofisme. c) L'Home. II Mossén Llorenç Riber" / Núm. 61, pàg. 5. 06/05/33 "Actuació Valencianista. A.V.E. Conferència Francesc Alcaide". / Núm. 62, pàg. 2. 13/05/33. "Actuació Valencianista. Conferència de Francesc Alcaide". / Núm. 64, pàg. 5. 27/05/33. "Actuació Valencianista Centre d'Actuació Valencianista Conferència de Francesc Alcaide Vilar". / Núm. 102, pàg. 6. 17/02/34. "Seminari de Pedagogia". / Núm. 103, pàg. 1. 24/02/34. "Els Cronistes de València. Preguntes. Francesc Alcayde Vilar", pàg. 5. "Una Pedagogia Valenciana. Dos conferències a l'A.V.E. en la U.P.V. per Francesc Alcayde Vilar".

Alcira, Josep. (Josep Bolea Gorgonio)¹⁸⁸⁰

Núm. 3, pàg. 3. 19/03/32. "Reportatges d'actualitat. Sugerències en dies de Falles. Les falles i el caràcter valencià. Festes del poble. El coneixement de la ciutat. El Comité. Els components de la Falla. Traques. Sàtira sense rancor. Les que no es cremen. La literatura fallera."

Alcon i Mateu, Prudenci.¹⁸⁸¹

Normes de Castelló», pàg. 163-188, en | COLÓN DOMÈNECH, Germà, GIMENO BETÍ, Lluís (eds.) *A l'entorn de les Normes...*, op., cit., pàg. 184-185.

¹⁸⁸⁰ GARCÍA, Manuel: *Exiliados*. Vol. III. *La emigración cultural valenciana (Siglos XVI-XX)...*, op., cit., Josep Bolea Gorgonio. (Alzira, València- 1903 / Mèxic, D.F., 1987). Escriptor, periodista i editor. Fill d'un notable advocat valencià, feu estudis de Dret en la Universitat de València, s'inicià en el periodisme com a col·laborador dels diaris *La Correspondencia de Valencia* i *Las Provincias*. En els últims anys de la dictadura de Primo de Rivera mantingué des de la tribuna del diari *Las Provincias* (València, 1929), una polèmica a favor de la modernització i dignificació del teatre valencià que, segons l'historiador Ricard Blasco "no prosperà per les mateixes causes que es frustrà el tímid 'avantguardisme' literari postulat llavors des de la revista *Taula de Lletres Valencianes*. Durant el període republicà era assidu de les tertúlies culturals que el valencianisme de l'època realitzava en la Sala Blava, el Cercle de Belles Arts i Acció d'Art, on acudien intel·lectuals com Almela i Vives, Durán i Tortajada, Hernández Casajuana, etc. A eixa etapa correspon la breu novel·la *Lo que ningú sap* (1930) escrita amb el pseudònim literari de Josep Alcira per a la col·lecció *Nostra Novel·la* i il·lustrada per Antoni Vercher, i també per algun article de la revista *El Camí* (1932-1934). Simpatitzant d'Esquerra Republicana en iniciar-se la guerra civil espanyola s'incorporà amb Carlos Esplà al Ministeri de Propaganda durant el Govern de Francisco Largo Caballero (1936-37). Es dedicà al periodisme de guerra viatjant en diverses missions per Alacant, Barcelona i València, acompanyat dels companys de professió Antonio Novais i Alardo Prats. Finalitzada la guerra marxà cap a França, on aconseguí arribar a París i poc temps després viatjà a Mèxic, on treballaria com a col·laborador del diari *Excelsior* i la revista *Estampa* i com a editor de la revista *La Semana Cinematográfica*. I possibilitaria traduccions a càrrec d'escriptors exiliats com Isabel O. De Palencia, José Moreno Villa, Juan José Domenchina i col·laboracions artístiques d'il·lustradors com Manuela Ballester, Ramon Gaya, Miguel Prieto, Josep Renau, etc. Sobre narrativa el professor Santos Sanz Villanueva opina: "Bolea és un escriptor tradicional, atent a contar-nos en totes les seues ramificacions una interessant història" pàg. 73- 75. | SÁNCHEZ ILLÁN, Juan Carlos, (Dir.) *Diccionario biográfico del exilio español de 1939: los periodistas*. Càtedra del Exilio, Fondo de Cultura Económica, Madrid, 2011. "Josep Bolea. Fou redactor del diari conservador valencià *Las Provincias*, periòdic que tingué que deixar al declarar-se fervent republicà. Durant la guerra s'incorporà a la recent fundada subsecretària de propaganda en el Servei d'Informació (per a la premsa), del què al poc de temps es nomenat subdirector. En abril de 1939 arriba a Mèxic. Col·labora assiduament en la revista *Estampa*. Funda, dirigeix i escriu la revista popular de butxaca titulada *Novela Semanal Cinematográfica*. En col·laboració amb diversos socis capitalistes, crea primer l'editorial Leyenda, S.A., i més tard Centauro, S.A. [JCSI] Juan Carlos Sánchez Illán", pàg. 141.

Núm. 86, pàg. 5. 28/10/33. "Un caire de la reunió de Mestres dels partits d'Albaida i Ontenyent".

Alibert, Louis. ¹⁸⁸²

Núm. 72, pàg. 3. 22/07/33. «Asteriscos» *Concurs de la Societat d'Estudis Occitans per a l'anyada 1933-34.*"

Alomar, A.J. ¹⁸⁸³

Núm. 100, pàg. 5. 03/03/34. «Lletra de Mallorca» / Núm. 103, pàg. 6. 24/02/34. «Lletra de Mallorca» / Núm. 107, pàg. 6. 24/03/34. «Lletra de Mallorca» (...) Mallorca és en l'actualitat afortunada de la Rivera francesa i italianai el *rendez.vous* de la societat elegant tant europea com americana. A Palma (i dic això per corroborar les meues anteriors paraules) es publicà un diari (probablement el millor de la illa) i un setmanari en anglés, un de tendència anglòfila i l'atre nordamericà, dos setmanaris alemanys, un de francés i un atre de poliglota en cinc llengües, cap de les quals és naturalment l'espanyol. Ja està clar que a Espanya no en saben res absolutament de tot això". / Núm. 113, pàg. 5. 12/05/34. «Lletra de Mallorca» "Un gran esdeveniment ha estat l'Exposició del Llibre Mallorquí de la Renaixença, instal·lada al Saló groc del

¹⁸⁸¹ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari..., op., cit.*, "Prudenci Alcón Mateu (València, 24-XI-1904) Mestre nacional, des de 1924. Tingué el primer destí, com a interí, a Llutxent, després estigué a Casas de Pradas (municipi de Venta del Moro), Avellanés (Lleida), Sant Antoni d'Eivissa (1928-1932), tornà de nou a Llutxent (1932-1954) i, finalment, acabà la carrera de docent a València, en el Col·legi Imperial de St. Vicent (1954-1974). A més de les tasques habituals de l'ensenyament, va dirigir obres de teatre infantil, ensenyà música, actuà com a fotògraf i va dur la corresponsalia de *Levante* i *Las Provincias*, a més de ser Cronista Oficial de Llutxent (1954). A la ciutat de València es va integrar en l'Associació de Mestres Catòlics i s'encarregà de la pàgina valenciana que solia anar en la revista de l'Associació: *València Escolar*, a partir del número 100. Habitual en tot tipus de certàmens literaris, va assolir una ingent quantitat de premis (...) No obstant la seua formació gramatical ja es donà sota el mestratge de Carles Salvador (...) Col·laborà en abundants i diversos mitjans gràfics, com ara: *El Camí*, *Pensat i Fet*, *La Patrona de Valencia*, *Lo Rat Penat*, *Información Fallera*, *Programa de festes* del barri de Morvedre, *l'Almanaque de Las Provincias* (...) Seua és la lletra de "Dues trobes en lahors de la Verge Maria" que, amb música de R. Olmos s'estrenà a Massamagrell en les festes de 1974. Té dedicat un carrer a València –Benimaclet– per acord municipal d'octubre del 1977", pàg. 12

¹⁸⁸² VALLÉS, Santi: *Acció Valenciana..., op., cit.*, "Ens cal afegir aquestes observacions del professor Vallés: «La resistència cultural d'occitània: un exemple a seguir», pàg. 268-271. D'altra banda, i atesa la dispersió a la qual els havia conduït la història, AV (també ens valdria d'exemple per *El Camí*), es va voler mirar en l'espill dels homes que d'Occitània estant mantenien o havien mantingut la seua dignitat com a poble davant d'un estat que, com el francès, era tant o més centralista que l'espanyol. Tant des d'un punt de vista informatiu com reflexiu. AV manifesta la seua adhesió a la tenacitat amb què els grups nacionalistes d'aquests territoris portaven endavant la seua tasca de redreçament. Per això, i de manera paral·lel les informacions sobre les activitats i actuacions fetes per catalans i mallorquins, AV es preocupava també pel renaixement dels nacionalismes oprimits que s'estava donant dins de França. D'aquesta preocupació, AV en va voler fer cinc cèntims fent seues les paraules dels seus principals valedors, el llenguadocià Loïs Alibèrt (Secretari general de la Societat d'Estudis Occitans)", pàg. 268. Louis Alibert (1884-1959). Col·laborador de la revista *Oc*, fundada en 1923 i secretari de la Societat d'Estudis Occitans – que a partir de 1945 es dirà l'Institut d'Estudis Occitans (IEO)-, que adopta en 1936 l'escriptura d'Alibert. En Alain Touraine, François Dubet, Zsuzsa Hegedus i Michel Wieviorka: *El país contra el Estado..., op., cit.*, pàg.44.

¹⁸⁸³ AHUV. Exp. Acad. 3/40. Possiblement Alomar, A. J. (Antoni Joan), siga Joan Alomar Gelabert, perquè en l'Acta de Baptisme consta els següents noms: Joan, Antoni, Lluís, Josep... Era natural de Palma de Mallorca, les Illes Balears, 1856. Llicenciat en Dret civil i canònic. (1879) Facultat de Dret de la Universitat de València. Era fill de Jordi Alomar, natural de Llubí, el Pla, i de Joana M. Gelabert, de Palma. Nét per línia paterna d'Antoni i Francesca M. Pujol, tots dos de Llubí. Nét per línia materna de Pere, de Campanet, i Joana Gil, de Palma.

Palau de la Diputació, per la societat Arqueològica Latina i l'Associació per la Cultura de Mallorca." / Núm. 121, pàg. 3. 07/07/34. «Carta de Mallorca» "Es indubtable que a conseqüència dels greus, molt greus esdeveniments d'estos darrers temps, causats per un recrudesciment de l'atavisme anticatalà a Espanya, a Catalunya s'ha produït una lògica reacció de caràcter marcadament separatista."

Aloy, J. ¹⁸⁸⁴

Núm. 41, pàg. 4. 10/12/32 "La unió fa la força. Este ha de ser el tema dels autonomistes valencians. Alacantins, castellonencs, valencians, tots, formeu un sol i inseparable bloc per a conseguir les llibertats..."

Alvançador (Pebre roig valencianista) ¹⁸⁸⁵

Núm. 14, pàg.4. 05/06/32. "Ja veem lo que esdevindrà amb l'Estatut català. Ara, recels, indiferències, rancúnies, campanyes...". / Núm. 22, pàg. 5. 30/07/32. Pebre roig "Quan el secretari de l'Agrupació valenciana que en Madrid..." / Núm. 28, pàg. 5. 10/09/32. "Pebre roig valencianista. Escampem per tot arreu la llavor del valencianisme. Hi ha que no aturar-se en el camí... ni en *EL CAMÍ* ...". / Núm. 30, pàg. 5. 24/09/32. "Pebre roig valencianista (...) Recomanem als empresaris d'espectacles que vagen fent els cartells i els avisos interiors amb les dos llengües..."/ Núm. 78, pàg. 6. 02/09/33. "Una boda en l'horta a l'Escorial". / Núm. 132, pàg. 2. 22/09/34."Pebre roig valencianista" "Escolta llegidor d'*ELCAMÍ*: ¿creus tu que és prou tasca eficaç per al valencianisme que ens llixques?....".

Aragonés Saborit, Josep. ¹⁸⁸⁶

¹⁸⁸⁴ Possiblement J. Aloy siga el mateix col·laborador que s'ha estat cercant en l'AHMV. Padró (1930). Districte Port. Joan Aloy Esteve, Bétera, Camp de Túria (València). 1881. Casat amb Remei Bonet Pérez, natural de Gaibiel, l'Alt Palància (Castelló de la Plana), 1879. Amb l'adreça del carrer Sta. Cristina, 2, b. Joan Aloy ens consta de professió: jornalero. També podria pertànyer a Joan Aloy Ricart, nascut a Bétera, 1908. Va estudiar el batxillerat entre l'Institut General Tècnic de Terol (1925) i l'Institut General Tècnic de Lluís Vives de València (cursos 1926-1928). No va ser admès en l'examen d'accés a la Universitat de València, 4 de febrer de 1929. Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana. Fons de l'Institut Lluís Vives, exp. 9/29590-6.

¹⁸⁸⁵ L'autor o propietari d'aquest pseudònim, possiblement estigué relacionat amb un redactor del setmanari valencianista, des d'on aprofita la seua avantatge informativa per exposar la crítica més punyent, però en un afany constructiu respecte al valencianisme, com una mena per mobilitzar les consciències per advertir el que està passant i el que –segons ell- pot passar. És a dir, en definitiva per atiar les sensibilitats valencianistes.

¹⁸⁸⁶ Josep Aragonés Saborit. Xàtiva, la Costera València, (1907-1987). Professor auxiliar de dibuix en l'Escola d'Artesans de València. (1934) Informació obtinguda gràcies a Sofia Vivancos Comes, professora de l'Institució educativa. | CATALÀ SANCHIS, Salvador - MARTÍNEZ Y MARTÍNEZ, Rafael: *Pintores de Xàtiva vida y obra Biografia de pintores desaparecidos: Desde el maestro de Xàtiva y Ribera hasta el 2008*. Fomento Cultural CR, Xàtiva, 2008. «José Aragonés Saborit 1907-1987», pàg. 201-206. "Els seus pares van ser Antoni Aragonés Agustí i Ramona Saborit Requena, tots dos nascuts també a la ciutat de la Costera. Els seus avis paternals van ser Antoni Aragonés, natural de Finestrat, la Marina Baixa (Alacant) i Josepa Agustí, veïna de Xàtiva; i els materns: Ramon Saborit i Josepa Requena, també xativins. Després del seu pas per l'Acadèmia de Carchano, va ingressar a l'escola Superior de pintura, escultura i gravat de Sant Carles de València, en 1926 (...) Va guanyar el premi Roig de modelatge (...) se'l va convidar a presentar obra en la fira de 1926 (...) anés distingit de nou amb el premi Roig (...), en la modalitat de dibuix natural al repòs. En 1928, va ser de nou premiat com a dibuixant, en rebre una menció honorífica concedida pels professors de l'Escola d'artesans, Arts i oficis de València. Després del parèntesis del servei militar (...). Va liderar el projecte per a la creació a Xàtiva d'una "Casa de Ribera", que perpetue la memòria d'aquell (...) alhora que càpiga en ella una Escola d'Artesans i oficis (...) Rep una menció

Núm. 128, pàg. 3. 25/08/34. "El Saló d'Art Valencià a Xàtiva. Exposició de Pintura, Dibuix i Art Decoratiu".

A.R.I.A.¹⁸⁸⁷

Núm. 21, pàg. 3. 23/07/32. "Fon un dia..." / Núm. 26, pàg. 2. 27/08/32. "Valencianía i Turisme".

Arlandis, Lisard.¹⁸⁸⁸

Núm. 111, pàg.1 21/04/34. "Del nostre Concurs Literari. Beethoven y Blasco Ibàñez"

Arlandis, Vicent.¹⁸⁸⁹(Dibuix).

honorífica de l'Exposició Regional (1935) organitzada per la Universitat Literària de València, en la seua qualitat d'escultor. Després de la Guerra Civil (...) En 1940, reprès la seua vida com a artista, guanyant un premi com retratista. No sols domina diversos camps de les Belles Arts, sinó que igual que Guiteras, també destaca com a literat, guanyant alguns premis en concursos de contes." La biografia i la trajectòria professional d'Aragonés ha estat estudiada per CATALÀ I SANCHIS, Salvador: *Xàtiva i José Aragonés Saborit: Estudi del pensament d'un jove artista republicà (1907-1950)*. Ulleye, Xàtiva, 2016. Prologat per Antoni López i Alemany. També agraïm la col·laboració de Sergio Rubio, de l'Arxiu de l'Ajuntament de la ciutat de Xàtiva. (03/11/20).

¹⁸⁸⁷ Possiblement, aquestes inicials van pertànyer a Antoni Royo i Ample, que fou director del butlletí de la Societat Valenciana de Foment del Turisme (1926), i relacionat amb la institució i el setmanari *Valencia Atracción*. En CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel: *Epistolari..., op., cit.*, nota 253, pàg. 198. | HERNÁNDEZ I MARTÍ, Gil Manuel: «Fiesta y cambio social. Las Fallas de la Segunda República», pàg. 163-182, en BALDÓ LACOMBÀ, Marc i BOTELLA NICOLÁS, Ana M., eds.: *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)* PUV, València, 2020. "Entre 1920 i 1936 les Falles es van consagrar com a festa de la modernitat valenciana en consolidar-se com a festa turística i unànime (...) L'arribada del primer Tren Faller en 1927 suposaria una autèntica commoció, revelant-se la insospitada capacitat de mobilització i convocatòria de les Falles. La novetat més excel·lent va ser el naixement de la Setmana Fallera, induïda i potenciada per la Societat Valenciana de Foment del Turisme i la seua revista *Valencia Atracción*, amb l'objectiu declarat de convertir les Falles en "«el zenit del festeig» de la ciutat.", pàg. 164 | AHMV, Padró (1935). Districte. Centre. Antoni Royo i Ample, Macastre (la Foia de Bunyol) 1877- València, 1950, estava casat amb Manela Ara Povo, Viver (l'Alt Palància), Castelló de la Plana, 1885- València, 1973, la llar estigué en el carrer Arquebisbe Mayoral, 18-3^a-2^a, València (empleat)

¹⁸⁸⁸ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític 1874-1939*. Afers, Catarroja-Barcelona, 1999 (...) En efecte una assemblea general extraordinària decidí, «per gran majoria», renovar el consell directiu de l'entitat. La nova directiva inicià un canvi de rumb que, en realitat, implicava el retorn a l'orientació de «front nacional». Nota 61, pàg.234. La nova directiva del CAV era la següent: president, Josep Castanyer Fons; secretari, Enric Orts i Ausina; tresorer, Lisard Arlandis Corral; departament de cultura, Antoni Tarín i Sales; departament de relacions, Bernat Bono i Barber; agrupació infantil, Josep Navarro i Carbonell; agrupació femenina: Teresa Calatayud – *El Camí*, núm. 131, pàg. 4 15/09/34." | CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi..., op., cit.* "El jurat del premi, format per Nicolau Primitiu Gómez, Carles Salvador i Francesc Caballero Muñoz, atorgà el primer premi a Albert Rius, autor de la narració «Els Estats Units d'Europa», i la resta de guardonats a Enric Navarro Borràs, Lisard Arlandis i Josep Mascarell i Gosp. No obstant això, també decidí jutjar «dignes de publicació» un llistat de narracions més ampli –dihuit en total–, entre les quals hi havia la d'Enric Valor.", pàg. 111. Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. Memòria 1934. Tom II. Bibliografia: Articles publicats els dies 17, 24 i 31 de Març de 1934, en la revista *Sucrona*, de Cullera, sota l'epígraf general de *El Arte de Curtir*.-Lisard Arlandis Corral. AHCV CC.

¹⁸⁸⁹ AGRAMUNT LACRUZ, Francesc: *Diccionario de Artistas Valencianos del siglo XX*. Tomo I A-E. Albatros, València, 1999. "Vicent Arlandis Corral: Fotògraf. Va nèixer a Sueca, la Ribera

Núm. 122, pàg. 6. 14/07/34. «Paisatges valencians». Bunyol (torre del castell).
/ Núm. 126, pàg. 6. 11/08/34 «Paisatges valencians». Racó de Caudiel.”

B. (Alfred Baeschlin)

Núm. 117, pàg. 1. 09/06/34. «Art» “Dimitri Tsapline a Valencia. (fotografia d'un cap de dona, Tsapline) El pensador, Tsapline (fotografia, d'una figura humana aguantant-se el cap amb els braços plegats i aponat)”. / Núm. 124, pàg. 4. 28/07/34. «Art» “L'Exposició Regional de Belles Arts. II Fira del Dibuix.” B. Núm. / 125, pàg. 5. 04/08/34. Exposició Regional de Belles Arts II De Pintura (...) Un gran encert és el bodegó de Maria Palop”. B.

Badenes i Andrés, Alfred¹⁸⁹⁰. (Alacant).

Núm. 3, pàg. 3. 19/03/32. “Fem valencianisme pràctic Des de fa poc, son varis els periòdics valencianistes que han eixit; tots fan la mateixa carrera, la carrera de la mort. Huí s'anuncia, per fi l'aparició d'un nou portaveu del valencianisme El CAMÍ; beneit camí si va durar-nos al fi les nostres aspiracions, a la reconstrucció dels tres troços del País Valencià, dividits i allunyats cada volta més, per l'indiferència dels uns i per els dubtes dels altres...”. / Núm. 5, pàg. 1. 02/04/32. «Des d'Alacant» “Afermem els nostres ideals. Regionalismo bien entendido”. / Núm. 9, pàg. 3. 30/04/32. “La Marina, València i Alacant. Publiquem este article que ens ve de terres alacantines EL CAMÍ en esta matèria té una orientació clara i terminant: arribar a reconstruir la unitat valenciana. (...) La premsa, fa uns mesos, donà la notícia que els Ajuntaments del districte de Dénia havien pres l'acord de demanar a les Corts Constituents la segregació de la “província” d'Alacant, per a incorporar-se a València”. Núm. / 36, pàg. 4. 05/11/32. «Des d'Alacant» “Regionalisme de dretes”

Baeschlin, Alfred.¹⁸⁹¹

Núm. 78, pàg. 3 i 6. 02/09/33. “Arquitectura rural de la Marina”. “Amb este article, l'arquitecte senyor Alfred Baeschlin, gran coneixedor dels estils arquitectònics peninsulars i artista finíssim, ens dona una mostra del seu llibre en preparació *La arquitectura popular del País Valencià*, amb el qual continua la labor mampresa en *La arquitectura del Caserio Vasco* (Canosa, Barcelona 1931) magnífica obra monumental on s'estudia i es recull tot lo característic en les construccions basques.” Hi ha en aquesta plana (3) tres dibuixos: amb una descripció molt detallada: Solució graciosa d'un angle de la naia amb l'aljub. Grup de riu-raus de la regió de Xàvea. Riu rau amb dues naies i planta baixa. En la plana 6, un dibuix de Godella (1933) visió del darrer de l'esglèsia des de

Baixa, en 1908. Fill del també fotògraf pictorialisme Lisard Arlandis Durà (...) Escriptor, fotògraf i periodista (...) Col·laborador de diversos periòdics i certaments fotogràfics.”, pàg. 105.

¹⁸⁹⁰ PÉREZ SILVESTRE, Òscar: «Enric Valor i la cultura en valencià en l'Alacant de la Segona República», pàg. 29-45. en *Enric Valor El Valor de les paraules*, AVL, València, 2010. “Alfred Badenas Andrés era escriptor de notaria i un articulista ben productiu. Entre altres mitjans va fundar *Rebeldia* amb Germinal Ros (1931), escrigué en *Lucha* (fundat per Ros el 1932), *El Luchador*, *El Tio Cuc* i *El Camí*”, pàg. 35. | CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló...*, op. cit., «Enric Valor i la divulgació de les Normes a Alacant», pàg. 389-408. “Alfred Badenes formà part de l'Agrupació Regionalista Alacantina (ARA), entitat de caràcter republicà, autonomista i d'esquerres, de la qual formaven part Àngel Pascual Devesa (president), Josep Coloma o Alfred Badenas. Enric Valor, com a encarregat de propaganda de l'Agrupació, era el responsable d'un programa radiofònic en valencià a Radio Alicante, *Parla ara*. Com també s'ha manifestat fou un col·laborador per la normalització lingüística, com ara un interessant article en el periòdic *El Tio Cuc* «Per la pròpia dignitat: valencianisem-se» (núm. 564, 3 d'agost de 1934)”, pàg. 395-403.

¹⁸⁹¹ Alfred Baeschlin, a part de la seua nombrosa col·laboració plàstica, també va exercir com a crític d'art i així mateix cal atribuir-li quatre aportacions més, amb el qual estan englobades amb la lletra B. i l'acrònim d'ALBA, amb la suma de 40 col·laboracions.

la sèquia de Montcada". / Núm. 79, pàg. 6. 09/09/33. "Dibuix Elx (palmeral amb una construcció)". / Núm. 80, pàg. 6. 16/09/33. «Paisatges valencians». Bétera (torre i espadanya)". / Núm. 81, pàg. 6. 23/09/33. «Paisatges valencians». "Guadalest". / Núm. 84, pàg. 6. 14/10/33. «Paisatges valencians» "Ermita de Faura". / Núm. 87, pàg. 6. 04/11/33. «Paisatges valencians» "Sogorb (claustre de la Catedral)". / Núm. 89, pàg. 2. 18/11/33. «Art» "Fabregat com aiguafortista (un dibuix "El Micalet, de T. Fabregat)", pàg. 6. «Paisatges valencians» "Xàvea (una part del riurau i la cuina)". / Núm. 90, pàg. 3. 25/11/33. «Art». "La I Exposició Col·lectiva d'Acció d'Art (fotografia d'un bust de mabre "La República", d'Alfons Gabino), una pintura de Turís, des del Turrulló, de Tereseta Pascual", pàg. 6. «Paisatges valencians». El Calvarari de Bétera". / Núm. 91, pàg. 6. 02/12/33. «Paisatges valencians». Quart de les Valls (un carrer amb el campanar de l'església). / Núm. 92, pàg. 5. 09/12/33. "Arquitectura rural del País valencià. L'Alqueria (dibuix de l'antiga alqueria del Pi) "Detall de l'entrada" i "El Pouet". / Núm. 94, pàg. 1. 23/12/33. "Impressions del Maestrat. Morella.- Un aspecte del recinte fortificat. Morella Els soportals. Morella. El portal del Convent de Sant Francesc". / Núm. 95, pàg. 1. 30/12/33."Impressions del Maestrat II. Un racó de Morella. Església de Sant Mateu. Alqueria del Maestrat. *Dibuixos de l'autor.*" / Núm. 96, pàg. 2. 06/01/34. "Apunts d'Eivissa. Una masia eivissenca (aquarel·la). Baeschlin." / Núm. 97, pàg. 5. 13/01/34. "Lluís Mora Cirujeda a Acció d'Art. Mon pare .-Mora Cirujeda. Màquines, talla en fusta.-Mora Cirujeda.", pàg. 6. «Paisatges valencians». Lliria."/ Núm. 100, pàg. 1. 03/02/34. "Muñoz Orts a Acció d'Art."/ Núm. 101, pàg. 3. 10/02/34. «Lletres.» Quaderns d'arquitectura popular. L'arquitecte suís col·laborador nostre, Alfred Baeschlin..."/ Núm. 102, pàg. 3. 17/02/34. «Art». "Joan Borràs", pàg. 6. «Paisatges valencians». "Jerica." / Núm. 104, pàg. 5. 03/03/34. «Art»."Cuñat a la Patronal", pàg. 6. «Paisatges valencians». "Barraca de Borbotó". / Núm.. 105, pàg. 6. 10/03/34. "Paisatges valencians. Calp el Penyó d'lfach". / Núm. 106, pàg. 1. 17/03/34. «Art» "Claros L'eixida del bany.- Claros". / Núm. 107, pàg. 4. 24/03/34. «Art». "Segrelles", pàg. 6. «Paisatges valencians». "El castell de Bunyol."/ Núm. 110, pàg. 6. 14/04/6. «Paisatges valencians». "Requena" / Núm. 111, pàg. 6. 21/04/34. «Paisatges valencians». "Alcúdia de Crespins." / Núm. 113, pàg. 1. 12/05/34. "Dibuix infantil "Dona que va a la font." / Núm. 115, pàg. 3. 26/05/33. "Art. Roch Minué i els paisatges. "Vesprada d'hivern.-Roc". / Núm. 121, pàg. 4. 07/07/34. "Art. Rigobert Soler". / Núm. 124, pàg. 4. 28/07/34. «Art». "L'Exposició Regional de Belles Arts. II Fira del Dibuix". / Núm. 127, pàg. 4. 18/08/34. "Arquitectura popular. Una casa de camp. "Eivissa". / Núm. 129, pàg. 6. 01/09/334. «Paisatges valencians». Xàvea (Un pou morú i xiprers)". / Núm. 132, pàg. 6. 22/09/33. «Paisatges valencians». "Vall de Gallinera. Carroja."

Balaguer, Pere. (pseudònim)¹⁸⁹²

Núm. 69, pàg. 3. 01/07/33. "Um míting antiestatutista. Impresions d'un espectador." / Núm. 70, pàg. 2. 8/07/33. "El problema de l'Escola".

¹⁸⁹² VALLÉS, Santi: *Acció..., op., cit.*, "Mestre d'obres valencià, autor de les Torres de Serrans (1398)", pàg. 402. Però hem trobat un article en *Acció*, núm. 27. 10/11/34. «Preguem en valencià». Ensenyem la doctrina en nostra llengua. Per Pere Balaguer. Aquest articulista fa una ressenya del que fou bisbe de Perpinyà (Catalunya francesa) Mossèn Carselade. Per predicar en català als cristians d'aquell indret. Malgrat d'aquest descobriment, tampoc es pot descartar l'anterior proposta del professor Vallés, perquè sense el segon cognom ens deixa amb el dubte. *El Camí*, núm. 133, pàg. 3. 29/09/34. "Atres temps. "L'antiga Fàbrica de Murs i Valls" "L'autor de l'obra (Porta dels Serrans) fón un picapedrer nomenat Pere Balaguer, el qual va ser enviat a diverses parts de Catalunya per a vore obres de torres i de portes.". Enric Soler i Godes. Pere Balaguer fou un assidu col·laborador de *acció* Periòdic setmanal al servici de la Pàtria Valenciana, núm. 27, pàg. 1 10/11/34 «Preguem en valencià. Ensenyem la doctrina en nostra llengua» Balaguer, també ens consta en | AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural al País Valencià 1927/1939*. IVEI, 1985. "Balaguer, Cuñat, Escrivà..., pertanyien a Acció d'Art.", pàg.58

Ballester, R.P.¹⁸⁹³

Núm. 71, pàg. 1. 08/07/33. “La indiferència és injusta.”

Barrot de Ribalmaig, Pere.¹⁸⁹⁴ (pseudònim)

Núm. 128, pàg. 4. 25/08/34. “Parlem dels Jocs Florals”.¹⁸⁹⁵

Bastit i Garcia, Enric.¹⁸⁹⁶

¹⁸⁹³ Possiblement aquest Ballester, pugua ser Rafael Pardo Ballester, però encara i tot, no constar les seues dues inicials definides, malgrat això, no obstant, es podia asseverar que hi és l'autor d'aquest relat. Fou un mestre involucrat en defensa de la llengua autòctona, pel desenvolupament que manifesta en l'article que va exposar, valorant la “II Setmana Cultural, amb els dies de la Llengua i del Mestre”. RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta. El moviment Freinet Valencià (1931-1939)* UJI, Castelló de la Plana, 2015. «6. L'ofici de mestre: una passió vital», pàg. 175-196. *Mestres de la impremta 1931-1939*. 53. Pardo Ballester, Rafael *Periòdico Escolar Sueca*.”, pàg. 177. L'Arxiu Històric Municipal de Sueca conserva els llibres d'Actes de la presa de possessió de mestres, solament, des de 1938 fins ací (...) Direcció general de Primera Ensenyança, on estan les dades que ens va sol·licitar, més els centres en qüestió (...) El mestre es deia Rafael Pardo Ballestrer, treballava en el col·legi privat “Centre Escolar” el propietari del qual era D. Manuel Olmos, els seus companys docents eren D. Antoni Pujol i Dª Elvira Enguix. L'estadística correspon a 8 de novembre de 1932. Aquesta informació s'ha obtingut gràcies a la col·laboració de Brígida Alapont Ferri. Tècnica Auxiliar de l'Arxiu Municipal de Sueca i de Joan Francesc Pi i Aparici, l'arxiver municipal. (09/02/21)

¹⁸⁹⁴ Pere Barrot de Ribalmaig en *Sicània*, núm. 8, febrer de 1959, pàg. 2 “Demosofia Valenciana. Cançoner” Pere Barrot de Ribalmaig en *Sicània* VI, (1961) «Els bolquers Conte folclòric (acabament)», pàg. 35-43. Cal dir que Ribalmaig és el nom d'una séquia i d'una partida del terme de Sueca, prop de la muntanyeta dels Sants, és a dir, un epònim i això ens fa sospitar en Nicolau Primitiu (President de LRP, entre 1933-1935) de ser l'autor d'aquest pseudònim, guardant molta relació amb LRP i la revista *Sicània*. També ens cal apuntar que Barrot fou un cognom assegut a Sueca des de 1399, en GUINOT, Enric: *Els fundadors del Regne de València* I, 3 i 4, València, 1999, pàg. 325.

¹⁸⁹⁵ *El Camí*, núm. 129, pàg. 5. 01/09/34. “Conclusions respecte dels Jocs Florals” Un ver ratpenista, sota el pseudònim de Pere Barrot de Ribalmaig, recull el nostre clam, aprop de la decadència dels Jocs Florals, ens assenyat raonament pel qual es demostra que a la Casa pairal del valencianisme hi ha persones ben enterades del que manca als Jocs.”

¹⁸⁹⁶ AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. Enric Bastit i Garcia, València, 1894-1940, estava casat amb Josefina Ruíz Giménez, València, 1894-1952. Amb l'adreça del carrer Quart, 28, entrels. Profesió: empleat municipal. | COLOMER FERRÀNDIZ, Agustí: *Temps d'acció. Acció Nacionalista Valenciana (1933-1936)*. Ed. Denes, Paiporta, 2007. “Enric Bastit i Garcia (...). Membre del Comitè Polític de l'Agrupació Valencianista Republicana (1930). El desembre de 1935 abandonà l'AVR i contribuï a la fundació de *Nova Germania*, de caire nacionalista intransigent, que el setembre de 1936 es proclamava identificada “amb els ideals marxistes” tot propugnant la formació d'un Partit Socialista Unificat del País Valencià, que no arribà a crear-se. Formà part del Front d'Esquerres (novembre del 1933, per al Congrés de Diputats), dins de l'AVR, en què Bastit va obtindre un recompte molt magre de vots (21.566)”, Nota 32, pàg. 24-25. | CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament valencianista...*, op. cit., . “Enric Bastit en l'agost del 1936, encapçalà el comitè gestor que es feu càrrec de l'Ateneu Mercantil de València, que –amb la nova denominació d'Ateneu Popular Valencià– presidí Bastit fins a l'acabament de la guerra civil. Empresonat per l'exèrcit franquista i conduït a la presó de Sant Miquel dels Reis, hi moria de mort natural. El fullet *Petits assaigs filosòfics. Formació política i responsabilitat ciutadana* (1938) recull el text d'una conferència pronunciada a la ràdio”, pàg. XXVI. | AZNAR SOLER, Manuel: *República literària...*, op. cit., “Important va ser la conversió de l'antic Ateneu Mercantil en Ateneu Popular sota la presidència d'Enric Bastit; el canvi de denominació va ser iniciativa dels seus socis; els estatuts es van aprovar el 9 de gener de 1937. La llengua vernaclea es va convertir en oficial del centre. Bastit va desenvolupar bastant labor, amb exposicions i conferències En els seus salons van continuar celebrant tertúlies

Núm. 128, pàg. 4. 25/08/34. "II Diada Valencianista a Xàtiva. Recepció a l'Ajuntament. (El Sr. Bastit, en nom de l'Agrupació Valencianista Republicana, després de breus paraules va procedir a la lectura d'un llarg discurs)."

Bataller, Josep.¹⁸⁹⁷

Núm. 76, pàg. 5. 19/08/33. "Per la unitat del País Valencià".

Bauset, Josep.¹⁸⁹⁸

antics socis que la seua militància valencianista va tenir ara major oportunitat d'expressar-se.(...) Bastit va imprimir un valencianisme a altres organitzacions de les quals va formar part, com Socors Roig Internacional", pàg. 894 | RUÍZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación...*, op. cit., "(...) decretar que la llengua catalana formés part del pla d'estudis del Batxillerat en Catalunya, provocà malestar en algunes institucions i grups polítics valencians, proclius a la unificació de la llengua, que acudiren a la convocatòria que des de l'Ateneu Popular dirigia en Gener de 1938 Enric Bastit, per a sol·licitar l'extensió del Decret. Definitivament, el Ministeri amplià a València les demandes lingüístiques en la segona ensenyança, encara que l'assistència a la càtedra tingués caràcter voluntari.", pàg. 77 | AZNAR SOLER, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, op. cit., La nova societat seria l'Ateneo Popular Valenciano, Enric Bastit, com a valencianista, no podia girar l'esquena a reivindicacions per les quals havia lluitat al llarg de la seua vida, i, quan es redactaren els nous Estatuts, la denominació fou valencianitzada, alhora que s'hi institucionalitzava la cooficialitat del català al si de l'entitat. (nota 25.) *Estatuts i Reglament de l'Ateneu Popular Valencià, Registrats al Govern Civil de la Província en 9 de gener de 1937*, València, 1937", pàg. 160. | ORTUÑO GINESTAR, Vicent i VAQUER BOSCH, David: *Miquel Vaquer Calumarte (Ondara, 1910-València, 1988) La Descoberta d'un pintor ondarenc*. Edicions 96, Ondara, 2016. "Cal dir que Enric Bastit va tindre la seua recuperació institucional de l'Ateneu Mercantil, amb un retrat seu en la galeria dels presidents del mateix Ateneu (1951), obra del pintor ondarenc Miquel Vaquer, la Marina Alta (Alacant), pel qual Bastit va ser recuperat per a la memòria en la dècada dels anys cinquanta del segle passat", pàgs 63-65.

¹⁸⁹⁷AHCV. Fons Institut Lluís Vives de València. Possiblement és molt aventurat afirmar que Josep Bataller, siga el mateix Josep Bataller Carreres, el columnista que se suposa l'autor, s'ha triat per eliminació dels possibles candidats, no molts, però creiem en la possibilitat de ser l'autor. Josep Bataller Carreres (Xàtiva,1889, la Costera), va ingressar en 1901 en l'institut per fer el Batxiller, va acabar el batxillerat en 1907, segons en seu expedient. Exp. 9/30569-84 AHUV. Josep Bataller Carreres, era fill de Josep Bataller Chafer, de Canals, la Costera (València), 1858, advocat i de Vicenta Carreres Vallo, de Carcaixent, la Ribera Alta (València) 1855. Per línia paterna, era nét de Josep Bataller Soler, de Sempere, la Vall d'Albaida (València) i de Maria del Miracle Chafer Selfa de Castelló de Rugat, la Vall d'Albaida. Per línia materna, era nét de Salvador Carreres García i de Josepa Vallo Vernich, tots dos de Carcaixent ¹⁸⁹⁸VALLÉS, Santi: *Josep Lluís Bausset...*, op. cit., "Josep Bausset i Ciscar (Paiporta, l'Horta Nord 1910 L'Alcúdia, la Ribera Baixa, 2012). De família conservadora i amb afiliacions carlines, passà la seua infantesa per vincles familiars entre Paiporta i l'Alcúdia, per recomanació paterna estudià Farmàcia i, també es llicencià en Ciències Físiques. A la Universitat (Madrid) i fruit del contacte amb companys d'arreu de l'estat, es produeix un episodi clau per a entendre la seua preocupació pel nacionalisme. Amistats, sobretot amb bascos i navarresos, que s'havien desplaçat per estudis a Madrid. (...) Aquells amics m'obriren els ulls (...) Els escoltava parlar en eusquera i denunciaven públicament la situació de postració en què es trobava el seu país i la seua llengua (...) Que al País Basc hi haguera aquell estat d'opinió va ser, per a mi, un gran descobriment, ja que feu plantejar-me de nou que no m'havia d'averkonyir per parlar la meua llengua. (...) Obtingué una plaça de catedràtic d'institut en el període republicà (1936), la qual no fou reconeguda en acabar la guerra civil pel règim franquista. Arran d'aquest fet d'exclusió com a docent (anul·lació de l'oposició), el portaria cap a un peregrinar per les diverses institucions privades, primer i les públiques, posteriorment, fins que fou reconeguda l'oposició el 1958 en ser destinat a Tortosa i anys més tard acabà la seua docència a Xàtiva. A més a més, cal recordar al professor Bausset com un gran professional, des de tots els vessants, és a dir, per la fundació d'un laboratori farmacèutic (Biorgeno) a l'Alcúdia, amb la pràctica de l'ensenyament impartit a tot arreu, de comentarista radiofònic (Ràdio València) del món agrari (la Botànica i el

Núm. 110, pàg. 2. 14/04/34. "Retrògrads?" (Sobre la fundació del Col·legi de Farmacèutics de València).¹⁸⁹⁹

Bayarri, J.M.¹⁹⁰⁰

Núm. 84, pàg. 5. 14/10/33. «Tribuna lliure». Naturalment, valencians. I". / Núm. 85, pàg. 3. 21/10/33. «Tribuna lliure». Naturalment, valencià II". / Núm. 87, pàg. 2. 04/11/33. «Tribuna lliure». Naturalment, valencià. III". / Núm. 112, pàg. 2. 05/05/34 "Consideracions. En la capital d'Espanya l'admirable J.A.P. (Joventut d'Acció Popular) ha celebrat un Congrés. Tan debò. Allí han acudit jòvens valencians?."

Beneyto Pérez, Joan¹⁹⁰¹.

camp feu el seu deler), també fou comentarista periodístic de l'esport autòcton: el joc de la pilota en *Levante El Mercantil Valenciano*(...) Contertulià fervorós de la llengua vernaclea, ajuntant amics i els lletraferits més proclius per la unitat de la llengua, ací també, es trobarà tot un reguitzell del basament valencianista: Sanchis Guarnier, Joan Fuster, Enric Valor, Carles Salvador, Josep Giner, Soler i Godes; Adolf Pizcueta, Joaquim Reig, Rodríguez Tortajada, Francesc de Paula Burguera, Igual i Úbeda, Bosch i Morata, etc. Tot un munt de col·laboradors que, en un moment o en altre deixaren la seua petjada envers el valencianisme. Bausset, col·laborà en *El Camí*, *Acció*, *Sicània* i altres revistes locals i provincials, també temptà la literatura, amb la seua novel·la *Diari inacabat de guerra*. Dit açò, no fa falta remarcar la seua colpadora faceta valencianista. Aquesta consciència del fet diferencial li venia arran de la seua estada d'estudiant de Farmàcia a Madrid, com hem comentat, es pot dir que, guarda un paral·lelisme molt semblant amb un altre excel·lent valencianista com Emili Gómez i Nadal, on també va estar a Madrid pel curs del doctorat. Josep Lluís Bausset d'entre moltes inquietuds i passions, estaven la família, l'amistat, la lectura, conrear la llengua del País, la música i, sobretot la seua fe. No es deslligà mai del seu poble adoptiu, fou homenatjat per diverses associacions tant polítiques com culturals, ens deixà amb un bon exemple: va ésser fidel a la seua consciència.

¹⁸⁹⁹ VALLÉS, Santi: *Josep Lluís Bausset...*, op. cit., "En aquell llibre (assignatura d'Història de la Farmàcia), on s'arreglaven que la fundació del primer col·legi d'apotecaris d'Espanya es produí a València, hi figurava en català que «l'apotecari havia d'ésser home de seny e no viciós», pel perill que suposava el maneig de substàncies verinoses i letals, i també que cada cert temps havia de revalidar els seus coneixements «per veure si res li serà oblidat». Aquesta referència em va servir per a escriure una coseta intitolada «Retrogads?». Amb aquesta metàfora volia fer notar que nosaltres, els valencianistes, volíem restaurar coses que els nostres avantpassats tenien ja escrites. Era un argument per a demostrar que no érem contraris al progrés, sinó que teníem idees noves per a dur-les a terme, contràriament als qui creien que teníem els rellotges parats.", pàg. 57.

¹⁹⁰⁰ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament...*, op. cit., pàg. XXVI. DD. AA.: *Antologia dels poetes valencians...*, op. cit., "Josep Maria Bayarri Hurtado, (València 1886 – 1970). Escultor i poeta. Fundador de diverses empreses editorials, com ara la Biblioteca de Poetes Valencians Contemporanis (1915), i les revistes *El vers valencià* (1934) i *Ribalta* (1935), col·laborà en gairebé totes les publicacions del seu temps, sovint mantenint actituds polèmiques i irreductibles, Com a poeta, s'inicià amb *Llaus lírics* (1915), i escrigué més de seixanta títols, de desigual qualitat i significació. Defensà una nova ortografia per al valencià dialectal, amb solucions arbitràries. Practicà un patriotisme ultrancer (*Més es pergué en Almansa, 195?*) i propugnà des de 1920 un valencianisme anticatalanista, expressat en els pamflets *Els cavallers de Vinatea* (1928) i *El perill català* (1931), on ataca el valencianisme polític catalanista. Pertanyé a Acció Nacionalista Valenciana, formació de signe dretà.", pàg. 37

¹⁹⁰¹ AHMV. Padró (1930). Districte Universitat. Joan Beneyto Pérez (1907). Era fill de l'advocat Francesc Beneyto, Altea, la Marina Baixa (Alacant) (1880) i de Magdalena Pérez Lloret, La Vila Joiosa, la Marina Baixa (1887). L'adreça familiar, Pl. Príncep Alfons, 18-3ª (avui, plaça d'Alfons el Magnànim). Joan Beneyto (fill), també era advocat. | PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes de Castelló*. Eliseu Climent, ed. València, 1982 "Joan Beneyto i Pérez. (La Vila Joiosa 1907-1994). Jurista i escriptor. Col·laborà en el *Boletín de la Sociedad Castellonense de*

Núm. 61, pàg. 4. 06/05/33. "Sobre l'edició dels furs".

Bengochea Soliva, Eliseu.¹⁹⁰²(Canet lo Roig)

Núm. 112, pàg. 3. 05/05/34. "Excursionisme".

Bernabé. (Dibuix)¹⁹⁰³

Cultura, Cultura valenciana, Acció Valenciana i altres periòdics. Especialitzat en dret valencià i català, és autor de *Preliminars per a l'estudi del nostre dret* (1932), *El diritto catalano in Italia* (1933), *Iniciació a la història del dret valencià* (1934), etc. Ha estat catedràtic de la universitat de Madrid i membre del Centre de Cultura Valenciana", pàg. 120. | VALLS, Rafael: *La Derecha...*, op., cit., Joan Beneyto formà part de l'òrgan de premsa del setmanari *Mas. Diario de Valencia* ho defineix com "la voz de la vanguardia de un espíritu nuevo". Els seus redactors pertanyien al sector juvenill universitari de la DRV, el més pròxim a les posicions autoritàries representades per J.M. Torres Murciano, J. Corts Grau i ell mateix. D'aquesta revista es publicaren alguns pocs números.", pàg. 148. "Fou nomenat catedràtic de Salamanca (1940)", pàg. 250. | RUÍZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación...*, op., cit., Joan Beneyto col·labora en el I Curs de la Universitat Popular amb el Curs d'*Iniciació a la Història del Dret Valencià*. (dies 20, 22 i 24 de febrer de 1934). Per Joan Beneyto Pérez, professor de la Universitat", pàg.

197

¹⁹⁰² Eliseu Bengochea Soliva, Canet lo Roig, el Baix Maestrat (Castelló de la Plana) 1922-2011. Eliseu Bengochea en 1934 comptava només amb dotze anys i fou l'autor d'aquest article "Excursionisme". Va ser l'article triat d'entre "catorze fulls manuscrits" (Vidal i Bellés: 2014, 68) Excursió que Eliseu va descriure detalladament el recorregut, la història i l'estança a Peníscola i a Castelló de la Plana, perquè aleshores era deixeble del mestre Antoni Porcar i Candel, introductor de les noves tècniques Freinet, posant en pràctica, junt amb el seu company i col·lega Enric Soler i Godes, les innovacions de la pedagogia moderna a Castelló. Des d'on la revista *Ibèria* creada pels alumnes del mestre Porcar fou un referent de l'ensenyament del País Valencià. Suposem que aquesta redacció "article" va ser el treball que millor reflectia l'experiència dominical, amb una descripció fidedigna tant històrica com patrimonial d'aquell matí. Segons la seua filla Aurèlia Bengochea, aquesta experiència d'Eliseu Bengochea amb el mestre Porcar, va ser transmesa i recordada al llarg de la seua vida en la llar familiar, la qual, la coneixia perfectament la família, però desconeixien que va ser publicada en *El Camí*, segurament per voluntat del mestre Porcar, que va afegir l'article al setmanari valencianista, mestre al qui tothom estimava (Cortés, 2013,144), sobretot l'alumnat de Canet lo Roig. Aquesta descripció d'Eliseu Bengochea ens ha sigut canalitzada per la seua filla a la qui li estem molt agraïts, com també a Alfred Callariza, sense l'ajut del qual no hagués sigut possible aquesta recerca per retrobar i identificar a l'articulista del setmanari *El Camí*: Eliseu Bengochea Soliva (10/11/18) *Acció*. Setmanari valencianista, juny de 1934. «CANET LO ROIG».- "La Delegació de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana a càrrec del Mestre senyor Antoni Porcar celebrarà un concurs de lectura i escriptura valencianes baix el Patronat de l'Ajuntament d'aquella localitat, el diumenge dia 8 de juliol per al qual ha concedit premis el Consell Directiu de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana i contes infantils. La Delegació de Castelló a càrrec del senyor Gaietà Huguet dona a l'escola de Canet un premi especial consistent en un equip d'impremta per a l'edició de la revista *Ibèria* i s'esperen premis de la Societat Castellonenca de Cultura. La festa consistirà en parlaments dels xiquets, dels Mestres senyors Porcar i Carles Salvador en nom de l'Associació, cançons valencianes per l'orfeó escolar, exercicis de lectura, escriptura al dictat i d'interpretació d'un gravat; finalitzarà l'acte amb el cant de l'himne valencià «Vent de Ponent» i la visita a l'exposició escolar"

¹⁹⁰³ DD. AA.: *Arte Valenciano. Años 30...*, op. cit., "Possiblement Bernabé Vergara Pastor siga el dibuixant del setmanari valencianista *El Camí* que signava molt escaridament Bernabé. Bernabé Vergara Pastor va nàixer a Xacarella, la Vega Baixa (Alacant) en 1900. Va assistir en la seua joventut a les acadèmies lliures de dibuix i es va especialitzar en l'execució de retrats i bodegons dins d'un estil academicista. Es traslladà a Barcelona, on va establir el seu estudi, participant en diverses exposicions individuals i col·lectives. En 1946 va ser premiat el seu quadre "Caça i fruites" en la Cinquena Exposició d'Artistes Gracienses, que es va celebrar en la Sala Vinpon de la Ciutat Comtal. (...) La cerca de majors horitzons professionals i artístics li va

Núm. 94, pàg. 6. 23/12/33. «Paisatges valencians» Vallivana”.

Beüt i Belenguer, Emili.¹⁹⁰⁴

Núm. 9, pàg. 6. 30/04/32. “¡Quan el mal ve d’Almansal!”. / Núm. 43, pàg. 3. 31/12/32. «Lletres». Història de Burriana. E.B.B.” / Núm. 83, pàg. 3. 07/10/33. “Jaume I i Vinatea”.

Bholman Calabuig, Carles.¹⁹⁰⁵

fer emigrar a la República Argentina, establint-se en la seua capital, on va reprendre el seu treball creador (...) Les seues obres figuren en diversos museus i col·leccions particulars d’Alacant, Buenos Aires i Montevideo”, pàg. 313.

¹⁹⁰⁴ RUIZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación...*, *op. cit.* “El Consell de la Universitat Popular, creia pertinent, en aquesta ocasió, reduir a un mínim el nombre de les conferències i incrementar el total de cursos, organitzant-se, entre altres, els següents: “Geografia de País valencià”, Sr. Emili Beüt (octubre de 1935)”, pàg. 198. | VILA MORENO, Alfons: «Actes de l’Institut d’Estudis Valencians», pàg. 53-56., en *Ciència i Cultura...*, *op. cit.*, “Es tracta d’Emili Beüt, escolta dels primers moments, formador dels Boy Scouts valencians (recuperats en la postguerra), excursionista, publicista, president de Lo Rat Penat i bibliotecari de l’Associació de Cronistes Oficials, en la junta de govern (...) Si tenim en compte que la tasca d’Emili Beüt –i la de Navarro Borràs- era merament administrativa i que en 1938 fou reclamat com a soldat de la reserva (havia nascut l’agost de 1902, estigué uns mesos a Albaida i a l’Alcúdia de Crespins, on el va sorprendre la desfeta militar de març de 1939)”, pàg. 54. | *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. Vol. 3, Emili Beüt i Belenguer. (València 1902-1993). Escriptor i promotor d’estudis geogràfics. Entre les moltes activitats, destaca la seua dedicació a l’estudi de la geografia descriptiva de les nostres comarques, com el mostra la seua col·laboració en la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*. Des de ben jove s’involucrà en la vida política i cultural de la ciutat de València, ocupant diversos càrrecs en la Diputació Provincial de València. Publicà importants articles periodístics en publicacions periòdiques com *Levante*, *Las Provincias*, *El Camí*, *El Pueblo*, *Pont Blau* i *València Atracció*, entre altres. En 1922 prengué part en l’organització de les Joventuts Ratpenatistes. Les seues reivindicacions valencianistes el portaren a prendre part de les mobilitzacions i campanyes de conscienciació nacionalista que organitzà el Centre d’Actuació Valencianista –organisme del qual es vinculà plenament com a fundador i president del seu departament de Cultura–. Participà, a més a més, en nombroses iniciatives culturals; fou un dels precursors del Centre Excursionista de València i d’associacions culturals com El Palleter. Fundà junt amb altres intel·lectuals organismes encarregats de vetlar per la protecció del patrimoni cultural valencià com l’Associació Protectora de l’Ensenyança Valenciana (1933), de la que aplegà a ser vicepresident, l’Associació de Cronistes Oficials del Regne i l’Ateneu Mercantil, entre altres entitats. Cal destacar la seua labor com a autor de llibres didàctics, faceta de la qual destaca la seua obra *Primer llibre per a infants El Camí*, núm. 81, pàg. 6, 23/09/33. «Pedagogia *Un llibre per a infants*». (1933). Escrigué, a més, eixe mateix any la seua *Geografia del País Valencià* base de la seua *Geografia elemental* –obra bàsica que ha tingut diferents reedicions–. Durant la postguerra s’uní a la revifalla empresa pels intel·lectuals que participaren en les tertúlies de l’editorial Torre i és erigí com ferm defensor de les Normes de Castelló de 1932 i de la unitat de la llengua catalana. Publicà també la sèrie *Camins d’argent* (1950-1957) sobre els rius del País Valencià, així com alguns estudis comarcals –arribà a esgrimir una proposta de comarcalització escrita en 1937, però que quedà inèdita fins a 1971– i altres obres com *Dos excursionistes valencians: Antoni Josep Cavanilles i Antoni Ponz* (1951), *Els paisatges i pobles valencians descrits pels nostres escriptors* (1966) i *Castells valencians* (1984). Fou, així mateix, membre del Consell Valencià de Cultura, i entre els guardons que l’han estat atorgats s’entremen el Premi Cavanilles en 1994, el Premi Nacional de Premsa (1992) o el títol de Valencià de l’Any de la Fundació Huguet en 1992.” pàg. 88 i 89. També fou col·laborador de la revista. *Sicània*, núm. 7, gener 1959 *Terres Valencianes*. Un riu El riu Xúquer, per Emili Beüt Belenguer, pàg. 3. *Sicània*, núm. 8, febrer 1959. *Un Castell* el de Biar, E.B.B., pàg. 12. *Sicània*, núm. 9, març 1959. Joan Amadas ha mort, pàg. 13.

¹⁹⁰⁵ D’aquest col·laborador puntual, ens resta un escairít díptic de les noces dels seus pares, mitjançant la col·laboració del funcionari –Rasmus- del Consolat alemany de València i de la

Blasco i Figuerola, F.

Núm. 73, pàg. 6. 29/07/32. "I Fira del Dibux (cap de llaurador), de Lambert". /
Núm. 75, pàg. 6. 12/08/32. "Exposicions. Passarem revista a totes les que han estat celebrades estos dies de Fira. El Centre d'Actuació Valencianista. Federació Industrial i Mercantil. Acció d'Art. Agrupació Valencianista Republicana".

Blat Monzó, Miquel.¹⁹⁰⁷

llibreria "Maestro Gozalbo" de Carcaixent: "Himnos en la celebración del casamiento del Señor D. Carlos Bohlmann con la Señorita Dª Filomena Calabuig. Miércoles 28 de Mayo 1902" AHMV Padró (1904) Districte Universitat. Carlos Bohlmann, Hamburg (Alemanya) 1874, casat amb Filomena Calabuig Ferrando, València, 1878, amb l'adreça del carrer Torn de S. Cristòfol, 1. València. Foli 12.431. AHCV. Els pares de Filomena Calabuig Ferrando. Exp. 8532. Juliol de 1874. Antoni Calabuig Larroca, del comerç, casat amb Filomena Ferrando Andreu, nat 1854, tots dos naturals de València, amb l'adreça del carrer de Cabillers, 20, principal. També s'ha trobat unes escarides notes en "Almeria Comercial" Órgano de la Cámara Oficial de Comercio Industria y Navegación. Revista quincenal. Año II. Núm. 10. 25 febrero 1933 Colegio Oficial de Agentes Comerciales. Casas que solicitan Representantes: Carlos Bohlman Calabuig. Exportador de frutas. Apartado de Correos, 249. València. Aquesta notificació ha sigut mitjançant el professor Enrique Garcia-España, pel qual li estem agraiats (05/05/21) | ABAD, Vicente: «Orígenes y expansión (1781-1913)», pàg. 41-60, en DD. AA.: *Historia de la Naranja*. "Levante" Generalitat Valenciana, València, 1991. "El període d'expansió de l'exportació citrícola espanyola que s'inicia en 1895 va ser el resultat tant de l'augment del consum en els mercats tradicionals com de l'obertura d'altres nous en el continent europeu (...) A l'augment de la demanda (...) entre els quals destaca Alemanya, que va passar d'absorbir el 0,3% de les nostres exportacions en 1895 al 19,8% en 1913 (...) El cas alemany és paradigmàtic, ja que, a principis de segle, aquest país rebia quantitats importants de taronja a través del port d'Hamburg, la majoria de les quals procedien de reexportacions (...) En 1902 es va establir una línia regular de vapors amb Bremen per a cobrir la demanda dels grans centres industrials del centre i oest d'Alemanya. En 1908 s'obria una línia marítima regular entre València i Copenhague, ciutat en la qual es va constituir la primera societat de venedors de fruites del Bàltic.", pàg. 51.

¹⁹⁰⁶ ABAD, Vicente: «El estancamiento de los años treinta (1930-1936)», pàg. 141-160, en DD. AA.: *Historia...*, op. cit., "(...) La nostra exportació tarongera va descendir al llarg d'aquests anys (1932). La raó d'això cal buscar-la una vegada més en la qualitat, així com la disminució dels intercanvis entre Holanda i l'Alemanya nazi, que va paralitzar l'important trànsit de reexportacions de taronja des dels ports holandesos a l'oest d'Alemanya. La crisi soferta per la república de Weimar a partir de 1929 no va tenir gran incidència sobre la nostra exportació tarongera d'aquest país, en el qual ni les altes quotes d'inflació ni l'atur, el 30,8% en 1932, van reduir sensiblement el consum de fruites fresques. Tampoc l'arribada dels nazis al poder en 1933 va modificar substancialment les coses (...) les exportacions de taronja valenciana a Alemanya es van aproximar a les dues-centes mil tones anuals, mantenint-se estables malgrat la crisi i la rigorosa ordenació que els nazis van sometre a l'economia alemanya.", pàg. 147.

¹⁹⁰⁷ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., "Miquel Blat Monzó (Benimàmet, 1910 – València,-1969). Impressor i poeta. Germà del pintor Ismael Blat. (Benimàmet, 1901-1976) Col·laborà, en els anys trenta en diverses publicacions falleres, com ara: *Pensat i Fet, Semana Fallera, Estampa Fallera, El Buñol/El Bunyol, Valencia Fallera, Nit de Foc, Humo i Mare Nostrum* i en *Silos* de Burjassot. En la postguerra el trobem també col·laborant en la publicació de caire clerical *Ánimos* i en la revista franciscana *Acción Antoniana*.", pàg. 47 AHCV. Fons de l'Institut Lluís Vives. Va fer l'examen d'ingrés a l'Institut de batxillerat en 1925. En la Partida de naixement ens consta que era fill de Vicent Blat Morante, Benimàmet, pedania de València, 1878-1941, de professió llaurador i de Matilde Monzó Blat, Benimàmet, 1889-1914. Nét per línia paterna de Vicent Blat Bellver i de Maria Morante Molina, de Benimàmet i de Quart de Poblet (l'Horta Oest), respectivament. Per línia materna era nét de Miquel Monzó Hueso i de Josepa Blat Balaguer, de Benimàmet i Burjassot (l'Horta Nord), respectivament. Exp.9/30499-7.

Boix i Senmartí, J.F.¹⁹⁰⁸

Núm. 25, pàg. 4. 20/08/32. "De Barcelona estant. Els problemes escolars a l'Escola d'Estudi." / Núm. 38, pàg. 4. 19/11/32. "Fora prevencions Quan fem llegir algun escrit valencià, EL CAMÍ per exemple, a qualsevol dels nostres amics i un d'ells llança el seu esguard sobre les lletres impreses, la primera expressió que surt dels seus llavis és: *Açò és català*. A tals amics jo els faig el següent raonament: en son oríge en res es diferenciaren tots dos llenguatges; llegiu el "Tirant lo Blanch" o l'Ausias March o qualsevol altre dels nostres clàssics i vos convencereu; el que ha succeït és que, els valencians, poc animadors de lo nostre i fent una mica de simi; hem curat de parèixer allò que no erem i ens hem castellanisat fins en les coses més íntimes, hem anat substituint en el nostre llenguatge familiar unes paraules valencianes per altres castellanenques apreses a l'escola, i havíem arribat a un estat llastimós, que la parla dels valencians era la parladels castellans valencianisada. Sort hem tingut que esta febrada de patriotisme, este gran dsig de valencianisació ha arribat atemps...". / Núm. 79, pàg. 4. 09/09/33. "Batecs del cor. Quina joia tinc al cor! Voltat d'infants, trasbalsats de pla a muntanya, em sembla ésser en mig d'un estol de papapallones (...) Tinc joia al cor perquè estic en mig de plançons d'esta mena. Els infants de la primer Colònia Valencianista de Vacances de les escoles de Castelló podran ésser conscients fills de la Terra; tot aliment del seu esperit el reben en llengua materna (...) L'estada ací de la Colònia serà un exemple i una lliçó. Es aixina com es desbrosa el camí per a l'arribada de l'Estatut." / Núm. 80, pàg. 3. 16/09/33. Batecs del cor. Els infants de la Colònia de Vacances de Sant Pau (Albocàcer) esperen l'auto per a fer l'última excursió; mentres i espontàniament, volent fer el comiat d'aquella senyereta barrada que arreu els ha acompanyat, l'enfilen en la soca de l'eura jagant que vestix les parets del seu dormitori i arrojats entone el *Vent de Ponent*...".

Boix i Vila, Joan.¹⁹⁰⁹

¹⁹⁰⁸ Carles Salvador «Lletres» "El llibre inacabat de Boix Senmartí" Fa unes setmanes EL CAMÍ (Núm. 90, pàg. 2. 25/11/33 Necrològia, article de F.M. Miret) donava compte de la mort del poeta Francesc Senmartí. Poques persones, però, coneixeran les poesies d'este poeta valencià. Boix Senmartí era dels que no publicaven. Tan sols els íntims coneixíem la seua obra en vers. Els lectors del nostre setmanari tenen un tast de la seua literatura en aquells articles vibrants i lírics que de tant en tant hi publicava. Boix Senmartí era mestre d'escola. Este darrer estiu va compartir amb uns bons companys seus la tasca de la *Colònia de Vacances* que la Societat Castellonenca de Cultura establi a Sant Pau d'Albocàcer. Era un enamorat de l'escola i de la Natura. Tenia un gran cor. Era molt bo. Fill de Benasal, sentí la pàtria des de jovenet. Estos darrers anys es dedicava, fora de l'escola a les Ciències Naturals i a la poesia. –Vullc fer un llibre de lectura per a infants –em comunicà un dia- Vullc fer un fabulari. I tot seguit va llegir-me una faula que portava escrita. –Serà una col·lecció de faules d'este tipus- seguí explicant-. L'editaré amb coberters de cartró i cada faula portarà el seu dibuix corresponent... Boix Senmartí sembla que no portava molta presa a escriure el seu fabulari. Volia les coses ben fetes. En morir tenia escrites una vintena de composicions. Eixes faules les tinc ara damunt la taula. Són el llibre incabat..." *El Camí*, núm. 98, pàg. 3. 20/01/34.] VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., "Francesc Boix Sentmartí (Benassal, 1901 –Torreblanca, 1933). Poeta. En 1932 era mestre de Castellfort quan anà becat a Barcelona per tal de participar en l'Escola d'Estiu i fou un dels docents que prepararen i dirigiren la colònia escolar de Sant Pau d'Albocàcer un any després. En Barcelona conegué la tècnica de l'impremta en l'escola (Freinet); però a penes tingué temps de posar en pràctica estes activitats perquè morí sobtadament. Segons Ferran Zuriaga (1966): *El seu treball fora de l'escola estava dedicat a la poesia i a l'estudi de Ciències Naturals. Va deixar escrit un recull de faules per als nens valencians...* Col·laborà en la fulla *El Crit de la Muntanya* i, almenys en 1933, també feu una col·laboració a l' *Almanaque de Las Provincias* amb la poesia: *El roure i l'eura*.", pàg. 49.

Núm. 103, pàg. 2. 24/02/34. "Els cronistes de València. Preguntes". "Segons Joan Boix i Vila: I. Deu proveir-se. II. Lliure elecció de les Corporacions provincial i municipal, prèvia la formació per les respectives Comissions de Personal, d'una terna per a cadascú dels expressats càrrecs, tenint en compte els mèrits contrets pels que les integre. III. La meua qualitat de funcionari i l'amistat que m'unix amb les persones que considere aptes per a despenyar el repetit càrrec, m'impedix constatar a la pregunta que es formula." Arxiver-Bibliotecari de l'Excm. Ajuntament. (València)

Bolintges i Bojó, Màxim.¹⁹¹⁰ (Algar de Palància)

Núm. 116, pàg. 5. 02/06/34. "Exteriorisacions".

Bono i Barber, B.¹⁹¹¹

¹⁹⁰⁹ AHUV. Joan Boix Vila. Obtingué el grau de Batxillerat en 1890. Natural de Sueca, la Ribera Baixa, naix el 1873 - València, 1949. El seu pare era Eugeni Boix, era tractant de grans, natural de Riola, la Ribera Baixa i la seua mare Josepa Vila, natural de Sueca. Nét per línia paterna de Ramon Boix i Josepa Tamarit, naturals de Riola i per línia materna de Salvador Vila Hernández, moliner i de Josepa Vendrell Beltran, tots dos de Sueca. AHUV 273/27. Fou Arxiver-Bibliotecari de l'Excm. Ajuntament de València.

¹⁹¹⁰ Màxim Bolintges i Bojó, l'Algar de Palància, Camp de Morvedre (València) 1908-1993. Era fill d'Isidor Bolintges Melchor, de l'Algar i d'Empar Bojó Gascó, de Torres Torres, el Camp de Morvedre. Nét per línia paterna de Màxim Bolintges Ballester, de l'Algar i de Josefina Melchor Navarro i per línia materna, nèt de Josep Bojó Gascó i de M. Rosa Gascó Esteve. Cal fer-hi una ressenya de Màxim Bolintges, l'autor de l'article, pel qual cal destacar la seua virtuositat, sent un home senzill, llaurador d'ofici, que es va esmerçar pel llegat familiar. Però el ben cert, és què fou un avançat al seu temps, d'ideologia progressista, valencianista i republicà, autodidacta. Conscient amb inquietuds culturals i socials, gaudint d'una àmplia biblioteca. "Va pertànyer al Consell Municipal, constituït en agost de 1937". En acabar la guerra civil, va haver d'exiliar-se a França, des d'on va tornar en els anys cinquanta i refer la seua vida en el seu poble, on va formar una família juntament amb Elvira Esteve Ramon, València 1915, l'Algar, 1981. Informació obtinguda per la seua filla Empar Bolintges Esteve (10/11/20), pel qual li estem molt agraïts. | CATALUNYA ALBERT, Josep: *Hechos històrics de Algar de Palancia*. Publicacions de l'Ajuntament d'Algar, Algar de Palància, 2019, pàg. 294. Ens cal afegir a un altre Bolintges adreçat al valencianisme, que ens consta en el *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*, Segona època, núm. 1, setembre del 1935. El cosí germà de Màxim, Francesc Bolinches Bojo L'Algar de Palància, 1913-1983. Va pertànyer al Consell Directiu com a delegat d'Algar de Palància en *El Camí*, núm. 108, pàg. 6. 31/03/34. "Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana." Segons testimoni de la seua filla: Francesc, va estudiar el batxillerat en els Salesians a València, fou també delegat de L.R.P., en el període republicà. En esclatar la guerra civil, va ingressar en l'Escola Popular de Guerra a Paterna, assolint el grau de tinent i en el front va ascendir a capità, acabada la contesa, va estar reclòs en la Model de València, quasi dos anys, on va eixir sense càrrecs. També com el seu cosí, fou un ciutadà notable per aconseguir una justícia social equànime. Aportació que devem a la seua filla Fineta Bolinches Pérez (1940), pel que estem molt agraïts (14/11/20)

¹⁹¹¹ VALLÉS CASANOVES, Santi: *Josep-Lluís Bausset...*, op. cit., Bernat Bono i Barber Formà part de l'equip redactor del periòdic *Acció*, junt amb Antoni Senent Micó. *Acció*, núm. 5, pàg. 2. 09/06/34. "(...) els dimecres a la nit, per Ràdio València (s'emetien), les obres teatrals que Encarna Cubells i el director Ramon Andrés Cabrelles, emetien amb gran èxit d'audiència. En aquesta mateixa cadena, el que més m'agradava escoltar eren les cròniques (en valencià) que Bernat Bono i Barber feia sobre diversos pobles del País. Era la seua modesta manera de contribuir al redreçament nacional des del mitjà radiofònic.", pàg. 70. | RIPOLL DOMÈNECH, Faust: *Valencianistes en la postguerra...*, op. cit., «Apèndix II Les publicacions de Lletres Valencianes. Literatura, Folklores i Teatre», pàg. 289-290. Fins al 1956. *Històries que semblen novel·les, proses*, de Bernat Bono i Barber, 1951", pàg. 289. Bernat Bono i Barber (València, 1910-1986), d'entre altres activitats culturals, prologà el llibre de Josep Mascarell i Gosp: *De la vall al cim*. Sicània, València, 1961. | CASANOVA HERRERO, Emili: «La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 37-52 en *Ciència i Cultura...*, op. cit., La crisi de l'Institut

Núm. 86, pàg. 3. 28/10/33. "Antimarxismo, anticatalanismo...". / Núm. 111, pàg. 2. 21/04/34. "Dones patriotes A la Srta. Rosari Soto, profesora municipal de francés. "

Boquera, Josep.¹⁹¹²(Alzira)

Núm. 51, pàg. 4. 25/02/33. "Davant una nova aubada. Sigam optimistes i lluitem amb tenacitat".

Borras Jarque, Joan M.¹⁹¹³(Càlig, Castelló)

d'Estudis Valencians "Malgrat que l'IEC va ser receptiu a la seua recreació, segons em confirmen els Srs. Bevià i Ventura, el canvi de conseller i de partit en el govern, primer, i l'escissió en Lo Rat Penat el setembre de 1980 dels històrics encapçalats per Emili Beüt i Belenguer, Pasqual Barrachina, Marí Montañana, Bono Barber i Alaman, seguidors de les Normes de Castelló", pàg.48. Tot i que, Bernat Bono i Barber estigué d'entre els cinquanta inscrits en el llistat de matriculats del Curs de 1954 a 1955 de Llengua i Cultura Valenciana Universitat de València. Facultat de Filosofia i Lletres, en CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarnier 1911-1981...*, op. cit., nota 72, pàgina 179. | COLOMER, Agustí: «El setmanari valencianista *Acció* davant el feixisme», pàg. 631-644 en *El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó*. Afers 55 Catarroja, 2006. "En el consell de redacció (...) redactor Bernat Bono Barber", pàg. 633. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., "Bernat Bono i Barber. Periodista. Actiu valencianista, va ser nomenat secretari del Centre d'Actuació Valencianista en la primera junta (1931) i fou soci de Lo Rat Penat des del 31-III-1955. Fou pioner en la divulgació de la història local, tant pels seus freqüents articles en les revistes *Acció*, *Valencia Atracció*, el periòdic *Levante* (...) com la seua participació radiofònica (...) Només va publicar un llibre amb pròleg de Rafael Ferreres: *Històries que semblen novel·les* (1951) del que Almela i Vives digué que era digne d'elogi per molts conceptes: per l'estil tan fluït com a digne en què es troba escrit, per la temàtica de les narracions... per l'interés que tanquen històries que no solament semblen novel·les, sinó a més a més, novel·les apassionants (...) Cal considerar-lo, igualment, pioner en l'ús del valencià en els articles de premsa (...) Participà en els Jocs Florals en poques ocasions i ja a partir de 1933; havent-li registrat un accèssit en 1934 i cinc premis, el corresponent a la Universitat de València –lema *Xàtiva*- (...) Era Cronista oficial de Sant Pere (1958), estava en possessió de la Medalla d'Or d'"Amigos de València" (1984) i rebé els premis Cavanilles 1985 de l'Associació de Periodistes i Escriptors de Turisme i el del Patrimoni Artístic i Cultural (amb el consegüent homenatge de l'Institut d'Estudis Valencians, del que va ser cofundador). L'ajuntament acordà –el 14 de maig de 1987- a petició d'esta entitat, dedicar-li un carrer.", pàg. 51. AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. Bernat Bono Barber, Alzira, la Ribera Alta (València) 1908, València, 1986. Convivia amb la seua àvia Josepa Barelga Coll (1856) vídua i dues ties fadrines Josepa i Consol, Bono Barelga. Bernat Bono, llavors era estudiant, compartia l'adreça familiar del carrer Quart, 36-1^a.

¹⁹¹² AHMV. Padró (1930). Districte Audiència. Josep Boquera Garrigues. Carcaixent, la Ribera Alta (València), 1877. Casat amb Consol Alamà Carrera, Silla, l'Horta Sud (València) (1887), eren els seus fills Vicent Boquera Alamà. València (1918), estudiant i Josep Boquera Alamà. València (1915), estudiant. Vicent Boquera (pare), exercia de metge. L'adreça familiar estava en el carrer de Cavallers, 21. AHUV 458/51. Josep Boquera Alamà. València, 1916. Grau en Batxillerat en 1933. (l'autor de l'article, tal vegada pogué haver-hi sigut tant el pare com el fill)

¹⁹¹³FRANCH I FERRER, Vicent: *El nacionalisme...*, op. cit., Joan Manuel Borràs Jarque, mestre d'Ortells, Castelló de la Plana, pàg. 243. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., "Joan Manuel Borràs Jarque (Vinaròs, 1885 – Castelló, 1945). Mestre que exercí a Ortells i Vila-real i després fou nomenat inspector i president del Sindicat de Mestres d'Espanya, acabant la carrera docent com inspector en cap de la província de Castelló. Valencianista, participant en els diversos Aplecs convocats a Betxí i pobles de la comarca, col·laborà sovint en la Societat Castellonenca de Cultura i va ser assidu de certàmens literaris i Jocs Florals, havent aconseguit el seu primer guardó –un accèssit a la Viola- en els de València de 1921 i la primera Flor Natural en els de Vila-real de 1922 (per "La ciutat dels amors"). Tot seguit vindrien el premi de novel·la en 1923, l'Englantina de 1924 en els Jocs de LRP, els premis del Centre Català (1925) el de la Diputació de Castelló (1928), el corresponent a la Producció Escènica (1935), un accèssit a la Flor Natural en 1931 i el premi de Teatre en 1935, tots ells en els Jocs de LRP

Núm. 48, pàg. 1 04/02/33. «Secció de mestres» «Contes d'infants.» / Núm. 53; pàg. 3. 11/03/33. «Secció de mestres». «Un exemple de contes dels infants». / Núm. 63, pàg. 2. 20/05/33. «Lletres». «Consultes de llenguatge»./ Núm. 68, pàg. 4. 24/06/33. «Secció de Mestres». «¿Anem a la Setmana Cultural?».

Borrull, Francesc.¹⁹¹⁴

Núm. 10, pàg. 3. 07/05/32. «Parleu valencià».

Boscà i Luís, M.¹⁹¹⁵

Núm. 34, pàg. 3. 22/10/32. «Conseqüències de l'antivalencianisme». / Núm. 35, pàg. 5. 29/10/32. «Comarques desconegudes. Oriola» / Núm. 41, pàg. 3. 10/12/32. «Notícies alacantines. Sabem que enguany, per Sant Josep, Oriola farà falles i que ja ha nomenat nou comissions que s'encarregaran de fer una foguera per cada barri de la ciutat.»

Bru Rico, Antoni.¹⁹¹⁶

(...) També publicà diverses composicions en *El Vers Valencià*, col·labora en diverses publicacions, com ara: *El Cuento del Dumenche*, *Butlletí de la Castellonenca*, en la fulla de *El Crit de la Muntanya* i en la revista vinarossenca *San Sebastián*, però la seua obra magna és la *Història de Vinaròs* (1929, reeditada en 1979 i 2002). Després de la guerra mantingué la seua activitat literària; però no hem pogut registrar cap altra publicació que les aportacions pòstumes que isqueren en el BSCC entre 1949 i 1954, tant per la seua prompta mort com per raó que bona part de l'obra d'estos anys resta encara inèdita i, en el seu cas sense estrenar.", pàg. 52-53. *El Camí*, núm. 4, pag. 4. 26/03/32. «Lletres». «Història de Vinaroç». Era l'any 1929 quan Joan M. Borràs Jarque publicava el primer volum de la seua «Història de Vinaroç» (...) I en publicar-se el volum segon ens ratifiquem en el nostre elogi...» C. S. Carles Salvador, és l'autor d'aquest manifest, on es fa ressò de la tasca pels dos volums publicats en diferents etapes." *El Camí*, núm. 5, pàg. 5. 02/04/32. «Lletres» «Boletí de la Societat Castellonenca de Cultura». «Refrans i modismes valencians», per Joan Borràs Jarque.

¹⁹¹⁴ Probablement, aquesta identificació siga un altre pseudònim de Francesc Xavier Borrull Vilanova (València, 1745-1838), qui fou diputat en les Corts de Cadis en representació de València després de les eleccions de febrer de 1810, realitzades pel procediment dispost per a les províncies lliures de l'ocupació francesa. Estarà en possessió de l'acta fins a setembre de 1813. Prèviament havia estat representant de la governació de València en la Junta Superior d'aquest mateix territori. La seua labor parlamentària li mostrarà com un actiu orador contra les posicions liberals. Provenia dels cercles il·lustrats valencians i s'hi havia distingit, com a jurista, pels seus estudis sobre el dret foral valencià.", pàg. 101 | En PANIAGUA, Javier y PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario biográfico de políticos valencianos 1810-2003*. IAM, Diputació de Valencia, UNED Alzira-València, 2003 | RAMIRÉZ ALEDÓN, Germán: «La presencia valenciana en las Cortes de Cádiz: Nuevas aportaciones y viejas ausencias», pàg. 79-104. | CHUST, Manuel ed.: *Valencianos en revolución 1808-1821*. PUV, València, 2015. "Els diputats que més atenció han merescut a l'historiador han estat, per raons evidents, Borrull i Villanueva, com ariets de cadascun dels «partits» en què es va dividir aquella càmera. De Borrull s'han ocupat en els últims anys en orde de matisar l'esquematisme de la seua afiliació ideològica i valorar el seu foralisme com a arma contra el «despotisme ministerial» (...) Hi havia pres una postura, coincidint antecedents familiars i conductes posteriors, cal qualificar-la de «neoforalisme defensiu», ja que Borrull i el «partit borulliano» tractaven de «cortocircular» la reforma liberal de la vella monarquia estamental", pàg. 98-99. També en aquesta tessitura («neoforalisme defensiu», de Borrull) estarà el dominic Domènec Corbató (1907), en què Cucó qualificava la postura de l'autor de «neo-romanticisme foral», | en SOLVES, Josep: *El pensament nacionalista valencià. Una discussió sobre la identitat*. Denes, editorial, Paiporta, 2003, pàg. 55.

¹⁹¹⁵ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, op. cit., Comissió de Propaganda de l'Agrupació Regionalista Alacantina: N'Àngel Pascual i Devesa, N'Alfred Badenas Andrés, En Germinal Ros Martí, En Josep Ferràndiz Torremocha, En Josep Ferràndiz Pérez, En M. Boscà i Luis, N'Enric Valor Vives.", pàg. 64. També en *El Camí*, núm. 83, pàg. 7. 07/10/33. «Actuació valencianista. El valencianisme a Alacant»

Núm. 112, pàg. 5. 05/05/34. “Al País Valencià. Davant el fet que la “Derecha Regional Valenciana” haja expressat d’una manera indubtable la seua adhesió més completa a la trajectòria evidentment feixista¹⁹¹⁷ i unitarista que escau de l’actuació del senyor Gil Robles en l’acte a celebrar hui dumenge a l’Escorial¹⁹¹⁸, les entitats valencianistes que subscriuen, incloses les diverses significacions d’esquerra, centre i dreta, però substancialment defensores de la llibertat del País Valencià. (...) Per l’Agrupació Valencianista Republicana. *Enric Bastit*. Per el Centre d’Actuació Valencianista. *Antoni Bru*. Acció Nacionalista Valenciana. *Antoni Senent*.

Buïl, Eduard.¹⁹¹⁹

Núm. 2, pàg. 5. 12/03/32 “EL CAMÍ. Té d’aplegar un moment en que tots els valencians situen en segon pla les filiacions als partits polítics d’expansió i significació populars. (...) Hi ha que valencianisar València. Germans, i no és paradoxa, que ben mancada de propi esperit es troba.(...) Jo crec que este és “el camí” i per ell comence de nou a relliscar una planta veent allà, al fi, en l’horitzó, un sol de llibertat i de glòria per a la nostra terra”.

Buixareu, Lluís.¹⁹²⁰

¹⁹¹⁶ *Bailly-Baillière-Riera* (Directori-1926) Per cognoms. “Bru i Rico (Antoni) Advocat, Comte d’Almòdovar, 4”, pàg. 116. | RUÍZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación...*, *op. cit.*,” Antoni Bru Rico, col·labora en el I Curs de la Universitat Popular en el Curs d’*Economia Valenciana* (dies 8 i 9 de Març de 1934), advocat i investigador i amb la Conferència *La costum contra llei prevaleix després del decret de Nova Planta* (19 de Gener de 1934)”, pàg. 197. | CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, *op. cit.*, “N’Antoni Bru i Rico, president del Centre d’Actuació Valencianista (1934)”, pàg. 23. AHCV. Fons Lluís Vives. Antoni Bru i Rico, va nèixer a Cullera, 1892, la Ribera Baixa (València) Va aprovar l’examen d’ingrés en 1903 i el Grau de Batxiller en 1909.

¹⁹¹⁷ CARNERO, Teresa i PALAFOX, Jordi: «País Valenciano», pàg. 685-718, en *España Autonomías*, dirigido por FUSI, Juan Pablo: *Espanya*, Tomo V, Espasa-Calpe, S.A. Madrid, 1989. “Un canvi d’actitud què no és estrictament valencià i el reflex pel qual més evident és la ràpida consolidació d’una nova força política prefeixista i antidemòcrata com el va ser la CEDA”, pàg. 710.

¹⁹¹⁸ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, *op. cit.*, “Nota 45 Els “19 punts de les J.A.P.”, redactats en la seua Assemblea d’El Escorial en abril del 1934, constituïen el resum del seu ideari, cada vegada més marcadament filofeixista com s’observa contrastant les conclusions i el llenguatge utilitzat en les seues diferents assemblees nacionals.”, pàg. 139.

¹⁹¹⁹ CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà a l’exili...*, *op. cit.*, Eduard Buïl i Navarro, (València 1898–1973). Poeta, saineter i periodista. De ben jove ocupà com a fundador la secretaria de la Joventut Nacionalista Obrera (1921) i més tard fou militant destacat de la Federació Socialista Valenciana. Ingressà en Lo Rat Penat. Col·laborà en *Taula de Lletres Valencianes* (1927) i en altres publicacions de l’època: *El Camí*, *Pensat i fet*, de la *Revista València* (de la Casa de València de Barcelona). Tant per la seua condició d’escriptor compromès amb el procés de redreçament lingüístic i cultural dels valencians com pels seus ideals progressistes, podia haver-se convertit en un dels capdavanters més destacats de les agrupacions polítiques valencianistes, però preferí altres opcions (...). Com a periodista, treballà principalment en *El Mercantil Valenciano*, on ingressà el 1921, i dirigí una etapa del diari socialista *Adelante* i *Verdad* (1938). A la fi de la guerra civil s’exilià a Alger i, després, al Marroc i, més tard, tornà a València el 1966, col·laborà a *La Hoja del Lunes*; escriu al voltant d’un centenar d’articles sobre temes relacionats amb la història, els paisatges, les festes i els costums del País Valencià per a la revista *Valencia Atracción*; guanyà diversos premis de poesia. Un any abans de la seua mort, tingué la satisfacció de veure publicada una selecció dels millors versos, amb un extens i amistós pròleg de don Manuel Sanchis Guarner, en el qual reivindicà la figura d’Eduard Buïl per les generacions valencianistes actuals i remarca que entre les ensenyances llegades per aquest escriptor hi ha a la seua “trajectòria de fidelitat a ell mateix i al seu poble”, pàg. 29-32.

Núm. 70, pàg. 4. 08/07/33. "Actes estatutistes a Torrent i Requena. (Lluís Buixareu, participà en l'esdeveniment amb un parlament)". / Núm. 115, pàg. 1. 26/05/34. "Conferència Econòmica del País Valencià. El Sr. Buixareu, President del Centre. Parla com a President del Centre d'Estudis i es refereix al discurs pronunciat per Ignasi Villalonga, que ha posat de relleu la necessitat i la transcendència de la Conferència...".

C J de B.¹⁹²¹(Emili Gómez Nadal)

C.M.V.

Núm. 39, pàg. 4. 26/11/32. "A.V.E. Excursionime".

C. r M.

Núm. 74, pàg. 3. 05/08/33. «Lletres» "La poesia de Almela i Vives. *Jou Jou*. Versos".

Calatayud i Vidal, F.¹⁹²²

Núm. 5, pàg. 3. 02/04/32."Excursionisme. S'acaba de legalisar, encara que fa temps que és constituïda, la "Colla Excursionista El Sol, en les files de la qual no deu faltar ningú jove valencià de sa pàtria i de la Mare Naturalesa. (...) Per a inscriure't dirigix-te al local social, Mar, 16, domicili del Centre d'Actuació Valencianista." / Núm. 81, pàg. 6. 23/09/33. "Sobre excursionisme".

Calatayud, Tereseta¹⁹²³.

¹⁹²⁰Lluís Buixareu President del Patronat del Centre d'Estudis Econòmics Valencians (CEEV). AHCV. Fons Lluís Vives. Lluís Buixareu Ibàñez, València, 1893. L'examen d'ingrés el va realitzar en l'Institut General i Tècnic de Múrcia en 1903, continua en aquesta ciutat els cursos 1903-1904, 1904-1905, i des del curs 1906-1907, fins que obté el Grau de Batxiller en 1912 en l'Institut General i Tècnic Lluís Vives de València. Exp. 9/*1441-22 En aquests dos articles de la redacció que s'exposen, estan en part, pel destacat protagonisme de Lluís Buixareu en dues facetes (Actes estatutaris i el CEEV) .

¹⁹²¹ Amb aquestes sigles Emili Gómez i Nadal desenvolupà al voltant de seixanta articles d'opinió a la columna del setmanari d'oferiment cinematogràfic de la ciutat de València, del tema Cinema, que majoritàriament es feu càrrec el professor Gómez i Nadal, compartint aquesta faceta amb altres eventuals crítics, com ara: Antoni Igual i Úbeda, F. Carreres i de Calatayud, Jesús Garcia Tolsà, F. Escriba i Cantós, E. Navarro i Borràs, Josep Mascarell i Gosp, Dr. Argos, V.R. A., Martínez Cros i Jaume Roig, però sobretot Gómez i Nadal fou l'artífex d'aquesta columna.

¹⁹²² AHMV. Padró (1930). Districte. Russafa. Francesc Calatayud Vidal. Cofrents, la Vall d'Aiora (València) 1912, València, 1982. Fill de Francesc Calatayud Tormo (1878) i de Trinitat Vidal Chornet.(1878) Tots dos de València, amb l'adreça familiar del carrer Dénia, 77. La professió que exercia aleshores era de dependent. Fundador i dirigent de la "Colla Excursionista El Sol".

¹⁹²³CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., "Nota 61. La nova directiva del CAV (setembre de 1934) Agrupació femenina: Teresa Calatayud.", pàg. 234. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., Teresa Calatayud Rives, (Buenos Aires [l'Argentina], 1913 – València, 1976): De família valenciana, temporalment emigrà a l'Argentina i darrerament afincada a Algemesi. En 1933 assolí un premi en els Jocs Florals de LRP per la Biografia sobre el *Doctor Rafael Olóriz*, la qual fou posteriorment publicada en *Lo Nostre* (núm. 4, 1936). En 1935 va col·laborar en la revista *Pensat i Fet.*, pàg. 61. En *Pensat i Fet*, Teresa Calatayud (1932) va reprovar de certa actitud irònica dels editors: "aquests van fer gala (els editors) d'un tarannà plural i democràtic que no marginava cap sector, com confirma per exemple, un article titulat "El feminisme en les falles" en el qual Teresa Calatayud, lamenta que se satiritzen de manera reaccionària les conquestes de la dona". | ALCAIDE, José Luis: «La ilustración gràfica

Núm. 121, pàg. 1. 07/07/34. "Del nostre Concurs Literari. El petit patriota". /
Núm. 132, pàg. 5. 22/09/34. "Actuació valencianista. Agrupació Femenina. A
les dones valencianes."

Calduch Font, Emili.¹⁹²⁴(Castelló de la Plana)

Núm. 16, pàg. 5. 18/06/32. "Cultivem la nostra parla "N. de la R.(Nota de la Redacció)- La depuració del nostre idioma no pot confiar-se a l'Acadèmia de la Llengua Castellana, com feu la Dictadura i sembla admetre per confusió el nostre col·laborador Emili Calduch. L'adició dels famosos acadèmics regionals no li dóna competència a aquella corporació naixcuda per a tindre cura de la llengua castellana. La fixació del nostre lèxic, de la nostra ortografia, de les locucions pròpies, pertany a cultivadors especialitzats i competents a la nostra llengua. Lo contrari seria vulnerar les lleis pròpies de l'idioma i sometre-lo en la seua evolució a la dependència d'una altra llengua, que si bé és germana de la nostra, és diferent.

En lo que respecta al nostre Reine, esta labor correspon al Centre de Cultura Valenciana i a la Societat Castellonenca de Cultura, coordinades amb prestigioses institucions d'atres tarres. "¹⁹²⁵ / Núm. 20, pàg. 1. 16/07/32. "¿Què

valenciana en la década de los años 30», pàg. 91-124, pàg. 103, en DD. AA.: *Arte Valenciano. Años 30*. Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura, València, 1998. Ens cal afegir que Tereseta Calatayud, fou presidenta de la Junta Directiva de l'Agrupació Femenina del C.A.V., per al proper any 1934, en *El Camí*, núm. 92, pàg. 2. 09/12/33. AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. Teresa Calatayud Rives, aleshores vivia amb els seus pares Miquel Calatayud Méndes. Alacant (1885), amb l'ofici de dependent i Trinitat Rives Marco. Algemés, la Ribera Alta, (València) (1887). L'adreça familiar, carrer Buen Orden, 21-2^a. Teresa Calatayud, ens consta en el padró "sus labores". En *El Camí*, núm. 61, pàg. 5. 06/05/33. "Lo Rat Penat. Tereseta Calatayud. El dia 27 passat, en el saló d'actes de Lo Rat-Penat va donar un concert a piano la senyoreta Teresa Calatayud, del Centre d'Actuació Valencianista, primer premi del Conservatori de València."

¹⁹²⁴ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., "Emili Calduch. Fou uns dels dirigents del Centre Regionalista (1910) i impulsà, a Castelló de la Plana, l'aparició d'un grup valencianista, amb Joan B. Porcar i Francesc Esteve, intent que la dictadura de Primo de Rivera va frustrar.", pàg. 121. | CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op., cit., "Nota 10. *Pàtria Nova* informava que ja havia tingut lloc una reunió preparatòria, i fins i tot que se n'havia nomenat un comitè organitzador, constituït per Joan B. Porcar, Emili Calduch i Francesc Esteve -*Pàtria Nova*, 2a època, 22 (8-IX-1923) dues setmanes abans del Colp d'Estat de Primo de Rivera.", pàg. 176. Ens cal apuntar que Emili Calduch també fou col·laborador del setmanari valencianista *Terra Valenciana* (1908). AHUV. Exp. Acad. 279/26. Emili Calduch Font, Castelló de la Plana, 1889. Títol de Batxillerat, Institut General i Tècnic de Castelló, 1904. Era fill d'Emili Calduch Pascual, natural de Castelló, 1859, farmacèutic i de Maria Font Folch, també de Castelló, nét per línia paterna de Josep Calduch i de Rosa Pascual, difunts i per línia materna de Josep Font i de Maria Folch, tots dos de Castelló. Exp. Acad. 735/11 Títol de Mestre Elemental de València, 1909 i en l'Escola Normal Superior de Mestres de València, 1911. Exp. Acad. 1226/3 Llicenciat en Filosofia i Lletres, secció Història, Universitat de València, 1910, amb nota d'Excel·lent. Va realitzar la carrera d'historiador entre Barcelona i València. Exp. Acad. 311/2. Llicenciat en Dret, va fer-hi la carrera d'advocat, també entre Barcelona, València i Saragossa, 1914. Universitat de Saragossa Facultat de Dret i Ciències Socials, 1914. Està demostrat que Emili Calduch, fou un dels col·laboradors més preparats. La farmàcia del seu pare, encara hi és en el mateix lloc, també es conserva el mateix nom (carrer d'Enmig de Castelló de la Plana).

¹⁹²⁵ CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló ...*, op., cit., "(...) És significatiu l'article d'Emili Calduch, «Cultivem la nostra parla» (...), on demana que «devien establir-se en la Facultat de Filosofia i Lletres cursos de llengua valenciana de caràcter clàssic i d'ús corrent» i també que «en les escoles de xiquets i xiquetes hauria de dependre's a llegir i escriure en valencià». Seguidament Calduch proposa un sistema de recollida de lèxic que aniria a càrrec dels mestres d'escola, i que després remetrien a l'acadèmia de la llengua. Però, quan Emili Calduch parla d'aquest procediment, sembla que es confon i anomena una sèrie d'autors

fem?. Ja és hora de manejar-nos Fonaments autonòmics de la labor del Govern". / Núm. 31, pàg. 2. 01/10/32. "¡Avant, nosatres!. Lleis pròpies". / Núm. 34, pàg. 2. 22/10/32. "Sempre lo mateix. Les capitalitats i el regionalisme". / Núm. 42, pàg. 4. 17/12/32. "Mamprenem la tasca". / Núm. 45, pàg. 3. 14/01/33. "El prestigi valencià. La serietat de nostra parla. Valencianisme i valentinicultura: heus ací el penó que hem d'enlairar nit i dia, per a què no es seguixca el intentar llevar lo nostre.". / Núm. 49, pàg. 1. 11/02/33. "Tingam esme. Mirem cap avant. Senderi i molt d'ull. Tallem el foll. Lo que ha de ser l'Estatut Valencià."

Cardona Mezquida, F. ¹⁹²⁶

Núm. 18, pàg. 3. 02/07/32. "Vers l'Estatut Valencià ¡Desconfiança, no! Germanor." / Núm. 19, pàg. 1. 09//07/32. "Definint posicions polítiques.". / Núm.24, pàg. 4. 13/08/32. "Companyies perilloses". / Núm. 35, pàg. 1. 29/10/32. "Tot per al nostre Estatut.". / Núm. 38, pàg. 6. 19/11/32. "¿Quina és la idea?". / Núm. 41, pàg. 3. 10/12/32. "Tasca a fer". / Núm. 42, pàg. 6. 17/12/32. "Davant les pròximes eleccions a regidors". / Núm. 51, pàg. 3. 25/02/33. "L'obstrucció parlamentaria i l'Estatut valencià"/ Núm. 53, pàg. 1. 11/03/33. "Mala sembra". / Núm. 69, pàg. 4. 01/07/33."Interessos valencians a defendre". / Núm. 71, pàg. 5. 15/07/33. "Defensem els nostres interessos."

Cardona, Joan. ¹⁹²⁷

castellans com Valle Inclán o Unamuno, i això farà que la Redacció del setmanari publique una nota que considerem interessant ja que sembla que atorgue poders normatius respecte al valencià a unes societats concretes"., pàg. 171-172. Cal pensar que les Normes de Castelló no foren aprovades fins sis mesos després d'aquest article d'Emili Calduch (21/12/32).

¹⁹²⁶ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., Francesc Cardona Mezquida (Dénia, 1875-¿?). Dependent. Autor de *Páchines d'una historia. Magda*, novel·la inserta en el núm. 230 (1918) del *Cuento del Dumenche*, els relats curts *La perchura* (en el núm. 146) *El Bastardo* (en el 184) i *Amor chuventud*, també apareguts en *El Cuento del Dumenche* i algunes *Rimes de la Semana* (1916-1918). En 1932-1933 col·laborà en *El Camí* i en 1950 en la revista *El Concurso Fallero.*, pàg. 70. Arxiu Municipal de Dénia. Partida de Bateig de Francesc Rafael Cardona Mezquida, naix a Dénia (diòcesis de València), província d'Alacant, el 5 de març del 1895-València, 1967. Els seus pares van ser Josep Cardona Suárez i Anna Maria Mezquida Ferrer, naturals i veïns de Dénia, la Marina Alta, per línia paterna era nét de Josep Cardona Roig i de Marina Suárez Barber, naturals i veïns de Dénia (difunts) i per línia materna, era nét de Josep Mezquida Castillo, natural i veí d'El Verger, la Marina Alta i, de M. Rosa Ferrer Ginestar de Ràfol, la Marina Alta, veïna d'El Verger (difunta). Va contraure matrimoni el 5-III del 1921, en la Vilanova del Grau (València), amb Josepa Sanjaquín Sánchez. Ha sigut possible aquesta recerca mitjançant l'ajut de l'amic arquitecte i historiador Vicent Ortuño, d'Ondara, i amb la col·laboració de les gestores de l'Arxiu, Rosa Seser i Lídia Peris (Arxiu Municipal de la ciutat de Dénia) 12/02/20 AHMV. Padró (1924) Districte Port. Consta que en 1921 Francesc Cardona estava casat amb Pepita Sanjaquín (València, 1893) i tenien la seua llar en la plaça de Sant Roc, 9, 2ª -1ª, a la Vilanova del Grau. (D. Port. 168.P- 511)

¹⁹²⁷ Joan Cardona, personatge peculiar, perquè fins al moment només s'han trobat dos articles signats per Joan Cardona, encara que Pizcueta feia ús del pseudònim de Pere Cardona, però malgrat açò, potser en aquestes dues columnes ho feu amb el de Joan Cardona, atés al professor FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme...*, op. cit., "I és així que el mateix Pizcueta quan el descrivia (Vicent Tomàs i Martí) el 1933, després de fer-ho amb termes com...", Nota 8 *El Camí* "Vicent Tomàs i Martí", signat per Joan Cardona, València, 1933", pàg.197. També en tot cas, tal vegada podria ser Joan Cardona López en AHMV. Padró (1930). Districte Centre. Joan Cardona, València 1906. El seu pare era Salvador Cardona Vicente. València, 1880, jornaler i la seua mare Vicenta López (?) València 1880. Joan Cardona era aleshores estudiant. Un altre possible candidat pot ser Joan Cardona Sanz, Ontinyent, 1905, la Vall d'Albaida (València). Va aprovar l'ingrés al batxiller en l'Institut de Lluís Vives de València, en 1921, aconseguint fer tres cursos de batxillerat entre 1922 i 1927. El seu

Núm. 13, pàg. 3. 28/05/32. "Reportatges d'actualitat. El problema de les llengües en alguns pobles. Alemanya, Austria, Txecoslovaquia, Finlàndia, Irlanda, Rússia, Croates i Eslovens, Polònia, Bèlgica...". / Núm. 47, pàg. 3. 28/01/33. "Vicent Tomàs i Martí."

Carregui, Manuel P. ¹⁹²⁸

Núm. 8, pàg. 3. 23/04/32. "Des de Castelló Inerviü del Sr. Escola Besada, Governador de Castelló. Preambul. D'El Camí. Dialec bilingüe. València i Andalusia. República unitaria i federal. El problema de la Primera Ensenyança. Plaers intel·lectuals. Feminisme" / Núm. 15, pàg. 5. 11/06/32. "Des de Castelló Projectes d'En Gaetà Huguet". / N^a. 17, pàg. 5. 25/06/32. "Des de Castelló. Estridències Radicals Socialistes".

Carreres i de Calatayud, F. ¹⁹²⁹

Núm. 5, pàg. 4. 02/04/32. "Cinema les estrenes de la setmana" / Núm. 8, pàg. 6. 23/04/32. "De Madrid estant. Dues reflexions sobre notes d'actualitat." / Núm. 21, pàg. 5. 23/07/32. "Per la concòrdia. L'ultratge a la Bandera." / Núm. 38, pàg. 3. 19/11/32. «Lletres». D'Història nostra. Querol i Roso (Lluís)¹⁹³⁰: *La última*

pare Josep Cardona Ortolà, d'Oliva, 1869, la Safor (València), era Veterinari, la seua mare Concepció Sanz Peiró, Ontinyent, 1872. Nét per línia paterna de Joan Bapte. Cardona Pardo i Rosa Ortolà Soria, vídua, naturals de Xàbia, la Marina Alta i d'Oliva, respectivament. Per línia materna, era nét de Vicent Sanz Olivares i d'Encarnació Peiró Juan, vídua, naturals d'Ontinyent. AHCV. Fons Lluís Vives. Exp. 9/29768-6.

¹⁹²⁸ DD. AA.: *Operació Stanbrook...*, *op. cit.*, "Llistat de passatgers de l'Stanbrook", pàg. 136-164. "Núm. d'ordre 2.056. Cognoms: Pascual Carregui. Nom: Manuel. Edat: 36.", pàg. 156. S'ha trobat al seu germà Vicent. AHMV. Padró (1930) Districte Teatre Vicent Pascual Carreguí, Castelló de la Plana, 1903, València, 1976. Estava casat amb Betlem Cuenca Martínez. Almansa (Albacete) 1904. L'adreça familiar era el carrer Ciscar, 16 entr., de professió: tipògraf.

¹⁹²⁹ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament...*, *op. cit.*, "Francesc Carreres i de Calatayud, (València, 1916 – 1989). Doctor en Filosofia i Lletres i escriptor. Membre fundador d'Acció Cultural Valenciana (1930), de la qual fou secretari. Col·laborà en *Acció Valenciana*, (1930-1931) òrgan d'aquest grup universitari, i en altres publicacions del moment. Publicà les narracions *Un arxiver cerca núvia* (1931) i *El cavaller del dubte* (1933), a més de diverses obres d'erudició, escrites en castellà. Proccatalanista militant en la joventut, adoptà en la maduresa la posició contrària. Després de la guerra civil fou secretari del Centre de Cultura Valenciana i l'Acadèmia de Cultura Valenciana, i director de l'Institut Britànic de València." pàg. XXVIII. *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. Vol. 4. "Erudit. Fill de Salvador Carreres Zacarés, a més de Dr. en Filosofia i Lletres, també era llicenciat en Dret, de jove participà en els moviments valencianistes i fou un dels signants de les Normes de Castelló del 1932, Fou secretari del Centre de Cultura Valenciana, i publicà abans del 1936, diverses narracions en valencià, d'elles, algunes narracions curtes, ja esmentades. Realitzà treballs d'erudició literària en *Las fiestas valencianas y su expresión poética. Siglos XVI-XVII* (1949), *Rimas humanas y divinas*, de Gaspar Aguilar, l'edició de la qual (1951), prologà *Las obras de Ausias March traducidas por Jorge de Montemayor*, i d'altres. Tradueix *Asesinato en la Catedral*, de T. S. Elliot", pàg. 101.

¹⁹³⁰ AHUV. Lluís Querol Roso, Vinaròs, el Baix Maestrat, Castelló de la Plana, 1901. València, 1986. Fill de Leopold Querol Vives, Vinaròs, 1866, València 1929 i de Noema Roso Moles, Vinaròs, 1868, València, 1966. Nét per línia paterna d'Aleix Querol Lázaro i de Rosa Vives. Per línia materna de Lluís Roso Bover i de Sebastiana Moles Molinos. Grau de Batxiller Institut General i Tècnic de València en 1918 Exp. 395/12. Llicenciat en Filosofia i Lletres amb Premi extraordinari, en 1922. Exp. 1217/8. | CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos políticos durante la II República*. Universidad de Salamanca, Salamanca, 1989. «Los partidos nacionalistas y su prensa», pàg. 221-258 b) País Valencià. "València ofereix durant la II República una àmplia gamma de partits regionalistes; d'ells, electoralment els principals, arribaran a tenir diaris afins (...) «Acció valenciana», per exemple, sorgeix el maig de 1930 i se

Reina de Aragón, virreina de València. Imp. Josep Presència. València, 1931.” / Núm. 43, pàg. 4. 31/11/32. “Cinema Humanisme ianqui.” / Núm. 44, pàg. 6. 07/01/33. «Lletres». Un llibre alligador: “L'exemple de Xecoslovàquia”, l'autor de qual és l'ardit patriota i un dels principals animadors de Palestra Amadeu Serch. Col·lecció Popular Barcino”. / Núm. 88, pàg. 4. 11/11/33. «Cinema». “A l'entorn de l'estrena de “Cavalcada”.

Carreres Zacarés, Salvador.¹⁹³¹

Núm. 102, pàg. 5. 17/02/34. “Els cronistes de València. Preguntes. Mort el Sr. Cebrían Mezquita, València ciutat i “província” queda òrfena de cronistes, ja que el càrrec que ocupava el senyor Marínez Aloy continua vacant des de la seua mort.”.

Castanyer, Angeli.¹⁹³²

manté fins a la proclamació de la República, és un setmanari que van dirigir Felip Mateu Llopis i després Lluís Querol Roso. Ho edita Acció Cultural Valencianista.”, pàg. 255.

¹⁹³¹ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., “Salvador Carreres Zacarés. (València 1882-1963). Erudit. Secretari del Centre de Cultura Valenciana i cronista de València. Publicà *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo reino* (1925), *Notes per a la història dels bandos de València* (1930), i altres treballs d'història local”., pàg. 121. *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. Vol. 4, “Era fill del bibliòfil Francisco Carreres Vallo. Estudià Dret i el 1908 es doctorà en Filosofia i Lletres amb la tesi *Los tratados entre Castilla y Aragón. Su influencia en la terminación de la Reconquista*. Col·laborà en la revista *El Archivo*, fundada per Roc Chabàs, així com d'altres dedicades a la història i a la cultura valenciana. Les seues primeres obres s'insereixen en la labor de l'escola de Chabàs: *Les falles de Sant Josep*, *Datos de la historia de Carcagente*, *Dietarios valencianos*, *El padre Mulet*. Més avant va fer una investigació de les festes i solemnitats celebrades a l'antic regne, fruit de la qual és el *Ensayo de una bibliografía de Libros de Fiestas celebrades en Valencia y su antiguo Reino*. (1925), per al que utilitzà molt material inèdit procedent de la biblioteca del seu pare i de l'Arxiu de la ciutat de València, de la qual fou director. Fou col·laborador de l'Acció Bibliogràfica Valenciana i de l'Arxiu d'Art Valencià. Ingressà al Centre de Cultura Valenciana, fou secretari i important col·laborador dels seus *Anales* i, en l'última època, el seu principal animador. En finalitzar la Guerra Civil fou nomenat cronista de la ciutat, col·laborà en *Saitabi* i en els *Anales* i continuà portant les seues investigacions sobre el recinte urbà. Deixà publicats *El patio de los naranjos de la Lonja de Valencia* (1957), *Los misterios del Corpus de Valencia* (1956), *La Taula de Canvis de Valencia (1408-1719)* (1957) i *Luis Santangel* (1963). Fou el primer president (1954) de l'Associació de Cronistes Oficials del Regne de València.”. pàg. 102

¹⁹³² CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà a l'exili...*, op. cit., “Angeli Castanyer i Fons. (Huénaja, Granada 1905–València 1974). Escriptor i polític. S'inicià en la Joventut de Lo Rat-Penat (1924), premiat diverses vegades als Jocs Florals, col·laborà al seu òrgan *Germania* (1925). Formà part de les dues primeres directives del Centre d'Actuació Valencianista (1931 i 1933), d'on passà a militar al Partit Valencianista d'Esquerra (1935). Escrigué en *El Camí* (1932) i *Timó* (1935). Redactor en cap d'*El País Valencià* (1935), que dirigia el seu germà Josep. Directiu de Proa, consell de cultura i relacions valencianes, creat amb l'objectiu d'impulsar l'ús públic del valencià i d'afavorir les relacions entre els diversos partits nacionalistes i d'aquests amb els grups polítics de Catalunya i del País Basc. (1935). Fou elegit a les eleccions de 1936 regidor de l'Ajuntament de la ciutat (Partit Valencianista d'Esquerra). També per delegació de l'alcaldia s'encarregà de negociar les adhesions dels organismes municipals i provincials d'Alacant i Castelló a l'estatut autonòmic valencià. Comissari de Defensa de la Cultura del Consell Provincial de València (1937) i conseller de Cultura d'aquest organisme (1938). Exiliat a París a la fi de la guerra civil, hi publicà l'únic llibre seu de versos, *Miratge* (1954). A l'exili col·laborà a la revista valenciana *Senyera* i a les catalanes *Vinçle* i *Pont Blau*. Fou així mateix redactor en cap de *Nueva República* publicada a París sota el patrocini d'un comitè editor integrat per Albert Camus, Jean Cassou i Paul Rivert. I fundà el partit Acció Democràtica Valenciana. Mantingué correspondència tant amb intel·lectuals valencians de l'interior com de l'exterior, amb Nicolau Primitiu, Josep Lluís Bausset, Joan Fuster, Josep Peris

Núm. 6, pàg. 1. 09/04/32. "Glosa del dia. Nacionalisme". / Núm. 14, pàg. 3. 04/06/32. "EL CAMÍ". / Núm. 15, pàg. 3. 11/06/32. "Sentiment i doctrina. Valencianisme – Liberalisme". / Núm. 30, pàg. 1. 15/04/32. "Per al Foment de la Parla Valenciana." / Núm. 49, pàg. 6. 11/02/33. "Política esquerrana". / Núm. 50, pàg. 1. 18/02/33. "Política valencianista" / Núm. 58, pàg. 1-3. 15/04/33. "Participa en "Els actes valencianistes del dumenge acuesen una bella orientació i un gran entusiasme Vers el triomf del nostre ideal. Al Centre d'Actuació Valencianista Constitució del Partit Acció Valencianista Republicana. Acte oficial d'inauguració. Angelí Castanyer. Emili G. Nadal. Joaquim Reig. El sopar d'El Camí". / Núm. 74, pàg. 5. 05/08/33. Actuació Valencianista. Sopar a Àngel Castanyer."

Cebrian i Navarro, Josep.¹⁹³³

Núm. 114, pàg. 2. 19/05/34. "Del nostre Concurs Literari. Quan són hòmens...!!
En Sant Miquel dels Reis cantava a la reixa un pres:-Deixeu-me vore les falles i en acabant tornaré. (Alberola)."

Cerni, Francesc.¹⁹³⁴

Núm. 102, pàg. 2. 17/02/34. "Art nou. Joan Borràs."¹⁹³⁵

Celda i Eduard Buïl, Francesc Puig Espert, Emili Gómez Nadal i, així mateix, amb els catalans Joan Massot, Jordi Arquer i Evarist Masip. Membre del Consistori de Mantenidors dels Jocs Florals de la Llengua Catalana (París,1965). L'any 1971 Angelí tornà a València i es reintegrà al seu treball d'oficial administratiu a l'Ajuntament.", pàg. 32-35. | GARCÍA, Manuel: *Exiliados...*, op. cit., Vol. III. "Guanyant eixe mateix any la Flor Natural dels Jocs Florals de Lo Rat-Penat amb el poema *Drecera* (1973). Deixà inèdits la col·lecció de versos: *Auques, Col·loquis desficiats, Versets de la musa blanca*, etc.", pàg. 103. | VALLÉS, Santi: *Josep Lluís Bausset...*, op. cit., "(...) Angelí Castanyer, escriptor i també amb una clara vocació política d'esquerres. Aquest Angelí fou qui, després de guerra, creà la Casa de València a París (...) Com curiositat et puc dir que Angelí havia nascut a Huénaja, un poble d'Almeria [sic] on van traslladar al seu pare com a ferroviari de la companyia MZA, que unia Madrid, Saragossa i Alacant.", pàg. 56. | FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit., "Però va fer present el seu sentit polític (com ja s'ha confirmat) en la poesia", pàg. 53.

¹⁹³³ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., "Josep Cebrián i Navarro (València, 1911-1995). "Activista valencià, germà de l'editor del periòdic *L'Hora* que, a hores d'ara, continua essent l'únic (diari) escrit exclusivament en valencià (juliol del 1936, només va "durar" tres dies). Fou president de la Joventut de Lo Rat Penat en els anys vint i personatge de certa rellevància cultural en l'etapa republicana. Co-fundador i directiu del Centre d'Actuació Valencianista, delegat de Burjassot en l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, tornà a ingressar en LRP el 12-XI-1965. És autor d'una sèrie de contes publicats per l'Associació Protectora... entre 1932 i 1934, el primer dels quals *-jRemordiments!*- (1932), fou premi en els Jocs Florals de Godella i ja havia eixit, amb anterioritat en el núm. 28 de *Nostra Novel·la* (1930); en 1933 isqué *Els reis dels pobres*, encetant un recull de deu contes de format menut, que estaven editats per l'editorial *Arte y Letras* i es venien conjuntament al preu d'una pesseta; tots ells s'impremtaren ja en 1934 i tenien una intencionalitat educativa a més de propagandística (...) També publicà revistes falleres...", pàg. 77. AHMV. Padró (1930) Districte Centre. Josep Cebrian Navarro, València, 1911-1995. Estava vivint amb la seua mare que era vídua Vicenta Navarro Puchades, València, 1873. L'adreça familiar estava al carrer Garrigues, 2. Josep Cebrian ens consta com estudiant.

¹⁹³⁴ AHUV 464/26. Francesc Cerni Mas. Naix a Ceuta (Cadis) en 1910, València, 1991. Graduat en Batxiller en 1925. Els seus pares eren Ricard Cerni González i Clotilde Mas Fortea, tots dos naturals també de Ceuta. Nét per línia paterna de Beremund Cerni Bermudez i d'Àfrica González Martínez i per línia materna de Josep Mas Solano i d'Àfrica Fortea Morena tots quatre de Ceuta. | Catálogo Asociación AA. AA. Colegio San José PP. Jesuitas-València Antiguos Alumnos 1870-2001. València, 2008. «Relación por orden de promoción de todos los antiguos alumnos del Colegio San José», pàg. 161-303. Francesc Cerni Mas, ens consta que fou de la Promoció de 1925, pàg. 190 .

Cigalat Morant, Manel.¹⁹³⁶ i **A. Vallet.** (Antoni Vallet i Caudeli)

Núm. 75, pàg. 3. 12/08/33. "Secció de mestres. Sugerències a la Diada del Mestre".

Colomina i Pascual, Antoni.¹⁹³⁷ (Barcelona).

Núm. 103, pàg. 5. 24/02/34. "Cóm deuriem d'actuar les entitats valencianistes de Barcelona". / Núm. 112, pàg. 5. 05/05/34. "Municipi de dictadors (Alcoi). / Núm. 113, pàg. 5. 12/05/34. "Als valencians dormits".

Corresponsal¹⁹³⁸

Núm. 9, pàg. 5. 30/04/32. «Des de Castelló». "El 1 de maig". / Núm. 10, pàg. 2. 07/05/32. «Des de Castelló» "La llengua castellana". / Núm. 12, pàg. 5. 21/05/32. «Des de Castelló» "Barreja de llengües". / Núm. 14, pàg. 5. 04/06/32. «Des de Castelló». "Del fet al dit..." / Núm. 20, pàg. 3. 16/07/32. «Des de Castelló». / Núm. 20, pàg. 6. 16/07/32. «Des d'Alacant» "Carles Espla. Mitins Monarquics. Aixina deu obrar-se". / Núm. 42, pàg. 4. 17/12/32. "Un mitin radical a Castelló."

D'Aitana, Teresa.¹⁹³⁹

¹⁹³⁵ CATALÀ GORGUES, Miguel Ángel: *100 años de pintura..., op., cit.*, "(...) Joan Borràs Casanova (Olleria, 1909) (...) "el pintor de la revolució", que com a tal va ser qualificat arran de la seua exposició celebrada en 1938 per l'Ateneu Popular (Mercantil). El qualificatiu és d'Antoni Igual Úbeda en una ressenya apareguda en el *Boletín* del Ateneo Popular Valenciano. València, abril de 1938...", pàg. 162-169. Nota 15, pàg. 169.

¹⁹³⁶ FERNÁNDEZ SORIA, J.M. i AGULLÓ, M. del Carmen: *Maestros valencianos..., op., cit.*, «Apèndix. Llistat de Mestres depurats de la Província de València amb expressió de la seua identitat, destí escolar, càrrecs imputats per la Comissió Depuradora i sancions definitives, així com altres dades d'interés», pàg. 410-421. Manel Cigalat Morant (Tavernes de la Valldigna) pàg. XXIX. Manel Cigalat Morant. Tavernes de la Valldigna, la Safor (València), 1879-1956. Va exercir de mestre a Teulada, la Marina Alta (Alacant), Xeresa, la Safor i Tavernes de la Valldigna, El seu fill Manel Cigalat Company, també naix a Tavernes de la Valldigna, aprox. 1910-1993. Va exercir de mestre a Barx, la Safor, a partir de 1934, en acabar la guerra civil es llicència en Dret. Va romandre empresonat a Porta Coeli, el Camp de Túria, a conseqüència de la seua condició de sergent durant l'episodi bèl·lic. Al final de la seua vida laboral exerceix de mestre uns anys a Sollana, la Ribera Baixa fins que és jubila. Dades i dates obtingudes gràcies a la col·laboració del nebot de Manel Cigalat Morant, Enrique Cigalat (18/06/13)

¹⁹³⁷ Archivo Histórico Provincial de Alicante (AHPA) Institut de Secundària Jorge Juan. Antoni Colomina Pascual, segons la seua Partida de naixement, va nàixer a La Vila Joiosa, la Marina Baixa (Alacant) 1873. Era fill de Pau Colomina Pérez (fabricant) i de Dolors Pascual Moltó, tots dos naturals d'Alcoi, l'Alcoià. (Alacant). Nét per línia paterna d'Antoni Colomina Gisbert (fabricant) i de Rosa Pérez Llácer i per línia materna de Rafael Pascual Carbonell i de Vicenta Moltó Valor, els quatre naturals d'Alcoi i domiciliats en el mateix poble de la seua naturalesa i residents en aquesta vila (Vila Joiosa) Certificat de l'Escola Industrial d'Alcoi en 1886 (aprovat, Registre, núm. 541). El Batxillerat el va realitzar entre les ciutats d'Alcoi i Alacant (1886-1888) Institut d'Alacant. Informació obtinguda mitjançant l'ajut de M. del Olmo i M. Carmen Marín (AHPA), pel qual agraïm la seua aportació. (octubre 2020)

¹⁹³⁸ Aquest col·laborador que exerceix de "Corresponsal" o "El Corresponsal", com es veurà més avant, pel qual no es pot deduir fidedignament la seua autoria, perquè l'autor o autors són testimonis dels afers des de diversos punts del País Valencià, per exemple, Castelló de la Plana, Xàtiva, la Costera, és obvi que devia pertànyer algun columnista que puntualment ho va desenvolupar des de la ciutat de Xàtiva, que és des d'on majoritàriament gestionava la seua tasca per al setmanari valencianista, però també podia ser d'algun altre indret de la geografia valenciana, com ara des d'Alacant o Castelló, com s'ha notificat.

¹⁹³⁹ No es pot asseverar fefaentment que Teresa d'Aitana, pugui ser Teresa Calatayud Rives, però possiblement aquesta col·laboradora del setmanari valencianista, ho fos, per tres

DAN – DAU.¹⁹⁴⁰

Núm. 2, pàg. 2. 12/03/32. (Palma de Mallorca). (DAU) "Carta de Mallorca" / Núm. 7, pàg. 1. 16/04/32. "Carta de Mallorca (...) Desgraciadament romanen en l'illa molt resabis migevals. Entre ells sobresortix el de la divisió de classes; tothom vol tindre una mica més que el veí que li done més importància i el permetixca estovar-se al saludar pel carrer (...) Els elements que per tradició venien col·locats al pis principal de l'escala, comensen a adonar-se de que s'els va minant el terreno, van desapareixent els escalons a tota presa (...) Per això estos elements resten monàrquics i comensen a somniar en la restauració d'una quimèrica monarquia. Seria inútil dir-los que la República no l'han duta els republicans, sinó l'enfosament complet del borbònisme..." (DAN). / Núm. 9, pàg. 2. 30/04/32. "Carta de Mallorca. Ignasi Villalonga" (DAN).

Dasí, Jesús¹⁹⁴¹.

possibles raons: el nom, la seua vinculació amb Alacant (Serra d'Aitana) pel seu pare que hi era originari de la "Terreta" i pel seu article d'un caire en defensa del nacionalisme, escrit alligador per a les dones i les mares per al seu quefer nacionalista quotidià .

¹⁹⁴⁰ *Diccionari de la Literatura Catalana...*, op. cit., Daniel Martínez i Ferrando. Va nèixer a València el 1887, i morí el 1953 a Palma de Mallorca, on exercia la càtedra de llengua anglesa de l'Escola de Comerç. Anteriorment havia estat professor d'espanyol en un institut d'Anglaterra, i vicedirector de les Escoles de Comerç de Las Palmas i de Vigo. El 1939, al final de la guerra civil, va ser empresonat a Madrid i a Burgos. El 1942 fou separat del servei, i readmès el 1952. Col·laborà a *Terra Valenciana*, *Pensat i Fet*, *Lo Rat Penat*, *Pàtria Nova* i *D'Ací i d'Allà*, entre altres publicacions. Reuní algunes conferències sobre poesia en el volum titulat *Renaixement* (1909). Va publicar els llibres de poemes *La cançó de l'isolat* (1911, amb pròleg de Santiago Rusiñol), *Vora a la mar del nord* (1915) i *Visions de l'Horta* (1916), tots tres reunits i revisats després en un sol volum: *Escumes* (1936). És autor també de diverses obres (novel·les i llibres de viatges) en castellà, entre elles una *Guía sentimental de Mallorca* (1925). S'hi reincorporà després d'haver passat alguns anys a la presó. Formà part –juntament amb Miquel Duran i Tortajada, Josep M. Bayarri i Jacint M. Mustieles –del grup de poetes que renovaren la poesia valenciana de la Renaixença. La seua conferència a Lo Rat Penat, titulada "Renaixement. Moment actual de la poesia valenciana" (1909), fou una mena de manifest contra la poesia de Teodor Llorente i en defensa de les posicions del grup, més properes als corrents moderns del moment. La seua poesia passa per uns primers moments de connexió amb els corrents del modernisme i evoluciona cap a una poètica més personal, ressò simbolista i de temàtica bàsicament paisatgística. També col·laborà en diferents mitjans, entre els ja esmentats també: *Dia*. En castellà publicà, entre d'altres, la novel·la *Las brujas* (1923) i diferents llibres de viatges: *A través de Galícia (ciudades y paisajes)* (1922) i *Paisajes de la isla dorada* (1925)." pàg. 601.

¹⁹⁴¹ Possiblement aquest Jesús Dasí, fos l'administrador del periòdic *La Correspondencia de Valencia*, com ho reflecteix PIZCUETA, Adolf: (1901-1989) *Memòries fragmentàries...*, op. cit., "Crec que l'administrador era el senyor Dasí, persona molt influent al Diari", pàg. 40. També creiem que seria molt aventurat que el seu pare també Salvador Dasí, President de la Junta Directiva de la Societat Tipogràfica de València (1882), en LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*. Publicacions de la Generalitat Valenciana, València, 1990., pàg. 237. Però el més segur és que aquest Jesús Dasí fos Jesús Dasí Tendero. Que fou comissari de Cultura de la Joventut de l'Agrupació Valencianista Republicana. *El Camí*, núm. 101, pàg. 2. 10/02/34. "Actuació valencianista" AHMV. Padró (1930). Districte Russafa. El germà de Jesús, Josep Dasí Tendero. València, 1898, estava casat amb Ascensió Espí Tens, Tavernes de la Vallidigna, 1903, la Safor [València] Tenien l'adreça familiar en la Pl. Arenas, 8. Estava com a professió, jornalera. *El Camí*, núm. 101, pàg. 2 10/02/34. «Acció valencianista» "Juventut de l'Agrupació Valencianista Republicana Comissari Cultura, Jesús Dasí Tendero"

Núm. 18, pàg. 2. 02/07/32. "Blasco Ibáñez i l'autonomia". / Núm. 29, pàg. 4. 17/09/32. "La tasca valencianista en l'escola".

De Benicadell, R.¹⁹⁴² (Rafael Pardo Ballester)

Núm. 65, pàg. 1. 06/06/33. "Deu aplegar a l'escola. El ressorgiment de la nostra terra mai ha estat tan pletòric de vida com ara. Hi ha en l'ànima de tots els valencians un desig de llibertat, un ànsia de renovació en tota mena d'activitats, que sembla que veritablement s'obliga un cel clar per a rebre allò que amb injusta violència fon arrancat del nostre país. La terra valenciana sent necessitat de ser lliure, perquè ho demana la seua economia, la seua abundant agricultura i més fonamentalment el seu esperit..."

Donderis, Salvador.¹⁹⁴³

Núm. 86, pàg. 3. 28/10/33. "La claretat d'expressió i el cinisme". / Núm. 90, pàg. 4. 25/11/33. "...coneixent-los, tanmateix.". / Núm. 94, pàg. 5. 23/12/33. "Literatura. La veritat en el temps". / Núm. 97, pàg. 6. 13/01/34. "Literatura. La lògica inexorable". / Núm. 108, pàg. 4. 31/03/34. «Opinions» "Vivències antitètiques". / Núm. 113, pàg. 2. 12/05/34. «Opinions» "Dialectalisme y cultura".

Drives.

Núm. 91, pàg. 3. 02712/33. «Deport». "Tennis Campionats socials a l'Algirós Tennis Club."

Durán i Tortajada, E.¹⁹⁴⁴

¹⁹⁴² Aquest pseudònim va pertànyer, pel fet evident, a Rafael Pardo Ballester, perquè en MARTÍ OLIVER, Bernardo con la colaboración de PARDÓ BALLESTER, Rafael y SEGURA MARTÍ, J. M.: *Cova de l'Or (Beniarrés-Alicante)* Vol I SIP. Núm. 51. Valencia, 1977. "Seria en 1933 quan Rafael Pardo Ballester localitzaria definitivament el jaciment –Cova de l'Or–, donant notícia de la seua situació i la seua importància. R. Pardo, fou com indagant notícies sobre jaciments prehistòrics de la zona, un veí de Beniarrés li va donar els detalls necessaris per a la seua localització, recomanant-li dues coses: primer, que poc abans de començar el dia estiguessen situats a la part alta de la divisòria de les províncies de València i Alacant, en la denominada Serra de Salem (...) Tal va ser el procediment seguit, descobrint-se la cova pel forat que té al sostre, ja que la seua entrada es trobava dissimulada en una bosquina poblada de mates de llentiscle. (3) Carta de don Rafael Pardo a don Domènec Fletxer. Arxiu del S.I.P.", pàg. 9.

¹⁹⁴³ AHMV. Padró (1930). Districte Universitat. Salvador Donderis Tatay. València. 1896-1962. La seua mare vídua, era Desemparats Tatay Pla, natural de València. L'adreça familiar estava en el carrer Primat Reig, 26-1^a. Professiò Arquitecte. Salvador Donderis Tatay, donà suport econòmic per la creació de *La República de les Lletres* (1934-1936), com també fou un assidu articulista, destacant per un article de quasi vuit pàgines a dues columnes: «Valències d'humanitat. El ritme històric de Catalunya», pàg. 9- 16. *La República de les Lletres*, núm. 1. Juliol-Setembre 1934. També en el núm. 6, pàg. 26-28. Octubre-Desembre, 1935. "Ajust crític. Tàctiques històriques i dinasties nacionals". Salvador Donderis, també l'hem trobat com a redactor en el setmanari *Avant*. Salvador Donderis Tatay, València era fill de Salvador Donderis Hueso, natural de Campanar, del comerç i vivia en la plaça de Santa Caterina, 10, baix, la seua esposa era Desemparats Tatay Pla, natural de València. Era nét per línia paterna de Salvador Donderis Valero de València i de Pasquala Hueso Fabado de Benimàmet. Per línia materna era nét de Ramon Tatay Sabater i de Desemparats Pla Romero, propietaris en aquesta ciutat (Russafa), dades obtingudes en l'Arxiu de l'Institut General i Tècnic de València Districte Universitari de València. AHUV.

¹⁹⁴⁴ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., "Enric Duran i Tortajada, València 1895-1967). Escriptor. Col·laborà a *El Cuento del Dumenge*, *Avant*, *Valencia Cultural*, *Pàtria Nova*, etc. i fou un dels fundadors de *Nostra Novel·la* (1930). Membre de la direcció de la

Núm. 51, pàg. 5. 25/02/33. "Mitin Estatutista a Gandia. Vicent Palmer. (alcalde de Gandia), Joan Estevan Minguez. (alcalde de Villar del Arzobispo), Enric Duran i Tortajada (escriptor valencianista), Josep Monmeneu, Vicent Marco Miranda, Joan Calot i La Manifestació." / Núm. 102, pàg. 5. 17/02/34. "Els cronistes de València. Preguntes".

D.T. (Daniel Tossal)

Núm. 45, pàg. 6. 14/01/32. «Parlem bé!» "El terrible enemic." / Núm. 65, pàg. 2. 03/06/33. "El menor esforç." Decididament el senyor Jordi de Fenollar no serà membre de l'Acadèmia *Oficial* de la Llengua que projecta l'il·lustre historiador Roger Boty."

EGO.¹⁹⁴⁵

Núm.. 7, pàg. 6. 16/04/32. "Incogruències". Núm.. 15, pàg. 1. 11/06/32. "Acotacions Els Jocs Florals."

El Corresponsal

Núm. 10, pàg. 2. 07/05/32. "Xàtiva La Senyera en l'Ajuntament de Canals. Les aigües "potables" (?)." / Núm. 11, pàg. 2. 14/05/32. «Des de Castelló» "En l'Ajuntament ja es parlà en valencià". / Núm. 13, pàg. 5. 28/05/32. «Des de Castelló». / Núm. 17, pàg. 5. 25/06/32. «Des de Xàtiva» "Comentaris a un mitin.". / Núm. 27, pàg. 6. 03/09/32. «Des de Xàtiva». / Núm. 31, pàg. 3. 01/10/32. «Des de Xàtiva». "Un Homenatge. Una Vetllada." / Núm. 74, pàg. 5. 05/08/33. «Des de Xàtiva» "Diada Valencianista". / Núm. 75, pàg. 5. 12/08/33. «Des de Xàtiva». "La Diada valencianista." / Núm. 111, pàg. 5. 21/04/34. "Centre Valencianista de Xàtiva. Curs de Conferències". / Núm. 115, pàg. 5. 26/05/34. "Centre Valencianista de Xàtiva. Conferència de Godofred Hernández." / Núm. 118, pàg. 2. 16/06/34. "Centre Valencianista de Xàtiva. Assambla Extraordinaria."

E.M.F. (Eduard o Ernest Martínez Ferrando)

Núm. 8, pàg. 4. 23/04/32 "Una bona iniciativa". / Núm. 9, pàg. 2. 30/04/32. "El bell eixemple d'Alcanyic". / Núm. 10, pàg. 6. 07/05/32. "La sort que li espera al nostre Estatut". / Núm. 11, pàg. 3. 14/05/32. "València davant l'Estatut Català". / Núm. 117, pàg. 2. "Il Fira de Dibuij organitzada per Acció d'Art".

Enric.¹⁹⁴⁶

Joventut Nacionalista Republicana (1915) i, després, de l'Agrupació Valencianista Republicana, fou regidor de València per aquest partit (1931). En 1956 ingressà al Centre de Cultura Valenciana", pàg. 123. | *Diccionari de la Literatura Catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2008. "Poeta, narrador i dramaturg. Des del 1912 publicà poemes i narracions *El Progreso* de Xàtiva, *Taula de Lletres Valencianes* (1927) i *Las Provincias*. També publicà, entre d'altres, les narracions de to popular *Ninots de falla* (1931) i el relat *Els ulls de l'esperit* (1930), d'imitació de registres romàntics. Com a autor teatral, estrenà algunes obres escrites amb col·laboració del seu germà Miquel. De la seua poesia, influïda per Teodor Llorente, en destaquen *Els sonets de la llar* (1942), *Les cançons de l'Horta* (1944), *Poema de València* (1945), *Líriques i burlesques* (1953), *Els paisatges cordials* (1954) i l'antologia *Sempre vives* (1963)". pàg. 327 i 328

¹⁹⁴⁵ Aquestes sigles podrien pertànyer a l'assidu col·laborador del setmanari valencianista Enric Soler i Godes, simplificant el seu nom només amb la primera lletra, obviant el cognom del pare i afegint les dues primeres lletres del cognom de la mare. També podia pertànyer a Enric Gómez Pastor. València 1894-1958. Fundador i propietari del periòdic *L'Hora* (1936), fou tipògraf de professió.

Núm. 133, pàg. 4. "A l'hora del cafè. Comentari setmanal. *El nacionalismo no es siquiera una doctrina política errònia, es una locura criminal.*- Víctor Pradera. Açò i altres coses semblants diu en una "meditació política", que més que meditació sembla un atac epilèptic, este senyor que per dissort forma part del Tribunal de Garanties Constitucionals de l'Estat espanyol."

Escrivà i Cantos, Ferran¹⁹⁴⁷.

Núm. 16, pàg. 2. 18/06/32. «Lletres ingènues». "La fira de dibuix (Barcelona)". / Núm. 21, pàg. 4. 23/07/32. «Lletres ingènues» "El valencià Sorolla". / Núm. 23, pàg. 4. 06/08/32. «Lletres ingènues». "Catalunya i València. L'unitat d'idioma. L'unitat de cultura." / Núm. 25, pàg. 4. 20/08/32. "Fidelitat a la Pàtria. *Carta oberta als companys de A.V. (Acció Valenciana)*". / Núm. 30, pàg. 2. 24/09/32. «Lletres ingènues». "Elogi a la rebel·lió". / Núm. 32, pàg. 4. 08/10/32. «Lletres ingènues». "Crear... Mohamed. El miracle. Fe. Rebeldia." / Núm. 33, pàg. 3. 15/10/32. «Cinema». "Un film germano-rus. "Karamazov der moder" F. E. I C.". / Núm. 34, pàg. 4. 22/10/32. «Cinema». "Nuestro Cinema". (...) *Nuestro Cinema*, pretén ser un periòdic de minories; al ser des d'eixa riba, precisament des d'on va sortir el clam de: l'art per ell mateix, que arreu resona, es fa més necessari el acusar l'error del camí.". / Núm. 38, pàg. 4. 19/11/32. «Cinema». "Atlàntida pel·lícula de Pabst, Nero-film". / Núm. 39, pàg. 5. 26/11/32. "França, Espanya... i València". / Núm. 40, pàg. 6. 03/12/32. «Cinema». "Rasputin." / Núm. 62, pàg. 5. 13/05/33. "Saó. El raïm. Una exposició".

Espectador.

Núm. 115, pàg. 3. 26/05/34. "Els cartels de Fira de juliol".

E.S.G. (Enric Soler i Godes).

Núm. 131, pàg. 3. 15/09/34. "Lletres. Editorial Acció".

F.C. i M. (Francesc Caballero i Muñoz)

Núm. 60, pàg. 6. 29/04/33. "La festa del Patró de València".

¹⁹⁴⁶ Pel tractament tan escarrit de la denúncia cap a una opció determinada, sembla pertànyer a Enric Serrano i Melià, però no es pot asseverar aquesta possible col·laboració Perquè també podria pertànyer a Enric Soler i Godes.

¹⁹⁴⁷ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., Ferran Escrivà Cantos, (Sagunt, 1905- Madrid,1977) Membre d'Acció Cultural Valenciana i col·laborador del seu òrgan *Acció Valenciana*, i *El Camí*. Fou també membre d'Acció d'Art" i de Proa (1935) pàg. 123. | DD.AA.: *En defensa de la cultura: València, capital de la República (1936-1937)*. Universitat de València, València, 2008 "Pintor i dibuixant. Nomenat president del sindicat Libre Estudio de la CNT-FAI en començar la Guerra Civil, va fer nombrosos cartells propagandístics en pro de la causa republicana. Va participar en l'Exposició Internacional de París de 1937, dins del Pavelló Espanyol, amb l'obra *La treva*. En aquest oli es pot veure l'estil d'aquest artista caracteritzat per la solidesa, la profunditat i el vigor. Les figures presenten grans dimensions, hieratisme i una forta càrrega expressiva que les converteix en la part fonamental de la seua obra. pàg. 237. | *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana...*, op. cit., Vol. 6."Després de la contesa, viatjà per diferents països llatinoamericans i, a la seua tornada, donà classes d'Història de l'Art Contemporani en la Facultat de Belles Arts de València. Defensor de l'abstracció, publicà, entre altres obres, *Constantes estructurales de la Pintura* (1966). Entre les seues pintures més importants destaquen la decoració del Saló de Ciento en l'Ateneu de València i els murals del Saló d'Espanya en el Hall of Fame del International College of Surgeon de Chicago (Estats Units). Després del seu traspàs, el Cercle de Belles Arts de València li dedicà una gran exposició retrospectiva.", pàg. 128.

F.C. i C. (Francesc Carreres i de Calatayud)

Núm. 33, pàg. 3. 15/10/32. «Cinema» “Un film germano-rus. “Karamazov der morder”

Fabregat, T.¹⁹⁴⁸(Dibuix).

Núm. 82, pag. 6. 30/09/33. «Paisatges valencians». Catí (Castelló). / Núm. 85, pàg. 6. «Paisatges valencians» Bunyol (València).”

Ferran Valentí. (pseudònim)¹⁹⁴⁹

Núm. 30, pàg. 5. 24/09/32. “Parers intrascendentals. Passat i present. L'hora present. La vergonya de les conseqüències. Les derivacions de la ignorància. Les noves drecceres. Negar no és suprimir. La llei de la Història. Record darrer”. / Núm. 40, pàg. 2. 03/12/32. “Parers intrascendents. El tresor de la llengua. La proscripció. La realitat del terme “Llengua materna”. La tragèdia. El “castellà de la ciutat de València” encara. Convit i esperança. El triomf, “Malgré lui”. / Núm. 46, pàg. 1. 21/01/33. “El problema cultural de l'antivalencianisme”. / Núm. 48, pàg. 2. 04/02/33. “El sentiment d'una unitat espiritual en la mort de Mns. Carselade”. / Núm. 52, pàg. 2. 04/03/33. “Parers intrascendents La injustícia dels atres. La fallida parcial del valencianisme. ¿Hi ha regressió?. Moviments paral·lels. El triomf de la llengua. El divorci entre les dues llengües. Una marxa espiritual sobre la ciutat”.

¹⁹⁴⁸ DD. AA.: *En defensa de la cultura: València, capital de la República (1936-1937)* Universitat de València, València 2008.”Tomàs. Fabregat i Garcia. Un dels gravadors més importants del panorama valencià. Participà en els Salons de la Tardor. El seu estil es caracteritza per les figures fantasmagòriques d'influència de Goya, Les seues manifestacions en contra del feixisme es poden observar en els seus gravats, pàg. 238. | AGRAMUNT LACRUZ, Francisco: *Diccionario..., op. cit.* Tomo. II, F-M “Natural de Catí (Castelló). Cursà estudis en l'Escola de Belles Arts de Sant Carles. En la guerra civil freqüentà l'Aliança d'Intel·lectuals Antifeixistes i en 1937 participà en l'Exposició Internacional de París amb els aigüaforts titulats *Han passat els feixistes, Així salvà, Drac i Figures*. El seu estil es movia dins d'un expressionisme amb fortes connotacions goiesques”, pàg. 604. | CORTÉS, Santi: *València sota el règim..., op., cit.*, “T. Fabregat Garcia, pintor, va pertànyer a la lògia «Les Germanies». Fou condemnat a 12 anys de presó i inhabilitació per a càrrecs polítics i sindicals. Més endavant com que va provar llur escassa activitat maçònica. Abjurà canònicament dels errors i es declarà afecte al Moviment; el van commutar la pena per un arrest domiciliari amb l'obligació de presentar-se els dies 10,20 i 30 de cada mes davant el comandant cap de la Guàrdia Civil del seu lloc de residència.”, pàg. 213. *El Camí*, núm. 21, pàg. 1. 23/07/32. Art. El pintor Tomàs Fabregat inaugurarà el dia 25 una exposició de paisatges, interiors, retrats i natures mortes en el local de l'Agrupació Valencianista Republicana.

¹⁹⁴⁹ S'ha trobat a Ferran Valentí en VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana..., op., cit.*, Nota 122 «La bandera barrada a Castellà», *AV (Acció Valenciana)*, 16 (23-XI-1930), pp.1-2 La signatura Ferran Valentí respon a un pseudònim”, pàg. 108. Com veiem aquest col·laborador continuava identificant-se amb la mateixa qualitat dos anys després en *El Camí*. Com es denota per la seua col·laboració en el setmanari valencianista fou proclibe, sense cap dubte per la sensibilitat valencianista. Alhora, ens assabentem d'on procedeix el criptònim de Ferran Valentí, perquè quedà reflectit, com ara: “(...) fent meues les paraules de misser Ferran Valentí, aquell humanista del 500 que es descrivia com a «inerudit deixeble dels deixebles», en SÁNCHEZ-CUTILLAS, Carmelina: «Des de les fronteres del silenci» “Semblança autobiogràfica”, pàg. 7. AVL, València, 2020. Possiblement al recer d'aquest pseudònim podia estar l'historiador Ernest Martínez Ferrando, “(...) per la coneixença, rigorosa i històrica, de la nostra Baixa Edat Mitjana. També perquè “(...) Així, ell, amb la voluntat i el desig de dignificar la llengua pròpia per tal de fer-la apta per a l'expressió literària (...) optà decididament, per l'única via possible: el model dels clàssics i el seguiment del català modern.”, *Ernest Martínez Ferrando: Narracions..., op., cit.*, «Ernest Martínez Ferrando i la seua narrativa curta, per Josep Piera», pàg. 7-22, pàg. 11 i 17

Ferrandis Luna, Salvador¹⁹⁵⁰.

Núm. 11, pàg. 4. 14/05/32. «Lletres». El sentiment amorós en la nostra literatura”.

Frank.¹⁹⁵¹

Núm. 3, pàg. 2. 19/03/32. “Art i turisme”.

Garcia i Pastor, Ricard.¹⁹⁵²(Navaixes)

Núm. 37, pàg. 4. 12/11/32. “Un valencià absent opina”. / Núm. 44, pàg. 1. 01/07/33. “Valencianisme i Republicanisme.” / Núm. 47, pàg. 1. 28/01/33.

¹⁹⁵⁰ DD. AA. *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana...*, op., cit., Vol. 6. Ferrandis Luna, Salvador. (Viver 1895 - Madrid, 1954) Advocat de l'Estat i escriptor. Poc després del seu naixement la seua família es traslladà a la Vilanova del Grau d'on es considerava arrelat. Estudià Dret en la Universitat de València. Amic de Calvo Sotelo, fou nomenat per aquest governador del Banc de Crèdit Local i ocupà diversos càrrecs jurídics i econòmics en Tabacalera Espanyola, S.A., Companyia Transmediterrània i en la Companyia Auxiliària de Comerç i Navegació (AUCONA). Com a Delegat del Patrimoni Artístic Nacional emprengué en València la repretinatzió de la catedral de València i del seu claustre i sala capitular de l'antic convent dels dominics. Col·laborà en diverses publicacions periòdiques com *Pàtria Nova* i publicà els assaigs *Urbanismo y Valencia gòtica.*”, pàg. 233. | CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard (Edició a cura): *El Pensament valencianista...*, op. cit., “Advocat i escriptor. Directiu de la Joventut Valencianista (1910, 1914), col·laborà a «Pàtria Nova», integrà la comissió valenciana que viatjà a Barcelona per a solidaritzar-se amb la Lliga (1917) i secundà Eduard Martínez Sabater en la dretització de «La Correspondencia de Valencia», que produí l'escissió encapçalada per Tomàs i Martí (1923) (...) Encara que es distancià de la política valencianista continuà interessat en el valencianisme cultural. Després de la guerra civil fou element actiu de la Casa de València a Madrid. (...) Inaugurà la IV Taula de Poesia (1951)”, pàg. XXVIII - XXIX. Salvador Ferrandis Luna: “Va evolucionar des d'un regionalisme radical pròxim al grup de Villalonga cap a unes posicions pròximes al «feixisme» durant la meitat dels anys trenta.”, | SANTACREU SOLER, J. M.: *L'economia valenciana durant la guerra civil*. IVEI, València, 1992, pàg. 32. PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, | en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís (eds.) *A l'entorn de les Normes de Castelló. Ambient, context cultural i repercussions*. UJI, Castelló de la Plana, 2013 “Salvador Ferrandis Luna, fou director de *La Correspondencia de Valencia* entre 1918 i 1919. Durant la dictadura (1929) es va casar amb Rosario Álvarez de Toledo y Caro, marquesa de Valverde i germana del duc de Medina Sidònia. Posteriorment, seria conseller del Banc Exterior, de la Companyia Espanyola de Petrolis (CEPSA), de la Tabacalera, de la Transmediterrània, etc.”, pàg. 7. | CUCÓ, Alfons: *País i Estat...*, op. cit., Nota, 298, pàg. 216 i 217.

¹⁹⁵¹ Frank, aquest pseudònim podria pertànyer a Francesc Soto i Mas, perquè aleshores, Soto i Mas, presidia, com a regidor de l'Ajuntament de València, la Societat Valenciana de Foment del Turisme i en aquest article, l'autor, ell, fa una denúncia justificant-se per la mala interpretació que es fa de l'institució que ell presideix, per tant, no comparteix la crítica frívola d'algun mitjà periodístic, per exemple, en l'article, el regidor, resalta la importància comercial per a València d'una projecció seriosa per al turisme a la ciutat de València i de la seua rodatia. Confirmat en *Valencia Atracción*, núm. 71, Julio 1932, pàg. 97-98 «La Asamblea Turística de Mallorca» » F. Soto Mas Presidente de la Sociedad Valenciana Fomento del Turismo.

¹⁹⁵² A.H.M.V. Padró de 1930. Districte del Teatre. En aquesta recerca es troba com a Ricard a Robert Garcia Pastor, la qual cosa, no és gens estrany, perquè Robert estava fent ús d'un heterònim, perquè aquest hi era el nom del seu germà que hi havia faltat el 28/09/1915. Per tant el seu veritable nom sense cap dubte fou Robert Garcia Pastor. València, 1908-1973. El seu pare era Eduard Garcia Villacampa, militar retirat, la mare Carme Pastor Palanca, naturals tots dos de València. Robert Garcia Pastor fou metge i la llar familiar era al carrer Pizarro, 24-1ª.

“Parlem amb claretat i en valencià.” / Núm. 50, pàg. 6. 18/02/33. “Hores de responsabilitat”. / Núm. 53, pàg. 2. 11/03/33. “Orientació política valencianista” / Núm. 59, pàg. 2. 22/04/33. “Valencianisme davant la crisi econòmica.” / Núm. 62, pàg. 1. 13/05/33. “Valencianisme davant la crisi econòmica II.” / Núm. 63, pàg. 3. 20/05/33. “Valencianisme davant la crisi econòmica III”. / Núm. 74, pàg. 3. 05/08/33. “Focs d’encenalls o vells procediments”. / Núm. 80, pàg. 5. 16/09/33. “Política i valencianisme.”. / Núm. 86, pàg. 6. 28/10/33. “República i valencianisme, consubstancials.”

Garcia Tolsà, Jesús.¹⁹⁵³

Núm. 13, pàg. 4. 28/05/32. «Cinema» Soviètic. “L’expres blau”.

García Vargas, R.¹⁹⁵⁴(Dibuix).

Núm. 108, pàg. 6. 31/03/34. «Paisatges valencians». “Racó de Rocafort”. / Núm. 116, pàg. 6. 02/06/34. «Paisatges valencians». Plaça de Rocafort (Des d’on estava i està el pou, enfront a les escales de l’església”).

García i Villalba, Elissa.¹⁹⁵⁵

¹⁹⁵³ CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló...*, *op. cit.*, “Nota 65. La primera Junta Directiva d’Acció Cultural Valenciana (15 d’abril de 1930) estava integrada (...) Jesús Garcia Tolsà, vicesecretari...”, pàg. 116. També fou redactor del seu òrgan de premsa *Acció Valenciana*, juntament amb Felip Mateu i Llopis (Director), Francesc Carreres i de Calatayud (Redactor en Cap) els redactors: Agustí Alamà i Rodrigo, Joan Grima i Reig, Manuel Sanchis Guarnier i ell mateix. Col·laboradors: Francesc Almela i Vives, E. G. Nadal, Antoni Igual i Úbeda, Francesc Morote i Chapa, Artur Parucho, Lluís Querol i Carles Salvador. AHCV. Fons Institut Lluís Vives. Jesús Garcia Tolsà, València, 1908. Feu l’ingrés 1917 i va acabar el batxillerat de sis cursos en 1922. AHUV Exp. 1.218/6. Jesús Garcia Tolsà, era llicenciat en Filosofia i Lletres. Secció d’Història (1928). Partida de naixement, Exp. 478/63. Era fill de Ricard Garcia Pascual, València, 1886, empleat, casat amb Remei Tolsà Requena, natural d’Albaida, la Vall d’Albaida, 1887. Era nét per línia paterna de Cristòfol Garcia Melero, d’Alzira, la Ribera Alta i de Teresa Pascual Aucejo, de Navaixes, l’Alt Palància (Castelló). Per línia materna, era nét de Frederic Tolsà Soriano i de Carme Requena Martínez, ambdós d’Albaida.

¹⁹⁵⁴ CORTÉS, Santi: *Ensenyament i resistència...*, *op. cit.*, “ «Relació inèdita dels donants per al monument a Carles Salvador», pàg. 140-142. Ricard G. de Vargas. Godella”, pàg. 142. | En FERNÁNDEZ SORIA, J. M. i AGULLÓ, M. del Carmen: *Maestros valencianos...*, *op. cit.*, Ricard Garcia Vargas. Destí escola: Godella, rehabilitat el 30/12/40, pàg. L.

¹⁹⁵⁵ Elisa García i Villalba (València, 1910-1996). Fou una jove mestra que va col·laborar en diversos mitjans; a més, fou una valencianista molt dinàmica, amb inquietuds per la llengua vernacla, com així es veurà al llarg de les seues col·laboracions tant en *El Camí*, com en *Acció Valenciana*, on va col·laborar més assíduament (per exemple, en *Acció Valenciana*, núm. 10, pàg. 4-5. 01/09/30), amb un article que també desenvoluparà en el setmanari valencianista *El Camí*, quasi tres anys després i, que coincideix amb aquell d’*Acció Valencianista* en la secció de “les lletres” amb el títol “el llibre que fa falta”. En aquest article d’Elisa Garcia i Villalba, ja proposava en aquell moment la millora de l’aprenentatge i l’ús del valencià, sense llastimar sensibilitats específiques..., ara passats els anys, continuava desenvolupant l’adreçament lingüístic, com es veurà amb l’article de *El Camí*, on també col·laborava el seu promès Josep Mascarell i Gisp (*Acció Valenciana*, núm. 18, pàg. 2. 18/01/31). “Lletra oberta *A les meues companyes valencianes, alacantines i castellonenques*”. “Aquest article, com ens ressenya Santi Vallés, està destinat a destacar el paper de la dona en l’ensenyament de la llengua” | en VALLÉS, Santi: *Acció ...*, *op. cit.*, pàg. 334. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, *op. cit.*, “Elisa Garcia Villalba. Esposa de Josep Mascarell i Gisp –com ja s’ha comentat més amunt-, signa amb el seu nom el conte *El Violí* (1930), el qual aparegué en *Nostra Novel·la*, núm. 23, en el mateix exemplar en el qual anava la novel·la *l’Ecce Homo* de L. del Val i que cinc anys després isqué en la sèrie dels contes editats pel Centre d’Acció Valencianista. Presumiblement era obra

Núm. 45, pàg. 5. 14/01/33 "El llibre que fa falta"¹⁹⁵⁶. *Nota.*- Este article fon ja publicat per *Acció Valenciana*, mes, havent vist anunciat que es prepara un nou vocabulari valencià, m'atreuixc a adreçar-li-la de bell nou a l'infatigable En Carles Salvador, per a que veja sí és o no favorable ma petita rectificació en el seu plà...-E.G."

del seu espòs, per quant acausa de la possible repressió política durant la Dictadura i en els anys de postguerra aquell amagà la seua personalitat. Sovint emprà també i amb la mateixa intencionalitat, el pseudònim de "Valentina", pàg. 125. AHMV. Padró (1930) Districte Museu. Elisa Garcia Villalba. El seu pare era Salvador Garcia Cruz (1890) de professió: sastre; la seua mare Guadalupe Villalba González (1889). Amb l'adreça familiar del carrer Morella, 5, entr. En el registre Elisa Villalba, consta: "sus labores". Tots tres de València.

¹⁹⁵⁶ "El llibre que fa falta" (Elisa García i Villalba) "Erem enraonant sobre qüestions valencianes; jo lloava i defenia la nostra llengua; de sobte em preguntà: -Còm dependria a escriure i llegir correctament l'idioma valencià sense moltes complicacions? Fixeu-vos en la pregunta i digaume què haguéreu contestat vosatres; no anava a dir-li que fera com jo, açò és, que comprara les revistes i novel·les que es publiquen i que amb molta fe i constància anara poc a poc deprenint-lo. -Haver-li indicat una gramàtica- direu vosatres, però ¿vos haveu fixat que dia que no volia complicacions i sí dependre'l correctament? ¿Sí? Puix assabenteu-me d'una gramàtica valenciana que reunisca estes condicions, vos agrairia moltíssim. No esmente les que pretenen emprar l'ortografia castellana, no val la pena. De les atres admire la del P. Fullana i no negaré que conté algo de bo i que ha fet prou labor per el nostre idioma; però, potser per la corrent del poble, sembla massa donat als vulgarismes i, per consegüent, no la vaig creure convenient per a la meua amiga. Després vaig pensar amb el llibre la cultura i conreu de la llengua..., d'En Revest i Corzo. Este sí que pot dir-se que és un remarcant avanç vers la cultura i conreu de la llengua però ¿per a qui? ¿Cregueu que no sabent massa valencià pot aconseguir-se alguna cosa amb este llibre? Comencen perquè no sabria llegir-lo, ¿i cóm, puix, podia assabentar-se i enterar-se de les regles que En Revest exposa? Puix direm lo que ell mateix escriu: que és un llibre per a l'estudi i el conreu de la llengua i no per a un que vol aprendre-la. Sobre les gramàtiques catalanes no podria dir res, s'haguera esglait que li diguera que comprara una gramàtica catalana per a dependre el valencià. Ara em quedava un camí: els diccionaris i vocabularis, però, si vos fixeu amb els títols voreu que tampoc servixen: «Diccionari-o vocabulari – valencià-castellà», açò és, un consultori per a saber cóm es diu en castellà una paraula valenciana; quan tot al contrari és el que fa falta, saber cóm es diu en valencià una paraula castellana. Llavors preguntareu: ¿Què fereu (que) li aconsellareu a la vostra amiga? Per de prompte em vaig comprometre a ensenyar-li el poc que jo sé, però aleshores vaig fer-me les següents conclusions: 1. *Dissortadament*, hem d'admetre que la majoria dels valencians sols coneixen la gramàtica castellana i les seues regles; per consegüent, si volem que estos aprenguen el valencià, s'els haurà de donar una gramàtica succinta dels idiomes valencià-castellà, però explicada lo més clar i senzill possible. 2. Casi totes les paraules i vocables castellans són coneguts per la major part dels valencians i expressades a tot arreu; per consegüent, si la nostra aspiració és que tothom conega i sàpia escriure amb riquesa de lèxic l'idioma nostre, devem donar-los un vocabulari castellà-valencià, però fugint dels vocables que no siguen necessaris o en desús i procurant fer-la breu i concisa. Seleccionar totes les paraules que puguen enaltir la nostra parla, triant les que no puguen esglair als anticatalanistes i rebutjar també els barbarismes vulgars, açò és, fer una gramàtica sense pretensions filològiques i sense buscar com a lectors als que volen escriure el valencià com es parla. Fer un vocabulari per a consultar quan es desitja escriure una lletra o article i dubte de cóm es diu en valencià el que ell coneix perfectament cóm es diu en castellà. Que tinga, a més, les frases més corrents i més ús en espanyol i valencià, respectivament, per aquí diga *adéu* i no *adiós*, *fins* i no *hasta*, *després* i no *después* o *luego*, etc. Mot final: deu ser impresa en un sol llibre la gramàtica i el vocabulari, a ser possible. Fer una edició econòmica per a la seua venda. Açò, puix, és una de les necessitats més grans que hi ha en este redreçament valencianista. Als escriptors pregue tinguen en compte estes conclusions suggerides de l'amor que senc per l'esdevenidor de nostra pàtria València. Tant debò escoltaren este prec i prompte puguera vore esta gramàtica als aparadors d'una llibreria.

Gardós, R.¹⁹⁵⁷ (Dibuix).

Núm. 92, pàg. 6. 09/12/33. «Paisatges valencians». Pouet a les Sitges de Burjasot”.

Geatxe¹⁹⁵⁸

Núm. 36, pàg. 4. 05/11/32. “La música. Concert 15 de Música de Cambra i Concert 16 de Música de Cambra”.

Gil Senís, J.¹⁹⁵⁹

Núm. 4, pàg. 3. 26/03/32. “Des de Barcelona. Impressions”. / Núm. 8, pàg. 2. 23/04/32. “De Barcelona estant. Impressions”. / Núm. 39, pàg. 1. 23/6/32. “Comentaris a unes eleccions”. / Núm. 41, pàg. 1. 10/12/32. “Davant Catalunya.” / Núm. 68, pàg. 2. 24/06/33. “Crònica de Barcelona.”.

Giménez, Vicent.¹⁹⁶⁰

Núm. 87, pàg. 7. 03/12/32. “Pensant en les properes eleccions”.

Giner Bolufer, Carmel¹⁹⁶¹.

¹⁹⁵⁷ S'ha trobat a Gardó i no Gardós, que és el referent necessari d'aquesta recerca, com consta en el setmanari valencianista; tot i això, tal vegada siga el mateix protagonista de la nostra recerca, que s'ha trobat en el periòdic *La Voz Valenciana*, en el qual es feia càrrec de la crítica artística i musical. *El Camí*, núm. 6, pàg. 3. 09/04/32. «Reportatges d'actualitat» “La Voz Valenciana”. “Gardó ha donat la crítica artística i musical”

¹⁹⁵⁸ Aquest criptònim o endevinalla podia pertànyer tant a Godofred Hernández, perquè Godofred hi va ser un dels socis fundacionals, com també a Gaetà Huguet. Possiblement, però, pertany més a Gaetà Huguet per ser un assidu col·laborador del setmanari valencianista, tot i que tampoc es pot descartar la seua autoria a Godofred Hernández.

¹⁹⁵⁹ *Bailly-Baillière-Riera* (Directori-1926). València per carrers. Gil i Senís, Joan, advocat, plaça de Calatrava, 2. Districte 2ⁿ (Audiència), pàg. 35. AHUV 321/122 Joan Gi Senís, Sogorb, l'Alt Palància (Castelló de la Plana) 1895. El seu pare era Blai Gil Ferrer, de Castellnovo, l'Alt Palància, oficial de telègrafs, la seua mare era Elena Senís Almela de Sagunt, el Camp de Morvedre (València). Nét per línia paterna de Francesc Gil López de Castellnovo i de Rosa Ferrer Soria, també de Castellnovo. Per línia materna era nét de Manel Senís Balaguer de València i de Mercé Almela, d'Algímia d'Alfara, el Camp de Morvedre. Era llicenciat en Dret per la Universitat de València en 1918.

¹⁹⁶⁰ FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme...*, *op. cit.*, “III Aplec de Valencianista (1922) Els assistents foren: València: Manuel d'Espinosa, Marià Ferrandis Agulló, Adolf Pizcueta, Vicent Giménez, Rafael Arteseros, Josep Simón, Vicent Reig, Josep Guillaumon, Josep Tordera, Vicent Romaní i Antoni Frigols.”, pàg. 244.

¹⁹⁶¹ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, *op. cit.*, Carmel Giner Bolufer, Alfaçar d'Ambra (Pego 1901-1974). Funcionari de telègrafs i Cronista oficial de Pego i comarca. Sense tindre altres estudis que els primaris i vivint del curt sou de funcionari del cos de telègrafs (1918-1958), posà tan gran esforç per l'estudi històric i tanta la passió que tingué pel seu poble, que arribà a ser un valuós animador i estimulador de diverses actuacions culturals en l'àmbit local de Pego, com els Jocs Florals (1944) (...) de jove havia *criticat tot allò que veia roïn i rebutjable amb l'intenció que fora millorat* i dugué a cap una forta campanya defensant l'arribada del ferrocarril a Pego. Simpatitzà amb el maurisme i també mostrà un acostament a les idees republicanes; però durant la guerra va romandre al poble sense intervenir en qüestions polítiques i, sense problemes de depuració. A principis dels anys quaranta, arran del nomenament -1942- de Cronista oficial i arxiver de la ciutat i districte, començà un període d'intensa i productiva col·laboració amb l'ajuntament. El fet d'haver sigut nomenat també Director corresponent del Centre de Cultura Valenciana –en 1944- i encarregat de la biblioteca municipal en 1946, li

Núm. 40, pàg. 7. 03/12/32. "Per l'Estatut Valencià".

Gómez, Rafael.¹⁹⁶² (Dibuix).

Núm. 131, pàg. 6. 15/09/34. «Paisatges valencians». "Sant Josep de Xàtiva."

Gómez Senent, Domènec.¹⁹⁶³

Núm. 41, pàg. 3. 10/12/32. "Sobre l'Agrupació Valencianista Escolar".

Gómez Serrano, Francesc.¹⁹⁶⁴

permeté no sols mantindre, sinó inclús ampliar, la ja de per sí ampla tasca de col·laboracions periodístiques que estava mantenint amb nombroses revistes i diaris de València (ja en 1917 havia començat a col·laborar en *Las Provincias*), Alacant, Dénia i Madrid, i afegir noves mampreses a les publicacions locals abans creades: *La Voz de Pego* (1923), *Renovación* (1931), *Bullentó* (1942) i a noves d'àmbit regional, així com donar l'empenta decisiva per l'inici dels programes de les festes patronals en 1944, any en el qual se celebrà també un certàmen literari en el que assolí dos guardons. No se sap d'on prové l'acostament a les inquietuds i tasques valencianistes, potser foren fruit del seu aprenentatge autodidacta després de la curta estada, per motius professionals, a València en 1929, per quan en 1949 fundà en Pego l'Escola Valencianista, dins d'Acció Catòlica, per a l'ensenyament del valencià i ja en els anys quaranta es va posar en contacte amb Nicolau Primitiu i altres membres d'entitats regionalistes, com el Centre de Cultura Valenciana (on col·laborà ja en 1947) (...) Estigué molt interessat per la història comarcal, va ser la presència musulmana la que més enlluernat el va deixar. (...) Era, sobretot, un home altruista que lluità durament pel progrés i cultura del seu poble, encara que ell només es considerava un modest aficionat a la investigació històrica. En valencià escriví *El jorn de la sang* (1947), *L'onomàstica àrab, morisca i cristiana a la vall de Pego, durant els segles XV, XVI, i XVII*. (1970), el conte *Les estrenes de Nadal* (premiat per LRP en un concurs de 1953 (...)) La sarsuela *La Batuda* (dels anys 1932-1933 i tampoc estrenada) i diversos articles donats a conèixer en els programes de festes patronals dels anys cinquanta, en *Valencia Atracció* i en les *Memòries* de les Assemblees de Cronistes.", pàg. 131.

¹⁹⁶² PÉREZ SILVESTRE, Òscar en *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, núm. 120 (2007) Ajuntament d'Alaquàs, Alaquàs. «Dos dibuixos de Teresa Pascual sobre Alaquàs (1934)», pàg. 213-227. "Rafael Gómez, ens consta com a col·laborador en el grup de dibuixants del setmanari valencianista *El Camí*, com ara Pancho, García de Vargas, Joan Llovera, Bernabé d'entre altres més.", pàg. 224.

¹⁹⁶³ GIRONA, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit., «El valencianisme cultural: la possibilitat de redreçament», pàg. 511-537. "El canvi a les institucions. A Lo Rat Penat, on únicament els joves compartien les idees republicanes entre un majoritari grup de socis conservadors, també es produí una dissolució de la Junta i el nomenament, l'11 d'agost (1936), d'una altra presidida pel valencianista Enric Orts i Ausina, antic secretari del CAV i membre de Proa; junt a ell, compartiren la junta Lluís Cebrian Ibor –vice-president-, Manuel Marco Millà –secretari-, Enric Bastit, Lluís Guarner i Domènec Gómez Senent- vocals.", pàg. 514-515. | CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, op. cit., «3. Els cursos de llengua de Lo Rat Penat», pàg. 155-176. "Anys després, en produir-se la dimissió de González Martí com a president de Lo Rat Penat, ocupà aquest càrrec Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1959), tot i que ja l'exercia de facto des de feia mesos. Al seu costat trobarem destacats valencianistes, com Vicent Badia Marín, Enric Matalí i Timoneda, Tomàs Sánchez Pastor, Jaume Bru i Vidal, Ismael Rosselló, Domènec Gómez Senent (1912-1972) i Vicent Gascón Pelegrí, entre altres.", pàg. 166-167. Domènec Gómez Senent era fill de Nicolau Primitiu Gómez Serrano i d'Antònia Senent Ibáñez.

¹⁹⁶⁴ AHMV. Padró (1930). Districte Russafa. Francesc Gómez Serrano, València (1893-1950) estava casat amb Emilia Borgoñon Garcia, València (1896). L'adreça era en el carrer Cadis, 40. Consta com professió: empleat. Francesc Gómez Serrano, fou un dels dos germans de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, l'altre germà fou Eliseu Gómez Serrano. Tots tres eren fills de Domènec Gómez i de Francesca de Paula Serrano, | en REIG ARMERO, Ramir: «Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971)», pàg. 191-200., | en VIDAL OLIVARES, J.: *Cien*

Núm. 25, pàg. 1. 20/08/32. "El moviment nacionalista". / Núm. 26, pàg. 2. 27/08/32. "Centre-Europa". / Núm. 33, pàg. 4. 15/10/32. "Nòva organisió". / Núm. 34, pàg. 3. "Aclariments". / Núm. 35, pàg. 2. 29/10/32. "Parlem valencià.". / Núm. 37, pàg. 1. 12/11/32. "Del panorama internacional. Alsàcia". / Núm. 47, pàg. 3. 28/01/33. "Comentaris".

González Mir, Josep.¹⁹⁶⁵

Núm. 60, pàg. 5. 29/04/33. "Per a la dona del País Valencià. L'esperança de la Pàtria. / Núm. 106, pàg. 5. 17/03/34. "Per als senyors editors de periòdics i revistes falleres." (Aquest signat per Josep G. Mir)

Gosalbes Torres, Amat.¹⁹⁶⁶

empresarios..., *op.*, *cit.*, pàg.191-192. AHUV. Exp. (Comerç) 105. Francesc Gómez Serrano, València, 1893-1950. Pèrit Mercantil i professor en 1918.

¹⁹⁶⁵ CASANOVA HERRERO, Emili: «La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Valencians», pàg. 37-52 en *Ciència i Cultura...*, *op. cit.*, "Un llibre de poemes de Josep González Mir, que tampoc es va poder editar per falta de paper en aquells moments (16/06/37), pàg. 46. La crisi de l'Institut d'Estudis Valencians: VILA, Alfons en la seua pionera monografia, planteja dues preguntes clau: a) Què s'han fet dels treballs literaris presentats a l'IEV o en vies de preparació, com el *Nomenclàtor* revisat, l'*Antologia* de Navarro Borràs, les obres literàries de González Mir o la *Sintaxi* de Salvador?", pàg. 49. També trobem ressenyes de González Mir | en AZNAR SOLER, Manuel: *República literaria...*, *op. cit.*, "La portada del número 1 de la *non-nata* revista *Espiga*, amb data de «Gener del 1938.-Director Carles Salvador» El projecte es reemplaçà per la publicació de la «col·lecció L'Espiga» fundada «tenint en compte la carència absoluta de publicacions valencianes en aquests moments (...). Tanmateix, en el «catàleg» de l'autodenominada «millor col·lecció valenciana» s'anunciava un tercer volum d'Enric Navarro i Borràs titulat *Carassa i Minerva* (...) Finalment, en aquest catàleg s'anticipava la publicació d'originals de Bernat Artola, Enric Soler i Godes, Adolf Pizcueta, Frederic Soro, Lluís Guarner, Josep González Mir, Antoni Igual i altres", pàg. 478. També trobem dades de Gonzalez Mir en *La República de les Lletres*, núm. 4, d'Abril i Juny de 1935. "Immensitat", pàg. 16. AHMV Padró (1930). Districte Hospital. Josep González Mir (1907). El seu pare José González Beamund, natural de Sesante (Conca) (1882), era músic, la seua mare Empar Mir Zurdo de València (1884). Josep González, aleshores consta com estudiant.

¹⁹⁶⁶ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, *op. cit.*, "Amat Gosalbes Torres (Alcoi, 1886- Sabadell, 1967). Periodista, poeta i folklorista. La seua família es va establir, essent ell ben jovenet, a la ciutat de Sabadell, on va estudiar (en les escoles Pies) i treballar intensament com a periodista, assumint la catalanitat sense oblidar el seu origen valencià. Fou propulsor de la premsa comarcal i redactor de publicacions locals, com ara: *La Gazeta del Vallès*, *Diari de Sabadell*, *La Ciutat*, *El Poble*, *Revista de Sabadell*, etc., i col·laborà també en altres publicacions de Barcelona, València i Mallorca. En 1910 contribuí a fundar l'Agrupació de la Premsa, en 1915 era membre de la Junta Directiva i formava part de la Federació de la Premsa Catalana, la qual a partir de 1923 es constituí com a Associació de la Premsa. També va ser un dels fundadors i membre actiu dels 'Amics del Folklore' de Catalunya, participà en la creació de la revista teatral *Teatràlia*, és autor de diversos poemaris publicats a partir de 1927 i fou participant habitual en certàmens literaris i jocs florals, en els que aconseguí una gran quantitat de guardons, el primer dels quals vingueren dels Jocs Florals de Sabadell en 1923, del concurs de la cooperativa "La Dignidad" de Barcelona en 1924 i de la revista *Arts i Lletres*, 1927, després vendrien: un accèssit a l'Englantina d'argent en els Jocs Florals de Castelló d'Empúries en 1931, la Viola en els de Torrent de 1934, un nou accèssit a la Flor de València (1944) i en Manises (1946) i un gratat més en els Jocs Florals de LRP de València, on es registrà la seua participació de forma regular entre -1925 i 1962- enviant entre tres i cinc treballs en cadascuna de les convocatòries (alguns d'ells repetits), amb els següents resultats: la Viola d'Or en 1934 i 1962, l'Englantina en el 1941, 1951, 1954 i 1958, el premi promogut per la Regina de l'any anterior en 1925 i en 1949 i diversos accèssits a la Flor Natural. (...) Malgrat ser un poeta totalment desconegut a València, té una bibliografia força extensa, havent publicat els següents poemaris i monografies: *De la vida i del treball* (1915), *Flames de cada dia* (1927), *Visions de la ciutat florida* (1928), *Literatura i periodisme* (1935), *Terra nostra: poemes èpics* (1937), *El Príncep de*

Núm. 127, pàg. 5. 18/08/34. "València pels valencians". / Núm. 130, pàg. 5. 08/09/34. "Solidaritat en sentiments." / Núm. 133, pàg. 4. 29/09/34. "El camí de la cultura valenciana".

Guallart, Rafael. ¹⁹⁶⁷

Núm. 31, pàg. 2. 01/10/32. "Des d'Onda. Concert de Joan i Carme Alós Tormo".

Huguet Segarra, G. ¹⁹⁶⁸

Núm. 5, pàg. 6. 02/04/32. "Esperit de Continuitat". / Núm. 10, pàg. 3. 07/05/32. "Des de Castelló de la Plana. Esperit de dispersió". / Núm. 18, pàg. 5. 02/07/32. «Des de Castelló». La llengua vernàcula". / Núm. 24, pàg. 2. 13/08/32. "Notes polítiques. Nota. Província vol dir Pro-Victa, territori vençut i sotmès en l'Imperi romà.". / Núm. 26, pàg. 1. 27/08/32. "Notes polítiques. (...) Parlem clar i no ens enganyem. No és la unitat nacional allò que perilla; lo que perilla i es vol defendre és la hegemonia de Castelló". / Núm. 31, pàg. 2. 01/10/32. "Notes polítiques (Normés Ortogràfiques)". / Núm. 48, pàg. 5. 04/02/33. "A les societats i nuclis de valencianistes del país valencià.". / Núm. 70, pàg. 3. 08/07/33. "Renovació". Aquest article està signat per S. Huguet Segarra, però l'estil i la projecció del columnista, no deixa cap dubte que pertany a Gaietà Huguet Segarra. / Núm. 81, pàg. 2. 23/09/33. "Castella la noble i Catalunya l'explotadora. I". / Núm. 82, pàg. 1. 30/09/33. "València i Catalunya". II". / Núm. 97, pàg. 1. 13/01/34. "València i Catalunya". / Núm. 108, pàg. 1. 31/03/34. "La política a Castelló".

Hurtado i Minyana, Roger.

Núm. 92, pàg. 5. 09/05/33. "L'hora crítica del valencianisme.".

Màntua (1939), *Eros de camí: poemes íntims a l'esposa* (1948), (...) *Cor de sentiments en flama* (1961) (...), havent deixat inèdit dos llibres escrits en els darrers anys de vida: *Tres flors i Els Ibers il·luminats*. Una composició poètica apareix en la revista fallera: *El Fallero Mayor*. (1958)", pàg. 137-138.

¹⁹⁶⁷ Fons de l'Institut Lluís Vives de València. Rafael Guallart Esparducer, Benicassim, 1887 (la Plana Alta). Fill de Rafael Guallart, Font de la Figuera (la Costera) i de Teresa Esparducer de València. Nèt per línia paterna de Rafael Guallart, de Múrcia i d'Agustina Comes, Catarroja (l'Horta Sud) i per línia materna de Baptista Esparducer, Vinaròs (el Baix Maestrat) i de Teresa Llopis, Castelló de la Plana. Ens consta l'ingrés de batxiller en juliol de 1899. Exp. 9/30554-93..

¹⁹⁶⁸ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El pensament...*, op. cit., Gaietà Huguet i Segarra, (Castelló de la Plana, 1882 –1959) Polític i escriptor. Fill de Gaietà Huguet i Brevia (1848 – 1926), destacada figura del federalisme i del nacionalisme castellanenc. Cursà estudis a l'Institut Nacional Agronòmic de París. Fundador de la Joventut Nacionalista de Castelló (1909). Col·laborador de *Libertad* (1930). Fundà Esquerra Republicana del País Valencià (1934) i un cop dissolta aquesta formació (1935), capitanejà un grup nombrós de dissidents que s'integrà en Esquerra Valenciana (1936), on tingué un paper sobresortint. Per iniciativa seua, en gran part, es fundà Proa, Consell de cultura i relacions valencianes (1935). El 1962 donà nou impuls i nova estructura a la fundació creada pel seu pare (Huguet Brevia) el 1919. Recollí valuoses observacions de la vida rural al Baix Maestrat en el llibre pòstum *Els valencians de secà* (1969), pàg. XXXIX. | GARCÍA, Manuel: *Exiliados...*, op. cit., "En febrer de 1939 marxa cap a França 1939-1945, i a Andorra, on estigué uns anys més, després d'acabar la segona guerra mundial. En l'exili finalitzà l'assaig: *Estampes del Baix Maestrat*. Segons les paraules del pròleg redactat per Manuel Sanchis Guarner fou "un patrici castellanenc que disposà la major part de la seua energia i de la seua fortuna en qüestions cíviques i patriòtiques". Entre altres, també creà la "Fundació Huguet" per a la defensa de la llengua autòctona dels valencians. Segons el professor Alfons Cucó fou: "una de les personalitats més influents de l'Esquerra Valenciana", pàg. 218.

I.V.¹⁹⁶⁹

Núm. 3, pàg. 4. 19/03/32. "La conferencia del senyor Ventosa en Bilbao."

J. B. P.¹⁹⁷⁰

Núm. 19, pàg.2. 09/07/32. "Terres nostres. La Sicília valenciana."

J. de B.¹⁹⁷¹

Núm. 17, pàg. 4. 26/06/32. "Cinema. Un film txec".

J. M. (Josep Mascarell)

Núm. 106, pàg. 4.17/03/34. "Lletres.Occitània (orgue mensual de les joventuts occitanistes)." / Núm. 112, pàg. 3. 05/05/34. "Lletres. Occitània". "Hem rebut els números 3 i 4 d'Occitània, que com els anteriors, contenen uns suggestius sumaris per demés interessants. Les comandes a senyor Moròder, Mestre Clavé, 3. València."

J.M. i G. (Josep Mascarell i Gosp)

Núm. 30, pàg. 1. 24/09/32. ¡AVANT!

J.R.¹⁹⁷²(Joaquim Reig)

Núm. 10, pàg. 2. 07/05/32. "El Problema monetari. La Conferència de Ventosa." / Núm. 14, pàg. 4. 04/06/32. «Llibres». "Notas sobre «El Misterio de Elche» y otros dramas sagrados de Valencia" "Some outstanding and recurring themes in Valencia literatura". "El País donde nadie se muere". Autor: Daniel Martínez Ferrando." / Núm. 49, pàg. 3. 11/02/33. «Lletres». *Discurs del mantenidor dels Jocs Florals*, per Josep Monmeneu." / Núm. 105, pàg. 3. 10/03/34. «Lletres» "Fènix", de Joan Estelrich". / Núm. 110, pàg. 4. 14/04/34. «Lletres» "Els fills de Jafet." / Núm. 112, pàg. 2. 05/05/34. «Palpitacions dels temps» "El Feixisme i Anglaterra El faig i la dictadura. Un poble independent. Un país lliure". / Núm. 113, pàg. 1. 12/05/34. «Palpitacions dels temps». "La dictadura i la filosofia de la història. Els imperis asiàtics. Les victòries d'ara. La base doctrinal. Les realitzacions: Rússia, Itàlia, Alemanya. La Filosofia de la força." / Núm. 114, pàg. 6. 19/05/34.«Palpitacions del món». "Llibertat i tolerància. Absència de llibertat. Del govern i de la tolerància. L'esperit científic." / Núm. 115, pàg. 6. 26/05/34. «Palpitacions dels temps». "Individualitat i col·lectivitat". / Núm. 130, pàg. 5. 08/09/34. «Palpitacions dels temps». "La crisi d'una civilització". VI. La crisi de l'estructura política. (Acabarà)". / Núm. 131, pàg. 5. 15/09/34. «Palpitacions dels temps». "La crisi de la civilització (Conclusió)". / Núm. 132, pàg. 3. 22/09/34. «Lletres». Ernest

¹⁹⁶⁹ I. V. Possiblement corresponen a les inicials d'Ignasi Villalonga que, junt amb Joaquim Reig, desenvolupà un article referent a l'exministre Ventosa i Clavell, fundador de La Lliga Regionalista i director del periòdic *El Poble Català*, amic de Villalonga i de Reig, amb afinitats i interessos molts semblants, com els financers, polítics i culturals.

¹⁹⁷⁰ Aquest acrònim podria pertànyer a Joan Beneyto Pérez, prestigiós investigador del Dret valencià, amb vincles molt arrelats a la Marina Baixa. Va residir a Itàlia per estudis per la J.A.E. (Junta d'Ampliació d'Estudis), en aquella mateixa època, per tant, no hi ha cap dubte de la seua autoria per aquestes sigles i per l'article.

¹⁹⁷¹ Probablement, aquestes inicials també pertanyen a Emili Gómez Nadal, va ser un destacat crític cinematogràfic, d'entre altres temes i qüestions com a redactor i col·laborador.

¹⁹⁷² Possiblement aquestes inicials pertanyen a Joaquim Reig i Rodríguez, pels articles en si mateix i el seu desenvolupament, que hi és propi del seu estil.

Martínez Ferrando. Viatge a Catalunya, per Josep Pla. Biblioteca Catalana d'autors independents. Barcelona.”

J.S.¹⁹⁷³

Núm. 48, pàg. 4. 04/02/33. “Una plausible iniciativa a favor de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.” Barcelona. / Núm. 56, pàg. 1. 01/04/33. “El tòpic de Catalunya.” / Núm. 75, pàg. 2. Al marge de la II Setmana Cultural Valenciana.”. / Núm. 128, pàg. 5. 25/08/34. “Problemes de la Mediterrània. A J. Sanxo, col·laborador d'“Occitània”, cordialment.

Jacint Vitoria.

Núm. 38, pàg. 4. 19/12/32. “Encara és prompte. El bell somni de l'autonomia valenciana encara està lluny...”

Joan i Villanueva, S.¹⁹⁷⁴

Núm. 72, pàg. 2. 22/07/33. “VISSIO” (S). / Núm. 77, pàg. 5. 26/08/33. “Comentari. Llegim a *El Mercantil Valenciano* un article firmat (cosa rara) per un dels que votaren la Constitució de la República espanyola i l'Estatut Català, Antoni Zozaya, el qual es posa a comentar les reunions hagudes amb els nacionalistes representants dels diversos països ibèrics, que es celebraren a Barcelona, dient-los separatistes i monteiant-los d'incitadors, causants de tots els pitjors mals que assolien el món.” (S) / Núm. 97, pàg. 4. 13/01/34. “Mirador. El valencianisme en l'actualitat” (J).

Joanet.

Aquest pseudònim estava incrustat en l'espai de l'Esport-Deport. Va col·laborar amb catorze articles, tots ells desenvolupats dins de la temàtica esportiva, donant puntualment els resultats en les pàgines del setmanari valencianista, des del número 89 fins a l'últim, el 104, intercanviant amb els diversos esports de competició, com ara hoquei, tennis, però sobretot el Campionat de la Lliga de futbol, on més comentaris va desenvolupar. L'ús de pseudònims era pràctica en altres companys de la secció d'Esports, que es veuran sovint en aquesta recopilació. Ens cal apuntar que, vint anys enrere, hi havia un col·laborador en el setmanari *València Nova* (1913) que signava com “Juanito” l'article «Els balls de Carnestoltes en la societat *Escalante*»

Joaquinet.¹⁹⁷⁵

Núm. 9, pag. 3. 30/04/32. (Castelló) «Des de Castelló» “L'Estatut valencià”. Castelló i abril.”

Joc.

¹⁹⁷³ Aquestes senyes podien pertànyer a dos col·laboradors del setmanari: Joan Gil Senís, perquè residia aleshores a Barcelona, o també possiblement a Jaume Sorell.

¹⁹⁷⁴ AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Salvador Juan (Joan) i Villanueva. València, 1908. La seua mare era Pilar Villanueva Mateo, vídua, natural de Abejuela (Terol). L'adreça familiar estava en el carrer Lluís Morote, 15, València. L'autoria d'aquests tres articles és un poc confós, perquè els dos primers (72 i 77) estan signats per S. Joan i Villanueva, i el tercer i últim (97) per J. Joan i Villanueva.

¹⁹⁷⁵ En aquest mot hipocorístic de Joaquim, que d'entre els col·laboradors del setmanari valencianista només es troben Josep Joaquim Sanchis Zabalza i Joaquim Reig, Sanchis Zabalza estava aveïnat a Madrid, no obstant com un significat valencianista, no es pot excloure la seua autoria, però també en nòmina estava Joaquim Reig l'*anima mater* del setmanari que tampoc es pot descartar.

Núm. 88, pàg. 3. 11/11/33. "Agafat al vol. Un resum de notícies de tot arreu relacionades amb les revistes esportives i els corresponents guanyadors de les diferents curses i esdeveniments esportius."

Josep Verdi.¹⁹⁷⁶

Núm. 111, pàg. 4. 21/04/34. "Al voltant del turisme".

Josimbar (Josep Simón Barceló)¹⁹⁷⁷.

Núm. 1, pàg. 4. 05/03/32. "Una absència lamentable (Atletisme XVII Cross Nacional a Donostia)". / Núm. 3, pàg. 4. 19/03/32. "Futbol Lliga (Campionat nacional de Lliga). El Llevant...". / Núm. 18, pàg. 4. 02/07/32. "Deport. El campionat europeu del pes mig-fort. (un article molt extens sobre boxa)".

Jover i Navarro, Marcel.¹⁹⁷⁸

¹⁹⁷⁶ Possiblement el nom d'aquest col·laborador Josep Verdi pertanya a Francesc Soto i Mas, perquè guarda relació amb l'anterior pseudònim "Frank" per la mateixa afinitat "turisme". | SAMPEDRO RAMO, Vicent: *La Maçoneria Valenciana i les lògies accidentals durant la Guerra Civil*. Generalitat Valenciana Consell Valencià de Cultura, València, 1997. «III Les Activitats Maçoniques a València durant la Guerra Civil Les Lògies», pàg. 89-140."En aquests moments la presidència del capítol l'ostentava un dels més veterans i importants maçons de València, Francesc Soto Mas, *Verdi*, grau 33, qui des de 1920 apareix enquadrat en lògies com la *Federación Valentina, Patria Nueva i Les Germanies*, com també ja ho hem vist afiliat al capítol *Paz y Justicia* en 1922. Propietari industrial i valencianista convençut, ja en 1914 ocupava el càrrec de tresorer de la Junta Directiva de la Joventut Valencianista. Va ser elegit regidor a l'ajuntament valencià en 1931 per l'Agrupació Valencianista Republicana, sent un component de l'anomenada «minoría valencianista» juntament amb Durán Tortajada (AVR) i Joaquim Reig d'Unió Valencianista. Es va integrar en 1935 en el Partit Valencianista d'Esqueres.", pàg. 97.

¹⁹⁷⁷ ARIAS, Fernando: *La Valencia de los años 30...*, *op. cit.*, "Josep Simón Barceló, "Josimbar", metge de l'Associació de la Premsa. (...) Ell escrivia en el vesperí diari *La Correspondencia de Valencia* i en Febus (Agència de premsa) s'ocupava de la secció esportiva, que tenia l'epígraf de Notiesport", pàg. 138. Facultat de Medicina Biblioteca Ciències de la Salut Hemeroteca "Pelegrí Casanova" *Butlletí de la Unió Sanitària Valenciana* Any XIV exemplar 0914 Llistat de Metges, Farmacèutics i Odontòlegs. Suplement de setembre de 1933. Llistat de Metges: "Núm. d'ordre 634, Núm. de registre 1.827. Any d'expedició del Títol de llicenciat en 1927. Josep Simón Barceló, carrer Quart, 76. Especialitat cultivada preferentment. Pediatria pàg. 17. | CORELL RAUSELL, José: *Ilustres del periodismo deportivo valenciano*. Ajuntament de València, València, 2002 Josep Simón Barceló. Va compatibilitzar magistralment al llarg de la seua vida dues professions, en realitat les seues dues passions: periodisme i medicina. En el periodisme esportiu es va iniciar als vint anys, encara que als setze ja col·laborava amb algunes revistes de la regió, escrivint en valencià (...) Simón Barceló va veure publicades les seues primeres informacions de futbol i atletisme en *La Correspondencia de Valencia*, mitjà del qual més tard va ser director. Des del primer moment es va inclinar per la informació esportiva, especialitat en la qual va destacar per la seua imparcialitat i honestat. Va exercir de corresponsal esportiu per a *El Mundo Deportivo* de Barcelona, on va aconseguir prestigi nacional amb el pseudònim "José Bar"; va ser cap de secció d'esports de la *Hoja del Lunes* de València, on signava com a "Dial". (...) Va exercir la medicina des de 1927, sent un reconegut pediatre amb coneixements de medicina interna. Al llarg de diversos anys va ser el director dels serveis mèdics de l'Associació de la Premsa Valenciana.", pàg. 33.

¹⁹⁷⁸ GARCÍA, Manuel: *Exiliados...*, *op. cit.*, Vol. III, "Marcel Jover i Navarro. (València (?)-Mèxic, D.F.-1945). Periodista i escriptor. Fill d'una família valenciana resident a Orà (Algèria). En l'esclatar la guerra civil espanyola militar a l'AIDC (Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura) de València i treballaria com redactor dels diaris *Verdad* (Diari Polític d'Unificació Editat pels Partits Comunista i Socialista, València, 1936-37), *Adelante* (Diari Socialista del Matí, València, 1937) i *El Socialista* (Òrgan oficial del Partit Socialista Obrer Espanyol, 1936-39). Al finalitzar la contesa es refugiaria a Orà, on vivia la seua família col·laborant en el

Núm. 99, pàg. 3. 27/01/34. "Valencians de Saragossa." / Núm. 127, pàg. 4. 18/08/34. "Moments històrics del País Basc". Bilbao 13 juliol 1934.

Julià, Eduard.¹⁹⁷⁹

Núm. 8, pàg. 5. 23/04/32. «Lletres». "La cultura valenciana mig-aval". / Núm. 13, pàg. 4. 28/05/32. «Lletres». "El llibre valencià (...) Angel Sánchez Gozalbo, el metge castellanenc, autor de "Bolanguera de dimonis".

Karantula. K. (Eduard Ranch).

Pseudònim d'Eduard Ranch i Fuster que es feia servir per als esdeveniments per la crítica teatral. Foren trenta articles, però ens cal destacar dues aportacions fora del circuit dramàtic, com ho feu en el Núm. 91, pàg. 4. 02/12/33. "Teatre Principal. La primera "charla" de Federic Garcia Sanchiz (aixina, en z)..." / Núm. 100, pàg. 4. 03/02/34. «Música» "Orfeo Valencià" Karantula "Massa Coral Normalista" K / Núm. 102, pàg. 4. 17/02/34. "Una conferència". En el local social de l'Agrupació Valencianista Republicana, "donà una conferència el passat dijous, dia 7, l'autor i conseqüent valencianista N'Eduard Buil". / Núm. 120, pàg. 4. 30/06/34. «Teatre». "Nostre Teatre a Barcelona. La companyia del Nostre Teatre a Barcelona, de València ha debutat amb falaguer èxit a la ciutat de Barcelona". / Núm. 133, pàg. 4. 29/09/34. «Teatre». "Nostre Teatre. Teatre Català Al teatre Apolo de Barcelona, ha inaugurat la temporada de teatre català amb l'estrena de Poal Aragall (Miquel Poal i Aragall) titulada *La taverna dels valents*. L'autor de *La Gloriosa* ha volgut fer teatre popular..(...) Doncs a jutjar per la premsa barcelonina ha esdevingut un èxit més per a este aplaudit autor."

Lauras.

periòdic *Orain Républicain* (Orà, 1939). Del Nord d'Àfrica s'exiliaria a Nicaragua i d'allí es traslladaria a Mèxic on treballaria com agregat cultural de l'Ambaixada de Nicaragua. Des de la capital mexicana col·laboraria amb les publicacions catalanes *Resurgiment* (Buenos Aires) i *Quaderns de l'Exili* (Mèxic, D.F., 1943-47). Vinculat a la "Casa Regional Valenciana" de Mèxic col·laborà en el butlletí *Levante* (Mèxic, D.F., 1943) i en la revista *Mediterrani* (Mèxic, D.F., 1944-46). Durant l'exili desenvolupa una gran activitat política a favor de l'asil dels republicans espanyols al Nord d'Àfrica. També escrigué la novel·la *De Pearl Harbor a Roma. Cronòmetre de la Guerra* (1944) i traduí al francès obres de Santiago Rusiñol. Segons el professor Santi Cortés, formà part d'un grup d'intel·lectuals valencians en l'exili –M. Civera, J. Gorkin, B. Solsona, etc.– que: "van col·laborar a les publicacions catalanes (alguns de forma bastant assídua) i es van comprometre àdhuc amb el projecte d'unitat política i nacional propugnat pels catalans", pàg. 221.

¹⁹⁷⁹ Possiblement fou un dels professors de Bernat Artola i Tomàs. CORTÉS, Santi: *València sota el règim franquista (1939-1951)...*, op. cit., «Les falles de la guerra i de la «Victoria», pàg. 161-166. "Nota 7. Eduard Julià Martínez, (Aquest, antic col·laborador del *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* i de *Taula de Lletres Valencianes*, va oferir el seu ajut incondicional als militants del SEU) Inspector nacional d'Ensenyament Mitjà a la postguerra i catedràtic de Literatura espanyola a l'institut «Lope de Vega» de Madrid, és autor dels poemes feixistes «*En pasar el cortejo de José Antonio*», «*Levantina*» i «*Saludo a Franco*», publicats als *ALP*», pàg. 165. | CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló...*, op., cit., "Nota 34. Un any després de la seua mort (Lluís Revest), La Societat Castellonenca de Cultura li dedicà la major part dels articles del volum XL (1964) del seu butlletí, els quals ens ajudaran a conèixer la seua personalitat i el seu treball, encara que molts són evocacions de records de moments viscuts per diversos personatges amb Lluís Revest Corzo. En aquest volum vegem (...) Julià, Eduard: «Hasta luego mi buen amigo».», pàg. 76. | TORRENT, Joan i TESIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit. (vol.II). "Eduard Julià, com s'ha dit, fou col·laborador del *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*", pàg. 580. Catedràtic de Literatura de la Universitat de Toledo. Conferència «Les dones en les obres de Lope de Vega referents a València» en *El País Valencià*, núm. 9, pàg. 3. 13/07/35. L'article és de Ll. F. (Llorente Falcó o Fabià Llisterrí).

Núm. 91, pàg. 2. 02/12/33. "Deport. Al marge del campionat valencià d'Hockeyi."

L'Encobert. ¹⁹⁸⁰

Núm. 16, pàg. 3. 18/06/32." Davant la discussió dels Estatuts Regionals. Blasco Ibàñez i l'autonomia." / Núm. 121, pàg. 5. 07/07/34. "Actuació valencianista. Centre d'Actuació Valencianista. III Setmana Cultural Valenciana. 22 al 29 juliol 1934. Organisada pel centre d'actuació valencianista i Patrocinada per L'Exm. Ajuntament de València. Lo Rat-Penat, Centre Valencianista de Xàtiva."

López Chavarri i Marco, Eduard. ¹⁹⁸¹

Núm. 103, pàg. 1. 24/02/34. "Els cronistes valencians. Preguntes."

LL. F. (Fabià Llisterri)

Núm. 116, pàg. 2. 02/06/34. "Música de Cambra. Orquesta Valenciana de Cambra (Manuela Saval, Ricard Olmos, Vicent Garcés, Emili Valdés, Martínez Tello i F. Gil)". / Núm. 119, pàg. 5. 23/06/34. "Música. L'Orfeo Valencià".

Llauger, Jordi.

¹⁹⁸⁰ GARCÍA CÀRCEL, Ricardo: *Las Germanias de Valencia*. Ediciones Península, Barcelona, 1981 «L'Encobert i l'encobertisme», pàg.132-138. "Les úniques dades realment fiables de la fosca biografia de l'Encobert són la pronunciació d'un discurs en la plaça de la Seu de Xàtiva el 21 de març de 1522 i la seua mort el 18 de maig del mateix any, assassinat a Burjassot. (...) L'explotació del mite tingué un doble beneficiari: d'una part les Germanies, necessitades d'un líder que fera renàixer les abatudes forces revolucionàries al darrer la mort de Vicent Peris, i d'altra del món convers, que cercava angoixadament un redemptor i cregué veure'l en l'Encobert. (...) Penetrar en el perfil real de l'Encobert és difícil. La historiografia ha ajudat poc a descobrir l'autèntic Encobert. N'hi ha historiadors com Perales que inclús pareixen creure i acceptar l'autobiografia que de si mateix es traçà l'Encobert. Per altra part, la literatura unflà el mite amb obres com els lacrimògens drames de Ximénez de Enciso o García Gutiérrez, o el novel·lon de V. Boix (1859).(...) Més que l'Encobert i la problemàtica de la seua interpretació racial-religiosa, mereix atenció l'encobertisme, la sèrie d'encoberts que succeïxen al primer. (...) Creiem que l'encobertisme, abans de tot, representava socialment les expectatives del camperol de l'horta de València, encara que la ubicació geogràfica del primer fos la ciutat de Xàtiva. (...) El cert és que les idees de l'Encobert es difongueren més enllà de València. (...) Eulàlia Durán ha demostrat que aqueste idees recolides en un llibre es llegiren en veu alta en els carrers de Mallorca durant les Germanies de Mallorca (1521-1523)", pàg. 132-138.

¹⁹⁸¹ GRANELL, Marc i BELTRAN, Adolf:1 *Antologia...., op. cit.*, "Eduard López-Chavarri i Marco. Nascut a València en 1871 i mort en 1970. Fou musicòleg, compositor, escriptor i crític, tasques que exercí des dels periòdics de la ciutat. Professor del conservatori, fou també un escriptor preocupat pel tema paisatgístic i viatger. Redactor en cap de *Las Provincias*," pàg. 22. | *Diccionari de la Literatura Catalana...., op. cit.* . Publicà *Contes lírics* (1907), un recull eclèctic en què les narracions de major filiació amb els pressupòsits esteticoliteraris del modernisme – com l'enfrontament entre l'artista i la societat, la reivindicació de la natura oposada a l'urbs, l'amor per la música o el wagnerisme – conviuen amb les de base costumista, les de temàtica infantil o les de caràcter líric – properes al poema de prosa – o periodístic, tret que avançà l'estil dels seus següents llibres. Els dos reculls posteriors), *De l'horta i de la muntanya* (1916) i *Proses de viatge* (1929)". | DD. AA. *Nou Diccionari de la Literatura Catalana*: "Aquests són dos aplecs de narracions breus de viatges per terres valencianes i, ocasionalment, mallorquines, en les quals abandonà per complet els trets més propers al modernisme. Narrador. Doctor en dret, compositor i musicòleg, fou catedràtic d'estètica i història de la música del Conservatori Superior de València, periodista col·laborador, entre d'altres, de *La Revista* i *Revista Musical Catalana*. Capdavanter de la renovació de la narrativa culta valenciana i d'un esperit rebel, es deixà seduir per l'ideari preraphaelita anglès, l'aristocracisme esteticista i la ironia de Santiago Rosiñol", pàg. 565.

Núm. 6, pàg. 3. 09/04/32. «Reportatges d'actualitat». Com se cofeccionen els diaris. *La Voz Valenciana. La Corres. El Mercantil. Las Provincias. Diario de Valencia. El Pueblo.*”

Llisterri, Fabià.¹⁹⁸²

Núm. 87, pàg. 3. 04/11/33. «Lletres». La llengua pròpia”. / Núm. 94, pàg. 5. 02/12/33. “La valencianisació dels partits”. / Núm. 106, pàg. 2. 17/03/34. “L’esperit del valencianisme”. / Núm. 116, pàg. 1. 02/06/34. “A cau de tòpics. L’ideal, on és?”. / Núm. 120, pàg. 1. 30/06/34. “A cau de tòpics. Tres hores en Alacant.” / Núm. 133, pàg. 3. 29/09/34. “A cau de tòpics. Eficàcia.”

Llorca, Ferran.¹⁹⁸³

Núm. 103, pàg. 1. 24/02/34. “Els cronistes de València. Preguntes”

Llorente Falcó, Teodor.¹⁹⁸⁴

Núm. 40, pàg. 7. 03/12/32. «Lletres». “Quadrets de l’horta. La paga de Tots Sants.” / Núm. 102, pàg. 5. 17/02/34. “Els cronistes de València. Preguntes”.

Llovera, Joan.¹⁹⁸⁵ (Dibuix)

¹⁹⁸² AHUV. Exp. Acad. 345/16 Batxiller, 1919, Instituto General i Técnico València. Fabià Llisterri Miró. Poble Nou de la Mar, 1904-1987. Segons la seua Partida de naixement. Era fill de Fabià Llisterri Jovani, farmacèutic, natural de Morella, els Ports, (Castelló), 1866- València, 1910, i de Raimunda Miró Triguell, Ulldemolins, el Priorat (Tarragona), 1875, València, 1969, i nét per línia paterna de Josep Llisterri Pitarch, natural de Morella i d’Agueda Jovani Querol, natural de Morella, tots dos difunts. Per línia materna era nét de Joan Miró, Ulldemolins (vidu) i de Teresa Triguell Querol, també d’Ulldemolins. Facultat de Medicina. Biblioteca Ciències de la Salut Hemeroteca “Pelegrí Casanova” *Butlletí de la Unió Sanitària Valenciana* Any XIV exemplar 0914 Llistat de Metges, Farmacèutics i Odontòlegs. Suplement de setembre de 1933: “Llistat de Farmacèutics: Núm. d’Ordre 130, Núm. de Registre 336 Llisterri Miró, Fabià (R),farmàcia en el carrer Escalante, 3 (Grau de València). Títol de Llicenciat 21/06/1924 i Col·legiat el 30/09/24”, pàg. 39. Col·legiats (farmacèutics) Residents en la Capital (València) En el “Suplemet al *Butlletí de la Unió Sanitària Valenciana*. Llista dels Associats. Any III Agost 1922. Exemplar 0356. Núm. d’ordre 67. Núm. del registre 105, Pèrez Tomàs, D. Baldomer, carrer Escalante, 3 (Grau) Situació professional Rg. V. Llisterri. Data del Títol de col·legiat 23, Maig 1918”, pàg. 22. *Valencia Nova* Semanari regionaliste. Redacció i administració. Plasa d’Espartero, núm. 3, entresuelo. Valencia (Grau). Núm. 1, pàg. 4. 02/02/16. “Farmasia de la Vda. de F. Llisterri . Escalante, Núm.. 3 (Rihuet) Valensia (Grau).

¹⁹⁸³ AHCV. Fons Institut Lluís Vives. Ferran Llorca Climent. Massanassa, 1899, l’Horta Sud, València. Aprovà l’ingrés en 1913 i feu el Grau de Batxillerat en 1914. Segons l’expedient de batxillerat, també es troba la Partida de naixement: Era Fill de Ferran Llorca Benimeli, natural de Pedreguer, la Marina Alta (Alacant), consta com a empleat, i de Rosa Climent Malonda de Villalonga, la Safor (València). Nét per línia paterna de Josep Llorca Palomero de Benidorm, la Marina Baixa (Alacant), difunt i d’Isabel Benimeli Saball de Callosa d’Ensarrià, la Marina Baixa, difunta. Per línia materna era nét de Salvador Climent Hernández de Carcaixent, la Ribera Alta (València) i veí de Benipeixcar, la Safor, vidu de Teresa Maluenda Romero. Exp. 9/30025-10. Ferran Llorca, ens consta en el diari *Las Provincias*, núm. 20.406, pàg. 3 05/03/32. “La transformació del “Centro de Cultura Valenciana” (...) Directores de número: Don Joaquim Reig Rodríguez, advocat i publicista. Don Ferran Llorca, llicenciat en Filosofia i Lletres i historiador...” També s’ha trobat referències seues coincidents en AHUV. Exp. 821/12. .

¹⁹⁸⁴ PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., “Teodor Llorente i Falcó. (València 1869-1949). Fill de Teodor Llorente i Olivares. Periodista i escriptor, director de *Las Provincias* (1905-1949) i col·laborà d’altres publicacions. Fou director degà del Centre de Cultura Valenciana (1939-1941) i publicà *En defensa de la personalidad valenciana* (1930), *Mistral i Llorente* (1932) i *Memorias de un setentón* (1942-1948), *Los valencianos en San Sebastian* (1941) així com traduccions de rondalles d’Antoni M. Alcover”, pàg. 125 i 126.

Núm. 86, pàg. 6. 28/10/33.«Paisatges valencians». “Vera (ermita i espadanya)”. / Núm. 88, pàg. 6. 11/11/33. «Paisatges valencians» “Torrent. (ermita)”. / Núm. 133, pàg. 6. 29/09/34. «Paisatges valencians». “Calvari de Montcada.”.

M.P.M. (Miquel Peña Masip).

Núm. 16, pàg. 5. 16/08/32. «Des de Castelló». “Reunió transcendental”.

M.S.G. (Manuel Sanchis Guarner)

Núm. 28, pàg.3. 10/09/32. «Lletres». “Uns Valencians en Amèrica”

Marcó Trafach, M.¹⁹⁸⁶

Núm. 10, pàg. 1. 07/05/32. “¿Convé el regionalisme?”. / Núm. 12, pàg. 2. 21/05/32. “València espera”. / Núm. 13, pàg. 5. 28/05/32. “No passarà res.”. / Núm. 33, pàg. 3. 15/10/32. “La direcció política nacional”. / Núm. 34, pàg. 1. 22/10/32. “La direcció política regional”

Martínez Cros, A.¹⁹⁸⁷

Núm. 109, pàg. 4. 07/04/34. “Cinema. Cap a un “cine” valencià”. Malgrat açò no seríem fidels a la veritat si no reconeixérem a València l'honor d'haver estat el bressol de un dels primers i més eficients valors que contribuïren al desentrell del cinema en la Península. Es tracta de N'Antoni Cuesta, que durant el període de 1905 a 1910 realisà vàries produccions, destacant-se entre elles una interessantíssima documental sobre el Tribunal de les Aigües...”

¹⁹⁸⁵ AHMV. Padró (1930) Districte Audiència. Joan Llovera Terol. València 1898-1981. Fill d'Antoni Llovera Cubells, 1859, Alcoi, l'Alcoià (Alacant), es dedicava al comerç i de Joana Terol Gómez, València, 1868. L'adreça familiar, plaça de Calatrava, 4-2, de professió, pintor. AHCV. Fons Institut Lluís Vives. Joan Llovera Terol. Ens consta l'examen d'ingrés aprovat en 1905. Exp. 9/30565-47.

¹⁹⁸⁶ *Bailly-Baillière-Riera* (Directori-1926) M. Marcó Trafach, Veterinari, carrer Escalante, 81, (Canyamelar-València), pàg. 144. AHUV. Exp. Acad. 825/16 El seu germà Josep Marcó Trafach, s'han trobat unes escurides referències, per exemple, va fer magisteri entre l'Escola Normal Superior de Maestros de Saragossa i l'Escola Normal de Mestres de València, acabant el 1917 als 22 anys. Era natural d'Amer, la Selva (Girona). AHMV. Padró (1930). Districte Port. Miquel Marcó Trafach, Amer, 1883. València, 1965. En el cementeri Municipal del Cabanyal ens consta com M. Marco Trufael, és obvi, que fou un error de transcripció, perquè la seua esposa F. Calafat Català, va morir el 1954, on estan tots dos soterrats en un mateix nínxol, per tant, fou vidu durant onze anys i no ens consten que tingueren fills. Fou Veterinari municipal, amb l'adreça del carrer Escalante, 81-1a, estava casat amb Francesca Calafat Català -com s'ha dit-, en la llar familiar també consta que residia el seu pare Lluçia Marcó Lapeira, d'Amer, 1859, el Canyamelar, 1932 (Cementeri Municipal del Cabanyal).

¹⁹⁸⁷ AHUV Exp. Acad. 1325/14. Albert Martínez Cros, València, 1914. Va cursar la llicenciatura de Dret en 1935, però va haver-hi de convalidar el títol en 1940. En l'Arxiu Històric de la Universitat de València, en el seu expedient, però en un full apart, veiem aquesta súplica: Il·lustríssim Senyor: Alberto Martínez Cros, natural de València de vint-i-sis anys, a la Vostra Il·lustríssima, amb el degut respecte EXPOSA: Que tenint aprovades totes les assignatures que prescriuen les disposicions vigents per obtenir el grau de Llicenciat en Dret; acollint-se al precepte en la R.O. de 10 de març de 1917 i R. O. del 17 del mateix mes; SÚPLICA a V.I. es digne admetre-li el pagament dels drets corresponents a aquest Grau. Déu garde a V.I. molts anys. València a setze de Novembre de mil nou-cents quaranta. Signa A. Martínez Cros. Il·lustríssim Degà de la Facultat de Dret de la Universitat de València. AHMV. Padró (1930) Districte Teatre. Albert Martínez Cros La llar familiar era compartida amb el seu pare i dos germans. El pare era Vicent Martínez Saiz (vidu), València (1873) Propietari. L'adreça carrer Ciril Amorós , 43-1. Aleshores Vicent Martínez Cros, era estudiant.

Martínez del Hierro, M.

Núm. 91, pàg. 4. 02/12/33. "La nostra Pàtria és València"

Martineç Martineç, Francesc.¹⁹⁸⁸ **El Solitari.**¹⁹⁸⁹ (Altea)

Núm. 11, pàg. 3. 14/05/32. "L'Estatut Valencià. La veritat que sure". El Solitari. / Núm. 26, pàg. 5. 27/08/32. "A Manuel Sanchis Guarnier, respostejant a la seua lletra". El Solitari. / Núm. 105, pàg. 2. 10/03/34. "Els cronistes de València. Preguntes (Acabament). Francesc Martineç i Martineç.

Martínez i Vidal, Leopold.¹⁹⁹⁰

¹⁹⁸⁸ JUAN CABANILLES, Joaquim: «La Secció Històrico-Arquelògica», pàg. 57-70, en *Ciència i Cultura...*, *op. cit.*, "En el període que considerem, i anotat en la memòria que anem extractant, el SIP (Servei d'Investigació Prehistòrica) va adquirir per al museu, per compra, dues col·leccions arqueològiques, l'anomenada Botella, de materials de l'edat del bronze procedents del jaciment de la Mola Alta de Serelles, a Alcoi, i l'anomenada Martínez, de materials d'època púnica provinents dels jaciments del puig des Molins i de la cova des Cuiram, a Eivissa (...) Figuretes i vasets eren objectes singulars de trobar en una necròpolis com la del puig des Molins o una cova-santuari com la des Cuiram, jaciments objecte d'excavacions poc sistemàtiques i d'espoliacions continuades des del final del XIX. La col·lecció es va comprar a Francesc Martínez i Martínez, erudit i bibliòfil d'Altea, amb qui el SIP, segons la memòria d'activitats dels anys 1935-39, n'havia convingut l'adquisició des de feia temps (...) Al final la col·lecció es va comprar, i per aquesta correspondència es veu que això tingué efecte l'any 1938, i no el 1937, data normalment apuntada en els "annals" b del SIP per l'adquisició de les dues col·leccions comentades.", pàg. 65-66. *Gran Enciclopèdia de la Comunidad Valenciana...*, *op. cit.*, Vol. 9. Francesc Martínez i Martínez. (Altea/Alacant 1866-1946). Advocat, erudit i escriptor. Estudià Dret civil i canònic en la Universitat de València i fou jutge municipal d'Altea (1893), deixant prompte el càrrec per a atendre l'administració de les seues propietats agrícoles. Allò el va permetre dedicar-hi més temps a dues de les seues majors aficions: la investigació sobre temes valencians i la recopilació d'obres de i sobre Cervantes. Així, va aconseguir reunir una important Biblioteca Cervantina, que en 1952 els seus hereus vengueren a la Diputació de València, formada per 425 edicions d'*El Quijote*, 200 edicions d'altres obres de Cervantes i 600 edicions sobre la figura i l'obra de Cervantes. Precisament, els primers treballs que publicà i que li donaren a conèixer versaven sobre l'obra de l'autor castellà: *La última aventura de Don Quijote* (1905) i *Don Quijote y Sancho Panza* (1906), a les que seguirien *Cervantes y Valencia* (1916) i *El folklore valenciano en el Don Quijote* (1922). Interessat en les més diversos aspectes de la història i cultura valencianes, arribà a formar interessants col·leccions d'arqueologia, pintura, escultura, armes, llibres, dibuixos i gravats, temes als quals dedicà especial atenció en les seues investigacions, el resultat de les quals publicà un considerable nombre d'articles i monografies. Entre aquestes últimes destaquen *Coses de la meua terra (la Marina)* (1912)... Entre moltes més de temàtica valenciana i altres de no valencians. Col·laborà en nombroses publicacions periòdiques, entre les quals *Valencia Cultural*, *Valencia Atracción*, *Saitabi*, i *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*. Pertanyé a la Real Sociedad Económica de Amigos del País i a Lo Rat Penat, institució en la qual ocupà diversos càrrecs, entre ells el de vicepresident. Director de número del Centre de Cultura Valenciana des de la seua fundació el 1913, fou vicedegà en 1935 i director degà del mateix el 1941.", pàg. 367.

¹⁹⁸⁹ CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarnier...*, *op. cit.*, "Nota 5. A més d'aquest pseudònim emprava també el de «El Solitari de Casa Doñana»", pàg. 71.

¹⁹⁹⁰ RUÍZ RODRIGO, Cándido: *Política i educació...*, *op. cit.*, "Leopold Martínez i Vidal el trobem com a membre del Consell Directiu de l'A.P.E.V. (Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana), creada en febrer de 1934, la nova institució s'establia provisionalment en el seu domicili social en el carrer Poeta Quintana, 7, amb el següent Consell: President, Antoni Tarín i Sales; President segon, Francesc Caballero Muñoz;

N^a. 79, pàg. 3. 09/09/33. "Consideracions". / Núm. 111, pàg. 3. 21/04/34. "Jo també he celebrat el 14 d'abril.". / Núm. 118, pàg. 1. 16/06/34. "No caigam en el mateix mal". / Núm. 126, pàg. 3. 11/08/34. "Optimisme i inconsciència."

Martínez Melià, B.¹⁹⁹¹

Núm. 22, pàg. 4. 30/07/32. "El mitin contra l'Estatut català en la plaça de Toros". / Núm. 25, pàg. 2. 20/08/32. "Crida estudiantil". / Núm. 28, pàg. 5. 10/09/32. "Estudiants valencians, llegiu.". / Núm. 32, pàg. 3. 08/10/32. "Xapó, Japó."

Martorell, Jordi.¹⁹⁹²

Núm. 114, pàg. 5. 19/05/34. "Aprop de la dita campanya "Pro Ecclesia et Patria".

Mascarell, J.(Josep Mascarell i Gosp)

Núm. 106, pàg. 4. 17/03/34. "El preu!".¹⁹⁹³

Secretari, Vicent Vilaplana i Roig; Secretari segon, Enric Orts i Ausina; Tresorer, Leopold Martínez i Vidal; Arxiver-bibliotecari, Robert Moròder i Molina; Vocals, Carles Salvador i Gimeno, Pasqual Asins i Lerma i Baldomer Vendrell, personalitats, algunes d'elles, àmpliament significades en la societat valenciana.", pàg. 70. Fou col·laborador en la dècada dels cinquanta en *Sicània*, núm. 3, setembre de 1958. "Els somnis de Jordiet. Conte i Faules". VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., "Leopold Martínez i Vidal (València, 1902-1969) La mare, amb un germà s'establiren a València –procedents de Castelló de la Plana- poc abans del seu naixement, qüestió que no acaben d'aclarir els padrons municipals de València. La professió que li assignaren era la de mecànic i el trobem com actiu valencianista en els anys vint, militant de diverses entitats valencianistes, com ara: l'Agrupació Escolar Valencianista en temps de la Dictadura de Primo de Rivera. Durant la República fou col·laborador en els setmanaris *El Poble Valencià*, *El Camí* i *El País Valencià*, secretari del Front Juvenil Antifeixista i tresorer/comptador de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (1934). En els anys de la postguerra formà part del Secretariat i del comitè d'organització i presentació en València (desembre de 1951) del *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover-Moll i soci actiu de LRP. Les curtes i esparses al·lusions que aporta en les seues obres i les cartes de Nicolau Primitiu (una, proposant-li la compra dels drets de la 1ª edició del seu llibre *El somni de Jordiet*, que, salvats els problemes amb la censura, inaugurarà les edicions de *Sicània* en 1955 i una altra interessant-se per la seua delicada salut) deixen a les clares la pertinència, en els últims anys, al cercle format al voltant de la figura de Nicolau Primitiu, amb el qui, potser, arribà a treballar com a administratiu en *Sicània* i fou, en certa manera, el precursor de les publicacions d'aquesta editorial amb el conte *Pere Patufet* (1954) i el llibret de lectures infantils *Les vacances de Jordiet* (1954), que precediren l'esmentada narració *Els somnis de Jordiet* (1955).", pàg. 187.

¹⁹⁹¹ B. Martínez Melià, pertanyé a la Junta directiva de l'Agrupació Valencianista Escolar (1932). AHUV. Exp. Acad. 495/60. Benvingut Martínez Melià, Algar de Palància, el Camp de Morvedre (València), 1912. Títol de Graduat en Batxillerat de Ciències, en 1929. Segons la seua Partida de naixement, era fill de Benvingut Martínez Plantado, Navaixes, l'Alt Palància (Castelló de la Plana), 1879, i de Miracle Melià Mora, l'Algar de Palància, 1882. Nét per línia paterna de Benvingut Martínez Valero, Navaixes (difunt), i Laura Plantado Barrachina, natural de Navaixes, però domiciliada a València. Per línia materna, era nét de Vicent Melià Zaragoza, de l'Algar (difunt) i de Joana Bautista Mora Ros, també de l'Algar i veïna d'aquest poble. Cal afegir, que el pare de Benvingut Martínez Melià, Martínez Plantado, hi va ser alcalde de l'Algar des del 1914 fins al 1918, en CATALUNYA ALBERT, Josep: *Hechos...*, op. cit., pàg. 187.

¹⁹⁹² Jordi Martorell fou un assidu de la premsa valencianista, fou un col·laborador bastant freqüent en el setmanari *Acció*, núm. 22, pàg. 1. 29/09/34. «Un article ab intencions malèvoles». *Acció*, núm. 23, pàg. 1. 13/10/34. «Encara la Càtedra de Lluís Vives» *Acció*, núm. 24. 20/10/34 «"La Voz Valenciana" i l'Esglesieta de Santa Rosa».

Mir, Josep G. (Josep González Mir)

Núm. 106, pàg. 5. 17/03/34. "Per als senyors editors de periòdics i revistes falleres."

Miret, F.M. ¹⁹⁹⁴

Núm. 90, pàg. 2. 28/11/33. "Necrològica. *En la mort del mon amic el poeta Francesc Boix.*"

Moll, Francesc de B. ¹⁹⁹⁵

Núm. 94, pàg. 3. 23/12/33. "Els refrans del "Tirant lo Blanc".

Monmeneu Gómez, Josep ¹⁹⁹⁶.

¹⁹⁹³ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, *op. cit.*, "(...) Un relat amorós intranscendent entre un valencià i una andalusa en el marc de les falles de València. Aquests tempteigs inicials sols ens serveixen per a testimoniar la primerenca vocació (1930) literària de l'autor.", pàg. 68.

¹⁹⁹⁴ GARCIA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, *op. cit.*, "Francesc M. Miret (Beniopa 1901-1936), és el millor poeta saforenc de tot el període. Al seminari que tenien els camils a Vic assimilà els fonaments ideològics del catalanisme conservador, basat en el binomi indissoluble de fe i pàtria. I amb la lectura de Verdager, aprengué a estimar la llengua i la cultura catalanes. Acabada la seua formació, les necessitats de l'orde el mantingueren allunyat de les terres valencianes durant llargs períodes, que ell patia com un desterrament. Quan podia retornar-hi durant uns mesos, com l'any 1933, desplegà una important activitat cultural: participació en jocs florals, recitals poètics, taules de poesia i col·laboracions en el setmanari *El Camí*. Però fou en *El Vèrs Valencià* on més intensa participació. Bayarri (Josep M.) fundà la revista l'any 1934, quasi paral·lelament a l'aparició de *La República de les Lletres*, on s'expressava el valencianisme cultural més avançat, probablement per combatre-la ideològicament. (...) La contradicció per al pare Miret era com un enamorat de Catalunya i de la seua literatura podia expressar-se en una publicació tan manifestament anticatalanista. La raó devia ser ideològica. (...) L'obra que anà recopilant sota el títol d'*Esclats primerencs* mostra una estructuració, una temàtica, un estil i unes figures retòriques deutes de l'autor de Folguerolles (Jacint Verdager 1845-1902), fins i tot en l'antítesi entre el lirisme de les «Eucarístiques» i les imatges violentes de les «Cristícoles», també present respectivament en els *Idil·lis i cants místics* i en *L'Atlantida*. Però Miret també rebé influències de Maragall, Costa i Llobera, Alcover i Llorente. El seu ideal valencianista naixia del vincle sagrat que per voluntat de la providència s'establia entre la terra, la llengua i el seu poble. És per això que l'estètica renaixentista que palesa no resulta tan anacrònica si considerem que el romanticisme caminà lligat a les reivindicacions nacionals i el País Valencià visqué durant la República la recerca d'un camí d'afirmació com a poble, entroncat de soca-rel per una guerra que també segà la vida de l'humil frare camil benioper.", pàg. 76-77.

¹⁹⁹⁵ VENY, Joan: *Els parlars catalans...*, *op. cit.*, "Francesc de Borja Moll. Lingüista menorquí (1903-1991). Va recórrer tot el domini català recollint dades dialectals i fent dibuixos de cultura material per al monumental *Diccionari català-valencià-balear*, iniciat per A.M. Alcover (1862-1932), que va redactar en la seva major part. És autor, també amb Alcover, de la *Flexió verbal en els dialectes catalans* (1929-1933), enquestador de l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (1962) i de l'*Atlante Lingüístico Mediterraneo*, inèdit, i ha publicat, entre d'altres, obres tan importants com *Gramàtica històrica catalana* (1952 i 1991) i *Els llinatges catalans* (1959 i 1982). La seva obra gramatical i lexicològica integra modalitats baleàriques en la normativa general", pàg. 171.

¹⁹⁹⁶ Lo Rat-Penat. Institut de Tradicions Valencianes. Epoca II Necrològic. Any I Núm. 1. València Juny 1942. Informació proporcionada pel seu fill Josep Vicent Monmeneu, a qui agraïm. "Josep Monmeneu i Gomeç (València, 1886 – 1941). Escriptor, poeta. Perit Químic Mecànic. A conseqüència de la pèrdua de la seua mare, no pogué cursar la carrera de Filosofia i Lletres. Amb dinou anys començà a produir treballs literaris entre 1903-1909, col·laborant en

Núm. 89, pàg. 1. 18/11/33. "El monument a Mistral. (Plaça del Comte de Carlet) El Sr. Monmeneu, en representació de l'Alcaldia, tancà l'acte amb un discurs molt sentit." / Núm. 122, pàg. 3. 14/07/34. «Lletres». "El Vers Valencià. *Cor de València*, de Josep Monmeneu i Gómez". / Núm. 131, pàg. 4. 15/09/34. "Orfeó Valencià. Esta entitat a obert la matrícula gratuita per a les classes de solfeig i cant, al casal de la mateixa, carrer de Catalans, 10, segon. El President, Josep Monmeneu."

Morant Tormo, S. (Cocentaina).¹⁹⁹⁷

Núm. 50, pàg. 2. 18/02/33. "La veritable posició dels valencianistes".

Moreno Ferri, Francesc¹⁹⁹⁸.

Núm. 118, pàg. 2. 16/06/34. "Regles per a la escriptura dels noms valencians. I Noms d'orient grec o llatí. II Noms propis emprats sense cognoms. III Noms de reis i pontífexs. IV Noms propis d'escriptors bilingües. Noms propis no compresos anteriorment."

Muñoz, E.¹⁹⁹⁹ (Dibuix).

La Semana Católica, España Cristiana i *La Noche Eucarística*, tots tres a València, i en el *Verso*, periòdic escolar de Madrid. També col·laborà de 1915 a 1936, en el *Diario de Valencia*, *Pensat i Fet*, *El Poble Valencià*, *El Vers Valencià*, *Acció*, *El Camí* i molts altres, entre els quals figura *Más*, en què col·laborà amb el pseudònim de "Furguet", i a la fi en 1940-41, en l'*Almanac de Las Provincias*. Fou regidor a l'Ajuntament de València en les eleccions del 14 d'abril de 1931. Representant de la Comissió Gestora Pro-Estatut Valencià. Va ser President fundador de l'Orfeó Valencià i Mantenidor dels Jocs Florals, amb un parlament poètic, en 1932. Mantenidor en els Jocs Florals d'Elx, en l'agost de l'any 1935, i el preuat guardó de la Flor Natural en 1939. Fou vocal (1932), Vicepresident primer (1933) i President General en 1935 i 1940-41, de Lo Rat-Penat. En aquest fullet recordatori fet per companys literaris del seu i d'altres entorns i entre ells ex-col·laboradors de *El Camí*, en què figuren acomiadant-se amb un petit vers: V. Baixauli, J. M. Bayarri, Trino Beut, F. Caballero i Muñoz, Josep Calatayud Bayá, (President de Lo Rat-Penat); Vicent Calvo Acacio, Salvador Carreres Zacarés, Xavier Casp, Salvador Cerveró Ferrés, Eduard Comes, M. Luisa Escalante, Regina Escalante Parés, Ricart Garrido Juan, Rafel Gayano Lluch, Josep M. Giménez Fayos, Josep Guardiola, Severiano Gustavino Robba, Eduard Mallent, R. Martínez Coll, J. Más Alcañiz, Joaquín Michó, Josep Monmeneu Ferrer, Jesús Morante Borrás, B. Ortín Benedito, Vicent Ramírez Bordes i Ricard Valero Muñoz, (Secretari de Lo Rat-Penat).

¹⁹⁹⁷ FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme...*, op. cit., "El «II Aplec de Solitaris Nacionalistes» (1921) «L'Aplec d'enguany –deia la nota de LCV- els organitzadors tenim el projecte de què resulte més transcendental, i que surta d'ell algun acord d'actuació o projecte d'expandiment valencianista» Tomàs havia nomenat una sèrie de representants a diversos pobles per tal que s'encarregassen de la coordinació a les diverses zones: a Betxí hi serien Joan Castelló i Ignasi Monzonís; a Artana, ell mateix i Josep M. Alba; a Castelló, Ferran Falomir; a València, Lluís Cebrian i Adolf Pizcueta. Ultra les instruccions tècniques (..) pels quals es podia arribar a l'Ermita de Sant Antoni (...) s'hi haurien de transmetre les fulles que s'havien enllestit convocant l'acte als següents pobles i persones: (...) uns quants a Barcelona, a Cocentaina (S. Morant) a Xàbia (J. Albi Romay), a Alcoi, a la redacció d'*El Luchador* (Josep Dorado, Alacant), etc.", pàg. 234-235

¹⁹⁹⁸ FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme...*, op. cit., "III Aplec de Solitaris Nacionalistes (1922) "Enguany l'aplec de l'ermita de Sant Antoni de Betxí (Castelló).(...) Els assistents de Vila-real: Mossèn Pasqual Nàcher, mossèn Enric Asensio, Josep Ayet, Joan Baptiste Vicent, Francesc Moreno, Lluís Rius, Serafí Ferrer, Josep Martín, Serafí Lloret i Baptiste Ayet", pàg. 243.

¹⁹⁹⁹ GARCÍA, Manuel: *Exiliados...*, op. cit., Vol. I. Eduard Muñoz i Orts. (València, 1906- Issy-les – Moulineaux / París, 1964). "Després de cursar els seus primers estudis en la seua ciutat natal, va iniciar la carrera de Dret en la Universitat de València que abandonaria pocs anys després, per a cursar la de Belles Arts en l'Escola de Sant Carles de València (1921-1926).

Núm. 127, pàg. 6. 18/08/34. «Paisatges valencians». “Cementeri d’Alboraia”. /
Núm. 128, pàg. 6. 25/08/34. «Paisatges valencians». “Ermita dels
Desemparats. Alboraia.”

Muñoz Pomer, V.²⁰⁰⁰ (Elx)

Núm. 49, pàg. 2. 11/02/33. “Les palmeres d’Elx”.

Música. (Eduard Ranch i Fuster)

Núm. 60, pàg. 5. 29/04/33. “De Música. L’Opera del Sisents.”

N. (Emili Gómez Nadal)²⁰⁰¹

Amb aquesta identificació tan escarida, se suposa que al darrer d’aquesta lletra
estava un component central del setmanari com fou Emili Gómez Nadal, que a

Deixeble dels pintors Isidor Garnelo, Josep Renau Montoro i Ricard Verde, fou així mateix
condeixeble, entre altres, d’Antoni Ballester, Francesc Badia, Francesc Carreño, Armand
Ramón, Josep Renau Berenguer, Josep Sabina, etc. Al llarg dels seus estudis militarà en la
FUE (Federació Universitària Escolar), participant, entre altres activitats, com a director
d’escena del grup teatral *El Búho* (1934-1939), on coincidirà, així mateix, amb Lluís Llana,
Frederic Miñana, Manel Palau, Dámaso Alonso, López Chavarri, etc. Preocupat per la realitat
espanyola dels anys trenta, canalitzaria llurs inquietuds militant primer en les Joventuts
Socialistes Unificades i després en el Partit Comunista d’Espanya. Com a pintor es donà a
conèixer en una mostra individual en la Sala Blava de València (1931). Artista molt pròxim al
paisatgisme d’influència modernista, la seua pintura del període republicà corresponia, segons
el seu amic l’arquitecte i escriptor Enric Segarra a un “paisatgista nat i enamorat de la llum
quasi engegadora del País Valencià, amb eixa sensual visió del color i eixe optimisme vital del
levantí”. Membre de la UEAP (Unió d’Escriptors i Artistes Proletaris, València, 1932-1936),
s’afilià així mateix a l’AIDC (Aliança d’Intel·lectuals per a Defensa de la Cultura, València, 1936-
1939). En l’esclatar la guerra civil, eixí en defensa de la República espanyola (...), finalitzada
aquesta amb el grau de tinent de l’Exercit Popular(...), passà a refugiar-se a França. Després
dels avatars de la II Guerra Mundial i finalitzada aquesta, instal·là a París i compagina la pintura
amb la lluita antifranquista. Amic de Picasso, l’ajudaria considerablement invitant-li a l’exposició
d’“Homenatge als artistes morts i perseguits pels nazis”, realitzada a París a l’acabament de la
guerra. Segons Pérez Contel, “la seua pintura estava executada amb una cal·ligrafia colorista
d’amplis traços amb els què, de manera sintètica, plasmava forma i color”. També es feia
conèixer amb el pseudònim de “Lalo”, pàg. 306 i 307.

²⁰⁰⁰ Vicent Muñoz Pomer (València, 1908-1976), pertanyé a la promoció de batxillerat de
l’Institut Lluís Vives de València de l’any 1925. DD. AA.: *Institut de Batxillerat Lluís Vives de
València: 150 Anys...*, op. cit., pàg. 352. AHCV. Fondo Camara de Comercio. Fondo Instituto
Lluís Vives. Exp. 15067. Va nèixer en el carrer de sant Vicent, 74, entresol. Temps després
(1923-1924) vivia en la plaça dels Murcians, 3, on vivien amb els seus oncles materns Leopold
Cabrera Perales de l’Alcúdia de Crespins, 1871, la Costera (València), agent comercial i
Humbelina Pomer Albors, València. 1870 Exp. 9/30107-24. AHMV Padró (1924). Districte
Teatre. Vicent Muñoz Pomer, era fill de Vicent Muñoz Pérez, Torís, 1878, la Ribera Alta
(València), del comerç, i d’Empar Pomer Albors, València, 1883, en 1924 Vicent Muñoz Pomer
era estudiant, l’adreça familiar era el carrer Pi i Margall, 28-1^a. València.

²⁰⁰¹ AHMV. Padró (1930) Districte Teatre. Emili Gómez Nadal, que aleshores tenia 23 anys,
vivia i estava empadronat amb la seua mare Vicenta Nadal Alberola, natural d’Albalat de la
Ribera, la Ribera Baixa (València) 1869, València, 1940. La llar familiar era en el carrer Gonçal
Julià, 8. Emili Gómez Nadal, consta en el padró que exercia la professió de “jornaler”. S’ha
confirmat aquest possible dubte (l’adreça), amb l’asseveració pel treball del seu fill GÓMEZ
ANDRÉS, Antonio: *Teresa Andrés Biografia*. PUV, València, 2013. «En Valencia (1937-1937)»,
pàg. 77-90. “M’assabente que Emili (Gómez i Nadal) i la seua dona (Teresa Andrés Zamora)
han tornat de Madrid i sopen allí totes les nits. El matrimoni es va allotjar en la casa de Vicenta
Nadal Alberola, mare d’Emili, en el número 8 del carrer de Gonçal Julià (Taquígraf Martí), en la
mateixa finca en què vivia Nicolau Primitiu.”, pàg. 77-78.

més a més, portava endavant la secció «El Món com va». Doncs serà en aquest apartat on només es farà referència als números publicats amb aquest epígraf, per tant, aquells que són una crítica cinematogràfica s'ometran. Al capdavant s'han triat dotze articles d'interès per la nostra tasca: Núm. 121, pàg. 6. 07/07/34. «El Món com va». “Vint anys després. El 30 de juny alemany. N. París”. / Núm. 122, pàg. 6. 14/07/34. “Política Alsaciana. Actualitat Alemanya.”. / Núm. 123, pàg. 1. 21/07/34. “Vers un Locarno de l'Est?”. / Núm. 125, pàg. 6. 04/08/34. “Un nou Sarajevo?”. / Núm. 126, pàg. 6. 11/08/34. “Balanç alemany.” / Núm. 127, pàg. 6. 18/08/34. “la situació austríaca.”. / Núm. 128, pàg. 2. 25/08/34. “El plebiscit alemany”. / Núm. 129, pàg. 6. 01/09/34. “El pragmatisme Soviètic. El Plebiscit del Saar (Sarre)”. / Núm. 130, pàg. 6. 08/09/34. “Les friccions Soviètico-Nipones. Vaga tèxtil als Estats Units” / Núm. 131, pàg. 6. 15/09/34. “La U.R.S.S. i la S. de N.” / Núm. 132, pàg. 6. “El món com va” La setmana ginebrina” / Núm. 133, pàg. 6. 29/09/34. “Polònia i les minories.”

NPRIGH'S.²⁰⁰²

Núm. 32, pàg. 3. 08/10/32. «Lletres». “Figueras Pacheco (F) *Acra Leuca*”. Alacant 1932, 46, pàgines.

Observer.²⁰⁰³

Aquest pseudònim és un dels molts dels quals contava el periòdic, per la seua continuïtat al llarg de vint-i-set col·laboracions des del número 93 fins al 121, va ser-hi un espai assidu pel mateix col·laborador, que pesem que devia ser algun redactor, especialitat en termes parlamentaris, desenvolupant des de la primera col·laboració amb la mateixa capçalera «Impressions parlamentàries». Malgrat no tindre cap referència de la seua autoria o identificació, però encara i tot ens cal afegir per la importància d'aquest columnista per dur a terme una signficada crònica de l'evolució parlamentària de l'Estat espanyol, on es notificava la trajectòria de les actes, els decrets i de les sessions dels projectes del Congrés, dels polítics implicats, dels funcionaris i les corporacions i institucions públiques, de les intervencions dels diputats i de les resolucions en el mateix hemicicle, etc. Els números desenvolupats per aquest personatge són quasi correlatius des del 93 fins al 121, ambdós inclusivament: 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, i 121.

Olmos, Vicent.²⁰⁰⁴

²⁰⁰² Aquest acrònim de moment ens resulta veritablement molt difícil o quasi impossible a qui poder atribuir l'autoria.

²⁰⁰³ Aquest criptònim es podia atribuir al valencianista Sanchis Zabalza que residia a Madrid i que aleshores hi feia com a mena de corresponsal, per exemple, *El Camí*, núm. 47, pàg. 5. 28/01/33. “Sanchis Zabalza i Economia Matritense” També podia pertànyer a Emili Gómez i Nadal, per la seua prolífica dinamització cultural i política.

²⁰⁰⁴ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi..., op. cit.*, «2.2. La col·laboració amb l'Agrupació Valencianista Escolar», pàg. 124-127. “L'Agrupació Valencianista Escolar nasqué l'octubre del 1932 amb la idea de difondre els ideals valencianistes entre els estudiants de la Universitat de València. Els inicis del curs van propiciar una ràpida organització dels estudiants, i el 18 d'octubre del 1932 es reuní un grup de jòvens universitaris per a constituir l'entitat i nomenar un Comitè Provisional. Aquesta primera Junta Directiva estava presidida per Doménech Gómez Senent, fill de Nicolau Primitiu Gómez, Vicent Olmos, Robert Feo, Dèlio Sebastià i B. Martínez Melià.”, pàg. 124. AHUV. Segons la seua Partida de naixement: Vicent Olmos Rodríguez, Alfafar, l'Horta Sud, 1911. Era fill de Vicent Olmos Sales, Alfafar, 1880 i de Paula Rodríguez Echavarría, natural de Gea (Terol), 1885. Nét per línia paterna de Pasqual Olmos Paredes i de Teresa Sales Valero, naturals i veïns d'Alfafar, per línia materna, era nét de Pedro Rodríguez Sánchez i de Manuela Echavarría Alamán, naturals de Gea, el primer difunt

Núm. 27, pàg. 4. 03/09/32. "Cap a una Associació d'Estudiants Valencianistes".

ON

Núm. 126, pàg. 3. 11/08/34. "L'arquitectura a l'Exposició Regional de Belles Arts."

Orts i Ausina, Enric.²⁰⁰⁵

Núm. 26, pàg. 5. 27/08/32. "Excursionisme". / Núm. 36, pàg. 5. 05/11/32. "Sobre la "Fiesta de la Raza". / Núm. 120, pàg. 3. 30/06/34. "Del nostre Concurs Literari. Rullaca (Conte)".

Pallarés, Xavier.²⁰⁰⁶

L'adreça familiar, estava en el carrer D. Joan d'Àustria, 1, baix. (Alfàfar). Llicenciat en Medicina i Cirurgia (1933) Exp.1290/S Títol de Batxillerat, en 1927. Exp. 505/34

²⁰⁰⁵ CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, *op. cit.*, "Així, el setmanari alacantí (*El Tio Cuc*) donava informació puntual sobre la constitució a València de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (núm. 564, 24 de febrer del 1934), el Consell Directiu de la qual estava format per Antoni Tarín com a president, Francesc Caballero Muñoz, com a president segon i Vicent Vilaplana com a secretari. Com a vocals destaquem els noms d'Enric Orts, Leopold Martínez Vidal, Robert Moròder, Carles Salvador, Pasqual Asins i Baldomer Vendrell.", pàg. 36-37 | AZNAR, Manuel i BLASCO, Ricard: *La política cultural...*, *op. cit.*, «3. Adhesió a la República de diverses entitats culturals», pàg. 155-157. "Nota 35. *El Pueblo*, 13-VIII-1936: "Lo Rat-Penat, Nova Junta de Govern" Els socis que promogueren la reunió foren Vicent Coret, Josep Gasch, Josep Zamorano, Joaquim Rieta, Ramon Chulià, Enric Orts...", pàg. 163 Enric Orts i Ausina, secretari del CAV (1934). | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, *op. cit.*, "Enric Orts i Ausina (València, 1912-1992). Empleat d'un bufet jurídic. Valencianista molt actiu en els anys trenta, fou secretari del Centre d'Actuació Valencianista en la junta que encapçalà Josep Castanyer en renovar-se els càrrecs en 1934, promotor de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (secretari, en la junta fundacional de 1934 i vocal segon després de la renovació de (1935), membre de PROA, vocal de la Unió Valencianista (1934) i president – durant uns mesos- de la junta del govern progressista que es feu càrrec de Lo Rat Penat l'11 d'agost de 1936. Tingué a càrrec seu un dels cursos d'Ortografia dirigits per Carles Salvador en 1934-1935 i participà en diverses edicions dels Jocs Florals, aconseguint els premis de la Diputació d'Alacant en els de LRP de 1934 (lema: *Odessa*), el Gaetà Huguet en els de Xàtiva (1934), el de la Universitat de València, en 1935 –per l'obra *Sentiment d'enamorat-* i el de l'Ajuntament d'Alacant del mateix any. Va tindre també una forta dedicació als llibrets de falles; però assolí l'accèssit al premi de la Diputació de València de 1939, potser per ser un dels treballs presentats a la convocatòria de 1936, que no s'arribà a celebrar per la qual cosa els gestors de LRP els inclogueren en la de 1939. En l'*Almanaque de Las Provincias* per a 1934 apareix un treball seu: "Absència"., pàg. 225. *El Camí*, núm. 65, pàg. 6. 03/06/33- «Pedagogia» "Enric Orts Ausina és un ferm i estudiós valencianista. Ara ve de guanyar el premi ofert pel Rector de la Universitat en el Concurs literari organitzat per la publicació dels estudiants *Magisteri*, amb el seu treball sobre "La primera ensenyança i l'Estatut". Enhorabona. P. ASINS.

²⁰⁰⁶ CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló...*, *op. cit.*, "(...) El mestre Xavier Pallarés, mostrà la bona acollida com la satisfacció al primer Curs d'Ortografia Valenciana per correspondència de Carles Salvador (*El Camí*, 51), i feia una crida als mestres valencians per tal que el sigueren", pàg. 269. AHCV. Xavier Pallarés Giner, natural d'Ortells, els Ports (Castelló de la Plana), 1906. Fill de Ferran Pallarés Rallo, natural de Morella, els Ports, 1882 i de Rafaela Giner Folch, natural d'Ortells, 1879. Nét per línia paterna de Ferran Pallarés Galindo, també d'Ortells i de Maria Rallo Segura, natural de Morella i nét per línia materna de Xavier Giner Ramia, natural d'Ortells (difunt) i de Rafaela Folch Mestre, també d'Ortells. Va estudiar Magisteri en l'Escola Normal de València, obté el títol de Mestre de primera ensenyança en 1932. AHUV. Entre 1927-1931, va fer les pràctiques en l'escola d'Ortells sota la tutela d'Enric Soler i Godes. Exp. 311/19. Comença la seua trajectòria professional com a mestre interí en

Núm. 34, pàg. 4. 22/10/32. "Pro Estatut." / Núm. 37, pàg. 5. 12/11/32. "L'ensenyament en la llengua materna." Núm. 41, pàg. 5. 10/12/32. «Colps de Mall». "Valencianisme". / Núm. 43, pàg. 6. 31/12/32. «Colps de Mall». "Boira." / Núm. 46, pàg. 5. 21/10/33. «Colps de Mall». "¿Incultura? ¿Salvatgisme?". / Núm. 48, pàg. 5. 04/02/33. "Costums de nostra terra. El mercat de Morella." / Núm. 49, pàg. 2. 11/02/33. «Colps de Mall». "Com la neu..." / Núm. 51, pàg. 3. 25/02/33. «Colps de Mall». "¡Aprengam ortografia!". / Núm. 62, pàg. 5. 13/05/33. «Colps de Mall». "Ventatges de parlar valencià". / Núm. 127, pàg. 3. 18/08/34. "Per terres del Maestrat. Costums que es perden."

Pancho.²⁰⁰⁷(Dibuix).

Núm. 93, pàg. 6. 16/12/33. «Paisatges valencians». "Sant Mateu".

Pascual, Tereseta²⁰⁰⁸. (Dibuix)

Núm. 95, pàg. 6. 30/12/33. «Paisatges valencians». "Turis". / Núm. 96, pàg. 6. 06/01/34. «Paisatges valencians». "Culla". / Núm. 100, pàg. 6. 03/02/34. «Paisatges valencians». "Portal de la Mola. Benassal". / Núm. 103, pàg. 6. 24/02/34. «Paisatges valencians» "Benassal". Núm. 106, pàg. 6. 17/03/34. "Paisatges valencians. "Montolivet". / Núm. 112, pàg. 6. 05/05/34. «Paisatges valencians» "Culla (Arc)". / Núm. 115, pàg. 6. 26/05/34. «Paisatges

1934 a Benicarlò, Secció Graduada de Nens, continuant a Peníscola en la Unitària Núm.1 i en el mateix any (1934) en novembre obté la plaça en propietat a Morella, en l'escola Unitària Núm. 1. | GARCÍA MADRID, Antonio: *Mestres i escoles...*, op. cit., «Document 26 Enric Soler i Godes, «La imprenta en la escuela», *Boletín de Educación*, 7 (1937)», pàg. 165-172."Campaña contra el analfabetismo: Relació dels mestres responsables i dels quals exerceixen classes en la Lluita contra l'Analfabetisme. Centres comarcals i responsables. Morella: Xavier Pallarés.", pàg. 170. | GARCÍA MONFORT, Marta: «La depuración del magisterio nacional en Morella (1936-1945)», pàg. 197-225. *Pasado y Memoria* Revista de Historia Contemporánea, 14, 2015. "L'ocàs depurador a Morella (1942-1945) va quedar a l'atzar de la Comissió presidida per Luis Querol Roso, qui va diligenciar els dos últims expedients que quedaven per tramitar i que van acabar amb aquest periple a la província de Castelló (AGA, Expedient de depuració, caixa 12455, document 69. Document que presenta el delegat provincial del Jutjat Superior de Revisions (5-VII-1946) Quadre 4. Mestres depurats. Resolució de l'Expedient: Pallarés Giner, Xavier, data 1942-1946. Suspensió d'ocupació i sou durant dos anys, trasllat dins de la província no podent sol·licitar vacants en dos anys i inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança.", pàg. 222.

²⁰⁰⁷ PÉREZ SILVESTRE, Òscar en *Quaderns d'Investigació...*, op. cit., "Pancho, ens consta com a col·laborador en el grup de dibuixants del setmanari valencianista *El Camí*, com ara, Rafael Gómez, García de Vargas, Joan Llovera, Bernabé d'entre altres més.", pàg. 224.

²⁰⁰⁸ AHMV. Padró (1930). Districte. Teatre. Teresa Pascual Añon. Torís, la Ribera Alta (València), 1914, València, 1995. Els seus pares: Jesús Pascual Barrachina de Castelló de la Plana (1888), aleshores treballava d'empleat i Teresa Añon Martínez de Torís (1888). Vivien tots tres en l'Avda. Tutoria Tejerina, 3. Teresa Pascual Añon ens consta com a dibuixant. | AGRAMUNT LACRUZ, Francisco:...,op. cit. Tomo III. "Teresa Pascual Añón. Pintora. Natural de Torís (València). Es formà en l'estudi del pintor Manuel Sigüenza. Obté el Primer Premi en l'Exposició Regional de València (1935) i el Primer Premi en el Certamen de Lo Rat Penat de València (1949). Envià el seu quadre *Carrer de Benassal* a la Biennal del Regne de València 1951. S'especialitzà en paisatges de la seua terra, encara que també pintà bons bodegons, composicions de figures i retrats. Celebrà diverses exposicions individuals i participà en nombroses col·lectives en la seua província", pàg. 1.323. Teresa Pascual participà en els seus dibuixos que realitzà en la revista fundada per Nicolau Primitiu a finals de la dècada dels cinquanta (1958-1959) *Sicània* Teresa Pascual Añon en *Sicània* núm. 1. València, juliol de 1958. "Parlem Bé Notes lingüístiques (obra pòstuma) per Carles Salvador (2ª Edició) Pròleg de Sofia Salvador Monferrer. Dibuxos de Teresa Pascual Añón".| PÉREZ SILVESTRE, Òscar: «Dos dibuixos de Tereseta Pascual sobre Alaquàs (1934)»,pàg. 213-227, *Quaderns d'Investigació...*, op. cit., on es troba una acurada biografia.

valencians». “Turis”. / Núm. 117, pàg. 6. 09/06/34. «Paisatges valencians». “Alaquàs”. / Núm. 119, pàg. 6. 23/06/34. «Paisatges valencians». “Turis”. / Núm. 121, pàg. 6. 07/06/34. «Paisatges valencians». “Alaquàs. (el Castell)”. / Núm. 130, pàg. 6. 08/09/34. «Paisatges valencians». “Benassal (torre)”.

Pasqual Roch.²⁰⁰⁹ (Dibuix).

Núm. 83, pàg. 6. 07/10/33 «Paisatges valencians». “El Pouet de Burjasot. (Roch Minué).” / Núm. 99, pàg. 6. 27/01/34. «Paisatges valencians». “Alacant.”. / Núm. 109, pàg. 6. 07/04/34. «Paisatges valencians». “Sant Mateu. (plaça porxada)”. / Núm. 113, pàg. 6. 12/05/34. «Paisatges valencians» “Calvari d’Olocau”. / Núm. 114, pàg. 6. 19/05/34. «Paisatges valencians». “una part del Terme de Dénia (des de les Rotes)”. / Núm. 118, pàg. 6. 16/06/34. «Paisatges valencians». “El Montgó de Dénia”. / Núm. 120, pàg. 6. 30/06/34. «Paisatges valencians». “Ciutat (plaça de Tetuan, des de la cantonada del carrer Comte de Trénor)”. / Núm. 123, pàg. 6. 21/07/34. «Paisatges valencians». “Ciutat”.

Pellicer, Josep²⁰¹⁰ (Alzira).

Núm. 88, pàg. 6. 11/11/33. “Valencianisme convencional”.

Penyafort Brusel, Vicent.²⁰¹¹

²⁰⁰⁹ AGRAMUNT LACRUZ, Francisco: *Diccionario de Artistas...*, op. cit. Tomo III N-Z. Pasqual Roch Minué. Pintor, aquarel·lista i dibuixant. Nasqué a València el 1899. Als catorze anys treballava d’aprenent en una fàbrica de ventalls, aconseguint ràpidament ser uns dels millors pintors d’aquesta especialitat. Es matriculà en l’Escolà de Belles Arts de Sant Carles (1923), obtenint les millors qualificacions acadèmiques i el Premi “Roig” de Paisatge i Pintura a l’aire lliure. Fou becat pel Ministeri d’Instrucció Pública. En el 1927, emprengué un llarg viatge a París en companyia de l’escultor i gran amic Ricard Boix, on entrà en contacte amb els principals moviments renovadors d’aquesta ciutat. En la guerra civil serveix a la causa republicana i en acabar la contesa, es traslladà a Mallorca (Port de Pollença). Al llarg de la seua vida obtingué nombrosos guardons, destacant el Primer Premi en l’Exposició Regional de València (1935), entre altres molts més. Encara i tot de la importància de la seua pintura que compendia els principals impressionistes pel que feia referència a la llum i el color, és un pintor escassament conegut avui per les generacions més joves, a causa, tal vegada de la seua mort succeït en 1977. , pàg. 1.499. | RANCH, Empar: «Epistolario Heras-Eduardo Ranch. Dana Point-Valencia (1955-1964)», pags. 217-296, *Laberintos* 13 (2011). “Nota 1 Pascual Roch Minué (Valencia, 1896-Pollensa, 1977). “A l’arribada de la República en 1931, va ser un dels artistes que la van secundar, i durant la guerra civil va formar part del grup de carlellistes que es van distingir en la seua defensa. Se «va bandejar» a Pollensa en acabar la guerra.”, pàg. 221.

²⁰¹⁰ AHUV Josep Pellicer Magraner, París, França, 1914. Grau de Batxillerat Universitari de Ciències, en l’Institut de 2ª Ensenyança “Luis Vives” (1934), València. Era fill de Josep Pellicer Piquer, negociant de taronges i de Bernarda Magraner Peris, tots dos naturals d’Alzira, la Ribera Alta. Nét per línia paterna de Tomàs Pellicer Sifre i de Rosa Piquer Boquer i per línia materna de Bernat Magraner Ferrús i d’Antònia Peris Colomer. Segons el seu expedient acadèmic, Josep Pellicer Magraner, hi estava a Alzira en 1928, Batxiller elemental. Exp. 509/19

²⁰¹¹ AHMV. Padró (1930). Districte Centre. Vicent Penyafort Brusel. València 1912-2002. Era fill de Vicent Peñafort Ventura, Alba (Terol), i de Rufina Brussel Clemente, Cella (Terol). Amb l’adreça del carrer de Carnissers, 20. Vicent Penyafot, treballava d’impressor. AHCV Societats d’Excursions de València. En 1946, es van recuperar algunes de les activitats de l’esbarjo sociocultural, com el Centre Excursionista de València (CEV) Els nous Estatuts, van ser presentats al Govern Civil de la província de València en 1945, estaven signats per Vicent Penyafort Brusel, com a president i Antoni Salvador Aznar, com a secretari. La Comissió organitzadora la va presidir Vicent Penyafort Brusel, amb l’adreça del carrer Carnissers, 20, de professió tipògraf. La Comissió estava formada, sobretot per gent i socis afectes el Règim, com ara Àlvar Faubel Talayero, president; Rafael Ballester Monllor, vicepresident; Xavier Sánchez Pérez, secretari; Ricard Vecina de la Vega, tresorer; Dionís Roca Quiles, vocal 1r; Josep

Núm. 13, pàg. 2. 28/05/32. "Excursionisme".

Peña Masip, Miquel.²⁰¹² (Castelló).

Núm. 12, pàg. 5. 21/05/32. "Alguna cosa sobre Estatuts". / Núm. 43, pàg. 2. 31/12/32. "Temps nou i gent vella."

Pérez, M. (Barcelona)²⁰¹³

Esteve Mira, vocal 2n; Manuel Ramírez Bastida, vocal 3r; i Gabriel Bignes Caro, assessor tècnic. En 1951, Vicent Penyafort va compartir una presidència temporal amb Dionís Roca Quilis, en 1952, va ser vicepresident de l'entitat, en 1961 i 1963 va ser vocal, on va coincidir amb Emili Beüt i Belenguer, que també va ser vocal de l'entitat esmentada. Pel que suposem que Vicent Penyafort i Brusel va ser l'inductor de la recuperació del Centre d'Excursionista de València, després de la Guerra Civil (1936-1939). Exp. 1/2246-7. "La dictadura de Franco, mitjançant procediments repressius, va aconseguir fer callar i penalitzar als enemics (...) L'objectiu de la repressió era erradicar partits, institucions i valors cívics de la democràcia (...) La repressió franquista va tenir voluntat interclassista (...). Nota 1 Per repressió entenem l'activitat institucional que es proposa cohibir l'acció col·lectiva i que es persegueix a persones o organitzacions...". | en BALDÓ LACOMBA, Marc: «Aterrados, desterrados y enterrados: La represión franquista del profesorado universitario», pàg. 191-210, pàg. 191. *Saitabi* 59, Universitat de València, 2009.

²⁰¹² CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà..., op. cit.*, "Miquel Penya i Masip. (Castelló 1899-1975). Era metge de professió. Fou un dels militants més destacats del partit d'Esquerra Republicana del País Valencià i un dels signants de les Normes de Castelló de 1932. Durant la Dictadura de Primo de Rivera patí una detenció acusat de republicà. Fou qui proclamà el triomf de la República des del balcó de l'Ajuntament de Castelló. Durant la guerra fou designat per habilitar a Benicàssim un hospital on acollir els brigadistes internacionals. Posteriorment treballà com a especialista en gastroenterologia a Barcelona amb el doctor Josep Puche en un centre militar ubicat a Vallcarca. Obtingué la graduació de comandant. Es va exiliar a França. Participà en el número monogràfic dels *Quaderns de l'Exili* dedicat al País Valencià amb l'article *Punts de vista* on defensa els ideals valencianistes "que no són, per a nosaltres –assenyala–, sinó l'afirmació concreta de la personalitat de cada un dels pobles peninsulars, per al seu major desenvolupament". El director de *Veü catalana* li oferí les pàgines d'aquesta revista perquè li expressàs les seues opinions. Fou soci de l'Orfeó Català, de l'Associació de Metges Catalans i intervingué en les deliberacions del Consell Nacional Català, Mèxic (1966). Retornà a Castelló (1973)" pàg. 44-46. AHMC (Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana) Ajuntament de Castelló. Reglament General, núm. 1.062. Reglament Particular, núm. 369-77. Secció 2º. Negociat 8e. Expedient Antònia Masip Marco. Vídua de M. Peña. Sol·licita autorització per a col·locar dues vitrines aparadors en el comerç de teixits que posseïx en el carrer González Chermà (20/04/32). Fou autoritzat per l'ajuntament el 28 d'abril de 1932.

²⁰¹³ CORTÉS, Santi: *València sota... op. cit.*, "El 1945, Carles Salvador en un viatge turístic a Barcelona, acompanyat de la filla, es veié amb Josep M. de Casacuberta, Josep M. Boix i Selva i la poetessa Rosa Levoroní. S'hi retrobà també amb dos vells amics valencians: Felip Mateu Llopis i Miquel Pérez, aquest ex-director de *La Boatella* (l'òrgan de l'Actuació Valencianista d'Esquerra a Barcelona). Ramon Aramon i Serra se'n planyia, pocs dies després, perquè Carles Salvador amb prou feines s'havia fet veure en aquella visita (Sofia Salvador, 1993: 31-33). Més tard, molts catalans van formar part del «Grup de Protectors dels Cursos de Gramàtica Valenciana» de LRP a petició del mateix Carles Salvador", nota 12, pàg. 222-223. | GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau: *Valencianistes a Catalunya Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1937)*. Afers, Catarroja, Barcelona i Palma, 2007. "Tot i el tens clima polític existent després dels fets d'octubre (1934), amb l'autonomia catalana suspesa i amb el govern de la Generalitat a la presó, l'Actuació continuà les seves activitats. Així, el març de 1935 apareixia el primer exemplar del butlletí de l'AVE, *La Boatella*, el qual reafirmava els principis de l'entitat: «Volem ésser el lligam que unixca fortament València i Catalunya.» Alhora, els seus autors es definien així: «Som valencians nacionals (...). Som patriotes valencians que treballem pel redreçament del nostre poble i per la reconstrucció de la nostra nació» (...) La nova junta directiva de l'AVE (23/09/35) estava formada per: Elies Martí, president; Carmel Gallard, vicepresident; Joan Chapa, secretari; M. Pérez, vicesecretari; Llorenç Boades, tresorer; J.

Núm. 118, pàg. 1. 16/06/34. "Després de tres anys." / Núm. 120, pàg. 6. 30/03/34. "Falles de Sant Joan". / Núm. 122, pàg. 1. 14/07/34. "Democràcia i autonomia". / Núm. 126, pàg. 1. 11/08/34. "La paraula de la Pàtria (articles periodístics de Prat de la Riba). / Núm. 127, pàg. 5. 18/08/34. "Xàtiva". / Núm. 130, pàg. 3. 08/09/34. "Estat actual del valencianisme".

Pericot Garcia, Lluís²⁰¹⁴.

Núm. 16, pàg. 4. 18/06/32. «Lletres». Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Anuari."

Peris Salavert.²⁰¹⁵

Núm. 32, pàg. 3. 08/10/32. "De divulgació històrica. Advertència – Fundació de València"

Perpiñà Grau, R.²⁰¹⁶ (Conferència)

Puchol, comptador; J. Penalba, bibliotecari;”, pàg. 42-43. | CIGES, Teresa: «Valencians a Catalunya Entrevista a Kenneth Pitarch», pàg. 44-45, en SAÓ 444. Gener 2019, Saó Edicions, S.L. València. "Els valencians representen l'onada majoritària a Catalunya fins a mitjan del segle XX (...) Si tenim en compte que en 1930 els valencians que viuen a Barcelona són 88.000 persones en una ciutat d'un milió, estem dient que un 9% de la població total era valenciana i això és una barbaritat! Representaven el 25% de la migració de la resta de l'Estat. No se sap la importància que ha tingut el component valencià en el creixement demogràfic de Catalunya (...) I si et poses a preguntar si algú tenia algun avantpassat valencià, et trobes amb moltes sorpreses. –Quins catalans rellevants són descendents de valencians? – Pasqual Maragall i Ernest Maragall, per exemple. De l'altra banda política, Enric Millo, Julià Guillamón, Empar Moliner, Quim Monzó, Montserrat Caballé... (...) Als anys 30, alguns partits creen a Barcelona delegacions compostes per valencians. La Lliga Regionalista i Acció [?] Valencianista d'Esquerra, tenien membres valencians. (Actuació Valencianista d'Esquerra [AVE]). Fem aquesta observació, perquè ja en el treball d'investigació del professor González i Vilalta, adverteix de l'errada del canvi d'Actuació per Acció, en *El Camí*, en GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau: *Valencianistes...*, op. cit., pàg. 29. *El Camí*, núm. 10, pàg. 2. 10/12/32. "Llegint periòdics El Centre d'Actuació Valencianista de Barcelona"

²⁰¹⁴AH MV. Padró (1930). Districte Teatre. Lluís Pericot Garcia, Girona, (1899), casat amb Teresa Ramnich Maleras, Barcelona (1898). L'adreça d'aquest matrimoni estava en el carrer Mestre Gozalbo, 27, 3r, 11. València. | RUÍZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación...*, op. cit., "Fins que la FUE prengué a càrrec seu aquestes iniciatives (organització de tota mena d'actes culturals) d'extensió cultural es dictaren conferències i cursos de gran interès social. Heu ací alguns dels temes i ponents: Lluís Pericot (catedràtic de Prehistòria en Filosofia i Lletres) *La Humanitat primitiva*”, pàg. 184. | JUAN CABANILLES, Joaquim: «La Secció Històrico-Arqueològica», pàg., 57-70, en *Ciència i Cultura...*, op. cit., "Només una vegada (acta de 15-III-1938) informarà que el SIP "té per publicar pròximament dos treballs titulats Notes sobre les plaquetes pintades del Parpalló" de Pericot, i Apunts sobre les estacions prehistòriques de la Serra Oriola de Moreno, traducció de Nicolau Primitiu". El primer treball, de Lluís Pericot Garcia, subdirector del SIP en els seus anys d'estada a València com a catedràtic de la Universitat, no serà publicat mai com a tal", pàg. 63. *El Camí*, núm.108, pàg. 5. 31/03/34. "Prehistòria valenciana (conferència)" CAV.

²⁰¹⁵ AH MV Padró (1924) Districte Teatre. Francesc de Paula Peris Salavert. València, (1882). Estava casat amb Nativitat Ferriol Carles, València (1895). Amb l'adreça familiar en el carrer Comte de Salvatierra d'Àlaba, 2^a, pal., la seua professió era el comerç. Malgrat que també s'ha trobat amb els mateixos cognoms, pel que s'ha fet una tria, que per eliminació s'ha considerat aquest en l'AH MV. Padró (1930). Districte Centre. Vicent Peris Salavert. València, 1892-1975. Compartia casa amb la seua mare Maria Salavert Castellano, vídua (1849) i les seues germanes: Dolors (1880) i Encarnació (1887), també de València, amb l'adreça familiar en el carrer Carda, 1. Vicent Peris exercia el comerç.

²⁰¹⁶ FUENTES QUINTANA, Enrique (Dir.): *Economía y economistas españoles 6 La modernización de los estudios de economía*. Galaxia Gutenberg. Barcelona, 2001. "Romà

Núm. 113, pàg. 2. 12/05/34. "Conferència de R. Perpiñà Grau. Sobre "Política comercial". "El curset recentment donat pel senyor Romà Perpiñà Grau a Unió Catalana sobre "Política comercial"... (Editorial)

Perucho i Badia, Artur.²⁰¹⁷

Perpiñà Grau (Reus, 1902-1991) s'havia llicenciat en 1916, en la primera promoció de la Universitat Comercial de Deusto, centre de formació econòmica creat per la Fundació Aguirre que comptà amb la inspiració dels plans d'estudis dissenyats per P. Chalbaud, de la Companyia de Jesús. Els estudis de doctorat els realitzarà a Alemanya amb Liefmann, prestigiós investigador que va dirigir la seua tesi doctoral sobre *Las sociedades de promoción de empresas en Alemania*, tot i que li va a suposar uns alts graus acadèmics en la famosa Universitat de Kiel. Eixes titulacions, malgrat al seu mereixedor prestigi, no li valgueren a Espanya per a seguir la seua carrera universitària. Cridat per Cambó, passà a encarregar-se del primer Servei d'Estudis Econòmics creat en Espanya: el de la CHADE (Companyia Hispano-Americana d'Electricitat) –amb seu encara a Barcelona-. Malgrat la molt acceptable retribució obtinguda per l'exercici d'aquest lloc, Perpiñà cregué que no s'ajustava a la seua vocació i, per aquest motiu, en 1929, convocada la plaça de secretari del Centre d'Estudis Econòmics Valencians (CEEV), concursaria a ella, i l'obtindria, desenvolupant en aquesta institució valenciana la seua gran labor creadora", pàg. XLV

²⁰¹⁷ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament...*, op. cit., "Artur Perucho i Badia, (Borriana/Castelló 1902 – Mèxic,1956). Escriptor i polític. S'inicià com a periodista a *El Pueblo* (1919) i fins a 1936 col·laborà en premsa de Madrid i Barcelona, especialment en *Revista de Catalunya*, *La Nova Revista*, *La Publicitat*, *D'Ací D'Allà*. Fou un dels redactors de *Taula de Lletres Valencianes* (1927) i col·laborà en el periòdic *El Camí*, amb un article definitori. Autor de *Catalunya sota la dictadura* (1930) (Assaig politicoperiodístic en què feu una anàlisi minuciosa dels efectes de la dictadura primoriverista en la societat catalana). Lector de castellà i català a la universitat de Marburg (1930). Secretari de Jaume Carner i Romeu, durant el temps en què fou ministre de finances de la República (1932)... Publicà uns pocs versos i deixà inèdites algunes obres teatrals en català. Com a novel·lista, destacà amb *Ícar o la impotència* (1930). *Resum de literatura russa* (1933) i *Vanguardia y retaguardia* (1937). Durant la guerra civil, escrigué els comentaris per als noticiaris cinematogràfics republicans i feu la versió castellana de *Spanish Earth*, de Joris Ivens (1937), pàg. XXXIII. | CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà...*, op. cit. També durant la guerra fou nomenat director del diari *Treball*, òrgan del P.S.U.C, fins que en agost de 1938 s'incorporà al XII cos de l'Exèrcit on desenvolupà els càrrecs de comissari i professor de formació política. S'exilià en 1939 a França i després a Mèxic. Fou secretari de redacció del periòdic el *Tiempo*, dirigí la revista d'informació bibliogràfica *Mirador*. Escrigué diversos guions per a la televisió mexicana entre els quals cal destacar els titulats *El monje loco* i *El insepulto*, llibres que assoliren una gran audiència. Col·laborà igualment en els diaris mexicans *Excelsior* i *Novedades*" pàgs. 46 i 47. | GARCIA, Manuel: *Exiliados...*, op. cit. "Amb motiu de la seua mort Joan Fuster escrigué Per a nosaltres, per a nostra petita, desolada, resistent, tossuda literatura valenciana (la mort de Perucho), significa la pèrdua d'un ajut efectiu, d'una contribució sòlida. Però el poc que ens donà és valuós i efectiu: ningú ho negarà ni ho oblidarà", pàg. 323. Ens cal afegir Artur Perucho *Ícar o la impotència*. Introducció i Edició de PALOMERO, Josep..., op. cit., «Introducció», pàg. 9-20. "Artur Perucho i Badia va nàixer a Borriana el 16 de juliol de 1902, on son pare, Pascual Perucho i Lloret, oriünd de Xàtiva, estava al capdavant de l'estació telefònica i telegràfica d'aquesta població. El 1913 fou destinat a València com a director de la Companyia Peninsular de Telèfons i posteriorment a Madrid. A València Perucho cursà el batxillerat en l'Institut d'Ensenyança General i Tècnic Lluís Vives, on fundà la revista juvenil *Apolo*. Estudià Dret a la Universitat de València i a la Universitat Central de Madrid.(...) Es traslladà a Barcelona, hi feu de pont entre catalans i valencians, com es desprèn de les seues col·laboracions en *Taula de Lletres Valencianes*. Aleshores començà a publicar en *La Nostra Terra*, *La Nova Revista*, *Joia*; *La Publicitat*, *D'Ací i d'Allà*, *Diario de Barcelona*, *Acció Valenciana*, *Avant* i *El Camí* (...) Periodista molt actiu de *El Pueblo*, el 1929 fou corresponsal de *Diario de Barcelona* (per mediació de Joan Estelrich) a París. S'inclougué en l'antologia generacional *La poesia valenciana en 1930* (1930). (...) Impressionat per l'experiència parisensa, escrigué allà la seua

Núm. 29, pàg. 1. 17/09/32. "Estatut. En l'hora decisiva."

Pi i Romer. (pseudònim)²⁰¹⁸

Núm. 82, pàg. 2. 30/09/33. "Reportatge a prop de la "Colla El Sol"
L'excursionisme a València, amb una foto dels Canalons (Alcoi)".

Porcar i Candel, Antoni. ²⁰¹⁹

Núm. 24, pàg. 4. 13/08/32. "Mirant endavant". / Núm. 31, pàg. 2. 01/10/32. "Des de Castelló Suggestions". / Núm. 39, pàg. 3. 26/11/32. "Per terres castellonenques. Fórnols. (Lleida). / Núm. 43, pàg. 5. 31/12/21. "Des de Castelló Mirant endavant". / Núm. 48, pàg. 4. 04/02/33. "La setmana de quaranta hores". / Núm. 51, pàg. 5. 25/02/33. "Analogies (en Lleida i Andorra)".

única novel·la *Ícar o la impotència* (L'Estel, 1929), més moderna durant dècades d'un autor valencià, en què molts elements de la narració són autobiogràfics. També redactà a París la part fonamental de *Catalunya sota la dictadura* (Proa, 1930).

Col·laborà en revistes i periòdics de València, Barcelona, Madrid, Alacant i Bilbao. (...) Arran de la proclamació de la Segona República (...) Concorregué per la circumscripció de Castelló a les eleccions de les Corts constituents (1931) per la concentració d'esquerres dels republicans federals (...) Uns mesos després, quan en el tercer govern d'Azaña fou nomenat ministre d'Hisenda Jaume Carner i Romeu, d'Esquerra Republicana de Catalunya, Peruchó passà a dur-li la secretaria particular, lloc del qual cessà el febrer de 1932. Aleshores es quedà a viure a Madrid, on mantingué una notable activitat i s'introduí en els cercles culturals d'esquerres. Publicà regularment en *El Imparcial*, *La Libertad*, *Luz*, *Heraldo* de Madrid, *El Liberal* de Bilbao i *El Luchador* d'Alacant (...) A conseqüència de la sublevació militar de juliol de 1936 i la subsegüent guerra civil. Peruchó s'identificà per complet amb l'ideal comunista, sense abandonar el republicanisme federal d'esquerres i catalanista. Durant la guerra civil, col·laborà en *Estampa*, *Mundo Obrero*, *La Vanguardia*, *Verdad* i *Frente Rojo* (...) El 1939 s'exilià a Mèxic, on es dedicà al periodisme i a la ràdio", pàg.9-19.

²⁰¹⁸ Probablement fou un dels tres protagonistes de l'article «Tres valencians en el Pirineu» "Colla Excursionista El Sol" Club Alpí Valencià, que va publicar *El País Valencià*, núm. 10, pàg. 3. 20/07/35. A. Garcia Igual, Rafael Dacal i A. Pérez Bosch. Arturo García Igual fou el protagonista d'unes memòries GARCÍA IGUAL, Arturo: *Entre aquella España nuestra y la peregrina. Guerra, exilio y desexilio*. La Nau Solidària. Segunda edició. Universitat Politècnica de València, València, 2012. "La Colla *El Sol*, de la qual va formar part Artur juntament amb el seu gran amic Antoni Pérez (Amador, en el llibre) va ser un antecedent directe del Centre Excursionista de València, la fundació del qual (1945). La Colla va ser també una defensora del valencià com a llengua escrita. En aquells anys, s'entenia el valencià com a llengua de convivència, l'ús de la qual va il·lusionar a joves com Artur (...) Com a bon excursionista, Garcieta (Artur García) va ser també un pacifista que va acceptar les idees republicanes com el progrés necessari per a una Espanya famolenca de democràcia, educació i ciència.", pàg. 17.

²⁰¹⁹ MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovació..., op. cit.*, Antoni Porcar i Candel. Nascut a Castelló de la Plana l'any 1904- Vinaròs, 1947, va ser mestre a Sant Joan de Moró, Leiña, Canet lo Roig (1931-1935) i Vinaròs (1936). Seria amb Enric Soler, un dels principals difusors de les tècniques Freinet a les terres valencianes, ja que les implantà a la seua escola de Canet lo Roig, tot i publicar la revista *Ibèria* que intercanviava amb la de Sant Joan de Moró, *Sembra*. Molt relacionat amb el nucli de mestres valencianistes, va ser delegat de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (1934) i membre de l'Associació de Mestres Valencians, on seria representant del Baix Maestrat (1935). Va assistir a la IIIa Setmana Cultural Valenciana (1934), tenia previst intervenir a la IV Setmana Cultural Valenciana organitzada pel Centre d'Actuació Valencianista, el juliol de 1936 amb la conferència "Com es fa una revista infantil segons el sistema Freinet". S'afiliaria a la FETE i va ser membre de la Comissió de Cultura Assessora del Front Popular a Castelló. En finalitzar la contesa bèl·lica, Antoni Porcar seria sotmès a Consell de Guerra i traslladat fora de Castelló, trencat d'arrel la seua trajectòria renovadora, igual que ocrerria amb els seus companys compromesos amb l'ideal republicà." pàg. 169.

/ Núm. 56, pàg. 6. 01/04/33. "Bilingüisme". / Núm. 66, pàg. 5. 10/06/33. "Tasca cultural catalana"²⁰²⁰. / Núm. 68, pàg. 5. 24/06/33. «Suggerències». / Núm. 71, pàg. 4. 15/07/33. "Art. (Renau i Miquel Roca)". / Núm. 75, pàg. 1. 12/08/33. "Vall de Crist". / Núm. 89, pàg. 3. 18/11/33. "Coses (excursió per una part dels pobles del Maestrat)". / Núm. 93, pàg. 5. 16/12/33. "Coses... A.M. V. (Associació de Mestres Valencians)". / Núm. 117, pàg. 6. 09/06/34. "Per què i com fem la revista escolar "Iberia".

Porcar, Joan Baptiste²⁰²¹.

Núm. 5, pàg. 6. 02/04/32. "Els arbres de casa nostra". / Núm. 8, pàg. 3. 23/04/32. "Els arbres de casa nostra II." / Núm. 42, pàg. 3. 17/12/32. «Des de Castelló» "La parla valenciana en els temples."

Povo. (Francesc Povo Peiró)²⁰²²

Núm. 46, pàg. 4. 21/01/33. "Estampa Valenciana. Fragment d'una conferència al Circle de Belles Arts."

Puig, Joan. (Albocàsser).²⁰²³

²⁰²⁰MAYORDOMO, Alejandro, AGULLÓ, M. del Carmen i PÉREZ, Agustina (Coordinadors): *Mestres d'escola VII Jornades d'Història de l'Educació Valenciana*. CEIC, Alfons el Vell, València, 2014."Antoni Porcar junt amb Enric Soler i José M. de la Asunción Lacàrcel (Poble Nou de la Mar 1896, València 1937), també fou un dels principals difusors de les tècniques Freinet (Setaigües-València) amb la revista *Cuadernos Mensuales*, que fou un gran esdeveniment que canvià la vida de l'escola. J.M. de la Asunción influirà en la creació d'un cercle de mestres freinetistes a la Foia de Bunyol", Antoni Porcar, a finals de novembre de 1930 obté la Unitària de Fòrnols de Cadí, un llogaret de l'Alt Urgell, on romandrà tres anys, fins a l'agost de 1933. Ho definirà amb breus i precises paraules en retornar d'un curset a Barcelona: «Ja tornem a romandre a l'isolat poble rodejat de rocs i muntanyes de blanques i quasi perpètuas neus», pàg. 210-217.

²⁰²¹PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., Joan Baptiste Porcar i Ripollés. (Castelló de la Plana 1889-1974). Pintor. Fou deixeble de Sigüenza. Exposà a la Internacional de Barcelona (1920), a Venècia, Oslo, Buenos Aires, París, etc. Es distingí com a paisatgista. Col·laborà al *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* i fou un dels descobridors de les pintures rupestres del barranc de la Gasulla. Impulsà la creació d'un grup polític valencianista, a Castelló, frustrat pel colp d'Estat de Primo de Rivera (1923)", pàg. 128.

²⁰²²AGRAMUNT LACRUZ, Francisco: *Diccionario de Artistas Valencianos del Siglo XX*. Albatros València, 1999. "Francesc Povo Peiró. Pintor, cartellista i escenògraf. València, 1880-1960. Va compaginar la seua activitat d'escenògraf i cartellista amb la de pintor de cavallet, il·lustrador i decorador de ventalls.", pàg. 1.415, | en SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guia de las guías de València (1700-1975)*. Ajuntament de València, València, 2002 «234-1919. Feria Muestrario Española», pàg. 217-218. "Ventalls Povo, venda en el carrer de la Pau 24, Casa Torres Boix i Maison Blanche, plaça d'Emili Castelar", pàg. 217 i «361 – 1934. El Almanaque de Valencia», pàg. 324-335, pàg. 334. | IBORRA, Josep: *La trinxera literària...*, op. cit.. "Francesc Povo, ens consta com a narrador (contes o novel·les) dins del corrent del modernisme de principis del segle XX (1908-1909), junt amb Joan Ruano (...), on una mica posterior són: Daniel Martínez i Ferrando, Navarro i Borràs, Tomàs i Martí ...", pàg. 61. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op., cit., "És autor de la major part de les portades de les novel·les de Blasco Ibàñez i es va dedicar especialment a la pintura de ventalls. És l'autor del sàinet *Pomell de violetes*, que aparegué en *El Cuento del Dumenche*, núm. 40 (9-V-1909).", pàg. 247. | FERRER, Enric: *Literatura i societat...*, op. cit., «Superació de la Renaixença (1902-1927)», pàg. 17-36. "De forma més aviat esporàdica també conreen la narració modernista alguns poetes ja esmentats com Daniel Martínez Ferrando i Jacint Maria Mustieles, a més d'un grup clarament de to menor com el format per Joan Ruano, Francesc Valls, Amadeu Legua i Francesc Povo.", pàg. 31.

Núm. 113, pàg. 6. 12/05/34. "El nostre Concurs Literari. Romiatge de Catí a Sant Pere de Castellfort".

Queral i Ferrandis, Pere²⁰²⁴.

Núm. 71, pàg. 6. 15/07/33. "Inconsciència" Queral. / Núm. 76, pàg. 4. 19/08/33. "Les frases fetes" Querol. / Núm. 81, pàg. 3. 23/09/33. "El deure de tots" Queral. / Núm. 85, pàg. 5. 21/10/33. "Suggerències" Querol. / Núm. 91, pàg. 1. "València, nació" Queral.

R.F.(Eduard Ranch Fuster)

Núm. 100, pàg. 6. 03/02/34 "Antònia Mercé, "La Argentina"

R. Flores, Lluís²⁰²⁵

Núm. 123, pàg. 3. 21/07/34. "Crisi de cartells"

R.M.²⁰²⁶

Núm. 107, pàg. 5. 24/03/34. "Estudiants catalans en València. Assistiren a la clausura de la Universitat Popular Valencianista. L'Agrupació Valenciana Escolar obsèquia als seus companys de Catalunya."

²⁰²³ Ens consta en l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana a Josep Puig i Puig com Delegat a Albocàsser, l'Alt Maestrat (Castelló), de l'Associació en Albocàsser en el *Butlletí* (Època segona), núm. 1, setembre del 1935. També fou col·laborador del *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, per una ressenya en *Acció Valenciana*, núm. 1, pàg. 3. 15/04/30 «El Llibre de Privilegis de Catí». Però en *El Camí*, núm. 5, pàg. 5. 2/04/32. Trobem una ressenya de Joan Puig, «Lletres». Fou autor "Privilegis de Catí". Cal dir que fou col·laborador BSCC. "*Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*".

²⁰²⁴ CORTÉS, Santi: *Ensenyament i resistència...*, op. cit., "Pere Queralt fou un dels alumnes premiats pel Secretariat de l'Obra del *Diccionari Català-Valencià-Balear*. En col·laboració amb Carles Salvador preparava per a l'editorial Sicània un *Diccionari manual castellà-valencià* que no s'enllestí a causa del decés prematur del segon. Fou docent del Rat fins al curs 1958-59", pàg. 89. «14. Relació inèdita de Professors de Valencià titulats per Lo Rat Penat (fins a 1971)», pàg. 143-144: Curs 1952-53 Pere Queralt Ferrandis.", pàg. 143. AHMV. Padró (1930). Districte Hospital. Pere Queral Ferrandis. València, (1910). Compartia habitatge en qualitat de nebot, amb Carme Cerra Dauden (Itàlia) (1850), l'adreça del carrer Actor Rivelles, 13-1^a. AHCV. Fons Lluís Vives. Segons la Partida de naixement: Pere Queral Ferrandis va nàixer a València en 1911 (4 de gener), era fill de Pere Queral i Cerra, València, 1878, enquadernador, l'adreça del carrer Hernán Cortés, 11-baix, la seua mare era Desemparats Ferrandis i Ortiz, València, 1882. Nét per línia paterna de Patrici Queral i López de València, difunt i de Gertrudis Cerra i Dauden, natural d'Aliaga (Terol), vídua. Per línia materna, era nét de Francesc Ferrandis i Ferreres, d'Alfajar, l'Horta Sud (València) i de Maria Ortiz i Folgado de Riba-roja, el Camp de Túria (València), tots dos difunts. Ens consta l'examen d'ingrés de Pere Queral Ferrandis, aprovat en 1923, només ens consta que feu el curs 1923-1924. Exp. 9/30243-10.

²⁰²⁵ Lluís R. Flores, també fou un assidu col·laborador del periòdic *El País Valencià*, Periòdic d'Esquerra Valencianista, núm. 1 València 18 de Maig de 1935. En aquest setmanari desenvolupava la columna periodística sobre temàtica de l'Art. En DD. AA.: *Institut de Batxillerat Lluís Vives de València: 150 Anys d'història*, Promoció de Batxillers de 1878. (Rafael Reig Flores), pàg.298, i Miquel Reig Flores de la promoció de 1884. "On consten, possiblement els seus germans." pàg. 304.

²⁰²⁶ Aquestes inicials també ens consten en *Timó*, en la secció: "El moviment valencianista". Possiblement fóra Robert Moròder l'autor d'aquesta columna, perquè guarden certa relació amb els seus articles al voltant dels esdeveniments estudiantils universitaris. En aquest article, està condicionat als moviments de l'Agrupació Valencianista Escolar (AVE), que eren més propis de Robert Moròder. Però no descartem, que aquestes inicials puguen pertànyer a Vicent Rodríguez Martínez, també involucrat i procliu en els temes estudiantils universitaris.

Núm. 104, pàg. 5. 03/03/34. "Universitat Popular Valencianista. Saló baix Consolat Llotja (Carrer Cordellats) (Centre de Cultura Valenciana). Actes públics. Iniciació a la Història del Dret Valencià. Per Joan Beneyto Pérez. Tres Conferències sobre Literatura Valenciana. Per Francesc Almela i Vives. R.S.". / Núm. 112, pàg. 3. 05/05/34. "La festa del llibre en Almusafes". / Núm. 122, pàg. 2. 14/07/34. "Associació Protectora de l'Ensenyança. Concurs infantil de lectura i escriptura valencianes a Canet lo Roig (El Maestrat)".

Raga Miñana, Rafael.²⁰²⁸

Núm. 10, pàg. 4. 07/05/32. «Lletres». "Vita sine libris amara". (Rafael Raga Jefe de la Biblioteca Popular). / Núm. 61, pàg. 2. 06/05/33. "Huitava Festa del Llibre. El Llibre valencià. Exemple a seguir. ¡l a València.!" / Núm. 103, pàg. 1. 24/02/34. "Els cronistes de València. Preguntes"..

Reig, Leopold P.²⁰²⁹(Cocentaina).

²⁰²⁷Aquestes inicials podrien correspondre, i pot ser aventurar-se massa, a Joaquim Rieta Sister personatge capficat en el món de l'ensenyament valencià com es veurà per la seua temàtica col·laboradora en *El Camí* i, a més a més, fou president del Consell Directiu de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana. *Butlletí*, núm. 1 (Època segona), pàg. 1 de setembre del 1935. També aquestes inicials podrien pertànyer a Rosario Soto, que també era docent. AHCV Joaquim Rieta Sister, València, 1897. Grau de Batxillerat en 1914, amb excel·lents notes acadèmiques en l'Institut General i Tècnic de València Lluís Vives. L'adreça fou la Plaça de la Constitució, 4-3ª dreta.València.

²⁰²⁸AHMV. Padró (1930) Districte Teatre. Rafael Raga Miñana. València (1890). Residia amb la seua mare Isabel Miñana Torrent (vídua), natural d'Arenys de Mar, l'Alt Maresme (Barcelona) (1855), amb l'adreça del carrer Sorní, 7. Rafael Raga, consta com a funcionari de l'Estat. | RUÍZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación...*, op. cit., "Rafael Raga Miñana col·labora en el I Curs de la Universitat Popular. Conferència *La influència del llibre per al nostre redreçament* (17 de Febrer de 1934). Director de la Biblioteca Popular de l'Ajuntament." pàg. 197. | BAYARRI, Josep Maria: *Bayarri autoviografiq a trenq de 80 anys*. Ed. Bayarri, València, 1966. «Qinqèni 1932-36», pàg. I – X. "El preventiu llibre (El perill català) que prologava "asiensiat i qoinsident el gran arxiver vivlioteqari inxent i sincer amiq Rafael Raga feu remor así entre progresos i allà i así entre pròu servells monolítiqs –en eixa qonsepsió patriótiqa qe denunciava el llibre- tanvé.", pàg. IV. | CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, op. cit." L'Agrupació Valencianista Escolar (...), el preludi del projecte de més envergadura que els membres de l'agrupació universitària van preparar per al curs 1933-1934: la Universitat Popular Valencianista. Efectivament, entre els mesos de gener i febrer del 1934 s'impartiren diverses conferències i cursos per part de destacades personalitats del món polític, cultural i acadèmic valencià, entre les quals cal destacar Eduard López Chavarri, Nicolau Primitiu Gómez, Joaquim Reig, Josep M. Bayarri, Antoni Bru Rico, Maximilià Thous Llorens, Manuel González Martí, Francesc Alcayde Vilar, Rafael Raga Miñana, Ignasi Villalonga, Joan Beneyto Pérez o Francesc Almela i Vives.", pàg. 126. | CHECA GODOY, Antonio: *Historia de la Publicidad*. Netbiblo, La Coruña, 2007. «9. La renovación teòrica», pàg. 157-175.."(...) També hi ha exilis interiors, Rafael Raga, després prodigi i autor de cartells de falles, bous i festes de moros i cristians, s'inicia com a cartellista de cinema, entre altres pel·lícules, el de la més popular del període republicà, *Morena Clara* (1935), i coneix la presó després de la guerra.", pàg. 172.

²⁰²⁹Leopold Pérez Reig. Natural i veí de Cocentaina, el Comtat (Alacant) Mestre de 22 anys. Va ingressar a la presó del partit d'Alcoi el 10-VIII-1939 i va quedar en presó atenuada el 12-XII-1939. Va ser processat per la "in" Justícia Militar en 1939. (Font: AHPA. Lligall 19583) Arxiu represaliats a Alacant. Universitat d'Alacant.www.archivodemocracia@ua.es. Leopold Pérez Reig, pensem que quan va fer-hi l'article, era ben jove, però ens adonem que l'estudiós PELLICER, Joan: «L'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana», pàg. 507-542, en CASANOVA, Emili / CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador (1893-1955) Escriptor, gramàtic, mestre*. AVL, València, 2016, "És ara Leopold P Reig qui, des de Cocentaina estant, escriu l'article "La llengua materna en les primeres lletres.", pàg. 510.

Núm. 30, pàg. 6. 24/09/32. "La llengua materna en les primeres lletres."

Ricart, Antoni.²⁰³⁰

Núm. 113, pàg. 1. 12/05/34. "Catalunya està intoxicada". / Núm. 129, pàg. 1. 01/09/34. "Fer i desfer".

Rius, Albert. (pseudònim)²⁰³¹

Núm. 88, pàg. 3. 11/11/33. «Lletres». "Sol de València". Amb este títol ha publicat En Baltasar Bonet Lluesma la primera part d'una novel·la de costums valencianes...". / Núm. 91, pàg. 2. 02/12/33. «Tribuna lliure». "El meu Nacionalisme (réplica a J.M. Bayarri.)". / Núm. 109, pàg. 1. 07/04/34. "Els Estats Units d'Europa."²⁰³² Antecedents. Projectes: Coudenhove-Kalergi i Briand. L'opinió d'Espanya. Varies opinions sobre "Paneuropa". El pensament valencianista."

Roca Gisbert, Ll.²⁰³³

Núm. 64, pàg. 3. 27/05/33. "La Taquigrafia valenciana".

Rodríguez Martínez, Vicent.²⁰³⁴

²⁰³⁰ AHUV, 400/51 Antoni Ricart Montés (Sogorb, l'Alt Palància (Castelló) 1898 – València, 1968) Fill de Franco Ricart Pla, metge-cirurgià, natural de Soneixa, l'Alt Palància (Castelló de la Plana), la seua mare: M. Dolors Montés Richart. Nèt per línia paterna de Josep Ricart Martínez i de Margarida Pla. Per línia materna: Venanci Martínez Saez, metge-cirurgià d'Alberic, la Ribera Alta (València) i de Vicenta Richart. Feu el Batxiller a Sogorb. Biblioteca Ciències de la Salut Hemeroteca "Pelegrí Casanova" *Butlletí dela Unió Sanitària Valenciana* Any XIV exemplar 0914 Suplement de Setembre de 1933. Llistat de Metges, Farmacèutics i Odontòlegs. Metges: Núm. d'ordre 574 Núm. de registre 1.413. Ricart Montés, Antoni, carrer Martí, 7. Acta d'expedició del Títol de Llicenciat en el 1921.Especialitat Obst. i Gine., pàg.16. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Antoni Ricart Montes. Estava casat amb Josefina Martínez Carceller. València 1904-1993. L'adreça familiar estava en el carrer Ciril Amorós, 28 b. Professió metge.

²⁰³¹"(...) El signa Albert Rius, pseudònim que ha figurat en alguna col·laboració d'este periòdic i que correspon, segons tenim entès, a un jove i actiu valencianista..." en *El Camí*, núm 109, pàg. 1. 07/04/34. "El nostre Concurs Literari: Els Estats Units d'Europa", guanyat per Albert Rius.

²⁰³²CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi..., op. cit.*, "El jurat del premi, format per Nicolau Primitiu Gómez, Carles Salvador i Francesc Caballero Muñoz, atorgà el primer premi a Albert Rius, autor de la narració «Els Estats Units d'Europa», i la resta de guardonats a Enric Navarro Borràs, Lisard Arlandis i Josep Mascarell i Gosp. No obstant això, també decidí jutjar «dignes de publicació» un llistat de narracions més ampli –dihuit en total-, entre les quals hi havia la d'Enric Valor.", pàg. 111.

²⁰³³ AHMV. Padró (1930) Districte Centre. Lluís Roca Gisbert, València 1903-1990. La seua mare (vídua) Lionor Gisbert Sanchis (1863), de València, amb l'adreça familiar en el carrer Poeta Llombart, 4, de professió dependent. AHCV. Fons Institut Lluís Vives de València. Lluís Roca Gisbert, ens consta el seu examen d'ingrés en 1914, acabant el batxillerat en el curs 1919-1920. Exp. Acad. 9/30318-13.

²⁰³⁴CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi..., op. cit.*, "La primera visita a Alacant d'una comissió del Centre d'Actuació Valencianista es produí el 25 de març del 1934 i estava integrada per Emili Cebrian, Emili Beüt i Belenguer, Joaquim Rieta, Joan Calvete i Bru, Antoni Tarin i Vicent Rodríguez", nota 35, pàg. 85-86. AHUV. Exp.1332/20.Vicent Rodríguez Martínez, València, 1914. Expedient de llicenciat en Dret, 1935. President de l'Agrupació Valencianista Escolar, en *El Camí*, núm. 84, pàg. 1. 14/10/33. "Jornades patriòtiques". AHCV. Fons Institut Lluís Vives. Vicent Rodríguez Martínez. València 1913-1966. Grau de Batxillerat 1929, aprovà l'ingrés en 1924, va fer els sis cursos complets. L'Acta de naixement, consta que era fill de Manuel Rodríguez Martínez. València 1888. Procurador de Tribunals i de Maria Martínez

Núm. 39, pàg. 6. 26/11/92. "Lo que és l'Agrupació Valencianista Escolar". / Núm. 41, pàg. 5. 10/12/32. "A.V.E. Secció d'excursionisme – Impressions de Molvedre.". / Núm. 83, pàg. 6. 07/10/33. "Comentaris al marge d'una apertura de curs. "El nom del Govern queda obert el curs 1933-1934". / Núm. 107, pàg. 2. 24/03/34. "Adéu als estudiants catalans". / Núm. 108, pàg. 5. 31/03/34. "Impressions d'un viatge a Alacant." A l'Agrupació Regionalista d'Alacant". / Núm. 112, pàg. 5. 05/05/34. "Realitats".

Roig, Jaume. (pseudònim) (Cinema-Teatre)²⁰³⁵

Roig, Josep Maria.²⁰³⁶

N. 62, pàg. 4. 13/05/33. "Palmeres i xipres. Visió llevantina.".

Ros Martí, Germinal.²⁰³⁷ (Alacant).

Dubon. València 1890. Era nét per línia paterna de Vicent Rodríguez Motes i de Josepa Martínez Soriano (difunts), tots dos de Paiporta, l'Horta de Sud. Per línia materna, era nét de Pasqual Martínez Martínez i de Maria Dubon Orts, naturals d'Almàssera, l'Horta Nord, la seua llar en la ciutat de València. Exp. 9/29490-11.

²⁰³⁵ Jaume Roig, pseudònim, la seua temàtica estava exclusivament enfocada a la crítica cinematogràfica, on va col·laborar amb catorze articles, des del número 110 fins al 122 ininterrompudament, però el 124, fou l'últim. Aquest nom, segurament fou fictici.

²⁰³⁶ J. M. Roig, possiblement és el mateix protagonista que l'autor d'un article publicat en *El País Valencià*, Periòdic d'Esquerra Valencianista. Núm. 7, pàg. 3. 29/06/35. "Per la Patria i per la cultura". AHCV. Fons Institut Lluís Vives. Josep Maria Roig Vicent, València, 1875. Va fer l'ingrés al batxillerat en 1887. La Partida de naixement, consta que era fill de Manuel Roig i Machancoses, València, era llaurador, l'adreça era al camí de Montcada, 44, baix, la seua mare era Dolors Vicent i Albert, natural de Carpesa, Pobles del Nord. Era nét per línia paterna de Manel Roig i Llopis de València i de Manuela Machancoses de Carpesa, difunts. Per línia materna era nét de Domènec Vicent i Moreno i d'Agustina Albert i Adell, de Carpesa (difunts). Exp. 9/30561-35.

²⁰³⁷ PÉREZ SILVESTRE, Òscar: *Enric Valor El Valor de les paraules*. AVL, València, 2010. «Enric Valor i la cultura en valencià en l'Alacant de la Segona República», pàg. 29-45. Germinal Ros i Martí. (Lloret de Mar 1908-2006). Destinat el gener de 1930 a Alacant com a representant de productes farmacèutics del laboratori Andròmaco de Barcelona (antic laboratori d'especialitats farmacèutiques que a principis del segle XXI fou absorbit per Cantabria Farma, S.L.), va connectar de seguida amb la premsa i amb la política de la ciutat. Militant de les Joventuts Republicanes i del Partit Radical Socialista. Va invertir una part del seu patrimoni en la fundació de periòdics alacantins com *Rebeldia* (1931) i *Lucha* (1932-1933). En els dos casos va comptar amb la complicitat d'Alfred Badenas i Jordi Valor des d'Alcoi. A més, fou redactor de *El Faro* d'Alcoi, *El Luchador* i *El Camí*. En els primers temps de la guerra civil, s'afilià al PCE i formà part de la redacció de *Nuestra Bandera*. Durant la Guerra Civil va ser corresponsal de guerra a Alacant, i d'allà hagué d'exiliar-se a l'Alger el 28 de març de 1939 a bord de l'*Stanbrook*, pàg. 37. | CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, op. cit. "El valencianisme a Alacant (07/10/33) Tot seguit es procedí a la designació del Comité Directiu i de la Comissió de propaganda (Agrupació Regionalista Alacantina), quedant aprovada per aclamació la següent candidatura: (...) Comissió de Propaganda: N'Àngel Pascual i Devesa, N'Alfred Badenas Andrés, En Germinal Ros Martí...", pàg. 64 "L'Agrupació Regionalista Alacantina (17/02/34): Presidents, Àngel Pascual i Devesa i Emili Costa Tomàs; secretaris, Enric Valor Vives i Alfred Badenas Andrés; tresorer comptador, Francesc Alzamora; bibliotecari, Josep Coloma Pellicer; vocals, Josep Ferrándiz Pérez, Salvador Asensio Polo, Germinal Ros,...", pàg. 71. | DD. AA.: *Operació Stanbrook...*, op. cit., "Llistat de passatgers de l'*Stanbrook*", pàg. 136-164. Núm. d'ordre 1.560. Cognoms: Ros Martí. Nom: Germinal. Edat: edat: 31.", pàg. 159. Laura Gassó «Breus apunts i testimonis històrics», pàg. 15-58. «[El *Stanbrook*] fou afonat pel submarí alemany *U-57*, el 18 de novembre de 1939 a l'entrada del Port d'Amberes. Segons Germinal Ros, en els camps de concentració d'Argèlia se'l va rendir un minut de silenci..."aquell vaixell s'ho mereixia», pàg. 57. | GARCÍA, Manuel en *Canelobre*, núm. 20/21 Primavera/Verano

Núm. 25, pàg. 6. 20/08/32. "Notes d'Alacant. Ràdio València i el lingüisme".

S. (Soler i Godes)

Núm. 69, pàg. 4. 01/07/33. "Cinema. Els diables al cim.". / Núm. 70, pàg. 2. 08/07/33. "¡Mestres valencianistes!. Esola d'Estiu 1933 (del 19 al 30 de juliol)..."

S.D. (Salvador Donderis Tatay)

Núm. 99, pàg. 6. 27/01/34. "Opinions. Pro revisió de l'aranzel".

S.D.T. (Salvador Donderis Tatay).

Núm. 84, pàg. 6. 14/10/33. "Els dos nacionalismes del migdia".

Salavert Benavent, Frederic. (València, 1898-1973)

Núm. 50, pàg. 4. 18/02/33. "Unes paraules sobre l'Estatut". / Núm. 58, pàg. 5. 18/04/33. "Qüestions nostres. Iniciativa. La voluntarietat del servilisme. L'Estatut."

Sanchis Colomé, Emili.²⁰³⁸(Castelló)

Núm. 101, pàg. 3. 10/02/34. "Una excursió més al Desert de les Palmes."

Sanchis Guarner, Manuel.²⁰³⁹

1991. «Alicantinos en el exilio (1939-75), pàg. 16.-239."Posteriorment fou cap a França, coincidint amb el començament de la guerra mundial. S'instal·là a París al finalitzar la guerra i assumeix diferents responsabilitats en el P.S.U.C. Va ser regidor durant el primer mandat municipal democràtic a Lloret, on va morir fa pocs anys", pàg. 239

²⁰³⁸Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana (AHMC) Ajuntament de Castelló (1932) Reglament General, núm. 22 Reglament particular, núm. 8-14. Secció 2a Negociat 8é. Expedient de D. Emili Sanchis Colomé. Sol·licita col·locar unes mampares en el Bar-Restaurant "Flor de la Plana", situat en la plaça de Castellar, amb domicili plaça de la República, 18 (5 de gener 1932), que donen al carrer Gasset i a la plaça de la República (avui plaça Porta del Sol), que van ser denegades per l'Ajuntament. Un temps després (29 de febrer 1932) ens consta un altre Expedient Rgl. General núm. 450. Rgl. particular núm. 143-29. Secc. 2a Negoc.8é. Sol·licita col·locar dos rètols sortints i dues cartelleres desmuntables que donen en el xamfrà del núm. 18 de la plaça de la República "Hotel La Flor de la Plana". Que aquest, sí que va ser aprovat per l'ajuntament. Com veiem Emili Sanchis Colomé, va ser un valencianista i un entusiasta de la natura i a més d'un empresari hostaler, on el seu establiment estava en el mateix centre de la ciutat de Castelló. Aquestes dades han sigut corroborades per Eugeni Díaz Manteca, Arxiver de la Diputació Provincial de Castelló i professor del Departament d'Història Medieval de Castelló (6/08/19).

²⁰³⁹VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, *op. cit.*, "Manuel Sanchis Guarner, València, 1911-1981. Professor de Filologia, gramàtic i historiador. Estudià a les Universitats de València i Madrid, llicenciant-se en Dret i aconseguint-ne el doctorat en Filosofia i Lletres. Va ser becari de la "Junta de Ampliación de Estudios" i membre del "Centro de Estudios Históricos de Madrid", especialitzant-se en Fonètica i Dialectologia i participant en l'elaboració de l' "Atlas Lingüístico de la Península Ibérica" (1933). També va formar part de la secció de Llengua de l'Institut d'Estudis Valencians (...), participant en la formació de la "Federación Universitaria Escolar de València" (1928) i del grup universitari d'Acció Cultural Valenciana (1930).(..) Publicà treballs de temàtica gramatical i d'investigació històrica: *La llengua dels valencians*. (1933, amb nombroses reedicions), *Gramàtica valenciana.*", pàg. 277.

Núm. 24, pàg. 2. 13/08/32. «Lletra oberta». Per a “El Solitario en todas partes”. / Núm. 26, pàg. 5. 27/08/32. “A Manuel Sanchis Guarner, responejant a la seua lletra. Contestació (el Solitario)” / Núm. 35, pàg. 3. 29/10/32. «Lletres» “Un nou llibre de L’Estel “Mistral i Llorente”. / Núm. 133, pàg. 6. 29/09/34. “La commemoració del Centenari. S’acosta 1938.”

Sanchis Sivera, J.²⁰⁴⁰

Núm. 103, pàg. 1. 24/02/34. “Els cronistes de València. Preguntes.”.

Sansabas Serrano, J.²⁰⁴¹

Núm. 117, pàg. 3. 09/02/34. “Breu semblança a un Butlletí.”. / Núm. 118, pàg. 6. 16/06/34. “Pensaments. Activitat de la nostra labor.” / Núm. 121, pàg. 4. 07/07/34. “Pensaments. Afirmacions veritables.” / Núm. 125, pàg. 5. 04/08/34. “Pensaments. Epílec de la III Setmana Cultural.”

Sanz, Josep.²⁰⁴²

²⁰⁴⁰PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., Josep Sanchis Sivera, (València 1867-1937). Eclesiàstic, i historiador. Fou canonge de València (*El Camí*, núm. 68, pàg. 4. 24/06/33. «Mossèn Sanchis Sivera, canonge exemplar». Ernest M. Ferrando. Barcelona, juny 1933). i col·laborà assíduament a *Las Provincias* – fou amic íntim de Teodor Llorente– i dirigí *La Semana Católica*. Publicà gran quantitat d’estudis sobre història valenciana: *La diòcesis valentina* (1921), *Nomenclátor geogràfic eclesiàstic de los pueblos de la diòcesis de Valencia* (1922), etc. Edità el *Dietari del capellà d’Anfós el Magnànim* (1932) i *Sermons de sant Vicent Ferrer* (1932). Fou degà del Centre de Cultura Valenciana, acadèmic de Sant Carles i corresponent de les acadèmies de la Història, de San Fernando i de l’Institut d’Estudis Catalans”, pàg. 129 i 130. *Diccionari de la Literatura Catalana*: Narrador i assagista. Doctor en teologia i catedràtic d’història de l’Església, arqueologia i art de la Universitat de València, fou canonge de la seu de Sogorb. Col·laborà en el periòdic *El Regional* (1897-98). Fou redactor del *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*. Cultivà la història inspirat per un ideal patriòtic civil, sota l’influx dels historiadors de la Renaixença valenciana. Formà part de la societat Lo Rat Penat i del Centre de Cultura Valenciana, del qual fou director degà (1927-36) i des d’on impulsà la creació de la revista *Anales del Centro de Cultura Valenciana* (1928). D’una producció molt àmplia, bona part de la seua obra està consagrada als estudis d’història, i en especial a sant Vicent Ferrer, l’art valencià medieval, la història eclesiàstica del país, l’edició de fonts cronístiques i la cultura del període foral del Regne de València. També publicà diversos estudis de bibliografia valenciana medieval i dels segles XVI i XVII. En català escriví unes breus narracions, *Croquis valencians* (1918) –una selecció de les quals fou recollida en un volum de la col·lecció *Lectura Popular*–, i alguns articles i poemes esparsos”, pàg. 917-918. AHMV. Padró (1930) Districte Universitat. Josep Sanchis Sivera (Presbiteri). València 1867-1937. La llar familiar estava composta per la seua germana Rosario Sanchis Sivera. València, 1871, el seu nebot Manuel Sanchis Guarner de 19 anys, el seu cunyat Carles Picó Monllor (militar), natural d’Alcoleja, el Comtat (Alacant). L’adreça familiar era la Plaça de l’Almunia, 2. València.

²⁰⁴¹Josep Sansabas i Serrano, fou també col·laborador del diari d’orientació valencianista, informació i anuncis *L’Hora*, núm. 2, pàg. 1 09/06/36, “Pensaments ¡Si els valencians pensaren...” “També fou Tresorer de l’Associació Protectora de l’Ensenyança Valenciana *Butlletí*, núm 1 (1935)”. Redactor de *La Correspondencia de Valencia*. «Reportatges d’actualitat» “Com se confeccionen els Diaris” *El Camí*, núm. 6, pàg. 3. 09/04/32. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., Josep Sansabas Serrano (València, 1903-¿?). Aveïnat al districte del Port, està censat com a dependent. Pertanyé al Centre d’Actuació Valencianista i fou directiu de les associacions: Unió Valencianista i la Protectora de l’Ensenyança Valenciana (tresorer i delegat del districte del Port). És autor del fulletet: *El xiquet de pedra* (1936), col·laborà en l’efímer periòdic *L’Hora* i té “unes paraules” en el programa de les festes de falles del Districte del Port en 1934”, pàg. 281. | CUCÓ, Alfons: *El valencianisme...*, op. cit., “Nota 18. La junta directiva (Unió Valencianista) era la següent: president, Joaquim Reig; secretari, Emili Cebrian; tresorer, J. Sansabas”, pàg. 247.

Núm. 78, pàg. 5. 02/09/33. "La Colònia de Vacances de la Societat Castellonenca de Cultura. Tasca i esplai. Les flors, el fruit i la llavor."

Segura Valls, Ramon.²⁰⁴³

Núm. 44, pàg. 4. 17/12/32. "El Butoni". / Núm. 45, pàg. 2. 14/01/33. "Comentari". / Núm. 46, pàg. 2. 21/01/33. "La història i el valencianisme". / Núm. 55, pàg. 2. 25/03/33. "La llibertat d'ensenyança".

Senent i Micó, A.²⁰⁴⁴

Núm. 89, pàg. 5. 18/11/33. "Devem votar en blanc". / Núm. 117, pàg. 5. 08/06/34. "Occitanisme I". / Núm. 118, pàg. 3. 16/06/34. "Occitanisme. Instint".

Serrano i Melià, Enric.²⁰⁴⁵

²⁰⁴² FERRÈ TRILL, Xavier: «Ramon Aramon i Carles Salvador (1944-1955)», pàg. 795-826, CASANOVA, Emili / CLIMENT, Josep Daniel (editors): *Carles Salvador...*, op. cit., Possiblement per les dades i dates que proporciona Xavier Ferrè Trill, pot coincidir amb aquest puntual col·laborador. Nota 48. Josep Sanç Moia (Alcoi, 1884-València, 1962), escriptor costumista, poeta i autor d'obres de teatre. Després de viure a Cuba i als Estats Units, retornà al País Valencià el 1932. Dos anys més tard inicià les seves col·laboracions al setmanari valencianista *Acció*. Entre altres obres, publicà el llibre de tradicions *Raimet de pastor* (1949) el poemari *Camí i alba* (1952), pàg. 809.

²⁰⁴³ Ramon Segura Valls, (Benimàmet, 1903-1959). A més de col·laborar en *El Camí*, també ho feu en el setmanari *El País Valencià*. (1935), Periòdic d'Esquerra Valencianista, núm. 6, pàg. 2. 22/06/35, amb el tema «Dels nostres amics. Tòpics "La Patria chica"». AHMV. Padró (1930) Districte Hospital. Ramon Segura Valls. Els seus pares foren Ramon Segura Sapienza, València 1874 i la seua mare Assumpció Valls Honorato, València 1880. Era cosí germà de Domènec Fletxer Valls, vivint tots a València, en 1909 (Fletxer era aleshores estudiant). Ramon Segura era dependent, i l'adreça familiar de tots era el carrer Vinatea, 9 – 1a. València.

²⁰⁴⁴ RIPOLL DOMÈNECH, Faust: *Valencianistes...*, op. cit., "(...) En una carta d'Antoni Senent i Micó a Coll i Alentorn de data 29 de novembre de 1940, hi llegim: "Com a notícia interessant sols puc recomanar-vos la llabor patriòtica de Teodor Llorente (fill) director d'un dels dos únics diaris que ara tenim. Mentre el *Levante* que és l'òrgan de la Falange sols parla de «Imperio» i el llixca pot pensar-se que es tracta del *Eco de Cuenca* puix no nomena València per a res; *Las Provincias*, dirigides per aquell, parla tots els dies de coses que ens atenyen en l'economia, en la cultura i en la informació", pàg. 72. | CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi...*, op. cit., "Editaren el setmanari *Acció*, en el qual van col·laborar Xavier Casp, Miquel Adlert, Antoni Senent, Nicolau Primitiu, Robert Moròder i Francesc Soriano i Bueso", pàg. 147. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., "Antoni Senent i Micó (València, 1909-1996) Comerciant. Co-fundador del Centre d'Actuació Valencianista i primer president d'Acció Nacionalista Valenciana (1933), -després Acció Valenciana-, entitat que publicà el setmanari *Acció* entre maig de 1934 i juliol de 1936. Fou ell qui, en 1934, signà la petició –a l'ajuntament de València- de declarar "Dia de dol" el 25 d'abril. Després de la guerra el partit no fou autoritzat i amb altres antics companys, col·laborà en UDPV (Unió Democràtica del País Valencià), on s'encabien diverses plataformes de tendència democristiana (1965-1977). Entre les publicacions que *Lletres Valencianes* tenia previstes editar en 1951, s'anunciava el seu llibre: *El rei dels donyets*, resultat de la traducció de diversos contes d'origen alemany i impremtat (com era habitual en la col·lecció) a càrrec del mateix traductor. C. Salvador signà la corresponent petició el 13-V-1951; però la censura no autoritzà l'eixida i presumiblement l'obra quedà inèdita. Col·laborà en *Acció*, *Calendari Occità*, *Pensat i Fet*, *El Buñol*, el llibre oficial dels *Artistes Fallers* de 1933 i, sobretot, en *El Camí*.", pàg. 288-289. Fou òbviament col·laborador del setmanari valencianista, deixant alguns dels articles signats per Antoni Senent i Micó en *Acció*, on va desenvolupar una tasca al voltant de la llengua i la història dels valencians. *Acció*, núm. 45, pàg.3. 06/04/35. «La llengua valenciana». *Acció*, núm. 46, pàg. 1. 13/04/35 «El País Valencià». *Acció*, núm. 52, pàg. 1. 25/05/35 «Al marge d'un aniversari. El Valencianisme d'ahir i el d'avui», etc.

Núm. 122, pàg. 1.14/07/34. "Per als no valencianistes". / Núm. 124, pàg. 6. 28/07/34. "Els que no podem assistir a la III Setmana Cultural Valenciana". / Núm. 130, pàg. 6. 08/09/34. "Atra burla al poble valencià." Núm. 131, pàg. 4. 15/09/34. "Imcomprensió o mala fe.". / Núm. 133, pàg. 2. 29/09/34. "Mala senda".

Sifre Pla, Rafael.²⁰⁴⁶

Núm. 35, pàg. 3. 29/10/32. "Per a un Alcalde. Rafael Sifre Pla. De la Penya Valencianista d'Alcira.". / Núm. 64, pàg. 5. 27/05/33. "Contestant a "El Sol" de Madrid".

Soler, Pere.

Núm. 48, pàg. 3. 04/02/33. "Ha mort un poeta... (Estanislau Alberola)".²⁰⁴⁷

²⁰⁴⁵ AHMV. Districte Hospital. Padró (1930) Enric Serrano Melià. València (1908). Vivia amb els seus pares Salvador Serrano Dasí, València (1875) i Vicenta Melià Albert. València (1879). Enric Serrano era el tercer de cinc germans, vivien tots en el carrer Padilla, 5. La professió que exercia era la de jornaler. Enric Serrano i Melià. Fou un assidu col·laborador de la premsa valencianista, per exemple, en *El País Valencià*, núm. 3, pàg. 3. 01/06/35. «Ja ha sorgit!. Elogiant la nova publicació valencianista, desitjant-li un camí llarg envers el valencianisme d'esquerra per la revalencianització del nostre poble, sempre avant! *El País Valencià*, núm. 8, pàg. 6. 06/07/35. «Optimisme!»

²⁰⁴⁶ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari..., op. cit.*, "Rafael Sifre Pla (Alzira, 1910-1989). Publicista autodidacte. Per problemes de salut no pogué fer altres estudis que els de primària i treballà com empleat en el Registre de la Propietat d'Alzira. Amant del valencià i amb una afició extremada a la investigació històrica, va ser un actiu investigador cultural en la temàtica valencianista. A principis de la dècada dels anys trenta el trobem, amb un grup d'amics, organitzant la Penya Cultural Valencianista, poc després fundà la revista gràfica cultural – trimestral- *Xucar*, que dirigia l'arxiver municipal Vicent Pelufo i amb la que col·laborà en tots els números. En 1960 creà "Finestral valencià", una emissió radiofònica setmanal, totalment en valencià, que tingué lloc a "La Voz d'Alzira". També ha publicat articles en els distints periòdics, revistes i programes de festes locals (Carcaixent), col·laborant, a més a més, en diverses revistes valencianistes del moment, com ara: *El Camí* i *Sicània* i en la premsa regional: *Las Provincias* i *Levante*. Va assolir un premi en els Jocs Florals d'Alzira 1958 i durant quatre anys consecutius va concórrer als de LRP (1960-1963) guanyant en totes les ocasions el premi patrocinat per l'ajuntament d'Alzira, menys en 1962, quan rebé l'accèssit, amb estos títols: *Història, tradició i vicissituds del Pont de Sant Bernat*, *Història de la devoció alzirenca a Nostra Senyora de la Murta* (1961, únic publicat), *Biografia d'un fill il·lustre d'Alzira. Col·lecció de síntesi biogràfica d'alzirencs il·lustres i efemèrides importants de caràcter local. Estudio en síntesis de la Història d'Alzira* (cinc volums: 1982-1996) i *Primer centenari del còlera en Alzira* (1986)", pàg. 291.

²⁰⁴⁷ GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat..., op. cit.*, «IV. 2. La producció jocfloralesca». pàg. 74-75 "Dins l'atonía regnant, destaca l'any 1922 la convocatòria d'uns jocs florals, organitzats per la societat juvenívola «La Conca de la Zafor», que significaren una exaltació valencianista efímera i vigilada pels mentors de la dreta catòlica. El jurat comptava amb la participació de personalitats ratpenatistes de prestigi com Francesc Almarç, president, i el dramaturg i poeta Estanislau Alberola (versador popular i dramaturg)“. Benavent, R. (Edició a cura) *La Demanà de la Novia* d'Estanislau Alberola Serra. Ajuntament i Cooperativa de Quatretonda. Impremta La Pobla Llarga. S.L., La Pobla Llarga, 1992. «Estanislau Alberola, rostoll biogràfic», pàg. 4-6. Estanislau Alberola naix a Quatretonda un 25 de setembre de 1881, fou el segon de tres germans (...) Son pare José Alberola de la família dels "Coixets", sa mare Josefa Serra, de la Pobla Llarga. Les cròniques de l'època amb motiu de la seua mort (1933) fan unes pinzellades biogràfiques on destaquen "De família humilde, su caso es único en los anales de la historia pues hasta los veintiocho años no aprende a leer y escribir", una biografia que tal volta s'adia a la fama de "poeta-llaurador" que ell mateix havia contribuït a crear o, al desconeixement de la seua realitat socio-econòmica, ben diferent, almenys en el seu origen, de la descrita més amunt als periòdics (...) els Alberola exerciren una

Solsona, Vicent.²⁰⁴⁸

Núm. 123, pàg. 4. 21/07/34. "Ofrena".

Sorell, Jaume.²⁰⁴⁹

Núm. 2, pàg. 4. 12/03/32. "D'una exposició d'art en l'Ateneu Mercantil: Noucentisme. I." / Núm. 3, pàg. 5. 19/03/32. "D'una exposició d'art en l'Ateneu Mercantil. Noucentisme II." / Núm. 12, pàg. 3. 21/05/32. «Reportatges d'actualitat». Els quatre angles de la Universitat." / Núm. 15, pàg. 3. 11/06/32. «Art». "Exposició Joaquim Mir (amb una caricatura de Joaquim Mir.)" / Núm. 22, pàg. 4. 30/07/32. "Exposició de pintura a l'Agrupació Valencianista. Tomàs Fabregat." / Núm. 37, pàg. 3. 12/11/32. «Reportatges d'actualitat». «Lletres» "El valencianisme de la Universitat i El Seminari de Filologia Valenciana"²⁰⁵⁰. /

intensa activitat política a la Diputació Provincial de València (per la gran influència patrimonial dels Alberola) Per testimonis coetanis considerarem dos grans etapes en la vida del poeta. La primera, de jove, centrada al poble i dedicat a la política –partit conservador– de la seua joventut llegim un testimoni de *La Voz Valenciana* de 1924 "Era un muchacho rubio, cuyo color contrastava con la vehemència de su caràcter. Hablaba mucho y tenia un caudal infinito de il-lusiones". (...) En una segona etapa que començaria al rompe el nou segle, Estanislau es dedica a la tasca d'escriptor traslladant-se definitivament a València (...) En 1924 obté el títol de "mestre en Gai Saber", l'any següent l'Ajuntament de Quatretonda, retolava amb el seu nom el carrer on va nàixer (Nou). Soci actiu de la societat valencianista "Lo Rat Penat", presidirà la secció de literatura i música populars; fou un declarat valencianista", pàg. 4-5.

²⁰⁴⁸AHUV. Exp. 427/18. Vicent Solsona Ferrer, Sucaina (Castelló de la Plana) 1879. Grau de Batxiller 1892. Fill de Miquel Solsona i Vicenta Ferrer, de Cortés i Sucaina l'Alt Millars (Castelló) respectivament nét per línia paterna: Vicent Solsona i Carmela Ferrer, de Cortes i Camarena (Terol) i per línia materna era nét de Vicent i Joaquina, tots dos de Sucaina. AHCV Fons Lluís Vives. Vicent Solsona Pérez, El Toro 1905, l'Alt Palància (Castelló de la Plana). Feu l'ingrés en l'Institut Tècnic General de Terol (1922). Sol·licitant el Grau de Batxiller on el va acabar en 1925 a València. Exp. 9/30408-7.

²⁰⁴⁹CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló...*, op. cit., «El Seminari de Filologia Valenciana» Aquest article està signat pel col·laborador del setmanari Jaume Sorell, amb una extensió de tres columnes: Realment, els propòsits no podien ser més engrescadors i així ho reconeixia l'autor de l'entrevista al Dr. En Lluís Gonzalvo, creador i ànima del Seminari, quan es mostrava convençut que «l'opinió pública sabrà reconèixer l'importància històrica d'este instant en què la Universitat de València comença a ser, la Universitat valenciana», pàg. 335. Possiblement Jaume Sorell, siga un altre pseudònim, perquè entre altres no s'ha trobat en cap arxiu que hem escorcollat. Trobem aquest personatge."Per gràcia de Felip IV a Jaume Sorell i Boïl, I comte d'Albalat, senyor de Bátera, Xilivella i Massanassa, el 1626.", en RODRIGO LIZONDO, Mateu: «Els senyors medievals d'Albalat dels Sorells i la construcció del Castell. Nota cronològica», pàg. 37-69. *Saitabi* 59, (2009), Universitat de València, nota, 1, pàg. 37 Fins al moment, només s'ha trobat un referent respecte el cognom Sorell, com ara AHMV Padró (1930) Districte del Port. Margarida Sorell, Palma de Mallorca, 1860 – Grau de València, 1931, amb l'adreça del carrer Serrano, 14-B, avui carrer Ernest Anastasio. Dades i dates corroborades en el Cementeri Municipal del Cabanyal. (segon eixample, núm. 0106, tram. 1)

²⁰⁵⁰CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarnier 1911-1981 Una vida...*, op. cit., "En 1932, les intencions del catedràtic castellà (Dr. Lluís Gonzalvo Paris) eren ajudar al valencianisme a resoldre les inútils i sordes polèmiques sobre l'origen de la llengua. La raó, apuntava, «que els valencians no acceptaven tots una mateixa tesi és la que cap de totes les presentades ha assolit prestigi bastant per a fer emmudir als impugnadors, i el motiu ha estat senzillament que cap d'eixes tesis anava acompanyada d'una demostració exclusivament científica que s'imposarà per la seua força lògica» (Jaume Sorell (1932). Entrevista amb Lluís Gonzalvo per a la revista *El Camí*). (...) De les diverses tesis en pugna. La iberista i la romanista o catalanista ell no s'inclinava a priori per cap. La seua meta era arribar a la conclusió que fos mitjançant una demostració rigorosa i convincent: «La teoria valencianista estricta o catalanista –explicava– seran en tot cas el nostre punt d'arribada, però mai el nostre punt de partida». Gonzalvo tenia unes aspiracions precises: bastir l'Atlas lingüístic de les comarques valencianes, elaborar

Núm. 38, pàg. 2. 19/11/32. "Exposició Chicharro (Eduard Chicharro "Txeco-slovaques", quadre)". / Núm. 44, pàg. 4. 07/01/33. "Una "fira d'art" ("Vida" d'Ernest Marco. "Torero prehistòric", de J. Sabina)". / Núm. 45, pàg. 4. 14/01/33. "Les exposicions. Josep Benlliure". / Núm. 49, pàg. 3. 11/02/33. "Les Exposicions. Manàut Viglietti. (Barriada de peixcadors, Vinaroç. Per J. Manàut, quadre).

Sorli i Ballester, J. (Barcelona)

Núm. 107, pàg. 3. 24/03/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià.- Intervius amb el senyor Enric Sola I". / Núm. 108, pàg. 4. 31/03/34 "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala II".

Sorli i Ballester, Llorenç. (Castelló-Barcelona)²⁰⁵¹

Núm. 30, pàg. 4. 24/09/32. "La unitat del País Valencià."/ Núm. 38, pàg. 5. 19/11/32. "Les eleccions al Parlament de Catalunya." / Núm. 44, pàg. 2. 07/01/33. "Carles Salvador a Castelló". / Núm. 66, pàg. 2. 10/06/33. "La resurrecció de les nacionalitats peninsulars. El problema nacional d'Euzkadi." / Núm. 67, pàg. 5. 17/06/33. "La resurrecció de les nacionalitats peninsulars. El Problema Nacional d'Euzkadi. Entrevista amb l'historiador i geògraf Pau Vila, representant d'Acció Catalana Republicana". / Núm. 109, pàg. 3. 07/04/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala III". / Núm. 110, pàg. 3. 14/04/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala IV". / Núm. 111, pàg. 2. 21/04/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala V. (Seguirà)". / Núm. 112, pàg. 4. 05/05/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala V (Continuació)." / Núm. 113, pàg. 4. 12/05/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala. VI (Conclusions)". / Núm. 114, pàg. 4. 19/05/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala. (Continuarà)." / Núm. 116, pàg. 4. 02/06/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala. (Seguirà)". / Núm. 117, pàg. 4. 09/06/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala. (Seguirà)". / Núm. 118, pàg. . 3. 16/06/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala." / Núm. 120, pàg. 4. 30/06/34. "Per una unió agrícola Catalunya-País Valencià. Intervius amb el senyor Enric Sala (Continuarà)".

Sorli i Ballester, M. (Barcelona)

Núm. 70, pàg. 5. 08/07/33. "La resurrecció de les nacionalitats peninsulars. El Problema Nacional d'Euzkadi. Entrevista amb el representant de la Lliga Catalana Tomàs Llop i Roig."

Soto i Mas, Francesc.²⁰⁵²

normes universals per a l'ús de la nostra llengua i protegir la imatge de la universitat com a institució científica.", pàg. 74.

²⁰⁵¹ CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló...*, op. cit., Signatari de Les Normes de Castelló (1932) "Llorenç Sorlí i Ballester", pàg. 201. *El Camí*, núm. 53, pàg. 1. 11/03/33 «Per la unificació ortogràfica» "Declaració" Llorenç Sorlí. | PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: *Les Normes...*, op. cit., "Castellonenc, col·laborador amb certa assiduitat a *El Camí*, amb notícies i comentaris sobre l'activitat al Principat.", pàg. 130. Membre i fundador de Proa, (1935). *Timó*, núm. 1, pàg. 3. Juliol de 1935. Component del telegrama adreçat a Gaietà Huguet per la creació de *Timó*, junt amb Pompeu Fabra, Pau Vila, Corominas, Aramon, i Casacuberta.

²⁰⁵² CORTÉS, Santi: *El valencianisme republicà...*, op. cit. Francesc Soto i Mas, (València, 1890 – Caussade- França, 1941). Representa ensems amb Vicent Marco Miranda i Francesc Bosch Morata el tipus de valencianista monovalent, és a dir, dedicat només a la política i no, com en

Núm. 11, pàg. 1. 14/05/32. "Còm entenem la República.". / Núm. 30, pàg. 1. 24/09/32. "La posició dels valencianistes. (Francesc Soto Mas i Joaquim Reig.)". / Núm. 31, pàg. 5. 01/10/32. "Catalunya en festa.". / Núm. 39, pàg. 4. 26/11/32. "Les eleccions catalanes vistes de prop". / Núm. 81, pàg. 3. 23/09/33. "Comentaris".

Soto, Rosari.²⁰⁵³

Núm. 112, pàg. 3. 05/05/34. "Carta oberta. Sr. En B. Bono i Barber".

Stilet.²⁰⁵⁴

Núm. 71, pàg. 4. 15/07/33. «Reportatges d'actualitat». "Teatre valencià."

T.²⁰⁵⁵

Núm. 87, pàg. 3. 04/11/33. «Lletres». "Dades per a la Història de Xàtiva".

Tarin, A.²⁰⁵⁶

tants altres casos, a la política i la creació literària. D'extracció burgesa i propietari industrial, el cas de Soto i Mas com a militant del valencianisme és realment estrany i únic en el seu temps. Formà part de la directiva de la Joventut Valencianista i de *Proa*. Fou elegit regidor el 1931 a l'Ajuntament de València per l'Agrupació Valencianista Republicana. Més tard milità en Esquerra Valenciana. Des del 1920 estigué lligat a la maçoneria on arribà a assolir sota el simbòlic de "Verdi" i el grau 33 i altres lògies. Per tots aquests antecedents fou investigat per la Direcció General de Seguridad. En un informe procedent de València amb data 3 d'octubre de 1940 s'afirma que "era persona de ideas marcadament socialistas, antirreligioso foribundo, habiendo colaborado siempre con las izquierdas en Valencia y últimamente con el frente popular, desempeñando el cargo de Concejal de aquel Ayuntamiento desde el cual hizo cuanta labor marxista le fué posible. Era también separatista (...) Durante la guerra estuvo en contacto (...) con dirigentes rojos (...) Per la qual fou condemnat a la pena de reclusió major. Cap a la fi de la guerra en un dels seus viatges realitzats a París (...), decidí de romandre-hi. El 1939 la seua biblioteca fou devastada pels "nacionals". A més els vencedors obligaren els fills, hereus del negoci, a pagar un impost extraordinari com a represàlia per les idees i la francmaçònica i republicana del pare.", pàg. 50-52. | PÉREZ I MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188, en COLÓN DOMÈNECH, Germà i GIMENO BETÍ, Lluís, (eds.) *A l'entorn de les Normes..., op., cit.*, "Francesc Soto era un dels propietaris d'un establiment important de tintoreria, amb diverses sucursals, però el seu pare fou un dels iniciadors del PSOE a València.", pàg. 172.

²⁰⁵³ Rosari Soto, també hi va col·laborar en altre periòdic valencianista a més de *El Camí*, com *El País Valencià*, núm. 17, pàg. 2. 07/09/35, amb l'article «La dona i la llibertat del poble valencià». Nat a Viver (Castelló) agost del 1935. Article a dues columnes, aquest article és un al·legat valencianista en pro de les identitats històriques i culturals valencianes i el paper fonamental de la dona en aquest procés de reivindicació i construcció nacional. AHMV. Padró (1930). Districte Russafa. Rosario Soto López. València, 1908- 1991. Els seus pares Vicent Soto Gisbert. València, 1875, de professió jornaler i Teresa López Ordaz, de Viver, l'Alt Palància (Castelló de la Plana), 1879, l'adreça familiar era el carrer de Cadis, 45. Rosario Soto, exercia de mestra d'escola. Segons *El Camí*, núm. 111, pàg. 2. 21/04/34. «Dones patriotes» A la Srta. Rosari Soto, professora municipal de francès.

²⁰⁵⁴ Un altre pseudònim, que s'afegís al llarg llistat de criptònims dins de l'òrbita de l'esport i l'espectacle.

²⁰⁵⁵ Possiblement pertany aquesta sòbria identificació a Antoni Tarin Sales, vinculat a la ciutat de Xàtiva, com es veurà.

²⁰⁵⁶ CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló..., op. cit.*, "(...) Antoni Tarín i Sales, fou president de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (febrer de 1934).", pàg. 222. CLIMENT, Josep Daniel: *Enric Valor. Estudi..., op. cit.*, "La primera visita a Alacant d'una

Núm. 94, pàg. 3.23/12/33. "Defensem la Democràcia". / Núm. 96, pàg. 6. 06/01/34. "Defensem la Democràcia".

Tevecal.

Núm. 82, pàg. 5. 30/09/33. «Deport». "Futbol. Campionat Valencià. Ciclisme. Boxa. Automobilisme." / Núm. 83, pàg. 5. 07/10/33. «Deport». "Futbol. Campionat valencià. Boxa. Atletisme. Ciclisme." / Núm. 84, pàg. 4. 14/10/33. «Deport». "Atletisme: I Carrera de València al Puig. Futbol. (classificació de la Lliga)". / Núm. 85, pàg. 4. 21/10/33. «Deport». "Futbol. Campionat Valencià. Atletisme IV Volta a peu a Gandia. Boxa. Aviació". / Núm. 86, pàg. 4. 28/10/33. «Deport». "Futbol: Llevant. València. Gimnàstic. Burjasot. Borriana. Boxa: Primo Carnera. – Uzcudum". / Núm. 87, pàg. 4. 04/11/33. «Deport». "Futbol. Campionat valencià. Campionat per a la Copa del Món. Atletisme." / Núm. 88, pàg. 3. 11/11/33. «Deport». "Futbol: Campionat de lliga primera divisió i la seua classificació."

Thous Llorenç, Maximilià.²⁰⁵⁷

comissió del Centre d'Actuació Valencianista es produí el 25 de març del 1934, i estava integrada per Emili Cebrian, Emili Beüt i Belenguer, Joaquim Rieta, Joan Calvete i Bru, Antoni Tarin i Vicent Rodríguez (Hem d'assenyalar que Antoni Tarin ocupava també el càrrec de president de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, i Vicent Rodríguez de l'Agrupació Valencianista Escolar), nota 35, pàg. 85-86. *El País Valencià* Periòdic d'Esquerra Valencianista, núm. 5, pàg. 6. 15/06/35- «Moviment valencianista» Antoni Tarín, President del Centre d'Actuació Valencianista de València en representació del qual s'adherí a l'acte (Dijous passat 6 dels corrents fou inaugurada la mitja hora que el Centre Valencianista de Xàtiva celebra setmanalment per Ràdio Xàtiva a les vuit de la nit) i oferí la col·laboració de l'entitat que presideix. AHMV. Padró (1930). Antoni Tarin Sales. València, 1897-1964. Estava casat amb Maria Calomarde Sanmartí, València (1899). Antoni Tarin era gendre de Clotilde Sanmartí Carbonell, Sueca, 1879, la Ribera Baixa (València). Tots tres compartien la mateixa llar i adreça, òbviament, carrer Comte d'Altea, 56-3. La professió que exercia era el comerç. AHCV. Fons Institut Lluís Vives. Va aprovar l'ingrés al batxillerat (1907-1908) i el batxiller elemental 1911-1912. Era fill d'Emeteri Tarin i Bosch, Carcaixent, 1861, la Ribera Alta, (València), consta en la Partida de naixement de professió empleat, la seua mare era Josepa Sales i Martí, d'Alzira, 1862, la Ribera Alta. Nét per línia paterna d'Antoni Tarin i Navarro (propietari) i de Salvadora Bosch i Borràs de Carcaixent i per línia materna era nét de Feliu Sales (ignorant el segon cognom) d'Alzira, difunt i de Josepa Martí i Gandia d'Alzira, casada en segones núpcies, domiciliada a Borriana, la Plana Baixa (Castelló de la Plana). Exp. 9/30328-28.

²⁰⁵⁷ CUCÓ, Alfons i BLASCO, Ricard: *El Pensament...*, op. cit., "Maximilià Thous i Llorenç, (València, 1900–1957). Fill de M. Thous i Orts. Escriptor i polític. Estudià magisteri i fou un dels dirigents de l'Agrupació Nacionalista Escolar (1919). Promotor de les *Taules de Poesia Valenciana* (1927), exposicions de carpetes on cada manuscrit d'un autor era il·lustrat per un artista plàstic. Va col·laborar a *Taula de Lletres Valencianes* (1928) i hi contribuí a la difusió de l'avantguardisme literari. S'adherí al moviment republicà valencianista i col·laborà al seu òrgan *Avant* (1930), i també a *El Camí* (1932) ingressà més tard al Partit Valencianista d'Esquerra (1935), on tingué un paper de relleu, postulant durant la guerra civil la seua fusió amb Esquerra Valenciana (1937), que no aconseguí. Directiu de Proa, consell de cultura i relacions valencianes (1935). A l'acabament de la guerra civil fou empresonat i quan recobrà la llibertat es dedicà només a tasques culturals i aplegà en llibres la seua producció poètica: *Primer recull de versos* (1948), *El poema de la Lotja* (1949), *La presència inefable* (1950) i *Esqueix* (1953).., pàg. XXXVII. | MAYORDOMO PÉREZ, A. i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovació pedagògica...*, op. cit. "És sense cap dubte, una de les figures dinamitzadores de la societat cultural valenciana dels anys trenta i un autèntic formador de formadors. Conegut amb l'apel·latiu carinyós de "Maxi" Thous, en referència, per una part al contrast existent entre la seua minsa presència física i la intensa activitat que desenvolupava i, per altra, per tal de diferenciar-lo de son pare. El seu exercici de la docència seria, igual que tota la seua vida, força intens. Estava vinculat a l'Ajuntament de València, on posaria en marxa diferents experiències

Toledo, Josep.²⁰⁵⁸

de colònies infantils (El Vedat, 1921-1922-1923) – amb les experiències de les quals redacta tres toms titulats *Crónica, memòria y paidologia* on reflecteix la seua gestió com a director de la Colònia Escolar Municipal. | CRUZ, José Ignacio: *Las colonias escolares valencianas (1906-1936) Un ejemplo de renovación educativa*. Universitat de València, València, 2012. "Però no hi haurà una colònia permanent fins uns anys després l'Ajuntament de València (1924-1927), en què tenim constància de la creació d'una colònia a El Vedat de Torrent, perquè l'Ajuntament de Torrent col·laborà amb la donació d'una parcel·la per a l'edificació d'un Pavelló, però no serà fins a la Segona República, durant el consistori de València (agost del 1931), aprobe un pressupost extraordinari.", pàg. 107. | MAYORDOMO PÉREZ, A. i AGULLÓ DÍAZ, M. Carmen: *La renovación...*, *op. cit.*, "Tohus i Llorenç impartiria cursets per a mestres municipals (1928), per altra, a l'Acadèmia Martí, on preparava els mestres per a les oposicions a Magisteri i, també el trobem formant part del quadre de mestres de primària a l' "Escuela Cossio". Mestre de mestres, promotor literari, valencianista, republicà d'esquerres, renovador pedagògic. La seua intensa vida ha fet que siga escassament conegut el seu vessant pedagògic, serà una persona relacionada amb l'institucionalisme valencià, amb una gran formació en les teories de l'escola nova i preocupat, per damunt de tot, per aconseguir una escola arrelada al medi, entesa tant des del vessant de coneixement i relació amb la natura com des de la utilització de la llengua materna. Una escola valenciana on es formaren futurs ciutadans crítics, lliures i feliços. Defensor de la valencianització de l'escola. És vocal de l'Agrupació Nacionalista Escolar (1919), associació preocupada per l'ensenyament del valencià, participa en l'assemblea de Nostra Parla (1922) intervenint en la sessió sobre "el valencià a l'escola", fa esment de l'hostilitat que alguns pares demostren de cara al fet que els seus fills aprenguen el valencià i proposa algunes mesures pràctiques. També el mateix any, redacta i dirigeix l'edició de tres toms de la Biblioteca *Nociones Infantiles Urbanas* per al festival escolar municipal que tindria lloc als Viviers de València. Dins de la seua tasca literària podem recordar la seua participació i col·laboració amb diverses publicacions ja esmentades. Habitual en els cercles culturals valencians, pronuncia nombroses conferències a la dècada dels trenta sobre força variats, reflex del seu tarannà entremaliat, qualificació que permet diverses interpretacions segons l'esperit del lector. Pel desembre del 1932 serà un dels signants de les Normes de Castelló, que tanta influència haurien de tenir en la normalització lingüística del valencià i que ell mateix ajudarà a difondre posant-les en pràctica a la seua obra escrita. Continua, però, la seua activitat participant, el 1934, en el primer curs de la Universitat Popular Valencianista, organitzada per l'Agrupació Valencianista Escolar, amb un curs d'Història General. Assistirà a les Ila –intervé en la Conversa Pedagògica sobre "L'idioma valencià a les escoles" – i IIIa Setmana Cultural, 1933 i 1934. Membre actiu del Seminari de Pedagogia de la Universitat de València, el 1935 pronunciarà al seu si una conferència sobre "El problema de la llengua", on defensa, des d'un vessant científic la necessitat de l'aprenentatge en la llengua materna. El 1936 es faria càrrec de la delegació d'informació i participaria en les emissions radiofòniques destinades a xiquets de la Unió Ràdio València, organitzada pel mateix Seminari. (...) Finalitzada la contesa bèl·lica se li obrirà expedient (...), sofrirà un temps de presó. L'Ajuntament de València, del qual era funcionari, el va depurar amb separació del servei i durant el franquisme continuaria escrivint poesies avantguardistes encara que molt disminuït físicament a conseqüència de la seua etapa en la presó. Morirà l'octubre de 1957, en plena riuada de València, però la seua tasca va perdurar a través dels seus alumnes. pàgs". 157-163.

²⁰⁵⁸GARCÍA FRASQUET, Gabriel: *Literatura i societat...*, *op. cit.*, "Josep Toledo Girau, Simat de la Valldigna, la Safor, 1903, València, 1976. Erudit destacat i investigador arxivístic."la figura més destacada del període (primer terç del segle XX), fou la del simater Josep Toledo. Ingressà en el cos tècnic de correus l'any 1922 i fou destinat a Barcelona, on estigué quasi dotze anys durant els quals tingué l'oportunitat de conèixer les biblioteques de la ciutat i, especialment, l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i de relacionar-se amb historiadors i bibliòfils com Mateu i Llopis, Martínez i Ferrando, Gallofré Guinovart, Fort i Cogul, Salavert Roca, etc. S'hi adonà també que la seua llengua era apta per expressar-se amb dignitat en qualsevol disciplina. En retornar a València, col·laborà en *El Camí* (1934) amb un text preciós, titulat «Paisatges», on descriu una excursió a les Foies simateres, escrit en català correctíssim. Posteriorment (1935) publica en l'*Almanaque de Las Provincias* l'article «Records del monestir

Núm. 132, pàg. 5. 22/09/34. "Paisatges".

Tomàs i Martí, J. (Dibuix).²⁰⁵⁹

Núm. 98, pàg. 6. 0/01/34. «Paisatges valencians». Castells d'Espadà. Castell d'Artana." / Núm. 101, pàg. 6. 10/02/34. «Paisatges valencians». Castells d'Espadà. Castro.".

Tomàs i Ridaura, R.²⁰⁶⁰ (Alcúdia de Carlet).

Núm. 98, pàg. 3. 20/01/34. "La llengua materna en l'Escola". / Núm. 107, pàg. 5. 24/03/34. "Fem obra valencianista... Té molta més transcendència en la vida nacional la publicació d'un llibre valencià que el fet que cinc mil botiguers salta-taulells parlen castellà. Manuel Sanchis Guarner (*La llengua dels valencians.*)". / Núm. 112, pàg. 5. 05/05/34. "Valencianisme contra feixisme."

Topi Nambour.²⁰⁶¹

de la Valldigna. El rei Alfons el Magnànim segresta l'abadiat durant la prelatura de Fr. Berenguer Vich». I el 1936 surt el treball més ambiciós del període, *El Castell i la Vall d'Alfondech de Marinyén*. El llibre (...) anava dedicat «al il·lustrat capdavanter del valencianisme i erudit escriptor de la cultura nostrada En Nicolau Primitiu (...)». Posteriorment a la guerra continuà estudiant el passat del seu territori nadiu i també la història de l'ofici de correus, ara majoritàriament en castellà, com l'època exigia. La seua labor és molt apreciada per les noves generacions d'historiadors.", pàg. 83-84. També anys després participà en el Primer Congrés d'Història del País Valencià. Celebrat a València del 14 al 18 d'Abril de 1971 «Aspectos del régimen señorial en Valldigna durante los siglos XV y XVI», pàg. 65-76, i «Vista i sentència d'un procés criminal a la cúria de Valldigna», pàg. 99-104.

²⁰⁵⁹ Joan Tomàs i Martí, germà de Vicent Tomàs i Martí en FRANCH I FERRER, Vicent: *El Nacionalisme...*, op. cit., "Joan Tomàs i Martí, va ser testimoni directe del seu germà Vicent i, a més a més, una mena de marmessor del seu llegat cultural i polític. Nota 33 "La correspondència de Tomàs (Vicent), fou nombrosa, era conservada pel seu germà Joan d'ençà de la mort d'aquell pel febrer del 1924. Al final de la guerra civil del 1936-1939. Joan Tomàs hagué de cremar tots o quasi tots els papers de casa, conservant només uns llibres de Vicent Tomàs i alguns dibuixos, cartes familiars, etc. Pel testimoni de Joan Tomàs, però, sabem que la correspondència de Pompeu Gener fou bastant extensa. De la correspondència de Tomàs i Martí només es conserven, que nosaltres sapiguem, les cartes que envià a Adolf Pizcueta entre els anys 1919 i 1923", pàg. 146. Joan Tomàs i Martí, fou delegat d'Artana del Consell Directiu de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (setembre del 1935). Butlletí de l'Associació, núm. 1.

²⁰⁶⁰ VALLÉS, Santi: *Josep Lluís Bausset...*, op. cit., "(...) don Ramon Tomàs va ser el meu mestre preferit i qui m'ensenyà a llegir. (...) Sense cap mena de dubte. Ell va ser qui desvetlà en mi l'interès per conèixer i aprendre coses noves. Era un home agradable i amb una gran passió per l'ensenyament, a més de director dels assajos del Betlem i de les obretes de teatre en valencià que escenificàrem després al Saló Artístic. (...) A don Ramon l'interessà tant el món de la dramaturgia que es va convertir també en autor d'alguns títols com *Les últimes flors* i *Amor de joventut*, amb una disortada experiència d'aquesta obra que fou plagiada, que havia enviat l'original de l'obra al Teatre Moderno de València, que temps més tard es trobà amb la desagradable sorpresa que hi estaven representant la seua obra amb el títol de *Pare vostè la burra, amic*. (...) Ell (Ramon Tomàs) fou qui s'interessà per mi i qui va creure en les meues possibilitats per a provar l'examen d'ingrés al Batxillerat. Per tant, si sóc el que sóc és gràcies als meus pares, d'una banda, i al meu mestre, de l'altra. (...) L'Alcúdia té dedicat un carrer al mestre Ramon Tomàs", pàg. 22-150.

²⁰⁶¹ Aquest pseudònim -Topi-, pot guardar certa afinitat entre una espècie d'antílop africà, l'hàbit del qual són les sabanes centrals d'Àfrica. Quant a Nambour, és una ciutat australiana. Tot i això, no s'ha trobat cap trellat. Tampoc es pot descartar que fos un acròstic.

Núm. 45, pàg. 5. 14/01/33. "Notes Castellonenques Encara les jornades Pedagògiques". / Núm. 49, pàg. 4. 11/02/33. "Notes castellonenques. Una sessió de l'Ajuntament".

Torregrosa, Frederic.²⁰⁶²

Núm. 91, pàg. 3. 02/12/33. "Consideracions sobre el mot "senyera", encara. ·

Torrente, Gaspar.²⁰⁶³

Núm. 94, pàg. 5. 23/12/33. "Nacionalisme Aragonès."²⁰⁶⁴

²⁰⁶² Possiblement aquest Frederic Torregrosa, encaixa amb el que s'ha trobat en el Padró de València de 1930 (AHMV). Perquè encara i tot no constar el segon cognom, però no hi és inversemblant què per l'edat, de ser estudiant i la possible actitud valencianista, pogués ser el columnista del setmanari, per tant, Frederic Torregrosa Garcia. València, 1905-1992. Era fill d'Isidre Torregrosa Cabedo, natural de Sueca, la Ribera Baixa (València), 1882-1950 (agent d'assegurances) i d'Empar Garcia Hernández. València, 1886-1949. Tots tres vivien en el carrer Martínez Cubells, 3-1^a. Frederic Torregrosa, ens consta com a estudiant.

²⁰⁶³ PEIRÓ, Antonio: *Orígenes del nacionalismo aragonés (1908-1923)* Edicions de l'Astral, Zaragoza, 1996 (Gaspar Torrente Español. Campo (Osca) 1888- Barcelona, 1970) "Gaspar Torrente fou un aragonés molt identificat amb la seua terra d'Aragó, com ens demostra la seua extensa producció literària envers el regionalisme i el nacionalisme del seu país. Representant de la JA (Juventud Aragonesista) a Barcelona "Gaspar Torrente. Dedicà a aquestes qüestions (el nacionalisme aragonés) dos articles publicats en *El Ebro* X i XI-1922. Torrente rebutjava sistemàticament el concepte d'Espanya com a nació, i es refereix a ella com a Estat centralista i opressor, aplicant al conjunt de nacions peninsulars el nom d'Ibèria." "El 21 de juny de 1919 aparegué el quinzenal *Tierra Aragonesa*, editat per la JRA (Juventud Regionalista Aragonesa) de Zaragoza, en el qual participaven entre altres Julio Calvo Alfaro, Isidro Comas, Miguel Labordeta, Juan Moneva, Manuel Sánchez Sarto, Luis Sancho Seral i Gaspar Torrente. (...) El febrer de 1920 es va constituir la redacció de *El Ebro*, amb la següent composició: Director: Julio Calvo Alfaro; Història: Isidro Comas "Almogavar"; Història: Matías Pallarés Gil; Nacionalismo y Regionalismo Gaspar Torrente" (...) «Cien años del nacionalismo aragonés» *La crisis del regionalismo en Aragón* (1923)", pàg. 173-242.

²⁰⁶⁴ PEIRÓ, Antonio y PINILLA, Bizén: *Nacionalismo y regionalismo en Aragón (1868-1942)*. Unali-Ensayo, Zaragoza, 1981. «7.Gaspar Torrente: esbozo biográfico y primeros escritos», pàg. 77-79. "Gaspar Torrent ha sigut la personalitat més rellevant de l'aragonesisme polític de la primera meitat del segle XX. La seua presència en totes les campanyes autonòmiques i de reivindicació aragonesista d'aquests anys, així com la seua presència en les principals organitzacions d'aqueix caràcter i els seus nombrosos escrits en revistes i periòdics ho acrediten com a tal. És a més a més l'únic, potser al costat de Calvo Alfaro, que intentarà la construcció d'una certa teoria en la qual basar el seu nacionalisme i l'aragonesisme en general. Gaspar Torrent (...) Als nou anys va morir també el seu pare, i van ser arrellegats (amb els seus germans) pel major, que residia a Barcelona. Posteriorment va ser col·locat sota la tutela d'una família catalana que li va educar. Home autodidacta, va compartir el seu interès pels temes aragonesos amb la seua afició al dibuix. Prompte destaca la seua vocació política; diu Castán que va ser incondicional de Macià quan aquest no contava sinó amb mitja dotzena de seguidors. Al llarg de la seua vida ocuparà gran nombre de càrrecs en tots els organismes aragonesistes que funcionen en l'emigració catalana.", pàg. 77-78. «Documento 6.- Nacionalismo aragonés. Gaspar Torrent», pàgs, 261-262. | CHECA GODOY, Antonio: *La prensa y partidos...*, op. cit., «Los partidos nacionalistas y su prensa», pàg. 221-258. «La prensa autonomista en Andalucía, Aragón y Baleares», pàg. 256. "A Aragón serà periòdic autonomista «El Ideal de Aragón», que s'edita en la petita localitat de Graus en 1930-1932, un atraient setmanari amb orientació a un temps federal i autonomista que anima Gaspar Torrente.", pàg. 256. | FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy: «Raíces del autonomismo aragonés» en *Historia* 16. Extra V Abril 1978."Autonomías: Un siglo de lucha". Información y Publicaciones, S.A. Madrid." (...) Un nou historicisme aragonés se succeeixen un davant projecte d'estatut preparat en 1932 per la Diputació provincial saragossana sense major conseqüències, i una gran activitat a

Un Occità.²⁰⁶⁵

Núm. 105, pàg. 5. 10/03/34. "L'anormalitat d'Albiñana."

V.

Núm. 17, pàg. 6. 25/06/32. «Deport» Hockey "Torneig Copa de Maig".

V.R. (Vicent Rodríguez Martínez)²⁰⁶⁶

Núm. 17, pàg. 6. 25/06/32. «Deport». "Hockey "Torneig Copa Maig". / Núm. 23, pàg. 2. 06/08/32. "El valencianisme del Dr. Corachan i el Diccionari." / Núm. 67, pàg. 4. 17/06/33. «Cinema» "Dos films d'Àfrica". / Núm. 69, pàg. 4. 17/06/33. «Cinema» "Atres films. Amor prohibit". / Núm. 71, pàg. 4. 15/07/33. «Cinema». "La línia general." / Núm. 102, pàg. 5 "Realitats" 17/02/34.

Valentí de Veres.²⁰⁶⁷

Barcelona de Gaspar Torrente i els seus «Juventudes Aragonesistas», que celebren un important Congrés en pro de «la patria grande de Aragón» i decideixen optar per la bandera barrada definitivament.", pàg. 149.

²⁰⁶⁵En *El Camí*, no s'exclou els nacionalismes forans, que ens manifestaran sovint amb els col·laboradors i d'entre aquests són: Gaspar Torrente, amb l'aragonès i Luis Alibert, amb l'occità que amb aquesta identificació estaran les ressenyes d'oc i un occità. *El Camí*, núm. 121, pàg. 3. 07/07/34."La revista *Oc* "(...) L'intent de depuració lèxica i d'unificació gràfica dels grans dialectes occitans transpirinencs i llur acostament a la llengua literària dels nostres dies. (...) Podeu trametre la subscripció al senyor Lluís Alibert, secretari general de la Societat d'Estudis Occitans a Montreal de L'Aude (Aude, França).

²⁰⁶⁶Vicent Rodríguez Martínez, en eixos anys encara era estudiant de Dret, però segurament estava al corrent dels temes d'oci i cultura, com també sospitem que l'inicial "V", estaria relacionat amb ell.

²⁰⁶⁷ Valentí de Veres pot fer referència a un columnista ultra-valencià, per la seua denominació d'ésser un veritable valencià. Cal dir que *de Veres* no hi és un cognom molt abundós, però encara i tot no s'ha pogut localitzar el seu veritable autor. Malgrat aquest contratemps, en comunicació amb el professor Luis Veres (25/10/20), descendent d'aquesta nissaga, en el recordatori familiar consta haver sentit parlar d'aquest personatge –Valentí de Veres–, però ja s'ha esvaït de la memòria. Tanmateix, gràcies a les recomanacions de Luis Veres, hem trobat que la seua tia Paquita Veres Marín estigué casada amb Vicent Miguel Carceller, l'editor de *La Traca*. Cal apuntar que tant Paquita com Elvira (germanes) eren mestres d'escola (25/10/20) | LAGUNA PLATERO, Antonio i MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *La Traca. La transgressió...*, op. cit., pàg. 93. | FERNÁNDEZ SORIA J. M. i AGULLÓ, M. del Carmen: *Maestros valencianos...op. cit.*, «Capítol VII. Cargos y sanciones. Análisis cuantitativo», pàg. 185-224. Nota 20. "Haver estat subscriptora de setmanaris immorals és un dels càrrecs dels quals s'acusa la mestra Miracle Veres, lectora de *La Traca* (AGA 417/51).", pàg. 198. També hi està la seua germana en «Capítol VIII. Análisis cualitativo de los expedientes de depuración», pàg. 255-316. Nota 75 "Expedient d'Elvira Marín (AGA, 403/77). Elvira Veres –de simpaties blasquistas– va ser, segons testimoniatges, una mestra excel·lent; va deixar la seua empremta a Quatretonda, població en la qual va exercir el seu magisteri i on va crear una Biblioteca (...) Era família de Vicent Miguel Carceller, director de la molt renomada revista satírica *La Traca*, que va ser afusellat a Paterna per les seues idees. Una altra germana de Dª Elvira va ser també depurada.", pàg. 285 | MORENTE VALERO, Francisco: *La escuela y el Estado Nuevo. La Depuración del Magisterio Nacional (1936-1943)* Àmbito, Valladolid, 1997.«Tercera parte: Listados de maestros y maestras», pàg. 449-936. "12. Provincia de Valencia, pàg. 837-880." Nom: Veres Marín, Elvira. Localitat: Alfara del Patriarca Resolució: i (Inhabilitació per a l'acompliment de càrrecs directius BOP 24.01.41. Veres Marín, Miracle. Localitat Sollana. Resolucio: S (2)-T (5)-i (és a dir: Suspensió temporal d'ocupació i sou (anys de durada de la

Núm. 12, pàg. 2. 21/05/32. "Per als xinos de l'Ateneu Mercantil. Els probables autors de l'Estatut Català, segons s'ha dit."

Vallet Caudeli, Antoni.²⁰⁶⁸

Núm. 75, pàg. 3. 12/08/33. «Secció de mestres». "Suggerències a la Diada del Mestre. Signen Manel Cigalat i A. Vallet". / Núm. 108, pàg. 2. 31/03/34. A. de M. V. Associació de Mestres Valencians. Constitució i bases de la nostra associació. Antoni Vallet Candeli (?) (secretari).

Vaquer, Aureli²⁰⁶⁹ i **F.B.**²⁰⁷⁰ Esperantisto²⁰⁷¹

sanció) T (Traslado fora de la província. Anys (5) de durada de la sanció (i) Inhabilitació per l'acompliment de càrrrecs directius. BOP 07.04.42."pàg. 879.

²⁰⁶⁸ FERNÁNDEZ SORIA, J. M. i AGULLÓ DÍAZ, M.. Carmen: *Maestros valencianos...*, op. cit., "Antoni Vallet i Caudeli. (Llaurí, València 1913–1999). Va estudiar Magisteri en la Normal de València, estudis que finalitza en 1932. Fou secretari de l'Associació de Mestres Valencians. 1933, que acabava de fundar-se junt amb Carles Salvador i Maximilià Thous i Llorenç. Estigué d'interí a Llaurí fins que pren possessió de la seua plaça a Thous (1934). S'afilià al Partit Valencianista d'Esquerra. En La guerra civil, fou oficial de l'exèrcit republicà, als fronts de Guadalajara, Màlaga i Toledo, quasi arribà al grau de capità i acabada la contesa fou pres i tancat a la Plaça de Bous, la Modelo i Porta-Coeli (1936-1939). Retornant a la seua professió després de la depuració franquista, i rehabilitat en el 1945 a El Pedernoso (Conca). En 1954 es traslladà a Corbera (la Ribera), entra en contacte amb altre mestre nacionalista Lambert Castelló. Publiquen un periòdic escolar – *Castell*-, que contenia articles en valencià. Anys després ja en Sant Miquel dels Reis, València (en uns barracons habilitats com aules escolars), tingué problemes per fer ús del valencià amb l'administració de l'Ajuntament, que encara i tot, d'estar recolzat per l'alcalde Miguel Ramón Izquierdo, no va arribar a quallar. En 1975 va donar classes de valencià, fora de l'horari escolar, en el seu col·legi, fent-se ressò *Las Provincias* de l'experiència. Per malaltia es jubilà en 1978. Aquest any participa en l' homenatge a Maximilià Thous en companyia de Vicente Calpe, Antoni Gardó i Enric Soler i Godes. Durant la transició s'afilià al Partit Nacionalista del País Valencià. I en 1979 se l'oferí un homenatge en Thous", pàg. 344-346. També en altre capítol d'aquesta investigació: *Maestros valencianos...*, op. cit. "Antoni Vallet, compta amb una història personal i professional que seria un compendi d'aquesta actitud –mestres els qui, en els anys 70, representarien el nexxe d'unió entre els vells mestres republicans i les noves generacions de mestres que les descobrien, per a ells, noves metodologies dels anys 30- i ens revela nombrosos punts de fricció entre la legalitat establerta i la realitat quotidiana. Compromés durant la II República amb els moviments valencianistes dins i fora de l'escola.", pàg. 400-401. | MAYORDOMO, A. i AGULLÓ, M. Carmen: *La renovació...*, op. cit., "Fou un dels mestres que transmetrien a les noves generacions de mestres valencianistes les experiències de l'etapa republicana," pàg. 171. Antoni Vallet i Caudeli col·laborà en *El Camí*, dins dels temes en la secció de Mestres i Professorat. | CLIMENT, Josep Daniel: *Les Normes de Castelló...*, op. cit., "Segons el professor Albert Girona, Antoni Vallet col·laborà amb la Conselleria de Cultura, Comissariat d'Ensenyança (febrer i març de 1937), en un curs de llengua, l'impartí Enric Navarro Borràs, que s'encarregava de la lexicografia, Maximilià Thous, de l'ortografia, i Antoni Vallet, de la fonètica (per a mestres, empleats de l'Estat, de la Província i Consell Municipal)", pàg. 290-291.

²⁰⁶⁹ AHMV. Padró (1935). Districte Centre. Aureli Vaquer Giner, Les Coves de Vinromà, la Plana Alta (Castelló de la Plana) 1914- Provence-Alpes, 1996. Fill d'Agustí Vaquer Sales, Les Coves de Vinromà 1885-València, 1974 i de Francesca Giner Villalonga, natural també de Les Coves de Vinromà. 1889-València 1974. Arrelats a València des de l'any 1928. La llar familiar estava en el carrer Sant Vicent, 57, porteria. De professió jornalero. Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional. Año L –Núm. 250. Valencia, 18 de octubre de 1937 Tom IV, pàg. 107-114. "Circular. Excm. Sr.: Vistes les circumstàncies que concorren, el caporal i soldats d'Aviació que a continuació es relacionen, fugats de les files faccioses per a incorporar-se a les tropes lleials de la República Havent de quedar classificats en l'ús de caporal els soldats referits (...) Aureli Vaquer Giner.", pàg. 114. A Barcelona, 27-VII-1938 Ordre Núm. 14.010. Aureli Vaquer Giner se'l concedeix el grau de Sergent mecànic. Certament en acabar el conflicte bèl·lic, va poder passar a França, on va passar desapercebut pel Govern de Vichy. Aquesta ressenya en

Vàzquez Martínez, Alfonso.

Núm. 77, pàg. 6. 26/08/33. “Os tempos son chegados. *Es troba entre nosatres accidentalment el professor aux. de la Universitat de Santiago Compostela, Alfonso Vázquez Martínez, que ens ha honorat amb una sèrie de tres articles als quals ens ha de donar una visió de conjunt del moviment nacional a Galícia. Hui tenim molt de gust en publicar el primer dels treballs del nostre nou col·laborador.*”. / Núm. 78, pàg. 5. 02/09/33. “Os tempos son chegados. II”.

Vendrell Gómez, Baldomer²⁰⁷². (Bocairent).

part ha sigut mitjançant la col·laboració de Raül Salinas (President del Grup Esperanto de València) 15/08/20. Malgrat això, Aureli Vaquer, no apareix associat –l'Esperanto-, no consta ni en l'última directiva (1930) que es conserva en les actes de la Biblioteca Històrica Municipal de València, en l'Hemeroteca de la plaça de Magúncia, la qual cosa ens fa sospitar que es tractés d'un alumne o simpatitzant d'aquest moviment, però així i tot arrelat a l'àmbit lingüístic. Josepa Vaquer Giner, Les Coves de Vinromà, 1913, L'Hospitalet del Llobregat, el Barcelonès, (Barcelona), 2000-. Mestra nacional (oposicions. BOE, núm. 268, pàg. 7.214. 25.IX.46. Escalafó, núm. 3.056). Procedia de Sant Esteve d'Ordal, l'Alt Penedès, Barcelona (1941), amb destí a Sant Salvador de la Vadella, Cercs/Berguedà, Barcelona. Informació aportada per l'arxiver itinerant de Cercs, Albert Rumbo i Soler i el meu cosí prim, l'historiador Josep Maria Pey i Cazorla -Terrassa, el Vallès Occidental (Barcelona) (30/09/20).

²⁰⁷⁰ Aquestes inicials pertanyen al mestre Francesc Baila Tosca, Vinaròs, el Baix Maestrat (Castelló de la Plana), 1907-1992. “Estudià al seminari de Tortosa i allà tingué de company d'estudis Vicent E. Tarancón, futur cardenal. En deixar el seminari féu magisteri a la Normal de València, on acabà en setembre del 1930. Aprovades les oposicions, el 1930, se n'anà d'interí a la unitària número 2 de Les Coves de Vinromà. (...), en octubre del 1931, passà a Sant Mateu, el Baix Maestrat (1931-1936). El 1934 realitzà, mitjançant una ajuda de la JAE (Junta d'Ampliació d'Estudis), un viatge d'estudis a Bèlgica. En aquells anys exercí de periodista del diari *El Mundo Deportivo* de Barcelona”, pags. 364-365- | RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta...*, op. cit. Entrevista mitjançant el professor Ramos, amb el professor universitari Dr. Francesc Baila Herrera, confirmant que el seu pare va pertànyer al grup esperantista de Sant Mateu, feia ús de l'esperanto, amb un vocabulari bastant extens. Pel qual, li estem molt agraïts

²⁰⁷¹ Tanmateix, caldrà cercar l'origen d'aquesta entitat, per exemple: *Las Provincias*, 23 de maig de 1912 “Quiénes fueron los introductores” Article a dues columnes, on ressenya breument el columnista del periòdic conservador “Garcillan”: “Una breve información acerca del esperanto en Valencia; sus introductores; actos de vida y progreso” “(...) El introductor del esperanto en Valencia fué el distinguido Sr. D. Augusto Jiménez Loira, jefe retirado de nuestra Marina. Ello ocurrió en el verano de 1902 (...) la creación del Grupo de Valencia, lo que se efectuó en 24 de septiembre de 1903, siendo nombrada la siguiente junta directiva: Presidente, D. Augusto Jiménez Loira; vicec., Rvdo. P. Antonio Guinart; secretario, D. Juan Tormo Artés; vice, D. Antonio Martínez Zanón; tesorero, D. Pedro Daudén Valero; contador, Rvdo. P. Juan Cervantes; bibliotecario, D. José Serred Mestres; vocales: D. José Vidal Puchals, D. Eduardo de Aguirre de la Calle y D. Salvador Mascarell. (Arxiu Hemeroteca, plaça de Magúncia de València) Hemeroteca 101/2. No obstant això, encara i tot d'haver-hi pres des del primer número del Setmanari Valencianista, nota del moviment esperantista, emmarcat dins de la propaganda del Centre d'Actuació Valencianista: “Dia 10 (març).- Ricard Vivó i Barberà; Conferència: “El Esperanto i el valencianisme”. *El Camí*, núm. 1, pàg. 5. 05/03/32. | AGULLÓ DÍAZ, M. del Carmen: *Mestres valencianes republicanes. Les llums de la República*. PUV, València, 2020. “Nota 65. «L'esperanto hauria estat un vehicle per a l'enteniment dels pobles trencant barreres entre ells: no pretenia anul·lar els altres idiomes, tot el contrari, conservant cadascun la seua pròpia llengua, les seues característiques i els seus dialectes (...) El doctor Zamenhof, molt cerebral, va inventar un idioma senzill, lògic, de fàcil pronunciació i en el qual cadascun podia reconèixer fonts de la seua pròpia llengua. D'haver prosperat, hauria estat un instrument sens dubte beneficiós...»”, pàg. 164.

²⁰⁷² FERNÁNDEZ SORIA, J.M. i AGULLÓ DÍAZ, M. del Carmen: *Maestros valencianos bajo el franquismo...*, op. cit., «Capítulo VI Perfil del Maestro valenciano depurado», pàg. 159-184. “En

Núm. 42, pàg. 2. 17/12/32. "L'ensenyança dels deixebles en la llengua vernàcla." / Núm. 67, pàg. 6. 17/06/33. "La cova d'En Gomar." / Núm. 79, pàg. 6. 09//09/. "Mireu cap a la mar." / Núm. 81, pàg. 2. 23/09/33. "L'educació familiar de l'infant". / Núm. 83, pàg. 8. 07/10/33. "L'ensenyament primari de les llengües estranyes." ²⁰⁷³

Verdeguer, S.²⁰⁷⁴

Núm. 26, pàg. 4. 11/08/34. "Del nostre Concurs Literari. Aiguafort."

Vicent Peris (pseudònim)²⁰⁷⁵

el primer grup de mestres actius políticament, els expedients de depuració donen a conèixer, així mateix, l'existència d'un grup també dinàmic, caracteritzat per la seua defensa de la llengua, cultura i l'ensenyança del valencià, pel qual els seus membres es relacionen, en distinta mida, amb els mestres dels grups anteriors (suport a les candidatures del Frente Popular). És un nucli molt reduït que no arriba a la dotzena de mestres units pel valencianisme, que coincideixen en l'organització d'associacions, actes i organismes valencianistes (Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, l'Associació de Mestres Valencians, Setmanes Culturals...), encara que en la política les seues posicions van des del conservadurisme tradicionalista fins a l'esquerra, com ara el Partit Valencianista d'Esqueres: Nota 7. "Entre els seus membres més representatius estan Carles Salvador Gimeno, Empar Navarro Giner, Prudenci Alcon Mateu, Baldomer Vendrell Gómez (fundador de FET i de la JONS, a Bocairent), Antoni Vallet Caudeli...". Per exemple, Baldomer Vendrell, fou vocal tercer en el Consell Directiu de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, *Butlletí* núm. 1 Maig de 1934, pàgs 162-163.

²⁰⁷³ RUÍZ RODRÍGUEZ, Cándido: *Política y educación...*, *op. cit.*, "(...). Setmana Cultural (23 al 30 de juliol 1933) II *Criteri d'adaptació a un Estatut de l'Autonomia del País Valencià* (per Baldomer Vendrell): 1ª L'ensenyament primari serà gratuït, obligatori, laic i coeducatiu per a tots els infants del País Valencià d'edat escolar. 2ª Serà obligatori l'ensenyament de la llengua espanyola en les escoles d'ensenyament si és de terres de llengua valenciana, i la valenciana en les escoles de terra de llengua espanyola. 3ª Els mestres d'escoles del País Valencià hauran de conèixer amb la més gran perfecció la llengua valenciana. 4ª A la Universitat, Instituts, Escoles de Comerç, etc., hauran càtedres obligatòries de Llengua, Literatura, Geografia i Història valencianes.", pàg. 67-68.

²⁰⁷⁴ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, *op. cit.*, "Verdeguer Sapena, Salvador (València 1894-1973). De professió metal·lúrgic (...) Va col·laborar en *Taula de Lletres Valencianes* (1927), en l'*Almanaque de Las Provincias* (1928 i 1930). Gran aficionat al teatre valencià, arribà a ser regidor en un local de la capital; però només escrigué l'obra: *L'ona es redreça i tot el mar canta*, que resta inèdita. Col·laborà amb articles i poemes, en *Foc i Fum, Pensat i Fet, Informació Fallera, El Buñol...*", pàg. 316.

²⁰⁷⁵ AVILÉS FARRÉ, Juan: *La izquierda burguesa en la II República*, Espasa-Calpe, Madrid, 1985. "Vicent Peris possiblement seria el criptònim d'Àlvar Pascual Leone Forner (Vinaròs, Castelló-1896-Ciutat de Mèxic,1965). Fou dues vegades diputat del PURA a Corts en 1931 i 1933. Vicent Peris fou un personatge vinculat a Les Germanies de València (1519-1522) que junt amb L'Encobert foren uns dels mites dels agermanats en la revolta valenciana dels menestrals en Les Germanies. Les lògies maçòniques feien ús de la nomenclatura històrica per salvaguardar la identitat personal, sobretot en el període republicà, com veiem: Cognoms: Pascual Leone, Nom simbòlic Vicent Peris. Partit U.R. (Unió Republicana) Obediència G.O.E. (Gran Orient Espanyol) Data d'iniciació 1923. Quadre 5 Diputats republicans d'esquerra maçons", pàg. 358 i 360. "Àlvar Pascual Leone era membre destacat del Gran Orient", pàg. 240. | GARCÍA CÀRCEL, Ricardo: *Las Germanias...*, *op. cit.*, "(...) Vicent Peris, la gran figura del radicalisme agermanat. Peris és un personatge menyspreat per tots els cronistes. Tal vegada els que millor ho jutjen són Viciàna: «de insuperable corazón, muy bravo, que se prometia gran mando... de gran ánimo y destreza», i Perales: «altivo, Valiente, pundonoroso, dotes de guerrero consumado, tres jefes más del temple de Peris y el dominio de los nobles terminó para siempre en el Reino de Valencia...», pàg. 124. | SAMPEDRO RAMO, Vicent: *La Maçoneria Valenciana...*, *op. cit.*, «Capítol IV Derrota, Persecució i Exili», pàg. 141-158. "(...) alguns dels més destacats maçons valencians van haver d'exiliar-se, especialment a França i

Vidal López, Manel.²⁰⁷⁶

Núm. 29, pàg. 3. 17/09/32. «Lletres». "Boscà Berga (Fernando).-Los Coleópteros acuáticos de la región valenciana. Familia Hydrophilidae. 15 pàgs. José Olmos. València 1932." / Núm. 33, pàg. 4. 15/10/32. «Lletres». "Alemany (Josep).- Idubeda-Calpe-Pompeón.-Boletín de la Academia de la Historia." / Núm. 36, pàg. 3. 05/11/32. «Lletres». "Merino (Abelardo).- Apuntes sobre la bibliografía de los siglos XVI y XVII referentes a la geografía histórica del reino de Murcia..." / Núm. 39, pàg. 3. 26/11/32. «Lletres». "Rosell i Vilar. La Raça, 370 pàgs. Libreria Catalònia. Barcelona. 1930". / Núm. 42, pàg. 3. 17/12/32.«Lletres». "Llibres. Corbató (Ermengol). Los misterios del Corpus en Valencia. University of California Publications in Modern Philology. Vol. 16, núm.1, p.XII-172. Berkeley 1932". / Núm. 45, pàg. 3. 14/01/33. «Lletres». Estación de Fitopatología Agrícola de Levante. (Burjasot-Valencia) . Memoria

Mèxic, com el cas de Marín Cervera, Puig Espert o Soto Más, junt amb antics i destacats maçons com Vicent Marco Miranda, Juli Just, Àlvar Pascual-Leone..", pàg. 142. | SÁNCHEZ ILLÁN, Juan Carlos (Dir.): *Diccionari...*, op. cit., "Pascual-Leone Forner, Álvaro "(...) Encara que va nàixer a Vinaròs, passà la seua infantesa i joventut en Alacant, fou deixeble dels renovadors del republicanisme Antoni Rico Cabot i Salvador Sellés, i estableix amistat amb Carles Esplà, Josep Alfonso Mallol, els germans Botella, Llorenç Carbonell i un nodrit grup de jòvens republicans amb els quals fundarà en 1913 el diari *El Luchador*, periòdic d'idees avançades i principal trinxera de combat contra La Monarquía alfonsina (...) Un poc distanciat de les idees centralistes que defensava Azzati des de *El Pueblo*, fundà la Juventut Republicana Nacionalista en 1918 (...) Orador de gran loquacitat, es dedicà a escriure articles defensant un nacionalisme moderat d'esquerres i republicà. (...) En 1921 fundà la revista *Patria Nova*, que abundava en eixes idees, col·laborant al mateix temps en el diari *El Socialista* (...) Amb la instauració de la República, fou elegit regidor de l'Ajuntament de València i diputat a Corts Constituents pel PURA, essent nomenat director general d'Administració Local en octubre de 1933 i un dels redactors de l'avantprojecte de l'Estatut valencià. Durant aquest temps segueix escrivint per a *El Luchador*, *El Pueblo*, *La Libertad*, *La Correspondencia* i *La Voz de Valencia* (...) En les eleccions de febrer de 1936 obté de nou l'acta parlamentària per la província d'Almeria en les llistes del Front Popular, aconseguint un any després la plaça de magistrat del Tribunal Suprem. En acabar la guerra s'exilià a França. (...) En 1940 és traslladà a Mèxic.", pàg. 453-455.. Un altre candidat, possiblement puguès ser-hi Vicent Peris, un mestre molt vinculat també a la FETE que arribà a ocupar, a l'estiu del 1937, la presidència del Consell Municipal d'Amposta. En la primavera del 1938 Vicent Peris fou nomenat director de la colònia escolar d'Oliva Entre Naranjos (Bolo, 1937:1) | RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta...*, op. cit., «Mestres i revistes escolars freinetistes del País Valencià», pàg. 197-390, pàg. 243 .

²⁰⁷⁶JUAN CABANILLES, Joaquim: «La Secció Històrico-Arquelògica», pàg., 57-70, en *Ciència i Cultura...*, op. cit., "(...) D'un altre agregat del SIP (1936), Manuel Vidal i López, era el tercer número dels "Treballs Solts" que constituïa un curiós estudi sobre els insectes en l'art quaternari, on s'en recollien algunes figuracions plasmades en l'art moble europeu, principalment d'estacions franceses, i en l'art rupestre valencià de tipus "Ilevanti", pàgs 66-67. *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. Vol. 17. "Manel Vidal i López. (València 1885-1959). Naturalista. Cursà estudis en la Facultat de Ciències de Barcelona. Fou un dels fundadors de la Institució Catalana d'Història Natural. Ingressat a l'Exèrcit (servei militar), aprofità la seua estada a Marroc per a realitzar exploracions botàniques, en les que va descobrir diverses formes noves. Llicenciat en Història, pertanyé des del 1934 al Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València. Formà una col·lecció entomològica, fruit de la qual foren el *Catàleg d'Himenòpters de la Regió valenciana* i *Els insectes en l'Art quaternari*. En els seus últims anys es dedicà a l'exlibrisme, formant una nodrida col·lecció internacional i una biblioteca especialitzada. Dirigí el suplement *Ex libris* de la revista *Saitabi* de València i organitzà la l'Exposició Ibèrica d'ex libris en la mateixa ciutat. Pertanyé a diverses corporacions i acadèmies. Altres publicacions seues són *Materials per a la flora marroquina*, *Exploracions botàniques al Marroc* i *Notes entomològiques* (sobre Almeria i les Balears), pàg. 99. També fou col·laborador del setmanari *El Camí*, amb nombroses notifiacions de caràcter científic i històric, sobretot en la secció de Lletres, aportant la seua tasca investigadora".

de los Trabajos realizados durante el año 1931. Vives Mora. Valencia. 1932.” / Núm. 46, pàg. 3. 21/01/33. «Lletres». “Luis Pericot García.- *Las excavaciones de la Cueva del Parpalló (Gandia, provincia de Valencia)*. Investigación y progreso. Año VII, núm. 1, pàg. 1-9. 1933”. / Núm.. 47, pàg. 3. 28/01/33. “Un gran iberista. Adolf Schulten. (arqueòleg) (...) Per estudiar l’obra d’Aviè (la costa). Almenara (campament d’Escipió i els temples de Venus), Lauro (el Puig), Sagunt, La Serreta (Alcoi), Ifach, Altea, Lliria, etc.” / Núm. 48, pàg. 3. 04/02/33. «Lletres». “Mariano H. Cornejo. – *El equilibrio de los Continentes. Dotación Carnegie para la Paz Internacional.*- 247 pàg. Gustavo Gili. Barcelona 1932”. / Núm. 50, pàg. 3. 18/02/33. «Lletres». “Osborn (Henry Fairfiels).- *El Origen y la Evolución de la Vida*. Prefaci i notes de Félix Sanciaux, edició espanyola de Domingo B. Castillo. 306 pàg. 126 fgs. Editorial Jouvin. 1932.”

Vilanova.²⁰⁷⁷

Núm. 104, pàg. 5. 03/03/34. «Art». “Agrupació fotogràfica d’Igualada en Acció d’Art.”.

Vilaplana i Roig, Antoni²⁰⁷⁸(1900-1978).

Núm. 5 pàg. 4. 02/04/32. «Teatre». “Comentari. Al voltant del teatre valencià.”.

Vilaplana i Roig, Vicent.²⁰⁷⁹

Núm. 74, pàg. 5. 05/08/33. “Pàtria”. / Núm. 91, pàg. 6. 02/12/33. “Comentaris a les darreres eleccions. Els contrasentits dels partits valencians P.U.R.A. i D.R.V.” / Núm. 95, pàg. 3. 30/12/33. “Nacionalistes, en peu de guerra!!”.

²⁰⁷⁷ Aquest cognom, sense més identificació, ens pot semblar molt aventurat justificar la seua pertinença a Josep Vilanova, col·laborador de la revista *Pensat i Fet* (1915), en TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., (vol.II), pàg. 540. També ens consta la seua col·laboració en la revista *La Barraca* (1913). «Setmanari pa la chent de barral», pàg. 567. Així mateix s’ha trobat amb aquest cognom a Francesc Vilanova, com a col·laborador de *València Nova* (1906) i *Renaixement* (1908), pàg. 525 i 526, respectivament AHCV. Fons Lluís Vives. Francesc Vilanova Ibàñez, València, 1890-1975. Feu l’examen d’ingrés al batxiller en 1902 i va acabar en el curs 1907-1908. Exp. 9/* 1434-17.

²⁰⁷⁸ Antoni Vilaplana i Roig. En l’AHMV, no s’ha trobat cap referència, sí, en canvi del seu germà Vicent, com veurem. Per tant, s’ha hagut de recórrer per anar-hi a Borriana al Jutjat de Pau, Registre Civil (15/12/20), mitjançant l’ajut de Josep Lluís Dòsdà i Carmina Ibàñez, funcionaris de l’entitat per cercar l’acta de l’any del seu probable naixement (1900) i altres, no constant cap identificació seua. Només consta les dates de 1900-1978, en el cementeri General de València

²⁰⁷⁹ RUIZ RODRIGO, Cándido: *Política y educación...*, op. cit., “Vicent Vilaplana i Roig fou membre (secretari) del Consell Directiu de l’A.P.E.V. (Associació Protectora de l’Ensenyança Valenciana), creada en febrer de 1934, la nova institució s’establia provisionalment en el seu domicili social en el carrer Poeta Quintana, 7, amb el següent Consell: President, Antoni Tarín i Sales; President segon, Francesc Caballero Muñoz; Secretari, Vicent Vilaplana i Roig; Secretari segon, Enric Orts i Ausina; Tresorer, Leopold Martínez Vidal; Arxiver-bibliotecari, Robert Moròder i Molina; Vocals, Carles Salvador i Gimeno, Paqual Asins i Lerma, i Baldomer Vendrell, personalitats, algunes d’elles, àmpliament significades en la societat valenciana.”, pàg. 70. Ha estat anomenat Administrador del nostre periòdic l’amic V. Vilaplana i Roig. *El País Valencià*. Periòdic Valencianista d’Esquerres, núm. 12. 03/08/35. AHMV. Padró (1930). Vicent Vilaplana i Roig, Borriana, la Plana Baixa (Castelló de la Plana), 1901 València, 1988. En el padró ens consta que vivia en el districte del Teatre, carrer Joaquim Costa, 5, dreta, pal. El seu pare Vicent Vilaplana Pérez, Alcoi, l’Alcoià (Alacant) (1869), comerciant de fruites, la mare Laura Roig Rizo, natural de Borriana (1877). Segons aquest padró, la professió de Vicent Vilaplana era de dependent. “Va pertànyer al Comitè Executiu del Partit Valencianista d’Esquerra (PVE) que estava compost per Llorenç Rubio, Josep Rodríguez Tortajada, Antoni Llorens Marzal, Vicent Vilaplana Roig, Francesc Bosch Morata i Antoni Vallet Candel. [Caudeli] Nota, 86, pàg. 60, en CUCÓ, Alfons: *Estatutismo y valencianismo...*, op. cit. .

Wamba-Lina (Eduard Ranch i Fuster)

Núm. 86, pàg. 4. 28/10/33. «Teatre». Inauguració del nou casal de l'escena valenciana que porta per nom Nostre Teatre i que està situat on abans era Café Colon, aprofitant la part posterior. L'inauguració tingué lloc el 14 per la nit, i cal dir que fon un dia de satisfacció per als valencianistes... / Núm. 87, pàg. 3. 04/11/33. «Teatre». “El dilluns passat visità el Nostre Teatre l'honorable senyor President de la Generalitat de Catalunya En Francesc Macià. L'empresari, senyor Carceller²⁰⁸⁰, obsequià i va atendre degudament a l'il·lustre personalitat, corresponent el senyor Macià amb atenció davant les mostres de simpatia de que havia estat objecte....”

X.

Núm. 8, pàg. 5. 23/04/32. “Actuació Valencianista. Conferència d'Ignasi Villalonga”

Xard.

Núm. 92, pàg. 3. 09/12/33. «Deport» “Hokei. Comentaris.”

Ximeneç, Dr. Vicent²⁰⁸¹. (Caudete de las Fuentes)

Núm. 22, pàg. 4. 30/07/32. “Defenseu-vos de la tuberculosi”. / Núm. 28, pàg. 4. 10/09/32. “Els drets del nen”. / Núm. 34, pàg. 4. 22/10/32. “Els deures de la mare”.

²⁰⁸⁰*Diccionari de la Literatura Catalana...*, op. cit. “Vicent Miguel i Carceller, València 1890-1940. Editor i comediògraf. Molt vinculat a la literatura valenciana popular i satírica. El 1912 es feu càrrec del setmanari “La Traca”, de caràcter eròtic i marcadament anticlerical, al qual aconseguí de donar una gran popularitat. Aquest èxit fou la base d'un considerable negoci de publicacions periòdiques, moltes de les quals escrites en un valencià molt castellanitzat (...) “Nosrtre Teatro”, 1921-22 i 1930-32. (...) Les seves edicions es distingeixen per una enèrgica vivesa d'enginy, una mica groller i primari, que els garanteix l'èxit popular. També és autor de diverses peces teatrals còmiques com l'entremés en vers *Paca la planchaora* (1916), *Geperut i coix* (1917), la sarsuela *Quico i Neleta*, o *La fira de València* (1919) i el sainet *El fulano de la Conxa* (1935). Fou afusellat a la presó de València en les represàlies de la immediata postguerra”, pàg. 635-636 | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., Vicent Miguel Carceller. Editor, periodista, escriptor i empresari teatral. Estudià en les Escoles Pies i completà la seua formació cultural llegint sense descans en les biblioteques. Començà a conrear el periodisme col·laborant en periòdics de Madrid i Barcelona. Fidel seguidor de Blasco Ibàñez, director i propietari de l'Editorial *Prensa Valenciana*, va reprendre la publicació i dirigí *El Cuento del Dumenge* en una 2ª etapa (1914-1921), féu reviscolar la revista eròtica i anticlerical *La Traca* (setembre de 1909), mantingué *El Fallero* entre 1921-1936, *La Sombra* (1924 i 1926) i *La Chala* (1926-1938), a més de les dues etapes de *Nostre Teatre* (1921-1922 i 1930-1932), sense comptar les diverses col·leccions i “biblioteques” –en castellà– que mantingué en els anys vint (...) El seu compromís cultural el portà a fer campanya de suport dels estatuts de Catalunya i València, a fer-se empresari teatral i a fundar el Nostre Teatre (després Teatre Serrano, en 1934), arribant a acumular una respectable fortuna. Empresonat en la repressió franquista de la postguerra (1939), fou condemnat a mort i afusellat a Paterna...”, pàg. 195

²⁰⁸¹ Ens consta una referència de Vicent Ximenez, com a col·laborador de *Pàtria Nova* (2ª època) 1923. Juntament amb Almela i Vives, Santiago Cebrian, Isidre Escandell; Eduard Buïl, i el malaguanyat Vicent Tomàs i Martí.. En TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., (vol.II), pàg. 528.

En l'apartat següent, s'ha fet un recull amb una distribució dels logotips que s'anunciaven, segons anaven afegint-se i publicant-se periòdicament en el setmanari valencianista. Constatarem l'emblema de la marca amb el corresponent número i la data del periòdic. Per aquest apartat del treball, s'ha volgut definir clarament qui i quan es reflectien en la publicitat o l'anunci, amb el mateix rètol que es reflectia en la revista valencianista. Tot i açò, s'ha evitat repetir el mateix eslògan, per la qual cosa, a poc a poc i a mesura que van eixint en l'edició, va anar-hi decreixent el volum publicitari, perquè només s'han anat incorporant els nous patrocinadors. També s'ha de dir que la justificació d'afegir alguns que ja estaven notificats ha sigut a causa de canviar el rètol o el missatge del text, raó per la qual s'han tornat a reflectir els canvis aportats pel nou emblema; per exemple, Autoescola Senent, Ferros Mateu, Pastisseries Rivoli o Edo. Amb tot i això, també s'han omés alguns anunciats per fer-hi el treball menys repetitiu i que quede només el testimoni, com ara rellotgeria Pla o Erko Cinaes *L'Estel*...

ANNEX II Capítol II

Capítol II ELS ANUNCIANTS (Logotips)

El Camí Núm. 1 05/03/32

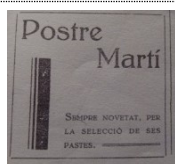
Galerias Avenida S.A.²⁰⁸²

 <p>Galerias Avenida, S. A.</p> <p>Compreu lo que necessiteu en estos grans Magatzems, a on trovareu sempre les mes sorprenents novetats.</p> <p>Avinguda Salmerón, 2 ENTRADA LLIURE</p>	<p>Galerias Avenida. S.A.</p> <p>Compreu lo que necessiteu en estos grans Magatzems, a on trovareu sempre les mes sorprenents novetats. Avinguda Salmerón, 2 – ENTRADA LLIURE</p>
---	---

Postre Martí²⁰⁸³

²⁰⁸² AHCV, CC, C42, 1932. Galerias Avenida, S. A. Basar Avinguda Nicolau Salmerón, 2, pàg. 172v. AHCV, CC; C49 1933. Galerias Avenida, S.A., Av. Nicolau Salmerón, 2. Basar, pàg. 179r. En aquesta recerca ens queda per saber, quins podien ser els socis propietaris? També ens adonem d'un canvi: AHCV, CC, C50 1934. Galerias Avenida S.A. Av. Amalio Gimeno, 2. Basar. (baixa en gener 1934) Grans Magatzems Noves Galerias S.L. Av. Nicolau Salmerón, 2. Basar, pàg. 176v

²⁰⁸³ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Martí (Antoni) pastisseria, Baixada de S. Francesc, 28., pàg. 145. AHCV-CC35-1930 Antoni Martí Alegre, Baixada de Sant Francesc, 28. Fàbrica de bombons i dragees amb 1 aparell (baixa gener 1930), pàg. 394v. AHMV. Padró (1930). Districte

Postre Martí

SEMPRE NOVETAT, PER LA SELECCIÓ DE SES PASTES.²⁰⁸⁴

Josep Antoni Noguera²⁰⁸⁵

FÀBRICA D'OLIS VEGETALS. – ESPECIALITAT EN EL DE COCO, SÉSAM, RISÍ I LLINASA.

Fàbrica: Camí de Madrid.²⁰⁸⁶-Telefon 27-Benetúser. - Fàbrica d'Acids i Superfosfats. Guanos "La Noguera ". Especialitat per a cada cultiu. Primeres matèries per a abonos.

Fàbrica: Camí Fondo del Grao. Telefon 64-Grao Consignacions de Vaixells Agencia de Duanes. Despaig: Gran Via, 12 – Telefon 527

Apartat de Correus, núm. 9 VALENCIA.

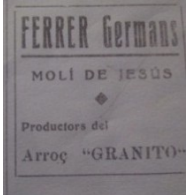
Teatre. Antoni Martí Alegre. València, 1884-1965. Era vidu amb l'adreça del carrer Castelló, 16. Exercia la professió del comerç.

²⁰⁸⁴ ARIAS, Fernando: *La Valencia...*, op. cit., "(...) Merengue -pastel que tanto éxito tenía en la Pastelería Martí, situada en la parte nueva de la plaza de Emilio Castelar", pàg. 22.

²⁰⁸⁵ *Bailly-Baillière* (1910) *Guía Comercial de València y su provincia* Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Fca. d'adobs Noguera (J. Antoni) Despatx: G.Via, lletra J; carretera de Melilla i Camí Reial de Madrid, traste 9a, 3. València. *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Noguera Pla (Josep Antoni) Gran Via Marqués del Túria, 12, pàg. 185. Adobs Químics (Fabricants i Depòsits) Noguera Pla (Josep Antoni) Camí del Grau, lletra G; Gran Via del Marqués del Túria, 12 i 14 i Camí Reial de Madrid, 3; Trast 8è. Torrent (Camí dels afores), Trast 9a. Fondo del Grau (camí dels afores), Riu, G i Plaça Emili Castelar, número, 21, pàg. 184. Sabó, Magatzems Josep Antoni Noguera Pla, Camí Reial de Madrid, 3, trast 8è, pàg. 225. AHCV, CC, C38 1931 Manuel Pla Noguera, plaça Emili Castelar, 21. Magatzemista de matèries fertilitzants, pàg. 163v. AHCV, CC, C42 1932 Josep Noguera Bonora, carrer Almirall Cadarso X. Ultramarins, pàg. 49r i Manuel Noguera Plà, plaça Emili Castelar, 21. Emmagatzemador d'adobs, pàg. 167v,. AHCV, CC, C49 1933 Manuel Noguera Plà, plaça Emili Castelar, 21. Emmagatzemador d'adobs. (baixa en gener de 1933), pàg. 174r. | LLUCH, Ernest: *La via valenciana*, op. cit., "El que sabem és quins són els negocis que Vicent (Noguera) heretà del seu pare. Són els comerços d'oli, la producció de sabons, la gerència d'una Agència de Duanes, una fàbrica d'adobs i àcids (1911) i algunes propietats agrícoles.", pàg. 149.

²⁰⁸⁶ MIRA, Joan F.: *El tramvia groc*. Proa, Barcelona, 2014. Joan Francesc Mira fa un relat de la seua infantesa, compartint amb la seua família les vicissituds d'una postguerra i l'autarquia amb carències d'un dels extraradis de la ciutat, justament prop de la factoria d'adobs i d'olis vegetals de la nissaga dels Noguera. El professor Mira comenta: "L'empresa que en diem (l'adreça era Camí Reial de Madrid) Casa Noguera (...), la fàbrica de Noguera (propietat d'uns Noguera de qui només coneixíem de nom i que eren uns rics importants de València)". Aquest es comentat pel tràfec amb el coco de Guinea, perquè en arribar a la fàbrica per la seua elaboració oliera, era tot un esdeveniment per la xicalla de l'entorn, per gaudir de la pèrdua en el trànsit, des del port de València, fins a la fàbrica i magatzem pel procés i elaboració de l'exòtica fruita, pàg. 238-243.

Ferrer Germans²⁰⁸⁷

	<p>FERRER Germans</p> <p>MOLÍ DE JESÚS²⁰⁸⁸</p> <p>Productors del Arroç "GRANITO"</p>
---	--

Indústries Moscardó²⁰⁸⁹

²⁰⁸⁷ *Bailly-Baillièr* (1910) *Guía Comercial de València y su provincia*. Hemeroteca Sant Miquel dels Reis, Sala Gregori Maians. AIVE, Caixa F. Ferrer Germans Camí de Picassent. València. *Bailly-Baillièr-Riera* (1926) *Arròs Emmagatzemadors Comerciants i Exportadors Ferrer Germans*; Camí Vell Picassent., pàg. 190. *Guía Comercial* (1930) Ferrer Germans. Camí de Picassent, pàg. 327. AHCV, CC, C35 1930. Ferrer Germans. 3 pedres de blanquejar arròs 5% FH. Camí Vell de Picassent, 25, trast 2, pàg. 409r. AHCV, CC, C42 1932 Ferrer Germans, Camí Vell de Picassent, 25, trast 2. Fàbrica d'espallussar/espellofar arròs, pàg. 383r. AHCV, CC, C49 1933 Ferrer Germans. Camí Vell Picassent, trast 2-25. Fàbrica d'espallussar/espellofar arròs, 3 blanquejadores, pàg. 382v. AHCV, CC, C50 1934 Ferrer Germans (Molí de Jesús), carrer Jerónimo Muñoz, 1. Fàbrica d'espallussar/espellofar arròs, pàg. 568v.

²⁰⁸⁸ SOLER I MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, *op. cit.*, "Qui gaudirà d'una època daurada és la molineria d'arròs. Malgrat tot, especialment la densíssima normativa restrictiva del comerç arrossaire, producte de la política del govern sobre subsistència (...) En tancar-se el canal de Suez (1914) Impedint l'accés a Europa de l'arròs de l'Extrem Orient i esgotar-se la producció d'alguns països europeus (cas d'Itàlia) que han entrat en guerra deixen tota Europa a l'abast de l'arròs valencià (l'únic realment comercialitzable de tota Espanya). En conseqüència, a poc a poc es redueix el tradicional enfrontament d'interessos entre els productors i els moliners d'arròs(..) Els molins van ser dotats de maquinàries modernes, treballant a ple rendiment. Aquesta és l'herència dels anys trenta, des del seu desenvolupament de finals de la segona dècada, pàg. 94-95.

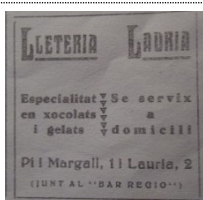
²⁰⁸⁹ *Bailly-Baillièr-Riera* (1926) *Sabó Fàbriques Lluís Moscardó, Pérez Pujol*, 5, pàg. 225. *Mislata Oli de coco i sabó (Fabs.) Moscardó (D. Lluís)*, pàg. 267. *Guía Comercial* (1930) *Indústries Moscardó d'Olis i Sabons*, S. A. Plaça Emili Castelar, 10., pàg. 315, *Fàbrica de Glicerina Indústries Moscardó Oli i Sabons, S.A., Plaça Emili Castelar*, 10., pàg. 401. *Boletín de Unión Gremial*. Núm. 224, València 10 de Marzo de 1926. *Fàbrica de aceites y jabones. Aceite de coco. Aceites Industriales. Aceites comestibles. Jabones puros. Glicerina. Luis Moscardó*. Despacho: Pérez Pujol, 5. València. AHMV. Padró (1930) *Districte Teatre. Lluís Moscardó Aparicio, Alzira, la Ribera Alta (València) 1861. València, 1939. Estava casat amb Enriqueta Gascó del Castillo, València (1871), l'adreça fou el carrer d'Alfred Calderón, 4-2ª. Lluís Moscardó, era Gerent de "Indústries d'Olis i sabons S.A.", com ens consta en el registre del Padró municipal.*

INDUSTRIES MOSCARDÓ

Fàbrica d'Olis i Sabons

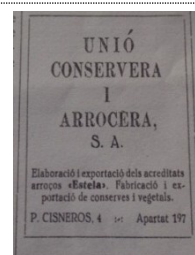
Lleteria Lauria²⁰⁹⁰

LLETERIA LAURIA

Especialitat en xocolats i gelats Se servix a domicili. Pi i Margall, 1 i Lauria, 2 (Junt al "Bar Regió")

Unió Conservera i Arroquera , S.A.²⁰⁹¹

UNIÓN CONSERVERA I ARROCERA, S.A.

Elaboració exportació dels acreditats arroços «Estela». Fabricació i exportació de conserves i vegetals. - P. Cisneros, 4 Apartat 197.²⁰⁹²

²⁰⁹⁰ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Lleteries Josep Tamarit Pomer, Pi i Margall, 1 i Lauria, 2, pàg. 228. SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías...*, op. cit., «318-1930. *El Far* Valencià. Cicerone Guía de València Cafeteries de moda, en 1930: Lauria de Josep Tamarit, en carrer Lauria, 2», pàg. 290 i 291. AHMV. Padró (1930) Districte Teatre. Josep Tamarit Pomer València, 1894-1965. Casat amb Joana Peiró Valero. València (1900). Amb l'adreça del carrer Lauria, 2. Profesió: industrial. AHCV, CC, C35 1930 Josep Tamarit Pomar [sic], Lauria, 2 Cafè i plats solts i en Pi i Margall, 1. Pernil dolç, pàg. 39r. AHCV, CC, C38 1931 Josep Tamarit Pomar, Lauria, 2. Cafè amb plats solts, 31r. AHCV, CC, C42 1932. Josep Tamarit Pomer, carrer Lauria, 2 i Pi i Margall, 1. Cafè i plats solts, pàg. 31v.

²⁰⁹¹ *Guía Comercial* (1930). S. A. Unió Conservera i Arroquera. Plaça Cisneros, 4, pàg.313. GIRONA ALBUIXECH, Albert: «Entramado patronal y movilización burguesa», pàg. 185-215, en DD. AA.: *Estudios sobre la Segunda República*. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1993 "Octavio Sampedro Martínez (...) conseller delegat de la Unió Conservera i Arroquera S.A.", pàg. 190.

²⁰⁹² *Bailly-Baillière* (1910) Molins de farina Estela (Vídua de Frederic) General Prim, 25 i Marxalenes, 45. Arxiu Hemeroteca Gregori Maians Sant Miquel dels Reis AIVE (Arxiu Institut Valencià d'Economia) Caixa F *Bailly-Baillière-Riera* (1926), op. cit., Estela (Vídua de Frederic) Arroços. Dr. Oloriz, 37. Oficines Plaça Cisneros, 4, Casa Llotja, taula 78, pàg. 190. AHCV, CC, C42 1932 Joaquim Martín, plaça Cisneros, 3-1a. Cereals a l'engròs, pàg. 530v. AHCV, CC, C49 1933 Joaquim Martín, plaça Cisneros, 3-1a. Cereals i farines a l'engròs (traspasà el 31 de desembre de 1932 a la Societat Unión de Ramaders Valencians), pàg. 17r.

Felip Albiol.²⁰⁹³

	<p>Felip Albiol</p> <p>Sucesor: Joan Albiol. - Accesoris per a màquines Corretges Lubrificants Ferramentes – SERRA CINTA -«ELEFANTE»</p> <p>Lauria, 3 VALENCIA Telefon 10907.</p>
---	--

Fill de Ventura Feliu²⁰⁹⁴

	<p>Fill de Ventura Feliu.</p> <p>FÀBRICA D'EBANISTERIA , TAPICERIA I i MOBLES CURVATS.</p> <p>Deapaig i Tallers: Sent Vicent, 302.-VALENCIA Depòsits al per major: Madrid, Barcelona, Bilbao, Saragosa i Castelló.</p>
---	---

²⁰⁹³ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Corretges Magatzem i Comerços Felip Albiol. Lauria, 3., pàg. 209, i Efectes Navals, Felip Albiol, Lauria, 3., pàg. 213. Goma Magatzems d'articles, Felip Albiol, Lauria, 3., pàg. 219. Petrolí Magatzems Felip Albiol, Lauria, 3, pàg. 243. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Joan Albiol Rubio. València, 1891-1931. Casat amb Maria Martí Pitarch. València (1898). Amb l'adreça de Avgda. Victòria Eugènia, 15. Professiò: comerç. AHCV-CC-C35, 1930 Joan Albiol Rubio, Lauria, 3. Maquinària agrícola, etc., pàg. 15r, i en carrer Ciril Amorós, 23 Maquinària agrícola, etc. (baixa en gener de 1930), pàg. 15v. Felip Albiol, carrer Fresquet, 38 Corretgeria mecànica, pàg. 336r. AHCV, CC, C38 1931 Joan Albiol Rubio, Lauria, 3. Maquinària agrícola, industrial, etc., i en el carrer Ciril Amorós, 23, pàg. 14v. AHCV, CC, C49 1933 Maria Martí Pitarch, Lauria, 3. Magatzem d'olis minerals., pàg. 17r

²⁰⁹⁴ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Fàbrica de mobles corbats Fills de Ventura Feliu, Sant Vicent, 302, pàg. 237. AHCV, CC, C42 1932 Fill de Ventura Feliu, Sant Vicent, 302, 3 serres de 100 centímetres, pàg. 341r. AHCV, CC, C49 1933. Fill de Ventura Feliu, carrer de Sant Vicent, 302. 3 serres de 100 cm., "una de les quotes més elevades del sector de l'ebenisteria" pàg.340r, i AHCV, CC, CD50, 1934 Fill de Ventura Feliu, Sant Vicent, 302. Taller de laborar la fusta amb 36 màquines, pàg. 320r. Camí Reial de Madrid, 12 Ebenisteria, pàg. 403v, i Taller de laborar fusta amb 33 màquines i 12 serres d'1 metre, pàg. 574r.

Balneari de Cofrentes.²⁰⁹⁵

BALNEARI DE COFRENTES. El millor remei per a malalties de fetge i estrenyiment.- Venda embotellada durant tot l'any en Farmacies, Drogueries i establiments d'aigües mineromedicinals. Depòsit general i oficines: Mar, 60²⁰⁹⁶ - Telefon 11.205 VALENCIA.

Bronces Llànties Martínez i Orts.²⁰⁹⁷

²⁰⁹⁵ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Aigües Mineromedicinals "Hervideros" de Cofrents-Aigües i Balneari S.A., Plaça Sant Llorenç, 2, pàg. 187. Magatzems Exportadors i Comerciants. Fabricants d'olis vegetals. Indústries Olieres Casanova, S.A., Avinguda del Port, 191. Camí de Barcelona, 115, Abenalabar (Aben Al-Abbar), 1 i carrer Sagunt, 193. Despatx: La Nau, 27. AHCV, CC, C42, 1932. Periòdic Científic. Indústria Oliera Casanova, S.A. Carrer La Nau, 27, pàg. 285v AHCV-CC-C49 1933. CIFESA, carrer de la Mar, 60.-Lloguer de pel·lícules. "Evident relació de la família Casanova amb l'adquisició del Balneari de Cofrents" pàg. 564r, també en AHCV, CC, C49, 1933 Indústria Oliera Casanova, S.A. Carrer Comte de Salvatierra d'Àlaba, 20. Taller d'imprimir, pàg. 594v. AHCV, CC, C50 1934 Societat CIFESA, Mar, 60. Lloguer de pel·lícules., pàg. 500r. GALIANA, Josep E.: *Guia del Turista...*, op. cit., "Cofrents (partit d'Aiora). Els "Hervideros" o Manantial Amparo. Bicarbonatades mixtes "ferruginoses-radiatives" 20° de temperatura, obert 15 de Maig a 31 d'Octubre.", pàg. 92. El professor Ramir Reig, "ens diu que eren propietaris (els Casanova) del balneari "Hervideros de Cofrents" «on transformaren la inhòspita fonda en un confortable hotel, amb xalets de lloguer pels voltants»". Nota 93, en GINÉS I SÀNCHEZ, Andreu: *La instauració...*, op. cit., pàg. 197.

²⁰⁹⁶ Biblioteca Ciències de la Salut. Hemeroteca. "Pelegrí Casanova" *Butlletí de la Unió Sanitària Valenciana*. Any XII, Abril 1931, Núm. 126. Butlletí mensual. Indústria Oliera Casanova. Principals especialitats terapèutiques Balneari i aigües miner-medicinals de Cofrents., Mar, 60, pàg. 12 Any XII, Juliol 1931 Núm. 129. Butlletí mensual. Aguas de los Hervideros de Cofrents. Declarada d'utilitat pública per R.O. de 15 de Novembre de 1902. Propietat d'Indústria Oliera Casanova, S.A. Temporada oficial en el Balneari: 15 Maig a 31 Octubre. Depòsit general i oficines: Mar, 60 pral. Telèfon 11205. València., pàg. 10.

²⁰⁹⁷ Martínez i Orts fou una empresa creada en 1905 pels socis Joaquim Martínez Riera i Joan Orts Guardiola. Gràcies al testimoni i la col·laboració de Mabel Tallada i del seu espòs Joan Orts, els quals ens han facilitat la tasca de cercar l'origen familiar amb dades i dates (06/11/18) | AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. Joaquim Martínez Piera [Riera] va nàixer a la Vall d'Ebo, la Marina Alta (Alacant), 1874, València, 1934. Estava casat amb Carme Orts Guardiola, Polop de la Marina, la Marina Baixa (Alacant) 1876, València, 1959. La llar familiar estava en la Gran Via Ramón i Cajal, 48-1^a, la professió que exercia: fabricant de llums | AHMV. Padró (1930). Joan Orts Guardiola, Alacant, l'Alacantí, 1882, València, 1964. Casat amb Conxa Goya Pina, València, 1885-1966. L'adreça familiar estava en la Gran Via Ramón i Cajal, 46, 1^a, de professió: llanterner | *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Fàbrica de llums Martínez i Orts, Plaça de Socors, 11., pàg. 227 | AHCV-CC-C35 1930 Martínez i Orts. G. V. Jesús i Maria, 20. Serralleria mecànica (4HP) i Fàbrica de llums de bronze, pàg. 340v i 349r respectivament | AHCV, CC, C42 1932 Martínez i Orts. G. V. Jesús i Maria, 20 Taller de serralleria (4HP), pàg. 316r.

BRONCES LLANTIES

Martínez i Orts

Gran Via Jesús i Maria, 20 – Telefon 12.142.

Matalaps²⁰⁹⁸

MATALAPS

Telefon 13658 - Ciril Amorós, 8.

Boletí de Subscripció

BOLETÍ DE SUBSCRIPCIÓ.

EL CAMÍ Setmanari valencianista

Administració: Carnicers, 12, pral. Direcció: C. Amorós, 74

Suscripció per trimestre 1'50 Ptes.

Tintorería Soto²⁰⁹⁹

²⁰⁹⁸ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Matalafs Pasqual Salt, Ciril Amorós, 4, pàg. 203. Carrer Ciril Amorós, 4, Salt (Pasqual), matalafs, núm. 8, Salt (Vicent), llavador de llanes, pàg. 39. AHCV, CC, C35 1930 Josep Salt Bort, Ciril Amorós, 8. Llavador de llana 2m³, pàg. 331v i màquina d'esfilagassar 323r. AHCV-CC- C42 1932 Pasqual Salt Bort, Ciril Amorós, 5. Matalafs no metàl·lics i Vicent Salt Bort, Ciril Amorós, 8. Matalafs no metàl·lics, pàg. 102v i Josep (?) Salt Bort i Vicent Salt Bort, carrer Ciril Amorós, 5 i 8, respectivament. Màquines d'esfilagassar, pàg. 299r. AHCV, CC, C49 1933. Pasqual Salt Bort i Vicent, Ciril Amorós, 8 i 5. Matalafs no metàl·lics., pàg. 106v. Taller de cosir amb 1 màquina (Vicent)., pàg. 304v i 1 màquina d'esfilagassar (Josep), pàg. 299r. AHCV, CC, C50, 1934 maquinària de cosir i brodar, pàg. 295r i maquinària per a llavar llana (2 unitats), pàg. 296v.

²⁰⁹⁹ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Tintorerías Soto (Josep M.), Progrés, 213; Guerrero, 10; D. Joan d'Àustria, 17; Pi i Margall, 78; Xapa, 82; G. (Grau); Av. Port, 32 i Vicent La Roda, 2, pàg. 257. Definitivament en 1934 tenim el nombre exacte de sucursals (tretze) a València Tintorerías Soto S. L.: Sant Vicent, 107; Xapa, 22; plaça Marià Benlliure, 4; Pi i Margall, 68; Serrans, 33; Pau, 36; Jorge Juan, 22; Progrés, 213; Av. del Port, 47; Almirall Cadarso, 4; Francesc Sempere, 4; Joan d'Àustria, 17 i Bosseria, 54, en AHCV, CC, C50 1934, pàg. 410r.

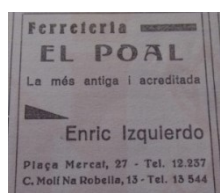

Tintoreria SOTO.

Nom i marca registrada. Grans Tallers per a la neteja en sec i el tenit de robes usades.

Sucursals: En València i Castelló. Despatx Central: Avinguda del Port, 47. Tallers: Institut Candela J. S. (**Junt a l'Avinguda del Port**).

Ferreteria El Poal.²¹⁰⁰

Ferreteria

EL POAL

La més antiga i acreditada - Enric Izquierdo. Plaça Mercat, 27 – Tel. 12.237 C. Molí Na Robella, 13 – Tel. 13.544

IMAD²¹⁰¹

²¹⁰⁰ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Bateria de Cuina Magatzems Enric Izquierdo. Ferreteria El Poal, Mercat, 79 i 80, pàg. 193, i Ferreteries Enric Izquierdo, Plaça Guerriller Romeu, 79 i 80, Moli de Na Robella i Baixada de Sant Francesc, 14., pàg. 217. AHCV, CC, C35 1930. Enric Izquierdo Simón, plaça Guerriller Romeu, 79. Ferreteria a la menuda., pàg. 21r. AHCV, CC, C38 1931. Enric Izquierdo Simón, Molí Robella, 11 i 13. Ferros a l'engròs (Ferreteria), pàg. 8v, i plaça Guerriller Romeu, 79., 20r. AHCV, CC, C49 1933 Enric Izquierdo Simón, carrer Molí Robella, 11. Ferreteria a l'engròs, pàg. 8v AHCV, CC, C50 1934 Enric Izquierdo Simón, plaça del Mercat, 26 i 27 i carrer Molí Robella, 11. Ferreteria a l'engròs., pàg. 19v. AHMV Padró (1930) Districte Teatre. Enric Izquierdo Simón, Sarrion (Terol), 1869, València, 1959. Estava casat amb Lluïsa Miquel Orts (1877), de València, amb l'adreça carrer Periodista Castell, 4-1^a, de professió: comerç.

²¹⁰¹ *Bailly-Baillièrre* (1910) Guia Comercial de València y su provincia Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Fàbrica de Trills (Trilladores) Gómez (Domènec) Constructor d'aparells per a l'indústria molinera. Pla de la Saïdia, 6 i 8. València. *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Màquines Tallers Indústries Mecano – Agrícoles Domingómeu, carretera de Barcelona, 22. (camí dels afores), pàg. 229. Màquines per a fàbriques d'olis Indústries Mecano-Agrícoles Domingómeu, Barcelona, 22, pàg. 230. Tallers per a molinaria Indústries Mecano – Agrícoles Domingómeu, Barcelona, 20 i 22, pàg. 231. AHCV, CC, C50, 1934. Nicolau Primitiu Gómez, Camí de Barcelona, 22. Construcció de maquinària (3HP), pàg. 229v. LLUCH, Ernest: *La via valenciana ...*, op. cit., "És en aquest any 1888 que es funda una fàbrica de maquinària arrossera de Domènec Gómez que, amb el temps (1913) esdevindria IMAD", pàg. 161.

Calfadors a olis pesats Pastadores, cilindres etc.

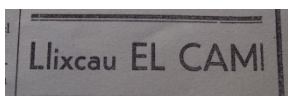
IMAD²¹⁰²

Batedores per a arroz i blat.- Molins per a arroz - Peladores de cacau. –

Telefon 12.705 - Camí de Barcelona, 20. Valencia.

El Camí Núm. 2. 12/03/32

EL CAMÍ

Llixcau EL CAMÍ

Fills de Joan Bte. Monmeneu²¹⁰³

²¹⁰² LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario...*, op. cit., Tomo II (1918-1930). Año 1924 7 Feria Muestrario Inauguració de la Fira Mostrari. "IMAD ¡Forners! Si vos interessa vore els darrers models de calfadors de forns al vostre stand de la Fira de Mostres, sol·liciteu-nos entrades. Camí de Barcelona, 20. València", pàg. 224.

²¹⁰³ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Dolços (Fàbriques de Fills de Joan Bte.), Sagunt, 31, pàg. 213. AHMV. Padró (1930). Districte Vega. Josep Monmeneu Gómez. València, 1886-1941. Estava casat amb Carme Martí Garcia. València (1892). L'adreça familiar, carrer Sagunt, 31. Profesió: indústria de dolços. AHCV, CC, C35 1930 Fills de Joan Bautista Monmeneu, carrer Sagunt, 31 Bombons i xocolates, pàg. 394v. AHCV, CC, C42 1932 Fills de Joan Baptiste Monmeneu, carrer Sagunt, 31. Fàbrica de bombons i dragees, amb 9 aparells, pàg. 370r i Confiter i pastisser amb forn, pàg. 407r, i amb 6 atuells, pàg. 538r. AHCV, CC, C50 1934 Fills de Joan Bautista Monmeneu, carrer de Sagunt, 31 Fàbrica de Xocolata 70 dm³ i 1 màquina de refinar, pàg. 356v. Confiter i pastisser, pàg. 392r.

Bombons, Caramel-los, Peladilles, Xocolates, Fruits confitades, Codonyat.

Especialitat en Confits per a bodes i batejos.

Fills de Joan Bte. Monmeneu

Casa fundada en 1879 -

Telefon 13891 Fàbrica, oficines i despaix: **Carrer de Molvedre, 31. - VALENCIA.**

La Parisien²¹⁰⁴

La Parisien.

Gran assortit de pendents i especialitat en «joies fix» La primera casa en Espanya de gèneros de dol. - Mire els preus en l'aparador i comprarà bo i barat.

Dins del passatge de Ripalda.

Vicent Valls Ballester.²¹⁰⁵

TALLER DE CONSTRUCCIÓ I REPARACIÓ DE MAQUINARIA -
Especialitat en aparells per a la fabricació de conserves. -

Vicent Valls Ballester.

Av. dels Aliats, 217- Tel. 31813

VALENCIA.

Camions T Diamond.²¹⁰⁶

²¹⁰⁴ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Quioscos de periòdics. Agustí Teruel. Passatge de Ripalda, 5., pàg. 226. AHCV, CC, C35 1930 Agustí Teruel Garcia. Passatge Ripalda. Quincalla i bijuteria en portal (baixa en gener 1933) Juguets i bagatelles, pàg. 142v. AHCV, CC, C42 1932 Agustí Teruel Garcia, passatge Ripalda, 9. Maquinària aprestos a mà 25%, pàg. 360r. Flors artificials, pàg. 561r. AHCV, CC, C49 1933 Agustí Teruel Garcia. Passatge Ripalda, 9. Flors artificials, pàg. 41v. AHCV, CC, C50 1934 Agustí Teruel Garcia. Plaça Rodrigo Botet, 2 1, màquina de brodar, i 1 màquina de planxat mecànic pàg. 295r i 296r. Passatge Ripalda. 1 màquina d'aprestos, pàg. 296r. AHMV Padró (1930) Districte Teatre. Agustí Teruel García, Obón (Terol), 1886, València, 1958. Estava casat amb Concepció Peyró Medrano, València (1886), amb l'adreça Pl. Rodrigo Botet, 2-4^a. Profesió: comerciant.

²¹⁰⁵ AHMV. Padró (1924) 160-V-2. Núm. 24. Districte. Vega (Port) Vicent Valls Ballester. Burjassot, l'Horta Nord (València) 1886. Casat amb Manuela Esterlich Navalon, Bonete (Albacete), 1892. L'adreça familiar estava en el carrer del Vaixell, 24. Grau-València Profesió mecànic. AHCV, CC, C42 1932. Vicent Valles [Valls] Ballester, Avinguda del Port, 217. Ferrer serraller, pàg. 476v. AHCV, CC, C49 1933 Vicent Valles Ballester, Av. del Port, 217. Ferrer serraller, pàg. 475v.

²¹⁰⁶ AHCV, CC, C35 1930 Cano Germans, S. L., carrer de la Pau, 25 al 29. Automòbils i carruatges de luxe (baixa en gener de 1930)., pàg. 14r. LLUCH, Ernest: *La via valenciana...*, op

Camions T DIAMOND

Un chasis per cada ús - De una a dotze tonelles. Concessionaris exclusius per les províncies de València, Castelló, Alacant, Murcia, Albacete i Teruel. - Autolocomoció Casanova. - Pau, núm. 25 – Telef. 11205 VALENCIA.

La Pasiega.²¹⁰⁷

Fàbrica de conserves alimentícies, embutits i salaçons de producte del cerdo de Francesc Taberner – Almaceniste de Colonials.- Especialitat en Cansalá «Canals» gros, mitjà i primet. Quadros de cansalá magra. Papades, Pernils estil «Andorrà» sense pell ni cansalada. Pernils estils «Trévelez» i «Aragó». Espal·letes. Manteca pura de cerdo. – Esmerada fabricació del articles fins com «Mortadella» «Picaet de pernil» «Foeigras». Frito clàssic valencià. Llengües a l'escarlata «Chicharró Madrid», etc. Pernils en llandes estil «York». Pernils «Bayona».

Avenguda del Port, 169 Valencia.

El Camí Núm. 3. 19/03/32

Banc de València.²¹⁰⁸

.cit. “Els Casanova provenien tant de la comercialització i transformació de l’oli com de la indústria del paper. (...) Paral·lelament o després de 1927 crearen una empresa de comercialització d’automòbils i una altra de producció de films (CIFESA)”, pàg. 149. *Bailly-Baillière* (1910) *Guía Comercial de València y su provincia* Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Casanova Germans. Fàbrica d’olis de coco. Camí de Barcelona, 59. Casa fundada en 1864.

²¹⁰⁷*Bailly-Baillière-Riera* (1926) *Embotits magatzems i Comerços Francesc Taberner*, Avgda. Port, 175, pàg. 214, *Fruites Colonials (Magatzems de) Francesc Taberner*, Avinguda del Port, 175, pàg. 218. AHCV, CC. C38 1931 Francesc Taberner Andrés, Av. del Port, 175. *Colonials a l’engròs*, pàg. 7v. *Magatzemista de budells frescs i salats.*, pàg.165r. AHCV, CC, C42 1932. Francesc Taberner Andrés. Avda del Port, 175. *Fàbrica de conserves alimentàries de carn*, pàg. 368r. AHCV, CC, C49 1933 Francesc Taberner Andrés. Avda del Port, 175. *Colonials a l’engròs*, pàg. 7v i *Fàbrica de conserves de carn*, pàg. 367r. AHCV, CC, C50 1934 Francesc Taberner Andrés. Avinguda del Port, 175. *Colonials a l’engròs*, pàg. 7v i *Fca. de Conserves i embotits*, pàg. 352r. Aquest empresari Francesc Taberner Andrés, va pertànyer a la promoció del batxillerat del 1905 de l’Institut Lluís Vives de València, en DD. AA.: *Institut de Batxillerat Lluís Vives de València: 150 Anys d’història...*, op. cit., pàg. 328. AHMV. Padró (1930). *Districte Centre*. Francesc Taberner Andrés. Aldaia l’Horta Oest. (València). 1886. Estava casat amb Francesca Carbonell Feliu, natural de València. L’adreça familiar estava al carrer Mestre Clavé, 3. València, de professió industrial.

²¹⁰⁸ PICÓ LÓPEZ, Josep: *Empresario...*, op. cit. “La consolidació d’aquesta ideologia agrarista és, com ja hem vist abans, la compra del Banc de València en 1927 per un grup de financers

Banc de València. Capital: 50.000.000 de pts. - Integrat per elements valencians. – Caixa d'Estalvis. En llibretes al quatre per cent d'interès anyal amb Servici de Guardioles.-
Banca Canvi Borsa. - Alfred Calderón, núm. 11- València.

V. Tamarit Molina.²¹⁰⁹

Llits metàl·lics – Mobles de totes classes²¹¹⁰

V. Tamarit Molina

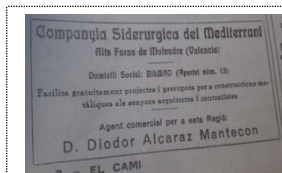
Garrigues, 2 i 4. Edifici d'Olimpia

valencians amb la finalitat de què el diners que produeix la comercialització de l'agricultura, principalment la taronja, es quede en València.", pàg. 92. | MARTÍNEZ SERRANO, J.A., REIG MARTÍNEZ, Ernest i SOLER MARCO, Vicent: *Evolució de la economia valenciana, 1878-1978*. Monografias del Centenario 1878-1978 Caja de Ahorros de València, València, 1978."(...) en 1900 es fundà el Banc de València per un grup de financers castellans i asturians en funció d'una estratègia tendent a la creació de bancs locals en distintes regions espanyoles, de cara a facilitar la captació del passiu. La seua activitat no cobrarà rellevància en la vida econòmica valenciana fins al 1927 que seria adquirit per un grup de prohoms valencians que l'impulsaran en una direcció més coincident amb els interessos locals. El panorama financer valencià de l'època es completava amb el Banc Comercial Espanyol fundat en 1907 amb un capital de cinc milions de pessetes. La iniciativa es degué a un grup franco-belga-alemany", pàg. 60.

²¹⁰⁹ *Bailly-Baillièrè* (1910) *Guía Comercial de València y su provincia*. Hemeroteca Sant Miquel dels Reis, Sala Gregori Maians. AIVE, Caixa Fàbrica Llits de ferro Tamarit, Fill (Vicent), carrer Hospital, 3 València. *Bailly-Baillièrè-Riera* (1926) *Llits Metàl·lics*. Manufactures de Llits metàl·lics i mobiliari clínic Vicent Tamarit i Fills. Mobles luxosos i econòmics. Hospital, 1, 3 i 5. Sucursal, Sant Vicent, 107, 109 i 111 (Antics magatzems de Mustieles) València, Tamarit i Molina, Vicent, Garrigues, 4., pàg. 198. AHCV, CC, C35 1930. Vicent Tamarit i Fills, carrer Hospital 1-5 Objectes niquelats, pàg. 350r, i Vicent Tamarit i Fills, carrer Hospital, 3 Instruments d'ortopèdia., pàg. 27v. AHCV, CC, C38 1931 Vicent Tamarit i Fills, Sant Vicent, 107 i 111. Mobles de luxe (baixa en abril) i Vicent Tamarit Molina, Garrigues, 2 i 4. Mobles de luxe., pàg. 13v. Vicent Tamarit i Fills, Hospital, 3 Instruments de cirurgia (baixa abril 1931), pàg. 26v. AHCV, CC, C49 1933. Vicent Tamarit Molina, Garrigues, 2 i 4. Mobles de luxe, pàg. 12v. Lluïsa Molina Tomàs, Vídua de Tamarit, Sant Vicent, 107. Mobles de luxe, pàg. 12r. AHCV, CC, C50 1934 Vicent Tamarit Molina, Molí Robella, 7. Mobles de fustes fines, pàg. 41r. .AHCV, CC, C50, 1934 Lluïsa Molina Tomàs, Vídua de Tamarit, Hospital, 3 i 5. Aparells de cirurgia i òptica, pàg. 26r. AHCV, CC, C50 1934. Lluïsa Molina Tomàs, Vídua de Tamarit, Sant Vicent, 39. Mobles de luxe., pàg. 12r. AHMV. Padró (1930). Districte Hospital. Lluïsa Molina Tomàs (vídua), València, 1861-1938. Convivia amb el seu fill Lluís Tamarit Molina (València, 1901-1994), en el carrer de l'Hospital, 5-3a. Profissió que exercia Lluís Tamarit: comerç de mobles per encàrrec.

²¹¹⁰ Ens cal dir que els mobles de luxe o de fustes fines, fan referència a la fusta d'importació, bàsicament de l'illa de Cuba, com ens hem adonat en SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, op. cit., "Els esforços per aconseguir fusta americana mitjançant Cuba.", pàg. 31. Nota 141, pàg. 106.

Companyia Siderurgica del Mediterrani²¹¹¹ Alts Forns de Molvedre (Valencia)

Domicili Social: Bilbao (Apartat núm. 13) – Facilita gratuïtament projectes i pressupostos per a construccions metàliques als senyors arquitectes i contractistes. – Agent comercial per a esta Regió: D. Diodor Alcaraz Mantecon.²¹¹²

²¹¹¹ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) *Metalls Magatzems Companyia Siderúrgica de la Mediterrània*, Sant Vicent, 387, pàg. 235. MARTÍNEZ SERRANO, J. A., REIG MARTÍNEZ, Ernest i MARCO SOLER, Vicent: *Evolució...*, *op. cit.*, “La segona gran empresa creada (a pesar de la conjuntura poc propícia) és la “Companyia Siderúrgica de la Mediterrània”, constituïda formalment a Bilbao en 1917, igualment al caliu de l’expansió del sector partint de la factoria de briquetes que ja existia en el Port de Sagunt (Camp de Morvedre). Es tractava d’aprofitar les economies de transport del mineral de *Ojos Negros* (Terol) i de la conca carbonífera d’Utrillas, on l’eixida natural és la Vall del Palància”, pàg. 103. | SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, *op. cit.* Efectivament, el 3 de setembre de 1900 es constitueix amb un capital de 32 milions (pessetes), La *Compañía Minera de Sierra Menera*, a Bilbao, promoguda ja pels senyors Ramón de la Sota i Luis Aznar. Després, el 20 d’octubre, contracten un arrendament d’utilització de les cotes mineres d’Ojos Negros a la també Euskaditarra companyia *Echevarrieta y Larrinaga*, propietària d’aquestes cotes. (...) El 1909, començaren a funcionar les esmentades factories (per al tractament del mineral en pols), que s’ampliaren per poder donar cabuda a les creixents exportacions de mineral que hi hagué fins a la guerra europea (...) L’expansió naviliera d’aquests anys permet a la companyia *Sota y Aznar* de projectar una siderúrgica integral a Sagunt per completar la integració en vertical del procés de transformació del mineral de ferro (...) Determinant les interconnexions entre empreses del grup *Sota y Aznar* i on la *Cia. Siderúrgica de Mediterráneo* queda ben al mig: «El proyecto completo es para una fabrica capaz de producir 300.000 toneladas de hierro y aceros de todas las clases solicitados por el mercado» pàg. 82-83. Veure MARTÍN MARTÍNEZ, José: «El ferrocarril minero de Ojos Negros a Sagunt. Arqueología industrial y patrimonio ferroviario», pàg. 275-288, en *Saitabi* XLV 1995.

²¹¹² *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) *Comerciants Diodor Alcaraz*, Sorni, 4, pàg. 204. *Guía Comercial* (1930). Agent Comercial Diodor Alcaraz, Sorni, 4, pàg. 257. AHMV. Padró (1930) Diodor [Alcaraz en el padró] Alcaraz Mantecon, va nàixer a Casas Ibáñez (Albacete), 1878, València, 1941. Estava casat amb Manuela Gascó Navarro, València (1882). L’adreça particular era la Gran Via Marquès del Túria, 13, b. València. Agent comercial. AHCV, CC, C42 1932. Diodor Alcaraz Mantecón, Sorni, 4. Comissionista 40.000 pessetes en avant., pàg. 280v. AHCV, CC, C49.1933 Diodor Alcaraz Mantecón. Sorni, 4. Comissionista 40.000 pessetes en avant., pàg. 281r AHCV, CC, C50 1934. Diodor Alcaraz Mantecón. Sorni, 4 Comissionista amb mostrari de 25 a 30.000 pessetes., pàg. 274v. “Cal dir que, el seu germà també exercia d’agent comercial, n’era Pantaleó Alcaraz, carrer Maldonado, 13, Comissionista amb mostrari, pàg. 241r (AHCV, CC, C49 1933)” *Historia del Colegio Oficial de Agentes Comerciales de València 1926-2001*. “Nova composició (1927) de la Junta de Govern, després de les ampliacions de les vocalies. Vocal 16. D. Diodor Alcaraz Mantecón”, pàg. 54. Comissions de la Junta de Govern. En el mes d’Octubre (1930) s’adona d’haver-hi quedat configurats les citades Comissions, segons s’indica a continuació: Comissió de Delegacions: President, don Diodor Alcaraz Mantecón.”, pàg. 81. Diodoro Alcaraz, portava la representació en exclusiva per a València de Lubrificants “Atlantic”. Don Diodor Alcaraz, té el seu despatx en el carrer Sorni, 4, en LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario...*, *op. cit.*, Tomo II. Año 1927. 10 Feria Muestrario Internacional. “La Voz de los expositores....”, pàg. 467.

Transports Plus-Ultra²¹¹³

	<p>TRANSPORTS</p> <p>Plus-Ultra</p> <p>Canalejas, 4 (Entrada per carrer de Vidal) TELEFON 11.506 VALENCIA.</p>
---	---

Franco Tormo²¹¹⁴

	<p>Franco Tormo</p> <p>Xapes- Asientos- Taulers de fusta. C. Picassent, núm. 8 Telefon 12.302. VALENCIA.</p>
--	---

Ferran Cortés²¹¹⁵

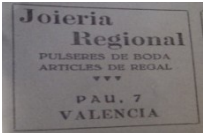
²¹¹³AHCV, CC, C42 1932. Josep M. Bernal Tormás, carrer Vidal, 4. Agent de transports., pàg. 582r. AHCV, CC,C49 1933. Josep M. Bernal Tomás, Vidal, 4. Agent de transports., pàg. 234r. AHMV Padró (1935) Districte Teatre. Josep M. Bernal Tomás Jumilla (Múrcia) 1886, casat amb Júlia Cogorra, València 1888. L'adreça familiar, carrer Comte de Salvatierra d'Àlaba, 37-1ª. Professió Corredor. AHMV. Padró (1930) Districte Russafa. Josefa Bernal Tomàs. Calasparra (Múrcia) 1908, estava casada amb Bartolome Herrera Hervas. Calasparra (Múrcia) 1905. Amb l'adreça del carrer Cuba, 38. Portaven vivint a València només dos anys (1928). La professió de Bartolome Herrera, era de jornalero.

²¹¹⁴*Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Taulers Contraxapats de fusta per a mobles (Fàbs.) Tormo Franc, Picassent (Camí dels afores), Trast, 3r, pàg. 254. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Franc Tormo Tormo, Sempere, la Vall d'Albaida (València), 1865, València, 1941. Casat amb Virtuts Sabater Ortega natural de Sedaví, l'Horta Sud (València). (1872). L'adreça d'aquest matrimoni fou en el carrer Ciril Amorós, 50, pral. Industrial. AHCV, CC, C42 1932. Franc Tormo Tormo. Camí de Picassent TT. Magatzem de fustes per a fusteria pàg. 105r i Taller de laborar fusta amb 8 màquines, 165r i 337v. AHCV, CC, C49 1933 Franc Tormo Tormo: Camí de Picassent, 8. Magatzem de fusta per a fusteries, pàg. 172r, i Taller de laborar fusta, amb 8 màquines, pàg. 336v..

²¹¹⁵ LLUCH GARIN, Luis: *Feria Muestrario...*, op. cit., Tomo II. Año 1922 5 Feria Muestrario. Acte inaugural. "Ferran Cortés en la Fira Mostrari. Estands 83 i 84, confeccionant el seu ornament amb xapes de fustes exòtiques i del país...", pàg. 134. *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Xapes de fusta. Fàbrica Ferran Cortés, Taulers, Xapes, Fustes, Àngel Guimerà, 5 (Abans Arrencapins) València, pàg. 210. Fustes Magatzemistes i comerciants Ferran Cortés, Àngel Guimerà, 5., pàg. 229. Taulers Contraxapats de fusta Cortés (Ferran), Àngel Guimerà, 5, pàg. 254. AHMV. Padró (1930). Districte Hospital. Ferran Cortés Cabanes, València, 1891-1957, estava casat amb Encarnació Agramunt Carbonell, València (1900), l'adreça familiar, carrer Àngel Guimerà, 5. La professió que exercia Ferran Cortés, fou el comerç de la fusta. AHCV,

	<p>Xapes, fusta per a ebanisteria</p> <p>Ferran Cortés</p> <p>GRANS EXISTÈNCIES . ANGEL GUIMERA, 5.</p> <p>TELEFON 12.823.</p>
---	---

Joieria Regional²¹¹⁶

	<p>Joieria Regional</p> <p>Pulseres de Boda – Articles de regal.</p> <p>PAU, 7 VALENCIA.</p>
---	--

Rios i Companyia S. en C.²¹¹⁷

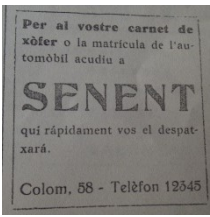
	<p>Rios i Compamyia S. en C.</p> <p>FABRICA DE FILATURES SACS I TRENES DE YUTE</p> <p>Direcció telegràfica: Riosolmos. Apartat de Correus núm. 27 Telefon 13.030. Oficines: HERNAN CORTES, 4. VALENCIA.</p>
--	--

CC, C42, 1932. Ferran Cortés Cabanes, Àngel Guimerà, 5. Magatzem de fusta per a fusteries, pàg. 164r.

²¹¹⁶ AHCV, CC, C35 1930 Joieria Regia, Pau, 7. Joies a la menuda., pag. 17r. AHCV, CC, C38 1931 Joieria Regia, carrer de la Pau, 7. Joies a la menuda, pàg. 16v. AHCV, CC, C49 1933 Joieria Regia, carrer de la Pau, 7. Joies al detall o a la menuda, pàg. 9r i 16r. AHMV. Padró (1930). Districte Universitat. Blai Alfonso Peris. València (1860), estava casat amb Francesca Mocholi Alabau, València (1865), exercia la professió d'industrial. Tomàs Alfonso Mocholi, València (1887), estava casat amb Empar Tejedo Lecha, València (1887), de professió joier. Tots quatre consten en la mateixa adreça, en el carrer de la Pau, 7. Aquest establiment en l'any 1926 estava registrat a nom de Josep Muñoz.

²¹¹⁷ AHCV, CC, C35 1930 Rios Companyia S. en C. Oficines carrer Hernán Cortés, 4 baix. Filats de jute, plaça. Arizo, 1 (Russafa) Filats de jute, 2.044 fusos, en el carrer Pérez Escrich, 5. Fàbrica de sacs 40 telers pàg. 323v, plaça Arizo, 1 (Russafa). Fàbrica de teixits de cotó 15 telers, pàg. 324v. AHCV, CC, C42 1932 Rios i Cia. S. en C. Avda. Peris i Valero, 215. 6 cardes de jute i taller serralleria auxiliar (1HP), pàg. 306v i 307r També 1.456 fusos, 7 telers tipus jacquard, pàg. 229v. 940 porta rodets i 5 cardes, pàg. 579v. AHCV, CC, C49 1933 Rios i Cia S. en C. Av. Peris i Valero, 215, 736 fusos i en el carrer Pérez Escrich, 5. 20 telers mecànics i en l'Av. Peris i Valero, 215, 33 telers, pàg. 299v. AHCV, CC, C50 1934 Rios i Cia S. en C. Carrer Hernán Cortés, 4. 4 màquines de cosir 50% (baixa en gener 1934), pàg. 294v; en l'Av. Peris i Valero, 215. 560 fusos, 657v. "Al començament dels anys setanta (del segle XIX) no hi havia a València cap teler mecànic per a teixits. Per aquestes dates començaven a introduir-se en les indústries de la ciutat els primers telers manuals a la Jacquard, mentre queia el nombre de telers comuns a mà." En PIQUERAS ARENAS, José A.: *El taller y la escuela...*, op. cit., pàg. 133.

Escola de Xòfers Senent²¹¹⁸

 <p>Per al vostre carnet de xòfer o la matricula de l'automòbil acudiu a</p> <p>SENENT</p> <p>qui ràpidament vos el despaxarà.</p> <p>Colom, 58 - Telèfon 12345</p>	<p>Per al vostre carnet de xòfer o la matricula de l'automòbil acudiu a SENENT que ràpidament vos el despaxarà. Colom, 58. - Telèfon 12345</p>
---	---

Centre Internacional Mecnogràfic²¹¹⁹

 <p>Centre Internacional Mecnogràfic</p> <p>Servei mecanic especialitzat en instalacions de maquinaria per a oficines</p> <p>Accesoris i peçes</p> <p>CANALEJAS, 4 ENTRADA PER VIDAL</p> <p>TELEFON 11.506 VALENCIA</p>	<p>Centre Internacional Mecnogràfic.</p> <p>Servei mecanic especialitzat en instalacions de maquinaria per a oficines - Accesoris i peçes. CANALEJAS, 4 (Entrada per Vidal) TELEFON 11.506 VALENCIA</p>
--	--

²¹¹⁸AHMV. Padró (1930) Districte Universitat. Joan Senent Ibàñez. València 1887-1965. Casat amb Maria Anaya Aranda. República Argentina, 1895- València (Massarrojos) 1940. L'adreça familiar estava en el carrer Poeta Quintana, 6-1^a. Professió: comerç. AHCV, CC, C35 1930 Joan Senent Ibàñez, Colom, 58. Agent de negocis, pàg. 254v. AHCV, CC, C42 1932. Joan Senent Ibàñez, Colom, 58. Agent lliure de negocis., pàg. 233r. AHCV, CC, C49, 1933. Joan Senent Ibàñez, Colom, 58. Acadèmia, pàg. 576v. i Agent lliure de negocis, pàg. 232r. AHCV, CC, C50 1934. Joan Senent Ibàñez, Colom, 58. Agent lliure de negocis., pàg. 227v.

²¹¹⁹Bailly-Baillière-Riera (1926) Carrer Canalejas, núm. 4, Mayquez (L.) Objectes d'escriptori, papereria i fàb. llibres ratllats., pàg. 36. AHCV, CC, C38 1931 Lluís Mayquez, Canalejas, 4. Objectes d'escriptori, pàg. 51v. AHMV Padró (1930). Districte Universitat. Lluís Mayquez Sánchez, València (1862), estava casat amb Pilar Marco Zaragoza, València (1860), l'adreça familiar estava en el carrer Poeta Quintana, 5-3. Exercia la professió del comerç. AHCV, CC, C42 1932 Lluís Mayquez, carrer Canalejas, 4. Objectes d'escriptori i enquadernador, pàgs. 52v i 462v, respectivament i Josep Mayques Marco, D. Joan d'Àustria, 15 Objectes d'escriptori., pàg. 538r. AHCV, CC, C49, 1933 Lluís Mayquez, Canalejas, 4. Objectes d'escriptori. Traspassà el 28 de març de 1933 a Ricard Mayquez Marco, Canalejas, 4. Enquadernador, pàg. 55r i 461v. AHCV, CC, C49 1933 Josep Mayques Marco, D. Joan d'Àustria, 15. Objectes d'escriptori, pàg. 55r. AHMV. Padró (1930) Districte Teatre. Ricard Mayquez Marco València (1896). Estava casat amb Carme Serrano Martí. València (1896). L'adreça familiar estava en el carrer Borriana, 19-3^a. En el padró consta com a dependent.

El Camí Núm. 5. 02/04/32

J. Prats (en el núm. 29 apareixerà com a J. Prat²¹²⁰ 17/09/32)

	<p>Fàbrica Llunes i Cristalls</p> <p>J. Prats</p> <p>– Colón, 7 Telefon 17.280 – Valencia.</p>
---	---

Restaurant dels Jardins del Real.²¹²¹

²¹²⁰ *Bailly-Baillièr* (1910) *Guía Comercial de València y su provincia*. Hemeroteca Sant Miquel dels Reis, Sala Gregori Maians. AIVE, Caixa F. Fàbrica d'Espills, Colom, 7. *Bailly-Baillièr-Riera* (1926) Basars Prat Pereanton, Joaquim, carrer Pasqual i Genis, 30, pàg. 193 i també en Cristalleries Prat Pereanton (J.), Colom, 7 i 9 i Pasqual i Genis, 30., pàg. 209. Gravadors en Cristall Prat Pereanton (J.), Colom, 7, Pasqual i Genis, 30 i Martí, 16, pàg. 220. Magatzems objectes artístics Prat Pereanton (J.), Colom, 7, pàg. 237 *Guía Comercial* (1930) Fàbrica de llunes, espills i cristalls J. Prat. Taller Colom, 7 i 9 Taller de bisellats i gravats, València, pàg. 40. AHCV, CC, C35 1930 J. Prat Pereanton, Colom, 7. Fca. de glacejar, gravar, etc. Vidre a l'engròs, pàg. 388r. AHCV, CC, C38 1931. J. Prat Pereanton, Colom, 7. Llosa fina (cristall, venda a l'engròs), pàg. 10r. AHCV, CC, C49 1933. J. Prat Pereanton, Colom, 7 Llosa fina i cristall a l'engròs., pàg. 10r i Colom, 7 i 9. Fàbrica de glacejar i bisellar cristalls., pàg. 362v, Fca. de llunes i miralls, pàg. 363r. AHCV, CC, C49 1934 J. Prat Pereanton, Colom, 7 Llosa fina i cristall a l'engròs, pàg. 10r i Fca. de glacejar, gravar, etc., cristall, 349r. LLUCH GARIN, Luis: *Feria Muestrario...*, *op. cit.*, Tomo II. Año 1930 13 Feria Muestrario Internacional. "La Voz de los expositores". J. Prat Pereanton, Llunes i cristalls. Carrer Colom, 7 i 9, València. Estands 49-51.", pàg. 604. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Joaquim Prat Pereanton, 1879, natural de Granollers, el Vallès Oriental (Barcelona). estava casat amb Magdalena Clòs Rodés, natural de La Garriga, el Vallès Oriental (Barcelona). L'adreça familiar era en el carrer Martí, 16. València. Cal dir que Joaquim Prat va ser el protagonista industrial de l'Exposició Regional de 1909. "7.2.33. Pabellón de Joaquim Prat (Cerámica y construcción). El vidrier tradicional de la ciutat era J. Prat. La seua oficina de venda estava al carrer de Colom, 7. Potser la presència de la nova competència, li va empènyer a muntar també una instal·lació pròpia i a inscriure's ràpidament en l'Exposició -era el primer fabricant del Catàleg, (1909)-(...) Senzill i sobri (pavelló), albergava en el seu interior treballs en vidrieres de colors, especialment de relleus esmaltats, rètols artístics, cristalls gravats i llunes bisellades.", en SÀNCHEZ ROMERO, Miguel Àngel: *La Industria...*, *op. cit.*, pàg. 351.

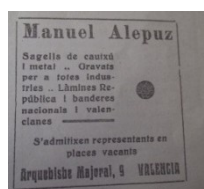
²¹²¹ AHMV. Padró (1930) Districte Universitat. Lluís Donat Martínez. València, 1891-1971. Casat amb Desemparats Lozano Bayarri, València (1896). Adreça carrer La Nau, 27. València, l'ofici que exercia i que consta en el padró: "servent". AHCV, CC, C35 1930 Lluís Donat Martínez, Jardins del Real. Cafès amb menjars., pàg. 17v. AHCV, CC, C38 1931. Lluís Donat Martínez. Jardins del Real. Cafè Restaurant., pàg. 16v. AHCV, CC, C42 1932. Lluís Donat Martínez. Jardins del Real. Gerent. Cafès que serveixen menjars pàg. 16r. AHCV, CC, C49 1933. Lluís Donat Martínez. Jardins del Real. Cafè amb menjars., pàg. 16v. AHCV, CC, C50 1934 Lluís Donat Martínez. Vivers. Cafè i Restaurant, (baixa en gener), pàg. 617r, i 612r

RESTAURANT DELS JARDINS DEL REAL.

Servici permanent des de les 8 del matí. **TELEFON 10.647.**

Manuel Alepuz²¹²²

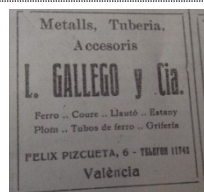
Manuel Alepuz.

Sagells de cautxú i metal – Gravats per a tots indústries – Làmines República i banderes nacionals i valencianes.- S'admetixen representants en places vacants.

Arquebisbe Mayoral, 9 VALENCIA.

El Camí Núm. 6. 09/04/32

L. Gallego y Cia.²¹²³

Metall, Tuberia, Accesoris

L. GALLEGO y Cia.

Ferro – Coure –Llautó – Estany – Plom – Tubos de ferro – Grifería
FELIX PIZCUETA, 6 – TELEFON 11742 - **València.**

²¹²² *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Gravadors en metalls Manuel Alepuz, Arquebisbe Mayoral, 9, pàg. 220. Fàbriques de precintes. Alepuz (Manuel), Arquebisbe Mayoral, 9, pàg. 244. AHCV, CC, C42 1932 Manuel Alepuz Bea, A. Mayoral, 9. Fàbrica de segells i capçaleres de cautxú, pàg. 401r. AHCV, CC, C49 1933 Manuel Alepuz Bea, A. Mayoral, 9. Fàbrica de segells de cautxú, pàg.339v. AHCV, CC, C50 1934. Manuel Alepuz Bea. A. Mayoral, 9. Fàbrica de segells de cautxú, pàg. 376r. AHMV Padró (1935) Districte Russafa. Manuel Alepuz Bea, València, 1893, l'adreça carrer Dr. Sumsi, 34-3.

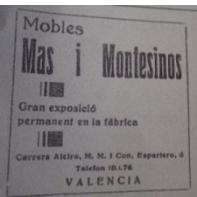
²¹²³ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Lucio Gallego i Cia. Romagosa, 3, pàg. 235. AHCV, CC, C38 1931 L. Gallego i Cia. Felix Pizcueta, 9. Ferros a l'engròs (Ferreteria), pàg. 8v. AHCV-CC-C42 1932. L. Gallego i Cia, carrer Felix Pizcueta, 6. Ferros i ferreteria a l'engròs, pàg. 8v i L. Gallego López, carrer del Peix, 2 (Grau) Taller amb 2 serres una de 120cm. i un altra de 100 cm. (baixa en abril de 1932) pàg. 340r. AHCV, CC, C49 1933 L. Gallego i Cia, Felix Pizcueta, 6. Ferros a l'engròs, pàg. 8v.

Mobles Bargues²¹²⁴

 <p>Compreu MOBLES BARGUES D. JOAN D'AUSTRIA, 9 I AZCÀRRAGA, 37 VALENCIA</p>	<p>Compreu</p> <p>MOBLES BARGUES.</p> <p>D. JOAN D'AUSTRIA, 9 I AZCÀRRAGA. 47 VALENCIA.</p>
--	---

El Camí Núm. 7. 16/04/32

Mobles Mas i Montesinos

 <p>Mobles Mas i Montesinos Gran exposició permanent en la fàbrica Carrers Alcira, H. H. i Con. Espartero, 6 Telèfon 10.176 VALENCIA</p>	<p>Mobles</p> <p>Mas i Montesinos Gran exposició permanent en la fàbrica. Carrers Alcira, M.M. i Con. Espartero, 6 Telefon 10.076 VALENCIA</p>
--	--

²¹²⁴Bailly-Baillièrre (1910) Guia Comercial de València y su provincia. Hemeroteca Sant Miquel dels Reis, Sala Gregori Maïans. AIVE, Caixa F. Fàbrica de llits de fusta Bargues (Vicent), camí de Burjassot, 7. Bailly-Baillièrre-Riera (1926) Ebenisteries Vicent Bargues, carrer Azcàrraga, 37, pàg. 213. Mobles magatzems Vicent Bargues, Azcàrraga, 37, pàg. 236. | LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario...*, op. cit., Tomo II (1918-1930) Año 1926. 9 Feria Muestrario Internacional. 'La Voz de los expositores'. "Els Mobles Bargues, en aquest reduït espai, perquè no arriba a una columna, l'articulista fa una exaltació de la bona "llavor" que engendra el taller manufacturer Bargues per la seua sintonia en diverses fustes, com la caoba i el roure", pàg. 399. AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. Vicent Bargues Cardona, Rocafort, l'Horta Nord (València), 1864-1936. Estava casat amb Encarnació Marcos Roig, Rocafort (1865). L'adreça era el carrer Botànic, 18. Professió que exercia Vicent Bargues, industrial. AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia Vicent Bargues Marco. València, 1897-1961. Casat amb Dolors Civera Carbonell. València, 1900-2002. L'adreça familiar era el carrer Quart, 76. Vicent Bargues (fill) exercia la professió: empleat. AHCV-CC-C35 1930 Vicent Bargues Cardona. Mobles de luxe. Joan d'Àustria, 9. Taller, carrer Azcàrraga, 37, pàg. 430r i 365r. AHCV, CC, C42 1932 Vicent Bargues Marco, D. Joan d'Àustria, 9 Mobles de fustes fines, (baixa octubre 1932), pàg. 39v. Vicent Bargues Cardona, Azcàrraga, 37. Taller de laborar fusta, 13 màquines, ebenisteria., pàg. 328v. Vicent Bargues Cardona, Azcàrraga, 37. Ebenisteria mobles de luxe, pàg. 408v AHCV, CC, C49 1933 Vicent Bargues Ferrandis, Azcàrraga, 37. Ebenisteria de luxe., pàg. 564v. Vicent Bargues Marco. D. Joan d'Àustria, 9 baix. Mobles fins, pàg. 522v. Vicent Bargues Cardona, Azcàrraga, 37. Taller de laborar fusta amb una màquina, pàg. 329r, Ebenisteria amb tenda, pàg. 590v i Vicent Bargues Marco, D. Joan d'Àustria, 9. Mobles de fustes fines, pàg. 517r; Vicent Bargues Marco; D. Joan d'Àustria, 9. Mobles fins (baixa en juliol 1934), pàg. 614r. AHCV, CC, C50 1934. Vicent Bargues Marco, carrer D. Joan d'Àustria, 9. Mobles de fustes fines, pàg. 40v. Vicent Bargues Cardona, Azcàrraga, 37 Taller de laborar fusta amb 5 màquines, pàg. 318r. Vicent Bargues Cardona, Azcàrraga, 37. Ebenista amb tenda, pàg. 393v i Ebenista en pàg. 583v.

Calçats Riera²¹²⁵

	<p>CALÇATS RIERA</p> <p>SUCESOR BLAS CERVIGÓN²¹²⁶</p> <p>LAURIA. NÚM. 3 TELEFON 11562 VALENCIA</p>
---	---

“El Nostre Bar”²¹²⁷

	<p>Valencià: El Nostre Bar, que aspira a ser el lloc de reunió de tots els valencians, que aspira també a unir lo exòtic del bar amb lo típic de València, t'ofereix els millors aperitius i les mes agradables tapes.</p> <p>Ací trobaràs de tot lo que desitges, des de la beguda més refinada, fins a la més corrent, des de la tapa clàssica fins a la més nova. Ací trobaràs el millor cafè i tota classe de licors, etc.</p> <p>El Nostre Bar t'ofereix tota classe de servicis i comoditats a preus increïbles. – El Nostre Bar ha de ser el bar de tots els valencians. No ho oblideu. – El Nostre Bar l'inaugurarà molt pronte En JOAN BELLO en el carrer Pi i Margall, 14.</p>
--	--

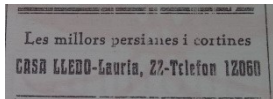
El Camí Núm. 9. 30/04/32

Casa Lledo²¹²⁸

²¹²⁵ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Calcer Fàbriques Riera (Fills de Venanci), Lauria, 3, pàg. 198. AHCV, CC, C42 1932 Fills de Venanci Riera, carrer Lauria, 3. Calçat fi., pàg. 84r. AHCV, CC, C49 1933. Fills de Venanci Riera, Lauria, 3. Calçat fi., pàg. 88r. AHCV, CC, C50 1934 Fills de Venanci Riera, Lauria, 3. Calçat fi., pàg. 85v. MARTÍNEZ GALARRAGA, Julio: *La producció industrial...*, op. cit., «IV. Altres indústries de béns de consum», pàg. 122-171. “Nota 145. Per aquests anys (a finals del segle XIX) es va desenvolupar també a la província d’Alacant el nucli sabater de Cocentaina, independent de la indústria de la Vall del Vinalopó, amb la seua producció concentrada en dues empreses molt ben equipades tècnicament, les de Bonifaci Pérez i Venanci Riera”, pàg. 128; Miranda (1998), pàg.120.

²¹²⁶ AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Blas Cervigón González, Jorquera (Albacete) (1889). Casat amb Lúcia Marcos Hernández, de Salamanca (1894). L’adreça familiar, carrer Mestre Gonzalbo, 14-3a, de professió comerciant del calcer.

²¹²⁷ AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Joan Bello Paricio, Galve (Terol), 1884, València, 1973. Casat amb Maria Galindo Giner, València (1888), l’adreça carrer Alfred Calderón, 1-2a. Administrador de loteria. AHCV, CC, C42 1932 Joan Bello Paricio, plaça Emili Castelar, 14. Objectes d’escriptori, pàg. 541r, i Cafè 0,30 tassa i entrepans, pàg. 552v. AHCV-CC-C49,1933 Joan Bello Paricio, carrer Pi i Margall, 14. Cafè a 0’30 tassa, pàg. 79v, i Entrepans, pàg. 86r. Joan Bello Aparicio [sic], plaça Emili Castelar, 21. Canvi de moneda, pàg. 240v. Joan Bello Paricio, plaça Emili Castelar, 14. Objectes d’escriptori, pàg. 54v.

Les millors persianes i cortines – **CASA LLEDO Lauria, 22**
Telefon 12060.

Rafael Abad²¹²⁹

Gran ocasió en màquines pera cosir i bordar, Singer i altres marques, a preus increïbles.

RAFAEL ABAD

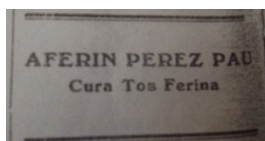
Purísima, 5.-**VALENCIA** (Junt a la Plaça la Lonja)

Aferin Pérez Pau²¹³⁰

²¹²⁸ *Bailly-Baillièrre* (1910) *Guía Comercial de València y su provincia Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis*. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Fàbrica de Persianes Lledó (Francesc), carrer Xàtiva, 10. Lledó Jordà (Manuel), Mossèn Femares, 13 i Pi i Margall, 1. AHCV- CC-C50-1934 Manuel Lledó Jordà, Lauria, 22. Raspalls, hules, encerats, etc., pàg. 39r. AHMV. Padró (1930). Districte. Teatre. Manuel Lledó Jordà. Crevillent, el Baix Vinalopó (Alacant) 1854. València, 1934. Era vidu, l'adreça estava al carrer Pizarro, 13. València. Professió que exercia: industrial.

²¹²⁹ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) *Màquines per a cosir Magatzems Rafael Abad, Estamanyeria Vella, 11*, pàg. 230. Tallers per a fer calceta Rafael Abad, Roters, 21, i Estamanyeria Vella, 11, pàg. 231. AHMV. Padró (1930). Districte Audiència. Rafael Abad Pérez. Terol, 1890, València, 1968. Estava casat amb Empar Cosme March. València, 1896-1970. L'adreça familiar carrer Estamanyeria Vella, 5, baix. Professió: comerç. AHMV. Padró (1930). Districte Centre. Joan Abad Pérez. Terol, 1894 València, 1968. Vidu amb l'adreça del carrer Estamanyeria Vella, 9. Professió el comerç (tèxtil). AHCV, CC, C35 1930 Rafael Abad Pérez, Estamanyeria Vella, 5. Bicicletes i els seus accessoris., pàg. 26v. AHCV, CC, C38 1931. Rafael Pérez Abad, Estamanyeria Vella, 5. Bicicletes i accessoris., 25v, i Joan Abad Pérez, Estamanyeria Vella, 11 Robes fetes amb gèneres del país, pàg. 32v. AHCV, CC, CC42 1932 Rafael Abad Pérez, Estamanyeria Vella, 5. Bicicletes i accessoris, pàg. 25r. AHCV, CC, C49 1933 Rafael Abad Pérez, Estamanyeria Vella, 5. Bicicletes i accessoris., pàg. 25v. AHCV, CC, C50 1934 Rafael Abad Pérez, Estamanyeria Vella, 5. Màquines per a cosir. Bicicletes i accessoris., pàg. 25r.

²¹³⁰ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías...*, op. cit., «234-1919 Fira Mostrari Espanyola Farmàcia Pérez Pau. Especialitat en el poderós reconstituent que combat amb èxit segur el raquitisme, escrófula i malalties dels ossos. Vi tònic Pérez Pau. Venda en farmàcies i en la de l'autor, carrer D. Joan d'Àustria, 30», pàg. 217 i 218. | *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Josep Pérez Pau, carrer D. Joan d'Àustria, 30. Farmacèutic, pàg. 50. AHCV, CC, C42 1932 Salvador Pérez Pau, plaça Pintor López, 7 Corredor de finques, pàg. 283r. AHCV, CC, C49 1933 Salvador Pérez Pau, plaça Pintor López, 7. Corredor de finques (baixa en gener de 1933), pàg. 283v. AHCV, CC, C50 1934 Josep Pérez Pau, D. Joan d'Àustria, 30 Laboratori annex a Farmàcia., pàg. 568v. Facultat de Medicina Biblioteca Ciències de la Salut Hemeroteca "Pelegrí Casanova" *Butlletí de la Unió Sanitària Valenciana* Any XIV exemplar 0914 Llistat de Metges, Farmacèutics i Odontòlegs. Suplement de setembre de 1933. Farmacèutics: Núm. d'ordre 86. Núm. de registre 34 Josep Pérez Pau, D. Joan d'Àustria, 30. Any exped. del Títol 1918 i Col·legiat 21/02/18, pàg. 38. També ens troben un referent a la "Tos Ferina" en SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías...*, op. cit., «186-1910. Dietari per a 1910. "Xarop Morant. Tos ferina i catarros. Farmàcia Morant. Carrer de Quart, 45"», pàg. 176.

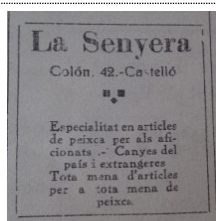

AFERIN PEREZ PAU

Cura Tos Ferina

El Camí Núm. 10. 07/05/32

La Senyera²¹³¹

La Senyera

Colón, 42 – Castelló. Especialitat en articles de peixca per als aficionats – Canyes del país i estrangeres Tota mena d'articles per a tota mena de peixca.

El Camí Núm. 11. 14/05/32

Lubrificants Orlow²¹³²

²¹³¹ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Castelló de la Plana. Professions, Comerç, Indústries i Propietaris. Per rigorós ordre alfabètic. Deportes-Esports. (Comerços d'articles) Dolz (Joaquim) Senyera (La), Colom, 41, pàg. 488. | AGUILAR RÓDENAS, Consol: *Educació i societat a Castelló al llarg de la II República*. Diputació de Castelló, Castelló de la Plana, 1997. Veiem que aquesta botiga “La Senyera” queda registrada, amb aquesta cita: “Alguns establiments varen tenir més d'un anunci (1932) (...) Un altre anunci a partir del qual ens podem fer una idea del tipus de joguets que s'ofertaven és el de la tenda «La Senyera» que els presentava com «regals pràctics»”, pàg. 399-401

²¹³² AHCV, CC, C42 1932 Ferran Vives Alonso de Medina, carrer Comte de Salvatierra d'Àlaba, 4, Magatzemista d'olis minerals, pàg. 170r. Especulador de lubricants, pàg. 543r. AHCV, CC, C49. 1933. Ferran Vives Alonso de Medina, carrer Comte de Salvatierra d'Àlaba, 4. Magatzemista d'olis minerals, pàg.170r. Ferran Vives Alonso de Medina, fou de la promoció de batxillerat del 1909 en l'Institut Lluís Vives de València, en DD. AA.: *Institut de Batxillerat Lluís Vives de València: 150 Anys d'història...*, op. cit., pàg. 333. | BERENGUER LLOPIS, Vicente: *La Catedral de València en 1936*. Palacios, Sueca, 1999. “Aquest petit empresari Ferran Vives, estava emparentat amb Miguel Payá Alonso de Medina, que a la vegada era nebot del Cardenal Payá. Miguel Payá Alonso de Medina. Va nèixer a Onil l'any 1860. Va rebre el presbiterià en 1883; nebot del Cardenal Payá, va marxar amb ell a Santiago de Compostel·la, on va ser canonge i Vicari capitular. A Toledo també va exercir de Vicari capitular. L'any 1914 va arribar a València com Mestrescola de la Catedral, on va ser Dean en 1925. En 1936 era també Vicari general de l'Arquebisbat. Va ser detingut i assassinat el 8 de Desembre de 1936 en la carretera de Paterna”, pàg. 9. | GABARDA CEBELLÁN, Vicent «Viure l'espera. La recerca del desaparegut», pàg. 143-165, en NAVARRO, Javier i VALERO, Sergio (eds.): *València. Capital de la República 1936-1937. Com es viu una guerra? La vida quotidiana d'una ciutat de rereguarda*. Ajuntament de València, València, 2017. Miguel Payà Alonso de Medina, de 77

Lubrificants ORLOW

Suprema qualitat. **F. VIVES**. C. SALVATIERRA DE ÁLAVA, 4 –
Telefon 16.463 –

VALENCIA

El Camí Núm. 12. 21/05/32

Fill de Miquel Mateu²¹³³

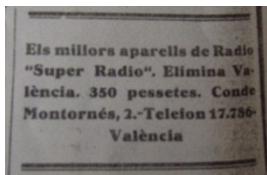
anys (assassinat) canonge de les catedrals de Santiago i Toledo, degà i vicari general de l'Arquebisbat de València.", pàg. 161. "Posades en moviment totes aquestes "txeques", el resultat seria la proliferació de registres domiciliaris, les detencions indiscriminades, la desaparició de persones de la nit al matí, les patrulles de control, els cotxes carregats d'hòmens armats circulant pels carrers a la recerca de sospitosos. Si les presons havien quedat buides per l'acció de la Columna de Ferro, en pocs dies tornaven a estar plenes de sospitosos de mil i un delictes. Les picabaralles, odis i desavinences passades seran causa més que suficient per a portar a la mort al creditor, rival o simple enemic potencial. La delació i denúncia de tipus anònim sobrava per a això. Les crides contra aquests abusos procedents dels directius de partits i sindicats, així com del Govern central, cauran en sac foradat en uns moments en què cada localitat és un món independent i aïllat dels altres, i en els que, amb les armes en la mà, un home es creu amo i senyor del que li rodeja. Una autèntica caça de l'home es va obrir, la carència d'una autoritat competent impedia el seu fre. Salvant les distàncies, canviant els noms, canviant l'idioma, canviant el mètode utilitzat, llegint testimonis de l'època, documents oficials, declaracions, etc., i veient els resultats, u pot arribar a pensar que a València, i en la zona republicana en general (encara que en la zona nacional no és que passarà una altra cosa molt distinta, encara que d'un altre caire), en els mesos que quedaven de 1936 i bona part de 1937 es va arribar a viure un terror jacobí, però a l'espanyola, sense guillotines però amb trets d'escopeta o arma blanca: una burgesia liberal i republicana (*els girondins*), es veu desbordada per la reacció (*nacionals*) i demana ajuda als més radicals, al proletariat, als sindicats, al poble (*jacobins, sansculottes*) en el seu intent de controlar els colpistes: dues opcions, o el terror, amb tots els seus defectes des del punt de vista de la classe mitjana, o la destrucció de la República i la seua obra, l'ascens del feixisme, del militarisme, del clericalisme; però el terror i els que ho van dur a terme se'ls va ser de les mans i el resultat va ser el desprestigi republicà i el repudi d'alguns països europeus.", pàg. 153-154. Aquest relat que s'ha detallat més amunt, en part, es bastant semblant al que va ocórrer en la I República, a tall d'exemple. (...) Autors moderns com Juan Ferrando Badia, creuen que Pi (Francesc Pi i Margall) va malgastar, a causa d'un rígid purisme moral i un legalisme formalista, la seua gran oportunitat per a establir una dictadura revolucionària, com els jacobins en 1793, l'única manera de salvar a la República. Segons aquesta interpretació els seus errors no només van determinar el seu fracàs com a polític sinó que serien l'exponent de les contradiccions ideològiques de la petita-burgesia radical que Pi encarnava genuïnament.", pàg. 32, en SANTAMARIA, Antonio (edició de): *Francisco Pi y Margall. Federalismo y República*. El Viejo Topo, Barcelona, 2006.

²¹³³ *Bailly-Baillièrè* (1910) *Guía Comercial de Valencia y su provincia* Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Metal·lúrgica Mateu (Ramon). Guillem de Castro, 17. València *Bailly-Baillièrè-Riera* (1926) Magatzem de ferro i acer, bigues i tubs, claus de ferrar, ferramentes Fill de Miquel Mateu, Dipòsit: Carrer Jesús, 59. Despatx: Guillem de Castro, 5, 7, 9 i 11. Telèfon 222, València. Casa a Barcelona: Àngels, 3., pàg. 222. Màquines Industrials Magatzems Ferros Acers Bigues Tubos, etc. Maquinària Fill de Miquel Mateu Barcelona-Bilbao-València-Nova York, pàg. 229. Tubos de ferro (Magatzem) Mateu (Fill de Miquel), Guillem de Castro, 9 i 11 i Jesús, 59, pàg. 258. AHMV. Padró (1930). Districte Hospital. Ramon Mateu Planells. València (1869). Casat amb Maria Bueso Suay. Burjassot, l'Horta Nord (València) (1869). L'adreça, Guillem de Castro, 13. València. Professi6: industrial. AHCV, CC, C35 1930 Fill de Miquel Mateu. Carretera de Madrid, trast, 3, Serralleria mecànica, pàg. 340r. AHCV, CC, C42 1932 Fill de Miquel Mateu, Guillem de Castro, 5-11 Comerciant, pàg. 169r.

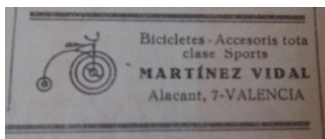
Ferros, Acers, Vigues, Tubos, Màquines, Ferramentes i utilitatge –Construccions metàl·liques **Fill de MIQUEL MATEU**
TELEFONS 13.000 i 13.900 APARTAT 35 Guillen de Castro, 5 al 11 VALENCIA.

Els millors aparells de Radio²¹³⁴

Els millors aparells de Radio "Super Radio". Elimina València- 350 pessetes. Conde Montornès, 2 – Telefon 17.786 València.

Martínez Vidal²¹³⁵

Bicicletes – Accesoris tota classe Sports – **MARTÍNEZ VIDAL**
Alacant, 7 – Valencia.

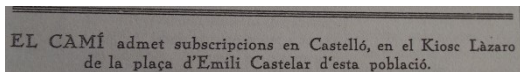
El Camí Núm. 14. 04/06/32

EL CAMÍ

Camí Reial de Madrid, trast, 3. Taller de serralleria mecànica (10HP), pàg. 315r. Ferros a l'engròs, pàg. 561r. AHCV, CC, C49 1933 Fill de Miquel Mateu, C^a Reial de Madrid, trast 3 Acers i ferros a l'engròs, pàg. 8v i Guillem de Castro, 5-11. Comerciant que rep i remet, pàg. 175v. Arxiu del Registre Mercantil "Fill de Miquel Mateu Pla.

²¹³⁴ AHCV, CC, C42 1932 Andreu Ramos, carrer Comte de Montornès, 2. Material elèctric, pàg. 27r. AHCV, CC, CD49, 1933. Andreu Ramos, Comte de Montornès, 2. Material elèctric, pàg. 28r.

²¹³⁵ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Bicicletes Martínez Vidal, (J), Alacant, J.H. Baix, pàg. 194, i També en Deports i articles Martínez Vidal (J.), Alacant, J.H., baix, pàg. 211. AHCV, CC, C35 1930. Josep Maria Martínez Vidal, Alacant, J.H. Bicicletes i els seus accessoris, pàg. 26v. AHCV, CC, C38 1931 Josep M. Martínez Vidal, carrer Alacant, J.H. Bicicletes i accessoris, pàg. 25v. AHCV, CC, C42 1932 J.M. Martínez Vidal, Alacant, JH. Bicicletes i accessoris, pàg. 25r. AHCV, CC, C49 1933 Josep Maria Martínez Vidal, Alacant, JH. Bicicletes i accessoris, pàg. 25v. AHCV, CC, C50 1934 J. M. Martínez Vidal, Alacant, JH. Bicicletes i accessoris, pàg. 25r, Juguets i bagatel·les (carrer Alacant, 7), pàg. 511v.

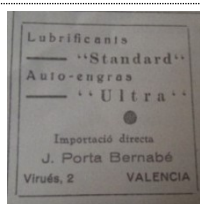

EL CAMÍ admet subscripcions en Castelló, en el Kiosc Làzaro de la plaça d'Emili Castelar d'esta població.

El CAMÍ, admet subscripcions en Castelló, en Kiosc Làzaro de la plaça d'Emili Castelar d'esta població.

El Camí Núm. 15. 11/06/32

Lubrificants "Standard"²¹³⁶

Lubrificants "Standard" Auto-Engras "Ultra" –Importació directa J. Porta Bernabé - **Virués, 2 – VALENCIA.**

El Camí Núm. 16. 18/06/32

Cerveceria i Restaurant Martí²¹³⁷

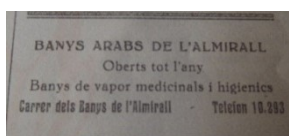
²¹³⁶ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Grasses i olis per a la Indústria. Porta Bernabé (J.). Virués, 2, pàg. 220. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Josep Porta Bernabé, Silla l'Horta Sud (València), 1871, València, 1938. Casat amb Conxa Fos Tomàs, Sueca la Ribera Baixa (València), 1891, València, 1961 La seua adreça estava en el carrer Ciril Amorós, 22-2. València. Exercia l'ofici del comerç. AHCV, CC, C38 1931. Josep Porta Bernabé, carrer Virués, 2. Magatzemista d'olis i grasses lubricants, pàg. 159r. AHCV, CC, C42 1932 Josep Porta Bernabé, Virués, 2. Magatzem d'olis i grasses lubricants, pàg. 163r i Magatzem d'olis minerals., pàg. 170r AHCV, CC, C49 1933. Josep Porta Bernabé, Virués, 2. Magatzemista d'olis minerals, pàg. 170r i Magatzemista d'olis minerals i deixalles de cotó, pàg. 175r. AHCV, CC, C50 1934 Josep Porta Bernabé, carrer Virués, 2 Magatzem d'olis i grasses, pàg. 168r.

²¹³⁷ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Carrer Pi i Margall, 3. Café Martí, Enric Donat, pàg. 81. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Enric Donat Climent. Llombai, la Ribera Alta (València) 1886-1953, casat amb Dolors Caballeria Salomé. Manlleu, Osona (Barcelona) (1896), l'adreça el carrer Pi i Margall, 3. | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías..., op., cit.*, «318-1930 El Far Valencià. Cicerone Guía de València. Cafeteries de moda, en 1930: Martí, de Josep Martí Hernández, en carrer Pi i Maragall, 5», pàg. 290 i 291. AHCV, CC, C35 1930. Enric Donat Climent, Pi i Margall, 3 "Martí" Café i plats solts, pàg. 32v i Josep Martí Hernández, Pi i Margall, 5. Café i plats solts, també en el carrer Mossèn Femares, 6. Café i plats solts, pàg. 32v. AHCV, CC, C38 1931 Enric Donat Climent, Pi i Margall, 3 Café, amb plats solts, 30v. Josep Martí Hernández, Mossèn Femares, 6 (baixa en octubre de 1931). Pàg. 31r. AHCV, CC, C42 1932 Josep Martí Hernández, Pi i Margall, 5. Casa d'Hostatge, pàg. 1v. AHCV, CC, C49 1933 Josep Martí Hernández, Pi i Margall, 5. Fonda amb taula redona. 1v i Café i plats solts (baixa en gener de 1932), pàg. 31v. AHCV, CC, C50 Josep Estellés Cortina, Pi i Margall, 5. Café i plats solts, pàg. 540r. AHMV. Padró (1930). Districte. Universitat. Josep Estellés Cortina. València, 1877-1966. Casat amb Maria Ambros Devis. València (1877), amb l'adreça D. Joan d'Àustria, 28-6a. El seu ofici era "tablaiero". AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Josep Martí Hernández. València, 1885-1971. Estava casat amb Adelaida Bonet Climent, Alzira, la Ribera Alta (València), (1891). L'adreça familiar, carrer Mossèn Femares, 4-2^a. València. Profesió que exercia: comerç.

Cerveceria i Restaurant Martí. Pi i Margall, 5 Telefon 13.549. – Esmerat servici de restaurant a gran carta i per cobert – Cobert especial, 5 psetes – La carn que servix este restaurant es «Ternera Lechal» de la millor procedència – Demane vostè un filete Martí, especialitat de la casa – Lègitim vermut Zinzano a 0'20 – Gran variació en tapes i els millors mariscs que es reben diarament – Cervesa EL AGUILA.

Banyes Arabs de l'Almirall²¹³⁸

BANYS ARABS DE L'ALMIRALL Oberts tot l'any – Banyes de vapor medicinals i higienics – **Carrer dels Banyes de l'Almirall – Telefon 10.293.**

El Camí Núm. 17. 25/06/32

Viatges Catalònia²¹³⁹

Viatges Catalònia Rambla dels Estudis, 12 – Telefon 23.252
BARCELONA - Es l'agència que vos donarà plena satisfacció, per a tota mena d'excursions, viatjes, bitllets y passatges

El Nostre Bar²¹⁴⁰

²¹³⁸ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Banyes (Establiments de) D'aigua dolça de l'Almirall, propietària. Consol Blasco, carrer Banyes de l'Almirall, 1 i 3., pàg. 192. AHCV, CC, C42 1932. Consol Blasco Chiner. Banyes de l'Almirall, carrer Banyes de l'Almirall. Banyes permanents amb 15 piles, pàg. 283v. AHCV, CC, C50 1934. Consol Blasco Chiner, carrer Banyes de l'Almirall. Aigües minerals, 15 piles per a banyes., pàg. 276r. AHMV. Padró (1930). Districte Universitat. Consol Blasco Chiner, Valencia, 1898-1969. Estava casada amb Juli Gascó Zaragoza, València (1898), empleat, vivien en el carrer Banyes de l'Almirall, 3-5^a. Professió de Consol Blasco. “sus labores”
²¹³⁹ TORRENT, Joan i TÀSIS, Rafael: *Història de la premsa catalana* (Vol. I). Editorial Bruguera, Barcelona, 1966. «XII. Revistes esportives i d'excursionisme», pàg. 813-819 (...) Ressenyerem, per acabar, tres revistes de turisme: *Ibèria-Revue Internationale de Tourisme-Revista Internacional de Turismo*. Trilingüe: Català, castellà i francès. 1931. Profusament il·lustrada (...) El primer número d'*Ibèria* va sense il·lustracions i el seu text es compon d'itineraris de viatges organitzats per l'agència «Catalònia» (...) La redacció d'*Ibèria* era a Barcelona, Rambla dels Estudis, 12, amb delegacions a Palma de Mallorca i a París.”, pàg. 818. Un altre referent: Arxiu Municipal de Barcelona. *Anuari Riera* (1935). “Turisme i viatges (Agències). Viatjes Catalònia, Rbla. Estudis, 12 Viatjes Iberia, S.A. Rbla. Estudis, 12.”, pàg- 1.269. Aportació obtinguda gràcies a Ramon Rodés de Santa Coloma de Gramenet, el Barcelonès, Barcelona (11/01/19)
²¹⁴⁰ AHCV, CC, C49.1933 Joan Bello Paricio, carrer Pi i Margall, 14. Entrepans., pàg. 86r. Plaça Emili Castelar, 14 Objectes d'escriptori., pàg. 57v. AHCV, CC, C50 1934. Joan Bello Paricio, Pi

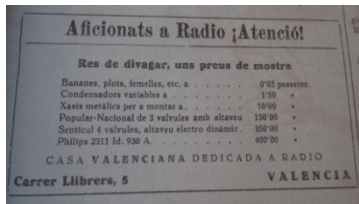
	<p>EL "Nostre Bar"</p> <p>S'inaugurà ahir ¡Visitenlo! Carrer Pi i Margall, 14</p>
---	--

EL CAMÍ

	<p>EL CAMÍ Es ven EN BURRIANA, en el Kiosc del Pla.</p>
---	--

El Camí Núm. 19. 09/07/32

Aficionats a Radio ¡Atenció!²¹⁴¹

	<p>Res de divagar, uns preus de mostra- Bananes, plots, femelles, etc. a ... 0'05 pessetes. Condensadors variables a ... 1'50 pessetes. Xasis metàl·lics per a muntar a...10'00 pessetes. Popular –Nacional de 3 valvules amb altaveu... 150'00 pessetes. Senticul 4 valvules, altaveu electro dinàmic... 350'00 pessetes. Philips 2511 Id. 930 A... 400'00 pessetes. – Carrer Llibrers, 5 VALENCIA.</p>
---	---

El Camí Núm. 20. 16/07/32

Llet embotellada Nutria²¹⁴²

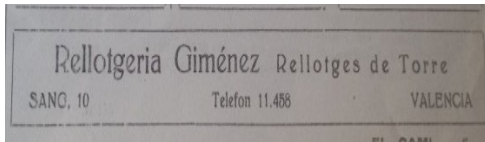
i Margall, 14. Entrepans. (traspasà el 20 de desembre del 1933 a Maria Galindo Giner), pàg. 83v AHCv, CC, C50 1934 Joan Bello Paricio, Colom, 16. Màquina d'imprimir, pàg. 376v. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Maria Galindo Giner, València, 1888-1945. Estava casada amb Joan Bello Paricio, Galve (Terol) 1884, València, 1973. Amb l'adreça carrer Alfred Calderón, 1-2^a. Ens consta Maria Galindo com professió "sus labores".

²¹⁴¹AHVV. Padró (1930) Districte Hospital. Ricard Montoro Aguilar, València, 1897-1983, casat amb Josepa Martínez Ballester, Xàtiva, la Costera (València) (1903), carrer Guillem de Castro, 45. Ricard Montoro, era militar (Capità). El més probable és que Ricard Montoro fos de l'arma d'enginyers i amb l'ajut del seu germà Àngel, estaven al capdavant d'aquest establiment. AHMV, Padró (1930) Districte Hospital Àngel Montoro Aguilar. Mislata, l'Horta Oest (València) 1887. Casat amb Miracle Soucase Navarro, Toris, la Ribera Alta (València) 1887.L'adreça familiar carrer Conca, 11. Professió empleat. AHCv, CC, C42 1932. Ricard Montoro Aguilar, carrer Llibrers, 5. Aparells de radiofonia., pàg. 26r. AHCv, CC, C49 1933. Ricard Montoro Aguilar, Llibrers, 5. Aparells de ràdio., pàg. 26v. AHCv, CC. C50 1934 Ricard Montoro Aguilar, Llibrers, 5. Instrument d'òptica i cirurgia (baixa en juliol de 1934), pàg. 612v.

Prove V. la llet embotellada **NUTRIA** de la GRANJA FUSTER –
Comte Salvatierra, 25 – TELEFON 14.377 VALENCIA

Relotgeria Giménez²¹⁴³

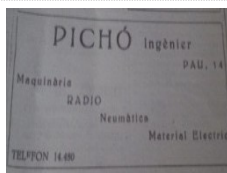
Relotgeria Giménez Rellojtes de Torre –
SANG, 10 – Telefon 11.458 – VALENCIA

Pichó Ingènier²¹⁴⁴

²¹⁴²*Bailly-Baillière-Riera* (1926) Lleteries Manuel Fuster, Comte Salvatierra d'Àlaba, 25, pàg. 227. Polleria i caça Fuster (Manuel), Comte de Salvatierra d'Àlaba, 25, pàg. 243. AHMV. Padró (1930). Districte. Teatre. Manuel Fuster Suay. València, 1878-1942, estava casat amb Empar Fuster Fuster, València 1878-1943, l'adreça Comte de Salavatierra d'Àlaba, 25, b. Profèssió que exerceix en el registre: industrial. AHCV, CC, C38 1931 Manuel Fuster Suay, carrer Ciscar, 35 Xocolateria, pàg. 97v. AHCV, CC, C42 1932 Manuel Fuster Suay, Ciscar, 35. Xocolateria, pàg. 99r. Transport interior de població amb cavall, pàg. 196r. AHCV, CC, C49 1933. Manuel Fuster Suay, carrer Ciscar, 35. Xocolateria, pàg. 104r. AHCV, CC, C50 1934 Manuel Fuster Suay. Comte Salvatierra d'Àlaba, 25. Xocolateria., pàg. 101v.

²¹⁴³AH MV. Padró (1930). Districte. Teatre Joan Giménez Daràs. València (1886). Casat amb Manuela Vicent Lluch. València (1882). L'adreça familiar carrer de la Sang, 10. Profèssió: rellotger. AHCV, CC, C35 1930 Joan Giménez Daràs, carrer de la Sang, 10. Rellojtes de tota classe, pàg. 39v. AHCV, CC, C38 1931. Joan Gimenez Daràs, Sang, 10. Rellojtes de tota classe, venda a la menuda, pàg. 37r. AHCV, CC, C42 1932 Joan Gimenez Daràs, Sang, 10 Rellojtes tota classe, venda a la menuda, pàg. 37r. AHCV, CC, C49 1933 Joan Gimenez Daràs, Sang, 10 Rellojtes de tota classe, pàg. 39r. AHCV, CC, C50 1934 Joan Gimenez Daràs. Sang, 10. Rellojtes de tota classe, pàg. 38r

²¹⁴⁴*Bailly-Baillière-Riera* (1926) Carrer Pau, 5 Pichó, Vicent, enginyer de camins, canals i ports i mat. elèctric., pàg. 79. Electricitat Material i Instal·lacions, Vicent Pichó, Pau, 5 i Colom, 19 i 21, pàg. 214. AHCV, CC, C38 1931 Vicent Pichó Bàguena, Colom, 19 i 21 Maquinària agrícola, industrial, etc, i en el carrer la Pau, 5-bis. Maquinària agrícola, industrial, etc., pàg. 15r. AHCV, CC, C42 1932 Vicent Pichó Bàguena, carrer Colom, 19-21. Maquinària. Baixa en abril i es traslladà al carrer Pau 14 baix, pàg. 14v, Coure a l'engròs, pàg. 542v. AHCV, CC, C49 1933 Vicent Pichó Bàguena, Pau, 14. Coure a l'engròs, pàg. 9r. AHCV, CC, C50 1934. Josep Pichó Bàguena, Pau, 14. Maquinària a l'engròs, pàg. 525v. *Boletín de Unión Gremial*. Núm. 224, València 10 de Marzo de 1926. "Almacén de maquinaria y material eléctrico. Representación de la S.E. de E. Bronw-Boberi. Centrales Hidráulicas y Térmicas – Motores de gran rendimiento. Contadores "Isaria". Vicente Pichó, ingeniero. Exposición: Paz, 5, bajo Almacén y oficinas: Colón, 17 y 21 Apartado 162-València. També s'ha trobat aquest empresari Vicent Pichó Bàguena, en la promoció d'estudiants que havien acabat el batxillerat en 1896, en DD. AA.: *Institut de Batxillerat Lluís Vives de València: 150 Anys d'història...*, op. cit. pàg. 317. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Parent Pilar Pichó Bàguena. València (1866), casada amb Àngel Bàguena Serrador. València (1867). L'adreça particular del matrimoni, carrer Santa Irene, 3. La professió d'Àngel Bàguena, era la de rellotger.

PICHÓ ingènier Pau, 4 – Maquinària RADIO Neumàtica
Material Electric – Telefon 14.480.

El Camí Núm. 30. 24/09/32

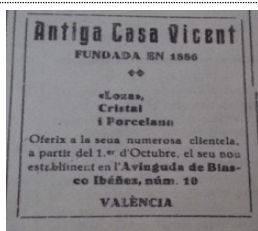
Los Sotanos²¹⁴⁵

Grans magatzems de teixits i novetats – LLUIS FELIU – C. San Vicent, 16 (edifici gratacels Martí) – Tel. 13.772 – VALÈNCIA
.Grandiosos vestíbuls d'exposició – Instal·lació única en Espanya
– Els millors preus - Els millors surtits – Teixits, Sederia, Llaneria, Fantasies, Tapiseria, Alfombres, Edredons, Matalaps, Mantes, Gèneros blancs, Llenceria, Manteleries, Tovelles, Mocadors, Gèneros de punt, Mitges, Calcetins, Confeccions senyores i nens, Panyeria, Sastreria, Camiseria, Gabans, Trinxeres, Albermús, Impermeables, Guants, Paraigües, Articles de viatge, etc., etc. – Infinitat d'articles propis d'estos grans magatzems. – **LOS SOTANOS**

²¹⁴⁵ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías..., op. cit.*, «267-1925 Dietari per a J.V». Pels anys vint existiren dos establiments de teixits molt populars en la ciutat: El Piso i Los Gatos. El propietari d'ambdós era Lluís Feliu, home, alt actiu i totalment entregat a la seua professió de comerciant. Els dits magatzems estaven situats el primer en el carrer de la Pau, cantonada a la de Lluís Vives, que és per on tenia la seua entrada. El segon, en la plaça del Mercat nùms. 86 i 85. Posteriorment s'inaugurà un nou establiment en el carrer de Sant Vicent, 16. Es dedicaven al comerç de saldos en teixits, sedes, llanes, sastreria a mida, trinxeres i altres.», pàg. 251 *Guía Comercial* (1930) Camiseria Eduard Feliu, Trench, 21, pàg. 348. AHMV. Padró (1930). Districte Centre. Eduard Feliu Ferrando, València (1898). Estava casat amb Josepa Aguilar Canet. València (1902). L'adreça particular era el carrer Trench, 21, baix. L'activitat professional d'Eduard Feliu fou el comerç. AHCV, CC, C35 1930. Lluís Feliu Ferrando, plaça Guerriller Romeu, 83. Teixits a la menuda i Eduard Feliu Ferrando, Trench, 25. Teixits a la menuda, pàg. 22v. Lluís Feliu Ferrando, Lluís Vives, 3. Teixits a la menuda, pàg. 23r. AHCV, CC, C38 1931 Lluís Feliu Ferrando, carrer Lluís Vives, 3 Teixits a la menuda, pàg. 22r. AHCV, CC, C42 1932 Lluís Feliu Ferrando, Sant Vicent, 16. Basar, pàg. 563r. AHCV, CC, C49 1933 Lluís Feliu Ferrando, plaça Guerriller Romeu, 83 i també al carrer Lluís Vives, 3, amb teixits a la menuda, tots dos a la pàg. 21v, i Sant Vicent, 16, Basar, 178v. AHCV-CC-C50 1934. Lluís Feliu Ferrando, carrer Sant Vicent, 16. Basar, pàg. 176v, plaça del Mercat, 30 i carrer Lluís Vives, tots dos teixits a la menuda (baixa 1934) Eduard Feliu Ferrando, carrer Trench, 21. Teixits a la menuda (baixa), pàg. 612r.

Antiga Casa Vicent ²¹⁴⁶

Antiga Casa Vicent Fundada en 1886 - «Loza» Cristal i Porcelana. – Oferix a la seua numerosa clientela a partir del 1er d'Octubre el seu nou establiment en l'Avinguda de Blasco Ibáñez, núm. 10 VALÈNCIA.

El Camí Núm. 31. 01/10/32

Confiteria Edo ²¹⁴⁷

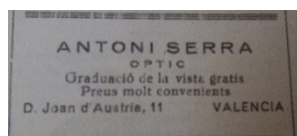
Per a Sant Donís **Confiteria Edo** Don Joan de Austria, 28 - Gran assortit en dolços propis del dia – Torrons i el clàssic mocador – INMENSA VARIACIÓ.

²¹⁴⁶ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Baixada de Sant Francesc. Vicent (Vídua de Ramon) Pisa, cristall i porcellana i proveïdors de vaixells, pàg. 29. AHCV, CC, C35 1930 Ramon Vicent Queralt, Baixada de Sant Francesc, 9. Llosa fina, cristall, etc. (vídua de Ramon Vicent es traslladà a Colom, 36), pàg. 57r. AHCV, CC, C42 1932 Ferran Vicent Lluch, Av. Blasco Ibáñez, 10. Llosa fina, pàg. 562r. AHCV; CC, C49 1933 Ferran Vicent Lluch, Av. Blasco Ibáñez, 10. Llosa fina, cristall, etc. (baixa Octubre 1933), pàg. 57r. AHMV Padró (1930). Districte Centre. Ferran Vicent Lluch. València, 1886-1956. Estava casat amb Empar Díaz Abad, València, 1892-1973. El seu fill Ferran Vicent Díaz, València, 1914-1995. L'adreça familiar estava al carrer Adreçadors, 13-4^a. València. Exercia de comerciant.

²¹⁴⁷ SOLAZ ALBERT, Rafel: *Guía de las guías...*, op. cit., «258-b- 1923 Dietari. Llibre de caixa per a les famílies i molt útil per al comerç, indústria i banca. J. B. Barcelona. La Universal Fàbrica de dolços i pastisseria de Manuel Edo. Carrer D. Joan d'Àustria, 28», pàg. 242 i 243. *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Edo (Manuel), fàb. de dolços, D. Joan d'Àustria, 28, pàg. 126. AHCV, CC, C35-1930. Manuel Antoni Edo Hernández, carrer D. Joan d'Àustria, 28. Fàbrica de bombons i dragees amb una paial i dos jocs de batre, pàg. 393v. AHMV. Padró (1930). Districte Universitat. Manuel Edo Hernández. València (1882), casat amb Antònia Mosquera Ramón, Villarquemado (Terol) 1883. Vivien en el mateix edifici, és a dir, D. Joan d'Àustria, 28, b, de professió: confiter. AHCV, CC, CD42 1932 Manuel Antoni Edo Hernández. D. Joan d'Àustria, 28. Fàbrica de bombons i dragees, un atuell gran i dos jocs, pàg. 369r i Confiter i pastisser amb forn, pàg. 406v. AHCV, CC, CD49 1933 Manuel Antoni Edo Hernández, D. Joan d'Àustria, 28. Fàbrica de Bombons i dragees i tres aparells, pàg. 368r. Confiter i pastisser amb forn, pàg. 405v. AHCV, CC, C50 Manuel Antoni Edo Hernández, D. Joan d'Àustria, 28. Fàbrica de bombons i dragees amb dos jocs de batre, pàg. 354v. Confiter i pastisser, pàg. 391r, 1 atuell gran, (baixa en gener 1935), pàg. 597r..

El Camí Núm. 32. 08/10/32

Antoni Serra Optic²¹⁴⁸

ANTONI SERRA OPTIC Graduació de la vista gratis- Preus molt convenientis D. Joan d'Àustria, 11 VALENCIA.

El Camí Núm. 33. 15/10/32

Gregori Sanz²¹⁴⁹

Material elèctric a preus de fàbrica – Làmpares artístiques de totes classes i preus – Les més boniques – Les més barates – Les més bones. Magasen i detall. **Gregori Sanz** Telèfon 10300 - Sant Vicent, 33 - València.

Pàgina 5 L'acceptació que *EL CAMÍ* ha obtingut en tot el País Valencià, especialment a partir dels últims números, ens ha obligat a augmentar la tirada en un vinticinc per cent.

Comuniquem esta bona notícia als nostres lectors i al mateix temps els encoratgenem que ens ajuden a difondre *EL CAMÍ*, instrument al servei de les idees de llibertat valenciana i de valorisació de la nostra espiritualitat.

Les Torres de Quart²¹⁵⁰

²¹⁴⁸AH MV Padró. (1930). Districte Audiència. Antoni Serra Trill, València (1898), casat amb Carme Carbonell Ciurana, València, 1902, l'adreça carrer Tundidors (Abaixadors), 6-3^a, professió que exercia en aquest any (1930), era de jornalero. AHC V, CC, C49 1933. Antoni Serra Trill, D. Joan d'Àustria, 11. Ulleres (llarga vistes) en portal., pàg. 531v AHC V, CC, C50 1934. Antoni Serra Trill, D. Joan d'Àustria, 11. Ulleres en portal, pàg. 185v..

²¹⁴⁹AH MV Padró. (1930). Districte Misericòrdia. Gregori Sanz Rius, València (1886), casat amb Maria Bellver Campos, València (1889), l'adreça en el carrer Bosseria, 37. Professió: industrial. AHC V, CC, C38 1931 Gregori Sanz Rius, Sant Vicent, 95 Material elèctric, 27v. AHC V, CC, C42 1932. Gregori Sanz Rius, Sant Vicent, 95. Material elèctric, pàg. 27v. AHC V, CC, C49 1933 Gregori Sanz Rius, Sant Vicent, 95. Material elèctric, pàg. 28r. AHC V, CC, C50 1934 Gregori Sanz Ruíz, Sant Vicent, 33, Instal·lador de llum, pàg. 563r.

	<p>COMPREU PELLIS EN INDUSTRIES DE PELLETERIA Les Torres de Quart Fàbrica: Quart, 96. – Compreu pells en indústries de pelleteria – Sucursals: Guerrero, 18 (Abans Carabases) Pi y Margall, 57, cantó Gran Via.</p>
---	--

El Camí Núm. 35. 29/10/32

Pàgina 6 Davant les nombroses consultes dels nostres subscriptors de fora, els fem sabedors que poden remetre l'import de la subscripció per gir postal amb sagells de correu a Gandia, 3.- València.

El Camí Núm. 37. 12/11/32

L'Estel²¹⁵¹

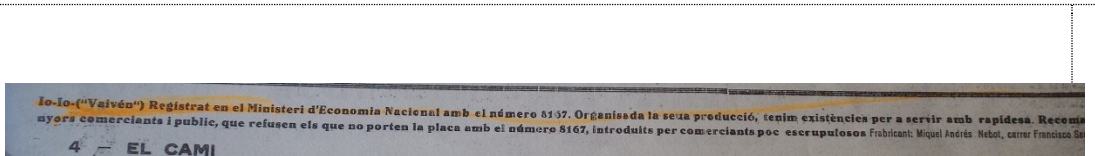
	<p>COL·LECCIÓ L'ESTEL VOCABULARI Ortografia Valenciana Precedit d'una declaració i Normes Ortogràfiques “. Núm. 1 Quaderns d'Orientació Valencianista. Apareixerà hui. Preu 0'50. Pròximament Mistral i Llorente per Teodor Llorente Núm. 7 Serie Literaria.</p>
--	---

El Camí Núm. 38. 19/11/32

(“Vaivén”)²¹⁵²

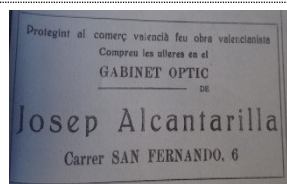
²¹⁵⁰ AHMV. Padró (1930) Districte Misericòrdia. Juli Garcia Albiñana, València, 1900-1959. Estava casat amb Àngela Roca Domingo, València, 1908. L'adreça era el carrer Quart, 108. Professió que exerceix Juli Garcia: jornalero. AHCV, CC, C42 1932. Juli Garcia Albiñana, carrer Guerrero, 18, (baixa juliol 1932) i carrer Quart, 96 (baixa abril 1932) Pelleteries, pàg. 30v, carrer Pi i Margall, 57. Pelleteria a la menuda, 200 pessetes, pàg. 563v. AHCV, CC, C49 1933 Àngels Roca Domingo, Quart, 96 Pelleteria a la menuda (baixa abril 1933), pàg. 31v. HCV, CC, C50 1934 Juli Garcia Albiñana, Quart, 96. Pelleteria (baixa abril 1934), pàg. 507r. Pelleteria a la menuda, pàg. 543r i 626v.

²¹⁵¹ DD.AA.: *Taula de Lletres Valencianes. Selecció de textos*. IAM. València, 1982. Col·lecció “L'Estel”- “(...) Varies vegades s'ha iniciat la publicació de llibres valencians. Però totes aquestes col·leccions, per una causa o per altra, han hagut d'acabar sense haver assolit el propòsit que les va fer nàixer. No cal dir que aquesta col·lecció naix amb el mateix propòsit espiritual que les anteriors. Però cal remarcar que aquest infantament és presidit d'una manera franca pel propòsit principal de fer un seguit de llibres que responga fidelment a un pla assenyalat en un principi. (...). Però de totes maneres direm que, entre els volums de la llista, hi ha una gran diversitat que respon a la necessitat que les branques distintes de la cultura valenciana té de ser curosament ateses (...), perquè l'empresa té caràcter noblement (...), lluny de tendències pobres i de menudes doctrines, si no perquè, conscients de nostra responsabilitat, som convençuts que donarem les coses que figuren en aquest programa. Ciutat de València, octubre de 1928.”, pàg. 135-138.

Io-Io ("Vaivén") Registrat en el Ministeri d'Economia Nacional amb el número 8167. Organizada la seua producció, tenim existències per a servir amb rapidesa. Recomanem als senyors comerciants i públic, que refusen els que no porten la placa amb el número 8167, introduïts per comerciants poc escrupulosos. Fabricant: Miquel Andrés Nebot, carrer Francisco Sempere, 32. València

Josep Alcantarilla²¹⁵³

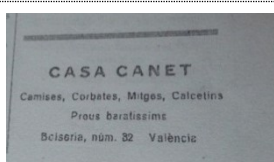
Protegint al comerç valencià feu obra valencianista -Comprreu les ulleres en el GABINET OPTIC de **Josep Alcantarilla**- Carrer SAN FERNANDO, 6.

Casa Canet²¹⁵⁴

²¹⁵²AHCV; CC; C49 1933 Miquel Andrés Nebot, carrer Francesc Sempere, L. Indústria que exerceix: Fuster i Francesc Andrés Nebot, carrer Ciril Amorós, 51. Fuster., pàg. 447r AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia Miquel Andrés Nebot, València, 1894-1955. Casat amb A. Grañana González 1900 i gendre d'Enric Grañana Escalles (1876). Amb l'adreça del carrer Olivereta, 24, de València i de professió ebenista. AHMV. Padró (1930) Districte Teatre Francesc Andrés Nebot. Burjassot, l'Horta Nord (València), 1880. València, 1955. Casat amb Teresa Izquierdo Tortosa. València (1880), amb l'adreça del carrer Ciril Amorós 51.b. Professi6 d'ebenista.

²¹⁵³AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Josep Alcantarilla Botella, València, 1906-1981, Districte del Mercat. Títol de Batxiller en 1927. El seu pare, Esteve Alcantarilla Escamilla, natural d'Utiel, la Plana d'Utiel-Requena (València), militar retirat; la seua mare Anna Maria Botella Gisbert, d'Alcoi, l'Alcoià (Alacant). Era nèt per línia paterna de Pau Alcantarilla Pérez i Tomasa Escamilla Almonacid, tost dos d'Utiel. Per línia materna, era nèt de Rossend Botella i Espinós i de Carolina Gisbert i Barceló, tots dos d'Alcoi. Creiem que pot correspondre a l'òptic Alcantarilla, en part per eliminaci6, viure prop del carrer sant Ferran i coincideix el nom i el cognom. Malgrat aquesta peculiaritat, no desistim de la nostra recerca. Cal dir que 1930 Josep Alcantarilla ens consta com a estudiant i l'adreça amb els seus pares al carrer Hernán Cortés, 7- 2a. València.

²¹⁵⁴AHCV, CC, C49 1933 Salvador Canet Cubell, Bosseria. 32 Camiseria fina i Paqueteria, pàg. 517r. AHMV Padró (1930). Districte Universitat. Salvador Canet Cubell, València, 1908-1983. Fill de Manuel Canet Guirtes València, 1877-1954 i de Dominica Cubell Montes, natural d'Ares

CASA CANET. Camises, Corbates, Mitges, Calcetins. Preus baratíssims.

Bolseria, núm. 32 - València

Indústries Martí Tormo S.A.²¹⁵⁵

Visiteu la gran fàbrica valenciana de gèneros de punt.-

Indústries Martí Tormo, S.A. VENDES AL PER MAJOR I

DETALL – PREUS REGALATS – EMBAIXADOR VICH, 6

SUCURSAL: CARLOS CERVERA, 13 – Fàbrica de

Montarverner²¹⁵⁶

El Camí Núm. 39. 26/11/32

Antoni Garcin²¹⁵⁷

ANTONI GARCIN Sastre – Bons estils – Preus mòdics.

C. Clavé, 16 i 18, 2º Telefon 14981 València.

El Camí Núm. 40. 03/12/32

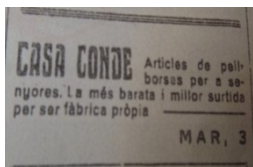
Casa Conde²¹⁵⁸

d'Alpont (Ares dels Oms), els Serrans (València), 1877. València, 1964. Amb l'adreça familiar del carrer Miracle, 6-4a. Salvador Canet, consta de professió dependent.

²¹⁵⁵Bailly-Baillière-Riera (1926) Gèneros de punt Fàbriques Mateu Martí Tormo, Ambaixador Vich, 2, pàg. 219. Montaverner, l'Alcalde Mateu Martí Tormo, pàg. 274. AHMV. Padró (1930). Districte Universitat. Josep Martí Tormo (germà) Montaverner, la Vall d'Albaida (València) 1887-1973. Estava casat amb Mercè Pla Calatayud, Bèlgida, la Vall d'Albaida (1893), l'adreça que ens consta, el carrer Ambaixador Vich, 6 i la professió que exercia: comerciant.

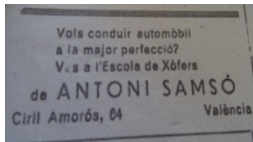
²¹⁵⁶SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, op. cit., «3. Concentracions especials rellevants», pàg. 111-160. "Nota 65 La conflictivitat obrera serà motiu de trasllat de centres fabrils segons el cronista a València de la *Revista Nacional de Economia*:" El problema social de Barcelona va fer condir entre els industrials el propòsit de traslladar algunes indústries a València. Potser l'agudització d'aquest mateix problema a la nostra ciutat hagi contingut l'exode que ja es va iniciar enrere. A Montaverner, poblet pròxim a Xàtiva, van portar a la seua indústria tèxtil uns catalans..." "Economía Valenciana", en RNE, VII, Núm. 25, 1920, p. 535.", pàg. 146-147.

²¹⁵⁷AH MV. Padró (1930). Districte Centre. Antoni Garcia (Garcin) Muñoz. València (1891). Casat amb Concepció Domingo Bonet, Cullera, la Ribera Baixa (València) (1890). L'adreça familiar, carrer Mestre Clavé, 16, de professió: sastre. *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Sastreseries Garcin (A.), Anselm Clavé, 18, pàg. 249. AHC V, CC, C35 1930 Antoni Garin [sic] Muñoz, Clavé, 18 Sastre, pàg. 513v. AHC V, CC, C42. 1932. Antoni Garin Muñoz, carrer Anselm Clavé, 18. Sastre sense gènere., pàg. 486v. AHC V, CC, C49 1933 Antoni Garin Muñoz, Clavé, 18 Sastre sense gènere, pàg. 486r. Aquest sastre, ens consta en el registre de la Cambra de Comerç de València, com a Antoni Garin, que possiblement és un més dels múltiples errors de transcripció

CASA CONDE Articles de pell borses per a senyores. La més barata i millor sortida per ser fàbrica pròpia – **MAR, 3**.

Antoni Samsó²¹⁵⁹

Vols conduir automòbil a la major perfecció? Ves a l'Escola de Xòfers de **ANTONI SAMSÓ**

Ciril Amorós, 64 **València**.

Relotgeria Viuda Llorens²¹⁶⁰

Aquesta relotgeria consta al llarg de la seua publicitat amb dos denominacions, primer, en les seues set primeres aportacions publicitàries, ens consta com **RELOTGERIA Viuda de Llorens** i la resta unes quinze més com Vídua de Joan Llorens, però sense haver canviat l'adreça. **San Vicent, 32 VALENCIA - Garantia - Calitat - Economia**

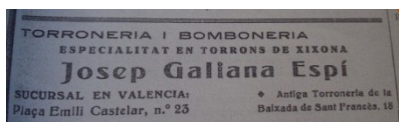
El Camí Núm. 41. 10/12/32

Josep Galiana Espi²¹⁶¹

²¹⁵⁸ AHCV, CC, C50, 1934. Francesc Conde Gil, carrer de la Mar, 3. Fàbrica d'articles de pell, pàg. 384r..

²¹⁵⁹ AHCV, CC, C35 1930 Antoni Sanso Hueso 4a Llamósí, 10. Agent de negocis, pàg. 254v. AHCV, CC, C49, 1933 Antoni Sanso Hueso, carrer Ciril Amorós, 64. Acadèmia de conducció d'autos, pàg.57 1r.i Agent lliure de negocis, pàg. 232r. AHCV,CC, C50, 1934. Antoni Sanso Hueso, 4a Llamósí,10.(Actualment carrer Ramon de Rocafull). Agent lliure de negocis (baixa per fallida per a 1934), pàg. 227v.

²¹⁶⁰ AHCV, CC, C35 1930. Vídua de Joan Llorens, carrer Sant Vicent, 96. Relotges de tota classe, pàg. 40r. AHCV, CC, C38 1931 Vídua de Joan Llorens, Sant Vicent, 96. Relotges de totes classe, pàg. 37v. AHCV, CC, C42 1932 Vídua de Joan Llorens, Sant Vicent, 96. Relotges de tota classe, pàg. 37r. AHCV, CC, C49 1933 Vídua de Joan Llorens, carrer Sant Vicent, 96 Relotges de tota classe, pàg. 39r. AHCV, CC, C50, 1934. Vídua de Joan Llorens, Sant Vicent, 32. Relotges de tota classe, pàg.38r. AHMV. Padró (1930). Districte Centre. Dolors Carrión López (vídua), València, 1868-1943, de professió relotgera. Vicent Llorens Carrión, València (1898), segons el padró la seua activitat professional era el comerç, tots dos, amb l'adreça del carrer Sant Vicent, 32, baix. AHMV. Padró (1930) Districte Centre. Joan Llorens Carrión, València 1895-1944. Estava casat amb Pepita Maldonado Ramon, València 1900-1976, amb l'adreça del carrer Jesús, 27, baix, de professió relotger.

Torroneria i Bomboneria – Especialitat en Torrons de Xixona **Josep Galiana Espí**. SUCURSALS EN VALENCIA: Plaça Emili Castelar, n.º. 23 – Antiga Torroneria de la Baixada de Sant Francesc, 18.

El Camí Núm. 42. 17/12/32

¡Barbers!²¹⁶²

¡Barbers! VISITEU “El Piso Ribera” (Enfront del Cine Capitol) ARTICLES PER A AFAITAR ¡NINGÚ VEN MÉS BARAT! – RIBERA, 23 (ENFRONT DEL CAPITOL)

Sagells per a col·leccions²¹⁶³

SAGELLS PER A COL·LECCIONS AGÈNCIA FILATÈLICA F. GONZÁLEZ – **Avinguda Blasco Ibáñez, 6 València**. EL MILLOR REGAL PER A FESTES UNA COL·LECCIÓ DE SAGELLS.

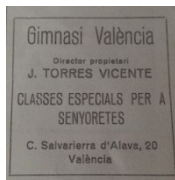
El Camí Núm. 43. 31/12/32

Gimnasi València²¹⁶⁴

²¹⁶¹ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Galiana, Josep, venda de torrons, Ronda Sant Francesc, 20, pàg. 131. AHCV, CC, C35, 1930 Josep Galiana, Baixada de Sant Francesc, 20. Cafè, licors, torrons en barraca.(baixa en gener 1930), pàg. 192r. AHCV, CC, C42 1932 Josep Galiana Espí, Av. Blasco Ibáñez, 10. Venda de torró, pàg. 564v. AHCV, CC, C49 1933 Antoni Galiana Espí, plaça Santa Caterina,7. Torrons en barraca, (baixa en gener de 1934), pàg. 565r. AHCV, CC, C50 1934 Josep Galiana Espí, Av. Blasco Ibáñez, 10. Confiter 1 joc de batre i de moldre, pàg. 592v.

²¹⁶² AHCV, CC; C42 1932. Adolf Vaello Igual, carrer Ribera, 23, 2n. Ganivets, navalles i estisores, etc., pàg. 60r. AHCV, CC, C49 1933 Adolf Vaello Igual, Ribera, 23, 2n Ganivets, navalles i estisores, pàg. 63r i Comissionista amb mostrari, pàg. 509r. AHCV, CC, C50 1934 Adolf Vaello Ygual, carrer Ribera, 23, 2n, Articles de perruqueria, pàg. 516r i 534r (Luis Adolf) , Perfumeria (baixa 1934), pàg. 626v. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Josep Vaello Igual (germà).Gandia, la Safor (València) 1885. Amb l'adreça del carrer Ribera, 23-3r. Profesió que exercia, ens consta: comerç.

²¹⁶³ AHMV. Padró (1930) Districte Teatre. Fermí Gonzàlez Marí, l'Havana (Cuba) 1896. Estava casat amb Germana Cristikian Villmazer, Beyruth (Síria) 1906. L'adreça familiar era el carrer de Borriana, 5-4a. Profesió que exercia Fermí Gonzàlez era d'empleat municipal. AHCV, CC, C42 1932 Fermí Gonzàlez Marí, Avinguda Blasco Ibáñez, 6-4a Segells seleccions, pàg.104v. AHCV, CC, C49 1933 Fermí Gonzàlez Marí, Av. Blasco Ibáñez, 6-4a. Llibres d'ocasió, etc., pàg. 109r.

Gimnasi València Director propietari J. Torres Vicente.²¹⁶⁵ –
CLASSES ESPECIALS PER A SENYORETES²¹⁶⁶. – C. Salvatierra
d'Àlaba, 20 València

Radio i Radiogrames ²¹⁶⁷

²¹⁶⁴ AHCV, CC, C42 1932 Joan Torres Vicente, carrer Comte de Salvatierra d'Àlaba, 20. Professor de gimnàstica, pàg. 614v. AHCV, CC, C49, 1933. Joan Torres Vicente, Comte de Salvatierra d'Àlaba, 20. Mestre de gimnàstica, pàg. 479r. AHCV, CC, C50 1934. Joan Torres Vicente, Comte de Salvatierra d'Àlaba, 20. Mestre de gimnàstica, pàg. 463r. ASENSI ANGEL, Àngel: *Mis memorias*. Excma. Diputación Provincial de València. Imprenta, València, 1979. "El mestre Asensi: Els començaments a la meua modesta Sala d'Armes van ser bons (anys vint), vaig començar a tenir deixebles entre els quals van destacar Vicent Latre, Gàspar Gamir, Lluís Cuñat, Lladró, el nen Vicent Martínez, els germans Blasco Ibáñez (Màrius i Juli) els germans Salinas (Eduard i Antoni), més tard Leopold i Vicent, Juanito Torres, etc. La competència amb les altres Sales d'Armes que en aquells dies existien a València (la de Chust Calomarde), on assistia l'aristocràcia valenciana. (...) Joan Torres deixeble d'Asensi (...) Any 1929, en el crepuscle de la Dicatadura de Primo de Rivera es va fundar el Club d'Esgrima per un grup d'alumnes meus seguidors de les altres Sales d'Armes fundades per mi. Els veritables promotors del mateix van ser Ricard Donderis, germans Salinas, Eduard i Antoni, Castellary, M. Villena, J. Torres, etc. Teníem ganes de tenir Sala pròpia per poder ampliar més aquest esport a València i ho aconseguim.", pàg. 12-20.

²¹⁶⁵ AHMV. Padró. (1930). Districte. Audiència. Joan Torres Vicente. València, 1906-1970. Ens consta en el padró municipal, amb l'adreça del carrer En Bou, 6, pral, nebot d'Adela Vicente Gil. València (1881), amb qui vivia en la mateixa adreça. Ens consta com professió: cessant.

²¹⁶⁶ SIRERA MIRALLES, Carles: *Cuando el fútbol no era el rey. Los deportes en el espacio público de la ciudad de Valencia (1875-1909)* PUV, València, 2008 «VII. Gimnasios, educación y regeneracionismo», pàg. 145-170. Los gimnasios. "El punt d'origen d'aquests negocis va ser Madrid i des d'allí es van irradiar a la resta del país, per a arribar a Barcelona en 1860. Uns anys més tard, en 1868, obriria el Gimnàs i Acadèmia d'Esgrima dels germans Chust (...) el primer que va haver-hi a la ciutat de València. (...) Aquests centres acceptaven a dones, que podien fer exercicis, separades dels homes (...) Una classe específica per a senyores i senyoretetes.", pàg. 145-149.

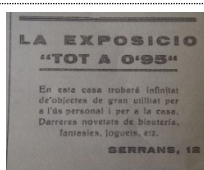
²¹⁶⁷ *Bailly-Baillièr-Riera* (1926) Màquines per a cosir Magatzems Narcís Mercè, Exarchs, 22 i Sta. Teresa, 8, i també Antoni Mercè, Primat Reig, 7., tots dos en la pàgina 230. Antoni Mercè també ens consta com magatzemista de màquines per a gèneres de punt i taller de màquines de fer calceta al carrer Primat Reig, 7., pàg. 231. AHMV Padró (1930). Districte Misericòrdia. Narcís Mercè Barena [Baena], València, 1865-1938. Estava casat amb Empar Virto Sanchis, València (1866), de professió mecànic. AHMV. Padró (1930) Districte Centre. Ramon Mercè Virto. Xàtiva, la Costera (València), 1882. València, 1977. Casat amb Concepció Vives Narbona, natural de Gandia, la Safor (València). (1891). Adreça familiar fou al carrer Santa Teresa, 8 baix, de professió: comerç. AHMV Padró (1930) Districte Universitat. Antoni Mercè Virtó, Alberic, la Ribera Alta (València), 1885, València, 1963. Casat amb Pilar Terol Navarro, Algemesí, la Ribera Alta (1889). L'adreça familiar, carrer de la Pau, 11. Professió que exercia: venda de maquinària. AHCV, CC. C35 1930 Ramon Mercè Virto, Santa Teresa, 8. Bicicletes i els seus accessoris, pàg. 26v i Antoni Mercè Virto, carrer Avellanes, 7. Màquines de cosir, 39r. AHCV, CC, C38 1931 Ramon Mercè Virto, carrer Santa Teresa, 8 Bicicletes i accessoris, pàg. 25v. AHCV, CC, C50 1934 Ramon Mercè Virto. Sta. Teresa, 8, bicicletes i accessoris, 25r, i Taller de reparació màquines de cosir, etc., pàg.564r, i Antoni Mercè Virto. Pau, 11, bicicletes i accessoris, pàg. 37v.

OFERTA EXCEPCIONAL RADIO i Radiogrames – SOLS DURANT ESTES FESTES – 12 mesos de plaç en el preu de comptat – des de 285 pessetes fins a 2600 pessetes.- **Ramón Mercé Santa Teresa, 8 Valencia** Telefon 16376 Sucursal en Alcira: Arcos, 8.

El Camí Núm. 45. 14/01/33

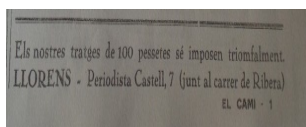
La Exposició “Tot a 0’95”²¹⁶⁸

LA EXPOSICIÓ “TOT A 0’95” En esta casa trobarà infinitat d’objectes de gran utilitat per a l’ús personal i per a la casa. Darrerres novetats de bisuteria, fantasies, etz. **SERRANS, 12**

El Camí Núm. 53. 11/03/33

Sastreria Llorens²¹⁶⁹

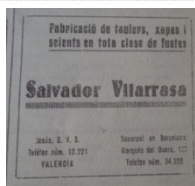

Els nostres trajes de 100 pessetes se imposen triomfalment **LLORENS**.Periodista Castell, 7 (Junt al carrer de Ribera)

Salvador Vilarrasa²¹⁷⁰

²¹⁶⁸ AHCV, CC, C42 1932 Manel Falomir Díaz, Serrans, 12. Pisa corrent, pàg. 546r. AHCV, CC, C42 1932 Francesc Penalba Camarón, Serrans, 12. Joguets i bagatel·les, pàg. 567v. AHCV, CC, C49 1933 Francesc Penalba Camarón, carrer Serrans, 12. Joguets i bagatel·les, pàg. 514r. ²¹⁶⁹ AHMV. Padró (1930), Districte. Teatre. Josep Llorens Estellés. L’Alcúdia de Carlet, la Ribera Alta (València), 1878. València, 1951. Casat amb Dolors Aymerich Guerola. Borriana, la Plana Baixa (Castelló de la Plana) (1880). Ferran Llorens Aymerich. València, 1908. (sastre). L’adreça Periodista Castell, 7. Professió de Josep Llorens: sastre. AHCV, CC, C42 1932. Josep Llorens Estellés, carrer Periodista Castell, 7. Sastre gèneres nacionals, pàg. 410v. AHCV, CC, C49. 1933 Josep Llorens Estellés, Periodista Castell, 7 Sastre gèneres nacionals, pàg. 409v. AHCV, CC, C50 1934, CC, C50 1934. Josep Llorens Aymerich, Periodista Castell, 7. Teixits a la menuda., pàg. 537v. Josep Llorens Estellés, Periodista Castell, 7. Sastre sense gènere, pàg. 593r.

²¹⁷⁰ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Xapes de fusta Magatzems Salvador Vilarrasa, Sant Vicent, 267 i Ermita, 1, pàg. 210. Taulers Contraxapats de fusta. Vilarrasa (Salvador), Sant Vicent, 267 i Ermita, 1, pàg. 254. AHMV. Padró (1930). Districte Hospital. Salvador Vilarrasa Sicra, Besalú, la Garrotxa (Girona). 1888, València, 1970. Casat amb Núria Alsina Bassols, Salt, el Gironès (Girona), 1892, València, 1971. L’adreça en el carrer Jesús, 85-87. Professió: industrial. AHCV, CC, C35 1930 Salvador Vilarrasa Sicra, Sant Vicent, 267. Magatzemista de fustes per a

Fabricació de taulers, xapes i seients de tota classe de fustes –
SALVADOR VILARRASA Jesús, S. V. S. Telèfon núm. 12.221
VALENCIA – Sucursal en Barcelona: Marqués del Duero, 127.
Telefon núm. 34.358.

El Camí Núm. 54. 18/03/33

Vicent Lisart²¹⁷¹

Enfermetats del cabell, calvicie, alopecia, tonyes, pelades, seborrees, caiguda i pobresa del cabell. – **Vicent Lisart METGE**
Visita de 11 a 1 i de 5 a 8 – Festius de 10 a 12. – INFORMACIÓ GRATUITA – **P. Castelar, 18** ²¹⁷² – **VALENCIA** – **Tel. 15707**

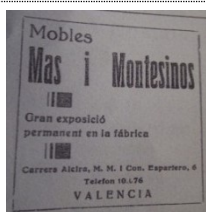
Mobles Mas i Montesinos²¹⁷³

fusteries, pàg. 169v AHCV,CC, C42 1932 Salvador Vilarrasa Sicra, carrer Jesús, 85 i 87 Magatzem de fusta per a fusteria, pàg. 172r i 546r, en carrer Jesús, 85. 2 tallants de xapar i serrar, pàg. 339v. AHCV, CC, C49 1933 Salvador Vilarrasa Sicra, Jesús, 85-87. Magatzem de fusta per a fusteries, pàg. 172r i 175r i Taller de laborar fusta amb 2 màquines, pàg. 336v. AHCV, CC, C50 1934 Salvador Vilarrasa Sicra, carrer Jesús, 85 i 87. Magatzem de fustes per a fusteries, pàg. 170v. | LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario ...*, op. cit., Tomo II. Año 1930 13 Feria Muestrario Internacional. “La Voz de los expositores”. Salvador Vilarrasa. Fustes. Xapes. Taulers. Carrer Jesús, 85 i 87. València, Estand 108”, pàg. 605.

²¹⁷¹ Arxiu Històric de la Universitat de València (AHUV) “Vicent Lisart Izquierdo (1904-?) Era fill de Vicent Lisart Estebe, del comerç, i d’Àngela Izquierdo Marqués, tots dos de València del carrer d’En Sendra, 28-3^a. Cursà el batxillerat, acabant en 1920 en l’Institut Universitari de València Institut General Tècnic i feu el preparatori a Medicina entre 1920-1922 i la carrera entre 1922-1927 Exp.de Batxillerat 340/6 i del Grau de Llicenciat de Medicina Ac. 1.281/28. També l’hem trobat en la Biblioteca Ciències de la Salut Hemeroteca “Pelegrí Casanova” *Butlletí de la Unió Sanitària Valenciana* Any XIV, exemplar 0914 Suplement de Setembre de 1933. Llistat de Metges, Farmacèutics i Odontòlegs. Metges: Núm. d’ordre 377 Núm. de registre 1.766. Vicent Lisart Izquierdo, carrer Salvador Giner, 11. Acta d’expedició del Títol de Llicenciat en el 1927, pàg. 12. *Guia Comercial* (1930) Vicent Lisart Izquierdo (metge), Pla de La Sàidia, 19, pàg. 291. *Butlletí Unió Sanitària* Any XIII, Desembre 1932. Núm. 144. “En vista d’una carta de don Vicent Lisart en la qual demana se l’autoritze perquè continue amb el mateix anunci en la seua clínica, s’acorda comunicar-li que solament ha de posar en els seus anuncis la paraula metge i l’especialitat. Aquest mateix acord es comunicarà a quants senyors que es troben en aquestes condicions”, pàg. 10.

²¹⁷² AHCV, CC, C42 1932. Assistència Mèdica, Emili Castelar, 18-1^a. Constà com a Titular Bernat Ferrer Muñoz, pàg. 573r. AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. Bernat Ferrer Muñoz. València (1900), casat amb Fernanda Benavente Garcia, d’Alacant, l’Alacantí (1910), l’adreça familiar carrer Barrio Dependència Mercantil, 15. De professió: empleat.

²¹⁷³ AHCV, CC, C49 1933. Miquel Mas Torres, carrer 17 del plàdol, M.M. Taller de laborar fusta, 3 màquines., pàg. 333r i Ferran Montesinos Alupe, Joan de Vilarrasa, 6. Ebenistes, pàg. 605v AHCV, CC, C50 1934 Miquel Mas Torres, Av., Nicolau Salmeron,3. Ebenista, mobles de luxe., pàg. 390r. LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario...*, op. cit., Tomo II. Año 1919 6 Feria

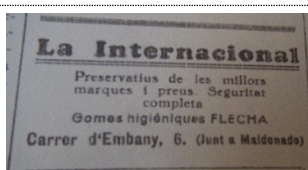

Mobles **Mas i Montesinos** Gran exposició permanent en la fàbrica Carrera Alcira, M. M. i Con Espartero, 6.

VALENCIA. (Canvi bastant substancial del text)

El Camí Núm. 56. 01/04/33

La Internacional²¹⁷⁴

La Internacional. Preservatius de les millors marques i preus. Seguritat completa.

Gomes higièniques Flecha²¹⁷⁵ **Carrer d'Embany, 6 . (Junt a Maldonado)**

El Camí Núm. 59. 22/04/33

Muestrario. "La Voz de los expositores". Mobles Mas i Montesinos. Mobles, llampares, decoració. Exposició permanent en la Fàbrica. Despatx, carrer Alzira i Historiador Diago, 16- Telèfon. 10076. Estands números 171 i 172 on s'exposen mobles...", pàg. 56. AHMV. Padró (1930). Districte Hospital. Miquel Mas Torres. València, 1899-1977. Estava casat amb Teresa Porcar Macian (1903), de València, amb l'adreça del carrer Historiador Diago, 14 i 16. Ebenista patró.

²¹⁷⁴AHCV, CC, C42 1932 Gerard Romea González, carrer En Bany, 6 Ortopèdia, pàg. 535v. AHCV, CC, C49 1933. Gerard Romea González, carrer En Bany, 6. Aparells d'ortopèdia i gomes higièniques, 40r. | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías...*, op. cit., «364-a-1934 Agenda de bufet 1934 Edició per a València Curiós anunci de preservatius inserit en un programa de les festes falleres...(...) Aleshores, existien altres cases de fabricació i venda de gomes higièniques, però la més popular i famosa fou *La Internacional*, situada en el carrer d'En Bany 6, en ple barri Xinès, just al costat del Bar Romea», pàg. 338. | SOLAZ ALBERT, Rafael: «La ciutat feliç. Espectacles i certes *diversions* entre les bombes», pàg. 328-350, en NAVARRO, Javier i VALERO, Sergio (eds.): *València. Capital...*, op. cit., "*La Internacional* (En Bany, 6), convertida després de la contesa en *La Nacional*, on es comercialitzava la famosa marca preservativa *Flecha*. Des de principis dels anys 30 el servei oficial per contagi sexual estava regulat i atés en el Dispensari Antiveneri de la Junta Provincial de Sanitat de València, clínica situada al Port, a l'Estació Marítima.", pàg. 339-340. AHMV. Padró (1930). Districte Centre. Gerard Romea González. Terol, 1891. València, 1975. Estava casat amb Antònia Ferrer Martínez. València (1895). Vivien en el carrer Torn de l'Hospital, 16-2^a. L'ofici de Gerard Romea que ens consta en el registre de "practicant" (ATS).

²¹⁷⁵SOLAZ ALBERT, Rafael: «La ciutat feliç. Espectacles i certes *diversions* entre les bombes», pàg. 328-350, en NAVARRO, Javier i VALERO, Sergio: *València. Capital...*, op. cit. "D'altra banda, la pràctica i consum de la prostitució es convertia en un focus important per a la transmissió i propagació de les malalties venèries, conegudes des d'antic com a malalties secretes (...) Entre els apòsits fabricats de cautxú, preservatius de la natalitat i les malalties, sobreeixien les marques valencianes *La Luna* i *Flecha*.", pàg. 338-339. | DUCH PLANA, Montserrat: *Dones públiques. Política i gènere a l'Espanya del segle XX*. Araola Editors, Tarragona, 2005. «Les diputades de la Segona República», pàg. 63-98."Prostitució: "(...) Fins a 1935 la prostitució no serà declarada il·lícita (Mary Nash 1983, pp. 292-296), (...) Els primers anys de la República es mantingueren els serveis de la higiene especial de profilaxi de les malalties venèries.", pags, 84-85.

Pàgina 3. Davant les nombroses consultes dels nostres subscriptors de fora, els fem sabedors que poden remetre l'import de la subscripció per gir postal o amb segells de correu, a Grabador Esteve, 19.- València.

El Camí Núm. 60. 29/04/33

Bar Zaragoza²¹⁷⁶

Bar Zaragoza El més cèntric – Gran variació diària de tapes preparades per el sens rival Bartolo Tarazona.²¹⁷⁷ Carrer de Zaragoza, 10 Telèfon 15112

El Camí Núm. 61. 06/05/33

Erco-Cinaes

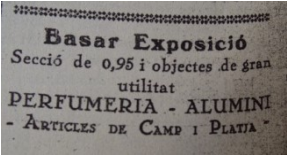

Cinematogràfica Nacional Espanyola S. A²¹⁷⁸. Central: Via Laietana, 53 – Telèfon 20701 Barcelona - Central: Colom, 2 – Telèfon 11707 València – Venta de tota mena de materials i accés-soris cinematogràfics – Representants exclusius per a Espanya, Portugal i Col·lonies dels aparells de projecció i sonors. Lloguer de pel·lícules. Instal·lacions sonores – Sel·leccions “CINAES”. Constituïxen el més sel·lecte i variat de la producció mundial, i són el·legides d'entre les més perfectes llançades al mercat per les primeres marques d'Europa

²¹⁷⁶ AHCV, CC, C42 1932 Frederic Cuevas Martínez, carrer Saragossa, 10. Café 0'30 i entrepans (baixa octubre 1932), pàg. 76v. AHCV, CC, C42 1932 Ignasi Domínguez Elena, Saragossa, 10. Entrepans, pàg. 562r. AHCV, CC, C49 1933. Ignasi Domínguez Elena, Saragossa, 10. Café, pàg. 80v. AHMV. Padró (1930) Districte Audiència. Frederic Cuevas Martínez. Benaixeve, els Serrans (València) (1903), casat amb Empar Bellot Belenguer, València (1905), la seua adreça era el carrer Saragossa, 10. L'ofici de Frederic Cuevas: “Barman”. AHMV. Padró (1930). Districte. Audiència. Ignasi Domínguez Elena, Peracense (Terol) (1900). Vivia al carrer Zurradors (Assaonadors), 6, esquerra. Professió, macip de quadra.
²¹⁷⁷ AHMV. Padró (1930) Districte Hospital. Bartomeu Tarazona Asencio. València. 1888. Casat amb Conxa Orero Gálvez, natural de València, (1889), amb l'adreça al carrer Sant Antoni, 10-2^a. Aleshores el seu ofici era de fuster.

²¹⁷⁸ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías...*, op. cit., «258-a- 1923 Festes de la Coronació de la Mare de Déu dels Desemparats. Cinematogràfica Verdaguer, ofereix les millors pel·lícules. Carrer Ciril Amorós, 5, baix», pàg. 241 i 242. *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Cinematogràfica Verdaguer, S.A. Lloguer i venda de pel·lícules, Colom, 2, pàg. 41 Cinematògrafs Pel·lícules (Lloguer i venda de) Hispano Foxfilm, S.A., Espanyola de Cinematografia, Colom, 7, pàg. 202. *Guía Comercial* (1930) Cinematògraf Verdaguer, S.A., Colom, 2., pàg. 363.

Basar Exposició²¹⁷⁹

 <p>Basar Exposició Secció de 0,95 i objectes de gran utilitat utilitat PERFUMERIA - ALUMINI - ARTICLES DE CAMP I PLATJA -</p>	<p>Basar Exposició</p> <p>Secció de 0,95 i objectes de gran utilitat</p> <p>PERFUMERIA – ALUMINI – ARTICLES DE CAMP I PLATJA</p> <p>Serrans, 12</p>
---	--

El Camí Núm. 62 13/05/33

L'Hostal del Ninot²¹⁸⁰

 <p>L'Hostal del Ninot DINARS ECONÒMICS Servici 3'50 pessetes Carta i plats típics Carrers: Sang, 9, i En Llop, 10 - VALENCIA</p>	<p>L'Hostal del Ninot</p> <p>DINARS ECONÒMICS – Servici 3'50 pessetes – Carta i plats típics – Carrers: Sang, 9 i En Llop, 10 – VALENCIA.</p>
--	--

Camas Darás²¹⁸¹ (Marca Registrada)

²¹⁷⁹ Basar Exposició, amb aquest rètol, també apareix en el número 95, pàg. 4, 30/12/33. Però per l'adreça correspon al mateix anunci de Basar "La Exposició", del carrer Serrans, 12, per tant, es comptarà igual que l'eslògan amb l'article definit singular "La".

²¹⁸⁰ AHCV, CC, C42 1932 Virgili Chillaren- Chillareu Royuela, En Llop s/n Café 0,30, tassa, pàg. 530r. AHCV, CC, C42 1932 Manel Valls Benet, carrer Sang, 9 i 11. Café restaurant, pàg. 535v AHCV, CC, C49 1933. Maria Herrero Covarrubias, carrer En Llop, 5 Casa d'Hostatge, 2r, i Pelegrí Bort Saez, En Llop, 5. Café a 0,30 cèntims, pàg. 79v AHCV, CC, C49 1933 Manel Valls Benet, Sang, 9-11. Café amb plats solts (baixa per fallida 1933), pàg. 32v. AHCV, CC, C50 1934 Josep Olmos Marco, En Llop, 5. Hotel, principal., 529v. Joaquim Escuder Picó, Sang, 9 i 11. Café 0,35 (baixa 1934), pàg. 624v. AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. Josep Olmos Marco, València, 1872-1936, casat amb Maria Devesa Devesa d'Alfàs del Pi, la Marina Baixa (Alacant), 1894. Amb l'adreça del carrer Quart, 149, 2^a. Consta de professió industrial. AHMV. Padró (1930) Districte Port. Joaquim Escuder Picó, Castelló de la Plana (1912). L'adreça en el carrer Eugènia Viñes, 196. Exercia la professió de cambrer.

²¹⁸¹ *Bailly-Baillière* (1910) Guia Comercial de Valencia y su provincia. Hemeroteca Sant Miquel dels Reis, Sala Gregori Maians. AIVE, Caixa F Fàbrica de llits de ferro Daràs (Antoni) A. Mayoral, 11. I Vicent Daràs, carrer Ànimes, 2 València. *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Llits de ferro, fàbriques Daràs, Antoni, Ànimes, 10, pàg.198. AHCV, CC, C35 1930 Fills d'Antoni Daràs (traspassà a Antoni Daràs Bargues). A. Mayoral, 13. Fàbrica de llits daurats., pàg. 350r. AHCV, CC, C42 1932 Antoni Daràs Bargues, A. Mayoral, 13. Taller de llits i objectes niquelats, pàg. 326v- AHCV, CC, C49 1933 Antoni Daràs Bargues, A. Mayoral, 13. Llits objectes niquelats, pàg. 325r. AHCV, CC, C50 1934. Antoni Daràs Bargues, A. Mayoral, 13. Construcció de llits i objectes niquelats, pàg. 314v. AHMV. Padró (1924) Districte Teatre. Antoni Daràs Bargues,

	<p>Camas Darás</p> <p>Fàbrica de llits de metall niquelats, daurats i de ferro . Taules i «veladors» per a cafè i bars. – Magasem de mobles de fusta, molt econòmics. Fàbrica: Animes, 10- Despatx: Arquebisbe Mayoral, 13 – Telefon 12143 València.</p>
---	---

El Camí Núm. 64. 27/05/33

La Valenciana²¹⁸²

	<p>La Valenciana. Tárrega i Montagut. Construcció de Cubertes, Tuberries i Deposits.- Visitarla es comprar. Conde de Trenor, 29 Tel. 15910 VALENCIA</p>
--	--

El Camí Núm.65. 03/06/33

Pàgina 6. Davant les nombroses consultes dels nostres subscriptors de fora, els fem sabedors que poden remetre l'import de la subscripció per gir postal o amb segells de correu , a Nicolau Salmeron, 13.- València.

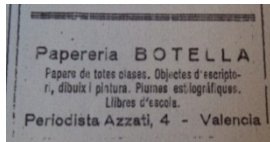
El Camí Núm. 66. 10/06/33

Papereria Botella²¹⁸³

València, 1883-1941, estava casat amb Josepa Ricart Olmos, València, 1883-1954. L'adreça familiar era al carrer A. Mayoral, 13, baix esquerra. Industrial.

²¹⁸²AHCV, CC, C42 1932 Enric Montagut Gimeno, Comte de Trénor, 28. Rajoletes, cements i asfalt. Pàg. 58r. AHCV, CC, C49 1933. Enric Montagut Gimeno, Comte de Trénor, 29. Teules i brics, pàg. 97r. AHCV, CC, C50 1934 Enric Montagut Gimeno, Comte de Trénor, 28. Teules i brics, etc., pàg. 94v. AHMV. Padró (1930). Districte Museu. Enric Montagut Gimeno. València 1898-1966. Estava casat amb Salvadora Gadea Roca (1888) de València, l'adreça familiar estava en el carrer de la Corona, 28. Ens consta en el padró, la seua professió de jornaler.

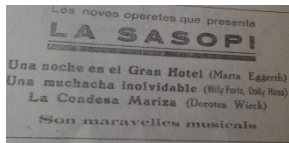
²¹⁸³*Bailly-Baillière-Riera* (1926) Magatzems Objectes d'Escriptori Miquel Botella Pérez, carrer Sant Vicent, 141, pàg. 237. AHCV, CC, C35 1930 Agustí Botella Donderis, carrer A. Mayoral, 20 Comissionista amb mostrari, pàg. 267v. AHCV, CC, C42 1932. Miquel Botella Pérez, carrer Sant Vicent, 141. Objectes d'escriptori, pàg. 51v i Agustí Botella Donderis, carrer A. Mayoral, 20 Comissionista amb mostrari, pàg. 245r. AHCV, CC, C49 1933. Miquel Botella Donderis, carrer Periodista Azzati, 4 Comissionista amb mostrari, pàg. 545r, Agustí Botella Donderis Comissionista amb mostrari A. Mayoral, 20, pàg. 243v i Miquel Botella Pérez, carrer Sant Vicent, 57. Objectes d'escriptori (baixa en abril de 1934), pàg. 52v, Miquel Botella Pérez, Sant

Papereria BOTELLA. Papers de totes classes. Objectes d'escriptori, dibuix i pintura. Plumes estilogràfiques. Llibres d'escola. – Periodista Azzati, 4 – Valencia.

El Camí Núm. 68. 24/06/33

Exclusives “La Sasopi”²¹⁸⁴

Les noves operetes que presenta **La SASOPI**. Una noche en el Gran Hotel (Marta Eggerth) Una muchacha inolvidable (Willy Forts, DollyHass) La Condesa Mariza (Dorotea Wieck

El Camí Núm. 69. 01/07/33

J. A. Bastennier²¹⁸⁵

Vicent, 141. Objectes d'escriptori., pàg. 54r. AHCV, CC, C50 1934 Miquel Botella Donderis, carrer Periodista Azzati, 4. Objectes d'escriptori, pàg. 52v. Miquel Botella Pérez, Sant Vicent, 57. Objectes d'escriptori, pàg. 54r. *Boletín de Unión Gremial*. Núm. 224, València 10 de Marzo de 1926. Papeleria Botella, San Vicente, 141 València. Papel para fumar y escribir. Artículos de escritorio y dibujo. Cuadernos y libros rayados. AHMV. Padró (1930) Districte Russafa. Agustí Botella Donderis. València (1900), desenvolupava la professió, segons ens consta, de dependent, estava casat amb Pilar Orts Martínez (1905), també de València, amb l'adreça del carrer Pelai, 54-3^a.

²¹⁸⁴AHCV, CC, C50 1934 Exclusives La Sàsopi, S.L., carrer Pizarro, 35. Lloguer de pel·lícules, pàg. 526v.

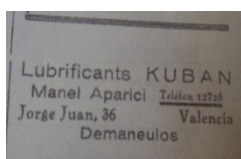
²¹⁸⁵*La Vanguardia*, pàg. 3. 24/02/28. “Representant general: J. A. Bastennier, Corts, 538”. Arxiu Municipal de Barcelona. *Anuari Riera* (1935) Cognoms i noms per rigorós ordre alfabètic. Per estricte ordre alfabètic. “Bastennier Vandewgnckel (J.A.), a. c., forns, maq., ferramentes i accs., per automòbils. Casp, 63, pàg. 487. Professions, Comerç, Indústries i Propietaris. “Forns Constructors. J. A. Bastennier Forns Elèctrics per a Pastisseries, Panaderies, i Fàbriques de Galetes...., Direcció tècnica: Juan Requena, Casp, 63 - Barcelona.”, pàg. 1.050. Aquesta aportació es deu a la col·laboració de Ramon Rodés de Santa Coloma de Gramenet, el Barcelonès, Barcelona. 11/01/19.

J. A. Bastennier Maquinària i Ferramentes - Consell de Cent, 454 –
Barcelona – Representant en València: Vicent Sánchez Pla²¹⁸⁶ –
Fèlix Pizcueta, 14 – València.

El Camí Núm. 70. 08/07/33

Lubrificants Kuban²¹⁸⁷

Lubrificants KUBAN Manel Aparici²¹⁸⁸ –Telèfon 12725- Jorge
Juan, 36. Valencia Demaneulos

El Camí Núm. 71. 15/07/33

Un gran negoci²¹⁸⁹

Un gran negoci El realitzarà adquirint un carburador «MULTI-DIESEL» per al seu camió, camioneta o cotxe «Fort» - Economitzarà un setanta per cent en el combustible. **JOSEP MARCO. Plaça Tetuan, 12**

²¹⁸⁶ AHCV, CC, C42 1932. Vicent Sánchez Pla, Felix Pizcueta, 4 Comissionista amb mostrari, pàg. 585v. AHCV, CC, C49 1933 Vicent Sánchez Pla, Felix Pizcueta, 4. Comissionista amb mostrari., pàg. 275r. AHMV. Padró (1930) Districte Teatre. Vicent Sánchez Pla. València (1900). El seu pare, Vicent Sánchez Asensio (1869) i la seua mare, Agapita Pla Terol (1875), tots dos de València. Vivia junt amb els seus pares en el carrer Felix Pizcueta, 14. Professi6 empleat.

²¹⁸⁷ AHCV-CC-C50 1934 Manuel Aparici González, carrer Jorge Juan, 36. Magatzem d'olis i grasses (baixa juliol 1934), pàg. 167v.

²¹⁸⁸ AHMV. Padró (1930) Districte Teatre. Manuel Aparici González. València (1906). En el padró municipal ens consta que compartien la mateixa adreça vuit germans, en el carrer Mestre Gosalbo, 11, pal. 5a. Manuel Aparici, a més de dur endavant el magatzem d'olis lubricants, on constava el seu nom, estava empleat en la Caixa d'Estalvis de València.

²¹⁸⁹ AHCV, CC, C49 1933 Josep Marco Ramón, plaça de Tetuà, 12. Agent lliure de negocis., pàg. 231v. AHCV, CC, C50 1934. Josep Marco Ramón, plaça de Tetuà, 12. Agent lliure de negocis (baixa en octubre de 1934), pàg. 227v *Butlletí Unió Sanitària Valenciana* Any XIV Gener 1933 Núm. 145, pàgina d'anuncis, aquest anunci ho ocupa tota la plana, amb aquest reclam publicitari, inserit en el butlletí: ¡Farmacèutics! Agent Oficial amb fiança. Representat per a la província Josep Marco, Agent de negocis, plaça Tetuà, 12. Telèfon 16.652. València, pàg. d'entre la 8 i la 9, perquè aquesta està sense numerar. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Josep M. Marco Ramón. València, 1877-1947. Casat amb Joana R. Bort Plá. Vinar6s, el Baix Maestrat (Castell6 de la Plana) (1887), l'adreça familiar carrer Pi i Margall, 50. Exercia d'empleat en el Govern Civil.

Pastisseria RIVOLI ²¹⁹⁰

Pastisseria RIVOLI.

Dolços fins – Av. Blasco Ibáñez, 11 – VALENCIA Telefon 12095

El Camí Núm. 72. 22/07/33

Erko-Cinaes ²¹⁹¹

Cinematogràfica Nacional Espanyola S.A. CINAES – Sogorb, 5 – Teléfono 11.707 – Valencia – Lloguer de pel·lícules Seleccions Cinaes. – Laboratoris cinematogràfics – Aparells de projecció i sonors – Venda de tota mena de materials i accessoris cinematogràfics **Erko-Cinaes.** (canvi de text)

Casa Llopis ²¹⁹²

²¹⁹⁰ AHMV. Padró. (1930). Districte Misericòrdia. Josep Arolas Berga. València 1901. Estava casat amb Dolors Lorenzo Sanchis. València 1900. L'adreça familiar carrer Túria, 128, (3r-2n). En 1930 ens consta de professió jornaler. AHCV, CC, C49 1933. Josep Arolas Berga. Av. Blasco Ibáñez, 11. Confiter pastisser, amb 1 joc de batre i moldre, pàg. 602v. AHCV, CC, C50 1934 Josep Arolas Berga, Av. Blasco Ibáñez, 11 Bijuteria corrent., pàg. 34v. Fàbrica de bombons i dragees amb un joc de batre., pàg. 354r, i Confiter i pastisser., pàg. 391r.

²¹⁹¹ IGLESIAS TORTOSA, Severiano: *Cines olvidados. Valencia, perifèria y pedanias*. Editorial Sargantana, València, 2016. "Projector de cinema sonor de la marca "Erko Cinaes" de La indústria Cinematogràfica Nacional Espanyola, S.A.", pàg, 201.

²¹⁹² *Guía Comercial* (1930) Fotografies J. Llopis, Barques, 5, pàg. 389. AHCV, CC, C38 1931 Josep Llopis Sales (Sala), carrer Barques, 5-3r Fotògraf amb galeria, pàg. 418r. AHCV, CC; C49 1933 Josep Llopis Sala, Barques, 5, 3r. Fotògraf, 512v. AHCV, CC, C50, 1934 Josep Llopis Sala, Barques, 5, 3r. Fotògraf, pàg. 398v. | MERITA DE LUJÁN, Josep: «Fotografia José Llopis Sala. El retratista», pàg. 84, en *Cartelera Turia*, núm. 2.128, novembre (2004) València." Josep Llopis Sala. (Cocentaina, 1867 [Alacant] - València, 1947). Va estudiar per a seminarista durant huit anys, i després del servei militar, realitzat a València, retorna a Xixona on la seua família s'havia establert, es casà allí i comença la seua activitat com a pintor mural. Persona inquieta, s'interessa per la fotografia i s'inicia en ella de manera autodidàctica. Munta un estudi a Xixona i, donada la grandària de la ciutat també exerceix de fotògraf ambulant per les poblacions properes. En 1913 es trasllada a València i s'estableix al carrer de les Barques núm. 3, tres anys després es trasllada al núm. 5 (...) El seu treball fotogràfic realitzat en plena expansió del retrat (l'època dels Derrey, Antoni García, Gómez Novella...), posseeix gran qualitat (...) És tal l'èxit que es formaven cues per accedir. Decideix obrir un estudi en la seua població natal, Cocentaina, on acudeix els caps de setmana. L'ajudaven en el treball fotogràfic la seua filla Elia i el seu fill Julià Llopis Botella. L'estudi de Cocentaina va desaparèixer després de la mort de Llopis Sala i el seu arxiu va quedar aparedat en el buit d'una escala (rebot), segons va dir el seu nét Julià Llopis Fuster. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Josep Llopis Sala, natural de Cocentaina, el Comtat (Alacant), casat amb Consol Botella Calafi (1876), també de Cocentaina. L'adreça familiar era el carrer Barques, 5, pal. Profesió: fotògraf. A més

CASA LLOPIS Retrats d'art per tots els procediments- Esmalts, Ampliacions, etc.

Ventalls fotogràfics. **Barcas, 5 - Valencia.**

El Camí Núm. 74. 05/08/33

Un gran negoci (canvi negosi per negosi)

Un gran negoci El realitzarà adquirint un carburador «Multi-Diesel» per al seu camió, camioneta o cotxe «Fort»

Economitzarà un setanta per cent en el combustible. **Josep Marco – Plaça Tetuan, 12.**

Rafael Abad

Màquines de cosir i brodar seminoves de totes les marques, preferència Singer. Bicycletes, fonograts i discos de tota mena. Gran existència de peces de recanvi –Taller de reparació. **RAFAEL ABAD** . Telè. 15604 - Purísima, 5 – Valencia. (Canvi de text)

El Camí Núm. 77. 26/08/33

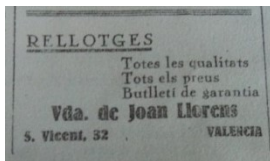
Senyal de pas lliure

a més, gràcies al Dr. Merita de Luján, s'ha obtingut les dades més exactes del fotògraf Llopis. com ara, qui foren els seus pares: Francesc Llopis Palaci i Josefa Sala Agulló.

Senyal de pas lliure Tindreu quan matriculeu vostre automòbil o vos despatxe el carnet de xófer **SENENT** – Legislació – **Automobilista** – Colom, 58 Tel. 12345. (un altre mode d’anunciar-se).

Rellogeria Vda. de Joan Llorens.

RELOTGES

Totes les qualitats. Tots els preus. Butlletí de garantia .

Vda de Joan Llorens

Sant Vicent, 32 – VALENCIA (Canvi descriptiu)

El Camí Núm. 79. 09/09/33

Comptabilitat - Institut Tecnos²¹⁹³

Classes des de les 7 del matí a 11 de la nit. – Secció General. (Assistixen matí i vesprada) De 9 a 12 i de 3 a 5... 20 pessetes. Secció Especial: (Assistixen matí i nit) De 7 a 9 ... 15 pessetes. Secció Especial Nocturna De 9 a 11....10 pessetes.- Es gestionen col·locacions, gratuïtament, als senyors alumnes.- Plaça Marià Benlliure, 9 i carrer Sant Vicent, 19.

El Camí Núm. 81. 23/09/33

Moble Ràdio²¹⁹⁴

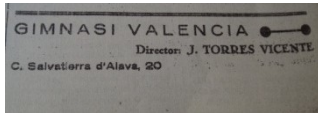
²¹⁹³ AHCV, CC, C49 1933 Emili Conca Albiñana, plaça Marià Benlliure, 9-3. Acadèmia amb diversos professors (baixa en juliol 1934), pàg. 287r. AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. Emili Conca Almiñana [Albiñana], Gandia, la Safor (València) (1908). Vivia amb un parent en el carrer Borrull, 22, València, consta en el padró com estudiant.

²¹⁹⁴ AHCV, CC, C50 1934. Remei Ojea Botella, camí de Barcelona, 203. Màquina amb 50% per a tindre 3 fusos, pàg. 564r. Aquestes són les úniques dades obtingudes de Carles Ojea.

Moble Ràdio **En Carles Ojea**.- Comte d'Altea, 37

Gimnasi Valencia.²¹⁹⁵

GIMNASI VALENCIA Director: J. TORRES VICENTE

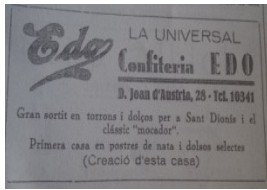
.- C. Salvatierra d'Álava, 20 (canvi d'eslògan), més escaït)

El Camí Núm. 83. 07/10/33

Confiteria Edo²¹⁹⁶

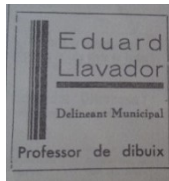
²¹⁹⁵ TURRÓ, Guillem i VILANOÛ, Conrad: *Més enllà de l'espectacle mediàtic*. Editorial Barcino, Barcelona, 2013. «1 Consideracions preliminars», pàg. 5-14. Ningú posa en dubte que l'esport és un fenomen típic dels nostres temps, un reflex de la modernització que va viure la societat europea al llarg del vuit-cents. Durant el segle XIX va néixer al Regne Unit l'esport modern, una autèntica revolució que es va produir en un context marcat per unes profundes transformacions socials econòmiques. D'aquesta manera, l'esport va aparèixer com signe de modernitat burgesa i liberal, com un gran esdeveniment social que completava i equilibrava la revolució industrial, tecnològica i maquinista», pàg.7. «2 l'esport en temps postmoderns», pàg. 15-58. «En un context marcat per la creixent consolidació social de l'esport, i només a tall d'exemple, el 1860 Joaquim Ramis inaugurava el primer gimnàs barceloní, el 1876 apareixia el Centre Excursionista de Catalunya, el 1906 veia la llum *El Mundo Deportivo*, el 1907 és constituïa el Club Natació Barcelona, el 1910 naixia el Club Deportivo Terrassa i el 1911 es disputava la primera Volta Ciclista a Catalunya, una de les més antigues del món.», pàg. 18. | SIRERA MIRALLES, Carles: *Cuando el fútbol...*, op. cit., «VII Gimnasios, educación y regeneracionismo», pàg. 145-170. «Des dels inicis del segle XIX, en l'Europa continental, a diferència del cas anglès, l'activitat física no estigué centrada en els esports d'equip. A - Alemanya proliferaren els *Turnen* de Jahn, un discurs cívico-patriòtic que esperava reunir als joves germans per a infondre'ls el treball corporal anar en pos de la unitat de la nació, mentre que a França s'obriren gimnàstics vinculats a l'Estat i, molt especialment, amb l'oficialitat de l'exèrcit. Del mateix mode, el gimnàs, que sorgeix a Espanya durant la segona meitat del segle XIX en les capitals de província, tenia similituds amb el cas francès. (...) El punt d'origen d'aquests negocis fou Madrid i des d'allí s'irradiaren a la resta del país, per a arribar a Barcelona en 1860. Uns anys més tard, en 1868, obriria el Gimnàs i Acadèmia d'Esgrima dels germans Chust –en part ja s'ha comentat-, situat en el núm. 11 del carrer d'Avellanés (més tard el núm. 3 del carrer de Governador Vell), el primer que hi hagué en la ciutat de València (...) Encara que no ha sigut possible saber fins que any ostentaren el monopoli dels gimnàstics els germans Chust, sí que es pot dir amb certesa que, en 1887, continuaven tenint l'únic que hi havia a València; tanmateix, 1894 ja devia de fer un temps funcionant altre centre, el de Josep Belenguer, situat en el núm. 15 de carrer Serrans, perquè el 19 de juliol d'aquell any organitzaren una exhibició d'esgrima i gimnàstica en el Jai-Alai. (...) Ambdós centres (Chust i Belenguer) captaven a les dones, que podien fer els seus exercicis, separats dels hòmens en diferents horaris (...), els germans Chust donaven una classe especial per a senyores i senyoretetes.(...) Els germans Chust fonamentaven l'exercici físic femení en la higiene i l'estètica corporal.», pàg. 147-150.

²¹⁹⁶ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Dolços (Fàbriques de) Manuel Edo, D. Joan d'Àustria, 28.- pàg. 213.

EDO La Universal Confeiteria EDO D. Joan d'Austria, 28 – Tel. 10341 – Gran sortit en torrons i dolços per a Sant Dionís i el clàssic “mocador” – Primera casa en postres de nata i dolços selectes (Creació d'esta casa) (Canvi en el diseny i estructura publicitària)

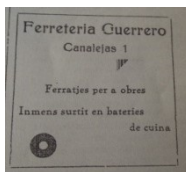
Eduard Llavador ²¹⁹⁷

EDUARD LLAVADOR

Delineant Municipal - Professor de dibuix.

Ferreteria Guerrero ²¹⁹⁸

Ferreteria Guerrero

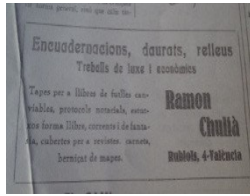
Canalejas 1 Ferratjes per a obres – Inmens surtit en bateries de cuina.

Ramon Chulià ²¹⁹⁹

²¹⁹⁷ *Catálogo Asociación AA. AA. Colegio San José PP. Jesuitas-València Antiguos Alumnos 1870-2001*. València, 2008. «Relación por orden alfabético de todos los antiguos alumnos del Colegio San José», pàg. 15-157. Eduard Llavador Mira, ens consta que va pertànyer a la promoció de l'any 1926, pàg. 84. AHMV. Padró (1930). Districte Universitat. Eduard Llavador Mira, Bocairent, 1908, la Vall d'Albaida (València), València, 2006. En aquest padró ens consta com a professió d'Agrimensor, amb l'adreça del carrer de Llenya, 2-1. Era fill d'Eduard Llavador Calabuig (1881) i de Francesca Mira Molina (1882), també tots dos de Bocairent. Ens consta que Eduard Llavador era germà de Josep Llavador Mira, que aquest fou membre de la FUE i vocal d'ACV, estudiant de Filosofia i Lletres (1931), en | VALLÉS CASANOVES, Santi: *Acció Valenciana...*, op. cit., pàg. 55.

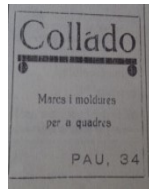
²¹⁹⁸ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Bateria de Cuina. Magatzems Josep Guerrero, carrer Flassaders, 3, pàg.193. *Guia Comercial* (1930) Bateries de cuina Josep Guerrero, Flassaders, 3, pàg.335. AHCV, CC, C38 1931 Josep Guerrero Moya, carrer Canalejas, 1 Ferreteria a l'engròs, pàg. 20r AHCV, CC, C49 1933 Vídua de Josep Guerrero, Canalejas, 1 Ferreteria a la menuda, pàg. 20v

²¹⁹⁹ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías...*, op. cit., «208-1914 Directori Valencià, Algunes cases d'enquadernació existents dit any: Ramon Chulià, carrer Rubiols, 4», pàg. 196. *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Carrer Rubiols, 4 Chulià, Ramon, enquadrador, pàg.89 i Enquadernacions Articles per a Tallers Ramon Chulià, Rubiols, 4, pàg. 214. AHCV, CC, C42, 1932 Ramon Chulià, carrer Rubiols, 4. Enquadernador, pàg. 462r, AHCV, CC, C49 1933

Encuadernacions, daurats, relleus. – Treballs de luxe i econòmics. **Ramon Chulià** – Tapes per a llibres de fultles canviables, protocols notarials, estutxos forma llibre, corrents i de fantasia, cubertes per a revistes, carnets, bernçat de mapes. – **Rubiols, 4 – València.**

Collado ²²⁰⁰

COLLADO

Marc i moldures per a quadres – Pau, 34.

Emili Pérez. ²²⁰¹

Fabricació de plaques i etiquetes metàl·liques, industrials i artístiques, aplicables a mobles, màquines i rotulacions. –

Emili Pérez

Salamanca, 15

Ramon Chulià, Rubiols, 4 Encuadernador., 461r i AHCV, CC, C50, 1934. Ramon Chulià, carrer Rubiols, 4. Encuadernador, pàg. 445v. AHMV. Padró (1930). Districte Universitat. Ramon Chulià Lima. Alacant, (l'Alacantí) 1875, València, 1948. Estava casat amb Guadalupe Giménez Mira, Vilanova de Castelló, la Ribera Alta (València) (1880). Amb l'adreça del carrer Rubiols, 4-6a. Profesió: encuadernador.

²²⁰⁰ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Marc i motlures Dionís Collado, Comèdies, 11, pàg. 231. AHCV, CC, C35 1930 Dionís Collado Pérez. Pau, 34 Motlures i marcs daurats, pàg. 59v. AHCV, CC, C38 1931 Dionís Collado Pérez. Pau, 34. Marcs i motlures daurats, pàg. 56v. AHCV, CC, C42 1932. Dionís Collado Pérez. Pau, 34. Marcs i motlures daurats, pàg. 57r. AHCV, CC, C49 1933 Dionís Collado Pérez. Pau, 34. Marcs i motlures daurats, pàg. 60r. AHMV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. No s'han trobat referències fidedignes d'aquest propietari Dionís Collado Pérez, no s'han trobat referències versemblants d'aquest patrocinador: Dionís Collado Pérez, però ens consta en el Cementeri General de València, Dionís Collado Pérez, 1888-1964, estava casat amb Josefina Cervera Vela, 1889-1957 Secció Dècima, Núm. 0478, Tramada 3. Una altra, indagació: Atés al Registre Civil (València) del Núm.2 Dades d'identitat del finat: Dionís Collado Pérez, fill de Dionís i de Modesta, Vidu, Nascut el dia vint de Juny de mil huit-cents huitanta-huit. Última adreça: Convent de Jerusalem, 30-10. L 001033 P 027. Aquesta informació ha sigut obtinguda gràcies a la col·laboració de Juana Valle, Registre Civil de València. (21/08/20)

²²⁰¹ AHMV Padró (1930). Districte Russafa. Emili Pérez Navarro. València, 1908-1984. Vivia amb la seua mare (vídua) Vicenta Navarro Pila, Novetlè, la Costera (València) 1886, L'adreça era el carrer Dénia, 38. Profesió: comerç.

Nostre Teatre²²⁰²

NOSTRE TEATRE

Companyia dirigida per PEPE ALBA

TOTS ELS DIES GRANS FUNCIONS

Ajudar al teatre valencià és fer obra valencianista²²⁰³

Magasens Mayques.²²⁰⁴

²²⁰² SENA, Rafael: *Els Espectacles públics de la ciutat de València. La cartellera del segle XVI al XXI*. Carena Editors, L'Eliana, 2013. Nostre Teatre, Pi i Margall, 32. "El local fou adquirit pel dinàmic i liberal empresari Vicent Miguel Carceller (València, 1885 / Paterna, 1939), escriptor republicà i empresari que destacà per la promoció i difusió de la cultura autòctona, cèlebre per l'edició del setmanari *La Traca*", pàg. 68. Hi va haver un antecedent respecte al teatre en valencià, que fou notificat en *El Camí*, núm. 38, pàg. 4 19/11/32, signat per Navarro, segurament Enric Navarro Borràs, fou una obra teatral de Jesús Morante "L'home, la dona i els fills", en el Saló Novetats, com ens diu Rafa Sena, aquest establiment també es coneixia com a "la capelleta" i estava ubicat al carrer de les Barques, pàg. 50. | SIMBOR I ROIG, Vicent: *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)* Institut de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1988., "Malgrat l'escàs interès intrínsec del teatre valencià –vull dir en català- majoritari, és un fet no gens menyspreable la seua presència assídua als escenaris i la fidelitat d'un públic que no hi renunciava. L'any 1926 s'inaugura el teatre Regional, que compensarà la desaparició en 1929 del Moderno, i, en finir la programació en teatre valencià del Novedades (des de 1908 a 1933), el Nostre Teatre, fundat i dirigit per Vicent Miguel Carceller l'any 1934, el substitueix.", pàg. 163-164.

²²⁰³ *El Camí*, núm. 71, pàg. 4. 15/07/33. «Reportatges d'actualitat». Teatre Valencià. "(...) Va a construir-se un teatre per a gènere valencià de lo que hui és Café Colón. I es titularà aixina: Nostre Teatre. El punt és immillorable. Carceller té talent i dinés; vol dir, que ho sabrà ho podrà dur. De direcció artística i companyia encara no es sap res" *El Camí*, núm. 86, pàg. 4. 28/10/33. Teatre. Inauguració del nou casal de l'escena valenciana que porta el nom Nostre Teatre, i que està situat on abans era Café Colón, aprofitant la part posterior. L'inauguració tingué lloc el dia 14 per la nit..." Wamba-Lina. *El Camí*, núm. 87, pàg. 3. 04/11/33. Teatre. El dilluns passat visità el Nostre Teatre l'honorable senyor President de la Generalitat de Catalunya En Francesc Macià. L'empresari, senyor Carceller, obsequià i va atendre degudament a l'il·lustre personalitat, corresponent el senyor Macià amb emoció davant les mostres de simpatia..." Wamba-Lina. *El Camí*, núm. 120, pàg. 4. 30/06/34. Teatre. Nostre Teatre a Barcelona. "La companyia Nostre Teatre, de València ha debutat amb falaguer èxit a la ciutat de Barcelona..." Karantula.

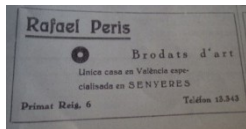
²²⁰⁴ LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario Internacional. Crònica de los primeros 65 años Tomo II (1918-1930)*, València, 1982. «Año 1918 2 Feria Muestrario», pàg.3-36 "La Voz de los expositores". Fabrica de Mantas Paños-Lanillas-Bayetas y otros Tejidos de lana y algodón. Hijo de Tomàs Mayques. València. Despacho Moratin, 3. | *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Mayques (Fill de Tomàs), fàb. teixits de llana, Moratin, 3, pàg.144. | AHCV, CC, C38 1931 Fill de Tomàs Mayques, Moratin, 3 Teixits a l'engròs, pàg. 9v. | AHCV, CC, C42 1932 Fill de Tomàs Mayques / Maiques, carrer Moratin, 3. Teixits a l'engròs, pàg. 9r. | AHCV, CC, C49 1933 Fill de Tomàs

Magasens Mayques

Mantes de llit i viatge – gèneres de punt fabricació pròpia – Gèneres blancs, teixits, manteleries, toballes i albornços.- Moratín, 3 Teléfono 13315.

Rafael Peris²²⁰⁵

Rafael Peris

Brodats d'art – Unica casa en València especialista en SENYERES – Primat Reig, 6 Teléfono 13.343.

Frederic Torregrosa

Frederic Torregrosa

SASTRE - Joan d'Austria, 9, pral.

Pastisseria RIVOLI

PASTISSERIA RIVOLI DOLÇOS SELECTES - Avinguda Blasco Ibáñez, 11 (Canvi de rètol i contingut).

Maiques, Moratín, 3. Teixits a l'engròs., pàg. 9v. | AHCV, CC, C50 1934 Fill de Tomàs Maiques, Moratín, 3. Teixits a l'engròs, pàg. 9v. AHMV Padró (1930) Districte Teatre. Tomàs Maiques Casañ. València 1894-1956.

²²⁰⁵ AHMV. Padró (1930). Districte de la Misericòrdia. Rafael Peris de la Cruz. València, 1901, de professió pintor, la seua mare vídua era Joana de la Cruz, Jarque (Terol), 1868, aleshores amb l'adreça del carrer Sant Miquel, 12. AHCV, CC, C42 1932 Rafael Peris de la Cruz, Primat Reig, 6 . Venda d'imatges, pàg. 555r. AHCV, CC, C49 1933 Rafael Peris de la Cruz, Primat Reig, 6. Venda d'imatges, 60v, i Confecció d'ornaments d'Església, pàg. 411r, i Generosa Marco Fernández, Primat Reig, 6. Modista sense gènere., pàg. 480v. AHCV, CC, C50 1934. Rafael Peris de la Cruz, Primat Reig, 6. Casuller, i en el carrer Conca, 30. 5 Telers i 100 porta rodets., pàg. 568v, Teixits a la menuda (baixa 1934), pàg. 612r.

Lluís Farinetti²²⁰⁶

LUIS FARINETTI

PAZ, 16 – VALENCIA .

Radio C.R.E.A.²²⁰⁷

Radio C.R.E.A.

Pasqual i Genis, 26 - Receptors **Echophone** - Agents exclusius
CREA Pasqual i Genis, 26 Tel. 15241 - RADIO C.R.E.A.

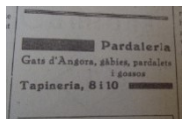
El Camí Núm. 85. 21/10/33

Pardaleria²²⁰⁸

²²⁰⁶ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Carrer Pau,16. Farinetti, Lluís, gravador de segells de cautxú i relleus, pàg. 79. Gravadors s'admet representants Segells, Gravats i Esmalts. Demanen Catàlegs il·lustrats a L. Farinetti. – València, pàg. 220. | AHMV. Padró (1930) Districte Teatre. Lluís Farinetti Binechi. Torino (Itàlia) 1873, València, 1951. Estava casat amb Salvadora Sáez Díaz. Bunyol, la Foia de Bunyol (València), 1870, València, 1949. L'adreça familiar estava en la Pl. Marqués d'Estella, 3-3a. Profesió: industrial. | AHCV; CC, C35 1930 Lluís Farinetti Ferrochi, carrer la Pau, 16. Objectes gravats, 62r. | AHCV, CC, C48 1932 Lluís Farinetti Biachi, carrer Sorní, 36. 2 premses d'estampació de tall dolç, pàg. 396r. i carrer de La Pau, 16 fàbrica de segells i capçaleres de cautxú, pàg. 401r. | AHCV; CC, C49 1933 Lluís Farinetti Ferrochi, Pau, 16. Objectes gravats, pàg. 62v. S'ha comprovat que el segon cognom de Luis Farinetti, correspon al primer que s'ha documentat: Binechi. Localització: Cementeri General de València. Nínxol Doble. Secció Dècima. Núm. 0345. Trama 2, Luis Farinetti Binechi (03-12-51)

²²⁰⁷ AHCV, CC, C49 1933. Julià Yebenes Muñoz, carrer Pasqual i Genis, 16. Aparells de ràdio, pàg. 27r AHCV, CC, C49 1933 Francesc Bodi Giner, Pasqual i Genis, 26. Aparells de ràdio, pàg. 517r. AHCV, CC, C50 1934. Francesc Bodi Giner, Pasqual i Genis, 26. Aparells de ràdio, pàg. 25r. | LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario...*, *op. cit.*, Tomo II, Año 1927 10 Feria Muestrario Internacional. "Ràdio C.R.E.A. Presenta en la Fira, les novetats de les seues exclusives. Visite la seua magnífica instal·lació de trens elèctrics i altres joguets mecànics de Merklin.- Kennedy que és el millor aparell de ràdio... Pasqual i Genis, 25. Telèfon 15.241.", pàg. 407. AHMV. Padró (1930) Districte Vega. Francesc Bodi Giner. Carcaixent, 1897 la Ribera Alta (València) València, 1940. Casat amb Vicenta Falomi Codoñer, natural de Burjassot, l'Horta Nord. L'adreça familiar en el carrer Barri Ideal, 9, baix, de professió empleat de Correus.

²²⁰⁸ AHMV. Padró (1930). Districte Audiència. Honori Monleón López, Sogorb, 1885 l'Alt Palància (Castelló de la Plana), estava casat amb Maria Aparici Monfort, natural de València (1883), l'adreça familiar estava en el carrer Tapineria, 8-10. València. La professió que exercia: Comerç. | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía de las guías...*, *op. cit.*, «335-1931 Joies Valencianes. Monuments i edificis notables. Pardaleria Moderna, ocells del País i estrangers. Lloros, coloms, gossos de raça, gats d'Àngora, etc. Gàbies de totes les classes, peixos de colors, canaris flauta. Carrer de la Tapineria 8 i 9, junt a Santa Caterina», pàg. 308. AHCV, CC, C42 1932. Honori Monleón López, carrer Tapineria, 8 i 10. Aus, ocells en gàbia, pàg. 180r. AHCV, CC, C49 1933. Honori Monleón López, Tapineria, 8. Aus, ocells en gàbia, gats, gossos..., 184v.

Pardaleria Gats d'Àngora, gàbies, pardalets i gossos. - Tapineria, 8 i 10.

Catalunya

Catalunya.

Representant-Corresponsal s'ofereix a fabricants, industrials i comerciants per a compra-vendo, comissió. – **S. Martorell – Cerdanya, 232 – Barcelona**

El Camí Núm. 86. 28/10/33

CINAES ²²⁰⁹

Cinematogràfica Nacional Espanyola. – Promte estrena de **MATER DOLOROSA** Director: Abel Gance.- Distribuïda a València per JOAN COLOM ²²¹⁰ -Sogorb, 5 – Teléfon 11.707 (canvi total)

Mobles en liquidació. ²²¹¹

²²⁰⁹ AHCV, CC, C50 1934. Joan Colom Segarra, carrer Sogorb, 5. Venda Cinematografia, pàg. 529r. | GARCIA CARRIÓN, Marta: *La regió en la pantalla...*, op. cit. "Al gener de 1931, *Acció Valenciana* anunciava la constitució d'una associació de cineclub per a projeccions organitzades per l'empresa Cinaes (...) En el repertori d'aquests cineclubs era habitual trobar films d'avantguarda, documentals pedagògics sobre ciència, cintes poc conegudes del període mut i, sobretot, films soviètics", pàg. 145.

²²¹⁰ VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op. cit., "Possiblement Joan Colom Segarra fos el fill de Joan Colom Sales (València, 1852-1917). Actor, director, autor dramàtic bilingüe i professor del Conservatori de València.", pàg. 86.

²²¹¹ Aquest anunci amb diferent eslògan publicitari, però encara i tot, pertany al mateix negoci i al mateix propietari que Mobles Magatzem Serrans, 12; per tant, és la mateixa adreça i l'anàlisi coincideix amb «La Exposició "Tot a 0'95"» En l'any 1933, pertanyia a Francesc Penalba Camaron, que s'ho havia traspasat l'anterior propietari Manel Falomir Díaz, que és el que ens consta en l'AHCV, C49 i C42, respectivament, ja comentat en la nota 2168, pàg. 731. AHMV. Padró (1930) Districte Audiència. Manel Falomir Diaz, 1884, consta que estava casat amb Carme Falomir Pérez (1890), l'adreça familiar carrer Serrans, 12, tots dos de València, amb la professió: comerciant.

MOBLES Magatsem Serrans

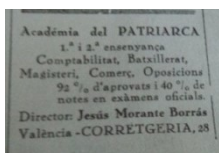
Oferix els últims models a preus baratíssims

NO DEIXEN DE VISITAR ESTA CASA

Serrans, 8. (Canvi de logotip i context)

El Camí Núm. 92. 09/12/33

Acadèmia del Patriarca²²¹²

Acadèmia del PATRIARCA 1^a i 2ª ensenyança Comptabilitat, Batxillerat, Magisteri, Comerç, Oposicions - 92% d'aprobatos i 40% de notes en exàmens oficials. – Director: **Jesús Morante Borràs** – València – CORRETGERIA, 28.

²²¹²AHCV, CC, C42 1932 Jesús Morante Borràs, Corretgeria, 28-2. Acadèmia amb diversos professors., pàg. 584v. AHCV, CC, C49 1933 Jesús Morante Borràs, Corretgeria, 28-2 Acadèmia amb diversos professors (baixa en juliol de 1933)., pàg. 287v. | CORTÉS, Santi: *València sota el règim franquista (1939-1951)*. Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona, 1995. "Jesús Morante Borràs (Quart de Poblet 1899 - València 1971) és de tots els autors estudiats fins ara qui ocupa el primer lloc en la producció de textos poètics franquistes, la majoria escrits en castellà. Militant de la DRV, Morante Borràs es destacà, com ha observat Ricard Blasco (1986, vol. 2: 184), pel seu col·laboracionisme. Fou confident de la policia, es mostrava pel carrer amb parament falangista, s'oposà a la represa de la Societat Valenciana d'Autors, va participar d'hora en la premsa del *Movimiento*, fou nomenat director de Propaganda Fallera (càrrec reservat com la presidència de LRP als personatges valencians més lligats a FET y de las JONS), va guanyar l'Englantina d'Or en el primer certamen floral de la dictadura i a la Fira del llibre, organitzada a la presó de Sant Miquel dels Reis.", nota 10, pàg. 142. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari...*, op., cit. "Jesús Morante Borràs. Periodista, escriptor, dramaturg, mestre (títol en 1917), periodista (carnet des de 1932). En un principi donà classes a Aldaia durant al curs (1917-1918), passà després a explicar Literatura i Història en l'Acadèmia Martí de València (fins el curs 1925-1926), en què passà a l'Acadèmia del Patriarca de la que anys després seria propietari i director fins que quedà desfeta en 1936. Catòlic i d'idees conservadores visqué a Agullent, el poble de la dona (Milagros Espí) l'etapa bèl·lica, dedicant-se a partir de 1939 al conreu de la literatura i a l'exercici del periodisme (convalidà el carnet en 1939 i fou director literari de Propaganda fallera) (...) Treballà en diversos periòdics i publicacions literàries, com redactor en *La Voz de Valencia* (1924-1935), *Hoja del Lunes* (1940-1971) i *Jornada* (1940-1971), col·laborador en *El Poble Valencià* (1917), *El Pueblo* (1918-1924), *Las Provincias* (1928-1936 i 1939-1971), *Almanaque de Las Provincias* (1928-1929), *Mundo Gráfico* (1926-1936), *Levante* (1945-1976), *ABC* (1960-1971) i autor d'innombrables articles (sovint en valencià) (...) Soler i Godes va publicar una necrològica en *Pensat i Fet*, 1972, de la que copiem els paràgrafs següents:.. *Era un veritable enamorat de València i de tot el que a la nostra terra es referia. Morante Borràs fón periodista per temperament; poeta que escrigué versos exaltats de patriotisme; autor teatral de popularíssimes obres, com "Bandera de pau", "El Cristo del poble" o "El tio Estraperlo". Morante Borràs va escriure també contes i novel·les curtes amb una prosa senzilla i planera. Ací va el nostre record i el nostre condol.*", pàg. 209-210.

ODIO Per Maria Fernanda Ladron de Guevara

Dilluns 18 – Estreno al Líric de la Gran Producció Nacional –
ODIO Per María Fernanda Ladron de Guevara Direcció: R. Harlan – Distribució: Orphea Film.²²¹³

El Camí Núm. 94. 23/12/33

Juli Garcia Albiñana²²¹⁴

INDUSTRIES DE PELETERIA LES TORRES DE QUART **Juli Garcia Albiñana** - Fabricació pròpia amb venda directa al detall de Renards, abrics, martes i pells de totes classes per a adornos .- Despatxos: Quart, 96. Guerrero, 18, Pi i Margall, 57 (cantó a Gran Via) Telèfons 15510 i 16257 València.(Canvi prou destacat de l'eslògan)

El Camí Núm. 95. 30/12/33

Restaurants Termes Victòria²²¹⁵ i Hotel del Port²²¹⁶

²²¹³AHCV, CC, C50 1934 Distribució ORPHEA Film, S.A., Gran Via Marqués del Túria, 25 Lloguer de pel·lícules., pàg. 507r. (baixa juliol de 1934), pàg. 625v

²²¹⁴LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario...*, op. cit., Tomo II. Año 1922 5 Fira Mostrari. Acte inaugural. Juli Garcia Albiñana. Indústria de Pelleteria Les Torres de Quart. Aquesta nova casa assenyala un avanç considerable en tan important ram de la Pelleteria, que ha de venir a enriquir amb un nou aspecte la variada i exuberant indústria valenciana...”, pàg. 134. | AHCV, CC, C49 1933. Juli Garcia Albiñana, Pi i Margall, 57. Merceria, paqueteria i pelleteria menys de 200 pessetes (baixa abril 1933), pàg. 45v. | AHMV.Padró (1930) Districte Misericòrdia. Juli Garcia Albiñana. València, 1900-1959. Estava casat amb Àngels Roca Domingo. València 1908-1977, amb l'adreça familiar en el carrer Quart, 108. Professió exercida aleshores per Juli Garcia Albiñana, consta com a jornaler. | AHCV, CC, C50 1934 Juli Garcia Albiñana, carrer Quart, 96. Pelleteria a la menuda, pàg. 543r i baixa en abril de 1934, pàg. 507r i 625v. | AHCV, CC, C50 1934 Teresa Garcia Albiñana, carrer Colom, 2, entresol. Pelleteria a la menuda, 540v.

²²¹⁵*Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Banys (Establiments de) De mar Baleari Termes Victòria. Lluís Donat, carrer Eugènia Viñes, pàg. 192. | *Guía Comercial* (1930) Restaurant Termes Victòria Platja de la Malva-rosa, pàg. 409. | AHCV, CC, C38 1931 Josep Escuder. Termes Victòria. Cafè amb plats solts., pàg. 30v. | AHCV, CC, C42 1932 Francesc Alfonso Ybarra, Termes Victòria. 20 piques de banys i 75 casetes de banys, pàg. 580r i 580v. | AHCV, CC, C49 1933. Francesc Alfonso Fernandez, Termes Victòria. Vins i aigüerades (baixa per fallida en gener de 1933), 183r. i 75 casetes de banys i 20 piques en temporada., pàg. 284v | AHCV, CC, C50 1934. Ynes Sanchis Mas, Termes Victoria. Cafè Restaurant (baixa octubre 1934), pàg. 613r Biblioteca Ciències de la Salut Hemeroteca. “Pelegrí Casanova” *Butlletí de la Unió Sanitària Valenciana*. Any XII Maig 1931 Número 127 «Butlletí del Col·legi de Farmacèutics (València)» “La clausura al l Curset d’Inspectors Titulars Farmacèutics. Banquet de clausura (25/05/31)

RESTAURANTS

Termes Victòria i Hotel del Port.

Sopar de Cap d'Any – Cubert selecte – Música-Alegria –Regals.

Es reserven taules. Telefons 31046 i 30875.

El Camí Núm. 100. 03/02/34

Pàgina 1. Als subscriptors de fora. Es prega als subscriptors de fora que no estiguen al corrent en el pagament de les quotes, envien el seu import a l'administració per Gir Postal o en segells de correu. En atre cas els deixarà de ser enviat el periòdic.

Tasteu el bon Champan Valencia.²²¹⁷

Termes Victòria, pàg. 26 i 27 | GALIANA, Josep E.: *Guia del Turista...*, op. cit., Establiments de banys. Balneari Termes Victòria; Platja de Llevant.", pàg. 81. | MUÑOZ VIDAL, Mireia: «Ocio marítimo: salud i hostelería», pàg. 217-228., en AGUILAR CIVERA, Inmaculada; SERRA DESFILIS, Amadeo (Dir.): *Los Poblados Marítimos. Historia, lugares y escenas*. Ajuntament de València, València, 2017."Les Termes Victòria. Es tractava d'un complex situat a la platja del Cabanyal i de les quals encara avui es pot observar el seu celèbre cartell de ferro colat que donava la benvinguda a l'establiment en el seu major moment d'apogeu, que van comptar amb un baixador "trenet" propi que portaria per nom «Las Termas» (...) El restaurant de les Termes el regentaven els propietaris de l'Hotel Reina Victòria, present encara en dia (...) El nom triat era un homenatge a la reina Eugènia de Battenberg, esposa d'Alfons XII. El restaurant es trobava en la part de dalt (...) El seu interior enlluernava pel seu menjador envidriat (...) El primitiu emplaçament es va gestar quan en 1917 Francesc Alfonso Ibarra (...) presentant uns plànols per a establir un projecte d'una sèrie de banys calents, dues dutxes de vapor i vestuaris, amb un motor que portaria l'aigua de la mar a les termes.", pàg. 225-226.

²²¹⁶ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Hotels Gran Hotel del Port. Vídua de Robert Pérez. Avinguda del Port, 336., pàg. 223. | *Guia Comercial* (1930) Hotel del Port, Front Escala Reial del Port, pàg. 103. AHMV Padró (1930). Districte Teatre. Elisa Sánchez Delma, València (1868), vídua de Robert Pérez Llobregat. Encarna Pérez Sánchez, València (1896), estava casada amb Francesc Beltran Brú. Sueca, 1888, la Ribera Baixa (València), advocat, vivien tots tres en l'adreça de la G. V. Marqués de Túria, 67, pral. | AHCv, CC, C35 1930. Encarnació Pérez, Av. del Port, 384. Casa d'Hostatge, pàg. 1v. | AHCv, CC, C38 1931. Encarnació Pérez, Av. del Port, 384. Casa d'Hostatge, pàg. 1v. | AHCv, CC, C42 1932 Encarnació Pérez Av. del Port, 384. Casa d'Hostatge (baixa en gener de 1932), pàg. 1v. Joan Schenk Av. del Port, 384. Hotel, pàg. 553v. AHCv, CC, C49 1933. Joan Schenk, Av. del Port, 384. "Hotel del Port". Fonda amb taula redona, pàg. 1r. AHCv, CC, C50 1934 Joan Schenk, Av. del Port, 384. "Hotel del Port" Fonda amb taula redona, pàg. 1r. | GALIANA, José E.: *Guia del Turista...*, op., cit., "Hotels: Hotel del Port, Avinguda del Port, 366; pensió des de 12'50 pessetes.", pàg. 80.

²²¹⁷ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926), Valencia por calles (Districte 2n [Audiència]): Carrer Corretgeria núm. 28, Ramón (Manuel), vins i olis, pàg. 45; i Omedes (Vicent), vins i licors, Josep Benlliure, 79, pàg. 155. | *Guia Comercial* (1930): Aiguardents, Vicent Omedes, carrer Josep Benlliure, 79 Cabanyal [sic] Canyamelar, pàg. 322. AHCv, CC, C42 1932 Vicent Omedes Domènech, Corretgeria, 28. Comissionista amb mostrari, pàg. 266r. AHCv, CC, C49 1933 Vicent Omedes Domènech (1902-1969), Corretgeria, 28 Comissionista amb mostrari, pàg. 266r. "Tal vegada i possiblement va ser Vicent Omedes el distribuïdor d'aquesta beguda (Champan Valencia), perquè aquest cognom estava vinculat a la restauració, i per tant a les begudes espirituoses, a llavors Omedes n'estava lligat a "Casa Montaña (1836) Canyamelar". Vicent fou el tercer fill del matrimoni Vicent Omedes i M. Roser Domènech propietaris del dit establiment i nét per línia

TASTEU EL BON CHAMPAN VALENCIA

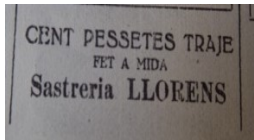
Deposit: Correjeria, 31

El Camí Núm. 103. 24/02/34

Les noves operetes que presenta **LA SASOPI**. Una noche en el Gran Hotel (Marta Eggerth) . Una muchacha inolvidable (Willy Forts, Dolly Hass) La Condesa Mariza (Dorotea Wieck)

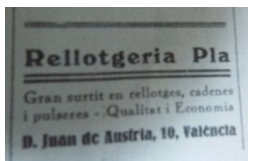
El Camí Núm. 104. 03/03/34

CENT PESSETES TRAJE FET A MIDA

Sastreria LLORENS (canvi de format)

Relotgeria Pla ²²¹⁸

Relotgeria Pla Gran surtit de rellotges, cadenes i polseres – Qualitat i Economia – **D. Joan d’Austria, 10 València.**

Canvi: Relotgeria PLA .Esplèndit surtit en rellotges Compostures garantides – **D. Joan d’Austria, 10 – València**

paterna de Vicent Omedes Montaña (1864-1934) i de Dolors Domènech Alarcó (1866-1937)". AHCV, CC, C49 1933 Rogeli Omedes Domènech (germà), Josep Benlliure, 75 (antic carrer Major del Canyamelar). Taverna, pàg. 93r. AHCV, CC, C50, 1934 Gaspar Giner Torres. Corretgeria, 31 Vins del país a l'engròs (baixa juliol,1934), 32v. AHMV En el Padró de 1930, Vicent Omedes, ens consta com a professió: escriptor, amb l'adreça del carrer Escalante, 91-1a. (Canyamelar) Districte del Port

²²¹⁸AH MV. Padró (1930). Districte Misericòrdia. Rafael Pla Talens, València (1907). Compartia casa amb el seu pare Valentí Pla Albiach (1876), vidu, en el carrer De les Monges, 2-4a. L'ofici de Rafael Pla era el de rellotger. AHCV, CC, C49 1933 Rafael Pla Talens, D. Joan d'Àustria, 10. Rellotges de plata, pàg. 541r. AHCV, CC, C50 1934 Rafael Pla Talens, D. Joan d'Àustria, 10. Rellotges de plata, pàg. 95v, "El seu germà era el prestigiós fotògraf Valentí Pla Talens, on tenia el seu estudi en la Av. Blasco Ibàñez, 1, principal"., pàg. 398v..

El Camí Núm. 106. 17/03/34

Mobles Magatsems Serrans²²¹⁹

	<p>Mobles en liquidació Per reforma del local</p> <p>MAGASEM SERRANS</p> <p>Dormitoris . Menjadors . Despatxos Preus baratíssims</p> <p>Serrans, 8. (canvi)</p>
--	--

El Camí Núm. 107. 24/03/34

Relotges Vda. de Joan Llorens

	<p>RELOTGES Totes les qualitats – Tots els preus – Butlletí de garantia – Vda. de Joan Llorens . Vicent, 32. VALENCIA.</p> <p>(canvi)</p>
--	---

El Camí Núm. 108. 31/03/34

Navarro

El Camí Núm. 111. 21/04/34 .

²²¹⁹AHCV, CC, C35 1930 Nadal, Giner i Ferrando, carrer Serrans, 8. Taller d'ebenisteria, mobles de luxe (baixa gener 1930), pàg. 430r AHCV, CC, C38 1931 Francesc Giner Vidal, Serrans, 8. Mobles de fustes fines, pàg. 39v AHCV, CC, C42 1932 Francesc Giner Vidal, Serrans, 8. Mobles de fustes fines, pàg. 39v. AHCV, CC, C49 1933 Francesc Giner Vidal, Serrans, 8. Mobles de fustes fines, pàg. 42r. AHCV, CC, C50 1934 Francesc Giner Vidal, Serrans, 8. Mobles de fustes fines, pàg. 40v. LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario..., op., cit.*, Tomo II (1918-1930) Año 1924 7 Feria Muestrario: "La Voz de los expositores". Fàbrica de Mobles dels senyors Nadal, Giner i Ferrando. Travessia de Montcada, 7. Visitat les instal·lacions número 988, de la Fira Mostrari.", pàg. 262.

R. GARCÍA CANTÓ ²²²⁰

Molt important per la seua economia Sastreria i Panyeria **R. GARCÍA CANTÓ** Ven més barat que ningú – Adresadors, 7, baix i entresol.

El Camí Núm. 115. 26/05/34

Lleteria «Martínez Cubells» ²²²¹

Lleteria «Martínez Cubells» Especialitat en Xocolates i Gelats – Pasqual i Genis xamfrà Martínez Cubells.

El Camí Núm. 116. 02/06/34

Ferros Mateu (Fill de Miquel Mateu) ²²²²

²²²⁰ AHMV. Padró.(1930). Districte Hospital. Ramon Garcia Cantó. Sella, 1897 la Marina Baixa (Alacant), estava casat amb Carme Climent Mengual, Banyeres,1909, l'Alcoià (Alacant), l'adreça familiar estava en el carrer Historiador Diago, 25-1a. De professió comerciant. AHCV, CC, C42 1932 Ramon Garcia Cantó, carrer Adreçadors, 7 i Sant Vicent, 104, Sastre amb gèneres nacionals, pàg. 410r. AHCV, CC, C50 1934 Ramon Garcia Cantó, Adreçadors, 4. Sastre amb gèneres estrangers, pàg. 528. Sastre amb gènere (baixa en abril de 1934), pàg. 639r.

²²²¹ *Bailly-Baillière-Riera* (1926) Carrer Pasqual i Genis. Granja Moróder, lleteria Martínez (Vídua de Josep), prop., núm.10, pàg. 79. Lleteries Granja Moróder, Pasqual i Genis, 10, pàg. 227. AHMV. Padró (1930) Districte. Audiència. Josep M. Moróder Urios, València (1896), estava casat amb Joaquina Mestre Pla. Alacant, l'Alacantí (1901). L'adreça familiar, carrer Roters, 21-3 (València), de professió pèrit agrícola. | BENITO GOERLICH, Daniel: *La Arquitectura del Eclecticismo en València Variantes de la Arquitectura Valenciana entre 1875 y 1925*. Ajuntament de València, València, 1992. "(...) La dita (Masia) Granja Moroder, dista a pocs quilòmetres de València, en el terme d'Alfara del Patriarca, i propietat de don Josep Moroder. La finca rústica és de considerable extensió (...) Com indústries auxiliars de l'agricultura s'ha fet en aquesta finca, en gran escala, les de cria i d'encebat de la ramaderia de porcs i recria, també, de ramaderia bovina, per a la producció de llet, que es ven en aquesta capital", pàg. 483. | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit "Pabellones agrícolas": Pavelló de la Granja Moróder. Mostra la seua vaqueria i instal·lacions afins en un perímetre de 224 metres quadrats.", pàg. 357.

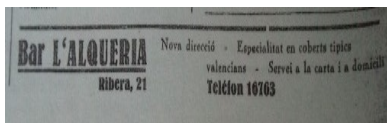
²²²² Arxiu del Registre Mercantil de València "Fill de Miquel Mateu Pla. Acta Notarial a Barcelona (18/02/33) Reinscripció, Reg. 46030, Fulla 21, Tom 3, Secció. 14, Llibre, 1, Foli 21.-23.

Ferros MATEU . Guillem de Castro, 5 VALENCIA²²²³

El Camí Núm. 119. 23/06/34

Bar l'Alqueria ²²²⁴

Bar L'ALQUERIA Nova direcció – Especialitat en coberts típics valencians – Servei a la carta i a domicili.

Ribera, 21 Telèfon 10763.

El Camí Núm. 123. 21/07/34

El Laboratori dels aficionats Navarro ²²²⁵

²²²³ Ferros Mateu, ha fet un canvi bastant significatiu, per tant, d'ací endavant es comptabilitzarà tant aquestes noves ressenyes com les anteriors (Fill de Miquel Mateu) pel mateix còmput. En aquest mateix número (116), succeís la novetat, on en la pàgina 2, encara es conserva l'antic logotip de l'empresa, però després en la pàgina 3, va canviar a Ferros Mateu, un anunci senzill i amb la mateixa adreça.

²²²⁴ AHCV, CC, C49 1933 Vicent M. Carceller, Ribera, 21. Restaurant econòmic, pàg. 559v AHCV, CC, C50 1934 Vicent M. Carceller, Ribera, 21. Restaurant econòmic, pàg. 57r AHCV, CC, C50 1934. Vicent M. Carceller, carrer Dr. Moliner, 3. Periòdics "La Chala" i "El Clarín", pàg. 278r

²²²⁵ Baily-Baillière-Riera (1926) Carrer la Pau, 5. Barberà Masip (Vicent), fotògraf i corresponsal gràfic, pàg. 79. *Guía Comercial* (1930) Fotografies J.M. Navarro, Colom, 10, pàg. 389. AHCV, CC, C38 1931 Josep M. Navarro Fillol, En Colom, 10 Fotògraf amb galeria, pàg. 418r. AHCV-CC, C42 1932 Navarro, carrer la Pau, 5. Fotògraf, ocupà el mateix baix que un altre prestigiós fotògraf com fou Vicent Barberà Masip (1871-1935) que fou baixa en 1932, pàg. 464v. AHCV, CC, C50 1934 Lluís Navarro Ruiz, carrer la Pau, 5. Aparells de ràdio, pàg. 519v. AHCV, CC, C50 1934 Josep Navarro Armero, carrer la Pau, 5 Bijuteria a la menuda 25%, pàg. 534r AHCV, CC, C50 1934 Lluís Bonilla Magro, la Pau, 5. Fotògraf, pàg. 590r. AHMV. Padró (1930) Districte Centre. Lluís Navarro Ruiz, Valladolid (1895), estava casat amb Àurea Morales Cantero, també de Valladolid (1896). L'adreça familiar estava en el carrer Guerrero, 29. Lluís Navarro, com a professió ens consta com cessant.

Contents i feliços- Tenen una màquina comprada a **Navarro** – En dos minuts han après el seu manejo i faran magnifiques FOTOGRAFIES – **PAU, 5** Tel. 14270 (canvi de logotip i text)

Arribats a aquest punt, d'acoblar la imatge dels logotips publicitaris en aquest annex, ha sigut gràcies a la col·laboració de la informàtica i historiadora Neus Prat i Molina.

2.1. ELS PROMOTORS PUBLICITARIS

Empreses, comerços i negocis familiars.

*La Pasiega. Almaceniste de Colonials, Avinguda del Port, 169*²²²⁶ | “Lleteria Lauria, Pi i Margall, 1 i Lauria (Roger de Llòria o Llúria), 2”²²²⁷. Hi havia anuncis publicitaris d’aquesta ciutat i d’altres com Borriana, Sagunt, Castelló de la Plana i Barcelona, que s’anunciaven al setmanari *El Camí*, des de proveïdors de venda a la grossa o a l’engròs, com al detall o millor dit (com ens ho recorda Enric Valor Hernández), venda a la menuda. Així mateix, les fàbriques d’Elaboració i transformació: conserves (“*Unió Conservera i Arroceras S.A.*”) | fusta (“*Franco Tormo*”²²²⁸, “*Xapes. Asientos Taulers, Salvador Vilarrasa*”²²²⁹) | tèxtil (“*Casa Canet*”, *Bolseria, 32*” o “*Indústries Marti Tormo S.A.*”) | transformació (“*Rios i Companyia*”, “*Fàbrica de filatures sacs i trenes de jute*”²²³⁰) | adobs (“*Fàbrica d’olis vegetals*”²²³¹, “*Guanos*”²²³² “*La Noguera*”²²³³) | fabricació i

²²²⁶ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926) “Taberner (Francesc), molí d’espècies colonials, venda a la grossa i fabricació d’embotits. Avgda. del Port, 175”, pàg. 27.

²²²⁷ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926) “Lleteries Tamarit, (Josep), Pi i Margall, 1 i Lauria (Roger de Llúria), 2” pàg. 228. Pels carrers: Carrer Lauria, 2. Tamarit Pomer (Josep), lleteria, pàg. 65, carrer Pi i Margall, 1. Tamarit Pomer (Josep), lleteria., pàg. 81. Josep Tamarit Pomer va pertànyer a la promoció de batxillerat de l’any 1912, en DD. AA.: *Institut de Batxillerat Lluís Vives de València: 150 Anys d’història d’Ensenyament públic*. Fundació Bancaixa, València, 1997, pàg. 336.

²²²⁸ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926). Tormo (Franco, seients de fusta, Camí de Picassent, trast, 3r, pàg. 173. SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «411-1949. Tribunales Tutelares de Menores», pàg. 387-388. “En setembre, un incendi va destruir el magatzem de fustes Franco Tormo, amb pèrdues d’uns quants milions”, pàg. 388.

²²²⁹ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «589-1972. Guia del Transport de mercaderies de València Bayarri. Incluye callejero de la Ciudad. 19º año de su publicación», pàg. 551-552. “Vilarrasa, S.A”. Empresa exemplar “50 Aniversari 1922-1972”, pàg. 551. | JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria...*, op. cit.. Cal dir que Vilarrasa fou una empresa d’una forta vinculació empresarial i familiar, com aquest exemple: Un anunci de Vilarrasa en *Las Provincias*, en 1955 “Novopan Nuevo panel. Novopan chapeado con maderas finas Vilarrasa S.A. “ “La Fàbrica de Vilarrasa. La següent illa de cases a la de la Finca Roja, la del número 83 del carrer Jesús, va ser ocupada, en els anys quaranta, per una important indústria, característica de la València dels anys 1950-1970. Ens referim a Vilarrasa SA, una empresa dedicada a les fustes i xapes, promoguda i gestionada per dos excepcionals empresaris catalans, Núria Alsina i Salvador Vilarrasa. La fabricació i comercialització a València de Novopan –un dels primers taulers aglomerats i xapats- va fer que la ciutat fos un referent comercial d’àmbit nacional. L’empresa que feia extracció i importació de fustes a la Guinea, era una de les més potents d’un sector, el de les xapes, taulers i mobles, en les quals sempre ha brillat la capacitat industrial valenciana. Vilarrasa, que va caracteritzar al barri sencer (Extramurs), era no obstant això una empresa sorollosa i molesta. D’aquesta manera, en els anys setanta –més enllà de les circumstàncies familiars i l’esgotament d’aquest sector de negoci- va deixar el barri i va donar pas a blocs de cases.” *Las Provincias* Extramurs. “Les arrels que van forjar la història”. Dissabte 01-10-2011, pàg. 11.

²²³⁰ MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 222. | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 344. | JORDÀ BORRELL, Rosa M.: *La Industria...*, op. cit., pàg. 118.

²²³¹ VALLS, Rafael: *La Derecha...*, op. cit. pàg. 72. També, Nota 8: El qualificatiu de “genuïnament valenciana” ho justifica Lucia per la condició que aquesta indústria es localitza quasi exclusivament a València. Un dels principals oliers valencians era Manuel Casanova, vinculat al catolicisme valencià i un dels majors protectors de la D.R.V.”, pàg. 75.

reparació (“*Taller de Construcció i reparació de maquinària. Especialitat en aparells per a la fabricació de conserves. Vicent Valls (Valles) Ballester. Av. Dels Aliats, 217*”, Av. del Port, antic camí del Grau) | indústries del metall i productes químics (“*Indústries Moscardó. Fàbrica d’olis i sabons*”, “*Lubrificants Orlow, F. Vives, C. Salvatierra de Álava, 4*”, “*Lubrificants Kuban*”) | entitats financeres (“*Banc de València*”, el gran magatzem “*Galerias Avenida, S.A.*”, “*Los Sotanos. Grans magasems*”) | molins d’arròs (“*Ferrer Germans. Molí de Jesús*”, “*Batedores per a arroz i blat IMAD, Indústries Mecano Agrícolas Domingómez*”²²³⁴, “*carretera o camí de Barcelona, 20*”). (“*Fill de Ventura Feliu. Fàbrica d’Ebanisteria*”²²³⁵) Els molins d’arròs estaven molt vinculats al nostre entorn per raons òbvies²²³⁶.

Cal, en segon lloc, parlar de la importància dels negocis familiars, normalment de petites botigues (algunes de les quals tenien sucursals arreu de la ciutat), com per exemple: articles de pesca esportiva (“*La Senyera Colón, 42-Castelló de la Plana*”) | botigues de venda d’objectes d’escriptori (“*Papereria Botella, des del 1840*”), o (“*Rafael Abad*”) | tintorereries, amb sucursals (“*Tintoreries Soto*”²²³⁷) | o botigues en punts

²²³² MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 222.

²²³³ REIG ARMERO, Ramiro: «Vicent Noguera Bonora (1891-1936) i Josep Antoni Noguera de Roig (1918-2003)» pàg. 238-248 en VIDAL OLIVARES, Javier: *Cien empresarios...*, op. cit. “(...) Josep Antoni Noguera Plà (...) en 1891 començà a funcionar, en el Camí Fondo del Grau, la seua fàbrica d’adobs que, junt amb la Cros a Badalona, foren les dues primeres d’Espanya”, pàg. 238.

²²³⁴ MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit. pàg. 202. | RAMÍREZ ALEDÓN, Germán i GUILLEM ALFORJA, Joan B.: *Nicolau Primitiu i La Guerra Civil 1936-1939*. Biblioteca Valenciana, València, 2006, pàg. 13. | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «237-b-ca. 1920. Valencia», pàg. 221-222 “Anuncis d’empresa valencianes inserides en el llibre *La Indústria i el Comerç en Espanya*, editat per la impremta Tipografia Moderna, en novembre de l’any 1919: Indústries Domingómez. Fill de Domènec Gómez. Fabricació de molins d’arròs, trilladores, peladores de cacauet, ventadores i altres productes agrícoles. Camí de Barcelona 20”», pàg. 222. | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...* op. cit., pàg. 418.

²²³⁵ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «86-a-1877. Guía Indicador General del Reino de Valencia, Navarro Reverter, Carmelo», pàg. 84-85. “Amb l’aparició de les màquines de vapor, les fàbriques de mobles en ple procés d’industrialització estaven experimentant un fort ascens i apogeu en la nostra ciutat. En la guia biogràfica de 1893 eren aquestes les anunciades com venedors i fabricants en mobles de luxe: Ventura Feliu Rocafort, carrer Barques, 10”, pàg. 84 i «237-b-ca. 1920. Valencia», pàg. 221-222 “Anuncis d’empresa valencianes inserides en el llibre *La Indústria i el Comerç en España* editat per l’impremta Tipografia Moderna, en novembre de l’any 1919: Fàbrica de Mobles Corbats, Fills de Ventura Feliu. Casa fundada en 1878. Patent Feliu. Despatx i tallers: carrer de Sant Vicent 302”, pàg. 222. I MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit. pàg. 160. | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 174. | SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, op. cit., pàg. 28.

²²³⁶ CALATAYUD GINER, Salvador: «Economia en transformació. Agricultura e industria en la época contemporánea (1800-1950)», pàg. 163-200 en PRESTON, Paul y SAZ, Ismael (Eds.): *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria. Valencia (1808-1975)*, Biblioteca Nueva, Universitat de València, València, 2001. “No deu oblidar-se, a més a més, que en València es concentrava, per raons òbvies, la major part dels molins espanyols d’arròs (125 fàbriques el 1930)”, pàg. 192.

²²³⁷ AHCV, CC, C42 1932, pàg. 424v i 425r.

estratègics, com ara ferreteries (“*Ferreteria El Poal*”) | pastisseries (“*Confiteria Edo*”²²³⁸)
Casa Canet”, *Bolseria*, 32

També, en tercer lloc s’anunciaven establiments amb un cert nombre d’empleats (més enllà de la família) i un volum considerable en despeses d’inversió, com ara “*Balneari de Cofrentes*”²²³⁹ | fàbriques i botigues de mobles (“*Fill de Ventura Feliu. Fàbrica d’Ebenisteria*”²²⁴⁰) | mobles de fusta i metàl·lics: (“*Llits Vicent Tamarit Molina*”, “*Camas Daràs, fàbrica de llits de metall*”²²⁴¹) | cristalls i vidris (“*Fàbrica Llunes i Cristals J. Prat. Colón, 7*”) | xocolaters, caramellers, pastissers, torroners, gelateries, tot el que estava vinculat al sucre i per extensió a les llepolies (“*Fills de Joan Bte. Monmeneu*”²²⁴², “*Postre Martí*”²²⁴³, “*Josep Galiana Espi*”). Totes aquestes botigues són un indicador del consum d’una elit social benestant del país²²⁴⁴, entre les que també caldria afegir: les joieries (“*Joieria Regional, Pau, 7*”²²⁴⁵) | les rellotgeries (“*Giménez Rellotges de Torre*”, “*Viuda de Llorens*”) | les sastreries (“*Sastreria Llorens*”) | la banca local (“*Banc de València*”²²⁴⁶) | la siderúrgia (“*Companyia Siderúrgica del Mediterrani*”²²⁴⁷, *Alts Forns de*

²²³⁸ *Guía Comercial (1930) ...*, op. cit. Confiteria Edo, D. Joan d’Àustria, 28, pàg. 372.

²²³⁹ REIG ARMERO, Ramir: “Manuel Casanova Llopis (1885-1949) i Vicent Casanova Giner (1907-1995)”, pàg. 207-213, en VIDAL OLIVARES, Javier: *Cien empresarios...*, op. cit. pàg. 181-262. “Hervideros” de Cofrents-Aigües i Balneari S.A., Plaça de Sant Llorenç, 2”, pàg. 187.

²²⁴⁰ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «86-a-1877. Guía Indicador General del Reino de Valencia, Navarro Reverter, Carmelo», pàg. 84-85. “Amb l’aparició de les màquines de vapor, les fàbriques de mobles en ple procés d’industrialització estaven experimentant un fort ascens i apogeu en la nostra ciutat. En la guia biogràfica de 1893 eren aquestes les anunciades com venedors i fabricants en mobles de luxe: Ventura Feliu Rocafort, carrer Barques, 10”, pàg. 84 i «237-b-ca. 1920. Valencia», pàg. 221-222 “Anuncis d’empresa valencianes inserides en el llibre *La Indústria i el Comerç en España* editat per la impremta Tipografia Moderna, en novembre de l’any 1919: Fàbrica de Mobles Corbats, Fills de Ventura Feliu. Casa fundada en 1878. Patent Feliu. Despatx i tallers: carrer de Sant Vicent 302”, pàg. 222. | MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit. pàg. 160. | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Ángel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 174. | Cal dir, que aquest peu de pàgina, ja ens consta en la pàgina del darrer.

²²⁴¹ *Bailly–Baillièrre-Riera...*, op. cit. “Llits de ferro Daràs (Antoni), Ànimes, 10”, pàg. 198.

²²⁴² SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «266-1925. Guia del Foraster. Any 1925. Esta guia se repartirà gratis.», pàg. 250. “Dos anuncis d’antigues cases establides en el carrer de Sagunt per eixos anys (Corbín, *Las Barriadas de la calles de Sagunt*): El Mundo. Fills de Joan Baptiste Monmeneu. Casa fundada en 1879. Bombons, caramels, xocolates, fruites confitades, gelees, dolços de codonyat. Especialitat en confetis per a núpcies i batejos. Fàbrica i oficines, carrer. Sagunt 31”. «334-1931. Guia Completa de les línies d’autobusos de la província de Valencia» “Alguns anuncis publicats en el llibre de festes vicentines *L’Altar del Mercat* de 1931: El Món. Bombons, caramels, peladelles. Casa fundada en 1879. Carrer Sagunt, 31”, pàg. 307.

²²⁴³ MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...* op. cit. “En matèria de fabricació de bombons i altres dolços, destaca Antoni Martí...”, pàg. 140.

²²⁴⁴ MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 139- 140

²²⁴⁵ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926) Josep Muñoz. Rellotges, Pau, 7, pàg. 79.

²²⁴⁶ REIG, Ramir: «Vicente Noguera Bonora (1891-1936) i José Antonio Noguera de Roig (1918-2003)», pàg. 239-248, en *Cien empresarios*, op. cit. “Vicent Noguera Bonora, el segon fill, és el més conegut, no només per l’impuls donat a les empreses paternes, la d’adobs i la d’olis, sinó per la seua participació en la compra del Banc de València a l’asturià Tartiere el 1927. Noguera li agradava emprar el terme ‘re fundació’ per a referir-se a l’esdeveniment i, en veritat, deu considerar-se així...”, pàg. 240.

²²⁴⁷ MARTÍNEZ GALLEGU, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 206.

Morvedre²²⁴⁸) | els centres d'ensenyança i acadèmies (“*Academia del Patriarca. Director Jesús Morante Borràs*”); l'hostaleria, de bars, restaurant i oci (“*El Nostre Bar*”, “*L'Alqueria. Ribera, 21*”, “*Restaurant dels Jardins del Real*”, “*Restaurants Thermes Victòria*”²²⁴⁹, “*Cerveceria i Restaurant Martí*”) | el calcer (“*Calçats Riera*”) | la construcció (“*La Valenciana Tàrrega i Montagut. Construcció de cobertes i canonades*”) | la fotografia (“*Casa Llopis Retrats*”²²⁵⁰) | les màquines d'escriure o de cosir (“*Singer i altres marques. Rafael Abad*” i “*Ramon Mercè*”) | els concessionaris de camions (“*T Diamond, Autolocomoción Casanova*”²²⁵¹) | els transports (“*Transports Plus Ultra*”) | les bicicletes (“*Accesoris tota classe Sports Martínez Vidal*”²²⁵²-després Arnau-, carrer d'Alacant; “*Rafael Abad, carrer La Puríssima*”²²⁵³).

Un altre element de recent incorporació, encara que bastant ajustat, fou la radiofonia (“*Els millors aparells de Radio Super Radio*”, “*Radio C.R.E.A.*”). També existia aleshores el treball a temps parcial, com ara: classes particulars per a exàmens finals i per a oposicions “*Eduard Llavador. Delineant Municipal Professor de Dibuix*”.

La llista de serveis i béns de consum s'estén també a: les òptiques (“*Antoni Serra, Òptic*”) | els gimnasos (“*Gimnasio Valencia*”) | la filatèlia | barberies, molt nombroses a l'època | botigues d'higiene personal (“*Enfermetats del cabell, calvice (calbesa), Vicent Lisart, metge*”, “*Banyes Arabs de l'Almirall*”) | les autoescoles (“*Escoles de xofers,*

²²⁴⁸ CALATAYUD GINER, Salvador, en PRESTON, Paul y SAZ, Ismael (Eds.): *De la revolución liberal...*, op. cit. “Instal·lada a Sagunt el 1921 pels empresaris bascs Sota i Aznar, introduïa un sector que havia estat totalment absent de la industrialització valenciana”, pàg.197.

²²⁴⁹ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. 2 «396 – 1945. Directori valencià», pàg. 371., pàg. 81. | FERNÁNDEZ, Gumersindo e IBÁÑEZ, Enrique: *La Valencia...*, op. cit., pàg. 169-171.

²²⁵⁰ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Fotogravats (Tallers) Enric Llopis Tallers de Fotogravat, Corset, 45 - Tel. 1057 València, i Llopis Estellés (J.) Barques, 3 Moratin, 29 pàg. 217.

²²⁵¹ REIG ARMERO, Ramir: «Manuel Casanova Llopis (1885-1949) i Vicente Casanova Giner (1907-1995)», pàg. 207-213, pàg. 209. En *Cien empresarios...*, op. cit. També en SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «333-1931. Anuari Regional Levante. Cases concessionàries i venda d'automòbils en dit any: Automoció Casanova. Carrer Pau, 25 i 27. Citroén. Auto locomoció Casanova. Carrer Pau, 25 i 29. Nash Auto locomoció Casanova. Carrer de la Pau, 25 i 29», pàg. 306

²²⁵² *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) “Bicicletes Martínez Vidal (J.), Alacant, J.H., baix. En la *Guía Comercial* (1930)...”, op. cit. Bicicletes. Depòsit i accessoris J. Martínez, Alacant, JH, pàg. 336. AHMV. Padró (1930). Districte Teatre. Josep M. Martínez Vidal, Castelló de la Plana (1895), casat amb Carme Espí Galán d'Alacant (1900). L'adreça familiar era el carrer Alacant, 33. Profesió: comerç.

²²⁵³ *Guía Comercial* (1930)..., op. cit. Bicicletes. Depòsit i accessoris Rafael Abad, Estamenyeria Vella, 5, pàg. 335. Magatzem Fonògrafs Rafael Abad, pàg. 389 | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «337-1931. Madrid-Valencia», pàg. 309-310. “Algunes cases de venda i reparació de bicicletes per aquests anys (anuncis inserits en el *Butlletí de la Societat Ciclista Velo Club* de 1935, el president de la qual era Francesc Quiles Igual: Rafael Abad. Accessoris, cobertes, càmeres, bombins, sellons. Carrer de la Puríssima 5”, pàg. 310 | «418-1950. Anuari Industrial de Llevant», pàg. 394. “Alguns anuncis publicitaris d'eixe any: “Lloguer de màquines de cosir Rafael Abad”. Carrer de la Puríssima 5”.

Senent²²⁵⁴, *Carnets de Xòfers, carrer Colom, 58*) | els hostals i hotels (*L'Hostal del Ninot*²²⁵⁵, *Hotel del Port*) | botigues d'animals de companyia (*Pardaleria Gats d'Àngora, gàbies, pardalets i gossos*) | botigues d'il·luminació i material elèctric (*Bronces Llànties Martínez i Orts*, *Material elèctric Gregori Sanz*) | agents comercials (*Catalunya Representant-Corresponsal s'ofereix a fabricants, industrials i comerciants*); la indústria cinematogràfica (*Cinaes*²²⁵⁶ *Presentarà Liebelej, Cinematogràfica Nacional Espanyola. S.A*) | el teatre, tan vinculat en les nostres terres i en particular a València (*Nostre Teatre. Valencianistes; ajudeu a l'obra de redreçament del Teatre Valencià, Nostre Teatre*²²⁵⁷, *Gran Companyia dirigida per Pepe Alba, Exclusives La Sàsopi*) | el cinema (*Dilluns 18 Desembre, 1933. Estreno al Líric de la Gran Producció Odio*) | cursos de llengua (*Des de les planes de El Camí, amb Oficines a València i Castelló, Curs d'Ortografia Valenciana per Correspondència, amb un bon rèdit per la ciutadania*; *Quaderns d'Orientació Valencianista. Subscripcions*) | editorials (*L'Estel: "Concepte doctrinal del valencianisme"* per Joaquim Reig) | enquadernacions (*Ramon Chulià. Rubiols, 4*) | llibres (*S'ha posat a la venda La Llengua dels Valencians*²²⁵⁸ de Manuel Sanchis Guarner"; *El bes als llavis, Poemes de Carles Salvador*"; *Primer Llibre per a infants de Castelló i Beüt*²²⁵⁹).

A continuació, farem un breu comentari sobre la quantificació dels anuncis publicitats de cada entitat i remetrem al quadre d'anunciants que segueix on es detalla, per ordre decreixent, la relació exacta:

²²⁵⁴ AHCV, CC, C49 1933 Joan Senent Ibàñez, Colom, 58 Acadèmia de conduir autos, pàg. 576v. Joan Valentí Senent Ibàñez, abreuïat Joan Senent fou un emprenedor valencià, va crear la Gestoria Senent i l'Autoescola Senent, també va exercir de mecenes en diverses iniciatives valencianistes. Dades obtingudes gràcies al seu nét el Dr. Joan Josep Senent i Moreno (11/10/18).

²²⁵⁵ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit., «364-b- 1934. Directori Valencià. Edició especial per a les províncies d'Alacant, Castelló i València. Editat per *Bailly-Baillière*» (1926), "Anuncis publicitaris inserits en eixe any en la revista *València*, relativa a la Fira de Juliol: Hostal del Ninot, Restaurant a la carta amb plats típics. Carrer de la Sang, 9 i 11 i En Llop,10 (Aquest restaurant, estava situat en el dit Passatge de Ròtova. Tenia al seu interior junt una columna, el famós *Nano* del carrer En Llop), pàg. 338. | MARTÍ SORO, Josep: *Crònica...*, op. cit. pàg. 107.

²²⁵⁶ Distribuïda a València per Joan Colom, Sogorb, 5 València. | VILLORA REYERO, M. Luisa: «La introducció del cine en València», pàg. 507-512., en DD. AA.: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*. Volumen IV. Universidad de Valencia, Valencia, 1974., pàg. 508. Tal vegada estarà en aquest fet dels Colom el possible naixement d'una nissaga dedicada al negoci de distribució del cinematògraf i afins.

²²⁵⁷ COLÓN DOMÈNECH, Germà, FORTUÑO LLORENS, Santiago (eds.): *La República de les Lletres. Les Lletres de la República*, UJI, Castelló de la Plana, 2008., pàg. 145.

²²⁵⁸ *El Camí*, núm. 98, pàg. 3. 20/01/34. «Lletres». *La llengua dels Valencians* P. C. (Pere Cardona, pseudònim d'Adolf Pizcueta).

²²⁵⁹ MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro i AGULLÓ DÍAZ, M. del Carmen: *La Renovació pedagògica al País Valencià. L'avantguarda d'un procés històric*. Edita Universitat de València. Dept. Educació Comparada i Història de l'Educació, València, 2004, pàg. 171.

“Felip Albiol²²⁶⁰ Accesoris per a màquines Corretges, Lubrificants Ferramentes C. Lauria, 3²²⁶¹, amb 133 anuncis | “J. A. Noguera Fàbrica d’olis vegetals. Fàbrica: Camí de Madrid -Benetússer- Guanos La Noguera. Fàbrica: Camí Fondo del Grao²²⁶², amb 133anuncis | “IMAD. Batedores per a arroj i blat. Molins d’arroj. Peladores de cacau. Camí de Barcelona, 20”, amb 133 aparicions | “La Pasiega. Fàbrica de conserves alimentícies, embutits i salaçons de producte del cerdo, de Francesc Taberner, Almaceniste de colonials, Avinguda del Port, 169²²⁶³, amb 132 aparicions | “Banc de València. Caixa d’estalvis²²⁶⁴, amb 130 anuncis | “Franco Tormo. Xapes, Asientos, Taulers de fusta. Camí de Picasent, núm. 8”, amb 130 presències | “Escola de Xofers Senent. El telèfon 12345 el comunicarà amb Senent²²⁶⁵, amb 127 anuncis | “J. Prat. Fàbrica Llunes i Cristals Colón, 7²²⁶⁶, amb 124 aparicions | “Ferros, Acers, Vigues, Tubos, Màquines... Construccions metàl·liques Fill de Miquel Mateu. Guillem de Castro, 5 al 11²²⁶⁷, amb 123 anuncis | “Camions T Diamond. Un chasis per cada ús. De una a dotze tonellaes. Autolocomoción Casanova. Pau, 25”, amb 121 presències | “Lubrificants Standard, Auto-engras Ultra. Importació directa J. Porta Bernabé, carrer Virués, 2²²⁶⁸, amb 117 anuncis | “Calçats Riera. Sucesor Blas Cervigón, Lauria, núm.

²²⁶⁰ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «197-1912. Valencia y su Feria», pàg. 185-186. “Ferreteria *El Elefante* de Felip Albiol. Sant Vicent 78. Especialitat en ferramentes de totes classes de la fàbrica *Peugeot*, marca *El Elefante*”, pàg. 186.

²²⁶¹ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Carrer Lauria, 3 “Albiol (Felip), magatzem de corretges, gomes i efectes navals”, pàg. 65.

²²⁶² MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 223. També ens fa aquesta observació en SÁNCHEZ SANTIRÓ, Ernest: *Científics i Professionals. La Facultat de Ciències de València (1857-1939)*. PUV, València, 1998., pàg. 321. Ara afegim un succés relacionat amb aquesta empresa, en SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «248-1922. Joies Valencianes. Monuments i edificis notables», pàg. 232-233, pàg. 232.

²²⁶³ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) ..., op. cit. “Taberner (Francesc), ultramarins, colonials i moli d’espècies” Avinguda del Port, 175. Guia Comercial (1930). Comestibles Francesc Taberner, Av. del Port, 175, pàg. 370.

²²⁶⁴ RÓDENAS, Clementina: *La Banca Valenciana: Una aproximació històrica*. IAM, València, 1982, pàg. 88.

²²⁶⁵ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «556-b- 1967. Guia de Valencia. Ediciones Gaisa». “Escola de Xofers Senent. Ensenyança garantida. Carrer Colom, 58”

²²⁶⁶ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op.cit. «529-ca. 1963. *La Pequeña Guía de Valencia. Bayarri*», pàg. 497-498., pàg. 498. | *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) “Prat Pereantón (J.) cristalleria, joguets i miralls”, carrer Colom, num. 7, pàg. 41. “Basars: Prat Pereanton (J), Pascual i Genis, 30”, pàg. 193. | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Angel: *La Industria...*, op. cit, pàg. 323 i 328.

²²⁶⁷ *Boletín de Unión Gremial*, Núm. 224. València 10 de Marzo de 1926. Almacén de Hierros, Aceros. Vigas y Tubos Hijo de Miguel Mateu . Despacho: Guillem de Castro, 9 y 11. Depósito: Calle Jesús, 59. València. Casa en Barcelona: Angeles, núm. 3. Guia *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Guillem de Castro, 5,7, 9 i 11 Mateu (Fill de Miquel), maquinària, ferros, acers, bigues i tubs, pàg. 59. “Magatzems Ferros Acers Bigues Tubos, etc. Maquinària Fill de Miquel Mateu. Barcelona Bilbao València New-York”, pàg. 229. *Guia Comercial* (1930) Ferros Magatzem Fill de Miquel Mateu, Guillem de Castro, 5, pàg. 406.

²²⁶⁸ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «133-1897. Calendari Guia de València», pàg. 125-126. pàg. 125. *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) “Grasses i olis per a la indústria. Porta Bernabé (J.), Virués, 2”, pàg. 220.

3²²⁶⁹, amb 109 presències | “*Ferreteria El Poal. La més antiga i acreditada Enric Izquierdo, plaça Mercat, 27 i C. Molí Na Robella, 13*”²²⁷⁰, amb 103 aparicions | “*Restaurant dels Jardins del Real. Servici permanent des de les 8 del matí*”²²⁷¹, amb 97 anuncis | “*La Parisien. Casa molt assortida en records de València. Dins del passatge de Ripalda*”²²⁷², amb 81 anuncis | “*Fabricació de taulers, xapes i seients en tota classe de fustes Salvador Vilarrasa Jesús, S. V. S.*”, amb 80 anuncis | “*La Senyera. Colón, 42. Castelló. Especialitat en articles de peixca per als aficionats...*”²²⁷³, amb 62 anuncis | “*Acadèmia del Patriarca. 1a i 2a ensenyança. Comptabilitat, Batxillerat, Magisteri. Corretgeria, 28*”²²⁷⁴, amb 64 anuncis | “*Tintoreria Soto Sucursals: A València i Castelló. Despatx central: Avinguda del Port, 47. Tallers Institut Candela J.S. (Junt a l'avinguda del Port)*”, amb 62 aparicions | “*Rios i Companyia. S. en C. Fàbrica de filatures sacs i trenes de jute. Oficines: Hernán Cortés, 4*”²²⁷⁵, amb 61 presències | “*Col·lecció L'Estel*”, amb 60 anuncis | “*Casa Canet. Camises, Corbates, Mitges. Carrer Bolseria, núm. 32*”, amb 59 aparicions | “*Bombons, Caramels, Peladilles, Xocolates, Fruites confitades, Codonyat... Fills de Joan Bte. Monmeneu. Carrer Morvedre, 31*”, amb 58 anuncis | “*Galerias Avenida, S.A. Avinguda Salmerón, 2. Entrada lliure*”, amb 47 presències | “*V. Tamarit Molina. Llits metàl·lics Mobles de tota classe Edifici d'Olimpia*”²²⁷⁶, amb 45

²²⁶⁹ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) “*Riera (Fills de Venanci), fàbrica de calçat*”, pàg. 65.

²²⁷⁰ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Izquierdo (Enric) *Ferreteria El Poal*, Pl. Guerriller Romeu, 79 i 80 Molí de Na Robella i Baixada de Sant Francesc, 14, pàg. 217. *Guía Comercial* (1930) Enric Izquierdo, Mercat, 79 i 80, pàg. 329. | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «334-1931. Guía Completa de las líneas de autobuses de la provincia de Valencia», pàg. 307-308. “*Alguns anuncis publicats en el llibre de festes vicentines L'Altar del Mercat de 1931: El Poal. Magatzem de ferreteria. Plaça del Mercat 26 i 27, Molí de Robella, 11 i 13. També en. «584-a-ca. 1971. Paseo Valencia*», pàg. 547-548., pàg. 547.

²²⁷¹ AHCV, CC, C42 1932 Lluís Donat Martínez, Jardins del Real, com a gerent, pàg. 16r.

²²⁷² SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «200-a- 1912. Anunciador Valencia Es publica el 1r de cada mes (1922). Casa Teruel. Patrons a mida. Fàbrica de prisats. Passatge de Ripalda, 5», pàg. 190. *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Agustí Teruel. Subscripcions, corresponsal de periòdics, postals, figurins i plecs. Passatge de Ripalda, 5, pàg. 88.

²²⁷³ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Castelló de la Plana. Deportes Senyera (La), Colom, 41, pàg. 488. Aquest establiment va estar regentat pels germans Joaquim i Josep Dolz, que en un principi fou una de les ferreteries més importants de Castelló, ciutat, aleshores es trobava al carrer Del Mig, cantonada a Mestre Chapí, antic carrer de l'Esquilador. Informació obtinguda gràcies a l'historiador i arxiver de la Diputació de Castelló de la Plana, Eugeni Díaz Manteca (06/08/19).

²²⁷⁴ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926), “*Acadèmies de batxillerat Patriarca (del), Poeta Querol, 1. Director: Amadeu Sarrión (1926)*”, pàg. 184.

²²⁷⁵ *Bailly-Baillièrre* (1910) *Guía Comercial de València y su provincia*. Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Fàbrica de Sacs Rios (Fills de Vicent) Plaça d'Arizo, 1. *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926), «*Professions, Comerç, Indústries i Propietaris, per rigorós ordre alfabètic*» “*Fàbriques de jute Rios i C^a, Hernán Cortés, 4*”, pàg. 222.

²²⁷⁶ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «408-b- 1947. El Callejero de Valencia», pàg. 384-385. “*Tamarit e Hijos. Casa fundada en 1883...*”, pàg. 385. | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Àngel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 211. | Així mateix, es troba aquesta entitat en *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) “*Manufactura de llits metàl·lics i mobiliari clínic Vicent Tamarit i Fills. Mobles luxosos i econòmics. Hospital, 1, 3 i 5 Sucursal Sant Vicent, 107, 109 i 111 (Antics magatzems de Mustieles) València*”, pàg. 198. | AHMV. Padró (1930) Districte Universitat. Vicent Tamarit

anuncis | “CINAES S. A. Erko-Cinaes 14. Central: Via Laietana, 53, Barcelona. Sucursal: Colom, 2 València”²²⁷⁷, amb 32 aparicions | “Balneari de Cofrentes. El millor remei per a malalties de fetge i estrenyiment. Venda embotellada durant tot l’any en Farmàcies, Drogueries i establiments d’aigües mineromedicinals. Depòsit general i oficines: Mar, 60”, amb 27 presències | “Bicicletes -Accesoris-, tota classe Sports. Martínez Vidal, Alacant, 7”, amb 25 anuncis | “Companyia Siderúrgica del Mediterrani. Alts Forns de Morvedre (València) Domicili Social Bilbao”, amb 22 anuncis | “Material elèctric a preus de fàbrica. Magasen i detall, Gregori Sanz. Sant Vicent, 33”, amb 22 aparicions | “Relotgeria Joan Llorens i Vídua”²²⁷⁸, amb 21 aparicions | “Papereria Botella. Papers de totes classes. Objectes d’escriptori, dibuix i pintura. Periodista Azzati, 4”²²⁷⁹, amb 20 anuncis | “Fill de Ventura Feliu. Fàbrica d’Ebenisteria, Tapiceria i Mobles Curvats.Despaig i Tallers: Sant Vicent, 302”, amb 20 presències | “Relotgeria Giménez. Relotges de Torre. Sang, 10”, amb 16 anuncis | “Casa Conde, Articles de pell, borses per a senyores..., fàbrica pròpia. Mar, 3”, amb 20 anuncis | “Nostre Teatre. Companyia dirigida per Pepe Alba. Ajudar al teatre valencià és fer obra valencianista”,²²⁸⁰ amb 15 anuncis | “Banys Arabs de l’Almirall. Oberts tot l’any. Carrer dels Banys de l’Almirall”²²⁸¹, amb 14 anuncis | “Ferrer Germans”²²⁸², Molí de Jesús

Molina. València, 1884-1960. Estava casat amb Empar Yerves Romero. Castelló de la Plana, 1889, València, 1960. La llar familiar estava en el cèntric carrer de D. Joan d’Àustria, 32-1a. Profesió: comerç.

²²⁷⁷ Bailly–Baillièrè-Riera (1926), Cinematogràfica Verdaguer, S.A. Lloguer i venda de pel·lícules, carrer Colom, 2, pàg. 41.

²²⁷⁸ Bailly–Baillièrè-Riera.(1926) «Cognoms i noms per rigorós ordre alfabètic», pàg. 105- 179. “(Joan), relotgeria, S. Vicent, 96”, pàg. 143.

²²⁷⁹ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía..., op. cit.* «439-1952. Directori Valencià», pàg. 416-417. “Papereria Botella. La papereria centenària. Casa fundada en 1840. Falangista Esteve, 4”, pàg. 416. | Bailly–Baillièrè-Riera (1926). Objectes d’escriptori “Botella Pérez (Miquel), Sant Vicent, 141, pàg. 237. | ALONSO SENTANDREU, Jesús: *Crónica de las Escuelas de Artesanos..., op. cit.* pàg. 81. Regals amb destinació a premis extraordinaris per als alumnes que a ells s’han fet creditors, pàg. 84. Junta Directiva que ha d’actuar en el pròxim curs de 1886 a 1887. Consell de Consultors: Miquel Botella Pérez, pàg. 98. Memòria del Curs 1890 a 1891. Quadre núm. 3. Donatius amb destinació a premis extraordinaris per als alumnes que s’han fet creditors: D. Miquel Botella. Un llibre *Les Llegendes de les plantes*”, pàg. 136.

²²⁸⁰ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía..., op. cit.* «359 -1934. La Ruta del Viatger», pàg. 332-333. “El 14 d’octubre fou obert al públic el teatre Nostre Teatre, dedicat a la comèdia valenciana (...) l’any següent canvià el seu nom pel de Teatro Serrano”, pàg. 332.

²²⁸¹ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía ..., op. cit.* «222-1916 Almanac, Guia del domicili de la classe mèdica i de València. Obsequi de la farmàcia de Sant Antoni, als seus clients», pàg. 207-208. “Cases de banys existents en València, en dit any: Banys de l’Almirall, en el carrer del mateix nom, núms. 1 i 3. Balneari de Les Arenes, carrer de Llevant”, pàg. 207 i «491-1958. València. Dominguez Barberà, Martín», pàg. 461-462. “Baños del Almirante”. Banys de vapor. Entre els carrers de l’Almirall i Palau”, pàg. 462.«376-1938. No existió guia», pàg. 349-350. “En febrer foren declarats monuments nacionals El Palau Marqués de Dos Aigües, el Col·legi del Patriarca, la torre i l’església de Santa Caterina i les naus àrabs dels Banys de l’Almirall”, pàg. 349.. | ARAZO M.. Ángeles: *Valencia vivida*. Carena, editors, València, 2013.«Paraules per a una imatge», pàg. 57. També s’ha trobat un referent digne d’apuntar, com ara LLOPIS ALONSO, Amando i PERDIGÓN FERNÁNDEZ, Luis: *Cartografía Histórica de la Ciudad de València (1608-1944)* Editorial Universitat Politècnica de València, València, 2016 «3.2 La

*Productes del Arroç Granito*²²⁸³, amb 14 presències | “Els millors aparells de Radio “Super Radio” Elimina. Conde Montornés, 2”, amb 14 anuncis | “La Internacional. Preservatiu de les millors marques i preus. Carrer d’Embany, 6, (Junt a Maldonado)”, amb 13 aparicions | “Pichó Ingènier. Pau, 14. Maquinària Radio Neumàtics Material Electric”²²⁸⁴, amb 13 anuncis | “Kiosc Làzaro, Castelló de la Plana”, amb 12 anuncis | “Cerveceria i Restaurant Martí Pi i Margall, 5 .Esmerat servici de restaurant a gran carta i per cobert. Cervesa El Aguila”, amb 12 presències | “Lubrificants Kuban Manel Aparici. Jorge Juan, 36”, amb 12 aparicions | “Mobles Mas i Montesinos”²²⁸⁵ carrers Alcira, M.M.²²⁸⁶ i con. Espartero, 6”, amb 12 anuncis | “Lleteria Lauria. Especialitat en xocolats i gelats. Pi i Margall, 1 i Lauria, 2”, amb 11 aparicions | “Xapes, fusta Ferran Cortés. Angel Guimera, 5”²²⁸⁷, amb 11 anuncis | “Gimnasi València. Director propietari J. Torres Vicente. Comte Salvatierra d’Alaba, 20,” amb 11 presències | “Basar La

ciutat musulmana (718-1238)», pàg. 25-27. pàg. 27. | GALIANA, Josep E: *Guía del Turista en València*, València, 1929. Establiments de Banyes. Banyes de l’Almirall; carrer de l’Almirall”, pàg. 81. Banyes Àrabs de l’Almirall. Formant una illa de cases amb l’anterior edifici (Palau de l’Almirall d’Aragó) estan els Banyes Àrabs. El seu origen data de l’Edat Mitjana i de la seua antiga grandesa només podem admirar les voltes semicirculars i les estavellades lluernes. Les columnes de marbre i arcs de ferradura estan en la seua majoria ocults per obra moderna. Per al seu estudi recomanem l’obra de Laborde (1806), pàg. 147.

²²⁸²SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «341-ca. 1931. Valencia, Soberana de la Naturalesa», pàg. 313-314. “Molins d’arròs existents en dit any, dins de la ciutat: Ferrer Germans. Camí de Picassent. Existien en la ciutat altres molins dedicats a la fabricació de farina, pinsos i productes derivats, desaparegueren molts d’aquests, sobre tots els petits, a causa del desplaçament industrial produït per l’expansió de la ciutat. Al darrer quedà el record d’aquells carros plens de gra, procedents de veïnes poblacions, entrant en el molí o en espera del seu pes i posterior elaboració d’espellofar, que donen com a resultat les varietats més selectes”.

²²⁸³Amb aquest rètol apareix arròs “Granito”: “Elaboració general d’arrossos, únics productes, en saquets d’un quilo i de dos; caixetes de mig quilo i caixetes d’un quart de quilo. Ferrer Germans, Molí de Jesús València”, en *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926), pàg. 190.

²²⁸⁴Trobem una referència d’aquest enginyer en SÁNCHEZ ROMERO, M. A.: *La Industria...*, op. cit., pàg. 70. | LLUCH GARIN, Luis B.: *Feria Muestrario Crónica de los primeros 65 años. 1917-1982*, Tomo II (1918-1930). Año 1919. 3 Feria Muestrario. “La Voz de los expositores”. Electrometria industrial: Artículos de electricidad. Els senyors López i Pichó exposen en la Fira Mostrari un preciós quadre d’aparells d’aquesta indústria, fabricació valenciana, de material tan ben acabat, que pot avui competir amb les principals cases estrangeres (...) I no pot ocórrer altra cosa tractant-se d’un *inginyer* com el Sr. Pichó, estudiós i actiu, amb un crèdit cimentat a força de treball i com un industrial com Vicent López, tan conegut a València, per ser la seua casa la del carrer Peris i Valero (carrer de la Pau), 5, una de les més afavorides del públic”, pàg. 57-58. Año 1924. 7 Feria Muestrario. “La Voz de los expositores”. “Radiotelefonía. Visite vostè nostre estand de la Fira Mostrari Núm. 41. Vicent Pichó Ingenyer, Colom, 19 i 21. Pau, 5.”, pàg. 250. Año 1930 13 Feria Muestrario Internacional. “La Voz de los expositores”. Natur. Most. Vicent Pichó Ràdio. Carrer Colom, 19 i 21 València”, pàg. 605. En *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926) Vicent Pichó, enginyer de camins, canals i ports. Material elèctric, pàg. 79. Un altre referent posterior n’és AHCV, CC, C42 1932 Vicent Pichó Bàguena, Pau, 5, bis. Maquinària, pàg. 14v.

²²⁸⁵*Bailly–Baillièrre-Riera* (1926) “València per carrers. Montesinos (Antoni), mobles i tapisser, carrer Alfred Calderón, 8”, pàg. 23.

²²⁸⁶*Bailly–Baillièrre-Riera* (1926) “Mas (Joan), mobles, Conca, 8 i Mas (Miquel), fàbrica de mobles, Districte 2n (Hospital) carrer Cinquanta i u, Lletres M.M.”, pàg. 148 i 237. Fàbrica de mobles Miquel Mas, pàg. 39.

²²⁸⁷*Bailly–Baillièrre-Riera* (1926) “Xapes de fusta Fàbrica Taulers: xapes Fustes Ferran Cortés, Àngel Guimerà, 5 (Abans Arrencapins) València”, pàg. 210.

Exposició, o Basar Exposició (0'95)”, amb 11 anuncis | *“Unió Conservera i Arroçera S.A., P. Cisneros, 4”*, amb 10 aparicions | *“Lubrificants Orlow. Carrer Salvatierra de Álava, 4”*, amb 7 anuncis | *“Restaurants Thermes Victòria²²⁸⁸; Hotel del Port²²⁸⁹. Menús selectes”*, amb 6 aparicions | *“Gabinet Optic de Josep Alcantarilla Aparells de Ràdio a 125 pts. Carrer San Fernando, 6”*, amb 10 anuncis | *“Aficionats a Radio ¡Atenció! Casa valenciana dedicada a radio. Carrer Llibrers, 5”*, amb 9 presències | *“Sastreria Llorens. Periodista Castell, 7 (Junt al carrer de Ribera)²²⁹⁰”*, amb 9 aparicions | *“Bronces i Llànties Martínez i Orts. Gran Vía Jesús y Maria, 20²²⁹¹”*, amb 8 anuncis | *“Metalls, Tuberia, Accesoris L. Gallego y Cia. Félix Pizcueta, 6”*, amb 8 aparicions | *“Prove V. La llet embotellada Llet Nutria de la Granja Fuster. Comte Salvatierra, 25²²⁹²”*, amb 8 anuncis | *“Pastisseria RIVOLI. Dolços fins. Av. Blasco Ibáñez, 11”*, amb 7 presències | *“J.A. Bastennier. Maquinària i Ferramentes. Consell de Cent, 454 – Barcelona, Representant en València: Vicent Sánchez Plà. Fèlix Pizcueta, 14,”* amb 6 anuncis | *“El Nostre Bar, en el carrer Pi i Margall, 14²²⁹³”*, amb 6 aportacions | *“Casa*

²²⁸⁸ *Bailly–Baillièrè-Riera* (1926). Cal fer una puntualització, perquè segons aquest *Directori*, ens manifesta la seua ubicació al carrer d'Eugènia Viñes, 2, però ens cal manifestar que puga ser una errada, perquè ubica l'Asil de Ntra. Sra. del Carme i el Balneari de les Arenes en el mateix paràgraf, quan els dos establiments, és a dir, el Balneari de les Termes Victòria i el Balneari de les Arenes, disten d'entre ells una apreciable distància, tot i que el propietari era Enric Serrans també consta com a propietari del Balneari de les Arenes, estant tots dos en els extrems oposats d'un i de l'altre del mateix carrer”, pàg. 54 i 170, respectivament | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «233-1919. Calendari i Guia de València», pàg. 216-217. “Aquest any veiem anunciat el Balneari de Les Arenes, que venia funcionant des de 1888”.

²²⁸⁹ *Valencia Nova*, Semanari regionaliste. Redacció y administració Plasa d'Espartero, núm. 3, entresuelo. Valencia (Grau). núm. 1, pàg. 4, 02/02/16. “Hotel del Port de Robert Pérez. El més ben situat. Grau” | AHMV. Padró (1924) Districte. Vega. P 166, núm. d'ordre 1. Robert Pérez Llobregat, 1865, casat amb Elisa Sánchez Delma (1865) i la seua filla Encarna Pérez Sánchez (1892-1974). L'adreça familiar estava en el carrer Baluart, 1. Grau. | *Bailly–Baillièrè-Riera* (1926) “Pérez (Vídua de Robert) Gran hotel del Puerto i cafè”, Avinguda. del Port, 366, pàg. 28.

²²⁹⁰ *Bailly–Baillièrè-Riera*. (1926) “Llorens (R.) sastre, Pintor Sorolla, 1. Una part del carrer Pintor Sorolla, 1 (el principi del carrer) en la Segona República es va denominar Periodista Castell, el que va ser director de *El Mercantil Valenciano*”, pàgs 83 i 143. AHMV Padró. (1930). Districte Teatre. Josep Llorens Estellés, Alcúdia de Carlet, la Ribera Alta (València), 1878. València, 1951. Casat amb Dolors Aparici de Guerola, Borriana, la Plana Baixa (Castelló de la Plana), amb l'adreça del carrer Periodista Castell, 7-6º. Sastre.

²²⁹¹ MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 205 | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «237-b-ca. 1920 Valencia», pàg. 221-222 “Anuncis d'empresa valencianes inserides en el llibre *La Indústria i el Comerç en España* editat per l'impremta Tipografia Moderna, en novembre de l'any 1919: Martínez i Orts. Fàbrica de lampisteria en general per a il·luminat elèctric. Gran sortit en aranyes, plafoniers, apliques portàtils, fanals i els seus accessoris. Fàbrica i despatx: plaça del Socors, 11. Sucursal: Peris i Valero, 37”, pàg. 221 | SÁNCHEZ ROMERO, Miguel Angel: *La Industria...*, op. cit., pàg. 245.

²²⁹² *Bailly–Baillièrè-Riera*. (1926) “Conde de Salvatierra de Álava, núm. 23, Fuster (Manel), lleteria, polleria i caça”, pàg. 43.

²²⁹³ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «276-1926 València en la mà. Anuari Soler per a 1926 Casa Bello. La Teatral. Venda de localitats per a tota classe d'espectacles. Casa de canvi i Loteria de la Subhasta. La més popular i afortunada de València. Plaça Emili Castelar, 22», pàg. 258 i «365 - 1935. Espanya Vianant. Número extraordinari dedicat a València», pàg. 339-340. “Juan Bello Paricio era propietari de El Nostre Bar, establiment inaugurat el 24 de juny de 1932”. Aquest establiment estava decorat amb motius regionals i amb un sostre enteixinat amb

Llopis. *Retrats d'art per tots els procediments – Ventalls fotogràfics –Barcas, 5*”, amb 5 anuncis | “*Tallers de Vicent Valls Ballester. Especialitat en aparells per a la fabricació de conserves. Av. dels Aliats, 217*”²²⁹⁴, amb 6 presències | “*Pérez Pau. Cura Tos Ferina*”²²⁹⁵, amb 6 aparicions | “*Antoni Garcin. Sastre Bons estils C. Clavé, 16 i 18, 2°*”²²⁹⁶, amb 6 anuncis | “*La Valenciana Tàrrega i Montagut. Construcció de Cubertes, Tuberies i Depòsits. Conde de Trénor, 29*”, amb 6 aparicions | “*Vols conduir automòbil a la major perfecció? Ves a l’Escola de Xòfers de Antoni Samsó. Ciril Amorós, 64*”²²⁹⁷, amb 6 anuncis | “*Comptabilitat. Classes des de les 7 del matí a 11 de la nit. Institut Tecnos. Plaça Marià Benlliure, 9 i carrer Sant Vicent, 19*”, amb 5 presències | “*Viatges Catalònia. Rambla dels Estudis, 12 Barcelona. Es l’agència que vos donarà plena satisfacció, per a tota mena d’excursions, viatjes, bitllets y passatges*”, amb 5 aparicions | “*Postre Martí*”²²⁹⁸, amb 5 anuncis | “*¡Antoni Serra Òptic Graduació de la vista gratis. D. Joan d’Àustria, 11,*” amb 5 aparicions | “*Kiosc del Plà, Borriana*”, amb 5 presències | “*Un gran negoci el realitzarà adquirint un carburador «MULTI-DIESEL». Josep Marco, Plaça Tetuan, 12*”, amb 4 anuncis | “*¡Barbers! Visiteu “El Piso Ribera”*

heràldica autòctona, tot decorat per l’artista valencià Francesc Ros”. Cal dir que Joan Bello a més d’aquest local d’hostaleria, també ho fou del Bar Sol, i era propietari de Loteries Bello, molt popular aquest establiment a València”, pàg. 340.

²²⁹⁴ MARTÍNEZ SERRANO, Josep Antoni: *La Formación...*, op. cit.”, pàg. 91. “Aquest procés és també semblant i comentat per als tallers “IMAD”, en la pàg. 21.

²²⁹⁵ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926). «Professions, Comerços, Indústries i Propietaris, per rigorós ordre alfabètic». “Farmàcies: Pérez Pau (Josep), D. Joan d’Àustria, 30”, pàg. 216. | AHMV Padró. (1930). Districte Teatre. Josep Pérez Pau. València, 1887, casat amb Dolors Senis Minguet, natural de València (1888), amb l’adreça familiar en Comte de Salvatierra d’Àlaba, 23-3^a. Farmacèutic. | Revista *Letras y figuras*. Núm. 54. 10/02/1912 Los grandes establecimientos de Valencia: En punto tan céntrico como la calle de Don Juan de Austria y en el núm. 40, s’ha inaugurado recientemente la farmacia de D. José Pérez Pau, montada con todas las exigencias modernas (...) Atendiendo su propietario el ilustrado farmacéutico D. José Pérez Pau, hijo del contador de este Ayuntamiento D. Francisco Pérez Lizondo, con cuya amistad nos honramos. Informació obtinguda gràcies al Dr. Merita de Luján.

²²⁹⁶ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926). “Garcín (A.), sastre, Anselm Clavé, núm. 18”, pàg.133. AHCV, CC, C 35 1930. Ací consta com Antoni Garin Muñoz, i no Garcin, carrer Mestre Clavé, 18. L’indústria que exerceix és la de sastre, pàg. 513v.

²²⁹⁷ AHCV, CC, C49 1933 Antoni Sanso Hueso, carrer Ciril Amorós, 64. Acadèmia de conduir, pàg. 571r.

²²⁹⁸ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «134-1897 Portafolis anunciador de València» “El Postre Martí. Forn i pastisseria de Sant Francesc. Especialitat en pastes pròpies per a xocolata, cafè postres i viatge. Baixada de Sant Francesc, 28 (aleshores l’antiga estació de ferrocarrils estava al costat mateix)» pàg. 126, i «247-1922. Fira Mostrari Espanyola. Del 10 al 31 de Maig. Catàleg Oficial», pàg. 231. “Forn pastisseria de Sant Francesc, A. Martí. Especialitat en pastes pròpies per a xocolata, cafè postres i viatge. Baixada de Sant Francesc, 28”, i «303-1929. Calendari Guia i Ferrocarrils de València 1929», pàg. 278-279. “Amb motiu del derrocament de diversos edificis existents en la Baixada de Sant Francesc, es relacionen alguns dels comerços establerts en el dit carrer, amb especificació del número respectiu: 30 Antoni Martí, pastisseria Postres Martí”, pàg. 279. | VILA MORENO, Alfons: *Diccionari... op. cit.* “Lluís Martí Alegre (València, 1890-1972) Comerciant (propietari de la sucreria familiar “Postre Martí”, pàg. 177-178.

(enfront del Cine Capítol)²²⁹⁹ *Articles per a afaitar Ribera*, 23²³⁰⁰, amb 4 anuncis | “Gran ocasió en màquines per a cosir. Rafael.Purísima, 5” amb 4 aparicions | “Joieria Regional. Pulseres de Boda. Pau, 7”, amb 4 presències | “Indústries Moscardó. Fàbrica d’olis i sabons. Don Joan d’Àustria, 28²³⁰¹, amb 4 anuncis | “Bar L’Alqueria. Ribera, 21”, amb 4 anuncis | “Contents i feliços. Tenen una màquina comprada a Navarro Fotografies. Pau, 5²³⁰², amb 4 aparicions | “Basar.Rellotgeria Pla Gran assortit en rellotges...D. Juan de Àustria, 10”, amb 4 anuncis | “Camas Darás. Fàbrica de llits de metall niquelats, daurats i de ferro... Fàbrica: Animes, 10 – Despatx: Arquebisbe Mayoral, 13”, amb 3 aparicions | “Compreu pells en indústries de pelleteria Les Torres de Quart. Juli Garcia Albiñana. Fàbrica: Quart, 96”, amb 3 presències | “Compreu Mobles Bargues. D. Joan d’Àustria, 9, i Azcàrraga, 47²³⁰³, amb 3 anuncis | “L’Hostal del Ninot. Dinars econòmics. Carrers Sang, 9 i En Llop, 10”, amb 3 aparicions | “Per a Sant Donís Confeteria Edo²³⁰⁴, “Pardaleria Gats d’Àngora, gàbies, pardalets i gossos, Tapineria, 8 i 10”, amb 7 anuncis | “Lleteria Martínez Cubells. Especialitat en Xocolates i Gelats. Pasqual i Genis, xamfrà Martínez Cubells”, amb 2 anuncis | “Magatsem Serrans”, amb 2 aparicions | “Les millors persianes i cortines Casa Lledó-Lauria, 22²³⁰⁵, amb 3 anuncis | “Visiteu la gran fàbrica de gèneros de punt Indústries Martí Tormo S.A. Vendes al por major i detall. Embaixador Vich, 6. Sucursal Carlos Cervera,

²²⁹⁹ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «546-1966. Atlas de Valencia. Guía callejero planos», pàg. 513-514. “És interessant per la catalogació i la situació de les alqueries, barraques, molins, cases de l’horta i nuclis de població dels afores de la ciutat. A ressaltar la quantitat de cinemes existents en el dit any: Capítol. Ribera 16, pàg. 513.

²³⁰⁰ AHCV, CC, C49 1933 Lluís Adolf Vaello Ygual, carrer Ribera, 23. Comissionista mostrari, pàg. 569r.

²³⁰¹ MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu: *Desarrollo...*, op. cit., pàg. 128. | SOLER MARCO, Vicent: *Guerra i expansió...*, op. cit., pàg. 93. | *Bailly-Baillièrre* (1910) Guia Comercial de València y su provincia Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maians. AIVE, caixa F. Fàbrica d’olis vegetals, olis de coco. Indústria d’olis fins per comestibles i pastes. Despatx carrer Colom, 13, València. | *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926) Mislata Oli de coco i Sabó (Fabs) Moscardó (D. Lluís), pàg. 267. Moscardó (Lluís) Pérez Pujol, 5, pàg. 225. | MARTÍ SORO, Josep: *Crònica de l’Ateneu Mercantil...*, op. cit., pàg. 204.

²³⁰² *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926). Fotografies Navarro (Josep Maria), En Colom, 10, pàg. 217.

²³⁰³ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «476-ca. 1956. Valencia del Cid. Hotel Regina. Obsequio a sus clientes» pàg. 449-450. “Curiós anunci versat de la casa Mobles Bargues, situada en el carrer d’Azcàrraga 37, continuació de Borrull. Aparegué per eixa època, en forma de cançó, amb el títol “¡Hay que ver!”, basat en el cuplet de la sarsuela *La Montería*”, pàg. 449. | AHCV, CC, C35 1930 Vicent Bargues Cardona, carrer D. Joan d’Àustria, 9. Mobles de luxe, pàg. 430r *Guia Comercial* (1930) Ebenisteria Vicent Bargues, carrer Azcàrraga, 37, pàg. 379.

²³⁰⁴ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, op. cit. «258-b-1923. Dietari. Llibre de caixa per a les famílies i molt útil per al comerç, indústria i banca. J. B. Barcelona», pàg. 243-244. “Alguns anuncis d’eixe any: La Universal. Fàbrica de dolços i pastisseria de Manuel Edo. Carrer Don Joan d’Àustria 28”, pàg. 243.

²³⁰⁵ *Bailly-Baillièrre-Riera* (1926). “Lledó (Francesc), fàbrica de cortines i persianes, carrer Xàtiva, 10”, pàg. 142, i Manel Lledó Jordà. Estores, espartenyas i fàbrica de persianes pàg. 142. Mossèn Femares, 3, pàg. 142.

13. *Fàbrica en Montaverner*²³⁰⁶, amb 3 aparicions | “*Vicent Lisart. Metge, P. Castelar, 18*”, amb 4 anuncis | “*Los Sótanos, Grans magasems de teixits i novetats Lluís Feliu. C. San Vicent, 16 (edifici gratacels Martí)*²³⁰⁷, amb 2 aparicions | “*Bar Zaragoza. El més cèntric*”, amb 2 anuncis | “*Miquel Andrés Nebot “Io-io (vaivén)”*”, amb 2 anuncis | “*Sastreria i Panyeria R.Garcia Cantó Adresadors, 7, baix i entresol*”, amb 2 presències | “*Tasteu el bon Champan. Valencia Deposit: Correjeria, 31*²³⁰⁸, amb 2 anuncis | “*Manuel Alepuz. Segells de cautxú... Arquebisbe Mayoral, 9*”, amb 2 anuncis | “*Torroneia i Bomboneria. Especialitat en Torrons de Xixona. Josep Galiana Espí, Plaça Emili Castelar, núm. 23. Antiga Torroneia de la Baixada de Sant Francés, 18*²³⁰⁹, amb 1 anunci | “*Segells per a col·leccions. Agència Filatèlica F. González. Avinguda Blasco Ibáñez, 6*”, amb 1 anunci | “*Oferta Excepcional. Radio i Radiogrames Ramón Mercé – Santa Teresa, 8*”, amb 1 aparició | “*Exclusives La Sàsopi*”, amb 1 anunci | “*Ferreteria Guerrero, Canalejas 1*”, amb 1 aparició | “*Eduard Llavador*”, amb 1 anunci | “*Encuadernacions, daurats, relleus. Treballs de luxe i econòmics Ramon Chulià. Rubiols, 4*²³¹⁰, amb 1 anunci | “*Emilio Perez Fabricació de plaques metàl·liques... Salamanca, 15*”, amb 1 presència | “*Collado Marcs i moldures per a quadres. Pau, 34*²³¹¹, amb 1 anunci | “*Magasens Mayques. Mantes de llit i viatge..., Moratín, 3*²³¹², amb 1 anunci | “*Rafael Peris, Brodats d’art Primat Reig, 6*”, amb 1 anunci | “*Frederic Torregrosa, Sastre Joan d’Austria, 9 pral.*”, amb 1 anunci | “*Lluís Farinetti (segells), C. Paz, 16*²³¹³, amb 1 anunci | “*Mobles Serrans*”, amb 2 aparicions | “*Radio CREA. Pasqual i Genis, 26*”, amb 1 presència | “*Catalunya S. Martorell. Cerdanya, 232-Barcelona. Representant-Corresponsal s’oferix a fabricants*”, amb 1

²³⁰⁶ *Guia Comercial* (1930). Gèneres de punt. Fàbriques Indústries Martí Tormo, S.A. Ambaixador Vich, 20, pàg. 401.

²³⁰⁷ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926). Guerriller Romeu (plaça), 83 i 84 Feliu (Lluís), teixits, pàg. 59.

²³⁰⁸ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926). Manel Ramon. Vins i olis, carrer Corretgeria, 28 i Eduard Calvo Comestibles, Corretgeria, 33, pàg. 45.

²³⁰⁹ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926). «Cognoms i noms per rigorós ordre alfabètic», pàg. 105-179. “Galiana (Josep) venda de torrons Ronda S. Francesc, 20”, pàg. 131.

²³¹⁰ *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926). “Chulià (Ramon), encuadernador. Rubiols, 4, pàg. 89. *Guia Comercial* (1930) Encuadernacions Ramon Chulià, Rubiols, 4, pàg. 383. | També SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guia...*, op. cit. «208-1914. Directori Valencià» pàg. 196. “Algunes cases d’encuadernació existents dit any: Ramon Chulià, carrer de Rubiols, 4”.

²³¹¹ AHCV, CC, C35 1930 Dionís Collado Pérez, carrer la Pau, 34. Motlures i marcs daurats, pàg. 59v. | SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guia...*, op. cit. «352-a- 1932 Guia industrial i artística de Llevant. Casa Collado. Marcs d’estil, motlures i gravats. Carrer de la Pau, 34», pàg. 323.

²³¹² *Bailly–Baillièrre* (1910). *Guia Comercial de València y su provincia*. Hemeroteca de Sant Miquel dels Reis. Sala Gregori Maïans. AIVE, caixa F. Fàbrica de draps i teixits de llana Maiques (Fill de Tomàs), Moratín, 1. | *Bailly–Baillièrre-Riera* (1926). Maiqués (...) (Fill de Tomàs), Fàbrica de teixits de llana. Maiqués (...) (Vicent), Moratín, 3, pàg. 74.

²³¹³ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guia...*, op. cit. «176- 1909. Almanac i Guia de València per a 1909», pàg. 166-167. “Selecció d’anuncis publicitaris continguts en la dita guia: Gran fàbrica de segells de cautxú i taller de gravats, Lluís Farinetti. Encunys i matrius per a timbrats de totes les classes. Carrer Pau A.G.”, pàg. 166.

anunci | “Los Sotanos”, amb 2 aparicions | “Orphea Film”, amb 1 anunci | “Antiga Casa Vicent”²³¹⁴, amb 1 aparició | “Centre Mecanografic, Canalejas, 4”²³¹⁵, amb 1 anunci.

²³¹⁴ SOLAZ ALBERT, Rafael: *Guía...*, *op. cit.* «294-1927. Calendari i guia de València 1927 Antiga Guia Ortega. Vidua de Ramon Vicent. Vaixelles, cristall, serveis per a fondes, cafès, bars, col·legis i vaixells. Tot baratíssim. Baixada de Sant Francesc, 9», pàg. 272. | *Guía Comercial* (1930) Llosa i Porcellana. Vidua de Ramon Vicent, Baixada de Sant Francesc, 9, pàg. 415.

²³¹⁵ *Guía Comercial ...* (1930), *op. cit.* Fàbrica de Llibres Ratllats L. Mayques, Canalejas, 4, pàg. 414.

2.6. ELS PATROCINADORS.

LA PARTICIPACIÓ PUBLICITARIA:

PATROCINADORS PER ORDRE ALFABÈTIC

Constatem, després de referir cada anunciant, pel nombre d'aparicions en el setmanari.

- 1 ABAD, RAFAEL. 4
- 2 AFICIONATS A RÀDIO. 9
- 3 ALBIOL, FELIP. 133
- 4 ALCANTARILLA. Òptic. 10.
- 5 ALEPUZ.2
- 6 BALNEARI de Cofrents 27
- 7 BANC DE VALÈNCIA. 130
- 8 BANYS ÀRABS. 14
- 9 BAR L'ALQUERIA. 4
- 10 BAR ZARAGOZA. 2.
- 11 BARBERS. 4
- 12 BARGUES, Mobles . 3
- 13 BASAR LA EXPOSICIÓ. (0'95). 11
- 14 BASTENNIER.6
- 15 BOTELLA, Papereria.20
- 16 BUTLLETÍ DE SUBSCRIPCIÓ 8
- 17 CAMAS DARÀS. 3
- 18 CANET CUBELL.59.
- 19 CASA CONDE. 20
- 20 CASA LLEDÓ. 3
- 21 CASA LLOPIS. 5
- 22 CASA VICENT (antiga). 1
- 23 CASANOVA – T DIAMOND.121
- 24 CATALÒNIA, Viatges. 5
- 25 CATALUNYA. Sr. Martorell. 1
- 26 CENTRE INTERN. MECANO. 1
- 27 CINAES. 32
- 28 COLLADO.1
- 29 COMPANYIA SIDERÚRGICA. 22
- 30 CONFITERIA EDO. 3

- 31 CHAMPAN VALENCIA. 2
- 32 CHULIÀ, Ramon.1
- 33 EMILI PÉREZ 1
- 34 FARINETTI.1
- 35 FERRAN CORTÉS 11
- 36 FERRER. GERMANS.14
- 37 GALERIAS AVENIDA 47.
- 38 GALIANA ESPI .1
- 39 GALLEGO i Cia. 8
- 40 GARCIA ALBIÑANA, JULI. (LES TORRES DE QUART) 3
- 41 GARCIA CANTÓ. (sastre). 2
- 42 GIMÉNEZ. Relotgeria 16
- 43 GIMNASI VALÈNCIA.11
- 44 GREGORI SANZ. 22
- 45 GUERRERO, Ferreteria. 1
- 46 HOSTAL DEL NINOT. 3
- 47 IMAD.133
- 48 INSTITUT TECNOS. 5
- 49 IO-IO (VAIVÉN) 2
- 50 JARDINS DEL REAL 96
- 51 JOIERIA REGIONAL4.
- 52 KIOSC EL PLÀ (Borriana) 5
- 53 KIOSC LÀZARO (Castelló de la Plana) 12
- 54 KUBAN, Lubrificants. 12.
- 55 LA INTERNACIONAL. Preservatius 13
- 56 LA SÀSOPI, Exclusives.1
- 57 LA SENYERA (Castelló de la Plana) 62
- 58 LAURIA (Ileteria) 11.
- 59 L'ESTEL. 60
- 60 LISART (metge) 4
- 61 LOS SOTANOS 2
- 62 LLAVADOR, Eduard 1.
- 63 MAGASENS MAYQUES 1.
- 64 MARTÍ, POSTRE. 5
- 65 MARTÍ TORMO, Indústries. 3
- 66 MARTÍNEZ CUBELLS (Ileteria) 2

- 67 MARTÍNEZ I ORTS.8
68 MARTÍNEZ VIDAL 25
69 MAS I MONTESINOS.12
70 MATALAPS (Vicent Salt) 1
71 MIQUEL MATEU, Fill.123
72 MILLORS APARELLS DE RÀDIO, Els.14
73 MOBLE RADIO OJEA.1
74 MOBLES LIQUIDACIÓ (Serrans, 8) 2
75 MONMENEU (Fàbrica de dolços) 58
76 MOSCARDÓ, Olis.4.
77 NAVARRO. (fotògraf) 4
78 NOGUERA, La (adobs).133
79 NOSTRE BAR, EL. 6
80 NOSTRE TEATRE.15
81 NUTRIA (llet embotellada).8
82 ORLOW 7.
83 ORPHEA FILM 1
84 PARDALERIA ANGORA. 7
85 PARISIEN, La. 81
86 PASIEGA, La. 132
87 PATRIARCA. Acadèmia. (Jesús Morante Borràs) 64
88 PÉREZ PAU (Aferin) 6
89 PERIS, Rafael. 1
90 PICHÓ (ingènier) 13
91 PLUS ULTRA (transports) 1
92 POAL, EL. 103
93 PRAT. 124.
94 RADIO CREA 1
95 RÀDIO I RADIOGRAMES (Ramon Mercè).1
96 RELLOTGERIA PLA 4
97 RELLOTGES Vda. de LLORENS.21
98 RESTAURANT I CERVECERIA MARTÍ.12.
99 RIERA, Calçats. 109
100 RIOS i Cia. 61.
101 RIVOLI, PASTISSERIA.7
102 SAGELLS GONZÀLEZ.1

- 103 SAMSÓ, Antoni (autoescola) 6
- 104 SASTRERIA A. GARCIN 6
- 105 SASTRERIA LLORENS 9
- 106 SENENT (autoescola) 127
- 107 SERRA, Antoni. 5
- 108 SOTO I MAS. 62
- 109 STANDARD OIL. 117
- 110 TAMARIT MOLINA, Vicent. 45
- 111 THERMAS VICTÒRIA i HOTEL DEL PORT 6
- 112 TORMO, FRANCO (xapes i fustes) 130
- 113 TORREGROSA, Frederic (sastre) 1
- 114 UN GRAN NEGOCI. 4
- 115 UNIÓ CONSERVERA I ARROCERA 10
- 116 VALENCIANA, LA. Tàrrega i Montagut 6
- 117 VALLS I BALLESTER 6
- 118 VENTURA FELIU, Fill. 20
- 119 VILARRASA, Salvador. 80.

PATROCINADORS PEL NOMBRE D'ANUNCIS PUBLICITARIS EN ORDRE DECREIXENT

- 1 NOGUERA, La (adobs).133
- 2 IMAD.133
- 3 ALBIOL, FELIP. 133.
- 4 LA PASIEGA, La. 132
- 5 BANC DE VALÈNCIA. 130
- 6 FRANCO TORMO (xapes i fusta) 130
- 7 SENENT (autoescola) 127
- 8 PRAT. 124
- 9 MIQUEL MATEU, Fill.123
- 10 CASANOVA – T DIAMOND.121
- 11 STANDARD OIL. 117
- 12 RIERA. Calçats. 109.
- 13 POAL, EI. 103
- 14 JARDINS DEL REAL. 96.
- 15 PARISIEN, La. 81
- 16 VILARRASA, Salvador. 80.
- 17 PATRIARCA. Acadèmia. (Jesús Morante Borràs) 64.

- 18 LA SENYERA (Castelló de la Plana) 62.
- 19 SOTO I MAS. 62.
- 20 RIOS i Cia. 61
- 21 L'ESTEL 60
- 22 CANET CUBELL. 59
- 23 MONMENEU (Fàbrica de dolços) 58
- 24 GALERIAS AVENIDA 47
- 25 TAMARIT MOLINA, Vicent. (llits) 45
- 26 CINAES.32
- 27 BALNEARI de Cofrents 27.
- 28 MARTÍNEZ VIDAL 25.
- 29 GREGORI SANZ. 22
- 30 COMPANYIA SIDERÚRGICA. 22.
- 31 RELLOTGES Vda. de LLORENS. 21.
- 32 CASA CONDE. 20.
- 33 BOTELLA, Papereria, 20
- 34 VENTURA FELIU (Fill) 20
- 35 GIMÉNEZ. Relotgeria 16
- 36 NOSTRE TEATRE 15
- 37 FERRER. GERMANS.14
- 38 MILLORS APARELLS DE RÀDIO. 14
- 39 BANYS ÀRABS 14
- 40 PICHÓ (ingènier) 13
- 41 LA INTERNACIONAL. Preservatius 13
- 42 MAS I MONTESINOS. 12.
- 43 KIOSC LÀZARO (Castelló de la Plana). 12
- 44 KUBAN, Lubrificantes.12
- 45 RESTAURANT I CERVECERIA MARTÍ. 12
- 46 GIMNASI VALÈNCIA. 11
- 47 FERRAN CORTÉS. 11
- 48 LAURIA (lleteria) 11.
- 49 BASAR LA EXPOSICIÓ. (0'95). 11
- 50 UNIÓ CONSERVERA I ARROCERA 10.
- 51 ALCANTARILLA, Òptic. 10.
- 52 SATRERIA LLORENS. 9
- 53 AFICIONATS A RÀDIO. 9

- 54 GALLEGO i Cia. 8
- 55 MARTÍNEZ I ORTS. 8
- 56 NUTRIA (llet embotellada).8.
- 57 BUTLLETÍ DE SUBSCRIPCIÓ. 8
- 58 ORLOW 7.
- 59 PARDALERIA ANGORA. 7
- 60 RIVOLI, PASTISSERIA 7.
- 61 NOSTRE BAR, EL. 6.
- 62 PÉREZ PAU 6
- 63 SASTRERIA A. GARCIN 6.
- 64 KIOSC EL PLÀ (Borriana) 5.
- 65 THERMAS VICTÒRIA i HOTEL DEL PORT 6
- 66 VALLS I BALLESTER 6
- 67 VALENCIANA, LA. Tàrrega i Montagut 6.
- 68 BASTENNIER.6.
- 69 SAMSÓ, Antoni. (autoescola) 6
- 70 CATALÒNIA, Viatges. 5
- 71 MARTÍ, POSTRE. 5
- 72 INSTITUT TECNOS. 5.
- 73 CASA LLOPIS.5
- 74 SERRA, Antoni. 5
- 75 UN GRAN NEGOCI. 4.
- 76 ABAD, RAFAEL. 4
- 77 BAR L'ALQUERIA. 4
- 78 BARBERS 4.
- 79 JOIERIA REGIONAL 4.
- 80 MOSCARDÓ, Ollis. 4.
- 81 NAVARRO. (fotògraf) 4
- 82 RELLOTGERIA PLA. 4.
- 83 LISART (metge). 4
- 84 CASA LLEDÓ.3
- 85 CONFITERIA EDO.3
- 86 HOSTAL DEL NINOT. 3
- 87 CAMAS DARÀS.3
- 88 MARTÍ TORMO, Indústries 3.
- 89 BARGUES, Mobles.3.

- 90 GARCIA ALBIÑANA, JULI. (LES TORRES DE QUART) 3.
- 91 ALEPUZ. 2
- 92 GARCIA CANTÓ (sastre) 2
- 93 CHAMPAN VALENCIA. 2.
- 94 IO-IO (VAIVÉN) 2
- 95 LOS SOTANOS . 2
- 96 MARTÍNEZ CUBELLS (lleteria). 2
- 97MOBLES LIQUIDACIÓ (Serrans, 8). 2
- 98 ZARAGOZA, Bar. 2.
- 99 CASA VICENT (antiga). 1
- 100 CATALUNYA. Sr. Martorell. 1
- 101 CENTRE INTERN. MECANO. 1
- 102 CHULIÀ, Ramon.1
- 103 COLLADO.1
- 104 EMILI PÉREZ 1
- 105 FARINETTI.1
- 106 GALIANA ESPÍ. 1
- 107 GUERRERO, Ferreteria. 1
- 108 LLAVADOR, Eduard 1.
- 109 MAGASENS MAYQUES 1.
- 110 MATALAPS (Vicent Salt) 1
- 111 ORPHEA FILM. 1
- 112 PLUS ULTRA (transports) 1
- 113 RÀDIO I RADIOGRAMES (Ramon Mercè).1.
- 114 RADIO CREA. 1
- 115 PERIS, Rafael. 1
- 116 SAGELLS GONZÀLEZ.1
- 117 TORREGROSA, Frederic (sastre) 1
- 118 MOBLE RÀDIO OJEA 1.
- 119 LA SÀSOPI, Exclusives. 1

LA IMPLANTACIÓ DE LA PUBLICITAT A *EL CAMÍ*

Núm. 1. 05/03/32. Galerías Avenida. S.A., Postre Martí, Josep Antoni Noguera, Ferrer Germans, Lleteria Lauria, Industries Moscardó, Unió Conservera i Arroceras, Felip Albiol, Fill de Ventura Feliu, Balneari de Cofrentes, Bronces i Llànties Martínez i Orts, Matalaps, Boletí de Subscripció, Tintoreria Soto, Ferreteria El Poal, IMAD.

Núm. 2. 12/03/32. Llixcau EL CAMÍ, Fills de Joan Bte. Monmeneu, La Parisien, Vicent Valls Ballester, Camions T Diamond, La Pasiega.

Núm. 3. 19/03/32. Banc de València, V. Tamarit Molina.

Núm. 4. 26/03/32. Companyia Siderúrgica del Mediterrani, Transports Plus Ultra, Franco Tormo, Ferran Cortés, Joieria Regional, Rios i Companyia S. en C., Telèfon 1 2 3 4 5 Senent, Centre Internacional Mecanogràfic.

Núm. 5. 02/04/32. J. Prats, Restaurant dels Jardins del Real, Manuel Alepuz.

Núm. 6. 09/04/32. L. Gallego y Cia., Compreu Mobles Bargues.

Núm. 7. 16/04/32. Mobles Mas i Montesinos, Calçats Riera, El Nostre Bar.

Núm. 9. 30/04/32. Casa Lledó, Rafael Abad, Aferin Pérez Pau.

Núm. 10. 07/05/32. La Senyera..

Núm. 11. 14/05/32. "Super Radio" Elimina València, Lubrificants Orlow.

Núm. 12. 1/05/32. Fill de Miquel Mateu; Martínez Vidal.

Núm. 15. 04/06/32. Viatges Catalònia, Lubrificants "Standard"

Núm. 16. 18/06/32. Cerveceria i Restaurant Martí, Banys Àrabs de l'Almirall.

Núm. 17. 25/06/32. EL CAMÍ es ven en Burriana, en el Kiosc del Plà, El Nostre Bar (text nou)

Núm. 19. 09/07/32. Aficionats a Radio ¡Atenció!, Prove V. la llet embotellada Nutria, Rellotgeria Giménez, Pichó Ingènier, Los Sotanos, Antiga Casa Vicent.

Núm. 29. 17/09/32. *J. Prat.* (canvi de Prats per Prat)

Núm. 31. 01/10/32. Confiteria Edo.

Núm. 32. 08/10/32. Antoni Serra, òptic.

Núm. 33. 15/10/32. Gregori Sanz, Les Torres de Quart.

Núm. 37. 12/11/32. L'Estel.

Núm. 38. 19/11/32. (Vaivén), Josep Alcantarilla, Casa Canet, Industries Martí Tormo S.A.

Núm. 39. 26/11/32. Antoni Garcin.

Núm. 40. 03/12/32. Casa Conde, Antoni Samsó, Rellotgeria Viuda de Llorens.

Núm. 41. 10/12/32. Josep Galiana Espí.

Núm. 42. 17/12/32. ¡Barbers! Sagells per a col·leccions.

Núm. 43. 31/12/32. Gimnasi València, Radio i Radiogrames.

Núm. 45. 14/01/33. La Exposició "Tot a 0'95".

Núm. 53. 11/03/33. Sastreria Llorens, Salvador Vilarrasa.

Núm. 54. 18/03/33. Vicent Lisart.

Núm. 56. 01/04/33. **La Internacional.**

- Núm. 60.** 29/04/33. Bar Zaragoza.
- Núm. 61.** 06/05/33. Erco-Cinaes, *Basar Exposició (Tot a 0'95)* (canvi d'eslògan)
- Núm. 62.** 13/05/33. L'Hostal del Ninot, Camas Darás.
- Núm. 64.** 27/05/33. La Valenciana.
- Núm. 65.** 03/06/33. Davant les nombroses...
- Núm. 66.** 10/06/33. Papereria Botella.
- Núm. 68.** 24/06/33. "La Sàsopi".
- Núm. 69.** 01/07/33. J.A. Bastennier.
- Núm. 70.** 08/07/33. Lubrificants Kuban.
- Núm. 71.** 15/07/33. Un gran negoci, Patisserie Rivoli.
- Núm. 72.** 22/07/33. Casa Llopis, Erco-Cinaes (canvi).
- Núm. 75.** 12/08/33. **La Internacional** per La Internacional (canvi d'impressió del rètol)
- Núm. 77.** 26/08/33. *Senyal de pas lliure* (Senent, canvi de llegenda), *Relotgeria Vda. de Joan Llorens* (canvi de format)
- Núm. 79.** 09/09/33. Comptabilitat-Institut Tecnos.
- Núm. 81.** 23/09/33. Moble Ràdio, *Gimnasi Valencia* (canvi de format)
- Núm. 83.** 07/10/33. *Confiteria Edo* (canvi) Eduard Llavador, Ferreteria Guerrero, Ramon Chulià, Collado, Emili Pérez, Nostre Teatre, Magasens Mayques, Rafael Peris, Frederic Torregrosa, Lluís Farinetti, Radio C.R.E.A.
- Núm. 85.** 21/10/33. Pardaleria, Catalunya.
- Núm. 86.** 28/10/33. CINAES, Mobles en liquidació.
- Núm. 92.** 09/12/33. Acadèmia del Patriarca.
- Núm. 93.** 15/12/33. ODIO Per María Fernanda Ladrón de Guevara. (Orpheu Film)
- Núm. 94.** 23/12/33. Juli Garcia Albiñana.
- Núm. 95.** 30/12/33. Restaurant Thermes Victòria i Hotel del Port.
- Núm. 100.** 03/02/34. Tasteu el bon Champan Valencia.
- Núm. 104.** 03/03/34. *Cent pessetes traje fet a mida Sastreria Llorens* (canvi), *Relotgeria Pla*.
- Núm. 106.** 17/03/34. *Mobles Magatsems Serrans* (canvi)
- Núm. 107.** 24/03/34. *Relotges Vda. de Joan Llorens* (canvi)
- Núm. 108.** 31/03/34. Navarro.
- Núm. 111.** 21/04/34. Garcia Cantó.
- Núm. 115.** 26/05/34. Lleteria «Martínez Cubells»
- Núm. 116.** 02/06/34. *Ferros Mateu (Fill de Miquel Mateu)* (canvi)
- Núm. 119.** 23/06/34. Bar l'Alqueria.
- Núm. 123.** 21/07/34. *El Laboratori dels aficionats Navarro* (canvi)

ANNEX III CAPÍTOL III

3.4 LES SECCIONS DEL SETMANARI I ELS COLUMNISTES

Acció d'Art. (l'Editorial, Alfred Baeschlin, Eduard Martínez i Ferrando) **Actuació Valencianista.** (l'Editorial, l'Encobert, Tereseta Calatayud), **Agrupació Valencianista Republicana** (AVR), **Ars Longa** (Antoni Igual i Úbeda), **Art.** (Jaume Sorell, Alfred Baeschlin, Francesc Cerní,); **Cinema i Teatre** (Emili Gómez i Nadal, Enric Navarro i Borràs, Francesc Caballero i Muñoz, Eduard Ranch, Josep Mascarell, Jaume Roig, Jesús Garcia Tolsà, A. Martínez Cros, Dr. Argos); **Dibuixos-Paisatges valencians** (Enric Soler i Godes, F. Blasco i Figuerola, Alfred Baeschlin, T. Fabregat, Joan Llovera, Tereseta Pascual, Pasqual Roch, Vicent Arlandis, E. Muñoz, Rafael Gómez); **El Món com va** (E. Gómez i Nadal); **Esport-Deport** (Josep Simó Barceló, Joanet, Tevecal, Xard); **Excursionisme.** (F. Calatayud i Vidal, Vicent Penyafort Brusel, Jordi Valor, Enric Orts i Ausina, Emili Sanchis Colomé, Eliseu Bengochea Soliva, Pi i Romer); **Fent Camí** (l'Editorial); **Llegint periòdics** (l'Editorial) **Llengua-Curset d'Ortografia valenciana** (Carles Salvador i Gimeno); **Llengua-Notes gramaticals** (Carles Salvador i Gimeno); **Llengua-Curset de Morfologia per correspondència** (Carles Salvador i Gimeno); **Lletres** (l'Editorial, Antoni Igual i Úbeda, Eduard Julià, Jordi Valor, Rafael Raga Miñana, Salvador Ferrandis Luna, Carles Salvador i Gimeno, Emili Gómez i Nadal, Francesc Almela i Vives, Manel Vidal López, Manuel Sanchis Guarnier, F. Carreres i de Calatayud, Adolf Pizcueta, Enric Soler i Godes, T. Llorente Falcó, Lluís Pericot, Emili Beüt, Daniel Tossal (F. Caballero i Muñoz), Ernest Martínez i Ferrando, Felip Mateu i Llopis, F. Llisterri, Albert Rius, Enric Navarro i Borràs, J. Mascarell, Josep Monmeneu Gómez, Joan Coromines, Miquel Duran i Tortajada, Guillem Renat i Ferris, pseudònim de Josep Giner i Marco); **Miliari** (E. Gómez i Nadal); **Música** (Eduard Ranch i Fuster, Rafael Guallart, Agustí Alaman i Rodrigo, Daniel Tossal, E. Navarro i Borràs, Fabià Llisterri); **Normes Ortogràfiques.** (Daniel Tossal, E. Navarro i Borràs, Antoni Porcar i Candel, Carles Salvador i Gimeno, Pere Queral i Ferrandis, Xavier Pallarés, Guillem Renat, Francesc Moreno Ferri, Nicolau Primitiu Gómez Serrano); **Notes Internacionals.** (l'Editorial); **Palpitacions dels temps** (J. R. possiblement Joaquim Reig); **Pedagogia** (Pasqual Asins i Lerma); **Reportatges d'Actualitat.** (Pere Cardona, pseudònim d'Adolf Pizcueta, Josep Bolea (Josep Alcira), Joaquim Reig i Rodríguez, Jordi Llauger, Jaume Sorell, Enric Soler i Godes, Miquel Durán de València, pseudònim de Miquel Duran i Tortajada) Francesc Almela i Vives, Joan Cardona, Stilet); **Retalls. Per a què no s'oblidi** (Albert); **Retalls econòmics i Financers** (Josep J. Sanchis i Zabalza); **Setmana Cultural valenciana** (l'Editorial,

J.S., J. Sansabas Serrano) **Tribuna lliure**. (Eduard Martínez Ferrando, Josep M. Bayarri, Albert Rius).

També hi va haver apartats específics o puntuals, al voltant d'algun determinat col·lectiu polític o cultural, segons les propostes o les reivindicacions dels sectors que seguien les seues informacions. Així: **Agrupació Valencianista Escolar** (AVE). (l'Editorial, Vicent Rodríguez Martínez, Robert Moròder, R.S); **Agrupació Valencianista Republicana** (AVR) (l'Editorial); **Associació de Mestres Valencians** (A. de M.V.); (l'Editorial); **Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana** (l'Editorial, Robert Moròder Molina); **Asteriscos-Asteriscs**. (l'Editorial, Felip Mateu. i Llopis, Louis Alibert, Francesc Almela i Vives); **Centre de Cultura Valenciana** (l'Editorial); **Concursos** (l'Editorial, Enric Navarro i Borràs, Joan Puig, Josep Cebrian i Navarro, Màxim Bolintges i Bojó, Enric Orts i Ausina, Jordi Valor, Enric Soler i Godes); **Correspondència**. (l'Editorial). **Diades Pro-Estatut**. (l'Editorial, Joaquim Reig i Rodríguez, Francesc Almela i Vives, Enric Durán i Tortajada, Lluís Buixareu, Enric Bastit); **Geografia Nostra**. (JBP, EBB, Baldomer Vendrell, Josep Toledo); **Història Nostra**. (l'Editorial, Manel Vidal López, Ll. Roca Gisbert, Jordi Valor, Gaspar Torrente, Antoni Senent i Micó); **Homenatges**. (l'Editorial, J.J. Sanchis i Zabalza, Carles Salvador i Gimeno, Enric Navarro i Borràs, Joaquim Reig i Rodríguez, Adolf Pizcueta); **Lo Rat-Penat**. (l'Editorial, Nicolau Primitiu Gómez Serrano); **Mestres i professorat**. (l'Editorial, J. F. Boix i Senmartí, Leopold P. Reig, Jordi Valor, Vicent Rodríguez Martínez, Robert Moròder Molina, Domènec Gómez Serrano, Baldomer Vendrell, Carles Salvador i Gimeno, Llorenç Sorli Ballester, Joan M. Borràs Jarque, A. Vallet, P. Alcon i Mateu, Antoni Porcar, Enric Navarro i Borràs, Enric Soler i Godes, J. Sansabas Serrano, Manel Cigalat); **Moviment valencianista** (Eduard Buïl, Joan Bta. Porcar, F. Caballero i Muñoz, M. Marcó Trafach, Thous Llorenç, F. Escrivà i Cantos, Antoni Igual i Úbeda, Vicent Olmos, Francesc Soto i Mas, Peris Salavert, M. Boscà i Luís, Ramon Segura Valls, Ricard García Pastor, Povo, Nicolau Primitiu, Josep Monmeneu Gómez, Josep Boquera, Rafael Raga Miñana, Joan Beneyto Pérez, Eduard Martínez i Ferrando, Ernest Martínez i Ferrando, Emili Gómez i Nadal, B. Bono i Barber, Miquel Blat Monzó, Frederic Torregrosa, Enric Navarro i Borràs, Salvador Carreres Zacarés, Enric Durán i Tortajada, T. Llorente Falcó, Nicolau Primitiu, Lópes Chavarri i Marco, Joan Boix i Vila, Miquel Durán i Tortajada, J. Sanchis Sivera, Felip Mateu i Llopis, Francesc Martinez i Martinez, Leopold Martínez i Vidal, Rosari Soto, Antoni Bru Rico, Jordi Martorell, Enric Serrano i Melià, Lluís R. Flores, Tereseta Calatayud). **Nacionalisme** (l'Editorial), Francesc Bosch i Morata, Carles Salvador i Gimeno, F. Caballero i Muñoz, Eduard Buïl, Alfred Badenes i Andrés, J. Gil Senis, G. Huguet

Segarra, Emili Gómez i Nadal, Angelf Castanyer, Ernest Martínez i Ferrando, Joaquinet, Francesc Borrull, Eduard Martínez i Ferrando, Joaquim Reig i Rodríguez, Joan Cardona, Josep Mascarell i Gosp, Jordi Valor i Serra, Emili Calduch, F. Cardona Mezquida, Adolf Pizcueta, F. Carreres i de Calatayud, Agustí Alaman i Rodrigo, F. Escrivà i Cantos, Antoni Porcar i Candel, Enric Navarro i Borràs, B. Martínez Melià, Francesc Gómez Serrano, Germinal Ros i Martí, Artur Perucho i Badia, Jesús Dasí, Llorenç Sorli Ballester, Ferran Valentí, Francesc Soto i Mas, M. Marcó Trafach, Xavier Pallarés, Ricard Garcia Pastor, Jacint Vitoria, Carmel Giner Bolufer, J. Aloy, Joan Bta. Porcar, Miquel Peña Masip, Emili Beüt i Belenguer, Ramon Segura Valls, Topi Nambur, Elissa García Villalba, Frederic Salavert, S. Morant Tormo, Vicent Peris, Antoni Igual i Úbeda, Enric Soler i Godes, Antoni Alcayde i Vilar, Josep Gonzalez Mir, R. de Benicadell, R. P. Ballester, V. Joan i Villanueva, Vicent Vilaplana i Roig, Josep Bataller, Pere Queral i Ferrandis, Alfonso Vázquez Martínez, Baldomer Vendrell, Salvador Donderis Tatay, Josep Giner i Marco, Enric Valor i Vives, Vicent Gimenez, Josep Pellicer, Robert Moròder Molina, M. Martínez del Hierro, F. Llisterri, Roger Hurtado i Minyana, R. Tomàs i Ridaura, Antoni Colomina i Pascual, A. J. Alomar, Josep Bausset, J. Sansabas Serrano, M. Pérez, Amat Gosalbes Torres, Manuel Sanchis Guarnier, Marcel Jover i Navarro) **Penya Cultural Valencianista** (Alzira). (l'Editorial).

LA PREMSA DIÀRIA DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX:

El nostre primer referent en aquest apartat seran les investigacions del professor Carlos Sanz Marco, publicades en la revista *Treballs de Comunicació 5*, al voltant dels periòdics de tiratge diari en les tres primeres dècades del segle XX, tot i que alguns ja vingueren del segle anterior. Les seues observacions ens permetran conèixer millor la gènesi, evolució i finalitat de la tasca informativa.

Las Provincias (1866)

El degà de la premsa diària en les nostres terres va ser *Las Provincias*. Fundat en València en gener de 1866, el seu promotor fou el gran poeta de la Renaixença Teodor Llorente i Olivares. D'un liberalisme inicial –va acollir als representants del programa *renaixentista*–, evolucionà cap a postures conservadores. Tant és així que en 1923 s'adhereix a la Dictadura de Primo de Rivera i, acabada la Guerra Civil, fou l'únic periòdic que continuà editant-se després de 1939.²³¹⁶ Per al professor Cucó, *Las Provincias* fou el portaveu d'una "incompleta burgesia valenciana (d'exportació de cítrics) de la Restauració."²³¹⁷

A l'altura de 1931, *Las Provincias* va convertir-se en el diari més llegit en la regió després de *El Mercantil Valenciano*. Professava un ideari monàrquic conservador, encara que, arribada la II República, va saber contemporitzar també amb el nou règim. Aquesta és la raó per la que, d'entre els diaris suspesos en 1932, fou el de més ràpida reparició. Difonia en aquests anys la gens inestimable xifra de 22.000/25.000 exemplars diaris.²³¹⁸

El Mercantil Valenciano. (1872-1939)

Naix en 1872, com a diari republicà independent, comercial i d'anuncis. Defendrà un republicanisme moderat. Es declarà adversari de la Dictadura primoriverista. Celebrà l'adveniment de la República en 1931 i en les eleccions de 1936 va defensar la candidatura del *Front Popular*, raó per la que, acabada la guerra, va deixar de publicar-se el 28 de març de 1939²³¹⁹

²³¹⁶ SANZ MARCO, Carlos: «Aproximación a la presencia de la literatura en la prensa valenciana de principios del siglo XX» pàg. 135-150 en *Treballs de Comunicació 5*. Octubre 1994. Girona Treballs d'Història de la Premsa: premsa valenciana. Societat Catalana de Comunicació SCC. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1994., pàg. 135.

²³¹⁷ CUCÓ, Alfons: *El valencianisme polític...*, op. cit., pàg. 83.

²³¹⁸ CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos...*, op. cit., pàg. 306.

²³¹⁹ SANZ MARCO, Carlos en *Treballs de Comunicació...*, op. cit., pàg. 135.

En realitat, *El Mercantil Valenciano* havia nascut després de la desaparició del quasi homònim *Diario Mercantil de Valencia*²³²⁰ La seua clientela es trobava entre la petita burgesia i la pagesia il·lustrada. Serà a partir de 1882 quan accentuaria el seu republicanisme i es convertiria en òrgan del partit demòcrata-progressista fins a 1888, en produir-se l'escissió en les files d'aquest partit. En aqueix moment Félix Pizcueta i altres redactors se separaren del periòdic i funden *El Progreso*, mentre *El Mercantil* es decantarà cap al republicà Nicolas Salmerón.

En evidenciar-se l'interés que despertava en les classes mitjanes, se li titllarà de radical i extremista per part d'uns, i de tebi per part d'altres. Durant la dècada de 1920 no va abandonar la seua tendència esquerrana i pro-republicana. Obligat a tancar pels vencedors de la Guerra Civil, deixà de publicar-se el 28 de març de 1939. Però els seus tallers d'impressió van ser utilitzats pel diari *Levante*, que, com a subtítol i homenatge, en 1989 recuperà per la seua capçalera el nom complet de *Levante-El Mercantil Valenciano*.²³²¹

“*El Mercantil Valenciano* fou, doncs, un dels diaris més llegits i rellevants de la història del periodisme valencià. Durant el període republicà es mostra proper a l'*Esquerra Republicana* (encara que també en 1931 a la DLR *Dreta liberal republicana*); de fet, el seu director, Vicent Fe Castell, es presentaria com a candidat pel *Front Popular* en 1936.”²³²²

***La Correspondencia de Valencia* (1882-1939)**

Diari vespertí aparegut entre 1882 i vigent fins a 1939. En 1918 va ser adquirit per *Unió Valencianista* i va passar a convertir-se en el portaveu del valencianisme de dretes²³²³, fins el punt de saludar amb entusiasme el colp d'Estat de Primo de Rivera, la qual cosa va provocar una escissió en la seua redacció. Adolf Pizcueta l'abandona i passa al grup del setmanari *Pàtria Nova*. Últim número de *La Correspondencia* fou març del 39.²³²⁴

“*La Correspondencia de Valencia* era propietat de la família Peris-Mencheta. Passava per semblar un diari independent, però d'un palmari tarannà conservador. No va

²³²⁰FERRER MIRALLES, Vicent: *La llengua en portada...*, op. cit., pàg. 50.

²³²¹SANZ MARCO, Carlos en *Treballs de Comunicació...*, op. cit., pàg. 138-139.

²³²²CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos...*, op. cit., pàg. 299.

²³²³ALONSO, Vicent: *La trajectòria intel·lectual d'Ernest Martínez Ferrando*. Quaderns 3 i 4, València, 1992., pàg. 42.

²³²⁴SANZ MARCO, Carlos en *Treballs de Comunicació...*, op. cit., pàg. 135.

figurar en els anys trenta entre els més llegits dels sis que habitualment tenia la capital llevantina.²³²⁵

El Pueblo (1894-1939)

Diari republicà de València, va traure el seu primer número el 12 novembre de 1894. Fundat i dirigit per Vicent Blasco Ibàñez. Inicialment va mostrar les seues simpaties per la facció republicana: *Unión Republicana*²³²⁶. Prompte va ser llegit per burgesos de mitja fortuna, artesans, obrers il·lustrats, funcionaris municipals i pagesos de cert acomodament. Blasco va sostenir amb els seus propis recursos fins a setembre de 1898, moment en què es va associar políticament i industrialment amb Rodrigo Soriano.²³²⁷ Aquesta associació va concloure el febrer de 1903 en separar-se políticament enmig d'agres polèmiques. En 1907, Blasco cedeix la propietat a Félix Azzati, qui li substitueix en la prefectura del partit i en l'escó parlamentari. En l'etapa del director Félix Azzati, fou l'instrument per a la reorganització del *Partit Unió Republicana Autonomista* (PURA), fet que va suposar un augment en el nombre de lectors.

El diari s'allunya de Lerroux en 1912. Durant la 1ª Guerra Mundial (1914-1918) es declara aliadòfil. Manté el seu republicanisme durant la Dictadura de Primo de Rivera. La seua decadència arriba amb Sigfrido Blasco, propietari des de 1929, en restituir aquest el PURA (*Partit d'Unió Republicana Autonomista*)²³²⁸ a l'òrbita lerrouxista i aliar-se Lerroux amb la CEDA (*Confederació Espanyola de Dretes Autònomes*) El seu declivi es precipitarà en declarar-se contrari al *Front Popular* en les eleccions de 1936.²³²⁹ En aquesta tessitura *El Mercantil* li havia guanyat terreny i ressó popular, i així desapareixeria definitivament el 29 de maig de 1939.²³³⁰

La Voz de Valencia. (1901-1917)

El seu primer exemplar data del 18 d'abril de 1901. El sostenien els carlistes i integristes cristians, acabant per ser portaveu de la *Lliga Catòlica*. Entre els seus col·laboradors va comptar amb Josep Navarro Cabanes. En 1917 ja se subtitulava *Diari catòlic del matí*.²³³¹ Els integristes catòlics valencians, el sector més conservador

²³²⁵ CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos...*, op. cit., pàg. 282.

²³²⁶ SANZ MARCO, Carlos en *Treballs de Comunicació...*, op. cit., pàg. 136-137.

²³²⁷ PANIAGUA, Javier y PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario...*, op. cit., "pàg. 526.

²³²⁸ CHECA GODOY, Antoni: *Prensa y partidos...*, op. cit., pàg. 307.

²³²⁹ SANZ MARCO, Carlos en *Treballs de Comunicació...*, op. cit., pàg. 136.

²³³⁰ SANZ MARCO, Carlos en *Treballs de Comunicació...*, op. cit., pàg. 139-140.

²³³¹ SANZ MARCO, Carlos, *Treballs de Comunicació...*, op. cit., pàg. 135-150, "La Voz de Valencia (1901). Su sostén fueron los carlistas e integristas, terminando por ser portavoz de la Liga Católica. En 1917 ya se subtitulava: *Diario católico de la mañana*.", pàg. 136.

del carlisme, havien creat aquest diari com a, “defensor de la religió”. Joan Pérez Lucia fou el seu primer director,²³³² a més de President de *Lo Rat Penat*

La primera acció coneguda d'aquest nou diari, després de mes i mig d'existència, serà l'intent de l'organització d'una *Lliga de Catòlics*. El projecte no qualla, però el periòdic confirma la seua aspiració a ser plataforma política del conservadorisme catòlic valencià. La proposta de *La Voz* es assumida per *Las Provincias* el febrer de 1902, davant els actes anticlericals que protagonitzaven els regidors republicans. Llorente pretén crear, no una organització catòlica en els termes proposats per Pérez Lucia, sinó una Lliga de premsa defensora de l'Església i la religió. *La Voz* i *La Correspondencia* van ser els únics diaris en respondre afirmativament al projecte.²³³³

***El Radical* (1903-1910)**

Diari republicà, fundat i dirigit per Rodrigo Soriano en 1903, després de la ruptura amb Vicent Blasco Ibáñez. La seua vida anirà unida a l'activitat política del seu fundador en València. El primer número apareix exactament el 10 de març d'aquell any. *El Radical* va ser portaveu de la secció republicana «sorianista» violentament oposada a la «blasquista». La rivalitat de tots dos polítics va arribar al seu punt culminant en 1907, amb motiu de la *Solidaritat Catalana*, de la qual es va mostrar enemic Blasco i simpatitzant Soriano. Aquesta controvèrsia va dificultar l'extensió del moviment solidarista a València. El periòdic travessa per greus dificultats econòmiques reiterades, així deixarà de publicar-se en 1909. Soriano, definitivament cansat o defraudat, intentarà mantenir *España Nueva* a Madrid i *El Radical* a València. No va poder ser i l'entusiasme dels sorianistes, encara fidels, de crear una *Valencia Nueva* com a hereva d'*El Radical* va fracassar. Tot i reaparèixer amb l'antic títol l'11 de setembre de 1910, tornaria a desaparèixer el 31 de desembre d'aqueix mateix any. Això sí, només per convertir-se'n contrapunt d'*El Pueblo* i de l'obra literària de Blasco – de la qual serà un crític desprietat- ja paga la pena la seua curta vida.²³³⁴

La importància de l'escissió dels blasquites i sorianistes podem mesurar-la per l'acceptació que va gaudir el nou diari. Sembla que a més disputes, més lectors també. En el seu tercer número ja comptava amb més de 3.000 subscriptors, una xifra que no variarà fins a la seua desaparició. I és que el seu vertader indicatiu d'aquest diari fou, sens dubte, el de ser l'espill convex de la publicació blasquista. Cal tenir present que *El Pueblo* havia sigut l'escola periodística dels principals redactors del nou diari, de Josep Segarra, Anselm Arenas, Constantí Piquer, Lluís Bernat, etc. No estranya, per

²³³²PANIAGUA, Javier y PIQUERAS, José A. (dirs.): *Diccionario...*, op. cit., pàg. 433.

²³³³LAGUNA, Antonio: *Historia del periodismo...*, op. cit., pàg. 222-223.

²³³⁴SANZ MARCO, Carlos en *Treballs de Comunicació...*, op. cit. pàg. 141.

tant, que *El Radical* siga concebut per Soriano amb les mateixes bases fundacionals d'*El Pueblo*: ser tribuna de defensa i atac del seu director, del partit que va dirigir i de les aspiracions polítiques que l'animaven, enfront dels seus rivals blasquistes. Un indicador feient de l'alt grau de conflictivitat en què viu la premsa de 1903 és la nombrosa relació de denúncies que es prodigaren: tant els blasquistes como els sorianistes van crear sengles publicacions exclusivament d'atac.²³³⁵

***Diario de Valencia* (1911-1939)**

Fundat en 1911 per Manuel Simó i Marín, com a òrgan del *Partit Jaimista de la Regió Valenciana*²³³⁶. També en ell col·laborà J. Navarro Cabanes. El seu director, des de 1916, fou Luis Lucía. Aquest periòdic evolucionaria del tradicionalisme carlista a la democràcia cristiana, sota la influència de Luis Lucía, qui fundà en 1930 el partit de la *Derecha Regional Valenciana*. Durant la Segona República serà l'òrgan per autonomàsia de la DRV, partit federat a la CEDA. Acabada la Guerra Civil, però, tampoc es va editar²³³⁷. L'eixida del primer número de *Diario de Valencia*, va tractar un esdeveniment en la ciutat, protagonitzat per republicans.²³³⁸ Objectivament parlant, es tractava d'un dels diaris més equilibrats de la dreta espanyola en aquests anys, encara que no figurara entre els més llegits a la ciutat.²³³⁹

***La Voz Valenciana*. (1917-1936)**

Diari vespertí que naix en 1917 sota la direcció de Manuel Castillo y Quijada. D'orientació afí a la política d'Antoni Maura i defensor dels postulats catòlics, a partir de 1923, però, evolucionaria cap a actituds més progressistes i menys confessionals. Va representar a un sector burgès molest amb la Dictadura de Primo de Rivera. En el 1931 es mostrarà a favor de les Institucions republicanes; però el que fou director des d'octubre de 1934, l'advocat Eduardo Martínez Sabater, li retornaria el seu caràcter conservador en convertir-lo en òrgan del partit *Renovación Española*, de caire ultrdretà segons alguns.²³⁴⁰

²³³⁵ LAGUNA, Antonio: *Historia del periodismo...*, op. cit., pàg. 215-217.

²³³⁶ VALLS MONTES, Rafael: «La prensa de la Derecha Regional Valenciana (1930-1936): Un claro ejemplo del Periódico como instrumento de la política», pàg. 339-348, en LAGUNA, A i LÓPEZ, A, Editors: *Dos-cents anys...*, op. cit., pàg. 340. COMES IGLESIA, Vicent: «La aparición de *Diario de Valencia* (1911): Un factor dinamizador del catolicismo político valenciano», pàg. 205-216, | LAGUNA, A. i LÓPEZ, A, Editors: *Dos-cents anys...*, op. cit., pàg. 206-213.

²³³⁷ SANZ MARCO, Carlos en *Treballs de Comunicació...*, op. cit., pàg. 136

²³³⁸ LAGUNA, Antonio: *Historia del periodismo...*, op. cit., pàg. 229.

²³³⁹ CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos...*, op. cit., pàg. 289.

²³⁴⁰ SANZ MARCO, Carlos en *Treballs de Comunicació...*, op. cit., pàg. 136., en GIRONA I ALBUIXECH, Albert: *Guerra i revolució...*, op. cit., «Part primera. La lluita per la revolució (juliol, 1936-gener, 1937) La revolució política a València», pàg. 27-342 pàg.29. | PÉREZ I

Efectivament, *La Voz Valenciana* (1900-1936),²³⁴¹ es mantindria viu fins a la Guerra Civil. Durant la II República té una significació conservadora, però no extremista. Simpatitzava amb el radicalisme i la CEDA, segons les conjuntures, i mostra acceptació inicial al règim republicà, però acaba sent adquirit pels monàrquics. Era el de menor venda dels sis diaris valencians de la República.²³⁴²

MORAGÓN, Francesc: «Context polític de les Normes de Castelló», pàg. 163-188., en COLÓN DOMÈNECH, Germà, GIMENO BETI, Lluís (eds.) *A l'entorn de les Normes...*, op. cit., pàg. 167.

²³⁴¹CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos...*, op. cit., "La data del periòdic és un referent que no coincideix amb la proposada per Carlos Sanz.", pàg. 317.

²³⁴²CHECA GODOY, Antonio: *Prensa y partidos...*, op. cit., pàg. 317.

ANNEX V Capítol V *EL CAMÍ FA CAMÍ*

5.5. ELS COL·LABORADORS MÉS SIGNIFICATS

La nòmina l'encapçala, com si no, Daniel Tossal (Francesc Caballero i Muñoz), qui va publicar 29 aportacions, amb el percentatge del 14'07%; Pasqual Asins, 18, amb el percentatge del 8'73; Enric Navarro i Borràs, 8, (3'94%); Carles Salvador i Gimeno, 6, (2'91%); Josep Mascarell i Gosp (J. Mig), 5, (2'42%); Xavier Pallarés, 5; Enric Soler i Godes, 5, Emili Gómez i Nadal, 4. (1'94%); Robert Moròder Molina, 4; Guillem Renat i Ferris (Josep Giner i Marco), 4, Ferran Valentí, 3, (1'45%), J. F. Boix i Senmartí, 2, (0'97%). Emili Calduch, 2; Pere Cardona (Adolf Pizcueta), 2; Manuel Pascual Carreguí, 2; Amat Gosalbes Torres, 2; Fabià Llisterra, 2; Antoni Porcar i Candel ²³⁴³, 2; Ramon Segura Valls, 2; Ramon Tomàs i Ridaura, 2; Jordi Valor i Serra, 2; Baldomer Vendrell, 2; El Corresponsal de Castelló, 2. Pebre roig valencianista (Alvançador, 2), V.R. (Vicent Rodríguez, 2).

La resta dels participants aportaren només una participació cadascun d'ells, amb el percentatge del 0'48%: Antoni Alcayde i Vilar, Francesc Alcayde i Vilar, Prudenci Alcon i Mateu, Pere Balaguer (pseudònim), Josep Bauset (Josep Lluís Bausset), Francesc Borrull, Francesc Bosch i Morata, Eduard Buïl, Joan Cardona, Angelí Castanyer, Manel Cigalat, Jesús Dasí, Salvador Donderis, F. Escrivà i Cantos, Elissa García, Ricard Garcia i Pastor, Francesc Gómez Serrano, Josep González Mir, G. Huguet i Segarra, Antoni Igual i Úbeda, Albert Martínez Cros, Eduard Martínez Ferrando, B. Martínez Melià, Francesc Moreno Ferri, Joan Bta. Porcar, Leopold P. Reig, Pere Queralt i Ferrandis, Germinal Ros Martí, Manuel Sanchis Guarner, Antoni Senent i Micó, Jaume Sorell, Nicolau de Sueca (Nicolau Primitiu Gómez Serrano), Topi Nambour (pseudònim), S. (Soler i Godes), Antoni Vallet.

Cal parlar-ne també d'articles que al seu darrer estan signats per un grup de col·laboradors, més concretament quatre grups:

1) En el número 32, pàg. 4, de 08/10/32 publiquen tots plegats un article: Boix Senmartí, Francesc ²³⁴⁴, Salort, Serafi ²³⁴⁵, Salvador, Carles, Soler Godes, Enric.

2) En el número 34, pàg. 5 de 22/10/32, es parla d'un Comité Provisional que ha quedat constituït pels següents companys: D. Gómez Senent, Vicent Olmos, Rupert Feo, Délio Sebastià i B. Martínez Melià.

²³⁴³ "En setembre del 1933, Antoni Porcar retornà a terres valencianes, a la unitària de Canet lo Roig, on edità *Ibèria*, (febrer del 1934) la primera revista escolar freinetista íntegrament en valencià" RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta...*, op. cit., pàg. 81.

²³⁴⁴ RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta...*, op. cit., Nota 74, pàg. 89.

²³⁴⁵ RAMOS, Alfred: *Mestres de la impremta...*, op. cit., Nota 77, pàg. 90.

3) En el número 36, pàg. 1 del 05/11/32, publicà un article el Grup de Mestres Valencians.

4) En el número 100, pàg. 3, de 03/02/34, apareix un article signat per “els 7 del Bloc Valencià Republicà”, Miquel Duran de València, Eduard Martínez Ferrando, J. Reig, Víctor Major.

